

HÜSEYİN KEFEVÎ VE *BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÛLİSTÂN*

(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

Gözde ÖZCANAR SEL

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2020

**HÜSEYİN KEFEVÎ VE BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN
DER-ŞERH-İ GÜLİSTÂN
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)**

Gözde ÖZCANAR SEL

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
DOKTORA TEZİ**

Eskişehir, 2020

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Gözde Özcanar Sel tarafından hazırlanan “Hüseyin Kefevî ve Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân (İnceleme-Tenkitli Metin)” başlıklı bu çalışma (14/09/2020) tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Tuncay BÜLBÜL

Üye: Prof. Dr. Ahmet KARTAL

(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Melike GÖKCAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Halit BİLTEKİN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sibel KOCAER

ONAY

...../...../2020

(İmza)

Prof. Dr. Mesut ERŐAN

Enstitü Müdürü

14/09/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

GÖZDE ÖZCANAR SEL

İMZA

ÖZET

HÜSEYİN KEFEVÎ VE BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÜLİSTÂN (İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

GÖZDE ÖZCANAR SEL

Doktora-2020

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Hüseyin Kefevî'nin *Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* isimli eseri, İranlı meşhur Sa'dî-i Şirazî'nin *Gülistân* isimli eserini şerh etmek amacıyla kaleme alınmış bir metindir. Hüseyin Kefevî, 16. yüzyılda kaleme aldığı eserinde, *Gülistân*'ı kısım kısım şerh ederken, kelimelerin lügat anlamlarını vermiş, gramer özelliklerine değinmiş, kullanılan edebî sanatlar hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Tezimizin ilk bölümünde "Türk Şerh Edebiyatı", Sa'dî ve Hüseyin Kefevî'nin hayat ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Bunun ardından *Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* transkribe edilerek Latin harflerine aktarılmış, içerisindeki edebî ve kültürel malzeme incelenmiştir. İkinci bölümünde metnin muhteva özellikleri ele alınmış, şarihin şerh metodu üzerinde durulmuştur. Bu sayede Hüseyin Kefevî ve *Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* isimli eserinin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Hüseyin Kefevî, Sa'dî, Gülistân, 16. yüzyıl, Türkçe klasik şerhler

ABSTRACT

HÜSEYİN KEFEVÎ AND HIS SHARH OF GULİSTAN “BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÛLİSTÂN” (ANALYSIS- CRİTİCİZED TEXT)

GÖZDE ÖZCANAR SEL

Ph. D. -2020

Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Hüseyin Kefevî’s sharh of *Gulistân*: “*Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gulistân*” a commentary on well-known Iranian author Sa‘dî’s *Gulistân*. This work is considered in the 16th century. In his “sharh” Hüseyin Kefevî gives us the lexical meanings of the words, provides their grammatical features and also touches upon the literary arts in prose. Accordingly, this dissertation project begins with information about “Turk Sharh Literature, Sa‘dî, *Gulistân*, Hüseyin Kefevî’s life and his works. The following section includes Hüseyin Kefevî’s sharh of *Gulistân*: “*Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gulistân*” which is transcribed into Latin alphabet and finally literary and cultural aspects of the work have been analyzed under the headings of “second part” and importance of Hüseyin Kefevî’s sharh of *Gulistân*: “*Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gulistân*” in Turkish literature have been discussed in detail.

Key words: sharh (commentary), Hüseyin Kefevî, Sa‘dî, *Gulistân*, 16. century, Turkish classical sharhs

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	IX
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	XI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

KEFELİ HÜSEYİN EFENDİ

A. Hayatı.....	3
B. Edebî Şahsiyeti.....	7
C. Eserleri.....	11

2.BÖLÜM

BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÛLİSTÂN'IN İNCELEMESİ VE ŞERH TEKNİĞİ

1. <i>BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÛLİSTÂN</i> 'IN İNCELEMESİ.....	16
1.1. Coğrafi Malzeme.....	19
1.2. Kültürel Malzeme.....	21
1.3. Mûsikî ile İlgili Bilgiler.....	23
1.4. Türkçe Deyim, Atasözü, Tabirler.....	24
1.5. Tarihî ve Mitolojik Malzeme.....	25
1.5.1. Peygamberler Tarihi.....	26
1.5.2. Türk Tarihi ve Kültürü.....	27
1.5.3. İran Tarihi ve Mitolojisi.....	28
1.5.4. İslam ve Arap Tarihi.....	30
1.6. Şiir Bilgisi.....	31
1.6.1. Vezin.....	31
1.6.2. Kafiye.....	32
1.6.3. Nazım Şekilleri.....	33
1.6.4. Edebî Sanatlar.....	33
1.7. ŞARİHİN ŞERH TEKNİĞİ.....	38
1.7.1. Göndermeler.....	39

1.7.1.1. Metin İçi Göndermeler	39
1.7.1.2. Metin Dışı Göndermeler	40
1.7.1.2.1. Şarihin Kendi Eserlerine Yaptığı Göndermeler	40
1.7.1.2.2. Şarihin Başka Eserlere Yaptığı Göndermeler	41
1.7.2. İktibâslar	42
1.7.2.1. Âyet-i Kerimeler	42
1.7.2.2. Hadis-i Şerifler	43
1.7.3. Arapça-Farsça Mensur İbareler	44
1.7.4. Manzum İbareler	46
1.7.4.1. Türkçe Manzum İbareler	48
1.7.4.2. Arapça Manzum İbareler	49
1.7.4.3. Farsça Manzum İbareler	50
1.7.5. Nüsha Farklarını Değerlendirmesi	51
1.7.6. Reddiyeler	53
1.7.6.1. Gramerle İlgili Reddiyeler	54
1.7.6.2. Anlamla İlgili Reddiyeler	57
1.7.6.3. İmlayla İlgili Reddiyeler	60
1.7.6.4. Belagat ve Retorikle İlgili Reddiyeler	61
1.7.6.5. Farklı Nüshaların Değerlendirilmesiyle İlgili Reddiyeler	62
1.7.6.6. Verilen Bilginin Yanlışlığına Dair Reddiyeler	63
SONUÇ	64
KAYNAKÇA	67

3.BÖLÜM

BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÛLİSTÂN'IN METNİ

1. Metin Tespiti ve Hazırlanışıyla İlgili Hususlar	73
1.1. Eserin Nüshaları	73
1.2. Şecere	74
1.3. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol	76
1.4. Arapça-Farsça Unsurlar ve Eklerin Yazımı	77
METİN	78

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Transkripsiyon Tablosu	XI
Tablo 2: Kefeli Hüseyin Efendi'nin Edirne'deki şahidesi	7
Tablo 3: Nüsha şeceresi.....	75

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Metin şerhi, tüm medeniyetlerde kutsal metinlerin daha iyi anlaşılıp, sonraki dönemlere aktarılmasını sağlamak maksadıyla ortaya çıkmış ve gelişerek bütün alanlarda kendine yer edinmiştir. İslam medeniyetinde 8. asırla beraber Kur‘ân-ı Kerîm’in daha iyi anlaşılabilmesi, içerisindeki ince manaların ve edebî yönlerinin incelemesine yönelik eserler yazılmış ve bu eserler, tefsir adıyla karşılık bulmuştur. Arapça, Farsça, Türkçe yazılan bu şerhler, zaman içerisinde felsefeden astronomiye, tıptan edebiyata, fıkıhtan hadisten münazara ve konuşma âdâbına, tasavvuftan lugatlara, gramer kitaplarına, duâlardan latifelere kadar uzanan birçok alanda yazılmış, bu sayede “şerh” adı öne çıkarak, başlı başına bir alan haline gelmiştir.

Türk edebiyatında ise, Arapça ve Farsça metinlerin ağırlıklı olarak şerh edilmesi ve şerhlerin yaygınlaşp klasikleşmesi 16. yüzyılla birlikte olmuştur. Şerh eserleri sahip oldukları; tarih, kültür, edebî ve filolojik malzeme ile yazıldıkları devrin eserlerinin anlaşılmasında rehber görevindedirler.

Bu eserler içerisinde yazıldığı günden itibaren şerh edilme sayısıyla oldukça öne geçen, Fars dili ve edebiyatının öğretimi söz konusu olduğunda Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş; Sa‘dî-i Şîrâzî’nin dünya çapında bir üne sahip *Gülistân* isimli eseri ayrı bir öneme sahiptir. Eser birçok dile tercüme edilip pek çok defa basılmış ve şerhleri yapılmıştır. Aynı şekilde Türk edebiyatında da en fazla şerh edilen eserlerden biridir.

Bu şerhler arasında, *Gülistân*’a 16. yüzyılda yazılan son şerh; Kefeli Hüseyin Efendi’nin *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistânı*’dır. Arapça, Farsça’yı edebiyatlarıyla öğrenmiş, üç dilde şiirler söylemiş; hadis, tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimlerle birlikte matematik, mantık, astronomi ve musîkiye de vakıf olmuş Kefeli Hüseyin Efendi; son derece iyi bir eğitime sahip, devrinin âlim ve fazıl kişilerinden, çağdaşlarınca “ayaklı kütüphane” olarak adlandırılmış bir şahsiyettir.

Kadim bir geçmişe sahip Türk milletinin yetiştirmiş olduğu bu kıymetli şahsiyetin, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* isimli eserinin bugüne kadar Latin harflerine çevrilmemiş olması ve içerisindeki Türk dil, kültür, edebiyat ve tarih malzemesinin keşfedilmeyi beklemesi eseri çalışma konusu olarak seçmemizin yegâne sebebidir. Unutulmamalıdır ki bir milletin geleceğe emin adımlarla

yürüyebilmesi ve daha ileriye geçebilmesi mayasındaki fevkaledelikleri tanıyarak, içinde bulunduğu zenginlikleri fark etmesi ve onlardan feyz alabilmesi ile mümkündür. Bu değerlerimizi tanımak ve tanıtmak bizlerin vefa borcudur.

Çalışmamız 3 bölümden oluşmaktadır: Giriş kısmında “şerh” ve “Türk şerh edebiyatı” hakkında bilgi verilmiş; birinci bölümde Kefeli Hüseyin Efendi’nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’ın incelemesi ve şerh tekniği üstünde durulmuştur. Üçüncü bölümde, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’ın metninin kurulması ve imla ile ilgili konulara değinilerek akabinde eserin metnine yer verilmiştir.

Bu tez çalışmamızın konusunu oluşturan, eserlerini bize miras bırakmış; Sa’dî-i Şirâzî ve Kefeli Hüseyin Efendi’yi öncelikle rahmetle anıyor, aziz hatıraları önünde saygıyla eğiliyoruz; çalışmamızda yapmış olduğumuz her türlü hatadan ötürü affımızı istirham ediyoruz.

Çalışmamızı hazırlarken maddi desteği için, bursiyeri olduğum TÜBİTAK’a, Türk- İslam kültür ve edebiyatına yapmış olduğu hizmetlerle öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, engin bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan, desteğini daima hissettiğim çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet KARTAL’a, yazma metindeki hatalarımı gösteren, her zaman sorularıma tevazuyla cevap veren çok değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Halit BİLTEKİN’e, kıymetli fikirlerinden daima istifade ettiğim güler yüzünü asla eksik etmeyen hocam Dr. Öğretim Üyesi Sibel KOCAER’e, her zorluğumda imdadıma yetişen Arş. Gör. Saniye ERASLAN’a, Farsçaya dair sorularıma her zaman yanıt vererek desteğini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Mehmet KANAR’a, Arapça çeviri konusunda beni geri çevirmeyen, bu alanda engin bilgisinden istifade etme şansı bulduğum Sayın Yusuf EĞİNÇ’e sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım.

Bu yolda her zaman yanımda olan aileme, çok kıymetli anne ve babam Sevgi-Metin ÖZCANAR’a, sevgili eşim Polat SEL’e ve son olarak yol arkadaşım İpek TAŞDEMİR’e canıgönülden teşekkür ederim.

GÖZDE ÖZCANAR SEL

Eskişehir 2020

X

TRANSKRİPSİYON TABLOSU

ع	: S, s
س	: Ş, ş
ص	: Ş, ş
ض	: Ž, ž, Đ, đ
ط	: T, t
ظ	: Z, z
ع	: ‘
غ	: Ğ, ğ
ف	: F, f
ق	: K, k
ك	: K, k, G, g, ñ
ل	: L, l
م	: M, m
ن	: N, n
و	: V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü
ه	: H, H, a, e
ی	: Y, y, I, i, İ, i, ĩ

KISALTMALAR

a.g.e.:	adı geen eser
a.g.m.:	adı geen makale
bkz.:	bakınız
c.:	Cilt
dan.:	Danışman
DİA:	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.:	hazırlayan
Ktp.:	kütüphanesi
nr:	numara
Ör.:	Örnek
TDK:	Türk Dil Kurumu
TTK:	Türk Tarih Kurumu
vb.:	ve benzeri
Yay.:	Yayınları

GİRİŞ

TÜRK ŞERH EDEBİYATI

Şerhin Tanımı

Şerh; kelime anlamı olarak “kesmek, parça parça etmek, doğramak, parçalamak; açmak, genişletmek, muhafaza etmek”¹ manalarına gelirken bir meseleyi şerh etmek; açıklamak, kapalılığını gidermek, beyan ve izah etmek anlamlarına gelmektedir. Müstakil bir eserin tamamı veyahut bir bölümünün şerhi bahse konu olduğunda ise birbirinden farklı konularda yazılmış eserlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak ve eser içerisinde gizlenmiş anlam perdelerini okuyucu için aralamak maksadıyla yazılmış eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu saha bahse konu olduğunda akla yer etmiş tanımın sahibi olan Tunca Kortantamer’in ifadesiyle şerh: “Bir metnin, daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”²dir.

Felsefeden astronomiye, tıptan edebiyata, fıkıhtan hadisten münazara ve konuşma âdâbına, tasavvuftan lugatlara, gramer kitaplarına, duâlardan latîfelere kadar uzanan birçok alanda şerhler yazılmış; bu eserleri kaleme alan kişilere de şarih adı verilmiştir. Asıl konumuz olan edebî şerhlerin diğer şerhlerden farkı ise muhtevasının ve üslubunun edebî olmasıdır.³ “Kelimelerin mecâzi anlamları ve cümlede anlam bütünlüğünü sağlayan çeşitli yapılar düşünüldüğünde ve işin içine edebî metin girince ‘şerh’ kelimesinin genel kullanım alanı daha sınırlı bir vadiye kaymıştır. Zira bir metnin şerh edilmesi için ince anlamlar gizlemesi ve mecâzi kullanımlara imkân verecek şekilde yazılmış olması gerekmektedir.”⁴

¹ Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Mustafa Atay, “Şaraha”, Arapça- Türkçe Büyük Lûgat, c.2, s. 1094

² Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.VIII, s.1.

³ Mustafa Erdoğan, Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1 , s. 2.

⁴ Ozan Yılmaz, *Gülistân Şerhi-Sûdî-i Bosnevî*, s. XIII.

Türk şerh edebiyatı, mesnevilerden kasidelere, tasavvufî eserlerden edebî metinlere kadar oldukça geniş bir alan ve konu yelpazesinde yer almaktadır. Aynı zamanda birer tercüme olarak görülmesi gereken bu metinlerin arasında, ağırlık olarak Arapça ve Farsça metinlerin yanı sıra, Türkçe eserler de bulunmaktadır⁵. İlk örneklerini XIII. yüzyılın sonlarına doğru veren şerhlerin, yaygınlaşıp klasikleşmesi XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir.

Arap ve Fars edebiyatına ait klasik eserler, her dönemde şerh edilmeye layık görülmüştür. Arap grameri (nahiv) ve edebiyatı başta olmak üzere tefsir, fıkıh, kelâm, hadis, astronomi gibi sınırları belirli alanlarda yazılan ve Osmanlı medreselerinde de okutulmuş bazı eserlere çeşitli şarihler tarafından çoğunluğu Arapça olan şerhler yazılmıştır⁶. Farsça eserler ise çoğunlukla manzum veya mensur olarak Türkçeye tercüme ve şerh edilmiştir.

XVI. yüzyılda halk arasında Farsça bilen çok azdır. Bu dili öğrenmek isteyenler bugün yabancı bir dil öğrenmek isteyenlerle benzer sorunları yaşar ve bu dili öğretecek kitaplara ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden özellikle dil ve edebiyat öğretiminde şerhlere başvurulur. Bu açığı kapatmak amacıyla birçok esere şerh yazılır ve dil öğreniminde çok önemli yere sahip sözlükler hazırlanır. Osmanlı medreselerinde daha çok Arapça olan fıkıh, kelim, hadis şerhleri gibi temel İslâmî ilimlerin yanında Fars diline ait Sa'dî ve Hâfız şerhlerinin de okutulduğu bilinmektedir. Onaltıncı yüzyıldan sonra özellikle Farsça metinlere yazılan Türkçe şerhlerin amaçlarından biri de metin merkezli dil ve edebiyat öğretimidir⁷.

Sayısal olarak incelediğimizde ise asıl yekûnu; Farsça telif edilmiş “*Hâfız Dîvânı*”, “*Gülistân*”, “*Bostân*”, “*Mesnevî-i Ma'neviyye*” gibi edebî eserler, Türkçe kaleme alınmış; “*Tuhfe-i Şâhidî*”, “*Tuhfe-i Vehbî*”, “*Sübha-i Sıbyân*” gibi manzum lugatlar ile Arapça aslından; “*Avâmil*”, “*Emsile*”, “*Kâfiye*”, “*Unmûzec*”, “*Telhîsü'l-Miftâh*” gibi dil ve belâgat eserlerine yapılmış şerhler teşkil etmektedir⁸.

⁵ Osman Ünlü, “Klasik Türk Edebiyatında edebî şerhlerin yazılış sebepleri üzerine bazı düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, s.150

⁶ Ozan Yılmaz, *a.g.e.*, XX

⁷ Hülya Canpolat Taşçı, “Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX-Metin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, s.83-84.

⁸ Abdülkadir Dağlar, “Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir” *Osman Nedim Tuna Armağanı, Turkish Studies*, s. 161.

1. BÖLÜM

KEFELİ HÜSEYİN EFENDİ'NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ⁹

A. Hayatı

Kefevî Hüseyin b. İbrahim, Kefeli Hüseyin, Hüseynü'l-Kefevî, Hüseyin-i Kefevî, Kefevî Hüseyin Efendi ve Hüseyin Çelebi adlarıyla anılan Kefeli Hüseyin Efendi bugün Kırım sınırları içinde bulunan Kefe'dendir. Babasının adı İbrahim olup Bağdatlı İsmail Paşa'nın Rüstem olarak kaydetmesi yanlıştır.¹⁰ *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* isimli eserin dibacesini yazan Kefeli Hüseyin'in dostu Hüseyin ibni Rüstem'in adının dibacede geçmesi dolayısıyla bu karışıklık meydana gelmiş olmalıdır. Aynı dibacede arkadaşı Kefeli Hüseyin'in hayatından bahsederken babasının ismini ve doğduğu şehrin bilgisini şöyle kaleme almıştır:

“İsmi Hüseyin ve pederinüñ nâmı İbrahîmdür. Maskağ-i re'sî hâk-i pâki münbit-i gülbünân-ı aşhâb tabâyi'-i laîfe ve müvelled-i erbâb-ı ezhân-ı şerife ni'met-i firâvân-ı ezhâr ü eşcârı bî-pâyân olan Kefe diyâridur.”¹¹

İlk tahsilini Kefe'de yaptığı anlaşılan Hüseyin Efendi *Sevânihü't-tefe'ül ve Râznâme*'de çeşitli vesilelerle kendi hayatının önemli safhalarından bahseder: Kefe'de emlak sahibi tanınmış bir tâcir iken dünyadan el çekip ilim tahsili için İstanbul'a gitmiş; Kanunî Sultan Süleyman devrinin sonlarında İstanbul'daki medreselerde dinî ve aklî ilimleri okumuştur. Mülâzemetini Medine-i Münevvere kadısı Karadâvudzâde Mustafa Efendi'den tamamladıktan sonra Selim zamanında

⁹ Detaylı bilgi için bkz. İ. Hakkı, Aksoyak, Kefeli Hüseyin Râz-nâme, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 62 Harvard University, 2004.

¹⁰ İ. Hakkı, Aksoyak, Kefeli Hüseyin Râz-nâme, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 62 Harvard University, s. 29.

¹¹ Kefevî Hüseyin Efendi, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*, Kayseri Raşit Efendi nr: 566, 3a.

Miftah Medresesi'ne müderris olmuştur. Hocası Sahn-ı Semân müderrisi iken 974 Cemâziyelâhinde (Ocak 1567) Medine kadısı olduğuna göre, Kefevî bu tarihten önce mülazemetini tamamlamış olmalıdır. 977'de (1569) döndüğü Kefe'de şehrin kadısı Mahmut Çelebi'den riyâziyyât ve mûsiki öğrenmiş, ayrıca Nakşibendî şeyhi Hâce Ahmed-i Sâdık-ı Taşkendi'ye intisap ederek tasavvuf terbiyesi almış, çeşitli yerlerde kadılıklarda bulunmuştur.

Kefevî, 985/1577 yılında 40 akçeli bir medreseye tayinini ister. Bu isteği gerçekleşmeyince, bir müddet sıkıntı çeker ve memleketine dönmek zorunda kalır. *Râznâme*'sindeki üç hikâyede 985/1577 yılında medresedeki görevinden ayrılarak memleketi Kefe'ye gittiğini söylüyor. 985/1577 yılı sonlarında annesiyle birlikte İstanbul'a dönen Kefeli Hüseyin'in tekrar müderrisliğe başlayıncaya kadar ne yaptığı belli değildir. Ataî'ye göre 990/1582'de derecesi 40 akçeliye indirilen Fâtıma Sultan Medresesi'ne müderris tayin edilmiş, 993 Saferinde (Şubat 1585) 50 akçeli Şah Hûban Medresesi'ne nakledilmiştir¹².

25 Cemaziyelevvel 999'da (21 Mart 1591) Dursunzâde Abdülbâki Efendi'den boşalan Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Medresesi'nde görevlendirilen Kefevî, 1002 Ramazan'ında ve Süleymaniye Dârülhadis (Muharrem 1004/ Eylül 1595) medreselerindeki hizmetinden sonra 1007 yılı Şaban ayında (Mart 1599) mahrec mevliyetlerinden Kudüs kadılığına tayin edilmiştir. Bu hadiseyle ilgili Ereğlili Tûrabî şu tarihi kaleme almıştır:

Berây-ı Kefeli Hüseyin Efendi

Sende bu nâm-ı Hüseyini görüp ey vech-i Hasen
Rûy-ı adâ n'ola sultânım olursa zırnîh
Kadrini bilmedünüz diyü bir ehl-i fazlun
Zurefâ itdi senünçün ulemâya tevbîh
Kudsî teşrîf idicek dindi Tûrabî târîh
Vâlî-i kuds-i şerîf oldun efendi târîh (Sene 1007)

Tarih kıtasında entelektüeller Kefevî'nin kadrini bilmediği için ulemayı kınamaktadır. Kefevî'nin bu görevinden hoşnut olmadığı oradaki görevinden bir yıl

¹² İ. Hakki, Aksoyak, *a.g.e.*, s. 30.

sonra ayrılıp 1008 Şevvalinde (Nisan 1600) Mekke kadısı olması ile daha da açığa çıkmaktadır. Nevîzâde Ataî, zamanında kimsenin rağbet etmediği Mekke kadılığına kendi isteğiyle gittiğini söylemekte ve bu yolculuğuna çıkarken yaptığı vedalaşmayı anlatmaktadır. 1601 senesinde bu vazifeden alınmış ve aynı sene içinde vefat etmiştir¹³.

Kaynaklarda ölüm tarihi ve yeriyle ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Çoğu Mekke’de vefat etmiştir derken *Osmanlı Müellifleri*’nde Mekke veya Edirne’de öldüğünü söyleyerek tereddüt ifade edilmektedir. Mehmet Tevfik Efendi, Hüseyin Kefevî’nin İstanbul’a gelmek üzereyken vefat ettiğini belirtmiştir. Mehmet Tahir, *Kırım Müellifleri*’nde, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*’ye dayanarak Hüseyin Efendi’nin Mekke’deki görevini tamamladıktan sonra Edirne’ye geldiğini ve biraz sonra da vefat ettiğini ve Zehrimar Camii haziresinde defnedildiğini söyledikten sonra mezar taşında “*Sultanü’l-müellifin Kefevî Hüseyin Efendi 1010*” ibaresinin yazılı olduğunu söylemektedir. Bursalı Mehmet Tahir, Ahmed Badi Efendi’nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*’de mezar taşını gördüğünü ifade etmesine dayanarak müellifin ölüm yerinin Edirne olduğunu belirtir. Diğer kaynaklar ölüm yerini ya söylemezler ya da Mekke olarak ifade ederler¹⁴.

Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân dibacesinde, arkadaşı Hüseyin bin Rüstem, Hüseyin Efendi’nin son günleriyle ilgili detaylı bilgiler aktarır: “*Güzel nefesi her an hayra vesile olup ve Allâh’ın kullarına her daim yardımda bulunurken nefes darlığı (astım) hastalığına yakalanıp, zamanla şikâyeti artmış hastalığı şiddetlenmiş ve katlanılmaz hale gelince tabipler hava değişikliğini gerekli görmüş, başka bir yere taşınması uygundur deyince temiz havası meşhur Hicaz’a yerleşmiştir ancak çok geçmeden günden güne zayıflayıp, kuvvetten düşmüş ve 27 Safer 1010 (27 Ağustos 1601) Pazartesi günü sabah namazı vaktinde vefat etmiştir. Kabri Abdullâh bin Abbas –radiyallâhu anh- yakınında bulunmaktadır.*” Abdullâh bin Abbas’ın kabri Mekke’nin Taif şehrinde dir.

Bu bilgiler, Hüseyin Efendi’nin ölüm tarihi ve vefat yeri hususunda şüpheye yer bırakmamıştır. O halde “Edirne nereden çıkmıştır?” sorusunun da oldukça önemli

¹³ İ. Hakkı, Aksoyak, *a.g.e*, s. 31.

¹⁴ İ. Hakkı, Aksoyak, *a.g.e*, s. 32.

bir cevabı vardır. Edirne’de gerçekten de Kefeli Hüseyin Efendi’ye ait bir şâhide bulunmaktadır. Konuyla ilgili Mehmet Kökrek çok değerli bir çalışma yapmıştır¹⁵:

“1930-40 seneleri arasında merhum Turhan Dağlıoğlu tarafından Zehr-i Mâr Mescidi haziresinden evvelâ Selimiye Camii haziresine oradan da İstanbul yolu üzerindeki Hacılar Ezanı’na nakledilen mezkûr şâhide, Tosyavîzâde Doktor Rifat Osman ile Sultan Selîm müderrisi Halil Efendi’ye ait şâhidelerin arasında arz-ı endâm etmektedir¹⁶.”

“Edirne’de bulunan şâhidesinin ne anlama geldiği sorusu ile karşılaşılacağı muhakkaktır. Bu sorunun çözümü için Bâdî Efendi’nin Hüseyin Efendi’nin hanımının vefat yeri hakkında verdiği şu bilgi son derece önemlidir: “Zevce-i muhteremeleri merhûm Ferruhzâde Efendi’nin kerîmeleri Rukiyye Hâtun dahi 1025 tarihinde vefat etmekle ayağı ucunda medfûnedir.” Tosyavîzâde’de Kefevî’nin mezar yerinin “1205 tarihinde vefât eden halilesi Ferrûhzâde Rukiye Hâtun kabri civarında” olduğunu bildirmektedir. Bu iki rivayet, yukarıda arz edilen nakiller ile birlikte düşünüldüğü vakit, Osmanlı devri mezarlıklarında örneği hiç de az olmayan aile kabristanlarını ve bu uygulamayla zaman zaman aynı amaç ile dikilen makam taşlarını akla getirmektedir. Şöyle ki eşi gurbette vefat eden ve bu sebepten eşinin mezarını ziyaret edemeyen kadınların yaşadığı yerde kocalarının adına bir şâhide diktirmesi Osmanlı toplumunda uygulanan bir âdettir. Böyle durumlarda kadınlar çoğu zaman eşleri için diktirilen taşın hemen yanında kendileri için bir mezar yaptırıp, oraya defnedilir ve bu suretle bir aile kabristanı oluşmuş olur. Makam taşları ise en genel ifadesi ile toplum tarafından çok sevilen kişiler için dikilen taşlardır¹⁷.”

¹⁵ Mehmet Kökrek, “Kefevî Hüseyin Efendi’nin Vefât Yeri, Tarihi ve Şâhidesi Hakkında” *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, Nisan 2016 s. 25-28.

¹⁶ Mehmet Kökrek, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁷ Mehmet Kökrek, *a.g.e.*, s. 27-28.

Edirne’de bulunan şâhide budur:

“Fâtihâ/ Sultânü’l-Müellifin /Kefevî Hüseyin Efendi/ Rûhuna 1010”

B. Edebî Şahsiyeti

Mehmet Çavuşoğlu’nun “bir zarîf adam”¹⁸ olarak bahsettiği Kefeli Hüseyin Efendi, Kınalızâde Ali’ye göre, güzel bir mananın ardından şahin gibi giden, bilgili insanların peşini bırakmayan bir adamdır. Kırım halkına Tatar denildiği herkesçe bilinir. Nevîzâde Ataî, bundan hareketle Hüseyin Efendi’nin misk âhusunun göbeğinden Tatar miski kesesinin düşmesi gibi, Kefe’de “varlık yazısına” düştüğünü söylemektedir¹⁹.

Kaynakların övgü dolu sözlerle bahsettiği Hüseyin Efendi âlim, edip ve zamanının fazıl kişilerindedir. Kabiliyeti sayesinde kendisini yetiştirmiştir. Her bakımdan akranlarından üstündür. Nevîzâde Ataî, onun musikî ilminde marifetli bir musikîşinas, bestekâr, meclislerde anlattığı mensûr ve manzûm ince manalar taşıyan

¹⁸ Mehmet Çavuşoğlu, “Bir Zarîf Adam”, *Divanlar Arasında*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s.43-47.

¹⁹ Mehmet Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s.43.

latifeleriyle herkesçe meşhur, güler yüzlü hoş sohbet bir marifet erbabı olduğundan bahsetmektedir²⁰. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn* 'da benzer ifadelerle ondan şu şekilde söz etmektedir:

“*Mevlânâ-yı merkûm dakîka-perdâz-ı mantûk u mefhûm hezl-gûy u handân-rûy ve hoş-sohbet vâsitü'l-akd-ı erbâb-ı ma'rifet letâîfî zebân-zed-i zurefâ mensûr u manzûm mazmûnları hâtur-nişân-ı şuarâ idi.*²¹”

Selânikî Tarihi 'nde Kefeli Hüseyin'le ilgili önemli bir bahis geçmektedir. Tatar hanı Gazi Giray, Kefevî'ye Yanık Kalesi'nin 1594 yılındaki fethini anlatan bir mektup göndermiştir. Selânikî Mustafa Efendi'nin eserine aynen aldığı mektubun bir eşi de Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Gazi Giray Han'ın bu davranışı Kefeli Hüseyin'in üst düzey bir devlet yöneticisinin yanında itibarını göstermesi bakımından önemlidir²².

Nevîzâde Ataî, eserinde Hüseyin Efendi'nin başından geçen hadiselerden de bahsetmiştir. Anlatılan bu hikâyeler içerisinde kişiliği hakkında değerli bilgiler gizlidir. Hikâyelerden biri şöyledir: Sahn-ı Semân Medresesi müderrisleri Kudüs kadılığını kabul edip gitmezlerdi. Kefevî de Kudüs kadılığına tayin olununca kabul etti. Bunun üzerine neden gitmek istediğini sordular. Onlara “Bu günahkâr bedenimi temiz topraklarda temizlemeye ve kalbimi mukaddes topraklar ile tasfiye ve tenvîre niyetle giderim” cevabını vermiştir²³.

Kefevî'nin Kudüs kadılığına gideceği esnada gerçekleşen bir başka hikâye ise şöyledir: Tayin olunduğu Kudüs kadılığına giderken feyiz ve bereketlenmek için II. Sultan Bâyezîd'in kabrini ziyaret ettikten sonra yoldan geçerken Maymuncu Deli Mehmet adlı bir maymun oynatıcısını görür. Orada durup atından iner, adamın elini öper ve duasını rica eder. Orada bulunanlar bu garip tavırdan hayret ve dehşete düşer. Niçin böyle davrandığını soranlara: “Mehmet Dede evliyanın ulularındandır, kendini gizlemek için bu sanatı edinmiştir” diye cevap verir. Fakat nükteden anlayanlara “bu garip davranıştan amacım, makam düşkünü dünyaperest gafillere, âlimlerin günde

²⁰ Nevîzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-şakâ'ik*, Hazırlayan: Dr. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 85, İstanbul, 2017, s.1220.

²¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, C.II, İstanbul,1971, s.178.

²² İ. Hakkı, Aksoyak, *a.g.e.*, s. 39.

²³ İ. Hakkı, Aksoyak, *a.g.e.*, s. 40.

beş kere abdest suyuyla yıkadıkları ellerini öpmekten çekinip hatta nefret edenlere, herifin ömrü boyunca maymun sidiğine bulaşmış ellerini öptürmek ve dileklerine ermek için yüzlerine gözlerine sürdürmektir” der. Gerçekten maymuncu bu hadiseden sonra evliyalıkla meşhur ve Hüseyin Efendi’nin tahmin ettiği gibi, o tür insanların elini öpüp avucuna yüzlerini sürerek hacetlerini diledikleri bir kimse olur²⁴.

Hüseyin Efendi ile yakın dostu Cinânî arasında meydana gelen başka bir latife ise şöyledir: Gözleri iyi görmeyen Hüseyin Efendi, bir gün sohbet ederken rüzgârdan gözüne toz kaçar. Cinânî Çelebi’den gözüne kağan tozu çıkarmasını rica eder. Uzun uğraşlar sonucunda: “benim sultanım, çıkarmak için oldukça uzun zaman uğraştım, lakin ne göz var ne çöp.” der²⁵.

Kefevî Efendi’nin gözleri ağrıdığıında Cinânî bu kıtayı yazıp kendisine göndermiştir:

İşitdüm çeşmüni ey nûr-ı ‘aynı cümle ‘ayânun
Remed rencîde kılmış ‘aynî olmuş çeşm-i giryânun
Cemâl-i bâ-kemâlün çeşm-i bedden saklasun Mevlâ
Ki zîrâ gözlerinün nûrısın erbâb-ı ‘irfânun²⁶

Bu anekdotlar Cinânî ile Hüseyin Efendi’nin samimi münasebetini göstermesinin yanında, Hüseyin Efendi’nin hoş sohbet ve esprili bir kişiliğe sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Satır aralarındaki bilgilere göre Hüseyin Efendi “meclis-i ‘irfânın zîneti” yani irfan meclisinin süsü olarak tarif edilmektedir. Böylece Hüseyin Efendi’nin meclislerde aranan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bursalı Tahir de onu, yaradılışı itibariyle edîbâne ve mizaha mâil birisi olarak tanıtmıştır.²⁷

Zeki, güzel sesli, güzel ahlaklı, kültürlü, hoş sohbet ve nüktedan bir kişi olan Kefeli Hüseyin, Arapça ve Farsçayı edebiyatlarıyla öğrenen, üç dilde şiirler söyleyen; hadis, tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimlerle birlikte matematik, astronomi ve musikîye de vakıf olan bir kişidir. Tahsil hayatı yanında daha sonraları katıldığı ilmî

²⁴ İ. Hakkı, Aksoyak, *a.g.e.*, s. 40.

²⁵ Cihan Okuyucu, *Cinânî Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 570, Ankara, 1994 s. VIII.

²⁶ Cihan Okuyucu, *a.g.e.*, s. 190.

²⁷ İ. Hakkı, Aksoyak, *a.g.e.*, s. 40.

ve edebî sohbetlerde kendisine gösterilen sevgi ve saygıyı eserlerinde dile getirdiği gibi çağdaşları ve yakın dostları olan Kınalızâde Hasan Çelebi, Selânikî Muslî (Mustafa) Efendi, Rüstem Paşazâde Hüseyin Çelebi ve Nevîzade Ataî de onun ilim ve irfanından övgüyle söz etmişlerdir²⁸.

Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân dibacesinde dostu Hüseyin bin Rüstem, Kefeli Hüseyin Efendi'yle ilgili; ilmî faziletleri ve sanattaki hünerleri türlü türlü olan, “kalkıp çalışmak gerekir oturduğun yerden” sözü üzere yolculukta, oturmada, evinde, seferde, tanıdık tanımadık yanında bir an kitap okumaktan geri durmayan bir âlim olduğundan bahsetmektedir. İmâm Şafîî hazretlerinin “denize dalar kim almak isterse incileri” sözüyle amel olup yanından kalemi, elinden yazdığı kâğıtları eksik olmayan ve sayısız kitap okumuş olan Hüseyin Efendi'nin bir kere okuduğunu asla unutmadığından söz etmiştir²⁹.

Dibacenin devamında Hüseyin bin Rüstem onun için; “Aç gözlülükten alçaklık ve kanaatten şeref ve şan çıkar.” sözünün manasını bilip mala mülke hiç meyil etmediğini, ihtiyaçlarını asla dile getirmedeğini, bu özelliğinden dolayı onu tanımayanların, kendisini zengin zannettiklerini söylemiştir³⁰. Leziz sohbetine katılmayı dostları büyük bir arzuyla bekler, sohbetinin eteğinden bir an olsun ayrılmazlarmış. Bu sohbetlerin yıllarca müdavimi olan Hüseyin bin Rüstem, bir defa bile gücenmeye sebep olacak bir vaazını işitmediğinden, dostluk yolunda yüce dağ gibi sağlam ve kuvvetli olduğundan ve onun güzel ahlakından şu sözlerle bahseder:

“Bir kerre miqdâr-ı zerre hâtır-ı fâtıra gubâr ve bâ'îş-i inkisâr olacağ bir vaz'ın müşâhede itmeyüp तरीکه-i vedâdda mânend-i cebel-i şâmiğ müstahkem ve üstüvâr ü râsiğ buldum....Be-her kes şeref liqâsına tâlib ve lezîz muşâhabetine biñ cânla râğib olup mânend-i yârân-i gül-bâz şad-hezâr tazarru' ü niyâz ile elden ele kapışurlar ve dest-i i'zâzla dâmen-i şöhetine yapışurlar idi. Ma'a-hâzâ keşret-i aşhâb ve vefret-i aḥbâbı ri'âyet-i levâzım-ı dostî ve maḥabbetine kuşūr ve ḥimâyet-i ḥimâ-yi ülfetine kaç'â fütūr virmeyüp herkes ile mu'âmelesi dürüst ü temâm ve her

²⁸ İ. Hakkı, Aksoyak, a.g.e, s. 41.

²⁹ Kefevî Hüseyin Efendi, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*, Kayseri Raşit Efendi nr: 566, 3a.

³⁰ Kefevî Hüseyin Efendi, a.g.e., 3a.

kişinüñ levâzım-ı şadâkatini ifâ'da mâlik-i zimâm mâ-lâ-keîâm idi...Bu haķır-i müstemend müşkil-pesend ahlâķ-ı kerîmede merħûme-i müdâni vü mânend bir zât-ı ercümend görmedüm.³¹”

C. Eserleri³²

Hüseyin Kefevî adına 15'ten fazla eserin kaydedildiği müşahede edilmektedir. Hiç şüphesiz bu listeye başka Kefevî'lerin eserlerinin karışması da muhtemeldir. Kefevî adına kayıtlı eserler şunlardır:

1. *Râznâme*

Kefevî Hüseyin'in *Râznâme*'si edebiyatımızda kitap falı türünün bilinen en önemli örneklerinden birisidir. *Râznâme*, *Sevânihü't-tefe'ül*'ün İstanbul'da bazı yeni olay ve hatıraların ilavesiyle 192 hikâyeye çıkarılmış şeklidir. *Râznâme*, her ne kadar tezkire ve latife özellikleri taşısa da şahısların başlarından geçen enteresan hikâyeleri ve bu hikâyelere uygun olarak *Kurân-ı Kerim*, *Mesnevî-i Ma'nevî* ve özellikle *Dîvân-ı Hâfiz*'dan bakılan falları toplayan edebî bir fal-nâme örneğidir. Eser, İsmail Hakkı AKSOYAK tarafından bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır.³³

2. *Sevânihü't-tefeül ve Levâihü't-teveffül*

Sevânih, *Râznâme* gibi fal hikâyelerini içeren bir eserdir. Müellif, Osmanlı toplumunda yaygın bir şekilde görülen, bir kitaba bakarak tefe'ül etme konusunda çeşitli meclislerde *Mushaf-ı Şerif*, *Mesnevî-i Ma'nevî*, *Hâfiz-ı Şirâzî Dîvânı* ve *Abdurrahmân-ı Câmî Dîvân*'ı ile bazı mev'iza kitaplarında çıkan ve duruma uygun düşen ifade ve hikâyeleri toplayarak bu Türkçe eserini kaleme almıştır. Bu eser, müellifin ilk defa 985/1577 yılında Kefe'ye gittiği sırada arkadaşlarının teşvikiyle yazılmıştır. Bu nüshada 139 hikâyeye mevcuttur. Bu hikâyelerin bir kısmı daha sonra *Râznâme*'ye de alınmıştır.

³¹ Kefevî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, 4b.

³² Detaylı bilgi için bkz. İ. Hakkı, Aksoyak, Kefeli Hüseyin Râz-nâme, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 62 Harvard University, 2004. s.32-39.

³³ İ. Hakkı, Aksoyak, Kefeli Hüseyin Râz-nâme, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 62 Harvard University, 2004.

3. *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*

Üzerine inceleme yaptığımız bu eser, daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4. *Şerh-i Divan-ı Hâfız*

Eserin tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 305'tedir. Talik yazı ile kaleme alınmış olup 351 yapraktır. Bu nüshanın başı ve sonu eksiktir.

5. *Haşiye-i Kefevî*

Diyarbakır Umumî Kütüphanesi Yazmaları, nr. 1911'da kayıtlı olan eser, Arapçadır.

6. *Şerhu Lâmiyyeti'l-Acem*

Tuğrâî'nin meşhur kasidesinin önceki şarihleri Selâhaddin es-Safedî, Bedreddîn ed-Demâmînî ve Kadı Celâleddîn el-Hadramî'nin eserlerinden derlenerek meydana getirilmiş bir şerhtir. Bugün için eserin elimize ulaşmış mevcut bir nüshası yoktur.

7. *El-Cevâb 'an-İtirâzâti'l-mevlâ Ahmed el-Ensârî 'alâ-mevâzi'a min Tefsîri'l-'allâme Ebi's-Su'ûd el-'Îmâdî*

Devrin müderrislerinden Şemseddin Ahmet el-Ensârî, Ebu's-su'ûd Efendi'nin meşhur tefsirindeki bazı görüşlerini tenkit etmiş, Kefeli Hüseyin de bu Arapça risaleyi yazarak Ebu's-su'ûd Efendi'yi savunmuştur. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

8. *Risâle 'alâ mevâzi'a min-Miftahi'l-ulûm ve Şerhihî li's-Seyyid eş-Şerîf ve Nübez Mimmâ Yete`allaku bi-Sıfati's-salâti min-Şerhi'l-Vikâye*

Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*'u ve buna Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin yazdığı şerhin bazı yerleri ve ayrıca *Sadrüşşerî'a es-Sâni*'nin *Şerhu'l-vikâye* adlı eserinden namazın kılınıp şekline dair meseleler üzerine Kefevî'nin Arapça olarak yazdığı notlarıdır. Müellif nüshasından naklen 1047/1637'de istinsah edilmiş bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

9. *Şerhu Evâ'ili Bâbi'l-vekâle bi'l-bey' ve 'ş-şira mine'l-Hidâye*

Hanefî fakihi Burhâneddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye fî Şerhi'l-Bidâye* adlı eserinden alışverişte vekâlet babının başlangıcını açıklayan Arapça bir risâle olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Yenicami, nr:1182, 62b-68b) bulunmaktadır.

10. *Talika 'alâ-Haşiyeti İmâdüddin*

Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 4482 1b-44b. Konusu mantıktır.

11. *Talîkât 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*

Kefevî'nin Süleymaniye Dârülhadis Medresesi'nde *Sahîh-ı Buhârî* okuttuğu sırada yazdığı sanılan bu açıklayıcı notlar gusül hadislerine kadar gelir.

12. *Talîkat 'alâ Sahîh-i Müslim*

Müellifin *Sahîh-i Müslim* üzerine yazdığı notlarını eserin yarısına kadar getirdiği kaydedilmiştir. Diyarbakır Umumî Kütüphanesi yazmaları arasında *Şerh-i Müslim-i Kefevî* adıyla (nr: 2228) Arapça bir eser bulunmaktadır.

13. *Makâle fî Mevlânâ Muzaffer*

Kefevî'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Muzaffer'i, muîdi Şücâüddin'in dilinden bir müderrisin öğrencisi ve okuyucusuyla yaptığı bir sohbet üslûbunda tanıttığı bu eserin nüshası tesbit edilememiştir.

14. *Kaside-i Nuniye*

Hızır Bey'in *Kaside-i Nuniye*'sine Türkçe şerh yazmıştır.

15. *Niksârîzâde Mahmut Efendi ile İlmî Münazaralar*

Kaynaklarda Kefevî'nin devrin âlimlerinden Niksârîzâde Mahmut Efendi ile ilmî münazaralarına dair mektupları ve makalelerinden söz edilirse de bunun da nüshasına rastlanmaz.

16. *Latifeler*

Nevîzâde Ataî ve Kâtip Çelebi latifeleri olduğunu söylemektedir.

17. *Pend-nâme*

Bu eserin varlığına dair bilgi *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* içerisinde yer almaktadır. Kaynaklarda eserin adına rastlanmamış; yazma eser kataloglarında karşılaşılmamıştır. Hüseyin Efendi *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* içerisinde bir hususu izah ederken bu eserden şöyle bahsetmektedir:

“Egerçi ‘amel ‘âkil işi degüldür ya‘nî ‘aklı olan mîrî hıdmete qarışmaz ve rağbet ü rızâ ile ve degme derdle ‘amel kabûl eylemez. Hâfî olmaya ki hâzret-i şeyh bu ‘aşırda gelüp cemî‘-i menâşıb nâ-ehillerde olup huşûşan menâşıb-ı ‘ilmiyye bey‘ ü şirâ ve rüşvet ü irtişâ ile tevcîh olunmağla mevâlî-yi ‘izâm ve ‘ulemâ‘-i a‘lâm manşıblarına cehele-i ‘avâmm kel-en‘âm iktihâm itdügin görse nuşh u pendî bir yüzden dahî itmek muqarrer idi bu ciger-süz mebhâşüñ tafşîli **Pend-nâme** adlu kitâbımızda meşûrdur isteyen görsün.³⁴”

18. Şiirleri

Bugünkü bilgilerimize göre Kefevî'nin şiirlerinin derlendiği bir mecmua veya divan bulunmamaktadır. Nevîzâde Ataî güzel şiirleri olduğunu söylerken, Mehmet Tevfik Efendi *Mecmuatü't-terâcim*'inde *Divançe-i Eş'âr*'ı olduğunu kaydetmektedir. Kefevî'nin Yenipazarlı Vâlî'nin *Hüsn ü Dil* mesnevisine yazdığı takriz ve kaynaklarda yer alan örnek beyitleri elimizde mevcuttur. Hüseyin Efendi'ye kayıtlı şiirlerden örnekler şunlardır:

Mezâk ehli lebün yâd itse tûtî kandi vâsf eyler

‘Acebdür hâl-i ‘âlem bilmeyen söyler bilen söyler

*

Dimiş dil-ber bana cân viren olur vasluma mahrem

İşiden gerçek anlar anı nice ölmesin âdem

*

Gam-ı dildâr gelüp mülk-i dile hükm itsün

Cân u dilden sürelüm zevk ü safâyı gitsün

³⁴ Kefevî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, 363^b-364^a.

*

Olımadun semend-i vasla süvâr
Kaldun ayakda ey gönül yüri var

*

Şerhalarla idelüm cismi ser-â-pâ mecrûh
Arz-ı hâl eyleyelüm yâra mufassal meşrûh

*

Ehl-i ‘âşka katı çok ta’ nı ko var epsem otur
Yüri ey zâhid-i hod-bîn bizi ko kendüni gör

*

Cefâyı her dem itme kıl vefâ gâhıce gâhıce
Dil-i meyyâle vir cânâ safâ gâhıce gâhıce

*

Gözüm pür-sîm iken aglar gönül bî-sîm iken aglar
‘Acebdür hâl-i ‘âlem olan aglar olmayan aglar

*

Elinle itdügün hayrı dilinle eyleme zâyi ³⁵

³⁵ İ. Hakkı, Aksoyak, *a.g.e.*, s. 32-38.

2. BÖLÜM

BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÜLİSTÂN'IN İNCELEMESİ VE ŞERH TEKNİĞİ

1. *BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÜLİSTÂN'IN İNCELEMESİ*

Sa'dî-i Şîrâzî, İran edebiyatının en tanınmış ve önemli simalarından biridir. Türk-Fars edebî ilişkileri üzerine çok değerli çalışmaları olan Ahmet Kartal, Sa 'dî-i Şîrâzî hakkında bize şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “*Sa 'dî-i Şîrâzî dünya edebiyatında bir mevki kazanmıştır. İran'ın birinci derecede gelen büyük şairlerinden olan Sa 'dî'nin etkisi, ölümünden yedi asır geçmesine rağmen hala devam etmektedir. İran edipleri, geniş bilgi ve yüksek tefekkürü, geniş bir araştırma ve müşâhede neticesinde insan ruhunu çok iyi bilmesi, ince bir istihzâ ile insanın bütün zaaflarını teşhir etmesi ve bilhassa cezbedici, samimi, ahenkli ve ruha tesir eden şiir ve nesri bakımından Sa 'dî'yi, Firdevsî ve Hâfız'a tercih ettiklerini belirtirler. Nitekim Sa 'dî, efsahu'l-mütekelimîn (konuşanların en fasih konuşanı) lakabıyla anılmaktadır. Sa 'dî, özellikle Gülistân ve Bostân isimli eserleriyle dünyaca ün yapmıştır. Bu iki eser, yazılışından beri İslâm âleminde zevkle ve takdirle okunmuştur. Ayrıca birçok dile tercüme edilip birçok defa basılmış ve şerhleri yapılmıştır.*”³⁶

Sa'dî'nin dünya çapında şöhrete haiz olan eseri *Gülistân*, 656/1258 yılında kaleme alınmıştır. Ahlakî hikâyelerden teşekkül eden ve “makâme” tarzında yazılan

³⁶ Ahmet Kartal, “Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümeleri”, *Bilig Dergisi*, S. 16, Kazakistan: Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi, Kış 2001, s. 100.

Gülistân, mensur kısımlar arasına bir takım manzum parçaların eklenmesi ile “mukaddime” ve sekiz “bâb”dan meydana gelmektedir. Bu bâblar şöyledir:

1. Bâb: Hükümdarların hâl ve hareketleri
2. Bâb: Dervişlerin ahlâkı
3. Bâb: Kanaatin fazileti
4. Bâb: Susmanın faydası
5. Bâb: Aşk ve gençlik
6. Bâb: Takatsızlık ve ihtiyarlık
7. Bâb: Terbiyenin tesiri
8. Bâb: Sohbet adabı

Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar, ahlakî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir.³⁷ Bu hikâyelerin bir kısmı kendi müşahedelerine, bir kısmı da duyduklarına veya okuduklarına dayanmaktadır. Eser, üslup bakımından olduğu kadar, tertip bakımından da mükemmeldir. Bâblar sıralanırken, birbirleri ile olan irtibatları göz önünde tutulmuş, mensur ve manzum kısımlar arasında bir nispet sağlanmış, fikirler kısa ve veciz bir şekilde ifade edilmiştir.³⁸

Dünya kütüphanelerinde sayısız yazma nüshası bulunan *Gülistân*'ın başta Türkçe olmak üzere, birçok şark ve garp dillerine tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Osmanlı medreselerinde Farsça öğretiminin başlıca kaynaklarından olan *Gülistân*'a şerh yazan şarihler, Farsça öğrenen talebelere yardımcı olmayı maksat edinmişlerdir. Bu şerhlerden birisi çalışmamızın ana konusunu oluşturan Kefeli Hüseyin Efendi'ye aittir.

Hüseyin Efendi, eserin ferağ kaydında bildirdiği üzere, Mekke'de kadılık vazifesinde iken 16 Şevval 1009 (20 Nisan 1601) tarihinde şerhini tamamlamıştır. Eserin müsveddesini dostu ve Medine kadısı olan Rüstem Paşazade Hüseyin Çelebi'ye bırakmıştır. Eseri temize çekerek dibacesini de ekleyen Hüseyin Çelebi, esere *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* ismini vermiştir.

³⁷ Tahsin Yazıcı, “Gülistan” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 240.

³⁸ Tahsin Yazıcı, “Sa’dî” , *İslam Ansiklopedisi*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.38.

Kefeli Hüseyin Efendi'nin dostu Hüseyin Çelebi, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* hakkındaki görüşlerine eserin dibacesinde yer vermiştir: “*Bu kitâb-ı müsteṭâbı müsvedde-i şâriḥden tebyîz ü taṣḥîḥ ve tehzîb ü tenkîḥ murâd itdükde gördüm Kitâb-ı Gülistân ki destgâhında iştiğâl ve ol minvâl üzre melfûf olmuş bir defter-i bî-miṣâldür.*”³⁹ *Gülistân* gibi emsaline rastlanılmayan bir şerh olduğundan söz eden Hüseyin Çelebi, “*Gülistân*’ın ince manalarını ve tasavvufî gerçeklerini gün yüzüne çıkararak böyle bir şerh daha önce yazılmadı.” diyerek eserin önemini vurgulamıştır. Hüseyin Çelebi, Kefeli Hüseyin Efendi’den önce şerh yazan şarihlerin isimlerini zikrederek; Lâmi’î, İbn-i Seydî ‘Alî, Sürûrî, Sûdî ve Şem’î şerhlerine kıyasla cümlesinden önde ve ileride olan bir değere layık gördüğünü ifade etmiştir. Ona göre bu eser sondan birinci, şeklen en son ortaya çıkmasına rağmen rütbe yönüyle en önde ve en kıymetli olanıdır.⁴⁰

Bu eserin, dibace süsünden eksik ve yetim kalışı Hüseyin Çelebi’ye dokunmuş ve esere elden geldiğince birbirine münasip düşen inciden satırlar ilave ederek bu eksikliği tamamlama gayretine sevk etmiştir.⁴¹

Kefeli Hüseyin Efendi’nin dostu Hüseyin Çelebi’nin, yazmış olduğu dibacenin ardından şerh metni gelmektedir. Kefeli Hüseyin Efendi, *Gülistân*’ın ilk satırı olan “*minnet hudâ-râ*” ifadesi üzerinden şerhine başlar. “*Minnet*” lafzının uzun uzadıya izahını yapar ve kendinden önceki şarihlerin görüşlerinden bahseder. Eserin farklı nüshalarını da ele aldığını belirtir ve nüshaları birbirleriyle mukayese eder. Bu usulle *Gülistân* metninin tamamını şerh ederek eserini tamamlar.

Oldukça hacimli bir eser olan *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*, içerisinde doğu ve batı medeniyetlerine dair bilgiler sunarken; özelde Türk-İslam medeniyetine ait din, dil, kültür, coğrafya, edebiyat, tarih malzemeleriyle zengin bir kaynaktır. Aşağıdaki bölümlerde bu kaynağın içerisindeki malzemeleri tasnif ederek örneklendirmeye çalışacağız:

³⁹ Kefevî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, 2a-2b.

⁴⁰ Kefevî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, 2b.

⁴¹ Kefevî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, 2b.

1.1. Coğrafi Malzeme

Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân'da çeşitli coğrafi bilgilere yer verilir. Bu bilgiler o dönemin önemli şehirleri, beldeleri, memleketlerinin hüviyetinin anlaşılması bakımından önemlidir. Coğrafi malzemeye dair vereceğimiz örnekler şöyledir:

- Selçuklu Hükümdarı Sultan Muhammed bin Melikşâh hizmetinde olan Aksungur'un soyundan gelen Atabekler'in, Selçuklulara isyan etmesiyle ele geçirdikleri Şam, Halep, Diyarbakır, Şîrâz şehirleri ismen zikredilir. Bu şehirler Aksungurların (Zengî Hanedanı) ilk hükümdarı İmadeddin Zengî'nin ölümüyle üç oğlu arasında pay edilmiş; bu bölünmede devrin mamur şehirleri Şam-Halep, Diyarbakır, Şiraz bu üç oğlunun yönetim merkezleri olmuştur. Coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olan Şam-Halep, Diyarbakır, Şiraz ilim, kültür, sanatta gelişmiş şehirler olmakla birlikte önemli ticaret merkezleri olarak da faaliyet göstermişlerdir: *“Atabekân-ı mülûkden bir tâ 'ifedür cedd-i a' laları Aksungurdur ki Sultân Melikşâh-ı Selçukînüñ gulâmlarından olup... **Şâm** ve **Haleb** vilâyetlerinüñ hükümeti 'umûmen aña müfevvez olmuş idi kendüden şoñra evlâdı ħurûc idüp müstaķill pâdişâhlar oldılar üç bölük olup bir tâ 'ife **Şâm** ve **Haleb** diyarında vâlî olmuşlardur bir cemâ'at daĥı **Diyâr-ı bekr** vilâyetinde hükümet itdiler bir gürûh daĥı Fârs memleketinde pâdişâhlık idüp **Şîrâz**'ı dârü'l-mülk itmişler idi.”*(24^h -25^a)
- Çin ülkesi, Mani dininin merkezidir. Mani'nin ressam oluşu ve kutsal kitabının minyatürlerle süslü olması dolayısıyla Çin, minyatür ve resimleriyle nam salmıştır. Hüseyin Efendi'nin aktarmış olduğu bilgilere göre Çin'de *nigâr-hâne-i çîn* ismiyle meşhur bir ev vardır. Bu evde ünlü nakkaşlar yetişmiş ve resimlerini burada meydana getirmişlerdir: *“**Nigâr-hâne-i çîn**'den murâd ba'zılar ħavlince çîn vilâyetinüñ but-hâneleridür ki 'acâ'ib-i ħarâ'ib nakşlar ile ârâstedür nazâr idenler ħayrân olurlar ve ba'zılar ħavlince vilâyet-i çînde bir hâne vardur ki ol diyârda ne deñlü nâmdâr üstâd-ı nakķâş peydâ*

*olmuş ise her biri anda bir taşvîr-i yâdigâr koyup gitmişdür ol sebebden nigâr-
hâne-i çîn deyü şöhret bulmuşdur. (49^b)”*

- İran’ın Hemedan vilayetinde yer alan Elvend, yüksekliği ile günümüzde de dağcılık faaliyetlerine ev sahipliği yapan oldukça görkemli bir dağdır. Şarih, şerhte bu dağın yüksekliğine işaret etmiştir: “***Kûh-ı Elvend*** Hemedânda bir tâğuñ ismidür ki irtifâ‘da ‘alemdür ya‘nî her ne mertebe yüksek minâre olsa be-her taqdîr Kûh-ı Elvendüñ dâmeninde alçağ görünür. (57^a)”
- Şarih, İran’ın kuzeydoğusunda çok geniş coğrafi bir bölge olan Horasan’dan bahsederek bu bölgenin içerisinde nice şehir ve kasabanın yer aldığını ve başkentinin Herat olduğunu dile getirir. Bir şehrin ismi olarak tarif edenlerin yanlış bilgi verdiklerini söyler: “***Horāsân*** bir memleketüñ ismidür niçe bilâd ü kaşabâyı müştemeldür dârü’s-salţanası ***belde-i Herât***’dur. Bir şehriñ ismidür diyenler ğalaţ itmişdür.” (68^a)
- İslam dünyasında önemli tarih, ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuş bugünkü Irak’ın başkenti olan Bağdat hakkında şarih, Abbasî Devleti zamanında inşa edildiğinden ve yıkılışına kadar Abbasî Devleti’nin hilafet merkezi olarak mamur bir şehir olduğundan bahseder: “***Bağdâd*** şehri *hulefâ-i ‘Abbâsiyye* ‘ahdinde bünyâd olunmuşdur...*Hafî* olmaya ki *Bağdâd-ı kadîm*dür nihâyet *hulefâ-i ‘Abbâsiyye* zemânında *sûr-ı binâ* olup ma‘mûr u âbâdân olup dârü’l-*hilâfe* olmuşdur.” (92^b)
- Şarih, Kaşgar şehrinde bulunan büyüklüğüyle meşhur olmuş bir camiinin varlığından haber verir: “***Kâşgar*** şehriñ *câmi’*ine geldüm. *Câmi’-i mezbûr* ziyâde vâsi‘ *câmi’* olmağla ‘âlemde meşhûrdur.” (279^b)
- Süheyl yıldızı dünya üzerinde çıplak gözle en iyi Yemen’de görülürmüş. Bu sebeple eskiler bu yıldızın adına süheyl-i yemânî derlermiş. Şarih, bu hadiseye işaret ederek, Yemen’de dünyanın başka hiçbir yerinde görülemeyecek kadar parlak görüldüğünü ifade eder: “*Süheyl* bir kevkebdür ***vilâyet-i Yemende*** tâli‘ ü tâbân olup küre-i ârzuñ *cemi’-i aqtârında* lâmi‘ ve nümâyân degüldür.” (325^b)

1.2. Kültürel Malzeme

Şerh içerisinde yer yer Türk âdet, gelenek-görenek ve günlük hayata dair izlere rastlanmaktadır. O dönemin kültürel hayatına ışık tutması bakımından önemli olan bu bilgilere verebileceğimiz örnekler şöyledir:

- Eski takvimlere göre güneşin koç burcuna girdiği, gece ile gündüzün eşit olduğu, yılın ve ilkbaharın başlangıcı olarak kabul edilen 21 Mart günü “nevruz” olarak anılır. Şarih, nevruzda hükümdarların, şehrin ileri gelenlerine mükâfat olarak işlemeli kıymetli kaftan giydirmesi geleneğine değinir: *“Nevrûzda a‘yân u eşrâfa hil‘at geydürmek ‘âdet-i mülûk ve âyîn-i selâîndür.”* (14^a)
- Şarih, özellikle Araplar arasında meşhur olan bir gelenekten bahseder. Buna göre şeker kamışını parça parça kesip, kabuğundan çıkarıp tütsüleyerek, mendil içine koyup dostlarına sevgi göstergesi olarak sohbet meclislerinde birer ikişer verir veya tabaklar içerisine koyarak gönderirlermiş. Hatta buradan hareketle şeker kamışı, “dost kamışı” anlamına gelen “kasabü’l-habîb ismiyle kullanılagelmiş: *“Evlâd-ı ‘arab mâbeyninde ‘âdetdür ki şeker kamışını kıt‘a kıt‘a kesüp muşşer ü mubaḥḥar idüp destmâl koyup götürürler yârân ü âḥbâba ḥîñ-i mülâkâtda izhâr-ı maḥabbet idüp birer ikişer virürler ve tabaklar içine koyup âḥbâb biribirlerine gönderürler bu sebebden ney-şekere kaşabü’l-ḥabîb itlâk şâyî‘ olmuşdur.”* (22^b)
- Şarih, İranlı hükümdarların başının üzerine kıymetli taşlarla süslü başlık takdiklerinden ve omuzlarının üstüne düşen nişanlı kaftan giydiklerinden bahseder. Osmanlı hükümdarlarından farklı olarak nişanlı kaftanın damgasını omuzlarına düşürdüklerini belirtir: *“Pâdişâhlar ve şâḥîb-i devletler gibi başuñ üzre tâc ve omuzuñ üzre ‘alem қо ya‘nî tamğalu ve ‘alemlü kaftân gey ‘acemlerüñ ‘âdetidür ‘alemi omuza düşürürler.”* (148^a)
- Şarih, eski bir âdetten bahseder. Buna göre köle azat etmeye kudreti olan zengin kişiler ihtiyar köleleri azat ederlermiş: *“Resm-i kadîm ve ‘âdet-i ma‘hûdedür ki mâlik-i taḥrîr olanlar ya‘nî kul âzâd itmege kâdir olan devletmendler pîr olan kullarını âzâd iderler.”* (195^a)

- Şarih, yolcuların deve yününden iki kat yassı kumaşı kese yapıp, içine filori (Floransa'da basılan Avrupa'da ve Osmanlı ülkesinde kullanılan altın para) koyup bellerine bağladıklarından bahseder: *“Rāh-revlerüñ ‘âdetidür ki deve yününden iki kat yaşşı meyân-bend gibi uzun kîse idüp içüne filori ta‘biye idüp kuşanurlar.”* (212^b)
- Şarihin aktardığına göre mektepte okuyan öğrenciler tavus kuyruğundaki tüylerden kitaplarının içlerine koyarlarmış: *“Mektebde okuyan şıbyānuñ ‘âdetleridür ki tāvūs kuyruğını muşhaf içine korlar.”* (226^a)
- Şarih, bugün de süre gelen bir gelenek olan matemde olanların siyah giymesinden bahseder: *“Nitekim mâtem-zedelerüñ ‘âdetidür eyyām-ı muşîbetde kara giyerler.”* (270^a)
- Eski zamanlarda top ve tüfek olmadığından bahseden şarih, kaleleri almak için mancınık kullanıldığını ve karşı tarafın kaleyi dövüşerek savunduğunu ifade eder: *“Zemân-ı kadîmde top ü tüfenk olmayup hişâr almağda mancınık isti‘mâl idüp ve yürüyiş itdüklerinde hişâr üzerinde olanlar ceng ile müdâfa‘a iderlerdi.”* (372^b)
- Eski zamanda âdet buymuş ki bir kimsenin matemî olsa, o kimselerin matemde olduğunun anlaşılması, yas evine saygı gösterilmesi için kapısına çivit sürerlermiş: *“İlerü zemânda ‘âdet bu imiş ki bir kimsenüñ bir muşîbeti vâki‘ olsa meşelâ bir mu‘azzez kimsesi vefât eylese yas ü mâteme ‘alâmet olmağičün kapusunuñ üzerine çivit sürerler herkes bilür ki beytü’l-hazen ve mâtem-hânedür.”* (396^b)
- Savaştan kaçanlara kadın kıyafeti giydirip, teşhir etmek herkesçe malum ve meşhurmuş: *“Zirâ cengden kaçmağ muhanneslûkdür ceng güninde kaçan nâmerdlerüñ niçesin ‘avratlar libâsın geydürüp teşhîr itmek meşhûrdur.”* (73^b)
- Şarih, üzerlik tohumunun yakılıp tütsü yapılmasından bahseder: *“Sipend sîn-i mühmelenüñ kesri ve bā-yı ‘acemînüñ fethiyle Türkîde yüzerlik dimekle meşhûrdur ki yakup buhûr iderler.”* (116^a)

1.3. Mûsikî ile İlgili Bilgiler

Kefeli Hüseyin Efendi, şerhi içerisinde musikiyle ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

- Davut peygamberin gür ve güzel sesine nispetle meşhur olmuş bir tabir olan “dâvudî nefes” onun gibi etkili bir sese ve hançereye sahip olanlar için kullanılmış: *“Bu cihetdendir ki her lisânda dâvudî nefes darb-ı meşeldür. Hafî olmaya ki hoş elhânlar miyânında memdûh ü mu‘teber olan şafâ-yı hulûm ve le‘âfet-i hanceredür.” (22^ş)*
- Bir mûsikî terimi olan “âvâze” makamların sınıflandırılması için kullanılan bir tabirdir ve altıya ayrılır: selmek, mâye, geveşt, gerdâniyye, nevrûz-ı asl, şehnâz. İyi bir mûsikî eğitimi almış olan şarih, konuyla ilgili bilgisi olmadan fikir beyan eden şarihleri eleştirerek, bu ilme “ilm-i engâm” (nağmeler ilmi) deme gafletinden bulunanlara kızar doğrusunun “ilm-i mûsikî” olduğunu ifade eder: *“Âvâze altıdur: selmek ü mâye ve geveşt ü gerdâniyye ve nevrûz-ı aşl u şehnâz bunlardur ve şârih-i mezbûr ‘ilm-i mûsikî’ diyenleri redd idüp ‘ilm-i engâm’ demek gerekdür ‘ilm-i mûsikî’ demek ha‘âdur zirâ mûsikî şâfî terennümâtdan ğayri nesne degüldür dimiş terziğ söylemiş mu‘laķā ol fenne ‘ilm-i mûsikî’ i‘lâķ olunduğundan bu câhil ğâfildür evvelâ ‘ilm-i engâm’ ta‘bîr itdüğün dişlerin boğazına tıķmak gerekdür.” (38^ş)*
- Şarih, hicâz makamından bahseder ve bir rubâî içerisinde on iki makamın isimlerini nakleder: uşşâk, hüseyinî, râst, bûselik, rehâvî, nevâ, ısfahân, ırâk, zengûle, büzürg, hicâzî, kûçek. *“Hicâz ‘ilm-i mûsikî’de on iki maķâmdan birinüñ ismidür dimişler beyân-ı vâķı‘ itmişler üstâdlar on iki maķâmı bu rubâ‘î’de derc itmişlerdür. Kı‘a:*

Uşşâk merâkîd-ı hüseyinî est çü râst

Der-perde bûselik ü rehâvî vü nevâst

Çün geşt büzürk der-sıfahân u ırâk

Zengûle hicâz kûçek ender ber-mâst ”

1.4. Türkçe Deyim, Atasözü, Tabirler

Şarih, kimi zaman izah ettiği mevzuyu pekiştirmek ve en kısa yoldan en etkili mesajı verebilmek için atasözü, deyim, tabirlere yer verir ve bu ibareler verilen anlamla tam bir paralellik gösterir. Metinde geçen deyim, atasözü ve tabirlere örnekler şöyledir:

- “Evlād u eṭfālden budāğla ta‘ bīr olunmaḵ meṣhūrdur.” (14^b)
- “Ḥuṣūṣā yalancıdan it yegdür meṣhūr meṣeldür.” (56^a)
- “Meṣhūr meṣeldür yārından ayrılan dizin ḵoḵar yatur.” (240^b)
- “Meṣhūr meṣeldür; gōñül kimi severse güzel oldur.” (251^a)
- “Senūñ ṣūretūñi naḵṣ itdükleri dīvāruñ dibine kimse gelmez ṣekl-i ḥabīṣūñi dīvāra taṣvīr olunsa daḥi görmekten ḵaḵar senden tā bu mertebe nefret ider dimekdür Türkīde daḥi meṣhūr meṣeldür yüzūñi dīvārda yazılı görmeyin dirler.” (274^a)
- “Türkī dilde daḥi meṣeldür ki bir kimsenūñ ziyāde buḥl u imsākinden kināyet itseler yaḡmur olsa kendü tarlasından ḡayrıya yaḡmaz idi dirler.” (351^a)
- “Türkī dilde daḥi meṣhūrdur ki ḥāceyī ten-ṣūy bilür dirler.” (351^b)
- “Ḥadd-i zātında aḵ aḵḵe ḵara gün içündür meṣhūr meṣeldür.” (368^a)
- “Muḥaṣṣal meṣhūr meṣeldür tiz biten tiz yiter.” (377^b)
- “Meṣhūr meṣeldür işūñ eyüsi yılında ḵıḵar dirler.” (378^a)
- “Kesilen baṣ yine bitmez meṣhūr meṣeldür.” (384^b)
- “Atılan oḵ dönmez meṣhūr meṣeldür.” (384^b)
- “Meṣhūr meṣeldür yalancınūñ gerḵegine yazıḵ dirler.” (401^b)

1.5. Tarihî ve Mitolojik Malzeme

Kefeli Hüseyin Efendi, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*'da tarihî ve mitolojik bilgi ve unsurlara da yer vermektedir. Bunlar kendisini peygamberler tarihi, milletler tarihi, İslam tarihi, Türk, Arap ve İran tarihi ve mitolojisine dair bilgi ve unsurlar olarak göstermektedir. Aşağıdaki bölümlerde bu tasnif üzerinden örnekler verilecektir.

1.5.1. Peygamberler Tarihi

- Hz. Süleyman'ın İstahar'ı (İran'da tarihi bir şehir) bayındır hale getirip başkent yapmasından bahsedilir: *“Ba‘z-ı kütüb-i tevârihde meşûrdur ki Fârs memleketinde İştahar şehrini Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm binâ idüp tahtgâh ü dârü’l-mülk itmîşdür.”* (24^b)
- Şarih, Hz. İbrahim'in put yontan babası Azer'le olan mücadelesine ve baba oğul olmalarına rağmen mizaçlarının birbirlerine hiç benzerlik göstermemesine gül- Hz. İbrahim, diken-Azer benzetmesiyle değinir: *“Hâzret-i İbrâhîm peygâmbere ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâmuñ pederi olan âzer-i büt-terâş gibi ki delil ü hüccetle oğluna galebe itmekden ‘âciz olup ceng ü cidâle şurü’ ve âgâz eyledi.”* (355^a)
“Gülün aşlı hâr ve hâzret-i İbrâhîmün aşlı Âzerdür imdi eger nazâr ü i‘tibâr aşlı u nesebe olaydı hârdan peydâ olan gül böyle maqbûl olmaz idi ve hâzret-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm ki Âzer-i büt-tirâşuñ oğludur hergiz pederinün dâletinden ana zarar olmayup ebü’l-enbiyâ olmuş ve peygamberler içinde rif‘at ü şânla imtiyâz bulmuşdur şalavâtullâhi te‘âlâ ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi ve ‘alâ sâyiri’l-enbiyâi ve’l-murselîn.” (388^a)
- Şarih, Hz. Musa ile Karun arasında geçen konuşmayı nakleder: *“Hâzret-i Mûsâ şalavâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi Kârûna naşîhat idüp didi ki: Hâk te‘âlâ maḥz fâzlı u kereminden saña lutf u ihsân itdügi gibi sen daḥi şükr-i ni‘met idüp vâşıl olduḡuñ mâl-i bî-gerânuñ zekâtını fuḡarâ ve mesâkîne bezl ü ihsân eyle.”* (361^a)

- Hz. Nuh'un oğlu Kenan'la başından geçen hadiselerle değinen şarih, Kenan'ın Hz. Nuh'un oğlu olmasına rağmen müşriklerle birlikte boğulmaktan kurtulamadığını ifade eder: *“Ken‘ān ki ḥazret-i Nūḥ nebi‘ ‘aleyhi’s-selāmuñ oğlıdur nefsinde bī-ḥüner olup ḥilḳatı ḥil‘at-i ĩmāndan ‘ārī idi peygamber oğlı olmaḳ anuñ ḳadrin ve mertebesin ziyāde itmeyüp ḥaḳḳında 42 إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ vārid olup ṭūfānda sā‘ir müşrikīn ile muğraḳīnden oldı.” (38⁷)*
- Şarih, Hz. Davud'un Lokman'ın yanında demiri bal mumu kıvamında yoğurması ve böylece zırhlar meydana getirmesini anlatır: *“Loḳmān-ı ḥekīmē didiler ki ḥikmeti kimden öğrendüñ loḳmānuñ nübüvvetinde ‘ulemā iḥtilāf itmişlerdür eṣaḥḥ aḳvāl budur ki nebi‘ degüldür ḥekīm ü fāzıl kimesnedür Ḥazret-i şeyḫ aña binā‘en ḥekīm ta‘bīr itmişdür.” (59^a)*
- Hz. Yusuf'un kardeşi Bünyamin'i alıkoyması ve Hz. Yakup'un, sorumlu olarak Hz. Yusuf'u Mısır'a satan diğerk çocuklarından şüphelenmesini aktarır: *“Mıṣırda ḥazret-i Yūsufıa iḥvānı meyānında olan şirikārılık mu‘āmelesi cārī olup Bünyāmīni alıḳoyduḳda iḥvānı ḥazret-i Ya‘ḳūba gelüp 43 يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقٌ didüklerinde egerçi biḥasebi‘z-zāhir kendülerüñ ḥiss ü müşāhedelerine nazar bu sözleri ṣaḥīḥ gibi idi zīrā ḥazret-i Yūsufuñ leṭā‘ifü'l-ḥiyelden itdügi tedbīri bilmezler idi vāḳi‘ zann iderler idi lākin evvelden kızbleri zuhūr itmekle ḥazret-i Ya‘ḳūb ‘aleyhi’s-selām sözlerine i‘timād itmeyüp bunda daḫi sizüñ bir ḥīleñüz ve şun‘uñuz vardur hele şabr idelüm görelüm ‘āḳibet Ḥüdā neyler.” (401^b - 402^a)*
- Şarih, Hz. Yunus'un balık karnında yaşadığı hadiseye değinir: *“Ḥazret-i Yūnus ‘aleyhi’s-selām gibi balıḳ ḳarnında olursa da ḥazret-i Yūnus ‘aleyhi’s-selām balıḳ ḳarnında bile bir nefes ḥaḳḳuñ yādından ḥālī olmayup evḳatı zıkr ü şafāyla geçmişdür.” (404^b)*

42 Kur‘ān-ı Kerīm, Hūd 11/46: “..O senin ailenden değildir...”

43 Kur‘ān-ı Kerīm,, Yūsuf 12/81: “...Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti...”

- Şarih, Hz. Yusuf'un kıtlık zamanında aç ve muhtaç olan insanların ahvalini unutmamak için kendisinin de onlar gibi az yemesini anlatır: “Hâzret-i Yūsuf-i şiddīk ‘aleyhi’s-selām Mısr қаһт olduğı zemānda ac ve muhtāc olan müstemend anuñ hāllerin ferāmūş itmeyin deyü toyunca yemek yemezdi fuқarā renginde te‘ayyūş ider idi.” (391^a)
- Şarih, Lut Peygamberin eşinin ihanet etmesine ve müşriklerle birlik olmasına değinir: “*Lūt Peyğamber ‘aleyhi’s-selāmuñ hātunı yaramazlara muқārin oldı ve küfr ü nifāk irtikāb itdi.*” (79^a)
- Şarih, iktibasla Hz. Âdem’in bütün insanlığın atası olduğundan bahseder: “*Zîrā ki āşl-ı hilkatda خلفكم من نفس واحدة⁴⁴ fehvāsınca cümlesi bu gevherden ve bir zātdandur ki murād Hâzret-i Âdem peyğamberdür ‘aleyhi’s-selām.*” (92^a)

1.5.2. Türk Tarihi ve Kültürü

Eserde zikredilen Türk tarihi ve kültürüne dair bilgilerden örnekler şöyledir:

- Şarih, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın valilerinden olan Aksungur’un, Şam ve Halep’i yönetmiş olduğu bilgisini verir: “*Aқsunğurdur ki Sulţān Melikşāh-ı Selçuқınūñ gulāmlarından olup Sulţān Muḥammed bin Melikşāhūn atabegi idi ki lālā ve cümletü’l-mülk ma‘nāsınadır Şām ve Ḥaleb vilāyetlerinūñ ḥükümeti ‘umūmen aña müfevvez olmuş idi.*” (24^b -25^a)
- Şarih, Kanuni Sultan Süleyman ile veziri Ali Paşa huzurunda gerçekleşen bir hadiseden bahseder. Kanuni Sultan Süleyman’ın huzuruna çıkarak, derdini anlatan hatunun sıkıntısını ondan önce Ali Paşa dile getirince, hatun şaşırır ve Ali Paşa’yı kâhin sanır: “*Rivāyet olınur ki merḥūm Sulţān Süleymān zamanuñda vezîr-i a‘zam ‘Alî Pāşā ḥuzūrında dīvān-ı āliyyede bir ḥātūn ‘arz-ı ḥāl iderken mehābet-i meclisde ḥāzır olup dil-ḥāhî üzre güftāra iқtidārı olmaduğı maḥalde pāşā dimiş ki ḥātūn murāduñ bu degül midür ve şöyle dimek istemez misin derdmend ḥātūn bi-*

⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm, A’râf, 7/189: “..sizi tek bir nefisten (Hz. Âdem) yarattı..”

ihtiyār du‘ā idüp sulṭānum gön̄lümde olanı ‘aceb bildün̄üz remmāl misüz dimiş.’
(208^a)

- Şarih, Osmanlı Devleti’nin hükümdarı Yavuz Sultan Selim’in bir matlaine yer vererek adını zikreder: “*Merḥūm-ı mebrūr dāric-i medāric-i raḥmet-i rabb-ı ḡafūr faḥrū’l-‘Osmān Sulṭān Selīm Hān ‘aleyhi’r-raḥme ve’r-rıḍvānuñ bu maṭla‘ı gibidür:*

این سفر کردن و این بی سر و سامانی ما

(367^a) ”بهر جمعیت دلہاست پریشانی ما⁴⁵“

1.5.3. İran Tarihi ve Mitolojisi

Eserde geçen İran tarihi ve mitolojisine dair bilgilerden örnekler şöyledir:

- Şarih, Sasanilerin en büyük hükümdarı Nuşirevan’dan bahseder. Adaletiyle nam salmış olan Nuşirevan zamanında Sasani İmparatorluğu en parlak çağlarını yaşamıştır. Hz. Muhammed onun döneminde dünyaya gelmiştir: “*Nūşirevānuñ ḥayrı ve ‘adli sebebi ile mübārek nāmı zindedür tā kıyāmet efvāhda ḥayr ile mezkūrdur nāmı mübārek olup kıyāmete dek aña faḥr bu yeter ki Sulṭān-ı enbiyā ‘aleyhi efdālū’-t-tehāyā- anuñ ḥaḳḳında الْمَلِكِ الْعَادِلِ⁴⁶ انا وُلِدْتُ فِي زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ buyurmuşlardur. Ben bir ‘ādil pādişāhuñ zemānında dünyāya geldüm dimekdür.”* (69^b)
- Şarih, Nuşirevan’ın veziri olan Büzürcmihr’den ve oğlu Hürmüz’den bahseder: “*Büzürcmihr bir ḥakīm-i dānādur Nūşirevāna vezīr olmuştur.*” (55^a)
“*Hürmüz Nūşirevānuñ oğlıdur.*” (88^b)
- Pişdadi Hanedanının altıncı hükümdarı olan Feridun, İran’ın en büyük mitolojik kahramandır. 500 yıl saltanat sürmüştür. Babası Atbin, Dahhak tarafından öldürülmüştür. Şarih, Feridun’un Dahhak’ı öldürmesinden bahsederek detaylı bilginin Firdevsî’nin *Şāh-nāme* isimli eserinden okunabileceğini bildirir: “*Ferīdūn*

⁴⁵Sulṭān Selīm Hān: “Bu acelemiz, yaptığımız bu seferler, çektiğimiz bu mahrumiyetler, bu perişanlığımız; gönüller huzur ve rahat içinde bulunsun diyedir.”

⁴⁶Hadīs-i Şerīf: “Ben, adil melik Kisrā zamanında doğdum.”

*Dahhāk-i nā-pāki katl iden şāhib-i zuhūrdur ki Taḥmūreş-i Dīv-bend neslindendür
kışşası Şāh-nāme’de meşūrdur.” (67^b)*

- Dahhak, İran rivayetlerine göre çok güçlü zalim bir devdir. Omuzlarında iki yılan yer alır. Feridun’un babasını öldürdükten sonra onun hakkı olan tahta geçer. Şarih, Dahhak’ın yaptığı zalimliklerden usanan halkın Feridun’un tarafına geçmesi ve ona yardım etmesiyle Feridun’un tahtı Dahhak’tan geri almasını ele alır: *“Dahhāk-ı zālinden cevr ü sitem gördükleri sebebden ittifāk idüp Feridūnuñ yanuña cem‘ oldılar ve taqviyet ü ma‘ūnet itdiler bu vechle pādişāhlığa destres buldı.” (84^b)*
- Şarih, Sasaniler sülalesinden, Yazdgerd’in oğlu, İranlı hükümdarlardan biri olan Behrām-ı Gūr’dan bahseder. Ülke yönetimini vezirlere bırakarak zamanını daha çok avlanmakla geçirmiştir. Özellikle yaban eşeği avlamayı sevdiği ve mizacı gereği hırslı, inatçı olduğu için “behrām-ı gūr” adıyla meşhur olmuştur. Gūr, Farsça yaban eşeği anlamına gelir: *“Behrām ‘acem şāhlarından birinūñ ismidür kulan şaydına mā’il ve ḥariş olduğüçün Behrām-ı Gūr deyü şöret bulmuşdur.” (173^b)*
- Erdeşir-i Bâbekân, Sasaniler devletinin ilk hükümdarıdır. Şarih, hükümdar oluş hikâyesini anlatarak, hayatından bilgiler aktarır: *“Mülük-i Sāsāniyāndan Erdeşir-i Bâbekân dimekle meşhūr olan şehriyāruñ sîretinde vārid ve mezkūr olmuşdur....Ḥafī olmaya ki Güştāsb şāhuñ oğlu İsfendiyār-ı rüyîn-ten Rüstem-i Zāluñ elinden ḥaṭā ile çıkan oğ gözin çıkarup çok zaman geçmeyüp fevt olduğda oğlu Behmeni Rüstem-i Zāla sipāriş itdi ve terbiyet idüp salṭanata bunu ta‘yîn idesin deyü vaşiiyyet eyledi gitdi soñra ceddî Güştāsb Şāh Behmeni Rüstemden taleb idüp kendü yanuña alup terbiyet eyledi ve nāmını Erdeşir koyup kızını aña virdi. Erdeşir-i İsfendiyār deyü meşhūr oldu....Erdevān Şāh fevt olduğdan soñra Erdeşir mülk-i mevrūşını taleb ü ḥurūc ve ḍarb-i ḳahrla salṭanata ‘urūc idüp muḥālifleri katl itdi ve ecdādı mülkine müstaḳil pādişāh olup Erdeşir-i Bâbekân*

deyü şöhret buldı. Ceddi olan Erdeşir-i İsfendiyârdan imtiyâzı bu vechledür.”
(199^b -200^a -201^a)

1.5.4.İslam ve Arap Tarihi

Eserde geçen İslam ve Arap tarihine dair bilgilerden örnekler şöyledir:

- Haccâc-ı zâlim Emevilerin meşhur valilerindendir. Çok sert tedbirlere başvurduğu için bu isimle anılmıştır. Şarih, Haccâc-ı zâlim’den bahseder: “*Haccâc-ı zâlim hod andan niçe müddet Benî Ümeyye zemânında gelmişdür.*” (92^b)
- Şarih, Kadiriye tarikatı kurucusu ve İslam filozofu mutasavvıf, âlim Abdülkâdir-i Giylânî’ye değinir: “*Şeyh ‘Abdülkâdir-i Giylânî Hazretleri harem-i Ka‘bede yüzini çakıl taşı üzre koyup münâcât idüp dir idi.*” (145^b)
- Şarih, son Abbasi halifesi olan Müstasım-billâh ve Abbasi devletinin yıkımına sebep olan Moğol hükümdarı Hülâgû’nun adını zikreder: “*Ba‘z-ı şurrâh halîfe’den murâd âhir-i hulefâ olan Müsta‘şım-billâh halîfedür ki Hülâgû elinde helâk olup Devlet-i Benî-‘Abbâsiyye anuñla munğarız olmuşdur dimiş.*” (413^b)

1.6. ŞİİR BİLGİSİ

1.6.1. Vezin

Kefeli Hüseyin Efendi'nin, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*'ın içerisinde vezinle alakalı çeşitli değerlendirmelerde bulunduğu örnekler şöyledir:

- “Bu beyt *müfte‘ilün fâ‘ilâtü müfte‘ilün fa‘* vezni üzerinedür *fâ‘ilâtü* lafzınıñ tāsı bilâ-işbâ‘ zammıla okınur. *Be-ni‘met* lafzında olan bā-i meftūha maḳāmındadır ve *be-ni‘met* tā-i meksūresi daḫi işbâ‘ la degüldür zīrā müfte‘ilün lafzında olan ‘ayn-ı meksūre maḳāmındadır ke-zālik *hemçünān ki*’de kāf-ı meksūre daḫi fâ‘ilātüdeki tā-i mazmūme maḳāmındadır pes *be-ni‘met* tāsınıñ kesresi işbâ‘ladur ve *hemçünān ki* kāfuñ sükūnyıladur vezniçün diyenler vezn bilmedüklerinden beyti bozmışlar.” (352^b)
- “Nazmda sekteyi ihtiyār itmeyenler *h̄āhī* lafzını yānuñ kesriyle telaffūz iderler.” (123^a)
- “Ḥafī degüldür ki mışrā‘-ı şālīşde sekte vardur eş‘ār-ı ḳudemāda çokdur bī-sekte okınsa *ne ḥudāvin-i ra‘iyyet* okınur.” (158^b)
- “*Dād* lafzı vāvsuz olup *dest-i kerem ber-küşād dād-ı sehāvet bidād* olsa mevzūn mışrā‘ olur.” (113^a)
- “در ادایش مکن دهان کج کج
حرفهایش اداکن از مخرج
Bu nazmuñ baḫrı ḡayr-ı ma‘hūd olup ‘arūz bilmeyenlere nā-mevzūn gibi görünür. Ba‘z-ı ehālī-i ā‘cāmdan mesmū‘um budur ki Şeyḫ Sa‘dī Ḥazretleri bu kitābında cemī‘-i buḫūr ü āvāzında olan nazmı irād itmişdür zarūrī bu makūle buḫūr daḫi mezkūr olmuşdur didiler ammā cümle-i buḫūr-ı Gülistānda mezkūr olduḡı ma‘lūm degüldür.” (169^b)
- “Fe-emmā ḫaḳ budur ki fārisīde mevşūf ekşer kesrile isti‘māl olunur nazmda ve neşrde bu taḳdīrce zarūret-i vezn içündür dimege ḫācet ü zarūret yokdur.” (26^a)

- “Beh̄id lafzında bā zā’iddür taḥsīn-i lafz ve zarūret-i vezn içündür ba‘zılar muşāḥabet içündür dimişler.” (34^a)
- “Ba‘z-ı şurrāḥ dimiş ki şūre lafzı būm’a muzāfdur zarūret-i vezn için hemze ḥazf olunmuşdur.” (81^b)
- “Cī lafzı çe gibi nesne ma‘nāsınadır āḥirindeki yā zarūret-i vezn için işbā‘ itmekden ḥāşıl olur.” (98^a)
- “Ma‘nāda zamīr-i şīn tesbīḥ-h̄ān lafzına muttaşıldur zarūret-i vezn için taqđīm olunup gūl lafzına muttaşıl olmuşdur.” (171^a)

1.6.2.Kafiye

Kafiyeyle ilgili şu görüşlere yer vermiştir:

- “Hod te’kīd içündür būd kâfiyesinde müsta‘meldür.” (26^a -26^b)
- “Bu taqđirce faşīḥ olan rā’nuñ fetḫiyle olup bi-renc lafzı genc lafzına kâfiye olmaḫda daḫı ğubār ḫalmaz ve ‘uyüb-ı kâfiyeden ma‘dūd olmaz.” (114^b)
- “Ḥafī olmaya ki egerçi bu beytūñ kâfiyesi nazm-ı sâbıḫa muvâfiḫdur ammā baḫrleri bī-mütteḥid degüldür.” (159^a)
- “Hard lafz-ı merd kâfiyesine muvâfaḫat için fetḫ-i ḫā ile oḫınur.” (220^a)
- “Zemī zemīn ma‘nāsınadır zarūret-i kâfiye için nūnsuz ĩrād olunmuşdur.” (284^b)
- “Pādişāḥ lafzından kâfiye iḫtizāsıyla ḫā ḫazf olunmuşdur zarūret-i vezn için ḫazf olundu diyen taḫşīr itmişdür.” (317^a)
- “Yūnis bu maḫalde kâfiye için nūnuñ kesriyle oḫınur.” (404^b)
- “Bisitānend lafzına münāsib olan merdān-ı serhengiyān’dur lâkin zarūret-i vezn ve kâfiye için ifrād ile ĩrād olunmuşdur.” (412^a)
- “Ammā ḫarf-i revī ki cīmdür aña ḫarf-i vaşl olan yā dāḫil olmaḫ bu maḫalde yā’nuñ luḫūḫı sebebi ile ol ‘aybdan sālīm olmuşdur.” (114^a)

1.6.3.Nazım Şekilleri

Hüseyin Efendi, yeri geldiğinde şerhinde nazım şekillerinden bahsederek, isimlerini zikreder:

- “Beyt-i mezbûr mülemma‘dur vezni baħr-i řavilũn ikinci kısmındandır mıřrā‘-ı evvel ĥazret-i řeyħũn bir ‘arabĩ şaşidesindendür maşla‘ı budur.” (259^a)
- “Bu beyt Ĥazret-i řeyħũn bir řařidesinũn maşla‘ıdır. Temām-ı şaşide ba‘z-ı řürũħda mezkũrdur ĥaylĩ pũr-sũz ü ĥalet-baħřdũr.” (31^b)
- “Mevlānā Cinānĩ merħũmuñ *Cāme şaşidesi* ol faķĩr-i pũr-melālũn ĥasb-i ĥālĩ olup lisān-ı Cinānĩ gũyā ol eřnāda anũ feħvāsiyla gũyā idi bu ebyāt ol şaşidedendür bu maħalde ĩrādĩ fi‘l-cümle mezeden ĥālĩ degũldür.” (94^b)
- “Ĥafĩ olmaya ki müdde‘iden murād Ĥakĩm-i Senāidũr mıřrā‘-ı řānĩ anũ bir şaşidesinde mezkũrdur.” (186^b)
- “Cigersüz edā ile pergār-ı şavt ü naşlar ve tařnĩf ü ‘ameller ve na‘t ü ĥazeller oķunsa ne mertebe şalbe řafā ve rũħa ĥidā olduĥı beyāna muħtac degũldür anũ keyfiyeti ta‘bĩr olunmaz zevķe dā‘irdür.” (386^a)

1.6.4.Edebî Sanatlar

şarih, şerhinde kullanılan edebî sanatları belirtmiş, bazen sadece sanatların isimlerini zikretmiş bazen de sebeplerini aēıklamıřtır:

Cinās

- “*Ĥarem* ile *ħarām* mābeyninde cinās-ı muřlaķ vardır.” (155^b)

Īhām

- “Ĥaķ budur ki ma‘nā-yı mañtũķĩ taħammũl ma‘nāsı olup ma‘nā-yı aħir tevriye ve ĩhām olmaķ zāhirdür.” (108^a)
- “Mıřrā‘-ı āħĩrde olan ĩhām-ı lařĩf beyāndan ĥanĩdür.” (281^b)
- “*Bār mĩ bered* laşzında ĩhām-ı lařĩf vardır sencileyin bārgĩr anı ķeker dimekdür.” (331^b)

Tezâd

- “*Pîş* ile *pes* mâbeyninde şan‘at-ı tezâd vardır.” (155^b)

İsti‘âre

- “*Gûş-ı cân* ‘ibâretinde isti‘âre-i mekniyye ve taḥayyüliyye vardır ya‘nî cânı insâna teşbîh idüp aña lâzım olan sâmi‘ayı anuñiçün işbât itmişdür.” (35^b)
- “*Dest-i tetâvül* ‘ibâretinde isti‘âre-i bi‘l-kinâye vardır zulm ü ta‘addî ma‘nâsına olan tetâvül bir şahşa teşbîh olunup anuñiçün *dest* işbât olunmuşdur izâfet-i lâmiyyedür bu ma‘nâdan bi-ḥaber olanlar beyâniyye tutmuşlardır.” (46^b)
- “Ğayr-ı şâriḥler mışrâ‘-ı evvelde bile edât-ı teşbîhi maḥzûf mülâḥaza idüp ve iki mışrâ‘ı bile isti‘âre-i temşiliyye qabîlinden tıutup dimişler ki cirm-i şems zulumât içinde ğurûb itdügi gibi ve Yûnus Peyğamber balık ağızına gıtdügi gibi anlar uyḥuya eyle gıtdiler ya‘nî anlaruñ ḥ‘âbı ḥadden ziyâde müştedd oldu.” (75^a-76^b)
- “Bu daḥı câ‘izdür ki *‘akl ü kiyâset* ta‘bîri isti‘âre-i tehekkümiyye qabîlinden olup ğabâvet ü ḥamâkatı bir mertebe idi ki dimek maqşûd ola.” (139^a)
- “*Târem* aşlda qara ev ma‘nâsınadır Türkîde derim evi dirler ḥarf-i râda ḥarekât-ı şelâse câ‘izdür bu maḥalde felek ma‘nâsına isti‘âre olunmuşdur ya‘nî tecellî zemânında kendümi evc-i a‘lâda bulurın.” (153^b)
- “Pâdişâhuñ âstânesi bendesiyüz ḥafî olmaya ki bu kelâmde isti‘âre vardır.” (188^a)
- “Ḥafî olmaya ki *ceng-i ‘uqûbet* ve *dest-i belâ* ve *dest-ḥüy* cümlesi izâfet-i lâmiyyedür isti‘âre-i bi‘l-kinâye qabîlindendür ehline ma‘lûmdur.” (372^a)

Teşbîh

- “*Bâd-ı sabâ*, *ferrâş*‘e teşbîh olunmuşdur müşebbehün biḥüñ müşebbehe izâfeti qabîlindendür bâd-ı şabâ ferrâşine denmişdür.” (13^b)
- “Yerden biten nebâtâtı henüz dünyâya gelmiş kızcağızlara teşbîh itmişdür.” (14^a)
- “Nevrûzda a‘yân u eşrâfa ḥil‘at geydürmek ‘âdet-i mülûk ve âyîn-i selâṭindür maqşûd bu ḥâleti aña teşbîhdür.” (14^a)

- “Bu izāfet dahı teşbīh içündür. Büyük ağaçların budaqlarını *etfāl*’e teşbīh itmişdür.” (14^b).
- “Ḥazret-i Şeyḫ rahmetullāhi ‘aleyh *pervāne*’yi ‘āşık-ı şādıklara teşbīh idüp ve *murğ-i seher*’i ‘ışık-ı ilāhiden bī-behre olan müdde‘ilere teşbīh itmişdür.” (21^a)
- “*Ḥabīb*’i sükker maḳāmında zıkr itdüklere lezzetde sükkere teşbīh olunduğı cihetdendir.” (23^a)
- “Ḳaṭarāt-ı eşki pāre-i elmāsa teşbīh itmişdür.” (31^a)
- “*Gül-i sürḫ* üzre düşmiş jāleden incüler şebnem ḳatreleri dür-dānelerine teşbīh olunmuşdur.” (42^a)
- “*Çün* meşel ma‘nāsına edāt-ı teşbīhdür.” (355^a)

Telmīh

- “Mazmūn-ı ‘izzet maḳrūnına telmīhdür nuşret ma‘nāsınadır.” (56^b)
- “وَجئنا ببضاعةٍ مزجاةٍ⁴⁷ dimişlerdür şeyḫüñ kelāmında aña telmīh vardır.” (57^a)
- Muşannifüñ kelāmuñda Ḳur’ân-ı ‘azīmde mezkūr olan ma‘nāya telmīh vardır.” (96^a)
- “كَمَثَلِ الْحَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا⁴⁸ āyet-i kerīmesine telmīh itmişdür.” (363^a)

Terdīd

- “*Yāsemen*’de ya nefis-i kelimedendir ya terdīd içündür.” (249^a)

Kināye

- “Sükker gibi yerler demek ḥazḫ ile zevḫ ü şafā ile oḳuyup mütelezziz olmaḳdan kināyettür.” (22^b)
- “Ḥalk-ı ‘ālem altun varaḳ gibi ildürler demek ‘izzet ü ihtirāmla götürüp ziyāde raḡbet ü i‘tibār itmekden kināyettür.” (24^a)
- “Yeryüzünde Ḥaḳ Te‘ālānuñ sāyesidür demek ḫalīfesidür demekden kināyettür.” (25^b)

⁴⁷ Kur’ân-ı Kerīm Yûsuf 12/88: “...ve deġersiz bir sermaye ile geldik...”

⁴⁸ Kur’ân-ı Kerīm, Cum’a 62/5: “...ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir...”

- “*Pās* hıfz ma‘ nāsınadır bu maḥalde ri‘ āyet ü ḥimāyetden kināyetdür.” (30^b)
- “*Ecel* kendüsi *peyk*’e teşbīh olunmuşdur ecelün sür‘atle gelmesinden kināyetdür.” (37^a)
- “Teneffüs itmezin dimekdür rāḥat üzre olmazın ve karar u ārām bulmazın dimekden kināyetdür.” (38^a)
- “Alā-küllü ḥāl bir arpa götürmez ve bir ḥabbe degmez dimek ziyāde bī- i‘tibārlıqdan kināyetdür.” (57^a)
- “Lisān-ı ‘arabda ḥarem ta‘bīr olunur ‘arablar ḥātūnlarından ḥarem ile kināyet itdükleri gibi ‘acemler ḥānedānla kināyet iderler.” (79^a)

Mecâz

- “*Dîd* lafzınıñ fā‘ili im‘ān-ı nazardur isnād mecâzı kabīlindendür.” (63^a)
- “Ba‘zılar demişler ki *zened* lafzı bu maḥalde mecāzen *koned* ma‘ nāsınadır *çi koned* dimekdür.” (60^a)
- “*Merd* lafzı mecāzen şeci‘ ma‘ nāsına da isti‘ māl olunur.” (100^a)
- “*Seniden* bu maḥalde büyiden ma‘ nāsından mecāzdur.” (153^a)
- “Ma‘ nā-yı cem‘ iyyet *gird* olmağın lāzımı olmağ i‘tibārı ile gāhī mecāzen cem‘ itmege *gird kerden* dirler.” (188^b)
- “Bu daḥi cā’izdür ki *zinde geştî* mecāzen *zinde būdî* ma‘ nāsına ola.” (302^b)

Leff ü Neşr

- “*دو کس دشمن ملک و دین اند* Ālemde iki kimse mülk ü dīnün düşmenidür. *پادشاه بی حلم و زاهد بی علم* Leff ü neşr mürettebdür ya‘nī biri ḥilmi olmayan pādīşāhdur ki ḳahr u ğazabından nāşī olan zulmi cihetinden memleket ḥarāb olur biri daḥi ‘ilmi olmayan zāhiddür ki ceḥli sebebi ile aḥkām-ı dīniyye ḥalel ü noḳşan bulur.” (370^b)
- “Ḥafī olmaya ki bu kelāmda leff ü neşr-i müretteb mu‘teber olup teḥassür tājire ve teğābün vārişe maşrūf olmağ münāsibdür.” (396^a)

Mübâlağa

- “Ammā *gār* lafzı kâf-ı ‘acemî ile edât-ı mübâlağadır günehgâr demek mübâlağa ile günâh işleyici dimekdir.” (17^b)
- “*Niyyet-i cezm* niyyet-i meczûme ma‘nâsınadır mübâlağa kaçd olunmuşdur.” (37^b)
- “Bilâ-vâsihta pâdişâh ü vezîr âstânelerinüñ eṭrâfına ve dâ’irlerine bile ṭolanma bu ‘ibâretde olan mübâlağa vâzıḥdur.” (111^a)
- “Çîñüñ ḳapusına dek gider bunda ziyâde mübâlağa olduğı erbâb-ı belâğata rûşendür.” (184^b)
- “*İnsâf* lafzı bu maḳûle yerlerde mübâlağa ifâde ider el-ḥaḳ ziyâde incindüm dimekdir.” (321^a)

Tecâhül-i Ârifâne

- “Ol gile lisân-ı ḥâlle didüm ki misk misin yâ ‘abîr misin bu daḫı câ’îzdür ki istifhâm olmayup ‘alâ-vechi’l-tereddüd iḥbâr ola ya‘nî sen misksin yâḫud ‘abîrsin be-her taḳdîr tecâhülü’l-‘ârif ḳabîlindendür.” (26^b)
- “Bilmezem ki ol şerbeti fi’l-ḥaḳîḳa gülâbla mı muṭayyib ve ḥoş-bû itdi yâḫud gül rüyinden birkaç ḳatre ‘araḳ anuñ içine ṭamlamış mıdır...Ḥâzret-i şeyḫüñ bu kelâm-ı bedî‘inde tecâhülü’l-‘ârif şan‘atı vardır.” (278^b)

Seci‘

- “Fıḳra-yı şâniyede *būdî* lafzı ḳâ‘ide-i sec‘ muḳtezâsınca ḥazf olunmuşdur.” (36^b)
- “Ḥafî olmaya ki *ve şıdḳ-ı meveddet* lafzında daḫı sec‘ ḳâ‘idesi üzre *būd* lafzı mu‘teber olup mâḳabline ‘aṭfdur.” (284^b)
- “Fıḳra-yı şâniyede *būdî* lafzı ḳâ‘ide-i sec‘ muḳtezâsınca ḥazf olunmuşdur.” (36^b)

1.7. ŞARİHİN ŞERH TEKNİĞİ

Şarih eserinde, geleneksel şerh anlayışına bağlı kalarak, metnin en doğru şekilde Türkçeye aktarımını öncelikli hedeflemiştir. Bunun yanında ele alınan eserin gramer özellikleri, sahip olduğu söz varlığı ve içerdiği edebî bilgiler yönünden çeşitli değerlendirmelere de yer vermiştir. Hüseyin Efendi'nin şerh tekniğini şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

- 1- Şarih, şerh edeceği *Gülistân* metnini, şerhine parça parça ilave eder. Şerh edeceği metni, şerhine eklerken bazen bir cümleyi, bazen cümlenin bir kısmını, bir beytin tamamını veya bir mısraın yarısını ilave ederek şerh etmiştir. Bu şekilde parçalara ayırmasındaki yegâne sebep ise şerh edilecek kısmın zorluk kolaylık derecesidir. İzahı güç olmayan cümleleri bütünüyle yazarken, izahında müşküller gördüğü satırları daha parçalı şekilde yazmıştır.
- 2- Bazen *Gülistân* metnini ilave ettikten, bazen de kelime ve terkiplerin anlamları üzerinde durduktan sonra Türkçe tercümeyle yer vermiştir. Eğer kelime ve terkiplerin izahından sonra anlamı veriyorsa “ya‘nî” kelimesiyle bağlantı kurarak çeviri cümlesini yazmıştır.
- 3- Kelime ve terkipleri, metinde geçtiği sırayla ele almış, bunların lügat anlamları üzerinde dururken; yeri geldikçe Türkçe ve Arapça karşılıklarını yazmış, verdiği anlamların doğruluğunu göstermek için de Arapça ve Türkçe lügatlardan yaptığı alıntılarla görüşünü desteklemiştir.
- 4- Şerh ederken belli bir sınırlandırmada bulunmamıştır. Konunun derinliğine göre bazen uzun olarak bazen de kısa bir cümleyle şerh etmiştir. Aynı konuların tekrarlanması durumlarında ise “zıkr olunmuşdur” diyerek tekrara düşmenin önüne geçmiştir.
- 5- Eser içerisinde geçen beyitlerin izahında veya konuya uygun düştüğünü fark ettiği durumlarda aynı minval üzere yazılmış başka eserlerden Arapça, Farsça ve Türkçe örnek beyitler ilave ederek anlamı pekiştirmeyi hedeflemiştir.
- 6- Şarih, şerh ettiği metnin, farklı nüshalarını görmeyi de ihmal etmemiştir. Farklı nüshalarda bulunan, ancak esas nüsha olarak kabul ettiği nüshada bulunmayan ibareleri “ba‘ z-ı nüsaḥda vāḳi‘ olmuş” şeklinde belirtmiş ve böylece bir nevi edisyon kritik yapmıştır.

- 7- Şarih, eserinde anlatımı güçlendirmek, konuyu okuyucuya anlatırken fikrine destek verip kanıt göstermek maksatlarıyla çok sayıda esere göndermeler yapmış; *Kur'ân-ı Kerîm*'e, âyet-i kerimelere, hadis-i şeriflere iktibaslarda bulunmuştur.
- 8- Şarih, kendisinden önce *Gülistân*'ı şerh eden önceki şarihlerin görüşlerini değerlendirir; yanlış olduğuna kanaat getirdiği mevzuları ise yaptığı reddiyelerle eleştirmiştir.
- 9- Şarih, önemli gördüğü hususlarda muhatabını; فتدبّر “düşün, incele”, فتأمل “düşün”, فافهم “anla” gibi Arapça ikaz ibareleriyle uyarmıştır.

Şarihin şerh tekniğine dair özellikleri ayrıntılı olarak örneklendirmek yararlı olacaktır. Şarihin şerhini yazarken dikkat ettiği hususları şu başlıklar altında gösterebiliriz:

1.7.1. Göndermeler

Hüseyin Efendi, şerhinin içerisinde çeşitli göndermeler yaparak şerh sırasında başvuru yaptığı farklı kaynaklara bakılması hususunda ifadeler kullanmıştır. Bu göndermeler iki kısımda incelenebilir: *Metin İçi Göndermeler* ve *Metin Dışı Göndermeler*.

1.7.1.1. Metin İçi Göndermeler

Şarih, şerhinde daha önce zikrettiği hususlar tekrar önüne geldiğinde, o konulara gönderme yaparak, metinden daha evvel bahse konu olduğunu belirtmiş ve bu sayede tekrara düşmenin önüne geçmiştir. Bu tip yerlerde “zıkr olunmuşdur” “beyân olunmuşdur” gibi ifadelerle rastlanmaktadır:

- “*Atâbek* lafzınıñ ma' nâsı sâbıkdur şerh ü beyân olunmuşdur.” (49^a)
- “Bu maḥallde zıkr itdügi tevciḥüñ tafşîli ve îzâhı budur ki beyân olundı redd ü kabûl erbâb-ı ṭab' -ı müstaḳimüñ zevk-i selîmlerine ḥavâle olunmuşdur.” (62^a)
- “*Sîret* revîş ma' nâsınadur nitekim muḳaddemâ beyân olundı.” (64^b)

- “*Nik-mahzar* ‘ibâretinüñ ma‘nâsı evvel bâbda hikâyet-i ülâda beyân olunmuşdur.” (122^b)
- “Muqaddemâ *Haṭīb hikâyesi*’nde daḥi beyân olunmuşdur.” (272^b)
- “*Berf-âb* aşlında *âb-ı berf*’dür bu maḳûle terkîbler mirâren beyân olunmuşdur.” (278^b)
- “*Zen h-âsten* tezevvüc ve nikâhdan ‘ibâret idügi muqaddemen beyân olundu.” (313^b)
- “Muqaddemâ *kârvân* lafzında beyân olunmuşdur.” (316^a)
- “*Dahl* lafzinuñ ma‘nâsı yine bu bâbda pârsâ-zâde hikâyesinde beyân olunmuşdur.” (340^b)
- “Ba‘z-ı nüsaḥda *u yâfe-derây* düşmişdür ma‘nâsı bâb-ı ḥâmisde beyân olunmuşdur.” (388^a)
- “*Püstîn* lafzı bu maḳûle yerlerde ğıybet ü mezemmet ma‘nâsına olduğı muqaddemâ beyân olunmuşdur.” (394^a)
- “Hülâşa-ı kelâm budur ki bu maḳâmda ḳaşabü’l-ceyb ‘ibâretinüñ tevcîhinde beş altı ihtimâl ki zıkr olunmuşdur.” (24^a)

1.7.1.2. Metin Dışı Göndermeler

1.7.1.2.1. Şarihin Kendi Eserlerine Yaptığı Göndermeler

Kefeli Hüseyin Efendi, kaynaklarda rastlamadığımız varlığını *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’dan öğrendiğimiz eseri; *Pend-nâme*’ye gönderme yapmıştır:

- “Egerçi ‘amel ‘âkil işi degüldür ya‘nî ‘aḳlı olan mîrî ḥıdmete ḳarışmaz ve rağbet ü rızâ ile ve degme derdle ‘amel ḳabül eylemez. Ḥafî olmaya ki ḥâzret-i şeyḫ bu ‘aşırda gelüp cemî‘-i menâşıb nâ-ehillerde olup ḥuşûşan menâşıb-ı ‘ilmiyye bey‘ ü şirâ ve rüşvet ü irtişâ ile tevcîh olunmağla mevâlî-yi ‘izâm ve ‘ulemâ’-i a‘lâm manşıblarına cehele-i ‘avâmm kel-en‘âm iḳtiḥâm itdügin görse nuşḥ u pendî bir

yüzden dahi itmek muḳarrer idi bu ciger-süz mebhāşūñ tafşīli *Pend-nāme* adlu kitābımızda meşṭurdur isteyen görsün.” (363^b-364^a)

1.7.1.2.2. Şarihin Başka Eserlere Yaptığı Göndermeler

Şarih, *Gülistān*'ı şerh ederken yararlandığı ya da önceden gördüğü bir takım kaynaklara göndermelerde bulunmaktadır. Ayrıca diğer *Gülistān* şarihlerinden: Seydī ‘Alizāde, Sürūrī, Sūdī, Şem‘î, Lāmi‘î, Emîr Çelebî, Molla Yemîn şerhlerine de çeşitli göndermeler yapılmıştır. Metinde gönderme yapılan eserler ve göndermelerin yapılaş şekilleri şu şekildedir:

- “Tevārīḡ-i muḡtelifenūñ tafşīli Seydī ‘Alizāde ve Lāmi‘î şerḡlerinde mezkūrdur.” (41^b)
- “Kemāl Pāşāzāde merḡūm *Daḡāyıkū’l-Ḥaḡāyık*’ında ḡavl-ı mezbūrı redd ü tezyīf itmişdür murādı olan görsün.” (68^b)
- “Molla Yemîn fārisī *Gülistān şerḡi*’nde demiş ki: طمّاع بتشد يدالميم بسيار طمع كنده deyü tefsīr itmiş ḡalaṡ eylemiş.” (97^b)
- “Ḥazret-i Lūṡūñ kışşası ve Aşḡāb-ı Kehfūñ ḡikāyesi kütüb-i tefāsīr ü tevārīḡde tafşīlen zıkr olunmuşdur.” (79^b)
- “Ḥadd-ı zātında Ḳārūnuñ mālı ve ḡazīnesi bī-ḡadd ü bī-ḡıyāsduṡ tafşīl-i ḡālī Mevlānā Sürūrīnūñ şerḡinde mezkūrdur murādı olan görsün.” (114^b)
- “Tafşīl-i ḡālleri kütüb-i tevārīḡde meşṭurdur.” (122^b)
- “Firdevsī *Şāh-nāmesinde* bu mazmūnı bir ḡayrı mādde de bulup bu vechle edā’ itmişdür.” (77^a)
- “Nitekim Nizāmī *İskendernāmesinde* demişdür.” (204^b)
- “Nitekim Hātifi *Zafernāme*’de demişdür.” (208^a)
- “Mevlānā Sa‘ dūddīn *Keşşāf ḡāşiyesi*’nde sūre-i Āl-i ‘imrān āḡirinde demişdür ki” (119^a)
- “Bu ḡadīş-i şerīf Şaḡīḡ-i Buḡārī ve Müslim’de muşarraḡdur.” (173^a)

- “*Nefahātü'l-üns*’de Mevlânâ Câmî: Mısrâ‘ : اتاه اللطف من رب سلام⁴⁹ Ebü’l-Hüseyn-i Şüfî Füşenci Hâzretlerinden naql iderler ki: ليس في الدنيا اسمج من محب بسبب و غرض⁵⁰ buyururlar imiş.” (3^a)
- “Mevlânâ Seydî ‘Alizâde *Muhtâr-ı şihâh*’dan naql itdüğü ma‘nâ dağı buña qarîbdür.” (80^b)
- “Kemâl Pâşazâde merhûmuñ *Risâle-i yâ’iyye*’sinde beyân olunmuşdur.” (84^a)

1.7.2. İktibâslar

Şarih, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’da anlatımı güçlendirmek, konuyu okuyucuya anlatırken fikrine destek ve kanıt göstermek maksatlarıyla iktibaslarda bulunmuştur. Bu iktibasları aşağıda belirtilen başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

1.7.2.1. Âyet-i Kerimeler

Eserin içerisinde yer alan âyetlerin bazıları şöyledir:

“مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِئَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ⁵¹ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِئَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ”
 âyet-i kerîmesinüñ ma‘nâsında ehl-i taḥkîk buyurmuşlardır.” (27^b)

- “Ḥaḡ budur ki âyet-i kerîmede vâki‘ olan ve وَالْأُدْيِ⁵² kavli ‘atf-ı tefsîri maḡâmında olup muṭlaḡâ minnet-i maḡlûḡ ezâdan ḡâlî olmaduğın iş‘âr ve nehyüñ ḡikmetini beyân ü izhârdur.” (8^a)
- “Nitekim Qurân-ı ‘azîmde Hâzret-i Nûḡ nebî ‘aleyhi’s-selâm ḡaḡḡında vârid olmuştur: إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا⁵³” (12^a)
- “Zirâ اللهُ تَعَسَّى إِلَّا وَسَعَهَا⁵⁴ muḡtezâsınca ḡayr-ı maḡdûr olan teklîf olunmazdur.” (11^b)

⁴⁹ “Rabden ona lütuf geldi. Selam!”

⁵⁰ “Dünyada beklenti uğruna sevenden daha çirkini yoktur.”

⁵¹ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/261: “Mallarımı Allâh yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir.”

⁵² Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/ 264: “...ve eziyet etmekle...”

⁵³ Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ 17/3: “Doğrusu Nuh, çok şükreden bir kuldu.”

⁵⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/ 286: “Allâh her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”

- “Bu kelām-ı şerîf Kur’ân-ı ‘azîmînden iktibâsdur âyet-i kerîmenüñ evveli budur:

(177^b)”⁵⁵ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

- “âyet-i kerîmesi anlar hakkında vârid ü nâzil olmuş.” (301^b)⁵⁶ وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ
- “âyet-i kerîmesine telmîh itmişdir. Ba‘ z-ı nüsahta âyet-i kerîme ‘ayni ile meşûrdur.” (363^a)⁵⁷ كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

1.7.2.2. Hadis-i Şerifler

Eserin içerisinde yer alan hadis-i şeriflerin bazıları şöyledir:

- “Lâkin كلّه لا يدرك كلّه ما لا يدرك كلّه لا يترك كلّه”⁵⁸ mazmûnı dağı müselle-i ‘âlemdir.” (2^b)
- “Hâdiş-i şerîf: القناعه كنز لا ينفد”⁵⁹ muktezâsınca” (6^a)
- “kelâm-ı şerîfinden mefhûm olan va’d-i cemîl muktezâsınca” (9^a)⁶⁰ لا يزال عبيد يتقرب اليّ بالنو اقل حتّي احبه
- “fehvâsınca ni‘ metine zevâl ü noqşân gelmez.” (9^b)⁶¹ بالشكر تدوم النعم
- “hadîsi ile te’yîd itmek evlâdur.” (16^b)⁶² انما انا قاسم و الله يعطى
- “hadîs-i şerîfine işâret olmağa haml itmiş evvelki ma‘ nâ azherdür.” (17^a)⁶³ ان الله بين عباده سبوعون ألف جابا من نور وظلمة
- “Yaḥyâ bin Mu‘âz-ı Râzî Hâzretleri va‘ z ve tezkîr eşnâsında bu hadîs-i şerîfi rivâyet idüp buyururlar idi ki: سبحان من يذنب العبد فيستحي هو” (19^a)⁶⁴
- “fehvâsından gâfil olan tâlib-i dünyâ ne mertebede mezûm olduğı hadîs-i şerîfinden ma‘ lümdur.” (32^b)⁶⁵ حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ حَاطِيَةٍ

⁵⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/201: “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından korusun!”

⁵⁶Kur’ân-ı Kerîm, Haşr 59/9: “...Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. ...”

⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Cum’a 62/5: “...ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir...”

⁵⁸ Hadîs-i şerîf: “Tamamı elde edilemeyen şeyin, hepsi terk edilmez.”

⁵⁹ Hadîs-i şerîf: “Kanaat tükenmez hazinedir.”

⁶⁰Hadîs-i şerîf: “Kulum nâfile ibadetlerle bana yaklaşırsa, ben de onu severim.”

⁶¹ Hadîs-i şerîf: “Şükür nimetleri devamlı kılar.”

⁶² Hadîs-i şerîf: “Allâh verici, ben de taksim edenim.”

⁶³ Hadîs-i şerîf: “Allâhu Teâla ile kulu arasında yetmiş bin nurdan ve zulmetten perdeler vardır.”

⁶⁴ “Cenâb-ı Allâh’ın kulu günah işler, o utanır.”

- “Ḥadīs-i şerīfde dahı: الْمُؤْمِنُ دَعِبٌ لَعِبٌ⁶⁷ vārid olmuştur.” (37^a)
- “من تواضع رفعه الله⁶⁸ ḥadīs-i şerīf fehvāsınca” (61^b)
- “Ḥadīs-i şerīfde: لَنْ يَغْلِبَ عُسْرُ يُسْرَيْنِ⁶⁹ buyurulduđı bu ma‘ nāya maḥmūldur.” (172^a)

1.7.3. Arapça-Farsça Mensur İbareler

Hüseyin Efendi'nin, şerhini yazarken bazı Arapça ifadeleri eserinde oldukça sık tekrar ettiği müşahede edilmektedir. İrdelenen meselede bir sonuca ulaşıldıktan sonra kullanılan bu ibarelere, özellikle Arapça yazılmış şerhlerde sıkça karşılaşılmaktadır. Bundan dolayı kullanılan bu ibareler, şerh geleneğinde sıklıkla istifade edilen ortak kavramlar olarak kabul edilebilir. Şarih bu ifadelerle; düşün, incele, araştı, tefekkür et gibi yönergeler vererek okuyucusunu düşünmeye, araştırmaya sevk eder.

Bu ibareler şöyledir:

انتهى كلامه “Söz sona erdi”

كما لا يخفى “Gizli kalmaz”

انتهى “Sona erdi”

فتأمل “Düşün, incele”

فتدبر “Düşün, fikr et.”

فافهم “Anla”

كما قيل “Söylendiği gibi”

كما توهمه “Düşünüldüğü gibi”

ولا يخفى ما فيه “Bu bir sır değil.”

ولقد احسن من قال “Bundan daha güzelini söyledi.”

⁶⁵ Ḥadīs-i şerīf: “Dünya sevgisi her kötülüğün başıdır.”

⁶⁶ Ḥadīs-i şerīf: “الدُّنْيَا جِبْفَةٌ وَطَلَابُهَا كِلَابٌ : Dünya yabana atılmış mundar, leş gibidir.”

⁶⁷ Ḥadīs-i şerīf: “Mümin tatlı dilli ve şakacıdır.”

⁶⁸ Ḥadīs-i şerīf: “Tevāzu göstereni Allāh yüceltir.”

⁶⁹ Ḥadīs-i şerīf: “Bir zorluk iki kolaylığı yenemez.”

Şarih, şerhini zenginleştirmek maksadıyla; Arapça ve Farsça deyim, atasözü, kelâm-ı kibâr gibi ifadelere de yer vermiştir. Bunun yanında sözcük anlamları izah edilirken veya gramer hususlarında başvurulan kaynaklarda yer alan Arapça-Farsça mensur ibareler de yer almıştır. Bu ibarelerin bazıları şöyledir:

- “Bilād-ı ‘arabda ɗarb-ı meşeldür ki *ɗarbü’l-ḥabîbi zebîb* dirler ya‘nî maḥbûbuñ ɗarbi ‘aşîka zebîb gibi lezîzdür.” (291^b)
- “Nitekim dimişler: جراحات السنان لها إلتئام و لا يلتام ما جرح اللسان ”(232^b). (Mızrak yarası onulur, dil yarası onulmaz.)
- “Meşel-i meşhûrdur: الحبة مع الحبة قبة والقطرة مع القطرة لجة ”(390^a). (Tane tane ile kıyye, damla damla ile derin sudur.)
- “Dillerde mezkûr ü meşhûr olan: العلم والمال يستران كلَّ عيب ”(414^a). (Bilgi ve mal her ayıbı örter.)
- “Emşâl-i ‘arabdandır ki: المأمول خير من المأكول ”(408^a). (Saklayıp ümitlenmek yenmiş olmaktan iyidir.)
- “Nitekim vârid olmuşdur ki: بشر مال البخيل بوارث او حادث ”(408^a). (Cimrinin parası kazara ya da miras yoluyla elden gider.)
- “*كلَّ سرَّ جاوز الإثنين شاع* ” (365^b). (İki kişiden fazlasına ulaşan her sır açığa çıkmıştır.)
- “Acılığına taḥammül idüp *كلَّ مرِّ دواءٍ* feḥvāsınca tenāvül ü isti‘māl idenler müntefi‘ olurlar.” (108^b) (Bütün acılar devadır.)
- “*النهضة سهل والمشكل قبولها*” (64^b). (Nasihat etmek kolay; uygulaması güçtür)
- “*من لم يذُقْ لم يعرف*” (162^a). (Tatmayan bilmez.)
- “*و في مختار الصحاح الإجماع الإيلام*” (289^a). (Muḥtârü’s-şîḥâḥ’da; ağrıtmak, acı vermek)
- “Mevlânâ Ya‘kûb Çerḫî tercümesinde: حضرت خواجه بزرگ اما تا هرکسی چون آید ⁷⁰ deyü buyurdıkları ‘ibâretde *تد* daḫi bu kabîlendür.” (309^a)

⁷⁰ “Herkes ulu (mertebeli) hoca hazretlerinin gelmesini ümit eder.”

➤ “Acem şarihlerinden biri anı ihtiyâr idüp şerhinde demiş ki:

مراد آب انکورست یعنی آب انکور بقدرت او در شیرینی و مزه‌یی مثل مثل عسل کشته انتهى⁷¹”(15^a).

1.7.4. Manzum İbareler

1.7.4.1. Türkçe Manzum İbareler

Şarih, *Gülistân*'ı şerh ederken yer yer Türkçe bazı manzum parçalara da yer vermiştir. Bunların bir kısmı kendisine aittir. Ancak kendisine ait olmayan manzum parçaların şairlerinin eser içerisinde zikredilmediği görülmektedir. Araştırmalarımız neticesinde şairlerini tespit edebildiğimiz manzum örnekler şöyledir:

Kefeli Hüseyin Efendi'ye ait olanlar metinde “li-münşîhi”, “li-müellifihî” ibareleriyle yazılmıştır:

Figâne başlasam hāmūş olur mürği gülistānuñ
Yanında çeng ü nāyuñ revnaķı qalmaz ney-i inbā'nuñ (2^a)

Bezm-i cihānda gönlüm alur bir nigār yoķ
Mey-i kāse kāselik mey-i hoş-guvār yoķ (3^b)
Haķ seni ni' metine ğarķ itdi
Şükriñ ammā ki itmedüñ gitdi (9^b)

Cihānda merdüm-i nādān olursa dürr-i ' aden
Nüfūs-ı zāyi' adandur nüfūs-ı zāyi' adan (226^b -227^a)

Reşk itme görüp sürh-i pilāvın ümerānuñ
Hün-ı cigerinüñ eşeridür fuķarānuñ (173^b)

Şerh içerisinde yer alan ve **Bâkî**'ye ait olan şiir örnekleri şunlardır:

Baħş itmesün ' izāruñ ile encümende şem'
Qanda şu' ā' -ı mihr-i dil-fürüz qanda şem' (57^a)

Seħāb-ı luţfuñ ābın teşne dillerden dirig itme
Bu deştüñ bağrı yanmış lāle-i nu' mānyuz cānā (98^a)

⁷¹“Anlatılmak istenen; üzüm suyu yani üzümün suyu onun kudretiyle tatlı ve lezzetli bal gibi olmuştur.”

Ezelî böyledür âyîn-i sipihr-i ğaddâr
Ki gülûñ ħ̄'âbgeñi ħ̄âr ola ħ̄âruñ gülzâr (140^b)

Cânlar fidâ maĥabbet-i cânâne ser degül
Erbâb-ı ' ışķa terk-i ser itmek hüner degül (156^b)

Sultâna kayd-ı salţanat-i dehr pây-bend
Dervîş kendü başına sultân olup gezer (172^b)

Güneşüñ zerre ķadar ķadrine noķşân gelmez
Eylese nûr-i cihân-tâbını ħuffâş inkâr (241^b)

Kimseye ta' n ile kelâm itme
Anı sen şanma kim aña toķınur
Ķarşu dîvâra taş revân itseñ
Döner ol taş girü saña toķınur (233^a)

Şems-i Sivâsî:

Cânlar fedâ maĥabbet-i cânâna sır degül
Erbâb-ı ' ışķa terk-i ser itmek hüner degül (253^a)

Cinânî':

Mevlânâ Cinânî merĥumuñ *Câme Ķaşîdesi* ol faķîr-i pür-melâlûñ ĥasb-i ĥâli olup
lisân-ı Cinânî gÿyâ ol eşnâda anuñ feĥvâsiyla gÿyâ idi bu ebyât ol Ķaşîdedendür bu
maĥalde îradı fi'l-cümle mezeden ĥâlî degüldür. Nazm:

Baña bir câme naşîb eyledi bu devr-i felek
Görmedi ancılayın câme dahi ins ü melek
Farķ olunmaz etegiyle yaķası çâkinden
Ne yaķa ķaldı fenâ bulmadıĝ anda ne etek

Her ezildükçe ezildi yüregüm miĥnet ile
Her delindükçe delindi bile yanuñca yürek

Peşķîr eyler idüm sofraya ammâ nideyin
Sofra yoķ ĥücrede ĝam-ĥânede yinmez yiyecek

Var iken dâmeni çârûba ne ĥâcet ammâ
Deĝişürdüm anı çingâne eger virse elek

Elem-i faķrla bir özge belâdur çekerin
Yırtılıp her yiri ayrıldı dirîĝâ çekerek

Geyicek her tarafından yürüdükçe dökülür
Âşiyân itmiş anı kehle vü burgüş u böcek

Yilerek dâmeni âlûde vü şad-çâk oldı
Kesdürürdüm etegin bârî eger çıksa yelek

Açılan şerhaları şerh-i gam-ı fakra dehen
Yırtılan pâreleri ziver-i her hâr u hasek (94^b)

Selikî:

‘Arz-ı hâl itmege câna seni tenhâ bulamam
Seni tenhâ bulıcağ kendümi aşlâ bulamam (152^b)

Muhibbî:

Ehl-i vaḥdet kâ’inātuñ ‘âkil ü dâñāsıdur
Merd-i fâriğ ‘âlemüñ mümtâz ü müstesnâsıdur
Gör ne dir ol kim sözi güyâ Mesîḥ enfâsıdur
Saltanat didükleri ancak cihân gavğâsıdur
Olmaya baḥt ü sa‘âdet vaḥdet ü ‘uzlet gibi (74^b)

Emrî:

Seni koyup dil ü cân ğayriye mâ’il mi olur
Gökde ḥurşide iren zerreye kâ’il mi olur (348^b)

Necâtî

Âh kim iki ‘adem ortasıdur bâğ-ı vücûd
Bir harâb-âbâda geldük şubḥ birdür şâm iki (376^b)

Ahmedî, İskender-nâme’den:

Fursatında düşmene viren emân
Ola ol Kaydâfa bigi bi-gümân (384^b)

Taşlıcalı Yahyâ:

Kâşkî sevdigümi sevse kamû ḥalk-ı cihân
Sözümüz cümle hemân kışsa-i cânân olsa (399^a)

Âhî:

Câhilüñ faḥri cem‘-i mâlladur
‘Ârifüñ ‘izzeti kemâllüdür (222^b)

1.7.4.2. Arapça Manzum İbareler

Şarih, metinde çok sayıda Arapça manzum parçalara da yer vermiştir. Bu manzum parçaların içerisinde şairlerini tespit edebildiğimiz şiirlerden örnekler şunlardır:

İmâm-ı Safîî :

أَمْتُ مَطَامِعِي فَأَرَحْتُ نَفْسِي
فَإِنَّ النَّفْسَ مَا طَمِعَتْ تَهُونُ
وَأَحْيَيْتُ الْفُنُوعَ وَكَانَ مَيِّتاً
فَفِي إِحْيَائِهِ عَرَضُ مَصُونُ
إِذَا طَمَعٌ يَجَلُّ بِقَلْبِ عَبْدِ
عَلَّتْهُ مَهَانَةٌ وَعَلَاهُ هُونُ⁷² (3^a - 3^b)

وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيَّةٌ
وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبَدِّي الْمَسَاوِيَا⁷³ (241^b)

Şeyh Ömer bin Fâriz:

فَلَمْ تَهَوَّنِي مَالٌ تَكُنُّ فِيَّ فَانِيَا
وَلَمْ تَفْنَى مَالٌ تُجْتَلَى فِيكَ صَوْرَتِي⁷⁴ (258^a)

Şairlerini tespit edemediğimiz parçalardan örnekler:

Şi‘r-i ‘arabî:

تَرَى الرَّجُلَ النَّحِيفَ فَتَزْدَرِيهِ
وَفِي أَتْوَابِهِ أَسَدٌ مُزِيرُ
وَيُحِبُّكَ الطَّرِيرُ فَتَتَّبَلِيهِ
فَيُخْلِفُ طَنَّاكَ الرَّجُلُ الصَّرِيرُ
فَمَا عَظُمَ الرِّجَالِ لَهُمْ بِفَخْرِ
وَلَكِنَّ فَخْرَهُمْ كَرَمٌ وَخَيْرُ⁷⁵ (73^a)

Şi‘r:

إِذَا جَاءَتِ الدُّنْيَا عَلَيْكَ فَجُدْ بِهَا
عَلَى النَّاسِ طَرّاً إِنَّهَا تَتَّقَلَبُ
فَلَا الْجُودُ يُغْنِيهَا إِذَا هِيَ أَقْبَلَتْ
وَلَا الْبُخْلُ يُبْقِيهَا إِذَا هِيَ تَدَّهَبُ⁷⁶ (361^b)

⁷² “Beklentilerimi öldürdüm ve nefsimi rahatlattım / Zirâ nefis umdukça küçülür / Ölü olan kanaati de dirilttim / Onu yaşatmada korunan bir amaç vardır / Ki beklenti kulun kalbine düşerse/ Onu önemsizleştirir, o da önemsizleşir.”

⁷³ “Rıza gözü, ayıplara karşı kördür. Kem göz ise çirkinlikleri gösterir.”

⁷⁴ “Bende yok olmadan bana âşık olamazsın; suretim sende tecelli etmedikçe bende yok olamazsın.”

⁷⁵ “Elbiseleri yıpranmış ve eskimiş ufak tefek adamı görüp küçümersin. Gösterişli olan adam hoşuna gider; ancak onu sınıdığında (mizacı) tahmin ettiğin gibi çıkmaz. Kişilerin dış görünüşü övülecek bir şey değildir; övülecek özellikler cömertlik ve iyiliktir.”

⁷⁶ “Zengin olduğun vakit zenginlikle insanlara iyilik yap; çünkü dünya malı durmadan el değiştirir, cömertlikle tüketemezsin; cimrilikle de elinde tutamazsın.”

1.7.4.3. Farsça Manzum İbareler

Şerh içerisinde Sa‘dî-i Şîrâzî’nin *Bustân* ve diğer eserlerinden alınan çok sayıda örnek yer alır:

دنیا پلیست بر کذر راه اخرت
اهل تمیز خانه نکردند بر پلی (32^b)⁷⁷

گرچه دانی که نشنوند بگوی
هر چه میدانی از نصیحت و پند (373^b)⁷⁸

چو کاری برآید بلطف و خوشی
چه حاجت بتندی و کردن کشتی (412^a)⁷⁹

کمالست در نفس انسان سخن
تو خود را بگفتار ناقص مکن (56^a)⁸⁰

Hâfız-ı Şîrâzî:

ز باده هیجت اگر نیست این نه بس که ترا
دمی زوسوسه عقل بیخبر دارد (94^a)⁸¹
جانا کدام سنکدل بی کفایتست
(107^a)⁸² کوییش زخم تیر تو جانرا سپر نکرد

Firdevsî, Şehnâme:

میزار مورى که دانه کش است
(104^a)⁸³ که جان دارد و جان شیرین خوش است

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî:

شکر نعمت نعمت افزون کند
(9^b)⁸⁴ کفر نعمت از کفت بیرون کند

Nizâmî, Mahzenü’l-esrâr:

شاد بر انم که دل ماغمیست
(108^b)⁸⁵ آمدن غم سبب خر میست

⁷⁷ “Dünya ahiret yolu üzerinde geçilen köprüdür; hakikat ehli o köprü üzerine ev yapmaz”

⁷⁸ “Sözünü dinlemeyeceklerini bilsen de nasihatten yana bildiklerini söyle”

⁷⁹ “İyilikle, ikramla yapma imkânı varsa bir işi, sertlikle inatla bu işi yapmaya gerek yok.”

⁸⁰ “İnsan nefsinin olgunluğu anlaşılır sözünden; sen sen ol eksikliğini sözünden belli etme”

⁸¹ “Şarapdan eğer sana hiç fayda yok ise bu fayda yetmez mi ki seni bir an aklın vesvesesinden uzak tuta.”

⁸² “Ey sevgili! Kılıcının yarası için kendisini siper etmeyen hangi akılsız taş gönüllüdür.”

⁸³ “Bir yem tanesi çeken karıncayı dahi incitme çünkü onun da canı vardır, can ise, tatlı ve hoştur.”

⁸⁴ “Nimete şükür edenin rızkı arttı; nimete nankörlük edenin rızkı elinden gitti.”

⁸⁵ “Gönlümde gam duyduğum zaman sevinirim; çünkü gam sevinç müjdesi getirir”

Ferîdüddîn-i Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ:*

داری سر ما و گر نه دور از بر ما
ما دوست کشیم و تو نداری سر ما⁸⁶ (265^a)

Mahmûd Şebüsterî, *Gülşen-i râz:*

همه ذرات عالم همچو منصور
تو خواهی مست گیر و خواه مخمور
درین تسبیح و تهلیلند دائم
بدین معنی همی باشند قائم
اگر خواهی که گردد بر تو آسان
(171^a)⁸⁷ و ان من شیء را یک ره فرو خوان

Ebü Saîd-i Ebü'l-Hayr:

يك لحظه چراغ ارزو هایف کن
قطع نظر از جمال هر یوسف کن
زین شهندیک انکشت کشم درکامت
در لذت اکر مخونکردی تف کن⁸⁸ (3^b)

Mevlanâ Câmî, *Yûsuf ü Züleyhâ:*

مکرر گر چه سحرآمیز باشد
طبیعت را ملال انگیز باشد⁸⁹

1.7.5. Nüsha Farklarını Değerlendirmesi

Hüseyin Efendi, *Gülistân* şerh ederken onun tek nüshasıyla yetinmemiş, eserin pek çok nüshasını değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Bu tavrından dolayı *Gülistân*'ın bir nevi edisyon kritiğini yaptığı söylenebilir. Farklı nüshalarda bulunup kendi nüshasında bulunmayan ibareleri belirterek şerhine ilave etmiştir:

- “Ba‘ z-ı nüsağda *bâ-ṭâ 'ife-i büzürgân vâқи*‘ olmuşdur.” (136^a)
- “Ba‘ z-ı nüsağda *faḳîḥ* yerine *faḳîr* vâқи‘ olmuş.” (197^a)
- “Ba‘ z-ı nüsağda *be-pây-merdem-i hem-sāye* vâқи‘ olmuş ma‘ nâsı vâzîḥdur.” (198^b)
- “Ba‘ z-ı nüsağda *mülk-i hestî* izâfetle vâқи‘ olmuşdur meşûr olan evlâdur.” (222^a)
- “Ba‘ z-ı nüsağda *neyâbî* yerine *nebînî* vâқи‘ olmuşdur.” (222^a)

⁸⁶ “Bizim dostluğumuzu istiyor musun aksi halde uzak ol bizden, biz dost katl ederiz, tabii sen de bizi istemezsin!”

⁸⁷ “Alemdaki bütün zereler, Mansur gibidir; Sen istersen onlara sarhoş söyle, ister mahmur!..Bu tesbihi (Allâh'ı tenzih etme), bu tehlihi (Allâh'tan başka ilâh yoktur - Lâ ilâhe illallâh) dile getirmedi...Tümü, bu anlamla iç içedir her zaman!.. Eğer kolayca anlamak istersen. “Hiçbir şey yoktur ki..” ayetini bir kez daha oku!..”

⁸⁸ “Bir an için üfle arzular çirasına/ Her Yusuf'un güzelliğini dikkate alma/ Bu baldan bir parmak tattırayım sana/ Lezzetinden mest olmazsan, tükür anında”

⁸⁹ “(Söz) büyütlü olur ancak tekrar edilince tabiatı usanç verici olur”

- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *be-‘özr-i ḥidmeteş* vâki‘ olmuş beyân itdügümüz ma‘ nâyı te‘yîd itdügi zâhirdür.” (240^a)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *ber-âmed* bedeli *ber-cestem* vâki‘ olmuşdur.” (258^b)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *ya‘nî* lafzı mevcûd degüldür.” (278^b)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *yekdigere* vâki‘ olmuşdur.” (282^b)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *sûd-ı sermâye* izâfetle vâki‘ olup ba‘ z-1 şurrâḥ anı ihtiyâr idüp ve ‘ömrüm sermâyesinüñ sûdı anuñ vişâli idi deyü ta‘bîr eylemiş bizüm gördügümüz nüşhalar cemî‘ an vâvladur.” (284^b)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *pâdişâhân* yerine *şâhidân* vâki‘ olmuşdur.” (292^a)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *melâmet* yerine *naşîḥat* vâki‘ olmuşdur.” (294^b)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *bered* yerine *gezed* vâki‘ olmuşdur.” (297^b)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *be-kerem* yerine *yek-dem* vâki‘ olmuşdur.” (302^b)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda *hâ‘im* yerine *şâ‘im* vâki‘ olup şurrâḥ anı ihtiyâr itmişler münasib degüldür.” (307^a)
- “Ba‘ z-1 nüsaḥda ‘*anber* yerine ‘*araḫ* vâki‘ dür ‘ayn-ı mühmele ve rānuñ fetḫiyle ve ḳâfla gülâb murâddur.” (308^a)

1.7.6. Reddiyeler

Şerhlerin dikkat çekici bir diğer özelliği de edebî tartışmalara ev sahipliği yapmalarındır. Zira klasik eserlere yazılmış bazı şerh metinlerinde açık bir “tenkit anlayışı” hâkimdir. Bu anlayışa sahip şarihler, diğer şarihlerin görüşlerine dair yorumda bulunmuş, bu yorumlar sırasında eksik yahut kusurlu gördükleri birtakım ifadeleri çürütmeye çalışmış, bu amaç doğrultusunda konuyla bağlantılı tenkit ifadeleri kullanmıştır.⁹⁰

Edebî tenkidin kıymetli örneklerini oluşturan bu reddiyeler, Hüseyin Efendi’nin yazmış olduğu şerh içerisinde de oldukça fazla yer almaktadır. Hüseyin Efendi’nin eserinde, reddiye yazdığı *Gülistân* şarihleri; İbn-i Seydî ‘Alî (*Şerhü’l-Gülistân* [Arapça]), Sürûrî (*Şerhü’l-Gülistân* [Arapça]), Sûdî (*Şerh-i Gülistân* [Türkçe]), Şem‘î (*Şerh-i Gülistân* [Türkçe]), Lâmi‘î Çelebi (*Şerh-i Dîbâce-i Gülistân* [Türkçe]), Molla Yemîn⁹¹ ve Emîr Çelebi⁹²’dir. Adı geçen şerhlerin incelenip, onların kapsamlı bir şekilde tetkik edilmesinden sonra eserin kaleme alınmış olması esere, büyük bir kıymet katmaktadır. Bunun yanında, reddiyelerinin oldukça zengin olması yönüyle de dikkat çeken ve önem arz eden eserde; reddiye sahiplerinin isimleri bazı varaklarda derkenara iliştirilirken, bazı varaklarda hiç belirtilmemiştir. Derkenara yazılan isimlerin kimisi tam olarak kimisi de sadece baş harfleri yazılarak belirtilmiştir. Eserin farklı nüshalarından da faydalanılarak belirtilen reddiyeler parantez () işareti içerisinde yazılmıştır.

Gülistân üzerine eser kaleme alan şarihler dışında; *Ni‘metullâh lügati*, *Halîmî lügati* (*Bahrü’l-garâ‘ib*), *Dakâyıku’l-Hakâyık* gibi Farsça-Türkçe lügat sahiplerinin, eserlerindeki bazı açıklamaları nedeniyle Hüseyin Efendi tarafından eleştirilerek reddedildikleri görülmektedir:

- “*Ni‘metullâh lügati*’nde hâ-yı mu‘cemenüñ fethinde dimişdür ki: *haviḍ* kiştzâr ve haşîl ya‘nî yaş arpa ki biçüp tavara virürler hâ-yı meksûrede daḡı gelür bîd kâfiyesinde isti‘mâl olunur. انتهى كلامه Ammâ Haḡḡ budur ki şikâtdan işitdügim

⁹⁰ Ozan Yılmaz, “Bir Münekkit Var Şarihten İçeri Türk Şerh Edebiyatı’nda ‘Reddiye’ Geleneği ve Sudî-i Bosnevî Örneği”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7, İstanbul 2011, s. 108.

⁹¹ Farsça şerh yazan şarihlerden biri olarak Molla Yemîn’in ismi eserde geçmektedir; kaynaklarda şerhine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁹² Kaynaklarda Emîr Çelebi’nin *Gülistân* şerhine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

üzre mülk-i Şîrâzda ve sâ'ir diyâr-ı fûrde ehâlî-i â'câm lisânında meşhûr ü müte'ârif olan bîd vezni üzre olup vâv-ı resmî telaffuz olunmazdur.” (34^a -34^b)

- “Ba'z-ı nûsâhda *hõrd be-h'îd* ve ba'z-ı nûsâhda *be-hõrd havîd* vâki' olmuştur hâ'nuñ fethi ve vâvuñ kesriyledür. *Halîmî lûgati*'nde ğalaṭ-ı meşhûr kabîlindendür dimiş ammâ âşl-ı lûgatde mevcûd olıcaḡ ğalaṭ kabîlinden olmazdur.” (34^a)
- “Kemâl Pâşâzâde merhûm *Daḡâyıḡu'l-Haḡâyıḡ*'ında dimişdür ki: bir yere derilmiş cem' olmuş nesneye ferâhem dirler bir cüz'î ferâ'dur ki müctemî' ma'nâsına olan ferâz lafzından terḡim olunmuşdur. Muḡâbili furû'dur aşlı furûddur terkîbe gelicek âḡir ḡarfleri taḡfîfen ḡazf olunmuşdur. انتهى كلامه İki vechle medḡûldür. Biri budur ki cem' ma'nâsına olan ferânuñ muḡâbili furû degûldür. Belki furû yuḡarı ma'nâsına olan ferânuñ muḡâbilidür. Bir daḡı budur ki bu lafzlaruñ âḡirleri ḡazf olunmaḡ terkîb-i şûretlerine maḡşûş degûldür. فتأمل”(36^a)

Hüseyin Efendi şerhinde; eleştirdiḡi şarihlerin eserlerinden alıntılar yapmış ve yaptıḡı alıntılar üzerinden reddiyelerini belirterek eserinde ilmî bir tavır sergilemiştir. Eserde; gramer ve imla kurallarına, kelime ve kelime gruplarına verilen anlamlara, belagat ve retorikle ilgili konulara ve farklı nüshaların deḡerlendirilmesine dair reddiyeler yer almaktadır. Bu reddiyeleri konu başlıklarına göre ayrı ayrı örneklendirmek mümkündür:

1.7.6.1. Gramerle İlgili Reddiler

Şarih, gramer bahsinde diḡer şarihlere;

- isim, fiil, zarf, sıfat gibi görevlerde kullanılan kelimelerin kök ve gövdeleriyle ilgili
- izafet ve terkip bozukluklarıyla ilgili
- Arapça ve Farsça fiillerle alakalı yapılan deḡerlendirmeler, fiil çekimleri ve kelime türetmeleriyle ilgili
- Arapça gramer kaideleri; fiil çekimleri, fâ'iliyyet-mef'ûliyyet, masdariyyet, mübtedâ-haber, ek ve harf olaylarıyla ilgili

reddiyelerde bulunur. Örnekler şu şekildedir:

- “Ki senüñ gönül meftün idici bÿyuñdan mest oldum. Gönül ta‘ alluñ itdügi şey’den dil-āvīz ile ta‘ bīr olunur gönül aña avīhte vü bend olur dimekdür revāyiñ-i tayyibeye dañı dil-beste olduñında iştibāh yoñdur. *Bÿy-ı dil-āvīz* terkīb-i tavşīfidür ba‘ z-ı şurrāñ terkīb-i izāfī tıtmıñdur dürüst degüldür.(Redd-i Lāmi‘ ī)” (26^b)
- ba‘ z-ı şurrāñ “Pāk lafzı hıttā ñuñ vaşfidür terkīb-i izāfī zann iden ğalañ itmiñdür. Hıttā-i pāk ‘ibāreti Şīrāz lafzına muzāf olmiñdur ya‘ nī Allāhu Te‘ ālā dārü’l-mülk Şīrāzuñ pāk hıttasını. Ba‘ z-ı şurrāñ pāk Şīrāzuñ dā’iresini deyü şerñ itmiñ ve ħāşīye-i kitābında pāk lafzı Şīrāz lafzına muzāf olmaz dimiş dā’ireden çıkmıñ naazar-ı pāk itmemiñ. (Redd-i Şem‘ ī)” (30^a)
- “Ba‘ z-ı şurrāñ Hudāy lafzı cihān-āferīn lafzına muzāfdür dimiş işābet itmemiñdür (Redd-i Sürürī).” (30^b)
- “Ba‘ z-ı şurrāñ ‘imāret lafzını fā‘ il ve kesī lafzını mef‘ ul i‘ tibār idüp bu ‘imāret ħiçbir kimseyi başa iltmedi deyü ma‘ nā virmiñdür münāsib itmemiñdür (Redd-i Seydī ‘ Alīzāde).” (32^b)
- “Ba‘ z-ı şurrāñ neşāt lafzını mülā‘ abet lafzına muzāf idüp ol kadar ki mülā‘ abet sürürını eyledi deyü şerñ itmiñdür müvecceñ degüldür (Redd-i Şem‘ ī) (36^b).
- “Taññıñ budur ki bu mañüle yā ibhām ve tenkīr içündür zīrā mañşud olan tañşīr vāñidüñ ‘özri degüldür belki cins-i tañşīrüñ ‘özrünü beyāndur cihet-i vañdet melñüz degüldür mañdariyye olmañ bī-veçdür (Redd-i Şem‘ ī) (54^b).
- “Bibūyed lafzı bÿyīden lafzından muzāri‘dür ki ñoñmañ ma‘ nāsınadır fā‘ ili ‘ūd’dur. Ba‘ z-ı şurrāñ ñoñlamañ ma‘ nāsına olup fā‘ ili meşām olmañı tecvīz itmiñler ba‘ ĩddür (Redd-i Sürürī ve Seydī ‘ Alīzāde) (113^a).
- “Cāvidānī’deki yā nisbet içündür. Ba‘ z-ı şurrāñ anı dañı mañdariyye zann itmiñdür (Redd-i Şem‘ ī) (138^a).
- “Ba‘ z-ı şurrāñ çeşme’deki hemze gibi ol dañı izāfet içündür dimiş bī-veçdür (Redd-i Şem‘ ī) (142^a).

- “Halvet-nişîn vaşf-ı terkîbîdür. Ba‘z-ı şurrâh bunu dağı cā’iz görmiş ki vaşf-ı terkîbî olmayup halvet ü tenhâ oturursın demek ola ĥafî degüldür ki ĥilâf-ı zâhirdir (Redd-i Şem‘î) (167^b).
- “K’ez-ân lafzında olan *ki* râbîtadur ĥarf-i ta‘lîl diyen ġalať itmişdür. (Redd-i Sūdî)” (276^b).
- “Ba‘zılar yine ol nüşha üzre şerĥ idüp *bu benüm senüñ ħabrüñ üzre* deyü ta‘bir itmiş (Redd-i Şem‘î) ve ba‘z-ı şurrâh dağı anı iĥtiyâr idüp în bunda *işte* ma‘nâsınadur ism-i işâretdür ya‘nî *işte benüm senüñ maĥbereñ ucındaki topraĥ başuma olsun* dimekdür dimiş işte bunlar böyle şâriĥlerdür bizüm gördüğümüz nüşhalarda ism-i işâret yokđur cümlesi ĥarf-i nidâdur. (Redd-i Sūdî)” (285^b)
- “Ba‘z-ı şurrâh yâ’sını tenkîr içün tıttup vaĥdet diyenleri fikirsüz söylemişler deyü redd eylemiş fikirsüz söyleyen kendüdür ki vaĥdete ħâbil degüldür nüktesinden hem ġâfildür. (Redd-i Sūdî)” (298^b)
- “Ba‘z-ı şurrâh uyumaz idüm ma‘nâsına olduĥda yâ ĥikâyet-i ĥâl-i mâziye içün olur ammâ uyumadum idi ma‘nâsına olursa yâ ĥikâyet olur dimiş ĥikâyet-i ĥâl-i mâziye neye dirler bilmez imiş ve bîĥüde farĥ eylemişdür. (Redd-i Şem‘î)” (305^a)
- “Sebze-i nev terkîb-i tavşîfîdür izâfet-i beyâniyye tıttan ġalať itmişdür. (Redd-i Sūdî)” (311^a)
- “Pîl-ten vaşf-ı terkîbî degüldür öyle zann idenler ġalať itmişler. (Redd-i Sürürî)” (312^a)
- “Zecr-i bî-ĥıyâs terkîb-i tavşîfîdür izâfî diyenler ġalať itmişdür bu maĥûle yerlerde zecrden murâd cevır ü cefâdur diyen hevâdan söyleyüp cefâyâ müsteĥık olmuşdur. (Redd-i Sūdî, İbn-i Seydî ‘ Alîzâde, Sürürî)” (317^b)
- “Dermend bu maĥalde yaralı dimekdür ten-i dermend terkîb-i tavşîfîdür izâfî tıttanlar ġalať itmişdür. (Redd-i Sūdî)” (317^b)
- “Çüb-ı ter terkîb-i tavşîfîdür izâfet-i beyâniyye diyen ter çüpe müsteĥıĥdür. (Redd-i Sūdî)” (318^b)

- “*Nāmi*” nümūden ism-i fā’ildür diyenler ḥaṭā itmişdür. (Redd-i Şem‘î, Seydî ‘Alizāde)” (327^a)
- “*Huşyār* terkīb-i mezcî ḳabīlindendür vaşf-ı terkībî diyenler ğalaṭ itmişdür. (Redd-i Sūdî)” (329^b)
- “*Der* anı te’kīd içündür bāb ma’ nāsına ḥaml iden ‘abeş itmişdür. (Redd-i Sürürî)” (330^b)
- “*Kitābet-i rengīn* terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyenler ğalaṭ itmişdür. (Redd-i Sūdî)” (339^a)
- “*Mu‘cib* if’ ālden ism-i mef’ ūldür kendüyi görmiş ve kendüye zu’ m ü pindarı olup evzā’ ı kendüye ḥoş gelen kimseye dirler ism-i fā’ il diyen ehl-i lügata muḥālefet ve ‘avāma taḳlīd ü muvāfaḳat eylemiş. (Redd-i Sūdî)” (350^a)
- “*Çüb-ı huşk* terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür ḳurı ağac dimekdür. (Redd-i Sürürî, Seydî ‘Alizāde)” (357^a)
- “*Hüy-ı bed* terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. (Redd-i Sūdî)” (372^a)
- “Bu taḳdīrce *der-Bağdād*, *ez-Bağdād* taḳdīrinde olmağa ḥācet yoḳdur. (Redd-i Sūdî)” (413^b)

1.7.6.2. Anlamla İlgili Reddiyeler

Hüseyin Efendi, diğeri şarihlerin kelime veya kelime gruplarına vermiş olduğu anlamlar içinde yanlış ya da eksik bulduklarını belirterek değerlendirmelerde bulunmuştur:

- “Ba’ z-ı şurrāḥ ‘ibāret-i mürāğabet olmaḳ üzre mülāḥaza idüp mürāğabet bisāṭını döşedi ya’ nī kendüsi ile muşāḥabet rağbet itdürmek diledi deyü şerḥ itmiş.” (Redd-i Şem‘î) (37^a)
- “Ba’ z-ı şurrāḥ rencide olmağı ğazab itmek ma’ nāsına ḥaml idüp ya’ nī ğazab ile baña naḳar eyledi deyü şerḥ itmişdür işābet itmemişdür ğazab mertebesi lāzım degüldür.” (Redd-i Şem‘î) (37^a)

- “Ba‘z-ı şurrâh mü‘tala‘a döndürdi ya‘nî mu‘tali‘ eyledi deyü şerh itmiş işâbet itmemişdür.” (Redd-i Şem‘î) (37^b)
- “Ba‘zılar *Mevlâ* lafzını nâsır ü mu‘în ma‘nâsına haml idüp ‘arab ve ‘acem pâdişâhlarının mu‘înidür ki cümlesi aña ilticâ iderler deyü şerh itmişler.” (Redd-i Şem‘î, Sürürî, Seydî ‘Alîzâde) (49^a)
- “*Yemîn* kuvvet ma‘nâsınadır ya‘nî mülk ü millet ve devlet ü salţanat anuñ vücudı ile kavî olup revnağ bulur. Ba‘zılar *yemîn* kâsem ma‘nâsına olmağı dağı tecvîz idüp ya‘nî memleket halkı anuñ başına ând içer dimişler meşelâ hünkâr başı için didükleri gibi” (Redd-i Sürürî, Seydî ‘Alîzâde) (51^b)
- “Ba‘z-ı şurrâh dağı dimiş ki ya‘nî büstânda olan nağl gibi itmege kâdir degülem zîrâ bu nağlle bustânda olan nağlüñ farkı çoğdur ki bustânda olan nağlüñ hem rengi hem mîvesi hûb ve laţîfdür. انتهى كلامه ‘ Acebdür ki râyihasını dağı zikr itmeyüp taşşîr itmişdür.” (Redd-i Şem‘î) (59^a)
- “نخل بئدم ولی نه در بستان
یوسف من ولی نه در کنعان

Ba‘z-ı şurrâh bu nüshayı ihtiyâr idüp velâkin şerhinde gâyet icmâl ve taşşîr ü ihmâl itmişdür ve ma‘nâ-yı terkîbi üzerine iktişâr idüp dimiş ki: nağl-bendem velî-i bustânda degül ben dağı Yûsufum velî Ken‘ânda degül. Bu miqdâr şerhle maşşûd vâzîh olmaduğı hafî degüldür.” (Redd-i Lâmi‘î) (59^a)

- “Ba‘z-ı şurrâh bu ihtimâli dağı zikr itmiş ki şa‘b rûy bir düşmen göründi ya‘nî zâhir ü peydâ oldı dimek ola mağz tekellûf olduğı hafî degüldür.” (Redd-i Seydî ‘Alîzâde) (71^b)
- “Ba‘z-ı şurrâh bu beytün şerhinde dimiş ki kendü yüzüne ümîdlü ümîd kâpusını güçle açmak mümkün degüldür ya‘nî senden bilâ-rızâen bir nesne almak mümkün degüldür meger sen ihsân idesin ammâ çünki ümîd kâpusı açıldı andan şoñra yâvuzlıkla ümîd kâpusını sedd eylemek mümkün degüldür (Redd-i Şem‘î).

- انتهى كلامه Ma' nā-yı maqşūddan bī-ḥaber olduğu günden azherdür ümīd ḳapusu deyü ta' bīr itdügünden fehm olunur ki *itmā'* lafzınıñ ma' nāsını bilmeyüp ṭama' ve ümīd ma' nāsına ḥaml idüp ümīdvār olan şaḥşa muzāf ü mensüb ḳılmış maḳām-ı iḥsānda olan şaḥsuñ vaşfı olduğundan ḡāfil olmış.” (97^b)
- “Ba' z-ı şurrāḥ *mekon ferāḥ-revī'* ibāretini i' tidālden ḥāric ḥarc ü itlāf ve bezl ü isrāf itme deyü tefsīr idüp *der-'amel* lafzını manşıb ü mutaşarrıf olduğun ḥālde deyü şerḥ itmiş çendān çesbān degüldür.” (Redd-i Sürürī) (105^a)
 - “Ba' z-ı şurrāḥ bu maḥalde *ḥāce* kişi ma' nāsınadır dimişler ḥafī degüldür ki bāzargān ma' nāsına olmaḳ ensebdür.” (Redd-i Şem' i) (109^b)
 - “Molla Yemīn fārisī *Gūlistān şerḥi* 'nde dimiş ki: طماع بتشد يدالميم بسيار طمع كنده deyü tefsīr itmiş ḡalaṭ eylemiş.” (Redd-i Yemīn) (97^b)
 - “*Alem* bunda sancaḳ ma' nāsına degüldür tamḡa ma' nāsınadır ki cāmelere başarlar. انتهى كلامه Zann-ı ḡālib budur ki bu ma' nā maqşūd olmaya.” (Redd-i Şem' i) (148^a)
 - “Ba' z-ı şurrāḥ bu maḥalde *tatar* kāfir ma' nāsınadır nitekim maḥal aña ḳarīnedür ve bu ma' nāda mübālaḡa vardur dimiş ḥafī degüldür ki kāfir şapḳasın gey tak hemān dervīş-şifat ol dimekte çendān 'ālem yoḳdur mübālaḡa ḳaşd idüp şī'ār-ı küfri izḥāra ruḥşat ü cevāz göstermek ehl-i islāma lāyık degüldür ve'l-ḥāşıl külāh-ı emīrāne ta' bīr iden işābet itmişdür.” (Redd-i Şem' i) (158^b).
 - “Ba' z-ı şurrāḥ *ḥaḳḳā ki* lafzı Allāḥ ḥaḳḳıçün ma' nāsınadır dimişler ḥaḳḳā ki öyle degüldür.” (Redd-i Şem' i) (198^b).
 - “Bu beytüñ ma' nāsında ya' nī ziyāde bed-şekl olduğunıçün seni kimse bir yere naḳş eylemez diyen şāriḥ ma' nā-yı maqşūda vāşıl olmamış.” (Redd-i Sūdī) (274^a)
 - “*Der-nāzaret* lafına der-ḥuzūret ma' nāsını viren ḳuşūr-ı nazārın izḥār itmişdür.” (Redd-i Sūdī) (287^b)

- “Hiç kimseye nazar kıılma demek lâzım degüldür. Pes ای لا تنظرالی احدی⁹³ deyü tefsîr eyleyen münâsebet itmemişdür.” (Redd-i Seydî ‘ Alîzâde ve Sürürî) (290^b)
- “Hużür-ı kalble muşhafı hatm itmek deyü ma‘ nâ viren şarih be-hużür lafzınıñ ma‘ nâsı öyle demek zann itdiyse ‘aceb degüldür.” (Redd-i Şem‘î) (312^b)
- “Nây’i boğaz ma‘ nâsına haml iden ‘abeş itmiş.” (Redd-i Sūdî, Şem‘î) (322^b)
- “Sitem’den murâd cevır ü cefâ ve miñnet ü belâdur zulmle ta‘bîr idenler haqq-ı edâya mâlik degül imiş.” (Redd-i Şem‘î ve Sūdî) (339^b)
- “Ba‘z-ı şurrâh mükibb bunda müte‘addidür adamı yüzi üzerine düşürici dimekdür dimiş hevâdan söylemiş.” (Redd-i Şem‘î) (343^a)

1.7.6.3. İmlayla İlgili Reddiyeler

Hüseyin Efendi, kelimelerin yazımıyla ilgili diğerk şarihlerin yapmış olduğı hatalara reddiyelerde bulunmuştur:

- “Melik feth-i mîm ve kesr-i lâmladur emîrû’l-ümerâ ve cümletü’l-mülk ma‘ nâsı maşşuddur ya‘nî havâşş-ı saltanat ve erkân-ı devlet üzerine hükmi nâfiz ü cârîdür. Ba‘z-ı şurrâh lâmuñ fethiyle firişte olmağı dağı tecvîz itmiş.” (Redd-i Lâmi‘î) (52^a)
- “Ba‘z-ı şurrâh güm lafzı kâf-ı ‘acemînüñ zammı ile fiqdân ma‘ nâsına olmağı dağı câ’iz görmişler müretteb olan cezâ mazmûnına mülâyim degüldür.” (Redd-i Sürürî) (84^a)
- “Hubret hânuñ zammı ve kesriyle tecrübe ve imtiñân ma‘ nâsınadur kesr-i hâ’ya kaşır idenler taşşîr itmışdür ve habîrlik ma‘ nâsınadur diyenler âşl ma‘ nâsına vâkıf olmamışdur.” (Redd-i Sürürî, Seydî ‘ Alîzâde, Şem‘î) (95^b)
- “Ba‘zılar kâf-ı ‘arabînüñ fethiyle kıazmak ma‘ nâsına olan *kenden* lafzından muzâri‘ tutmuş ya‘nî meyyitüñ hâkini girü kıazsa bu ‘acebdür ki ba‘z-ı şurrâh *koned* lafzından olduğı taqdîrce *bâz* lafzını yine girü ma‘ nâsına haml idüp girü eyleye demek olur dimiş bî-vehdür.” (Redd-i Şem‘î) (131^b)

⁹³ “Hiç kimseye bakma”

- “Ba‘ z-ı şurrāh *pār* lafzı ile bā-i fārisī ile olmağı cā’iz görmişler ve mu‘addem zıkr itmişler ve geçen yıl bir ulu tācir ve tüvānger bāzargān deyü ma‘ nā virmişler bā-i ‘ arabī ile terkīb olmağ rāciḥ olduğı vāzıḥdur.” (Redd-i Sürūrī) (217^a)
- “*Azūl* ‘aynuñ fethi ve dāl-i mu‘cemenūñ zammıyla lā’im ma‘ nāsınadır levmi idici dimekdür melāmet ma‘ nāsına olan ‘azil lafzından şīga-i mübālağadır. Ba‘ zılar ‘*udūl* zamm-ı ‘aynla ve dāl-i mühmele ile cem‘ -i ‘adl olmağ üzre taşḥiḥ itmişler ve *tenī çend ez-‘udūl* ‘ibāretine münāsib olan budur dimişler ḥafī degüldür ki ‘*udūl*’den ifk ü iftirā mutaşavver degüldür.” (Redd-i Seydī ‘ Alīzāde ve Sürūrī ve Sūdī) (294^a)

1.7.6.4. Belagat ve Retorikle İlgili Reddiyeler

Belagat ve retoriğe dair unsurlar şarih tarafından metin içerisinde değerlendirilmiş ve kimi yerlerde diğər şarihlerin görüşleri reddedilmiştir. Edebî sanatlar, kafiye, redif, nazım şekilleri, nazım biçimi vb. gibi sınıflandırılabilir bu reddiyelere örnekler şöyledir:

- “Ba‘ zılar *ref* lafzını irtifā‘ -i ḳadr ü menzile ma‘ nāsına ḥaml itmiş ya‘ nī devletūñ zemānında ta‘ n-ı düşmenden sālīm olmağ isterseñ manşib-ı taşarruf itdügün ḥāle isrāf ü itlāfdan ihtirāz eyle dimek ola bu tevcīhūñ rekāketi daḥı beyāna muḥtāc degüldür.” (Redd-i Sürūrī) (105^a)
- “*Sabr* taḥammül ma‘ nāsınadır ve bir otdur ki gāyetde acıdur bu taḳdīrce bānuñ kesri iledür zarūret-i şī‘ r için sākın ḳılınur. Ba‘ zılar bu maḥalde meşhūr olan acı ot ma‘ nāsına olmağ evlādur dimişler münāsib degüldür (Redd-i Sürūrī). Ḥaḳ budur ki ma‘ nā-yı manṭūḳī taḥammül ma‘ nāsı olup ma‘ nā-yı aḥir tevriye ve īhām olmağ zāhirdür.” (108^a)
- “Sen gūyā bir yilansın ki her kimi görseñ şoḳarsın. Ba‘ z-ı şurrāh istifhām-ı inkārīye ḥaml itmiş lāzım degüldür.” (Redd-i Seydī ‘ Alīzāde ve Sürūrī) (126^b)
- “*Dāmen* lafzında mübālağa vardur *pīş-i kūh-ı Elvend* ‘ibāreti gibi degüldür ve bu ta‘ bīr ile vezīr-i ‘ālī-ḳadri *kūh-ı Elvend* ve erkān-ı meclisini *dāmen-i kūh* ‘a mānend

idüp teşbîh-i belîğ itmişdür. Dâmen-i kûh ile müsâvât muhâl olıcağ nefis-i kûh ile muhâzâta mecâl kalmadığını iş‘âr ider. Kûh-ı Elvendüñ yanußnda deyü ta‘bîr iden şârihler bu nüktelerden ğâfil olmuşlardır.” (57^b)

1.7.6.5. Farklı Nüshaların Değerlendirilmesiyle İlgili Reddiyeler

Hüseyin Efendi, *Gülistân*’ın farklı nüshalarını karşılaştırarak, bazı durumlarda diğér şârihlerin nüsha tercihlerini eleştirmiş, sebeplerini açıklayıp onları reddetmiştir:

- “Ba‘z-ı şurrâh bu nüshayı irtikâb idüp şerhinde dimiş ki müterak্কıb ve muntazır idüm ki bir kimse temüzuñ harâretini benden bir şovuk şuyla aşğa oturda ya‘nî gidere hafî degüldür ki bu maķüle şerhüñ *Gülistân* tãlibi olan mübtedîlere fãrisiyyi belki Türkçeyi yañlış öğretmekden ğayrı fã’idesi yokdur.” (278^a)
- “Ba‘z-ı şurrâh bu nüshayı ihtiyâr itmiş ammâ hafî degüldür ki makâm-ı edeb ri‘âyetine ve pâdişâhı kemâl-i ta‘zîme nüsha-ı evlâ vü ercah vâvlıdur.” (Redd-i Şem‘î) (78^a)
- “Ba‘z-ı şurrâh nüsha-ı âhîre zâhir ve evlâdur dimiş zâhir budur ki nüsha-i evvelî evlâdur.” (Redd-i Seydî ‘Alizâde) (191^b)
- “Ba‘z-ı nüshada *sel billâhi* lâm yerine bâ ile vâķi‘ olmuş yine bu ma‘nâ murâddur ammâ muṭlaķâ harf-i cerrsüz *selillâh* vâķi‘ olan nüsha nâ-mevzûn olduğı katı zâhir iken ekşer şurrâh ol nüshayı ihtiyâr itmişler beyti bozmışlar.” (416^a)
- “Ba‘z-ı şurrâh evvelki nüshayı ihtiyâr idüp bu tevcihi lafzan ve ma‘nen ğalaṭa ḥaml itmiş ta‘aşşub eylemiş ḥadd-i zâtında bî-vech degüldür.” (263^a)
- “Ba‘z-ı nüshada *şergâhi* vâķi‘ olmuş ya‘nuñ ma‘nâsı zâhir degüldür ol nüshayı ihtiyâr idenler ‘acebdür ki ma‘nâsın beyân itmemişler.” (297^b)
- “Ba‘z-ı nüshada *Şâmiyân* yerine *Hemedân* vâķi‘ olup bir şârih ol nüshayı ihtiyâr itmiş biri daḥi anı redd idüp dimiş ki *Şâmiyân* yerine *Hemedân* yazan aḥvâl-i kâ’inatdan hiç ḥaberdâr degül imiş zîrâ Belḥden Hemedâna dek şâfi‘ acemdür ğayrısı degüldür. انتھی كلامه Hiç bu reddüñ ve ta‘lîlüñ vechi zâhir degüldür.” (335^b)

1.7.6.6. Verilen Bilginin Yanlışlığına Dair Reddiyeler

Hüseyin Efendi, diğer şarihlerin verdiği bir takım bilgilerin doğruluğu-yanlışlığı üzerine reddiyelerde bulunmuştur:

- “Ba‘ z-ı řurrāh dimiş ki Hağ te‘ ālā Hazretinüñ ‘ izzeti anı tıtdı günāhı sebebi ile. انتھی كلامه Hafi degüldür ki şarih-i mezbür kendü re‘yi ile tefsir itmişdür cumhür-i müfessirinüñ yazdıklarına muhālif ve nefsinde fāsiddür.” (Redd-i şem‘i) (127^a)
- “Bu maħalde mezkür olan cevāb su‘āle mu‘ābık degüldür diyenler bu taħkikden ğāfildür.” (Redd-i Seydī ‘ Alizāde) (167^b)
- “Bu maħāmda ba‘ z-ı řurrāh uřul-i neđamāt ve fūrū‘-i maħāmāt ve neđamāt taħkikın idüp ađzına dıřmez sözler söylemiř ve *hicāz* āvāze ismidür dimiř ve on iki maħāmdan birinüñ ismidür diyenleri redd idüp techil itmiř ma‘nāda kendünüñ cehl ü fesādın āřikāre eylemiř. Āvāze altıdur: selmek ü māye ve geveřt ü gerdāniyye ve nevrüz-ı ařl u řehnāz bunlardur ve řarih-i mezbür ‘ ilm-i mūsikī diyenleri redd idüp ‘ ilm-i enđām demek gerekdür ‘ ilm-i mūsikī demek hađādur zirā mūsikī řāfi terennümātdan ğayri nesne degüldür dimiř terziđ söylemiř mu‘lakā ol fenne ‘ ilm-i mūsikī itlak olunduđundan bu cāhil ğāfildür evvelā ‘ ilm-i enđām ta‘ bīr itdüđiçün diřlerin bođazına tıkmađ gerekdür.” (Redd-i Sūdī) (386^b)

SONUÇ

Türk şerh edebiyatı; mesnevilerden kasidelere, tasavvufî eserlerden edebî metinlere kadar oldukça geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça metinlerin şerh edildiği bu alanda şerhlerin, yaygınlaşıp klasikleşmesi 16. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Dil ve edebiyat öğretiminde önemli bir yere sahip olan şerhler, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş; söz konusu Fars dili ve edebiyatının öğretimi olduğunda ise Sa‘dî-i Şirâzî’nin dünya çapında bir üne sahip *Gülistân* isimli eserine yazılmış şerhler, talebelerin temel başvuru kaynakları olmuştur.

Gülistân’a 16. yüzyılda yazılan son şerh, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’dır. Bu eser, devrinin âlim ve fazıl kişilerinden olan Kefeli Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Hüseyin Efendi; zeki, güzel sesli, güzel ahlaklı, hoş sohbet ve nüktedan bir şahsiyettir. Arapça, Farsçayı edebiyatlarıyla öğrenmiş, üç dilde şiirler söylemiş; hadis, tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimlerle birlikte matematik, mantık, astronomi ve musîkîyle de iştigal etmiş ve bunlarda kendisini çok iyi şekilde yetiştirmiştir. Çok sayıda eseri olan Hüseyin Efendi, vefatından hemen önce son şerhi olan *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’ı yazmıştır.

Bu çalışmada, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’ın tenkitli metni ortaya konmaya çalışılmıştır. Giriş bölümünde Arapça ve Farsça yazılan şerhlerin konu dağılımı, şerhi yapılmış eserler ve 16. yüzyıl şerh faaliyetlerine dair bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde ise Kefeli Hüseyin Efendi’nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur.

Eserin ikinci bölümü, *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân*’ın incelemesi ve şerh tekniğinden oluşmaktadır. İçerisinde yer alan dil-edebiyat, kültür, tarih, coğrafya ve mitolojiye ait unsurlar örneklerle tasnif edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise metnin nüshaları ve metnin hazırlanmasıyla ilgili hususlara değinilmiştir. Son olarak da eserin tenkitli metnine yer verilmiştir.

Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde genel hatlarıyla varmış olduğumuz sonuçlar şöyledir:

- Geleneksel şerh anlayışına bağlı kalan Hüseyin Efendi, metnin en doğru şekilde Türkçeye aktarımını yapmayı amaçlamış ve bunu yaparken gramer özellikleri, söz varlığı ve edebî bilgiler açısından değerlendirmelerde bulunmuştur. 16. yüzyılla ilgili gramatikal ve etimolojik bilgiler aktarmış, günümüzde kullanılmayan veya unutulmuş Türkçe kelime, deyim ve tabirlere yer vererek eser içerisinde sözlük çalışmalarına katkı sağlayacak veriler sunmuştur.
- Hüseyin Efendi, Arapça, Farsça, Türkçe yazılmış edebî, tarihî, dinî, mitolojik pek çok farklı kaynaktan çok sayıda göndermelere yer vermiştir. Fikrine destek ve kanıt göstermek maksatlarıyla gerçekleştirdiği bu tutum, bilimsel bir üslubun 16. yüzyıldaki tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda şerhinde kullandığı kaynak zenginliğini de göstermektedir.
- Şerh içerisinde yer yer Türk âdet, gelenek-görenek ve günlük hayata dair izlere rastlanmaktadır. O dönemin kültürel hayatına ışık tutması bakımından dikkat çekicidir.
- Kendisinden önce yazılmış şerhlerin tamamını incelemiş olan Kefeli Hüseyin Efendi; Lâmi’î, İbn-i Seydî ‘Alî, Sürûrî, Molla Yemîn, Sûdî, Şem’î gibi şarihleri eserinde tenkit etmiş, şerhlerini beğenmeyerek özgün bir metin ortaya koymayı amaç edinmiştir. Eleştirdiği şarihlerin eserlerinden alıntılar yapmış, yaptığı bu alıntılar üzerinden onlara reddiyeler yazmış, böylece ilmî bir tutum sergilemiştir. Ayrıca gramer ve imla kurallarına, kelime ve kelime gruplarına verilen anlamlara, belagat ve retorikle ilgili konulara ve farklı nüshaların değerlendirilmesine dair reddiyelerde bulunmuştur. Diğer taraftan yazmış olduğu bu reddiyeler, modern tenkit türüne ait ilk örnekler olması yönüyle öneme sahiptir.
- Eserde; Arapça, Farsça, Türkçe çok sayıda klasik şiir örnekleri yer almaktadır. Bâkî, Şems-i Sivâsî, Cinânî, Selikî, Muhibbî, Emrî, Necâtî, Ahmedî, Taşlıcalı Yahyâ, Âhî tespit edebildiğimiz kadarıyla şiirleri geçen Türk şairlerdir. İmâm-ı Şafî, Ömer bin Fâriz, Sa‘dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî,

Firdevsî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nizâmî-i Gencevî, Ferîdüddîn-i Attâr, Mahmûd-ı Şebüsterî, Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr, Mevlânâ Câmî Arapça ve Farsça yazılmış şiirlerin şairleridir. Buradan hareketle şerh metinlerinin zengin şiir kaynakları olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Ömrünü ilme vakfetmiş Kefeli Hüseyin Efendi'nin geniş bilgi birikiminin ürünü, bugüne mirası olan eseri üzerine yapmış olduğumuz çalışmamızdan hareketle, şerh metinlerinin ciddi bir ilim, kültür, tarih ve filoloji hazineleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu metinlerin bütünüyle ilim dünyasına kazandırılıp, birbirleriyle mukayeseli çalışmaların yapılması, içlerindeki Türk kültür ve edebiyatına dair cevherlerin keşfedilmesi için büyük öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

AHTERÎ Mustafa Efendi, *Ahterî-yi Kebir* (Hazırlayanlar: Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak), TDK Yayınları, Ankara, 2017.

AKPINAR, Cemil, “Kefevî Hüseyin Efendi”, *DİA*, c. 25, Ankara, 2002, s. 187.

AKSOYAK, İ. Hakkı, “Metin Şerhi”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay., 2002, s. 283-290.

....., Kefeli Hüseyin Râz-nâme, *Sources of Oriental Languages and Literatures 62*, Harvard: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 2004.

ARSLAN, Mehmet, “Metin Neşrinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler*, haz. Hatice Aynur - Müjgân Çakır - Hanife Koncu - Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017, s. 28-42.

ATAY, Hüseyin- İbrahim Atay- Mustafa Atay, *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat: Cilt 2*, Hilal Matbaası, Ankara, 1968.

BOLELLİ, Nusrettin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri*, İstanbul: Yasin Yay., 2006.

BURSALI MEHMET TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, C.I, İstanbul, 1333.

....., *Kırım Müellifleri*, (Haz.: Mehmet Sarı), Ankara, 1990.

CANPOLAT TAŞÇI, Hülya, “Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX-Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, 72-97.

....., *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi*, Basılmamış Doktora Tezi (dan.: Yard. Doç. Dr. Şerife Yalçınkaya), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İzmir, 2006.

CEYLAN, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 cilt, İstanbul: Ötüken Yay., 2007.

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, “Bir Zarif Adam” *Divanlar Arasında*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, s. 43-47.
- ÇİÇEKLER, Mustafa, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s.405-407.
- ÇÖRTÜ, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
-, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- DAĞLAR, Abdülkadir, “Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi’nin Şerh-i Belâgat’ına Dâir”, *Turkish Studies*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2/2 (Osman Nedim Tuna Armağanı), 2007, s.161-178.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 14. baskı, 1993.
- DOĞAN, Muhammet Nur, “Metin Şerhi Üzerine”, *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler* (haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul: YKY, 1999, S. 422-427.
- EBÛ SAÎD EBU’L-HAYR, *Rubailer* (Çeviren: Mehmet Kanar), Şule Yayınları, İstanbul, 2013.
- ECE, Selami, “Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri I-II”, Erzurum, Eser Yay., 2015.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, 1996.
- GÜZELYÜZ, Ali, M. Hasan Hasanzade Niri, *Farsça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Demavend Yayınları, İstanbul, 2019.
- HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ, *Hafız Divanı I-II* (Çeviren: Mehmet Kanar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- HÜSEYİN REMZÎ, *Lûgat-i Remzî I-II*, (Haz: Ali Birinci), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

- İMAM ŞÂFÎÎ, *Divan* (Çeviren: A. Ali Ural), Şule Yayınları, İstanbul, 2018.
- İPEKTEN, Haluk, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: KTB. Yay, 1992.
- İSEN, Mustafa, *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKM Yay., 1994.
- İZ, Fâhir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara: Akçağ Yay., 1996.
- KANAR, Mehmet, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yay., 2012.
-, *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yay., 2015.
-, *Farsça Dilbilgisi*, İstanbul: Say Yay., 2015.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Gülistân Tercümesi: Kitâbu Gülistân bi't-Türkî*, Ankara: TDK Yay., 1989.
- KARTAL, Ahmet, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 5, İstanbul: KOCAV, Güz 2001, s. 99-120.
-, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümesi", *Bilig*, S. 16, Kazakistan: Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi, Kış 2001, s. 99-125.
-, *Türk-Fars Edebî İlişkileri Hakikate Düşen Gölge*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2016.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*, TDK Yayınları, Ankara, 2011.
- KÂTİB ÇELEBÎ, *Keşfü'z-Zünûn*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- KINALIZÂDE HASAN ÇELEBÎ, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (haz.: İbrahim Kutluk), 2 cilt, Ankara: TTK Basımevi, 2. baskı, 1989.
- KORTANTAMER, Tunca, "Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. VIII, İzmir, 1994, s. 1-10.
- KÖKREK, Mehmet, "Kefevî Hüseyin Efendi'nin Vefât Yeri, Tarihi ve Şâhidesi Hakkında" *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, Nisan, 2016, s. 25-28.
- KÖKSAL, Fatih, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, İstanbul: Kesit Yay., 2012.

KURNAZ, Cemal, ÇELTİK, Halil, “Hüseyin Efendi” *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Kırım-Türk-Tatar Edebiyatı)*, C. 13, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 247-251.

LUTFULLÂH HALÎMÎ, *Lügat-ı Halîmî* (Hazırlayan: Adem Uzun), TDK Yayınları, Ankara, 2013.

MACÎT, Muhsin, “Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay., 2002, s. 305-318.

MEHMED BAHÂEDDİN, *Yeni Türkçe Lûgat*, Ankara: Akçağ Yay, 1997.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, *Burhân-ı Katı* (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk-Deya Örs), TDK Yayınları, Ankara, 2009.

....., *el-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît*, 3 cilt, İstanbul, 1305.

MUALLİM NÂCÎ, *Lügat-ı Nâcî* (Hazırlayan: Ahmet Kartal), TDK Yayınları, Ankara, 2009.

NEV'ÎZÂDE ATÂYÎ, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-şakâ'ik* (Hazırlayan: Dr. Suat DONUK), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 85, İstanbul, 2017.

NİMETU'LLÂH AHMED, *Lügat-ı Nimetu'llâh*, (Hazırlayan: Adnan İnce), TDK Yayınları, Ankara, 2015.

NİZAMÎ, *Mahzen-i Esrar* (Çeviren: M. Nuri Gençosman), Ataç Yayınları, İstanbul, 2014.

....., *Leylâ ile Mecnun* (Çeviren: A. Naci Tokmak), Say Yayınları, İstanbul, 2013.

OKUYUCU Cihan, *Cinânî Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 570, Ankara, 1994.

REDHOUSE, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

SÂDÎ-İ ŞİRÂZÎ, *Gülîstan* (Çeviren: Mehmet Kanar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul,

2018.

....., *Bûstan* (Çeviren: A. Naci Tokmak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.

SARAÇ, Yekta, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 121-132.

STEINGASS, F. J., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 6 cilt, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.

....., *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

TARAMA SÖZLÜĞÜ, (4. Baskı), C.I-VIII, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

....., *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “Hüseyn-i Kefevî”, C. IV, İstanbul: Dergah Yay., 1981, s. 299-300.

ÜNLÜ, Osman, “Klasik Türk Edebiyatında edebî şerhlerin yazılış sebepleri üzerine bazı düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 149-167.

ÜNVER, İsmail, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, C. II, S. I, 1993, s. 51-89.

VANKULU MEHMED EFENDİ, *Vankulu Lügati I-II*, (Haz: Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

YAZICI, Tahsin, “Sa‘dî” mad. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 36-40.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

YILMAZ, Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.

YILMAZ, Ozan, “Bir Münekkit Var Şarihten İçeri Türk Şerh Edebiyatı’ında ‘Reddiye’ Geleneği ve Sudî-i Bosnevî Örneği”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7, 2011, 107-154.

....., *Gülistân Şerhi-Sûdî-i Bosnevî*, Çamlıca basın-yayın, İstanbul, 2012.

3. BÖLÜM

BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÜLİSTÂN'IN METNİ

1. Metin Tespiti ve Hazırlanışıyla İlgili Hususlar

Yazma eserlere ait katalog taramalarımız ve kütüphanelerde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde eserin adının geçtiği 10 yazma eser tespit edilmiştir. Bu nüshaların buldukları kütüphane ve numaraları aşağıdaki gibidir.

1.1. Eserin Nüshaları

- 1. HM:** Hamidiye, Süleymaniye Kütüphanesi numara: 1159'da kayıtlı olan nüshadır. Hüseyin Efendi, eserin ferağ kaydında bildirdiği üzere, Mekke'de kadılık vazifesinde iken 16 Şevval 1009 (20 Nisan 1601) tarihinde şerhini tamamlamıştır. Eserin müsveddesini dostu ve Medine kadısı olan Rüstem Paşazade Hüseyin Çelebi'ye bırakmıştır. Eseri temize çekerek dibacesini ekleyen ve esere *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân* ismini veren Rüstem Paşazade Hüseyin Çelebi'nin elinden çıkmış olan nüsha, bu nüshadır. Eser 207 varak 31 satırlıdır.
- 2. K:** Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi numara: 566'da kayıtlı olan nüshadır. Eser Ali bin Ahmed eliyle 17 Zilhicce 1010 (8 Haziran 1602) yılında tamam olmuştur. Bu nüsha Hamidiye (HM) nüshasında eksik, yazımı unutulmuş satır ve sayfaları ihtiva etmesi yönüyle çok kıymetlidir. Hüseyin Efendi'nin arkadaşına bıraktığı müsveddeyi de gördüğü, Hamidiye nüshasındaki eksikleri tamamlamasından anlaşılmaktadır. Eser, 416 varak 23 satırlıdır.
- 3. HP:** Hüsnü Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi numara: 955'de kayıtlı olan nüshadır. Rüstem Paşazâde'nin ilave ettiği dibace bu nüshada yoktur. Eserin ferağ kaydında Ali bin Ahmed eliyle 7 Recep 1022 cuma günü (23 Ağustos

1613) eserin istinsahının tamamlandığı bildirilmektedir. Eser dibace haricinde eksiksiz bir nüshadır 397 varak 27 satırlıdır.

4. **A:** Atıf Efendi Kütüphanesi numara: 2180'de kayıtlı olan nüshadır. 354 varak 25 satırlı talik yazıyla yazılmıştır. Tam bir nüshadır istinsah tarihi yazılmamıştır.
5. **B1:** Beyazıt Devlet Kütüphanesi numara: 5562'de kayıtlı olan nüshadır. Ferağ kaydı yoktur ve satır sayısı ve yazısı değişiklik gösteren eksik bir nüshadır.
6. **B2:** Beyazıt Devlet Kütüphanesi numara: 5468'de kayıtlı olan nüshadır. Dibacesi eksiktir. 253 varak 25 satırlıdır. Ferağ kaydında 1051 (1641/42) yılında tamam olduğu belirtilmektedir.
7. **N:** İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi numara: 3243'de kayıtlı olan nüshadır. Dibacesi eksik onun harici metin tamdır. Ferağ kaydı yoktur. 226 varaktır.
8. **HCM:** Hacı Mahmud Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi numara: 5044'de kayıtlı olan nüshadır. Eksik bir nüshadır. 21 satırlı 118 varaktan oluşmaktadır.
9. **M:** Mısır Milli Kütüphanesi Edebî Türkî 66'da kayıtlı olan nüshadır. Bu nüshaya ulaşma şansımız olmamıştır.
10. Konya Koyunoğlu Müzesi numara: 10734'de kayıtlı görülen nüsha Kefeli Hüseyin Efendi'nin eseri değildir. Sûdî'nin *Gülistân Şerhi*'dir.

1.2. Şecere

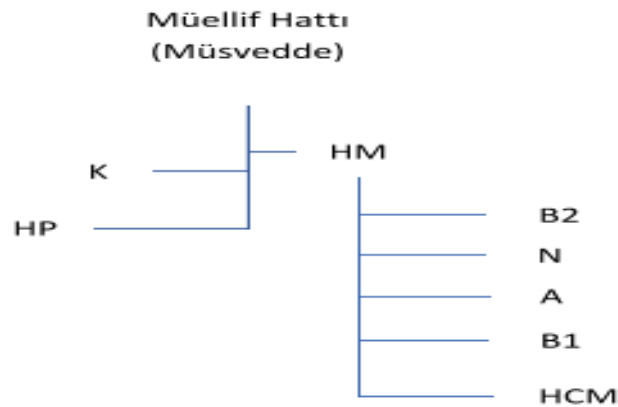
Yazma eserin istinsah süreci, mekânı, devri, müstensihlerin ve nüshaların durumu, nüshaların şeceresinin oluşturulmasında göz önünde tutulur. Mısır nüshası (M) haricinde erişebildiğimiz 9 nüshayı incelediğimizde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Elimizdeki nüshalardan istinsah tarihi, müstensihleri ve durumları göz önüne alındığında Kefeli Hüseyin Efendi'nin müsveddesinden temize çekilen ilk nüshanın HM olduğu ortaya çıkmaktadır. Ardından istinsah edilen K nüshasının da HM nüshasını ve müsveddeyi görerek yazıldığı anlaşılmıştır. HM nüshası 1601 yılında K nüshası 1602 yılında istinsah edilmiştir. HP nüshasının K nüshasıyla aynı müstensihe sahip olması, HP nüshasının da bu gruba dâhil olmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.
- K nüshasının HM nüshasındaki eksik satır ve sayfaları tamamlıyor oluşu müstensihinin müsveddeyi gördüğü sonucuna varmamıza yol açmıştır. HM

nüshasındaki eksiklikler, satır atlamaları unutulmuş, yazarken gözden kaçırılmış kısımlar K nüshasında tam yerlerinde tamamlanmış vaziyettedir. Bu da K nüshasının hem HM hem de müsvedde ile birlikte oluşturulduğu izlenimini güçlendirmektedir.

- K, nüshasında HM nüshasının derkenarlarında belirtilen notların tamamı yer alır. HM nüshasında bulunmayan derkenarlar K nüshasında tamamlanmış gibidir. Bu da bizi yine müstensihin müsveddeyi gördüğü fikrine götürmektedir.
- A nüshası derkenar yönüyle çok eksiktir. Metin içerisinde satır atlamaları vardır. Nüshanın sadece HM ile uyumlu olması bu nüsha üzerinden istinsah edildiğini göstermektedir. HM'deki eksik satır ve sayfalar aynen A nüshasında da karşımıza çıkmaktadır ilaveten HM nüshasında olan bazı satırlar A nüshasında atlanmış ya da yazılmamış kimi yerlerde de özetlenmiştir.
- B1 nüshası oldukça eksiktir. Yazı ve satır sayıları çok değişkendir.
- HCM nüshası da oldukça eksiktir.
- B2 nüshasının dibacesi yoktur, derkenarları eksiktir. Ferağ kaydına göre 1051 (1641/42) yılında kaleme alınmıştır. Kimi yerlerde özetlenmiş, atlanmış satırlara rastlamak mümkündür.
- N nüshasının dibacesi ve derkenarları eksiktir onun harici metin tamdır. Ferağ kaydı yoktur. Yaptığımız incelemelerde noksanlıkların aynı oluşu bizi, HM nüshasından istinsah edildiği sonucuna ulaştırmıştır.

Bu değerlendirmeler ışığında eserin şeceresi aşağıdaki gibi şekillenmektedir:

1.3. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol

Nüshaların gruplandırmasının ve incelenmesinin akabinde, metnin tenkitli neşri oluşturulurken K, HM ve HP nüshaları kolbaşı nüshalar olarak seçilmiştir. Tenkitli neşir esnasında K nüshasına göre varak numaralandırması yapılmış, nüshalar arasındaki farklar dipnotta belirtilmiştir. Nüshalar arasındaki fark belirtilirken, farklılık gösteren sözcük ve cümlelerin yanına buldukları nüshaların baş harfleri eklenmiştir.

- Metnin yazımında Oktay New Transkripsiyon çeviri yazı fontu kullanılmıştır. Metni yazarken noktalama işaretlerine riayet edilmeye çalışılmış, metin içerisinde geçen Arapça ve Farsça ibarelerin anlamları dipnotlarda verilmiştir.
- Metin içerisinde geçen Farsça ve Arapça ibareleri sağdan sola Arap harfleriyle yazılmış, metin içerisinde şerh edilen *Gülistân* metnini *eğik* ve **kalın** yazarak, metinde geçen ilave Arapça ve Farsça ibarelerle karışıklık yaşanmasının önüne geçmek hedeflenmiştir.
- K nüshası yarı harekeli bir nüsha olduğu için nüshanın özelliklerini göstermek amacıyla hareketlere uyulmuş, metnin aslına riayet edilerek metnin fonetik özelliklerine müdahale edilmemiştir. Aynı kelimeler farklı şekillerde yazıldığında metne sadık kalınmıştır: gevher-cevher, mülk-milk gibi.
- “Ne” sözcüğü ile yapılan birleşmelerde düşen vokal kesme işaretiyle gösterilmiştir: n’ola gibi.
- “-Up” zarf-fiilinin metinde “b” olarak geçmesi durumunda, Türkçe kelimelerin sonunda “b” harfinin bulunmadığı göz önüne alınarak “-Up” şeklinde yazılmıştır: olup, tutup, koyup gibi.

1.4. Arapça-Farsça Unsurlar ve Eklerin Yazımı

Eski yazıyla yazılmış bir metnin Latin alfabesine aktarımında uyulması gereken kurullarla ilgili en kapsamlı öneriyi İsmail Ünver sunmuştur⁹⁴. Bu önerilerden istifade ederek metnin Arapça, Farsça kelime ve terkiplerinin yazımında şu hususlara dikkat edilmiştir:

1. Farsça birleşik isim ve sıfatların arasına (-) konulmuştur: seng-dil, bed-halk, ser-geşte gibi
2. Fiilden isim ve isimden isim yapan Farsça eklerden önce (-) konulmuştur: ra'yyet-perver, safâ-bahş, ziyâ-bahş gibi
3. Ön edatlardan sonra (-) konulmuştur: bî-sâmân, bî-vech, bî-kıyâs, lâ-ya'kıl gibi
4. Farsça iki kelimenin arasına gelen “â, der, be” ekleri, eklendiği sözcükten çizgiyle (-) ayrılmıştır: gûn-a-gûn, sû-be-sû, câ-be-câ, ser-be-zemîn, gül-be-şeker gibi.
5. Farsçadaki vâv-ı ma'dûle (ّ) işaretiyle gösterilmiştir: hÛâb, hÛâce, hÛâr gibi.
6. Metinde geçen Arapça ve Farsça beyit, ayet, hadis vb. ibareler Arap alfabesiyle yazılıp, dipnotta anlamları verilmeye çalışılmıştır.
7. Farsça metinlerde vokalin vokale vaslı durumlarında, Türkçede olduğu gibi, ilk kelimedeki vokal düşürülerek yerine kesme işareti konulmuştur: k'ez (ki ez), v'ez-ân (ve ez-ân), z'ân (zi-ân) gibi.

⁹⁴ İsmail Ünver, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, C. II, S.I, 1993, s. 51-89.

METİN

(1^a) KİTÂB-I BUSTÂN-EFRÛZ-I CİNÂN DER-ŞERH-İ GÛLİSTÂN

Lİ-EFDÂLÎ'L-‘ULEMÂÎ'L-MÛTEBAHĦİRİN HÛSEYİN EFENDİ EL-KEFEVÎ

[Dîbâce]:

(1^b) Sipâs-ı bî-kıyâs-ı sa‘âdet-esâs ol vehhâb-ı sezâvâr-ı minnet ve rezzâk-ı bilâ-zinnet-i cinn ü ünâsa olsun ki baĦr-i kerem-i bî-sâhili bilâ⁹⁵-cezr ü memdûd ve kaĦarât-ı bârân-ı raĦmeti bi-ġayr-i Ħisâb ü nâ-ma‘ dũddur. Kâğî vü dâni-i bilâd-i Türk ü Deylem ve e‘âlî vü edâni-i ‘ibâd-i ‘Arab ü ‘Acem ħân-ı ni‘met-i bî-dirîġinden sîr ü Şeb‘ân ve âb-ı zülâl-i iĦsân-ı râyegânından Őadâb ü reyyândur. ‘AĦâsı Ħâsından müslim ü kâfire naşîb-i evfâ vâsıl ve keremi ke’sinden berr ü fâcire behre-i vâfire ĦâŐıl olmuşdur. Beyt:

فشكرأثم شكراً ثم شكراً

على آلائه سرّاً وجهراً⁹⁶

ve hezârân hezâr durũd-ı mütevâliyyũ’l-vurũd ve taĦiyyât-ı zâkiyyât-ı nâ-maĦdũd ol bũlbũl-i gũlistân-ı Őıđk u Şavâb ve ĦũĦi-i Őekeristân-ı faŐlũ’l-ĦiĦâba ki mantıĦ-ı lisân-ı faŐiĦũ’l-beyân اناعرب العرب⁹⁷ birle buleġâ-yı ‘Arab ü Arbâyı ve fuŐaĦâ-yı Tihâme ve YeŐrib ü BaĦĦâyı ġũng ü bî-zebân idũp kelâm ü ĦadîŐ-i zebân-ı mu‘cizũ’l-le‘âlî intizâmı mu‘ânîdîn-i bî-dîn-i kâŐiretũ’l-efĦâm-ı enâmı iskât ü ifĦâm⁹⁸ kıldı. Şi‘r:

Ol sipihr-i risâletũ ġüneŐi

Olmasa nũr na‘linũ ġũn eşi

SeĦere irmez idi nũr u ziyâ

Şecere virmez idi neşv ü nemâ

Nesr: Ol seyyidũ’l-mürselîn ve ol Ħâtemũ’n-nebiyyîn bir ŐâĦib-i câĦ-ı ‘izzet-i destġâĦdur ki menŐũr-ı risâleti berâĦîn هدى للناس⁹⁹ ile müberhen ve Ħuġrâ-yı ġarrâsı

(2^a) رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ¹⁰⁰ ile mu‘anven olup yezdân-perest ü Őaman sâcid-i Ħizid-i pâk ve

⁹⁵ bilâ (K): - (HM)

⁹⁶ “Őũkũr, yine Őũkũr, yine Őũkũr olsun; gizli ve aĦıĦça, O’nun nimetlerine.”

⁹⁷ “Ben ArapĦayı Arapların en ġũzel konuŐanıyım.”

⁹⁸ iskât ü ifĦâm (K): iskât (HM)

⁹⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/185: “...insanlara hidayet, doġru yolu gũsterme...”

¹⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Enbiyâ 21/107: “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gũnderdik.”

‘ābidūnın ve sâ’ir sükkân-ı arz u felek a‘nî hayvanât ü ins ve cinn ü melek nūr-ı hudāsından ve rahmet-i ‘ämme şāmīle-i vāsi‘a-i ālā recāsından isti‘dād u kıbīliyyet-i zātına lāyık u sezāvār bi’l-fi‘l ü bi’l-kuvv ve hişşedār olmışlardır. ‘Arabî:

حَبَّ النَّبِيِّ الْيَوْمَ جَنْدَمَحَبَّة

يارب فاحشرنى غداً فى حزبه

يارب صلّ وسلّم على هذا النور المبين

وهو الشفيق الشفيق للمذنبين

وعلى اخوانه من الانبياء والمرسلين

Nazım: 101 صلوة وسلاماً متواليين الى يوم الدين

ای کعبه را زینم قدم تو صد شرف

وی مروه را زمقدم پاک تو صد صفا

بطحا ز نور طلعت تو یافتنه فروغ

102 یثرب ز خاک پای تو بارونق و بها

ve gül-i desthā-yı şılāt-ı mütevāşilāt-ı rahmet ü rıdvān ve ezhār-ı ‘atıyyāt-ı behiyyāt-ı re’fet-i melik-i mennān āl ü evlād u aşhāb-ı emcād ve zevcāt-ı tāhirāt u ahfādına ki her biri mānend-i verd-i tarī ziyet-efzā-yı gülşen-i şerī‘at peygamberi enfās-ı tayyibeleri nesā’im-i guşāyendehā-yı ekmām-ı ravza-yı rażiyye-i dīn ve efhām-ı muṭayyebeleri şemā’im-i ‘anber-āgīn ḥoşāyendhā-yı devḥa-ı behiyye-i imān u yaqīn olub qarīb ü ba‘īd şaķī vü sa‘īd rāyiḥa-i¹⁰³ reyḥān rūḥlarından müstefīd ve fātiḥa-i zamīrān nefsi-pür-futūḥlarından müstemid sa‘ādet-i cāvīddür. Emmā ba‘du bu ḥaķīr-i bī-miķdār ve faķīr-i fażl-ı kebīr-i ‘adīmü’l-iķtidār Ḥüseyn ibn Rüstem Vefķullāh Te‘alā

وقفه الله تعالى لمايحبّه ويرضاه فى اولاه و اخراه ويسرله اوفق الامور و حنراها لدينه و دنياه بجاه نبيه الذى
104 اختار هو اصفاه

¹⁰¹ “Bu gün peygamberin sevgisi sevenleri seferber etti/ Ya Rabbî yarın beni onun topluluğuyla haşret/ Ya Rabbî! Bu apaçık nura salat ü selam eyle/ O; günahkârlara acıyan ve şefaet edendir/ Nebi ve resul olan kardeşlerine de / Din gününe kadar kesintisiz salat-ü selam eyle.”

¹⁰² “Ey ayağın bastığın Kâbe’yi yüz kez şereflendiren/ ve ey senin pak gelişinle Merve’ye yüz kez safâ veren/ yüzünün nuruyla Taha’ya ziyâ veren/ ayak toprağınla letafet ve zerafet bulan Yesreb”

¹⁰³ behiyye-i imān u yaqīn olub qarīb ü ba‘īd şaķī vü sa‘īd rāyiḥa-i (K): - (HM)

¹⁰⁴ “Allāh tercih edip seçtiği peygamberinin hürmetine, dünyasında ve ahretinde arzuladığına erdirsin, dinine ve dünyasına en uygun olanı kolaylaştırın.”

Bu kitāb-ı müsteṭābı müsvedde-i şāriḥden tebyīz ü taṣḥīḥ ve tehzīb ü tenkīḥ murād itdükde gördüm *Kitāb-ı Gülistān* ki

غزلت لكم غزلاً رقيقاً فلم أجد
لغزلي نساكاً فكسرت مغزلي¹⁰⁵

destgāhında iştiğāl ve ol minvāl üzre melfūf olmuş bir defter-i (2^b) bī-miṣāldür. Bu şerḥ-i dekā 'iḳ-iṣtimāl ve ḥaḳā 'iḳ-ittiṣāl daḥı.

Mısrā' : Urmadı kimse bu bāğ içre daḥı böyle ḳalem

kelāmına mā-şadaḳ bir kitāb-ı nefīs ve bir mü'ellef-i ḥayr-ı celīs olmuş. Ḥaḳīḳatü'l-ḥāl egerçi bu şerḥ-i Gülistān-ı dilsitān-i fāḥir Lāmi'ī vü İbn-i Seydī 'Alī vü Sürürī ve Sūdī vü Şem'ī şerḥlerinden mute'aḥḥir vāḳi' olmuşdur. Velī mānend-i esb-i mücellā ḥilye-i ḳabūl-i ehl-i ma'külde cümleden pişrev ü sābıḳ ve teḳaddum ü i'tibāra sezāvār ü lāyıḳ buldum¹⁰⁶. Zīrā mübtedā-yı mu'aḥḥar çün dā'ī-i mu'aḥḥar min ḥayṣü'ş-şüret pesīn ve min ciheti'r-rütbe pişīn olur lākin nev-'arūs-ı şadr-ı bā-ḳadri ḥilye-i dībāceden ḥālī vü 'āṭıl ve ḥayr-ı bā'is-i faḥrı sine-i yetīm esbābı heyākil ḳılmış ḥasbe'l-maḳdūr bir ḳaç suṭūr-ı le'ālī-miṣāl mütenāsiḳü'l-ittiṣāl ile ol şadri tezyīn ve bir ism-i münāsib vaz' ü ta'yīn¹⁰⁷ itmegi vācib gördüm. Egerçi hedīl-i kebūter bī-tāb u tüvān 'adīl-avāz-ı hezār-destān-ı gülistān-ı beyān ve ṭayerān-ı günciṣk-i za'īf-i nā-tüvān meşīl-i pervāz-ı şāhbāz-ı hevā-yı 'irfān olamaz. Beyt:

Figāne başlasam ḥāmūş olur mürği gülistānuñ

Yanında çeng ü nāyuñ revnaḳı olmaz¹⁰⁸ ney-i enbānuñ

Lākin ما لا يدرك كله لا يترك كله¹⁰⁹ mazmūnı daḥı müselleme-i 'ālemdür binā'en alā-zālik şikeste beste bir ḳaç dūrer-i kelimātı silk-i kitābete cem' ü rabṭ ve ḳayd ü zabṭ idüp şāriḥ-i merḥumuñ tercemesin be-ṭarīḳü'l-icmāl ve ba'z-ı āḥvāl-i ḥasene ve eṭvār-ı müstaḥsenesi zıkrı ile ikmāl olunup nām-ı şöhret-encāmı: *Bustān-efrūz-ı Cinān Der-Şerḥ-i Gülistān* ḳılındı. Tā rüz-ı rüsteḥīz bu mecelle-i laṭīf-i dil-āvīz muṭāla'asıyla

¹⁰⁵“Size ince iplik eğirdim. İpliğim için dokumacı bulamadım ve ipliğimi bozdum.”

¹⁰⁶ buldum (K): - (HM)

¹⁰⁷ ta'yīn (K) : vaz' ü ta'yīn (HM)

¹⁰⁸ olmaz (K): ḳalmaz (HM)

¹⁰⁹ Hadīs-i şerīf: “Tamamı elde edilemeyen şeyin, hepsi terk edilmez.”

müşerref olan ihvāndan ümīdvārum ki¹¹⁰ rūḥ-ı revān-ı şāriḥ-i ‘azīz ve cān-ı nā-tüvān-ı bende-i nā-çīz bir Fātiḥa-i Şerīfe kırā’atı ile şādān u ferḥān buyurıla. *Raḥime-i şāriḥ-i merḥūm ‘aleyh ü ‘alā-eslāfa raḥmetullāh el-melikü’l-ḳayyūm (3^a)* ismi Hüseyn ve pederinüñ nāmı İbrahīmdür. Maşkaṭ-i re’si ḥāk-i pāki münbit-i gülbünān-ı aşḥāb ṭabāyi‘-i laṭife ve müvelled-i erbāb-ı ezhān-ı şerife ni‘met-i firāvān-ı ezhār ü eşcārı bī-pāyān olan Kefe diyārıdır. Fezā’il-i celā’il-i ‘ilmiyyede bā-temkīn ü ma‘ārif-i gūn-ā-gūnda ‘adīmü’n-naẓīr ve bī-ḳarīn idi. Beyt¹¹¹:

گفتن ز من از تو کار بستن
توان نشستن بی کار نمی¹¹²

Ma‘nāsı üzre za‘n u ḥāzarda iḳāmet ü seferde seyrde ve ḥānede nezd-i āşinā vü bīgānede bir ān muṭāla‘a-i kitābdan ḥālī olmayup ‘Arabī¹¹³:

يغوص البحر من طلب اللالی
ومن رام العلی سهر اللیالی
تروم المجد ثم تنام عنه
لقد اطعمت نفسك بالمحال¹¹⁴

fehvā-yı sa‘ādet ihtivāsı ile ‘āmil olup yanından ḥāme vü devāt ve elinden varaḳāt-ı te’līfāt gitmez idi ve her kaṅḡı kitāba muṭāla‘a itse ḥāṭır-ı deryā-maḳāṭırına ḥuṭūr iden ebkār-ı efkār-ı cemālesini ¹¹⁵ ما حفظ فر وما كتب قر bilüp ḳalem-i leṭā’if-raḳamı ile menāşsa-i taşnīfde cilveger ve yerā‘a-yı zātü’l-berā‘asıyla levḥ-i te’līfde muşavver ider idi tefsīr-i celīle müte‘allik çok nikāt-i şerīfe ve ḥadīş ü fıḳıḥ ve sā’ir-i fūnūna bī-ḥadd mebāḥiṣ-i laṭife yazmışdır. *Şaḥīḥ-i Buḥārī*’ye evvel-i kitābdan eḥādīs-i gusla

¹¹⁰ ümīdvārum ki (K): - (HM)

¹¹¹ Beyt (K): Şi‘r (HM)

¹¹² Nizāmī-yi Gencevī, Leylā ile Mecnūn: “Öğüt vermek benden, uygulamak senden, kalkıp çalışmak gerekir oturduğun yerden.”

^{113c} Arabī (K): Şi‘r (HM)

¹¹⁴ İmām-ı Şāfi‘ “Denize dalar kim almak isterse incileri/ Çalışmaksızın yükselmeyi isteyen/ İzzeti istersin sonra uyursun geceleri/ İmkānsızı istemekte tüketir nefesini”

¹¹⁵ “Söz uçar yazı kalır.”

varınca şerh yazup كم ترك الاول للاخر ¹¹⁶ mişdâkınca vâfir-i nikât-ı fâ'ika-i icâd ve şurrâh-ı sâbıka miyânında muhâkemât-ı lâyıka irâd itmişlerdür. Mısrâ':

خواري ز طمع خيزد و عزت ز قناعت ¹¹⁷ ma'nâsını bilüp qalbinüñ ğınâsı ve eydî-i nâsda olan eşya'dan istignâsı ğod mâverâ'-yı 'aql ü idrâk idi. *Nefahâtü'l-üns*'de Mevlânâ Câmî: Mısrâ': اتاه اللطف من رب سلام ¹¹⁸ Ebü'l-Hüseyn-i Şüfî Fûşenci Hâzretlerinden naql iderler ki: ليس في الدنيا اسمع من محب بسبب و غرض ¹¹⁹ buyururlar imiş. 'Arabî:

أَمْتُ مَطَامِعِي فَأَرَحْتُ نَفْسِي

فَأَنَّ النَّفْسَ مَا طَمِعَتْ تَهُونُ

(3^b) وَأَحْيَيْتُ الْقُنُوعَ وَكَانَ مَيِّتاً

فَفِي إِحْيَائِهِ عَرِضٌ مَّصُونُ

إِذَا طَمَعٌ يَجَلُّ بِقَلْبِ عَبْدِ

عَلَّتُهُ مَهَانَةٌ وَعَلَاهُ هُونُ ¹²⁰

Ebyâtınüñ mazmûnı çün dürr-i meknüñ ğasb-i ğâl-i 'izzet-me'âli idi. Nazm ¹²¹:

يك لحظه چراغ ارزو هایف کن

قطع نظر از جمال هر یوسف کن

زین شهندیک انکشت کشم درکامت

¹²² در لذت اکر مخونکردی تف کن

'Arabî:

وقائل ما الملك قلت الفنا

فقال لي بل راحة القلب

وصون ماء الوجه من بذله

¹²³ في نيل ماينفد عن قرب

¹¹⁶ “Evvelkiler sonrakilere ne terk etti ki, bıraktı ki.”

¹¹⁷ Baba Efdal-i Kâşânî: “Açgözlülükten alçaklık ve kanaatten şeref ve şan çıkar.”

¹¹⁸ “Rabden ona lütuf geldi. Selam!”

¹¹⁹ “Dünyada beklenti uğruna sevenden daha çirkinini yoktur.”

¹²⁰ İmâm-ı Şafî: Beklentilerimi öldürdüm ve nefsimi rahatlattım / Zirâ nefis umdukça küçülür / Ölü olan kanaati de dirilttim / Onu yaşatmada korunan bir amaç vardır / Ki beklenti kulun kalbine düşerse/ Onu önemsizleştirir, o da önemsizleşir.”

¹²¹ Nazm (K): Rubâ'î (HM)

¹²² Ebü Saîd-i Ebü'l-Hayr: “Bir an için üfle arzular çirasına/ Her Yusuf'un güzelliğini dikkate alma/ Bu baldan bir parmak tattırayım sana/ Lezzetinden mest olmazsan, tükür anında”

¹²³ “Birisi mülk nedir dedi zenginliktir dedim/ Bana dedi ki; belki kalbin rahatı / Ve yüz suyunun saçıp savurmaktan korunması/ Yakın zamanda tükenecek olana kavuşmaktadır.”

Kelimâtın beytü'l-kaşîd-i maḳâl ve vird-i zebân-ı ḥâl idüp Ḥallâḳ-i 'ibād ve Rezzâḳ-ı cevâde şîḳa ve i'timâdı dilde berk ve maḥlûḳ-ı 'âcizden şūḥ-ı çeşmâne taleb ü su'âlî terk-i 'izzetini cā'iz ve ol lezzete fā'iz olan dil-i āgâḥ ve ḳalb-i bā-intibāḥ ve bu vaşfla muttaşîf olan merd-i 'azîz ve herkese ḥuṭâm-ı dünyâ-yı fāniye için¹²⁴ 'arz-ı ihtiyâcdan perhîz iden şāḥib-i temyîz bilür ki sükkân-ı kûşe-i ḳanâ'tat 'ināyet-i ḥudâ-yı celîl ile zıll-i zālîl-i kerîme: الحافاً لايسألون الناس الحافاً¹²⁵ de mu'azzez ü mükerrerler ve hoş-ḥâl ü müreffehü'l-bâl ve mütena'im ü muḡtenemlerdür. Nazm¹²⁶:

حريص دوست بناشد نفاق او منشو
و کرچه رغبت صادق کند بصحبت تو
از انکه چون طمعی در میان کار آید
بجبهه بفرو شد همه محبت تو¹²⁷

Merḥūmuñ cemî'-i ḥişâli ma'ḳûle ve cümle-i ḥalâli maḳbûledür ḥuşûşâ bu ḥaşleti taḥdîşen بنعمة الرب المستعان لا تمديحاً للنفس كالشيطان¹²⁸ bu ḥaḳîr-i nâ-çîz bî-miḳdâr-i zerrevâr daḥî ol ḥâletden ḥişşedâr olup ṭama'-ı ḥāmı taḳbîḥ ve ḥarîş-i maḥrūmuñ ḥâl-i tebāḥı ḳabîḥ olduḡunuñ beyânını ve ḥalkdan zemân-ı iḳlâl ü iḳsârda ve evân-ı ḡanî vü iftîḳârda terk-i su'âl ḥüsniñün izḥâr ü i'lânını müştemil bu bir iki güftâr nuşḥ-ı âşâr ki bu 'abd-ı bî-miḳdârūñ (4^a) maḳûlî ve ḳal'-i şecer-i bî-şemer-i âz ve ḳaç'-ı 'ırḳ-ı ṭama' ve i'vâzda aşlü'l-uşulîdür. Şi'r:

Ḳılmaduñ mîve-i vaşlın ḥâşıl

Ṭama'-ı ḥāmı ḳo olmaz ey dil

Diger:

Ne ḳayddur ki giriftâr-i bend-i âz olasın

Hemîşe ḥalk-ı cihân içre bā-niyâz olasın

¹²⁴ ḥuṭâm-ı dünyâ-yı fāniye için (K): ḥuṭâm-ı dünyâ için (HM)

¹²⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/273: "...iffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır..."

¹²⁶ Nazm (K): Şi'r (HM)

¹²⁷ "Dostun açgözlüsü olmaz onun fesadını dinleme gerçi senin sohbetine sadığın raḡbeti oldu ve o kimselerden içinde zerre kadar açgözlülük işleyen senin sohbetine tümüyle uzak oldu."

¹²⁸ "Allâḥ'ın lütuf ve ihsanlarıyla kendini şeytan gibi övme"

Vâlidem ‘aleyhi’r-raḥmetinüñ futuvv ü ref’eti ve ta‘atṭuf ü şefḳati ‘ämme-i ‘âlem ve cümle benî âdeme bir mertebede idi ki cemi‘ân evlâdı olsalar ancak evlâydı. Merḥûme bu şıfatla muttaşife iken veledine maḥabbeti ne ṭabaḳada olmaḳ gerek ve ḥaḳîrden bî-imtinân mâl degül cân dirîğ eylemez idüğine ‘âlim ve kendüden bir nesne istesem dünyâlarca ḥazṣ itdüğine câzim iken merḥûme vefâtına ḳarîb bir gün: “Ey oğul ne ‘acîb ḥâlüñ var zemân-i şağîründen evân-i kiberüne gelince bir kerre baña ‘arz-ı ḥâcet ü edeb ve benden ḳalîl ü keşîr celîl ü ḥaḳîr bir şey’ taleb itdüğüñi bilmem.” didi bā iş bu oldu ki merḥûm ceddüm Āyās Pāşâdan muḥallem bir muşḥaf-ı şerîf var idi ḥaṭṭı ḥüsn ve uslûb-ı kıṭ‘ası müstaḥsen olmağın ekşer-i ezmân ve âğleb-i aḥyânda tilâvet itdükece ol muşḥaf-ı şerîfden ḳırâ’at itdüğümden teveccüh-i ḥaṭırımı görüp: “Hüseynüm bu muşḥaf-ı şerîf senüñ olsun ammâ ḥâla göñlüme bir nesne ḥuṭûr eyledi.” diyüp kelâm-ı mezkûr ile tekellüm eyledi:

رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدِيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي
‘ Arabî¹³⁰:

أَنل رَحْمَةً مِنْكَ فَضْلًا كَبِيرًا

131 الهى كمارببائى صغبراً

132 Āyet-i kerîmesinde olan fermân-ı vâcibü’l-iz‘ân-ı bî-mişâle imtişâlen vâlidine tezellül mücib-i ‘izzet ve müstevcib-i rif’at ve anlardan bir şey’ talebine tenezzül şâ’ibe-i ‘ârdan ‘ârî ve evlâduñ bā iş-i ‘izz ü iftiḥârı idügin bilürken bu ḳadar sinn-i sâl merḥûmeden bir nesnedür ḥ’âst ü su’âl ki düşmemiş Ḥazret-i ‘allâm-i ğuyûb ve maṭla‘-ı (4^b) esrâr ḳılıp ‘âlimdür bu ḥâlüñ ḥaḳîrden şudûrı maḥz muḳteżâ-yı ḥilḳat ve mübteğâ-yı cibilletüm olup bilâ-ta‘ammüd ü tekellüf vâḳi‘ olmuş elḥaḳ mecânîne mülḥaḳ olacaḳ dereceye vuşül ḥâric-i ḥiṭa-i ‘uḳûldür.

133 لكن بي عيب خداست

¹²⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Ahkâf 46/15 “...bana ve anne babama verdiğın nimetlere şükretmemi, senüñ razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap....”

¹³⁰ ‘ Arabî (K): Şi‘r (HM)

¹³¹ “Küçükken beni esirgedikleri gibi İlahi Rabbim senden gelecek rahmete nail eyle.”

¹³² Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ 17/ 24 “Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir.....”

¹³³ “Kusursuz olan bir tek Allâh’tır.”

Mıṣrā‘: علا ۛ جلّ من لافيه عيب و 134 Merḥūm-ı mebrūr ‘aleyhi raḥmetullāhi’l-meliki’l-ḡafūr ۛ من كان سهلاً هنيا حرم الله علي النار 135 ḥadīs-i ṣerīfine mā-ṣadaḡ olup ۛ kabīlinden olup otuz yıldan ziyāde 136 ḥālet-i serrā vü ḡarrāda baṣṣ-i bisāṭ-i inbisāṭ ve dūr ü dirāz ittiḥād ü iḡtilāṭ itdüm bir kerre miḡdār-ı zerre ḡaṭır-ı fātıra ḡubār ve bā‘ iş-i inkisār olacaḡ bir vaz‘ in müṣāhede itmeyüp ṭariḡe-i vedādda mānend-i cebel-i ṣāmiḡ müstaḡkem ve üstüvār ü rāsiḡ buldum. Ṣi‘r:

اسمان رشك برد بهر زميني كه در و يك
137 دو كس يك دو نفس بهر خدا بنشينند

Herkes¹³⁸ ṣeref-i liḡāsına ṭālib ve lezīz müṣāḡabetine biñ cānla rāḡıb olup mānend-i yārān-i ḡül-bāz ṣad-hezār tazarru‘ ü niyāz¹³⁹ ile elden ele ḡapıṣurlar ve dest-i i‘ zāzla dāmen-i ṣoḡbetine yapıṣurlar idi. Ma‘ a-hāzā keṣret-i aṣḡāb ve vefret-i aḡbābı ri‘ āyet-i levāzım-ı dostı ve maḡabbetine ḡuṣūr ve ḡimāyet-i ḡimā-yi ülfetine ḡaṭ‘ā fütūr virmeyüp herkes ile mu‘ āmelesi dürüst ü temām ve her kiṣinüñ levāzım-ı ṣadāḡatini īfā‘da mālik-i zimām mā-lā-keḡām idi.¹⁴⁰ ‘ Arabī¹⁴¹:

وأكثر من تهوى يسرك قوله
142 ولكن قليل من يسرك فعله

Bu ḡaḡīr-i müstemend-i müṣkil-pesend aḡlāḡ-ı kerīmede merḡūme müdānı ve mānend bir zāt-ı ercümend görmedüm. ‘ Arabī¹⁴³:

ماركب الله فى احدا قنابصرا

¹³⁴ “Tek kusursuz ve yüce olan Allāh’tır.”

¹³⁵ Hadīs-i Ṣerīf: “Kim kolaylaştırıcı, müsamahakār ve yumuṣak huylu olursa Allāh (c.c) ona cehennemini haram kılar.”

¹³⁶ “Külfeti düşenin ülfeti devam eder, sıkıntısı hafifleyenin sevgisi devam eder.”

¹³⁷ “Birkaç müslümanın Allāh rızası için oturup da sohbet ettikleri yere, gökteki melekler imrenirler.”

¹³⁸ Herkes (K): Be-her kes (HM)

¹³⁹ tazarru‘ ü niyāz(K): tazarru‘ niyāz (HM)

¹⁴⁰ Elḡaḡ ser-riṣte-i ḡubb-i vedādı elden ṣalıvermemek herkesün elinden gelmez ve dūd ü dirāz ṣoḡbet ü ülfet idüp ḡabl-ı muvālātdan tel kırmamaḡ her ṣaḡṣuñ maḡdūrı olmaz. Beyt:

(HM): - (K) کار هر بافنده و حلاج نیست / از کمان سست سخت انداختن

¹⁴¹ ‘ Arabī (K): Ṣi‘r (HM)

¹⁴² “Çoḡunun sözü seni sevindirir; fakat yaptıklarıyla seni sevindiren azdır.”

¹⁴³ ‘ Arabī (K): Ṣi‘r (HM)

144 ألا لنفرق بين الدرر والخرز

Elhaḳ gördüğüm dār ü diyār ve mu‘āşeret ü ülfet eyledüğüm yārān mūr ü melaḥdan
bī-ḥadd ü bī-şümārdur. Beyt¹⁴⁵:

Bezm-i cihānda gönlüm alur bir nigār yoḳ

Mey kāse kāse līk mey-i ḥoş-guvār yoḳ

Bu vādīde bir ferd ve bu semtde bir merd-i pākīze-i eṭvāre muḳārin olmaduğumdan
(5^a) beyne’l-iḥvān merḥūm olan meveddet ü ‘ıṣṣūm ḳābil-i beyān degüldür.

146 Beyt¹⁴⁷: إِذَارَ زَفَكَ اللَّهُ تَعَالَى مَوَدَّةَ امْرِيٍّ مُسْلِمٍ، فَتَشَبَّثَ بِهِمَا اسْتَطَعَتْ

زنقش حور و پری کم نشد محبت ازو

148 دلم کزیر ندارد بهیج صورت ازو

Rubā‘ī:

تادرتن این شکسته جان خواهد بود

ازبهر وفاي دوستان خواهد بود

باهر که دم از مهر و محبت زده ام

149 کرسریرود سخن همان خواهد بود

Ḥoş-ḥūy ü küşāde-rūy muḥāveresi zarīf nağmesi laṭīf bir vücūd-ı şerīf idi ki ḳābil-i
ta‘rīf ü tavḥīf degül. Mıṣrā‘: إِنَّ الزَّمَانَ بِمِثْلِهِ لَبَخِيلٌ¹⁵⁰ Cümle-i meḥāsin-i zāt-i sūtūde-
şifātınun biri daḥı bu ki mizāc-i leṭā‘īf imtizācında sebeb-i inşirāḥ ve bā’iş-i irtiyāḥ
olan mizāc-i mübāḥa ḡāyet meyli olup ol meydānda ser-ḥayl idi. İnşāf budur ki kizb
ü mirā’dan berī ve ḡıybet ü töhmet ve iftirādan ‘ārī dil-i bī-ḡıldan şādır müfākehe vü
muṭāyebe ve taḥmīz ü müdā‘abe melāl ü kelāl baldan irāḥe ve ḡubār-ı sa’āmet ve
taḡb-i ta‘ab-ı ḳalbi izāḥe ḳaşdıyla ḥoş-āyende güftārı tefevvūh ve işḥāz-ı ḥātır-ı fātır

144 “Allāh görme yetimizi mücevherleri birbirinden ayırabilelim diye verdi.”

145 Beyt (K): Li-münşī’hi (HM)

146 “Yüce Allāh sana Müslüman bir kulun sevgisini verdiğinde var gücünle ona tutun.”

147 Beyt (K): Şi‘r (HM)

148 “Onun sevgisi sebebiyle huri ve peri suretler kayboldu; gönlüm onun yüzünün güzelliğine çare bulamadı”

149 “Bu kırık gönül ten içinde olsa gerek/ Vefa için dostlar olsa gerek / Herkese aşk ve sevgiden dem vurmuşum/ Eğer bu baş giderse sözden olsa gerek”

150 “Zaman, onun emsali insanları nadir getiriyor.”

içün tefekküh ğayr-ı kabîh idügi kütüb-ı şihâhda şarihdür. Hazret-i Hudâ-yı vedüduñ habîb-i nâṭık ادبى ربى فاحسن تاديبى ¹⁵¹ H̄āce-i cihān

¹⁵² ماصدق كان خلقه القران عليه افضل الصلوة واکمل التسليم من رب رحيم مع وجود کمال المهابه

şahābe ile muhālaṭa iderler idi bir oğlancık ki nāmı Ebu ‘Umeyr idi bir kuşcağız ile oynarken elinde mürde ve ol oğlancık bu hāle ğamġin ve gül-rūyı ğamdan pej-mürde olduġın müşāhade idüp يا أبا عمير ما فعل النغير ¹⁵³ buyurdukları ve ba‘z-ı şurrāh ḥadīş bu ma‘nāyı taşdıķ ve bu müdde‘āyı işbāt ü taḥkīķde yazdukları budur ki bi-‘ibāretihi irād olundu:

سئل بعض السلف عن مزحه عليه الصلاة والسلام فقال كانت له مهابه و كان ينيسط للناس بالدعا به و كان اذا مزح لا يقول لا حقا كقوله املك على ولداناقه و كقوله زوجك فى عينه بياض و كقوله لا يدخل الجنة عجوز ¹⁵⁴ انتهى

(5^b) Muhācirin-i evvelinden Süveybit¹⁵⁵ bin Harmele¹⁵⁶ ile kudemā-i şahābeden Nu‘aymān bin ‘Amr mābeyninde olan vāķı‘a-i laṭīfe ki ehl-i ḥadīş yanında meşhüre ve kütüb-i mu‘teberde meşūrdur zıkr olunduġda müḥeyyā-ı keşirü’l-ḥayā-yı h̄āce her āzād ü bende gül-i gülistān-i cinān-āsā ḥande-i ḥoş-āyende ile bir sāl ve Zübeyr rivāyetinde daḥi ziyāde ḥoş-hāl ü küşāde olup iltizāz ve zıkrı ile istilzāz buyururlar idi. Ke-zālik mesned-nişin-i ṭārem-i ḥilāfet-i çārüm necm-i āsumān

بأيهم اقتديتم اهتديتم ¹⁵⁷ rābi‘-i ḥulefā-yı rāşidīn, sāķī-i kevşer-i ‘uṭāş-ı dīn, şıhr-ı resūl, zevc-i Zehrā-yı betül ebū türāb-ı sāmī-mekānū’l-muşerref, be-muvāḥāt-i seyyid veled

¹⁵¹ Hadīs-i Şerīf: “Rabbim bana edebi, güzel bir surette ihsan etmiş, edeblendirmiş.”

¹⁵² “Ne doğru söyledi: Onun ahlakı Kur’andı. Tüm mehabetiyle rahim olan Allāh’ın en üstün salatu ve selamın en mükemmeli onun üzerine olsun.”

¹⁵³ “Ey Ebu Umeyr, Nugayr’dan (serçeden) ne haber?”

¹⁵⁴ “Selefden birine O’nun aleyhis-salatu vesselam mizahı soruldu. Dedi ki: Mehabet sahibi idi. İnsanlara dua ile yaklaşırdı. Şaka ettiğinde de sadece doğruyu söylerdi. Şu sözü gibi: “seni deve yavrusuna bindireyim.” Ve şu sözü gibi: “senin kocanın gözünde beyazlık var.” Ve şu sözü gibi: Cennete ihtiyar girmez.” Sözün sonu.

¹⁵⁵ Derkenār: *Süveybit*, sīn-i mühmelenūñ zammı ve vāvuñ fetḥi ve yānuñ sükūmı ve bā-i muvaḥaddenūñ kesri iledür. (K): - (HM)

¹⁵⁶ Derkenār: *Harmele*, hā-i mühmelenūñ fetḥi ve rānuñ sükūmı ve mīmūñ fetḥi iledür. (K): -(HM)

¹⁵⁷ أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيْهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ: Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.”

‘Adnān-i şāhib-i ikān ü yaqīn, sultān-ı zū-‘unvān-ı muḥaqqikīn teyyār-ı biḥāri’l-
‘ulūm ve ubābhā-yı mevrid-i ḥadiş: أنا مدينة العلم وعلي بابها¹⁵⁸ Beyt:

رموز آموز عقل نکته پیوند

شناسایی ده جان خردمند¹⁵⁹

Leyṣū’llāhi’l-gālib ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḍiyallāhü te‘alā ‘anh dīn-i metinde kemāl-i
istikāmet ve nihāyet mertebede şalābet ü metāneti كالشمس فى رابعة النهار¹⁶⁰ bā-iştihār
iken milḥ-i eḥādise meyilleri emr-i muḥarrer ve cümle-i meḥāsin-i zāt marziyyetü’ş-
şifātlarından idüğü ğayr-ı münkerdür. Qavānīn-i ḥavāqīn-i āl-i ‘Oşmān

ادام الله الملك المئان قواعد عزهم و عز قواعدهم الى قيام الساعة القيام¹⁶¹
كثير الله تعالى بين الانام امثالهم و هداهم لطرق الهدى و انالهم¹⁶² izām-i ‘ulemā-i

Tekmīl-i menāsıb-ı tadrīs ve tetmīm-i merātib-i ifāde-i ‘ilm-i nefīs ideler qadrlerin
ṭarīḳ-i āḥirden a‘lā ve mevleviyyet ile tevciḥ-i manşıb-ı qazādur. Binā’en ‘aleyh
merḥūm-ı cennet-mekān Qudūs-āşiyāne qazā-i Beytü’l-maḳdis virölüp lisān-ı ḥālī
‘arabī¹⁶³:

وليت القضا وليت القضا

لم يك شيا توليته

(6^a) و قد ساقنى للقضا القضا

و ما كنت قد ما تمنيته¹⁶⁴

Naẓmı ile mütekellimen ol diyāra teveccüh idüp ṭab‘-ı pākinde merkūze olan künūze
ber-vechi’l-kanā‘ate kenz-i lā-yefnā. ارضياً بما قسمه الله تعالى¹⁶⁵ iktifa idüp ve bīhūde
televvūşı ile ālūde olmayup ğāyet meyl-i ‘adl ü inşāfindan ve
nihāyet perḥiz ü ‘afāfindan ‘ibād-ı bilād rāzī olup ba‘de-müddetin Mekke-i

¹⁵⁸ “Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır.”

¹⁵⁹ “İnce manaları aklıyla bağlayıp manası gizli olan sözleri öğretir/ aklının kuvvetiyle bilgiyi verir.”

¹⁶⁰ “gün ortasındaki güneş gibi; çok belirgin besbelli, apaçık”

¹⁶¹ “Melik ve Mennan olan Allāh onların gücünün dayanağını ve dayanağının gücünü kıyamete kadar daim eylesin.”

¹⁶² “Allāh halk arasında sayılarını çoğaltsın, onlara doğru yolu göstere ve iletsin.”

¹⁶³ ‘arabī (K): nazm (HM)

¹⁶⁴ “Bana kadılık verildi. Keşke kadılık bana verilmiş olmasaydı. Kader beni kadılığa götürdü. Ben onu istememiştim”

¹⁶⁵ “Allāhın kısmet ettiğine razı olarak.”

mükerreme kazasında tebdil olunup ol cānibe müteveccihen şedd-i raḥīl itdükte Mısr ḥumiyet-i ‘ani’l-‘işra gelüp iki aya qarīb cümlemüz ile şoḥbet-i dil-firīb idüp cānib-i Süveysden ḥarem-i muḥtereme vāsil oldı ol belde-i ṭayyibede daḥi ke’l-evvel bi’l-ezyed ü ekmel. Ḥadīs-i şerīf: القناعه كنز لا ينفد¹⁶⁷ muktezāsınca şey’-i kalīle kāni’ olmaq bā’ iş-i ‘izz-i ebed idügin bilüp الطمع يهدى الى الطبع¹⁶⁸ mazmūnın mülāḥaza idüp şer’-i muṭahhara kemāl-i ittibā’ ve metā’-i kalīl-i dünyādan nezr-i yesīr ile intifā’ dan ḡayre teveccüh-i mā itmeyüp enfās-ı ṭayyibesi her ān ḥayr ve nef’-i ‘ibād-ı ḥudāda güzerān iderken marāz-ı ḡayyikū’n-nefese mübtelā ve ānen fe-ānen iştikā üzre olup ḥastalığı iştidād ve za’fı tezā’uf ü izdiyād bulıcak eṭıbbā tebdil-i hevā vācib ve bir cāy-ı āḫara intikāl münāsibdür dimegin çāre-sāz-ı sükārā-yı kıyāmet meded-res-ı ser-efrāz ḥayy-ārā-ı sā’at şefī’-i şefīk rüz-ı maḥşer ‘aleyhi ve ‘alā ālihī şalātullāhi’l-meliki’l-ekber¹⁶⁹ haber-i şıdk eşeri muktezi olup şānında ol seyyid-i rusül-i kirām ‘aleyhimü’s-şalavat ve’s-selām.

عليكم بالشام فانها صفوة بلاد الله يسكنها خيرة من خلقه طوبى للشام الرحمن لباس رحمة عليه طوبى للشام لان ملائكة الرحمن باسطة اجنتها عليه¹⁷⁰

buyurduḡları şām-ı cennet-meşāmuñ āb ü ḫāki ve hevā-yı pāki nazīr-i dil-pezirī olan Hicāz-ı mehāsin-i ihtiyāze teveccüh idüp lākin çünki. Naẓm¹⁷¹:

تغيير بحكم ازلى راه نيابد

(6^b) تبديل بفرمان قضا كار ندارد

در دائرة امركم وبيش نكنجد

باسر قدر چون و چرا كار ندارد¹⁷²

¹⁶⁶ “Dünya sevgisi her kusurun başıdır.”

¹⁶⁷ Ḥadīs-i Şerīf: “Kanaat tükenmez hazinedir.”

¹⁶⁸ “Açgözlülüğten sana sığınırım.”

¹⁶⁹ Ḥadīs-i Şerīf: “Allāh bir kulunun bir memlekette ölmesini takdir etti mi, onu oraya -veya orada bulunan bir şeye muhtaç kılar.”

¹⁷⁰ Ḥadīs-i Şerīf: “Şama gidiniz, orası Allāhın beldelerinin özüdür. Yarattıklarının en hayırlıları orada oturur. Şama ne mutlu! Çünkü Rahman oraya rahmetini sermiştir. Şama ne mutlu! Çünkü Rahmānın melekleri kanatlarını onun üzerine sermiştir.”

¹⁷¹ Naẓm (K): Şi’r (HM)

¹⁷² “Ezeli olan hükmü deḡiştirmeye yol yoktur; kaza fermanını bozmak mümkün olmaz. Az ve çok olan (onun) emir dairesinde sorgulanmaz; mutlak kudret sahibine neden ve niçin diye sorulmaz.”

Tebāşīr-i şabāh rahmet-i sātī‘ a ve envār-ı beşā‘ir ٱللهُ يُدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ 173 lāmi‘a olmuş
Selāme nām kıaryeye duhūl ü nüzūlden şoñra:

هر نفسی که فرو میرود ممد حیات و چون برمی آید مفرح ذات 174
ma‘nāsı ħilāf-ı mevzū‘ vukū‘
itmege şurū‘ idüp günden güne za‘f-ı kuvvet ve kuvvet-i za‘f bulup ve müdāvāt ü
kıabūl-i ‘ilācdan kıalup ‘aşere vü elf şaferinūñ yigirmi yedinci günü dü-şenbede şabāh
namāzı zemānında ٱيَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً 175
emr-i muṭā‘ımı gūş-ı hūş ve cānla istimā‘ ve ħaqqında: ٱنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ 176
buyurılan cihān-ı fāniye vedā‘ idüp fūnūn-ı luṭf-ı ilāhī maqrūn ve bedreka-i ‘ināyet-ı nā-mütenāhī-yi yezdānı
reh-nümūn olup bi-emr-i ħūdā-yı bi-çūn ٱوَعِدَ الْمُتَّقُونَ ٱلْجَنَّةَ ٱلْخَالِدَةَ ٱلَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ 177
cānibine cān atup rūḥ-ı pūr-fütūḥımı melek-i sebbūḥa teslīm eyledi. Beyt 178:

Kıla ħaḳ ey gül-i pāk-i Kefe’nūñ

Varaḳ-ı lāle-i cennet kefenūñ

Li-ğayrihi:

بیباغ دهر که بس تازه رنگ و خوشبویست

مباش غره که رنج خزان زپی دارد

زمان زمان بجهد تند باد فصل فنا

چه رنگ و بو که ببینی بیباغ نکذارد 179

Nazm:

Dünyāda dilā‘ aklı vü idrākı olan

Bu dehr gülistānına meftūn olmaz

Bir gül mi olur kim iki üç gün açılıp

173 Kur‘ān-ı Kerīm, Yūnus 10/ 25 “Allāh, esenlik yurduna çağırır...”

174 Sadī-i Şirāzī, : “Alınan her nefes hayatı uzatırken, verilen nefesle kişi rahatlar.”

175 Kur‘ān-ı Kerīm, Fecr 89/ 27-28 : “(Allāh, şöyle der:) Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!”

176 Kur‘ān-ı Kerīm, Mūmin 40/39: “Şüphesiz bu dünya hayatı geçicidir...”

177 Kur‘ān-ı Kerīm, Furkān 25/15: “Allāh’a karşı gelmekten sakınanlara va’dedilen ebedilik cenneti...”

178 beyt (K): nazm (HM)

179“Dünya bağı ki taptaze ve çok güzel kokuludur fakat kibirli olma ki hazanın zahmeti ardınca gelmektedir. Rengârenk ve hoş kokulu bahçeler arasında geçen zaman yokluk devrinin sert kasırgasıyla geçmez olur.”

Bu ‘asırda a’sār-ı fenādan şolmaz

Ḳabri ḥibrü’l-ümmet ‘Abdullāh bin ‘Abbās raḍıyallāhü Te‘ālā anhümā ḳurbında vāḳi‘ olmuş. Nazm:

که پوشش تن پلاس باشد که برد
که ساغر عیش صاف باشد که درد
اینها همه سهلست بنزد عاقل
این واقعه صعیبت که می باید مرد

Haḳ bu kim dārende-i āsumān-ı berānde-i kevn ü mekān cihān-ı bī-ḳarārda zīr-i felek-i devvārede fırḳat-ı aḥbābdan sa‘b ü dūşvār bir nesne ḥalk itmemişdür.

درین نشیمن حرمان بکس مکن پیوند
که هر کسی که نهی دل بر آشنای او
(7^a) اکر مخالف طبع تو باشد اوضاعش
عذاب روح بود صحبت ریای او
و کر موافق طبع تو افتد اخلاقش
مذاق مرک دهد فرقت جدای او¹⁸⁰

Merḥūm ‘aleyhi raḥmetü’l-Melikü’l-ḳayyūmuñ ḥaber-i mevtini istimā‘ ve ḳalb ü ḳālebemüz ol āteş-i ciger-süz-ı cān-güzārdan iltiyā‘da iken bu gün Ḳur‘ān-ı ‘azīmden tilāvet ve Furḳān-ı kerīmden birkaç āyet ḳırā‘at ḳaşdına elüme bir muşhaf aldum. Bu eşnāda dil-i giryān ü ḥazīn ve ḥāṭır-ı perişān ve ḡamından merḥūmuñ ḥāttime-i aḥvālinden istiş‘ār dā‘īyesi şudūr ve tenzīl-i celīlden tefā‘ül itmek ḥaṭūr eyledi. Mütevessilen illallāhü’l-ḥāliḳ teveccüh-i şādıḳ ile kitāb-ı kerīmi açduḳda evvel şaḥīfede bu āyet-i şerīfe geldi:

¹⁸¹ يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ

اللَّهُ الْعِلْمَ عِنْدَ اللَّهِ¹⁸² İmān-ı mūncī-i kāmīl ile ḥatm olduğına delālet-i zāhire bilüp ḥazret-i perverdigāre şükr-i bī-şümār eyledüm. Bir kerre daḥi ke-zālik bu niyyet üzre fāl

¹⁸⁰ “Bu mahrumiyet yuvasında kimseye bağlanma; tanıdık bildik olanlara gönül ver. Eğer davranışları senin mizacına muhalif ise ruha azap verir, sağlık ve selametliği alır götürür ve eğer huyu senin mizacına uygunsay; onun (dünyadan) ayrılığı ölüme tatlılık verir.”

¹⁸¹ Kur‘ān-ı Kerīm, İbrahim 14/ 27 : “Allāh, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır”

¹⁸² Kur‘ān-ı Kerīm, Mülk 67/ 26 : “..ilim, ancak Allāh’ın katındadır..”

itmek düşdi bi‘aynihā āyet-i mezḳure geldi gāyetü’l-emr bu def‘a ol āyet-i müstelzimetü’s-sürür şaḥīfenüñ üçinci şatırında meşṭūr idi.

‘Arabī:

انمه يا مرّوح النفوس

¹⁸³ في قبره كنومة العروس

آن یکی خواهد به شهوت زن که تا فرزند او

بعد مرگ از وی بماند در جهان نایب مناب

وان دگر سازد سر او خانه تا ز آفات دهر

یک زمان فارغ نشیند کامکار و کامیاب

جمله زین غافل که هر ساعت ز آگاهان غیب

¹⁸⁴ می رسد بانگ لدوا للموت و ابنو للخراب

یا من خلق اللوح و بر القلم و اوجد الاشياء من العدم و طوّرا لاطوار و قدر الاعمار صلّ و سلّم علی النبی المختار ما دام اللیل والنهار و خص روح الماتن و ارواح سائر الشراح فی دار النعیم والارتیاح بالروح والراح وعمّ هذا العبد المذنب و والديه والمسلمین بالرحمة الشاملة الكاملة الدائمة واختمه و كاتب هذا الشرح بخاتم انبیانک و رسلك بحسن الخاتمة آمین یا

مجیب السائلین ¹⁸⁵

¹⁸³ “Ey canları rahatlatan! O’nu bir gelin gibi kabrinde uyut.”

¹⁸⁴ “Bir kimse (soyunun devamı için) kadından oğul istedi. (Bilmedi ki) öldükten sonra ondan geriye vekilinin vekili (oğlunun oğlu) dahi kalmadı ve o bir diğer kimse ki hanesini düzüp süsledi; feleğin müsibetleri başına gelene kadar muradına erişmiş olarak oturdu. Cümlesi bundan gafil oldular; gaybdan haberdar olanlar ise “ölüm için doğurun; harap olup yıkılması için bina yapın” sözünü bildiler.”

¹⁸⁵ “Ey levhi ve kalemi yaratan, varlıkları yoktan var eden, fiilerin sahibi, ömürleri takdir eden! Yüce peygambere gece gündüz salât ü selām olsun. Onun mukaddes ruhuna ihsanda bulun. Bu günahkâr kulun anne-babasını ve Müslümanları kapsayıcı büyük rahmetinin içine dâhil et. Onu ve bu şerhi yazanı, nebi ve resullerin sonuyla mükâfatlandır. Amîn, ey yakaranları seven!”

[Bustān-efrūz-ı Cīnān Der-Şerh-i Gülistān]:

(7^b) *مَنْتِ خَدَايِرَا* Ta‘ dād-i ni‘ met ü izhār-i minnet itmek Allāhu Te‘ ālā Hāzretine layık u maḥşūşdur. Hāzret-i şeyḥūñ bu te’līf-i şerīfi kütüb-i fürsden iken lafz-ı ‘arabī ile ibtidā buyurduklarınıñ nüktesi Allāhu a‘ lem luġāt-ı ‘arabiyye ehl-i cennet lisānı olup ve *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا*¹⁸⁶ ve *بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ*¹⁸⁷ naşş-ı celīli lisān-ı ‘arabiyyenüñ fazl u şerefine delīl olduġı cihetden teberrük ü teyemmün kaşd olunmuşdur ve cümle elfāz ḥamd miyānında *minnet* lafzını ihtiyār buyurduklarınıñ nüktesi daḡı Allāhu a‘ lem bu lafzuñ cenāb-ı ilāhiyye nisbet ü isnādında nev‘an iştibāh olmaġla ve maḥall-i ihtimām ve muḥtāc-ı beyān ü a‘lām olup ‘inde’t-taḥkīk cevāz-ı nisbet ve şihḥat-i isnād üzre tanşış kaşdiyle taḥşış bi’z-zikr idüp ḥuşuşā maḳām-ı ḥamdde irād itmekle ġubār-ı şübhe¹⁸⁸ bi’l-kulliyeye murtefi‘ olmuşdur. Bu mudde‘ānuñ ta‘līlini bilmege ṭālib ve bu icmālūñ tafsīlini ġuş itmege rāġıb olan ihvāna ḥafī vü nihān buyurulmaya ki ba‘z-ı kütüb-i mu‘tebere evā’ilinde maḳām-ı ḥamdde *El-minnetü lillāh* ‘ibāretiyle muşaddar olan mevāzı‘ da su’āl ü istiškāl idüp dimişler ki Qur’ān-ı ‘azīimde vārid olan *لَا تُبْطَلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَدَى*¹⁸⁹ ḥiṭāb-ı musteṭābı mūcibi üzre minnet şer‘an belki ḥadd-ı zātında ‘aqlen daḡı ḳabīḥ ü mezmūm iken cenāb-ı Hāḳḳa isnādı ḥuşuşā ḥamd maḳāmında irādi ne vechle şaḥīḥ olur. Erbāb-ı nazār muṭlakā minnet gerek ‘abdden gerek ma‘būddan şudūr itmek ḳabīḥ olduġın teslīm idüp eşkāl-i mezbūrdan bir kaç vechle cevāb virmişler. **Cevāb-ı evvel** budur ki menhī olan minnet tevbiḥdür. Minnet-i tenbīḥ ḳabīḥ degüldür. Maḳşūd-ı ni‘ met muḳābelesinde vācib olan şükr ü senā ḥidmetinüñ edā’sında ‘adem-i taḳşīri (8^a) tezkīrdür. Ḥadd-ı zātında bu minnet¹⁹⁰ daḡı başḳa iḥsān olup küfrān-ı ni‘ met şe’āmetinden selāmet ve ḥulāşa ‘illet ü sebep devām-ı ihlās ü maḥabbet olmaḳ muḥaḳḳaḳdur. Ve lākin bu cevāb maḳām-ı ḥamdde mezkūr olmaġa çendān mülāyim ve çesbān degüldür. Ḥuşuşā Qurān-ı ‘azīimde nice

¹⁸⁶Kur’ān-ı Kerīm, Yūsuf 12/2: “Muhakkak ki Biz, O’nu Arapça Kur’ān olarak indirdik.”

¹⁸⁷Kur’ān-ı Kerīm, Şuarā 26/195: “Apaçık bir Arap lisanı ile”

¹⁸⁸ġubār-ı şübhe (K): şübhe-i ġubār (HM), (HP)

¹⁸⁹Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/264:“Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.”

¹⁹⁰ bu minnet (K): - (HM), (HP)

mevâzi' da ta' dâd-ı ni' am ile takrî' ü tevbiḥ ü teşnî' vârid olmuştur. **Cevâb-ı şâni'** budur ki âyet-i kerîmede menhî olan şadaḳâte ta'alluḳ iden minnetdür. Ḥaḳ Te'âlâ cānibine taşadduḳ nisbet olunmaḳ câ'iz degüldür. Ḥafî degüldür ki bu ḳavl daḳı za'ifdür. Zîrâ nehy-i mezkûr egerçi teşadduḳda vâḳi' olan minnete ta'alluḳ itmiştür velâkin muṭlaḳâ i'tâda minnet-i ḳabîḥ ü mezmûm olmaḳa delâlet ü işâret ḳatı zâhirdür¹⁹¹. **Cevâb-ı şâliḡ** budur ki âyet-i kerîmede olan nehy câ'izdür ki minnet ile ezānuñ cümlesine ta'alluḳ itmiş ola mecmû'ı min ḥaysu hüve nehy olunmaḳdan ezādan 'arî olan minnet minnet-i mezmûm olmaḳ lâzım gelmez bu kelām daḳı temām degüldür. Ḥaḳ budur ki âyet-i kerîmede vâḳi' olan ve ¹⁹² وَالْأَذَى kavli 'atf-ı tefsîri maḳāmında olup muṭlaḳâ minnet-i maḥlûḳ ezādan ḥâlî olmaduḳın iş'âr ve nehyüñ ḥikmetini beyân ü izhârdur. **Cevâb-ı Râbi'** budur ki *minnet* bu maḥalde imtinân ma'nâsınadır mün'im 'aleyh memnûn olmaḳdan 'ibâretdür. Bu daḳı maḥall-i baḥşdür zîrâ gördüğümüz lügatlerde imtinân lafzı *ni'met dâden* ve *minnet nihâden* ile ta'bir olunmuştur. Bu taḳdırce imtinân daḳı mün'imüñ vaşfı olmaḳ zâhirdür. **Cevâb-ı Ḥâmis** budur ki minnet bu maḳâmda in'âm ma'nâsınadır. Kāmûs ve Şihâḥda: ¹⁹³ مَنَّ عَلَيْهِ أَي انْعَمَ dimiştür bu tevcîḥ daḳı müvecceḥ degüldür zîrâ مَنَّ عَلَيْهِ انْعَمَ ma'nâsına olduḳı zemânda maşdarı مَنَّأ gelir. Ḳāmûsuñ ve Şihâḥuñ 'ibâretleri budur:

¹⁹⁴ مَنَّ عَلَيْهِ مَنَّأ أَي انْعَمَ وَالْمَنَّانُ مِنْ اسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى وَ مَنْ عَلَيْهِ مَنَّتُهُ أَي اِمْتَنَّ عَلَيْهِ يُقَالُ الْمَنَّتُهُ تَهْدِمُ الضَّيْعَةَ

Cevâb-ı Sâdis budur ki muzâf-ı maḥzûf olup murâd istiḥḳâḳ-ı minnet Ḥudâ-yi müte'âle maḥşûşdur (8^b) dimekdür ya'nî Ḥaḳ Te'âlâ bizüm üzerümüze minnet ve ta' dâd-ı ni' met itmege ḥaḳîḳ ü lâyıḳdur. Ammâ luṭf eyler minnet itmez dimekdür minnet ider deyü ḥaber virmek maḳşûd degüldür be bu istiḥḳâḳ maḥlûḳda yoḳdur ve mezmûm olan bi'l-fi'l şudûr-i minnetdür mücerred istiḥḳâḳ minnet ḳabîḥ degüldür.

¹⁹¹ zâhirdür (K), (HP): zâhir (HM)

¹⁹² Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/ 264: "...ve eziyet etmekle..."

¹⁹³ "Ona minnet etti yani nimet verdi."

¹⁹⁴ "Ona minnet etti demek; nimet verdi demektir, Mennân da yüce Allâh'ın isimlerindedir, "mene aleyhi minneten" demek "imtenne aleyhi" (ona nimet verdi) demektir, "minnet kazancı yıkar" denilir."

Ba'zılar bu cevāba i' tirāz itmişler ki ḥadd-ı zātında minnet şıfatı kabīḥ olıcaḳ aña istihkāk daḫı bi'z-zarūre mezmūm olur ammā bu söz müselleme degüldür. Ḥadd-ı zātında bir şıfat menhī olmaḳ aña istihkāk daḫı kabīḥ olmaḳı müstelzim degüldür. İstihkāk-i minnetden murād in'ām-ı 'āmm ve kerem-i tāmm ile muttasıf olup minnet idecek deñlü iḥsāna kudret-i kāmilesi zāhir olmaḳdur. Meşelā ḳatl-i nefis şıfat-ı kabīḥ ü mezmūmdur. Ammā ḳatl-i nefse ḳādir olmaḳ şecā'atden nāşī olmaḳla mezmūm degüldür velākin taḫkīḳ budur ki muṭlaḳā minnet kabīḥ olduḳı müselleme degüldür. Belki mezmūm olan minnet-i 'abddür. Minnet ma'būd-ı Maḥmūddur zirā maḥlūḳdan şādir olan in'ām nefsinde nāḳış ü nā-temām olup kāffe-i ḫalḳa vāşıl olan erzāk fi'l-ḫaḳıḳa rezzāk 'ale'l-ıtlāk cenābına¹⁹⁵ cānibine müsteneddür ve mün'im Ḥaḳıku'llāhdur. Mışrā': برسر هر خوان که بنشستم خدا رزاق بود¹⁹⁶ Maḥlūḳ mücerred zāhirde feyz-i Ḥaḳḳa vesīle olmaḳla minnet ü ta'dād-i ni'met itmege lāyık ü müsteḫaḳ olmaz ammā vācibü'l-vücūd u mufīḏu'n-nevāl ve'l-cūd Ḥazretünüñ ğayr-i memnūn ve bī-tenāhī in'āmı 'āmm u şāmil ve bī-ğaraż u bilā-'avḏ in'ām u iḥsān itmekde müstaḳill olmaḳla maḥlūḳuñ üzerine minnet ü ta'dād-i ni'met¹⁹⁷ itmege her vechle lāyıḳdur. Bu taḳdīrce istihkākla te'vīle ḫācet ḳalmazdur. Niçe şıfatlar vardur ki ma'būduñ ol şıfatlar ile ittişāfi şaḫīḫdür ve 'abdden şudūrı 'aḳlen ve şer'an kabīḫdür. Meşelā 'azamet u tekebbür şıfatları gibi Ḳur'an-ı 'azīimde بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ¹⁹⁸ naşş-ı şerīfi şihḫat-ı minnet ma'būdı nāṭıḳ وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ¹⁹⁹ nazm-ı laṭīfi daḫı bu müdde'āya muvāfiḳdur. Bu āyetlerde daḫı istihkākla te'vīl ḳılınmak ve bu tekellūf bilā-zarūre her maḥallda irtikāb olunmaḳ (9^a) ğāyet ba'iddür. Bu maḳāmda bu resme tafşīl-i vāfī ve beyān-ı şāfī بعونالله الكافي²⁰⁰ bu 'abd-i fakīre müyesser olmuşdur. El-minnetü lillāh te'ālā ve teḳaddes lafz-ı Hudā Bārī-Te'ālā Ḥazretine maḫşūş olan esmādandır. Aşlı Hudāy'dur keşret-i isti'māl ile ḫiffet-i lafz maḳşūd

¹⁹⁵ cenābına (K): cānibine (HP), (HM)

¹⁹⁶ Hāfiz-ı Şirāzī: “ Hangi sofraya oturdumsa rızkımı veren Allāh'tı”

¹⁹⁷ minnet ü ta'dād-i ni'met (K), (HP): minnet ü ta'dād (HM)

¹⁹⁸ Ḳur'an-ı Kerīm, Hucurāt 49/17: “... Allāh sizin başınıza kakar...”

¹⁹⁹ Ḳur'an-ı Kerīm, İbrāhīm 14/11: “...fakat Allāh, dilediğine lutfeder...”

²⁰⁰ “Allāh'ın yardımıyla”

olup vāv hāzıf olunmuşdur. Kendü gelici dimekdür kendü zātı vücūdını muḳtezā olmaḳ ma‘ nāsı murād olup vācibü’l-vücūddan ğayrıya ıtlāk olunmaḳ şaḫīḥ degüldür. Meger kim lafz-ı āḫir ile terkib oluna ol zemānda şāḫib ma‘ nāsına olur. Meşelā ked-ḫudā dirler şāḫib-i menzil dimekdür yā’nuñ ḫāzıfı ve işbātı cā’izdür. عَزَّ وَجَلَّ ‘ ibāreti şıfat-ı kāşıfedür medḫ ü şenā maḳşūddur mażī ma‘ nāsı melhūz degüldür dā’imā ‘ azīz ü celīldür dimekdür. *که طاعتش موجب قربتست* Ancılayın ḫudā ki ana tāt at ü ‘ ibādet itmek ²⁰¹ لايزال عبدي يتقرب اليّ بالنّو اقل حتّي احبه kelām-ı şerīfından mefḫūm olan va‘ad-ı cemīl muḳtezāsınca Ḥaḳḳa taḳarrübü mūcibdür ya‘nī Ḥaḳḳa yaḳın olmaḳa sebebdür. Ba‘ zılar dimişler ki bu maḫall ki murād *tāt ateş*’dür. Bunuñ emşāli maḫaller sebebine isnād ḳabilindendür. ²⁰² انتهی كلامه بنی الامير المدينة Bī-vechdür *ki* lafzı bu maḫallde edātür şıfat ile mevşūf mā-beyninde vāḳi‘ olmışdur ma‘badını mā-ḳablne rabṭ için gelmişdür. Ba‘ zılar²⁰³ ḫarf-i ta‘ līldür dimişler ḫilāf-ı zāḫirdür.

*و بشكر اندر شى مزيد نعمت*²⁰⁴ *Bāzend der-ū ender şükreş* taḳdīrindedür. *Mezīd* lafzı mīmūñ fetḫiyle maşdardur ve ol ḫudāy ‘ azze ve celle Ḥāzretinūñ ni‘ metleri muḳābelesinde şükr ü şenā itmek izdiyād-ı ni‘ mete vesīledür dimekdür. Beyt:

کسي را بود نعمتى مستدام

²⁰⁵ که باشکر نعمت زيد صبح و شام

²⁰⁶ آرى بشکر نعمت حق ميشود زياد : Mışrā‘

²⁰⁷ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ Muḳtezāsınca ‘ abd vāşıl olduḳı na‘ mā muḳābelesinde vācib olan şükr ü şenā ḫıdmetin edā itdükçe Bārī Te‘ālā ni‘ metini daḫı ziyāde idüp mādāmki ol ḫıdmetde taḳşīr itmeye ve kufrān-ı ni‘ met meslegine gitmeye ve

²⁰⁸ بالشکر تدوم النعم (9^b) feḫvāsınca ni‘ metine zevāl ü noḳşān gelmez. Beyt:

²⁰¹ Hadīs-i Şerīf, “Kulum nafıle ibadetlerle bana yaklaşırsa, ben de onu severim”

²⁰² “Sözün sonu”

²⁰³ Ba‘ zılar (K), (HP): Ba‘ zı (HM)

²⁰⁴ Derkenār: *Be-şükr endereş*, *bā* ḫarf-i zardur *fī* gibi ve *ender* *bā* mütezammın olan ma‘nā-yı zarfiyyeti te’kīd ider bu üslüb kelām-ı ‘acemde ekşerü ve eşherü bu kitābda nice maḫalde gelse gerekdür inşāallāhu te‘ālā. *Bā* bunda ve emşālinde zā’iddür “taḫşīn-i lafz için” diyen taḳrīrden bī-ḫaber imiş (Sūdī) (K): - (HP), (HM)

²⁰⁵ “Bir kimse, Allāh’ın nimetine sabah akşam (ettiği) şükrüyle rızkını devamlı kıldı.”

²⁰⁶ “Allāh’ın nimeti şükürle artar.”

²⁰⁷ Kur’ān-ı Kerīm, İbrāḫim 14/7: “...Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”

شكر نعمت نعمتت افزون كند

209 كفر نعمت از كفت بيرون كند

Li-mü 'ellifihî:

Hağ seni ni' metine ġarğ itdi

Şükürin ammā ki itmedüñ gitdi

Mışrā' : هر زبانی که نه شكر تو كند كویا نیست :²¹⁰ Ba' zılar dimiş²¹¹ ki bā, zarf için olup ender lafzı mücerred bā'nuñ der ma' nāsına olduğın ta' yīn ü te' kīd için ziyāde olmuşdur. Ba' zılar dağı böyle tevcih itmiş ki bā sebebiyyet ma' nāsına ħaml olunup ve ender lafzından mefhūm olan zarfıyyet dağı mu' teber olup Hağ Te' ālānuñ şükürinde olmağ sebebi ile ziyāde ni' met ħaşıldur demek ola. Ba' zılar bunu dağı cā' iz görmişler ki mezīd lafzı mīmūñ zammıyla olup [müzīd] ya' nī ħullarına virdüğü ni' metüñ şükürinde oldukları sebebi ile ni' metlerin ziyāde idicidür demek ola. Fe-emmā if' āl bābından mezīd lafzı kütüb-ı lügatde bulunmadı ve ħadd-ı zātında bu tevcihlerüñ cümlesi bile tekellüfden ħālī degüldür. كما لا يخفى Ba' zılar dağı bir ihtimāle vücūd virüp dimişler ki cā' izdür ki zamīr-i şīn tā' ate rāci' olup şükür ile ol tā' at içinde demek ola. Zīrā şükür-i Ĥudā tā' at içinde olunca ni' meti ziyāde idicidür yoğsa bir şükür kim tā' atden 'ārī ola ni' met ü ihsān ziyādeligine sebep degüldür. Belki nikmet ü ħizlān izdiyādına ' illetdür. Bu tağdırce ħarf-i be bā ma' nāsına olur. انتهى كلمه

Erbāb-ı elbāba ħafī degüldür ki şüküri tā' atdan 'ārī taşavvūr itmek şükürüñ ma' nāsını bilmemekden nāşīdür. Ĥadd-ı zātında şükür ' ayn-ı tā' atdur ve lisāna mağşūş degüldür.

Belki ħavl ile ve ' amel ile ve i' tiğād ile ħāşıl olur. Nitekim vārid olmuşdur. Beyt:

أفادتكم النعماء مني ثلاثة

212 ידי ولساني والضمير المحجبا

²⁰⁸ Hadīs-i Şerīf, "Şükür nimetleri devamlı kılar."

²⁰⁹ Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī "Nimete şükür edenin rızkı arttı; nimete nankörlük edenin rızkı elinden gitti."

²¹⁰ "Hangi dil ki senin şükürünü etmedi aslında yoktu"

²¹¹ dimiş (K): dimişler (HP), (HM)

²¹² "Bendeki nimetlerin size üç şekilde faydası dokunur: elim, dilim ve kalbimle (size yapacağım teşekkür olarak)."

ve bu taqdirce harf-i be bā ma' nāsına olur dimekten maqşūdı muşāḥabet ma' nāsına ḥaml itmekdür. Muḳaddemā bā-i meftūḥanuñ ma' ānīsini beyān itdüğü maḥallde daḥı ikinci ma' nāsı muşāḥabet içündür bā ma' nāsına dimişdür. Fe-emmā ḥaḳ budur ki muşāḥabet ma' nāsına ḥaml itmege ḥācet yoḳdur ve itdüğü tevcīhe sebebiyyet ma' nāsı daḥı ensebdür. Ol tā' at içinde olan şükr sebebi ile ziyāde ni' met ḥāşıldur dimekdür muşāḥabet ma' nāsına ḥaml olunduğı zemānda şükre muḳārin olan tā' at içinde ziyāde ni' met ḥāşıldur (10^a) dimekdür. Muşāḥabet ma' nāsı murād olursa makām-ı ta' lilde bir şükr ki tā' atden 'ārī ola didüğü kelāmı²¹³ bī-taḳrīb olur. Münāsib olan taḳrīb bu taqdirce zirā bir tā' at ki şükrden 'ārī ola deyü ta' bīr olmaḳdur.

والله اعلم بالصواب²¹⁴ *Fürü*²¹⁵ هر نفسی که فرموده nuñ aşlı fūrūddur; taḥfifen harf-i aḥīr ḥazf olunmuşdur.²¹⁶ Her bir nefes ki aşığa gide dimek nefes almaḳdan kināyetdür.

Ya' nī imtidād-ı ḥayāta sebebdür *وجون بر می آید* ve çün ol dāḥil olan nefes yukarı gele dimek taşra çıḳa dimekdür teneffüs itmekden 'ibāretdür. *مفرح ذات* ya' nī müteneffisüñ zātına ferāḥ ḥāşıl olmağa sebebdür zirā vücūd-ı ḥayvāni ki hevā kesb itmeye ḥayāt munkatı' olur ke-zālik dāḥil olan hevā ḥurūc itmeyüp tūl-ı meḳşle ḥabs-i nefis ola elbette ıztırāb ḡalebe idüp helāka mü'eddī olur teneffüs itmekle bu mehlekeden ḥalāş olmaḳ sebebi ile ḳalbe ferāḥ gelür tabi' at şafā bulur. Bu mertebeler vicdān ile ma' lūm olup müşāhid ü maḥşūs menzilesindedür beyāna muḥtāc degüldür. Ḥikmeti budur ki cevfi ḥayvāna ḥāricden duḥūl iden hevā maḥz-ı rūḥ degül ise bārī ḡıdā-yı rūḥ olmaḳla bā' iş-i ḥayāt ve māye-i zindeḡanı olduğı muḳarrerdür. Pes vücūd-ı ḥayvāni ki hevā kesb itmeye ḡıdā munkatı' olup ḥayāt ber-ḫaraf olur. Ke-zālik bu daḥı muḥaḳḳaḳdur ki her ḡıdānuñ fazlası bāḳī ḳalur ki elbette def' i lāzım olur hevādan olan ḡıdānuñ daḥı fazlası bāḳī ḳalup şöyle ki def' olunmaya bā' iş-i 'ufūnet olup helāke mü'eddī olur. Lā-cerem anuñ def' i redd-i nefes itmekle olur ki

²¹³ kelāmı (K), (HP): kelām (HM)

²¹⁴ “Doğruyu en iyi bilen Allāh'tır.”

²¹⁵ Derkenār: *Fürü* Bunuñ gibi yirlerde aşıḡalıḳ ma' nāsın ifāde ider edātdur ammā ekşer terākibde müsta' meldür aşlı fūrūddur diyen harfle ismi farḳ eylememiş (Sūdī) (K): - (HP), (HM)

²¹⁶ *Fürü* nuñ aşlı fūrūddur; taḥfifen harf-i aḥīr ḥazf olunmuşdur. (K): - (HP), (HM)

çün *ber mi' āyed* deyü ta' bîr olunmuşdur. Ba' z-ı şurrâh bu maqâmda beyân-ı hikmet şadedinde dimişdür ki Hâzret-i Şeyh rahmetullâh imdâd-ı hayâtı dâhile ve tefrih-i zâtı hârice nisbetde şol münâsebeti gözledi ki ke'enne hevâ hâricden gelüp hîn-i duhûlde qalbe mülâkât ile hayâta mu' ayyen oldı ve dâhil olduğdan soñra bir päre mekşle cigerden harâret kesb idüp mütehalhil olup (10^b) zayyık-ı cevfi-i hayvâniden ıztırâb hâşıl kıldı. Dağı hurûcla hıffet hâşıl oldı ki mûcib-i meserretdür. انتهى كلامه

Hafî olmaya ki harâret ğarîziyye ki bi't-tab' terkîb-i beden-i hayvân anuñla olmuşdur anuñ menba'ı qalbdür. Sâ'ir ā' zāya harâret andan münteşir olur. Qalbe dâhil olan hevâ cigerden kesb-i harâret ider didüğü nâ-müveccehdür. Ba' zılar *zât*'i beden ile tefsîr idüp zâta ya' nî bedene ferağ vericidür dimişler hilâf-i zâhirdür ve *çün* lafzı harf-i şart olmak münâsibdür. Ba' zılar harf-i ta' lîldür çünki ma' nâsınadur dimişler vâziğ degüldür ve ba' z-ı şarihler dimişler ki yalnuz aşığı gidene ve yukarı çıkana²¹⁷ nefes demek ıtlâkı'l-küll ale'l-cüz²¹⁸ kabîlindendür ve illâ ma' lümdür ki nefes hevâ-yı dâhil ü hâricüñ mecmû'ından 'ibâretdür. انتهى كلامه

Zevk-i selîm aşhâbına hafî degüldür ki şeyhüñ 'ibâretinden cüz' üzerine küll ıtlâkı müstefâd olmazdur²¹⁹. Zîrâ aşı-ı merâm belki mantûk-ı kelâm ol mecmû' ü mürekkebden 'ibâret olan nefesüñ cüz'-i dâhili bir ni' mete sebep ve cüz' -i hârici bir ni' mete sebebdür dimekdür. Bu taqrîrden her cüz'e nefes ıtlâkı lâzım gelmezdir.

پس در هر نفسی دو نعمت موجود است Bu taqdirce her bir nefesde iki ni' met mevcüddür. Biri imtidâd-ı hayâtdür ve biri meserret-i zâtdür. *Pes* lafzı bā-yı 'acemî ile fā-i cezā'ıyye menzilesindedür. اذا كان الامر كذلك فلاجرم يكون في كل نفس نعمتان²²⁰ taqdirindedür. *Ni' metullâh lügati*'nde dimişdür ki: *Pes* bā-yı 'acemî ile soñ ve ard ve eñse ve fā-i cezā'ıyye ma' nâsınadur. انتهى

Ba' z-ı şurrâh bu mağallda *pes* bā-yı 'acemîñ fethiyle ba' de ma' nâsına ard ve soñ dimekdür ve gâh olur ki tefri' ile kaçd olunur dimiş ve taşvîr-i ma' nâ itdüğü mağallda dimiş ki *pes* ma' nâ-yı terkîb böyle olur ki

²¹⁷ aşığı gidene ve yukarı çıkana (K), (HP): aşığı gidene ve yukarı gidene ve yukarı çıkana (HM)

²¹⁸ "Küllün ıtlakı cüzzün üzerindedir."

²¹⁹ olmazdur (K), (HP): olmaz (HM)

²²⁰ "Hal böyle ki her nefesde mutlaka iki nimet vardır."

böyle olduğundan sonra her bir nefesde iki ni‘ met mevcüddür. Pes lafzı انتهى كلامه ve şöñ ma‘nāsına olup pīş muḳābili olduğu muḳarrerdür. Ammā bu maḳallde fā-i cezā’iyye ma‘nāsı münāsibdür ve şāriḥ-i mezbūruñ tefrī‘ le maḳşūdı fā-i cezā’iyye ma‘nāsı olsa ba‘īd degüldür. Ammā mesāk-ı kelāmından (11^a) fehm olunur ki bu maḳallde bu‘diyyet ma‘nāsı murād ola cezā ma‘nāsı maḳşūd olmaya ولا يخفى مافيه²²¹ Egerçi ḥadd-ı zātında cā’izdür ki fā-i cezā’iyye ma‘nāsı daḫı aşılarda bu‘diyyet ma‘nāsından me’ḥūz ola. فتأمل

واجب ve her bir ni‘ met muḳābelesinde bir şükr itmek vācibdür. Evveliyye her bir nefesde iki şükr lāzım olur. Ba‘zılar şükri lafzında olan yā tenkīr için olmağı evlā görmişler ḥaḳ budur ki vaḥdet için olmaḳda ziyāde mübālağa vardır. Zirā eḳall-i merātib ki bir şükrdür aña ḳudret olmayacak ziyādeye ḳudret olmadığı muḳaḳḳ olur. فتدبر²²²

Ki lafzı²²³ ismdür zevi’l-‘uḳūldan olan zātından ve şaḫışdan ‘ibāretdür kes ve kimse ma‘nāsınadır. Bu maḳallde istifhām-ı inkārī ma‘nāsını mutezammındır. Kimüñ elinden ve dilinden gelür ya‘nī ḳādir olmaz.

حز عهدہ شکرش بدر آید Ḥaḳ Te‘ālānuñ şükri ḥıdmetinüñ ‘uhdesinden gele ya‘nī kemā-huve ḥaḳḳa edā’ eyleye. K’ez aşlında ki ez’dür lafz-ı ki ḥarf-i rābiḳadur. Mā-ba‘dınüñ mā-ḳabline irtibātına vesiledür. Ba‘zılar ta‘līl içündür dimişler bī-vehdür ve ba‘zılar ḥattā ma‘nāsına olan tā ki taḳdīrinde tutup kimüñ elinden ve dilinden gelür. Ta ki Ḥudānuñ şükri ḥaḳḳından gele deyü ta‘bīr itmişler ḫilāf-ı zāhirdür. Be-der āmed lafzınıñ ma‘nā-yı ḥaḳīḳisi ḳapuya geldidür ammā anuñla taşra çıḳmaḳdan kināyet iderler. Bu maḳalde daḫı ḥurūcdan kināyetdür murād kimüñ ḳudreti vardır ki şükrinüñ ‘uhdesinden çıḳabile dimekdür. Lisān-ı fāriside der āmed ki bā’suz ola içerü geldi dimekdür. Hedāyāya der āmed didükleri bundandır. Der āmed’ün cüz’i

²²¹ “Bu bir sır deḡil.”

²²² “Düşün, fikr et.”

²²³ ki lafzı (K) : lafz-ı ki (HM), (HP)

olan *der* içerü ma' nâsınadır Kemâl Pâşâzâde merhûm *Dağâyıku'l-Hağâyık*'ında böyle ifade buyurmuşlardır.

اعملوا آل داود شكراً و قليلاً من عبادي الشكور Hâk Te' âlâ kelâm-ı kâdiminde buyurmuşdur ki: Yâ Âl-i Dâvud şükr eyleñüz benüm kullarumdan mağdûr olan şükri kemâ-yenbağî edâ' idüp şekûr lafzına mâ-şadağ olan katı azdur. Ba' zılar bu mağalldede şübhe irâd idüp dimişler ki siyâğ-ı kelâmdan (11^b) mefhûm olan budur ki şükriñ 'uhdesinden gelmek hiçbir ferdüñ mağdûrı olmaya lâkin âyet-i kerîmenüñ mantûkı ba' z-ı efrâd kâdir olmağdur taḫbîğ-ı tevcihle müyesserdür ve istidlâl nice şahîḫ olur ba' zılar ²²⁴ التادر كالمعدوم ile cevâb virmişler ve lâkin bu cevâb şavâbdan ba' iddür. Zîrâ murâd her nefesde lâzım olan iki şükriñ edâ'sı olıcağ anuñ 'uhdesinden gelmek nâdir degül hiçbir ferd kâdir degüldür. Ba' zılar daḫı böyle tevcih itmişler ki her nefesde vâcib olan iki şükriñ edâ'sı mağdûr olmaduğı bedâhet-i 'ağlla ma' lûmdur delîle muḫtâc degüldür velâkin bundan bi'z-zarûre fehm olundu ki Hâk te' âlânuñ na' mâ ve âlâsı keşîr olup cümlesinüñ şükri müte'assir belki mute'azzîr imiş ve âyet-i kerîme daḫı mefhûmı işbât ü istidlâl için irâd olunmuşdur ammâ bu cevâb daḫı mâdde-i şübheyi kâḫ'ı degüldür. Zîrâ ḫadd-ı zâtında cemî'-i ni' amuñ şükri mute'azzîr ve ğayr-ı mağdûr olduğı daḫı bi'l-bedâhe ma' lûmdur istidlâle muḫtâc degüldür. Ḥuşûsâ âyet-i kerîmeden mefhûm olan ḫöd budur ki ba' z-ı efrâduñ mağdûrı ola bu taḫdîrce istidlâl nice temâm olur. Faḫîrüñ iz' ânı üzre cevâb-ı şahîḫ ve ḫağ-ı şariḫ budur ki âyet-i kerîmede vârid olan şükr şeyḫüñ müdde'âsı olan şükr ğayr-ı mağdûr degüldür. Zîrâ ²²⁵ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا muḫtezâsinca ğayr-ı mağdûr olan teklîf olunmazdur. Belki mağşûd-ı mağdûr olan şükri edâ' eylemeye me'mûr olmağdur. Hâk Te' âlânuñ ni' metleri muḫâbelesinde lâzım olan şükri bi't-temâm kemâ-huve ḫağğa edâ' itmek mağdûr-ı beşer olmaduğı bedâhetle ma' lûmdur âyet-i kerîme anı işbât ü istidlâl için gelmiş degüldür. Belki maḫzâ bu nükteyi ifade vü i' lâm için sevğ olunmuşdur ki kemâ-yenbağî şükriñ 'uhdesinden gelmek muḫâldür deyü 'abd yek-bâr-ı şükrden

²²⁴ “Nadir olan yok hükmündedir.”

²²⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/ 286: “Allâh her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”

hālī ve ‘atıl olmayup كَلَّه لا يترك كَلَّه²²⁶ mala ydrk كَلَّه لا يترك كَلَّه²²⁶ fehvāsıyla mümkün oldukça ve elden geldükce edā’-yı şükr hıdmetine sa’y ü himmet ve şarf-ı kudret (12^a) lâzımdur ve haqıqat vezā’if-i şükri kemā-yenbağī iķāmetinden ‘aczone i‘tirāfla ‘özr-i taqşırden hālī olmayup ni‘met-i haqqa bi-vüs’il-taqāt şükr itmek gerekdür. Hālbuki maqđür olan şükriñ ‘uhdesinden gelüp şekür lafzına mā-şadağ olan efrād ‘ibādiyle egerçi hadd-ı zātında keşir ise de velākin mā-‘adāya nisbet qalīldür dimekdür. Āl-i Dāvud fermān olınan şükrden murād

فعل ينبي عن تعظيم المنعم بسبب انعامه²²⁷ ma‘nāsıdur ve eger

صرف العبد جميع ما انعم الله عليه من السمع والبصر و غيرهما الى ما خلق له واعطاه لاجله²²⁸ ma‘nāsı maqşūd olursa hūd bu ma‘nāya *şekür* gāyet qalīl ü nādir olduğı zāhirdür. Belki maqām-ı nübüvvette ve mertebe-i velāyetde olan havāşş-ı efrāda müyesser olur. Nitekim Kurān-ı ‘azīimde Hazret-i Nūh nebī ‘aleyhi’s-selām haqkıında vārid olmuşdur: إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا²²⁹ *هَمَان بِنْدَه هَمَان بَه كَه ز تَقْصِيرِ خَوِيش* Hemān evlā budur ki bende kendü taqşırinden ve şükre ‘adem-i kudretinden *عَنْر بَدْرگَاه خَدَاى آوَرَد* Haq Te‘ālānuñ dergāhına ‘özr getüre ve‘acz ü noqşānına mu‘terif ola.

وقيل الشكور من يري عجزه عن الشكر²³⁰ Ba‘zılar *bende-rā* taqđirinde tutup bendeye hemān yegdür ki deyü ma‘nā virmişler ammā hācet yoğdur. *Ki* lafzı rābıţadur ba‘zılar ta ki ma‘nāsınadur dimişler hilāf-i zāhirdür. *ورنه Verne* aşlı *ve eger ne*’dür ve illā ma‘nāsınadur. Türkide yoğsa deyü ta‘bır olunur. Ba‘zılar *verne* lafzı müfred olup yoğsa ma‘nāsına müstaqil lügatdür zann itmişler bī-vehdür.

سزاوار خدا ونديش²³¹ Hudānuñ ‘azamet ü kibriyāsına lāyık olan şükri ve tā’atı. *Yā* maşdariyyedür. Ba‘zılar *hudāvend* lafzını ‘azamet ma‘nāsına hāml idüp *yā* vaşfiyyet

²²⁶ Hadīs-i Şerīf, “Tamamı elde edilemeyen şeyin, tamamı terk edilmez.”

²²⁷ “Nimet vermesi nedeniyle (o) nimetleri yüceltmeyi haber veren fiildir.”

²²⁸ “İşitme, görme ve daha başka Allāh’ın verdiği tüm nimetleri kulun yaratılış ve verilmiş amacı doğrultusunda harcaması...”

²²⁹ Kur’ān-ı Kerīm, İsrā 17/3: “Doğrusu Nuh, çok şükreden bir kuldu.”

²³⁰ “Ve denilir ki; Şekür: Şükretmekte kendinin aciz olduğunu bilendir.”

²³¹ Derkenār: *Sezāvār sezīden’den* müştak lāyık ma‘nāsınadur aşlında *sezā*, lāyık dimekdür ve *vār* edāt-ı nisbeddür -lı ma‘nāsına bi-ḥasebi’t-terkīb lāyıklı dimekdür bir muzāf maḥzūfdur taqđiri ‘amel-i sezāvārdur (Sūdī) (K): - (HP), (HM)

içündür dimişler nā-müveccehdür. *کس نتواند که بجای آورد* Kimse kâdir olmaz ki yerine getüre ve kemâliyle ‘uhdesinden gele. *Ki* lafzı râbîṭadur. Ba‘zılar ta ki ma‘nâsına tutmuşlar. Nazm:

فضل خدايرا که تواند شمار کرد

یاکیست آنکه شکر یکی از هزار کرد²³²

(12^b) *قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا*²³³ *باران رحمت بیحسابش* Ḥudānuñ bî-hisâb ve ğayr-i mütenâhî raḥmetinüñ bārânı. *Bārān* lafzı *rahmet*’e muzâfdur ve *bî-hisâb* lafzı raḥmet’ün yâḥūd bārân-ı raḥmet’ün vaşfidur fâriside muzâf ü mevşûf olan lafızlar elbette meksür olur²³⁴. Ba‘z-ı şurrâh iki lafzında bile izâfet iledür dimiş vechi zâhir degüldür. *همه را رسیده* Cemî‘-i mevcüdâta vâşıldur. *قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى* bārānuñ raḥmete izâfeti müşebbehün bihüñ müşebbehe izâfeti kabîlindendür vech-i teşbîh ve cihet -i câmi‘a ‘umum-ı nef‘ ile sür‘at-ı vuşıldur.

وخوان نعمت بیدریغش Daḥı ol Ḥudānuñ mebzûl ve bî-dirîğ olan ni‘metinüñ süfresi. *Bî-dirîğ* lafzı *hân-ı ni‘met*’inüñ şıfatı olmağ daḥı câ’izdür. *همه چا کشیده* Her yere çekilmişdür. Beyt:

ادیم زمین سفره عام اوست

درین خوان یغما چه دشمن چه دوست²³⁶

Dirîğ lafzı bu maḥallde men‘ ma‘nâsınadır. *Bî-dirîğ* mebzûl dimekdür.

بگناه فاحش ma‘şiyet-i kebîre *پرده ناموس بندکان* irz ü nāmūsları perdesini irtikâb itmek sebebi ile *ندرد*²³⁷ yırtmazdur ya‘nî ḥalq içinde rüsvây ü tafzîḥ itmezdir. Settârü’l-‘uyûbdur. Ğaffârü’z-zunûbdur. *وظیفه روزی* Ve daḥı bendelerüñ rızıqları vazîfesini. İzâfet-i beyâniyyedür. *بخطای منکر* menhî ‘amelleri ve nâ-meşrû‘ fi‘lleri

²³² “Allâhın lutuflarını saymaya kim kadir olur ya da o kimse kimdir ki binde birine şükreder?”

²³³ Kur’ân-ı Kerîm, İbrâhîm 14/34: “Eğer Allâh’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız.”

²³⁴ fâriside muzâf ü mevşûf olan lafızlar elbette meksür olur (K): - (HP), (HM)

²³⁵ Kur’ân-ı Kerîm, A’râf 7/156: “...Raḥmetim ise her şeyi kapsamıştır.”

²³⁶ Sa‘dî-i Şirâzî, Bustân: “Yeryüzü tüm canlılara O’nun açık sofrasıdır; hem dost hem düşman han-ı yağmada O’nun misafiridir.”

²³⁷ Derkenâr: *Nedered* dâl ve rānuñ fetḥalarıyla yırtmaz; teşdîd taḥrîfât-ı ‘avâmdandur (Südi) (K): - (HM), (HP)

sebebiyle ²³⁸نبرد kesmezdir. *Rūzī* lafzı rızq ma' nāsınadır. Ba' zılar bunu daḥı cā'iz görmişler ki *rūzī*'deki yā, yā-yı ' arabī nisbī ola ve vaḥīfe-i yevmiyye demek ola²³⁹ ḥafī olmaya ki yā nisbet için olmaḥ cā'izdür ammā ' arabī olmaḥ lāzım degüldür fāriside daḥı yā-yı nisbet mevcüddür cāmi' -i eṣtāt-i ulūm Kemāl Pāšāzāde merḥūm *Daḫāyīku'l-Ḥaḫāyīk* 'ında taḫḫīk idüp dimişdür ki: *Rūzī* gün gün taḫdīr olınan ve günlük ta' bīr olınan vaḥīfeye dirler *rūze* nisbetden ötüri *rūzī* dimişlerdür āḫirindeki yā nisbet içündür şoñra ta' mīm olınup muḥlaḫā rızq-ı muḫaddere ıtlāḫ olunmuşdur. Kimsenüñ rızq-ı muḫadderin kimse yimez diyecek yerde (13^a) 'acemler *rūzī-i kes kes nīm-ḥōrd* dirler. Beyt:

از قصّه سکندر و آب حیات خضر

²⁴⁰ معلوم شد که روزی کس کس نیمخورد

Gāḥ olur ma' nā-yı taḫdīr daḥı isḫāḫ olınup muḥlaḫā rızqā *rūzī* dirler.

²⁴¹ مرغک از بیضه برون آمد و روزی طلبد : Mısrā'

Risāle-i yā 'iyye 'sinde daḥı yā-yı nisbetüñ taḫḫīkinde dimişdür ki fāriside nisbet iki kıısımdur. Biri lāzımedür ki müteḡayyir ve mütebeddil olmazdur. Biri nisbet-ı ḡayr-ı lāzımedür ki müteḡayyir ve mütebeddil olur. Yā'nuñ medlülü olan nisbet-ı muḥlaḫādur gerek lāzıme olsun gerek ḡayr-ı lāzıme olsun hā'nuñ medlülü elbette nisbet-ı lāzımedür. Meşelā lafz-ı rūze gibi şavm ma' nāsınadır nehāre ihtişāşı vardur nisbeti nisbet-ı lāzımedür ol sebebden hā'yı aña taḫşīş itmişlerdür ammā günlük rızq ma' nāsına olan rūzīnün gündüze ihtişāşı yokdur velākin fi'l-cümle nisbeti vardur lāzıme degüldür ol sebebden anda yā ile iktifā itmişlerdür²⁴². انتهى كلامه

Nedered ve *nebured* lafızları derīden ve bürīden lafızlarından muzāri' -i menfīlerdür ikisinde bile ḥarf-i rā muḥaffedür kıyās daḥı budur ammā müşedded daḥı isti' māl

²³⁸Derkenār: *Nebüred* bānuñ ve rānuñ fetḫiyledür maşdarı bürīdendür (Sūdī) (K): - (HM), (HP)

²³⁹yā-yı ' arabī nisbī ola ve vaḥīfe-i yevmiyye demek ola (K), (HP): yā-yı ' arabī nisbī yevmiyye demek ola (HM)

²⁴⁰ "İskender ve Hızır'ın ab-ı hayatı kıssasından malum oldu ki: kimsenin rızkını kimse yiyemez."

²⁴¹ Sa' dī-i Şirāzī: "Kuşcağız yumurtadan çıkar hemen rızık talep eder."

²⁴² ammā günlük rızq ma' nāsına olan rūzīnün gündüze ihtişāşı yokdur velākin fi'l-cümle nisbeti vardur lāzıme degüldür ol sebebden anda yā ile iktifā itmişlerdür (K), (HP): ammā günlük rızq ma' nāsına olan rūzīnün gündüze yā ile iktifā itmişlerdür (HM)

olunmak şâyi' dūr. Ba' zılar taşarrufât-ı A' cāmdan ve ba' zılar tahrifât-ı ' avāmdan ' add itmişler. Münker lafzı if' āl bābından ism-i mef' ūldur şāriḥ tarafından inkār ü men' ü nehī olunan ' amel-i nā-meşrū' a itlāk olunur. Ba' zılar bu ihtimāli daḥı mezkūr itmişler ki kāfuñ kesriyle if' āl bābından ism-i fā' il olup bir ehl-i inkāruñ ḥaṭāsı ile dimek ola ammā bu tevcīḥ ḥaṭā-ı münkerdūr.

اي كريمى كه از خزانه غيب
گير و ترسا وظيفه خور داري

Kerīmī lafzı münādādur yā vaḥdet içündür. Ey şol bir kerīm ki ḥızāne-i ḡaybdan gebre ve tersāya bile rızıkların virürsin dimekdūr. Ba' zılar yā ḥiṭāb içündür ve ba' zılar vaḥdet ma' nāsını daḥı mütezammındur dimişler ey sen şol bir kerīmsin ki deyü ma' nā virmişlerdūr ve ba' zılar münādā-yı maḥzūf ṭutup yā-yı ḥiṭābla ey Ḥudā sen öyle kerīmsin ki dimişler (13^b) ve ba' zılar kerīmī lafzını münādā-yı maḥzūfa şıfat kılmışlar cümlesi tekellüfden ḥālī degüldür. Gebr'eden murād āteş-perestler ve müşriklerdūr ve Tersā'dan maḥşūd muvaḥḥid geçen put-perestlerdūr ki naşārā dirler bu iki ṭā' ifeyi taḥşīş bi'z-zıkr itdügünün vechi zāhirdūr. Sā'ir eşnāf-ı kefere ḥaḳḳında bī-dirig²⁴³ olduḡı delāletle ve ulūvviyetle ma' lūm olur. Ba' zılar dimişler ki gebr'den murād āteş-perestdūr ve tersā'dan murād sā'ir küfredūr. Ba' zılar daḥı dimişler ki gebr muṭlaḳā kāfire itlāk olunur. Bu maḥallde tersā'ya muḳābele ḳarīnesiyle naşārādan ḡayrısı murāddur ikisi bile ḥilāf-ı zāhirdūr.

دوستانرا کجا کنی محروم
Dostları ya' nī mü' minleri ḳanda maḥrūm idersin ya' nī maḥrūm itmezsin.
بادشمنان نظر داري
Sen ki düşmanlara ya' nī kāfirlere bile nazar idersin rızıkların kesmezsin.
فراش باد صبارا گفته
Bād-ı sabā, ferrāş'e teşbīḥ olunmuşdur müşebbehün biḥūñ müşebbehe izāfeti ḳabīlindendūr bād-ı sabā ferrāşine denmişdūr.
Gofte lafzı ism-i mef' ūldur. Ba' zılar ism-i fā' il olup Ḥaḳ Te' ālā emr itmişdūr dimek ma' nāsını daḥı tecvīz itmişler تا فرش زمردین yā nisbet içündür. Kemāl Pāşāzāde Daḳāyıḳu'l-Ḥaḳāyıḳ'ında dimişdūr ki: Bir şey' ma' mülünden düzilmiş ise māddesinün ismine yāyla nūn ilḥāḳ iderler ve mecmū' -ı mürekkebi ol şey'e itlāk

²⁴³ bī-dirig (K), (HP): - (HM)

iderler meşelâ gümişden düzilmişe sîmîn dirler. انتهى كلامه Ya' nî tâ zümürüdden ma' mül olan ferşi ki andan murâd çemendür. و دایه ابر بهاری را بسترد Döşeye nisbet içündür teşbîh ve izâfet bi-^ç aynihi ferrâş-ı bād-ı şabâda mezkûr olandur ya' nî ebr-i bahârî dâyesine فرموده buyurulmuşdur. *Gofte* lafzında mezkûr olan tevcîh bunda ve emşâlinde dağı tecvîz olunmuşdur. *تا بنات* Bâ'nuñ taqđimiyle *bint* üñ cem' idür.

نباترا Bu dağı ol izâfetlerdendir bu ' ibâretlerde olan *tâ* lafzı gâyet ü garâz içündür yerden biten nebâtâtı henüz dünyâya gelmiş (14*) kızcağızlara teşbîh itmişdür.

در مهد زمین Bu izâfet dağı teşbîh iledür zemîn beşiginde dimekdür. *بپرورد* Besleye ve terbiye eyleye. *درختانرا* Aşlı hâ ile cem' olmağdur ammâ neşv ü nemâ ve teceddüd ü inkızâ ile muttaşif olan cemâdât insâna teşbîh olunup ' uqalâ cem' i ile mezkûr olmağ câ'iz görülmüşdür. *Dırahtân* ü dirahthâ ve lebân ü lebhâ ve rûzân ü rûzhâ ve şebân ü şebhâ gibi ya' nî dağı eşcâra *نوروزی بخلفت* Nevrüzlik hil'at olmağ tarîkiyle ya' nî nevrüzlik hil'at deyü *سبز ورق قباى* varağdan ya' nî yaprağdan yeşil câme.

در بر کرده geydürülmüşdür yâhûd Hâk Te'âlâ geydürmüşdür demek ola. *Be-hil'at* lafzında olan bâ'nuñ ma' nâsını şurrâh çendân izâh itmemişler. Ba' zılar bâ'yı lâm-ı ta'lîl ü ecl ma' nâsına haml idüp *berây-ı hil'at-i nevrüzi* taqđirinde tutup nevrüz hil'atı için deyü ma' nâ virmişler. Ba' zılar dağı bâ'yı zâ'id tutup nevrüzlik hil'atı deyü ma' nâ edâ itmişler. *Nevrüzi*'de olan yâ nisbet içündür. Ba' zılar maşdariyye olmağı dağı tecvîz itmişler. Hâfî olmaya ki muqaddemâ nevrüzlik hil'at deyü ta' bîr itdüğü yâ nisbet için olmağ mâni' degüldür. *Sebz* lafzı *kabâ* nuñ vaşfidur *kabâ-yı sebz* ' ibâreti varağ lafzına muzâfdur. Bu dağı müşebbehün bihüñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir. Ba' zılar *kabâ* lafzını *sebz-i varak* ' ibâretine muzâf itmişler ve *sebz* lafzı zâ'nuñ sükûnıyla ta' bîr idüp yeşil yaprağ kaftanı geydürülmüşdür deyü ma' nâ virmişler tekellüfden hâlî degüldür. Nevrüzda a' yân u eşrâfa hil'at geydürmek ' âdet-i mülük ve âyîn-i selâtin'dür maşşûd bu hâleti aña teşbîhdür. *Dırahtân-râ* cümlesi *ferrâş-ı bād-ı şabâ* cümlesine ' atıfdur. Ba' zılar *benât-ı nebât* cümlesine ' atf tutmuşlar te' essüf itmişler. Hâfî olmaya ki *der-ber-kerde* nuñ ma' nâsı geydürülmüşdür demek olıcağdur. *Dırahtân-râ* lafzınıñ ma' nâsı dirahtlara demek olur ve eger *der-ber-*

kerde'nün (14^b) ma' nāsı arkaasına geydürülmüştür demek olursa *dırahtān-rā* lafzınınuñ ma' nāsı dırahtlarınuñ demek olur. فتدبر

اطفال شاخ را Bu izāfet daħı teşbīh içündür. Büyük ağaçlarınuñ budağlarını *etfāl*'e teşbīh itmişdür. Evlād u etfālden budağla ta' bīr olunmağ meşhürdür.

بقدم موسم ربيع yaz mevsimi ya' nī bahār vaḳti gelmek sebebi ile. *كلاه شكوفه* Bu izāfet daħı teşbīh içündür. *بر سر نهاده* Başları üzre ḳonmuşdur yāhūd Ḥaḳ Te' ālā ḳomışdur. Ba' z-1 nüsaħda *mevsim-i gül* vāḳi' olmuşdur. Yaz faşında etfāl ü şıbyān tebdīl-i külāh idüp yazlık ṭāḳıyye geydikleri vāḳi' ve diyār-i 'acemde şāyi' dür şükūfedār olan şāhlarınuñ hey'ātı aña teşbīh olunmuşdur. Nazm:

تاج نوروزي نهاد از غنچه بر سر شاخ كل

خلعت نوروزي از سرکرد در پرشاخ كل²⁴⁴

وعصاره نايي *Nāy* ḳamışdur ikinci *yā* vaḥdet-i nev' iyye içündür. '*Usāre* zamm-1 'ayn ve taḥfīf-i šād-1 mühmele ile şıḳınduya dirler. Bir cins ḳamışuñ şıḳındusu dimekdür. Şeker ḳamışınınuñ 'uşāresi murāddur. Bir ḳadīm nüsaħda '*uşāre-i tāki*' vāḳi' olmuş ḥurmā zikri daħı bunu te'yīd eyler. *بقدرت او* Allāhu Te' ālānuñ ḳudretiyle

شهد فايق شده a' lā 'asel olmuşdur ḥadd-i zātında ney-şekerüñ 'uşāresi evvel şehd olup şoñra ṭabḥ itmekle mün' aḳid olup sükker olur. Tekellüf-i 'amelden mu'arrā ve maḥz-1 şun'-1 Ḥudā olmağla ḥālet-i ūlā-yı taḥşīş bi'z-zikr ḥuşuş-1 maḳāma münāsib ve evlā olmuşdur ve bu taḳdīrce *شهد* lafzı mecāzen şeker ma' nāsında isti' māl olunmuşdur²⁴⁵ dimege hācet ḳalmazdur. Ba' z-1 nüsaħda '*uşāre-i nāy* bir *yā* ile vāḳi' olup ba' z-1 şāriḥler anı ihtiyār itmişler. Ba' zılar dimişler ki be-her taḳdīr vaḥdet-i nev' iyyeyi müfīd olan *yā*'nuñ vücūdı lāzımdur. Nihāyet ehālī-i ā' cāmuñ imlāsında bu maḳūle-i elfāzda ekşeriyyā bir *yā* ile iktifā olunur. Bu taḳdīrce ihtilāf-1 nüsaḥ ḳabīlinden ḳann olunmağ maḥz-1 tevehhümdür. *انتهی كلامه* Ba' zılar dimişler ki *nāy* lügat-1 fārisīde ḥulḳūma itlāḳ olunur meşelā *nāy* gelür dirler. Bu maḥallde ḥulḳūm-1 (15^a) naḥl murāddur. Bu taḳdīrce *yā* nisbet için olur ya' nī bal arusu istifrāğ idüp ol

²⁴⁴ “Gül dalı, goncadan başı üzerine nevrüz tacı takmış; nevrüz kaftanını (yeşil yapraklarını) dalları üzerine giymiş.”

²⁴⁵ isti' māl olunmuşdur (K), (HP): olunmuşdur (HM)

şem‘den tertîp itdügi hânelere hulkûmından cârî olan ‘uşâre be-Ûudretu’llâh Te‘âlâ zemân-ı sehde şehd olur. Hadd-ı zâtında fârisî ve ‘arabî lügatlerde *şehd* gömeci balına dirler. Bu cihetden ba‘zılar bu ma‘nâyı tercih itmişler ba‘zılar *nây* lafzınıñ hulkûm-ı naħlla ıtlâk olınmasını istib‘âd ve inkâr itmişler. Ba‘z-ı nüsaħda lâmla *nâlî* vâkı‘ olmuştur *nâl* lügatde içi tolu bir cins sarı kâmişa ve daħı kâlem içindeki incecik tellere dirler. Ba‘z-ı şâriħler egerçi bu ma‘nâyı mezkûr itmişler ammâ ma‘kâma mülâyim degüldür. Ba‘z-ı nüsaħda ‘uşâre-i *tâkî* müşennât-ı fevkiyye ve kâfla vâkı‘ olup ‘acem şâriħlerinden biri anı ihtiyâr idüp şerħinde dimiş ki:

²⁴⁶ مراد آب انكورست يعنى آب انكور بقدرت او در شیرینی و مزهیی مثل عسل كشته انتهى

حurma çekirdegi murâddur. *بتر بیتش* Hâk Te‘âlânıñ terbiyyesiyle

نخل باسق گشته ‘âlî ve büleñd ħurmâ ağacı olmuştur. Kıt‘a:

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند Ya‘nî bunlarıñ her biri bir ħıdmetle me‘mûr olmuştur ve ol kâre meşğullerdür. *Tâ ta‘lîl* içündür ve ğâyet ü ğarâz içün olmağ daħı câ‘izdür ya‘nî nebâtâtıñ vücûdına ve ħayvânâtıñ ħuşûlına Hâk Te‘âlâ bunları zâhirde sebep kılmışdur cümlesi senüñ cihet-i ma‘âşuñ içündür. Ta ki bir etmegi ele getürdükde mülâħaza idesin ki ol şûrete gelince bi-irâdetullâh te‘âlâ ne deñlü â‘mâl-ı keşîre zühûra gelmişdür ve kaç dürlü şûrete girmişdür fikr idüp aña göre Ĥudânıñ ni‘metinüñ kıdrin bilesin ve ğafletle yimeyüp kıdır olduğça şükürin idesin ve tarîk-i şükür budur ki ol kuvvetden ħâşıl olan kıvli ħâkka lâyıq ‘amellere şarf idesin bîhüde kârlarda zâyi‘ ve telef itmeyesin. Ba‘zılar dimiş ki ya‘nî ol nânıñ ħuşûlını bunlardan bilmeyüp belki bunları iş üzerine kıoyan şâni‘den bilüp anıñ şükürini edâ idesin bu tevcîh nefsinde (15^b) şâhiħdür ammâ bu maħalle mülâyim degüldür. Ba‘zılar bu ihtimâli daħı mezkûr itmiş ki *beħorî* lafzı bâ ile olup istifhâm-ı inkârî ola ya‘nî yirmisin yimeye dimek ola bu taqdirce *tâ zinhâr* ma‘nâsına olur. Hâkka bu tevcîh daħı inkâr olınacağdur. *كما لا يخفى*

²⁴⁶“Anlatılmak istenen; üzüm suyu yani üzümün suyu onun kudretiyle tatlı ve lezzetli bal gibi olmuştur.”

همه از بهر تو Cümlesi senden ötürü ya' nî huşûl-ı ma' āş için. سرکشته Bî-ķarār dimekdür bî-ihtiyār olup teşhîr-i ilāhî ile musahhar olmaķdan 'ibâretdür ya' nî bir lahza ķarār itmezler ve me'mûr oldukları vezâ'if-i hîdemâtî edâdan hâlî olmazlar²⁴⁷ bir vechle ki ol kâr-ı mühmel ü mu'aţţal olsa nizâm-ı ' âlem ħarâb olup hemân kıyâmet kıpar. Ba' zılar daĥı ser-geşte'nüñ ma'nâ-yı luġavîsi başı dönmişdür ma'nâ-yı isti' mālîsi hîdmetde yelicidür bu ma'nâ-yı lâzımîsidür diĳkat oluna dimiş bîhûde söz olduĳı vazîhdur diĳkate muhtâc degüldür ve ba' zılar müteĥayyir ma'nâsına ĥaml itmişler ba' id degüldür. و فرمان بردار feth-i bâ iledür *ber-dâşten* lafzından müştâkdur muzârî' i *ber-dâred* gelür. Ba' zılar ber-dârîdenden müştâķ olmaķ câ'iz iken ber-dâştenen müştâķ i' tibâr itmege ĥâcet yoĳdur dimişler. Aşlı *ber-dârende-i fermân* 'dur ' alâmet-i ism-i fâ' il ki nûn ve hâ ve dâldur ĥazf olunup ve mef' ûl taĳdîm olunmaĳla vaşf-ı terkîbî olunmuşdur buyruĳ ųütücü dimekdür aşlında bile *ber*²⁴⁸ lafzı zâ'iddür taĥsîn-i lafz içündür. Ba' zılar dimiş ki *ber-dâr* borden lafzından ism-i fâ' ildür iletici dimekdür. *Fermân ber-dâr*²⁴⁹ vaşf-ı terkîbîdür buyruĳ ųütücü demek olur. Kıyâs bu idi ki ber-dâr daĥı mazmûm olaydı lâkin müştâķbelâtında bâ meftûĥ kılınır kıa' ma' nâsına olan borîden lafzınun müştâķbeli ile fark olunmaĳçün. Ba' zılar bu tevĉîhi ziyâde ĥaĥaya ĥaml itmişler egerĉi bu tevĉîh ĥadd-ı zâtında *tü fermân neberî* lafzına münâsib ve muvâfîkdur ve bânunñ zammı ile *fermân bordâr* oĳıyanlar için kıatı murdârdur dimişler. شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری ya' nî Ĥaĳ Te' âlâ bu kâr-ĥaneyi senünîçün vücûda getürüp bu ecrâm-ı ' izâmi (16^a) cihet-i ma' āşunñ huşûşında istiĥdâm iderken şart-ı inşâf degüldür ki sen yine Ĥaĳ Te' âlâ Ĥazretinunñ emrine muĥâlefet idesin. Ba' zılar sart lafzını lâyıķ ma' nâsına ĥaml idüp inşâfuña lâyıķ degüldür ki deyü şerĥ itmişler ve fârisîde *sart* lafzı ekşer-i maĥallde lâyıķ ma' nâsına isti' mâl olunur dimişler bîhûde sözdür ĥiç bu ma' nâ görülmemişdür. در خبرست Ĥadîş-

²⁴⁷ ve me'mûr oldukları vezâ'if-i hîdemâtî edâdan hâlî olmazlar (K), (HP): - (HM)

²⁴⁸ Derkenâr: *Ber lafzı* taĥsîn-i lafz için gelmişdür diyen lügat aĥvâlınden âĳâĥ degülmüş (Südî)

²⁴⁹ Derkenâr: *Fermân ber-dâr* vaşf-ı terkîbîdür ber-dârîdenden kıaldurmaķ ma' nâsına ber-dâşten gibi ammâ isti' mâlde götürmekle ta' bîr iderler buyruĳ kıaldurucu ya' nî götürücü ve ųütücü ma' nâsına ber-dâşten ve borden aĥz idenler ĥaĥâ itdiler (Südî)

i şerîfde vârid olmuşdur dimekdür. *از سرور کائنات* Maḥlûkâtuñ serverinden ve muḳtedâsından ya‘nî peygamberüñ ‘aleyhi’s-selâm ḥadîs-i şerîfde vârid olmuşdur.

مفخر موجودات ve server-i kâ’inât üzerine ‘atıfıdır gayrılar daḥı böyledür. *Mefḥar* lafzı maşdardur ya‘nî cümle mevcūdât anuñla iftiḥâr eyler. *و رحمت عالمیان* ‘âlemiñ’nüñ cem‘ idür yâ nisbet içündür ‘âlem ehline vücūdı raḥmet dimekdür. Ba‘zılar ‘âlem’üñ cem‘i tıttup ‘âlemlerüñ raḥmeti ya‘nî on sekiz biñ ‘âlemüñ raḥmetine sebep oldu deyü şerḥ itmiş bî-vechdür. Ba‘z-ı şurrâḥ ‘âlemüñ cem‘ idür didükden şoñra fâriside olan cumû‘ âsmânuñ zâbıtâsın beyân idüp dimiş ki şundan ḥâlî degüldür ki ism-i ḥayvân ola yâḥūd ism-i cāmîd ola kısım-ı evvel elif ve nünla cem‘i olur ḥübân ü esbân ve mürġân gibi ve eger âḥirinde yâ-yı sâkine olursa yine şûret-i cem‘ide daḥı şâbit olur âdemiyân ve ‘âlemiyân gibi ve eger âḥirinde hâ olursa kâfile tevessül olunur bendegân gibi kısım-ı şânî hâ ile cem‘i olur âsmânḥa ve zemînḥa gibi.

انتهی کلامه Ḥafî degüldür ki *‘âlemiyân* lafzında iki kelâm miyânında muḥâlefet vardır zîrâ evvelâ ‘âlemüñ cem‘i tıttup yâ’yı edevât-ı cem‘den ‘add idüp ba‘dehü *âdemiyân* âdemîñnüñ cem‘i olduġı gibi ‘âlemiyân ‘âlemîñnüñ cem‘ idür dimişdür. *فتأمل*

صفات آدمیان ya‘nî nev‘-i beşerüñ güzîdesi bu yâ daḥı nisbet içündür *âdemi* lafzı âdem oġlı dimekdür. *و تتمه دور زمان* ya‘nî ḥâtemü’l-enbiyâdur dünyâ anuñ şerî‘atı ile nihâyet bulur. *محمد مصطفی علیه الصلوة والسلام* Cümleñüñ ‘atıf-ı beyânıdır.

Şifâ‘at idicidir *مطاع* ya‘nî maḥzar-ı (16^b) hidâyet olanlar aña tâb‘i olup nübüvvetini ḳabûl ü taşdıḳ ve risâletini işbât ü taḥḳîḳ itmişlerdür.

پیغمبردور *کریم* kerem-i âḥlâḳla muttaşıfıdır. *قسیم* ḥasenü’l-vech dimekdür ḳasîmü’l-vech ma‘nâsınadır ḳasâmet lafzından müştâḳdur. Ba‘zılar kısmet ma‘nâsına olan kısım lafzından müştâḳ olup ḳasîmü’l-‘ulüm ma‘nâsına olmaġı tecvîz idüp *انا مدينة العلم و عليّ بابها* ²⁵⁰ ḥadîsi ile te’yîd itmiş ammâ çendân vâzilḥ degüldür

انا قاسم و الله يعطی ²⁵¹ ḥadîsi ile te’yîd itmek evlâdur ve ḥadd-i zâtında bu tevcîḥ ba‘iddür. *كما لا يخفى*

²⁵⁰ Hadîs-i Şerîf, : “Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.”

²⁵¹ Hadîs-i Şerîf, : “Allâh verici, ben de taksim edenim.”

*Cesim*²⁵² وفى الصّاح جسم الشئى اى عظم فهو *Azīm* ma‘nāsınadur *جسيم* ‘azīmü’l-ıqadr ma‘nāsı murāddur ten-āver ma‘nāsı maqşūd degüldür. Zīrā peygamber ‘aleyhi’s-selām belki enbiyādan hiç biri cesāmet-i beden ile mevşūf degüldür. Ba‘zılar dimişler ki yāhūd ol hāzretüñ şol mu‘cizesine işāret ola ki i‘tidāl-ı kāmitle mevşūf iken her ne deñlü uzun boylı kimesne yanına gelse andan ‘ālī görünürdi hāfī degüldür ki tül-ı kāmitle ‘ızam-ı cüşse ve cesāmet-i beden mā-beyninde fark-ı fāhiş vardur ol mu‘cize-i kerīmeye işāret zāhir degüldür²⁵³. فتأمل

Tebessüm idicidür ya‘nī güler yüzlü. *وسيم* Mevsüm ma‘nāsınadur ‘alāmet kōnmiş dimekdür mübārek zāhrlarında olan mühr-i nübüvvet ‘ālametine işāretdür. Ba‘zılar bu mazmūnı lisān-ı ‘arabī ta‘bīr idüp dimişler ki:

وسيم من الوسم اى معلم بمهر النبوة فى ظهره انتهى كلامه²⁵⁴ Hāfī degüldür mühr lafzı fārīsidür ‘arabīsi hātemdür. فتأمل Ba‘zılar cebīn-i mübīnlerinde leme‘ān iden²⁵⁵ nūr bāhirü’t-tenvīrden kināyetdür ki ‘alāmet-i şıdk-ı rişāletdür dimişler.

Ümmetüñ dīvārına ne ğam ya‘nī yıkılmağ ihtimāl yoğdur zīrā ki sencileyin senedi ve zāhiri ola. Bennālar Türkī dilde peştivān dirler dīvāre istiḥkām için urduqları seneddür ki Türkīde ṭayağ ta‘bīr iderler ya‘nī sencileyin peygamberüñ ümmeti olan kıyāmet hevlinden ne ğam çeker elbette recā’sı (17^a) ğālib olmağ gerekdür āhvāl-i ümmetden dīvār ile kināyet olunmuşdur. İzāfeti bi-ma‘ne’l-lāmdur. Ba‘zılar izāfet-i beyāniyye tutup *dīvār* nefsi ümmetden ‘ibāretdür dimişler. چه پاك از موج بحر آنرا كه باشد نوح كشتييان deryānuñ mevcinden ne ḥavf ol kimesne ki Nūḥ peygamber ‘aleyhi’s-selām gemici ola. Mışrā’ :

چون ترا نوحست كشتييان ز طوفان غم مخور²⁵⁶ Ba‘zılar *Bahr ān* lafzını cem‘ tutup terzīk söylemişdür. *Şi‘r: بلغ العلى* ‘*Ulā*²⁵⁷ lafzı elifle yazılrsa müfred olup şeref ü rif at

²⁵² “Sihāh’da der ki: “cesüme’ş-şey’ü” demek; “büyüdü, büyüktür” anlamına gelir.”

²⁵³ Derkenār: Bu hükme cezm müşkildür tül-i kāmētüñ hāzret-i ādeme nisbeti meşhurdur anı daḥi Allāh bilür (Sūdī) (K): - (HP), (HM)

²⁵⁴ “Vesīm, “vesem” kökündendir, sırtındaki nübüvvet mührüyle işāretlenmiş demektir. Sözün sonu”

²⁵⁵ leme‘ān iden (K): leme‘ān olan (HP), (HM)

²⁵⁶ Hāfiz-ı Şirāzī: “Çünkü senin kaptanın Nuh’dur tufandan gam yeme.”

ma' nāsına olur 'aynuñ fethi ve zammı ile olmak cā'izdür. Ekşer nüshada yā ile vāk' i olmuşdur. Bu taqdirce zamm-ı 'aynla 'ulyā'nuñ cem' i olur. **بكماله** Zamīr-i sultān-ı enbiyāya rāci'dür ya' nī Hāq Te'ālā sultān-ı enbiyāya bir kemāl virmişdür ki ol kemāl sebebi ile cem' i-i meratib-i 'āliyyeye vāşıl olmuşdur. Ba' zılar 'ulyānuñ cem' i olmasını kütüb-ı lügatde yoqdur deyü inkār itdükleri bī-vehdür zīrā kütüb-ı naḥv ü şarfda mezkūr olan kā'ide-i ism-i tafđil muqtezāsınca kıyāsa muvāfiq olıcaq kütüb-ı lügatde bulunmaq lāzım degüldür. Qāđi Beyzāvī sūre-i Ṭaha evvelinde zıkr itmişdür. **كشفت الدجى بجماله** *Düca* zamm-ı dālla dücy'e'nüñ cem' idür zulmet ma' nāsınadır ya' nī mübārek cemālinüñ nūrı ile küfr ve cāhiliyyet zulmetlerini açdı. Ba' zılar nūr-ı zulumātını açdı deyü şerḥ idüp **إِنَّ اللَّهَ بَيْنَ عِبَادِهِ سَبْعُونَ أَلْفَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ وَطَلْمَةٍ** ²⁵⁸ ḥadīs-i şerīfine işāret olmağa ḥaml itmiş evvelki ma' nā aḫherdür. Ba' zılar *düca* lafzı daḥı elifle olup müfred olmağı rāci' görmüş. **حسنه جميع خصاله** Her ḥaşleti ḥüb ve her ḥulqı mergübdür. **انك لعلی خلق عظیم** ²⁵⁹ Ol ḥazretüñ şān-ı şerīfde nāzil olmuşdur.

صلوا عليه و آله Bu evşāfla mevşūf olan ḥabīb-i Ḥudānuñ üzerine ve āli üzerine şalavāt getirüñ ya' nī du' ā eyleñüz. Ba' zılar *sallū* lafzını fi' l-i māzinüñ cem' idür mevki' -i du' āda vāki' olmağla emr ma' nāsı virilür dimişdür sehv itmişdür aşḥāb-ı fehme ḥafī buyurulmaya ki ḥazret-i şeyḥ dībāce-i kitābında taşliye ve selāmı vech-i mu' tād üzre (17^b) irād itmeyüp ḥamd-ı Ḥudā zımnında edā idüp üslüb-ı ḥaş ihtiyār itmişdür.

يكي از بندگان گنهكار Ḥadīs-i şerīfde vārid olan budur ki Hāq Te'ālānuñ günehkār kullarından birisi. *Günehkār* lafzında ikinci kāf ' arabīdür -*kār* iş ma' nāsınadır günāh işleyici dimekdür. Kām-kār lafzında Kemāl Pāşāzāde *Daḳāyīku'l-Ḥaḳāyīk* 'ında -kār işdür murādın işleyici dimekdür deyü taşriḥ itmişdür. Ba' zılar dimişler ki iki kāf bile 'acemīdür siyehkār ve cefākār ve bunuñ emşāli her ne var ise bu ḳabildendür zīrā lafz-ı *kār* kāf-ı ' arabī ile yā isimdür iş dimekdür yāḥūd kāşten lafzından sīga-i emrdür

²⁵⁷ Derkenār: *Ulā*, müfred ile cem' beyninde müşterekdür şeref ü rif' at ma' nāsınadır. Müfred olunca ammā cem' olunca 'ulyānuñ cem' i olur ki a' lānuñ müenneşidür. Bu taqdirce derecāt-ı a' lā demek olur. 'Ulā, elifle yazılsa ve 'aynuñ fethi cā'izdür diyen kimsenüñ bu kelāmında nazār vardur (Sūdī) (K): - (HP), (HM)

²⁵⁸ Ḥadīs-i Şerīf, : "Allāhu Teāla ile kulu arasında yetmiş bin nurdan ve zulmetten perdeler vardır."

²⁵⁹ Kur'an-ı Kerim, Kalem 68/4: "Şüphesiz sen pek büyük bir ahlak üzerindesin."

ek dimekdür. Be-her-ḥāl vaşf-1 terkībī isti‘māl olunmaz nitekim tettebbu‘-1 kütüb-i luğāt-1 fürs idenlere ma‘lumdur. Ammā *gār* lafzı kâf-1 ‘acemî ile edât-1 mübâlağadır günehgâr dimek mübâlağa ile günâh işleyici dimekdür. انتهى كلامه Ḥafî degüldür ki itdügi taḥkîk müselleme degüldür. Be-her-ḥāl vaşf-1 terkībī isti‘māl olunmaz didüğinden kavâ‘id-i fürsî ne deñlü tettebbu‘ itmişdür ma‘lüm olur ḥaḳ budur ki *gār* lafzı kâf-1 ‘acemîyle edât-1 nisbet olup -ci ma‘nâsı murâd olur meşelâ perverdgâr dimek yaradıcı dimekdür *gâh* ḥazf-1 elif ile daḥı isti‘māl olunur. Ba‘z-1 elfâza maḥşûş olup elifi işbât itmezler meşelâ demirciye kıyumcıya âhenger ve zerger dirler ve işbât-1 elif daḥı ba‘z-1 elfâza maḥşûş olup ḥazf-1 elifle isti‘māl olunmaz meşelâ balçıkçıya gilgâr dirler ve ba‘z-1 elfâzda ḥazf u işbât ikisi bile câ‘îz ü müsta‘meldür meşelâ sitemgâr ve sitemger dirler ve ba‘z-1 elfâz olur ki meşelâ kâmkâr ü günehkâr ve sitemkâr ü cefâkâr gibi kâf-1 ‘arabî ve kâf-1 ‘acemî ile daḥı müsta‘mel olup iki ma‘nâ ile murâd olmaḳ câ‘îzdür ve ba‘z-1 elfâz kâf-i ‘arabiyye maḥşûşdur siyehkâr gibi ve ba‘z-1 elfâz kâf-1 ‘acemiyye maḥşûşdur rûzgâr, perverdgâr gibi bu tafşîl ma‘lüm olucaḳ kâmkâr lafzı elbette kâf-1 ‘acemî iledür diyenlerün elbette taḳşîrleri zâhir olur. Ḥafî olmaya ki *her geh ki (18^a) yekî ez-bendegân* deyü ta‘bîr olunsa evlâ idi. فافهم Ba‘zılar dimişler ki rûzgâr aşda kâf-1 ‘arabî iledür yevmü’l-‘amel ve vaḳtü’l-ḥuşul ma‘nâsı melḥûzdur şoñra zurefâ-yı a‘câm taşarruf idüp kâf-1 ‘acemî ile isti‘mâli şâyî‘ olmuşdur *girâmî* lafzında itdükleri gibi ki muḥterem ve mükerrem ma‘nâsınadır aşda kâf-1 ‘arabîyledür. انتهى كلامه

پريشان روزگار Bu daḥı *günehkâr* gibi *bendegân*’uñ vaşfidur vaşf-1 terkībîdür rûzgârı perîşân dimekdür evḳâtı menâhîde telef olmaḳdan ‘ibâretdür. Ba‘zılar perîşân rûzgârlu deyü tefsîr idüp ba‘dehü dimiş ki perîşân lafzı rûzgâr lafzına muzâf olmaḳ câ‘îzdür ol vaḳit ma‘nâ rûzgârı perîşân dimek olur. انتهى كلامه İzâfet didügi bîvehdür ve izâfet olduğı taḳdîrce ma‘nâ öyle olmaz. Rûzgârıñ perîşânı dimek olur ya‘nî rûzgâr anı perîşân itmiş yâḥûd rûzgârda perîşân olmuş dimek olur ḥadd-1 zâtında cümlesi tekellüfdür.

دست انابت بآمید اجابت بدرکاه حق جل و علا بر دارد

Qabul olmak recasıyla tevbe ve inâbet elini Haq celle ve ‘alâ dergâhına getüre ya‘nî günâhlarına tevbe ve istiğfâr idüp cenâb-ı Haqqa el qaldurup münâcât eyleye. *ايزد تعالی در وی نظر نکند* Haq Te‘âlâ aña nazar itmeye. *İzid* lafzı lafza-i celâle gibi ‘ilm-i hâşdur. *بازش بخواند* Ol bende girü Haq Te‘âlâya du‘â idüp mağfîret taleb eyleye. Ba‘zılar ya‘nî girü ol du‘âyı oquya deyü şerh itmiş münâsib ta‘bîr itmemiş. Zamîr-i şîn, Allâhu Te‘âlâya râci‘dür zamîr-i mef‘ûldür. Ba‘z-ı şurrâh *yekî* lafzına râci‘dür ya‘nî ol ‘abd girü deyü ma‘nâ virmişdür hafî olmaya ki şârih-i mezkûr dibâce-i kitâbda *tâ‘ateş* lafzınuñ şerhinde dimişdür ki zamîr-i gâ‘ib olan şîn ismüñ âhîrine muttasıl olsa muzâfun ileyh ma‘nâsını müfîd olup fi‘lün âhîrine muttasıl olsa mef‘ûliyyet ma‘nâsını ifâde eyler ke-zâlik revâbit-ı âhîrine muttasıl olduqda dağı mef‘ûl olur. (18^b) انتھی Bu taqdirce bu mağallde şînî zamîr-i fâ‘il tütup ‘abde ircâ‘ itmek nefsinde fâsid olduğundan ğayrî kendü taḥkîkine dağı muḥâlifdür. *باز اعراض کند* Girü Allâhu Te‘âlâ i‘râz eyleye ya‘nî tevbesin qabul itmeye. *بازش بتضرع و رازی بخواند* Ol bende girü tazarru‘ ü zârî eyle Rabbü’l-‘izzete du‘â eyleye. Ba‘zılar bu mağallde dağı girü ol kul du‘âsını tazarru‘ ü zârîlik bula oquya dimiş maqşûd du‘â oqumaq degüldür.

ya‘nî Haq Te‘âlâ Hazreti üçinci def‘ada ol bendesinüñ tevbesin qabul idüp ve meleklerle diye ki *يا ملائکتی Ey benüm meleklerüm! قد استحييت من عبدي* Ba‘z-ı nüsaḥda lâm-ı te‘kîd ile *لقد استحييت* vâki‘ olmuş ya‘nî taḥkîk ben qulumdan utandum ḥayâ ve istiḥyâ keyfiyyât-ı nefsanîyyeden olduğı cihetden şân-ı ulûhiyyet andan münezzehdür murâd ma‘nâ-yı lâzımîsidür ya‘nî bu mertebden soñra qulumuñ du‘âsın redd itmegi lâyıq görmeyüp ‘ayn-ı rızâ’ ile nazar itdüm. Ba‘z-ı nüsaḥda *قد استحييت* vâki‘ olmuş isticâbetden fi‘l-i mütekellim olur qalem-i nâsiḥden sehvdür. *Hemî şerm dârem* ‘ibâreti ve *güneh bende kerdest ü ü şermsâr* feḥvâsı meşhûr ve suṭûr olan nüshanuñ şihḥatine delîl-i vâzıḥdur. *وليس له رب غيري* Hâlbuki qulumuñ benden ğayrî efendisi var mıdur gâhî yoqdur anuñ ḥâcetini ben bitürmesem kim bitürür. *فقد غفرت له* Böyle olcaq taḥkîk ben qulumı yarlıqadum.

داجتشرأ برآوردم و داہی مرآدین ہاہیل ۛulumuñ du' āsın ۛabul itdum دعوتشرا اجابت کردم eyledüm. ۛارم شرم ہمی شرم دارم ۛarم Zira ki ۛulumuñ keşret-i du' ā vü zārisinden utanurın lāyık görmezın ki du' āsın ۛabul itmeyüp dergāhumdan maḥrūm gönderem ḥadīs-i şerīfde vārid olmuşdur ki bir günehkār ۛul kıyāmet güninde Ḥaḳ Te' ālānuñ 'ināyeti ile şırātı geçdükdēn şoñra eline bir maḥtūm kitāb virilür. Dünyāda itdüğü günāhlaruñ cümlesi tafşıl üzre anda meşūr olmuş ve yazılmış ki ۛulum sen bilürsin ki dünyāda benüm rızā'-ı şerīfūme (19^a) muḥālif çok ma'şiyet irtikāb itmışsin ammā bu gün seni ḥaḳ içinde rüsvāy itmege utandum izḥār itmedüm yūri var cennetūme dāḥil ol seni 'afv eyledüm deyü buyurılmış. Hemi lāfzı lisān-ı fāriside taḳdīr içündür ya'nī anuñ keşret-i tazarru' ve бүкә' ile du' āsı benüm rızā ve maḡfıretūme vesīle olmaḳ muḳarrerdür ve muḥaḳḳaḳdur²⁶⁰. Yaḥyā bin Mu' āz-ı Rāzī Ḥazretleri va' z ve tezķir ešnāsında bu ḥadīs-i şerīfi rivāyet idüp buyururlar idi ki:

سبحان من یذنب العبد فیستحي هو²⁶¹ pes Ḥazret-i şeyḫ ḳuddise sırruhu bu kelām-ı şerīfūñ mazmūnını nazm idüp buyurur ki: Ḥudāvendigāruñ ya'nī Ḥaḳ Te' ālānuñ luḡ u keremini gör. Ḥudāvend sāḥib dimekdür kār kāf-ı 'arabī ile iş ma'nāsınadır aşda terķib-i izāfīdür şāni'-i 'ālem dimekdür ḥıffet maḳşūd olup sükūn-ı dālla isti' māl olunur. او شرمسار ۛulı günāḥ ider Ḥaḳ Te' ālā istiḥyā ider ḥaḳḳā ki mülāḥaza olunsa bunuñ fevķinde luḡ u kerem mutasavver degüldür. Utanup ḥicāb çeken kimesneye şermsār dirler şermsāruñ aşlı şermesār terkīb olunmaḡla hā ḥazf olunmuşdur şerme'deki hā iḥtişāş içündür. Şerm uddur. Şerme udludur sār kelleye dirler kişi utancaḳ baş aşāḡa şalup eşer-i ḥayā anda zāḥir olmaḡın aña nisbet iderler. Bir kimse utansa ḥacālet gelse şermsār oldu dirler kezā fī-Daḳāyīḳu'l-Ḥaḳāyīḳ bu taḳdīrce şermsāruñ ma'nā-yı luḡavīsi depesi udlu demek olur ḥicāb ü istiḥyā iden kimesneye şermsār ıtlāḳ olunduğı bu ma'nādan me'hūz olur. Ba' zılar bu taḳḳıḳden ḡāfil olup dimiş ki sār edāt-ı keşretdür aşlı zār'dur ammā ba' z-

²⁶⁰ muḳarrer ve muḥaḳḳaḳdur (K), (HP): muḳarrerdür ve muḥaḳḳaḳdur (HM)

²⁶¹ “Cenāb-ı Allāḥ'ın kulu günāḥ işler, o utanır.”

ı kelimelerde zā sīn'e mübeddel kılnur²⁶² meşelā ruhsār dirler yüzi çok dimek olur yüzün büyüklüğünden ve degirmiligidinden ta' bīrdür pes *şermsār* dimek hayāsı çok dimekdür. انتهى كلامه Bu kelāmı halelden hālī degüldür. Evvelā *Baħrū'l-gārāib* şāhibi olan Mevlānā Ḥalīmī taşriḥ itmişdür ki zā sīn'e tebdīl kılnmak āhiri ḥarf-i (19^b) ḥalaḳ olan isme muttaşıl olduğı zemānda olur ruhsār ü kühsār ve şāhsār gibi bu taḳdırce *şermsār*'uñ aşlı şermzār olduğı müselleml olmazdur şāniyen ruhsāruñ aşlı ruḫzār olmağı cā'iz gördüğünde *Baħrū'l-gārāib* şāhibi bile ḥaḫā itmişdür deyü Kemāl Pāşāzāde merḥūm *Daḳāyīḳu'l-Ḥaḳāyīḳ* 'ında beyān itmişdür. والله علم بالصواب²⁶³

عاكفان كعبه جلالش Allāhu Te'ālānuñ 'azamet ve celāli ka'besinden mu'tekif olanlar ya'nī ḫā'at ü 'ibādetde müdāvet ü mülāzet idüp bir laḫza ḥıdmetden ve teveccühden hālī olmayan muḫarrebān-ı dergāh-ı ilāh ve 'ārifān-i dil-āgāh

بتقصير عبادت معترفند كه ما عبدناك حق عبادتك Cenāb-ı 'izzetüñe lāyık olan ḫā'atı itmege ḳādir olmadık ve ḫaḳ 'ibādeti idemedük deyü 'aciz ü taḳşīrlerine mu'teriflerdür

و واصفان حليه جمالش daḫı Allāhu Te'ālānuñ cemālinüñ zīb ü zīnetini vaşf idenler ya'nī müdām tecellī-i cemāle maḫzar olup istiğrāḳla müşāhede-i dīdār idenler.

بتحير منسوب كه ما عرفناك حق معرفتك Senüñ zātuñı künhi ile taşavvur itmege ḳādir olmaduk deyü ḫayrette ḳalmışlardır. Şi'r:

اعتصام الورى بمغفرتك

عجز الواصفون عن صفتك

تب علينا فاننا بشر

264 ما عرفناك حق معرفتك

İmām-ı Ā'zam Ḥazretlerinden rivāyet olunur ki:

سبحانك ما عبدناك حق عبادتك ولكن عرفناك حق معرفتك²⁶⁵ buyururlar imiş. *Fıḫ-ı Ekber* 'lerinde عرفنا الله حق معرفته و ما عيدناه حق عبادته²⁶⁶ daḫı buyurmışlardır. Maḫşūd mükellef

²⁶² mübeddel olur (K): mübeddel kılnur (HM), (HP)

²⁶³ "Allāh en doğrusunu bilir."

²⁶⁴ "Veraya ulaşmak senin mağfiretinlemdir, vâsıfların aciz kalması senin sıfatındandır. Biz beşeriz, sana tövbe ederiz. Biz seni sana layık bilişle bilemeyiz."

²⁶⁵ "Biz seni gerektiği gibi tanıyamadık, hakkıyla ibadet edemedik ey ibadet edilmeye en layık olan Allāhım"

olduğumuz mertebe-i haqq ma'rifetdür deyü tevcih itmişler. Ba'z-ı muhaqqıklar murād-ı şerīfleri vācibü'l-vucūduñ zātına ve şifātına taşdıkdır deyü taḥkīk itmişlerdür.

²⁶⁷ كما قيل امتنع تصور ذاته و امکن التصديق بصفاته و قيل تصور ذاته محال و للتصديق بصفاته مجال

‘Ākile ‘aqlı çün ‘iḳāl oldı

Seni bilmek aña muḥāl oldı

Didi ‘irfānuña iren sālik: ماعرفناك حق معرفتك ²⁶⁸ Kıt‘a: *كر كس وصف اوزمن پرسد* Eger bir kimse Bārī Te‘ālā Ḥazretinüñ vaşfını benden şorarsa ya‘nī zāt-ı vācibü'l-vucūdu künhi ile beyān eyle dirse. *بی دل از بی نیشان چه کوید باز*. Lafz-ı *bāz* açuḳ dimekdür açdı diyecek yerde *bāz gerd* dirler kelām ile keşf olıcaḳ *bāz (20*) goft* dirler. *Çi güyed* *bāz*’uñ ma‘nāsı ne keşf ide dimekdür. İstifhām-ı inkārīdür ya‘nī bī-‘aql olan kimesne bī-nişān olup künhi ile taşavvur olunmaḳ mümteni‘ ve muḥāl olan zāt-ı melik-i müte‘ālden söz açmağa ve ḳıl ü ḳāle ve tekellüm itmege mecāl yoḳdur. Ba‘zılar *bāz* lafzını daḫı ve girü ma‘nāsına ḥaml itmişler ya‘nī ḥāl böyledür daḫı söyleye ve yāḥūd birince def‘a beyān olundu daḫı ne beyān eyleye dimekdür dimişler. Ba‘zılar daḫı *bāz* lafzını bu maḥalde maḥzā taḥsīn lafzı içün gelmişdür dimişler zā’id söylemişler Mevlānā Sürūrī merḥūm Seydī ‘Alīzāde bu maḳāmda *bāz* lafzı rüşen ma‘nāsına isti‘māl olunmuşdur didüğünde meftūḫ ma‘nāsına muḡāyir zann eyledi deyü redd ü taḥtī’e itmişdür. Ammā ḥaḳ budur ki Seydī ‘Alīzāde’nüñ kelāmına nazār olunsa rüşen ma‘nāsını meftūḫ ma‘nāsına muḡāyir tutmaz fehm olunmaz. Mışrā‘:

²⁶⁹ وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا Felā cerem ikisinüñ bile ‘ibāretleri naḳl olunmaḳ münāsib görildi ki müḥāla‘a idenlere ḥaḳīḳat-i ḥāl rüşen ola:

قال المولى ابن سيدي على چه كويد باز يعنى ما يقول مرّة اخرى كانه اشار به الى انه ذكر فى بيان اوصافه تعالى اقوالا كثيرة ولم سيتوف حقه بعد و قيل ان باز ههنا استعمل بمعنى روشن يعنى ما يقول قولاً ظاهراً استفها ماعلى سبيل الانكار و قيل انه من قبيل الصلات الزوايد و اعلم ان باز يحيى على معان بمعنى العودة

²⁶⁶ “Biz sana layık marifetle seni tanıyamadık ve hakkıyla ibadet edemedik.”

²⁶⁷ “Dediler ki: zatının tasavvur edilmesini menetti. Sıfatlarının tasdik edilmesine imkân verdi. Zatını tasavvur etmek imkânsız. Sıfatlarını tasdik etmeye imkân vardır.”

²⁶⁸ “Biz sana layık marifetle seni tanıyamadık.”

²⁶⁹ El-Mütenebbî, “Sağlam sözleri kötileyen nice kişiler vardır.”

اسما بالتركي كبرو و مبعنى المفتوح و مبعنى العضد و مبعنى فرق كردن و مبعنى الطير المعروف الذي يصاد به و مبعنى الامر من بازیدن و يحيى صفة فى بعض التراكيب مثل حقه باز و مبعنى اللعب اسما انتهى كلامه و قال المولى سرورى چه كويد باز اعلم ان لفظ باز يحيى لمعن مبعنى العودة بالتركي كبرو و مبعنى الفتوح و مبعنى العضد و مبعنى فرق كردن و معنى الطير الذي يصاد به و مبعنى الامر من بازیدن و يحيى صفة (20^b) في بعض التراكيب مثل حقه باز و مبعنى اللعب اسما فالمراد ههنا اما المعنى الاول اي مايقول مرة اخرى كانه اشار به الى انه ذكر في بيان اوصافه تعالى اقوالا كثيرة ولم يستوف حقه بعدا والمعنى الثاني يعنى مايقول قولاً مفتوحاً ظاهراً و القول بان باز ههنا استعمل معنى روشن و هم لانه حاصل المعنى الثانى وليس 270 معنى مغايراً له والقول بانه من قبيل الصلوات الزوايد من الزوايد انتهى كلامه

Eger fi' l-ḥaḳīḳa menşe'-i i' tirāzı Seydī ' Alizāde iki maḥallde ya' nī maḳām-ı icmāl ve tafşilde mükerrer zıkr idüp birinde rüşen ve birinde meftūh ta' bīr itdügi ise

مرّة اخرى ibāretiyle tefsīr itdüğünde daḥı bu i' tirāzı irād itmek gerek idi zīrā tefsīr-i mezkūr daḥı ma' nā-yı evvelūñ ya' nī ' avdūñ ḥāşılıdır.

عاشقان کشتگان معشوقند ' Aşıkler ma' şūqlaruñ maḳtülleridür ya' nī ' aşıkler helāk olmışdır. *بر نیاید زکشتگان آواز*. Maḳtül olanlardan āvāz çıkmaz ve mürdeler söylemezdir. Ba' zılar *ber* lafzı bu maḥalde ḳaṭ' ā ma' nāsınadır ašlā āvāz gelmez dimekdür dimişler bu ma' nā luḡatlarda bulunmadı. *یکی از صاحب دلان*. Erbāb-ı dilden biri ya' nī taşavvufdan bir ' aziz. Ba' zılar şeyḫūñ murādı kendüdür ve bu kitābında nice mevāzı' da kendü nefinden böyle ta' bīr itmişdür dimişler.

²⁷⁰ Seydī ' Alizāde şöyle demiştir: *Çi güyed bāz yani ikinci kez (geri) ne söylüyor?* Allāhu Teālanın vasıflarını anlatmada çok şey söylemiş ve hala hakkını verememiş olduğuna işaret ediyor. *Bāz* burada rüşen anlamında kullanıldı yani istifhām-ı inkārī olarak *apaçık bir söz söylüyor* bunun zaid sıladan olduğu görüşü de ifade edildi. Bil ki *bāz*, birçok farklı anlama gelir. İsim olarak *avdet* Türkçedeki *geri* anlamına, *açık* anlamına, *'aḳud (pazı)* anlamına ve *fark kerdan* anlamına, avda kullanılan malum kuş anlamına, *bāziden*'den emir anlamına gelir. Bazı terkiplerde sıfat olarak da gelir, hokkabāz gibi. İsim olarak *oyun* anlamına gelir. Sözün sonu.

Mevlānā Sürürī şöyle demiştir: *Çi güyed bāz*, bil ki *bāz* sözü birçok anlama gelir: *avdet* Türkçedeki *geri* anlamına, *açık* anlamına, *'aḳud (pazı)* anlamına, *fark kerdan* anlamına, avda kullanılan kuş anlamına, *baziden*'den emir anlamına gelir. Bazı terkiplerde de sıfat olarak gelir hokkabāz gibi, *oyun* anlamına isim olarak da gelir. Burada *bāz* sözünden murat; ya ilk mana yani *ikinci kez ne söylüyor*. Burada sanki o Allāh'ın sıfatlarını anlatmak için çok şey söylemiş ama yine de hakkını verememiş olduğunu işaret ediyor. İkinci mana: yani *açık ve zāhir söz söylüyor* burada “*bāz* rüşen anlamında kullanılmıştır” sözü vehimdir. Çünkü o anlam ikinci anlamdan hâsıl oluyor ve ona aykırı bir anlam değildir. “onun zaid sıla kabilinden olduğu” sözü de zaidir. Sözün sonu.

Murākabe girībānına baş çekmiş idi ya‘nī başın yaçasına çeküp ‘ādet-i meşāyih üzere murākabeye varmış idi²⁷¹ *داهی و در بحر مکاشفه مستغرق شد* mükāsefe deryāsında müstağrağ olmuş idi ya‘nī mażhar-ı tecellī olmuş idi.

Ol vakıt ki ol hāletden gerü evvelki hāline geldi.

Yārāndan biri inbisāt ve mülātafe tārīki ile ya‘nī şūhlik yüzinden ol ‘azīze eyitdi ki. *ازین بوستان که تو بودی* Bu olduğūn ya‘nī seyr idüğūn būsāndan *ما را چه تحفه کرامت آوردی* bize ne kerāmet tuhfesi getürdūn ve ne armağanla geldūn *کفت* ‘azīz ol kimseye cevāb virüp didi ki. *چون بدرخت کل برسم* (21^a) Eger gül ağacına irişürsem ve tecellī-i zāt ü şifāta mażhar olursam *دامنی پرکنم هدیه اصحاب را* āşhāb ü āhbāba armağan içün ol gülden bir etek talduram ya‘nī vāşıl olduğum esrār-ı ilāhiyyeden bir miqdārın ‘aqlumda tūtup tālīb-i ‘irfān olan yārāna şerh ü beyān eyleyem.

Çünkü gül ağacına irişdüm ve gülşen-i kudse vāşıl oldum.

Gül rā’ihası ‘aqlum alup beni şöyle mest ü bī-hūş ve hayrān ü medhūş eyledi ki *دامنم از دست برفت* dāmenüm elümden gitdi. Gül cem‘ itmiş olduğımı bu ‘ibāret fi’l-cümle eş‘ārdan hālī degüldür ya‘nī esrāra vāqıf oldum ammā kendümi yavı kıldum ve bildüklerüm bile unuttum bu kıanda kıaldı ki haber virmege mecāl ü kudret ola. Kıı‘a: *مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز* Zāhir budur ki *مurg-i seher*’den murād bülbüldür zīrā ‘ışkla sūzān ve dillerde destān olan oldur yā‘nī ey bülbül-i nālān seherlerde bīhūde efgān eyleme yürü var ‘ışkı pervāneden öğren.

Zīrā ki ol yanup göyünmiş pervānenüñ cāmı gitdi ya‘nī āteş-i ‘ışkla ve ‘ışk-ı āteşle yanup helāk oldı ve āvāzı çıkmadı.

کمال عاشقی پروانه دارد

*که هیچ از سوختن پروا ندارد*²⁷²

Hāzret-i Şeyh rahmetullāhi ‘aleyh *pervāne*’yi ‘āşık-ı şādıqlara teşbīh idüp ve *murg-i seher*’i ‘ışk-ı ilāhiden bī-behre olan müdde‘ilere teşbīh itmişdür. ²⁷³ *لله درّه*

²⁷¹ murākabeye varmış idi (K): murākabeye varmış idi ya‘nī mażhar-ı tecellī olmuş idi (HM), (HP)

²⁷² “Pervane sahiptir mükemmel âşıklığa, yanmaktan pervası yoktur asla”

این مدعیان در طلبش بیخبر اندند Bu müdde'iler maṭlūb-ı ḥaḳīḳinūñ talebinde bile bī-ḥaberlerdür ve ğāfillerdür²⁷⁴ ya' nī henūz ṭālib daḥı degüllerdür ḳanda ḳaldı ki vāşıl ü kāmīl olalar da' vā-i vuşūl itdükleri maḥcūb u maḥrūm olduklarına delīl-i vāzīḥdur.

کانرا که خیر شد خبری باز نیامد Zīrā ḥaber dār olup vāşl-ı Ḥaḳḳ olandan girü bir ḥaber gelmedi ve hīḳ kimse min-ba'd andan cevāb almak müyesser olmadı ḳanda (21^b) ḳaldı ki da' vā maḳāmında ola. *كما قيل من عرف الحق كل لسانه*²⁷⁵ Bu daḥı cā'izdür ki *bāz* lafzı aḳıḳ ma'nāsına ola ya' nī ma'rifetullāha vāşıl u ṭarīḳat ü ḥaḳīḳatde kāmīl olanlardan egerḳi ba'z-ı işārāt ü rumūz şudūr ü burūz itdi ammā hergiz bir aḳıḳ ḥaber gelmedi ve keşf-i rāz olmadı. Bu iḥtimāl daḥı vardır ki vāşıl-ı Ḥaḳḳ olanlardan ḥaber gelmedi ya' nī nām ü nişānları ta' ayyūn ve 'ünvānları belürmedi.

*اولیای تحت قبای لا يعرفهم غیري*²⁷⁶ feḥvāsınca anlar kendülerin ḥaḳḳa bildürmedi dimek ola. *ای برتر از خیال و قیاس و کمان و وهم* Ey ḥayālle ḳıyāsla ḳān ile vehmle taşavvur olunmaḳdan münezzeḥ olan Ḥudā-yı bī-ḳūn teḳaddes zātuñ ani'l-evhām ve'z-zunūn. Beyt:

وصف کمال ذات تو بحریست کاند

²⁷⁷ و هرکز بساحلی نرسد کشتی خیال

وزهرچه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم Daḥı her nesne ki söylemişlerdür işidüp oḳumışız cümlesinden berter olan ma'būd-ı bī-zevāl *والضلال أهل الزيغ*²⁷⁸ تعالی شانک عما يقول أهل الزيغ والضلال

Senīdīm lafzı ekşer nüşhada vāv-ı 'aṭfsuz bulındı. *Gofteend* 'ibāretinūñ beyānı olmaḳa ḥāml itmişler ya' nī ol söyledükleri sözlere işitdük ve oḳumışız bir şāriḥ daḥı anuñ ba'zısını işitdük daḥı ba'zısını oḳumışız deyü şerḥ itmiş ba'z-ı nüsaḥda vāv-ı 'aṭfla bulındı ya' nī her söyledükleri sözden ve her işidüp ve oḳuduḳumuz sözlere berter olan Ḥudā-yı bī-hemtā. *Berter* lafzı a'lā ma'nāsınadır mışrā'-ı evvelūñ

²⁷³ “Allāḥ ḥayrını çoḳaltsın”

²⁷⁴ bī-ḥaberlerdür ve ğāfillerdür (K): bī-ḥaberler ve ğāfillerdür (HM), (HP)

²⁷⁵ Hadīs-i şerīf: “Her kim ki Allāḥ'ı bildi, kendi lisanıyla bildi.”

²⁷⁶ Hadīs-i şerīf: “Benim velilerim kubbelerimin altındadır, (benden) başkası onları bilmez.”

²⁷⁷ “Kemal sıfatı senin kusursuz zatının denizidir ki içindeki hayal gemisi asla sahile erişemez.”

²⁷⁸ “Kalbinde problemi olanların ve dalalet (sapkınlık) ehlinin senin yüce şanın hakkında dedikleriyle ilgili”

mazmūnına nazār-ı münezzeḥ ma' nāsı murād olur. Mıṣrā'-ı ṣānī ile firaḳ-ı dālleden ṣudūr iden maḳālāt maḳūlesi murād olursa yine tenzīḥ ma' nāsı muḳarrer olur.

عَمَّا يَصِفُونَ 279 سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى Eger ni' met-i kemāl-i Ḥaḳḳ ve vaṣf-ı cemāl-i muḳlaḳ iden 'āriflerüñ kelimātına bile mütenāvil olursa anlara nisbet tenzīḥ ma' nāsı maḳṣūd olmayup لا احصى ثناء عليك 280 feḥvāsınca anlaruñ ḥamd ü ṣenāları mertebesinden daḥı a' lāsın dimek olur. Bu taḳdīrce bu maḳāmda iki ma' nāya bile ṣāmil olan (22^a) berter 'ibāretinüñ ḥüsn-i mevḳi' zevḳ-i selīm aṣḥābına rüṣendür. Kıt' a:

مهيمنا ملكا قادرا خداوندا

تویی رؤف ورحيم و عفور و غفارم

ز کرده توبه و استغفر الله از گفته

اگر چه خوب و پسندیده است گفتارم 281

وماخلقت الجن والانس الا ليعبدون : مجلس تمام كشت و باخر رسيد عمر 282 feḥvāsınca gūyā ki müddet-i ḥayāt-ı insān-ı ma' rifetullāḥ taḥṣīli için ve zāt u ṣıfātından baḥṣ itmek için 'aḳd olunmuş bir meclisdür. Lā-cerem ol bābda miḳdār-ı maḳdūr güft ü gū idüp söz nihāyet buldı ve 'ömr āḥire iriṣüp meclis tamām oldı. Şeyḫ Sa' dī ḳuddise sırrıhu altı yüz ḫoḳsan bir tāriḥinde yüz iki yaşında vefāt itmişdür. *Gūlistān*'ı te'lif itdügi zemānda ki altı yüz elli altı senesidür. Altmış sekiz yaşında idi ol senede olan 'ömr āḥir oldı dise ba' id olmaz. Egerçi Ḥazret-i Şeyḫ ol tāriḥden ṣoñra otuz beş yıl daḥı mu' ammer olmuşdur. ما همچنان در اول وصف تو مانده ايم Ma' a-zālik biz baḥṣe daḥı ṣimdi²⁸³ ṣürü' itmiş gibi senüñ vaṣfinuñ henüz ibtidāsında ḳalmışuz ya' nī bu deñlü müddet tekellüm idüp evṣāf-i cemīleñi bi-tamāmihā beyān u istīfāya ḳādir olmaḳ degül belki gūyā henüz ṣürü' ü ibtidā²⁸⁴ ṣadedindeyüz bu ḳanda ḳaldığı taḥḳīḳ-i esmā ve ṣıfātından ṣoñra zāt-ı baḥṣden baḥṣ-i muḥāl ola. Ba' z-ı ṣurrāḥ bu maḥallde tamām

²⁷⁹ Kur'ān-ı Kerīm, En'ām 6/100: "O Sübhan'dır (herşeyden münezzehtir), vasıflandırdıkları şeylerden yücedir."

²⁸⁰ Hadīs-i şerīf: "Sana layık olduğun senayı yapamam."

²⁸¹ Selmān-ı Sāvecī: "Ey Müheymin, Ey Melik, ey Kādir, Ey Hüdāvend/ Rauf ü Rahīm ve Gafūr ü Gaffār sensin/ Eğer sözüm beğenilmişse sana (Allāh'a) ettiğim tövbe istiğfardandır."

²⁸² Hadīs-i şerīf: "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."

²⁸³ daḥı ṣimdi (K): ṣimdi daḥı (HP), (HM)

²⁸⁴ ṣürü' ü ibtidā (K), (HP): ṣürü' ibtidā (HM)

gešt ‘ibāretini ای صار تماماً deyü tefsīr ile iktifā idüp gūyā şerh ü beyāna muhtāc olan hemān ol ‘ibāretdür zann eylemiş müşkil hāl itmiş. Ba‘zılar dağı mışrā‘-ı āhīri ya‘nī ‘āciz mānde ‘īm henūz tamām ne-kerde ‘īm deyü şerh itmiş ḥafī degüldür ki henūz temām olmadı demek ekşeri beyān olunup ve çoğı gidüp az kalmağı iş‘ār eyler. Ḥuşūş-ı maḳāma muvāfiḳ vāşıl-ı merāma muṭābıḳ degüldür. Ba‘z-ı şurrāh dağı dimişki ya‘nī meclis-i ḥamd yāḥūd kitāb tamām oldı zīrā ‘ādetdür ki evvel kitāb te‘līf olunup andan şoñra dībāce temām iderler ḥadd-ı zātında bu tevcīh dağı nā-müveccehdür. (22^b) *نكر جميل سعي كه در افواه عوام افتاده است* Şeyḫ Sa‘dīnūñ zīkr-i cemīli ki ‘āmme-i nāsuñ ağızlarına düşmişdür ya‘nī ḥalḳ-ı ‘ālem içinde ḥüsn-i ḥāl ve fazl-ı kemālle meşhūr ve elsine-i ḥavāşş ü ‘avāmda vaşf-ı cemīli mezkūrdur. Şeyḫūñ ‘avām zīkrine ḳaşr itdügi maḥzā ḥazm-ı nefis ve izhār-ı meskenet ve tevāzu‘ içündür. Ma‘a-zālik güftār u āşārınūñ ziyāde iştihārına işāret daḳīḳa-yı mütezammındur. Ḥafī degüldür²⁸⁵ ki *zīkr-i cemīl* terkīb-i tavşīfīdür terkīb-i izāfī zann iden ḡalaṭ itmişdür. *و صيت سخنش كه در بسيط زمين رفته* Dağı anuñ güftārınūñ şıyt ü şadāsı ki rüy-ı zemīne gitmişdür ya‘nī meşhūr-ı āfāḳ olmuşdur. *Basit* fa‘īl be-ma‘nā-i mef‘ūldur vāsī‘ dimekdür. Bu maḥallde temām-ı vech murād olmuşdur. *و قصيب الحبيب حديثه كه* Dağı anuñ ney-şeker gibi lezīz olan kelāmuñı ki *همچو شكر می خورند* sükker gibi yerler demek ḥazz ile zevḳ ü şafā ile oḳuyup mütelezziz olmaḳdan kināyetdür meşelā diyār-ı rūmuñ zūrefāsı ḳavun cekirdegine mu‘tād oldukları gibi evlād-ı ‘arab mābeyninde ‘ādetdür ki şeker ḳamışını ḳıṭ‘a ḳıṭ‘a kesüp muḳaşşer ü mubaḥḥar idüp destmāl ḳoyup götürürler yārān ü āḥbāba ḥīn-i mülāḳātında izhār-ı maḥabbet idüp birer ikişer virürler ve ṭabaḳlar içine ḳoyup āḥbāb biribirlerine gönderürler bu sebebden ney-şekere ḳaşabü’l-ḥabīb itlāḳ şāyī‘ olmuşdur ke-zālik erbāb-ı ma‘ārif mābeyninde şeyḫūñ güftār u āşārınūñ iştihārı ve raḡbet ü i‘tibārı bu meşābede olup zümre-i ‘irfāndan olan ihvān meyānında tuḥfe vü hediyye resmi ile tedāvül ü te‘āṭī vü tenāvül olunur ve ney-şekeri şeker gibi yerler demekde rekāket yokdur zīrā maḳşūd ḥadd-ı zātında şeyḫūñ güftārı mānend-i ney-şekerdür ve ḥalḳ-ı ‘ālem dağı ol

²⁸⁵ ḥafī degüldür (K): ve ḥafī degüldür (HP), (HM)

meşābede bilüp belki ‘ayn-ı şeker gibi telezzüz iderler dimekdir. فتأمل *Kaşabü'l-ħabīb* ‘ibāretinüñ *ħadīś*’e izāfeti müşebbehün bihüñ müşebbehe izāfeti ħabīlindendir vech-i teşbīh zıkr olınan ma‘nādur. Ba‘z-ı şāriħler vech-i teşbīhde bir mertebe daħı diĸkat idüp dimişler ki şeyħüñ dūrölüp (23^a) tūmar olan evrāķuñ içinde mektūb olan kelimātı ney-şekere teşbīh olunmuşdur. Ammā bu resme tevcīh ve bu vechle teşbīh tūmar olmayan evrāķa ‘adem-i şümülü cihetinden ĸāşır olduĸı zāhirdür. Ba‘z-ı şurrāħ daħı dimişler ki *kaşabü'l-ħabīb* fāriside ney-şekerdür zāhir olan *kaşabü's-sükker* ta‘bīr itmek idi *ħabīb* lafzına izāfetle *kaşabü'l-ħabīb* deyü ta‘bīr idüp *ħabīb*’i sükker maĸāmında zıkr itdükleri lezzetde sükkere teşbīh olunduĸı cihetdendir. Bu tevcīh daħı tekellüfden ħālī degüldür. Ĥadd-ı zātında *kaşabü's-sükkere kaşabü'l-ħabīb* ıtlāķınüñ vechi muĸaddemā zıkr olınan ma‘nādur. Ba‘z-ı şurrāħ daħı dimiş ki *kaşb* şāduñ sükūnyıla burada şol ħurmādur ki aĸızda taĸılur. Bu taĸdīrce *kaşabü'l-ħabīb* demek ya peyĸamber ħurmāsı demek ola ki ħabībden murād Ĥazret-i Ĥabībullāh ola ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām veyā ħabīb-i maħbūb ma‘nāsına ola nefīs ħurmā demek ola. انتهى كلامه Bu söz ħod ĸalať-ı fāhişdür. Zīrā ol didüĸi ħurmā ma‘nāsına ola sīn-i mühmelenüñ sükūnyıla *kaşb* lafzıdır şād ile degüldür ve

في الصحاح القسب تمر يابس يتغنت في الغم صلب النواة و في فقه اللغة للامام الثعالبي القسب التمر اليابس و كذا
 286 في جميع اللغات

Ĥuşūşā meşhūr olan şāduñ fetħiyledür sükūnyıla olmaĸ rivāyete muħālifdür²⁸⁷ ve bu maħalde şād ile *kaşab*’dan ney-şeker murād olduĸı maħall-i iştibāh degüldür. Bu ‘aşrda İstānbulda olan yārān-ı ‘acemüñ ekşeri ‘ālem-i şabādan mazbūt u maħfūzumuz olan *kaşabü'l-ħabīb* ‘ibāretidür didiler. Ba‘z-ı ehālünüñ taħķiķi üzre bu taĸdīrce Sa‘dī’nüñ ceb ħurmāsı gibi laťif ü lezīz güftārını şeker gibi tenāvül iderler demek olur. Diyār-ı ‘acemde āħbāb ceblerinde ba‘z-ı laťif ħurmā götürüp biribirine nebāt gibi şunarlar imiş deyü menķüldür. *Ceyb* lafzı Türkide ceb deyü ta‘bīr

²⁸⁶“Sihāh’ta: Kaseb kuru hurmadır. Aĸızda daĸılur sert çekirdekli. İmam Sa’ālibi’nin Fıkhullāhında ise: Kaseb kuru hurmadır. Bütün sözlüklerde de böyledir.”

²⁸⁷ şāduñ fetħiyledür sükūnyıla olmaĸ rivāyete muħālifdür (K), (HP): şāduñ fetħiyledür sükūnyıladur sükūnyıla olmaĸ rivāyete muħālifdür

tdükleridür yan kesiciye ceyb-bor dirler k̄ise-bor ma' nāsına ve *ceyb ü bağaleş-rā dīdem nebūd* dirler ve zāhir budur ki bu taqdīrce temr ma' nāsına olan (23^b) s̄inle qasb lafzıdır. Meger kim şest ü şaşt ve qafaş ü qafes qab̄ilinden olup şād ile ve s̄inle olmak cā' iz ola. Ba' z-ı zurefā-yı 'acem şād-ı meftūha ile qasabü'l-ceyb olmak üzere böyle tevcīh itdiler ki ceyb lafzı girībān ma' nāsınadır. Bu maħallde cānib-i bālādan kināyetdür. Molla Cāmī 'aleyhü'r-raħmet *Sūbha* 'sında ħār-keş ħikāyesinde dimiştür ki:

کنم از جیب نظر تا دامن

چه عزیزی که نکردی با من²⁸⁸

Ez-ser-tā-pā ma' nāsı murād olmuştur neyşekerüñ cānib-ı bālāsı ki gāyet bī-ħalāvetdür. Ĥazret-i Şeyħ tevāzu' en kendü kelāmuñı anā teşbīh idüp pādīşāhuñ iltifāt-ı şerefi ile maħz-ı şeker gibi rağbet ü i' tibār iderler dimekdür. Ĥafī degüldür ki nefsinde bu ma' nā-yı laṭife tevāzu' ü meskenet maqāmına ensebdür ve *qasab* lafzınuñ ceyb'e izāfet-i beyāniyyedür. *Qasab* ki cānib-i bālāsı dimekdür. Ceybü'l-qasab ma' nāsı maqşūddur. Ekābir-i A' cāmuñ merdüm-zādelerinden kemāl-i fazl-ı belāgatla mevşūf ve ekābir-i 'ulemā ve erkān-ı devlet nazarlarından ma' ārif-i kemālātla ma' rūf olup bi'l-fi'l āstāne-i sa' ādetde rümeli muħāsebecisi olan maħdüm-ı güzīn-i 'izzet-qarīn Mevlānā Meħmed Emin Efendi bu maqāmda mezkūr olan aqvālūñ cümlesi manzūr şerīfleri olduqda 'ämme-i nūsaħda meştūr ü cumħūr lisānında meşhūr olan qasabü'l-ceyb resmini ibkā itmek üzere ziyāde diqqat idüp buyurdılar ki: 'ibaret-i mezkūre cīm-i meftūhe ve nuñ-ı meksūre ve āħir-i ħurūf olan yā-yı ġayr-ı müteħarrike ve yā-yı muvaħħade ile cenīb lafzı olmak ma' nāsıdır ki ecvedü'l-temr ma' nāsınadır. Fi'l-kāmūsü'l-cenīb temr-i ceyyīd ħurmā mā' nāsına olan qasb lafzınuñ sād ve s̄inle isti' mālīnūñ cevāzı ħod beyān olunmuştur ve izāfet daħı beyāniyyedür. Benüm a' lā qasb ħurmāsı gibi olan lezīz ġüftārumı şeker gibi yirler dimekdür deyü bu taħkīk üzere qarār virüp bundan taħvīl mümkin degüldür

²⁸⁸ Molla Cāmī: “Cebimden eteğimin ucuna (baştan ayağa) kadar bakarım ne azizliktir ki bana etmedin (yani aziz edip izzete gark ettin.)”

deyü te'kîd buyurmuşlardır. Menba'ü'l-ma'ârif Ma'rûf Efendi Hâzretleri dağı bu ma'nâyı te'yîd buyurmuşlardır. Ba'z-ı şikâtuñ rivâyeti ile merhûm Sûzenîzâdeden menkûldür ki (24^a) zürefâ-yı 'arab mâbeyninde yârdan gelen nâmeye қаşabü'l-ceyb demek şâyi'dür. Zâhir bu dağı aşlda қаşabü's-sükkere teşbîh tarîkı ile olup galebe-i isti'mâl ile ism-i menzilesinde olmuştur. Hâzret-i Şeyh kendü kelâmuñı ma'flûb u merğûb olmağda mağbûbdan gelen mektûba teşbîh idüp eydür ki hadd-ı zâtında nâme-yi dildâr gibi sezâvâr-ı rağbet ü i'tibâr olan güftârumı şeker gibi mağbûl u mu'teber tutarlar. Hülâşa-ı kelâm budur ki bu mağâmda қаşabü'l-ceyb 'ibâretinüñ tevcîhinde beş altı ihtimâl ki zıkr olunmuştur. Her birini âşhâb-ı i'tibârdan nice kimesneler terciğ ü ihtiyâr idüp cümlesin mufaşşalan îrâd itmege me'mûr olmuştuz. Ve'l-me'mûr ma'zûr lâ-cerem. Zıkr olunan ma'ânîñüñ mezâyâsı mâbeyninde olan tefâvütüñ beyânına şarâhaten ta'arruz-ı metrûk u muhâkeme tarîkı ğayr-i meslûk olup ol huşûş erbâb-ı redd ü қаbuluñ ihtiyârlarına havâle vü tefvîz olunmağ münâsib fehmi olunmuştur. Ezhân-ı қаşrdan ba'zı gevdenler bu tahkîkâtı gördükde iz'ân idemeyüp kadğ itmişler herze söylemişler. Mışrâ': چه تفاوت کند که سک لاید²⁸⁹

و رقعه منشآتش که Dağı anuñ muharrerât ü âşârı ve ebyât ü eş'ârı ruğ'asını

چون کاغد زرمی برند Halk-ı 'âlem altun varağ gibi ildürler demek 'izzet ü ihtirâmla götürüp ziyâde rağbet ü i'tibâr itmekden kinâyetdür. *Berend* lafzı feth-i bâ ile cem'-i müstağbeldür. Maşdarı zamm-ı bâ ile *borden*'dür. Ba'z-ı şurrâğ dimiş ki muhtemeldür ki 'ibâret-i berend evvelâ zamm-ı bâ ile nitekim ba'z-ı nüsağda öyle zabğ olunmuştur boriden lafzından müstağ olur. Bu tağdîrce altun kâğıdı gibi kesüp alurlar demek olur. انتهی کلامه Hadd-ı zâtında bu dağı ihtimâl-i ba'iddür ve rivâyet-i meşhûreye muğâlifdür ba'z-ı ehâlden menkûldür ki²⁹⁰ pâdişâhlar meşârifden olan ba'z-ı fuğarâya ve 'ulemâ ve şulehâya beytü'l-mâldan müşâhereten yâğûd müsâneheten علی حسب استحقاقهم²⁹¹ birer miğdâr filori şurre ta'yîni idüp ellerine berât

²⁸⁹ Sa'dî-i Şirâzî: "Köpeğın havlaması ne fark eder, zararı yoktur."

²⁹⁰ Hadd-ı zâtında bu dağı ihtimâl-i ba'iddür ve rivâyet-i meşhûreye muğâlifdür ba'z-ı ehâlden menkûldür ki (K), (HP): Hadd-ı zâtında bu dağı menkûldür ki (HM)

²⁹¹ "Onların istihkaklarına göre"

virürler. Bir kavmüñ iştilâhınca aña *kāğad-ı zer* ta'bir olunmak ma' hüd (24^b) u müte'arîfdür ve Şeyh Sa'dî Hazretleri ki dünyâyı geşt itmişdür. Her tâ'ifeniñ isti'mâl üzre dırüb-ı emsâl ve her kavmüñ iştilâhınca kıl ü kâl irâd itse ba'id degüldür. Ba'z-ı nüsahta *çün varağ-ı zer*vâki' olmışdur.

بر کمال فضل و بلاغت او حمل نتوان کرد Bu hâleti Sa'dî'nün kemâl-i fazlına ve belâgatına haml itmege mecâl yokdur. Muhaşşal Şeyh Sa'dî'nün kelâmı mağbûl-ı enâm ve memdûh-ı hâşş u 'âmm olduğı nefsinde fazl u belâğatden ötüri degüldür.

بلکه خداوند جهان Belki böyle iştiâr ü i'tibâr bulmağa fi'l-ıhaqîka sebep budur ki pâdişâh-ı cihân. *Bel ki* lafzı idrâb içündür. Ba'z-ı şurrâh teraqqî için olmağı tecvîz itmişler bi'vechdür. *Hudâvend*ün *cihân*'a izâfeti bi-ma'ne'l-lâmdur. İsm-i fâ'ilüñ mef'ûlüne izâfetidür diyen terzîk söylemişdür. *Kutb* ve *قطب دائرة زمان* aşlda şol demürdür ki degirmen taşınıñ vasahtında mevzû' olup fevkinde olan seng-i girân ol kûtb üzerinde gerdân olur ve kûtb-ı felek bir kevkebdür ki medâr-ı felek olup gerdün-ı gerdân anuñ üzerinde devrân eyler ve ricâl-ı gaybdan birine ki bi'iznillâh taşarruf-ı 'âlem aña müfevvezdür. Cihânüñ medârı olduğı cihetden kûtb-ı zemân itlâk olunur ve pâdişâh-i İslâm olanlara kûtb-ı 'âlem didükleri nefsinde medâr olup intizâm-ı umûr cumhûr-ı enâm anlaruñ vücûd-ı pür-südları üzerine dâ'ir olduğı sebebdendür.

قائم مقام سليمان Ya'nî saltanat ü hilâfet cihetinden Hazret-i Süleymân gibi temâm-ı dünyâya hüküm ider demek murâddur. Ba'z-ı kütüb-i tevârihte meşûrdur ki Fârs memleketinde İştâhar şehrini Hazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm binâ idüp tahtgâh ü dârü'l-mülk itmişdür. Bu taqdîrce *kâ'im-i mağâm-ı Süleymân* 'ibâretinüñ hüsni mevkî' zâhirdür. *اتابك اعظم و ناصر اهل ايمان* Ehl-i İslâma yardım idici Atabekân-ı mülûkden bir tâ'ifedür cedd-i a'lâları Aşşunğurdur ki Sultân Melikşâh-ı Selçuqî'nün gulâmlarından olup Sultân Muhammed bin Melikşâhün atabegi idi ki lâlâ ve cümletü'l-mülk ma'nâsınadır Şâm ve Haleb vilâyetlerinüñ (25^a) hükümeti 'umûmen aña müfevvez olmuş idi kendüden soñra evlâdı hurûc idüp müstaqill pâdişâhlar oldılar üç bölük olup bir tâ'ife Şâm ve Haleb diyarında vâlî olmuşlardur bir cemâ'at dağı Diyâr-ı bekr vilâyetinde hükümet itdiler bir gürûh dağı Fârs memleketinde

pādişāhlık idüp Şīrāzı dārü'l-mülk itmişler idi. Memdūh-ı Şeyh olan Ebū bekr Atabekān Şīrāzdandır Şeyhūñ vālidī Ebū bekrūñ pederi olan Sa' d bin Zengīñūñ āstānesi mülāzımlarından olup Şeyh daḥı aña nisbetle Sa' dī taḥalluş itmişdir. Ba' z-ı şurrāh dimiş ki şeyhūñ memdūhı olan pādişāhuñ adı Sa' d idi kendüyi aña nisbet idüp Sa' dī taḥalluş itmişdir ki ol Sa' d ibn Ebū bekr bin Sa' d bin Zengīdür²⁹² nitekim bu kitābuñ evvelünde buyurmuşdur. Beyt:

على الخصوص كه ديباجه همايونش

بنام سعد ابو بكر سعد بن زكبيست²⁹³

Sa' d bin Ebūbekr dimekdür *ibn* lafzı maḥzūfdur. انتهى كلامه Ḥadd-ı zātında Ḥazret-i Şeyh tā Sa' d bin Zengī zemānında bu taḥalluş ile meşhūr-ı ciḥān olduḡı tevāriḥden olan erbāb-ı 'irfāna ḥafī vü nihān degüldür ve *Kitāb-ı Gülistān* 'ı Sa' d bin Ebū bekr nāmına te'lif itdügi müsellemler olsa da taḥalluş bile aña nisbet ile olmaḡı müstelzim degüldür ve benām Sa' d Ebū bekr 'ibāretinūñ taḥkīki İnşāallāhu Te'ālā görile²⁹⁴. *شاهنشاه معظم* *Sāhenşāh* aşlında şāh-ı şāhāndur lisān-ı fārisīde lafz-ı mürekkeb ma' nā-yı ḥāşş-i 'ilmiyye naql olunduḡda tertīb-i terkīb-i taḡyīr ve muzaf-ı te'hīr olunmaḡ cümle alā'im naqlindendir meşelā şāhenşāh ü şīrvānşāh ve ciḥānşāh gibi gāhī mevcūd olan iki elifūñ biri ve gāhī ikisi bile ma' ān ḥazf olunup şehenşāh ü şāhenşeh ve şehenşeh ta' bīr olunur²⁹⁵ cümlesi bile sulṭān'üs-selāṭīn ma' nāsınadır. Ba' z-ı şurrāh beglerbegi dimekdür dimiş öyle degüldür *şāhenşāh-ı mu'azzam* terkīb-i tavşīfidür. İzāfī tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdir. مظفر الدين Mülük ü ümerā elkābındandır dīn bābında muzaffer ya' nī mekāşid-i dīniyyeye vāşıl olmuş dimekdür dīn-i kavī deyü şerḥ idenler ḡālibā bu ma' nādan kināyet itmişlerdir. Ba' z-ı (25^b) nüsaḡda *muẓafferü'd-dünyā ve'd-dīn* vāḡi' olmuşdur ya' nī emr-i dīnde ve emr-i dünyāda her neye teveccüh itse vāşıl olur zafer bulur dimekdür.

²⁹²Sa' d ibn Ebū bekr bin Sa' d bin Zengīdür (K): Sa' d bin Ebū bekr bin Sa' d ibn Zengīdür (HP), (HM)

²⁹³Sa' dī-i Şīrāzī: "Hususiyetle bu mübarek dibace şehzade Sad Ebu Bekr Sad bin Zengī'nin adına yazılmıştır."

²⁹⁴ görüle (K): maḡallinde görüle (HP), (HM)

²⁹⁵ şehenşāh ü şāhenşeh ve şehenşeh ta' bīr olunur (K), (HP): - (HM)

ابو بكر بن سعد بن زنگى Bu evşâfla mevşûf u memdûh olan pâdişâh Ebû bekr'dür pederinüñ ismi Sa' d'dur ve ceddinüñ nâmı Zengî'dür.

Yeryüzünde Hağ Te' âlānuñ sâyesidür demek hâlîfesidür demekden kinâyetdür. Lāmi'î Çelebî merhûm bu maħallde hûb taħkîk itmişdür. *Fî-arzihi* lafzında olan zamîr Allāhu Te' âlāya rāci'dür. *ربّ ارض عنه وارضه* Yâ Rabb ol pâdişâhdan rāzî ol ya'nî rızâ-yı şerîfûne muvâfîk olan şalâhkâr üzre olmağa muvaffaq eyle. *Rabb* lafzı münādâdur ħarf-i nidâ maħzûfdur âşda *Rabbî* idi kesrle iktifâ olunup yâ ħazf olunmuşdur. *ارضه* Dağı anı luğf-ı ihsānuñla kendünden rāzî eyle ta ki *رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ*²⁹⁶ fehvâ-yı sa' âdet ihtivāsına mazhar ü mâ-şadağ olan efrād-ı muğarrebîn zümresinde dāğil ola dimekdür. Evvelki fi'l-i şulāsiden 'alime ya'lemu bābındandur hemze-i vaşl iledür ikinci fi'l ef'âl bābındandur hemze-i kağ iledür. Aşlı *arzi*'dür 'alāmet-i cezm içün yâ sākîğ olmuşdur. Aşlı *arza-yurzi* idi diyen şāriğ aşlını bilmemişdür. 'Abdün rızası ħayr ü şerr her ne olursa Hağğdan bilüp ħoş görüp i'tirāzı terk itmekdür. Hağğkūn rızası 'abdün ħakkında ecr ü şevāb îrāde itmekden 'ibāretdür. *بعين عنایت نظر کرده است* Sa' dīye yāğūd kitābına 'ayn-ı 'ināyetle nazār itmişdür *و تحسين بليغ فرموده* dağı ziyāde taħsîn buyurmuşdur. *Tahsîn-i belîğ* terkîb-i tavşîfidür izāfî tevehhüm iden ħalağ itmişdür. *و ارادت صادق نموده* ve gerçekden irādet ü ħulūşla maħabbet göstermişdür ya'nî ol pâdişâh dervîş-meşreb kendüyi Şeyğ Sa' dīye mürîd-i şādîğ mağāmında ħomışdur ve *irādet-i sādîğ* terkîb-i tavşîfidür. Ba'z-ı şurrāğ terkîb-i izāfî zann idüp ħalağ itmişdür. *لاجرم كافة انام* Lā-şekk ma'nāsınadur ya'nî mağzâ bu sebebdendür ki bî-tereddüd ve bi'z-zarūret (26^a) cemî'-i ħalkğ *از خواص و عوام* ħavāşş u 'avāmdan *او بمحبت* Şeyğ Sa' dīnūñ maħabbetine *اند کرايیده اند* meyl itmişlerdür. *Girāyiden* kâf-ı 'acemīnūñ kesri ile ve iki yâ ile meyl itmekdür. Ba'z-ı şurrāğda kâf-ı 'arabî ile deyü ta'bir olunmuş zāhiren²⁹⁷ ħalem-i nāsîğden sehvdür. Ba'z-ı nūsahda *gird āyendeend* vāği' olmuşdur ya'nî ħalkğ-ı 'ālem Şeyğ Sa' dīnūñ maħabbetine cem' olmuşlardur. Muğaşşal pâdişāhuñ ħüsn-i iltifātı

²⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe 9/100: "Allāh onlardan razı olmuştur, onlar da Allāh'tan razı olmuşlardır.."

²⁹⁷ zāhiren (K): ħālibā (HP), (HM)

halk-ı ‘ālemüñ rağbet ü i‘tibārına sebep olmışdır. *که الناس علی دین ملوکهم* Zīrā ki bu haber-i meşhūr maşdākınca pādişāhlar ne cānibe meyl iderse²⁹⁸ re‘āyā daħı ol ıarafa teveccüh itmek muğarrerdür. *Rubā‘i: ترا برمن مسکین نظر است* Ben miskīne senüñ²⁹⁹ nazār ü iltifātüñ olalıdan berü. Ba‘z-ı şurrāh *men* lafzı nūnuñ kesriyle olduğı zarüret-i vezn içündür dimişler. Fe-emmā hağ budur ki fārisīde mevşuf ekşer kesriyle isti‘māl olunur nazmda ve neşrde bu tağdırce zarüret-i vezn içündür dimege hācet ü zarüret yokdur. *Zān geh* ‘ibāretinde ez’den muğaffef olan zā-yı müfrede harf-i ibtidādur müz ü münzū ma‘nāsı ifāde ider. Ba‘z-ı şurrāh *ber* lafzı bu maħalde bā-yı müfrede ma‘nāsına harf-i şılādur dimiş lāzım degüldür kendü ma‘nāsına olmağ daħı müveccehdür. *فتأمل Men-i miskīn* terkīb-i tavşifīdür izāfī tevehhüm iden ğalağ itmişdür. *Miskīn* fağır ü zelīl ü muħtāc ü zā‘if ma‘nāsınadır. Hadd-ı zātında miskīn fağırdan bed-hāldür dimişler *Şihāh-ı Cevherī*’de mezkürdür ki bir Ā‘rābye şormışlar ki fağır misin dimiş ki: *لا والله بل مسکین*³⁰⁰ bu tağdırce miskīn lafzını ĩrāduñ hüsnī zāhirdür. *آثارم از آفتاب مشهور تراست* Āşār u güftārum³⁰¹ ve te‘līfāt u taşnīfātum āftābdan ziyāde şöhret bulmuşdur. *عگرچی همه عیبها بدین بنده در است* Egerçi hadd-ı zātında ve fi’l-vāki‘ her ‘ayb ü kuşūr u noğşān bu bendede mevcüddur velākin *هر عیب که سلطان بیسندد هنرست* her ‘ayb ki pādişāh anı kabül ü tağşīn ide ol ‘ayb ‘ayn-ı hünerdür. *Ger* egerden muğaffefdür³⁰². *Hod* te‘kīd içündür. (26^b) büd kâfiyesinde müsta‘meldür. *Bedīn* bāyin ma‘nāsınadır belki elif dāla ğalb olundı dimişlerdür bedān ve bedū lafzları daħı böyledür bā zarfıyyet içündür der ma‘nāsınadır. Lafz-ı *der* anı te‘kīd için ĩrād olunmuşdur yāhūd bā zā‘id olup *derīn bendeest* tağdırindedür dimişler mışrā‘-ı şānī ma‘nā-yı est’dür iki mütezammındur lākin muğadderdür. *Қыт‘а: كلی خوشبوي در حمام روزي* Bir gün ğammāmda lağif rā‘iħalu bir gil. *Hoş* lafzı bunda tatlu ma‘nāsına diyen şāriħ terziğ söylemişdür *būy* ki rāyihadır tatlılık ile ve

²⁹⁸ meyl iderse (K): meyl iderlerse (HP), (HM)

²⁹⁹ Senüñ (K), (HP): - (HM)

³⁰⁰ “Ħayır, vallāhi miskininim”

³⁰¹ Āşār u güftārum (K), (HP): Āşār güftārum (HM)

³⁰² *Ger* egerden muğaffefdür (K), (HP): *Ger* egerçi muğaffefdür (HM)

acılık ile mevşûf olmazdur. *رسید از دست محبوبی بدستم* Bir cüvānuñ elinden benüm elüme vāşıl oldu. *Gil* kâf-1 ‘acemīnün kesriyle ‘avratlar hāmmāmında başlarına sürdükleri kildür ki kâf-1 ‘arabīnün kesriyle isti‘mālī gālaṭ-1 meşhūrdur³⁰³. Merdümān-1 ‘acem ol gili gül ile āmiḥte idüp qurıdurlar ve hāmmāma varduklarınca bile götürüp meḥāsinlerine ve bedenlerine sürerler ammā diyār-1 rūmda³⁰⁴ nisvāna maḥşūş olup ricāl içinde müsta‘mel ü mu‘tād degüldür ittifaḳan bir cüvān kendü için hāmmāma bile götürüp Şeyḫ Sa‘dī Ḥāzretlerine mülākī olup bir miḳdār virmiş mütebādir olan budur ki bu kışsa vāḳi‘ ola mücerred taḫayyüli ve iddi‘ālī olmaḳ ḫilāf-i zāhirdür ammā gil-i ḫoş-büy ile vāḳi‘ olan muḫātaba taḫayyüli ve iddi‘ālī olduğında şübhe yoḳdur (Redd-i Şem‘ī). *بدو کفتم که مسکی یا عبیری* Ol gile lisān-1 ḫālle didüm ki misk misin yā ‘abīr misin bu daḫı cā’izdür ki istifhām olmayup ‘alā-vechī’l-tereddüd iḫbār ola ya‘nī sen misksin yāḫūd ‘abīrsin be-her taḳdīr tecāhülü’l-‘ārif ḳabālındendür. *که از بوی دلایز تو مستم* Ki senün gönül meftūn idici büyüñdan mest oldum. Gönül ta‘alluḳ itdügi şey’den *dil-āvīz* ile ta‘bīr olunur gönül aña avīḥte vü bend olur dimekdür revāyiḫ-i ṭayyibeye daḫı dil-beste olduğunda iştibāh yoḳdur. *Büy-ı dil-āvīz* terkīb-i tavşīfīdür ba‘z-1 şurrāḫ terkīb-i izāfī ṭutmuşdur dürüst degüldür (Redd-i Lāmi‘ī). *بگفتا* Elif işbā‘ içündür bu maḳūle elif ekser-i su‘ālī cevābdan fark için gelür ve taḫşīn-i kelām için daḫı gelür (27^a) dimişler ya‘nī ol gil-i ḫoş-büy daḫı lisān-1 ḫālle cevāb virüp didi ki *من کل ناجیز بودم* ben ḫiç nesneye yaramaz velā-şey’e maḫz bir balçık idüm ḡayrı balçıklar gibi müntefi‘ün bih degül idüm. Ba‘z-1 şurrāḫ ben bir nesnesüz balçık idüm deyü ta‘bīr itmiş işābet itmemişdür. *Nā-çīz* bu maḫallde nā-merd gibidür nā-murād gibi degüldür. *Gil-i nāçīz* terkīb-i tavşīfīdür. Ba‘zılar terkīb-i izāfī zānn itmişlerdür. *ولیکن مدتی باکل نشستم* Fe-emmā bir müddet gül ile oturdum. Bu mışrā‘ ol gil ḫadd-1 zātında gül ile āmiḥte olduğımı iş‘ār eyler. *Līkin* aşda lākin’dür lisān-1 fürsde elifi imāle idüp yā ile ve kesr-i lāmla isti‘māl iderler

³⁰³ gālaṭ-1 meşhūrdur (K), (HP): gālaṭdur meşhūrdur (HM)

³⁰⁴ diyār-1 rūmda (K), (HP): rūmda (HM)

gāhi vāvla isti‘ māl idüp kāfla nūn’ı hāzıf idüp velī dirler³⁰⁵. Ba‘ z-ı şurrāh gāhī yā’dan bedel elifle lākin kırā’at olunur dimiş gūyā aşl-ı yā ile olmağ tevehhüm itmiş aşlın bilmemiş. *Gül* muṭlağ ma‘ rūfdur ‘ arabisi verd’dür izāfetle her şükūfeye gül dirler meşelā gül-i enār gibi³⁰⁶. *کمال هم نشین در من اثر کرد* *Eş-şoḥbetü mü ‘eşşiretün*³⁰⁷ fehvāsı muḳtezāsınca ol muḳārin olduğum şey’ün kemālī ya‘ nī ta‘ bīr olınan gülün rāyiḥa-i ṭayyibesi baña te’şir eyledi anuñ bereketi ile ben daḫı maḳbūl u mu‘ teber oldum. Ba‘ z-ı nüsaḫda *cemāl-i hem-niṣīn*³⁰⁸ vāki‘ olup ba‘ z-ı şurrāh anı iḥtiyār itmişler nüṣḫa-ı ūlā evlādur³⁰⁹. *كما لا يخفى*

همان خاکم که هستم Ve illā ya‘ nī eger ol ‘ arızı rāyiḥa olmasa ḥadd-i zātında ben hemān bi-‘ aynihi ol ḥāk-ı ḥaḳīr ve gil-i nā-çizem kışşadan ḥişşe ma‘ lūmdur vech-i teşbīh beyāna muḥtāc degüldür. Ḥazret-i Şeyḫūñ bu kelāmı mücerred kesr-i nefis için tevāzu‘ dur ve illā celālet-i ḳadri āşḫāb-ı ‘ irfāna ḥafī vü nihān degüldür. *اللهم* Yā Allāh dimekdür mīm ḥarf-i nidādan bedeldür³¹⁰. *متع المسلمين* Ehl-i İslāmı müntefi‘ ü mütemetti‘ eyle *بطول حياته* ol pādişāhuñ ‘ ömr-i ṭavīl olmağla

و ضاعف ثواب جميله و حسناته daḫı anuñ fi‘ l-i cemīlinüñ şevābını daḫı ḥasenātınıñ şevābını muzā‘ af ile *من جاء بالحسنة فله عشر امثالها* va‘ d-i celīli muḳtezāsınca tezā‘ uf-ı ecr-i cemīli muḳarrerdür. İnşāallāhu Te‘ ālā bu du‘ ānuñ ma‘ nāsı şevābı (27^b) muzā‘ af olacağ a‘ māl-ı cemīle ve ḥasenāt işlemege muvaffağ eyle dimekdür yāḥūd ‘ aded-i mā‘ hūd ve ḳadr-i mev‘ ūddan ziyāde bī-ḥisāb-ı iz‘ āfla me‘cūr olan ḥavāşş zümresinden eyle dimekdür.

³⁰⁵ *Līkin* aşlda lākindür lisān-ı firsde elifi imāle idüp yā ile ve kesr-i lām ile isti‘ māl iderler gāhi vāvla isti‘ māl idüp kāfla nūn’ı hāzıf idüp velī dirler (K), (HP): *Līkin* aşlda lākindür lisān-ı fārisīde elifi imāle idüp yā ile ve kesr-i lām ile isti‘ māl idüp kāfla nūn’ı hāzıf idüp velī dirler (HM)

³⁰⁶ izāfetle her şükūfeye gül dirler meşelā gül-i enār gibi (K): meşelā gül-i enār gibi (HP), (HM)

³⁰⁷“Sohbet tesir eder.”

³⁰⁸ *cemāl-i hem-niṣīn* (K), (HP): *hem-niṣīn* (HM)

³⁰⁹ nüṣḫa-ı ūlā evlādur (K), (HP): nüṣḫa evlādur (HM)

³¹⁰ mīm ḥarf-i nidādan bedeldür (K), (HP): ḥarf-i nidādan bedeldür (HM)

³¹¹Kur‘ān-ı Kerīm, En‘ām 6/160: “Kim (Allāh huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.”

³¹² مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِئَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ

āyet-i kerimesinin ma' nāsında ehl-i taḥkīk buyurmuşlardır ki Ḥaḳ Te' ālā istediği kullarını seb' a mie ' adedi üzerine daḥı iz' āf-ı keşire ziyāde idüp ecr-i nā-maḥşūr ile me'cūr eyler ³¹³ وَاللَّهُ يَزُوقُ مَنْ يَشَاءُ بغير حساب Ba' z-ı şurrāḥ *sevābe cemīle* ' ibaretini mevşūfuñ şifata izāfeti qābīlinden tūtop ve *hasenātihi* lafzını daḥı *sevāb* üzerine ' aḥf idüp ol pādīşāhuñ küçük şevābını daḥı ḥayrātını muzā' af eyle deyü şerḥ itmişler.

و Daḥı dostlarının mertebelerin ve devletlerin ziyāde eyle. *Eviddā* ' vedīd'ūñ cem' idür lafzen ve ma' nen āḥibbā gibidür. *Vülāt*, *وولاته*, qūzāt vezni üzeredür vālī'nūñ cem' idür ya' nī eḥrāf ü eknāfda ve memālik-i maḥrūsesinde olan ḥākimlerinin devletlerin ziyāde eyle. *و دمر على أعدائه* Daḥı düşmenlerini helāk eyle. ³¹⁴ يقال دمره الله و دمر عليه Fi' l-i *tedmīr* bi' z-zāt ve kelime-i ' alā ile de isti' māl olunur.

Sünāt, *و سناته* bu daḥı qūzāt vezni üzeredür *şānī* lafzının cem' idür buḡz u ' adāvet edici dimekdür ya' nī daḥı āna buḡz idenleri ve bed-ḥ'āhları qāḥr u helāk eyle. ³¹⁵ إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَيْتَرُ Azīmde vārid olmuştur. *بما تلى في القرآن من آياته* Ḥarf-i bā qasem içündür *min* beyāniyyedür zamīr-i *āyātihi* *Qur'ān*'a rāci' dūr. *Qur'ān*-ı ' Azīmde tilāvet olınan āyāt ḥaḳḳıyçün dimekdür. Ba' z-ı nüsaḥda *mā tūliye* vāqi' olmuştur. Bu taḳdirce *mā* maşdariyye olup devām ma' nāsını ifāde eyler ve *min zā* ' id olur. Mādām ki āyāt-ı *Qur'āniyye* tilāvet olına dimekdür. *اللهم آمين* Hemzenūñ meddi ve mīmūñ kesri ile ³¹⁶ if' āl bābından emr-i ḥāzırdur. *بلده* Yā Rabb anuñ memleketini emīn eyle ya' nī düşmen şerrinden ve cemī' -i belālardan şaḳla. (28*) *و احفظ ولده* Daḥı oḡlunu cemī' -i āfātdan beliyātadan ḥıfz eyle. *لقد سعد الدنيا به* *Sa'ade yes'adu* māzīde ve muzāri' de ' aynuñ fetḫiyle üçüncü bābdandır maşdarı sa' den ve su' ūden' dūr yūmn ü bereket ma' nāsınadır zıddı şe'āmetdür.

³¹² Kur'ān-ı Kerīm, Bakara 2/261: “Mallarını Allāh yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir.”

³¹³ Kur'ān-ı Kerīm, Nūr 24/38: “Allāh, dilediğini hesapsız rızıklandırır.”

³¹⁴ “Demmera mahvetti, helak etti. Allāh onu mahvetti derler.”

³¹⁵ Kur'ān-ı Kerīm, Kevser 108/3: “Doğrusu sana buḡzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.”

³¹⁶ kesri ile (K): kesri iledür (HP), (HM)

317 وفي الصّاح السعد اليمين تقول سعد يومنا با لفتح يسعد سعوداً anuñ vüçüdi ile dünyāya yümn ü bereket geldi ve ‘adl ü dādi sebebi ile halk-1 ‘ālem āsüde ve rāḥat oldı dimekdür. Dördüncü bābdan daḥı gelür maşdarı sa‘ādetdür zıddı şeqāvetdür. Ba‘z-1 şurrāḥ bu ma‘nāyı ihtiyār itmişdür münāsib degüldür (Redd-i Lāmi‘î). *Bihî* zamîri pâdişāha râci‘dür ba‘z-1 şurrāḥ şehzādeye ircā‘ itmişdür bî-vehdür (Redd-i Seydî ‘Alizāde).

دام سعده Ol pâdişahuñ devleti ve sa‘ādeti ve yümn ü bereketi dā‘im olsun bu ‘ibāret ile şehzādenüñ ismini ihām idüp devām-1 ‘ömri için du‘ā kaşd itmişdür. *Sa‘duhu* zamîrin dünyā’ya gönderen ğalaṭ itmişdür. *و ايده المولى بالوية النصر* Daḥı Ḥaḫ Te‘ālā nuşret ve zafer livāları ile ol pâdişāhı mü‘eyyed kılsun ya‘nî her ne cānibe sancāḫ açup ‘asker çekerse manşūr u muẓaffer olsun bu cümle *dāme sa‘duhu* cümlesine ‘atıfdur *sa‘ade’d-dünyā* cümlesine ‘atf idenler münāsib itmemişlerdür. *كذلك* Ya‘nî ol pâdişāhuñ kendü gibi *تنشأ* mehmūzdu selāset vezn için elif ile edā’ olunur hemze elife ḫalḫ olunmuşdur maḫzūf degüldür. *كما توهمه* Ba‘zū’ş-şurrāḥ neşe‘ü’l-ġulām dirler (Lāmi‘î, Sürürî) ḥadd-1 şagirden geçüp şebāb mertebesine vāşıl olsa *لينة* şāḫ ü nihāl ma‘nāsınadur murād şehzādedür. *هو* Pâdişāha râci‘dür. *عرفها* Ancılayın şāḫ ki pâdişāh anuñ ‘ırḫı vü āşlıdur ya‘nî ḫālā bir ferzend-i ercümend-i şulbîsi neşv ü nemā bulmaḫ üzredür ki *الولد سرايبه* 318 feḫvāsınca ‘ākıl u ‘ādil ü kerem evşāfla pederine mu‘ādıldür. *Hüve* ‘ırḫuhā cümlesi *linetün* lafzına şıfatdur. Ba‘z-1 şurrāḥ cümle-i ḫāliyye tutmuşdur (Redd-i Şem‘î). *و حسن نيات الارض من كرم البئر* Yerden çıkan nebātātuñ ḫüsn ü leṭāfeti toḫumuñ eyülügindendür (28^b) mışrā‘-1 evvelüñ mazmūnını taḫrîrdür. Nazm: *من در اقاليم غربت* Bilmez misin ki men diyār-1 ğurbetde. Ḥiṭāb-1 ‘āmmdur kendü nefesine ḫiṭāb olmaḫ daḥı cā‘izdür istifhām-1 inkārîdür *bilürsin* dimekdür. *چرا روزکاری بکردم درنکی* Ne sebebden bir zemān eġlenüp meḫş eyledüm.

برون رفتم از ننگ ترکان که دیدم Şirāz memleketinden çıkup gitdüm Türkistān ‘askerinden ‘ār idüp zîrā gördüm ki *جهان درهم افتاده چون موی زنگی* Halk-1 ‘ālem biri birine düşmiş idi ya‘nî ḫariş murış ve herc ü merc olmuşdı zengînüñ şācı gibi. Naḫl olunur ki bir

317 “Şihāh’ta: *sa‘ade* güzelliştir, kolaylıktır. Günümüz iyi geçti dersin.”

318 Hadis-i Şerif “Erkek çocuk babasının sırrıdır.”

zemānda pādişāhuñ üzerine Tātār ‘askerinden bir düşmen ğalebe vü istilā idüp memleketden sürüp çıkarmışlar Şeyh Sa‘dī daḥı bi‘z-zarūre terk-i diyār idüp nice müddet ol vilāyet fetret üzre olup ba‘de zamān pādişāh tekrār ‘azīm-i ‘asker ile gelüp ‘adū elünden tahtını istiḥlāş idüp re‘āyā vü berāyā ferāğ-billāh āsūde-hāl olduĝdan soñra Şeyh Sa‘dī daḥı tekrār Şirāza gelüp bu kıt‘ayı demişdür. Düşmen hücūmından firār idüp ba‘de zamān yine ‘avdet eyleyen pādişāhı ta‘ayyünde şurrāḥ iḥtilāf itmişler ba‘zısı Sa‘d bin Zengī’dür demiş ve ba‘zısı oĝlı Ebū Bekr’dür demiş kütüb-i tevāriḥ tettebbu‘ olunsa eşaḥḥ-ı aḳvāl ma‘lūm olur.

جنان بود در عهد اول که دیدم
 319 چنین شد در ایام سلطان عادل

Kelāmından zāhir olan budur ki iḥtilāl ü fetret ve iḥtiyār-ı hicret Sa‘d bin Zengī zemānında olup intizām-ı hālle ‘avdet Ebū Bekr bin Sa‘d zemānında vāki‘ ola. Vallāhu ā‘lem. همه آدمی زاده بودند ولیکن Ol Şirāz üzerine müstevlī olan Türk ‘askeri cümlesi şūretde ve şekilde insān idiler. Ba‘z-ı şurrāḥ cümlesi ādemden toĝmışlardı deyü ta‘bīr itmiş (Lāmi‘ī). Fe-emmā جو کرکان بخونخوارکی تیز چنکی Hün-ḥ‘ārlikda ve pençesi keskin olmaĝda ḳurdlara beñzerler idi. İki yā bile maşdariyyedür ḥarf-ı ‘aḥ maḥzūf i‘tibār olunmaĝ ba‘īd degüldür ‘aḥfla olmasa da cā’izdür. *Hün-ḥ‘āregī*’de (29*) olan kāf fārisīdür yā-yı maşdariyye teveşşül içündür bendegī lafzında olan kāf gibi. Ba‘z-ı şurrāḥ kāf-ı ‘arabīyle demişdür ğālibā ḳalem-i nāsiḥden sehvdür ve ba‘z-ı şurrāḥ ḳurdlar gibi ḳān içmekde tiz-pençelülerdür deyü şerḥ itmişdür.

چو باز آمدم کشور آسوده دیدم
 Çün diyār-ı ğurbetden girü vaḥan-ı me‘lūfe geldüm
 memleketi āsūde gördüm ya‘nī Şirāz ḥalkını rāḥatda ve refāhiyetde buldüm.

پلنگان رها کرده خوی پلنگی
 Ḳaplanlar ḳaplanlık ḥaşletini terk itmişler idi ya‘nī pādişāhuñ ‘askeri a‘dā şerrini def den soñra cengden fāriĝ olup āḥvāl-ı ra‘iyet ve kār-ı saltānat revnaḳ ü intizām bulmuşdı. Yā nisbet için olmaĝ daḥı cā’izdür.

درون مردمی چون ملک نیک محضر
 Pādişāhuñ ‘askerini medḥ ü ta‘rif itmişdür ya‘nī bir ḥāli’ifedür ki derūnları ḥāline ve ḥulḳları ve sīretleri cānibine nazār olunsa her biri

³¹⁹ Sa‘dī-i Şirāzī: “Evvel zamanda ki gördüm böyleydi adil sultanın zamanında öyle oldu.”

melek-şifat hüb-haşlet bir merdumdür ya' nî pâdişâh kılıyuz deyü halka âzâr itmezler lufla mu' âmele iderler. *چون هزبران جنکی*. *Zâhir* hâlleri ve şüretâ mehâbet ü celâdetleri cihetinden bir 'askerdür ki ceng-cüy arslanlara beñzerler ya' nî ma' a-zâlik şecâ'atleri daħı bir mertebededür ki düşmene muķâbil olsalar her biri şîr-i ner ü mânend-i eceder olur. Mısrâ'-1 evvelde 'alâ-hîdetin her birinüñ huşuş-1 hâline nazar olinup mısrâ'-1 şânîde hey'et-i mecmû'aları mu'teber olduğunıñ vechi ve nüktesi beyâna muhtâc degüldür. Bu daħı câ'izdür ki *leşkerî*'de olan yâ nisbet için ola zîrâ yâ-yı nisbet cem'e dâhil olmaz ammâ ism-i cem'e dâhil olur. Bu taķdırce *leşkerî* lafzı sipâhî gibi olup ferd-i vâhîde daħı itlâķ olinur. Bu i'tibâr ile mısrâ'-1 şânî daħı 'alâ-hîdetin her birinüñ huşuş-1 hâline ta'arruz olur. *Cengi*'de olan yâ be-her taķdır nisbet içündür. Ba'z-1 nâsdan menķüldür ki bu zıkr olınan ma'nâya ģaml olunduğı taķdırce *derûn* ü *birûn* lafzları zarf olmayup *merdümî* ve *leşkerî* lafzlarına muzâf olup zarûret-i vezn için (29^b) nün'ün kesri ģazf olinup izâfet kaç' olunmuş olur maħz tekellüfdür dimişler ģafî degüldür ki ma'nâ-yı mezbûr zarfiyyete mâni' degüldür ve izâfet lâzım degüldür belki kaç'â vechi yoķdur. Ba'zılar dimişler ki mısrâ'-1 evvelde mezkûr olan *merdüm*'den murâd şeyģün memdûhı olan Atabeg'dür. Mısrâ'-1 şânîde olan *leşker*'den maķşûd müstevlî olan 'askerdür tafşîlî budur ki kızıl arslana 'azîm-i leşker ile gelüp Fâris memleketini Ebû Bekr bin Sa'd bin Zenginüñ elinden almışdur. Bir müddet geçüp Ebû Bekr dünyâdan göçdükdün şöñra oğlı Sa'd bin Ebû Bekr her sene kızıl arslana on biñ dînâr virmek üzre pederi yerine pâdişâh olup kızıl arslanun 'askeri ol diyâr ģalkı ile muhteliķ oldılar. Bir zemân bu ģâl üzre ģaldılar ve ba'z-1 şurrâh daħı böyle şerh itmişler ki şehir içinde bir tâ'ife var idi melek gibi eyü hüylü ve taşrada bir 'asker var idi ki ceng idici arslanlar gibi ve Ĥazret-i Şeyģ mısrâ'-1 evvel ile şehir ģalkına ve mısrâ'-1 şânî ile pâdişâhun 'askerine işâret ider dimişler ammâ bu tevcihler siyâk-1 kelâme mülâyim olmaduğı erbâb-1 'irfâna nihân degüldür zîrâ Ĥazret-i Şeyģ buyurur ki *چنان بد* *Būd*'dan muģaffefdür. *عهد اول كه ديدم* Ba'z-1 nüsaģda *çünân būd der-ahd-1 evvel ki دیدم* vâķi' olmuşdur ya' nî evvel gördüğüm zemânda öyle idi. *Çünân* lafzı mısrâ'-1 şânînün mazmûnına işâretdür.

جهان پر زآشوب و تشویش و تنکی Gavğa ile ıztırâbla müzāyağa ile cihān ʔolmuş idi. Bu kelām evvelki mışrā‘ uñ mazmūnını tefsīrdür ya‘ nī bu hāl üzre ʔoyup terk-i diyār itmiş idüm. *Tengi*’de olan yā maşdariyyedür. *‘Ahd zamān ma‘ nāsınadır.*

چنین شد در ایام سلطان عادل Bu ‘ādil pādīşāhuñ zemānında böyle oldı ya‘ nī emn ü emān ve huzūr u refāhiyet hāşıl oldı. *اتابك ابو بكر سعد بن زنگی* Sultān-ı ‘ādili beyān ü ta‘yındür. *Ebū Bekr* ile *Sa‘ d* mābeyninde lafzı *ibn* muḫadderdür.

ایزد Ya‘ nī Allāh *تعالی و تقدس* *İzid* hemzenüñ (30^a) ve zā‘-yı mu‘ cemenüñ kesriyle lafz-ı Celāle ma‘ nāsına ‘alem-i hāşdur. *خطه پاک شیرازرا* *Hitta* علی وزن العله دائرة البلد ma‘ nāsınadır. Aşl-ı *hitta* şol mevzi‘dür ki ğayri kimsenüñ taşarruf u ta‘arruzı³²⁰ olmasun deyü eṭrāfına haṭṭ çekerler.

و في الصحاح الخطه بالكسر الارض خيطها الرجل لنفسه و هو ان يعلم عليها علامة بالخط ليعلم انه قد اختارها ليينها داراً ومنه خط الكوفة والبصرة

Bu maḫallde muṭlaḫā zemīn ma‘ nāsı murāddur. *Pāk* lafzı *hitta* ‘nuñ vaşfidur. Terkīb-i izāfī ḫann iden ğalaṭ itmişdür. *Hitta-i pāk* ‘ibāreti *Şirāz* lafzına muzāf olmışdur ya‘ nī Allāhu Te‘ālā dārü’l-mülk Şirāzuñ pāk *hittasını*. Ba‘z-ı şurrāḫ pāk Şirāzuñ dā‘iresini deyü şerḫ itmiş ve hāşiye-i kitābında *pāk* lafzı *Şirāz* lafzına muzāf olmaz dimiş dā‘ireden çıkmış nazar-ı pāk itmemiş (Redd-i Şem‘î).

بهبیت حاکمان عادل و همت عالمان عامل ‘Adil ḫākimlerüñ heybeti sebebi ile ve ‘ilmi ile ‘āmil olan ‘ulemānuñ himmeti berekātıyla dimekdür. Fi’l-ḫaḫīḫa ḫākimler ‘ādil olmasa mehābetleri ḫalmaz ve ‘ilmiyle ‘āmil olmayan ‘ālimüñ himmetinde te‘şir olmaz. *Hākimān-ı ‘ādil* ve *‘ālimān-ı ‘āmil* terkīb-i tavşifilerdür izāfī tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür fāriside cem‘i müfredle tavşif cā‘izdür. *Tā ta zaman kıyāmet derlıbas سلامت* intihā-yı ğāyet içündür ya‘ nī kıyāmete dek selāmet ü emn libāsı içinde *نکه دارد* hıfz eyleye. *اقلیم پارسرا غم از آسبب دهر نیست* *Rüzgāruñ şedā‘id ü ālāmından*³²¹ Fārs kişverine ğam yoḫdur. *تا بر سرش بود چو توای سایه خدا* Mādāmki ol diyāruñ üzerinde sencileyin ‘ādil şehriyār ola ey zıll-ı ilāh. Ba‘z-ı nüsaḫda *çü tüyî sāye-i Hudā vāḫi*‘

³²⁰ taşarruf u ta‘arruzı (K), (HP): taşarrufı ve ta‘arruzı (HM)

³²¹ şedā‘id ü ālāmından (K): şedā‘id ālāmından (HP), (HM)

olmuş ya' nî bir sencileyin sâye-i Hudâ ola bu taqdîrce *sâye-i Hudâ* münâdî olup harf-i nidâ maḥzûf ola³²² Bir sencileyin pâdişâh ola ey sâye-i hudâ demek ola. Ba' z-ı şurrâh bir yâ ile *çü tüyî* nüshası üzre yâ-yı vahdet ecliçün vâvuñ kesriyle olmağı daḥı tecvîz itmiş (Redd-i Şem'î, Seydî ' Alizâde). *امروز کس نشان ندهد در بسط خاک* Bugün kimse nişân virmez (30^b) rûy-ı zemînde *مانده استان درت مامن رضا* Senüñ қаpuñ âstânesi gibi rızâyla emîn olacaḥ küşeye ya' nî yeryüzinde cây-ı hużûr ü şafâ ve maḥâm-ı emn ü rızâ var mı deyü her kimden su'âl olunsa elbette senüñ âstânuñı ta'yîn iderler aña beñzer bir küşe daḥı yeryüzinde yoḡdur dirler. *Āstān* ve *āstāne* 'atebe ma' nâsinadur Türkide қаpu eşiḡi dirler mücerred emn-i rızâyı müstelzim degüldür. *Me'men-i rızâ* ta' birinde mübâlaḡa olup ziyâde medḡi ifâde eyler. *برتست پاس خاطر بیجارکان* Za' iflerüñ çâresizlerüñ ḡatırını ri'âyet senüñ 'ahdüñe lâzımdur. *Pās* ḡıfz ma' nâsinadur bu maḡalde ri'âyet senüñ 'ahdüñe lazımdur³²³. *Pās* ḡıfz ma' nâsinadur bu maḡalde ri'âyet ü ḡimâyetden kinâyetdür. *و شکر بر ما و بر* Bizüm üzerümüze vâcib olan senüñ ḡıfz ü ḡimâyetüñ ve luḡf u ri'âyetüñ muḡâbelesinde saña şükr ü şenâ ve ḡayr du'â itmekdür. *و بر خدای جهان آفرین جزا* Ba' z-ı şurrâh *Hudây* lafzı *cihân-âferîn* lafzına muzâfdur dimiş işâbet itmemişdür (Redd-i Sürürî). *Cihân-âferîn* lafzı *Hudâ*'nuñ vaşfidur ya' nî 'âlemi yaradan Hudây rabbü'l-'âlemîn cenâb-ı 'izzetine va'd-ı cemîli muḡtezâsı üzre lâyıḡ olan ra'ıyyet-perver olduḡıçün saña ecr ü şevâb virmekdür. Ba' z-ı şurrâh dimişki daḥı cihân yaradıcı Hudâ üzre saña biçâreleri ri'âyet itdügüñden ötüri ve bize şükr itdügümüzden ötüri cezâ vü 'ivazdur ya' nî lâyıḡ olan budur nitekim luḡfi ile va' de eylemiş (Redd-i Şem'î).

³²⁴ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ انتهى كلامه Ke-ennetu *şükr*'i Allâhu Te'âlâ Ḥazretine şükr itmek ma' nâsına ḡaml itmiş velîkin ḡuşuş-ı maḡâma münâsib degüldür. Eger böyle 'âdil şehriyârüñ bizi zıll-ı ḡimâyetinde idi deyü cenâb-ı Ḥaḡḡa şükr itmek ma' nâsına ḡaml olunursa ḡadd-ı zâtında ol daḥı bu'ddan ḡâlî degüldür. Ma'a-zâlik âyet-i

³²² bu taqdîrce *sâye-i Hudâ* münâdî olup harf-i nidâ maḥzûf ola (K): Ba' z-ı kimesne bunu daḥı tecvîz itmiş ki bu taqdîrce daḥı sâye-i Hudâ münâdî olup harf-i nidâ maḥzûf ola. (HP), (HM)

³²³ *Pās* ḡıfz ma' nâsinadur bu maḡalde ri'âyet senüñ 'ahdüñe lazımdur (K): - (HP), (HM)

³²⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf 12/90:“ ‘...Allâh iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.’ Sözüñ sonu”

kerīmenūñ aña şümül ü tenāvüli zāhir degüldür. Şükr-i Hudāy dahı ihsān kabīlinden ‘add itmek ba‘iddür. *یا رب زیاد فتنه نکه دار خاک پارس* Yā Rab Fārs (31^a) iqlīminūñ hākini bād-ı fitneden şaqla. *چندان که خاک را بود و باد را بقا* Mādāmki hākla bād-ı bākī ya‘nī kıyāmete dek āfātdan maḥfūz eyleye. مادامت الارض والسماء³²⁵ ma‘nāsı murāddur.

SEBEB-İ TE’LİF KİTĀB-I GÜLİSTĀN سبب تألیف کتاب گلستان

یک شب تأمل ایام گذشته می کردم Bir gice geçen eyyāmı fikr ü mülāḥaza iderdüm.

و بر عمر تلفکرده تأسف می خوردم Daḥı zāyi‘ olmış ‘ömrüme te’essüf iderdüm.

و سنک سراجہ دلرا Daḥı gönül ḥānesinūñ taşımı *سفتم* eşk-i çeşm elmāsi ile delerdüm ya‘nī zāyi‘ olan evkātuma nedāmet idüp şöyle ağlardum ki taş gibi saḥt olan gönülüm müte’eşşir olup delük delük olurdu. Қаатарāt-ı eşki pāre-i elmāsa teşbīh itmişdür. *و این بیتها مناسب حال خود میکفتم* Ve kendü ḥālime münāsib olan bu ebyātı inşād iderdüm. Nazm: *هر دم از عمر میروند نفسی* Her laḥza ve her an ‘ömrden bir nefes gitmekdedür. *چون نکه می کنم نمائد بسی* Nazar itseñ çok ḳalmadı ya‘nī fikir itseñ bilürsin ki ‘ömründen çoğı gidüp azı ḳalmışdur. *Besī* lafzı bā-yı ‘arabīyledür niçe niçe ma‘nāsınadır. Ba‘zılar ança deyü ta‘bīr itmişlerdür. Be-her taḳdīr keşretten ‘ibāretdür āḥirindeki *yā* nisbet içündür yekī lafzınıñ āḥirindeki *yā* gibi *Daḳāyıḳu’l-Ḥaḳāyıḳ*’da böyle beyān olunmuşdur. Ba‘zılar dimişler ki *besā* ve *besī* lafızlarınıñ aşlı bes’dür elif ḥarf-i nidādur şoñra ilḥāḳ olunmuşdur gāhī imāle idüp yāyla *besī* telaffuz iderler (Emīr Çelebī). Ḥaḳīḳat nidā maḳşūd olmayup tecevvüz tariḳiyle olmağla gāhī evveline bir ḡayrı ḥarf-i nidā getirüp nidā-yı te’kīd ḳaşd iderler. Meşelā *ey besā* dirler nitekim bu beyitte vāḳi‘dür:

ای بسا اسب تیزرو که نمائد

³²⁶ که خر لنگ جان بمنزل برد

Lafz-ı *çün* edāt-ı şartdur. Ba‘z-ı şurrāḥ ḥarf-i ta‘līldür dimiş ve ba‘z-ı şurrāḥ bunu dahı cā’iz görmüş ki *çün* lafzı imāle ve işbā‘ ve tefḥimle *keyf* ma‘nāsına ola ya‘nī maḡrūr olup ‘ömrüne niçe i’tibār ü i’timād idersin ki çok ḳalmadı ve ba‘z-ı şurrāḥ

³²⁵ Kur’ān-ı Kerīm, Hūd 11/107: “...gökler ve yerler durdukça...”

³²⁶ Sa‘dī-i Şirāzi: “Ey yar! Çok defa olmuştur ki koşan at yolda yorulup kaldı ve topal eşek aksayarak menzile vardı.”

keyf ma' nāsına olduğu taqdīrce böyle ma' nā virmiş ki nice nazār idesin qalması ancası ya' nī (31^b) nazār kılduqca görürsin ki ekşeri geçmiş Lāmi' Ī, Şem' Ī). انتهى كلامه. Taqrīrinden mefhūm olan budur ki *nemānd* lafzını münkazi oldu ve geçüp gitdi ma' nāsına haml itmişdür cümlesi tekellüfdür. كما لا يخفى.

ای که پنجاه رفت و در خوابی Ey şol kimse ki 'ömründen elli yıl geçdi dağı sen h'āb-ı ğafletdesin. *مکر این پنج روز دریایی* Fehm ü vusūl ma' nāsına olandur *yāften* lafzından fi' l-i muzāri' üñ muḥātabıdır meger bu beş günde ḥaḳīqat-i ḥāle vāşıl olup añlayasın ve telāfī-i māfāt idesin vuşūl ma' nāsı murād olduğu taqdīrce bunu dağı cā'iz görmişler ki *penc ruz* lafzında zarfiyyet ma' nāsı melḥūz olmayup *der-yābj* fi' linüñ mef' ūl-i muḳaddemi ola. Meger bu beş güne irişesin demek ola ya' nī meger bir iki gün dağı 'ömrün müsā'id olup aḥvālünü tedārük idesin demek ola be-her taqdīr murād budur ki 'ömrün ekşeri ğafletle geçdi bir kaç gün qaldı meger bu bir kaç gün içinde 'aqluñ başuña cem' idüp tedārük üzre olasın şöyle ki baḳiyye-i evḳātuñı dağı ğafletle geçüresin ḥālün nice olacağı ma' lūmdur. Ba' z-ı şurrāḥ dimişki bu vechle dağı ma' nā qābildür ki meger bu beş gün ki gecmedi irişür ve añlarsın ya' nī 'ömrünüñ ekşeri ğafletle geçdi idrāk ü tedārük itmedüñ bu beş gün miḳdārı ki qalmışdur anı qanda tedārük ü idrāk idersin. انتهى كلامه. Alā-küllī ḥāl *pencāh* keşretten ve *penc* kıletten kināyetdür. Bu beyt Ḥazret-i Şeyḥün bir qaşidesinüñ maṭla' ıdır. Temām-ı qaşide ba' z-ı şürūḥda mezkūrdur ḥaylī pür-süz ü ḥālet-baḥşdür. *آهیتده هاجل آتکس که رفت و کار نساخت* Āḥiretde ḥacīl ü şermendedür ol kimesne ki Ḥaḳqa lāyık bir 'amel işlemedin dünyādan rıḥlet eyleye. *کوس رحلت زدن و بار نساخت* Ya' nī ol kimsenüñ ḥāli şuña beñzer ki kūs-ı rıḥlet çalınup kārban ḥalkı göçüp gideler ol kimse henüz āḥmāl ü eşqālını yüklitmeyüp beyābānda ser-i rāḥda ḥayrān ü ser-gerdān qala ḥāli ne olacağı ma' lūmdur. *خواب نوشین بامداد رحیل* Göç şabāḥınıñ ṭatlu uyḥusu ya' nī seher vaḳtinde qāfile göçmek üzre olduğu maḥallde (32^a) leziz uyḥuya müstağraq olmaḳ *پایه را زسبیل* piyādeyi yoldan alıqor bīdār olduqda hemrāḥları gidüp kendü qalmış bulınur. Ḥuşūşā piyāde olanlar tekrār kārban ḥalkına lāḥiḳ olabilmek ḥaylī müşkil olur. Qışşadan ḥişşe budur ki 'āḳil olan her ne deñlü muḳaşşır olursa da

yek-bār tā'at ü 'ibâdetden hālî ve bigâne olmamak gerekdür ki h'âb-ı ğafletden teyakkuḡ ü intibâh müyesser olursa bārî şikeste-beste bir 'amel esbi müheyyâ yolına ki ne hal ise leng lük üftân ü hîzân reh-revân tariḡi ta'ḡîb idüp bi't-tevfîḡullâh ümîddür ki yoldan ḡalmaya. *Rahîl* rihlet ma'nâsınadır ism-i maşdardur.

هر که آمد عمارتی نو ساخت Her kim dünyâyâ geldi bir iki 'imâret ü mücedded binâ peydâ eyledi ya'nî fenâ dünyânuñ muzaḡrafâtına bir vechle dil-beste olur ki gūyâ mü'eyyed olur. *رفت و منزل بدیکری پرداخت* 'Āḡibet tûl-i emelini başa ḡıḡarmayup dünyâdan gitdi ve bu bir ḡaç günlük 'ömrü 'imâretine şarf itdüġi menzil-i miḡnet-âbâdi bir ġayriyye daḡı teslîm itdi. *Perdâhten* lafzından fi'l-i mâzîdür işmarlamak ma'nâsınadır muzârî'nde hâ, zâya maḡlûb olup *perdâz* dirler ekşer isti'mâlâtda temâm itmek ma'nâsına gelür. Ba'z-ı şâriḡler bu ma'nâyı terciḡ ü ihtiyâr idüp 'âḡibet ol kimse gitdi daḡı binâ itdüġi menzili bir ġayr kimseye temâm eyledi ya'nî ol menzil-i mu'ayyende ġayri içün binâ itmiş oldı aña hemîn zaḡmeti ḡaldı deyü şerḡ itmişler ammâ siyâḡ-ı kelâma ve ḡuşûş-ı maḡâma mülâyim ü münâsib olan evvelki ma'nâ olduġı zâhir ü rûşendür (Sürürî, Şem'î, Seydî 'Alîzâde). Ba'z-ı şurrâḡ ḡâşiye-yi kitâbında bunı daḡı naḡl itmiş ki *perdaḡt* bu maḡalde boşaltdı ma'nâsına ola ya'nî 'âḡibet ḡodı gitdi anuñ yerine ġayrı kimse girdi nitekim kîse-perdâz ve ḡâne-perdâz bu ma'nâyadur dimiş.

وآن ذکر بخت همچنین هوسی Ol biri daḡı buncılayın heves pişürdi dimek ol daḡı bu sevdâyâ düşüp 'ömr-i bî-bünyâdını bu ḡarâb-âbâduñ 'imâretinde telef ü ber-bâd eyledi dimekden kinâyetdür. *(32^b)* *وین عمارت بسر نبرد کسی* Bu 'imâreti hîḡbir kimse başa ḡıḡarmadı ve her gelen ḡasret ile ve nedâmet ile ḡoyup gitdi muḡaşşal bu dârü'l-ġurûra gelüp ġaflet üzre olanlar tûl-ı emel birle ḡıḡup gitdi dünyâ hîḡ kimseye bâḡî ḡalmadı. Nazm:

دنیا پلیست بر کذر راه آخرت

³²⁷ اهل تمیز خانه نکردند بر پلی

³²⁷ Sa'dî-i Şirâzî: "Dünya ahiret yolu üzerinde geçilen köprüdür; hakikat ehli o köprü üzerine ev yapmaz"

Nebord lafzınıñ fâ‘ ili *kesî* lafzıdır ‘*imâret* mef‘ ülidür. Ba‘ z-1 şurrâh ‘*imâret* lafzını fâ‘ il ve *kesî* lafzını mef‘ ül i‘ tibâr idüp bu ‘imâret hiçbir kimseyi başa iltmedi deyü ma‘ nâ virmişdür münâsib itmemişdür (Redd-i Seydî ‘ Alîzâde) ve ba‘ z-1 şurrâh dimiş ki *puht* lafzı hem lâzım ve hem müte‘addî gelür lâzım olduğı taqdirce ol biri dağı ancılayın bir heves pişürdi demek olur müte‘addî olursa bu ‘imâret ol birine dağı evvelki gibi bir heves pişürtdi demek olur. انتھی كلامه Hafî degüldür ki evvelki ma‘ nâda bile *puht* müte‘addîdür nihâyet bir mef‘ üle ta‘ diye itmişdür ve ikinci ma‘ nâda mef‘ üline ta‘ diye itmişdür ve hadd-1 zâtında münâsib olan evvelki ma‘ nâya haml olunmağdur. كما لا يخفى

یار ناپایدار دوست مدار Bâkî vü pâydar ve sâbit ü ber-çarâr olmayan yâri dost ittiğaz itme ya‘ nî fenâ dünyâya dil-beste olma. دوستتیرا نشاید این عدار Bu bî-vefâ vü bed-‘ ahd dünyâ meftûn olup mağabbet itmege lâyıq ü şâyeste degüldür. Hadd-1 zâtında

حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ³²⁸ fehvâsından gâfil olan şalib-i dünyâ ne mertebede mezmûm olduğı الدُّنْيَا جِيفَةٌ³²⁹ hadîs-i şerîfinden ma‘ lûmdur. نيك و بد چون همی ببايد مرد Gerek eyü gerek yaramaz elbette çün hep ölse gerekdür. خنك آنکس که گوی نیکی بُرد Bahtlı ve sa‘ âdetlü ol kimsedür ki bu fenâ meydânında eylük topını ura ya‘ nî dünyâya rağbet itmeyüp fenâ ihtiyâr idenler nice bâkî qalmazsa şariş-1 dünyâ olup ħubb-1 shevâte şarf-1 evkât idenler dağı bâkî qalmazdur. Zehârifte firîfte olduqlarına göre bârî fi‘l-cümle bekâ ihtimâli olsa çünki anlarda dağı mevtle fenâ muşarrerdür. Sa‘ âdetmend şol kimsedür ki bu bir kaç günlük ħayât-1 bî-şebâtı mühmelâta şarf itmeyüp âhirete â‘ mâl-i řâliħa ile (33^a) gitmege sa‘ y ü himmet eyleye. *Mord* lafzı maşdar ma‘ nâsınadur morden lafzından terħîm olunmuşdur. *Hunük* ħâ-yı mu‘ cemenüñ ve nûnun zammeleri ile sa‘ âdetmend ma‘ nâsınadur bahtlı dimekdür. Eylük topın iltmek â‘ mâl-i řâliħa taqdiminden kinâyetdür.

برک عیشی بکور خویش فرست *Berg* lafzınıñ bu mağalde ma‘ nâ-yı ħaķiķîsi lisân-1 Türkîde yarağla ta‘ bîr olunur, berg-i râh yol yarağı dimekdür azıq ma‘ nâsından ‘âmmdur azıq

³²⁸ Hadîs-i şerîf: “Dünya sevgisi her kötülüğün başıdır.”

³²⁹ Hadîs-i şerîf: “الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَطَلَابُهَا كِلَابٌ : Dünya yabana atılmış mundar, leş gibidir.”

ile tefsîr idenler takşîr itmişlerdür ‘*Iyşî*’de olan yâ nisbet içündür yâ tenkîr içündür. Dirlik yarağını ve ma‘îşet levâzımını kabre kendüñ gönder ya‘nî kable’l-mevt ‘amel-i şâlih işleye ki kabirde râhat ü âsûde olasin.

كس نیارد زبیس زپیش فرست Senden şoñra kimse tedârük idüp getürmez. Muğaddemce kendüñ göndermege çäre eyle ğayre i‘timâd itme ki kimseden saña fâ’ide yoğdur.

Nazm:

تو با خود ببر توشه خویشتن

که شفقت نیاید ز فرزند و زن³³⁰

Münâsib budur ki *gūr* lafzı rānuñ sükûnıyla ola ya‘nî âhîret yarağını ve huzûr esbâbını mağbereye sen kendüñ tedârük idüp gönder. Mısrâ‘-ı şânî bu ma‘nâ-yı te’yîd ider. Ba‘zılar kesr-i rā ile *h’îş* lafzına muzâf tutmuşlar.

عمر بر فست و آفتاب تموز ‘*Ömr* mübtedâ’dur *berf* haberdür edât-ı teşbîh mağzûfdur ve *âftâb*, *berf* üzerine ‘atıfdur *temûz* lafzına muzâfdur temûz orta yaz ayıdur ağustos tevehhüm iden ğalağ itmişdür ya‘nî ‘ömr meşelâ berfle âftâb temûza beñzer berfüñ hâli ki hadd-ı zâtında muttaşıl erimekdür. Huşûşâ âftâb-ı temûzda ki şemsüñ kemâl mertebede şiddet-i harâreti zemânıdur ol berfüñ ne deñlü bâķî olacağı günden ‘ayândur ‘ömr-i bî-beķānuñ dağı sür‘at-i fenâsı hemân aña beñzer. Ba‘z-ı şurrâh buña zâhib olmuş ki *âftâb* mübtedâ ve *temûz* lafzı ğazf-ı muzâfla ğaber olup ‘atfü’l-cümle ‘ale’l-cümle ğabilinden ola ya‘nî ‘*ömr* berf’dür ve *âftâb* dağı âftâb-ı temûzdur. Ba‘z-ı nüsağda vāv-ı ‘atf mevcûd degüldür. Bu tağdîrce zarf olup *der-âftâb-ı temûz* tağdîrindedür dimişler. Bu dağı cā’izdür ki bu tağdîrce dağı mübtedâ ve ğaber olup müstaķill cümle ola (33^b) elbette ğarf-i ‘atf vâcib degüldür. ‘Alâ-küllî hâl mağşûd ‘ömr-i ğâ’ib serî‘ü’l-zevâl olmağda kemâl mertebede ğarâret-i şemse ğarşu ğuran berfe beñzer dimekdür. *Ömrden ğatı az ğaldı hemân geçüp gitmek üzredür h’âce henûz ğâfil ü mağrûr tûl-ı ‘ömrine i‘timâd idüp ferih ü fağûrdur. Ba‘z-ı şurrâh bu ihtimâli dağı zikr itmişler ki *âftâb-ı temûz* mübtedâ*

³³⁰ Sa‘dî-i Şirâzî, Bustân: “Giderken ahirete azığını da götür yanında, çünkü karın da çocuğun da acımaz asla sana”

olup *endeki mānd* haber ola (Lāmi'ī) ya' nī 'ömr berf gibidür ve āftāb-ı temūz ile şiddet-i harāret zamānı ki hengām-ı ecelden kināyetdür gelüp irişmege az kaldı. Ba'z-ı şārihler bunu dahı cā'iz görmişler ki *āftāb-ı temūz* mübtedā olduğu taqdīrce *mānd* lafzı müte'addī olup nihād ma'nāsına ola ve fā'ili *āftāb-ı temūz* ola. 'Ömr berfini gāyet az qodı hāşıl-ı ma'nā 'ömrüñ eķalli kaldı kişi keşret-i 'ömrine henūz mağrūrdur dimişler (Redd-i Şem'ī, Lāmi'ī). Egerçi *mānden* lafzı komaķ ma'nāsına isti'māl olunduğı Hōrāsān ehli iştılāhına maḥşūşdur Şirāziler bu isti'māl bizüm ma'lūmumuz degüldür didiler. Fe-emmā ḥadd-ı zātında Şeyḫ Sa'dī Şirāzī ki dünyāyı geşt ü güzār itmişdür. Her iştılāḥ ve her lisān üzre ta'bīr ü edā itse inkār olunmaz ve şā'irüñ bu kelāmı mānden müte'addī olup nihāden ma'nāsına geldügi şahiddür.

Beyt:

يکي چون رود ديگر آيد بجای

جهانرا نمانند بی کدخدای³³¹

Velākin nihāden ma'nāsından terk ma'nāsı maḥşūd olmaķ ma'nā cihetinden ensebdür. *Gurre* ḡayn-ı mu'cemenuñ kesriyledür fetḥle ḡalaṭ-ı meşhūrdur. كما لا يخفى.

اي تهی دست رفتہ در بازار Ey şu kimse ki çārşūya eli boş gitmişsin ya' nī aķçe pul ve ḥarclıķ götürmemişsin. Ba'z-ı şurrāḥ *tehi-dest* lafzını faķīr ü dervīş ma'nāsına ḥaml idüp ve anı münādī tūtup ya' nī ey bāzāra gitmiş dervīş deyü şerḥ itmiş zāhir budur ki bu taqdīrce *dest* lafzı tā'nuñ kesriyle oķunmaķ lāzım olur (Redd-i Lāmi'ī).

ترسنت پر نیاوری دستار Kōrķarın seni ki destmālūñi ṭolu getürmeyesin ya' nī çārşūya bāzārlıķ görmege giden kimse ki ḡaflet idüp ḥarclıķ götürmeye. Egerçi hibe vü istikrāzla muḥaşşal (34^a) bir tarīķle belki aķcesüz ve pulsuz istedügin alup gelmek ve destmālın ṭolu getürmek ḥadd-i zātında muḥāl ü mūmteni' degüldür. Ammā ekşer ihtimāl ve zann-ı ḡālib budur ki destres bulmayup nice tehi-dest gitmiş ise şöylece şifru'l-yed çıķa gele kışşadan ḥişşeden ḥişşe budur ki āḫirete 'ilmsüz giden kimse elbette luṭf-ı Hāķķdan maḥrūm olur deyü kaṭ' olunmaz ammā gāyet ḥavf maḥallīdür. Şol kimse ki dil ucıyla Allāh Kerīmdür deyü yek-bār 'amel cānibini tehāvun ile terk

³³¹ "Biri gitti diğeri geldi yerine; cihanı sahıpsiz koymadı"

üzre olmuşlardır zann-ı gâlib budur ki hâlleri müşkil ola. *Destâr* bu maħalde mendîl ü destmâl ma'nâsınadır. Ba'z-ı ehâlî-i â'câm didiler ki bizüm bildüğümüz budur ki *destâr* kendü ma'nâsına olup *ber neyâverî* ibâreti bâ-yı 'arabî ile ola. Ba'z-ı şurrâh *ber neyâverî* ibâretini bâ-yı 'arabîniñ fethiyle olmak üzere kôrkarın seni ki destârünü getürmeyesin ya'nî alduguñ nesnenüñ bahâsıçün rehine koyasın deyü şerh itmişler (Sürürî). *Beh'îd* lafzında bâ zâ'iddür taħsîn-i lafz ve zarûret-i vezn içündür ba'zılar muşâhabet içündür dimişler. *H'îd* bîd ü 'îd vezni üzredür vâv-ı resmî telaffuz olunmazdur *h'îş* lafzı gibi kesre-i şariħledür. Molla Câmî Ĥazretleri *Ebsâl ü Selâmân* adlu kitâbında dimişdür ki:

هر کيا کز خويد کندم خواستست

خويد کندم را بخود آراستست

Şems-i Faħrî dimişdür ki

بهر قضيب فرس سايس تعظم او آورد

از باغ چرخ هر سحر و شام خويد

Ba'z-ı nüsaħda *h'örd be-h'îd* ve ba'z-ı nüsaħda *be-h'örd h'avîd* vâқи' olmuşdur hâ'nuñ fethi ve vâvuñ kesriyledür. *Ĥalîmî lügati*'nde ġalaṭ-ı meşhûr kabîlindendür dimiş ammâ âşl-ı lügatde mevcûd olıcağ ġalaṭ kabîlinden olmazdur.

Bu kelâmdan *وفى القاموس الخيد كميل الرطبه عربوها وغيرَ وها و اصلها خويد انتهى كلامه* münfehim olan budur ki *h'avîd* lafzı fa'îl vezni üzere fârisî olup bîd vezni üzere olan *h'îd* lafzı anuñ mu'arrebî ola. *Ni'metullâh lügati*'nde hâ-yı mu'cemenüñ fethinde dimişdür ki: *h'avîd* kiştzâr ve haşîl ya'nî yaş arpa ki biçüp ṭavara virürler hâ-yı meksûrede (34^b) dahı gelür bîd kâfiyesinde isti'mâl olunur. *انتهى كلامه* Ammâ Ĥaḳḳ budur ki şikâtdan işitdügim üzere mülk-i Şîrâzda ve sâ'ir diyâr-ı fûrsde ehâlî-i â'câm lisânında meşhûr ü müte'arif olan bîd vezni üzere olup vâv-ı resmî telaffuz olunmazdur. Âşhâb-ı vuḳûf şöyle haber virdiler ki buğdayuñ temâm olmağa qarîb olduğı zemânları ki tâze yoğurd ve tâze peynir gibi olup henüz haşâda kabîl olmaya ol hâlde biçdürüp demedi ile âteşe tutup kavrułduğdan soñra lübbüni kısrından pâk idüp tenâvül iderler añla kabîl olup belki gerçekden ḥazz olunur. Anaṭolı

vilâyetlerinde huşûsâ Karamân diyârında aña ötme ta‘bîr idirler vech-i tesmiye zâhirdür. Mâverâü’n-nehr ıstılâhında dülmül dirler ve ehl-i Kazvîn lisânında sûtâl ıtlâk olunur ve Diyâr-ı bekrde ve arz-ı rûmda ve Âzerbaycânda sûtul dirler. Hemcû Moğol luğât-ı fûrde mezkûr u meşhûr olan hû‘îd lafzı andan ‘ibâretdür Türkî dilde hâşıl didükleridür ki evvel-i bahârda biçüp ata yidürdükleri kaçılden gâlağdur. Hâşılı her kimse ki ekinini hâşâd olup hürmene gelicek zemâna tevakkûf itmeyüp kaçıl ekin yiye. *وقت خرمنش خوشه باید چید* Ol kimesne hürmen zemânında gedâlık ihtiyâr idüp ğayrıların hürmenlerinden hûşe-çînlik itmege muhtâc olur. Dihkânlar ma‘lûmdur ki hâşâd zemânı olup hürmeni qaldurduklarından sonra fuqarâ ve mesâkîn üşüp hürmen yerinde qalan başaqları cem‘ ü iddiğâr idüp zarûrî ol kifâfla qanâ‘at ü iktifâ iderler. Maqşûd budur ki bir kimse mezra‘a-ı âhîret olan dünyâda â‘mâl-i şâliha kesb itmeyüp hâşıl ‘ömrini zâyî‘ ü telef idicek âhîrinde Allâhu Te‘âlâ Hazretinden kerem ü ‘inâyet ve cenâb-ı risâletden taleb-i ‘avn u şefâ‘at ve istid‘â-yı luğf u ‘inâyet itmege yüzi qalmaz. Meger ğayrılar haqqında olan mağfîret hürmeninden müyesser olursa hûşe-çîn ü hürmen-gedâ ola. Ba‘z-ı şurrâh ya‘nî her kim ki ‘âlem-i şebâbda tazî‘-i evkât idüp ‘ömrini hevâ vü hevese şarf eyleye (35^a) aña lâzımdur ki pîrlîk ‘âleminde bârî qâdir olduqca ‘ibâdete sa‘y eyleye ta ki *مالايدرك كله لايترك كله*³³² fehvâsıyla ‘amel itmiş ola deyü şerh itmişdür. *ولا من التأمل*³³³ *Hûşe* luğâtta buğdayuñ ve arpanuñ başıdır ki ‘arabîde sünbüle ve Türkîde başaq dirler. *Çid* lafzı mâzî şîğası üzre maşdardur emşâli geçmişdür. *مايه عيش آدمي شكمت* İnsânüñ sermâye-yi ‘ıyşî ve medâr-ı hayât ü zindeğânîsi bañnîdür ya‘nî ekl ü şürbi huşûşîdür. *تا بتدریج میرود چه غمست* Mâdâmki tedricle gide ya‘nî pür-hîz ile tenâvül eyleye ne ğam vardur hiç zarar yoğdur. Zîrâ ekl ü şürbi i‘tidâl ile olıcağ maraz ‘urûzına ‘illet olmaz vefât idenlerüñ ekşerî imtilâ vü tuğmeden gitdükleri meşhûrdur. Bu mağallda *tâ* mādâm ma‘nâsınadır.

³³² “Tamamı idrâk olunmayan şey tamamen terk edilemez.”

³³³ “Hiçbirini düşünme”

چنانکه نکشاید Eger şöyle bağlaya ki açılmağa çäre olmaya ya‘nî i‘tidâlden hâric tenâvül sebebi ile kabz ‘arız olup ‘ilâcla meftûh olmak müyesser olmaya.

کر دل از عمر بر کند شاید Eger ol kimse ‘ömründen gönlini koparırsa ve hayâtdan kaç‘-ı ümîd iderse revâdur. *ور گشاید چنانکه نتوان بست* Eger bir vechle mekşûf ü meftûh ola ki min-ba‘di bend itmege mecâl qalmaya ya‘nî mu‘tâddan ziyâde ekl ü şürble ishâl ü lînete mübtelâ olup kabza çäre bulmaya. *گو بشوی از حیات دنیا دست* Sen aña söyle hayât-ı dünyâdan al yisün mevti muqarrer bilsün bir maḥallde iki emr-i ḥâzır cem‘ olsa taşavvur-ı ma‘nâ itdükde ikinci emr-i ḥâzıra emr-i gâ‘ib ma‘nâsın virmek münâsibdür. *Bibended* ü *güşâyed* lafızları ma‘lûm ü mechûl olmak câ‘izdür. Ba‘z-ı şurrâh ḥâşiye-i kitâbında muzâri‘ mechûl olmağa kaşr u taḥşîş itmişdür.

چار طبع مخالف سرکش Birbirine muḥâlif dört ser-keş ṭabî‘at ki murâd ‘anâşır-ı erba‘adur. *چند روزی بند باهم خوش* Birkaç gün birbiriyle hoş oldılar ya‘nî imtizâc itdiler. *Eger bu گر یکی زین چهار شد غالب* Eger bu ‘anâşır-ı erba‘adan biri sâ‘iri üzre gâlib olsa i‘tidâl bulunmasa *از قالب (35^b) جان شیرین برآمد از قالب* mevt muqarrer olur. *Kaleb* fetḥ-i lâmladur. Bu maḥallde *gâlib* lafzına muvâfaqat içün kesr-i lâmla telaffuz olunur. Zîrâ ḥüküm gâlibüñdür dimişler. *نهد بر حیات دنیا دل* Ya‘nî bu sebebden *نهد بر حیات دنیا دل* Muḥaşşal hayât-ı bî-şebât-ı dünyâ ki bir cüz‘î ‘arîza ile kâbil-i zevâldür. ‘Âqıl olan aña i‘timâd idüp maḡrûr olmaz hayât-ı ebedî taḥşîline sa‘y ü himmet eyler.

پند سعدی بگوش جان بشنو Sa‘dîñ nuşş u pendini güş-ı cânla ve sem‘-i kâbülle diñle. *Be-güş*’deki *bâ* âlet içündür *güş-ı cân* ‘ibâretinde isti‘âre-i mekniyye ve taḥayyüliyye vardur ya‘nî cânı insâna teşbîh idüp aña lâzım olan sâmi‘ayı anuñiçün işbât itmişdür. Ba‘zılar bā-yı muşâḥabet içündür dimişler bu taḡdîrce güş-ı cân müşebbehün biññ müşebbehe izâfeti kâbilinden olur. Be-her taḡdîr maḡşûd kemâl-i iz‘ân u hüşla güş eyle dimekdür. *ره چنین است مرد باش و برو* ‘Âqîbet güzergâhuñ olacaq râhuñ aḡvâli bu resmedür. Aña göre teyaḡkuz ü intibâhla berk-i râh tedârükünde ol ve kabl-ḥulûlü’l-ecel taḥşîl-i ‘amel ve merdâne sülûk idüp terk-i ṭul-ı âmel eyle ki gümrâh olmayasın yâḡûd ṭarîḡ-i Ḥaḡḡa mevşil olan ṭarîḡ budur hemân er ol yolından sülûke himmet

eyle. Ba'z-ı şurrāh demiş ki ya'nî benüm naşihatüm şerî'ate ve haqîkate ve tarîkate muvâfîk ü mu'tâbîkdur buña yapış ve her kıanda giderseñ git. انتھی کلامه Mışrâ' :

Çünkü bu meydāna geldün ayağun merdāne baş

بعد از تأمل این معنی Bu muqaddemātuñ neticesin ve 'ālemün fenāsın mülāhaza ve te'emmülden soñra *نشیم عزلت نشیم* anı ma'kül gördüm ki nişimen-i 'uzletde ve kûşe-i vahdetde teqā'üd ihtiyār idem. *Nişimen* oturacak yer dimekdür 'uzlete izāfeti bi-ma'nā fīdür. Ba'zılar izāfet-i beyāniyye tıtmışlar maqbül degüldür. *دامن صحبت فراهم چینم* و Dağı dāmen-i şöḥbeti bir yere cem' idem. Ba'z-ı nüsaḥda *ferā ḥod çinem* vāқи' olmuşdur. *Ferā* bu taqdirce bā-yı şıla ma'nāsınadır demişler kendüme devşürüp cem' idem dimekdür (36^a) me'āl birdür. Be-her taqdir ḥalka mu'āşeret ü ihtilāṭ itmeyem demekden kināyetdür. Kemāl Pāşazāde merḥüm *Daḳāyıku'l-Haḳāyık*ında demişdür ki: bir yere derilmiş cem' olmuş nesneye ferāhem dirler bir cüz'î ferādur ki müctemi' ma'nāsına olan ferāz lafzından terḥim olunmuşdur. Muḳābili furūdur aşlı furūddur terkibe gelicek āḥir ḥarfleri taḥfifen ḥazf olunmuşdur. انتھی کلامه İki vechle medḥüldür. Biri budur ki cem' ma'nāsına olan ferānuñ muḳābili furū degüldür. Belki furū yukarı ma'nāsına olan ferānuñ muḳābilidür. Bir dağı budur ki bu lafzların āḥirleri ḥazf olunmaḳ terkib-i şüretlerine maḥşuş degüldür. فتأمل

دفتر از کفتهای پریشان بشویم Dağı defteri perişān sözlerden yuyam demek maḥv itmekden kināyetdür demişler ihtimāldür ki mektüb u meşūr olan evrāḳdan ihrāc itmek murād ola ve cā'izdür ki levḥ-i ḥāṭırdan ve şaḥīfe-i zebān ü dilden³³⁴ ol nuḳuşı ḥaḳ itmek maḳşūd ola. *Goftehā-yı perişān* terkib-i tavşifīdür ba'zılar terkib-i izāfī zann idüp *goftehā*'nuñ *perişān*'a izāfeti beyāniyyedür demiş. *دیگر پریشان نکویم* ve bir dağı perişān sözler söylemeyem ve lağv-ı kelimāt eylemeyem. *زبان بریده بکنجی نشسته صم بکم* Edāt-ı teşbīḥ maḥzūfdur ya'nî dilsüzler ve şāğırlar gibi bürīde zebān olup bir kûşede oturan kimse *که زبانش نباشد اندر حکم* *Kesī*'de yā tenkīr içündür ya'nî yegdür şol şaḥışdan ki lisānı kendü ḥükminde ve zabṭında olmaya ve perişān sözler

³³⁴ zebān ü dilden (K), (HP): zebān dilden (HM)

söylemekde bî-ihtiyâr ola yâhûd edât-ı teşbîh melhûz olmaya ya‘nî bürîde-zebân olup bir kûşede şummün büküm oturan kimse demek murâd ola. Bu taqdîrce summün büküm zıkr-i cem‘ ve irâde-i vâhid kabîlinden olur dimişler. Ba‘z-ı şurrâh mücerred zarûret-i vezniçün bu kabîlden olur deyü zann itmiş hadd-ı zâtında ‘örf-i nâsda ve muhâverât-ı ehl-i lisânda gerek nazmda ve gerek neşrde bu ta‘bîr şâyi‘dür felân kimesne summün büküm hâmüş olup oturdu diler ba‘z-ı şurrâh bunu ihtiyâr itmişler ki cem‘ ma‘nâsı maqşûd olup ya‘nî bürîde-zebân bir kûşede oturan şağırılar ve dilsüzler (36^b) ya‘nî bu evşâfla mevşûf olan kişiler demek ola (Lâmi‘î) bu dağı evvelki ma‘nâya qarîbdür ve bu taqdîrce zâhir olan zebân-bürîdeden murâd haqîkatde maqşû‘ü’l-lisân ma‘nâsı olmayup güft ü güdan fariğ ve tekellümden munkaṭı‘ ve hâmüş ma‘nâsı maqşûd olmaqdır. فتأمل

Kecāve kâf-ı ta یکی از دوستان که در کجاوه محنت انیس من بودی و در حجره محبت جلیس من ‘arabînüñ fethiyle kejaveden mu‘arrebdir maḥfe ma‘nâsınadır aşlını Kemâl Pâşazāde Dakāyīku’l-Hakāyīk’ında böyle taḥkīk idüp dimişdür ki: deve yanuñda egri aşılduğundan ötüri iki maḥfenüñ her birine kecāve ve kejavē dirler āve āvîhtendendür. Būdî’deki yâ hikāyet içündür ya‘nî bu muşammem itdügüm ‘azîmet üzre kûşe-yi ‘uzletde ihtilâṭ-ı nâsdan dâmen-çide olup oturdum şol zemāna dek ki ittifaḳan aḥbâbdan biri ki seferde ve huzurda refîḳüm ve hem-demüm olup rûzgāruñ germ ü serdin bile görüp geçürmişdük dimekdür. Ba‘zılar hac yolında benümle miḥaffedaş idi dimişler miḥaffe hac yolına maḥşûşdur zann itmişler. Fıkra-yı şâniyede būdî lafzı kâ‘ide-i sec‘ muḳtezâsınca ḥazf olunmuşdur. Men lafzı dağı terk olunsa cā’izdür. برسم قدیم از در درآمد ‘âdet-i kadîmesi üzre çıka geldi. Resm-i kadîm terkîb-i tavşîfidür ba‘zılar izâfî tevehhüm idüp izâfet-i beyâniyye tütmiş.

چندانکه نشاط و ملاعبت کرد Her ne kadar ki mülâ‘abet ü neşâṭ ve şetâret ü inbisâṭ oldu. Ba‘z-ı şurrâh neşâṭ lafzını mülâ‘abet lafzına muzâf idüp ol kadar ki mülâ‘abet sürürını eyledi deyü şerḥ itmişdür müvecceḥ degüldür (Redd-i Şem‘î).

و بساط مداعبت کسترد Ve her ne deñlü ki mülâtafe bisâtını baş itdi muḥaṣṣal evvelki gibi kendü ile muṣāḥabet ü inbisât ve mülâtafet itmedigümden beni ğamġin ü ḥazîn hayâl idüp beni küṣâde itmek ile muḳayyed oldı söyletmek istedi çäre olmadı.

و سر از زانوی تعبد بر نکرفتم Hergiz aña cevâb virmedüm. Başımı te‘abbud ve murākabe zânūsından ḳaldurmadum ya‘nî hiç muḳayyed olmadum (37^a) ve iltifât itmedüm. Mudā‘abet mizâḥ ü mülâtafe ma‘nâsınadır ve ³³⁵ و فی القاموس داعبه مازحه

Ḥadîṣ-i şerîfde daḥı: ³³⁶ الْمُؤْمِنُ دَعِبٌ لَعِبٌ vârid olmuştur. Ba‘z-ı şurrâḥ ‘ibâret-i mürâġabet olmaḳ üzre mülâḥaza idüp mürâġabet bisâtını döşedi ya‘nî kendüsi ile muṣāḥabet raġbet itdürmek diledi deyü şerḥ itmiş (Redd-i Şem‘î).

و کفت Ol yâr-ı ḳadîm bu vaz‘a incinüp bî-ḥuzûrlıġla baña baḳup didi ki. Ba‘z-ı şurrâḥ rencide olmaġı ġaḳab itmek ma‘nâsına ḥaml idüp ya‘nî ġaḳab ile baña naḳar eyledi deyü şerḥ itmişdür işâbet itmemişdür ġaḳab mertebesi lâzım degüldür (Redd-i Şem‘î). فتأمل

شimdi ġüftâra mecâl ü ḳudretüñ variken dimekdür. Künün kâfuñ zammı ile el-ân ma‘nâsınadır Türkîsi şimdi dimekdür eknün gibi başḳa lügatdür üftâde vü fütâde gibidür eknündan muḥaffedür diyen bilmemişdür.

و خوشی Yâ maṣdariyyedür. Söyle ey birâder luḡla ve ḥoşlıġla ya‘nî ġoñül ḥoşlıġı eyle. Zirâ yarın ki ecel peyki irişe ya‘nî ‘ömrüñ âḥir ve zemân-ı ecelüñ ḥâzır ola. Peyk lafzınuñ ecel lafzına izâfeti beyâniyyedür. Ba‘z-ı şurrâḥ peyk-i ecel’den murâd ‘Azrâ’ıldür dimiş ba‘zılar daḥı peyk-i ecel’den murâd emârât-ı mevt ve ‘alâmât-i mergdür dimişler. Hiç biri lâzım degüldür belki ecel kendüsi peyk’e teşbîḥ olunmuşdur ecelüñ sür‘atle gelmesinden kinâyetdür (Redd-i Sürürî). Cü edât-ı şartdür edât-ı ta‘lîldür diyen ġalaḫ itmişdür.

و بحکم ضرورت زبان درکشی Zarûret iḳtizâsıyla dilüñ çekersin dimek bi’z-zarûret söylemez olursın ya‘nî söylemek isteseñde ḳâdir olmazsın dimekden ‘ibâretdür. Bâ sebebiyyedür ba‘zılar muṣāḥabet içündür dimişler öyle degüldür ḥükm-i iḳtizâ

³³⁵ “Kâmûs’da der ki: şakalaşmak, mizah”

³³⁶ Hadîs-i şerîf: “Mümin tatlı dilli ve şakacıdır.”

ma' nāsınadır. Ba' zılar *hüküm* bunuñ gibi yerlerde maḥz-ı te'kīd içündür dimiş te'sīs te'kīdden evlā olduğın bilmemiş. Ba' z-ı şurrāḥ ḥükümüñ zarūrete izāfeti beyāniyyedür dimiş (Redd-i Sürürī). فتأمل

یکی از متعلقان منش بر حسب واقع مطلع گردانید Müte' allıḳātumdan biri anı ḥasb-i ḥāle ve āşl-ı mā-cerāya muḩᩥali' eyledi (37^b) ve ' uzlet-güzīn olup taşmīm-i şamt ü sükūt itdükdē anı ḥaberdār itdi. Ba' z-ı şurrāḥ müᩥala' a döndürdi ya' nī muḩᩥali' eyledi deyü şerḩ itmiş işābet itmemişdür (Redd-i Şem'ī). Bi-ḥasebi'l-lüğa her biri müstaḩill ma' nādur. *Ḥalīmī lügati*'nde *Gerdāniden* döndürmek ve eylemek dimişdür bu maḩallde eylemek ma' nāsınadır döndürmek ma' nāsına ḩaml itmek yāḩūd andan me'ḩūz ḩann itmek fāsiddür ve şurrāḥ *ḥaseb* lafzında iḩtilāf itmişlerdür ba' zılar sīn'ün fethiyledür dimiş vechini beyān itmemiş. Ba' zı āḩiri sīn'ün sükūnı iledür yeter dimekdür³³⁷ pes ma' nāsınadır ḩasbiyallāhu dirler Allāhu Te'ālā baña yeter dimekdür *ḥaseb-i vāḩı' a* dimek vāḩı' adan³³⁸ kifāyet iden dimekdür aşl ü icmālden ta' bīrdür vāḩı' anuñ aşlına muḩᩥali' eyledi dimekdür dimiş (Sürürī, Seydī ' Alizāde).

و نیت جزم Ya' nī Şeyḩ Sa' dī *عزم کرده است* ḩaşd ü ' azīmet ve taşmīm itmişdür *نیت جزم* daḩı ḩaᩥ'-ı niyyet itmişdür fesh ü rücū' a mecāl yokdur. *Niyyet-i cezm* niyyet-i meczūme ma' nāsınadır mübālağa ḩaşd olunmuşdur.

که بقیه عمر معتکف نشیند ḩaşdı budur ki bāḩī ḩalan ' ömrin i' tikāfla ve ḩalkdan ' uzlet ü inḩitā' la geᩥüre *و خاموشی کزیند* ve şamt ü sükūt iḩtiyār eyleye *یا تو نیز اگر توانی* ya' nī şeyḩüñ iḩtiyār itdügi ḩālet ḩāyet ma' ḩül ü maḩbūldür yolından sülūkdur devletlü başa naşīb olur ḩādir olursañ sen daḩı *سرخویش کیر* kendü başuñ ḩaydın gör. Beyt:

Her kişi revādur ki göre başı yarāğın

İḩlīm-i ' adem itse gerek ḩünkü ᩥurağın

³³⁷ ve şurrāḥ *ḥaseb* lafzında iḩtilāf itmişlerdür ba' zılar sīn'ün fethiyledür dimiş vechini beyān itmemiş. Ba' zı āḩiri sīn'ün sükūnı iledür yeter dimekdür (K), (HP): *ḥaseb* lafzında şurrāḥ iḩtilāf itmişlerdür ba' zılar sīn'ün fethiyledür dimişler ammā vechini beyān itmemişler. Ba' z-ı şurrāḥ daḩı dimiş ki sīn'ün sükūniyla yeter dimekdür (HM)

³³⁸ vāḩı' adan (K), (HP): vāḩı' a (HM)

Ba' zılar demiş ki *ser* bu maħalde sevdā ve hevā ma' nāsına olmaħda k̄ābildür ya' nī sevdā-yı nefsanuñı ve ārzū-yı ṭab' uñı ṭut zābṭ ile ki pāymāl-i ḥavādiṣ-i nefis olmayasın demiş fehmden ba' id idügi ḥafī degüldür³³⁹. *Sen daħı  uzlet iħtiyār idüp ḥalkla iħtilāṭdan tebā' üd ü ictināb semtine teveccüh eyle ba' z-1 řurrāḥ daħı nāřir va' din ictināb itmek yolını öñüñe ṭut ya' nī ṭariķe sülük eyle demiş ḥuřuř-1 maķāma ve siyāk-1 kelāma ĉendān mülāyim degüldür³⁴⁰ (Redd-i řem' i).*

كفتا Ol yār-i kādīm bu sözleri işitdükte didi. *بعزت عظيم* 'Azīmüñ ya' nī Ḥudānuñ ' izzeti ḥaķķıyĉün (38^a) *وصحبت قديم* ve mābeynimizde olan kādīmi dostlık ḥaķķıyĉün ' *دم بر نيّارم* teneffüs itmezim dimekdür rāḥat üzre olmazın ve kārār u ārām bulmazın dimekden kināyetdür ba' z-1 řurrāḥ tekellüm itmezim ve ba' z-1 āḥar anuñla muřāḥabet itmeyem demiş ḥiĉ biri mülāyim degüldür³⁴¹ (Redd-i Sürürī ve şem' i).

و قدم بر ندارم Buradan gitmezim ve bir adım admazın dimekdür.

مگر آنکه که سخن گفته شود بر عادت مألوف و طريق معروف *Meger* lafzı edāt-1 istiřnādur illā ma' nāsına. Tā evvelki gibi mükāleme ve muřāḥabet olmayınca ārām itmeyem ve buradan gitmem dimekdür. *Gofte* lafzı ism-i mef' ul olmaķ münāsibdür. Ba' z-1 řurrāḥ ism-i fā' il³⁴² olmaģı iħtiyār idüp meger evvel-i vaķt muřāḥabet idem ve buradan gidem ki řeyḥ Sa' dī evvelki gibi söz söylemiş ola deyü řerḥ itmiş (Redd-i şem' i).

که آزرده دوستان جهلست Zīrā dostları rencide ve āzürde itmek cehāletdür ve řeyḥligine münāsib görmezim deyü güyā itdügi ğılzat ü ibrāmlaruñ vechini beyān eyler bu naķıřayı andan izāle itmeyince gitmezim demek ister. *Āzürden* bu maħalde müte' addīdür mef' üle muzāfdur maķřūd kendünüñ rencide olmasıdır fā' ili řeyḥdür kendü fā' il olup řeyḥ rencide olmaķ murād degüldür *كما توهمه البعض*³⁴³ ve ba' zılar

³³⁹ olmayasın demiş fehmden ba' id idügi ḥafī degüldür (K): olmayasın İntehā. Ḥafī degüldür ki fehmden ba' iddür (HM), (HP)

³⁴⁰ sülük eyle demiş ḥuřuř-1 maķāma ve siyāk-1 kelāma ĉendān mülāyim degüldür (K): sülük eyle deyü řerḥ itmiş ḥuřuř-1 maķāma ve siyāk-1 kelāma ĉendān mülāyim degüldür (HM), (HP)

³⁴¹ ba' z-1 řurrāḥ tekellüm itmezim ve ba' zı āḥar anuñla muřāḥabet itmeyem demiş ḥiĉ biri mülāyim degüldür (K): Ba' z-1 řurrāḥ tekellüm itmezim deyü tefsir itmiş ve ba' z-1 řurrāḥ anuñla muřāḥabet itmeyem demiş ḥiĉ biri mülāyim degüldür (HP), (HM)

³⁴² ism-i fā' il (K): fā' il (HP), (HM)

³⁴³ "Bazılarının düşündüğü gibi"

lâzım olup fâ' ile muzâf olmağ cā'iz görmüş³⁴⁴ pes murād ya şeyhüñ rencide olmasıdır yāhūd yār-ı kadīmüñ dimişler kaç' an vechi olmayup Hâzret-i Şeyhüñ rûh-ı şerîfi bu maķûle türrehâtdan rencide olmağda iştibâh yoğdur.

وكفارت يمين سهل Ya' nî eger min-ba' di hiçbir ferdle mükâleme itmeyem deyü yemin itmiş ise yāhūd 'ahd ü niyyet ü taşmîm 'azîmet itmiş bulunup hadd-i zâtında ehlu'llâh nazarında اوفو بالعهد³⁴⁵ muķtezâsınca naķz-ı 'ahd naķz-ı yemîn meşâbesinde olmağla taħarrüz ü ictinâb olunursa be-her taķdîr dost hâtırın rencide itmek maħzûri aña ğâlibdür keffâret virüp naķz-ı yemîn itmek aña nisbet emr-i sehldür. Şurrâhdan ya' nî resm-i kadîm üzre mükâleme vü muşâhabet olursa febihâ ve illâ bende hemân şeyhüñ³⁴⁶ (38^b) yanında mu' tekif ve kaçında sâkit ü şâmit olup hâğdan munkaṭı' olurın deyü taşvîr-i ma' nâ iden şahşuñ³⁴⁷ mezâyâ-yı kelâm şu' urı hemân bu sözinden ma' lümdür. كما لا يخفى علي من له ذوق سليم و طبع مستقيم³⁴⁸

Savâb rāh' uñ şıfatıdır. Ba' z-ı şurrâh izâfî tevehhüm idüp izâfet-i beyâniyyedür dimiş şavâbı hâğadan temyiz itmemiş.

و عكس رأى اولى الالباب كه نوالفقار على درنيام و زبان سعدى در كام Hâzret-i 'Alîñ Keremullâh Te'âlâ vechi Zü'l-feķârı dâ'imâ ğılâfda olup ya' nî kından çıkmamak rāh-ı şavâbdan ba'id ü mâ'ķûle muħâlif olduğı gibi Şeyh Sa'dîñ dağı lisânı muttaşıl tımağda kaçmak ya' nî tekellümden munkaṭı' olmağ tâ ol meşâbede olup 'ağldan dūr ve rāh-ı şavâba muħâlifdür. Zîrâ Zü'l-feķâr-ı 'Alî meslül olmasa bu deñlü âşâr-ı 'acîbe ve aħbâr-ı ğarîbe ki rivâyet olunur kaçandan zuhūr bulurdı ke-zâlik Şeyh Sa' dî dağı hâmûş olsa bu deñlü ma' ârif ü kemâlât mestūr olmağ lâzım gelürdi. Pes zebân-ı Sa' dî sâkit ü şâmit olmağ Zü'l-feķâr-ı 'Aliyyü'l-miķdâr ğılâfda kaçup 'amel-mânde olmağ gibidür. *Ulü'l-elbâb* zevî'l-'uķül dimekdür. *Niyâm* kesr-i nün ile

³⁴⁴ ve ba' zılar lâzım olup fâ' ile muzâf olmağ cā'iz görmüş (K): ve ba' zılar bunu dağı cā'iz görmüşler ki lâzım olup fâ' ile muzâf ola (HM), (HP)

³⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ 17/34: "Verdiğiniz sözü de yerine getirin."

³⁴⁶ Şurrâhdan ya' nî resm-i kadîm üzre mükâleme vü muşâhabet olursa febihâ ve illâ bende hemân şeyhüñ (K): Ba' z-ı şurrâh dimişki ya' nî resm-i kadîm üzre mükâleme vü muşâhabet olursa febihâ vü ni' met ve illâ bende hemân şeyhüñ (HP), (HM)

³⁴⁷ deyü taşvîr-i ma' nâ iden şahşuñ (K), (HP): intehâ şârih-i mezkûruñ (HM)

³⁴⁸ "Zevk sahipleri ve doğıru tabiatlılar için gizli kalmaz"

kın ma‘ nāsınadır. *Kām* lafzı kâf-1 ‘arabiyle bu maħalde ʔamaħ ma‘ nāsınadır murād ma‘ nāsına daħı gelür kâf-1 ‘acemī iledür diyenler ğalaʔ itmişler. Kelimāt-1 ūiħātda kâf-1 ‘arabile olmaĝı işbāt eyler nice ebyāt belāğat-simāt vārid olmuşdur. Molla Cāmī Ĥazretleri demişdür. *Beyt:*

کسی که کام درین بحر می زند بیکام
349 بکام میرسد آخر ولی بکام نهنگ

Kesī ki kām ‘ibāretinde olan *kām* kâf-1 ‘arabile ʔullāb ma‘ nāsına olmaħ cā’izdür didiler. *Ve-lehü be-nām-ı Bābür*³⁵⁰

در گفتن لبث نرسد چون زبان بکام
بکشای لب که ان دل مجروح اتمام
*Ve-lehu fī evvelü’s-sücce*³⁵¹

کم شده نطق زبانی بنظام
تاز لامش نرسیده است بکام

Kām ile murād irāde itmişdür ʔamaħ ma‘ nāsına tevriye ile işāret itmişdür. Fi’l-vāħi‘ ħarf-i lām telaffuz olunduĝda lisān ʔamaĝa muttaşıl ü peyveste olmayınca müyesser degüldür. *Li-Hāce Āşafī:*

بسی خودرا درآب دیده چون ماهی وطن دیدم
(39^a)³⁵² که تا قلاب زلفش را بکام خویشتن دیدم

Hāce Selmān demişdür ki ʔıṭ‘ a:

عمري ز پي کام دل و راحت تن
گشتیم و ندیدیم بجز از رنج و محن
درد آمد و گفت از بن دندان با من
راحت طلبی به کام، دندان برکن

Kemāl-i İsmā‘īl demişdür ki *beyt:*

اي صدر سرفراز که از قرمدح تو

³⁴⁹ “Kim ki bu denizde isteksizce oltasını sallar sonunda muradına erer ancak o murat timsahın ağızıdır (balık niyetine timsah oltasına takılır).”

³⁵⁰ “Ünlü Bābür (Mirzā) demiştir ki”

³⁵¹ “Evvelü’s-sücce demişdür ki”

³⁵² “Balık misali gözyaşlarımın suyunu (denizini) kendime yuva tutmuşken çengel (olta) saçının iğnesini damağımda buldum.”

همچون زبان بکام رسیده است مدح خوان

Bu cümle ebyâtda murād ile ʔamaḡ maʕnāsına olan *kām* lafzları kâf-ı ʕarabiyle olmaḡda müttefik olmasa tevriye ḡaşıl olmayup terzîḡ maḡûlesinden olur. Bu ʕacebdür ki ʕallāme-i rûm Kemāl Pāşāzāde merḡûm *Daḡāyîḡu'l-ḡaḡāyîḡ*'da: ʔamaḡ maʕnāsına olan ḡām kâf-ı ʕacemîledür istişhâden Şeyḡ Saʕdînuñ bu kelâmın irād itmişdür³⁵³. Maʕa-zâlik Şeyḡ Saʕdînuñ bu kelâmuñda kâf-ı ʕacemîle olmaḡa ḡatʕan delâlet yoḡdur. كما لا يخفى

Ey merd-i ʕâḡil dehân içinde zebân nedür yaʕnî neye beñzer bilür misin. کليد در کنج صاحب هنر Güyâ şâḡib-i maʕrifetüñ ḡazînesi ḡapusunüñ miftâḡıdur. *Kelîd* miftâḡ maʕnāsınadır egerḡi Türki dilde ḡıfl maʕnāsına şāyiʕ olmuşdur. *قاپو کوشاده* olmayup baḡlu olıcaḡ nice bilür bir kimse *یا پیلور که جوهر فروشت و یا پیلور* Ki ol ḡazîne şâḡibi cevher-fürüş mıdur yâḡûd pîlver midür yaʕnî bir kimse mādāmki tekellüm itmeye dānâ mıdur nādân mıdur maʕlûm olmaz. *Pîlver* bā-ı ʕacemînüñ kesriyle boncuḡ şatıcı ḡerḡi dimekdür pîle ḡerḡi esbâbına dirler fârisîde *ver* lafzı ʕarabîde *zû* maʕnāsınadır hünerver ve dānişver dirler şâḡib-i hünere ve ehl-i dāniş dimekdür. Ehl-i Şîrâz lisânında pîledür ḡurde-fürüşe dirler. *اگرچه پیش خردمند خامشی ادبست*: Egerḡi ʕâḡil nazârında muḡtezâ-yı edeb sükûtdur ve lafz-ı *pîş-i ḡiredmend*,³⁵⁴ *ḡāmuşî* lafzına zarf olmaḡa cevâz vardır lâkin vech-i evvel evlâ vü azherdür. *ماشلاط بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی* Maşlahat vaḡtinde yaʕnî lâzım geldükde münāsib olan budur ki ʕazîmet-i şamt u sükûti fesh idüp ḡüftâra saʕy idesin ve muḡtezâ-yı maḡâm olan (39^b) kelâm-ı maʕḡûle meşḡûl olasın sükût-ı ʕayn-ı edeb olmaḡ zarûret ü ihtiyâc olmaduḡı maḡâldedür.

دو چیز طیره عقلست دم فروبستن بوقت گفتن İki nesne ḡiffet-i ʕaḡıldan nâşîdür maʕḡûl degüldür biri söyliceḡ zemânda sâkit olmaḡ. *Fürû besten* aşāḡa baḡlamaḡ dimekdür sükûtdan ve ʕadem-i tekellümden kinâyetdür. Nitekim fürû borden yutmaḡdan ve fürû reften ʔalmaḡdan ʕibâretdür. *Vakt* üñ, *goften* lafzına izâfeti bi-maʕne'l-lâmdur

³⁵³ kâf-ı ʕacemîledür istişhâden Şeyḡ Saʕdînuñ bu kelâmın irād itmişdür. (K): kâf-ı ʕacemîledür deyü taʕyîn idüp nitekim Şeyḡ Saʕdînuñ bu kelâmdan zâhirdür (HP), (HM)

³⁵⁴ ve lafz-ı *pîş-i ḡiredmend* (K): Bu daḡı cā'izdür ki *pîş-i ḡiredmend* lafzı (HP), (HM)

‘acebdür ki ba‘z-ı şurrâh bu maḳûle izâfetlere lâmiyye ta‘bîr itmege mu‘tâd iken bu maḳalde zarfuñ maşdarına izâfeti ḳabîlindendür dimiş ḡâlibâ bu maḳûle izâfeti daḫı müstaḳil bir kısım vehm itmişdür. *و كفتن بوقت خاموشی* Biri daḫı şamt ü sükût lâzım olan maḳallda söylemekdür. ‘arabî lügatlerde *tîre* ḫiffet ma‘nâsınadır. Faḳîrûñ muḫtârî³⁵⁵ budur ammâ fârisî lügatlerde ḫışm ü ḡâzab ma‘nâsınadır cümle şâriḫler bu ma‘nâyı ihtiyâr itdükden şoñra ba‘zısı iki nesne ‘aḳla ḡâzabdur dimiş³⁵⁶ Ba‘zılar muḡzib ma‘nâsına ḫaml idüp be-ma‘niü’l-fâ‘ildür iki nesne ‘aḳlı ḡâzaba getüricidir ya‘nî ma‘ḳûl degüldür deyü ta‘bîr idüp *اي يغضب ان العقل*³⁵⁷ deyü tefsîr eylemiş³⁵⁸ ḫafî degüldür ki şâriḫ-i mezbûr sebeb-i ḡâzab-i ‘aḳl taḳdîrinde tutmuş olsa ve mübâlaḡa ḳaşd olunup sebeb-i lafzı terk olunmaḡa ḫaml idüp *اي يغضب ان العقل*³⁵⁹ ḳavli ile ḫâşıl-ı ma‘nâyı taşvîr ü beyân itmiş olsa ḡâzabı muḡzib ma‘nâsına ḫaml itmek irtikâbına muḫtâc olmazdı. Bu ‘acebdür ki ba‘z-ı ehâlî şâriḫ-i mezkûruñ *يغضب ان* ḳavlini şülâsîden ḡann idüp ‘aḳl ḡâzab idici ḫâkimdür maḡzûb ve maḫkûm degüldür deyü i‘tirâz itmiş mezîdâtdan if‘âl bâbından olduḡundan ḡaflet itmiş (Redd-i Emîr Çelebî). Ba‘dehu aşḫâb-ı fehm ü ‘irfân ve erbâb-ı zevḳ ve vicdâna rûşen ü ‘ayândur ki ‘aḳlı ḡâzaba getürmekden murâd bu nâ-ma‘ḳûl vaz‘ı ‘âḳil görse bî-ḫuzûr olur dimekdür. Ba‘z-ı şurrâh bu ma‘nâdan ḡâfil olup vaḳt-i sükûtta tekellüm ve zemân-ı tekellümde sükût ikisinden daḫı nedâmet ḫâşıl olur ki sebeb-i ḡâzab ‘aḳıldur dimiş³⁶⁰ ḡâzab-ı ‘aḳlı zîkr olınan iki vaşf ile mevşûf (40*) olanlara isnâd itdüḡi ḳuşûr-ı fehmden nâşî olup *tîre* ‘aḳl olduḡı ‘uḳâlâya ḫafî degüldür. Ḥaḳḳa ki vaşf-ı şânî şâriḫ-i mezbûruñ temâm-ı ḫasb-i ḫâlidür. Bolay ki nedâmet ḫâşıl ide sâkit ola. *في الجملة* muḫasşşal-ı kelâm. *تم كشيدن قوت نداشتم او در مكالمه از زبان از مكالمه او در كشيدن قوت نداشتم* Sâkit ol diyecek maḳallda *der-keş* denilür

³⁵⁵ Faḳîrûñ muḫtârî (K): Faḳîrûñ muḫtârî olan ma‘nâ (HP), (HM)

³⁵⁶ Dimiş (K): deyü ta‘bîr itmiş(HP), (HM)

³⁵⁷ “Akla gazab vericidir.”

³⁵⁸ Ba‘zılar muḡzib ma‘nâsına ḫaml idüp be-ma‘niü’l-fâ‘ildür iki nesne ‘aḳlı ḡâzaba getüricidir ya‘nî ma‘ḳûl degüldür deyü ta‘bîr idüp *اي يغضب ان العقل* deyü tefsîr eylemiş (K): Ba‘zılar daḫı ḡâzab ma‘nâsına olan *tîre* lafzını maşdar be-ma‘niü’l-fâ‘il ḳabîlinden tutup ve muḡzib ma‘nâsına ḫaml idüp iki nesne ‘aḳlı ḡâzaba getüricidir ya‘nî ma‘ḳûl degüldür deyü ta‘bîr idüp ve ‘arabî lafzla terceme idüp *اي يغضب ان العقل* deyü tefsîr eylemiş (HP), (HM)

³⁵⁹ “Akla gazab vericidir.”

³⁶⁰ ‘aḳıldur dimiş (K): ‘aḳıldur. İntehâ. (HP), (HM)

anuñ mükālemesinden dil³⁶¹ çekmege kuvvet tutmadum demek sâkit olup muşâhabet itmemege kâdir olmadum demekden kinâyettür. *و روی از محاوره او کردانیدن مرّوت نداشتم*. Dağı anuñ muşâhabetinden yüz döndürmegi ve i' rāz itmegi mürüvvet bilmedüm ya' nî min-ba' di anuñla muşâhabetden ferāğat itmegi ma' kûl ü münāsib görmedüm. Ba' z-ı şurrāh *mürüvvet* lafzını الرّجوليّة³⁶² وهو كمال الّرّجوليّة deyü tefsîr itmiş āşl ma' nāsı recülüyyettür zîrā recül³⁶³ mürādifi olan *mer'* lafzındandır kayd-ı kemāl³⁶⁴ mu' teber olduğı müselleme degüldür meger izāfet-i beyāniyye ola. *فتدبر*.

و مُحَبّ صادق dağı şādık dost idi *Zîrā* ki ol kimse yār-ı muvāfık idi *که یار موافق بود* muşâhabet ü ihtilâtdan³⁶⁵ el çekmege mecāl yoğidi. *چو جنك آوری با کسی برستیز*. Çün bir kimse ile ceng itmek murāduñ ola lecc ü 'inād üzre ol. *Bā-kesj̄* lafzı *ceng-āverī* lafzına müte'allıkdür. *Ber* harf-i te' kiddür. *Sitiz̄* sitiz̄iden lafzından emr-i hāzırdur lecc ü 'inād eyle dimekdür. *که از وی کزیرت بود* Ki ol kimseden ayrılmak saña mümkün ola. *Güzir̄* lafzı iftirāk ma' nāsınadır. *Fülān kes yār-ı nā-güzir̄-i menest* demek fülān kimse benüm mufārağatı cā'iz görülmeyen yārümdür dimekdür ya' nî aña ihtiyācuñ yoğise ve muşâhabet ü ihtilâtı mühimmātuñdan degül ise ve mufārağatdan elem çekmeyüp terk itmege kâdir olursañ her ne deñlü muhālefet ü nizā' ve sebep-i inkıṭā' olacak evzā' iderseñ cā'izdür. *Ber-sitiz̄* üzerine ' atıfdur yāhūd kaç ya' nî eger anı terk itmege mecāl olmayup firḳatından elem çekmek muḳarrer ise ol maḳûle *yār-ı nā-güzir̄* ile nizā' ü cidāl üzre muşırr olma ve sebep-i firḳat ve bā' is-i vahşet olan bî-ma' nā 'ināddan kaç ve ihtirāz eyle zîrā iftirākına (40^b) tāğat olmayan dostla muvāfağatı terk idüp mufārağata mü'eddī olan vaz' ı irtikāb itmek ' uḳalāne degüldür. Bu dağı cā'izdür ki *güzir̄* çāre ma' nāsına ola *nā-güzir̄* demek nā-çār ü bî-çāre dimekdür ya' nî bir kimse ile 'inād eyle ki andan saña çāre ola ya' nî zafer bulup aña gālib olasın ve illā şöyle ki anuñla başa çıḳmayup mağlûb olmak ihtimāli gālib ola ol

³⁶¹ dil (K): gönül (HP), (HM)

³⁶² “ve o, mertliğin mükemmeli, kemāle ermiş olanı”

³⁶³ recül (K): - (HM), (HP)

³⁶⁴ kayd-ı kemāl (K): kemāl kaydı (HP), (HM)

³⁶⁵ muşâhabet ü ihtilâtı (K): muşâhabet ihtilâtı (HP), (HM)

maħalde ceng ü cidâlden kaç dimek ola. Ba' zılar bu yüzden daħı tevcîh itmişler ki *yā gürîz* lafzı *güzîret* lafzı üzerine 'atf olup ism-i maşdar ola ya' nî 'inād ü muħâlefetde muşır olmağ ancağ iki maħalde cā'izdür biri budur ki aña ihtiyācuñ olmaya ve andan iftirāk lâzım gelürse elem çekmeyesin yāhūd andan saña çäre ola ya' nî zafer bulasın biri daħı budur ki ol cānib ğalib olursa kaçup kırtulmağ mümkün ola bu zıkr olınan iki maħalden ğayrı yerlerde 'ināduñ ašlā vechi yoğdur. Ba' zılar *ya gürîz* lafzı *güzîret* lafzına 'atf olduğı tağdırce böyle tevcîh itmişler ki; yāhūd muşāħabet ü mu'āşeretden kaçup nefret ü istinkāf itdügün kimse ola anuñla 'inād ü muħâlefetde ısrār u istikrār ve istimrār üzre olsañ ba' id degüldür ve illā şöyle ki yar-ı nā-güzîr olup mufārağat ve kaç' -ı 'alāğa itmege kādîr olmayasın yāhūd diyār-ı nā-güzîr degül ise bārî müstekreh ü menfuruñ daħı olmaya ya' nî fi'l-cümle kabüle sezāvār ola ol mağüle kimse ile nā-ğabüller mu'āmelesin itmek ve 'inād u muħâlefet meslegine gitmek ħıredmendāne degüldür dimek ola (Sürürî). Pes bu kelām beş vechle tevcîh olunmağ mümkündür bu daħı cā' izdür ki *bā-kesî* lafzı *ber-sitîz* lafzına müte' allığ ola çün ceng murāduñ ola bir kimse ile lecc ü 'inād eyle ki dimek ola ba' zılar dimişler ki bu daħı ihtimāldür ki *yā sitîz* lafzındaki *yā* edāt-ı terdîd olmayup aşda ma' iyyet için olan bā-yı muvaħħade ola kalem-i nāsiħden bir noğta ziyāde olmağla böyle ğalup bu taşħıfle şāyi' ü meşhūr ola ya' nî (41^a) bir kimse ile 'inād u lecāc eyle ki 'inād u lecāc itmek ile andan saña çäre ola ve illā bîhüde 'inād itmiş olursın (Redd-i Emîr Çelebî) ba' z-ı kimseler *ceng āver* lafzı vaşf-ı terkîbî olmağı daħı cā' iz görmişlerdür ħuşuş-ı mağāma mülāyim ve sibāğ u siyāğ-ı kelāma münāsib olan tevcîh cümleden muğaddem mezkūr olan ma' nādur. كما لا يخفى

*يا' nî ol yār-ı nā-güzîre ve şadiğıñ mufārağatına mecāl olmayup ve 'inād ile başa çıkmağ maħāl olduğı ecelden nā-çār ve bi' z-ızarüre evvelki 'azîmetin fesh idüp muşāħabet eyledüñ. Ba' zılar bi' z-ızarüre anuñla şulğ eyledüñ deyü ta' bîr itmişler *تفرج كنان بيرون رفتيم* daħı seyr iderek taşra çıkduğ zāhir olan budur ki şehrden taşra çıkduğ dimek ola zîrā seyr iderek evden taşra çıkduğ dimek siyāğ-ı kelāma mülāyim degüldür ve çendān 'ālem yoğdur.*

در فصل ربيع كه صولت برد آرميده بود Bahār zemānındaki şitānuñ şiddeti geçmiş ve sermānuñ sūreti sākin olmuş idi. *Savlet*’ün *berd*’e izāfeti ma‘neviyye vü lâmiyyedür ve bu maħalde *şavlet*’ün ism idügin bilmeyüp maşdariyyet ma‘nāsın tevehhüm iden maşdaruñ fā‘iline izāfeti qābilindendür dimiş³⁶⁶ (Redd-i Şem‘î). Ba‘z-ı nüsaħda *der-faşl-ı rebî‘î ki vāki‘* olup ba‘zı şāriħler yāzuñ bir faşlında idi ki deyü şerħ idüp *rebî‘* yaz ma‘nāsınadır ve aña muttaşıl olan yā vaħdet-i nev‘iyye içündür dimişler egerçi rivāyet-i meşhūreye muħālifdür ammā rivāyet cihetinden ħalel yoħdur ma‘nāyı ifsād ider diyenleruñ sözi bî-ma‘nā ve fikri fāsiddür (Redd-i Şem‘î).

و او ان دولت ورد رسيد Daħı gülüñ devleti ya‘nî kemāl-i leţāfeti zemānı irmiş idi. *Evān* lafzen ve ma‘nen zemān gibidür memdūd olmaħ aġlāţ-ı ‘avāmdandır. Ba‘z-ı şurrāħ dimişler ki şeyħüñ bu kelāmında nev‘an müsāmaħa vardır zîrā şiddet-i şitā evāħir-i ħamsinde ve evvel-i bahārda ārām idüp sākin olur ve gül ħod bahār faşlınıñ evāsıtında açılır şöyle ki gül zemānında berdüñ ve sermānun nām u nişānı hergiz kimse ħātırına ħuţur eylemez. انتهى كلامه البارد³⁶⁷ (41^b) Şāriħ-i mezkūr ol iklîmi diyār-ı rūma kıyās itmiş. Ĥazret-i Şeyħ ħod āfakı gezüp her deşti geşt itmişdür cā’izdür ki ħuşuş-ı mā-cerā vāki‘ olduġı zemānde ħamsinden soñra ol bahārda gül irişe ħuşuşā bu diyārda daħı ba‘z-ı zemānlarda ħamsin içinde ve zemheride bile şiddet-i şitā bertaraf olup her tarafda güller açılmaħ vāki‘ olmuşdur ve ba‘z-ı zemānda daħı o āħir-i ħamsinde degül ba‘zı³⁶⁸ rüz-ı ħızırda bile şavlet-i berd āremide olmayup hemān der-‘aķib def‘aten yaz olmaħ def‘aatle görülmüşdür ħadd-ı zātında şeyħüñ kelāmı beyān-ı vāki‘a maħmül olursa kaţ’an tevcīhe muħtāc olmaz sükün-ı berd zemānı bir emr-i mümteddür bu ta‘birüñ şihħati zemān-ı verd-i sükün berd zamānınıñ ibtidāsını ta‘ķīb itmege mevķūf degüldür. Meşelā şovuk gitmiş idi māh-ı temmüz idi dimek kelām-ı laġv degüldür. Beyt: *پيراهن برك بر درختان* فتأمل

³⁶⁶ ve bu maħalde *şavlet*’ün ism idügin bilmeyüp maşdariyyet ma‘nāsın tevehhüm iden maşdaruñ fā‘iline izāfeti qābilindendür dimiş (K); ve ba‘zılar maşdaruñ fā‘iline izāfeti qābilindendür dimiş şavletüñ bu maħalde ism idügin bilmeyüp maşdariyyet ma‘nāsın tevehhüm itmiş (HP), (HM)

³⁶⁷ “Kış mevsusu sona erdi”

³⁶⁸Ba‘zı (K): belki (HP), (HM)

gönlük *چون جامه عيد نيك بختان* devletlülerün bayramlık kaftânlarına beñzer ba‘zılar ya‘nî eyü bahtlularuñ bayramı kaftânı gibi deyü ta‘bîr itmişler münâsib degüldür haq budur ki muzâf olan *câme-i ıyd* ‘ibâretinüñ mecmû‘ıdur. Kıı‘a:

اول ارد بهشت ماه جلالی Evvel-i bahârda olan üç ayuñ ikinci ayına *ürd-i bihişt* dirler mâh-ı celâlîden murâd Celâlüddîn-i Melikşâh Selçûkî zemânında vaz‘ olınan târih-i kamerîdür ya‘nî Celâlüddîn-i Melikşâh Selçûkîye mensûb olan târih-i kamerî hisâbınca orta yaz ayınuñ evveli idi. Târih-i furs-i kadîm ürd-i bihiştinden ihtirâzdur ol târih hisâbınca gül zemânı ürd-i bihişt âyende olmağ lâzım degüldür gâh muqaddem gâh mu‘ahhar vâki‘ olur gâh ittîfâkı râst gelür tevârih-i muhtelifenüñ tafşîli Seydî ‘Alizâde ve Lâmi‘î şerhlerinde mezkûrdur³⁶⁹. Hafî olmaya ki ba‘z-ı şurrâhuñ taqrîrleri üzre *ürd-i bihişt* lafzı kesr-i tâ ile *mâh*‘a muzâf olup ve târih-i celâlî kamerî olmağ fehm olunur. Ammâ faqîr ba‘z-ı ehâli-i Rûm haqqı ile gördüm böyle taḥkîk itmişki *ürd-i bihişt-mâh* ‘ibâreti tâ’nuñ sükûnuyla terkîb olup mecmû‘ı ism-i şehri ola ve sâir esâmî-i şühür daḥi böyle olup meşelâ ferverdîn-mâh dirler nûnuñ sükûnuyla (Emîr Çelebî) انتهى كلامه Ba‘z-ı şurrâḥ bu taḥkîki taqlîd idüp (42^a) izâfetledür diyenleri redd itmiş ve târih-i celâlî kamerîdür diyenleri daḥi taḍlîl ü techîl idüp târih-i kamerî ‘araba maḥşûşdur mâ‘adâsı cümlesi şemsî-i haqîkîdür dimiş (Sürûrî) ba‘z-ı şurrâḥ bahâruñ evveli mâh-ı celâlî deyü terceme itmişdür ma‘nâ-yı maḥşûda bu ‘ibâretinüñ delâleti yoqdur. كما لا يخفى

ببليل كوينده *Bülbül* lâmuñ sükûnuyla mübtedâ ve *güyende* haber dimişler ya‘nî bülbül ol faşlda güyende vü ḥânende idi faqîrün muhtârı budur ki *bülbül-i güyende* lâmuñ

³⁶⁹ Târih-i furs-i kadîm ürd-i bihiştinden ihtirâzdur ol târih hisâbınca gül zemânı ürd-i bihişt âyende olmağ lâzım degüldür gâh muqaddem gâh mu‘ahhar vâki‘ olur gâh ittîfâkı râst gelür tevârih-i muhtelifenüñ tafşîli Seydî ‘Alizâde ve Lâmi‘î şerhlerinde mezkûrdur (K): bu târihün ürd-i bihişti deyü taqyîd ü taḥşîş olunmağ furs-i kadîm târihinün ürd-i bihiştinden ihtirâzdur zîrâ anlaruñ ıstîlâhında daḥi egerçi ürd-i bihişt esmâ‘-i şühürdür velîkin ol târih hisâbınca gül zamânı ürd-i bihiştinde olmağ lâzım degüldür gâh muqaddem gâh mu‘ahhar vâki‘ olur gâh ittîfâkı râst gelür ammâ târih-i Celâlîde mu‘teber olan ürd-i bihişt elbette gül zamânıdur tevârih-i muhtelifenüñ tafşîli Seydî ‘Alizâde ve Lâmi‘î şerhlerinde mezkûrdur (HP), (HM)

kesriyle terkīb-i tavşifī olup gūyende anuñ şıfatı ola ve *ber-menābir-i kuzbān* haber ola. فعليك بالاختيار ثم الاختيار³⁷⁰

بر منابر قضبان Şāhlardan minberler üzerinde. *Kuzbān* kāfuñ zammıyla ve kesriyledür kaẓībūñ cem‘ idür budak ma‘ nāsınadır bu maħalde *ğazbān* muvāfaqatı içün kāfuñ fethiyle telaffuz şāyi‘ ü meşhūrdur. *بر كل سرخ از نم افتاده لالی* *Gül-i sürh* üzre düşmiş jaleden incüler şebnem kaṭreleri dūr-dānelerine teşbīh olunmuşdur. *Gül-i sürh* terkīb-i tavşifīdür ba‘ zılar izāfī tevehhüm idüp beyāniyyedür dimişler.

همچو عرق بر عذار شاهد غضبان Ğazabnāk maħbūbuñ ‘izāri ya‘ nī ruhsarı üzerinde olan ‘araḳ gibidür ğazab hālinde ħumret-i vech ğālib olur gül-i sürh üzre olan jaledendür dānelerin sürh-rū bir maħbūb-ı ğazūbuñ gül ruħlerinde olan dūr-dānelerine teşbīh itmişdür. *Şāhed* bu maħalde maħbūb ma‘ nāsınadır. *Ğazbān* ‘aṭşān gibi şıfat-ı müşebbehdür *şāhed-i ğazbān* terkīb-i tavşifīdür ba‘ zılar izāfī zann idüp beyāniyyedür dimişler. *تا شب* Tā gice ile *ببوستان* Būstānda. Ba‘ z-ı nūsaħda *tā şebī* vāқи‘ olmuş ya‘ nī bir gice būstānda. *از دوستان* aħbābdan biri ile *مبیت افتاد* gicelemek vāқи‘ oldu ya‘ nī evvelden gice anda ḳalmaḳ ‘azīmeti ile ittifaḳ idüp gitmiş degül idük ittifaḳ böyle düşdi. *Mebīt* maşdardur beytütet ma‘ nāsınadır Türkīsi gicelemekdür. *Yekī ez-dūstān*’dan murād muḳaddemā mezkūr³⁷¹ olan yār-ı muvāfiḳ ve muħibb-i şādıḳdur dimişler ğāyet ba‘ iddür zāhir budur ki bir ğayr-ı murāddur zīrā ol (42^b) yār-ı şādıḳ ile bilece seyr iderek taşra gitdük didükden soñra *bā-yekī ez-dūstān*’dan maḳşūdına ol yār-ı şādıḳ olmaḳ ğāyet ba‘ id ihtimāldür ba‘ z-ı nūsaħda *be-būstān-ı yekī ez-dūstān* vāқи‘ olmuş aħbābdan birinüñ bāĝcesinde dimeḳ murād ola faḳīre bu tevcīhe cümleden rāciħ gelür. Ĥülāşa-i kelām fesh³⁷²-i ‘azīmet-i ‘uzlet idüp ol muħibb-i şādıḳ ve yār-ı muvāfiḳ ile seyr iderek taşra gitdük ve soħbetümüz mūmtedd oldu. Tā şol mertebe ki gice bir dostuñ bāĝcesinde yatup ḳalduḳ egerçi evvelden melħūz degül idi ve gice ḳalmaḳ ittifaḳı yoĝdı lākin ittifaḳı şöyle vāқи‘ oldu dimekdür.

³⁷⁰ “Önce sına, düşün sonra tercih et”

³⁷¹ Mezkūr (K), (HP): zıkr (HM)

³⁷² fesh (K), (HP): şeyh (HM)

موضعی خوش خرم Ol būstān hoş u hurrem bir mekân idi. *Hurrem*, āb-ı revāniyla ve sebze vü şükûfe ile ārâste olan mevzi' a itlâk olunur³⁷³. *Dil-keş* و درختان دلکش و درهم *Dil-keş* lafzı *dırahtân* 'uñ vaşfidur ba' z-ı şurrâh izâfet-i tevehhüm idüp beyâniyyedür dimiş dağı bir yere cem' olmış ve şık ü laţif ü dil-keş eşcârı var idi. *Derhem* şol nesnedür ki eczâsı müctemi' ola zevk-i selīm aşhâbından biri dimişdür ki dırahtânı derhem ile tavşif hadd-ı zâtında ol cāy-ı münif bir kûhı maqâm-ı laţifi dağı müşt Emil olduğını ifâde vü ta' rifdür. Beyt:

Beni bu bâğbân-ı şun' bir hoş bâğa şalmış kim

Dırahtistânı piç-â-piç ü nağlistânı derhem hem

Haqqâ ki cā-be-cā kûhî kûşeler olmağ bâğ u bustānuñ muğassenât-ı merğûbesindendür. Ba' z-ı ezhân-ı kâşıra bu zevkten bî-ğaber olmağla ol nüktedānı redd kaşd idüp *dırahtân* 'ı odun ağacı zann eylemiş deyü terzîk söylemiş hâşılı evvelki fıkrası çemenzâr olan yerini vaşfidur ve ikinci fıkrası dırahtân mîve ile pür olmasını ta' rifdür dimiş gâlibâ bu nādān şöyle zann u gümān itmiş ki bu taqdirce dıraht-ı mîvedâr zikri metrûk ola bilmemiş ki evvelâ kûhî maqâm olmağ eşcârı pür-eşmâr olmağ māni' degüldür şāniyen teslīm dağı olunsa mā-ba' dında mezkûr olan ' arabî şî' rde (43^a) ħod ol ma' nâ edâ vü istifâ olunmuşdur. Şağş-ı mezkûr kendü ħâlin bilmeyüp ehālî haqqında bu maqûle türrehât söyledüğüçün odun ağacı ile ağzını kıрмаğ gerekdür. *Goftî* کفتی که خرده مینا بر خاکش ریخته olan yâ ħiţâb içündür fi' l-i mazi-i müfred-i muğâţtabdur³⁷⁴ şart-ı mağzûfuñ cevâbıdur ħiţâb-ı gayr-ı mu' ayyen içündür *hurde-i minâ* şırça ufağı dimekdür ya' nî sen eger ol dırahtânı görseñ dir idüñ ya' nî şanurduñ ki toprağı üzerinde şırça ufağı dökülmiş ola fi' l-vâqi' sâyedâr olan eşcârüñ evrâqını rûzgâr taħrîk itdükçe zemîninde biten şükûfe vü çemen gündüz âftâbuñ pertevinden ve gice māhtâbün şu' â' indan ol şekilde nümâyān olur. Ba' zılar âftâbuñ pertevine tağşîş idüp tağşîr itmişlerdür. Belki māhtâb lem' eâtına tağşîş olunsa ba' id

³⁷³ *Hurrem* āb-ı revāniyla ve sebze vü şükûfe ile ārâste olan mevzi' a itlâk olunur (K): *Hurrem* şol mevzi' a itlâk olunur ki āb-ı revāniyla ve sebze vü şükûfe ile ārâste ola (HP), (HM)

³⁷⁴ fi' l-i mazi-i müfred-i muğâţtabdur (K), (HP): fi' l-i mazi-i müfred-i müzekker-i muğâţtabdur (HM)

degüldür zîrâ maḫşûd ol gicenüñ hâlini beyândur. ‘*İkd-1 süreyyâ*’ fıkrası bu mudde‘âyı te‘yîd itdüğü zâhirdür ve ba‘zılar *mînâ*‘yı gök şırçası deyü tefsîr itmişlerdür ve ba‘zılar dimişler ki *mînâ*‘dan murâd lâciverdî bir nesnedür ki kuyumcılar gümüş yüzine³⁷⁵ ururlar ya‘nî ol mekânüñ toprağı üzerine lâciverd ufağı dökülmüş şanurduk bunu dağı câ‘iz görmişler ki *mînâ* bu maḫâlde âsmân ma‘nâsına ola ve *hurde-i mînâ*‘dan maḫşûd kevâkib ola ya‘nî nazar itseñ encüm-i eflâk ol dıraḫtlaruñ ḫâki üzere dökülmüş şanurduñ ḫaḫ budur ki bu teşbîh cümleden râciḫ olduğı ehl-i inşâf nazarında vâzıḫdur. Beyt:

دیده انصاف چو بینا شود

در شمرد کرچه که مینا شود³⁷⁶

Hâkeş zamîri *dıraḫtân*‘a râci‘dür *büstân*‘a ve *mevzi*‘a ircâ‘ itmek ba‘iddür ve tefkîk-i zamîr lâzım olur³⁷⁷. ‘*İkd*‘ aynuñ kesri ile incü dizisinden ve ğayrıdan kılâde ma‘nâsınadır Türkîde ḫaly-i nisâdan boğmaḫ didükleri nesnedür ki gerdanlarına ḫaḫarlar. Ba‘zılar ‘unḫûd-i naḫl ile tefsîr itmişler ḫurmâ salḫımı dimekdür. *Süreyyâ* ülker yıldızıdır ki pervîn (43^b) dirler zâhiren bir yerde cem‘ olmuş yedi yıldız görünür rivâyetdür ki nûr-ı dîde-i ‘âlem Ḥazret-i Resûl şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem on bir görürler idi. Erbâb-ı belâgat pervînüñ he‘yet-i ictimâ‘iyyesini ‘ıkd-ı cevâhire teşbîh idüp ‘*ıkd-1 süreyyâ* ta‘bîr iderler müşebbehün bihüñ müşebbehe izâfeti ḫabîlindendür. *Târek* feth-i râ ile fark ma‘nâsınadır depe dimekdür ya‘nî şanurdık ki ‘ıkd-ı süreyyâ ol dıraḫtlaruñ fevḫinde aşılışıdır ba‘z-ı şurrâḫ bu kelâmı izâḫ maḫallinde dimişler ki mîvedâr olan eşcârüñ üzerinde biten ezhârı meşelâ elma vü emrûd çiçeklerini ‘*ıkd-1 süreyyâ*‘ya teşbîh itmişdür ve ba‘z-ı şurrâḫ bu tevcîhi ihtiyâr itmiş ki ‘*ıkd-1 süreyyâ*nuñ kendüyi ol dıraḫtlaruñ fevḫinde aşılışıdır şanurduñ evrâkuñ içinde öyle görünürdi demek ola. Ba‘zılar teşbîh-i ezhârı

³⁷⁵ yüzine (K), (HP): üzerine (HM)

³⁷⁶ “Hakikati gören göz açıldığında (gördüğünde), (sırça ufağı gibi olan) yıldızları saydı.”

³⁷⁷ *Hâkeş* zamîri *dıraḫtân*‘a râci‘dür *büstân*‘a ve *mevzi*‘a ircâ‘ itmek ba‘iddür ve tefkîk-i zamîr lâzım olur (K), (HP): *Hâkeş* zamîrdür *dıraḫtân*‘a râci‘dür *büstân*‘a ve *mevzi*‘a ircâ‘ ba‘iddür ve tefkîk-i zamîr lâzımdur (HM)

maḳbūl tutmayup belki ḥubūb-ı ‘inebi ya‘nī üzüm dānelerini teşbīh maḳşūddur dimiş. Faḳīre lāyiḥ olan budur ki ‘ibāret-i *tārek* olduḡı taḳdīrce maḳşūd ol bülend dıraḥtlaruñ ziyāde irtifā‘ını beyān ola gūyā ki felege peyveste olup ‘ıḳd-ı şüreyyā ol dıraḥtlaruñ farkından aşağı aşılmış şarkup tırur gibi görinüp ve dıraḥtlaruñ depeleri ‘ıḳd-ı şüreyyādan daḡı berter ü bālā görünür demek ola eger *tārekeş* bedeli *tākeş* vāḳi‘ olsa *ḥākeş* lafzına muvāffaḳ olurdu ve zamīrler daḡı *būstān*’a rāci‘ olup tefkīkden ḳurtulurdu³⁷⁸ velākin ‘āme-i nüṣhada *tārekeş* vāḳi‘ olmuştur ihtimāldür ki ibtidā yazılan nüṣhada ḡalaṭ vāḳi‘ olup anuñ üzerine şāyi‘ ü meşhūr ola tāk-ı üzüm ağacıdır ki Türki̇de tevek ta‘bīr iderler üzüm ağacına aşılmış olan üzüm şalkımı ki ‘unḳūd ile ta‘bīr olunur ‘ıḳd-ı şüreyyā’ya teşbīh olunmuştur. Bu taḳdīrce *ḥākeş* ü *tākeş* zamīrleri *būstān*’a yāḥūd *mevzi‘ā* rāci‘ olur erbāb-ı ṭab‘a rüşendür ki ‘ıḳd-ı şüreyyā’ya teşbīh be-her taḳdīr irtifā‘ ü i‘tilā-yı eş‘ardan (44*) ḥālī degüldür. Ḥüsn ü leṭāfet anuñla temām olur aşma üzüm ağaçları murād olsa ba‘īd degüldür egerçi irtifā‘ le tavṣīf ma‘hūd degüldür ve ma‘a-zālik bu şebehe vārid olur ki ol zemān ḥod gül vaḳtidür üzüm bulunmazdur meger zemānı geldükde böyle olur demek ola nitekim *mivehā-yı gūn-ā-gūn*’de beyān olsa gerekdür. فتأمل Tarṣi‘ iki fıḳra elfāzınuñ cümlesi yāḥūd ekşeri muvāfiḳ olup iki lafzuñ tevāfūḳı ile tarṣi‘ bulunmazken ba‘z-ı şurrāḥ ḥākeş ile tākeş’de şan‘at-ı tarṣi‘ vardır dimişler ḡālibā ma‘nā-yı iştīlāḥīden e‘am irāde itmişdür ve ba‘z-ı şurrāḥ bu iki lafzuñ miyānında tecnīs-ı muṭarraf vardır dimiş bu daḡı iştīlāḥa muḥālīfdür zīrā tecnīs-i muṭarraf birinde ziyāde ḥarf itmekle olur naḥv-ı ḳavāz u ḳavāzīb ve ‘avāş u ‘avāşım³⁷⁹ كما بين في موضعه Şi‘r:

³⁷⁸ ḳurtulurdu (K): sālīm olur idi (HP), (HM)

³⁷⁹Tarṣi‘ iki fıḳra elfāzınuñ cümlesi yāḥūd ekşeri muvāfiḳ olup iki lafzuñ tevāfūḳı ile tarṣi‘ bulunmazken ba‘z-ı şurrāḥ ḥākeş ile tākeş’de şan‘at-ı tarṣi‘ vardır dimişler ḡālibā ma‘nā-yı iştīlāḥīden e‘am irāde itmişdür ve ba‘z-ı şurrāḥ bu iki lafzuñ miyānında tecnīs-ı muṭarraf vardır dimiş bu daḡı iştīlāḥa muḥālīfdür zīrā tecnīs-i muṭarraf birinde ziyāde ḥarf itmekle olur naḥv-ı ḳavāz u ḳavāzīb ve ‘avāş u ‘avāşım (K): Tarṣi‘ iki fıḳra elfāzınuñ cümlesi yāḥūd ekşeri muvāfiḳ olmak iki lafzuñ tevāfūḳı ile tarṣi‘ bulunmaz ḡālibā şāriḥ-i mezbūr ma‘nā-yı iştīlāḥīden e‘am irāde itmişdür ba‘z-ı şurrāḥ daḡı bu iki lafzuñ miyānında tecnīs-ı muṭarraf vardır dimiş bu daḡı iştīlāḥa muḥālīfdür zīrā tecnīs-i muṭarraf birinde ḥarf-i ziyāde itmekle olur naḥv-ı ḳavāz u ḳavāzīb ve ‘avāş u ‘avāşım (HP), (HM)

روضه ماء نهرها سلسال hiye ravzatün taqdirindedür ya'nî ol bûstân bir bāğcedür ki ırmagınuñ şuyı mā'-i bihişt gibi laţif ü hoş-güvârdür ve *selsebil* ü *selsâl* cennetde iki cüybaruñ isimleridür. *دوحة سجع طيرها موزون* Bu dağı gül-i vâhid i'tibârî ile *hiye devhatün* taqdirindedür. *Devha* şecer-i 'azîm ma'nâsınadır ya'nî anda olan dırahtânuñ her biri bir devhadur ki üzerinde terennümât iden mürgânuñ şadaları mevzûndur muqaddemâ mezkûr olan dört fıkranuñ ikisi ile ol cây-ı bihişt-sâyûñ zemînini ta'rîf ve ikisiyle dağı dırahtların tavşîf itmişdür. Ke-zâlik bu iki beytün dağı evvelki mısrâ'ları ile zemînini medh idüp ikinci mısrâ'ları ile dırahtlarını vaşf itmişdür. Ba'zılar buña zâhib olmuşlar ki devhadan bāğ maqşûd ola ve müte'addid eşcârûñ cümlesinden devha ile ta'birûñ nüktesi bu ola ki ol dırahtlar gâyet şık bitüp birbirlerine tedâhül ü te'ânuk idüp bir vechle müctemi' olmuş idi ki güyâ yek-pâre bir dıraht görünürdi dimişler ve iki maqâmda bile maḥzûf olan zamîr-i mübtedâ mevzi'e râci' olup maḥall-i i'tibâr ile (44^b) ravza ve ḥâl-i i'tibâr ile devha ta'bir olunmuşdur deyü tevcîh itmişler faḳîr itdügüm taqrîr üzre bu maqûle ta'assüfâta ihtiyâc kalmazdur (Redd-i Şem'î ve Lâmi'î). *كما لا يخفى Hiye* zamîrini *dırahtân*'a gönderüp ol dırahtân bir ağaçlık idi diyen kimse dağı işâbet itmemişdür.

آن پر از لاله های رنگارنگ Ol ravza-i elvân-ı muhtelifle ile lâlelerden memlûdur.

وین پر از میوه های کوناگون Bu devhalar yâhûd dırahtlar envâ'-ı mîveden³⁸⁰ mālâmâldur egerçi faşl-ı rebî' de ve gül zemânında gün-a-gün mîve mevcûd degüldür gâlibâ ol zemânda eşcârdan her mîve bitmiş ve zuhûr itmiş idi demek maqşûd olup³⁸¹ bi'l-fi'l cümlesi ekl ü tenâvüle şâlih idi demek olmaya yâhûd vaḳti geldükde şemerât-ı muhtelifle ile pür olur demek ola ḥâla mevcûd demek maqşûd olmaya ba'z-ı şurrâḥ muḳtezâ-yı maqâm için mücerred kelâm-ı taḥyîli olmağa ḥaml itmiş ve ba'z-ı şurrâḥ bu beyte şöyle ma'nâ virmişler ki ol meclisde bir cānibde elvân-ı şükûfe tertîb ü ihzâr olunmuş ve bir ḫarafda tenâvül ü tenaḳḳul itmege envâ'-ı fevâkih âmâde vü

³⁸⁰ envâ'-ı mîveden (K): envâ'-ı mîvelerden (HP), (HM)

³⁸¹ Derkenâr: Mîvenûñ cem'i olan mîvehâda ve emşâlinde vâv ile yâ miyânında müfredinde olan hâ-yı ğayr-i melfûz mektûb olmazdur Molla Câmî Mîr Hâşim ismine olan mu'ammâsında aña delâlet vardur: چون میان میوها خندان لبی دارد انار

müheyyâ kılınmış idi demek ola. *Ān* ve *īn* lafızları *ravza*'ya ve *devḥa*'ya işâret olmayup *ān* taraf *īn* taraf ma' nâsı maḳşūd ola. Mıṣrâ³⁸²: والجواب الصحيح ما قلنا :
Rūzgār anuñ dıraḥtlarınuñ sāyesinde. *Zamīr-i šīn būstān* 'a rāci' dūr *ravza* 'ya, *mevzi*'a rāci' olmaḳ daḥı cā'izdür ve ba' zılar *mīvehā* 'ya rāci' tutmuşlar ḥilāf-ı zāhirdür. *كسترا نیده فرش بوقلمون* Ḥafī olmaya ki *gūsterde* ve *gūsterānīde* ikisi müte' addidür evvelki bir mef' ūle te' addiye ider dōşemiş demek olur ikinci iki mef' ūle te' addiye ider dōşetdürmiş demek olur iki ma' nā bile *bād*'a isnād olunmaḳ şahīḥdür. Nitekim dībācede: *Ferrāş-ı bād-ı şabā-rā gofte tā ferş-i zümürüdīn begūstered* ' ibāretinde ma' nā-yı evvel ifade olunmuşdur. Bu maḥalde ma' nā-yı šānī irāde olunmuşdur gūyā *bād* emirdür fā' il degüldür. Ba' z-ı şurrāḥ (45^a) bu tedkīḳden bī-ḥaber olup dimişler elif ve nūn ki edāt-ı ta' diyedür zarūret-i vezniçün gelmişdür zīrā *gūstered*'e müte' addiddür edāt-ı ta' diyeye ihtiyācı yoḳdur ve bunda iki mef' ūlde istemez ki ḥarf-i ta' diyeye muḥtāc ola. انتهى كلامه

Būkalemūn Türkide gūslitānī kemḥā ve şeb-ender-rūzī reng dirler bir cins kumaşdur ki her ne cānibinden nazār itseñ bir nev' -i mevc ve bir dürlü reng görünür ve ba' zılar ḳavlince Ḥıṭā memleketinde bir cānāvardur ki nazār itdükçe elvān-ı muḥtelife gösterür ve ba' zılar dimişler ki bu şekilde bir mürğdür muḥaşşal būkalemūn rengine bisāt dōşetmiş dimekdür ḥadd-ı zātında çemenzār u nebātāt üzerine rūzgār esdükçe būkalemūn rengine elvān-ı muḥtelife zuhūr itdügi maḥsūsātandur ba' z-ı şurrāḥ dimişler ki dıraḥt sāyesinde olan nebātāta evrāḳ arasından şemsūñ pertevi ṭoḳundıkça temevvücāt-ı muḥtelife peydā olup elvān-ı müte' addide nümāyān olur. Meşelā āftābuñ ziyāsına ve pertevine mazḥar olan maḥall şarı gibi görünür ve evrāḳuñ gölgesi düşen nebātātta levn-i sevād bulunur ve nefsinde çemen ḥod sebzdür lā-cerem *sāye-i dıraḥtāne* nazār itseñ gūyā sehrengden maḳ' adlar dōşenmiş gibi görünür lākin ḥafī degüldür ki bu tevcīḥ vücūd-ı şemse maḥşūş olunduğundan ḡayrı bu taḳdīrce būkalemūn şekli daḥı olmazdur ḥadd-ı zātında her nazarda bir reng görünmekle bir nazarda her reng görünmenüñ farkı vāziḥdür şāriḥ-i mezbūr bu

³⁸² “Sahih(doğru) cevap söylediğimizdir.”

farğdan ğāfil olmış. Ba‘zılar dağı dimiş ki bād hareket itdükçe mīve ağaclarınıñ çiçegini yeşil çemen üzerine döker ve çemen arasında da yerden bitmiş envā‘-ı elvān-ı şükūfe olağandır pes çemen bu kadar şükūfe ile memlu‘ olunca bi’z-zarūre būķalemūn-şekl olur. انتهى كلامه Bu şāriḥ dağı fark-ı mezkūrdan ğaflet idüp būķalemūn neye dirler bilmemiş būķalemūn bir nazarda elvān-ı muhtelif nümāyān olmağ degüldür belki her nazarda bir dürlü reng (45^b) görünmekdür. فتأمل

بامدادان seher vaqtinde dimekdür -ān ‘arabidür vaqt ma‘nāsınadır bāmdād şabāḥ³⁸³ ma‘nāsınadır aşlı ān-ı bāmdād’dur tağdīm-i terkīb olup bāmdādān olmışdur sehergāḥ gibidür bāmdād ü bāmdādān şabāḥ³⁸⁴ vaqtine dirler diyenler bu taḥkīğden ğāfildür. که خاطر باز آمدن ol بررای نشستن غالب آمد avdet ḥāṭırasını bağçede oturup kalmağ fikrine ğālib geldi ğālibā ol gün dağı ol kūşede kalup şafa itsek mi yāḥūd bisāṭ şoḥbeti ṭayy idüp şehre gitsek mi deyü tereddüd ü teḥarrī idüp ‘ākıbet gitmek cānibi muķarrer olmuş. که دامنی کل و ریحان Ol refīķūmi gördüm.

Bir etek gül dağı reyḥān ki feslegen dimekle meşhūrdur. [Zaymurān] و سنبل و ضیمران ḏād-ı mu‘cemenūñ fetḥi ile ve yānuñ sūkūnı ve mīmūñ zammı ve rā-yı mühmele ile sultān bōrki didükleri şükūfedür. فراهم آورده [Ferāhem āverde] Cem‘ itmiş ve divşürmiş dimekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ dimişler ki gül ü sūnbül ü reyḥān zemānları muḥālifdür cümlesi bir zemānda cem‘ olmazlar pes kelām-i taḥyilī ola ya tağlīb kaşd oluna. انتهى كلامه Şāriḥ-i mezbūr her iḳlīmi diyār-ı rūma kıyās idüp zıkr olunan şükūfeler bir yerde cem‘ olmağ iḥtimālın virmemiş ḥadd-ı zātında diyār-ı rūma bile ezmān-i müteḥālife zann olunan şükūfeler bir zemānda cem‘ olmağ çok vāki‘ olmuşdur meşelā İstānbulda iki ḥişār ehālisi faşl-ı ḥarīfde benefşe peydā ider olmuşlardur ṭarīki dağı bu imiş ki faşl-ı bahārda benefşe temām şukufte olmağ metebesine geldükde yerinden köki ile ve toprāğıyla kazup çıkarup bir yere dağı dikerlermiş tebdīl-i mekān itmekle nā-şukufte kalup üç dört aya dek ancak açılır imiş zemheride Ḥudāyī güller açılmağ ḥod mükerrer vāki‘ olmuşdur bu tağdīrce

³⁸³ şabāḥ (K), (HP): şubḥ (HM)

³⁸⁴ şabāḥ (K), (HP): şubḥ (HM)

ca'izdür ki Hâzret-i Şeyhüñ buyurduğı kûşede dağı bu ictimâ' vâkı' ola taḥyilî zann itmek ḥayâl-i maḥzûr ve tağlîb-i taşvir olunmağ ihtimâl-i mağlûbdur.

(46^a) *و عزیمت شهر کرده* Dağı şehre gitmege 'azîmet itmiş.

کفتم کل بوستانرا چنانکه دانی بقایی نباشد Didüm ki bûstânda olan gülüñ aşlâ bir vechle beğâsı olmaduğın ḥod bilürsin. *Çünân ki dâni* kemâ-ta' arruf ma' nâsınadır nitekim bilürsin dimekdür. *و عهد کستانرا وفایی نه* Dağı gülistânüñ 'ahdine vefâ olmaz. Bu kelâm taḥyilî ve iddi'âidür gülistânı nağş-ı 'ahd ü mîşâğ ile muttaşîf bir şahş-i ma' hûda teşbîh itmişdür mağşûd gül gitmekle gülistânüñ dağı revnağı vü şafâsı kalmaz dimekdür.³⁸⁵ *Bekâyî*'de ve *vefâyî*'de olan yâ'lar tenkîr içündür ba'z-ı şâriḥler 'ahd'i vaqîit ü zamân ma' nâsına ḥaml idüp ve yâ-yı vaḥdet içün tûtup dağı gülistân zemânınıñ bir vefâsı olmaz ya' nî aşlâ vefâsı yokdur dimişlerdür (Redd-i Şem'î ve Lâmi'î). *و حکما گفته اند* Uğalâ vü erbâb ḥikmet dimişlerdür.

هرچه نیاید *Pâyiden* lafzından müstağbeldür tûrmaz ve eglenmez dimekdür ya' nî her nesne ki pâydar olmayup bî-beğâ ola *دل بستگی را نشاید* gönül bağlamağa ve rabṭ-ı ḥâṭır itmege lâyığ ü sezâvâr olmaz. *کفتا* ol kimse benden bu kelâmı işitdükde eyitdi *طریق چیست* ne yola gidelüm ve nice idelüm ve neye gönül bağlayalum.

کفتم برای نزهت ناظران و فسحت خاطران کتاب کستان توانم تصنیف کردن که *Berây* lafzı bā-yı aşliyye ile li-ecl ma' nâsınadır. *Nüzhet* nûnuñ zammı ve zâ-yı mu'cemenüñ sükunıyla sürûr ü neşâṭ ve feraḥ u inbisâṭ ma' nâsınadır ve *füşhat* lafzen ve ma' nen vüs'at gibidür ya' nî aña didüm ki nazâr u müṭâlâ' a idenlere nüzhet ü neşâṭ u ḥâṭırlara ve gönüllere vüs'at ü inbisâṭ ḥâşıl olmağıçün gülistân kitâbın taşnîf itmege kudretüm vardur ya' nî gülistân deyü tesmiye olmağa lâyığ bir laṭîf kitâb te'lîf itmek olur ki ba'zılar ya' nî kârîlerüñ ḥâṭırlarına inşâda vü ma' rifetde vüs'at virmegiçün ya' nî okuyan münşî ve ehl-i ma' rifet inşâda ve ma' rifetde kâmil olmağıçün dimiş egerçi bu ma' nâ şahîḥ ü muḥarrerdür velâkin lafzından müstefâd degöldür.

³⁸⁵ Derkenâr: Şu gülzâra dil virme kim âḥirinde
Demâdem ese tund-bâd-ı ḥazânı

باد خزانرا برورق او دست تطاول نباشد Bād-1 ḥazān ol gülistān kitābınuñ (46^b) varaķına zarar idemez ammā fānī gülistānlaruñ berg ü bārını perişān ü tārāc itmegden ḥālī degüldür. Nazm:

Bürehne eyleyüp eşcār-1 bāġı bād-1 ḥazān

Sürūd-i bülbül olur *kullu men aleyhā fān*³⁸⁶

Tetāvül ta‘addī ma‘nāsınadır Türkide daġı bu ma‘nādan el uzatmaķ ‘ibāreti ile kināyet meşhūr ü şāyi‘dür. Dest-i tetāvül ‘ibāretinde isti‘āre-i bi’l-kināye vardır zulm ü ta‘addī ma‘nāsına olan teṭāvül bir şaḡşa teşbīh olunup anuñiçün *dest* işbāt olunmuşdur izāfet-i lāmiyyedür bu ma‘nādan bī-ḥaber olanlar beyāniyye ṭutmuşlardır. *ya‘nī* fuşül-1 erba‘a muḳtezāsınca olan taķallübāt-ı devrān ve taġyirāt-ı zemīn ü zemān. Gerdiş gerdiden lafzından ism-i maşdardur ism-i maşdar şīnlarınıñ mā-ķabli dā‘imā meksürdür. *عیش ربیعش را* Bahār faşında olan ta‘ayyüş ü zindeġānisi ya‘nī leṭāfet ü ṭarāvetini. Tayş ṭānuñ fethi ve yānuñ sükūnyıla ḥiffet ü sebük-bārılıķ ma‘nāsınadır. Harif güz faşlıdır *ṭayş-ı ḥarif* faş-ı ḥazāndan kināyetdür zīrā aḡzān vaķtinde cümle eşcār yek-bār berg ü bārdan bürehne vü sebük-bār olur ve ḥiffet bulur. Mışrā‘:

İrince faş-ı ḥazān her dıraḡt olur ‘üryān

Ya‘nī devr-i zemān ol Kitāb-ı Gülistānuñ bahārını ḥazāna mübeddel idemez. Ba‘z-ı şurrāḡ bā‘yı sebebiyye ṭutup zemānuñ gerdişi anuñ ‘ıyş-ı rebī‘ni güz çalmaķ ile teġayyür ü tebdīl eylemeye ya‘nī faş-ı ḥazān irişmek ile zemānuñ dönmesi anı bozmaya deyü ta‘bīr itmişler (Redd-i Şem‘ī ve Lāmi‘ī). Meşnevī:

بچه کار آیدت ز کل طبقی Bir ṭabaķ gülden saña ne fā‘ide ḥāşıl olur dimekdür. Āyed zamīr-i manşüb-ı muttaşıl şūretinde olan tā aşılda kār‘e muttaşıldır *be-çi kāret āyed* taķdīrindedür. Ba‘zılar dimişler ki ṭabaķ‘dan murād açılmış güldür zīrā ‘arablar açılmış güle verd-i muṭbīķ dirler pes *gülden bir ṭabaķ* ve *bir ṭabaķ gülden* diyenler bu

³⁸⁶ Kur‘ān-ı Kerīm, Rahman, 55/26: “Yeryüzünde bulunan her şey fanidir.”

ma' nāya vāşıl olmamışlar. انتھی کلامه Ḥafī degüldür ki evvelā muṭabbak dimekden ṭabaḳ ıtlāḳı lāzım olmaz teslīm olunsa daḥı bu ma' nā ḥadd-ı zātında fehmden ba' id olduğundan ğayrı ma' nā-yı mübālağa fevt olur zīrā maḳşūd benüm kitābumuñ bir varaḳı bir ṭabaḳ ṭolusı gülden bihterdür dimekde bu müdde' ā bulunmazdur.

از گلستان من ببر ورقی Benüm gülistānumdan bir varaḳ ḥıfz eyle ki saña nāfi' olan budur *کل همین پنج روز و شش باشد* zīrā gül ancak beş altı gün mevcūd olur şoñra fenā bulur ğāyet seri' ü'z-zevāldür. *وین گلستان همیشه خوش باشد* Bu gülistān (47^a) kitābı madām laṭif ü hoş ve her dem tāze olur efsürde ve pej-mürde olmaz bu beytüñ mażmünü beyt-i evvelüñ feḥvāsını ta' līl maḳāmındadır. كما لا يخفى

Hoş lafzı ḥānuñ fetḥi ile oḳınur *şeş* lafzına muvāfaḳat için diyenler ḥüb söylemişlerdür bunu inkār itmek münkerdür. *حالی که من این سخن بگفتم* Yā vaḥdet içündür. Bir ḥālde ya' nī ol sā' atdeki ben bu sözi söyledüm muḥaşşal hemān benden bu nuşḥ u pendi işüdüğü gibi *دامن گل بریخت* dāmeninde olan güli dökdi. *Zāhir gül-i ez-dāmen birīḥt* deyü ta' bīr olunmaḳ idi bu 'ibārete 'udül itdüğünüñ nüktesi ḥafī degüldür mübālağa maḳşūddur. *و در دامنم آویخت* Daḥı benüm dāmenümi muḥkem ṭıtdı ya' nī ol maḳūle bir kitāb taşnīfine izhār-ı ḳudret itdüğü va' d maḳāmında ṭutup ğāyet ikdām u ilḥāḥ u ibrām idüp didi ki 'ahd ki vefā idüp be-her-ḥāl kitāb-i gülistān taşnīfine şürü' eyle zīrā *که الکریم انا عهد وفی* kerīm olan ḳaçan bir nesneyi va' d itse 'ahdine vefā eyler va' desine ḥilāf itmez. *İzā* bu maḥalde şarṭ içündür ba' zılar zarfdur cümle-i fi' liyyeye muzāfdur dimişler ğalaṭ itmişler zīrā vefānuñ vücūdı va' de zemānında olmaḳ lāzım degüldür.

فصلی دو همان روز اتفاق در بیاض افتاد در حسن معاشرت و آداب محاورت Ḥemān ol gün ḥüsn-i mu' āşeret ve ādāb-ı muşāḥabete müte' allıḳ bir iki faşl taḥrīr olınuḫ beyāza ḳıḳdı. Ba' zılar bu maḥalde *fāsl*'dan murād bābdur zīrā bu kitābda mezkūr olan ebvābdur fuşūl degüldür ve bu iki faşldan murād bāb-ı sābi' ile bāb-ı şāmindür dimişler ḥafī degüldür ki bāb-ı sābi' ḥüsn-i mu' āşeret için ma' ḳūd degüldür. Faḳīrūñ muḥtārı budur ki Ḥazret-i Şeyḫūñ murādı ādāb-ı muşāḥabete ve ḥüsn-i mu' āşerete müte' allıḳ bir iki faşl ya' nī bir ḳaç maḳāle-i ḥikmet ki bāb-ı şāmin içinde mezkūr

olsa gerektür. İttifākan hemān ol gün beyāza çıkdı dimektür. Ba‘z-ı nūsaḥda *faşlī dü der-ān çend rüz ittifāk der-beyāz üftād* vāki‘ olmış ya‘nī ol bir kaç gün içinde bir iki faşl beyāza çıkdı (47^b) bu daḥı hemīn didügümüz ma‘n zredür zīrā çünki sekizinci bābda mezkūr olan kelimāt-i ḥikāyāt kabīlinden olmayup belki her biri cevāmi‘ü’l-kelim maḳūlesinden olup fikr ü te‘emmül ile zuhūr u birüne kalan ḥikmetler olup bir kaç gün geçmek ile vücūda gelmek ba‘īd degüldür evvelki nüṣḥa ile farkı vücūda kalan kelimāt-ı ḥikmet-simātuñ kıllat ü keşreti ḥisabınca tefāvütine binā’endür meşelā bir günde bir iki faşldan murād beş on ḥikmet olup bir kaç günde yigirmi otuz ḥikmet olur. Şurrāhuñ ba‘zı³⁸⁷ bu taḥkīkden bī-ḥaber olup dimişki faşl-ı evvel ḥalkla ḥüsn-i zindegānī ve üslüb-ı iḥtilāṭı ve kânün-ı muşāḥabeti bildürür ve ikinci faşl ādāb-ı muşāḥabet ü mükālemeyi ve ṭarīḳ-ı muḥāvere vü muḥādeşeyi bildürür.

انتهى كلامه Bu ‘acebdür ki şāriḥ-i mezbūr kânün-ı muşāḥabet ile ādāb-ı muşāḥabeti fark idüp birin evvelki faşlda ve birin ikinci faşlda zıkr itmiş ma‘lūm degüldür ki ne arada itmişdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *der beyāz üftād*’ün ma‘nāsı müsveddeden beyāza çıkdı dimege ḥaml itmişler ve ba‘zılar anı redd idüp müsveddeden beyāz evrāka çıkmışdur³⁸⁸ zīrā siyāḳ-ı kelāmdan mefhūm olan budur ki ḳable’l-va‘d müsvedde vāki‘ olmaya dimiş ammā ḥafī degüldür ki iki sene daḥı iḥtimāl vardur müsvedde ḳable’l-va‘d olmak lāzım degüldür cā’izdür ki tesvīd ü tebyīz ikisi ba‘de’l-va‘d vücūda gele egerçi iḥtimāl-i şānī zāhirdür *der-beyāz üftād* hemān vücūda geldi dimektür. در لباسی که متکلمان را بکار آید Bir libāsda īrād olundı ki ya‘nī ol fevāīd ve ma‘nāyı bir ‘ibāretle edā olundı ki fārisīdān olmak isteyenlere mühimm ü lāzım olur. هنوز از گل بوستان بقیتی موجود بود که کتاب گلستان تمام شد و مترسلان را بلاغت افزاید Daḥı münşīlerün belāḡatlerin ziyāde eyler *في الجملة* ve bi’l-cümle ya‘nī muḥaşşal-ı kelām *هنوز از گل بوستان بقیتی موجود بود که کتاب گلستان تمام شد* henüz büstānda gülden baḳıyye var idi ve gül zemānı geçmemiş idi ki kitāb-ı gülistān bi’t-temām te’līf olunup vücūda geldi ibtidāsı ḥod gülün temām vefreti vü keşreti

³⁸⁷Şurrāhuñ ba‘zı (K): Ba‘z-ı şurrāḥ (HM), (HP)

³⁸⁸müsveddeden beyāz evrāka çıkmışdur (K): müsveddemüz beyāz evrāka çıkmışdur (HP): müsveddemüz evrāka çıkmışdur (HM)

zemânında vâki' olmuş idi (48^a) henüz gül zemânı geçmedin müddet-i kalîlede böyle celîlü'l-mikdâr kitâb-ı belâgat-şi'âr te'lîfine iktidâr maḥz kerâmet olduğu zâhir ü aşikârdur *که تمام انکه شود بحقیقت که* ya' nî egerçi şuretâ temâm oldu ammâ ḥadd-ı zâtında ol zemânda temâm olur ve fi'l-ḥaḳîka ol vaḳit revâc ü i' tibâr bulur ki.

پسندیده آید در بارگاه شاه جهانپناه Ba' z-ı nüsaḥda *ve temâm ângēh şevēd ki be-ḥaḳîkat* vâki' olmuşdur bu daḥı evvelki ma' nâ üzre ḥaml olunur ve alâ kile't-takdîreyn *be-ḥaḳîkat* lafzı *temâm şevēd'* ibâretine maşrûf olup taḳdîr-i kelâm *ve be-ḥaḳîkat temâm ângēh şevēd ki* dimekdür ya' nî ḥaḳîkatde ol vaḳt temâm olur ki pâdişâhuñ nazarında maḳbûl ola. Ba' z-ı şurrâḥ nüsha-i sâniye üzre ki lafzı *be-ḥaḳîkat* lafzınıñ mâ-ḳablinde vâki' olduğu taḳdîrce *be-ḥaḳîkat* lafzını *pesendîde*³⁸⁹ lafzına maşrûf idüp kitâb-i gülistân ol vaḳt-i temâm olur ki ḥaḳîkat ile ya' nî gerçekten pâdişâhuñ nazarında maḳbûl gele deyü ma' nâ virmişler. Ba' z-ı şurrâḥ dimişler ki *bârgâh* mevzi' ḥamldür yük koyacak mekân dimekdür ḥaml kısmî fenâ-i beytde ve şâhib-i ḥânenüñ ḥuzûrında vaz' olunmaq mülâbesesiyle serây ü ḥâne ve otaḳ önlerine *bârgâh* ıtlâḳ olunur. *انتهی کلامه* Hafî degüldür ki *bâr* lafzı icâzet izn ü destûr ma' nâsına olmak daḥı münâsibdür mevâzi' -i mezbûre maḥall-i isticâze ve cây-i destûr olmaḡla *bârgâh* ıtlâḳ olunur.³⁹⁰ *Cihân-penâh*'uñ aşlı penâh-ı cihândur ḥalk-ı 'âlemüñ melce' vü melâzı dimekdür cihân şıḡıncı veya cihânı şıḡındurıcı deyü ma' nâ virenler terkîb âḥvâlin bilmezlermiş. *سایه کردگار* "السلطان ظل الله في الارض"³⁹¹ ma' nâsı murâddur. *Kird* kâf-ı 'arabînüñ kesriyle fi'l ma' nâsına ismdür kerden lafzından müştâḳdur *gâr* kâf-ı 'acemî ile edât-ı fâ'ildür *-ci* ma' nâsına sitemgâr gibi pes *kirdgâr* aşlda daluñ sükûniyladur ḥiffet maḳşûd olup kesr-i dâl ile isti' mâl iderler Ḥaḳ Te' âlâ Ḥazretine maḡşûş olan esmâdandur fa' 'âl-i muḫlaḳ ma' nâsımadur. *و پرتو لطف پروردگار* (48^b)

³⁸⁹ *Pesendîde* (K), (HP): - (HM)

³⁹⁰ Derkenâr: *Bâr* lafzı icâzet ma' nâsına degüldür bârgâh andan me' ḥûz olmak daḥı câ'izdür (Şem' î) Derkenâr: Şâh'dan murâd şehzâdedür. *کماينی عنه السباق و السباق* (Emîr Çelebî, Şem' î) (HM), (HP): - (K)

³⁹¹ Hadîs-i Şerîf, "Sultan Allâh'ın yeryüzündeki gölgesidir"

Pertev nūr ü ziyā ma‘nāsınadır *perverdigār* Rabb ma‘nāsınadır besleyici dimekdür³⁹² Rabbü’l-‘izzetüñ eşer-i laṭīfidür dimekdür. *نُخْرُ زَمَانٍ* [*Zaḥır-ı zemān*] *Zaḥıre* ma‘nāsınadır cihānuñ ‘illet-i beḳā vü şebātı ve ḥalk-ı ‘ālemüñ bā’ iş-i intizām-ı ma‘āşı ve sebep-i ḥayātı dimekdür. *كهف امان و كهف گار* *Kehf gār* ma‘nāsınadır emān’uñ mağarası demek ḥalk-ı cihān aña ilticā itmekle nevā’ib-i dehrden emān bulurlar ve nıkebāt-ı rüzgārdan ḥalāş olurlar dimekten kināyetdür.

موفق من عندالله; *المؤيد من السماء*³⁹³ ma‘nāsından ‘ibāretdür te’yīd ü nuşret Ḥaḳ Te‘ālā Ḥazretindendür semāya isnād mecāzdur. *المنصور على الاعداء* Düşmenleri üzre ğālib ü³⁹⁴ manşūr u muzafferdür. *عضد الدولة القاهرة* *Azudu* ‘aynuñ fethiyle ve ḍāduñ zammı ile bāzū ma‘nāsınadır devlet-i ḳāhirenüñ mu‘īni ve zāhıri ve devlet anuñla ḳuvvet bulur dimekdür. *سراج الملة الباهرة* *Sirāc* aftāb ma‘nāsına olmaḳ ensebdür çerāĝ ma‘nāsına ve nūr u ziyā olmaḳ daḫı cā’izdür. *Millet*’den murād dīn-i İslāmdur ki sā’ir milel ve edyāna ğālib olduĝiçün *bāhire* ile tavşif olunmuşdur. *Bāhire* ziyāde zāhir ü rüşen dimekdür *بَهْرَ الْقَمَرِ*³⁹⁵ dirler ḳaçan māhtābuñ nūr u ziyāsı kevākibüñ nūr u ziyāsına ğālib olsa kezā fi eş-şihḥāḥ. Ḥāşıl-ı ma‘nā ol şāh-ı ‘ālī-cenābuñ aftāb-ı ‘ālem-tāb gibi vücūd-i pür-sūdı sevād-ı İslāma ziyā-baḫş ü pertev-efken ve envār-ı ma‘deleti ile ḥāne-i şer‘-i muṭahhar pür-ziyā ve rüşendür dimekdür. Millet-i bāhirden murād ehl-i İslāmdur diyenler bilmemişdür. *جمال الانام* Ḥalkuñ cemāli ve şüreti demek kārlarınıñ bā’ iş-i revnaḳ u revācı ve sebep-i intizām-ı ḥālleri dimekten kināyetdür. Zīrā her şey’üñ ḳadr ü behāsı yüz ile olur ve yüze cemāl didükleri ḥüsn ü melāḫat anda zāhir ü cilveger olduĝiçündür deyü taḫḳıḳ itmişler vechden ḥālī degüldür ba‘zılar cemāl ma‘nāsına ḥaml idüp ḥalkuñ bihteri ve gökçeği deyü tefsīr itmişler (Sürürī ve Lāmi‘ī). *مفخر الاسلام* Ehl-i İslāmuñ māyeü’l-iftihārları³⁹⁶ ve māye-i meserret ü ibtihācları olmaḳdan (49^a) ‘ibāretdür. *سعد بن اتابك الاعظم* Zikr olınan evşāfla mevşūf ü

³⁹² dimekdür (K): ma‘nāsınadır (HM), (HP)

³⁹³ “Allāh’ın katında makbul olan”

³⁹⁴ ğālib ü (K), (HP): - (HM)

³⁹⁵ “Aynı aydınlığı ziyade olup yıldızların görünmesine mani oldu.”

³⁹⁶ māyeü’l-iftihārları (K), (HP): māye-i iftiḫārları (HM)

memdūh olan³⁹⁷ Atābek-i a‘ zamuñ ođlı ŧehzāde Sa‘ d Mīrzādur ki ceddinūñ ismiyle mevsūmdur *Atābek* lafzınıñ ma‘ nāsı sābıķdur ŧerħ ü beyān olunmıŧdur.

شاهنشاه المعظم Atābekūñ vaŧfidur ŧehzādenūñ vaŧfı degūldür ŧāhensāhuñ ma‘ nāsı dađı muķaddemā-i³⁹⁸ sābıķda pādiŧāh³⁹⁹ vaŧfında mezkūr olmıŧdur. *مالك رقاب الامم* Eŧnāf-ı ħalkuñ ve milel-i muħtelifenūñ pādiŧāhıdır. *Raķabe* gerdan ma‘ nāsınadır ki boyun dimekdür anuñla cemī‘-i bedenden kināyet ü ta‘ bīr olınan ā‘ zādandır.

مولى ملوك العرب والعجم Melikü’l-mülük ve sulṫānū’s-selāṫin ma‘ nāsına olmaķ ensebdür ya‘ nī ğayrı pādiŧāhlar buña ‘ubūdiyyet maķāmında ser-fürü iderler ‘arabdan⁴⁰⁰ ğayrıya bi’l-külliyeye ‘acem ıṫlāķ olınur *كانت من كان*⁴⁰¹. Ba‘ zılar *Mevlā* lafzını nāsır ü mu‘īn ma‘ nāsına ħaml idüp ‘arab ve ‘acem pādiŧāhlarınuñ mu‘īnidür ki cümlesi aña ilticā iderler deyü ŧerħ itmiŧler (Redd-i ŧem‘ī, Sūrūrī, Seydī ‘ Alīzāde).

سلطان البر والبحر Ya‘ nī iki cānibde bile ħükmi nāfız ü cārīdür ba‘ zılar ya‘ nī dađı berrle mücerrede olanlaruñ sulṫānıdır deyü ta‘ bīr ü tefsīr itmiŧler (Redd-i Sūrūrī).

وارث ملك سليمان Temām-ı dünyāya mālīk dimekten kināyetdür muķaddemā ķā’im-maķām Süleymān didüđi maħalde bu ‘ibāretūñ ħüsn-i mevķi‘i⁴⁰² zikr olunmıŧdur⁴⁰³.

مظفر الدين [Muzaferri’ d-din] ma‘ nāsı sābıķa taħķīķ olunmıŧdur dīni ķavī dimekdür.

ابو بكر سعد Bu nu‘ūt-ı cemīle ile men‘ūt olan pādiŧāh Sa‘ duñ⁴⁰⁴ ođlı Ebū Bekrdür.

ابن زكى Ol⁴⁰⁵ Sa‘ d dađı Zengī ođlıdır. *ها ادام الله تعالى اقباله ها* Ĥaķ Te‘ālā pādiŧāhuñ ve ŧehzādenūñ devletlerin dā’im eyleye *ها جعل الى كل خير ماله ها* dađı ikisinūñ bile ‘āķıbetlerin ħayr eyleye. Ba‘ z-ı nüsaħda *āmālehuḫā* vāķi‘ olmıŧdur ya‘ nī Ĥaķ Te‘ālā hemīŧe ārzū ve teveccühlerini ve meyl ü rağbetlerini vücūh-i ħayrāta maŧrūf eyleye.

بكرشمة لطف خداوندی مطالعه فرماید *Kerīŧme* kāf-ı ‘arabınūñ fetħiyledür kāf-ı ‘acemīnūñ

³⁹⁷ olan (K), (HP): - (HM)

³⁹⁸ dağı muķaddemā-i (K), (HP): - (HM)

³⁹⁹ pādiŧāh (K), (HP): - (HM)

⁴⁰⁰ ‘arabdan (K), (HP): - (HM)

⁴⁰¹ “her kim olursa olsun”

⁴⁰² ħüsn-i mevķi‘i (K): ħüsn-i vuķū‘ı (HP), (HM)

⁴⁰³ olunmıŧdur (K): olundı (HP), (HM)

⁴⁰⁴ Sa‘ duñ (K), (HP): Sa‘ d (HM)

⁴⁰⁵ Ol (K), (HP): O (HM)

kesriyle daḥı müsta‘meldür göz ucıyla nazār itmekdür şehzāde Ḥāzretleri kendü Ḥüdāvendeligine ya‘nī ‘ulüvv-i şānına (49^b) lāyık olan luṭf-ı nazārıyla küşe-i çeşme muṭāla‘a buyursa kitābum ḥaḳīkatde ol vaḳt temām olur ve şeref ü i‘tibār bulur dimekdür. *Ḥüdāvendī*’deki yā maşdariyyedür bu ‘acebdür ki ba‘z-ı şurrāḥ yāyı nisbet tūtop muzāfun ileyhdür dimişler ğalaṭ itmişler nisbet için olduğı taḳdīrce şıfat olur. كما لا يخفى Bu fıkra-ı sābıka mezkūr olan *pesendīde āyed* fıkrasına ma‘ṭūfdur ḥülāşa bu kitāba şehzāde muṭāla‘a idüp maḳbūli olursa cümle ‘ālemün daḥı maḳbūli⁴⁰⁶ olur dimekdür. Nazm: *كر التفتات خداوندیش بیاراید* Zamīr-i şīn kitāb-i gülistāna ‘ā’iddür ya‘nī şehzādenün ziver-i iltifāt-i şāhānesi eger bu kitābı müzeyyen eyleye ya‘nī ḥüsn-i ḳabūlüne maḫhar olursa. Ba‘zılar zamīr-i şīn şehzādeye ve ba‘zılar Ebū Bekre ircā‘ itmişler. *نقاش ارژنگیست و نقش کارخانه چینی* Nigār-ḥāne-i çīn gibi ve *naḳş-i erjeng* gibi meşhūr ü mu‘teber ve ḳabūl-i ‘āmmeye maḫhar olmaḳ muḳarrerdür. *Nigār-ḥāne-i çīn*’den murād ba‘zılar ḳavlince çīn vilāyetinün but-ḥāneleridür ki ‘acā’ib-i ğarā’ib naḳşlar ile ārāstedür nazār idenler ḥayrān olurlar ve ba‘zılar kavlince vilāyet-i çīnde bir ḥāne vardur ki ol diyārda ne deñlü nāmdār üstād-ı naḳḳāş peydā olmış ise her biri anda bir taşvīr-i yādigār ḳoyup gitmişdür ol sebebden *nigār-ḥāne-i çīn* deyü şöhret bulmuşdur. Be-her taḳdīr *nigār* naḳş ma‘nāsınadur *nigār-ḥāne* aşda ḥāne-i nigārdur dārü’n-naḳş dimekdür taḳdīm olinup terkīb olunmuşdur. *Nigār-ḥāne-i çīn* terkīb-i izāfīdür izāfeti bi-ma‘nā fīdür⁴⁰⁷ yā vaḥdet içündür ya‘nī bu kitābum şehzādenün maḳbūli olursa güyā bir *nigār-ḥāne-i çīn* olur⁴⁰⁸ dimekdür yā nisbet için olmaḳ daḥı cā’izdür bu taḳdīrce terkīb-i tavşīfī olur ba‘zılar yā-yı nisbī ile izāfet-i beyāniyyedür dimişler iki vechle ğalaṭ itmişler evvelā yā-yı nisbī olıcaḳ izāfet olmaz sāniyen izāfet olıcaḳ bi-ma‘nā fī olur beyāniyye olmaz. فتأمل ve *erjeng* daḥı ba‘zılar ḳavlince çīn vilāyetinde zuhūr eyleyen üstād-ı ‘ālim Mānī-i naḳḳāşuñ (50^a) fenn-i naḳş ü taşvīrde te’līf itdüği kitābuñ ismidür dünyāda ne deñlü eşkāl-i ‘aca’ibe ve

⁴⁰⁶ maḳbūli (K), (HP): maḳbūl (HM)

⁴⁰⁷ bi-ma‘nā fīdür (K): bi-ma‘ne’l-lāmdur (HP), (HM)

⁴⁰⁸ olur (K), (HP): - (HM)

nuḳūṣ-i ğarībe var ise cümlesi ol kitābda derc ve nice şan'at ḥarc idüp tuḥfe-i rüzġār itmişdür ve ba'zılar ḳavline *erjeng* daḫı bir üstād-ı naḳḳāşuñ ismidür ki naḳş ü taşvīrde müsellemdür bunda olan yā daḫı *çini*'de olan yā gibidür.

امید هست که روی ملال در نکشد Ümīd budur ki şehzāde bu kitaba muṭāla'adan ḥazṣ itmeyüp yāḫūd uşanup kerāhet göstermeye ve izḥār-ı melālet⁴⁰⁹ itmeye. *Der* lafzı zā'iddür dimişler ba'zılar anı redd idüp te'kīd içündür dimişler ḥafī degüldür ki bu redd merdüddür zīrā ziyāde te'kīdi münāfī degüldür. *کلیستان نه جای دلنکیست* *Ki* rābiṭa ve ḥarf-i beyāndur. *Ez-īn sūḥan* maḳām-i ta'līldedür müşārün ileyh *کلیستان نه جای دلنکیست* muḳaddime ḳā'ilesidür ya'nī bu sebebden ve bu cihetden ki gülistān dil-teng olacak ve bī-ḥuzūrlıḳ gösterecek maḫal degüldür dirler meşhūr sözdür belki cāy-ı şafā ve dil-küşādur zevḳ-i selīm şāḫibi cāy-ı dil-küşā seyrinden dil-teng olmaz ve gülistān şoḫbetinden uşanmaz ya'nī müdde'āmı bu söz ile işbāt ü te'yīd iderin dimekdür. *Dil-tengi*'deki yā maşdariyyedür *gülistān* 'ibāretinde tevriye ṭarīḳi ile kendü kitābına işāret vardur. Ba'zılar böyle tevcīh itmişler ki *ez-īn sūḥan* 'ibāreti *der nekeşed* lafzına müte'allıḳ olup *ki* ḥarf-i ta'līl ola bu sözden ya'nī Gülistān oḳumaḳdan dilġir olmaya ve melāl gelmeye zīrā ki gülistān cāy-ı dil-tengi degüldür demek ola.

علی الخصوص که دیباجه همایونش

بنام سعد ابی بکر سعد بن زکریست

Dībāce lügatde yañaġa dirler kitāblaruñ evvellerine dibāce itlāḳı teşbīḫ ṭarīḳi iledür gūyā evvelī yüzydür. *Hümāyūn dibāce*'nüñ şıfatıdır ba'zılar izāfet tevehhüm itmişler ḥuşūşā bu kitābuñ dībāce-i hümāyūnı pādişāhuñ nām-ı Sa'dı ile ya'nī sa'ādetlü ismi ile müveşşāḫ ü müzeyyen ola ya'nī peder-i büzürgvārınuñ nām-ı şerifi dībācede mezkūr ola hiç ihtimāl degüldür (50^b) ki anuñ muṭāla'asından şehzādeye melāl ü kelāl 'arız ola belki raġbet ü neşāt ve sürūr ü inbisāṭa sebep olmaḳ muḳarrerdür. *Ebi Bekr* lafzıyla *Sa'd*-ı şānīnūñ mābeyninde ibn lafzı muḳadderdür. *Sa'd*-ı evvel maşdardur sa'id ma'nāsınadur tevriye ṭarīḳi ile şehzādenūñ ismine işāret itmişdür *nām-ı Sa'd* terkīb-i tavşīfīdür izāfī ṭutanlar ġalaṭ itmişdür *nām-ı Sa'd*'uñ Ebū Bekre

⁴⁰⁹ melālet (K): melāmet (HP), (HM)

izâfeti lâmiyyedür. Ba‘z-ı şurrâh dimişki bu kitâbuñ dîbâcesi Ebû Bekr nâminadur demek mecâz-i mürsel şarihiyledür zıkr-i cüz’ ve irâde-i küll kabîlindendür zîrâ temâm-ı kitâb anuñ nâminadur. انتهى كلامه Ğalaṭ-ı fâhişdür zîrâ maḳşûd-ı dîbâce anuñ nâmı iledür ya‘nî dîbâcede nâmı mezkûrdur dimekdür mecâz-ı mürsel didüginüñ kaṭ‘â vechi yoḳdur ve zıkr-i cüz’ irâde-i küll didügi ğâyet bî-ma‘nâdur dîbâce anuñ nâminadur demekle dîbâce anuñ nâmı iledür dimenüñ farḳı vâzıḳdur şarihi-i mezkûr fehmi itmemişdür. فهم Ba‘zılar Sa‘d-ı evvelden murâd şehzâdenüñ ismidür *ibn* lafzı maḳzûfdur *be-nâm-ı Sa‘d bin Ebî Bekr* taḳdîrindedür dimişler ammâ siyâḳ-ı kelâma muvâfıḳ degüldür zîrâ ümîddür ki bu kitâbdan melâl çekmeye ḥuşûşâ dîbâcesi kendü nâmına ola demekde çendân ‘âlem yoḳdur eger su‘âl olınsa ki bu taḳdîrce kitâb-ı gülistânı pâdişâh nâmına te‘lîf itmiş olur velâkin meşhûr olan budur ki şehzâde için te‘lîf itmişdür ve aña oḳutmuşdur: *ve temâm ângeh şeved be-hakikat ki* deyü bisaṭ itdügi kelâmdan mefhûm olan daḳı budur ki şehzâde ismine ola bu vechle cevâb virilür ki dîbâce-i kitâbda pederinüñ ismi teberrûken ve ihtirâmen mezkûr olmaḳ te‘lîf şehzâde için olmaḳa mâni‘ degüldür taḳḳîḳ budur ki ḥadd-ı zâtında Ḥazret-i şeyhüñ ikisine bile ta‘alluḳ ü ihlâşı ve intisâb ü ihtisâşı muḥaḳḳaḳ olup dîbâcesinde daḳı ikisinüñ bile nâmların zıkr itmişdür her ḳanḳısınıñ nâmına i‘tibâr olınsa câ‘izdür pâdişâh nâmına olduḳı taḳdîrce maḳşûd bi‘z-zât şehzâdenüñ ta‘allümi ve istifâdesi olmaḳa (51^a) mâni‘ yoḳdur Ḥazret-i şeyh bir vechle kelâm-ı belîğ irâd itmişdür ki iki cânibe bile nisbet olunmaḳa mecâl vardur bir cânibi ta‘yîn ü taḳḳîḳ mukâberedür ba‘zılar te‘lîf şehzâde nâmına olduḳına Molla Câmînüñ bu kelâmıyla istidlâl itmişler:

كلستان کرچه سعدی کرد ازین پیش

410 بنام سعد بن زکی تمامش

Ḥafî olmaya ki bu istidlâl vâzıḳ degüldür zîrâ bu ‘ibâretde daḳı *sa‘d sa‘îd* ma‘nâsına ḥaml olunup ve *ibn* Zengîden murâd Ebû Bekr olup Ḳaraman oḳlu ve ‘Oşmân oḳlu

⁴¹⁰ “Sa‘dî, Gülistân’ına O’nun zamanından önce başlamış olsa da kitap Sa‘d bin Zengî adına tamam oldu.”

ķabīlinden olmaĝa māni‘ yoķdur beyt-i ŝānī: *ki ŝāyed sa’d bin zengi gulāmeŝ* diduĝi bu tevĉihe māni‘ degūldūr. كما لا يخفى فتدبر.

نصر *دكر امير سعيد فخرالدين ابى بكر بن ابى نصر* Pādiŝāhuñ ve ŝehzādenüñ du‘āsından ŝoñra vezīrūñ medħ ü ŝenāsına ŝürū‘ itmiŝdür. *ديكر عروس فكر من از بيجمالى سر بر نيارد*. Arūs ķable’z-zifāf geline ve güyegüye itlāk olunur. Ba‘de’z-zifāf ere zevc ü ba‘l ü ħālīl dirler ve ‘avrata zevce ve ba‘le ve ħālīle dirler. Bu maħalde ‘arūsdan gelin ma‘nāsī maķŝūddur diĝer lügatde daħı ma‘nāsınadır ba‘z-ı ŝurrāħ gerü ya‘nī artık benüm fikrüm gelini deyü ta‘bīr itmiŝler (Redd-i ŝem‘ī). Faķīre lāyiħ olan budur ki süħan-ı diĝer demek maķŝūd ola ya‘nī bu maķāmda beyān olunacaķ bir sözüm daħı budur ki ħüsn ü cemālden maħrūm ve leġāfet-i ĉehreden bī-behre olan ‘arūs baŝın⁴¹¹ ķaldurup ħiĉ kimse yüzine baķacaķ ħālī olmaduĝı gibi benüm fikrüm ve netāyic-i ĉab‘um bī-i‘tibār olmaķ muķarrerdür. *Ber neyāred* ķaldurmaz dimekdür.

و دیده یأس از پشت پای خجالت بر ندارد Daħı ol ‘arūs-ı bī-melāħat ŝāħib-i naķarlaruñ iltifat ü ķabūllerinden ķaĉ‘-ı ümīd idüp ziyāde ħiĉābından ve kemāl-i ħacāletinden didesini püŝt-i baŝına diküp ŝermsār ü müteħayyir ķalduĝı gibi benüm āŝār ü güftārum ve netāyic-i ebķār ü efķārum daħı a‘yānuñ naķar-ı ķabūllerinde me’yūsdur ħacel ü ŝermende olan kimsenüñ ħālī budur ki baŝ öñüne ŝalup ve gözlerini ayaĝı arķasına diküp mebhūt (51^b) olur ķalır ziyāde ħiĉābından baŝ ķaldurup kimsenüñ yüzine baķmaĝa ķādir olmaz. *Zümre* bölük dimekdür. *Mütecellī* tefe‘‘ül bābındandır ism-i fā‘ildür cilve itmeĝe ve ‘arz-ı cemāl eylemeĝe dirler ya‘nī daħı ol ‘arūs-ı bed-ĉehre ħūblar zümresinde cilveĝer olup ‘arz-ı cemāl itmeĝe⁴¹² ve baŝ ķaldurup bir kimsenüñ yüzine baķmaĝa ķādir olmaduĝı gibi benüm bīkr-i fikrüm netāyici daħı ezhān-ı selīme āŝārına nisbet ol meŝābede olup manzūr olmaĝa lāyiķ degūldür. Ba‘zılar mütecellī cilādandır dimiŝler ve rüŝen olııcı olmaz deyü ma‘nā virmiŝler cilveden olmaķ zāħir ü celīdür.

⁴¹¹ ‘arūs baŝın (K), (HP): baŝın (HM)

⁴¹² ya‘nī daħı ol ‘arūs-ı bed-ĉehre ħūblar zümresinde cilveĝer olup ‘arz-ı cemāl itmeĝe (K), (HP): - (HM)

İllā şol vaqt ki ‘ arz-ı cemāl idebilür ve rağbet ü revāc bulur ki ve zīr-i kebirūñ zīver-i qabūlı ve ħuliyū’l-iltifātı ile müzeyyen ve ārāste ve maħallī ola. *Meger* illā ma‘nāsına ħarf-i istiṣnādur. *عالم عادل* Vezīrūñ vaşıflarıdır. مؤید [mü‘eyyed] “من عندالله”⁴¹³ و مظفر [ve muzaffer] “و منصور على الاعداء بتوفيق الله”⁴¹⁴ Taht-ı salṭanatuñ mu‘īni *ظهير سرير سلطنة* “و مشير تدبير مملكت”⁴¹⁵ ya‘nī mülk ü devlet tedbiri anuñ re‘yine müfevvezdür her ne işaret iderse anuñla ‘amel iderler. *كهف الفقرا* Fuḳarānuñ melce‘i *ملاند الغربا* ġarībleriñ penāhı *مرتبى الفضلا* ‘ulemā ve fuḫalāyı terbiyet idüp ħāllerin nazm idici dimekdür selāṭin-i vuzerānuñ eşref-i elqābıdır. Ba‘zılar *mürebbi* ism-i mef‘ül olmağı cā‘iz görüp fuḫalānuñ mürebbāsı deyü tevcih itmiş (Redd-i Şem‘i). *محب الاتقيا* Şulehānuñ ve ehl-i taḫvānuñ muħibbi. *افتخار ال فارس* İklīm-i Farsuñ ħalkı anuñ vücudı ile iftiħār ider.

يمين الملك *Yemin* kuvvet ma‘nāsınadır ya‘nī mülk ü millet ve devlet ü salṭanat anuñ vücudı ile qavī olup revnaq bulur. Ba‘zılar *yemin* qasem ma‘nāsına olmağı daħı tecviz idüp⁴¹⁵ ya‘nī memleket ħalkı anuñ başına ānd içer dimişler meşelā ħünkār başı için didükleri gibi (Redd-i Sürürī, Seydī ‘Alizāde). *ملك الخواص* (52^a) *Melik* fetih-i mīm ve kesr-i lāmladır emīrū’l-ümerā ve cümletü’l-mülk ma‘nāsı maḫşūddur ya‘nī ħavāşş-ı salṭanat ve erkān-ı devlet üzerine ħükmi nāfiz ü cārīdür. Ba‘z-ı şurrāh lāmuñ fetihle firişte olmağı daħı tecviz itmiş (Redd-i Lāmi‘i). *فخر الدولة والدين* Ya‘nī aşhāb-ı dīn ü devlet anuñla iftiħār iderler zīrā vücud-ı pür-sūdı dīn ü devletüñ revāc ü beḳāsına sebebdür. Ba‘z-ı şurrāh devletüñ ve dīnüñ ulusıdır deyü ta‘bīr ü tefsīr itmiş (Redd-i Şem‘i). *حيات الاسلام والمسلمين* *Ġiyās* feryād-res ma‘nāsınadır mu‘īn ü zahīr ve yār ü dest-gīr dimekdür. *Umde* zamm-ı ‘aynla ve sükūn-ı mīmle mu‘temedün ‘aleyh ve mevşūḫ ma‘nāsınadır mülük ü selāṭin anuñ re‘y ü tedbirine i‘timād iderler dimekdür. Ba‘zılar mülük ü selāṭinüñ zübdesi ve güzīdesi deyü şerh itmişler ħuşūsā maḳāma muvāfiq degüldür (Redd-i Seydī ‘Alizāde, Şem‘i).

⁴¹³ “Allāh’ın katında makbul”

⁴¹⁴ “Allāh’ın yardımıyla gālip gelmiş, muzaffer olmuş”

⁴¹⁵ tecviz idüp (K): tecviz görüp (HP), (HM)

ابى بکر ابن ابى نصر Bu evşâf-ı cemîle ile mevşûf olan maḥdûm Ebu Naşruñ oğlı Ebu Bekrdür pâdişâhla vezîrûñ ismleri müttehîd olduğı ḥüsn-i ittifâkındur.

اطال الله عمره Ḥaḳ Te‘âlâ ‘ömrin ṭavîl eylesün *واجل قدره* dağı ḳadrini ‘azîm ve mertebesini refî‘ eylesün *شرح صدره* dağı ḳalbini vâsi‘ ve pür-nür ü münşerih ü mesrûr eylesün *قَالَ اللهُ تَعَالَى مَنْ يَهْدِيهِ اللَّهُ ان يَهْدِيهِ بِشَرَحِ صَدْرِهِ هَلْ سَلَامٌ* ⁴¹⁶

والله يضاعف لمن يشاء ⁴¹⁷ Dağı şevâb ü ḥasenâtını muzâ‘af itsün *وضاعف أجره*

که ممدوح اکابر آفاقست Bu deñlü ḥayr du‘âya ve medḥ ü şenâya istiḥḳâkını beyân ve ḥüsn-i ta‘lîldür. *Āfāk* eṭrâf ma‘nâsına vech-i arz maḳşûddur ya‘nî temâm-ı dünyâda olan ekâbir ü a‘yân anuñ meddâḥı ve şenâ-ḥ‘ânıdır.

و مجمع مكارم اخلاق Cümle aḥlâḳ-ı cemîle anda cem‘ olmuştur. *Mecma*‘ lafzı ism-i mekândur. Beyt:

هر که در سایه عنایت اوست

کنهش طاعتست و دشمن دوست

Ya‘nî *her ‘ayb ki sultan bipesended hünerest* feḥvâsınca her kimesne ki anuñ zıll-ı ḥimâyetinde âsûde olup (52^b) ‘inâyetine mazḥar⁴¹⁸ ve ḥüsn-i nazarı ile manzûr ola yümni-iltifâtı sebebi ile ḥalkuñ nazârında anuñ ‘aybı hüner ve zehri ney-şeker olup herkes aña çeşm-i ‘inâyetle nazâr eyler ve maḥbûbü’l-ḳulûb olup düşmenleri bile aña maḥabbet ider dimekdür. Ba‘z-ı şurrâḥ dimişler ki farazâ andan bir cürm şâdır olsa vezîrûñ ḥavfindan kimse aña söz söylemege ḳâdir olmaz ve eger bir düşmeni olsa ol dağı vezîrûñ ḥavfindan anuñla dost olur (Redd-i Şem‘î). Ba‘z-ı şurrâḥ dağı dimişler ki şeyḥüñ bu kelâmı *medḥ bimā yüşbihü’z-zemm* ḳabîlindendür zîrâ vezîrûñ müte‘aşşib olmasını îhâm eyler (Redd-i Sürûrî). *انتهى* Faḳîrûñ itdüğü taḥḳîḳ üzre bu sözler terzîḳ olduđı⁴¹⁹ zâhirdür⁴²⁰. *سأير هر یکی از سائر بندگان و حواشی خدمتی معین است*.

⁴¹⁶ Kur‘ân-ı Kerîm, En‘âm 6/125: “Allâh, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm’a açar.”

⁴¹⁷ Kur‘ân-ı Kerîm, Bakara 2/261: “Allâh’ın lütfü genişdir, O her şeyi bilendir.”

⁴¹⁸ mazḥar (K), (HP): - (HM)

⁴¹⁹ olduğı (K), (HP): idüğü (HM)

⁴²⁰ zâhirdür (K), (HP): zâhir (HM)

bendelerün ve müte‘ allikātuñ her birinün mu‘ ayyen hıdmeti vardır. *Havāşī* hadem ü haşem ve müte‘ allikāt dimekdür ba‘ z-ı şurrāh yanaşma ile tefsīr itmişler.

اگر در ادای آن خدمت تهاون و تکاسل روا دارند Eger ol kimseler ‘ uhdelerinde olan hıdmetlerün edāsında taqşır ü ihmāl üzerinde olup tehāvün ü tekāsül itmegi cā’iz göreler

هر آیینه elbette ve be-her-ḥāl *عتاب و محل خطاب آیند و* söz işidürler ve mu‘ ateb olurlar dimekden kināyetdür. *Ma‘ riz* feth-i mīmle ve sükūn-ı ‘ aynla ve kesr-i rā ile ism-i mekāndur bu maḥallde mevzi‘ -i zuhūr-i ḥiṭāb dimekdür.

Meger ḥarf-i istişnādur illā ma‘ nāsınadır ya‘ nī illā bu zümre-i dervişān ki bu ḥükmden müsteşnādur sā’ir bendelere mu‘ ayyen olan tekālīf ü ḥidemātdan mu‘ āflardur bunlarun üzerlerine lāzım olan hıdmet ancak velī-ni‘ metlerinin luṭf ü iḥsānlarının şükr ü şenāsın ve zıkr-i cemīl ve ḥayr ü du‘ āsın itmekdür bundan ḡayrı hıdmet ile me‘ mūr degüllerdür *و ادای چنین خدمت در غیبت اولیترست که در حضور* ve bu maḥūle hıdmetün ya‘ nī ḥayr ü du‘ ā ve şükr ü şenā hıdmetinün edā’sı bi’l-muvācehe olmaḡdan ḡā’ibāne (53^a) olmaḡ evlā ve aḥsendür ki *این بتصنع نزدیکست* ki bi’l-müşāfehe olan du‘ ā ve medḡ ü şenā ca’l ü riyāya ḡarībdür her ne deñlü ‘ arz-ı iḡlāş olunsa riyāya maḡmūl olur. *و آن از تکلف دور* ve ḡā’ibāne olan du‘ ā hıdmeti tekellüfden ya‘ nī ‘ an-samīmi’l-ḡalb olmayup mücerred ṭarf-i lisāndan olmaḡ ihtimālinden ba‘ iddür tekellüf dūrında olmayan ma‘ nāyı izḡar itmekdür faḡire lāyiḡ olan ma‘ nā budur ki da‘ vā-ı ḡulūş ve ‘ adem-i riyā zaḡmetinden ve *احتوا التراب فی وجوه المداحین* ⁴²¹

āfetinden ḡalāş olmaḡ maḡşūd ola *و باجابت مقرون* daḡı ḡā’ibāne olan du‘ ā icābet ü ḡabūle maḡrūn ü mevşūldür zīrā ḡadīs-i şerīfde vārid olmuşdur ki zāhrü’l-ḡaybda vārid olan du‘ ā redd olunmaz⁴²². *Қıт‘ a:*

پشت دوتای فلک راست شد از خرمی

تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را

⁴²¹ Hadīs-i şerīf: “Meddahların yüzlerine toprak saçınız.”

⁴²² zāhrü’l-ḡaybda vārid olan du‘ ā redd olunmazdur (K), (HP): zāhr-i ḡaybda vāqi‘ olan du‘ ā redd olunmaz (HM)

Māder-i eyyām sencileyin ferzendi vücūda getüreliden berü feleküñ maḥinni olmuş kām̄eti feraḥ ü sürürından toğrudı dimekdür ma‘nā-yı terkībisi beyāna muḥtāc degüldür. *Zād* lafzı lāzım ü müte‘addī olur. Ba‘z-ı şurrāḥ lāzım olduğı tağdırce *rā* lafzı zā’id olur dimişdür zā’id söylemişdür zīrā ta ki māder-i eyyām için sencileyin ođul toğdı ya‘nī māder-i eyyāmuñ sencileyin oğlı toğdı dimekdür bu ma‘nānuñ şıḥhatinde şübhe yoğdur belki *rā* lafzı olmasa dürüst olmazdur (Redd-i Lāmi‘ī).

كما لا يخفى Zann-ı ğālib budur ki şāriḥ-i mezbūr toğurdu ma‘nāsını lāzım ḥayāl itmişdür añā binā’en *rā* lafzı zā’iddür dimişdür ve müte‘addī olduğı tağdırde iki vech ile tevcīḥ itmişler. Ba‘z-ı şurrāḥ iki mef’üle ta‘diye itdürüp tā senüñ gibi oğlı toğurdu eyyām anasına deyü ta‘bīr itmiş (Redd-i Lāmi‘ī) ve ba‘z-ı şurrāḥ ancak bir mef’üle ta‘diye itdürüp toğurmak ma‘nāsına ḥaml itmişdür (Redd-i Sürürī).

Fā’ide: Ḥukemā taḥkīki üzre mürekkebāt-ı ‘unşuriyyeden mevālīd-i şelāṣe-i mürekkebe ki ma‘den ü nebātāt ü ḥayvāndur (53^b) ‘anāşırdan ḥāşıl olup ‘anāşır bu⁴²³ mürekkebāt-ı şelāṣeye mādde olmağla ‘anāşıra ümmehāt-ı erba‘a dirler ve ma‘den ü nebātāt ü ḥayvāna mevālīd-i şelāṣe dirler ve eflāke dağı esbāb-ı fā’ile gibi olmağla ābā’-i tis‘a dirler.

حکمت محض است اکر لطف جهان آفرین

خاص کند بنده مصلحت عام را

Ḥallāḳ-ı ‘ālem ve perverdigārını ādem luḥf ü ‘ināyetinden bir bendesini ‘amme-i ḥalkuñ meşāliḥ ü mühimmātın görmek için ta‘yīn iderse ve cümle ‘ālemüñ nazm-ı aḥvālını bir maḥşūş çākerinüñ ‘uhdesinde kılırsa maḥz-ı ḥikmet ve izḥār-ı kemāl kudretidür muḥaşşal ma‘nā budur ve bi-ḥasebü’t-terkīb ve’t-tertib *ḥikmet-i maḥzest* ‘ibāreti şartuñ cezā’sıdur tađdīm olunmuşdur. *Hās koned* ve fi‘l-i şartdur. Ba‘z-ı şurrāḥ dimişki *ḥikmet-i maḥzest* ‘ibāreti muḥaddem ḥaberdür ve *eger luḥf-ı cihān-āferīn* ‘ibāreti şartdur ve *ḥās koned bende’ī maşlahat-ı ‘āmm-rā* mecmu‘ı cezā’-yi şartdur ve cümle-i şartıyye mu’ahḥar mübtedā olur ve bu tağdırce vāki‘ olan medḥ ü ta‘rif şartıyye ile muḥayyed ve meşrūḥ olur. انتهى كلامه Bu kelāmuñda birkaç vechle

⁴²³ bu (K), (HP): - (HM)

halel-i fâhiş vardur evvelâ muḳaddem ḥaber didügi ğalaṭ-ı maḥz̄dur belki cezâ'dur ki şart̄ üzerine taḳdīm olunmuşdur. Şāniyen *eger luṭf-ı cihān-āferīn* 'ibāretini şart̄ i'tibār idüp ve mā-ba'dında olan 'ibāreti cezâ' mülāḥaza itdügi şariḥ ḥaṭādur. Belki *eger* lafzınıñ ḥayyizinde vāḳi' olan kelāmuñ mecmū'ı şart̄dur. Şālişen cümle-i şart̄iyye mu'aḥḥar mübtedādur didügi ḥabṭ-ı fāhişdür. Rābi'an bu taḳdīrce vezirūñ medḥ ü ta'rīfi şart̄la muḳayyed olur didügi terziḳdür zīrā kelām-ı mezbūr egerçi şüret-i şart̄iyyede ibrāz olunmuşdur velākin maḳşūd vuḳū'ını beyāndur şāriḥ-i mezkūr bu ihtimālî daḥı z̄ikr itmiş ki *eger* lafzı zā'id olup *ḥikmet-i maḥz̄est* 'ibāreti muḳaddem ḥaber ve *luṭf-ı cihān-āferīn* mu'aḥḥar mübtedā ola ve *ḥāş koned bende-i maşlahat-ı āmm-rā* cümlesi evvelki cümleyi beyān ü tefsīr ola ne mertebe-i tekellūf ü te'assūf olduğı z̄evḳ-i selīm aşḥābına rüşendür (Redd-i Sürūrī). (54^a) كما لا يخفى

*Ya'ni*⁴²⁴ dünyāda her kimse ki eylük nāmı ile ta'ayyüş ve zindeġanı eyledi devlet-i ebed ve 'izzet-i sermed⁴²⁵ buldı. Mışrā' :

Nām-ı nāmīsin cihānda ḥayrla itdürdi yād

Nikū-nām terkībi ḥasenū'l-vech gibidür eyü nāmılu dimekdür.

Zīrā anuñ 'aḳabında ya'ni 'uḳbāya riḥlet itdügündenşoñra ḥaḳḳında olan z̄ikr-i cemīl anuñ nāmını iḥyā idüp *واجعل لى لسان صدق فى الاخرين*⁴²⁶ feḥvā-yı sa'ādet ihtivāsına maḥzar ü mā-şadaḳ olur. Me'āşir-i cemīle menāḳıb-ı celīlesi şaḥīfe-i rüzgārda bāḳī ḳalır bundan özge ḥayāt-i ebed ve devlet-i cāvīd mi olur. Mışrā' : *مردہ آن است کہ نامش بہ نکویى نبرند*⁴²⁷ Beyt:

نمرد آن کسی کز جهان نام برد

⁴²⁸ کہ مرد نکونام هرگز نمرد

Ulemā ve fuḫalā gerek seni medḥ itsünler gerek itmesünler ya'ni medḥ itdükleri ve itmedükleri berāberdür anlaruñ medḥ ü

⁴²⁴ Ya'ni (K), (HP): - (HM)

⁴²⁵ 'izzet-i sermed (K), (HP): 'izz-i sermed (HM)

⁴²⁶ Kur'ān-ı Kerīm, Şuarā 26/84: "Bana, sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmak nasip eyle."

⁴²⁷ Sa'dī-i Şirāzī, "Ölü ona denir ki namı ardından konuşulmaz."

⁴²⁸ Emīr Hüsrev, "İyi şöhretli merdin namı hiçbir zaman ölmedi; çünkü ölümsüz olan o kimse cihanda daima hatırlandı."

ta‘rîflerine senüñ ihtiyâcuñ yokdur vaşşâflaruñ medh ü şenâları maḥzan izhâr-ı ‘ubüdiyyet ve ‘arz-ı ihlâşdur. *حاجت مشاطه نیست روی دلارام را* *Meşşāta* hātunlaruñ zülflerin ṭarayup yüzlerin yazup düzüp қоşup ziynet iden ‘avrata dirler fâriside zen-pîrâyeger ta‘bir olunur muşṭ’dandur ki şâne ma‘nâsınadır ya‘nî ḥüsn-i Ḥudâ-dâda mazhar olup ḥüb-ı cemâle mâlik olanlar meşşātaya muhtâc olmazdur zîrâ her ne deñlü zîb ü zînet itseler ḥadd-ı zâtında olan ḥüsn-i cemâline bir ḥâlet zâ‘ide olmaz. Mısrâ‘: نقش مشاطه چه باحسن حداداد کند⁴²⁹ Senüñ daḥı şeref-i zātuñ ve kerem-i şifātuñ bir mertebededür ki vaşşâflar her ne deñlü mübâlağa itseler kemâ-yenbağî ḥaḫḫı edâ’ itmekde ḥaḫḫ-ı edâ’ya ḳâdir olmazlar ve ḥalk-i ‘âlem içinde meşhûr ve şâyî‘ olan ṭabaḳaya vuşûl bulmazlar. *عذر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت* Bu kelâm ḥıdmetinde vâḳi‘ olan taḫşîrüñ ‘özrini ve ‘uzlet ihtiyâr olunduğınun⁴³⁰ (54^b) sebebini beyândur. *Hazret-i Şeyḫ vezîr-i memdûḥun meclisine ‘adem-i mülâzemetinün sebebini beyân itmek zımnında muṭlaḳâ mülük ü ümerâ’ bārgâhlarına tereddüd ve mülâzemetden munḳaṭı‘ olup ‘uzlet ihtiyâr itdügine baş-i ma‘zeret ider ḥülâşa i‘tizârı budur ki keşret-i mülâzemet ekşer-i kelâma sebep olur ve meşhûrdur ki çok söyleyen çok yañılır eger dâhil-i şoḥbet olunup şamt u sükût ihtiyâr idüp ḥâmûş olursa ḥod istiḫkâl idüp izhâr-ı nefret ü kerâhet iderler lâ-cerem ‘âḳil olanlar Mısrâ‘: Kûşe-i vaḥdetde ‘uzlet ihtiyâr itmek gerek ve fi’l-ḥaḳîḳa maḫşûd-ı aşlı bu taḫrîble ol mecâlis-i ‘âliyenün erkânı olan aşḫâb-ı fazl ü ‘irfânı ta‘rîf ü tavşîfdür ve ḥazm-ı nefis idüp anlaruñ ḥuzûrlarında bî-tereddüd muḥâdeşe ve muḥâvere itmege ḳudret ü liyâḳatı olmaduğınun i‘tirâfla izhâr-ı tevâzu‘dur. Ba‘z-ı şurrâḥ dimişki *taḫşîrî* taḳdîrindedür ve aña muttaşıl olan yâ vaḥdet içündür maşdariyye olmağa daḥı mecâl vardır. *انتهی کلامه* Taḫḳîḳ budur ki bu maḳûle *yâ* ibhâm ve tenkîr içündür zîrâ maḫşûd olan taḫşîr vâḥidün ‘özri degüldür belki cins-i taḫşîrün ‘özrünü beyândur cihet-i vaḥdet melḥûz degüldür maşdariyye olmaḳ bî-vehdür (Redd-i Şem‘î). *Muvâzabet* müdâvemet ma‘nâsınadır. *Hudâvendî**

⁴²⁹ Hâfız-ı Şirâzî: “Tanrı vergisi güzelliğ karşısında gelin berberinin süsü ne yapısın?”

⁴³⁰ Olunduğınun (K), (HP): olduğınun (HM)

lafzında olan yā'yı ba'zılar maşdariyye ve ba'zılar nisbet için tutmuşlar. *Mī reved* vāki' olur dimekdür. *که بنابر است* Ya' nī vāki' olan taqşīr şu ki binā'endür ve sebebi budur ki⁴³¹ *طائفه حکمای هند در فضائل بزرجمهر سخن می گفتند* Hind hükemāsından bir tā'ife Büzürmihr'ün fezā'il ü kemālātından bahş itdiler. Ba'z-ı şurrāh Hind hükemāsının bir bölüğü dimekdür ve āhirinde hā olan kelimeye lāhiq olan hemze her yerde vaḥdet içündür dimişler her yerde vaḥdet için olmak müselleme degüldür şāriḥ-i mezbūrun her yerde didüğü maqbūl degüldür belki ġāhi ḥiṭāb için olur. Taḥkīk budur ki (55^a) bu maḥalde ve bunun emşāli mevāzi' da olan hemze ḥadd-ı zātında izāfete tevessül içündür bu maḥalde egerçi vaḥdet ma'nāsı melḥūz ü mu'teberdür ammā feḥvā-yı kelāmdan me'ḥūz ü müstefāddur zīrā mebhāş-i mezbūrda muḥāvere ve muḥādeşe eyleyen cemī'-i hükemā-yı Hind degüldür. Belki içlerinden bir cemā'atdur be-her taqḍīr *تأیفة حکمات هند* ibāreti terkīb-i izāfīdür yāḥūd hemze vaḥdet için olduğı taqḍīrce terkīb-i tavşīfī olup *تأیفة حکمات هند* taqḍīrinde olur (Redd-i Şem'ī ve Sürūrī). Ba'zılar böyle taḥkīk itmiş ki aşl vaḥdet ma'nāsını ifāde iden yā'dur ki iktifā-i bi'l-kesr ḥazf olunup kelime āhirindeki hā kābil-i ḥareket olmaduğı ācilden hemze ziyāde olunmuşdur (Redd-i Emīr Çelebī). *انتهی کلامه* *Büzürmihr* bir ḥakīm-i dānādur Nüşīrevāna vezīr olmuşdur. *Fezā'il* lafzı fazīletün cem'i olmak müsta'meldür. *وفى القاموس الفضيله الدرجة الرفيعة فى الفضل* Ba'z-ı şurrāh fazluñ cem'i olmağı tecvīz itmiş öyle degüldür fazluñ cem'i fuzūldur.

آخر جزین عیش ندانستند که در سخن گفتن بطی است Ba'z-ı nüsaḥda *nedānistend ki* lafzından bedel *neyaftend ki* vāki' olmuşdur ya' nī āqābet söz söylemekte butū' üzre olmağdan ġayrı ayıbını bilmediler ve bundan özge noqşānın bulmadılar. *یعنی درنگ بسیار می کند* *Direng* dāluñ kesri ile ve rānuñ fetḥi nūnuñ sūkūniyla mekş ü tevaqḥuf ma'nāsınadır ya' nī muşāḥabetde çok eğlenür. *مستمع را بسی منتظر باید بود* Müstemi' olan kimesne için çok muntazır olmak lāzım gelür ba'z-ı nüsaḥda *rā* lafzı mevcūd degüldür ya' nī müstemi' olan kimesne çok intizār çeker. *تا وی تقریر سخن کند* Büzürmihr taqrīr-i kelām idince ya' nī bilā-tevaqḥuf söz söylemez ve her ne su'āl itseler bī-te'emmül

⁴³¹ *که بنابر است* Ya' nī vāki' olan taqşīr şu ki binā'endür ve sebebi budur ki (K), (HP): - (HM)

cevāb virmez siyāk-ı kelāma münāsib olan tevcīh budur. Ba‘z-ı şurrāh ṭalākat-ı lisānı⁴³² olmamağa ḥaml itmiş ya‘nī nefis-i taḫrīrde mekṣ ü direng iderdi ve sözde eglenürdi dimek ola. Egerçi *der-sūḥan goften baṭī est* ‘ibāreti ve *tā vey taḫrīr-i sūḥan koned ta‘biri* (55^b) bu ma‘nā-yı fi‘l-cümle te‘yīd eyler velākin siyāk-ı kelāma vifāḫ mülāḥazası evlādur (Redd-i Sürūrī). كما لا يخفى Ba‘z-ı şurrāh *besī* lafzını çoḫlıq ya‘nī çoḫ zemān muntazır olmaḫ gerekdür deyü terceme itmiş. Bu ta‘bīrdən *besī* lafzında olan yā maṣdariyye olmaḫ tevehhüm olunursa öyle degüldür belki yā nisbet içündür yekī lafzında olan yā gibidür. *Daḫāyīḳu’l-Ḥaḫāyīḳ*’ında *keyān* lafzınıñ taḫḳīḳinde taḫrīble zıkr olunmuşdur *besā* ve *besī* kelimelerinde daḫı taṣrīḥ olunmuşdur çoḫlıq ta‘bīrdən maṣdariyye olmaḫ fehm olunmaz.

Ol cemā‘atun *بزرگمهر بشنید و گفت اندیشه کردن که چه گویم به از پشیمانی خوردن که چرا کفتم* sözleri büzürmihrün mesmu‘ı olıcaḫ didi ki bī-te‘emmül nā-ma‘ḳül kelimāt idüp ṣoñra nādım ü peṣīmān olmaḫdan ise ‘acabā ne söylesem deyü endīşe ve mülāḥaza itmek fikr ile söylemek evlādur. Beyt:

تأمل کنان در خطاب صواب

به از ژاژخایان حاضر جواب⁴³³

*Pīr-i kühen*⁴³⁴ sālik-i tertībvar ṣādī ile perverde olan merd-i sūḥan-dān *سخن پرورده پیر کهن* evvel fikr ider andan ṣoñra söyler. Ba‘z-ı şurrāh dimiş ki evlā budur ki bu maḥalde *perverde* lafzı *pīr-i kühen* lafzına izāfetle oḳına ya‘nī *pīr-i kühenün* perverdesi dimek ola ammā luḡāt-ı fūrde ḳā‘ide-i izāfet oldur ki muzāfun āḫirīn mecrūr okurlar nitelikim ‘arabīde muzāfun ileyhün āḫirīn mecrūr okurlar lākin bu maḳāmda zarūret vezn için kesre ḫareket virmek mutaṣavver degüldür zīrā bir hemze işbāt itmek lāzım gelür. Pes tariḳ oldur ki *perverde* lafzınıñ dālunı silkerek telaffuz idesin ve bunuñ nazīrini Ḥāce Senā‘ī dimişdür. Beyt:

حاسدت روزه خموشی نذرکرد از عاجزی

تا تو برجای و بادت تا بیوم الدین بقا

⁴³² ṭalākat-ı lisānı (K), (HP): ṭalākat (HM)

⁴³³ Sa‘dī-i Şirāzī, Bustān: “Düşünüp yanlış doğrudan ayıranlar; hazırcevap boşboğazlardan üstündür.”

⁴³⁴ Pīr-i kühen (K), (HP): - (HM)

انتهی کلامه Erbāb-ı ṭab‘a ḥafī degüldür ki *perverde* lafzınıñ dālını silküp şarşup eşer-i izāfet her ne mertebede zāhir olursa elbette vezn-i ḥalel-pezīr olmağ muḥarrerdür ve Ḥakīm-i Senā‘inüñ kelāmuñda vāқи‘ olan izāfet buña nazīr olmazdur zīrā *rūze* lafzınıñ āhirinde vesīle-i izāfet olan hemze-yi (56^a) telyīn ile edā‘ itmek mümkindür *perverde* lafzında müyesser degüldür ve ḥadd-ı zātında bu maḳūle-i elfāzda eşer-i izāfet ḥiçbir vechle nümāyān olmağ lāzım degüldür ve ‘adem-i zuhūrī zarūret-i vezn maḳāmına maḥşūş degüldür si‘et-i kelāmda daḥı vāқи‘ olur. Meşelā Ḥ‘āce Serāy dirler Ḥ‘āce-i Serāydan muḥaffedür perde-serāy daḥı bu ḳabīlendür ammā fuzalā-yı ā‘cāmdan telaḳḳī itdügümüz budur ki *perverde* ve *pīr-i kühen* lafzları her biri ‘alāḥide *sūḥan-dān* lafzınıñ şıfatları ola *sūḥan-dān ki pīr-i kühen bāşed ü terbiyet yāfte şevved* dimek ola bu taḳdīrce izāfetle tekellüf irtikābına ḥācet olmaz (Redd-i Lāmi‘ī). كما لا يخفى.

سۆزه بیلā-te‘emmül nefes urma ya‘nī fikirsüz söz söyleme.

نکو کوی ور دیر کوی چه غم Tek hemān ma‘ḳül söyle⁴³⁵ ve maḳbūl kelimāt eyle eger geç söylersen ve buṭū‘ üzre tekellüm idersen ḡam degül ve tefāvüt itmezdür ya‘nī kāmiller nazārında ‘ayb degüldür. *بر آور نفس* Evvel fikir ve te‘emmül eyle soñra söyle *بس کن که کویند بس* و *زان پیش بس کن که کویند بس* ya‘nī diñleyenler yeter söyledüñ dimezden evvel sen sözi kes sākit ol dimeden sākit ol. *Bes* lafzları ikisi bile bā-yı ‘arabī ile *pīş* bā-yı ‘acemīledür. *Bes kon* dimek iktifā eyle dimekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *kon* lafzı *şev* ma‘nāsına olup ḥāmūş ol dimekdür deyü şerḥ eylemişler (Redd-i Şem‘ī ve Lāmi‘ī).

بنطق آدمی بهترست از دواب Sā‘ir ḥayvānātdan insān bihter ü mümtāz olması nuṭḳ sebebi iledür. *Nutk*‘dan murād ma‘ḳül ü şavāb olan sözi söylemekdür.

دواب از تو به کر نکویی صواب Eger sözin şavāb olmayup raṭb⁴³⁶ ü yābis zebānla cārī olanı söyler iseñ zevāt-ı ḳavā‘imden olan düvāb ü behā‘im ve ḥayvānāt-ı sevā‘im senden bihterdür zīrā yāve söylemekden sükūt evlādur. Ḥuşūşā yalancıdan it yegdür meşhūr meşeldür *و لله درّ من قال* Beyt:

⁴³⁵ ma‘ḳül söyle (K), (HP): ma‘ḳül eyle (HM)

⁴³⁶ Eger sözin şavāb olmayup raṭb (K), (HP): - (HM)

کمالست در نفس انسان سخن

437 تو خود را بگفتار ناقص مکن

Söz şarrāfi ol ya' nī nīk ü bed teşhīş eyle bī-temyiz olma ve çok söyleme (56^b) ve sözi uzatma. *Bīş* bā-yı 'arabiledür ziyāde ma'nāsınadır keşretten 'ibāretdür. *چیزی که نپرسند ز تو پیش مگو* Bir nesneyi senden su'āl ü istintāḳ itmezden evvel söyleme. *Pīş* bā-yı 'acemī iledür ḳabl ma'nāsınadır.

Ḥaḳ Te'ālā saña iki ḳulaḳ ve bir dil virmişdür ya' nī böyle halk itdüginüñ hikmeti ve sebebi budur ki *هر که که دو بشنوی یکی پیش مگو* Her zemānda iki işidüp bir söyleyesin ziyāde söylemeyesin ve sa'y ü himmet idesin ki ikide bir yāve kelimāt eylemeyesin⁴³⁸ *فکیف در نظر اعیان خداوندی* Ya' nī muṭṭlaḳā her meclisde ve her zemānda fikr ü te'emmül ile söylemek lāzımdur. *Fekeyfe* ya' nī ḥuşuşā vezirüñ erkān-ı meclisi olan ā'yān ü fuḳalā nazarlarında ya' nī anlaruñ ḥuzūrlarında bī-tekellūf ü bilā-tevfik söz söylemek cidden cā'iz degüldür. Ba'z-ı şurrāḥ *ḥudāvend*'den murād pādişāh olup ā'yāndan maḳşūd vezir olmaḳ üzre şerḥ itmiş.

439 *ولا يخفى ما فيه* *عز نصره* [*Azze naşruhu*] zamir vezire 'ā'iddür.

440 *وَيَتَصَرَّكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيْرًا* maẓmūn-ı 'izzet maḳrūnına telmiḥdür nuşret ma'nāsınadır mef'üle muzāfdur bu daḥı cā'izdür ki fā' ile muzāf olup dīn ü devlete ve mülk ü millete nuşreti ve imdād ü i'āneti ḳavī ve müstaḥkem olsun dimek murād ola. Bunu daḥı tecvīz itmişler ki *naşr* lafzı nāşruñ cem'i ola *كصحبٍ وصاحب* 441 ya' nī ol ḥudāvend-i memdūḥuñ enşarı ve 'avānı 'azīz olsun ya' nī düşmenleri üzre manşūr u muẓaffer ve ḡālib ü ḳavī olsun. *اعز الله انصاره* 442 ma'nāsına işāret ola. Ba'z-ı şurrāḥ zamir-i mecrūrı pādişāha ircā' idüp *naşr* be-ma'nīü'l-fā' ildür murād vezirdür dimiş *ولا يخفى ما فيه*.

437 Sa' dī-i Şirāzī, Bustān: "İnsan nefsinin olgunluğu anlaşılır sözünden; sen sen ol eksikliğini sözünden belli itme"

438 ve sa'y ü himmet idesin ki ikide bir yāve kelimāt eylemeyesin (K), (HP): - (HM)

439 "Bu bir sır değil."

440 Kur'ān-ı Kerīm, Fetih 48/3: "ve sana şanlı bir zaferle yardım eder."

441 "yardımcıları ve dostları olarak"

442 "Allāh ona yardımcı olanları yüceltsin."

Zirā ki ol vezirūn meclisi erbāb-ı dil mecma' ıdır.

Merkez mevzi' ma' nāsınadır ya' nı dağı ol vezirūn meclisi zūfunūn 'ālimlerūn ve mütebahhır fāzıllarūn qarārgāhidur ol maqūle meclis-i 'ālīde herkes bī-tefekkür güftāra qādir degüldür. *Eger sevq-i kelām (57^a)* itmekde cür'et ü iqdām idersem ya' nı āsar u güftārumdan ve netāyic-i efkārūmdan ba' zını anlarūn huzūrında izhār idersem *küstāhlık itmiş olurım* *azize* 'arz itmiş olurım hāzret-i Yūsufūn ihvānı 'aziz-i mısr huzūrunda ⁴⁴³ *وَجئنا ببضاعة مزجاة* dimişlerdür şeyhūn kelāmında aña telmiḥ vardır.

Şebeli şinuñ ve bānuñ fetḫiyle altun renginde bir nesnedür ki şarı pirinçden iderler 'amelisi ve ma' denisi olur altun rengine müşābih olmağla şebeli didiler hā nefs-i kelimedendür kesret-i isti' mālden izhār olunmazdur kubbe ve cübbe gibi telaffuz olunur nitekim vārid olmışdur. Beyt:

کسی را بمعنی بود مرتبه

چو زر معتبر می نباشد شبه

Şāriḫlerūn kimi şaru boncuq ile ve kimi qara boncuq ile tefsir itmişler *bāzār-ı cevheriyān* 'ibāreti anlarūn ta' birine fi'l-cümle muvāfikdur. 'Alā-küllü hāl bir arpa getürmez ve bir ḥabbe degmez dimek ziyāde bī-i' tibārlıqdan kināyetdür.

Dağı āftāb-ı 'ālem-tāba nisbet çerāguñ aşlā nūrı ve ziyası qalmayup belki bi'l-küllüyye şu'le vü şu'ā'ı zā'il ve pertev ü iltimā'ı yek-bār muzmaḫil olur. Hāzret-i şeyḫ hāzım-ı nefs ve tevāzu' idüp kendü kelāmuñı ol maqāma tenzıl ider ya' nı şebeli-bi-miqdār bāzār-ı cevheriyānda i' tibār bulmaduğı gibi ve şem'-i şeb-efrūzuñ mihr-i cihān-sūza nazar-ı lem'a vü fūrūğı olmaduğı gibi benüm dağı āsar ü güftārum ol büzürgvārlarūn ebkār-ı efkārlarına nisbet ol meşābede olup iltifāta sezāvār degüldür. ⁴⁴⁴ *ولقد احسن من قال* Beyt:

⁴⁴³ Kur'ān-ı Kerim Yūsuf 12/88: "...ve değersiz bir sermaye ile geldik..."

⁴⁴⁴ "Bundan daha güzelini söylemiştir"

Baḥş itmesün ‘izāruñ ile encümende şem‘

Ḳanda şu‘ā‘-ı mihr-i dil-fürüz Ḳanda şem‘

و مناره بلند در دامن کوه الوند پست نماید *Kūh-ı Elvend* Hemedānda bir ṭāguñ ismidür ki irtifā‘da ‘alemdür ya‘nī her ne mertebe yüksek mināre olsa be-her taḳdīr Kūh-ı Elvendüñ dāmeninde alçaḳ görünür. *Dāmen* lafzında mübālağa vardır *pīş-i kūh-ı Elvend* ‘ibāreti gibi degüldür ve bu ta‘bīr ile vezīr-i (57^b) ‘ālī-ḳadri *kūh-ı Elvend* ve erkān-ı meclisini *dāmen-i kūh* ‘a mānend idüp teşbīh-i belīğ itmişdür. Dāmen-i kūh ile müsāvāt muḫāl olıcaḳ nef-s-i kūh ile muḫāzāta mecāl ḳalmaduḡını iş‘ār ider. Kūh-ı Elvendüñ yanuñda deyü ta‘bīr iden şāriḫler⁴⁴⁵ bu nüktelerden ḡāfil olmışlardır.

هر که کردن بدعوی افرزد Efrāḡten lafzından muzāri‘dür her kimse ki müdde‘i ve ḡod-fürüş olup izhār-ı ‘ucbla gerden-firāzlık ide dimekdür. Ba‘z-ı şurrāḡ *efrāzed* lafzını lāzım ṭutup *her ki* rā taḳdīrinde olmaḳ üzre her kimüñ ki boynı da‘vā ile yücele deyü ta‘bīr itmiş tekellüfden ḡālī degüldür (Redd-i Lāmi‘ī). *Da‘vā* lafzında vāv kesre-i imāle ile telaffuz olunur. *Tāzed* ḡapmaḳ ma‘nāsına olan tāḡten lafzından muzāri‘dür hücum ü ḡalebe itmekden ‘ibāretdür. Zu‘m ü pindār-ı ehl elbette ḡalka maṭ‘an ü maḡlūb düşmen olur ḳabūl-ı ‘āmmе elbette tevāzu‘ ve meskenet ile müyesserdür. Ba‘z-ı nüshaḡda mısrā‘-ı şānī böyle vāḳi‘ olmuş: *h’işten rā be-gerden endāzed. [Be-gerden]* ber kerden taḳdīrinedür. Kendüyi boynı üzerine atar muḡaşşal ḡod-pesend behremend olmaz boynı üzilür dimekdür *gerden-firāz* ‘ibāretine bu nüshaḡ ensebdür ya‘nī şüret-i tekebbüri ve ālet-i ta‘azzum bi‘aynihi bā‘iş-i suḳūti ve sebeb-i helākı olur. *قتائل*

سعدی افتاده ایست آزاده Sa‘dī bir düşkün faḳīr ü ḡaḳīrdür kimse ile mu‘āraza maḳāmında degüldür ve da‘vā-yı tefāzzul itmeḡe liyāḳat ü istihḳāḳı yoḳdur ve ḡalkuñ redd ü ḳabūl ile muḳayyed degül bir merd-i āzādedür.

Mısrā‘ : Fāriḡ ü āzādedür birdür yanuñda medḡ ü zemm

Dermendāne ṭavırla ve dervişāne ḡalkla ḡalkuñ ṭa‘n ü i‘tirāzlarından ḡalāş olmuşdur. *کس نیاید بجنک افتاده* Zīrā ḡadd-ı zātında düşkün olup faḳīr-i nātüvān ve

⁴⁴⁵ ta‘bīr iden şāriḫler (K), (HP): ta‘bīr idenler (HM)

za' if'ül-hāl olan bī-çāre ile hīç kimse ceng itmez ve huşūmete tenezzül eylemez. Bu mışrā' uñ⁴⁴⁶ evvelki mışrā' uñ mazmūnını ta' līl maḳāmındadır. Ba' z-1 şurrāh dimiş ki *üftāde* bu maḳalde tevāzu' ma' nāsınadır nitekim *Būstān* 'da vāḳi' olmuştur. Beyt:

اگر زبردستی بیفتد چه خاست

زبردست افتاده مرد خداست⁴⁴⁷(58^a)

Ya' nī Sa' dī tevāzu' idici bir āzādedür ki kimse ile huşūmeti yoḳdur. انتهى كلامه

Ḥafī degüldür ki *üftāde* lafzı ba' z-1 mevāzi' da tevāzu' dan kināyet olduḡı müsellemdür ve *Būstān* beytinde tevāzu' a ḥaml olunmuştur ḡayrıya mecāl yoḳdur.

Beyt:

تواضع زکردن فرازان نکوست

کدا کر تواضع کند خوی اوست⁴⁴⁸

ma' nāsı maḳşūd olmuştur ammā bu maḳāmda mezkūr olan *üftāde* kendü ma' nāsına olup nefsinde ḥ'ārlikdan ve bī-i' tibārlikdan 'ibāret olmaḡa māni' yoḳdur belki evlā ve ensebdür zīra da' vā-yı tevāzu' itmek ve ben mütevāzi' kimseyüm deyü gitmek maḡz iddi' ā-1 fazl ve izhār-ı vüçüddür tevāzu' ı muḡill ve dervişligi münāfidür taḡḳiḳ budur ki şeyḡūñ maḳşūdı bu maḳāmda şırf gedālik ' arz idüp kendüyi cemī' -i ma' ārif ü kemālātdan bī-behre ve kem-pāye ve hīç vechle izhār-ı ḡayşiyet itmekden ' āciz ü furūmāye göstermekden ma' hūd olan tevāzu' memdūḡ siyāḳ-ı kelāmdan müstefād olur ḡadd-ı zātında bu iki beytūñ āşl-ı müdde' āya ta' alluḡı ve mesāsı zāḡir degüldür maḡzan tevāzu' ve meskenetūñ fevā'idini beyān için irād olunmuş mu' terizedür.

اول اندیشه وانگهی گفتار Evvel fikr ü mülāḡaza idüp şoñra tekellüm itmek gerekdür.

پای بست آمدست پس دیوار *Best* bā-yı ' arabiledür *pāy-best* lafzı esās ma' nāsınadır ki Tūrkīde temel ta' bīr iderler *Ni' metullāh lūḡati* 'nde mezkūrdur ve altıncı bābuñ evā'ilünde Şeyḡ Sa' dī dimişdür ki Beyt:

⁴⁴⁶ mışrā' uñ (K): mışrā' (HP), (HM)

⁴⁴⁷Sa' dī-i Şirāzī, *Bustān*: "Muhtaḡların tevāzu'u ādettendir; hākimlerin tevāzu'u büyüklük ve mertliktendir."

⁴⁴⁸Sa' dī-i Şirāzī, *Bustān*: "Tevazu kibirden, kendini beḡenmişlikten iyidir; dilenci huyu gereḡi alḡak gönüllüdür."

خواجه در بنده نقش ابو انست

449 خانه از پای بست ویرانست

Bu ‘acebdür ki Mevlânâ Sürürî merhûm altıncı bâbda *pây-best* lafzını bâ-yı ‘arabîle esâs ma‘nâsinadur deyü ta‘yîn itmişdür ve bu maħalde dimişdür ki⁴⁵⁰: *pest* bâ-yı ‘acemî iledür Türkîde alçağ dimekdür ve *pây* sükûn-ı yâ ile esâs ma‘nâsinadur murâd binâda evvel esâsdur dimekdür. Merhûm Lâmi‘î Çelebi dimiş ki: *best* bâ-yı ‘arabî ile fi‘l-i mâzîdür *pây* lafzıyla terkîb olmağın ma‘nâ-yı maşdarî murâd olmuşdur ya‘nî ayağ bağlamak gelmişdür sonra *dîvâr* ya‘nî kâ‘ide oldur ki evvelâ dîvaruñ ayağın (58^b) ki Türkîde temel dirler anı bağlarlar sonra dîvârı binâ iderler. Sühandân olan yârâna ‘ayândur ki bu taqrîrûñ dağı ma‘nâ-yı mezkûr ifâdesi çendân vâzîh degüldür. Hadd-ı zâtında *pây-best* lafzı temel ma‘nâsına olduğı müsellemler ü muħakkağ olıcağ âşl u şun‘ını beyâna ve ma‘nâ-yı terkîbisine ta‘arruz itmege âşlâ hâcet yoğdur. Belki hilâf-ı maşşûdı mühîmdür. Be-her tağdîr murâd budur ki evvel temel vaz‘ olup sonra dîvâr binâ olunur güftaruñ efkâra nisbeti binânuñ esâsâ ihtiyâcı meşâbesindedür bî-te‘emmül. Söz temelsüz binâ gibi hâlel-pezîr ü nâ-üstüvâr ve bî-bünyâd ü nâ-pâydârdur dimekdür mişrâ‘-i şânî evvelki mişrâ‘uñ mazmûnını ta‘lîl mağâmındadır. *Naħl-bendlik* şan‘atını bilürin ammâ bustânda naħl-bendlik idemem. *Naħl-bend* şol kimsedür ki bal mumından naħl peydâ idüp üzerinde envâ‘-ı mîve ve elvân-ı şükûfe tertîb ider hadd-ı zâtında ol naħl-i zîbâ her ne deñlü⁴⁵¹ hoş-nümâ olursa da büstânda olan naħl ile münâsebeti yoğdur. Aşluñ fer‘le ve hağıqatüñ mecâz ile nisbeti gibidür anuñ vaz‘ ü tertîb-i Hüdâyî vaz‘-ı ilâhîdür naħl-i maşnû‘ mağzân anuñ numûnesi ve mişâli olmağla fi‘l-cümle leğâfet ü nümâyişden hâlî degüldür. *Şahedî mişroşm ولی نه در کنعان*

⁴⁴⁹ Sa‘dî-i Şirâzî, “Efendi köşkünü süslemek peşindedir lakin hanesi temelden harap olmuştur.”

⁴⁵⁰ ta‘yîn itmişdür ve bu maħalde dimişdür ki (K), (HP): ta‘bîr itmişdür ki (HM)

⁴⁵¹ her ne deñlü (K): her ne mertebe (HP), (HM)

Her kânde olursa da'vâ-i hüsn ü cemâl idüp kendümi dil-ber şatarın ammâ Ken'ân ilinde ve Hâzret-i Yûsuf 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm⁴⁵² olduğu yerde degül. Mışrâ': Baḥş-i hüsn itmez senüñle mâh-ı Ken'ân olmayan

Zîrâ her ne denlü mümtâz ü serâmed cüvân olursa Hâzret-i Yûsufa nisbet kâdri pest ve revnaķı Şikest olur. Mışrâ': Hüsn-i Yûsuf çoğ olur Yûsuf-ı Ken'ân bir olur⁴⁵³

Hülâşa-i kelâm her çend ma'rifetden dem urmaķ ve Şâhib-i kemâl geçinmek câ'izdür. Ammâ ol meclis-i 'âlânüñ ehâlisi huzûrlarında da'vâ-yı faẓl ü 'irfân itmege mecâl (59^a) yokdur dimekdür. Ba'z-ı Őurrâḥ bu maķâmda dimiş ki⁴⁵⁴ naḥl çiçeklerden istefan resminde kızlar ve gelinler ve oğlancıklar teferrüclerde düzüp başlarına ve boyunlarına taķduķları ziyet esbâbına dirler ba'z-ı Őurrâḥ daḥı dimiş ki;

نخل بندى بالياء المصدريه وصف تركيبى بالتركى نقل بغلاجيلق دانم ولى نه دربستان حتى اجمع از هاره
النفسة انتهى كلامه

Ya'nî naḥl-bendlik bilürin ammâ nice ideyin ki bustânda degülem tâ anda olan elvân-ı Őüküfeyi cem' idüp naḥl bağlayup hünürümi ve Şan'atımı göstermege kâdir olam Őâriḥ-i mezbûr fıķra-i Őâniyenüñ ma'nâsını mücmel zıkr itmiş zann-ı ğâlib budur ki anı daḥı bu ma'nâya muvâfiķ bir vechle aḥz itmişdür ammâ ḥadd-ı zâtında bu tevcîḥ siyâķ-ı kelâma mülâyim degüldür (Redd-i Sürürî). Ba'z-ı Őurrâḥ daḥı dimiş ki ya'nî büstânda olan naḥl gibi itmege kâdir degülem zîrâ bu naḥlle bustânda olan naḥlüñ farkı çoķdur ki bustânda olan naḥlüñ hem rengi hem mi'vesi ḥüb ve laṭifdür. Acebdür ki râyihâsını daḥı zıkr itmeyüp taķŐir itmişdür (Redd-i Şem'î). Ba'z-ı nüsaḥda bu kelâm nazmla böylece vâķi' olmişdur. Beyt:

نخل بندم ولى نه در بستان

يوسف من ولى نه در كنعان

Ba'z-ı Őurrâḥ bu nüşayı ihtiyâr idüp velâkin Őerḥinde ğâyet icmâl ve taķŐir ü ihmâl itmişdür ve ma'nâ-yı terkîbi üzerine iķtiŐâr idüp dimiş ki: naḥl-bendem velî-i

⁴⁵² 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm (K): 'aleyhi's-selâm (HP), (HM)

⁴⁵³ Derkenâr: Mışrâ': Hüsn-i yûsuf görüp aldanma ruḥsârelere (K): - (HP), (HM)

⁴⁵⁴ dimiş ki (K), (HP): - (HM)

bustānda degül ben daḥı Yūsufum velī Ken‘ānda degül. Bu miḳdār şerhle maḳşūd vāzıḥ olmaduđı ḥafī degüldür (Redd-i Lāmi‘ī).

لَقْمَانِ حَكِيمٍ رَا كَفْتَد حَكْمَتَ اَز كِه اَمُوختی Loḳmān-ı ḥekīme didiler ki ḥikmeti kimden öğrendüñ loḳmānuñ nübüvvetinde ‘ulemā iḥtilāf itmişlerdür eşaḥḥ aḳvāl budur ki nebī degüldür ḥekīm ü fāzıl kimesnedür Ḥazret-i şeyḫ aña binā‘en ḥekīm⁴⁵⁵ ta‘ bir itmişdür. كَفْت اَز كُورَانِ Loḳmān didi ki ḥikmeti a‘ mā ve nā-binālardan öğrendüm.

تا جَاى نَبِيْنْد پَاى نَهْنْد Ayak başacaḳ yeri görmeyince ya‘nī tedārük itmeyince ayak başmazlar bu cümle istināfiyye-i kelām-ı sâbıḳ (59^b) tefsīrdür. قَدَمُ الْخُرُوجِ قَبْلَ الْوَلُوجِ

Vülûc lafzen ve ma‘nen duḥûl gibidür. Kaddim tef‘îl bâbından emr-i ḥâzırdur evvel çıḳmađı mülâḥaza ve tedārük idüp ba‘de bir yere daḥil ol dimekdür lâkin *ḳabl* lafzı taḳdīm ma‘nāsına mülâyim degüldür ‘aliyyü’l-vülûc ma‘nāsına ḥaml olunmuşdur. Ba‘zılar tef‘îl bâbından fi‘l-i mâzīdür teḳaddum ma‘nâsınadır dimişler ve ba‘zılar daḥı dimiş ki dāl-ı muḥaffefenüñ fetḫiyle riçl ma‘nâsınadır. Cümlenüñ me‘âli birdür be-her taḳdīr maḳşūd her işde evvel fikr ü te‘emmül idüp soñra şürü‘ ü mübâşeret eyle dimekdür. كَمَا قِيلَ قَدَّرَ لِرَجُلِكَ قَبْلَ الْخَطْوِ مَوْضِعَهَا⁴⁵⁶ ma‘nā-yı aḥḫīr *ḳabl* lafzına evfaḳdur. مِشْرَا : مَرْدِيْتِ بِيَازْمَايِي وَاِنْكِه زَنْ كَنْ Evvel recüliyyetüñ tecrübe ve imtiḥān eyle andan soñra tezevvüc ü te‘ehhül eyle. Zen kon lafzı tezevvüc eyle demekden ‘ibâretdür ve namâz ḳıl diyecek yerde *namâz kon* dirler. Seydī ‘Alizāde ya‘nī *zen-rā nikāḥ kon* didüği taşvīr-i ma‘nâdur taḳdīr-i kelām degüldür. Mevlānā Sürürī merḥûm redd idüp iştilâḥdan ğaflet itmişdür didüği emr-i sehdür. Ba‘z-ı şurrāḥ mışrā‘-ı mezbûrı vech-i meşrûḥ üzre şerḥ ü beyān idüp ba‘dehu dimiş ki egerçi bu mışrā‘uñ ma‘nâsı bunuñla meşhûrdur ammâ bu ma‘nānuñ bu maḥalde aşlâ mülâyemeti ve mā-ba‘dında olan ebyātla hergiz münâsebeti yoḳdur belki maḥalle münâsib olan ma‘nâ budur ki merdlüğüñi şına andan soñra urmaḳ eyle ya‘nī evvelâ gör kendüñde şecâ‘at ü ḳuvvet var mıdur andan soñra ceng eyle zen bunda zeden ma‘nâsınadır ki emr-i ḥâzır şüretinde maşdardur. مَّا نَا-يِي مِزْبُورُñ مَّاḤَالْلِه اَشْلَا مَوْلَايَمَتِي

⁴⁵⁵ ḥekīm (K), (HP): ḥekīm deyü (HM)

⁴⁵⁶ Söylendiği gibi: Adım atmadan önce adımını koyduğun yeri düşün.”

yoğdur didügi müselleme degüldür ve mā-ba‘ dında olan ebyāt ile ma‘ nā-yı mantūķide ittiḥād ü ittifāķ lāzım degüldür kışşadan ḥışşede iştirāk ü münāsebet kāfīdür. Ḥadd-ı zātında bu maķāmda manzūm ü menşūr ĩrād olınan kelāmuñ cümlesi bi-ḥasebi‘l-nuḥūķ ma‘ nā-yı vāḥid üzerine maḥmūl (60^a) olmağā mecāl yokdur. Aşl-ı maķşūda nazar-ı tevāfuķ kifāyet ider bu maḥalde ḥülāşa-i kelām güftār ü girdārda ve bi‘l-cümle her kārda evvelā fikr ü te‘emmūl idüp şoñra vücūda ve zuhūra getürmek gerek dimekdür. Bundan daḥı maķşūd-ı āşlı ol meclis-i ‘ālānuñ ehālisine nisbet kendünün kıllet-i bizā‘ asım izḥār idüp ziyāde tevāzu‘ ve meskenet göstermekdür bu maḥalde ĩrād olınan kelāmuñ sibāk ü siyākı cümlesi bu müdde‘āyı işbāt ü te‘yīd içündür. Bu taķdīrce ma‘ nā-yı meşhūrūñ maķāma mülāyemeti günden ‘ayāndur şāriḥ-i mezbūrūñ itdügi tevcīḥ maḥz tekellüfdür ve zāhirden bī-sebeb ‘udūldur (Redd-i Şem‘ī). فتأمل

Lāmi‘ī Çelebī merhūm dimiş ki ba‘z-ı nūsaḥda: *be-heme-hāl taḥammūl maḥmūdest*⁴⁵⁷ daḥı düşürmiş ol taķdīrce bir beyt olur ya‘nī dükeli ḥāle şabr gökçekdür. انتهى كلامه

Kelām-ı mezbūrūñ mişrā‘-ı evvel vezninde olup beyt olduğı zāhir degüldür. Kıt‘a: *كرچه شاطر بود خروس بچك* Eger çı ḥorūs kendü emşāli ile ceng itmekte şātır ü bī-bāk ve cüst ü çālākdur. *چه زند پیش باز رویین چك* *Rūy* imāle ile tuç ma‘ nāsınadır tuçdan yapılmış ālāt ü esbāba *rūyīn* dirler yā ile nūn nisbet içündür. *Ceng* cīm-i fārisī ile kuş kıynağı ve pençe ma‘ nāsınadır. *Bāz* ve *bāzī* toğan ma‘ nāsınadır yā ile olan ‘arabīdür yāsuz olan fārisīdür tuç pençelü toğanuñ katında ne çalar ya‘nī aña muķābele idemez mağlūb olur dimekdür tuç pençelü demek ġāyet keskin ü muḥkem dimekden kināyetdür. Ba‘z-ı şurrāḥ toğanuñ ayağı levnde ve şiddetde tuça teşbīḥ olunmuşdur deyü ta‘ bīr itmişler (Redd-i Sürūrī, Seydī ‘Alīzāde). *Zened* lafzınuñ fā‘ ili *ḥorūs*’dur mef‘ ūli *çi* lafzıdır ki taķdīm olunmuşdur. Ba‘z-ı şurrāḥ dimişler ki mef‘ ūli maķāma münāsib bir lafz-ı muķadderdür meşelā *çi pençe zened* gibi ve ba‘zılar dimişler ki *zened* lafzı bu maḥalde mecāzen *koned* ma‘ nāsınadır *çi koned* dimekdür ba‘zılar (60^b) daḥı dimişler ki bunuñ emşāli mevāzı‘da *zened* lafzı hücum ve

⁴⁵⁷ “Ne olursa olsun tahammūl övgüye değerdir.”

cür'etden 'ibâretdür mef'ül taqđır itmege hâcet yokdur. Hafî degüldür ki bu aqvâlün cümlesi *çi* lafzınıñ mef'ül-i muqaddem olduğuna 'adem-i şu'ür ve gafletden nâşidür (Redd-i Seydî 'Alîzâde ve Sürürî). Ne'am *çi* lafzında olan ibhâm maqâma münâsib bir şey' ile tefsîr olursa ba'îd degüldür. Fi'l-ħaķîķa egerçi tefsîre daħı hâcet yokdur zîrâ bu maqûle istifhâmlardan maqşûd-ı 'umûm selbdür nitekim ba'z-ı eş'ârda vâķi' olmışdur. Mışrâ': هرچه کویم به از انست چه کویم اورا ya'nî hiçbir nesne dimege mecâl yokdur bu maħalde daħı maqşûd hiç nesne uramaz dimekdür 'acz-i şarfdan kinâyetdür. Ba'zılar bunu daħı cā'iz görmişler ki *zūpîn* zâ-yı mu'ceme ve bā-yı fārisî ile Ĥamza kışşasında ĥarb ü đarb ile mezkûr ü meşhûr olan şaħışdur ki efvâhda *zupûn* pehlevân dimekle ma'rûfdur ve *ceng* cîm-i 'arabîyle olup *zūpîn-ceng* lafzı *bâz*'uñ şıfatı ola kâfiye-i medħûl olduğundan ġayrı ma'nâ cihetinden daħı ġâyet ba'iddür (Redd-i Sürürî) ve ba'zılar demişler ki *rūbîn* rā-yı mühmele ile ve bā-yı 'arabîyle *rūb* lafzı fārisîde 'arab nîzesine dirler ve *çeng* cîm-i fārisî ile olup nîze pençelü toġan dimekdür gördüğümüz lüğatlerde *rūb* lafzı nîze ma'nâsına olduğu mezkûr degüldür ve ba'z-ı şurrâh demiş ki 'ibâret *jūpîn* olmak daħı cā'izdür ki sıbķun ma'nâsına ki balıķçılar büyük balıķları anuñla ururlar ve kışacık sūñü ma'nâsına daħı olur ve ba'zılar demiş ki bir cins oķdur ki peykânı ġâyet tîz ü keskin olur faķîr gördüğüm fārisî lüğatlerde *jūpîn* lafzınıñ zâ-yı mu'ceme bā-yı 'acemî ile oķ ma'nâsına isti'mâli mezkûr degüldür fi'l-vâķi' sıbķun ve kışacık nîze ma'nâsına olduğu meşhûrdur velâkin bu ma'nâlardan hiç birisi bu maqâmda murâd olmak bu'ddan ĥâlî degüldür (Redd-i Lâmi'î). Ba'z-ı nüsaħda *ne-zened* vâķi' olmışdur. Ba'z-ı şurrâh ol nüşha üzre şerħ idüp ya'nî tuç kıyınaklı toġan önünde pençe (61^a) uramaz deyü ta'bîr itmiş ba'zılar daħı demişler ki diyâr-ı 'acemde ĥelvâcı dükkânlarında tuçdan toġanlar düzerler *bâz-ı rūyîn* 'den murâd oldur bu taqđırce *ceng* lafzı *zened* lafzınıñ mef'üli olup tuç'dan maşnû' olan toġanuñ önünde pençe uramaz dimek maqşûd olur bunu daħı cā'iz gördiler ki *rūyîn* lafzı bu taqđırce *bâz* muqadderüñ vaşfi olup *rūyîn ceng* lafzı mevşûf-ı mûqadder ile mecmû' *bâz* mezkûruñ şıfatı ola bir bāz ki tuçdan düzilmiş toġan pençelü dimek ola ya'nî tucdan

yapılmış toğanuñ pençesi gibi şedīd ü muhkem pençelü toğanuñ öñünde kudreti kalmaz demek ola. Bu tevcīh üzre *rūyīn* lafzı *ceng* lafzınuñ vaşfı olmaz maħall-i diġkatdür ġaflet olunmaya. فتدبر

کریه شیرست در کرفتن موش

لیک موشست در مصاف پلنگ

Gördüğümüz Lāmi‘ī Çelebi nüshasında *gürbe* kāf-ı ‘arabīnüñ zammı iledür deyü zıkr olunmuşdur ġalağdur zann-ı ġālib budur ki sehv-i nāsiğ qabilindendür. *Meşāff* mīmüñ zammı iledür ve şād-ı mühmele ile ħarb ü ceng ma‘nāsınadur dimişler ammā zāhir budur ki āşlda mīmüñ fetħiyledür ve fā’nuñ teşdīd ile cem‘-i maşaffü’l-ġitāl ola.

وفي القاموس المصنف موضع الصف والجمع مصافت انتهى
Hāşıl-ı ma‘nā-yı beyt budur ki hirre fāre şayd itmekde aşlan gibi dilīr ü pür-heybet görünür ammā ittifağan peleng ile ceng lāzım geldükde biçāre mūşa döner ‘āciz ü bī-miğdār olur ħışşadan ħişşe benüm ma‘rifet ü kemālden dem urduğum dağı qalīlü’l-biğā‘a olan mübtedīlere ve nev-heves tāliblere nisbetdür yoğsa ol büzürgvārlaruñ nazarlarında ne vücūdum vardur ki da‘vā-ı fazl ve izhār-ı belāğat ve te’līf-i kitāb ve arz-ı biğā‘at itmege kudretüm ola. *Sa‘at* sīnūñ ve ‘aynuñ fetħaları ile vüs‘at ma‘nāsınadur ammā ol a‘yān ve büzürgānuñ vüs‘at-ı ahlāqlarına ve kerem-i evşāflarına i‘timād eyle. *Avā‘ib* ‘aybuñ cem‘idür ya‘nī eyle büzürgān ki kendülerden mādūn olan edānī ve fūrümāyelerüñ ‘ayb ü noğşānlarına nāzır olmayup iğmāz-ı ‘ayn iderler. *Kihter* kāf-ı ‘arabīnüñ kesriyle aşğar ü efğar ve aħğar ma‘nāsınadur zıddı mihterdür ki ulu ve seyyid ma‘nāsınadur ya‘nī dağı eyle büzürgān ki alçağ ħāllü kimesnelerüñ cerā‘im ü zellātına ve sağatāt ü tağşīrātına vāğıf ü muğtali‘ olduklarında kimseye ifşā ve ol müstemendleri tafzīğ ü rüsvā itmezler ‘uyüb-ı nās anlaruñ ħatında mestür olur.

كلمة چند بر سبیل اختصار از نوادر و اشعار و حکایات و اثار و سیر ملوک درین کتاب درج کردیم
Kalīlü’l-vuğ‘ ve rengīn sözlere *nādire* dirler cem‘i *nevādir*’dür ve selef-i şāliħinüñ iğbārına āşār dirler sīret-i sülūkdan ‘ibāretdür fāriside reviş ile ta‘bīr olunur. Marziyye ve ġayr-ı marziyyeye ‘āmmıdur ya‘nī nevādir ü eş‘ardan ve ħikāyāt ü āşardan ve aħvāl-ı

mülükden ihtisâr ü icmâl tarîkiyle birkaç kelime maḥẓan ol şâhib-i devletlerüñ ‘ ayb-pûş olduklarına i‘ timâden bu kitâbda derc ü cem‘ eyledüm.

Girân-māye ve *berh* ağır bahâlu ve ziyâde kıymetlü dimekdür ve *berh* ba‘ zı ma‘ nâsınadır ya‘ nî daḥı ‘ ömr-i ‘ azizüñ bir miḳdârını aña ḥarc eyledüm. *Mucib* Gülistân kitâbınıñ te‘ lîfine bâ‘ iş ü mücib bu ma‘ nâ idi ki mufaşşal ü meşrûḥ beyân olundu. *Mucib* lafzı cîmüñ kesri iledür *وبالله التوفيق* ve fi‘l-ḥaḳîḳa bu kitâbuñ icâd ü taşnîfine muvaffaḳ olduğum ya‘ nî bu maḳûle eşer-i cemîlüñ elümden zuhûra gelmesi maḥẓan Allâhu Te‘ âlâ Ḥazretinüñ ‘ avni iledür ve *ماكونى موقفاً بذلك الامر الجليل الابعونة الله* taḳdîrindedür ḥafî degüldür ki Ḥazret-i Şeyḫ ḳuddise sırruhû bu maḳâmda her mertebede kesr-i nefis ile tevâzu‘ ve meskenet göstermek bereketi ile *من تواضع رفعه الله*⁴⁵⁸ ḥadîs-i şerîf feḥvâsınca kitâb-ı ḥikmet-i nişâbı fevḳa‘l-ḥad raḡbet ü iştihâr (62^a) bulmuşdur ve tâ kıyâmet-i şaḥîfe-i rûzgârda zîkr-i cemîli bâḳî ḳalmışdur. *Nazm* *بماند سالها اين نظم و ترتيب* bu maḥalde cem‘ ma‘ nâsınadır muḳâbil neşr olan nazm degüldür bu cem‘ ü tertîb itdügüm nevâdir ü âşâr niçe yıllar bâḳî ḳalır dimekdür. Ba‘ zı-ı şurrâḥ ya‘ nî bu nazm u neşr ile mertebe olan kitâb çok zamân bu ḥâl üzre ḳalır deyü ta‘ bîr itmişdür (Redd-i Şem‘ î).

Ez-ḥāk mā her zerre cāyî üftāde taḳdîrindedür bizüm vücūdumuz ḥāk olup her zerresi bir yere düşdügi ḥâlde dimekdür. Bu mışrâ‘ uñ mazmûnı cümle-i ḥâliyye mevzi‘ indedür. *ايتك طلوع الشمس*⁴⁵⁹ ḳabîlindendür ba‘ zı-ı şurrâḥ dimişler ki *zerre* lafzı *ḥāk* ‘a muzâf olmuşdur vesîle-i izâfet olan hemze zârûret-i vezn için ḥazf olunmaḡla eşer-i izâfet zâhir degüldür ya‘ nî bizden her zerre toprak bir yere düşmiş ola (Redd-i Lâmi‘ î ve Sürürî). *انتهى* Ba‘ zılar daḥı bu tevcîḥ siyâḳ-ı kelâma münâsib degüldür deyü redd idüp dimişler ki şeyḫüñ tevâzu‘ ina mülâzem⁴⁶⁰ olan ma‘ nâ budur ki *zi-mā* lafzı *bimāned* lafzına müte‘ allıḳ ola mışrâ‘ -ı şâliş daḥı bu ma‘ nâyı te‘ yîd eyler ya‘ nî mışrâ‘ -ı şâlişde olan *ez-mā* lafzı *māned* lafzına müte‘ allıḳ

⁴⁵⁸ Hadîs-i şerîf: “Tevâzu göstereni Allâh yüceltir.”

⁴⁵⁹ “Senin işaretin güneşin doğması”

⁴⁶⁰ mülâzem (K): mülâyim (HP), (HM)

olduđı müte‘ ayyin ve maḳtū‘ dur. Lā-cerem münāsib olan budur ki mıṣrā‘-ı ṣānīde olan *ez-mā* lafzı dađı *bimāned* lafzına müte‘ allıḳ olup *her zerre-ḥāk üftāde cāyī* cümle-i ḥāliyye ola taṣvīr-i ma‘nā böyle ola ki bu nazm u tertīb itdügüm kitāb-ı Gülistān egerçi mānend-i zerre ḥaḳīr ü nāçizdür. Ma‘a-zālik bizden ṣoñra niçe rüzgār bāḳī ḳalup eṭrāf-ı ‘āleme münteṣir olsa gerekdür meṣelā her zerre-i ḥāk bir yerde düşüp zerre-i ḥākdan ḥālī bir mevzi‘ olmaduđı gibi benüm kitābum dađı ma‘a-ḥaḳāret ṣāna zerrevār afāka münteṣir olup her yerde bulunsa gerekdür merḥūm-ı merḳūmuñ bu maḥallde zıkr itdügi tevcīhūñ tafṣīli ve īzāḥı budur ki beyān olundu redd ü ḳabūl erbāb-ı ṭab‘-ı müstaḳimūñ zevḳ-i selīmlerine ḥavāle olunmuşdur be-her taḳdīr ḥülāṣa-i kelām bizüm vüçdumuzdan aṣlā eṣer ḳalmaz ammā bu eṣer nice rüzgār bāḳī ve pāyidār olur (62^b) dimekdür.

و من احسن ما قيل فيه Nazm: ⁴⁶¹ الفخط باقي والعمر فانی

دستم بزیر خاک چو خواهد شدن تباہ

باری به یادکار بماند خط سیاه

غرض نقشیست کز ما باز ماند Bu kitābı te‘līfden ğaraz aṣlı bir naḳṣ ya‘nī bir eṣer ḳomaḳdur ki bizden ṣoñra ḳala ve zıkr-i cemīle bā‘ iş ola. Beyt:

Kāmilūñ gitse vüçdü niçe icādı ḳalur

Sen dağı añla gör kim er ölür adı ḳalur.

Zirā ke هستی را نمی بینم بقای ki bu fānī vüçüd için ḥiçbir vechle beḳā göremezin. fānī-i maḥz ve ma‘dūm-ı ṣırf olduğı ḳatı zāhirdür dimekdür *Hesti* vüçüd ma‘nāsınadır.

مکر صاحب دلی روزی برحمت

کند برحق درویشان دعایی

Meger lafzı fārisīde ve Türkīde istiṣnā için illā ma‘nāsınada isti‘māl olunur ḡāhī le‘alle ve ṣāyed ki maḳāmında isti‘māl iderler cā‘iz ki ve ola ki dimek olur bu maḥalde bu ma‘nā maḳṣūddur ya‘nī ṣāyed ki ve ümīddür ki ve cā‘iz ki bu kitāba muṭāla‘a eyleyen erbāb-ı dilden biri dervīṣlerūñ ḥaḳḳında bir ğün raḥmet eyle ya‘nī be-ṭaleb-i raḥmet bir du‘ā eyleye ya‘nī Allāhu Te‘ālā Ṣeyḥ Sa‘diye raḥmet ü

⁴⁶¹ “Ömür fanidür oysa yazı ebedidir”

mağfîret eylesün deyü şurrâhuñ ekşeri meger bir ehl-i dil merḥamet idüp ve esirgeyüp ya‘nî ârzü-yı teraḥḥum bir gün dervîşler⁴⁶² ḥaḳḳında bir du‘â eyleye deyü ta‘bîr itmişler. Ba‘z-ı nûsaḥda *der-kâr-ı dervîşân* vâki‘ olmışdur. Be-her taḳdîr Ḥazret-i şeyḫ raḥmetullâhi ‘aleyh tevâzu‘ ḳaşd idüp kendüyi fuḳarâ ve dervîşân zümresinden ma‘dûd buyurup kitâb-ı belâgat nişâbından müstefîd ve behre-yâb olan erbâb-ı elbâbdan du‘â-yı ḥayr tevaḳḳu‘ itmişdür *شَكَرَ اللهُ تَعَالَى سَعْيَهُ*

نظر ya‘nî naẓar-ı daḳîḳ ve fikr-i ‘amiḳüm *كتاب ترتيب* bu kitâbuñ tertîbinde tertîb-i iştîlâḥda eşyâdan her birini mertebesince münâsib olan maḥalde vaz‘ itmekdür *و تهذيب ابواب* daḫı bâblarınıñ tenḳîḥinde ya‘nî intiḥâb idüp birkaç bâb üzerine ḳaşr ü ḥaşr itmekde ya‘nî ḥadd-ı zâtında keşret-i meṭâlib ḥasebince ebvâb-ı kitâbuñ ‘adedi miḳdâr-ı (63^a) ma‘hûddan mütecâviz olmaḳ câ‘iz idi lâkin im‘ân-ı naẓar bunı şavâb gördiki intiḥâb itmek ile tehzîb ü tenḳîḥ oluna.

Ba‘z-ı şurrâḥ *tehzîb-i ebvâb*’dan maḳşûd laṭîf ü pâk kelimâtla edâ itmekdür dimiş ḳavl-i mühezzeb degüldür (Redd-i Şem‘î). *و ايجاز سخن* ve içinde olan sözleri icâz ü belâgat üzre îrâd itmekde *مصلحة دران دید* fikr-i daḳîḳ anı ma‘ḳûl gördi. *آن* lafzıyla müşârün ileyh olan tertîb-i kitâb u tehzîb-i ebvâb ü icâz-ı sühândur ya‘nî bu umûr-ı şelâseyi im‘ân-ı naẓar ma‘ḳûl ü müvecceḥ gördüğü için ihtiyâr eyledüm. *Did* lafzınıñ fâ‘ili im‘ân-ı naẓardur isnâd mecâzı ḳabîlindendür. İm‘ân-ı naẓar itdügümde bu üslûb üzre olmaḳı maşlaḫat gördüm dimekdür. *Tâ تا مرین روضه رعنا* intiḥâ-i ḡâyet içündür *mer* lafzı zâ‘iddür taḥsîn-i lafzdan ḡayrı ma‘nâ melḥûz degüldür *tâ in ravza-i ra‘nâ* dimekdür. *Ravzâ* baḫçe ma‘nâsınadur Mevlânâ Sürûrî merḥûm bu maḥalde Mevlânâ Seydî ‘Alîzâdenüñ kelâmuñı fehm itmeyüp redd ü i‘tirâz itmişdür ‘ibâretlerin naḳl idelüm iz‘âmî âsân ola. Seydî ‘Alîzâde dimişdür ki *tâ merin in* ya‘nî *in*:

و كثيراً ما يستعمل مرعلى أنه من الصلّات الزائدة هذا وقال في بحر الغرائب ان مربي على معنيين احد هما بمعنى التعداد والثاني بمعنى اللام الجارة للتعليل و لعل المراد ههنا هو الاول انتهى كلامه

⁴⁶² Dervîşler (K), (HP): dervîşân (HM)

Bizüm gördüğümüz nüsaḥ-ı muşahḥaḥa ‘ibāretleri budur ki zıkr olundı zāhir budur ki evvel dimekten maḥṣūdı muḥaddemā zıkr itdügi ziyāde ma‘nāsıdur. Sürūrī merḥūm *Bahrü’l-gārā’ib*’den naql olınan iki ma‘nānuñ evvelkisi olmağa ḥaml idüp *كَمَا لَا يَخْفَى* 463 Hadd-ı *وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا*: Mısrā‘: deyü redd itmişdür. Mısrā‘: *كَمَا لَا يَخْفَى* zātında ta‘dād ma‘nāsına ḥamle mecāl yoḡdur ba‘iddür didügi bī-vechdür. *كَمَا لَا يَخْفَى* *وَحَدِيقَةُ غُلْبَا* *Galbā* ḡayn-ı mu‘cemenüñ fetḥi ve lāmuñ sükūnı ile ḥamrā vezni üzre ‘azīm ü bülend ma‘nāsınadır cem‘i ḡulb gelür ḡaynuñ zammı ve lāmuñ sükūnı ile (63^b) ḥumr gibi Qur‘ān-ı ‘azīmde *vü ḥadiḳa-i ḡalbā*⁴⁶⁴ vāḳi‘ olmışdur ‘izāmen ile tefsir itmişlerdür. *Hadika* müstemil olduḡı bülend eşcāruñ vaṣfı ile tavṣif olunmuşdur. Ba‘z-ı nüsaḥda ‘ulyā zabṭ olunmuşdur ‘ayn-ı mühmelenüñ zammı ve lāmuñ sükūnı ve āḡir ḥurūf olan yā ile a‘lā lafzınuñ te‘nişidür. *چون بهشت* Cennet gibi. *Bihışt* bānuñ ve hānuñ kesriyledür bānuñ fetḥiyle meşḥūr ve ḡayr-i faşihdür. *بهشت باب اتفاق افتاد* Sekiz bāb ile olmaḡ ittifāḳı vāḳi‘ oldı Ḥaḳḳā ki Ḥazret-i Şeyḡ Sa‘dīnūñ bu maḡāmda zıkr itdügi kelām tedebbür-i te‘emmüle te‘emmüle muḡtācdur. Taḡkīḳ-i kelām ve tavzīḡ-i merām budur ki Ḥazret-i Şeyḡ buyururlar ki eger baṣṭ ü itnāb ve tekṣīr-i ebvāb maḥṣūd olsa ḡāricde yāḡūd zihinde müstaḡzar olan cevāhir-i nāyāb ve fevā’id-i bī-ḡisāb niçe ebvābı müstemel bir mufaṣṣal kitāb olurdu velākin fikr-i daḡīḳ bunı ma‘ḡūl gördi ki tafṣīl ü itnābdan teḡarrüz ü ictināb ve efrād-ı meṡālib ve i‘dād-ı ebvāb telḡiṣ ü intihāb olına lā-cerem im‘ān-ı nazār ve fikr-i daḡīḳ muḡtezāsınca icāz-ı sūḡan ve tehzīb-i ebvāb ile tertīb-i kitāb olunup ba‘dehū nazār olunduḡda ittifāḡan ‘aded-ı ebvābı ebvāb-ı bihiṣṭ ‘adedince heṣṭ vāḳi‘ olmuş bulundı.

وذلك من الاتفاقات الحسنة Cemī‘-i şurrāḡ bu ma‘nādan ḡāfil olup *tā’yı* ḡāyet ü ḡarāz veyāḡūd ta‘līl veyāḡūd rābiṡa olan *ki* ma‘nāsına ḥaml idüp ve *ān* lafzınuñ müşārün ileyhi *tā merīn* ‘ibāretinüñ ḡayyızinde vāḳi‘ olan kelāmuñ maḡmūnı olmaḡ üzre tevcīḡ idüp fārisī tekellüm idenler dimişler ki:

امعان نظر مصلحت درآن دید که این روضه رعنأ چون بهشت برهشت باب مؤلف و منتظم باشد

⁴⁶³ “ayıplanacak hiçbir nokta yoktur”

⁴⁶⁴ Kur‘ān-ı Kerim Abese 80/30: “...ve ağaçlar birbirine girmiş büyük bahçeler...”

‘arabî ‘ibâretiyle ta‘bîr idenler dimişler ki:

امعن النظر راي الامر ان يكون هذا الكتاب مرتباً على ثمانية ابواب كالجنه

Türki şerh idenler dimişler ki im‘ân-ı nazarum şunu ma‘kül gördi ki bu kitâbuñ cennete müşabeheti olsun için sekiz bâb üzre tamâm ola sühân-şinâs (64^a) olan ihvâna hafî ve nihân degüldür ki evvelâ *ittifâk* lafzı bu tevcîhe mâni‘dür. Huşûşâ *üftâd* lafzı şîğa-i mâzî ile vâki‘ olduğu ol ihtimâli bi’l-küllîye dâfi‘dür zîrâ hülâşa-ı kelâm im‘ân-ı nazar şunu maşlahat gördi ki ittifâkan bu kitâb sekiz bâb ile düşdi demek olur. Bu kelâmuñ fesadı vâzihdur sâniyen icâz-ı sühânuñ ol bâbda medhali ve ‘alâkası yoqdur belki tehzîb-i ebvâbdan maqşûd laţîf ü pâk kelimât ile edâ itmekdür deyü ta‘bîr iden şârihüñ müdde‘âsınca anuñ dağı ‘alâkası olmazdur. Menba‘ü’l-fezâ’ il metbû‘ü’l-efâzıl maḥdûm-ı mükerrem ve maḥdûm-zâde-i mu‘azzam sipihri-‘ilm ü ma‘rifetüñ mihr-i ser-bülendi H‘âce-zâde Es‘ad Efendi Hâzretleri bu maḥâmda hûb taḥkîk buyurup ḥaḳḳâ ki her vechle maḳbûl olan ma‘nâya anlar muvaffaḳ olmişlardur ve ⁴⁶⁵ الْحَقُّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ ḥaḳḳ-ı eşrefleri ile bendelerine vâsıl olup zînet-i kitâb olmağıçün bi‘aynihi ‘ibâret şerîfeleri bu maḥalde şebt olunmaḳ münâsib görülmüşdür ve buyurdukları tevcîh-i vecîh dâ‘î maḥlaşlarına şoñra vâsıl olmağıla zikri te’ḥîr olunmuşdur fi’l-ḥaḳîka âşveb olan vech-i cümleden şoñra mezkûr olmaḳ ḥod mu‘tâd ü ma‘hûd olduğu muḥtâc-ı beyân degüldür buyurmuşlar ki *im‘ân-ı nazar* mübtedâ *der-ân did* haberdür *der-tertîb* zarf-ı maşlahatdur *der ân* zarf *did*’dür ve müşârün ileyh maḥvîdür ḥâşıl-ı ma‘nâ im‘ân-ı nazar tertîb-i kitâb ve tehzîb-i ebvâb icâz-ı sühân huşûşında maşlahatı anda gördi ki kitâb sekiz bâb üzre ola. Tâ bu ravza-i ra‘nâ vü ḥadîka ğalibâ binâ’en ‘aleyh tilke’l-maşlahat bihişt-âsâ-i heşt-bâb üzre müretteb oldı. أن لله درّه ما ادق نظره و فكره لقد اجاد فيما افاد . انتهى كلامه

Melâlet-encâm olmasun ve şe‘âmete mü’eddî olmaḳ lâzım gelmesün deyü bu kitâb muḥtaşar vâki‘ oldı. Tâ ta‘lîl içündür. İn-sebeb (64^b) lafzınuñ müşârün ileyhi tâ ḥayyızinde vâki‘ olan kelâmdur bu ta‘bîrüñ nazîri

⁴⁶⁵ Kur‘ân-ı Kerîm, Yûnus 10/35: “hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır...”

Türkide⁴⁶⁶ daḥi vāki‘ ü şāyi‘dür meşelâ dirler ki bu sebebden tafşîl iderin ta ki ḥâtir-nişân idesin ve anuñçün zaḥmet çekerin ta ki ḡabûl ü iz‘ân eyleyesin bunu daḥi tecvîz itdiler ki *în-sebeb* lafzından maḡşûd *im‘ân-ı nazar maşlahat der-ân dîd* kelâmuñuñ maẓmûnı ola bu taḡdîrce tâ ḡâyet ü ḡarâz için olur im‘ân-ı nazar ma‘ḡûl ü maşlahat gördüğü sebebden böylece muḡtaşar vāki‘ oldu ta ki mûriş-i melâl bâ‘iş-i kelâl olmaya demek olur. *باب اول در سیرت پادشاهان* [Bāb-1 evvel: der-sîret-i pâdişāhān] Evvelki bāb pâdişāhlarıñ sîreti beyânındadır. *Sîret* revîş ma‘nâsinadur nitekim muḡaddemâ beyân olundu. *باب دوم در اخلاق درویشان* [Bāb-1 duvom: der-aḡlâḡ-ı dervîşān] *Düvom* lafzı dāluñ ve vāvuñ zammeleri iledür ikinci dimekdür -ci ma‘nâsını ifâde eyleyen mîm sâkinedür mâ-ḡabli dâ‘imâ maẓmûm olur.

باب سوم در فضیلت قناعت [Bāb-1 sevom: der-fazîlet-i ḡanâ‘at] *Sevom* lafzınıñ sîni fethîle de kesrile de cā‘izdür.

باب چهارم در فوائد خاموشی [Bāb-1 çehārom: der-fevâ‘id-i ḡāmūşî]

باب پنجم در عشق و جوانی [Bāb-1 pencom: der-‘işḡ u cüvânî]

vāv-ı ‘atf iledür. *باب ششم در ضعف و پیری* [Bāb-1 şeşom: der-za‘f u pîrî] Bu daḥi vāv-ı

‘atf iledür. *باب هفتم در تأثیر تربیت* [Bāb-1 heftom: der-te‘şîr-i terbiyet]

باب هشتم در آداب صحبت [Bāb-1 heştom: der-ādâb-ı şoḡbet]

تاریخ Kitâb-ı Gülistānuñ te‘lîfinüñ târîḡi budur ki zîkr olunur.

در آن مدت که مارا وقت خوش بود Ol zemânda ki bizüm vaḡtümüz ḡoş idi. Maḡşûd te‘lîf-i kitâb temâm olduğı zamânı beyândur. *Hoş* lafzı *şes* lafzına muvâfaḡat için ḡâ‘nuñ fethîyle telaffuz olunur. *ز هجرت شش صد و پنجاه و شش بود* Hicret-i nebeviyyeden altı yüz elli altıncı yıl idi. *مراد ما نصیحت بود و گفتیم* Bu te‘lîfden maḡşûdumuz rüzgârda nuşḡ ü pende müte‘allîḡ bir eşer ḡomaḡ idi ta ki ḡaḡḡ-ı ‘âlem anı düstürü’l-‘amel ve pîş-nihâd idinüp intişâhla müntefi‘olalar bi-‘avni’llâḡ ol kâr-ı ḡayrı encâm ü itmâma irişdürmek müyesser oldu velâkin *النصيحة سهل والمشكل قبولها*⁴⁶⁷ feḡvâsınca ḡulûbuñ ḡabûlı ve ḡibâ‘uñ te‘eşşür (65^a) ü incizâbı bizüm elümüzde olmayup ḡaḡ Te‘âlâ

⁴⁶⁶ Türkide (K): Türkî dilde (HP), (HM)

⁴⁶⁷ “Nasihat etmek kolay; uygulaması güçtür”

Ḥazretinüñ tevfiķine mevķüfdur fe-lā cerem. *نعت با خدا کریم و رفتم* Nef' ü te' sîr huşûsın Ḥudā-yı Rabbü'l-âleminüñ luṭf ü keremine ḥavāle vü tefvîz idüp gitdük. Ba'z-ı şurrâḥ bunu daḥı cā'iz görmişler ki *havālet* lafzı tā-yı ḥiṭāb ile *havāle'et* taḫdîrinde olup seni Ḥudāya ısmarladuķ dimek ola bu taḫdîrce muḥāṭab ḥāşşeten memdūḥı olan pâdişāḥ veyā şehzāde olup yāḥūd bu kitāba nazār itmekle ḥiṭāba şāliḥ olan 'umūm-ı eşḥāş murād ola dimişler.

باب اول در سیرت پادشاهان BĀB-I EVVEL: DER-SĪRET-İ PĀDİŞĀHĀN

Ba'z-ı şurrâḥ dimişler ki sîret-i selāṭinüñ zikrini taḫdîmden ğaraż budur ki pâdişāḥlar bu bâbda meşṭūr ü munderic olan fevā'id ile muntaşıḥ olup şalāḥü's-sultān şalāḥü'l-âlem feḥvāsınca anlaruñ intişāḥı sebep-i şalāḥ-i 'âlem ve bâ'ış-i intizām-ı āḥvāl-i benî âdem ola bu sebebden ihtimām ü i'tinā idüp bâb-ı evveli taḫdîm itmişdür.

وفى الخبر عن خير البشر السلطان الحاكم بين من جرى حكمه والسلطانة عليهم بمنزلة القلب فى القلب فاذا صلح القلب صلح القلب و اذا فسد فسد

Bu kelām-ı şerîfuñ mişdāķını bilmek murād eyleyen kimse *Şakā'ik*'de Mevlānā Ḳırımı tercemesine nazār idüp vilāyet-i Ḳırım gibi ma'mūr ü ābādān memleketüñ ol vechle ḥarāb olmasına sebep ü illet ne olmışdur ma'lūm idinsün.

ḤİKĀYET: *پادشاهی را شنیدم که بکشتن اسیری اشارت کرد* Bir pâdişāḥı işitdüm ki bir mücrim maḥbūsuñ ḳatline fermān itdi. *بیچاره در آن حالت نومیدی* Bî-çāre küşṭini ḥalāşdan ümîd kesdüĝi ḥālde *که داشت* Kendü dilince meşelā 'arab ṭā'ifesinden ise 'arabî 'ibāretle eger ā'cāmdan ise fārisî ta'bîr ile *پادشاهی را دشنام دادن گرفت* pâdişāḥa şetm itmege başladı *و سقط گفتن* daḥı herze ve hezeyān söylemege āĝāz itdi. Seydî 'Alîzāde merḥūm *be-zebānî ki dāşt* 'ibāretini *ای بلسان کان فى فيه* deyü tefsîr itmiş murādı âlet-i tekellüm olan (65^b) 'uzv-ı maḥşuş olup aĝızda olan zebānı dimek ise maḥz terziķdür zebān ü lisān mecāz ṭarîķıyla gāḥî luĝat ma'nāsına isti'māl olunur lisān-ı 'arabî ve zebān-ı fārisî dirler bu maḥalde daḥı ol maḥşūd olmışdur Türkîde daḥı kendü lüĝatı üzre diyecek maḥalde kendü dilince dirler ve 'acemî olan kimseye dil bilmez dirler.

Hadīs-i şerīfde ki: لسان اهل الجنة العربية والفارسية الدرية⁴⁶⁸ vārid olmuşdur murād cennet ehlinüñ isti‘ māl itdükleri luğatdür. *Sakat* sīnūñ ve *ķāfuñ* fetħiyle hezeyān ve fuħşıyyāt dimekdür *ķāfuñ* sükūnyla diyenler ğalať itmişdür.⁴⁶⁹ *اند كه گفته اند* eger meşhūr meşeldür. *هر كه دست از جان بشويد* Her kimse ki cāndan yuya cāndan el yumaķ ħayātdan me‘yūs olmaķdan ‘ibāretdür. *هر چه در دل دارد بگويد* Göñlünde olanı ve diline geleni bī-bāk söyler. Şi‘ r-i ‘arabī: *اذا ينس الانسان طال لسانه* Kaçan insān ħayātdan kaç‘-ı ümīd itse dili uzun olur bī-ters ü hirās çok söz söyler ve pādīşāha bile bī-bāk Őetm ü düşnām eyler. *كسئور مغلوب يصول على الكلب* ‘āciz ü zebūn olan kedi gibi ki kelbūñ üzerine ħamle vü hücūm eyler. *Sinnevri maġlūb* mevşūfuñ Őifata izāfeti kabīlindendür. Nazm: *وقت ضرورت چونماند كرز* Zārūret ü iztīrāb zemānında ki düşman-ı ğālib tiġ-i bürrān ħavāle eyleye kaçmaġla ħalāşa mecāl ķalmaya.

Gīred üñ fā‘ ilī *dest* ‘ rāci‘ zamīrdür *ser-i Őemşīr* mef‘ ulıdur ya‘ nī *dest* ol maħalde keskin kılıcuñ ucın tatar. Ba‘ z-ı Őurrāħ bunı daħı tecvīz itmişler ki zamīr-i fā‘ il *girīz* ‘den ‘āciz olan Őaħşa rāci‘ olup ve *dest* mef‘ ul olup *ānkes ser-i Őemşīr-i tīz-rā dest gīred* taķdīrinde ola ya‘ nī ol kimse keskin kılıcı elin tatar buña daħı iħtimāl virmişler ki *ānkes ser-i Őemşīr-rā be-dest gīred* taķdīrinde ola ber-her taķdīr maķşūd zārūret vaķtinde yalın kılıca elin ķarşu tatar dimekdür.

ملك پرسيد كه چه ميگويد Pādīşāh anuñ kelimātını işidüp ne söyler deyü vüzerāsına Şordı. *یکی از وزرايي نيك محضر* (66^a) Hüb ħaŐlet olan vüzerādan biri.

ya‘ nī ğā‘ibāne kimsenüñ ħaķķında eylük söyleyen kimseye ‘arabīde *ħüsnü’l-maħzar* dirler ve fārisīde *nīk-maħzar* dirler velākin isti‘ māl ħasebi ile muťlaķā kerīmü’n-nefs ve ħüsnü’l-ħulķ olup ħāzır ü ğā‘ib herkesüñ ħaķķında eylük söyleyen kimseye *nīk-maħzar* itlāķ olunur bu maħalde daħı bu ma‘ nā murād olmuşdur bu daħı cā‘izdür ki ol esīrūñ dil bilmedüġi cihetden ğā‘ib menzilesine tenzīl olunup ma‘ nā-yı āşlı mer‘ ī ola. فتأمل

⁴⁶⁸ “Cennet ehlinin dili, Arapça ile bir inci gibi zarif olan Farsçadır.”

⁴⁶⁹ *ķāfuñ* sükūnyla diyenler ğalať itmişdür (K): - (HP), (HM)

ند می کوید والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس eyitdi ki pādişāhum faẓīlet-i ‘afv u kerem bābında vārid olan bu āyet-i kerīme muḳtezāsınca istid‘ā-yı luṭf u ‘ināyet ve temennā-yı şefḳat ü merḫamet eyler. *ملك را برو رحم آمد* Vezīr-i rūšen-zamīr ol faḳīrūn mūhiş kelimātını berāy-ı maşlahat bu yüzden taḳrīr itmekle pādişāha ḥoş gelüp ol bī-çāreye teraḥḫum eyledi *او در کنشت* ve anı ḳatlı itmek sevdāsından geçdi. *Ser* lafzı bu maḥalde fikr ü heves ma‘nāsına dimişler ba‘zı kimseler *ser* lafzını *der* lafzı gibi zā‘id tutmuşlar ve ba‘zılar daḫı re’s ma‘nāsına olup *ez-ḥūn-ı ser-i ū* taḳdīrinde olmağa zāhib olmuşlar ba‘zılar dimiş ki *ser* lafzı iki ma‘nāya gelür biri bāş ma‘nāsına ve biri evc ma‘nāsına bu maḥalde ma‘nā-yı şānī murāddur. انتھی کلامه Sözinūn vechi zāhir degüldür. *وزیر دیگر که ضد او بود* Bir ḡayrı vezīr ki evvelki vezīrūn zıddı idi ya‘nī anuñ ‘adūsı ve *bed-ḥāhi* idi yāḥūd nīk-maḥzar degül idi *bed-sīret* idi demek ola.

كفت ابنا جنس مارا نشاید در حضرت پادشاهان جز براستی سخن گفتن Vezīr-i bed-gūy didi ki bizüm ebnā-yı cinsümüze ya‘nī mesned-i vezāretde olanlara lāyīḳ degüldür ki pādişāhlar ḥuzūrında ḥilāf-ı vāḳi‘ söz söyleyeler ba‘z-ı nūşahda *neşāyed ki der-ḥazret-i pādişāhān cüz be-rāstī sūḥan goften* vāḳi‘ olup ba‘z-ı şurrāḥ ol nūşah üzre şerḥ itmişdür velākin *ki* lafzı *goften* lafzına mülāyim degüldür (66^b) *gūyed* olsa münāsib olurdu. *آن مرد ملك را دشنام داد و ناسزا كفت* *Hazret* ḥuzūr ma‘nāsınadır. *كما لا يخفى* Ol şahş-ı vācibü’l-ḳatlı ḥod pādişāha söḡdi ve nā-ma‘ḳül kelimāt eyledi.

ملك روى ازین سخن درهم کشید Pādişāh ikinci vezīrūn ḡarāz-ālūd kelāmından munḳabız ve bī-ḥuzūr oldı *و موافق رأى بلندش نیامد* ve bu söz pādişāhuñ re’y-i bülendine muvāfiḳ gelmedi ekşer nūşahda bu fıkra mevcūd degüldür.

و كفت مرآ ان دروغ پسندیده تر آمد آزين راست كه تو كفتی Daḫı didi ki anuñ kizbi baña senūñ ṭoḡrı sözüñden yegdür. *که آنرا روي در مصلحتی بود* Zīrā ki anuñ eyitdüḡi dürüg-ı maşlahat-āmīz bir bī-çārenūñ ḥalāşına bā‘iṣ olur. Ba‘z-ı şurrāḥ bir mazlūmuñ ḥalāşına deyü ta‘bīr itmişdür münāsib degüldür zīrā mazlūm olduḡı nā-ma‘lūmdur.

و این را بنا بر خبث ve senūñ ḥabāşetūñden şūret-i ḥaḳda ma‘rūz itdüḡüñ kelimāt fitne-engīz bir derdmendūñ helākına sebep olur. Ḥaḳḳā ki bundan özge ḥabāşet olmazdur. Ḥuşūşā vezīr-i evvel ‘ammden kizb itdüḡi daḫı muḳarrer degüldür zīrā cā‘izdür ki ol

maḥbūsuñ dilini bilmeyüp mücerred muḳtezā-yı ḥāle muvāfiḳ ḳān ü taḥmīnle kelāmını isti‘ fāya ḥaml itmiş ola ve bundan ğayrı nice vech-i vecīḥ ile te‘vīl ü tevcīḥ mümkindür ki kizb-i şariḥ ve dürüg-ı kabīḥ olmaya. Ba‘z-ı şurrāḥ *ḥabāset*’i ḳatlı mazlūm ile tefsīr itmiş evvelā mazlūm olduğı şābit degüldür şāniyen *ḥabāset*’ı hemān ol degüldür maḥz ğaraḳ ile vezīrinüñ maḥzarı ḥuzūr-ı pādişāḥda tekzīble ğamz ü nifāḳ daḥı ḥabāsetden nāşidür (Redd-i Sürūrī) ve ba‘z-ı şurrāḥ *ān* ve *īn* lafzların vezīr-i evvel ile vezīr-i şāniye işārete ḥaml idüp zīrā ol evvelki vezīrūñ rüyı ya‘nī tevcīhi bir maşlahatda idi kim bir bī-çāreyi ḳatlden ḥalāş itmege sa‘y iderdi daḥı bu ikinci vezīrūñ rüyı ya‘nī tevcīhi ḥabāset üze mebnī idi ki evvelā vezīri pādişāḥa ğamz itdi şāniyen ol bī-çāre esīri helāk itdürmege ḳaşd itdi deyü şerḥ itmişdür şariḥ-i mezbūruñ itdügi tevcīḥ üze ta‘līl mezkūr pādişāḥuñ kelāmuñdan olmayup Şeyḥ Sa‘dī pādişāḥuñ (67^a) ol sözden inḳibāzınuñ bā‘iş ü ‘illetini ve vezīr-i pūr-tezvīrden i‘rāzınuñ sebeb ü ḥikmetini beyān için irād itmiş olur (Redd-i Şem‘ī) ve *ḥukemā gofteend* ‘ibāretinüñ ‘aḫfı tevcīḥ-i mezkūrı fi’l-cümle te‘yīd eyler zīrā ol daḥı pādişāḥuñ kelāmından olmak ğāyet ba‘iddür egerçi ta‘līl-i mezbūr pādişāḥuñ kelāmından olup ve *ḥukemā gofteend* ‘ibāreti Şeyḥ Sa‘dī kelāmı olmağa māni‘ yoḳdur aşḥāb-ı redd ü ḳabūlden niçesi bu ma‘nāyı iḥtiyār u terciḥ itmişlerdür.

470 فعليك الاختيار ثم الإختيار

وَحَكْمًا كَفْتَهُ أَنْدَ كَهْ دَرُوعٍ مَصْلَحَتِ آمِيزِ بَهْ اَزْرَاسَتِ فِتْنَهْ اَنْكِيْزِ Daḥı ḥukemā dimişlerdür ki maşlahatı mutezammın olup dāfi‘-i fitne vü zarr olan kizb ü dürüg bā‘iş-i şūr ü şerr olan rāst-ı bī-fürūğdan bihterdür. Beyt:

دروغی که حال دلت خوش کند

471 به از راستی کش مشوش کند

Beyt: *هر که شاه آن کند که او گوید* Şol kimse ki pādişāḥ anuñ söziyle ‘amel ide.

حَيْفَ بَاشَدَ كَهْ جَزْ نَكُو كُوِيْدَ Eylükden ğayrı söz söylemek inşāf degüldür ve maşlahat-āmīz olmayan kelāmı ilḳā itmek ḥayfdur. *Ān* lafzı *koned*’üñ mef‘ ulidür zarūret-i vezniçün

470 “Önce sına, düşün sonra tercih et”

471 “Gönülü hoş eden yalan, kargaşa çıkarıcı doğrudan iyidir.”

taḳdīm olunmuşdur. Ba‘ z-ı şurrāḥ taḳdīm-i mef‘ül ifade-i ḥaşr içündür dimiş ba‘ zılar aña i‘ tirāz idüp dimiş ki taḳdīm-i mücerred vezniçündür ḥaşr için degüldür. Ba‘ zılar daḥı aña cevāb virüp dimişler ki vezn için olmaḳ ifade-i ḥaşrı münāfī degüldür ikisi bile ma‘ an murād olmaḡa māni‘ yokdur. Faḳīre lāyih olan budur ki bu vechle cevāb-ı mu‘ terizüñ murādını fehm itmekden nāşīdür murādı budur ki ḥaşr ma‘ nāsı maḳāma mülāyim degüldür zirā eylük söylemek lāzım olmaḡa mücerred pādişāh anuñ kelāmuñı işḡā itmek mertebesi kifāyet ider ḡayruñ kelāmuña iltifāt itmeyüp aña maḥşūş ü münḥaşır olmaḳ şart degüldür belki anuñ her söziyle ‘ amel idüp hergiz sözini redd itmek bile şart degüldür ḥaşr⁴⁷² ma‘ nāsına zāhib olanlaruñ ḡālibā murādları budur ki ḥadd-ı zātında mesned-i vezāretüñ muḳtezāsı budur ki pādişāhuñ anlara ziyāde i‘ timādı olup anlardan ḡayrınuñ söziyle ‘ amel itmegi cā’iz görmeye (67^b) fi’l-ḥaḳīka bu taḳdīre ol maḳām-i refī‘ de olanlar daḥı dīn ü devlete muvāfiḳ olan umūrda müttefiḳü’l-kelime olmayup eylükden ḡayrı söz söylemek ḡāyet ḳabīḥ ü ḥayf şariḥ olduḡı ḳatı zāhirdür.

HİKĀYET: Ba‘ z-ı nüsaḡda *latīfe* lafzıyla muşaddar vāḳi‘ olmuşdur.

بر طاق ایوان فریدون نوشته بود *Tāk* bu maḡalde kemer ma‘ nāsınadır. *Eyvān* hemzenüñ kesriyledür zurefā-yı ā‘ cām taḥfīf ḳaşdı ile taḥrīf idüp fetḥ-i hemze ile telaffuz iderler meydān lafzında itdükleri gibi bu maḡalde dīvān-ḡāne murāddur. *Ferīdūn* Daḥḡāk-i nā-pāki ḳatlı iden şāḡib-i zuhūrdur ki Ṭaḡmüreḡ-i Dīv-bend neslindendür ḳışḡası *Şāh-nāme*’de meşṫurdur ya‘ nī Ferīdūnuñ dīvān-ḡānesinüñ kemeri üzre bu ebyāt yazılmış idi ki Şi’r: *جهان ای برادر نماد بکس* Ey birāder dūnyā kimseye bāḳī ḳalmaz her gelen gitse gerekdür. *دل اندر جهان آفرین بند و بس* Dūnyā fānī olduḡı muḳarrer olıcaḳ ḡönlüñi ancaḳ Ḥallāḳ-ı ‘ āleme baḡlayup māsivāya ta‘ alluḳ riştesin ḳaṭ‘ eyle. *مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت* Dūnyānuñ mülkine ve cihānuñ⁴⁷³ ‘ izz ü cāhına ṭayanma ve arḡa virüp i‘ timād itme. *که بسیار کس چون تو پرورد و کشت* Zirā ki çok kimseyi sencileyin besleyüp kāmḳār eyledi ve ‘ āḳıbet helāk eyledi. Ba‘ z-ı şurrāḥ *çün*

⁴⁷² Ḥuşūşen ḥaşr (HM): ḥaşr (K), (HP)

⁴⁷³ cihānuñ (K), (HP): - (HM)

tü lafzını *bisyr kes* 'ibâretine nâzır idüp sencileyin çok kimseyi besledi demek dahı câ'izdür dimiş ve bu iki ma' nânuñ miyânında gūyâ mu' teddün bih tefâvüt mülâhaza itmiş ve ba'z-1 şurrâh *mülk-i dünyâ*'yı saltanat ma' nâsına haml itmiş egerçi şahîhdür ve huşûş-1 ma'kâma muvâfık ve siyâk-1 kelâma mülâyimdür. Huşûşen mışrâ'-1 sâdis ol müdde'âyı fi'l-cümle te'yîd eyler ammâ itlâk-1 'umüm üzre olup herkes be-ğadr-i hîş hişşedâr olmak ensebdür. *Püşt* lafzı *tekye* üzerine 'atıfdur *mekon püşt* dimekdür. Muhaşşal dünyâyâ i'timâd ü istinâd câ'iz degüldür dimekdür. Ba'z-1 şurrâh *püşt* lafzını mu'âvenet ma' nâsına olmak mülâhazasıyla mülk-i dünyâ üzerine 'atf idüp dünyânuñ saltanatı ve mu'ayyen olması üzre tekye ve (68^a) i'timâd eyleme deyü şerh itmişdür ve hâşiye-i kitâbında tekye üzerine 'atf olursa *püşt* lafzınıñ ma' nâsı zâ'id olur dimişdür arka virmekle ittikâ itmegi ma' nâ-yı vâhid 'add itmişdür. فتأمل

چو آهنگ رفتن کند جان پاک Çünkü elbette mevt muqarrerdür dimekdür.

چه بر تخت مردن چه بر روی خاک Taht üzerinde olmak ile kuru yer üzerinde olmanuñ hiç farkı ve tefâvüti yokdur berâber ü yeksândur dimekdür. Ba'z-1 şurrâh ne fark pâdişâhlar gibi taht üzre olmak ne fark gedâlar gibi toprak yuzi üzre olmak deyü şerh itmiş murâd ma'lumdur ammâ ta'bîr-i dil-pezîr degüldür ve fark lafzını mükerrer zikr itmek ma' nâsın fark itmekden nâşîdür.

HİKÂYET: *یکی از ملوک خراسان سلطان محمود سبکتکین را بخواب دید*

Horâsân pâdişâhlarından biri Sulţân Maḥmūd Sebūktigini vâkı'asında gördi. *Sebūktigin* Sulţân Maḥmūduñ pederinüñ ismidür 'alemeyn mâbeyninde vâkı' olan ibn lafzınıñ ḥazfı şâyi'dür *Horâsân* bir memleketüñ ismidür niçe bilâd ü qaşabâyı müştemeldür dârü's-saltanası belde-i Herâtdur. Bir şehrüñ ismidür diyenler gâlaṭ itmişdür. *بعد از وفات او بصد سال* Sulţân Maḥmūduñ vefâtından yüz yıl soñra ba'z-1 şurrâh Sulţân Maḥmūduñ vefâtından soñra yüz yılda ya'nî yüzinci yılda deyü ta'bîr itmişdür ḥaḳ edâ degüldür. *که جمله وجود او ریخته بود و خاک شده* Vâkı'asında böyle görür ki Sulţân Maḥmūduñ cümle-i â'zâ-1 vücūdı ve cemî'-i eczâ'-yı bedeni çüriyüp dökülmiş ḥâk olmuş. *مگر چشمان او که همچنان در چشم خانه می گردید و نظر می کرد* *Meger* illâ ma' nâsına edât-1 istiṣnâdur çeşm-ḥâne mey-ḥâne ve ğam-ḥâne terkîbi gibidür ḥâne-i

çeşm taḫdīrindedür ya‘nī her ‘uzvı çürimiş illā gözleri çürimeyüp hemçünān ya‘nī ḫāl-i ḫayātında olduğı gibi kāse-i çeşminüñ içinde devrān ü ḫareket ider ve eṭrāfına baḫardı. *سائر حکما از تأویل آن عاجز ماندند* Cemī‘-i ḫukemā ol vāḫı‘ anuñ ta‘bīrinden ‘āciz ḫaldılar. *مگر درویشی که خدمت بجای آورد* Illā bir dervīş ki ol ḫıdmeti yerine getürdi (68^b) ve ḫüb ta‘bīr eyledi. *و گفت هنوز نگرانست که ملکش با دگرانست* ve eyitdi vāḫı‘ anuñ ta‘bīri budur ki mülki ve salṭanatı ḡayrılar taşarrufında olduğına henüz nigerāndur ilā-haze’l-ān nazarı ve ta‘alluḫı munḫaṭı‘ degüldür ve ḫayātında salṭanat-ı dünyāya ḫırşı ve tehālūki ḡālib olmağla ḡālibā ‘ālem-i berzaḫda daḫı henüz ol taḫassür-ı dağdağasından ḫalāş bulmamışdur nitekim erbāb-ı ḫāl dimişlerdür ki:

ya‘nī dünyā ve mā-fihādan ḫaṭ‘-ı ‘alāḫa idüp ṭarīḫ-i fenāda ⁴⁷⁴ *أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ* maḫāmına vāşıl olanlar def‘-i ḫavāṭır ve nefy-i māsivāya merdāne himmet şarf itdüklerinde cümleden şoñra hezār zūr ü zār ile āḫir mertebede ḫalblerinden ḫıḫardukları ḫubb-ı cāḫ riyāsetdür zīrā nev‘-i insānuñ māḫiyyet-i mec‘ūlesi ḫubb-ı cāḫ ve riyāset üzre mecbūledür. Tezkiye-i nefis ve taşfiye-i bāṭına müştāḡil olmayup müstelezzāt-ı bī-beḫāya mütevaḡḡil olanlardan ol meyl-i cibillīleri mevtle bile zā’il olmayup maḫām-ı berzaḫda daḫı taḫassürleri bāḫı ḫalursa ba‘īd degüldür. *Mülk* lafzı mīmüñ zammıyla bu maḫalde salṭanat ma‘nāsınadır. *ا: ندم* *بس نامور بزیر زمین دفن کرده اند* Niçe nāmdār kimesneleri ve be-nām devletlülere yeraltında defn itmişlerdür. *Bes* lafzı lügat-ı müştarekedür bu maḫalde anca ve niçe ya‘nī çok ma‘nāsınadır *besā* ve *besī* lafzları daḫı bu ma‘nāda müsta‘meldür. *Baḫrū’l-ḡarāib* şāḫibi bu ma‘nāya olan *bes* ve *besā* ve *besī* den muḫaffedür dimişdür ba‘z-ı şurrāḫ bu maḫalde ve ba‘zısı *ez-ān piş bes kon ki gūyend bes* didüğü maḫalde *Baḫrū’l-ḡarāib* şāḫibinüñ ḫavline itbā‘ itmişlerdür velākin Kemāl Pāşāzāde merḫūm *Daḫāyīḫu’l-Ḥaḫāyīḫ*’ında ḫavl-ı mezbūrı redd ü tezyīf itmişdür murādı olan görsün: *سابقا چون نکه می کنی نماد بسی*: tafşīl geçmişdür manzūr ola. *کز هستیش بروی زمین بر نشان نماد*. Ki ol nāmver dünyādan gitdükde yeryüzinde vücūdından ḫiç bir eşer ü nām u (69^a) nişān ḫalmadı zīrā zīkr-i

⁴⁷⁴ Kur’ān-ı Kerīm, Hadīd 57/19: “...işte onlar sıddıklar (sözü özü doğru kimseler) ...”

cemîli bâkî olmağičün hiçbir eşer ü kâr-ı hayr koyup gitmedi belki varlığından ancak bir cism-i lâşesi var idi ol dağı dünyâdan gittiği gibi hiç bir nesnesi kalmadı demekdür. Ba'z-ı şurrâh çok zamân geçmek ile nesyen mensiyyen olmağa haml idüp huşûş-ı maqâma münâsib olan mübâlağayı fevt itmişdür (Redd-i Sürûrî). فتأمل

Maqşûd Sulţân Maħmûd gibi esîr-i câh olan niçe nâmdâr pâdişâhlar gelüp gitmişlerdür ki kuşâra-ı nazar-ı kâşıruları dünyâ-yı zehhâr-ı fitne maqşûd olup 'adlden 'udül itdikleri sebebden vücûd-ı bî-sûdlarından kaţ'an bir eşer ü nâm ü nişân kalmamışdur demekdür. *Ber* lafzı bâ ile cem' olup meşelâ *be-rûy-ı zemîn ber* ta' biri yeryüzinüñ üstünde demek ma'nâsını ifade içündür bâ-ı meftûha zarfiyyet içündür. *Ber* 'alâ ma'nâsınadır ki Türkîde yukarı ve üst deyü ta' bîr olunur mışrâ'-ı evvelde mezkûr olan *be-zîr-i zemîn* ta' biri muqâbelesinde vâki' olduğı bu ma'nânun cezâletine şahiddür. Ba'zılar bu taħkîkden gâfil olmağla bâ'yı zâ'id tutup *be-rûy-ı zemîn* taqđirindedür demişler ve ba'zılar *ber* lafzı zâ'id olmağa haml itmişler ve ba'zılar *ber* lafzı aşlâ ve kaţ'an ma'nâsına olup aşlâ ve kaţ'an nişân kalmadı demekdür demişler egerçi nefsinde ma'nâ-yı şahîh ve maqâma mülâyimdür velâkin gördüğümüz lügatlerde bulunmadı sâbıkan *ber neyâyed zi-küştegân âvâz* didüğü maħalde dağı mezkûr olmuşdur. *Lâşe* *وان پير لاشه را كه سپردند زير خاك* lâşiden muħaffedür Türkîde leş deyü ta' bîr itdikleri cîfeden 'ibâretdür ya'nî ol köhne vü sâl-horde lâşeyi ki defn idüp toprağa tapşırıldılar. Ba'z-ı ahâlî *pîr-i lâşe-râ*'nuñ sükûnıyla olup lâşe pîr taqđirinde olmağı dağı câ'iz görmişler be-her taqđir maqşûd ol nâmver olan şahşuñ cismidür ba'z-ı nüsaħda *vân cism-i lâşe-râ* vâki' olmuşdur ba'z-ı şurrâh *pîr* lafzını süst ü za'îf ma'nâsına haml itmişdür. Ba'z-ı luğât-ı fursde gördüm *lâş* lafzını *kem-hîred ü bî-i' tibâr (69^b) bûd* deyü tefsîr itmişler.

خاکش چنان بخورد کزو استخوان نماند Hâk ol lâşeyi şöyle yedi ya'nî bir vechle ifnâ itdiği üstühân bile kalmadı. *زنده است نام فرخ نوشروان بخیر* Nüşirevânun hayrı ve 'adli sebebi ile mübârek nâmı zindedür tâ kıyâmet evvâhda hayr ile mezkûrdur nâmı mübârek olup kıyâmete dek aña fâhr bu yeter ki Sulţân-ı enbiyâ 'aleyhi efđalü't-tehâyâ- anuñ

haqqında *أَنَا وُلِدْتُ فِي زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ* ⁴⁷⁵ buyurmuşlardır. Ben bir ‘ādil pādişāhuñ zemānında dünyāya geldüm dimekdir. Murād-ı şerīfleri Nūşirevāndur hadd-ı zātında bu kelām-ı şerīf ḥadīş-i şaḥīḥ müsellemler olduğu taqḍīrce murād-ı şerīfleri iftiḥār ü ibtihāc degüldür belki anuñ āsar-ı ‘adli cümle irhāşāt-ı nübüvvet ve ‘alāmāt-i bi’şetden olduğunu iḥbārdur ya‘nī āf-tāb-ı risālet tūlū‘ idecek zemānda ḳurb-ı nübüvvet bereketi ile muḳaddemā vech-i arzda ḳalām-ı ḳulm mürtefi‘ ve envār-ı ‘adl *كَلْفُ الصَّبْحِ* ⁴⁷⁶ āfāḳda lāmi‘ olup ‘ālem-i pür-nūr ü ziyā olmağa temām müsta‘idd olmuş idi. Sübkī Ḥazretleri *Ṭabaḳāt-ı Kübrā*’ında zıkr itmişdür ki şuleḥādan biri sultān-ı enbiyā ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām Ḥazretlerin rüyāda görüp bu ḥadīş-i şerīfdür deyü su’āl itdükte degüldür deyü cevāb buyurmuşlar. ‘Alā-küllü ḥāl ümiddür ki luṭf-ı Ḥaḳdan maḥrūm olmaya dünyāda itdüğü ‘adlūñ aḥiretde daḥi fā’idesin görüp ḥiffet-i ‘azābla müntefi‘ ve cebābire-i kefereye olan ‘uḳab-ı şedīd andan mürtefi‘ ola⁴⁷⁷. Mevlānā Ḥalīmī *Baḥrū’l-ġarā’ib*’inde⁴⁷⁸ demiş ki *ferruḥ* ḳutlu ve mübārek ḥuceste ma‘nāsı ya‘nī cümlesi bir ma‘nāyadır. Ba‘z-ı şurrāḥ bu kelāmı naḳl itdükte ḳutlu lafzınuñ istiḥrācında ġalaṭ idüp ḳāfuñ zammı ve vāv-ı müşeddedenüñ fethi⁴⁷⁹ ile za‘īf muḳābili olan ḳuvvetlü ve ḳavī ma‘nāsına ḥaml itmişdür şāriḥ-i mezbūruñ ‘ibāretini budur: *فِي الْبَحْرِ فَرَّخَ حَيِّي عَلِيٍّ مَعْنِيْنِ بِمَعْنَى الْمَبَارِكِ وَ بِمَعْنَى الْقَوَى أَنْتَهَى بِحَرَكَ* ‘ibāretini *ferruḥ* lafzınuñ iki ma‘nāsı vardır dimege ḥaml itdüğünde ziyāde ḥaṭā itmişdür ḳutlu ve (70^a) mübārek ve ḥuceste cümlesi bir ma‘nāyadır. *فاهم* Ba‘zılar *ferruḥ*’dan murād bir pādişāh-ı ‘ālī-cāhdur Ferruḥşāh dimekle meşhūrdur demişler bī-vechdür ḥarf-i ‘aṭfla olsa fi’l-cümle ihtimāl olurdu ḥafī degüldür ki Ḥazret-i Şeyḫ *be-ḥayr* lafzından bedel *be-‘adl* demiş olsa evlā idi zirā küffāruñ ā‘māline şer‘an ḥayr ıtlāḳ olunmaz lākin şūret-i ḥayrda nümāyān olmağla *be-ḥayr* tefsīr itmişdür.

⁴⁷⁵ Hadīs-i Şerīf: “Ben, adil melik Kısra zamanında doğdum.”

⁴⁷⁶ “fecd gibi apaçık”

⁴⁷⁷ مراد از جهان نام نیکست و بس / بجز نام نیکو نماند ز کس (HP), (HM): - (K)

⁴⁷⁸ *Baḥrū’l-ġarā’ib*’inde (K): *Baḥrū’l-ġarā’ib* nām-ı lügatinde (HP), (HM)

⁴⁷⁹ ḳāfuñ zammı ve vāv-ı müşeddedenüñ fethi (K): ḳāfuñ zammı ve vāvüñ fethi ve teşdīd ile (HP), (HM)

Egerçi Nūşirrevān dünyādan gideli hayli zemān geçmişdür.

خیری کن ای فلان و غنیمت شمار عمر

زان پیشتر که بانگ برآید فلان نماید

Z'ān pīster 'ibāreti *hayrī kon* lafzına müte'allikdür ya'nī hāl-i hayātuñda ve senüñçün fülān kimse vefāt itdi şadāsı çıkmazdan evvel bir hayr idegör ve 'ömri ğanīmet 'add eyle ğafletle zāyi' geçürme. 'Acem ıştılāhında *fülān kes be-mürd* diyecek yerde *fülān kes nemāned* dirler. Ba'z-ı şikātdan mesmū' dur ki henüz Anaṭolı vilāyetinde ba'zı yerlerde bu ıştılāh var imiş meselā fülān kimse sağ mıdır nice öldi denildükde kalmadı siz bākī oluñ dirler imiş ve kūrā hūlkından bir kimse vefāt itdükde bir şahş-ı cehveri's-savt eṭrāfda olan ehl-i kūrā namāzına hāzır olmağičün i'lām kaşd idüp bir yüksek depenüñ üzerine çıkup fülān kimse kalmadı deyü bülend-i şadā ile mükerrer şalā ider imiş. *Bāng ber-āyed* 'ibāreti bu ma'nāya muvāfiğdur cümle şurrāh bu ıştılāhdan bī-ḥaberlerdür. ⁴⁸⁰ والحمد لله على التوفيق

HİKĀYET: *قحیر زاده را شنیدم که کوتاه بود و حقیر* İştüdüm ki bir şehzādenüñ kāmetsi kūtāh ve şahşı ḥākīr olup çoklık vecāheti yoğidi. Ba'z-ı şurrāh kabīhü's-şekl ve zışt-rüy idi dimişler lāzım degüldür hūb-rüy olmamak mertebesi kifāyet eyler (Redd-i Şem'ī).

و دیگر برادرانش بلند و خوب روی Gayrı birāderleri her biri bālā kāmetsi ü şāhib-i vecāhet yigitler idi. ⁴⁸² کاهنم خشب مسنده و ⁴⁸¹ و اذار اتيهم تعجبك اجسامهم

(70^b) *باری پدرش بکراهیت دروی نظر کرد* mā-şadağ olmağa sezāvārlar idi.

İttifākan bir gün pederi ol şehzādeye çeşm-i ḥākāret ve dīde-i kerāhetle nazar eyledi vesāir birāderleri gibi elinden çendān hüner gelmeyüp nüfūs-ı zāyi' den olmağ zann ü hayāl itdüğü müşāhede olındı egerçi lisāna getürüp kīl ü kāl itmedi ammā

پسر بفراست در یافت و گفت ای پدر کوتاه خردمند به که نادان بلند Şehzāde firāsetle pederinüñ zamīrinde olan ma'nāyı fehmi idüp didi ki ey peder ṭavīl olup aḥmak ü nādān olmağdan kaşirü'l-kāme olup 'ākīl ü hünermend olmağ yegdür.

⁴⁸⁰ "Gerçekleşen başarı için şükür Allāh'adır."

⁴⁸¹ Kur'ān-ı Kerīm, Munāfikūn 63/4: "... onlara baktığım zaman cüsseleri hoşuna gider..."

⁴⁸² Kur'ān-ı Kerīm, Munāfikūn 63/4: "...tıpkı, sıralanmış kof kütük gibidirler..."

نه هرچه بقامت مهتر بقیمت بهتر Selb külldür selb küllī degüldür ya‘nī her kām̄eti bülend olan elbette hünermend olduğı müsellemedegüldür nice nesne vardur cüssesi kebīrdür ammā kıymeti yesīrdür ke-zālik her şahşı haķır olan be-her taķdīr nā-ķabūl olmaķ müte‘ayyin degüldür çok nesne vardur ki vücūdı haķīrdür ammā ķadri ve kıymeti ziyādedür bu müdde‘āya şahid budur ki الشاة نظيفة koyun şıgar cismi ile pāk ü tāhir ve zī-ķıymetdür. وافیل جيفة Fil ‘izām-i cüssesiyle cife-i murdār ve lāşe-i bī-i‘tibārdur. Şi‘r:

اقلّ جبال الارض طور و انه
لا عظم عندالله قدرا و منزلا

Yeryüzinde olan tađlaruñ cümleden āşgarı cebel-i Tūrdur hālen ki ķadr ü menzile ve şeref ü mertebe cihetinden sā’ir cibālden a‘lā vū a‘zamdur zīrā Haķ Te‘ālā Kur’an-ı ‘Azīmde anuñla ķasem idüp والطور⁴⁸³ buyurmuşdur ve Hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām ile mükāleme ve tecellī anda vāķi‘ olmuşdur. Kıt‘a: ما‘nā-yı istifhām maķşūddur ya‘nī mesmū‘uñ mıdır ki bir lāgar ehl-i ‘ilm کفت روزی بابلهی فربه Bir gün bir semiz ve mizācı ķavī aħmaķ cāhile didi ki اسب تازی اکر ضعیف بود eger lağar ü za‘īf olursada همچونان ya‘nī za‘īf ikende ne hālse از طویله خر به bir tavīle hardan maķbūl ü mu‘teber ve rāciħ ü bihterdür. Tavīle’de olan hemze vaħdet içündür vesile-i izāfet olup (71^a) haruñ tavīlesinden deyü ta‘bīr itmek maķbūlüm degüldür ve’l-hāşıl ol mizācı ķavī cāhil-i mağrūr cesāmeti sebebi ile izhār-ı sürür idüp ol kāmīl-i vücūda za‘īfü’l-cism olduđıçün haķāretle nazār itmiş ol daħı bu yüzden belāgatla cevāb virmiş nādāna miķdārın bildürmiş. ولقد احسن من قال⁴⁸⁴ Kıt‘a:

Қalb-ı nādān olur hemīşe siyāh

Lāleveş gerçi rüyı aħmer olur

Ger za‘īf olsa tañ mı dānişmend

‘arabī at çünki lāgar olur

⁴⁸³ Kur’an-ı Kerīm, Tūr 52/1: “Tur Dađı’na yemin olsun.”

⁴⁸⁴ “Bundan daha güzelini söylemiştir.”

پدر بخندید Şehzādenūn bu kelāmını pederi işidince ta‘accüb-künān belki ‘alā-vechū’l-istiḥsān tebessüm ü ḥande eyledi *و ارکان دولت بیسندیدند* ve ā‘yān-ı devlet ve erkān-ı salṭanat şehzādenūn cüre’t ü iḳdāmını ‘āqılāne kelāmını taḥsīn itdiler.

و برادران بجان برنجیدند Birāderleri cān ü dilden muḥkem bī-ḥuzūr oldılar.

Rubā‘ī: *تا مرد سخن نرفته باشد* Mādāmki kişi söz söylemeye sākit ola. *Tā* bu maḥalde mādām ma‘nāsınadır. *عیب و هنرش نهفته باشد* Ol kimsenūn ‘aybı ve hūneri mestūr ḳalur zuhūr bulmaz. *كما قيل المرء مخبوءٌ تحت لسانه*.⁴⁸⁵ *هر می‌شهی گمان مبرکه خالیست* Her mişeyi sibā‘dan ḥālī ḥayāl itme. *Bīşe* bā-yı ‘arabīyle mişe ma‘nāsınadır ki Türkīde meşe dirler ağaçlık ve orman dimekdür fārisīde ve ‘arabīde müsta‘meldür ba‘z-ı şurrāḥ *bīşe* nūn ‘arabīsi mişedür dimiş lākin gördüğümüz lügatlerde bulunmadı ammā *bīşe* lafzı mevcūddur. *وفى القاموس والبيشة بالهمزة و تركها مأسدة باليمن انتهى*.

شاید که پلنگ خفته باشد *Peleng* kāfuñ sūkūniyla oḳınursa ihtimāldür ki ol mişede ḳaplan uyumuş ola dimekdür. Eger kāfuñ kesriyle oḳınursa⁴⁸⁶ ihtimāldür ki ol mişede uyumuş ḳaplan ola dimekdür lākin sūkūnla olmaḳ rāciḥ olduḡı vāzıḥdur ba‘zılar mişe lafzını bā-yı ‘acemīyle ba‘zılar bā-yı ‘arabīyle ve sīn-i mūhmele ile ablaḳ ma‘nāsına ḥaml idüp ve māba‘dını *gūmān meber niḥālīst* olmaḳ üzre rivāyet itmiş ablaḳ şol alaca nesneye dirler beyāzla siyāhı ola ve nihālī şol bisāṭa dirler ki ḳaplan bostandan (71^b) maşnū‘ olup üstād bir vechle şūret virmişdür ki bādī nazarda bir yatur ḳaplan gibi görünür bu taḳdīrce *peleng-i ḥofte* kāfuñ kesriyle terkīb-i tavḥīfī olur ya‘nī her gördüğün ablaḳı nihālī şanma cā’iz ki gerçekden peleng-i ḥofte ola egerçi bu ma‘nā ḥadd-ı zātında şaḥīḥdür ve ihtiyāṭda mübālaḡayı mütezammındur ammā ḥuşūş-ı maḳāma mülāyim degüldür. *شنیدم که در آن مدت ملکرا دشمنی صعب* İşitdüm ki ol eşnāda ittifaḳan bir ḳavī ve saḥt düşmen *روی نمود* yüz gösterdi ya‘nī peydā oldu. *Nūmūd* fi‘l-i māzī ma‘lūmdur. Ba‘z-ı şurrāḥ bu ihtimāli daḡı zıkr itmiş ki şa‘b rūy bir düşmen göründi ya‘nī zāhir ü peydā oldu demek ola maḡz tekellūf olduḡı ḥafī degüldür (Redd-i Seydī ‘Alīzāde). *چون دو لشکر روی بهم آوردند* İki leşker biribirine yüz

⁴⁸⁵ “Söylendiği gibi; kişi dilinin altında saklıdır.”

⁴⁸⁶ oḳınursa (K): olursa (HP), (HM)

gösterdiler demek teḳābül-i ferīḳaynden ‘ibāretdür ya‘ nī şaflar ārāste olup iki leşker muḳātele için muḳābele itdükleri maḫalde *اول کسی که اسب در میدان راند او بود* Cümleden muḳaddem atını meydāna süren ol şehzāde dilīr idi ba‘ z-1 nūsaḫda *rānd* lafzından bedel *cehānīd* vāḳi‘ olmış cümleden evvel atını meydānda ḳalḡıyup düşmene ḫamle ve hücum eyleyen ol idi demek olur. *و قصد مبارزت کرد* Daḫı düşmenle mübāreze ve ceng ḳaşd eyledi çarḫacılıḡa çıkan dil-āvere mübārez dirler. Ba‘ z-1 nūsaḫda bu ‘ibāret yoḳdur *و گفت* ol ḫinde pederine ḫiṭāben didi.

Ḳıṭ‘ a: *آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من* Ben ol kimse degülem ki ceng güninde sen benüm arḳamı göresin düşmenden yüz döndürmeyesin dimekdür cümle nūsaḫ böyledür ammā *منم کاندن میان خاک خون بینی سری* Ben ol kimseyem ki ḫāk ile ḫūn içinde ḡalṭān bir baş görürsin düşmenden rū-gerdān olmazın kellemi meydānda merdāne kesdürmiş görürsin demekden kināyetdür. *Serī* (72^a) lafzındaki yā vaḫdet içündür murād kendü başıdır. Ba‘ z-1 şurrāḫ ki ya‘ nī re’si deyü tefsīr itmişlerdür hemīn bu ma‘ nāyı murād itmişlerdür ve illā *serī* lafzında olan yā mütekellim yā’sı olmaḫ ma‘ lūm degüldür ki anlaruñ melḫūzları ola bu ṭarīḳle redd eyleyen ziyāde ta‘ aṣṣub itmişdür murād vāzīḫdur (Redd-i Sūrūrī). Ba‘ z-1 şurrāḫ bu kelāmuñ şerḫinde dimiş ki ya‘ nī ceng içinde beni sen ḳaçmışdur deyü ḫāṭıruña getürme belki ṭopraḡla ḳan içinde düşmiş bir baş gördüñde budur deyü ḫāṭıruña getüresin (Redd-i Şem‘ ī).

هر که جنگ آرد بخون خویش بازی می کند

روز میدان وانکه بگریزد بخون لشکری

Zīrā her kimse ki düşmenden firār itmeyüp kārzār iḫtiyār eyleye ol kimse ceng güninde kendü ḳanıyla oynar ya‘ nī ancaḫ kendü ḳanına girmiş ve yalnız bir başından geçmiş olur sâ’ire sirāyet idüp bā’ iş-i hezīmet olmaz ammā ol kimse ki düşmenden girizān ve cengden rū-gerdān ola temām bir leşkerüñ ḳanıyla oynar ya‘ nī götüri ‘ askerüñ ḳanuña girmiş olur zīrā anuñ firārı sebep-i inhizām olur ḡayret ehli olan ol nāmerdliḡi iḫtiyār ider mi dimekdür. Bu beytüñ mazmūnı beyt-i sâbıḳuñ medlūlını ta‘ līldür ba‘ z-1 nūsaḫda ḫarf-i ta‘ līl muşarraḫ olup *kān ki ceng āred* vāḳi‘

olmuşdur *ki ān ki* taq̄dirindedür *rūz-ı meydān* ‘ibāreti *bāzī mī koned* lafzınıñ zarfidur *ceng āred* lafzına bile zarf olup tenāzu‘ fi‘lin q̄abilinden olmağı dağı tecvīz itmişler *v’ān ki būgrīzed* ‘ibāretinde dağı bu zarf muq̄adder muq̄arrerdür mezkūr aña qarinedür. Ba‘zılar ancak *būgrīzed* lafzınıñ zarfı tūtup meydān ve ceng günü ol kimse ki qaçar bir ‘askerüñ q̄anıyla oyun ider deyü ta‘bīr itmiş *v’ān ki būgrīzed* ‘ibāretini vāvsuz irād itmiş *be-ḥūn-ı leşkerī* ibāretinde dağı *bāzī mī koned* muq̄adderdür *v’ānki būgrīzed be-ḥūn-ı leşkerī bāzī mī koned* dimekdür ba‘zılar *v’ānki būgrīzed be-ḥūn-ı leşkerī būgrīzed* taq̄dirinde olmağı dağı tecvīz itmişler. (Redd-i Şem‘ī) *این بگفت و برسپاه دشمن زد* Şehzāde bu kelimātı eyledi ve kendüyi düşmen ‘askerine urdı ya‘nī ḥamle vü hücüm idüp (72^b) cenge āgāz itdi ba‘z-ı şurrāḥ *şemşīr zed* taq̄dirinde olmağı ḥaml itmişdür. *و تى چنډ از مردان کار بينداخت* İş erlerinden ya‘nī bahādır ü mu‘teber ādemlerden bir niçesini düşürdi ‘ibāret-i mezkūrda atdan yıq̄mağa ve helāk itmege ‘āmm ü şāmildür. Ba‘z-ı şurrāḥ yıq̄dı ve helāk itdi deyü ta‘bīr ü tefsīr itmişler. Ba‘z-ı nūşahda *merdān-ı kārī* vāqı‘ olmuş ba‘z-ı şurrāḥ ol nūşayı ihtiyār idüp yā nisbet içündür işe yarar bahādır kimselerden dimekdür deyü şerḥ itmişler. *چون پیش پدر باز آمد* Çün yine dönüp babası ḥuzūrına geldi.

زمین خدمت بیوسید و گفت Zemīn-i ḥıdmeti būs idüp ve şerā’it-i ta‘zīmi edā itdi ve didi ki. Kıt‘a: *ای که شخص منت حقیر نمود* Münādā maḥzūfdur ya‘nī ey şehriyār yāḥūd ey peder-i büzürgvārum ki benüm şahşum ve hey’etüm saña ḥāḥār ü ḥaḥār ve bī-miḥdār görünmişdi ve benüm elümden iş gelmez ḥayāl idüp kerāhetle nazār iderdüñ. Ba‘z-ı şurrāḥ *ki* lafzını isim olup zāt ü şahışdan ‘ibāret olmağ üzere münādā tūtup ey kimse benüm şahşum saña ḥaḥār göründi deyü ta‘bīr itmiş ve münādā maḥzūf olmağı cā’iz görmeyüp ḥaḥdan ‘udül ü ḡufüle ḥaml itmiş. Ḥaḥ q̄anğı cānibde olduğı zāhirdür (Redd-i Sürūrī). *Nūmūd* fi‘l-i māzī-i mechūldur. *تا درشتی هنر نینداری* *Tā* bu maḥalde taḥzīr içündür zinhār dil-āverlik cüşse büyük olmağa göre olur deyü ḥayāl ü zann itmeyesin dimekdür. *Dürüştī* lafzı cesāmet ma‘nāsınadır yā maşdariyyedür.

اسب لاغر میان بکار آید

روز میدان نه گاو پرواری

Esb lafzı mevşūfdur *lāġar-miyān* anuñ şıfatıdır ba‘z-ı şurrāh *esb* lafzı mevşūfdur *lāġar-miyān* anuñ şıfatıdır. Ba‘z-ı şurrāh *esb* lafzı *lāġar-miyān*’a muzāfdur dimiş bī-vechdür fāriside mevşūf ve muzāf olan elfāz kesre ile telaffuz olunur *lāġar-miyān* vaşf-ı terkībīdür. *Pervārī* hāne-perverd ve besilü ve semiz ü tüvāna dimekdür *yā* nisbet içündür gāv-rā ve *esb-rā* ve gūsfend-rā pervār bestend dirler beslemege (73^a) ve semürmege bağladılar dimekdür ve gūşt-pervār semüz ve besilü at dimekdür. Ba‘z-ı ehāli böyle taḥkīk itmiş ki lāġar-ı miyān ve dirāz-ı gūş ve daḥi bunlaruñ emşāli elfāz-ı mürekkebe vaşf-ı terkībī degüldür belki terkīb-i izāfīdür ‘arabīde ḥasenü’l-vech gibidür vaşf-ı terkībī şüretinde olmaġla öyle zann iderler vaşfiyyet nefsi terkībden müstefād degüldür gāyet māfī’l-bāb ba‘z-ı elfāzda ‘alā-sebilü’t-teşbih vaşfiyyet murād olur günbed-ser ve ejdehā-peyker gibi vaşf-ı terkībī oldur ki vaşfiyyet nefsi terkībden nāşī ola cüz-i evlāya cüz-i āḥiri vaşf olan terkībde vaşf-ı terkībī bulunmazdur (Redd-i Emīr Çelebī). انتهى كلامه Ḥafī olmaya ki bu beytūñ feḥvāsı müdde‘ā-yı sābıkı te’yīd içündür ya‘nī görmez misin ki anca bellü olup şüretā za‘īf görinen āt ceng maḥalinde ve meydān güninde işe gelür ya‘nī hız gösterür ammā besilü ve semiz sığır ol günde aşlā işe yaramaz. Şi‘r-i ‘arabī:

تَرَى الرَّجُلَ النَّحِيفَ قَتَزَدَرِيهِ
 وَفِي أَثْوَابِهِ أَسَدٌ مُزِيرٌ
 وَبُعْبُوكُ الطَّرِيرِ قَتَبْتَلْبِيهِ
 فَيُخَلِّفُ ظَنَّاكَ الرَّجُلُ الطَّرِيرُ
 فَمَا عَظُمَ الرِّجَالُ لَهُمْ بِفَخْرِ
⁴⁸⁷وَلَكِنْ فَحَزُّهُمْ كَرَمٌ وَخَيْرٌ

Ba‘z-ı şurrāh *miyān* lafzını zarf olmaġ üzre *der-miyān-ı meydān* taḥdirinde olmaġı cā’iz görmiş (Redd-i Seydī ‘Alizāde). *اورده اند که سپاه دشمن بی قیاس بود*. Hikāyet iderler ki düşmen ‘askeri bī-ḥadd ü bī-kıyās idi *و اینان* ve bunlar ya‘nī pādīşāh ‘askeri

⁴⁸⁷ “Elbiseleri yıpranmış ve eskimiş ufak tefek adamı görüp küçümsersin. Gösterişli olan adam hoşuna gider; ancak onu sınıdığında (mizacı) tahmin ettiğin gibi çıkmaz. Kişilerin dış görünüşü övülecek bir şey değildir; övülecek özellikler cömertlik ve iyiliktir.”

اندک düşmen ‘askerine nisbet az idi. *ای آهنگ کریز کردند* Pâdişâh leşkerinden bir bölügi *bî-ķarār* olup *firāra* ‘azm itdiler ve *hezīmeti* muķarrer bilüp kaçmağa yüz tutdılar. *پسر نعره بز* Şehzāde bu hāli görüp *na‘ra* urdı. Ba‘z-ı nūsaħda *na‘ra‘ī* hemze ile *vāķi‘* olmuşdur bir *na‘ra* urdı dimekdür *ای مردان بکوشید* ve didi ki ey dil-āverler ğayret idüp *sa‘y* ü *kūşiş* eyleñ ve *çalışuñ* düşmenden *rū-gerdān* olmañ *تا جامه زنان نپوشید* (73^b) *tā* ki ‘avratlar *libāsını* giymeyesüz *zīrā* cengden kaçmaķ muħanneşlükdür ceng güninde kaçan *nāmerdlerüñ* niçesin ‘avratlar *libāsın* geydürüp *teşhīr* itmek meşhūrdur. Nazm:

Yek gelür şaħs-ı muħanneş baña hengām-sitiz

Şol sipāhīden ki eyler zen gibi kaçd-giriz

Ba‘z-ı nūsaħda *yā cāme-i zenān nepūşid* *vāķi‘* olmuş *ya‘nī* ey *merdān-ı rū-gerdān* olmayup *cān* ü başla *çalışuñ* *yāhūd* ‘avratlar *libāsını* *giyüñ* *be-her taķdīr* ikisinden birini *iħtiyār* eyleñ *zīrā* cengden kaçmaķ ‘avratlar *kārıdur* düşmenden kaçmağla *erlük* olmaz dimekdür *nūşha-yı evlā rāciħ* ve ol *ma‘nā vāziħdur*. *کما لایخفی*

شهبازانرا بگفتن او تهوور زیاده کشت Şehzādenüñ bu söziyle ol eşħāşa ğayret ü *tehevvür* ve *şecā‘at* ğālib oldı muķarrerdür ki kişi *tehevvür* hālinde *maslūbü’l-iħtiyār* olup *kendüyi* yanar ateşe götürüp atar *mübālāt* itmez. *بار بیک* Bir uğurdan *حمله کردند* *hamle* ve *hücüm* itdiler⁴⁸⁸. *در آن روز بر دشمن ظفر یافتند*. İştidüm ki *şehzādenüñ* bu resme *cür‘et* ü *iħtimāmı* ile ol gün düşmen üzerine *zafer* buldılar.

پادشاه مسرور و چشمش ببوسید و درکنار گرفت Pâdişâh *mesrūr* olup *şehzādeyi* *ķoçdı* yüzün gözin öpdı. *هر روز نظر بیش کرد* Günden güne *aña ri‘āyet* ü *iltifātın* ziyāde eyledi

تا ولی عهد خویش *ri‘āyet* ile bir *mertebe taķayyūd* üzre oldı ki *ħattā* *kendüden* *şoñra* *salţanata* anı *ta‘yīn* eyledi. *Ķā‘ide-i sec‘* muķtezāsınca *kerd* lafzı bu fıkrada daħı muķadderdür. *برادران حسد بردند* *Birāderleri* *ħased* itdiler *کردند* *زهر در طعامش کردند* *ta‘āmina* *zehr* *ķatup* *ķatline* ve *helākına* kaçd itdiler. *بید* *خواهرش از غرغه بید* Şehzādenüñ *ta‘āmina* *zehr* *ķatduķlarını* *hemşiresi ittifāķan* *çartākdan* oturduğı yerden görüp *ħaķīķat-i* *hāllerine* *vuķūf* ü *iħtilā‘* *ħāşıl* itdi *و دریچه برهم زد* ve *pencereyi* *ya‘nī* *ķapaķlarını* biri

⁴⁸⁸ *hamle* ve *hücüm* itdiler (K): *hücüm* itdiler (HP), (HM)

birine urdı gūyā ṭa' āma el ṣunma deyü tenbīh kaşd itdi. *پسر دریافت* Şehzāde firāsetle ol işāreti (74^a) fehm itdi ve mütenebbih oldı.

و دست از طعام باز کشید و گفت محالست که هنرمندان بمیرند و بی هنران جای ایشان بگیرند

Ṭa' āmdan el çeküp tenāvül itmedi ve eyitdi ki: hünermendler dünyādan gitmekle bī-hüneler anlaruñ yerin ṭutmaq emr-i muḥāldür ya' nī siz beni mekr ü ḥīle ile helāk itmekle benüm mertebeme vāşıl olmaq ve baña olan rağbet ü i' tibāra destres bulmaq muḥāldür hemān bencileyin bir 'azizü'l-vücüd birāderden ayrıldığuñuz ḳalır bu itdüğüñüz tedbīr 'āḳılāne degüldür deyü ma' nā yüzinden ol nāmerdlere nuş ü pend kaşd eyledi. Şi'r: *کس نیاید بزیر سایه بوم* Hiç bir ferd bayḳuşuñ sāyesi altına gelmez ve hümā gibi aña kimse ṭālib ü rāğīb olmaz. *ور همای از جهان شود معدوم* Farazā hümā ḳuşı cihāndan gitse ve ma' düm ü nā-peydā olsa da meşhürdur ki⁴⁸⁹ hümānuñ nice dürlü ḥāşşiyeti vardur cümleden biri ittifaḳan bir kimse anuñ sāyesinde vāḳi' olsa bi-irādetullāh 'āleme sulṭān olur yāḥūd fevḳa'l-ḥad ḡināya vāşıl olup kendü başına sulṭān olur bu sebebden ḥalḳ-ı 'ālem anuñ vücūdına ziyāde rağbet iderler hümāya destres bulmayan ol ḥāşşiyeti bayḳuşdan recā itmek nice muḥāl ise benüm daḫı meşelüm sizüñ ile bi' aynihi anuñ gibidür dimekdür. *پادشاهی پدر را ازین حالت اکاهی دادند* Pādişāhı bu ḥalden āgah ü ḥaberdār itdiler. *Şehzādenüñ birāderlerini iḫzār itdi.* *داد و کوشمالی بواجب داد* Vācib ü lāzım olduḡı miḳdār ḳavlen ü fi' len anlara gūş-māl virüp te'dīb eyledi. *پس هر یکی را از اطراف بلاد حصه مرضیه معین کرد* Ba' dehü eṭrāf-ı bilāddan ve zīr-i ḥükümetinde olan memālikden her birine rāzı vü mütesellī olacaḳ miḳdār bir ḥişse ta'yīn eyledi ve her birine bir gūşenüñ eyālet ü ḥükümetin tefvīz idüp gönderdi. *و نزاع بر خاست* ve *تا فتنه بنشست* Tā ki fitne sükün buldı ve şikāk def' oldı *بر خاست* ve mābeynlerinden nizā' ü ḥuşūmet def' oldı. *Hāsten* lafzı elifle olıcaḳ ḳıyām ma' nāsına olur ḥ'āsten vāv-ı resmī ile olıcaḳ irādet ü ṭaleb ma' nāsına (74^b) olur.

داḫı dimişlerdür ya' nī kelimāt-i ekābirdendür bu söz ki

ده درویش در کلیمی بخشید On dervīş bir kilīm içinde ferāḡatla ḥuzūr üistirāḫat iderler yaturlar uyurlar hergiz nizā' itmezler *و دو پادشاه در اقلیمی نکنجد* ve iki pādişāh bir iḳlīm-

⁴⁸⁹ meşhürdur ki (K), (HP): meşhūr (HM)

i vāsi‘ da şıgmazlar elbette huşūmetden hālī olmayup peder ü püser ve iki birāder biri birine kaçd itmek muķarrer. *Gilīm* ve *negüncend* kāf-1 ‘ acemī iledür. Kıı‘ a:

بذل درویشان کند نیمی دگر Ehlullāhdan olan merd-i Hudā ve erbāb-1 ḳanā‘ atdan bir dervīş ü gedā bir etmegūn nişfinı yese anuñla ḳāni‘ olup *بذل درویشان کند نیمی دگر* nişfinı daḳı fuḳarā ve dervīşāne bezl ü infāḳ eyler. Pādişāh olan kimse meşelā bir iḳlīme mālīk olsa anuñla ḳanā‘ at itmeyüp *بذل درویشان کند نیمی دگر* yine bir ğayrı iḳlīmi daḳı zabṭ ü teshīr itmek fikrinde ve cihangīrlīk ḳaydında ve sevdāsında olur hem-çünān bu maḫalde ke-zālik ve ma‘a-zālik mażmūnından ‘ibāretdür ve *bend* lafzı fikr ü taḳyīd ma‘ nāsından kināyetdür. ⁴⁹⁰ ولقد احسن من قال

Nazm:

Ehl-i vaḫdet kā’inātuñ ‘ āḳil ü dānāsıdur

Merd-i fāriḡ ‘ ālemūñ mümtāz ü müsteşnāsıdur

Gör ne dir ol kim sözi gūyā Mesīḫ enfāsıdur

Salṭanat didükleri ancak cihān ğavgāsıdur

Olmaya baḫt ü sa‘ ādet vaḫdet ü ‘ uzlet gibi

ḤİKĀYET: *طایفه دزدان عرب* Bir bölük ‘ arab ḫarāmīleri dimekdür. Ba‘ z-1 şurrāḫ izāfetledür ve hemze vaḫdet ifāde eyler dimiş ba‘ z-1 ehāli i‘ tirāz idüp izāfetle olmaḳ ma‘ nā-yı vaḫdete mani‘ ü münāfīdür meger murādı düzdān lafzınuñ ‘ araba izāfeti ola dimişler. Bunuñ taḫḳīḳi muḳaddemā dībāce-i kitābda *ṭā’ife-i ḫukemā-yı Hind* ‘ibāretinde geçmişdür manzūr ola. *برسر کوهی نشسته بودند* Bir ṭāḡuñ başını maḳām itmişler idi *و منفذ کاروان بسته* ve kārbanuñ güzergāhını bağlamışlar ve yolları kesmişler idi *و رعیت بلدان از مکانه ایشان مرغوب* ve memleket ḫalḳı anlaruñ mekr ü zararlarından ve şūr ü şerlerinden muḫkem ḫavf çekerlerdi. *Mekā’id* keyd ma‘ nāsına olan mekīdenūñ cem‘ idür. (75^a) Ba‘ zılar keyd lafzınuñ cem‘ idür dimişler ‘ alī-ḫilāfū’l-ḳıyās meḫāsīn cem‘ -i ḫüsn olduḡı gibi *و لشکر سلطان مغلوب* ve pādişāhuñ ‘ askeri anlara maḡlūb olup zafer bulmaḡa ve ele getürmege ḳādir olmazlardı. *بجکم آنکه* Ol sebab ile ki ya‘ nī ol ḫarāmīlere destres bulmaduḳlarına sebab bu idi ki *ملان منبع از قلعه کوهی بدست آورده بودند*

⁴⁹⁰ “Bundan daha güzelini söylemiştir.”

bir taġuñ tepesinde bir muħkem teħaşşun ve ilticā idecek kūşe peydā itmişler idi
 و ملجأ و مأوى خود ساخته ve ol şa‘ b yeri kendülere melce vü penāh ve mevā vü qarārgāh
 kılımlıdır. مدبران ممالك آن طرف Ol cānibde olan memleket hākimleri
 در دفع مضرت ایشان مشورت کردند anlarıñ mazarratların def‘ itmek hūşūşında müşavere
 ve tedbīr ü ittifākla el bir itdiler. که اگر این طائفه براین نسق Eger bu hāramiler bu üslūb
 üzere مداومت نمایند روزکاری bir zemān müdāvemet ve kıyām göstereler ve cem‘ iyyetleri
 perişān olmayup bu hāl üzere qalalar. با مقاومت با ایشان ممتنع کردد Ba‘de-zamān anlarla
 muqābele müşkil ve müdāfa‘a mümteni‘ olur. Meşnevī: درختی که اکنون گرفتست پای: Bir
 dıraħt ki henüz kök bağlayup daħı istiħkām ü şebāt bulmamışdır.
 به نیروی شخصی برآید زجای Yalñuz bir kimsenüñ kuvvetiyle ya‘nī suhūletle yerinden
 kıpar. Nirū lafzı gördüğümüz lügatlerde nūnūñ kesriyle kuvvet ü zūr ma‘nāsınadır
 ba‘z-ı şurrāh feth-i nūnladır dimiş ورش همچنان روزکاری هلی ve eger bir zemān anı
 şöylece hāli üzere kıoyasın. Hilī kesr-i hā ile hilīden lafzından muzāri‘-i muħātabdur.
 Ba‘z-ı şurrāh heşten lafzından müştakdır dimiş mürādifi var iken aña hacet yokdur
 (Redd-i Sürürī ve Seydī ‘Alizāde) heşten ve hilīden kıomaķ ve şalı virmek
 ma‘nāsınadır. مردونش از بیخ برنکسلی Mürūr-ı eyyāmla bir mertebe istiħkām bulur ki
 ‘araba ile ya‘nī cüft kıoşup ve cerr-i eškāl ālātın isti‘mālle anı kökinden cekseñ zor
 itseñ kıoparımazsın. Gerdūn āsmān ve kıañlı ma‘nāsınadır. Bunda, ma‘nā-yı şānī
 murāddur. سر چشمه شاید گرفتن بمیل Çeşmenüñ başını mīl ile kıutmaķ (75^b) ve
 cereyāndan men‘ ü sedd itmek mümkündür. چو بر شد نشاید گذشتن به پیل Ammā şöyle ki
 evvelden kıutmayup ihmāl idesin aķup bir yere kıola ve göl ola şöñra fīl ile daħı
 geçmege mecāl olmaz. Mışrā‘ : ⁴⁹¹ قطره قطره جمع کردد عاقبت دریا شود : Ba‘z-ı nūşahda mīl
 bedeli bīl vāķi‘ olmış bīl demürden olur ki bāġbānlara lāzım olur⁴⁹² bu taķdīrce ser-i
çeşme’den murād bīnar başı olmaķ münāsibdür ya‘nī henüz zuhūra geldükde bir bīl
 kıopraķla sedd itmek olur mīl nūşhası üzere lüle-yi çeşme-i ma‘hūd maķşūd olmaķ
 ensebdür. Mīl’den murād çeşme lülesin sedd idecek kıivi olur yāhūd mīl barmaķ

⁴⁹¹ “Katre katre biriken sonunda derya olur.”

⁴⁹² lāzım olur (K): lāzımdur (HP), (HM)

ma' nāsına olur ve lügatde dağı bu ma' nāya gelür 'alā-küllü hāl maqşūd budur ki evvelinden terk ü ihmāl olunduğı taqđırce cā' izdür ki cereyān iden āb-ı firāvān bir güzergāhda cem' olup bir vechle tuğyān ide ki ašlā geçit virmeye dimekdür. Ba' z-ı şurrāh şu aqmağla ol mağalde ziyāde balçık olup gecmege mecāl olmaz deyü şerh itmiş. *Pi'l* bā-yı fārisi ile fīl ma' nāsınadır. سخن برین مقرر شد که Söz bunuñ üzerine muqarrer oldu ki ya' nī ba' del-müşāvere erkān-ı devletüñ ve ā' yān-ı memleketüñ rey ü tedbirleri bunda qarār buldı ki *بر کماشتند ایشان را بتجسس* bir kimesneyi ol ħarāmīlerüñ aĥvālını tefahhuş için gönderdiler *داشتند* ve fırsat gözitdiler. *تا وقتی که بر سر قومی رانده بودند* Tā şol zemāne dek ki ol ħarāmīler bir gün bir kārban başmağa gitmişler idi *و بقعه خالی مانده* ve taħaşşun itdükleri menzil şa' b ü ħālī kalmış idi ya' nī ol cāsūs gelüp böyle ħaber virdi fi'l-hāl

چند از مردان واقعه دیده و جنک از موده را بفرستادند iş görmiş ve ceng aĥvālın bilür dil-āverlerden birkaç kimesneyi gönderdiler. Ba' z-ı şurrāh dimiş ki qā' ide-i sec' muqtezāsınca münāsib olan budur ki *rā* lafzı *vāqı'a-dīde* 'ibāretinden sonra mezkūr ola. *انتهی* Ammā bu ol maqūle revābiđdan olduğı (76^a) müselleme degüldür. Ĥadd-ı zātında *rā* lafzı bu iki vaşfla muqayyed olan *teni' çend* 'ibāretine dāğil olmuşdur. (Redd-i Sürürī) فتأمل

تا در شعب جبل پنهان شدند *Si' b* kesr-i şīn ve sükün-ı 'ayn ile tağda olan yola dirler ve *فی الصحاح الشعب بالسكر الطريق فی الجبل* bu taqđırce *si' b-i cebel* 'ibāreti tecrīd kabīlinden olur ya' nī ol dil-āverler tağ içinde ħarāmīlerüñ güzergāhı olan yolda puşuya girüp pinhān oldılar. *از مردان شبانگاه باز آمدند سفر کرده و غارت آورده* Ol ħarāmīler kārban ħalqını başup gāret idüp māl ü menāllerin alup dönüp aĥşām zemānı yine menzillerine geldiler mağal qarānesiyle gāyet yorgun düşmüşler ve zebūn olmuşlar idi dimege kelāmda fi'l-cümle delālet vardır. *سلاح بکشادند* Silāhların çıkardılar.

وغنایم نهادند Getürdükleri toyumluğı şöyle qodılar muħaşşal ferāğat-ı ħātır ileistirāhat üzre oldılar. *نخستین دشمنی که بر سر ایشان تاخت خواب بود* *Tāhten* çapmaq ma' nāsınadır ya' nī cümleden muqaddem anlaruñ üzerine hücum ü istilā iden düşmen nevm gālib idi zīrā ziyāde yorgun ve zebūn gelmişlerdi her biri meyyit gibi düşüp yatdılar.

چندان که پاسی از شب بگذشت Ol puşuda olan dil-āverler ol kadar şabr itdiler ki giceden bir miqdār geçdi ḥarāmīler temām-ı ḥāb-ı ḡaflete müstaḡraḡ oldılar. Beyt:

قرص خوشید درسیاهی رفت Cirm-i şems şiddet-i sevād-ı leylde⁴⁹³ ṭolundı gitti.

یونس اندر دهان ماهی رفت Gūyā ki Yūnus peyḡamber ‘aleyhi’s-selām dehān-ı māhīde ḡā’ib olup gitdi dimekdür. Edāt-ı teşbīh maḡzūfdur āftāb burc-ı ḡūtda olduḡı taḡdīrce bu teşbīh ḡāyetde laṭīf olur maḡşūd şiddet-i zulmet-i leyli beyāndur ziyā vü şafaḡdan aşlā eşer ḡalmadı dimekdür. Beyt:

شبی بود مانند قطران سیاه

⁴⁹⁴ نه سیاره پیدا نه پروین نه ماه

Fi’l-vāḡi‘ bu ḡālet ḡīn-i ḡurūbda olmayup gicenūñ bir miqdārı geçmek ile ḡāşıl olur ḡayr-ı şāriḡler mişrā‘-ı evvelde bile edāt-ı teşbīhi (76^b) maḡzūf mülāḡaḡa idüp ve iki mişrā‘ı bile isti‘āre-i temşiliyye ḡābīlinden ṭutup dimişler ki cirm-i şems zulumāt içinde ḡurūb itdüḡi gibi ve Yūnus Peyḡamber balıḡ aḡzına⁴⁹⁵ gitdüḡi gibi anlar uyḡuya eyle gitdiler ya‘nī anlarūñ ḡābı ḡadden ziyāde müştedd oldı. انتهى

Kemīn kāf-ı ‘arabīnūñ fethiyle puşu dimekdür. Cestend cīm-i ‘arabīnūñ fethiyledür ol dil-āver yigitler şıcrayup puşudan taşra ḡıḡdılar dimekdür. برکتف بستند birer birer یکان یکان Cümle ḡarāmīlerūñ ellerin دست همه را ḡafalarında baḡladılar. Ketif kāfuñ fethi ve tānuñ kesriyle Türkīde kürek ta‘bīr itdükleri ‘aḡm-ı ‘arīzdur. بامدادان ‘Ale’s-şabāḡ حاضر آوردند pādīşāḡūñ dergāḡına getürüp ḡāzır itdiler. همه را بگشتن اشارت فرمود Cümlesin ḡatlı ü siyāset itmeḡe fermān itdi. اتفاقا [İttifākā] Bu lafz fārisīde bu resme-i elifle bilā-tenvīn isti‘māl olunur. İsti‘māl-i ‘arabīde daḡı böyledür lākin menūndur.

میوه عنفوان شبابش نور رسیده در آن میان جوانی بود که Şebāb yigitlik ve tāzelikdür. Unfuvān-ı şebāb yigitliginūñ evveli dimekdür ḡaṭṭı henüz belürmiş dimekden kināyetdür. و سبزه گلستان عذارش نور دمیده Evvelki fıḡradan maḡşūd olan ma‘nāyı te’kīd ü taşriḡdür. داد یکى از وزرا پای تخت ملك را بوسه داد Vüzerādan

⁴⁹³ leylde (K): leyl içinde (HP), (HM)

⁴⁹⁴ “Gece katran gibi simsiyah olunca ne gezegen ne pervin yıldızı ne ay görünür oldu.”

⁴⁹⁵ aḡzına (K), (HP): karnına (HM)

birisi pādişāhuñ tahtı ayağını öpdi. *و روی شفاعت برزمین نهاد* ve tazarru‘ ve ibtihalle ol cüvānuñ hālāşı ve ‘afvı huşūşında şefā‘ at itdi dimekdür.

ve didi ki bu oğlan bāğ-ı hayāt ve zindegāniden mīve tenāvül itmemişdür. *Hem-cünān* lafzı bunuñ emsāli mevāzi‘ da henüz ma‘nāsında müsta‘meldür. Ba‘zı-ı şurrāh ancılayın ma‘nāsına haml itmiş ve ba‘zılar *مثل هؤلاء اللصوص* deyü ta‘bīr itmişler çendān vāzıh ü cesbān degüldür.

واز ریعان جوانی تمتع نیافته *Rey‘ān* lügatde her şey’üñ evvelinde dirler ‘unfuwān ma‘nāsınadır ba‘zılar bu maħalde rey‘ ma‘nāsı maqşüddür ki hāşıl dimekdür ya‘nī cüvānlık hāşılından müntefi‘ (77^a) ü mütemetti‘ olmamışdır dimege haml itmişler ve’l-hāşıl yigitliğine toymamışdır ve dünyādan kām almamışdır dimekdür.

و اخلاق خداوندی آنست که Pādişāhuñ keremine ve ahlākına i‘timāden mütevaqqi‘ olan budur ki *بخشیدن خون او بر بنده منت نهی* ol cüvānuñ kanını bağışlamak ile bu bendelerin memnūn buyuralar. *و ازین سخن درهم کشید* Pādişāh bu sözden munqabız olup bī-huzūrlık izhār itdi. *و موافق رأی بلندش نیامد* Zīrā vezīrūñ ol haram-zāde haqqında istid‘ā‘-ı ‘afv itdüğü pādişāhuñ re‘y-i ‘ālāsına muvāfiq gelmedi ve andan hayr gelmeyeceğine tab‘-ı pūr-intibāhı güvāh idi. Lā-cerem vezīrūñ evvel-i emrde menşūr-i tevaqqū‘i tevki‘-i qabülle mevki‘ olmadı bu fıkra evvelki fıkrānuñ mazmūnını ta‘līldür. *كما لا يخفى*

و گفت Daħı pādişāh didi ki. Beyt: *پرتو نیکان نکیرد انکه بنیادش بدست* Bed-aşl olan eyü kimselerūñ pertevin ya‘nī irşād ü terbiyetleri lem‘asın qabül itmez zīrā liyāqat ü isti‘dādı yoqdur. *Pertev* şu‘le ve şu‘ā‘ dimekdür hāne-i zamīr-i zulmet-pezīri şem‘-i hidāyet ve āftāb-ı sa‘ādet ile rūşen ü mustenīr olmaz dimekden ‘ibaretdür.

تربیت نا اهلرا چون کردکان بر کنبدست *Girdegān* lafzında iki kāf bile fārisīdür ba‘zılar evvelki kāf ‘arabīdür dimişler be-her taqđīr kāf-ı evvelūñ kesriyle cevz ma‘nāsınadır. *Günbed* kāf-ı fārisīnūñ zammı ile qubbe dimekdür ba‘zılar kāf-ı ‘arabīdür dimişler ya‘nī bed-aşl ve nā-halef olanı terbiyet ile işlāh qaşd itmek cevzi

qubbe üzerinde⁴⁹⁶ toğurmak istemek gibi tevaqqu[‘]-1 muḥāl itmek gibidür⁴⁹⁷ ḥafī olmaya ki Firdevsī *Şāh-nāmesinde* bu mazmūnı bir ğayrı mādde bulup bu vechle edā[’] itmişdür. Nazm:

تو درجنك بامن فرس رانده

همی كوز بركنبد آفشانده

Ya[‘]nī sencileyin kimse benüm gibi dil-āvere ḥamle idüp ğālib olmak mülāḥaza itmek qubbe üzerinde cevz qomaq gibidür ammā ḥaq budur ki ḥazret-i şeyḥüñ zikr itdügi teşbīḥ andan rāciḥ ü maqḥbūldür. *Gevz* kāf-1 ‘acemīnūñ fetḥi ve vāvuñ sükūnyıladur mu[‘]arrebī cevzdür ammā ṭā[’]ife-i ā[‘]cāmuñ (77^b) ‘āmmesi kāfuñ zammıyla telaffuz iderler qoz lafzı anuñ Türkīsīdür. *نسل و تبار اينان منقطع كردن اوليترست* Bunlaruñ nesli ve qavm ü qabīlesi münqaṭı[‘] olmak evlādür *و ببيخ و بنياد ايشان برآوردن بهتر* ve bunlaruñ kökini kesmek ve esās-1 vüçüdlarin fenāya virmek ‘ayn-1 maşlahatdur. Ba[‘]z-1 nüshaḡda fıqra-1 evlāda *nesl-i fesād* ve fıqra-1 şāniyede *bīḥ-i tebār* vāqi[‘] olup ba[‘]z-1 şurrāḥ ol nüshayı iḥtiyār idüp bunlaruñ fesād ü nā-ma[‘]kül neslini münqaṭı[‘] ve nā-yāb eylemek evlāraq ve ma[‘]qūlrakdur ve ol ḥarāmīleruñ qabīlesinüñ kökini yuqarı getürmek ya[‘]nī cem[‘]isini helāk eylemek aşveb ü evlādur deyü şerḥ itmişdür ve ḥāşiyeye-i kitābında dimişdür ki bu maḡalde *īnān* getürdi ol ṭā[’]ifenüñ esīrlarına bināen bu maḡalde *īşān* getürdi ol ṭā[’]ifenüñ maqtūllerine bināen. انتهى كلامه

فعليك بالا خنبارتم الاختيار 498 *اخر كذاشتن و اشكر كذاشتن* Zirā ki āteşi söyündürüp quru köz alıqoymaq *و افعی كشتن و بچه اش نگاه داشتن* daḡı yılanı öldürüp yavrısını sağ koyup saqlamak ve beslemek. *Efī* dişi yılan dimekdür. 499 *كار خردمندان نيست* ‘āqiller işi ve ḥiredmendler revīşi degüldür. *Nişānden* söyündürmekden kināyetdür. Lüġat-1 fürsde dikmekdür aġaq gibi ve taş gibi ve aña beñzer ne var ise ve oturmaqdur iclās ü iḡ[‘]ād ma[‘]nāsına ve nesneyi bir iş için naşb itmekdür. Ba[‘]z-1 şurrāḥ āşda naşb ma[‘]nāsınadur bu maḡalde itfā ma[‘]nāsı murāddur dimiş ḥafī degüldür ki naşb

⁴⁹⁶ üzerinde (K): üzre (HP), (HM)

⁴⁹⁷ itmek gibidür (K): itmekdür (HP), (HM)

⁴⁹⁸ “Önce sına, düşün sonra tercih et”

⁴⁹⁹ *Efī* dişi yılan dimekdür (K): - (HP), (HM)

ma' nāsıyla itfānuñ çendān münāsebeti yoqdur iclās mā' nāsına münāsebeti vāzıhdur. Āhker cemre ma' nāsınadır Türkide qor dirler köz dağı dirler kāf-ı ' arabī iledür. Güzāšten terk eylemek ve qomaqdan kezā fi't-tuħfe ve'l-müşkilāt. Ef'ī 'aynuñ kesriyle meşhūrdur şahīhi ve faşīhi 'aynuñ fethiyledür mār-ı büzürg ma' nāsınadır. Kıt' a: *ابر اكر آب زندكى بارد* Seħāb farazā āb-ı ħayāt yağdursa *هرگز از شاخ بيد بر نخورى* söğüd ağacından mīve yimezsın zīrā ħadd-ı zātında söğüd ağacı yemiş virmek mümteni' ve muħāldür. Bāred lafzı bāriden (78^a) lafzınuñ muzāri' idür āşlda fi'l lāzımdur yağmak ma' nāsınadır ammā bu maħalde yağdurmaq ma' nāsı maqşūddur lisān-ı fūrde bu maqūle isti' māl çoqdur tetebbu' iden bilür. *بافر و مایه روزگار مبر* Bed-āş olana vaqtüni zāyi' itme ve terbiye vü işlāhına biħūde şarf ü himmet itme⁵⁰⁰. *کزنى بوريا شكر نخورى* Zīrā ħaşir qamışından şeker yimezsın zīrā andan şeker ħaşıl olmaq mümteni' ü muħāldür. Lā-cerem bu ħarāmī-zādenüñ rüşd ü şalāhını tevaqqu' idüp terbiyesiyle muqayyed olmaq hemān ancılayın temennī-i muħāl idüp tażyī' -i evkāt itmekdür. *وزیر این سخن بشنید طوعاً و کرهأً ببسندید* Vezīr-i mūmā ileyh pādişāhuñ bu kelām-ı pür-ihtimāmını gūş itdükde ħ'āh nā-ħ'āh qabül ü pesend eyledi *و حسن رأى ملك را افرین خواند* ve pādişāhuñ re'y-i şavābını ve ħūsn-i tedbīrini istiħsān itdi *و گفت آنچه خداوند دام ملکه فرمود عین حقیقتست* ve didi ki pādişāhuñ devleti dā'im olsun fi'l-vāqi' buyurduqları ħaq sözdür ve ħaqīqat-i ħāldür ve beyān-ı vāqi' dūr. *اگر درسلك صحبت آن بدان تربيت يافتى و خوى اينان كرفتى يكي آزيشان شدى* Bu cüvān eger⁵⁰¹ ol yaramazlaruñ şoħbetlerinde terbiyet-yäfte olup müddet-i medīd ħıdmetlerinde bile olup anlaruñ ħūyların tıtmış ve bed-ħulqlarıyla müteħaliq olmış olsa fi'l-ħaqīqa buyurduqları gibi bu dağı anlaruñ birisi olup qatli vācib olurdu. Ba' z-ı nüshada vāv-ı ' atıfla *ve yekī ez-İşān şodī* vāki' olmış bu taqđırce bu fıqra dağı ħayyiz-i şartda dāħil olup cevāb-ı şart-ı muqaddemā mezkūr olan kelāmuñ feħvāsı olur ya' nī eger fi'l-vāqi' böyle olsa pādişāhuñ buyurduğı ol zemānda yerinde olurdu.

⁵⁰⁰ itme (K): eyleme (HP), (HM)

⁵⁰¹ Eger (K): - (HP), (HM)

Ba'z-ı şurrāh bu nüshayı ihtiyār itmiş ammā hafī degüldür ki makām-ı edeb ri'āyetine ve pādīşāhı kemāl-i ta'zīme nüsha-ı evlā vü ercah vāvlıdır (Redd-i Şem'î). *Amā bñde امیدوارست که این غلام بصحبت صالحان تربیت پذیرد* Ammā bu kılları ümīdvārdur ki bu oğlan şaliḥānuñ şöḥbet ü ihtilāṭlarıyla ve muşāḥabet ü mu'āşeretleriyle terbiyet kabūl ide *و خوی خردمندان کبرد* ve 'uḳalā' ḥūyını (78^b) tuta terbiyet ü işlahına şarf-ı himmet tazyi'-i vaḳt olmaya. *که هنوز طفلیست* Zīrā ki henüz tıflıdır.

502 deyü ta'bir itdüğinden mefhūm olan bu idi ki ḡulām-ı mezbūruñ ḥaṭṭı gelmiş ola bu maḥalde *tıfl* ta'bir itdüğü bu taḳdīrce maḳām-ı şefḳatde olmağla mecāzen tıfl menzilesine tenzīl idüp istid'ā-yı luṭf ü 'ināyet itmişdür⁵⁰³ mübālağa içün olur. *كما لا يخفى*

و سیرت بغی و عناد آن گروه در نهاد وی متمکن نشده است ve ol ḡurūh-ı mekrūhuñ sīret-i baḡy ü 'inādı bunuñ nihādında ve ṭabī' atında henüz mütemekkin ve cāygīr olmamışdır

daḡı ḥadīş-i şerīf-i nebevīde vārid olmışdır ki

Her veled ki مآ من مؤلود إلا وقد یولد علی فطرة الإسلام ثم أبواه یهودانه و یمنرانه و یمجسانه anadan ṭoḡar elbette bi-irādetullāh fiṭraten İslām üzre vücūda gelür şöñra peder ü māderine teba'ıyyet ile yehūdī olur naşrānī olur mecūsī olur ya'nī fiṭrati'l-İslāmı taḡyīr idüp ḍalālete düşmege vālideyni sebep olur. *Fitrat* ḥilḳat ve cibillet ma'nāsınadır. Mevlānā Sürūrī merḥūm dimiş ki vezīrūñ murādı budur ki bu cūvān āşl-ı ḥilḳatinde ve ḥadd-ı zātında kabūl-i ḥayr ü şalāḥa müsta'iddür ve ol isti'dād henüz zā'il olmamışdır zīrā ol ehl-i fesād ile üns ü ülfeti ve ḥalṭa vü şöḥbeti mümtedd ü mütemādī olmayup ṭab'ında fesād ü şekā rūsūḥ ü temekkün bulmamışdır. Ḥadīş-i şerīfūñ mazmūnı daḡı bu müdde'āyı te'yīd eyler ammā pādīşāh tarafından vezīre bu i'tirāz müteveccih olur ki bu itdüğüñ kıyās-ı ma'al-fāriḳdur ya'nī bu oğlanuñ ḥālını feḥvā-yı ḥadīş-i şerīfe kıyās itmek dürüst degüldür. Zīrā bi-ḥasebi'l-fiṭrat kabūl-ı İslāma müsta'idd olmaḳ bi't-ṭab' müfsid olmağa māni'

⁵⁰² “Bundan önce bir civan, yiğit bir genç olarak geçti şimdi gülistanın yeşilliği yani ayva tüyleri yeni yeşermiş çocuk”

⁵⁰³ طغیان عطف تفسیر درو فی الصّحاح البغی التعدی والطغیان مجاوزة الحدّ لم قال والتعدی مجاوزة الشی الی غیره و من انک ذلك فقد اخطاء (HM): - (K), (HP)

degüldür müdde‘ā hod bu oğlanuñ müfsid bi’t-tab‘ olması ihtimālidür hadīs-i şerīf anı nefy itmezdir hāzā tafşīl-i kelāma ve tavzīh-i merāma hafī degüldür ki bu i‘tirāz kaç‘en vārid olmazdur zīrā vezīrūñ müdde‘āsı elbette bu cüvān-ı şālih-ı bi’t-tab‘ dur demek degüldür ki müfsid bi’t-tab‘ olmağ ihtimāliyle men‘i k̄ābil ola belki maqşūdı (79^a) mücerred ihtimāl ü cevāzı beyāndur ve pādīşāhuñ kelāmından mefhūm olan tekerrür-i fesād ve ‘adem-i k̄abūl rüsd ü sedād iddi‘āsını men‘dür ya‘nī mādāmki k̄abih-i sīreti ve fesād-ı serīreti zāhir olmaya müstaḥağ ‘afv olur mücerred ihtimāl-i fesād ile ‘uqūbet ü siyāset lāyık-ı devlet ve muqtezā-yı ‘adālet degüldür dimekdür ve hadīs-i şerīfi irād itmekden maqşūd kıyās degüldür belki fi’l-cümle te’yiddür. **فتأمل**

Қıт‘a: **بابدان یار گشت همسر لوط** Lūṭ Peyğamber ‘aleyhi’s-selāmuñ ḥātunı yaramazlara muqārin oldı ve küfr ü nifāğ irtikāb itdi. **خاندان نبوتش گم شد** Kemāl Pāşāzāde merḥūm *Daḳāyıku’l-Ḥaḳāyık*’da buyurmuşdur ki *ḥānedān* evüñ dā’iresinde olan ḥavlıya dirler ki lisān-ı ‘arabda ḥarem ta‘bīr olunur ‘arablar ḥātūnlarından ḥarem ile kināyet itdükleri gibi ‘acemler ḥānedānla kināyet iderler ve menkūḥaya hemser dirler *ḥānedān*’dan da murād oldur. Āşl-ı kelām: *hem-ser-i Lūṭ bā-bedān yār geşt ve güm şod*’dur. Ṭarīḳ-i itnāba sülūk itmekden ve tefennün ihtiyār idüp bir ma‘nādan iki ‘ibāretle ta‘bīrden ġarāz yaramazlarla muşāḥabet idüp bedkārılar ile yār olmağūñ ṭabī‘at-ı insāniyyeye kuvvet-i te’şīrin beyāndur. Şeyḫ Sa‘dī demek ister ki mezkūre-i ḥātūn Ḥazret-i Lūṭuñ ‘aleyhi’s-selām hemseri iken ve menba‘-ı hidāyet olan nübüvveti izāfetle şeref bulup ḥarem-i nübüvvet ve ḥānedān-ı ‘azīmü’ş-şān olmışken ḳalālet ehline ḳoşulmağla ḳāll oldu. **انتهی کلامه** Mevlānā Ḥazretlerinüñ kelāmından münfehim olan budur ki zamīr-i şīn Ḥazret-i Lūṭa rāci‘ ola Mevlānā Sürürī daḫı anı ihtiyār itmişdür. Ba‘z-ı şurrāḫ zamīr-i şīnı *hemser-i Lūṭ*’a ircā‘ idüp dimiş ki ol ḥātūnuñ nübüvveti ḥānedānı zāyī‘ oldı hafī degüldür ki ircā‘-i zamīrde taqşīr idüp taşvīr-i ma‘nāda daḫı işābet itmemişdür. Ni‘am-i zamīr-i mezbūr *hemser-i Lūṭ*’a rāci‘ olduğı taḳdīrce anuñ ḥānedān-ı nübüvvet olması ḫāleti ve şerefi zā’il ü zāyī‘ oldı demek maqşūd olsa vechden ḫālī degüldür velākin ‘ibāretde müsāmaḫa olup

tekellüfden hālī degüldür (79^b) zīrā ma‘ nā-yı maşdariyye delâlet eyler edât-ı mez-kür degüldür. فتأمل

سگ اصحاب کھف روزی چند

پی نیگان گرفت و مردم شد⁵⁰⁴

Seg-i aşhâb-ı kehf birkaç gün eyü kimselerün şoĥbetlerinde olup anlara tâbi‘ olmaĥla ya‘ nī aşhâb-ı kehfün ĥıdmetlerinde şeref kesb idüp âdem oldı zīrā ĥayvânâtdan on nefes âdem şekline girüp cennete dâĥil olsa gerekdür: ‘icl-i İbrâĥım ve kebş-i İsmâ‘îl ve nâĥa-i Şâlih ve baĥara-i Mūsâ ve ĥüt-i Yūnus ve ĥimâr-ı ‘Üzeyr ve nemle-i Süleymân ve hüdhüd-i Belĥīs ve kelb-i Aşhâb-ı kehf ve nâĥa-i Muĥammed şallâllâhu ‘aleyhi ve sellem Ĥazret-i Lūtuñ kışşası ve Aşhâb-ı Kehfün ĥikâyesi kütüb-i tefâsîr ü tevârîĥde tafşîlen zıkr olunmuşdur. این بگفت و طائفه از ندمایء ملك با او بشفاعت یار شدند.

Ġulâm-ı mezbūruñ istiĥlâşı ĥuşuşında vezîr tazarru‘ ü niyâzla bu sözi söyledi ve pâdişahuñ muşâĥiblerinden ve nedîmlerinden bir cemâ‘at daĥı şefâ‘atde anuñla müttefik ve yek-dil olup istid‘â-i ‘inâyet itdiler. Şol mertebe tazarru‘ ü niyâz itdiler ki pâdişâh anlaruñ ĥâĥırları içün ol cüvânı ĥatl itmek fikrinden fâriĥ oldı. Ser-i ĥūn‘ ibâretinün şerĥi evvelki ĥikâyede mez-kür olmuşdur

ve didi ki egerçi ma‘ĥl ü münâsib görmedüm ve benüm re‘y ü ictihāduma muvâfik degüldür ammâ çünki bu mertebe tazarru‘ ü niyâz ile istiĥlâşında müttefik olduñuz sizün sözüñüz ile ‘afv itdüm bu maĥâmda pâdişâhla vezîrün baĥşlerinün muĥaşşalı budur ki vezîr demek ister ki bir kimse ĥadd-ı zâtında fâsid bi’t-ĥab‘ olursa da kâmillerün şoĥbeti berekâtıyla tebdîl-i aĥlâĥ idüp şalâĥ-pezîr olmaĥ câ‘izdür mādâmki bu ihtimâl bâĥîdür ‘afv buyurılmaĥ ensebdür. Pâdişahuñ müdde‘âsı budur ki bu ma‘ nâ egerçi nefsinde câ‘izdür ve ĥayr-ı mümteni‘dür ammâ ĥâyet nâdirü’l-vuĥū‘ ve ĥalîlü’l-vücüddur. Āĥleb-i ihtimâl budur ki ĥabâset-i

⁵⁰⁴Derkenâr: Maşşūd ĥarîn-i bed-âdeme ĥabâ‘iĥ sirâyetine sebep olur ve muĥârenet-i eşrâf ile bir kelb ĥayvân iken belki âĥsen-i ĥayvânâtdan iken menzilet-i insâniyye vâsıl olur insân oldı didüĥi ihtimâldür ki maĥz iddi‘â ola yâĥūd ol seg-i aşhâb-ı kehfle ol zemânda mükâleme itmek menĥüldür ki ol cihet ile ĥaĥîĥatde insâniyyet ıtlâĥ itmiş ola dimişler (K), (HP), (HM)

aşliyyesi ahkâmı zühür eyleye. Lâ-cerem hâzım ü ihtiyâf muqtezâsı budur ki ihtimâl-i za'ife hüküm virmeyüp ihtimâl-i (80^a) raciğ mücibi ile 'amel oluna hâzret-i şeyh pâdişâhuñ müdde'âsını te'yîd idüp bu rübâ'îyi⁵⁰⁵ irâd buyurmışdur. Rübâ'î:

رستم زال بارستم کرد / که چه گفت زال بارستم کرد / Rüstem Zâlun oğlıdur. *Gürd* kâf-ı 'aceminün zammı ile bahâdır ü mübâriz ve dil-âver dimekdür ya'nî Rüstem-i dil-âvere pederi ne didüğünü ve bu bâbda ne yüzden nuşh ü pend itdüğün hüd bilürsin istifhâm olmaq dağh câ'izdür ya'nî bilür misin *بیچاره شمرد و دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد* māzî maşdar ma'nâsınadır düşmeni h̄'âr görmek câ'iz degüldür dimekdür. *چون دیدیم بسی آب ز سر چشمه خرد* Çok görmüşüz ki bir cüz'î bînar başından çıkan şu *بار ببرد و بار بیشتر آمد شتر و بار ببرد* ziyâde gelüp cem' olduğda deveyi yüki ile bile götürüp gitdi ve ğark itdi ya'nî muqtezâ-yı hâzım ve ihtiyâf budur ki bu bed-âşl hâramî-zâdenün şerrinden taharrüz olunup emn üzre olmaq câ'iz görülmeye *برد فی الجملة وزیر پسررا بخانه برد* ve bi'l-cümle ya'nî muhaşşal-ı kelâm vezîr ol oğlanı hâlâş idüp hânesine ilitdi *و بنواز و نعمت پیرورد* ve nâz ü ni' metle besledi.

Edîb fa'îl be-ma'nâ-i fâ'ildür mü'eddeb ma'nâsınadır ve anı terbiyet ü ta'lîm-i âdâb için bir üstâd-ı kâmil ta'yîn eyledi ya'nî h̄'aceler tütüp oğutdı yazdurdı ba'z-ı nüsağda *edîb* lafzı vâv-ı 'atıfla vâki' olmışdur *biyâmühtend* şığasına evfağdur vâvsuz olduğ tağdırce cins-i üstâd ü mu'allim maqşûd olup müte'addide şâmil olur. *تا حسن خطاب و رد جواب و سائر اداب خدمت ملوکش بیاموختند* Tâ ki aña üslûb-ı muşâhabeti ve pâdişâhlar hüdmetine lâyıq ü lâzım olan cemî'-i qavâ'id ü âdâbı ta'lîm ü irşâd itdiler. *تا در نظر همکنان پسندیده آمد* Tâ bir mertebe tekmi'l-i kemâlât idi ki her vechle cümle 'âlemün maqbulı oldı gūyâ sa'y ü icihâd ve terbiyet ü irşâd ile tehzi'b-i ahlâq ve taşşîl-i rüşd ü sedâd mümkün olduğın herkes bildi ve vezîrün müdde'âsı şubût buldı. *بازی وزیر از شمائل او اخلاق او در حضرت ملک شمه می گفت* İttifâğan bir kerre taqrîb düşüp (80^b) pâdişâh huzurında ol oğlanuñ ahlâq-ı cemîle ve şemâ'il-i hamîdesinden icmâlen bir miqdâr zikr eyledi. *Semâ'il* bu mağalde ahlâq ü hūy ü 'ādāt ma'nâsınadır. *که تربیت عاقلان دروی اثر کرده است و جهل قدیم از جلیت او بدر برد* Ya'nî ki 'âkıllerün terbiyeti anuñ tabi'atında eşer itmişdür ve hilkatında ve nihâdında olan

⁵⁰⁵ rübâ'îyi (K): kıt'ayı (HP), (HM)

cehl ü fesādını kāmillerüñ hüs-n-i terbiye ve irşadı izāle itmişdür ve'l-ḥāşıl vezīr gūyā bu ma' nāyı ta' rīz ü iş'ār itdi ki kendünüñ hüs-n-i zannı ve ferāseti vākı' a muvāfiq düşüp gulām-ı mezbūruñ ḥaqqında itdüğü şefā' at lağv ü bīhūde olmadı. Erbāb-ı ṭab' a ḥafī degüldür ki maḳūl-i ḳavl taḳdīm olinmişdur bu kelām maḳūl-i ḳavldē dāḥil degüldür belki şariḥan ḳāle gelmiş degüldür maḥzā vezīrūñ maḳşūdı olan ma' nāyı ve ta' rīz ü iş'ār itdüğü nükteyi taşvīr için Şeyḫ Sa' dī irād itmişdür. Ba' z-ı şurrāḫ maḳūl-i ḳavldē dāḥil zann idüp murāda vāşıl olmamışdur (Redd-i Sürūrī)

گفت Pādişāḫ vezīrūñ bu sözine tebessüm idüp ya' nī şalāḥ-pezīr olduğına i' timād itmeyüp eyitdi Beyt: *عاقبت گرگزاده گرگ شود* Ḳurduñ peñçesi her ne deñlü ihtimāmla terbiyet olunsa elbette 'āḳıbet yine ḳurd olur sebu' iyyetin terk itmezdür. *عگرچه با آدمی بزرگ شود* Egerçi insānla ins ü ülfet ile büyümiş olsa da

طائفه او باش محله در او پیوستند Maḥalle levendlerinden bir ṭā'ife ol oğlana muḳārin olup iḥtilāṭ itdiler. Lafz-ı *evbāş* bi-ḥaseb' il- 'orf levend dimekdür. Mevlānā Seydī ' Alīzāde *Muḥtār-ı şihāḫ*' dan naḳl itdüğü ma' nā daḫı buña ḳarībdir. Ba' z-ı şurrāḫ bī-vech ta' aşşub ile redd tmişdür *evbāş* lafzı erāzil ve sefele-i nās ma' nāsına luğāt-ı ' arabıyyede daḫı muşarraḫdur (Redd-i Sürūrī). *و عقد موافقت بستند* ' *İkd*⁵⁰⁶ ' aynuñ kesriyle rişte ma' nāsınadır ittifaḳ ve hevādārlik riştesin baḫladılar dimekdür şerr ü fesāda ḳaşd ü ' azimetde yek-dil ü yek-cihet oldılar dimekden kināyetdür ' aynuñ fethiyle baḫlamak (81^a) ma' nāsına olmaḳ daḫı cā' izdür ve ' aḳd' e aḳdü'l-muvāfaḳat taḳdīrinde olur ism-i maşdar olmaḳ daḫı cā' izdür fethle olduğı taḳdīrce kelāmda istidrāk lāzım gelür diyenler tevehhüm itmişler ve zā' id söylemişlerdür lüğatda ' aḳd lafzı ' aynuñ fethiyle ' ahd ma' nāsına daḫı gelür faḳīre bu ma' nā cümleden rāciḫdür (Redd-i Sürūrī). Ba' z-ı nüsaḫda *murāfaḳat* vāḳi' olmışdur yoldaşlık ma' nāsınadır. *Bā fī ta buḳt فرصت* ma' nāsınadır

⁵⁰⁶ Derkenār: Seydī ' Alīzāde ' *ıkd*, be-kesrū'l- ' ayn ve fethā dimişdür ' ıkd kesr ile ḳılāde dimekdür. Bu maḫalde münāsib degüldür belki feth-i ' ayn ile ' uḳdetü'l- ' ahd ma' nāsınadır.

ya' nī tā furşat zemānında وزیر را بادو پسرش بکشت ol bed-baht nemek-ħarāmlik idüp velī-ni' meti ve bā' iş-i ħayātı olan vezīri iki oğlı ile bilece ħatlı itdi

و نعمت بیقیاس برداشت و درمغاره نزدان بجای پدر بنشست و عاصی شد ve bī-ħadd ü bī-ħıyās māl ü ni' met götürdi ve sābıķan mezkūr olan mađāraya varup babası yerine geċüp oturdı ve izħār ya' nī ve ' işyān idüp pādīşāhuñ zannı taħķıķ ve müdde' āsını taşdıķ eyledi bu kelāmdan mütebādir olan budur ki ol bed-āşl ħarāmī başınuñ oğlı ola.

پادیشاه bu kışşadan ħaberdār olıcaķ barmağını ısırup müteħayyir oldu ve eyitdi. Kıt' a: شمشیر نیک از آهن بد چون کند کسی Bir kimse yaramaz demürden eyü kılıc nice idebilir ya' nī mümkün degüldür. Cūn lafzı imāle iledür istifhām-ı inkārī murāddur. ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس Bed-āşl olan dağı ancılayın terbiyet ile ve sa' y ü ihtimāmla ādem olmazdur ey ħakīm-i dānā ħaķıķat-i ħāl budur muħaşşal nāmlusı bed olıcaķ işlāħa mecāl yokdur.

یاغmur ki anuñ leţāfet řab'ında ħilāf yokdur ya' nī ħadd-ı zātında řabī' atı iħtilāf üzre degüldür belki hemvāre leţāfet ü i' tidāl üzre olup feyzi ' āmm ü şāmildür velākin isti' dād muħtelifdür her maħal kendü isti' dādına göre řabūl-i feyz ider. در باغ لاله روید و درشوره بوم خس Bađda lāle biter ve zemīn-i şūrede ħār u ħas ya' nī ċör ċöp biter. Būm arz ma' nāsınadır. Has lafzı lisān-ı fārisīde bī-menfa' at olan ota dirler (81^b) Türkīde ċör ċöp ile ta' bīr iderler. Şūre tozlı ve ċoraķ yere dirler ki anda eyü ot bitmez ve ħāşıl olmaz. Seydī ' Alīzāde merħūm dimiş ki:

شوره بوم ارض ذات ملح يقال له bi't-türkī ċoraķ yer ħafī degüldür ki bu kelāmından şūrebūm ' ibāretini lafz-ı müfred zann itmiş olduđı zāhir degüldür.

کما توهمه السوروي فتدبر ve şūre-būm lafzı terkīb-i tavşīfīdür āşlda būm-ı şūre'dür ba' dehu vaşř taķdīm olunmuşdur pīrezen gibidür. Ba' z-ı şurrāħ dimiş ki şūre lafzı būm 'a muzāfdur zarūret-i vezn için hemze ħazf olunmuşdur. انتهى ولا يخفى مافيه

Dīger: زمین شوره سنبل بر نیارد Zemīn ki şūre ola sūnbül ħāşıl itmez ve ol maķūle yerde sūnbül bitmez. Şūre yerde toĥmı ve ' ameli zāyi' itme ve bīhūde zaħmet ċekme. Ba' z-ı nūşāda toĥm-ı ' amel izāfetle vāķi' olmiş nūşā-i evvelī evlādur. نکویی بابدان کردن Bedbaĥtlara ve yaramazlara eylik itmek

eyü kimselere kemlik itmek gibidir. *Cāy* lafzı muḫḫamdur. Ba‘zılar ḥaḳ ma‘nāsına tıtmışlar ve ba‘zılar berāy-ı nīkmerdān ma‘nāsınadır demişler.

HİKĀYET: *Serheng* سرهنڅزاده را بر در سرای اغلمش دیدم که *serheng* lafzı lügatde çeribaşı ve yayabaşı maḳūlesi zīr-destinde nefer olan kimselere ıtlāḳ olunur isti‘māl ḥasebi ile çavuşlara daḫı *serheng* dirler. Kemāl Pāşāzāde merḥūm *Daḳāyīḳu’l-Ḥaḳāyīḳ*’da demişdür ki: *āheng* ‘azmdür *serheng* elfāz-ı mürekkebedendür aşı ser-āheng’dür çeribaşlarına ki başdan ol ḥarekete ‘azm ider ḳalanı aña tābi‘ olurlar *serheng* dirler ser’ūn āheng’e izāfeti iledür ‘alem olıcaḳ ḳā‘ide-i terkīb taḡyīr olunup ‘alāḳa-i izāfet ḳaı‘ olunmuşdur. انتھی کلامه Ba‘z-ı şurrāḥ çavuş oḡlı deyü ta‘bīr itmiş taḥşīşūn vechi zāhir degüldür (Redd-i Sürūrī).

Uḡlumiş ‘acem pādişāhlarından birinūn ismidür. Şeyḫ Sa‘dī eydür ki: Uḡlumiş nām bir pādişāhuñ serāyı ḳapusunda ya‘nī āstānesi ḥuddāmından olan bir *serheng-zādeyi* gördüm ki (82^a) *عقل و کیاستی و فهم و فراستی زائد الوصف داشت* bir ḫabaḳada ‘aḳl ü ferāseti ve fehm ü zekāsı var idi ki ḫadden ziyāde ve şerḫ ü beyāna gelmez.

هم از عهد خردی آثار بزرگی در ناصیه او پیدا Hem daḫı tāzeligi ve ḫadāset-i sini zemānından rüşd ü necābet āşarı ve devlet ü sa‘ādet envārı ol cüvānuñ cebīninde lāmi‘ ü tābān ve ḫālī‘ ü nümāyān idi. Beyt:

بالای سرش ز هوشمندی

می تافت سناره بلندی

Zi-huşmendi lafzı sitāreyi beyāndur ol peserek başı üzre ‘aḳılluluḡından rif‘at-i kevkebi dıraḫşān idi ya‘nī sīmāsında ‘alāmāt-ı rüşd ve necābet-i lāyih ve āyīne-i cemālinde emārāt-ı ‘izz ü devlet vāzıḫ idi. Naẓm:

Sa‘ādet ḡirresi alnında ḫālī‘

Siyādet pertevi şeklinde lāmi‘

Kemāl-i ‘aḳl ü fehmlle ittişāfi bir vechle zāhir idi ki güyā başı üzre bir necm-i tābān olup ‘an-ḳarīb rif‘at ü ‘izzete vuşūlına bürḫān-ı bāhir olmuş idi ve her kim görse bu

‘aql ü ferâset ki bunda vardur elbette ‘azîm-i devlet ü sa‘âdete destres bulsa gerekdür deyü cezmen hüküm iderdi. Beyt:

Gün yüzi tülû‘ eyliyecek şubh-ı şafâdan

Bes bellü idi âfet-i devrân olacağı

Bu dağı cā’izdür ki zi-hüşmendî lafzı mî tâft lafzına müte‘allik ola ya‘nî başı üzre hüşmendlik maṭla‘ından ṭālî‘ bir aḥter-i lâmi‘ olmuş idi ki irtifā‘-ı ḳadrine delîl sâṭı‘ idi. *في الجملة* Muḥaşşal-ı kelām *مقبول نظر سلطان آمد* ol cüvân bi’l-istiḥḳāk pādişāhuñ ḥüsn-i ḳabûlına maḫzar oldu *که جمال صورت و کمال معنی داشت* zîrâ ki cemâl ü kemâl şāḫibi idi şüreten ve ma‘nen her vechle ḳabûle ve iltifâta lâyıḳ idi.

و حکما گفته اند Hıḳmet-şinâs olan ‘uḳalâ buyurmışlardır.

توانگری بهنرست نه بمال Ğinâ vü devlet kemâl iledür māl ile degüldür ya‘nî mücerred māl ü menâli bisyâr olana ‘âḳiller tüvānger dimezler belki âdem yerine ḳomazlar fi’l-ḫaḳîḳa ḡanî vü tüvānger ol kimsedür ki ma‘arifet ü kemâle mālîkdür.

Cāhilüñ faḫrı cem‘-i mälladur (82^b)

‘Ārifüñ ‘izzeti kemälledür.

و بزرگی بعقلست نه بسال Dağı büyüklük ‘aql ü iz‘ân ḫasebi iledür sin ü sāl ḫasebi ile degüldür. Meṣelâ ‘âḳil ü hüşmend bir tâze cüvân kāmiller nazârında sal-ḫorde nādānlardan büzürgterdür ve’l-ḫāşıl pādişāḫ ḳadir-şinâs olmaḡla ol cüvānuñ fūnun ri‘āyete liyāḳat ü isti‘dādını müşāhede idüp ziyāde ri‘āyet ile emşâli mābeyninde mümtāz ü ser-efrāz eyledi ve mücerred taḳaddüm-i zemân ile kendülerin ol maḳāma elyaḳ ü taḳarrüb sulṭāna āḫrâ vü aḫaḳ i‘tikād eyleyen ḳoca aḫmaḳlaruñ cān-ı nātüvānlarına ḡāyet girân geldi.

ابناء جنس او بد و حسد بردند Ol cüvāna kendü⁵⁰⁷ ebnā-yı cinsden olup pādişāhuñ ḫidmetinde olan bî-ḫayşiyet ḫaşerāt ḫased itdiler *و بخيانتی متهم کردند* ve ol cüvānı ḫiyānet ile müttehim itdiler *و در کشتن او سعی بی فائده نمودند* ve anı ḳatlı itdürmek için bîhüde sa‘y ü ḡuşış izḫâr itdiler ammâ fā’ide itmedi ve maḳşūdları ḫāşıl olmadı.

⁵⁰⁷ Kendü (K), (HP): - (HM)

Mıṣrā' : *مليك پرسيد که موجب خصمی ایشان در حق تو چیست* Yār müşfik olıcağ düşmen neye qādir olur hemān itdüğü ḥabāset kendüye qalır. *مليك پرسيد که موجب خصمی ایشان در حق تو چیست*

Pādişāh ḥaḳīqat-ı ḥāle muṭṭali' ve āgāh olup ol cüvāna şordı ki bu bed-ḥ'āhlaruñ senüñ ḥaḳḳında ḥuşūmet ü 'adāvetlerine mūcib ü bā'ış nedür. *Hasmi'*de olan yā maşdariyyedür. *همگنانرا راضی کردم* Ol cüvān eyitdi pādişāhuñ sāye-i devletinde cemī'-i ḥalḳı kendümden rāzī vü ḥoşnūd eyledüm qādir olduqça luṭf ü kerem ile ve ḥüsn ü ḥulḳla herkesüñ gönlin ele alup kendüme muḥib eyledüm. *مگر حسودرا که راضی نمی شود الا بزوال نعمت من* Lākin ḥusūduñ gönlin ele almağa ve kendümden rāzī ve ḥoşnūd itmege mecāl olmadı zīrā ki erbāb-ı ḥıḳd ü ḥased benüm zevāl-i ni' metümden ve intikāl-i devletümden ğayrı ḥiç bir vechle rāzī vü mütesellī olmazdur. *دولت و اقبال خداوندی زیاده باد* Yā nisbet içündür pādişāhuñ devlet ü sa'ādeti ziyāde olsun (83^a) dimekdür şāhlar ḥuzūrında 'arz-ı hāl olunduğda du'ā-yı ḥayrla ḳaṭ' -i kelām itmek mu' tād ü ma' hūddur. *Қыт' a:*

بیمیر تا برهی ای حسود کین رنجیست
که از مشقت آن جز بمرگ نتوان رست

Aña qādirüm ki bir kimsenüñ gönlini rencide itmeyem. *حسودرا چه کنم کو زخود برنج درست* Ḥasūda ne çāre eyleyem ki anuñ marazı kendüdendür ya' nī ḥased gibi bir mümteni' ü'z-zevāl maraz üzre mecbūldür ben anuñ def' ine ve izālesine nice qādir olurun ve anı kendümden ḥoşnūd itmege nice mecāl bulurun.

بیمیر تا برهی ای حسود کین رنجیست
که از مشقت آن جز بمرگ نتوان رست

Ey ḥasūd hemān merg iḥtiyār eyle ki ḳurtulasın zīrā bu ḥıḳd ü ḥased bir rencdür ki ölmeyince anuñ belāsından ḥalāş mümkin degüldür. *Қыт' a:*

شوربختان بارزو خواهند
مقبلانرا زوال نعمت و جاه

Bedbaḥt olanlar cān ü dilden ārzū idüp erbāb-ı devletüñ zevāl-i ni' met ü cāhını isterler. *گر نبیند بروز شبیره چشم* *Seb-pere* ḥuffāşdur ki ḥā-i mu' cemenüñ zammı ile 'unnāb vezni üzredür bir mürğüñ ismidür Türkide yarasa dirler gice görür gündüz görmezdir bu şıfatla muttaşif olan kimesneye *şeb-pere-çeşm* dirler bu terkīb-i

‘arabiyyetde ḥasenü’l-vech terkîbi kabîlindendür dimişler. Şeb-pere gözli⁵⁰⁸ dimekdür ol maḳûle kimseye aḥfeş ıtlâk olunur gice görmeyene e‘şâ ıtlâk olunduğı gibi ya‘nî şeb-pere-çeşm olan şahş-ı pür-naqş eger gündüz görmezse. Ba‘zılar şeb-pere-râ çeşm taḳdîrinde tutup şeb-perenüñ gözi görmezse deyü ma‘nâ virmişler.

چشمه آفتابرا چه گناه
‘Ayn-ı âftābuñ anda ne günāhı var ya‘nî noqşān ü kuşūr ol gözün çeşm-i bî-nūrındadır âftāb-ı ‘ālem-tābda degüldür. Beyt:

Güneşün zerre kadar ḳadrine noqşān gelmez

Eylese nūr-ı cihān-tābını ḥuffāş inkār

Ba‘z-ı şurrāḥ çeşm-i şeb-pere taḳdîrindedür dimişler eger gündüzde şeb-perenüñ gözi görmeye bu ḳabāḥat şemsden degüldür yarasanuñ kendüsindendür deyü ma‘nâ virmişler terkîb aḥvālinden ḥaberdār olmamışlar. Ḥadd-ı zātında ol ma‘nâ maḳşūd olduğı taḳdîrce taḳdîr-i kelām (83^b) *çeşm-i şeb-pere* degüldür. Belki *şeb-pere-râ çeşm* taḳdîrindedür velākin bu tekellüfi irtikāba ḥācet yoḳdur ve fi’l-ḥaḳīka *şeb-pere* kendü murād *çeşm* zikri laḡv olur *ger nebîned be-rūz ü şeb-pere* demek kifāyet ider. فتدبر

Ba‘z-ı şurrāḥ *şeb-pere* ‘ibāretinüñ āşlı şeb-perende’dür dimiş ba‘zılar redd idüp şeb-pere āşl-ı vaz‘ üzre lügatdür dimişler ḥaḳ budur ki şeb-perendeden me’ḥūz olmağa māni‘ yoḳdur.

راست خواهی هزار چشم چنان

کور بهتر که آفتاب سیاه

Sözün toḡrusın isterseñ yāḥūd sözüñ toḡrusın mı istersin imdi cevāb-ı şahīḥ ve ḥaḳḳ-ı şariḥ budur ki ol maḳûle biñ dāne çeşm-i a‘mā ve nā-bīnā olmaḳ yegdür âftāb-ı cihān-tāb bî-nūr u ziyā olmakdan zīrā nef‘-i ‘āmm olanuñ noqşān ü zevālī zarar-ı ‘āmmdur lā-cerem zarar-ı ḥāş evlādur. Ba‘z-ı şurrāḥ *rāst ḥāḥī* ‘ibāretin şart-ı maḥzūfa cevāb tutup dimiş ki eger sen âftāb-i siyāḥ ü bî-fürüg olmaḳdan ise hezār buncılayın göz kör olmaḳ yegdür dirseñ ve böyle olduḡın isterseñ şahīḥ söylersin ve rāst dilersin. Ba‘z-ı şurrāḥ daḡı bu ma‘nāyı ihtiyār idüp velākin şart-ı maḥzūf i‘tibār itmek lāzım degüldür ol tekellüfi irtikāb itmedin daḡı bu ma‘nâ dürüst ü çeşpān olur

⁵⁰⁸ gözli (K): gözli kimse (HP), (HM)

dimiş ya' nî āftāb-1 siyāh olmağdan biñ böyle göz a' mā olmağ yegdür didüğüñ hağ sözdür dimek ola hañi degüldür ki bu mağüle tevcihāt-1 ba' īde ve tekellūfāt-1 ğayr-1 sedīdeyi ihtiyār ü irtikāb rāh-1 şavābdan şad merhale dūrdur.

ḤİKĀYET:

یکی را از ملوک عجم حکایت کنند که دست تطاول بمال رعیت دراز کرده بود و جور و اذیت آغاز

Mülük-1 'acemden birini hikāyet iderler ki ra' iyyet mālına zūlm ü ta' addī destini dirāz ve cevr ü cefāya şurū' ü āgāz itmiş idi. *Tetāvul* zūlm ü ta' addī ma' nāsınadır ve lafz-1 *eziyyet* meziyyet vezni üzredür ĩzā' ma' nāsınadır.

ذکریت جوړش راه غربت گرفتند Zīr-i hükümetinde olan hağ anuñ zūlmı belāsından eṭrāf-1 cihāna (84^a) tağılup gitmişler idi. *Mekā'id* keyd'üñ cem' idür mekr ü huḅs ma' nāsınadır izāfet-i beyāniyyedür yāhūd mekr ü hīle ṭarīki ile vāki' zūlm mağşūddur *ذکریت جوړش راه غربت گرفتند* ve dağı anuñ cevrinüñ elem ü şiddetinden celā-yı vaṭan ve terk-i diyār idüp rāh-1 ğurbet ihtiyār itmişler idi. *[Kem]* چون رعیت کم شد kāf-1 'arabīnūñ fetḫiyledür çünki ra' iyyet eksildi dimekdür

ارتفاع ولایت نقصان پذیرفت Mağşūl-1 memleket noğşān-peziir oldı. Ba' z-1 şurrāh *güm* lafzı kāf-1 'aceminūñ zammı ile fiğdān ma' nāsına olmağı dağı cā'iz ğormişler müretteb olan cezā mağmūnına mülāyim degüldür (Redd-i Sürürī) *و خزینه تهی ماند* ve ḫazīne tehī vü ḫālī ḫaldı. *و دشمنان از هر طرف روز آوردند* ya' nî ā' dā her cānibden hücum itdiler. *ا: هر که فریادرسی روز مصیبت خواهد* Her kimse ki muşībet ğüninde ve felāket zemānında ya' nî başına bir ḫāl geldükde kendüye bir kimse feryād-res olduğın isteye *گو در ایام سلامت بجوانمردی کوش* Sen ol kimseye söyle ki emn ü selāmet ve ḫuzūr ü refāhiyyet eyyāmında cūd ü seḫā ve luṭf ü ' aṭā semtine sālīk olup herkes ile ḫüsn-i ḫulğ üzre mu' āmele itmege sa'y u küşiş eylesün ki vağt-i zārüretde aña feryād-res olalar ve mu' āvenet ḫılalar ba' z-1 şurrāh *feryād-resi'*deki yā vağdet içündür dimişler. Ba' zılar mağdariyye ṭutmuşlar fağīre lāyiğ olan budur ki tenkīr ü ibhām için olup cihet-i vağdet mu' teber olmaya vağdet ile tenkīrūñ farkı Kemāl Pāşāzāde merḫūmuñ *Risāle-i yā' iyye* 'sinde beyān olunmuşdur ḫāşılı bir cinsden ferd ğayr-1 mu' ayyen murād olup cihet-i vağdet manzūr olmamağdur. Ba' z-1 nüsağda yāsuz vāki' olmışdur

bu taqđırce *feryād-res* lafzı *rūz-ı muşībet*’e muzāf olup muşībet güninde feryād-res demek olur. *بنده حلقه بگوش ار ننوازی برود*. Abd-i memlūkuñ bile şöyle ki luţf ü nevāziş itmeyesin koyup gider ve ibākat ider zemān-ı sābıqda diyār-ı ‘acemde bende-i direm-ħarīdeleriniñ (84^b) gūşlarına ħalka geçürürlermiş *bende-i ħalka be-gūş* oradan şuyu‘ bulmuşdur. *لطف کن لطف که بیکانه شود حلقه بگوش*. Hemān ‘ālemde luţf ü iħsāna kūşiş eyle ki biġāneleri ve aħrārı luţfla teşhīr idüp ħapuñda bende-i ħalka-be-gūş olalar zīrā. Mısrā: Ādemīlik ħul eyler insānı *همی خواندند*. Bir gün ol zālīm pādişāhuñ meclisinde *Şāh-nāme* kitābından oқurlardı.

در زوال مملکت ضحاک و عهد فریدون بود. Oқınan maħal Đaħħāk-i seffākuñ zevāl-ı salţanatı ve Ferīdūn-ı şāhib-i zuhūruñ zemān-ı devletine mütē‘allıķ idi. Ba‘z-ı nūsaħda *ez-kitāb-ı şāh-nāme hemī ħāndend kışsa-i der-zevāl-i memleket-i Đaħħāk ü ‘ahd-ı Ferīdūn* vāķi‘ olmışdur ya‘nī Şāh-nāme’den Đaħħāk ve Ferīdūna mütē‘allıķ bir kışsa oқurlardı dimekdür. Ba‘z-ı nūsaħda *būd* lafzı mevcūd degüldür ħacet daħı yoқdur. *وزیر ملک را پرسید که فریدون کج و حشم نداشت پادشاهی برو چگونه مقرر شد*. Vezīr pādişāha şordı ki Ferīdūnuñ māl ü menāli ve ħazīnesi ve ‘askeri yoġ idi bir yektā ħerīf idi nice pādişāh olabildi ve Đaħħāk gibi ‘aźimü’ş-şān şehriyāre ne vechle ġālib oldı. *پادشاه گفت آنچنان که شنیدی خلقی برو بتعصب گرد آمدند و تقویت کردند پادشاهی یافت*. Pādişāh eyitdi Şāh-nāmeden yāħūd efvāhdan işitdüġüñ üzre çoқ kimse nisbet ü ta‘aşşub ile ya‘nī Đaħħāk-ı zālīmden cevr ü sitem gördükleri sebebden ittifaķ idüp Ferīdūnuñ yanuña cem‘ oldılar ve taқviyet ü ma‘ūnet itdiler bu vechle pādişāhlıġa destres buldı. *Ĥalkı*’de olan yā-yı tenkīr ta‘zīm ü teksīr içündür.

وزیر گفت چون کرد آمدن خلق موجب پادشاهیست تو خلقترا چرا پریشان میکنی Vezīr eyitdi çünki ħalkuñ ictimā‘i vü ittifaķi pādişāhlıġa sebebdür. Pes niçün sen ħalkı perişān ü zulmle kendüñden rū-gerdān idersin. *Cün* lafzı imāle ve işbā‘suz ħarf-i ta‘līldür (85^a) çünki ma‘nāsınadur. *مگر سر پادشاهی نداری*. Meger ki sende salţanat hevesi ve cihāndārılıķ hevāsı ve pādişāhlıķ fikri ve şehriyārılıķ sevdāsı yoқdur ya‘nī eger pādişāhlıķ murāduñ olsa ħalkı remīde itmezdüñ ve zevāl-i mülke sebep olan ħariķe gitmezdüñ.

Ser lafzı bu maḥalde murād ü hevā ve fikr ü heves ve sevdā ma‘ nāsınadur. Nitekim bu beytde vāqı‘ dūr. Beyt:

بکسم ازان نباشد سرو بروك آشنای
که نیرزد آشنای بمشقت جدای

Ba‘z-ı şurrāḥ bi’t-Türki meger pādişāhlık başı yoḡdur saña deyü ta‘bır idüp taḡşır itmişdür (Redd-i Sürürī). Beyt: *همان به که لشکر بجان پروری* Ya‘nī çünki ḡāl böyledür hemān evlā budur ki ‘askeri cānla besleyesin. *که سلطان بلشکر کند سروری* Zīrā ki pādişāh olan kimse ‘asker ḡuvvetiyle pādişāhlık eyler bir ḡā’ife ki senüñ beḡā-yı devletüñ ve imtidād-ı salḡanatuñ anlaruñ ictimā‘ıyla ola fi’l-ḡaḡīḡa anlara cān iderseñ ve cān ü dilden her ne mertebe ri‘āyet iderseñ revādur. *کفت موجب کرد آمدن سپاه و رعیت چيست* Pādişāh eyitdi sipāhuñ ve re‘āyānuñ perişān olmayup cem‘ olmasına sebep nedür bu emr-i mühim ne ile ḡāşıl olur. *کفت پادشاه را عدل باید تا برو کرد آیند* Vezīr eyitdi pādişāha ‘adālet lāzımdur tā ki ḡalk-ı ‘ālem andan i‘rāz itmeyüp üzerine cem‘ olalar *که تا در سایه دولتش ایمن نشینند* re‘āyā ve berāyā anuñ sāye-i devletinde emīn ü āsūde olalar. Meşnevī:

بود فرض بر شاه عالم پناه
نکو خواهی خلق و ترس آله
چو شاهى مکن بندکانرا تباہ
که تاهست آفاق باشی تو شاه
دل نامرادان کن از لطف شاد
که در دین و دنیا بیا بی مراد
مراد دل نیک مردان برار
که نیکی کند با تو پروردگار
مرادات خلقی جهائرا برآر
که بخشد همه مقصدت کردگار
چو یزدان بدست توای پاک زاد
کلید درکنج مقصود داد
باحسان بده نیک و بدرا نوید
که از تو نکردد کسی نا امید
که نوید چون کشت لشکر ز شاه

کنند استان دکررا پناه

شهنشاهی عالم و ملک و رای (85^b)

یقین دان که دانسته دادت خدای

چنان غیررا شاه عالم کند

با و ملک و ملت مسلم کند

ترا کرد چون شاه باش انچنان

509 که باشند راضی ز تو بندکان

Īmen lafzı fāriside hemzenüñ kesriyle қаyғusız ma‘ nāsınadır.

Sende ise bu iki haşletden hiçbiri dağı yok cevr ü āzāruñ uçından ḡalk-ı ‘ālem senden bī-zār olup memleket elden çıkup salṭanatuñ zevāl bulmağa qarīb olmışdır. Meşnevī: *نکند جور پیشه سلطانی* *Cevr-piše* vaşf-ı terkībīdür dimişler ba‘ z-ı āhāli bu maḡūle terkībler vaşf-ı terkībī olmağı men‘ idüp ḡasenü’l-vech ḡabilindendür didügi *esb-i lāğar-miyān* şerhinde ve ba‘ z-ı mevāzı‘ da mirāren murūr itmişdür ⁵¹⁰ فَنَدُكْرَ ya‘ nī cefa-piše ve sitemgār olan kimse pādīşāhlık idemez.

Zirā ki ḡurddan çobanlıḡ gelmezdür zālīm kimse pādīşāh olmaḡ ḡurd çoban olmaḡ gibidür ḡoyun sürisi ḡurddan nice remīde ve perīşān olursa ra‘ iyyet dağı sitemgār şehriyārdan öylece rū-gerdān olurlar ve ṭağılup giderler dimekdür. Seydī ‘Alīzāde merḡūm bu maḡāmda ba‘ z-ı terzīkāt īrād itmişdür egerçi ol maḡūle türrehāta ta‘ arruz lağv-ı maḡzdur velākin merātīb-i ezhān ve tefāvüt-i iz‘āna vuḡūf ḡaşıl olmağıçün ta‘ arruz olunmağla ma‘ zūr olmaḡ cā’izdür. Tafşilī budur ki bu beyti şerḡ ü beyān şadedinde olan āhālī-i ā‘ cāmdan biri *ya‘ nī cevr-piše sultān neşevēd* deyü ta‘ bīr ü taḡrīr itmiş ve ḡaşıl-ı ma‘ nāyı beyān eylemiş. Seydī

⁵⁰⁹ “Halkın iyiliğini istemek âlemin sığınağı şahın üzerine farzdır; harap olmuş kullara şah olma ki varlık içindeki yerlere şah olası; din ve dünya da muradına ermemişlere gel ki muradına erişememiş gönülleri lutfunla şad et. İyi insanların gönüllerindeki muradlarını yerine getir ki Allâh’ta sana muradını versin. Cihan halkının isteklerini sen yerine getir ki Allâh’ta seni ulaşmak istediklerine eriştirsin. Ey zâtı temiz kişi Allâh senin eline istediğin hazinenin anahtarını verdi. İyi ve kötü kuluna müjdesini iyilikle ver ki o kimse senden ümitsizle dönmesin çünkü padişahın ümitsizliğe düşen askerler bir diğer padişahın eşğine sığırlar. Ülke ve halka padişahlık etme bilgisini Allâh (sana) vermiştir. Başkası âlemin padişahı olurdu fakat (Allâh) ona mülk ü millet verdi. Kulların senden razı oldular bu yüzden padişah olmak onun gibi sana nasip oldu.”

⁵¹⁰ “Unutma”

‘Alizāde merhūm böyle zann itmiş ki *nekoned* lafzı *neşevēd* ma‘nāsınadır demek ola ve *pişe* lafzı *sultān*’a muzāf ola vaşf-ı terkibi olmaya zarūret-i vezn için hemze maḥzūf ola zann-ı mezbūre binā-i tevcīh-i mezkūrı redd idüp *konēd* şevēd ma‘nāsına olmaḵ tekellüfdür dimiş bundan şoñra le‘alle’l-murād deyü kendü bir gūne tevcīh itmişdür. Maḳşūdı ne idügi ma‘lūm olmaduđı ecilden ḥāşiye-i (86^a) kitābda kelāmını bi‘ibāretili naḳl idüp erbāb nazaruñ fehmlerine ve redd ü ḳabūllerine ḥavāle itmek münāsib görüldi. *پادشاهی که طرح ظلم افکند* *Tarḥ* bu maḥalde resm ü esās ma‘nāsınadır nitekim Ḥāce Ḥāfız dimişdür:

بیا تا کل برافشانیم و می درساغر اندازیم
511 فلک را سقف بشکافیم و طرح نو دراندازیم

Ba‘zılar ‘avārız ve şalgın ma‘nāsına ḥaml idüp izāfet-i beyāniyyedür dimişler beyāniyye olmaḵ lāzım degüldür zūlmi ḥalḳ-ı ‘āleme tarḥ eyleye ya‘nī zūlmi ‘āme-i ḥalḳa şāmil ola demek cā’iz belki ensebdür (Redd-i Sürūrī ve Seydī ‘Alizāde). Ba‘z-ı nūsaḥda *tarḥ ü zūlm efkēd* vāv-ı ‘atf ile vāḳi‘ olmuş ba‘zılar şalgın ma‘nāsını şūret-i izāfete ta‘yīn idüp esās ma‘nāsını şūret-i ‘atfa taḥṣiṣ itmişler vechi zāhir degüldür ḥāşilü’l-keḷām bir pādīşāḥ ki zūlme āgāz eyleye ya‘nī cevr ü bīdāde mu‘tād ola. Ba‘z-ı şurrāḥ bir pādīşāḥ ki zūlm temelini bıraḳdı ya‘nī zūlm bünyād eyledi deyü tefsīr ve sū’-i ta‘bīr itmiş (Redd-i Şem‘ī).

پای دیوار ملک خویش بکند Ḥaḳīḳatde kendü salṭanatınuñ esāsına ḥalel virmiş olur.

پند وزیر ناصح موافق طبع نیامد *ملک را پند* *Veẓīr*-i nāşīḥuñ nuşḥ u pendi pādīşāḥuñ ṭab‘ ma muvāfiḳ gelmedi. Ḥadd-ı zātında egerçi sirişti zūlm ü ‘udvān üzre mecbūl idi ol sebebden naşīḥat ḳabūl itmeyüp bī-ḥuzūr oldı. Fe-emmā bu daḥı cā’izdür ki veẓīrūñ kelāmı nefsinde her çend şaḥīḥ ü dürüst ise de maḥzā bu yüzden saḥt ü dürüst edā ile ta‘bīr itdüginden müte’ellim ola bu daḥı iḥtimāldür ki kendü zūlmünden ḥaberdār olmayup ḥalḳ-ı ‘ālemi āsūde ve fāriḡu’l-bāl ḥayāl eyleye ‘alā-kūlli ḥāl.

بند فرمود و بزندان فرستاد *Veẓīri* ḳayd u bendle ḥabse gönderdi.

⁵¹¹ “Gel, gül saçalım, kadehe mey koyalım; yıkalım feleğın tavanını, yeni bir temel yapalım.”

بسی بر نیامد که بنی عم سلطان بمناعت برخاستند Bu hāl üzre çok zemān geçmedi pādişāhuñ ‘ammizādeleri nizā’ ü huşūmete tūrdılar *و بمقاومت لشکر آراستند* ve pādişāhla muqābele ve muqātele itmege ‘asker cem’ itdiler ve cenge āheng itdiler

و ملک پدر خواستند ve pederlerinin mülkini taleb itdiler.

(86^b) Bir tā’ife ki ol zālīm pādişāhuñ zulm ü ta’addisinde cāna gelmişlerdi ve ‘āciz qalup terk-i diyār ve celā-yı vaṭan ihtiyār idüp eṭrāfa perākende olmuşlardı. *برایشان کرد آمده اند* Ol celālī şehzādelerün yanlarına cem’ oldılar *و تقویت کردند* ve anlara nuşret ü i’ānet itdiler.

و برآنان مقرر گشت ve pādişāhlık *تا ملک از تصرفش بدر رفت* ‘ammizādelerinin üzerine muqarrer oldı. Kıı‘a: *پادشاهی کو روا دارد ستم برزیر دست*

Bir pādişāh ki eli altında olanlara ya’nī re’āyāsına ve qullarına zulmü cā’iz göre.

دوستدارش روز سختی دشمن زور آورست *Dūstdār* vaşf-ı terkībīdür *dūst* ma’şuq ü maḥbūb ma’nāsınadur ve *dūstdār* ‘āşıq u muḥibb dimekdür *dūst-dārende* o taqdirindedür *zūr-āver* daḥı vaşf-ı terkībīdür gālīb ü tüvānā dimekdür ya’nī muḥibbleri ve hevādārları eyyām-ı felāketde ve hengām-ı zarūretde kendüye qavī düşmen olur. Ba’z-ı şurrāḥ ol zālīm pādişāhuñ dostı saḥtlik ve miḥnet günü zorlu ve qavī düşmenidür deyü ta’bīr itmiş. Ba’z-ı şurrāḥ daḥı *dūstdār* lafzını *الذی يتخذة خلیلاً* deyü tefsīr idüp tercümesinde *dūst* tutduḡı deyü edā’ eylemiş. فتأمل

با رعیت صلح کن و زجنگ خصم ایمن نشین Re’āyāyı ‘adl ü dād ile kendüñden rāzī vü hoşnūd eyle ve düşmenden ḥavf itme ve fāriḡu’l-bāl ol.

زیرا که شاهنشاه عادلرا رعیت لشکرست Zīrā ki ‘adl ü dād üzre olan pādişāhuñ re’āyāsı maḥalli düşdükde ve lāzım geldükde leşkerlik iderler ve düşmene cevāb virüp pādişāhı ‘askere bile muḥtāc itmezler dimekdür. Ba’z-ı şurrāḥ bu maqāmda dimiş ki ‘ādil pādişāhuñ leşkeri ra’iyyetdür yāḡūd ma’nā böyle ola ‘ādil pādişāha ra’iyyet leşkerdür. *انتهی کلامه* Ḥafī degüldür ki zikr itdüḡı ta’bīr fi’l-meşel ‘alī dūñür ile dūñür-i ‘alī gibidür mülāḥaza itdüḡı fark çendān vāzıḡ degüldür.

HİKĀYET: *پادشاهی باغلام عجمی در کشتی نشستنه بود* (87^a) Bir pādişāh ḥātırı merbūṭ olduḡı bir dil bilmez ‘acemī ḡulām ḥıdmetkārı ile gemiye girmişler idi.

غلام ديگر دريا نديده بود Gulām-ı mezbūr henūz deryā görmiş ve gemiye girmiş degül idi ve gemi felâketin hiçbir def‘ a görüp geçürmiş degül idi.

و لرزه براندامش افتاد Feryād ü fiğāna başladı و رازی آغاز کرد ve havfından endāmına Her ne deñlü ki mülâtafe idüp lerze vü ra‘şe düşdi. چندانکه ملاطفت کردند آرام نكرت. Her ne deñlü ki mülâtafe idüp oħşamağla havf ü iztırābını def‘ e sa‘y itdiler mecāl olmadı ārām ü qarār bulmadı zann-ı gālib budur ki gulām-ı ‘acemī olmağla gemide olan cemā‘atde anuñ dilini bilür kimse bulunmayup söylemek ile ve tesliye itmek ile havfını izāle ve def‘ e imkān ve çāre olmamışdur ve muğaddemā gulāmı ‘acemī ile tavşif maħzā bu nükteyi ifade için temhīd-i muğaddemedür. Ba‘z-ı şurrāh ‘acemī lafzını aħvāl bilmez deyü tefsir idüp bu nükteden gāfil olmışdur (Redd-i Şem‘i).

ملك را عيش ازو منعص شد Gulāmuñ bu hālinden pādişāhuñ ‘ayşı mükedder ve hātırı perişān ü müşevveş ve dil-teng oldı. Münagğas nūnla ve ğayn-ı mu‘ceme ve şād-ı mühmele ile tef‘il bābından ism-i mef‘ūldur mükedder dimekdür. Bu چاره نمی دانستند. Bu hūşūşda hiçbir çāre bulmadılar.

حکیمی در آن کشتی بود İttifākan bir hikmet-şinās ve ‘ākil kimse ol gemide bile idi.

اگر فرمانی من اورا خاموش کنم Pādişāha eyitdi eger buyurrsañ ben ol gulāmuñ ceza‘ ü feza‘nı def‘ ideyin ve ağlamasın diñdüreyin. پادشاه گفت غایت لطف باشد Pādişāh eyitdi böyle iderseñ ziyāde luğfdur. Ġāyet lafzı luğfa muzāfdur bundan ziyāde luğf olmaz dimekdür fevķ‘al-ħadd memnūn olmağdan ‘ibāretdür.

حکیم فرمود تا غلامرا بدریا انداختند Fi‘l-hāl ol kimse emr eyledi oğlanı götürüp deryāya atdılar. چند غوطه خورد Ġavta şuya ıalmağla dirler ya‘nī birķaç ķerre şuya batdı çıķdı her batup çıķduķça boğazına deñiz şuyı gitmek mülāħazasıyla ğavta ħord ta‘bīr olunur dinilse (87^b) ba‘īd olmaz. مویش بگرفتند و سوی کشتی آوردند Birķaç def‘ a deryāya ıalup çıķduķdan soñra kākülinden tutdılar gemiye yaķın getürdiler.

بهر دو دست در دنبال کشتی آویخت Oğlan cān havliyle iki eliyle geminüñ kıçına ya‘nī dümenine aşıldı. Ba‘z-ı nūsağda dünbāl yerine sükkān lafzı vāķi‘ olmışdur ‘ummān vezni üzre dümen ma‘nāsınadır. Ba‘z-ı şurrāh sükkān lafzı sākinüñ cem‘i olmağı daħı tecvīz itmiş ya‘nī oğlan gemiye yaķın geldükdde cān acısı ile gemide olanlaruñ

damenlerine muhkem şarıldı demek ola hadd-ı zātında bu ma‘ nā fehmden ba‘īd olup ‘ibāretüñ daħı delāleti çendān vāzıh degüldür (Redd-i Seydī ‘ Alīzāde) ve fi’l-ħakīka gemiye qarīb olmağla dāmān-ı sükkān-ı sefīneye destres muħaħkaħ degüldür bu ‘acibdür ki ba‘z-ı şurrāh dümen ma‘nāsına қаt‘an ta‘arruz itmeyüp cem‘-i sākin olmağa қаşr itmiş ziyāde müsteb‘addur (Redd-i Sürürī). كما لا يخفى

ħafī olmaya ki *avīhten* lafzı müte‘addı ve lāzım olur bu maħalde lāzım ma‘nāsıdır. Ba‘z-ı şurrāh bu ma‘nādan ġāfil olup *avīht* lafzı bu maħalde māzī-i mechüldür dimiş ba‘zılar daħı māzī-i ma‘lüm olup ħod-rā lafzını muħadder tıtmış bu maħüle tekellüfata ħācet yoħdur. *چون برآمد بکوشه بنشست و قرار یافت* Oğlan deryādan çıkarılıp gemiye geldügi gibi hemān bir küşede oturup elem ü ıztırābı teskīn ü qarār buldı min-ba‘dı girye vü zārı itmez oldu. *ملکرا پسندیده آمد* Bu resme ħakīmāne tedbīr pādīşaha ħoş geldi istihsān itdi. *گفت درین چه حکمتست* Ĥakīme su‘āl itdi ki bunda ne ħikmet vardur ya‘nī böyle olmağla bu ġulām sākit olduğına ve ārām ü qarār bulduğuna sebep nedür *گفت اول* Lāmuñ sükūnyıladur.

محنت غرق شدن بخشده بود قدر سلامتی نمی دانست Ol ħakīm eyitdi ħikmet budur ki evvel henüz ġarq olmaħ miħneti çāşnisin tātmmamış idi sağlık ħadrini bilmezdi ol sebebden ceza‘ ü feza‘ ider idi şimdi ol felāketi çekdi ölmekden (88^a) ħurtuldı şıħhat ü selāmet ile gemide oturmaħ ‘azīm-i ġanimet olduğın bildi sākit oldu.

همچنین قدر عافیت کسی داند که بمصیبت گرفتار آید Hemçünān ya‘nī ke-zālik şıħhat ü ‘āfiyet ħadrin şol kimse bilür ki muşībete giriftār olup rüzġardan cefā çekmiş ola. Ba‘z-ı şurrāh bu kelāmı şeyħe isnād idüp kışşadan ħişşe i‘tibārına ħaml itmiş velākin ħakīme isnād olunup kelām-ı sābıkuñ temāmı ve baħıyyesi olmağa māni‘ yoħdur (Redd-i Sürürī). Ba‘z-ı şurrāh *ħadr-i ‘āfiyet kesī dāned* ‘ibāretini *ای من يعرف قدر العافية* deyü tefsīr idüp sū‘-i ta‘bīr ile taħşīr itmişdür. *ای يعرف قدر العافية من* dise şaħīħ olurdı. *اى سیر* Sükūn-ı rā⁵¹² iledür ya‘nī ey şol kimse ki bencileyin ġürisne ve cev‘āñ degülsin belki sīr ü şeb‘ānsın. *ترا نان جوین خوش ننماید* Saña arpa etmegi ħoş gelmez ve begenmeyüp yimezsın nefāis istersın.

⁵¹² sükūn-ı rā (K): kesre-i mechüle ve sükūn-ı rā (HP), (HM)

معشوق منست آنکه بنزدیک تو زشتست Senüñ qatũnda qabĩḥ olup ve begenmeyüp yimedüġũñ nesne ki meşelâ arpa etmegidür benüm maq̄bũlũmdür ve ârzũ çeküp istedüġũmdür ammâ elũme girmez.

حوران بهشتی را دوزح بود اعراف Cinânda olan ḥũrĩlere nisbet Ā'raf cehennem görünür. Hũrân⁵¹³ cem'e-i ḥũrĩdür dimişler ba'z-ı ahâlĩ böyle taḥkĩk itmiş ki *ḥũr* lafzı *ḥavrâ'* lafzınıñ cem'idür ḥamrâ ve ḥamr gibidür ḥũrĩ lafzındaki yâ nisbet içündür vâhidũñ cem'e nisbeti qabĩlindendür nitekim gâḥĩ şahşũñ nev'e ya cinse ya şımfa nisbeti maq̄şũd olup yâ-yı nisbet ilḥâk idüp meşelâ rũmĩ ve zenci ve yahũdĩ dirler ḥũrĩ daḥı bu qabildendür gâḥĩ ziyâde keşret maq̄şũd olup elifle nuñla cem' ḥũrân dirler bu maḥalde daḥı böyle ya'nĩ ḥũruñ cem'idür ḥũrĩnũñ cem'i degũldür. Ā'raf cennetle cehennem mâbeyninde bir mevzi'dür ki anuñ aşḥâbı cennet ü cehennem ehlinũñ aḥvâline 'arif ü muḥtali' olduqları içün ol maq̄âma Ā'raf deyü tesmiye olunmuşdur.

ازدوزخیان پرس که اعراف بهشتست Ammâ cehennemde (88^b) mu'azzib olanlara şorsañ anlara nisbet Ā'raf bihiştdür. Beyt:

فرقت میان آنکه یارش در بر
با آنکه دو چشم انتظارش بر در

Yâr u dildârı yanında belki sinesinde olup murâdı ḥâşıl ve ma'sũqına vâşıl olan kimse ile yârından cüdâ düşüp. Beyt:

رحمتی فرما که کار از حد گذشت
514 روی بنما کانتظار از حد گذشت

deyü iki çeşm-i intizârı qapuda nigerân olup ya'nĩ intizâr çeküp iki gözleri qapuda olup yollar gözedüp henüz vaşl-ı cânâna destres bulmayan kimsenũñ mâbeynlerinde çok fark vardır vuşlat-ı dildâr ile zevk ü şafâda kâmkâr olanlar firqat ü hicrânla dîl-fikâr olan talebkârlaruñ ḥâllerinden ḥaberdâr olmasalar 'aceb degũldür.

⁵¹³ Derkenâr: Ḥũr cem'e-i âḥver ve ḥũr-âver 'acem-i müfred maq̄âmında isti'mâl idüp ve edât-ı cem'idḥâl idüp ḥũrân dirler deyü Sũdĩ-i merḥũm beyân itmiş işâbet itmemişdür. (K), (HP), (HM)

⁵¹⁴ "Merhamet buyur ki iş haddini aştı; yüzünü göster ki bekleyiş (özlem) haddini aştı."

ḤİKĀYET: هرمنز تاجداررا گفتند از وزیران پدر چه خطا دیدی که بند فرمودی

Hürmüz Nūṣārevānuñ oğlıdur tahta cülūs itdükde babasınun vüzerāsını ḥabs itdi ḥavāṣ ü muḳarriblerinden baʿzılar ḥikmetini suʿāl idüp didiler ki bunlardan ne günāḥ ṣādır oldı ki ḥabs itdünüz.

Hürmüz-i tācdār گفت خطایی معلوم نکردم ولیکن دیدم که مهابت من در دل ایشان بی کرانست anlara cevāb virüp didi ki günāḥlarına muṭṭalīʿ olmadum velāḳin gördüm ki benden ziyāde ḥavf iderler. Bī-kerān kāf-ı ʿ arabīnün fethi ile bī-ḥadd dimekdür

ve benüm ʿ ahd ü peymānuma çoḳlıḳ iʿtimād ve benden kendülere bī-vech zarar ü gezend olmayacağına iʿtimād itmezler.

Cāʿiz ki benden kendülere zarar iḥtimālī ile ḥavflarından defʿ-i ḍarrā için benüm helākuma saʿy ü ḳaṣd ideler deyü ḳorḳdum.

Kār besten ʿ amel itmekden ʿ ibāretdür yaʿnī bu sebebden

ʿ uḳalānuñ ḳavliyle ʿ amel itdüm bunları iḥtiyāṭen ḥabs eyledüm. Zirā ki

ʿ uḳalā dimişlerdür. Ḳıṭʿa: Ey ʿ āḳıl ü hūṣmend ṣol kimse

ki senden ḥavf idüp emīn olmaya sen daḥı andan ḥaz̄er eyle ṣerrinden ḡāfil (89^a)

olma. Farazā yüz ancılayın kimse ile cengde ḡālib olursañ

da yaʿnī ol kimse her ne deñlü maḡlūbuñ ise de be-her taḳdīr ḥor görmeyüp ve anuñ

zaʿif ḥāline ve ʿ aczine ve kendü ḳuvvet ü zūruña maḡrūr olmayup iḥtiyāṭ ü taḥarrüz

itmek lāzımdur zirā ḳuvvet ü zūr ile muḳābeleyle ḳādir degül ise cāʿizdür ki mekr ü

tedbīr ve ḥīle vü tezvīr ile bir zarar iriṣdüre. Baʿzılar ṣad lafzını ber-āyī ʿ ibāretine

ḳayd tutup farazā ol maḳūle ḥerīfle yüz kerre cengde ḡālib olursañ da deyü taʿbīr

itmişler buʿddan ḥālī degüldür. Görmez misin ki gürbe

ʿ āciz ü ferūmānda olıcaḳ ve ḳaçup ḳurtulmaḡa mecāl ḳalmaduḡın bilicek

pençesiyle ve tırnāğıyla çıkarur ḳaplanuñ gözünü

ol sebebden ḳobanuñ ayaḡını ṣoḳar

ṣerṣıra ḳobud ḳesneḡ ḳaṣla başını urup helāk ide deyü ḥavf ider. Lā-cerem ol baña

zarar iriṣdürmedin ben anı helāk idüp ṣerrin üzerümden defʿ ideyin deyü bu vehmle

ledğ ider. *Ez-ān* lafzıyla mışrā‘-i şānīnūñ mazmūnına işāret olunmuşdur kışşadan hişşe ħod beyāna muhtāc degüldür.

HİKĀYET: *arabdan biri pīrligi Mülūk-ı ‘arabdan biri pīrligi* یکی از ملوک عرب رنجور بود در حالت پیری ħālīnde ve āĥir-i ‘ōmrinde ħasta oldu *امید از زندگانی قطع کرده بود* و za‘f ġālib olup ħayātdan me‘yūs olmış idi *از در درآمد* kapudan fi‘l-hāl bir atlu kimse çıkageldi *و بشارت داد که فلان قلعه را بدولت خداوندی گشادیم* ve müjde vü beşāret idüp didi ki pādīşāhuñ devletinde fülān qal‘ayı feth ü teşhīr itdük *و دشمنان اسیر شدند* ve qal‘ada olan düşmen-i bedkār bi‘esrihim esīr ü giriftār oldılar didi⁵¹⁵

و ol cānibde olan sipāh ü ra‘ıyyet cemī‘an muṭī‘-i fermān ve bende-i sulṭān oldılar didi. (89^b) *ملك چون این سخن بشنید*

Pādīşāh çün bu kelām-ı meserret peyāmı işitdi. *Hasret ü derdle bir āh-ı serd eyledi* *و گفت این مژده مرا نیست* ve didi ki bu müjde baña degüldür

Düşmenlerüm یعنی وارثان مملکت belki düşmenlerüme beşāretdür. *دشمنان مراست* didügünden murādı mülkine vāriş olan eşĥāşdur.

Qıṭ‘a: *amīd biser şud derīg bu sevdāda ‘ōmr-i ‘azīz āĥir oldı ve nihāyet buldı.* *درین امید بسر شد درین امید* *‘azīz* terkīb-i tavşīfīdür. Ba‘z-ı şurrāĥ terkīb-i izāfīdür ve izāfet-i beyāniyyedür dimiş kuşūrı beyāna muhtāc degüldür.

Her nesne ki göñlüm ister vücūda gele ve her ārzū itdügüm suhūletle ħāşıl ola. *در چه در دلم است از درم فراز آید* *Der-īn* lafzı mışrā‘-ı şānīnūñ mazmūnına işāretdür.

‘azīz şıfat ve mevşūfdur ba‘z-ı şurrāĥ izāfet-i beyāniyyedür dimiş bī-vechdür. Mevlānā Sürūrī bu maĥalde Seydī ‘Alīzāde merĥūmı bī-vech taĥṭī‘e ve redd itmişdür ‘ibāretleri ‘ayni ile naql olunmağ münāsib fehmi olındı:

درین امید بسر شد یعنی تمام شد هذه عبارة المولى ابن سیدی علی و قال المولى سرورى لفظ شد اما ماض من شدن بمعنی الصيرورة او بمعنی رفتن و علی التقديرين المعنى المراد منه انه تم ومن غفل عن هذا التحقيق و فسّر بقوله یعنی تمام شد فقد اخطأ و ارتكب الاستدراك

Tevehhüm⁵¹⁶ itdüğü vehm-i maĥzđur erbāb-ı nazara rüşendür. *فتأمل*

⁵¹⁵ oldılar didi (K): oldılar (HP), (HM)

⁵¹⁶ انتهى كلامه İstidrāk tevehhüm (HP), (HM): tevehhüm (K)

امید بسته بر آمد ولی چه فائده زانک Kāfuñ sükūniyladur ya‘nī müddet-i medīd ‘uqde ‘avk ü te‘hīr düşüp el-umūr-ı merhūne riştesiyle beste ve ma‘kūd olan ümīd ü maqşūd hālā egerçi küşāde oldı ammā ne fā‘ide ya‘nī zemānı geçdi ve fırsat fevt oldu. Beyt: *Âhîr* oldı ‘ömr çün geçdi hevā şimden girü

Neyleyin el virdügin dünyā baña şimden girü

Zānk ya‘nī bu cihetden ki *عمر گذشته باز آید* geçen ‘ömrine kil-k-i ümīdi yoqdur zemān-ı şebāb ve evān-ı şevk ü tāb ‘avdet itmek ihtimāl degüldür (90^a) huşūl-ı me‘mūlıyla muğtenem ü hoş-hāl ve peyām-ı fetḥ ü fütūḥla mesrūrü’l-bāl olacaq zemānum geçüp ‘ömrüm âhîr ve zemān-ı ecelüm ḥāzır olmışdur. Kıı‘a:

کوس رحلت بکوفت دست اجل Dest-i ecel rihlet kūsını çaldı ecel geldi ve göçmek lâzım oldı. *ای دو چشمم وداع سر بکنید* Ey iki gözlerüm başa vedā‘ eyleñüz zīrā ḥāk olup biribiriñüzden cüdā olsañuz gerekdür. *ای کف دست* [Kef-i dest] izāfetledür el ayası dimekdür pençe murāddur *و ساعد* [Sā‘id] bilek ma‘nāsı maqşūddur *و بازو* [Bāzū] mirfaqdan ketfe varınca olan ‘uzvdur ki qaraca dirler. *همه تودیع یکدگر بکنید* Cümleñüz biribiriñüzle vedā‘ eyleñ dimekdür. *بر من افتاد مرگ دشمن کام* Üzerime mevt düşdi ki düşmenler maqşūdı ve dil-h‘āhı idi ya‘nī a‘dā‘ benüm mevtüm isterler idi murādları ḥāşıl oldı. *Düşmen-kām* lafzı *merg*’üñ şıfatıdır ba‘z-ı şurrāḥ *merg* lafzı *düşmen-kāma* muzāfdur dimiş bī-vechdür. *آخر ای دوستان گذر بکنید* Bu kelāmuñ ma‘nāsında erbāb-ı ‘uqūl ü aşḥāb redd ü qabūl ihtilāf itdiler ba‘zılar dimişlerdür ki *güzer* mürür ma‘nāsına olup *be-güzerid* demek murāddur ya‘nī uğrayup benüm ḥālümü görñüz ve ba‘zılar bu mücmel ‘ibāreti *عبرت بکیرید و مرأ ببینید* ⁵¹⁷ ma‘nāsına ḥaml itmişlerdür ve ba‘zılar vaqt-ı rihletdür gelüp beni ‘iyādet ü tevdī‘ eyleñüz dimekdür dimişler ve ba‘zılar buña zāhib olmışdur ki *güzer* terk ü i‘rāz ma‘nāsına olup *güzer bikonīd* lafzınuñ mef‘ūlı liqāşdi’t-ta‘mīm ⁵¹⁸ maḥzūf ola ya‘nī her vaz‘-ı nā-qabūl ve fi’l-i ğayr-ı ma‘kūl ki sebep-i bu‘d ü ḥicāb evvelā cümlesin terk eyleñüz ve ḥaqqā lāyıq

⁵¹⁷ “Beni görün ve ibret alın.”

⁵¹⁸ “Genelleme amacıyla”

ā' māl-i şāliḥa⁵¹⁹ işleñüz. *Āḥir* lafzı fārisī şarfdur⁵²⁰ nitekim Türkīde *gel āḥī bilürsin āḥī* dirler ve ba' zılar bunu daḥı tecvīz itdiler ki *āḥir* lafzı 'āḳıbet ma' nāsına olup mışrā' -ı evvelüñ mazmūnına maşrūf ola ya' nī 'āḳıbet baña mevt irişdi ve ba' zıların muhtāri budur ki *bikonīd* lafzı muzāri' muḥātabuñ cem' i olup güzer *ḥ'āhi kerd (90^b)* ma' nāsı maḳşūd ola ya' nī 'āḳıbet siz daḥı bencileyin dünyādan güzer itseñüz gerekdür bencileyin ġāfil bulunmak ḥafī buyurulmaya ki zıkr olınan tevcihātuñ her birine erbāb-ı ṭab' dan bir cem' zāhib olup maḥal-i baḥş olduğı cihetden ve fi'l-ḥaḳīka *لكل و جهة*⁵²¹ feḥvāsınca her biri leṭāfetden ḥālī olmaduğı ecelden cümlesi şebt olunmaḳ münāsib fehmi olundu bu maḳūle mevzā' da mezāyā-yı me' ānī ve leṭāif-i vücūh mābeyninde olan merātibüñ tefāvütüne şariḥan ta' arruz itmeyüp aşḥāb-ı i'tibārdan olan aḥyāruñ iḥtibār ü iḥtiyārlarına müfevvez olduğı sābıkan mezkūr olmuşdur ve ba' zılar cem' -i muḥātab olmaḳ iḥtimālin ḳadḥ idüp iki redīfüñ birinden ma' nā-yı emr ve birinden ma' nā-yı istiḳbāl murād olmaḳ şıḡaları mütteḥid olduğı taḳdīrce daḥı ' uyūbdandır didiler ve ba' zılar tecvīz ü istiḥsān idüp telaḳḳı-i bi'l-ḳabūl itdiler. *روزگارم بشد بنادانی* Benüm ' ömrüm bilmezlikle ġafletle geçdi gitdi evḳātum zāyi' ve ruzgārum hebā oldı. *من نکردم شما حذر بکنید* Bu kelāmuñ tevcihinde daḥı erbāb-ı naẓar iḥtilāf itmişlerdür ba' zılar *men ḥazer nekerdem şumā ḥazer bikonīd* ma' nāsına ḥaml itmişlerdür ya' nī ben ' ömrümi telef geçürüp hevā vü hevese ve ārzū-yı nefse şarf itmekden ḥazer itmedüm ġaflet itdüm siz bārī ḥazer eyleñüz benden ' ibret aluñuz ve ba' zılar bu ma' nāyı ḳabūl itmeyüp dimişler ki *bikonīd* lafzınıñ mef' ūlī liḳaşdi't-ta' mīm ḥazf olunmuşdur ya' nī ben nādānlıḳ etdüm ā' māl-i şāliḥadan ve ṭā' āt-ı maḳūleden ḥiçbir nesne işlemedüm siz ḥazer eyleñ ki benüm gibi olmayasuz ve fırsat fevt olmadan sa' y idüñ ki zād-ı āḥiret taḥşīl idesüz.

ḤİKĀYET: *شامی بر بالین تربت یحیی پیغامبر علیه السلام معتکف بودم در جامع دمشق* Şām-ı şerīfde Cāmi' -i Benī Ümeyyede Yaḥyā Peyğamber ' aleyhi's-selāmuñ mezār-ı şerīfi

⁵¹⁹ ā' māl-i şāliḥa (K), (HP): ' amel-i şāliḥa (HM)

⁵²⁰ şarfdur (K): serfdür (HP), (HM)

⁵²¹ Kur'ān-ı Kerīm, Bakara, 2/148: "Herkesin yöneldiğı bir yön vardır."

üzerinde temām bir yıl mu‘tekif oldum. *Bālīn* ũñ *türbet* lafzına izāfeti müşebbehün bihün müşebbehe izāfeti (91^a) kabīlündendür. Yahyā Peyğamber ‘aleyhi’s-selāmuñ türbe-i muṭṭaharların yaşdandum dimekdür mülāzemetden kināyetdür bu dağı cā’izdür ki ser-i merḳad-i münevverlerinde olan ḥacere iddi‘āen *bālīn* iṭlāk idüp bi-tariḳı’l-isti‘āre kabr için *bālīn* işbāt idüp başı ucında demek murād ola. Ba‘zılar dirler ki *bālīş* ve *bālīn* ‘ibāretleri ‘atebe-i bāba iṭlāk olunur ki ḳapunuñ işigi murāddur. Bu taḳdīrce türbeden murād ḳabr-i şerīfī muḥteví olan muḥavvaṭa ve buḳ‘a olur be-her taḳdīr Şeyḫ Sa‘dīnün maḳşūdı Ḥazretün mezār-ı pür-envārlarına mülāzemet ve ol cāy-ı pür-şafāda i‘tikāf ü iḳāmetdür gerek başı ucında gerek ayağı ucında olsun. *میلوک یکی از ملوک عرب که به بی انصافی موصوف بود اتفاق بزیارت آمد* Mülūk-ı ‘arabdan biri ki ‘adl ü inşāfdan biri olup ḳulm ü bīdādla mevşūf ü ma‘rūf idi ittifaḳan Ḥazretün merḳad-ı muṭahhari ziyāretine geldi *و نماز کرد و دعا* ve namāz ḳıldı ve du‘ā eyledi *و حاجت خواست* dağı ḥācet dileyüp rūḥ-ı pür-fütūḥlarından istimdād itdi. Beyt: *درند غنی بنده این خاک درند* Gerek faḳīr ve gerek ḡanī cümlesi bu āstānenün bendeleridür istiḡnāya mecāl yoḳdur. Ba‘z-ı şurrāḥ *ḥāk-ı der*’den murād ol āstānenün ḥıdmetkārlarıdır dimiş ba‘īd degüldür fi’l-ḥaḳāḳa cihān ḥalḳı anlara bende olsa revādur. *و آنان که غنی ترند محتاج ترند* Ziyāde ḡanī olup devlet ü cāḥ şāḫibi olanlar bu ṭā’ife-i ‘aliyyenün ḥüsn-i teveccüh ve iltifātlarına ziyāde muḥtāclardur. Beyt:

پادشاهان جهان چون بغمی خسته شوند

⁵²² لطف و همت زدر گوشه نشینان طلبند

Ba‘dehu baña müteveccih oldı ve eyitdi.

Cā lafzı *از آنجا که همت درویشانست و صدق معمله ایشان خاطری همراه من کنید* mevāzı‘da bir maḳām-ı ma‘nevīden ‘ibāretdür ki bu maḫalde himmet-i dervīşānla müfesserdür ve *ez-ān* rüy ve *ez-ān* sebeb ve *ez-ān* cihet ve bināen ‘alā-zālik ma‘naları maḳşūd olan (91^b) yerlerde dağı müsta‘meldür nitekim bu ḳıṭ‘ada vārid olmuşdur. Ḳıṭ‘a:

⁵²² “Cihan padişahları ne vakit sıkıntıda olurlar o vakit köşesinde oturanlardan himmet beklerler.”

يا رب از انجا كه هست در حق اهل كناه
رحمت تو بى عدد لطف تو بى انتها
از سر جهل آنچه كرد بنده ناچيز تو
توبكرم و عفو كن چون بتو كرد التجا⁵²³

Hülāşa-i kelām dervişlerüñ Cenāb-ı Hāḡ ile mu‘āmeleleri dürüst olduğı cihetden elbette himmet ve teveccühlerinde te’shīr muḡarrerdür aña binā’en sizden recā iderin ki teveccüh-ı ḡāḡıruñuz ve luḡf ü himmetüñüz baña hem-rāh idesüz ve’l-ḡāşıl dervişlerüñ himmetleri ve şıdḡ-ı mu‘āmeleleri muḡtezāsınca sizden teveccüh-i ḡāḡır recā iderüz dimekdür. Ba‘z-ı şurrāḡ bu taḡḡıḡden ḡāfil ve mevārid-i isti‘mālden bī-ḡaber olup dimiş ki lafz-ı cā feyz-i ilāhīden ‘ibāretdür zīrā dervīşanuñ himmetleri Hāḡ Te‘ālā ḡazretinüñ feyz ü fazlındandır kendü nefslerinden degüldür. Bu kelām şaḡīḡdür ammā ‘ibāret-ı mezkūre ile ol ma‘nā murād idüğü müselleme degüldür (Redd-i Sürürī). Ba‘z-ı şurrāḡ daḡı derün-ı dil ü cāndan dimekdür dimişler. Ba‘zılar bu ma‘nāyı ḡabūl itmeyüp nefsinde ba‘id olduğından ḡaḡ’ı naḡar ḡāḡırī lafzı müstedrek olur dimişler ḡadd-ı zātında ba‘id olduğı muḡarrerdür ammā müstedrek olur didüğü zā’id sözdür (Redd-i Seydī ‘Alīzāde ve Sürürī). فتأمل

انديشنام
گفتم بر رعیت ضعیف رحمت کن
تا تا از دشمن قوی رحمت نبینی
بیازوان توانا و قوت سر دست
خطاست پنجه مسکین ناتوان بشکست
بتر سد آنکه برافتادگان نبخشاید
Bāzuvān bāzū’nuñ cem‘idür *ser-i dest* bu maḡalde pençe ma‘nāsına ya‘nī ḡavī bāzūlar ile ve ḡuvvet-i pençe ile
miskīn ü nātūvānuñ pençesin şımaḡ ḡaḡādür. *Sikest* bu maḡalde şikesten ma‘nāsınadır. *Bitersed* muzāri‘dür emri ḡā’ib ma‘nāsınadır miskinlere ve üftādelere teraḡḡum itmeyen ḡavf eylesün

⁵²³“Ya Rab günah ehli için makamında (makam-ı manevide) senin rahmetin sonsuz senin lutfun hudutsuzdur. Senin değersiz kulun cahil aklıyla o nesneyi (kabahati) eyledi. Tövbekarım ve günahımı affet ki sana sığındık.”

ba' zılar dimiş ki cā' izdür ki (92^a) *netersed* nūnla olup istifhām-ı inkārī ola ya' nī havf itmez midür şol kimse ki üftādelere terahhūm itmezdür.

دست نگیرد دست که گر ز پای درآید کسش نگیرد دست Zīrā zillet vāqī' olup üftāde ve düşkün olursa ve başına hāl gelüp ayağda qalursa ve faqīr ü zebūn düşerse kimse aña dest-gīr ü mu'īn ü zahīr olmazdur. *Kī* lafzı rābīta olmak dağı cā' izdür. *هر آنکه تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت* Her kimse ki yaramazlık tohmını ekdi ve eylik ümīd eyledi. *Kīst* kāf-ı 'arabīnūñ kesriyledür. *Çeşm* ümīd ma' nāsında müsta' meldür ya' nī her kimse ki bedkār olup fuqarāya zulm ide ve felāh bulmağ ve itdūgi yanuña qalmağ tevaqqū' eyleye.

دماغ بیهده پخت و خیال باطل بست Taşavvur-ı bāṭıl ve fikr-i muhāl eyler demekden 'ibāretdür. *Bihūde* bī-fā'ide ma' nāsınadır ve *dimāğ*'dan murād fikrdür zīkr-i maḥall irāde-i hāl qabīlündendür. *ز گوش پنبه برون آر و داد خلق بده* Qulağūndan ğaflet penbesini çıkar ve halka 'adl ü dād eyle. Hafī olmaya ki *dād* lafzı aşda 'aṭā ma' nāsınadır ism-i maşdardur meşelā dād ü dihiş dirler Türkīde virgi didükleridür şoñra tağlīb olup sâ'ir 'aṭāya meyānında 'adl 'aṭasına isti' māl olunmuşdur. *اگر تو می ندهی داد* Eger sen 'adl ü dād itmez iseñ *روز دادی هست* bir rūz-ı cezā ve yevm-i 'adl vardur ya' nī ğāfil olma şöyle ki dünyāda 'adl itmeyesin āhīretde mes'ul olursın.

Meşnevī: *بنی آدم اعضای یکدیگرند* Benī Ādem ma' nāda biribirinūñ 'uzvları meşābesindedür ya' nī cümlesi cesed-i vāḥid gibidür

خلقکم من نفس واحدة 524 *zīrā* ki aşl-ı ḥilqatda *زیرا که در آفرینش زیک گوهرند* fehvāsınca cümlesi bu gevherden ve bir zātdandur ki murād Ḥazret-i Ādem peygamberdür 'aleyhi's-selām.

آفرینی ism-i maşdardur ḥilqat ma' nāsınadır. *چو عضوی ببرد آورد روزگار* Rūzgār bir 'uzvı derde mübtelā itse *دگر عضوها را نماند قرار* sâ'ir ā'zānūñ dağı qararı ve ārāmı qalmaz ol derdnāk 'uzvuñ veca'ı ve iztirābı ğayrı 'uzvlara bile sirāyet eyler. Lā-cerem kendüyi (92^b) benī ādemden 'add eyleyen her ferd bu ma' nādan ḥişşedār olmayacağ nāmerd olur fi'l-ḥaḳīqa şart-ı insāniyet ve muḳtezā-yı qā'ide-i mürüvvet budur ki ba'z-ı insānūñ ḥuşūşā nefis-i vāḥid meşābesinde olan yār-ı cānuñ derd ü

⁵²⁴ Kur'an-ı Kerīm, A'rāf, 7/189: "...sizi tek bir nefisten (Hz. Ādem) yarattı.."

belāya giriftār olduğda sen daḥı müte'sşir olup hem-derd ü ğam-ḥ'ār olasın belki şart-ı İslām daḥı budur ve ḥadīs-i şerīf: من حسن اسلام المرء ان يحبّ لاخيه ما يحبه لنفسه⁵²⁵ Bu fehvāyı nāṭık ve bu müdde'āya muvāfiq güvāh-ı şādıqdur. *تو کز محنت دیگران بی غمی* Sen ki ğayrılarıñ miḥnet ü derdinden ğam çekmezsın ve bī-çārelerle muḳayyed degülsın. *نشايد که نامت نهند آدمی* Saña insān dimek lāyık degüldür zīrā eger insān olayduñ ve ādemilik ma'nāsın bileydüñ elbette miḥnet-zedelerüñ ḥālinden āġāh olurduñ ve anlarıñ derdinden derūnuñda elem ü ıztırāb bulurduñ.

ḤİKĀYET: *درویشی مستجاب الدعوة در بغداد بديد آمد* Bağdād şehrinde müstecābü'd-da' ve bir dervīş zuhūra geldi. *حجاج يوسف* İbn lafzı maḥzūfdur.

بخواندش و گفت دعای خیر بر من کن Ḥaccāc-ı zālīm ol 'azīzi da'vet idüp getürdi ve ḥayr du'ā istedi baña ḥayr du'ā eyle didi. Ba'z-ı ahālī bu maḥalde ḥazret-i şeyḫe i'tirāz idüp dimişler ki Bağdād şehri ḥulefā-i 'Abbāsiyye 'ahdinde bünyād olunmuşdur. Ḥaccāc-ı zālīm ḥod andan niçe müddet⁵²⁷ Benī Ümeyye zemānında gelmişdür ḥafī olmaya ki Bağdād-ı ḳadīmdür nihāyet ḥulefā-i 'Abbāsiyye zemānında sūr-ı binā olup ma'mūr u ābādān olup dārü'l-ḥilāfe olmuşdur. *گفت خدایا جانم بستان* Ol 'azīz du'ā idüp didi ki: “Yā Rab! Ḥaccābuñ ruḫımı ḳabz eyle.

گفت از بهر خدا این چه دعاست Ḥaccāc ta'accüb ü istiġrāb idüp eyitdi: Allāhu Te'ālā bu nice du'ādur ki benüm ḥaḳḳumda eyledüñ. Mışrā' :

گفت این دعاء خیرست ترا و جمله مسلمانانرا Dervīş eyitdi saña ve cümle ehl-i İslāma nāfi' olan ḥayr du'ā budur zīrā sen olmak ile iktisāb-ı (93^a) me'semden ve irtikāb-ı mezālīmden ḥalāş olursın müselmānlar daḥı senüñ şerrüñden emīn olup belādan ḳurtulurlar. Meşnevī: *ای زبردست زیر دست آزار* Zeber-dest güçlü ve ḳuvvetlü dimekdür. Zir-dest maḥkūm ü maḥhūr dimekdür *zir-dest-āzār* 'ibareti vaşf-ı terkībīdür *zeber-*

⁵²⁵ Hadīs-i Şerīf, “Kişinin kendisine faydalı olmayan ve kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi iyi ve güzel müslüman olmasındandır.”

⁵²⁶ Hadīs-i Şerīf, “Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe (kâmil manada) iman etmiş olamaz.”

⁵²⁷ niçe müddet (K): niçe müddet-i muḳaddem (HP), (HM)

dest lafzının şıfatıdır ya' nî ey eli altında olan zu' afāya cefā ve āzār idici zālīm-i zeber-dest *بازار این بماند تا کی بگرم* bu bāzār ne zemāna dek germ alur ya' nî elbette bir gün fenā bulsa gerekdür 'āil olan dünyā devletine maqr r olup 'ibādu'llāha z lm itmez. *بچه کار آیدت جهانداری* Pādişāhlı senün nee yarar ya' nî salanata lāyı degülsin. *مردم آزاری* *Ki* lafzı *ez ma' nāsın* adur yā-yı maşdariyyedür merdüm-āzārlıdan mevt n bihterdür dimekdür. Ba' zılar *ki* lafzını ta' l l i n t tup yā-yı iāba aml itmişler ya' nî senün mevt n ayırludur z rā merdüm-āzārsın ve alka cefā idicisin ba' zılar bunu daı cā'iz görmişler *ki* yā-yı iāb olduı tad rce *merdüm-āzār* vaşf-ı terk b  olmayup senün mevt n yegdür z rā alkı incid rsin demek ola tevcih-i evvel 'ayb-ı k fiye i' tirāzından eslem olduı cihetden tercih olursa müsellemdür.

HİKAYET: *یکی از ملوک بی انصاف پارسایی را پرسید که از عبادتها کدام فاضلترست*

Zālīm pādişāhlardan birisi bir şālih   zāhid-i 'az ze Şordı ki 'ibādetlerden angısı efdaldur. Ba' z-ı Őurrāh mu' tādı üzre bu maalde daı dimiş ki *m l k* lafzı meks r olup *bi-insāf* lafzına muzāf olmuşdur. Ba' z-ı ahāl  daı her maalde anı redd itmege mültezim olup bu maalde daı dimiş ki terk b-i izāf  degüldür belki terk b-i tavşif d r g libā Őārih-i mezb r fāriside muzāf meks r olduı gibi mevş f daı meks r olduın bilmezdir bu sebebden her mevaзі' da elbette meks r muzāf olur zann ider. *انتهی کلامه. گفت ترا خواب نیم روز.* (93^b) 'Aziz eyitdi: nişf-ı nehārda ya' nî z hra arib zemānda olan nevm ki aa ayl le dirler add-ı zātında mesn ndur Őulehāya nisbet cümle t ' ātdandur āşşaten senün aunda efdal 'ibādetd r.

نیازاری *آن* lafzıyla müşārün ileyh olan *yek nefes* 'ibāretidür ya' nî t  ki ol bir nefesde ve bir demde alkı incitmeyesin z lm nden emin   cevrunden ās de olalar böyle ma' n  virmek daı cā'izdür ki t  ki sen ol 'ābda iken alka bir dem cefā itmeyesin rāhat olalar bu tad rce müşārün ileyh olan *h'āb* 'dur. ıt' a:

ظالمیرا خفته دیدم نیم روز Bir zālimi öyle zemānında uyur gördüm.

گفتم این فتنه است خوابش برده به Didüm ki bu fitned r vücudı alka zārardur fitne-i n 'im olmak ayrdur. *آنکه خوابش بهتر از بیداریست* Şol Őaş ki anu uyuması uyanıqlıından

hayırlu ola. *به زندگانی مرده* *آنچنان بد* Ol maḳūle bed-zindegānī hayātda olmaḳdan ölmek yegdür ba‘z-ı şurrāḥ ancılayın yaramaz ve nā-ma‘ḳūl dirlikden ölmüş yegdür deyü ta‘bīr itmiş.

HİKĀYET: *یکی را از ملوک شنیدم که شبی در عشرت روز کرده بود و در پایان مستی میگفت*

İşitdüm ki pâdişāhlardan biri bir gice şabāḥa dek ‘ayş ü ‘işret idüp şoḥbet āḥirinde ve mestlik şoñunda bu beyti oḳur idi. Beyt: *آلمده بیه مارا بجهان خوشتر ازین یکدم نیست* Ālemde bize bundan laṭif ü ḥoşter bir dem ve bir vaḳt yoḳdur. Bu daḫı cā’izdür ki mezkūr olan *yek dem* ‘ibāreti müşārün ileyh olup menfī olan *dem* lafzı muḳadder ola be-her takdīr maḳşūd dem bu demdür dimekdür. *زیرا کز نیک و بد اندیشه و از کس غم نیست* Zīrā bu demde āşlā nīk ü bedden endīşe vü teşevvüş ve ḥiçbir kimseden ḥavf ü elem ve ḡuşşa vü ḡam yoḳdur fi’l-ḥaḳīḳa bezm-i insde rindāne bir keyfiyyet el virür ki ‘aḳl pāy-bendliğinden ḳurtulup bī-bāk ve bī-pervā olup nīk ü bed mülāḥazasına ve ḥayr ü şer endīşesine fırsat (94^a) ü mecāl ḳalmaz zebān-ı ḥāl ve lisān-ı maḳālle bu mazmūnı tekellüm ve bu terāne ile terennüm eyler. Beyt:

Ey göñül var ise bir zerre ḳadr-i ‘irfānuñ
‘Usr ü yusrını ḳayıрма bu fenā dünyānuñ

Hāfiz:

ز باده هیجت اگر نیست این نه بس که ترا

دمی زوسوسه عقل بیخبر دارد⁵²⁸

Ba‘z-ı şurrāḥ bu ‘ibāreti vaşf-ı terkībī ḥayāl idüp *nīk-endīşe* ve *bed-endīşe* taḳdīrindedür dimiş ve şerḫinde zīrā eyü fikirlüden ve yaramaz fikirlüden ve kimseden ḡam yoḳdur ya‘nī dostdan ve düşmenden ve kimseden bu dem ḡuşşa ve ḥavf yoḳdur deyü ta‘bīr itmiş. *ولا یخفی مافیہ*

برویشی برهنه دربرون بسرما خفته بود گفت İttifāḳan ṭaşrada şovuḳda ‘uryān bir dervīş nātüvān yatur idi pâdişāhuñ bu sözün işidüp eyitdi. Beyt:

⁵²⁸ Hāfiz-ı Şīrāzī: “Şarapdan eḡer sana ḥiç fayda yok ise bu fayda yetmez mi ki seni bir an aklın vesvesinden uzak tuta.”

Der-‘ālem kesī nist taqđırindedür ya‘nī ey pādişāh ki cümle halkdan mümtāz ü ser-firāzsın senüñ devlet ü iqbālüne vāşıl olmuş ‘ālemde bir ferd yoqđur. *غمت نیست غم ما هم نیست*. *İstifhām-1 inkārīdür* ya‘nī tütaym ki senüñ guşşa vü ğamuñ yoqđur ya bizüm ğamumuz dađı⁵²⁹ yoq mıdur fuqarānuñ āhvāli dağı senden şorulmaz mıdur. Ba‘z-1 şurrāh *و زاد في الطنبور نغمة*⁵³⁰ fehvāsınca bu tevcihi dağı cā‘iz görmiş ki hem ğam ma‘nāsına lafz-1 ‘arabī olup farz idem ki senüñ ğamuñ yoqđur ya bizüm ğamumuz saña lāzım olan ğam degül midür dimek ola (Redd-i Şem‘î). Ba‘z-1 şurrāh bu beyte böyle ma‘nā virmiş ki senüñ ğamuñ olmadığı gibi bizüm dağı ğamumuz yoqđur bu huşuşda senüñ pādişāhlıđuñ ile bizüm gedāluđumuz yeksāndur mābeynimüzde fark ü tefāvüt yoqđur (Redd-i Sürürî). Erbāb-1 tab‘a rüşendür ki ħadd-1 zātında egerçi bu kelām şahihdür ve böyle dimege kâdir dervişler dağı bulınur ammā bu maħalde mezkūr olan derviş bu ma‘nadan bi-ħaber ve ol miskīnüñ maqşūdı hemān sīm ü zerdür siyāk-1 kelām bu müdde‘āya temām delīl-i vāziħdur zīrā kendüyi ol maqāma vāşıl ve dünyādan bu mertebe istiğnā ħāşıl iden ‘āşık-1 şādıklar (94^b) Beyt:

Şāhlar işigine gitmezler

Şurre vü nukre qabul itmezler

Dervişüñ bu sözi pādişāha hoş geldi.

Surre şād-1 mühmelenüñ zammıyla ve rā-yı mühmelenüñ teşdīdi ile kīse ve hemyān ma‘nāsınadır ya‘nī pādişāh bir kīse ile biñ dāne dīnārı eliyle pencereden taşra çıkarup eyitdi: ey derviş dāmenüñ tüt ve etegüñ aç. *Derviş* eyitdi: *گفت دامن از کجا آرم که جامه ندارم*.

Cāme olmaq gerek ki dāmen ola

Qaftanum yoq dāmeni qanda bulayın

⁵²⁹ ğamımız dağı (K), (HP): dağı ğamımız (HM)

⁵³⁰ “Tamburda bir başka nağme peyda oldu.”

Mevlānā Cinānī merhūmuñ *Cāme Kaşīdesi* ol faķīr-i pūr-melālūñ ḥasb-i ḥālī olup
lisān-ı Cinānī gūyā ol eşnāda anuñ feḥvāsıyla gūyā idi bu ebyāt ol kaşīdedendür bu
maḥalde ĩrādī fi'l-cümle mezeden ḥālī degüldür. Nazm:

Baņa bir cāme naşīb eyledi bu devr-i felek
Görmedi ancılayın cāme dahi ins ü melek

Farķ olunmaz etegiyle yaķası çākinden
Ne yaķa ķaldı fenā bulmadıg anda ne etek

Her ezildükçe ezildi yüregüm miḥnet ile
Her delindükçe delindi bile yanuñca yürek

Peşķir eyler idüm sofraya ammā nideyin
Sofra yoķ ḥücrede ğam-ḥānede yinmez yiyecek

Var iken dāmeni çārūba ne ḥācet ammā
Değişürdüm anı çingāne eger virse elek

Elem-i faķrla bir özge belādur çekerin
Yırtılup her yiri ayrıldı dirīgā çekerek

Geyicek her ṫarafından yürüdükçe dökülür
Āşiyān itmiş anı kehle vü burgūş u böcek

Yilerek dāmeni ālūde vü şad-çāk oldı
Kesdürürdüm etegin bārī eger çıkısa yelek

Açılan şerhaları şerh-i ğam-ı fakra dehen

Yırtılan pāreleri zīver-i her hār u hasek

پادشاهرا برضعف حال او رقت زیاده کشت خلعتی بران مزید کرد و بیرون فرستاد Pādişāh ol faķīrūn za' f-1 hālīne ve faķr u felāketine ziyāde riķķat ve merħamet idüp ol biñ filorinūn üzerine bir hil' at ziyāde kıilup taşra dervīşe gönderdi.

درویش آن نقودرا باندک مدت بخورد و تلف کرد و باز آمد (95^a) Dervīş ol meblaġı az zemānda yedi içdi ve ħarc ü telef idüp yine pādişāh ķapusına baħre geldi. Beyt:

شeyħ Sa' dī ol dervīşūn hālīni beyān idüp eydür ki: ' aķl-ı ma' āş kaydından āzāde olan dervīşānuñ elinde māl ķarār itmez.

نه صبر دردل عاشق نه آب درغربال Dil-i ' āşıķda şabr u ġirbālda āb ķarār itmedüġi gibi ya' nī bu maķūle bī-ķayd eşħāsuñ ellerine giren māl daħı hemān buña beñzer geldüġi gibi ŧurmaz gider. Ba' z-ı şurrāħ Türkīde *ķalbir* didükleri *ġirbāl* lafzından taħrīfdür dimiş bir şāriħ daħı taħrīf olmaġı men' idüp fārisīde ġirbāl ' arabīde münħal ve Türkīde *ķalbir* dirler her biri bir lisāna maħşūş lüğatdur deyü iddi' ā itmiş. Ĥafī olmaya ki ġarbīl lafzı daħı müsta' meldür. Ba' zılar başķa lüğat ' add itmişler. Ba' zılar ġirbālūn imālesi ŧutmuşlar be-her taķdīr zāhir olan budur ki Türkīde olan *ķalbir* ġarbīlden taħrīf ola şāriħ-i mezbūruñ muṭlaķā taħrīfi men' itdüġi maķbūl ü müvecceħ degüldür. *کما لا یخفی . که را پروای او نبود .* İttifāķan ol dervīş bir vaķitde geldi ki pādişāh anuñla muķayyed olacaķ hālde degül idi salṭanat umūrına ve devlet mühimmātına meşġül idi evvelki gibi şevķ ü neşāṭı ve feraħ ü insibāṭı yoġ idi.

حالش بگفتند Dervīşūn hālīni ' arz itdiler ve naķdini telef idüp tekrār celb-i māl için ibtizālle su' āl maķāmında olduġın bildürdiler. *بهم برآمد* Bī-ħuzūr ü münķabız oldu *درهم کشید* ve ' abūsü'l-veħ oldu dimekdür Türkīde yüzini buruturdı deyü ta' bīr olunur bunuñ emşāli mevāzi' da i' tirāzdan kināyetdür.

و از اینجا گفته اند اصحاب فطنت و خبرت که از حدت و سورت پادشاهها بر حذر باید بودن Bu sebebden ya' nī pādişāħlaruñ evķātı ve aħvāli muħtelif olduġı için erbāb-ı zekā vü fiṭnat ve aşħāb-ı tecrübe vü ħibret dimişlerdür ki (95^b) pādişāħlaruñ ħiddet ü süret ve ķahr ü saṭvetinden ya' nī ħişm ü ġazabından ħazer üzre olmaķ gerekdür. *Hubret* ħānuñ

zammı ve kesriyle tecrübe ve imtiḥān ma‘nāsınadır kesr-i ḥā’ya қаşr idenler taқşır itmişdür ve ḥabīrlık ma‘nāsınadır diyenler āşl ma‘nāsına vāqıf olmamışdır (Redd-i Sūrūrī, Seydī ‘Alīzāde, Şem‘ī).

که غالب همت ایشان بر معضلات امور مملکت متعلق باشد Zīrā ki pādişāhların eger ekşer-i zemānda himmetleri ve iştiğālleri umūr-ı memleketün mühimmātına ve aḥvāl-i salṭanatuñ müşkilātına müte‘allık ve tedbīr-i kāre maşrūf olur. *Mu‘zīlāt* lafzen ve ma‘nen müşkilāt gibidür *تحمل ازدحام عوام نکنند* avāmuñ keşret ü izdiḥāmına ḥuşūşā ḥuṭām-ı dūnyā için ṭama‘-ı ḥāmla gelen nüfūs-ı zā’i’nün ğılzet ü ibrāmına қаṭ‘ā taḥammül itmezler. Meşnevī: *پادشاه بود نعمت پادشاه* pādişāhuñ ni‘meti ḥarāmdur şol şaḥşa *که هنگام فرصت ندارد نگاه* fırsat zemānını gözlemeye her zemānı bir bile aḥvālden ḥaberdār olmaya. *مجال سخن تا نبینی زپیش* Güftāre mecal ü fırsat var mıdur ve söylemenün vaḳti ve zemānı mıdur kelāma şūrū‘dan muḳaddem görmeyince ve bilmeyince *ببیهوده گفتن میر قدر خویش* bī-vaḳt bīhūde söz söylemek ile kendü ḳadr ü ḥürmetüñi zāyi‘ eyleme maḥalli gelmedin söz söylemek ḥürmetsüzlige sebebdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *zi-piṣ* lafzını mısrā‘-ı şāniye ḳayd tutup mādām ki sözün maḥallini görmeyesin öñdin bīhūde söylemek ile kendü ḳadrün eyletme deyü şerḥ itmiş ve ḥāşiyeye-i kitābında demiş ki *zi-piṣ* lafzının ma‘nāsı mısrā‘-ı şānīde ḳayd olundu ma‘nāsı aña maşrūf olduğıçün *انتهی کلامه ولا یخفی مافیہ* Ḥazret-i şeyḫün bu ebyātı irād itmekden murādı budur ki ol dervīşi pādişāha maḥallinden ‘arz itmediler ve illā pādişāh bī-ḥuzūr olup anı iḥsānından maḥrūm itmezdi demek ister zīrā pādişāhuñ şafā’ vaḳtini ve ğazab ü maḳtını gözetmek maḥrem-i ḥāş olan ḥavāşş-ı ḥuddāmuñ vazīfesidür bīḡāne aña vuḳūf ü ıtlā‘ ḥāşıl itmek müşkildür bu taḳdīrce dervīş-i merḳūm bu ḥuşūşda çendān ma‘lūm olmazdur. (96^a)

گفت برانید این گدای شوخ و مبدّر را که چندین نعمت و مال را باتدک مدت بر انداخت و تلف کرد

Pādişāh eyitdi bu küstāḥ ü müsrif cerrārı sürün buradan gitsün ki bu deñlü mālī sehl müddetde ve az zemānda yabāna atdı ve telef eyledi. *Sūh* lafzı bu maḥalde yüzsüz ü küstāḥ ve bī-şerm ma‘nāsınadır fi’l-ḥaḳīḳa dervīşün muḳaddemā itdüğü cür’et ve söyledüğü söz küstāḥlıḳdan ve bī-edeblikden nāşī idi nihāyet pādişāhuñ şafā’ vaḳtine

müşādif olmağla sebep-i ihsān olmuş idi ihtilāf-ı evkāt hasebiyle ve dervīşüñ müdebbir ü müsrif ve nikbeti vü mütlif olduğu cihetden iltifāta ‘adem-i liyākatı zāhir olmağla sâbıka itdüğü maḥz küstāhlık itdüğü vāzıh ve pâdişāhuñ ḳalbine lâyiḥ olup *gedā-yı şūḥ* deyü ta‘bīr itmiş olsa ba‘īd degüldür ve ḥadd-ı zātında zemān-ı yesīrde ol meblağ-ı keşiri itlāf idüp utanmadın yine cerre cür’et itdüğü daḥı ‘azīm küstāhlıkdur evvelki küstāhlığı daḥı müzekkir olmaḳ cā’izdür. *Gedā* bu maḳāmda dilenci dimekdür. *Mübezzir* müsrif dimekdür ve *ki* iki vechle tevcīh olunmağa mecāl vardur biri budur ki şıfatla mevşūf mābeyninde rābıta olup ḥayyizinde vāḳi‘ olan kelām-ı gedā-yı şūḥ mübezzirüñ vaşfı ola biri daḥı budur: *Ki* ḥarf-i ta‘līl olup medḥülü olan cümle dervīşüñ redd ü ḥırmānınuñ sebebini beyān ola vech-i evvel üzre ma‘nā-yı ta‘līl feḥvā-yı kelāmdan müstefād olur.

Zirā ki beytü’l-māl ḥazīnesi miskīnlere ve muḥtāclara loḳma vü nafaḳa olmağicündür

ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين⁵³¹ feḥvāsına mā-şadaḳ olan müsrif ü mütliflere me’kel olmağičün degüldür bu maḳūle enzāl ü erzāl maşārif-i beytü’l-māldan degüldür dimekdür. Muşannifüñ kelāmuñda Ḳur’ān-ı ‘azīimde mezkūr olan ma‘nāya telmīḥ vardur. *Ki* lafzı ḥarf-i ta‘līldür sâbıkan mezkūr olan *ki* lafzı ḥarf-i ta‘līl olduğu taḳdīrce (96^b) bu cümle ta‘līl-i mu‘allel ḳabīlinden olup müsrif olmağla men‘ ü ḥırmāna müsteḥaḳ olduğınuñ vechini beyān olur. *فاهم* Beyt:

ابلهی کو روز روشن شمع کافوری نهد ‘Aḳl-ı ma‘āşdan maḥrūm bir ebleh ve aḥmaḳ ki gündüzün şem‘-i kāfūrī yaḳa ya‘nī isrāfı bu mertebede ola. *Sem‘-i kāfūrī* beyāz bal mūmına dirler. *زود بینی کش بشب روغن نباشد در چراغ* Yaḳın zemānda görürsin ki anuñ çerāğında gice ile yaḳacaḳ yağ bile olmaz taḳdīr-i kelām *zūd binī ki be-şeb der-çerāğeş rūḡan nebāşed* dimekdür zarūret-i vezn için şīn taḳdīm olunmuşdur. Ba‘z-ı nüşaḥda *nemāned der-çerāğ* vāḳi‘ olmuşdur ba‘z-ı şurrāḥ bu nüşayı ihtiyār itmişdür. Ba‘z-ı şāriḥler anı redd idüp dimişler ki ebleh-i mezbūr ḥod şem‘-i kāfūrī yaḳmağa mu‘tād olmuşdur yağ hergiz yaḳmış degüldür pes yağı ḳalmaya dimek nice dürüst

⁵³¹ Kur’ān-ı Kerīm, İsrā 17/27: “Saçıp savuranlar, şüpheşiz şeytanlarla kardeş olmuş olurlar...”

olur erbāb-ı tab‘a rüşendür ki yağ yakmış degüldür dimek da‘va-yı bilā-delīldür. Belki muḳteżā-yı isrāf budur ki gitdükce aḫvāli tedennī vü tenezzülde olmağla elbette bir gün şem‘ yesārı küşte ve rüzgārı bergeşte olup bi‘z-zarūre faḳīrāne çerāğ içinde fetīl ile yağ yakmağa muḫtāc olmaḳ muḳarrerdür. ‘Āḳıbet-i zulmet iflāsa düşüp çerāğda yakacak yağı bile qalmayup kendü yağı ile qavrılıp ‘ālem çeşmine teng ü tār ve vücūd-ı bī-sūdı kendüye bār olsa gerekdür buña inkār-ı maḫz mükāberedür. Bu ‘acībdür ki şāriḫ-i mu‘teriz kendü daḫı *der-çerāgeş* taḳdirindedür deyü taşriḫ idüp ebleh-i mezbūr için çerāğ işbāt itmişken çerāğ içinde yağ yakduğunu istib‘ād itmek emr-i ğarībdür ğālibā *çerāğ*’uñ ma‘nāsından ğaflet itmişdür. Bu maḫalde çerāğdan maḳşūd fetīl ile içinde yağ yakdukları āletdür ki ḫaḳīḳatde aña çerāğ-pā ve çerāğdān dirler ve Türkide ilikmen ta‘bīr olınur (Redd-i Şem‘ī). Ba‘z-ı şurrāḫ dimiş ki bu maḫalde *ki’ş* lafzı kesr-i kāfladur āşlı *ki eş*’dür. انتهى

Ḥafī degüldür ki āşlı *ki eş* olmaḳ ba‘de‘t-terkīb⁵³² feth-i kāfla oqunmağa māni‘ degüldür hemze-i maḫzūfeye delālet için (97^a) fethası kāf’a müntaḳil olup kesre-i şaḳīle ḫazf olunmuşdur. ‘Ācebür ki şāriḫ-i mezbūr *ke‘z-‘uhde-i şükreş* lafzında kāf-ı meksūr olmağa ta‘arruz itmeyüp ğālibā *ke‘z* lafzında feth-i kāf muḳarrer tıttup meksūr olmağı ancak *keş* lafzına taḫşīş itmişdür. وفيه بحث لانه بحكم بحث

یکى ازوزرای ناصح گفت Pādişāha nuşḫ ü pend maḳāmında olup ḳulı mesmū‘ ve kelāmı nefāz ü mü‘eşşir olan vüzerādan birisi eyitdi.

ای خداوند مصلحت آن بینم که چنین کسانرا وجه کفاف بتفاریق مجری و معین دارند Ey şehriyār ben anı ma‘ḳūl ü münāsib görürin ki bu maḳūle isrāfi ve itlāfi olan kimselere vech-i kifāfların ya‘nī ḫarclıqlarını ve cihet-i ma‘āşların cümlesin def‘aten virmeyüp müteferriḳ ve az az ya‘nī şey‘en feşey‘en haftadan haftaya yāḫūd aydan aya ta‘yīn ideler. *Tefārīk* cem‘-i tefriḳdür bölük bölük ve başqa başqa dimekdür. *Mücrā* mīmūñ zammı ve cīmūñ sükūnı ve rā-yı mühmelenūñ fethiyledür *mu‘ayyen* lafzı anuñ ‘aḫf-ı tefsīridür. *تا در نفقه اسراف نکنند* Tā ki böyle endek endek almağla isrāfa ḳadir olmayup ma‘īšetleri munḳaḫı‘ olmaya. *اما آنچه فرمودی از زجر و منع* Ammā dervişūñ ḫaḳḳında

⁵³² ba‘de‘t-terkīb (K): ba‘de‘t-tertib (HP), (HM)

senüñ buyurdıǵuñ zecr ü men^ç ve redd ü def^ç *مناسب سیرت ارباب همت نیست* erbāb-1 himmetden olanlaruñ sīretine münāsib ve luṭf ü mürüvvet da^çvāsın idenlerüñ şānlarına lāyık degüldür. *یکی را بلطف امیدوار کردانیدن* Bir kimseyi bir def^ç a mazhar ve luṭf ü iḥsān idüp kerem ü iltifātuñdan ümīdvār itmek *و باز بنومیدی خسته خاطر کردن* ve girü zecr ü men^ç idüp ye^çs ü ḥirmān ve nevmīdlik ile anı ḥaste-dil ve perişān-ḥāṭır itmek ya^çnī ol dervīşi maḥrūm idüp ḳahrla ḳapuñdan sürmek böyle itmekdür. Bunuñ ḥod ḳubḥı ve rekāketi zāhirdür merdümlük şānına lāyık ve pādişāhlık^ç unvānına muvāfık degüldür dimekdür. Bu cümle kelām-ı sābıķı ya^çnī dervīşi zecr ü men^ç münāsib degüldür didügi sözi ta^çlıldür. Beyt: *(97^b) بروی خود در اطماع باز نتوان کرد* Bir kimse kendü yüzine ḥalka ṭama^ç virmek ḳapusını açmaḳ gerekdür. Molla Yemīn fārisī *Gūlistān şerḥi* nde dimiş ki: *طماع بتشد یدالمیم بسیار طمع کننده* deyü tefsīr itmiş ḡalaṭ eylemiş (Redd-i Yemīn). *چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد* Çün bāb-1 itmā^ç meftūḥ ola ḥuşūnetle sedd ü ıḡlaḳ itmemek gerekdür. *Bāz* lafzı bu maḥalde meftūḥ ma^ç nāsınadır. *Dürüşṭ* berk ü ḳatı dimekdür muḳābili nermdür ya^çsı maşdariyyedür. *Firāz* lafzı bu maḥalde beste ve muḡlaḳ dimekdür cem^ç ma^ç nāsından me^çḥūzdur sedd ü ıḡlaḳ itmekden kināyetdür. Fi'l-ḥaḳīḳa ḳapuyı sedd ü ıḡlaḳ itmekde cem^ç ma^ç nāsı bulunur. Ba^çz-1 şurrāḥ bu ma^ç nādan ḡāfil olmaḡla dimiş ki *firāz* lafzı iki ma^ç nāya gelür biri ^çālī ve biri yoḳuş ma^ç nāsıdur ḡāḥ olur ki men^ç ü ıḡlāḳdan kināyet olur (Redd-i Sürürī ve Seydī ^çAlīzāde). *نتهی کلامه Netvān kerd*^ç ibāreti itmege mecāl yoḳdur, mümkin degüldür dimekdür itmemek gerekdür dimekden kināyetdür ta^ç bīr-i mezḳūrda mübālaḡa olduḡı vāzıḥdur. Ba^çz-1 şurrāḥ men^ç itdügi bī-vechdür ḥülāşa-ı kelām bir kimse ḥalka iḥsān ḳapusını açup erbāb ḥacātı ṭam^ç a düşürüp ümīdvār itmemek gerekdür ammā ol bābı fetḥ idicek münāsib olan budur ki ḡılzet ü ḥuşūnetle sedd ü ıḡlāḳ idüp aşḥāb ümīd ü recāyı zecr ü men^ç ile maḥrūm ü me^çyūs itmemek gerekdür (Redd-i Sürürī). Ba^çz-1 şurrāḥ bu beytüñ şerḥinde dimiş ki kendü⁵³³ yüzüne ümīdlü ümīd ḳapusını ḡüçle açmaḳ mümkin degüldür ya^çnī senden bilā-rızāen bir nesne almaḳ mümkin degüldür meger sen iḥsān idesin ammā çünki ümīd ḳapusı

⁵³³ kendü (K): kendü kendü (HP), (HM)

açıldı andan şoñra yāvuzlıkla ümīd apısını sedd eylemek mmkin degldr (Redd-i Şem‘ī). انتھى كلامه Ma‘nā-yı maşūddan bī-aber olduğu gnden azherdr ümīd apısı dey ta‘ bīr itdğnden fehm olunur ki *itmā‘* lafzınıñ ma‘nāsını bilmeyp ama‘ ve ümīd ma‘nāsına aml idp ümīdvār olan şahşā muzāf ü mensb ılımqş maām-ı isānda olan şahşuñ vaşfi olduğundan ġāfil olmqş. Ba‘z-ı şurrā lisān-ı fārisīde itmek olmaz ve itmemek gerekdr (98^a) diyecek yerde *netvān kerd* ta‘ bīr olunduğuna ‘ilmi bir nkte laife mlāaza idp dimiş ki bu ta‘ bīrde mbālaėa vardur gyā imkān daı yodr nitekim ‘arabīde: ممكن الوقوعي نفى maşūd olduğda mbālaėa idp: لا يمكن ان يكون كذا dey ta‘ bīr olunur. انتھى كلامه Bir řāri bu kelāmq redd idp bunuñ ā‘ili fārisī bilmez dr dimiş uřr-ı naarın izhār itmiş aā ki nefsinde ayyiz-i i‘tibārdan isā idecek nkte degldr san-řinās olan erbāb-ı ‘irfāna afī v nihān degldr. ı‘a:

كس نبيند كه تشنكان حجاز

بلب آب شور گرد آيند

Rāh-ı Ka‘benñ teşne v mte‘ aışları her ne mertebe arāret ü ‘aaşları ġālib olursa acı řunuñ kenārına cem‘ olduların kimse grmez ya‘ nī bu vāi‘ olmazdur.

هر كجا چشمه اى بود شیرين

مردم و مرغ و مور گرد آيند

Her anda ki şuyı lezīz bir eřme v buñar ola insān ü mr ve aveř ü uyr ve cmlesi anda cem‘ ü maşr olur. Vezīr-i nāřı dimek ister ki sen daı bi‘aynihi eřme-i řīrīn ve mā-i ma‘īn gibi olmaq gereksin ki alk-ı ‘ālem zerine mctemi‘ ve āb-ı luf-ı bī-isābuñdan feyż-yāb ve mntefi‘ olalar. Nazm:

Seāb-ı lufuñ ābın teşne dillerden dirīė itme

Bu deřtñ bağrı yanmqş lāle-i nu‘mānıyuz cānā

Ya‘nī şoyle ki bezl ü ‘aāyla meşhr ü ma‘rf olmayup buhl ü isset ve imsākla mevşf olasin ařlā yanuñā bir ferd gelmez ve āb-ı řr gibi zerine kimse cem‘ olmaz melikñ alel-pezīr olmağa sebeb olur. Beyt: مرغ جايى رود كه چينه بود Murė bir yere varur ki anda dāne ola چى نبود نه بجايى رود كه چى نبود *ine*

lafzı dirmek ma' nāsına olan çīden lafzından me' hūz ismdür direcek nesne dimekdür meşelā ağacdan yemişi ve gülsitāndan güli virmek gibi bu maḥalde dāne ma' nāsınadır. *Çī* lafzı *çe* gibi nesne ma' nāsınadır āhirindeki *yā* zarūret-i vezn için işbā' itmekden ḥāşıl olur. *Çi nebūved* demek nesne olmaya dimekdür.

HİKĀYET: (98^b) *یکی از پادشاهان پیشین در رعایت مملکت سستی کردی* Evvelki pādīşāhlardan biri memleket aḥvālını tedbīrde ve salṭanat umūrinuñ ri' āyetinde taḫşīr ü ihmāl ve teğāfūl eyledi *و لشکر را بسختی داشتی* ve ' askerini şiddet ü miḥnetle tutdı ' ulūfelerin virmezdi her biri aç ü müflis ve muḥtāc olup zār ü zebūn ve ḥālleri dīger-gūn olmuşlardı⁵³⁴. *چون دشمن صعب روی نمود*. İttifāқан çün kavī ve güçlü düşmen peydā oldu.

Cümle ' asker pādīşāhdan i' rāz idüp yüz döndürdiler ḳodılar gitdiler. *همه پشت بدادند*. Beyt: *چو دارند کنج از سپاهی دریغ* Pādīşāhlar çün mālī ve ḥazīneyi ' askerden dirīg ideler ya' nī men' ü imsāk idüp virmeyeler. *Genc* kenzūñ mu' arrebidür.

دریغ آیدش دست بردن بتیغ Sipāhiye daḥı maḥalli geldükde el kılıca urmaḳda taḫşīr lāzım gelür. *Dirīg* lafzınıñ iki ma' nāsı vardır biri men' ü taḫşīr ve biri ḥayf ma' nāsıdır bu maḥalde men' ü taḫşīr ma' nāsı mu' teber olmaḳ aẓherdür ba' z-ı şurrāḥ ḥayf ma' nāsına ḥaml idüp zāhirden ḡufūl ü ' udūl itmiş mışrā' -ı şānīde ḥayf ma' nāsı melḥūz olsa ba' id görölmez ammā mışrā' -ı evvelde ḳaṭ' an bī-vechdür.

یکی از انان که غدر کردند بامنش دوستی بود Ol cengde ' özr ü taḫşīr ve bī-vefālīḳ idüp şāhlarından rü-gerdān olan sipāhdan birinüñ benümle dostluḡı āşinālīḡı var idi.

ملامتش کردم و کفتم دوست و ناسپاس و سفله و ناحق شناس که باندک تغیر حال از مخدوم قدیم خود برکرد و حقوق نعمت سالیان درنورد

Ol şaḥşa lev̄m ü melāmet ya' nī ṭa' n ü teşnī' ve tevbīḥ ü taḳrī' idüp didüm ki dūn ü denī ve nā-sipās ü sifle ve rezīl-i nāḥaḳḳ-şināsdir. Şol kimse ki bir cüz' i teğayyūr-i ḥāl ve fi' l-cümle renciş ü infi' āl ile kendü maḥdūm-ı ḳadīminden rü-gerdān ola ve niçe yıllıḳ ḥuḳūḳ-ı ni' meti zīr-i ḳademine alup zāyi' eyleye ve küfrānū' l-ni' me

⁵³⁴ *Kerdīde* ve *dāştīde* olan yālaruñ ikisi bile ḥikāyet içündür. *Süstīde* ve *saḥtīde* olan yālar maşdariyyedür *saḥt* muḥkemdür ki muḳābili *süst*'dür ma' nāsı gevşekdür saḥtuñ ma' nā-yı Türkīsi berkdür berk yüzlü dicek yerde ' acem saḥt-rüy dir berklige ḳatılıḳ lāzım olduğından ötürü mecāzen ḳatıya *saḥt* dīrler ḳatılıḡa *saḥtī* dīrler (HP), (HM): - (K)

meslegini ihtiyār eyleye levm ü melāmetüñ Türki ma‘nāsı kınamağdur (99^a) dün ü denī ve sifle vü rezīl ve alçağ dimekdür. *Sipās* şükr ü minnet ma‘nāsınadır. *Nā-sipās* şākir ü minnetdār degül dimekdür nāhakk-şinās hūkūğ-ı kādīmeyi ri‘āyet itmez ve nān ü nemek haqqını bilmez dimekdür. *Ber-gerded* üñ ma‘nāsı döne dimekdür rū-gerdān olmağdan ‘ibāretdür *a‘raḍa*⁵³⁵ lafzıyla tefsīr iden kimseleri taḥṭi’e eyleyen şāriḥ kendü ḥaṭā itmişdür ḥāşıl-ı ma‘nāyı bilmemiş ve şāriḥlik vazīfesinden ğaflet itmişdür (Redd-i Sürūrī). Tercüme ile şerḥi fark itmedüğü ecilden şāriḥ-i mezbūr ekşer bu maḳūle mevāzı‘da ḥāşıl-ı ma‘nā ve ḥülāşa-ı kelāmıla şerḥ ü tefsīr idenleri redd ü taḥṭi’e itmege mu‘tād olmışdur. تجاوز الله⁵³⁶ *Sālyān* lafzındaki yā nisbet içündür elif ve nūn edāt-ı cem‘idür. *Hukūk-ı ni‘met* ‘ibāreti aña muzāf olup iddi‘āen ve mübālağa-ı ‘uḳalā hükminde kılinup elif ve nūn ile cem‘ olmuşdur. *Neverded* neverdīden lafzından müştāğdur ki nūnuñ zammı ve vāvuñ fethiyle ṭayy itmek ya‘nī dürmek ma‘nāsınadır bu maḥalde izā‘at itmekden kināyetdür. *Sifle* sīnūñ kesri ve fānuñ sūkūnı ile erāzil-i nās kısmına itlāk olunur lafz-ı ‘arabīdür *Muḥtār-ı şıḥāḥ*’da tafşīli mezkūrdur. *گفت اگر بگویم معذور داری* Ol kimse eyitdi eger bu mā-cerānuñ āşlını ve sebebini beyān ve ḥaḳīğat-ı ḥālī ‘ayān idersem beni bu ḥuşūşda ma‘zūr tutup melāmet itmezsin. *شاید که اسبم بی جو بود* Şāriḥler bu kelāmı istifhām-ı inkārīye ḥaml idüp lāyık mıdır benüm atum arpasuz ola deyü şerḥ itmişler faḳīre lāyih olan budur ki istifhām olmağ lāzım degüldür şāyed ki benüm atum arpasuz ola dimekdür ve bu vech ile ta‘bīr itmekden maḳşūdı Şeyḥ Sa‘dī Ḥazretlerine ta‘rīzdür ya‘nī cā’iz ki pādīşāhumuzuñ buḥl ü imsākı ve denā’et ü ḥisseti cihetinden bizüm ‘ulūfelerimiz vāşıl olmamağla ālāt-ı ḥarb ü silāḥa ḳādir olmayup belki atumuza bile ‘alef bulmayup zār ü zebūn ve ḥālümüz dīger-gūn olmuş ola. Egerçi bu ḥālümüz bir ferde ifşā vü şekvā itmegi mürüvvet görmeyüp ne belā ise cekerüz ammā ḥadd-ı zātında (99^b) bu maḳūle ihtimāl ü i‘tizāra mecāl var iken ‘irfānuñuza ve luṭf-ı ‘iz‘ānuñuza münāsib görölmezdür ki mülāḥazasız bī-vuḳūf ve bilā-sebeb bīhūde sū’-i zann ile bu

⁵³⁵ عرض : *a‘raḍa* : yüz çevirdi

⁵³⁶ “Tecāvezallāhu: Allāh günāhını affetsin”

resme ta' n ü teşnî' idesiz demek ola *و نمد زین درکرو* dağı ihtimâldür ki eyerümün tegeltisi ziyâde faqr ü fâqa sebebi ile rehine konmuş ola. Beyt:

اسب و نوکر که نان و زر ندهی

⁵³⁷ نرود اسب و نوکرت برود

Nemed keçedür ve *zîn* eyerdür *nemed-zîn* lafzı keşret-i isti' mälle taḥfif için dâluñ süküniyladur tegelti ma' nâsınadur. Ba' z-ı şikâtuñ ḥattı ile bir nüshada dâluñ kesri ile mazbûḡ gördüm. *و سلطان که بزر با سپاهی بخیلی کند با و بجان جوانمردی نتوان کرد*. Pâdişâh ki altun aqçe ve mâl ü ḥazîne ḥuşuşında 'askere buḥl ü imsâk idüp zemânı ile 'ulûfelerin virmeye ve maḥalinde baḥşış⁵³⁸ itmeye maḥalinde anuñ uğurında cân fedâ itmezlerdür. Lügatde *cüvânmerd* bahâdır ve saḥî dimekdür bu maḥalde manṭûki ma' nâ-yı şânî olup ma' nâ-yı evvel dağı melḥûz ü mu' teberdür bu cihetden *be-cân seḥâ netüvân kerd* ta' bir itmeyüp *cüvânmerd* lafzını irâd itdüğünüñ vechi ve meziyyeti zâhir ü rüşendür süḥan-şinâs olan yârâne ḥafî vü nihân olmaya ki mesâk-ı kelâmdan mefhûm olan budur ki ' unvân-ı ḥikâyede *yekî ez-pâdişâhân-ı pişîn* demekden murâdı memdûḥı olan pâdişâhuñ salṭanatından muḳaddem kalan selâṭin dimekdür. Şeyḥüñ kendü zemânından muḳaddem olmaḡ lazım degüldür ihtimâldür ki ḥâzret-i şeyḡ ol zemânda mevcûd ola ve ihtimâldür ki ḥuşuş-ı mâ-cerâ şeyḥüñ zemânından muḳaddem vâki' olup nihâyet ol zemândan ḡalmış sipâhdan ba' zı sâl-ḥorde kimesneler şeyḥüñ aḥbâbından olup mâbeynlerinde bu mübâḥaşe cârî ola egerçi şeyḥüñ *yekî bā-meneş düstî bûd* didügi kelâmdan zâhir ü mütebâdir olan ihtimâl evveldür ammâ delâlet ḡat' iyyet ile sâbit degüldür istidlâle mecâl yoḡdur belki ḥadd-ı zâtında vaḡ' a-ı mezkûre⁵³⁹ bi-ḥasebi'l-vücûd (100^a) pâdişâhdan bile muḳaddem lâzım olmayup salṭanatında teḡaddüm kâfîdür. *فندبر* Beyt:

مرد سپاهی را تا سر بنهد *Merd* fâriside erdür lisân-ı ' arabîde ki recûl ma' nâsınadur hadd-i bülûga varmayınca merd dimezler gâhı merd lafzı mecâzen şeci' ma' nâsına da isti' mâl olunur bu maḥalde dağı murâd oldur ya' nî şeci' ve baḥadır sipâhiye sîm ü

⁵³⁷ "Atına yiyecek ve hizmetçine altın vermezsen; atın gitmez olur, hizmetçin ise kaçar."

⁵³⁸ baḥşış (K): baḥşışler (HP), (HM)

⁵³⁹ mezkûre (K): mezbûre (HP), (HM)

zer ve māl ü hazine bezl ü şarf ile tā ki nazaruñda baş koyup itā' at ü inkiyād eyleye yāhūd tā ki baş yoluña koyup uğuruñda cān terkin ura. Ba'z-ı şurrāh evvelki ma' nāya kaşr idüp ikinci ma' nāyı kabūl itmemiş (Redd-i Sürūrī).

و كم من عائب قولا صحيحا⁵⁴⁰ Ba'z-ı nüsaḥda *zer bidih merd-i sipāhī ki nihed ser be-kadem* vāki' olmuş bu taḫdirce muṭṭali' olup sekteden daḫı sālīm olur. Ba'z-ı nüsaḥda *zer çü bā-merd-i sipāhī bidihī ser binihed* vāki' olmuş.

و كرش زر ندهی سر بنهد در عالم Eger dil-āver sipāhiye sīm ü zer virmeysin seni terk idüp başın alur gider. *Ser der-ālem nihāden* 'ibāreti isti'māl-i 'acemde baş alup gitmekden kināyetdür. Meşelā bir kimesne yārına incünse:

اختر از جور تو سر در عالم می نهم⁵⁴¹ dir. Mevlānā Emīr Haşimī Belḫī *Mazharü'l-āşār* adlu kitābında demişdür ki:

سر بنهادم بسرآی جهان
رستم ازین دیر فنای جهان
بردم ازین عرصه مرد ازمای
کوی سرخویش بچوکان پای

Bu maḥalle nāzır olanlaruñ ekşeri mişrā'-ı şānīde olan *binihed* lafzını daḫı evvelinde nūn-ı meftūḥa ile fi'l-i menfī tutup bu cihetde ihtilāf itmişler. Ba'zılar eger altun virmezseñ ol sipāhī 'ālemde bir ferde inkiyād itmezdür deyü şerḥ itmişler ve ba'zılar demiş ki eger sipāhiye sīm ü zer virmezseñ 'ālemde kimse senüñ yoluñda baş kıomaz ve uğuruñda cān terkin urmaz ve ba'zılar daḫı bu 'ibāreti *ey be-iḫbāl-i tü der-ālem nīst* ta' bīrinde olan takdīr gibi mülāḥaza idüp demiş ki taḫdīr-i kelām: *Kesī der-ālem türā ser nenihed egereş zer nedihī* dimekdür zamīr-i şīn muḫadder olan *kes* 'e rāci' dür ya' nī muṭṭlakā 'ālemde (100^b) her kimse ki iḫsānuña mazḥar olmaya saña baş indürmezdür dimekdür. İzmār ḫable'z-zıkr lafzen cā'izdür bu daḫı ihtimāldür ki bu taḫdīrce yine zamīr-i şīn merd-i sipāhiye rāci' ola ya' nī merd-i sipāhiye bezl-i māl itmeyüp buḫl ü imsākla meşḥūr olursañ 'ālemde bir ferd saña ser-be-zemīn itmez

⁵⁴⁰ “Nice sağlam ve kusursuz sözleri ayıplayanlar vardır.”

⁵⁴¹ “Sonunda senin eziyetinden başım alıp giderim.”

yāhūd baş yoluña qomaz dimek ola. Erbāb-1 ṭab‘a rūşendür ki bu zıkr olman tevcihātuñ hiç birinde ‘ālem yoqdur cümlesi ma‘nā-yı maqşūddan bī-ḥaber olup maḥzā vehm ü ḥayālleri muqtezāsınca buldukların söylemişler ve *nenihed* lafzını menfiye ḥaml itmekle kuşūr-1 fehmlerin işbāt eylemişler. Nazm:

اذا شبع الكمي يصول بطشا *Kemī* lafzı şeci‘ ma‘nāsınadır. *Batş* lafzı şiddet ü kuvvet ile āḥz itmekdür *yeşūlu* fi‘linüñ mef‘ül-i muṭlaqıdır جُلوساً *qabālındendür* ya‘nī dil-āver ḡāzīnūñ qarnı toq olup esbābı müheyā olıcaq ceng maḥalinde kuvvet ile muḥkem ḥamle kıṭāl eyler. *Hāvī* kelimesi lafzan ve ma‘nen ḥālī gibidür *batn* lafzına muzāfdur.

و في القاموس الخواء خلق الجوف من الطعام و خوى كرمى خوى و خواء تتابع عليه الجوع ya‘nī ekşer-i zemānda ac ve faqır ü muḥtāc olup kendüsi ve ṭavarı ‘ulufe vü ‘alef yüzün görmeyüp zār ü bī-ḡarār olan dil-figār qahramān rūzgār daḡı olursa da kārzār ü ḥarb ü peykār deminde hiçbir käre iḡtidārı olmayup ve qarārı qalmayup nāçār firārı muqarrer idüp rāh-1 gurīzi elden qomaz ve neberdgāh ve sitizūñ dā’iresine bile uḡramaz mışrā‘-1 şānīde olan *batş* ta‘bīrinde müşākele ve ri‘āyete muqābele şan‘atı vardır leṭāfetden ḥālī degüldür. Bu maqāmda şib‘ ve ḥuluvv-1 batn faqr ile ḡinādan kināyet olduḡı beyāna muḥtāc degüldür ma‘nā-yı ḥaḡīḡīleri murād olduḡı teslīm olduḡı taqdirce iki ihtimāli beraber mülāḡaza itmek kuşūr-1 iz‘ānda nāşīdür. Ba‘z-1 şurrāḥ *ḥāvī* lafzını müfa‘ale bābından fi‘l-i (101^a) māzī olmaq üzere *izā ḥāvīü’l-batni* taqdirinde tutup qaçan bahādıruñ qarnı aç olsa deyü ta‘bīr itmiş ḡālibā *izā şeba‘a* ‘ibāretine muvāfaqat mülāḡazasıyla bu tekellüfi irtikāb itmişdür ammā ḥilāf-1 meşhūrdur ve ma‘a-zālik kütüb-i lügatda bu lafzdan müfa‘ale şīḡası ḡayr-1 mezkūrdur şāriḥ-1 mezbūruñ kelāmı rivāyete ve dirāyete muḡālifdür (Redd-i Sürūrī). Vallāhu ā‘lem ve ḥüve’l-muvaffaq.

ḤİKĀYET: *یکی ازوزرا معزول شد بحلقه درویشان درآمد* Vüzerādan biri ma‘zül olup ḥalqa-i dervişāne ve meclis-i fuḡarāya geldi. *و برکت صحبت ایشان دروی اثر کرد* Fuḡarānuñ şoḡbeti bereketi ol vezīre te’sīr eyledi *دا و جمعیت خاطرش دست داد* daḡı aña cem‘iyyet-i

hâtır ve def[‘]-i havâtır el virdi ve kıyūd ü tefriqadan hâlâş olup ve tesellâsın bulup murâdına irdi. Rubâ[‘]î:

تا دل ز بد و نیک جهان آگاهست
دستش ز بد و نیک جهان کوتاه است
زین پیش دلی بود و هزار اندیشه
542 اکنون همه لا اله الا الله است

Pādişāhuñ bir def[‘] a añā bî-ḥuzūrlığı gidüp yine vezâret teklîf eyledi. Ba[‘] zılar pādişāh anuñ göñlini hoş eyledi deyü ma[‘] nâ virmişler ve ba[‘] z-ı nūşahda *dil-ḥoşî kerd* düşmiş ol ma[‘] nâyı te[‘]yîd eyler ve bu taqdîrce mevzūn mışrâ[‘] olur ba[‘] z-ı şurrâḥ ol nūşhayı ihtiyâr idüp ba[‘] de[‘] l-istimâle teklîf-i vezâret itdi deyü şerḥ itmiş. Ḥafî degüldür ki pādişāhuñ göñli hoş olup def[‘]-i ğazabdan ‘ibâret olmaḡ ensebdür (Redd-i Sürûri). *Berû* lafzı daḡı fi[‘] l-cümle anı müeyyedür. فتدبیر
Vezâreti qabûl itmeyüp eyitdi vezîr olup zeḡârif dūnya ile âlûde ve meşġul olmaḡ ma[‘] zūllıḡ ihtiyâr idüp kıyūd ü tefriqa âzâde vü âsûde olmaḡ bihter ü evlâdur. Rubâ[‘]î: *Şol kimseler ki ‘āfiyet kûşesinde teḡâ[‘] üd ihtiyâr itmişlerdür (101^b)* ya[‘] nî şihḡat ü ‘āfiyetle bir kûşe-i ‘uzlet kılmışlardur. *Av[‘] av-ı kelb-i ‘aḡûrdan ve insândan gelicek şerr ü şûrdan selâmet ü hâlâş bulmuşlardur* dimekdür ma[‘] nâ-yı maḡşûd mışrâ[‘]-ı râbi[‘] den müstefâd olur. *Kāġazı ve defter ü evrâḡı pāreleyüp ḡalemi şikest itdiler ve bi[‘] l-cümle her nesneden el çeküp dūnyâdan fâriḡ oldılar.*

ayb-cūy ve bed-gūy olan zümre-i ḡussâd ve pür-ifsâduñ ellerinden ve dillerinden ḡurtuldılar. Pādişāh eyitdi *marā ḡrdmندی کافی باید که تدبیر مملکت را شاید* ya[‘] nî elbette *هرآینه* sa[‘] y ve kifāyesi zāhir bir ‘āḡil ü dānâ kimse gerekdür ki şadr-ı vezârete lâyıḡ u müsteḡaḡ ve tedbîr-i memlekete müte[‘] allıḡ olan umûrı müşâvere itmege ḡâbil ola.

⁵⁴² “Cihanın iyi ve kötüsünden gönülleri haberdardır ki elleri cihanın iyi ve kötüsünden uzaktır. Bundan evvel bin endişeye sahip gönülleri; şimdi bütünüyle “Lâ ilahe illallâh” (sözyle ferahlık bulmuştur)”

Veẓīr eyitdi ‘ākīl ü dānā olmanuñ nişānı vü ‘alāmeti budur ki bu maķūle kār-ı düşvārı ķabūl ü ihtiyār itmeye. Beyt:
Hümāy-ı ser-firāzuñ cemi‘-i murġān üzerine şeref ü imtiyāzı bu cihetdendir. *Üstüḥānla ķanā‘at idüp sâ‘ir zevāt-ı muḥālib* gibi şayd ü şikāre ṭālib olup cānverleri incitmezdir pes kendü ḥālinde olup kuvvet-i lāyemūt ile ķāni‘ olanlar daḥı *عَزَّ مَنْ قَنَّعَ*⁵⁴³ feḥvāsınca ‘izzet ü şerefdēn ḥālī olmazlar dimekdür.

MEŞEL: *Siyāh-gūş* Türķide karaķulaķ didükleri cānverdür ki aslandan ayrılmayup bile tek ü pū eyler aña didiler ki aslandan ayrılmayup bile gezmegi neden ihtiyār itdün. *کفت تا فضله صيدش ميخورم*
Siyāh-gūş eyitdi: ol sebebdēn ihtiyār itdüm ki anuñ şikārından fazla ķalancayı tenāvül eyleyem. *(102^a)* daḥı anuñ şavletini ve heybet ü şavvetini melce’ vü penāḥ idinüp düşmenlerüñ şerrinden ķurtulup selāmetde olurn. *Penāḥ* bu maḥalde melce’ ma‘nāsınadır izāfet-i beyāniyyedür. *Zindeġānī* ma‘išet ü ḥayāt ma‘nāsınadır Türķide dirlik ta‘bīr olunur.

Eyitdiler ki ḥālā ki anuñ sāye-i devletine ve zıll-ı ḥimāyetine gelüp dāḥil olduñ ve mülāzemeti ihtiyār itdün

daḥı anuñ ni‘metinüñ şükürine i‘tirāf ķıldıñ velī-ni‘metün olduġın beyān itdün. *چرا نزديکتر نیایی* Niçün şīre ziyāde yaķın gelmezsin ve taķarrüb itmezsin *تا بحلقه خاصات درآورد* ta ki seni ḥavāş-ı etbā‘i zümresine ilḥāķ eyleye

daḥı muḥliş bendelerinden ‘add eyleye. Mışrā’ :

⁵⁴⁴ *هرکه در درگاه شاه اید بدولت می رسد* Sebeb nedür ki bu devlete destres müyesser iken ķaṭ‘an yanuña uğramayup irāķdan mülāzemet idersin. *کفت همچنان* *Siyāh-gūş* eyitdi *از بطش او ایمن نیستم* ma‘a-zālik ya‘nī bu deñlü ihtişāşum var iken

⁵⁴⁵ *والمخلصون علی خطر عظیم* feḥvāsınca anuñ ķahr ü ġazabından emīn ü bī-bāķ degülem.

⁵⁴³ Hadīs-i Şerīf: “Kanaat eden aziz olur.”

⁵⁴⁴ “Her kimse ki şahın dergahına gelir; saadete erişir.”

⁵⁴⁵ Hadīs-i Şerīf, “Muhlisler, büyük bir tehlike üzeredirler.”

Beyt: *اگر صد سال گبر آتش فرورد* Eger mecūsī ki âteş-perestdür yüz yıl âteş yaqub ma‘būdumdur deyü müdām ta‘zīm ü ihtirām eylese ya‘nī fā’ide itmezdür.

اگر یک دم درو افتد بسوزد Eger bir dem âteşe düşse yanar yāhūd âteş anı yaqar. Mısrā’ :
قرب سلطان آتش سوزان بود⁵⁴⁶ fehvāsınca pādişāhlara taqarrüb ü ihtişāşla hıdmet eyleyen ziyāde havf üzre olup saṭvet-i kähirelerinden emīn olmamaq lâzımdur pādişāhlara yaqın olmaq âteşe qarīn ve şīr ile hem-nişīn olmaq gibidür gāflet cā’iz degüldür. *Sūzed* lâzım ve müte‘addī olmaq cā’izdür. *اقتد که ندیم حضرت سلطان زر بیابد* Gāhī vāqī’ olur ki pādişah ḥazretlerinüñ nedīmi ve muşāḥibi altun bulur ya‘nī qarīn-i luṭf ü iḥşān olur *و باشد که سر برود* ve gāh (102^b) olur ki başı gider ya‘nī maḥzar-ı gāzab olur başdan çıkar. *و حکما گفته اند از تلقون طبع پادشاهان بر حذر باید بود* Hikmet-şinās olan ‘uqalā dimişlerdür ki pādişāhların tabī‘atlarınuñ televvün ü ihtilāfından ḥazer üzre olmaq gerekdür. *Zirā* vaqt olur ki maḥzā bir selāmla incinürler gāzab iderler *و گاه بدشنامی خلعت دهند* ve gāh olur ki sögseñ ḥazḡ gösterürler bir düşnām sebebi ile tab‘larına hoş gelüp ḥil‘at virürler

داہی buyurmışlardur ki qatı çok zarāfet ve şūḥlīk nedīmlerinüñ kārı ve muḍḥik ü maşḡaralarınüñ hūneridür. ‘Āqıl ü dānā ve ehl-i vaqār ü şāḥib-i i‘tibār olanlara zarāfet-i bisyār ve şūḡ-ı ziyāde ‘ayb ü naqīşadur bisyār ile taqyīd ile olmayup fi’l-cümle fiṭnat ü zarāfet lâzım olduğın eş‘ardan ḥālī degüldür. Beyt: *تو بر سر قدر خویشتن باش و وقار* Sen kendü qadr ü i‘tibārün ve ‘arz ü vaqārün üzre şābit-qadem ol her qanda olursañ ve pādişāḡ ḥuzūrında daḡı bulnursañ hemān serkārün ḥıfz-ı nāmūs ve sıyānet-i vaqār olmaq gerekdür. *Ser* lafzı muḡḡam ü zā’id olmaq ensebdür. *ظرافت بندیمان بگذار* Lu‘b ü levḡ ve zarāfet ve laḡva müte‘allīq olan umūrı nedīmle ve muḍḥik ü maşḡaralara ko ki ol maḡüle kār anlara lāyīq ü sezāvārdur.

ḤİKĀYET: *یکی از رفیقان* Ḥazret-i Şeyḡ eydür ki yārāndan birisi

شکایت روزگار نامساعد بنزدیک من آورد که کفاف اندک دارم و عیال بسیار Muḡālif rüzḡarından ve baḡt-ı nā-hemvārından baña şikāyet idüp didi ki cihet-i ma‘āşum qalīl ve ehl ü

⁵⁴⁶ Feridüddīn-i Attār- Pend-nāme: “Sultana yakınlık yakıcı ateştir.”

‘ıyālüm çoğdur hāşılı hāşılıum hārcuma vefā itmez⁵⁴⁷. ‘*Iyāl*‘ ayyıl lafzınıñ cem‘ idür ceyyid ü ciyād gibi ندارم *بار فاقه* ve faqr ü fāqa yükini tahammüle tākātüm ve kudretüm yoğdur. *Fāka* faqr ü ihtiyāc ma‘ nāsınadır *بارها Bārḥā* rānuñ sükünıyla niçe def‘a dimekdür. *در دلم آمد که باقلیمی دیگر روم* Göñlüme geldi ki bir ğayrı diyāra başum alup gidem. (103^a) *تا در هر صورت که زندگانی کنم کسی را بر نیک و بد من اطلاع نباشد* Tā ki her şüretde ve ne hālde geçinürsem āşlā bir ferd benüm aḥvālüme eger nīk ve eger bed muṭṭali‘ olmaya ve hiç kes qahr ü ‘anā ve faqr ü ğināma ve derd ü belā ve zevk ü şafāma vāqıf olmayup diyār-ı ğurbetde gerek aç ve gerek toğ eger az ve eger çoğ kuvvet-i lāyemūt ile qanā‘at ü iktifā idüp ve tekellüf her ne şüretde olsa ihtiyārla rızā gösterüp ümīddür ki def‘-i me‘ūnet-i ‘ıyāl için bir miğdār māla mālīk olup bir kaç gün bār-ı miḥnet faqr ü fāqadan ḥalāş müyesser ola. Beyt:

بس گرسنه خفت و کس ندانست که کیست Nice kimseler aç ve muḥtāc yaturlar ḥāline bir ferd vāqıf olmaz ve kim idügin hiç kes bilmez. *چو کس نگرست* Çok cān ağza geldi ya‘nī niçe kimseler teslīm-i rūḥ itdi ḥāl bu ki anuñ için hiç kimse mātem itmedi ve üzerine ağlamadı. *Negirīst* lafzı nūnuñ fethiyle ğirīstenden fi‘l-i māzī-i menfīdür. *باز از شماتت اعدا می اندیشم که بطعنه در قفای من بخندند* Girü şemātet-i a‘dādan endīşe iderin ki benüm ardumca ta‘n ü istihzā idüp güleler. *Semātet*‘ adūnuñ ḥūznine mesrūr olmağdur *و سعی مرا در حق عیال بر عدم مرآت حمل کنند و گویند* ve ehl ü ‘ıyālüm ḥağğında cedd ü sa‘yile itdügüm mübāşereti ve maḥzā anlaruñ intizām-ı ḥālleri tedārüki için ihtiyār itdügüm muḥāceret ü müsāfereti āşlın bilmeyüp benüm ‘adem-i mürüvvetüme ḥaml ideler. Kıt‘a:

*ببین آن بی حمیت را که هرگز
نخواهد دید روی نیکیبختی*

Ol ‘ārsuz nāmerdi ğör ki her ğiz eyülük yüzün ğörmese gerekdür bed-baḥt ve müdbir-i saḥt olup murādına ırmeyecekdür. Bu ‘ibāret inşāya ḥaml olınup du‘ā’un ‘aleyhe olmağ üzere eylük yüzün ğörmesün dimek cā’izdür ve aḥbāra maḥmūl olmağ daḥı

⁵⁴⁷ hāşılıum hārcuma vefā itmez (K): mişrā‘: hāşılıum hārcuma vefā kılmaz (HP), (HM)

ba' id degüldür. ⁵⁴⁸ فَعَلِيكَ بِالِاخْتِيَارِ ثُمَّ الْاِخْتِيَارِ Ba' z-ı ahālī rūm ü ā' cāmuñ bu maħalde müdde' aları budur ki *mebīn* lafzı mīm-i meftūħa ile ola şahīħ ve mu' temadün ' aleyh nüshalaruñ ba' zında daħı böylece vāqı' olmuşdur yüzini görme ve nazār ü iltifāt itme dimekdür. Seydī ' Alizāde merħūm bu nüshayı ihtiyār itmişdür. Ba' zılar *bibīn* lafzını işbāt ve *mebīn* ta' birini nefy ü nehy idüp dimişler ki bu maķāmda ol şahşın bī-ħamiyyetüñ kabāħatini irā' atdur. *Mebīn* nüshasın ihtiyār idenler bu nükteden gāfil olmuşlardur. *Ḥafī* degüldür ki nefy ü nehy olınan şüretde zıkr olınan kabāħati irā' at-i belāğatla işbāt olunmuşdur. فَتَدَبَّرْ

را كندؤ نفسى اءن آسانى كزىند ؤوىشتن را Kendü nefsi için ĥuzūr ü istirāħat ihtiyār eyler. *Ten-āsānī* lafzını (103^b) ba' z-ı şurrāħ ey suhūletü'l-beden deyü tefsīr itmişler. Ba' z-ı ahālī dimiş ki ihtimāldür ki *ten-āsānī* nūnla olmayup yāyla ola āsūden lafzından müştak ola be-her taķdīr ĥuzūr ü istirāħatden kināyet olduğı zāhirdür.

زن و فرزند بگذارد بسختى Āvratın ve oğlanın ve ehl ü 'ıyālın miħnet ü felāketde ĥor gider. Yā zarfiyyet için olmaķ ensebdür ba' zılar ilşāk için olmağı daħı tecvīz itmişlerdür. *Saħtī*'de olan yā maşdariyyedür beyt-i şānī mā-sebeķi ta' līldür.

و در علم محاسبه چنانكه معلومت چيزى دانم ve ' ilm-i muħāsebe ve fenn-i erķām ve resm-i kitābetde daħı ma' lūmuñuzdur ki bir miķdār vuķūfum vardur.

اگر بجاه شما جهتی معین کردد كه موجب جمعیت خاطر باشد Eger sizüñ zemān-ı devlet ve eyyām-ı sa' ādetünüzde bā' iş-i cem' iyyet-i ĥāħır olacaķ bir cihet ve defter ü muħāsebeye müte' allıķ bir ĥıdmet-i ta' yīn buyurılırsa dimekdür. Ba' zılar deyü tefsīr itmişler ĥaķķ-ı edādan gāfil olup taķşīr itmişler.

باقییه عمر از عهده شکر آن نتوانم بیرون آمدن Baķiyye-i ' ömrde ve ĥayātde olduķça ol iħsānuñuzuñ şükrin edā' ya ķādir olmazın. *گفتم ای یار عمل پادشاه دو طرف دارد* Ol kimseden bu sözi işitdügümde didüm ki ey dost pādīşāħ ĥıdmetinde olmanuñ iki ĥālī vardur. *امید نان و بیم جان* Biri nān ü ni' met ve devlet ü rif' at ümīdi ve biri daħı başdan ĥıķup helāk olmaķ ĥavfıdur bu meşel-i meşhūrdur devlet ķazā yanuñdadur. Cā' izdür ki devlete vāşıl ola ve ihtimāldür ki her ĥend sa' y eyleye işin başa ĥıķarmayup

⁵⁴⁸ “Önce sına, düşün sonra tercih et”

‘ākıbet kendü başdan çıka. *و خلاف رأی خردمندانست بدین امید درآن بیم افتادن*. Devlet ümīdi ile varṭa-ı helāka düşmek ‘uḫalā re’yine muḫālīfdür. ‘Āḫil oldur ki ne şīr-i şutur ve ne dīdār-ı ‘arab deyü ḫaṭarnāk yere uğramayup kendü ‘āleminde fāriḡü’l-bāl ve āzāde ve āsūde ḫāl ola. *Қıт‘a: (104^a)*

کس نیاید بخانه درویش

که خراج زمین و باغ بده

Elbette ḫarāc-ı ārz ve muḫāṭa‘a-ı zemīn ve ‘öşr-i bāḡ ve ḫaḫḫ-ı mā’ vü tıyn vir deyü faḫīr ü dervīş olanuñ ḫapusına bir ferd gelüp teḫāzā itmezdür ḫāşılı dūnyāda dervīşlikden eyü nesne yoḫdur. *Қıт‘a:*

Fuḫarāya yeter bu devlet kim

Dile toḫm-ı melālet ekmezler

Kimse ḫarc istemez bu dūnyāda

Āḫiretde ḫisāba çekmezler

Kı lafzı bu maḫūle mevāzıda deyü ma‘ nāsına isti‘ māl olunur nitekim Firdevsī’nüñ bu beytinde daḫı ol ma‘ nāya gelmişdür. Mışrā‘-ı evvelde beyt:

میازار موری که دانه کش است

549 که جان دارد و جان شیرین خوش است

Tetebbu‘ olunsa daḫı çok mişāl bulunur. *یا بتشویش و غصه راضی شو*. Yā faḫr ü fāḫa cihetinden teşvīş ü ḡuşşaya rāzı olup selāmetde olmaḡı iḫtiyār eyle.

یا جگر بند پیش زاغ بنه Ciger bend bögrek ma‘ nāsınadır. *Yā* ciger bendüni zāḡ vü kelāḡ öñüne ḫo ya‘ nī yā başa devlet ya leşe ḫuzḡun deyü kendüni muḫāṭara vü mehlekeye ilḫā itmegi irtikāb idüp cevır ü belāya şabr ü rızā göster.

گفت این سخن موافق حال من نگفتی Ol kimse eyitdi bu kelāmuñı ḫālīme muvāfiḫ söylemedüñ *و جواب سؤال من نیاوردی* ve benüm su’ālūme muṭābıḫ cevāb eylemedüñ zīrā ben saña istikāmet da‘ vāsın iderin sen beni ḫıyānet ehline olan ‘uḫūbet ile taḫvīf ü taḫzīr eylersin. *مشنیده که گفته اند*. Mesmū‘ uñ degül midür ki dimişlerdür.

⁵⁴⁹Firdevsī, Şeh-nāme, “Bir yem tanesi çeken karıncayı dahi incitme çünkü onun da canı vardır, can ise, tatlı ve hoştur.”

هرکه خیانت ورزد Her kimse ki hıyānete mu‘tād ola. Ba‘z-ı şurrāh verziden şınamak ma‘nāsınadır murād ‘amel-i hıyānetdür i‘tiyād ma‘nāsına haml itmek ma‘kāmā münāsib degüldür dimiş ya‘nī bu cezā’nuñ terettübi i‘tiyāda mevķūf degüldür nefis-i irtikāb hıyānet-i kāfīdür ⁵⁵⁰ ولو مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ammā hafī degüldür ki *verzed* lafzı i‘tiyādı müş‘irdür. ⁵⁵¹ الخائن خائف: دستش از حساب بلرزد. muķtezāsınca ol kimsenüñ eli hisābdan ditrer ya‘nī eglenmeyüp saķāmeti ve hıyāneti zāhir ü āşikāre olur. Beyt:

راستی موجب رضای خداست Tođrılıķ mūcib-i rızā-yı Hūdādur.

(104^b) Ya‘nī hiç kimseyi görmedüm ki rāh-ı rāsta sülūk idüp zāyi vü helāk ola. Ba‘z-ı şurrāh *güm şod* lafzını đall ile tefsir idüp azmak ve gümrah olmak ma‘nāsına haml itmişler rāh-ı rāstdan çıķup gitmişler (Redd-i Sürürī ve Seydī ‘Alizāde). *Ez-reh güm şod* ‘ibāreti ile *güm-i reh şod* ya‘nī *reh-rā güm kerd* ‘ibāretinüñ farkı vardır. فافهم

و حکما گفته اند چهار کس از چهار کس بجان برنجد ve ‘uķalā-i hikmet-şinās dimişler ki dört kimse dört kimseden be-gāyet rencide olup hāzer iderler ba‘z-ı nüşhada *be-tersend* vāķi‘ olmışdır. *حرامی از سلطان* Biri hāramīdür ki siyāset-i sulţāndan tersāndur.

Biri dağı düzd ü sārīķdır ki pāsbāndan ve ‘ases ü nigezbāndan hirāsāndur. *فاسق از عمّاز* Biri dağı fāsīķdır ki ğammāzdan iķtirāz ider.

Biri dağı zen fāhişedür ki subaşıdan ħavf eyler. Ba‘z-ı şurrāh ‘acemde zānī ve şāribü’l-ĥamrı muĥtesib te’dīb eyler anlaruñ ħuşuşı aña müfevvażdır dimişler ba‘zılar anı redd idüp dimiş ki diyār-ı ‘acemde muĥtesib⁵⁵² şaĥne ma‘nāsınadır ki ehl-i rüm lisānında subaşı dirler. *انتهی کلامه* Velākin ĥaķķ budur ki redd eyleyen şāriĥüñ kelāmı merdūddur zīrā diyār-ı ‘acemde dağı muĥtesib hemān bi-‘aynihi rümde meşĥūr olan muĥtesibdür ki Hāzret-i ‘Ömer Fārūķ ma‘kāmıdır bu deñlü farkı vardır ki ol ma‘kām-ı vācibü’l-iķtirāmı ĥükkām-ı tavā’if-i ā‘cām ‘ādet-i ervām üzre erāzil ü ‘avāma tevcīh itmeyüp ekşer-i ‘ulemā-yı ‘izām

⁵⁵⁰ “Bir veya iki defa da olsa”

⁵⁵¹ Hadīs-i Şerīf: “Hain, korkaktır.”

⁵⁵² diyār-ı ‘acemde muĥtesib (K): diyār-ı ‘acem iştilāĥında muĥtesib (HP), (HM)

hıdmetlerine taqlıd ü tefvız iderler ve subaşıya ‘acemde *şahne* dirler. Fāsık ü şāribü’l-ḥamruñ ve zānīlerüñ ḥaddi ve te’dıbi daḥı anlara müfevvaż olup nihāyet cerımelerin yine şahneler alurlar imiş bu taqđırce şāriḥ-i evvelüñ taḥkīki şahīḥ olur. Ammā faḳır ehālī-i ā‘cāmdan dīvān-ı hümāyūn kātiblerinden melā nizāmdan ve ḡayrıdan mesmū‘um olan budur ki diyār-ı ‘acemde terāzūdār olan bāzarcılara ve ehl-i sūka daḥı rūsbi dirler imiş bu maḥalde daḥı bu ma‘nā maḳşüddur deyü iddi‘ā itdiler. Şehnāmecı Seyyid Loḳmān Efendi (105^a) hazır idi ḳabül itmeyüp baḥse bādī ve nizā‘a mü’eddī oldu. *آنرا که حساب پاکست از محاسبه چه پاکست* Hisābı pāk olup istiḳāmet üzre olan kimsenüñ teftiḥ ü muḥāsebe ve su’āl ü münāḳaşadan ne bākı vardır. *Қыт‘a:*

مكن فراخ روی در عمل اگر خواهی

که وقت رفع تو باشد مجال دشمن تنگ

Ma‘zül olup teftiḥ ü münāḳaşa maḳāmına gelüp muḥāsebelerüñ görülmelü olduḳda düşmenüñ mecāl-i maḳālī⁵⁵³ teng ve pāy-ı i‘tirāz ve su’ālī leng olduḡın isterseñ manşib zemānında ‘amelde ya‘nī deruhde olan ḥidemātda vüs‘at üzre ḥareket eyleme dimekdür ḥıyānet ü saḳāmet üzre olma demekden kināyetdür. *Der-‘amel* lafzı *ferāḥ-revī‘* ibāretinüñ zarfıdır. Ba‘z-ı şurrāḥ *mekon ferāḥ-revī‘* ibāretini i‘tidālden ḥāric ḥarc ü itlāf ve bezl ü isrāf itme deyü tefsīr idüp *der-‘amel* lafzını manşib ü mutaşarrıf olduḡuñ ḥālde deyü şerḥ itmiş çendān çesbān degüldür (Redd-i Sürürī). Zīrā esbāḳ ü siyāḳ ḥıyānet ü saḳāmet ma‘nāsını te’yīd itdüḡi zāhirdür ve ba‘zılar *ref‘* lafzını irtifā‘-i ḳadr ü menzile ma‘nāsına ḥaml itmiş ya‘nī devletüñ zemānında ta‘n-ı düşmenden sālīm olmaḳ isterseñ manşib-ı taşarruf itdüḡuñ ḥālde isrāf ü itlāfdan ihtirāz eyle demek ola bu tevcihüñ rekāketi daḥı beyāna muḥtāc degüldür (Redd-i Sürürī). *تو پاک باش و مدار ای برادر از کس پاک* Ey birāder sen hemān pāk ü müstaḳīm ol daḥı ḥiç kimseden ḥavf itme zīrā rāst-rev ü pākbāz olana ḥiç kimse dest-i ta‘arruzı dirāz itmege ḳādir olmaz. *زند جامه ناپاک گازران بر سنگ* Gāzurular ya‘nī ḳaşşārlar ve cāme-şūylar nā-pāk olan cāme ve kirbāsı taşa ururlar. *Gāzur* kāf-ı fārisi ile ve zā-yı

⁵⁵³ mecāl-i maḳālī (K), (HP): mecālī vü maḳālī (HM)

mu‘cemenüñ zammı ile qaşşār ma‘nāsinadur ki Türkīde çırpıcı ve bez ağardıcı dirler ammā bu maħalde ıtlākı üzre cāme-şūya daħı ‘āmm ve mütenāvel olmaħ ensebdür. Bu kelām mışrā‘-ı evvelüñ mazmūnını ta‘līl ü işbātdur.

(105^b) *گفتم حکایت آن روباه مناسب حال تست که دیدنش گریزان و افتان و خیزان* Ben ol kimseye didüm ki senüñ ħālüñ şol dilkü ħikāyesine beñzer ki görmişler üftān ü ħizān ya‘nī düşe tura tırmayup qaçar. *کسی گفتش چه آفتست که موجب چندین مخافتست* Bir kimse anı bu ħālde göricek eyitdi ne maħūle āfet zūhūr itdi ki bu meretebe ħavf ü ıztırābı mūcib ve ne güne ħavādiş ħādiş oldı ki böyle ıztırārıla firāre bā‘iş oldı.

رؤبأه عیتدی دهوی انقاریا یتارلار دهیو یشیتدوم ya‘nī bu sebebden cā‘iz ki beni daħı ancılayın müft zift girift ideler deyü ħavf idüp baş kırtarmaħ ardınca oldum. *Suħre* sīn-i mühmelenüñ zammı ile ve ħā-yı mu‘cemenüñ sūkūnıyla ücretsiz qaħr ü cebr ü ‘unf ile isti‘māl ü istiħdām olanlara ıtlāk olunur. Meşelā ulaġa tıtduġları çārpā kısmına daħı suħre dirler Türkī dilde ekşer gemiciler ışıllāħında anqārya ‘ibāreti ki lisān-ı rūmda cārī olan elfāzıdandır bu ma‘nā için mevzū‘dur meşelā bir faķiri gücle tıttup ücretsiz istiħdām iderler ħalāş olup gelicek ħanda idüñ deyü şorduġlarında beni suħreye tıttmışlardı henüz kırtuldum deyü cevāb virür bu maħalde daħı *suħre*’den maħşūd budur gāħ olur bu ma‘nādan *bīgār* lafzı ile daħı ta‘bīr iderler kāf-ı ‘acemīledür ve mezkūr *suħre* lafzı āşda lafz-ı ‘arabīdür fārisīde isti‘mālī gālīb ü şāyi‘dür.

وفی القاموس سخره كمنعه كلفه مالا يريد و قهره وهو سخره لى و سخره تسخير اذله و كلفه عملاً بلا اجره

Ba‘z-ı şurrāħ bu ma‘nādan bī-ħaber olup lafz-ı ‘arabī olduġın men‘itmişdür (Redd-i Sürūrī). *رؤبأه عیتدی دهیو انقاریا یتارلار دهیو یشیتدوم* Rübāha didiler ki hey sefīħ şütürüñ senüñle ne münāsebeti vardır *چه مشابہت* ve sen aña nice beñzersin ki ol vehime düşersin bīħūde firār idersin. Egerçi muħaddemā sebeb-i firārdan istifsār iden bir kimse idi ammā i‘tirāz idenler cemā‘at olmaħ cā‘izdür. (106^a) *گفت خاموش* Rübāħ eyitdi: sākıt oluñuz bu sözüñüz bīħūdedür. *اگر حسودان بغرض گویند که این شترست* eger ħasūdlar ġarāz idüp benüm için şütürdür diseler *و گرفتار آیم* ve düşmen sözine i‘timād idüp beni şütürdür deyü cebren ve qaħren tıtsalar *بنی کرا غم تخلیص من باشد*

ḥalāṣ itmekle kim muḳayyed olur *تا تفتیش حال من کند* tā ki benüm aḥvālūme tefahḥuṣ ü teftiṣ eyleye ve benüm ūtūr olmayup rūbāh olduḡumı inandurup beni ḳurtara.

و تا تریاق از عراق آورده باشند مارگزیده مرده باشد Irāḳ memleketinden tiryāḳ getürinceye dek ılan ūḳmıṣ kimse helāk olur ol zemāna ḳalmaz imdi baña daḥı maṣlaḥat budur ki hemān giriftār olmamaḡa sa‘y eyleyem ve illā ūnra rūbāhlıḡum ūābit olup ḥalāṣ olunca benüm iṣūm temām olur. *Gezide* kāf-ı ‘acemīnūn fetḥi ile ıṣırmaḳ ma‘nāsına olan geziden lafzından ism-i mef‘ūldür *mār-gezide* vaṣf-ı terkībīdür ılan ūḳmıṣ dimekdür *و ترا همچنین فضلست و دیانت* ve ke-zālik senūn daḥı egerḫi fi-nefsü’l-emr fazālet ü diyānetūn vardur her ḳanḡı ḥıdmeti ta‘yīn itseler istiḳāmet ile ‘uhdesinden gelürsin. *اما حسودان در کمین اند و مدعیان گوشه نشین* Ammā ḥasūdlar kemīnedür ve müdde‘iler kūṣe-niṣn olup iṣāl-i mazarrata ḳāṣıdlar ve iḥtisāb-ı hefevāt ve cüst ü cūy-ı zellātla muḳayyed ü mutaraṣṣıdlardur. *Kemīn* puṣu dimekdür.

اگر چنانکه حسن سیرت نسبت بخلاف آن تقریر کنند Eger ‘adūlaruñ pādīṣāḥ ḥuzūrında senūn ḥüsn-i sīret ve ṣadāḳat ü istiḳāmetinūn ḥilāfını ‘arz ü taḳrīr itseler Pādīṣāḥ nazārında ma‘riz-ı ḥitāb ve maḥall-i ‘itāba gelesin ya‘nī mes‘ūl ü mu‘āteb olasın. *Ma‘riz* mīmūn kesri ve rānuñ fetḥi ile meṣḥūrdur ammā ṣaḥīḥ olan mīmūn fetḥi ve rānuñ kesriyledür.

در آن حالت کرا مجال مقاتلت باشد Ol ḥālde senūn ḥaḳḳuñda eyülik söylemege kimūn mecālī ve ḳudreti olur. *مصلحت آن بینم که ملک قناعت را حراست کنی* anı ma‘ḳūl görürin ki ḳanā‘at mülkini ḥıfz (106^b) ü ḥirāset idesin tā ki dūṣmen-ı bed-ḥāḥ olan tūl-ı emel ve ḥubb-ı cāḥ ol mülki ma‘āza’llāḥ tebāḥ itmege rāḥ bulmaya *و ترک ریاست گویی* daḥı riyāset terkini söyleyesin ya‘nī riyāseti terk idesin. Bunuñ emṣālī mevāzı‘ da *gūyī* lafzı *koni* ma‘nāsınadur dimiṣler ḡālibā bu nūkte melḥūz olmuṣdur ki ‘ārif oldur ki riyāset ü ‘unvāndan bir vechle rūgerdān ola ki derūn-ı dilden imtinā‘ ve ibā‘ itmekle iktifā itmeyüp lisānında daḥı icrā ve nefret ü kerāheti ifṣā eyleye lisān-ı ‘arabīde daḥı:

عاقلان گفته اند ⁵⁵⁴ *إطلاق القول على الفعل* meṣḥūrdur *که عاقلان گفته اند* zīrā ki ‘āḳiller dimiṣlerdür. Beyt:

دeryāda menāfi‘ bī-ḥadd ü ṣumārdur.

⁵⁵⁴ “(söylediğini) fiilen yaptı (gösterdi)”

اگر خواهی سلامت در کنارست / Lîkin eger selâmet ü ‘âfiyetde olmak isterseñ emn ü selâmet kenârdadur lâ-cerem ‘âfiyet isteyen deryâya girmez belâdan kaçan ‘ameldâr olmaz. Kemâl Pâşâzâde merhûm *Dağâyıku’l-Ḥağâyıḳ*’da buyurmuşdur ki lisân-ı fârisîde zarfiyyet ifâde iden bâ-i meftûḥanuñ ki evvel kelimedede vâḳi‘ olur *der* lafzıyla iltibâsı vardur ma‘ nâları birbirine qarîbdür. Farqları budur ki mezkûr *bâ*’nuñ ifâde itdüğü zarfiyyet şol ma‘ nâdur ki Türkî dilde andan *da* lafzıyla ta‘ bîr iderler. Meşelâ deñizde diyecek yerde be-deryâ dirler yeryüzinde diyecek yerde be-rüy-ı zemîn dirler lafz-ı *der*’üñ medlûlî içdür derûn içerüdür vâvla nûn nisbet-i mü’ekkide içündür içinde dimelü olıcaḳ *der* ile bâ-ı mezkûrı cem‘ iderler meşelâ deñiz içinde diyecek yerde be-deryâ dirler ve üstinde dimelü olıcaḳ *ber* ile *bâ*-yı cem‘ iderler meşelâ yeryüzinüñ üstinde diyecek yerde *be-rüy-ı zemîn* dirler *ber* lafzıyla üst ma‘ nâsı murâd olur.

555 انتهى كلامه الله درّه Ba‘ zılar *der* lafzını⁵⁵⁶ zamm-ı dâlladur dimişler menâfi‘ ü’ d-dür taḳdîrinde tütmişlar ğalaḫdur. *رفیق این سخن بشنید* Ol refîḳ bu sözi benden işitdi.

و روی درهم کشید ve yüzün İncinüp bî-ḥuzûr oldu pendüm ḳabûl itmedi *بهم بر آمد* burtardı *و سخنهای رنجش آمیز گفتن گرفت* (107^a) ve elem virecek sözler söylemege âġâz eyledi *که این چه عقل و کفایت است و فهم و درایت* bu nice ‘aḳl ü idrâkdür⁵⁵⁷ ve fehm ü ‘ilmdür. Ba‘ z-ı şurrâḫ bu maḫalde *kifâyet* idrâk ma‘ nâsnadur dimişler ya‘ nî nîk ü bed fehm idecek ḳadr ü tedbîr kâre kifâyet ider. Mertebe-i idrâkdan kinâyet ola ammâ ba‘ z-ı ehâlden mesmû‘ um olan budur ki ‘ibâret-i şaḫîḥa vâvsuz ‘aḳl-ı kifâyet ola ‘aḳl-ı ma‘ âş gibi nitekim Ḥ‘âce Ḥâfız dimişdür. Beyt:

من و انکار شراب این چه حکایت باشد

558 غالباً این قدرم عقل کفایت باشد

Ḥadd-ı zâtında kifâyet lafzı ‘aḳl ma‘ nâsına isti‘ mâl olınuğına Ḥ‘âce Ḥâfızuñ bu beyti şâhiddür. Beyt:

⁵⁵⁵ “Söz sona erdi; Allâh ödüllendirsin.”

⁵⁵⁶ *der* lafzını (K): lafz-ı *der*’i (HP), (HM)

⁵⁵⁷ ‘aḳl ü idrâkdür (K): ‘aḳl ü idrâk (HP), (HM)

⁵⁵⁸ Ḥâfız-ı Şirâzi: “Ben ve şarabı inkâr etmek, bu ne biçim bir hikâye! Galiba bu kadarcık aklım kaldı.”

جانا کدام سنکدل بی کفایتست

کوییش زخم تیر تو جانرا سپر نکرد⁵⁵⁹

Bu taqđırce vāvla olan nüṣḥa daḥı vechden ḥālī degüldür.

دوستان در زندان بکار آیند ve ḥukemānuñ sözi ṣaḥīḥ oldı ki dimiṣlerdür

دوستان در زندان بکار آیند ya‘nī gerçekden dost olanlar buñ deminde ve felâket zemânında yoluña dönerler meṣelâ zindânda olsañ ḥalâṣuña sa‘y iderler aṣıl dostlık budur. *Zîrâ ki ḥ‘ân ü ni‘ met üzerinde ve cāh-ı devlet zemânında cümle düşmenler dost şüretinde görünürler ve mihr ü maḥabbet izḥâr iderler aña i‘ tibâr yoḳdur.* Kıt‘a:

دوست م‌شمار آنکه در نعمت زند

لاف یاری و برادر خواندگی

Dost ‘add itme ṣol kimseyi ki ḥ‘ân ü ni‘ met ve cāh-ı devlet zemânında yārlik ve dildārlik ve ḳarındaṣlık lâfinı ura.

دوست آن دائم که گیرد دست دوست

در پریشان حالی و درماندگی

Ṣol kimseyi ṣādık dost bilürin ki periṣānlik zemânında ve bî-çârelik deminde dostına destgâr ola. *دیدم که متغیر میشود* Gördüm ki ol refîḳ benüm sözümden müteḡayyir ü dilgâr olur⁵⁶⁰ *و نصیحت من بغرض میشود* ve benüm nuṣḥ ü pendümi ġaraḥ ile diñler sem‘ - i ḳabülle ġuṣ itmez. *بنزدیک صاحب دیوان رفتم* Pâdiṣāhuñ vezîri ḥuzûrina vardum.

بسیار که معرفتی که میان ما بود صورت حالش بگفتم Ol ṣāḥib-i dîvân olan devletlü ile mâbeynimüzde evvelden âṣinâlık olmağla ol refîḳüñ şüret-i ḥālîni ve ḥuṣuṣ-ı âmālını ‘arz eyledüm ve ehliyet ü istiḥḳâḳın beyân eyledüm. Ba‘z-ı ṣurrâḥ ol yâr ü refîḳle benüm miyānumda sâbıḳa-i ma‘rifet var idi dimege ḥaml itmiş müvecceḥ degüldür. Maḳâma mülâyim olan ol ṣāḥib-i devletle sâbıḳa-i ma‘rifeti beyāndur. Refîḳle sâbıḳa-ı ma‘rifeti beyāna muḥtâc degüldür. *Sâbıḳa* lafzı *reftem* lafzına müte‘allıḳdür *gofitem* lafzına müte‘allıḳ olmaḳ zāḥir degüldür. *تا بکار مختصر نصب کردند* Tâ ki benüm

⁵⁵⁹Hâfız-ı Şirâzî:“Ey sevgili! Kılıcımın yarası için kendisini siper etmeyen hangi akılsız taş gönüllüdür.”

⁵⁶⁰ olur (K), (HP): oldı (HM)

terbiyet ü şahâdetüm ve iltimâs (107^b) ü şefâ'atüm sebebi ile hüs-n-i zann idüp bir cüz'î maşlahat ü muhtaşar hıdmet ta'yîn itdiler. *چند روز برین بر آمد* Bu hâl üzre birkaç gün geçdi. *لطف طبعش را بدیدند* Ol kimsenüñ luḫf ü ṭab'ını ve liyâḫat ü isti'dādını gördiler *و حسن تدبیرش ببسندیدند* ve hüs-n-i tedbirini pesend itdiler.

Hâli ve şanı hıdmet ü manşıbı ol mertebeden geçdi
و بمرتبه برتر از آن متمکن گشت daḫı andan ziyâde mertebeye ve 'ālî manşıba vâşıl ü mutaşarrıf oldı. *و همچنین نجم سعادتش در ترقی بود* Bu hâlle gitdükçe kevkeb-i baḫt ve sa'âdeti teraḫḫî vü tezâyüdde oldı. *تا باوج ارادت رسید* Tâ istedüğü mertebelerüñ evc-i â'lâsına ve nihâyet murâdına vuşul buldı *و مقرب حضرت سلطان شد* ve pâdişâhuñ muḫarrebi ve maḫbûlı oldı *و مشاّر الیه بالبنان* ve engüşt-nümâ-yı 'âlem oldı Türkîde daḫı barmaḫla gösterürler idi dirler meşhûrdur kemâl-i ta'ayyünden 'ibâretdür.

و معتمدّ علیه عندالاعیان Daḫı â'yân-ı devlet ve erkân-ı salṭanat huzûrında mevşûḫün bih ve ma'ûlun aleyh ve medâr ü merci' oldı. *İnde'l-a'yân* 'ibâreti zıkr olunan iki 'unvâna bile ḫayd olmaḫ cā'izdür ve vaşf-ı şâniye maḫşûş olup na't-ı evvel 'umûm ve ıtlâḫ üzre melḫûz olmaḫ ensebdür. *بر سلامت حالش شادمانی کردم و گفتم* Ol kimsenüñ selâmet-i hâline ve ḫuşûl-ı âmâlına şâdmân ü ḫandân olup eyitdüm. Beyt:

*ya' nî ḫuşûl-ı me'mûluñ birkaç gün 'uḫde-i 'avḫ ve te'ḫîre düşüp ayîne-i âmâlde 'izzet-i menâl ve şu'ûbet ve eşkâl-i şuver ve eşkâli ma'kûs ve maḫşûs olduğundan münkesirü'l-bâl olma*⁵⁶¹.

Zirâ ki âb-ı ḫayât zulmet içindedür. Zulmâta düşmek irtikâb itmeyince âb-ı ḫayâta vuşul müyesser degüldür. Târîk ḫarañu ve *târîki* yâ-yı maşdariyye ile ḫarañulıḫ dimekdür. Nüsaḫ muḫtelifdür ammâ yâ-yı maşdariyye ile olmaḫ vâzıḫ ü râciḫdür dimişler ḫafî degüldür (108^a) ma'nâ-yı maşdarî zarf olmaḫ ḫaḫîḫat degüldür fi'l-ḫaḫîḫa âb-ı ḫayâta zarf olan zulmet ile muttaşıf olan mevzi' dür. *فندبر* arabî: *إلا لا تحزنن ایا البئیه*: *Elâ* ḫarf-i tenbîhdür. *Lâ-tahzenenne* nehy-i muḫâtabdur nûn-ı te'kidle zinhâr bî-ḫuzûr olma dimekdür. *Eḫâ'l-beliyye* münâdîdür ḫarf-i nidâ

⁵⁶¹ *Dilet-râ şikeste medâr* taḫdîrindedür (HP), (HM): - (K)

maḥzūfdur *yā ṣāhibü'l-beliyye* dimekdür. Bir vaşfa ziyāde mülābis ü mülāzım olan kimseye eḥü'l-fülān dirler meşelā ḥarb ü kıtāle ziyāde mümāreseti olan kimseye eḥü'l-ḥarb dirler şāhibü'l-ḥarb dimekdür. Ba' z-ı nüsaḥda *lā-taḥzenenne* şığa-i nehy-i ğā'ib ve nūn-ı te'kīd ile ve *eḥā'l-beliyye* ref' ile fā' ili vāki' olmuşdur. Belāya giriftār ve miḥnete mübtelā olan kimse zinhār maḥzūn olmasun dimekdür.

فَللرَحْمَنِ الطَّائِفِ حَقِّيهِ Zīrā Ḥaḳ Te'ālā Ḥazretinūñ ḳatı çok gizlü luḫfları vardır. *Fā* ta' līl içündür ba' z-ı fuḫalā *ḥafīyye* ḥā-yı mühmele iledür deyü taḫḳiḳ itmişdür ya' nī mübālağa ile bī-nihāyye luḫflar dimek ola bu maḥalde bir risāle vardır ğorile:

و قال المفسرون فى قوله تعالى انه كان بى حفيآ اى مبالغا فى بزه و الطافه

منشين ترش از گردش ايام كه صبر

تلخست وليكن بر شيرين دارد

Gerdış dönmeḳ ma' nāsına olan gerdīden lafzından ism-i maşdardur rencīden lafzından olan renciş gibidür. *Turuş* tānuñ ve rānuñ zammı ile ekşi ma' nāsınadır ğāhī hiffet maḳşūd olup rā sākin olur bu maḥalde turuş-rūy ma' nāsı maḳşūddur ki kemāl-i inkibāzdan ve bī-ḥuzūrlıḳdan kināyetdür. *Sabr* taḥammül ma' nāsınadır ve bir otdur ki ğāyetde acıdur bu taḳdīrce bānuñ kesri iledür zarūret-i şı'r için sākin ḳılınur. Ba' zılar bu maḥalde meşḥūr olan acı ot ma' nāsına olmaḳ evlādur dimişler münāsib degüldür (Redd-i Sūrūrī). Ḥaḳ budur ki ma' nā-yı mañḫūḳī taḥammül ma' nāsı olup ma' nā-yı aḫir tevriye ve ihām olmaḳ zāhirdür. *Ber* bānuñ fetḫi ile yemiş ma' nāsınadır ya' nī teġālīb-i rūzgār ve teşārīf-i sipihr-i keḳ-reftārdan her-bār zār ü bī-ḳarār olup münḳabız ü turuş-rūy olma şabr eyle zīrā ki miḫnet ü belāya şabr itmek egerçi (108^b) ḥaylī şa' b ü müşkildür velīkin 'āḳıbet şemeresi zāhir olup 'usr yūsre mübeddel olmaḳ muḳarrerdür. Nitekim şabr didükleri ot daḫı nefsinde ğāyet telḫdür ammā bisyār menfa' ati ve ḥāşşiyyeti vardır. Acılığına taḥammül idüp

كل مر دواء⁵⁶² feḥvāsınca tenāvül ü isti' māl idenler müntefi' olurlar. Beyt:

شاد بر انم كه دل ماغميست

*آمدن غم سبب خرميست*⁵⁶³

⁵⁶² “Bütün acılar devadır.”

İttifākan ol zemānda ba'z-ı yārānla baña
Ka'beye gitmek vāki' oldı baz आमदम मेके जून मेके-ि मुकेरेमे
ziyaretinden 'avdet idüp geldüm. Ol refik iki menzil beni qarşuladı
ve fukarā anuñ zāhir-i hālını perişān gördüm ve hiyāt droişān
şeklinde ve dervişān şūretinde gördüm. Hālin şordum ve sebebini su'āl
İtdüm. Eyitdi senüñ didigüñ gibi bir bölük aşhāb-ı
ğarāz baña hased itdiler ve baxiātem mensub کردند ve baña hıyānet isnād itdiler.

Pādişāh ol huşuşda teftiş ü tefahhuş buyurmadı ki
haқиkat-i hāl münkeşif olup istikāmetüm ve maḥsūd olduğum ma'lūmı ola.

Niçe zemāndan berü yaramaz olan
kimseler ve müşfik ü mihrībān olduğum dostlar benüm haқиkat-ı hālümü bilürken haқ
sözi söylemekde ḥāmūş olup ihmāl ü süküt itdiler. Huқuқ-ı
kadime ve şoḥbet-i dirineyi untdılar. Kıt' a: Huđānuñ emriyle
ittifākan bir kimse ki devletden ve nazardan düşe. Cemī'-i
'ālem ol üftādeyi ayaklar pāy-māl eyler. Çün devlet ü iқbāl
ve baht ü sa'ādet aña destgār olduğın göreler ya'nı şöyle ki (109^a) ol kimseyi yine
mañıbda ve 'izzetde göreler. Halk-ı 'ālem aña medḥ ü şenā
idüp ellerin sīnelerine koyup ta'zīm ü iclāl iderler dūnyānuñ hāli böyledür. Ba'z-ı
nüsaḥda bu kıt' a böylece vāki' olmış. Nazım:

نبینی که پیش خداوند جاه

ستایش کنان دست بر برنهند

و کر روزکارش درآرد ز پای

همه عالمش پای بر سر نهند

nice dürlü nice dürlü nice dürlü nice dürlü nice dürlü nice dürlü nice dürlü
ma'nāsı vāzıḥdur. Muḥaşşal-ı kelām Muḥaşşal-ı kelām Muḥaşşal-ı kelām Muḥaşşal-ı kelām Muḥaşşal-ı kelām Muḥaşşal-ı kelām Muḥaşşal-ı kelām
'uқūbete giriftār oldum. Mısrā' : Bu ğarīb başuma çoқ dürlü felāket geldi

⁵⁶³ Nizāmī, Mahzenü'l-esrār: “Gönlümde gam duyduğum zaman sevinirim; çünkü gam sevinç müjdesi getirir”

تā bu haftada ki ḥuccācuñ şihḥat ü selāmetle ‘avdetleri ḥaber-i beşāreti bu şehre vāşıl oldı. *Ol ağır kayd u bendden beni ḥalāş ü ıtlāk itdiler. Selāmeti*’de olan yā maşdariyyedür fāriside bu maḳūle meşādıra yā-yı maşdariyye ilḥāk itmek şāyi’dür bu daḥı cā’izdür ki yā nisbet için ola. *Evvelden mutaşarrıf olduğum milk-i mevrūşımı ḡaşben ve zūlmen elümden aldılar ve ḥāş idüp mīriye zabṭ itdiler. Muḥaşşal mā-meleküm virmek ile başımı gücle ḥalāş itdüm. Ben gftm An nobt ašart mñ qıbol nkrđı* Ben eyitdüm ol zemānda remz ü işāret ile nuşḥ ü pend yüzinden saña böyle olacaḡın ifāde itmiş idüm ḳabūl itmedüñ. *ke Saña işāret ü remz ile didüğüm bu mazmūn idi ki pādişāhuñ ḥıdmeti ve mīriye müte‘allıḳ olan ‘amel fi’l-meşel deryā seferi gibidür* *ya‘nī min-vechin fā’idelüdüdür ve min-vechin ḳorḳuludur.* *İhtimāldür ki defīneye vāşıl olasın* *یا در طلسم بمیری* *İhtimāldür ki defīne üzerinde ḥikmet ile maşnū‘ ve siḫirle mevzū‘ olan ṭılsımda helāk olasın genc ṭaleb iderken bāşdan çıḳasın. (109^b) Beyt:*

*Deryā seferin ihtiyār iden bāzargān ihtimāldür ki sâ‘id-i baḥtı müsâ‘id olup iki eli ile bile altını kenāra çıkara ya‘nī sālīm ü ḡānim sāḥil-i necāta ve maḥal-i maḳşūda vāşıl ola. Ba‘z-ı şurrāḥ bu maḥalde *ḥāce* kişi ma‘nāsınadur dimişler ḥafī degüldür ki bāzargān ma‘nāsına olmaḳ ensebdür (Redd-i Şem‘î). Ba‘z-ı nüsaḥda *zer* bedeli *dür* lafzı vāḳi‘ olmuştur dāl-ı mühmelenüñ zammı iledür *یا موج روزی افکندهش مرده بر کنار* ve bu daḥı ihtimāldür ki rüzgārı yārī ḳılmayup kimisi helāk ola ve naḳd-ı vüçüdü ve sermāye-i ‘ömri ber-bād olup mürde cismini mevc-i deryā süre süre bir gün kenāra bıraḡa. Ba‘z-ı nüsaḥda *ya mevc-i baḥr efkenedeş mürde ber-kenār* vāḳi‘ olmuştur muḥaşşal bu mazmūnı muḳaddemā Mışrā‘: *بدریا در منافع بیشمارست*:⁵⁶⁴ beyti ile saña icmālen ifāde itmiş idüm bu daḥı cā’izdür ki: *ki ‘amel-i pādişāh* ‘ibāretinde vāḳi‘ olan *ki* lafzı rābiṭa olmayup edāt-ı ta‘līl olup mu‘allel maḥzūf ola taḳdīr-i kelām:*

⁵⁶⁴ Sa‘dī-i Şirāzī: “Denizde sayısız menfaat vardır”

اشارت من قبول نکردی و بخلاف زایم عامل شدی و چنین فلاکت و بلا کشیدی کسی که عمل پادشاه را اختیار کند از جفای روزگار ایمن نشود زیرا که عمل پادشاه چون سفر دریاست الی آخره

Ya' nī muḳaddemā benüm remz ü işāret ile itdügüm nuşḥ ü pendî ve men' -i sūdmendi ḳabūl itmedüñ ve benüm re'y-i şavābımuñ ḥilāfiyla 'āmil olduñ bu sebebden bu ḳadar felāket çekdüñ. Ḥadd-ı zātında bir kimse ki pādişāha ḥıdmetle taḳarrüb ḳaşd eyleye rūzgāruñ cefāsından emīn olmazdur. Zīrā ki pādişāh ḥıdmetinde olmaḳ deryā seferin itmege beñzer gāh fā'ide eyler ve gāh māl ü menālinden belki başdan çıkar ilā-āḥirihi bu maẓmūnı ḥazret-i şeyḥ ol refīḳine muḳaddemā şarīḥan edā' idüp nehy-i belīg itmişken bu maḳāmda işāretle ta' bīr itdügi gālibā ol refīḳine ziyāde riş-i derūn ḥāşıl olmamağıçündür. (110^a) Nitekim dimişdür ki:

مصلحت ندیدم از این بیش ریش درونش خراشیدن و نمک پاشیدن Bu mertebeden ziyāde anuñ derūnında olan cerāḥati ḥırāş idüp ya' nī derdin tāzeleyüp ve yarasına tuz ekmegi ma' ḳūl görmedüm. Beyt:

Geç bu dem yareme tuz ekmekten

Geçme evvel yenen tuz ekmekten⁵⁶⁵

Hırāşiden tırmalamak ma' nāsınadır tāzelemekden kināyetdür. Ba' z-ı nüsaḥda *ben-nāḥun-ı melāmet ḥırāşiden* vāḳi' olmuşdur. *Nāḥun* tırnak ma' nāsınadır. *Melāmet* lev m ü teşnī' ve tevbīḥ ü taḳrī' itmekdür. *برین دو بیت اقتصار کردم* Taṭvīl-i kelām itmeyüp bu iki beyt üzerine iḳtişār eyledüm *و گفتم* daḥı didüm. Ḳıṭ' a:

ندانستی که بینی بند برپای

چو درگوشت نیامد پند مردم

İstifhām-ı inkārī bu maḳāmda inkār vāḳi' içündür niçün bilmedüñ dimekdür. İnkār vuḳū' için olup bilmez miydüñ ya' nī bilürdüñ demek degüldür. Muḥāşşal kimsenüñ nuşḥ ü pendini gūş itmedigüñ ḥinde bu felākete düşüp ḳayd ü bende giriftār olacağı niçün bilmedüñ 'āḳıbet-i ḥāl bu minvāl üzre olacağı ḳatı zāḥir ü beyyin ve müşfikāne nuşḥ ü pendî ḳabūl itmemek 'alāmet-i nikbet ve sebep-i 'uḳūbet olması müte' ayyin idi niçün mütefaṭṭin olmaduñ dimekdür. Cānib-i 'arabiyyetde lafz-ı *izā* şart için ve

⁵⁶⁵ ekmekten (K), (HP): etmekden (HM)

zarfiyyet için olduğu gibi fārisīde daḥī *çün* lafzı şart için ve zarfiyyet için olmak cā'izdür ve bu maḥalde zarfiyyet ma' nāsı ensebdür.

دگر ره کرداری طاقت نیش
مکن انگشت در سوراخ کژدم

Eger zehr-i ' aḳreb elemine taḥammül idemezseñ bir daḥī ' aḳreb olmak ihtimāli olan delüğe barmaḡuñ şoḳma. *Diger reh* lafzı bir yol daḥī ya' nī bir def'a daḥī dimekdür her zehirlü ḥayvānuñ ignesine *nīş* dirler bu maḥalde nīş-i ' aḳreb murāddur. Ba' z-ı şurrāḥ dimiş ki *nīş* şoḳundı ma' nāsınadır ılan ü ' aḳreb şoḳundısı gibi. انتهى Ammā tetebbu' itdügümüz lügatlerde bu ma' nā görülmedi. *Sūrāḥ* delük ma' nāsına ve *kejdüm* ' aḳreb (110^b) ma' nāsınadır. *Diger reh* lafzı *nedārī* lafzına nāzır olup bu daḥī cā'izdür ki *mekon engüşt* ' ibāretine maşrūf ola. Hülāşa-ı kelām:

566 لَا يُلْدَعُ الْمُؤْمِنُ فِي جُحْرِ وَاجِدٍ مَرَّتَيْنِ ḥadīs-i şerīfi feḥvāsınca ' aḳil olan cefā çekdügi yere bir daḥī uğramak cā'iz degüldür.

HİKĀYET: *تی چند در صحبت من بودند* Benüm ile birkaç kimesneler olur idi. Zann-ı ġālib budur ki ḥazret-i şeyḫüñ mürīdlerinden olalar dimişler lāzım degüldür. Hadd-ı zātında bir ' azīz kendünüñ ḥāşşa mürīdleri ḥaḳḳında erbāb-ı devlete varup züll su ' āli irtikāb itmek ba' iddür ammā ḥaḳ şoḫbeti edā'en yārān-ı hemdem ve muşāḫibān-ı maḥrem ḥaḳlarında ihtiyār olınsa ' aceb degüldür.

ظهیر Zāḥir-i ḥālleri şalāḥ ile ārāste idi.

یکی از بزرگان در حق این طایفه حسن ظنّ بلیغ داشت و ادرازی معین کرده بود Erbāb-ı devletden biri siyāḳ-kelāmdan münfehim olan budur ki ḥākim-i şehḫer olma ol cemā'ata ziyāde ḥüsn-i zann idüp bir miḳdār nesne vazīfe ta' yin itmişdi. *İdrār* ḥayr ü taşadduḳ vechi ile olan iḫsāna dirler ekşer rātib olan vezā'ifde isti' māl iderler.

567 *İdrārī*'deki yā vaḥdet içündür mu' ayyen vazīfe dimekdür. *مگر یکی از ایشان حرکتی کرد که مناسب حال درویشان نبود* İttifāḳan anlardan biri bir ḥareket itdi ki dervişlerüñ ḥāline münāsib degül idi.

⁵⁶⁶ Hadīs-i Şerīf: “(Akıllı ve olgun) Mümin aynı delikten iki defa sokulmaz, ısırılmaz.”

⁵⁶⁷ “Mastar olan *idrār* eriştirmek, ulaştırmak, bağışlamak manasınadır.”

ظنّ آن شخص فاسد شد و بازار اینان کاسد Ol vazīfe ta‘yīn iden kimsenüñ dervīşān haqqında zannı fāsīd ve ol dervīşlerüñ bāzārı kāsīd oldu ya‘nī iltifātdan düşdiler vazīfeleri қағ‘ olundu hālleri diğēr-gūn oldu. خواستم تا بطریقی کفاف یارانرا مستخلص کنم Murād idüdüüm ki bir tārīkle ol fuğarānuñ kefāfını hālāş idem ya‘nī bir hālet ve tedbīr idüp ol devletlüye fuğarānuñ vazīfesin yine muğarrer itdürem. Müstahlas şīğa-i mef‘ üldür.

آهنگ خدمتش کردم Ol şāhib-i devletüñ hıdmetine қаşd-ı mülākāt itdüm.

Қаpusına varduğda içerü girmege bevvāb ruğşat ü icāzet virmedi.

Şerh ü beyāna muhtāc degüldür ḥanāzīrūñ aḥvāli ma‘lūmdur

معذورش داشتم ya‘nī mü‘min qarındaşlaruñ haqqında niyyet-i ḥayrla zahmeti ihtiyār idüp varmışdum қағ‘ an bī-ḥuzūr olmadum ve bevvāb ḡılzet-i me‘ābuñ kār-ı nā-şavābı ma‘zūr tıtdum. بحکم آنکه گفتهاند Ol sebep ile ki ‘uqālā-yı ḥaḳāyīk-şinās bu bābda dimişlerdür ki. Қıт‘a:

در میر و وزیر و سلطان را

بی وسیلت مگرد پیرامن

Bilā-vāsiṭa pādişāh ü vezīr āstānelerinüñ eṭrāfına ve dā‘irlerine bile ṭolanma bu ‘ibāretde olan mübālāğa vāzīḥdur. Kelb-i ‘aḳūr ile bevvāb kısmınıñ mābeynlerinde cihet-i cāmi‘a budur ki hemān ki ḡarīb ü faḳīr şūretinde bir kimse bulalar. این گریبان بگیرد آن دامن Bevvāb ol ḡarībūñ yaqāsına ve seg dāmenine yapışur. چندان که Ol қadar ki ya‘nī derbānuñ cefāsıyla қаpuda tevaḳḳufumuz ol deñlü mümtedd oldu ve şol mertebeye vardı ki مقربان حضرت آن بزرگ بر حال من واقف شدند Ol devletlünüñ maḥşūş ü muḳarrib ādemleri benüm hālūme vāḳıf oldılar ve kim idügüm bildiler و باکرادم در آوردند ve ta‘zīm ü ikrāmı beni içerü alup gitdiler.

برتر مقامی معین کردند Bir a‘lā maḳāmı ya‘nī şadr-ı meclisde oturmağı ta‘yīn ü teklīf itdiler muḥaşşal ziyāde tevḳīr ile muḳayyed oldılar. اما بتواضع فرو نشستم Ammā ben tevāzu‘ idüp ta‘yīn itdükleri yerde oturmayup bir miḳdār aşağıda oturdum.

Daḥı didüm. Beyt: بگذار که بنده کمینم Beni hālüm üzre koñ muḳayyed olmañ zīrā ki bende-i kemīne ve faḳīr ü ḥaḳīrüm. تا درصاف بندگان نشینم Ya‘nī koñ beni tā şaff-ı ni‘ālda ve ḥuddām maḳāmında oturayın. Taḳdīr-i kelām *bügzār tā der-şaf-ı bendegān*

nişînem zîrâ ki bende-i kemînem dimekdür. **کفت** Ol şâhib-i devlet benden bu sözi işitdügde eyitdi. Mısrâ‘ : **الله الله چه جای این سخنت** (111^b) Ne⁵⁶⁸ ‘aceb buyurduñuz bu sözüñ ne maħallidür ve niçün böyle dirsüz dimekdür. Allāh Allāh ‘ibâreti bu maħalde ta‘accüb içündür. Ba‘z-ı şurrâh Allāhu Te‘âlâ ma‘nâsınadır dimişler maħall-i ta‘accübdür. Beyt: **گر بر سر و چشم من نشینی** Eger başum ve gözüm üzre oturasın ya‘nî sezâ vü revâdur. Yârân-ı ‘acemüñ ba‘z-ı daķıķa-şinâslarından işitdüm *ger ber-ser çeşm-i men* vâvsuz olmak evlâdur ve maħfûzumuz budur didiler ya‘nî gûşe-i çeşmümde cā-nişîñ olsañ yeridür. **نازت بکشم که نازینی** Nazuñ çekerüm ve cevr ü cefâña taħammül iderüm zîrâ ki nâzenînsin her ne kadar nâz iderseñ saña lâyıķdur ba‘zılar mısrâ‘-ı şânî cevâb olmağı ihtiyâr itmişler ammâ cevâb maħzûf olup mısrâ‘-ı şânî ta‘lîl maķâmında olup mevzi‘-ı cevâbda irâd olunmağa ħaml itmek ensebdür. **کما قرنا** ⁵⁶⁹ Ĥafî olmaya ki yâ‘yla nûn fârisîde bir nev‘-i edât-ı ittişâfdur ki merci‘-i nisbet-i müekkededür meşelâ reng ile muttaşif olana rengîñ ve nâzla mevşûf olan maħbûbe-i nâzenîñ dirler. Kemâl Pâşâzâde merħûm nûşîñ ü şîrîñ ve sengîñ lafzları beyânında zıkr itmişdür **بنشستم** ve bi‘l-cümle ya‘nî muħaşşal-ı kelâm **بنشستم** gösterdikleri yerde yâĥûd istedüğüm yerde oturdum. **ازهر دری سخن پیوستم** Lafz-ı bâb ‘arabîde nev‘ ma‘nâsında müsta‘mel olduğı gibi mecâzen fârisîde daĥı *der* lafzı ol ma‘nâya isti‘mâl olunur mecâzen meşelâ her nev‘den diyecek yerde *ez-her der* dirler. Bu maħalde daĥı her nev‘den ve her vâdîden taķrîble sevķ-i kelâm eyledüm dimekdür ya‘nî hemân ibtidâdan ĥuşuş-ı każiyyeyi zıkr ü beyâna şurû‘ itmeyüp münâsebet düşürüp söylemek kaşd itdüm. Peyvestem bu maħalde müte‘addîdür.

تا کلام یجز کلام ⁵⁷⁰ **تا حدیث زنت یاران در میان آمد** Tâ kim **کفتم** Fırşat bulup ‘arz-ı ĥâl ve şerĥ-i mâ fi‘l-bâle âğâz idüp eyitdüm. **ا:**

چه جرم دید خداوند سابق الانعام

که بنده در نظر خویش خوار میدارد

⁵⁶⁸ ne (K): ya‘nî ne (HP), (HM)

⁵⁶⁹ “karar verdiğimiz gibi”

⁵⁷⁰ “Söz sözü getirir.”

Hudāvend bu maḥalde (112^a) şāhib-i devlet ve büzürg ma‘nāsınadır. *Sābıku’l-in‘ām* ‘ibāreti anuñ vaşfidur *sābık* lafzı fā‘iline muzāfdur elif ve lām muzāfun ileyhden ‘ivazdur *sābıku’l-in‘āma* dimekdür. *Bende*’den murādı kendüdür. Hāzret-i şeyḫ kendüyi ol dervīş muḳaşşır maḳāmına ḳoyup ve fuḳāraya olan sū-i zann ve ‘adem-i iltifātı kendü cānibine ‘ā’id ve rāci‘ gösterüp ve ol şāhib-i devleti berāy-i maşlahat ziyāde ta‘zīm ḳaşdıyla gā’ib menzilesinde i‘tibār idüp ider ki *sābıka*-ı fuḳarā ḫaḳḳında in‘ām ü iḥsānı rātib ü cārī olan devletmend ü büzürgvār bu bendeden ne maḳūle cürm ü taḳşır gördi ki bu bendeye ḫaḳāretle nazār idüp ve ḫār ü bī-i‘tibār görüp fuḳarā vü dervīşānuñ cihet-i ma‘āşları ḳaḫ buyuruldu. *Bende* lafzıyla zillet şudūr iden dervīş murād olmaḳ daḫı cā’izdür ya‘nī ol bendelerinden şadır olan ḫaḫa tā bu mertebede degüldür ki mücerred ol ḳadar taḳşır sebebi ile cümle dervīşānı taḫḫir idüp esbāb-ı ma‘āşların ḳaḫ itmege bā‘iş ola. Ba‘z-ı şurrāḫ *Hudāvend* lafzını şāhib ma‘nāsına ḫaml idüp *sābıku’l-in‘ām* lafzına muzāf tutmuş *sābıku’l-in‘ām* şāhibi olan şāhib-i devlet bu bendesinuñ ne günāhını gördi deyü şerḫ itmiş ḳaḫan vechi yokdur *sābıku’l-in‘ām* lafzı *Hudāvend*’ün şıfatıdır izāfet dürüst degüldür ve *sābık* lafzınuñ in‘ām’a izāfeti lafziyyedür izāfet bi-ma‘ne’l-lām olup ma‘neviyye olmaḫa ḫaml itmek fāḫiş ḫalaḫtur (Redd-i Şem‘ī). *خدايراست مسلم بزرگوارى و لطف*

‘Azamet ü kibriyā ve luḫf ü cūd ü ‘aḫā ḫudā-yı bī-hemtā cenābına maḫşuş ü müsellemdür. *نهان برقرار ميدارد*. *که جرم بيند و نهان برقرار ميدارد* Zīrā ḳullarınuñ nice cürm ü ḫaḫaların görür bilürken nān u ni‘metlerin eksük itmez idi. Şarḫ-ı mürüvvet ve muḫtezā-yı ‘uluvv ü himmet budur ki ādemīlik da‘vāsın idüp Mevlāya iḫā‘at maḳāmında olan bendeler daḫı ⁵⁷¹ *تخلقوا باخلاق الله* ile ‘amel idüp fuḳarā vü dervīşānı ḫan ḳısmına deyü anında (112^b) mersūm ü mevsūm olan rızḳ-ı maḫsūm ve ḫaḳḳ-ı ma‘lūmların ḳaḫ itmekle maḫrūm itmeḫiçün izḫār-ı ḳudret ve da‘vā-yı ḫavl ü ḳuvvet itmeye ve muḫtezā-yı beşeriyet üzre vāḫi‘ olan taḳşirāt ü zellāt sebab-i i‘rāz ve ‘adem-i iltifāt olmayup belki ⁵⁷² *لوجه الله اخوت في الدين* muḫtezāsınca def‘-i zārūretlerine imdād ü i‘ānet itmekle

⁵⁷¹ Hadīs-i şerīf: “Allāh’ın ahlakıyla ahlaklanınız.”

⁵⁷² “Allāh katında dindaşlık”

ḥüsn-i hâllerine ve şalâh-ı kârlarına bâ‘iş ü ‘illet olmak niyyeti ve bu ‘azîmet ‘ayn-ı ‘ibâret emniyeti ile me‘cûr olmağa himmet eyleye.

حاکم را ازین سخن بیسندیده آمد اسباب معاش یاران را فرمود
dervîşānuñ esbâb-ı ma‘âşların ve idrâr-ı mu‘ayyenlerin yine muqarrer idüp buyurdu
ya‘nî ḥuddāmına emr itdi. تا بر قاعده ماضی مهیا دارند. Tā evvelki kâ‘ide ve üslûb-ı sâbîk
üzre dervîşānuñ ‘avâ‘iden ḥâzîr ü müheyyâ ideler و مؤنت ایام تعطیل وفا کنند ve buyurdu
ki güzeşte ve vazîfelerüñ bile vireler. Memnûn olup شکر نعمت گفتم و زمین خدمت ببوسیدم
şükr ü şenâ itdüm ve tevâzu‘ ü meskenet ü furûteni izhâr eyledüm

و عنر جسارت بخواستم ve küstâhlîk etdüñ deyü ‘özr diledüm

و در حالت بیرون آمدن این سخن بگفتم و چیقپ gitmelü olduḡda bu sözi söyledüm. Kıt‘a:

چو کعبه قبله حاجت شد از دیار بعید

روند خلق بدیدارش از بسی فرسنگ

Ka‘be-i mükerreme kıble-i ḥâcet olup du‘âlar kabûl olacak maḡâm olduḡiçün ḡalḡ-ı ‘âlem ba‘îd vilâyetlerden niçe fersah yollardan kaḡ‘-ı mesâfe idüp zaḡmet ü meşakḡat çeküp ziyâretine giderler. *Ferseng* fârisîdür on iki biñ adım ve altı biñ ayak yola itlâḡ olunur ‘arabîsi *fersah*‘dur. ترا تحمل امثال ما بیاید کرد. Senüñ şānuña ve devletüñe lâyıḡ olan budur ki bizüm gibi fuḡarâ vü erbâb-ı ḡacâtuñ taşdı‘lerine taḡammül idesin ve ḡuşuş-ı merâmları içün küstâḡhâne vâḡı‘ olan ilḡâḡ ü ibrâmların ma‘zûr ḡutasın. که هیچ کس نرند بر درخت بی فرسنگ
itmez ya‘nî luḡ ü keremüñize i‘timâdları (113^a) olmasa böyle zaḡmet virmezlerdi imdi devletlülük şānı ve merdümlik nişānı budur ki:

573 أْحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللهُ إِلَيْكَ feḡvāsınca fuḡarānuñ ḡacetin revâ idesin. Beyt:

Kerem kıl kesme luḡ u iltifātuñ bî-nevâlardan

Elüñden geldiḡi ḡayrı dirîḡ itme gedâlardan

ḤİKÂYET: ملك زاده گنج فراوان از پدر میراث یافت Bir pâdişâh-zâde pederinüñ vefâtından
şoñra yerine pâdişâh olup mülk mevrûşına mutaşşarrıf ve bî-nihâye ḡazîneye vâşl
oldı. و داد سخاوت بداد Kerem ü cûd ü ‘aḡa elini açdı دست کرم بر گشاد

⁵⁷³ Kur‘ân-ı Kerîm, Kasas 28/77: “Allâḡ’ın sana ihsan ettiḡi gibi, sen de (insanlara) iyilik et.”

hükmini virdi ve cüvân-merdlik hakkını yerine getürdi. *Dād* lafzı vâvsuz olup *dest-i kerem ber-küşād dād-ı sehāvet bidād* olsa mevzūn mışrā[‘] olur

و رعیت بر سپاه و نعمت بیقیاس بر سپاه و رعیت بریخت ve sipāh ü re[‘] āyaya bī-ḥadd ü bī-ḳıyās māl ü ni[‘] met bezl ü [‘] aṭā eyledi. *Ḳıı[‘] a: نیاساید مشام از طبله عود* Bir ṭabla [‘] ūddan ya[‘] nī bir vāfir [‘] ūd ağacını ṭabla içinde görmegden meşām maḥzūz ve dimāğ mu[‘] aṭtar olmaz. *Ṭabla ‘ī*[‘]de olan hemze vaḥdet içündür *ṭavīle ‘ī ḥar* hemzesi gibi ba[‘] z-ı şurrāḥ izāfet içündür dimiş ḥafī degüldür ki [‘] uduñ ṭablasından meşām-ı maḥzūz olmaḳ ḳaṭ[‘] an ḥayyiz-i i[‘] tibārda olmayup anuñ intifāsından ḥaber maḳşūd-ı bilā-fā[‘]ide degüldür. Ceriū[‘]n-nehr ḳabīlinden olup tecevvūz-i irtikābına muḥtāc olur ğālibā keşret-i [‘] ūd olan diyārda ṭabla içüne ḳoyup bey[‘] iderler imiş nitekim diyār-ı rūmda beḥūrī ṭablalar içüne ḳoyup bey[‘] iderler. *بر آتش نه که چون عنبر ببوید*. Ūdı āteşe ḳo tā ki [‘] anber gibi ḳoḳa yoḥsa mücerred şöyle ṭurmağla rāyiḥası olmaz. Mışrā[‘]:

*غود همان به که در آتش بود*⁵⁷⁴ *Ḳııṣṣadan ḥiṣṣe budur ki emvāl ü nuḳūd daḥı muḳārin bezl ü cūd olmayacak bī-sūd ü nā-maḥmūd olur. Bibūyed* lafzı būyiden lafzından muzārī[‘]dür ki ḳoḳmaḳ ma[‘] nāsınadur fā[‘] ili [‘] ūd[‘]dur. Ba[‘] z-ı şurrāḥ ḳoḳlamak ma[‘] nāsına olup fā[‘] ili *meşām* olmağı tecvīz itmişler ba[‘] ḳiddür (Redd-i Sürūrī ve Seydī [‘] Alīzāde). *بزرگی بایدت بخشندگی کن* Ululuk (113^b) gerekse ya[‘] nī [‘] izzet ü rif[‘] at ve devlet ü sa[‘] ādet isterseñ hemīşe [‘] aṭā vü cūd ve bezl-i mevcūd ile ḥalk-ı [‘] ālem bende-i iḥsānuñ ve ṭufeyl-i ni[‘] met-i firāvānuñ olsun. *دانه تا نیفشانی نروید*. Zīrā mādāmki dāneyi ekmeyesin nesne bitmez zer-eḫşān olmayan büzürgān daḥı [‘] ulūvv-i şān ve nām ü nişān ḥāşıl itmez.

یکی از جلسای بی تدبیر نصیحت آغاز کرد که ملوک پیشین این نعمت را بسعی اندوخته اند Bī-[‘] aḳl ü bī-tedbīr muşāḥiblerinden biri şehzādeye naşīḥat āğāz ü şurū[‘] idüp eyitdi ki evvelki pādīşāhlar bu deñlü mālī ve ḥazīneyi zaḥmet ü meşāḳḳatle sa[‘] y idüp cem[‘] ü iddiḥār itmişlerdür. *و برای مصلحت نهاده*. Cā[‘] iz ki bir mühim maşlahat için lāzım ola deyü ḳoḻmışlardur anı ḥıfz itmek senūñ üzerūñe daḥı vācibdür *دست ازین حرکت کوتاه کن* ya[‘] nī

⁵⁷⁴ Divān-ı Şems: Beytin tamamı: *غود همان به که در آتش بود / غود همان به که بلاکتن بود* / “Kul, bela çekici olunca; öd ağacı da, yanıcı olunca iyi olur.”

böyle isrāf ü itlāfdan fāriğ ol. *واقعها در پیش است* که Zīrā nice dürlü ḥavādiş zuhūr itmek ihtimāldür *و دشمنان در پس* ve düşmenler arduncadur fırsat gözedürler.

بمانی Olmaya ki vaqt-i ḥacetde ‘āciz ü fūrū-mānde olasın ve bir tarafdan ‘a‘dū müstevlī olduğda ḥazīne kılletinden ‘asker cem‘ine kâdir olmayasın mülk elden gide itdügüñ isrāflara nedāmet çekesin. K11‘a: *اگر گنجی کنی بر عامیان بخش*
Eger ‘āmme-i ḥalkā temām bir ḥazīneyi baḥş ü taḫsīm itseñ *رسد هر کتخدایی را برنجی*
ādem⁵⁷⁵ başına ancak bir dāne birinc düşer ya‘nī ancak bir birinc dānesi deñlü şey³
vāşıl olur yāḥūd cümle ḥazīneyi meşelā birince şarf idüp ḥalkā tevciḥ⁵⁷⁶ itseñ ancak
her birine bir dāne birinc ḥişşe düşer. Ma‘nā-yı evvel mışrā‘-ı şānide vāḳi‘ olan *cevi*
sim ‘ibāretine mülāyimdür muḥaşşal gāyet şey³-i ḳalīl olup hic kes andan müntefi‘
ve behremend olmaz ve hīcbir ferd kendüye ve ehl ü ‘ıyāline kifāyet miḳdārı kifāfa
destres bulmaz hemān senüñ māl ü ḥazīneden çıkdüğüñ ḳalur. Bezl ü iḥsānla ḥalkı
toyurmak müyesser degüldür. Pādişāhlık budur ki sen ḥalkdan alasın ḥafī olmaya ki
(114^a) aşl-ı lafz *faşih-i ked-ḥudā*’dur şāhib-i ḥāne ma‘nāsınadur *ked* lafzı *ḥāne* ve
ḥudā şāhib ma‘nāsınadur. Türkide ve fāriside dāl’ı tā’ya tebdīl idüp *kethudā* isti‘māl
olinmak şāyi‘ ü meşhūrdur müte’ehhil ü müzevec olan kimseye ‘acemler *kethudā*
dirler bu maḥalde āḥād-ı nāsdan her biri maḳşūddur. *کما لا يخفى*

چرا نستانی از هر یک جوی سیم Niçün her birinden bir arpa miḳdārı gümüş almazsın.

که گرد آید ترا هر روز گنجی Tā ki her gün senüñiçün bir ḥazīne cem‘ ola ya‘nī bezl-i
mevcūdātuñdan hem saña zarar olur hem anlar çendān müstefīd olmaz ammā her
birine bir şey³-i ḳalīl ta‘yīn idüp sen anlardan celb itseñ hem anlara çoḳlık zarar
olmaz hem saña ‘azīm nef‘ ve küllī ḥazīne ḥāşıl olur. Lā-cerem ‘āḳil olan bu mesleği
iḥtiyār ü zararlı yerden tecennüb ü firār itmek gerekdür. *Kethudā* şāhib-i ḥāne
dimekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *ez-her yek* ‘ibāretin re‘āyānuñ her birinden deyü tefsir itmiş.
Ba‘zılar anı redd idüp bu maḥalde re‘āyāya taḫşışüñ vechi yokdur belki re‘āyā ve
sipāhuñ cümlesinden dimekdür muḳaddemā *ber-sipāh u ra‘iyyet biriḥt* didüğü añā

⁵⁷⁵ ādem (HP), (HM): her ādem (HM)

⁵⁷⁶ tevciḥ (K): tevzi‘ (HP), (HM)

şāhiddür dimişler hafî degüldür ki sipāha olan bezl ü itlāf mahal-i i' tiraz olan isrāfdan degüldür ve sipāha şalgun şalup anlardan celb-i māl itmek kaç'an bir zemānda cā'iz görülmemişdür. Mesāk-ı kelāmuñ dahı cidden ol ma' nāya müsā' adesi yokdur. Şārih-i evvelüñ kelāmı şahihdür. ' Acebdür ki şārih-i mu' teriz sābıkan mezkūr olan *ber-sipāh u ra' iyyet* ' ibāreti ile ' umūma istidlāl idüp bu maķāmda *ber- 'āmiyān bahş* ' ibāretinüñ huşuş-ı ' avāma delāletinden ğaflet itmişdür.

فندبر Birinc lafzı bā-yı ' arabinüñ ve rānuñ kesriyle ħubūbātndan ma' rūf olan pilāv birincidür fāriside ve Türkide müsta' meldür. Egerçi nefsinde *genc* lafzına kâfiye olmaķ dürüst degüldür. Ammā ħarf-i revî ki cimdür aña ħarf-i vaşl olan yā dāhil olmaķ bu maħalde yā'nuñ luħuķı sebebi ile ol ' aybdan sālīm olmışdur. (114^b) Lüğat-ı fürsden ' unvān diyen nām-ı kitābda *birinc* lafzınuñ beyānında dimişdür ki: Ĥaķ Te' ālā her nesne ki ħaķ itmişdür elbette nef' ü ħarri cāmi' ü mütezammındur. İllā birinc ki nef' -i maħzdur bu sebebden dirler ki *birinc* lafzı *bī-renc* 'den muħaffefdür. Bu taķdīrce faşih olan rā'nuñ fethiyle olup *bi-renc* lafzı *genc* lafzına kâfiye olmaķda dahı ğubār kalmaz ve ' uyüb-ı kâfiyeden ma' dūd olmaz.

شہزادہ کی روئے از این سخن در ہم کشید Şehzāde bu sözden bī-ħuzūr olup ol şaħşa incüdi.

زیرا کہ موافق طبعش نیامد Kendü⁵⁷⁷ tab'ına ve mizācına muvāfiķ gelmedi.

و گفت خدای عز و جل مرا مالک این مملکت گردانیده است تا بخورم و ببخشم Daħı eyitdi: Ĥaķ Te' ālā anuñiçün baña bu memleketüñ pādişāhlığın virdi ki imsāk itmeyem kendüm yiyüp ve ħaķa bezl eyleyem. *دارم نه پاسبانم که نگه دارم* Pāsban degülem ki ħıfz eyleyem ve yimeyüp içmeyüp ve kimseye virmeyüp şaķlayam. Beyt:

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت Ĥārūnuñ kırķ ħāne tolusı māl ü ħazīnesi var iken fā'ide itmeyüp helāk oldı. *Çihil ħāne* ta' bīri ħaşr içün degüldür tekşir içündür. Ĥadd-ı zātında Ĥārūnuñ mālı ve ħazīnesi bī-ħadd ü bī-ķiyāsdur tafşil-i ħālī Mevlānā Sürürinüñ şerħinde mezkūrdur murādı olan görsün.

نوشین روان نمرود که نام نکو گذاشت Nüşinrevān fevt olmadı zīrā ' ālemde ' adl ü dād ile eyü nām ħodı gitdi evşāfi dillerde mezkūr u meşhūrdur ğüyā henüz bāķi vü zindedür.

⁵⁷⁷ Kendü (K), (HP): kendünüñ (HM)

HİKĀYET: *آهبار آورده اند که نوشروان عادلرا در شکارگاهی صیدی کباب کردند* *mezkūrdur* ki Nūṣirevān-ı ‘ādil için bir gün ṣaydgāhda gālibā kendü ḥuzūrında bir ṣikārı kebāb itmek istediler. *نمک نبود* Ol hālde tuz bulunmadı.

غلامی بروستا فرستادند تا نمک آورد Tuz getürmek için köye bir ḥıdmetkār gönderdiler.

نوشروان گفت نمک بقیمت بیستان تا رسمی نکردد و ده خراب نشود Nūṣirevān ol ḥıdmetkāra (115^a) eyitdi: zinhār tuzı müft ü meccānen olma ve elbette aqçesin virmeyince olma tā ki min-ba‘di bu daḥı başqa bir resm ü ‘ādet ve kārūn u bid‘at olup qalmaya ve bu resme cevr ü ta‘addiden ehl-i kārye bī-tāb ve köy ḥarāb olmaya.

هآزیر اولانلر دیدیلر کی بو قادارکا بید اتدان نه دهلی هال Hāzır olanlar didiler ki bu qadarca bid‘atdan ne deñlü ḥalel ü noqṣān ḥādiṣ olur bu miqdār cüz’i ta‘addi bir ma‘murenüñ vīrān olmasına neden bā‘iṣ olur. *هال* Türkide gedik dimekdür.

نوشروان گفت بنیاد ظلم درجهان اندک بوده است و هر که آمد برو مزید کرد تا بدین غایت رسید Nūṣirevān eyitdi: cihānda bünyād-ı zulm evvelden gāyet az idi ṣoñra her gelen bir miqdār ziyāde itmekle bu ṭabaqaya geldi ve dünyā zulmle ṭoldı. *بونیاد* esās ma‘nāsnadır.

هاف دهگلدور کی نوشروان ادله mevşuf ü meşhūr iken kendü ‘ahdinde olan merāsimi mezālimden ‘add idicek gayrı ‘aşrlarda gelen vāliler devirlerindeki ṭavırları neden ‘add itmek gerekdür ma‘lūmdur. *اگر باغ رعیت ملک خورد سیبی* Kıṭ‘a:

Eger ra‘iyyetüñ bāğından ṣöyle ki pādişāh bir elma ḡaṣb idüp yemek cā‘iz görüle.

لآزیم گیلر کی پادیشاه کulları elma ağacını kökünden çıkarالار. *پادیشاه کی به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد* Pādişāh ki beṣ dāne yumurdaya ṭama‘ idüp zulmen almaḡı revā göre. *فیل-هال انوñ لشکریانش هزار مرغ بسیخ* Fi‘l-ḥāl anuñ ‘askeri ve sipāh ṭā‘ifesi biñ dāne tavuḡı demüre sancup kebāb iderler. *سین* sīn-i mühmelenüñ kesriyle

ve āḥir-i ḥurūf olan yānuñ sükūniyla ve ḥā-yı mu‘ceme ile kebāb demürüdür. *مورگ* keṣret-i isti‘mālle tavuḡa maḥṣūṣ olmuṣdur yumurdaya toḥm-ı mürḡ dirler. Beyt:

زآلیم-ی بد-هال دنیاذا باکی کالماز به-هر-هال bir gün göçer gider *بماند بر و لعنت پایدار* ve lākin üzerine la‘net mü‘ebbed ü pāydār ve bāki vü ber-kārār qalur qabāyiḥ-i evṣāfin kıyāmete dek her kim işitse nefrīn ü dūṣnām eyler. *بد-*

rūzgār (115^b) lafzı *sitemgār*'uñ vaşfidur fārisīde mevşūf olan lafzuñ āhiri meksūr olduğı mirāren mezkūr olmuşdur izāfet mülāhaza idenler ğalať itmişlerdür.

HİKĀYET: *عاملي را شنيدم که خانه رعيت خراب کردی تا خزينة سلطان آبادان کند* Mesmū'umdur ki bir 'āmil bir zemānda pādişāhuñ ḥazīnesin mālāmāl ve ma' mūr ü ābādān itmek için re' āyānuñ zulmle ḥānelerin ḥarāb ü vīrān eyledi. *Kerdī*'deki yā ḥikāyet içündür. *بيخبر از قول حکما که گفته اند هر که خدای تعالی را بيازارد تا دل خلقی بدست آورد* Ol 'āmil-i cāhil 'ākīl ü kāmilleruñ bu kelām-ı ḥikmet peyāmılarından bī-ḥaber ü ğāfildür ki dimişlerdür. Her kimse kendü gibi bir 'āciz maḥlūkuñ gönlünü ele getürmeğiçün Ḥaḳ te'ālā ḥazretinuñ rızā-yı şerīfine muḥālif 'amel ide meşelā pādişāh ḥazretlerine ḥıdmet ve māl-ı mīriye sa'y ü kifāyet iderin zann idüp 'ibādu'llāha zulm ü ta'addī eyleye ve muḳteżā-yı pādişāhı rızā-yı ilāhiden taḳdīm itmekle kendüyi suḥt-ı Allāha müte'arrız ide. *خدای تعالی همان خلق را بروی گمارد تا دمار از روزگارش برارد* Allāhu Te'ālā Ḥazreti 'azīz zū-intikāmdur. ⁵⁷⁸ من اعان ظالما سلطه الله عليه. feḥvāsınca 'aynı ile ol maḥlūḳı anı helāk itmeğiçün üzerine ḥavāle ve taslīť ider. *Gomāred* kāf-ı 'acemīnuñ zammı ile ḥavāle itmek ma'nāsına olan gomāşten lafzından müştāḳdur ḥafī olmaya ki Ḥudā-yı mute'āl cenābına nisbet ezā vü āzār mümteni' ü muḥāldür rızā-yı şerīfine muḥālefet ile müstevcib-i 'uḳūbet olmaḳdan kināyetdür. Ba'z-ı luğāt-ı fūrde *demār* bīḥ ü bon ya'nī kök ü aşl ma'nāsına olup *demār ber āverden* 'ibāretin kökünü ḳazup ḳıḳarmağla tefsīr itmişler ve ba'z-ı luğātta daḥı *demār* intikām ma'nāsına olup *demār āverden* 'ibāretin ḳan döküp intikām almaḳ ve dögenince ḳırmaḳ ile tefsīr itmişler. Bundan fehm olunur ki *demār* lafzı aşlda vaşf-ı terkībī ola ve kelām-ı 'arabda daḥı *demār* lafzı (116^a) helāk ma'nāsına müsta'meldür tedmīr lafzı daḥı andan me'ḥūzđur. Bu maḥalde lafz-ı fārisī olup kök ma'nāsına olmaḳ ensebdür *demāreş ez-rūzgār* taḳdīrindedür ve 'alā-küllī ḥāl *demār ez-rūzgāreş ber-āred* ta' bīri istīşāl ve ihlākından 'ibāretdür. *فتدبر* Beyt:

⁵⁷⁸ Hadīs-i şerīf: “Kim bir zalime yardım ederse Allāh o zalimi onun başına musallat kılar, onun vasıtasıyla cezalandırır.”

آتش سوزان نکند با سپند

آنچه کند دود دل مستمند

Faḳīr mazlūmuñ inkisār-ı ḳalbinüñ beddu‘ āsınuñ zālime itdügi te‘şīri āteş-i sūzān ve iltihāb-ı nīrān yüzerlige itmezdür. *Sipend* sīn-i mühmelenüñ kesri⁵⁷⁹ ve bā-yı ‘acemīnüñ fetḫiyle Türkīde yüzerlik dimekle meşhūrdur ki yaḳup buḫūr iderler. *Sūzān* muḫriḳ ma‘nāsınadır yaḳıcı dimekdür ve‘l-hāşıl sitem-dīdelerüñ ahı ve mazlūmlaruñ nāle-i cāngāhı nāruñ sipende itdügi te‘şīrden daḫı ziyāde ve şedīd olup ‘āḳıbet vuḳūd-ı caḫīm olan cebbār-ı ‘anūd ve sitemkār-ı merdūduñ vüçüd-ı bī-sūdını elbette ol dūd-ı kebūd nā-būd itse gerekdür. *Müst* mīmüñ zammı ile ğam ü şikāyet ma‘nāsınadır *müstmend* ğam u ğuşşalı ve şikāyetci dimekdür. Ḥafī olmaya ki ba‘z-ı diyārda yüzerlik vefret üzre bitüp ağustos zemānında şiddet-i ḫarāretten bir ḫālet ü isti‘dād peydā ider ki bir şahrānuñ bir ucından cüz‘ī āteş toḳınsa ṫarfetü‘l-‘aynda bi‘t-tamām yanup kül olur. Ḥazret-i şeyḫ bu beyt ile aña işāret ve sür‘at-ı te‘şīrden kināyet itmişdür sipendi taḫşīş bi‘z-zıkr itdüginüñ vechi budur.

Latīfe: *کویند سرور جمله حیوانات شیرست* Eyidürler ki cümle ḫayvānātuñ serveri ve güzīdesi arslandır *و کمترین جانوران خر* ve cümle cānverlerüñ kemteri ve alcağı ḫardur ğāyet denī ve aḫmaḳdur. *و باتفاق خردمندان خر بار بر به که شیر مردم در* Ma‘a-zālik ‘uḳalā bunda müttefiḳlerdür ki ḫar-ı bār-keş her ne mertebe nā-ḳabūl ise ol ḫālle bile ādem yırtıcı arslandan bihter ve mergūb ü mu‘teberdür. Ba‘z-ı nüsaḫda *bih ez-şīr-i merdüm-der* vāḳi‘ olmuşdur. *Bār-ber* lafzı (116^b) bānuñ fetḫi ile vaşf-ı terkībīdür bānuñ zammı ile borden lafzından müştāḳdur berīden lafzından müştāḳ olana iltibāsı def‘ için bā meftūḫ ḳılınmışdur yük götürici dimekdür ve *merdüm-der* daḫı fetḫ-i dālladur derīden lafzından müştāḳdur ki dāluñ kesri ve fetḫi ile oḳınur ve bu maḫalde *bār-ber* lafzına muvāfaḳat için fetḫ müte‘ayyindür ādem yırtıcı dimekdür. Mevlānā muḫteşem bir pādīşāhuñ vaşfında dimişdür ki Nazm:

پادشاهی که حکم او همه جا

برسر خسروان روان باشد

⁵⁷⁹ kesri (K): kesri ile (HP), (HM)

شیر حربی کز و لباس حیات

580 درتن صدفاران دران باشد

Har-1 bār-ber mübtedādur ve māba‘dı haberdür ve be-ittifāk lafzı yalnuz habere müte‘allik veyāhūd mazmūn cümleye kayddur. Ba‘z-ı şurrāh dimiş ki be-ittifāk-ı hıredmendān lafzı mübtedā ve māba‘dında mezkūr olan cümle haberdür. انتهى كلامه
فتأمل Nā-müvecceh söz ve bîhüde kelāmdur.

Meşnevi: Har-1 miskīn egerçi hadd-ı zātında zerre idrākden maḥrūm ve bî-temyiz ve cins-i ḥayvānuñ nev‘-i sāfilı bir nā-çizdür.

چون بار همی کشد عزیزست Ammā ma‘a-zālik bār-keş olduğıçün ḥalk içinde maḥbūl ü mu‘teber ve ‘aziz olup iltifāta mazhardur bir ḥara mālİK olan beş arslana virmez zırā ülfet ḥāşıl olmayup zarar çekilür ve menfa‘ate yaramaz.

Bār-keş olan şığırlar ve ḥimārlar

به زادمیان مردم آزار incidüp mu‘zī ve zālīm olan ādemlerden rāciḥ ü bihterdür.

Bār-ber-dār bānuñ fetḥi ile zamm-ı bā ile okıyanlar cehl ü ḥaṭāya nisbet itmişlerdür. Taḥkīki evāi‘l kitābda ser-geşte ve fermān-ber-dār ‘ibāretinde geçmiştir. Bār-ber-dār lafzı mā-ḳablına şıfatdur. Merdüm-āzār lafzı daḥı böyledür izāfet mülāḥaza idenler terzīk söylemişlerdür. Ḥazret-i şeyḥ bu cümle-i mu‘terize olan laṭife-i celīle ve nükte-i cezīleyi zikrden şoñra yine ‘āmil-i mezbūruñ⁵⁸¹ ḥikāyesine şürü‘ idüp eydür⁵⁸²: معلوم شد: ittifaḳan ol ‘āmil-i zālīmüñ aḥlāk-ı zemīme ve ā‘māl-i ḳabīḥasından bir miḳdārı (117*) pādişāhuñ ma‘lūmı oldı. Taraf lafzı rānuñ fetḥiyle ba‘zı ma‘nāsınadur yā vahdet içündür. Zemāyim zemīmenüñ cem‘idür mezmūme ma‘nāsınadur. Ol bed-baḥta şikence idüp envā‘-ı ‘uḳūbet ile ve dürlü dürlü ‘azāb ile ḳatlı eyledi itdüklerin buldı. Küst kāf-ı ‘arabīnüñ zammı ile ḳatlı itdi dimekdür. Ḳıṭ‘a:

⁵⁸⁰ “Bir padişah ki her yerde hükümdarlar üzerinde hükmünü geçerli kıla. Savaşın aslanı (olarak) ve hayat elbisesiyle yiğit bedeni orada (savaş meydanında) ola.”

⁵⁸¹ ‘āmil-i mezbūruñ (K): ‘āmil-i mezkūruñ (HP), (HM)

⁵⁸² Eydür (K): eydür kim (HP), (HM)

حاصل نشود رضای سلطان

تا خاطر بندگان نجویی

Bicūyī'daki yā ḥiṭāb içündür cimūn zammı ile ṭaleb ma' nāsına olan cesten lafzından müştakdur ya' nī bu muḳarrerdür ki mādāmki fuḳarānuñ ḥāṭırların ri' āyet itmeyesin ve ri' āyet-perver olmayasın ve dād-güster olup ḥalka 'adl göstermeyesin. Elbette pādişāh senden rāzī olmayup ḥālūñe vāḳıf olıcaḳ ḥaḳḳuñdan gelür ve rızā-yı pādişāhī ve 'aṭā-yı şāhen-şāhīye maḫhar olmaḳ be-her taḳdīr re' āyāya 'adl ü dād ile müyesser olur. *İmdi Allāhu Te'ālā Ḥazreti daḥı saña raḫmet ü maḡfıret itdügin isterseñ خواهی که خدای بر تو بخشد* *Haḳ Te'ālā Ḥazretinüñ maḥlūḳına eylük eyle.* Ba' z-ı şurrāḥ baḫşed lafzı teraḫḫum ma' nāsına olan baḫşūden lafzından müştakdur i' ṭā ma' nāsına olan baḫşīden lafzından müştak olan degüldür. Ber-tü ma' nāsı⁵⁸³ bu ma' nāya ḳarīnedür ve siyāk-ı kelāma mülāyim olan daḥı budur dimişler. Ḥafī olmaya ki baḫşīden lafzı gāhī baḫşūden ma' nāsına gelür bu taḳdīrce bu maḫalde baḫşed lafzı baḫşīden lafzından muzāri' olmaḳ şavābdur zīrā baḫşūden lafzınuñ müstaḳbeli baḫşāyed gelür baḫşed gelmezdir. *Ol maḫzūluñ elinden cefā çekmiş maḫlūmlardan biri ittifaḳan anuñ üzerine uğradı ya' nī 'uḳūbet ü siyāset olunurken üzerinde ḥāzır bulundu. و در حالت تباه او Anuñ yaramaz ḫaletinde ya' nī siyāset olunduḡın⁵⁸⁴ gördüḡde فکر تأمل کرد و گفت* *نه هر که قوت بازو و منصبی دارد*

نه هر که قوت بازو و منصبی دارد

(117^b) *بسلطنت بخورد مال مردمان بگزاف*

Bu iḫtimāl degüldür ki her kimse ki ḳuvvet-i bāzūsı ve bir büyük manşıbı olmaḡla ḥalkuñ māl ü menālını ḳuvvet-i ḳāhire ve teḡallüb ile bī-vech aḫz ü celb ide ve yanuña ḳala gide ya' nī buña mecāl yoḡdur elbette hazm idemeyüp belāsın çeküp cezāsın görse gerekdür. Güzāf kāf-ı 'acemīnūñ zammı ile ve zā-yı mu' ceme ile bīhūde ve bī-vech dimekdür. *Bir büyük kemüḡi توان بخلق فرو بردن استخوان درشت* *ammā ولی شکم بدرد چون بگیرد اندر ناف* yutmaḳ ve boḡazından aşaḡı iletmeḳ mümkindür

⁵⁸³ ma' nāsı (K): lafzı (HP), (HM)

⁵⁸⁴ olunduḡın (K): olduḡın (HP), (HM)

ki göbeline varduğda ƣarnını yırtup helāk itmek muƣarrerdür. Bu beytüñ mazmünü beyt-i sâbıkuñ ma‘nâsını ta‘lîl ü temşıldür ya‘nî zâlim ü sitemkâr dağı egerçi ƣalƣuñ mâlını zıulmle alup ekl ü bel‘ider ammâ ‘âƣıbet helākına sebep olur be-her tağdir bir gün itdüğün bulur. *Halk* hâ-yı mühmelenüñ fetħi ve lâmün sükûnıyla boğaz ma‘nâsınadır. *Dürüst* iri ve nâ-hemvâr ya‘nî düz degül dimekdür. *Sikem* şîn-ı mu‘cemenüñ kesri ve kâfuñ fetħi ile bağn ma‘nâsınadır. *Nâf* nünla göbek ma‘nâsınadır ‘arabîsi süredür. *Bigîred* giriften lafzından fi‘l-i muzâri‘dür mebnî li‘l-mef‘ül ma‘nâsı mağşüddür ya‘nî göbekte tıtıla geçüp gitmege ve def‘itmege mecâl olmaya dimekdür. Bu dağı cā‘izdür ki mebnî li‘l-fâ‘il ma‘nâsı murâd olup ƣazf-ı mef‘ül ile *cây bigîred ender nâf* tağdirinde ola ƣaşıl-ı kelâm *üstüh‘ân-ı dürüş* ƣadd-ı zâtında boğazdan aşığı gitmek müte‘assirdür tekellüf ile bi‘l-ğarağ mümkün olduğı tağdirce nâfe vuşul bulduğda ƣod muƣarrerdür ki selâmetle nüfûz müte‘azzir olup elbette helāk itse gerekdür.

HİKÂYET: *مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد* Hikâyet iderler ki bir zemânda sipâh kısmından bir mu‘zîyi ve sitemkâr ü merdüm-âzâr-ı murdâr bir şâlih kimsenüñ başına bir taş urdı zıulm itdi. *درویش را مجال انتقام نبود* Dervîş-i müstemend ol zâlime intikâm idüp ƣağğın almağa ƣâdir degül idi. Pâdişâh ƣulı olmağla muğâbeleden ‘âciz idi. (118^a) *سنگ را باخود نگه می داشت* Dervîş ol taş ƣıfz idüp kendüden ayırmazdı intikâm itmege fırsat gözedürdi.

*Şol zemâna dek gözitdi ki ittifâƣan bir zemânda ol sipâhiye pâdişâh ƣışm ü ƣağab idüp ƣuyuya şalup ƣabs eyledi. *Leşkeri** sipâhi ma‘nâsınadır. *درویش درآمد و آن سنگ را بر سرش انداخت* Dervîş-i sitem-dîde ol mağalle gelüp ol taş ƣuyudan aşığı atup ƣerîfûñ başına atup urdı⁵⁸⁵.

گفت تو کیستی و این سنگ بر من چرا زد ƣerîf eyitdi sen kimsin ve bu taş ƣenüm üzerime niçün atduñ saña neyledüm.

گفت من فلانم و این سنگ انست که در فلان تاریخ بر سر من زد Dervîş eyitdi ben fülân kimseyüm ve bu taş oldur ki fülân zemânda zıulm idüp benüm başuma urmuş idüñ.

⁵⁸⁵ aşığı ƣerîfûñ başına atup urdı (K), (HP): aşığı atup ƣerîfûñ başına urdı (HM)

گفت چندین مدت کجا بودی Herîf eyitdi: bu kadar zemân kanda idüñ ve baña intikâm itmegi bu zemâna dek te'ħîr itdüñ.

گفت از جاهت اندیشه همی کردم تا اکنون که در جاهت یافتم فرصت غنیمت شمردم Dervîş eyitdi: te'ħîre bâ'îş budur ki ol zemânda devletde idüñ baña andan daħı ziyâde zulm ü te'addî itmege kudretüñ var idi senden intikâm almağa 'âciz idüm. Bu zemâna dek fırsat gözetdüm şimdiki hâlde ki seni câh içinde müzellil ve maħhür buldum fırsatı ğanîmet 'add eyledüm yerinde bir taş koddum. *که گفته اند* Zîrâ 'uqalâ dimişlerdür ki:

Meşnevî: *ناسزایی را چو بینی بختیار* Bir nâ-ehl ü nâ-ķabûl şahşı ki baħtiyâr ü devletde ber-ķarâr ve ķaviyyü'l-iķtidâr göresin. Ĥafî olmaya ki *yâr* lafzı lügatde mu'în ma'nâsınadır *yârî* lafzı 'avn ü i'ânet ma'nâsınadır ba'z-ı şurrâh bu ma'nâdan ğâfil olup bu maħalde *yâr* lafzını ķarîñ ile tefsîr itmiş. *عاقلان تسلیم کردند اختیار* 'Ākil olanlar ol maħûle eşħâşa muķâbeleyi cā'iz görmeyüp ol maħalde nâ-ķâr teslim ü ser-fürü itmegi iħtiyâr idenler ya'nî sen (118^b) daħı 'âķil iseñ her ne zehr ise zârûret zemânında tecerrü' idüp fırsat olmayınca intikâma iķdâm itme. Ba'zılar 'uqalâ iħtiyârların teslim itdiler ya'nî bî-iħtiyâr anuñ cefâsına şabr ü taħammül gösterdiler deyü ma'nâ virmişler. Ba'zılar daħı dimişler ki ol maħalde 'âķil olanlar ķazâ ve ķadere teslim ü inķiyâd iħtiyâr idüp terk-i i'tirâz ve ĥalkla mu'âraza vü münâza'adan i'râz iderler. Bu kelâmuñ tevcîhinde ba'zılar birkaç iħtimâl daħı zîkr itmişler cümlesi bîhûde ve nâ-sezâdur naķl ü redd itmege bile lâyîķ degüldür.

چون نداری ناخن درنده تیز Çünkü yırtıcı ve keskin tırnağuñ yoķdur ya'nî muķâvemete kudretüñ yoķdur. *بایدان آن به که کم گیری ستیز* Münâsib olan oldur ki zâlim ü bedķârlarla çoķlık ĥuşûmet ü mücâdele itmeyesin. *هر که با پولاد بازو پنجه کرد* Her kimse ki bâzûsı pûlâddan olan şahşla ya'nî ziyâde kuvvetlü kimse ile pençe tuta kendü miķdârın bilmeye. *ساعد سیمین خود را رنجه کرد* Yoķ yere hemân kendünüñ sâ'id-i sîmîn ve nâzik bileğini incidür ve kendüye zaħmet ü ta'ab virür.

باش تا دستش ببندد روزگار Şabr eyle ve ĥâzır ol şol zemâna dek ki rûzgâr-ı kîne-ğüzâr aña nikbet yetişdürüp elin bağlaya ĥ'âr u ĥaķîr göresin. *Bâs* lafzı bâşîden lafzından emrdür ya'nî ĥâlüñ üzre tûr dimekdür. Zîrâ ķâ'im olan kimseye ķam deyü kıyâmla

emr itmek kıyāmuñda şābit-kaḍem ol dimekdür devām-ı kıyām murād olur bu maḥalde daḥı hemīn bu ma‘ nā maḳşūddur. Ba‘ zılar bu ma‘ nādan ġāfil olup ḥāzır baş ve ḥāmūş baş deyü şerḥ itmişler. *پس بکام دوستان مغزش برآر* Andan şoñra dostlaruñ murādınca ya‘ nī ġoñülden geĉen gibi yolundan intiĳām idüp beynisin ĉıĳarup helāk eyle.

ḤİKĀYET: *پادشاهان یکی را از ملوک مرضی هائل بود که اعاده ذکر آن موجب نبود* Pādişāhlardan biri bir ĉirkin ve ĳorĳulı marāza mübtelā idi ki herġiz anı bir daḥı dile getürmek ve tekrār (119^a) söylemek münāsib degül.

طایفه حکماء یونان متفق شدند که مرین در دروازی نیست مگر زهره آدمی که بچندین صفت موصوف بود Yūnān tā‘ifesinden mevcūd olan eṭibbā‘ ve ḥukemā cümlesi müttefikü‘l-kelime olup didiler ki bu marāza ādem ödinden özge bir nesne ile ‘ilāc u devā mümkin degüldür ve şu maḳüle ba‘ z-ı evşāfla mevşūf kimsenüñ ödi gerekdür. Meşelā sipāh ve dirāz-ı ĳadd ve ezraĳ-ı ĉeşm ola. *Zehr* aĳu ma‘ nāsınadır öde zehre didükleri aña nisbet iledür āhirindeki hā iḥtişāş içündür. Türk *ödi yokdur* didüĳi yerde ‘acem *zehre nedāred* dir ĳudret ü mecāl olmamaĳdan kināyetdür. Ba‘ z-ı şurrāḥ öd ma‘ nāsına olan *zehre* lafzını ‘arabīde ve fārisīde müsta‘mel olan elfāz-ı müştarekeden zann idüp ĳalaṭ itdüginden ĳayrı lügāt-ı ‘arabiyyede müsta‘mel olduĳını *Muḥtār-ı Şiḥāḥ*‘dan naĳl idüp iftirā‘-ı şariḥ⁵⁸⁶ itmişdür aslı yokdur. *Zehre* lafz-ı fārisīdür ‘arabīsi merāret’dür mīmüñ fetḥi ile ve mükerrer rā-yı mühmele iledür. *Büved* vāvuñ fetḥi ile muzāri‘dür. *ملك بفرمود طلب کردند* Pādişāḥ emr itdi ol maḳüle bir kimse tefahḥuş itdiler. *دهقان پسری یافتند بدان صفت که حکما گفته اند* Bir köylinüñ yāḥūd bir ĉiftcinüñ oĳlını buldılar ki ḥukemānuñ didükleri evşāf anda mevcūd idi. *Dihkān* mu‘arrebdür fārisīsi *dih-ḥān*’dur aşlı *ḥān-ı dih*’dür mürekkebi ‘alem idicek taḳdīm muzāfun ileyh fārisīde şāyi‘dür maḥallinde beyān olunmuşdur. Meşelā şāhenşāḥ dirler aşlı şāh-ı şāhān’dur şirvān-şāḥ ü irān-şāḥ ve merdān-şāḥ böyledür. Bu maḥalde *dihkān püser* lafzı daḥı böyledür aşlı *püser-i dihkāni*’dur yā vaḥdet içündür ammā bu ĳā‘ide-i muṭtaride degüldür. Meşelā ḥāce-serāy ve perde-serāy ve bostān-serāy dirler. Ancaĳ vesile-i

⁵⁸⁶ şariḥ (K), (HP): şahiḥ (HM)

izāfet olan hemzeyi kaṭʿ iderler fārisīde hān reʿis maʿnāsınadır. Mevlānā Saʿdüddīn *Keşşāf hāşiyesi*ʼnde sūre-i Āl-i ʿimrān āhırinde demişdür ki: (119^b)

الدّهقان رئیس القرية و مقدّم اصحاب الزراعة و هومعرب انتهى كلامه
ekincilerin başı yaʿnī zirāʿat maḥalinde cümleden muḳaddem ol ibtidā idüp saʿīr
çiftçiler aña tābiʿ olurlar ammā istiʿmāl ḥasebi ile muṭlaḳā ekinciye ve köylüye itlāk
olunmaḳ şāyiʿdür. *Niʿmetullāh lügati*ʼnde demişdür ki *dihkān* ekinci ve köylü ve köy
kethudāsı bu maḳāmda ekinci yāhūd köyli maʿnāsı murād olmaḳ münāsibdür ikisi
bile maḳşūd olup köylikden bir çiftçi maʿnāsına ḥaml olunmaḳ daḥı baʿīd degüldür.

پدر و مادرش را بخوانند و بنعمت بیکران خوشنود گردانیدند
idüp bī-ḥadd māl ü niʿmet virmekle rāzī ve mütesellī kıldılar

و قاضی فتوی داد که خون یکی از رعیت ریختن برای سلامتی نفس پادشاه روا باشد
ve pādīşāha
şihḥat ü ʿāfiyet gelmek için reʿāyādan birinün ḳanuñ döküp helāk itmek şerʿan
cāʿizdür deyü ḳādı fetvā virüp ḳatline ḥükm eyledi. *Selāmeti*ʼde olan yā
maşdariyyedür⁵⁸⁷. Cellād gelüp oḳlanı öldürmek ḳaşd eyledi.

پسر سر بسوی آسمان کرد و بخندید
Oḳlan-ı miskīn bu ḥāleti görüp ḥayātdan meʿyūs olıcaḳ
yüzün göge ṭutup ḥande-i taʿaccüb itdi. Pādīşāh
eyitdi: bu ḥāl içinde yaʿnī ḳatlı olunmaḳ üzre iken ḥande idecek maḥal midür bīhūde
ḥandenün sebebi nedür. Oḳlan eyitdi: evlād
kısmınıñ nāzları peder ü māderlerine geṇer yaʿnī cümleden anlar erḥam ü eşfaḳ ve
ciger-pārelerine şiddet-i taʿalluḳları muḥaḳḳaḳdur ve şerʿle
دعوی پیش قاضی برند
daʿvāsı olanlar be-her taḳdīr ḳādıya mūrāfaʿa olurlar ʿadl ü inşāfla icrāʿ-ı ḥaḳ idüp
def-i zūlm itmegi ehl-i şerʿden tevāḳḳuʿ ve recā iderler ve *داد از پادشاهان خواهند*
ü dādı ve def-i zūlm ü bī-dādı pādīşāhlardan temennā vü istidʿā idüp (120^a) ḡayrdan
cevr görseler anlara ilticā iderler bunların cümlesi benüm ḥuşūşumda bertaraf ve yoḳ
yere vücūdum telef olmasını muḥaḳḳaḳ bilüp bu kār-ı büʿl-ʿacebi istiḡrāb idüp ḥande
eyledüm. *مادر از بهر حطام دنیا مرا بخون در سپردند*

⁵⁸⁷ maşdariyyedür (K), (HP): maşdariyye içündür (HM)

māderüm metā^ç-ı dünyā için ya^ç nî māl ü menāle tama^ç idüp benüm qatlüme rızā virdiler. *داد و قاضی بکشتتم فتوی داد* Qāḍī daḥı cevāz-ı qatlüme fetvā virüp ḥüküm eyledi.

و سلطان صحت خویش در هلاک من بیند Pādişāh daḥı kendü şihhatini benüm helākumda görür ve benüm qatlümü kendü ḥaqqında bā^ç iş-ı ḥayāt bilür.

بجزاز خدای تعالی پناهی ندارم Bunlaruñ cümlesinden me^çyūs olup Ḥaḳ te^çālā cenābından ğayrı ümidgāhum ve melce^ç ü penāhum qalmadı bu sebebden rüzgāruñ ḥaline ta^çaccüb idüp ḥande eyledüm ve ḥalkdan qaṭ^ç-ı ümid idüp dergāh-ı çāre-sāz-ı bî-niyāza tecevvüh ü ilticā eyledüm⁵⁸⁸. Beyt: *پیش که بر آورم ز دستت فریاد* senüñ elüñden kime feryād ideyin ve kimüñ yanına varup ḥālüm ağlayup senden şikāyet ideyin. Beyt:

Bunca feryādum işitdün dimedün dād ideyin

Sen ki dād itmeyesin ben kime feryād ideyin

هم پیش تو از دست تو می خواهم داد Senüñ elüñden yine saña şikāyet idüp ve senüñ inşafuña rāzî olup ^çadl ü dādı yine senden tevaḳku^ç iderin. Beyt:

Saña senden şikāyet eyleyin

Ḥasb-ı ḥālüm ḥikāyet eyleyin

سلطان را دل ازین سخن بهم بر آمد Pādişāhuñ qalbi bu sözden müte^çeşşir olup riqqat ü merḥamet ü şefqat ğālib oldı *و آب در دیده بگردانید* ve gözleri yaşla tıldı ve bî-çārenüñ ḥāline giryān oldı *و گفت هلاک من اولیترست از خون بیگناهی ریختن* ve didi ki bir biğāne vü mazlümüñ nā-ḥaḳ yere qanın dökmeğden ise ben bu marāzdan helāk olmağ yegdür anuñla geliceğ ^çāfiyetden geçdüm ve ğayruñ memātı ile ḥāşıl olan ḥayātdan el çekdüm ve (120^b) ol sevdāyı dilden çıkardum. Ba^çz-ı şurrāḥ bu maḥalde taşvîr-i ma^çnā ve taqrîr-i kelām itdüğü eşnāda ya^ç nî *ez-riḥten-i ḥün-ı bî-günāhî* deyü ta^ç bîr itmışdür. Ba^çzılar anı redd idüp dimiş ki şāriḥ-ı mezbürüñ taşvîr-i ma^çnāda itdüğü ta^ç bîr fārisî bilmedüğindendür zîrā fārisîde ḥaḳ ta^ç bîr kitābda meşṭur olan edā^çdan ğayrı bir vechle daḥı olmazdur. *انتهی کلامه* Ḥafî degüldür ki şāriḥ-i evvelüñ ta^ç bîri

⁵⁸⁸ eyledüm (K): itdüm (HP), (HM)

ḥadd-ı zātında şahih ve ifāde-i ma‘nāda vāzihdur. İkinci şāriḥūn şeyḥūn ta‘bīrinden gayrı bir vechle daḥı olmazdur didügi memnū‘ dur (Redd-i Seydī ‘Alī ve Sürūrī). فتدبر Pādişāh-ı şāhib-ı intibāh ferzend-i müstemendi tesellī vü istimālet idüp yüzün ve gözün öpdi ve çoçdı *و نعمت بیکران بخشید و آزاد کرد* ve bī-ḥadd māl ü ni‘met ‘atā idüp āzād eyledi. Rivāyet iderler ki *هم در آن هفته شفا یافت* Pādişāh-ı dil-āgāh bi-‘avnullāh hemān ol haftada birkaç gün içinde devā-ḥāne-i ilāhiden şihhat ü şifā buldı ve ol marāz-ı hā’ilden kırtulup görmemiş gibi oldu. Kıt‘a:

همچنان در فکر آن بیتم که گفت

پیلبانی بر لب دریای نیل

Deryā-yı Nīlūn kenārında bir filbān söyledü ki beytūn ma‘nāsınūn henūz fikr ü mülāḥazasından ḥālī olmayup ilā-haze’l-ān ḥāṭırumdan gitmemişdür ol beyt budur:

زیر پایت گر بدانی حال مور Ayaḡūn altında qarıncañ ḥālī eger ma‘lūmūn degül ise ve bilmek isterseñ *پیل زیر پای پیل* Meşelā kendūni fil ayaḡı altında farz itseñ ne ḥālde görür iseñ hemān ol mūr-ı za‘ifūn ḥālını daḥı öylece mülāḥaza idüp aña göre mütenebbih olup za‘iflerūn ḥāline teraḥḥum eyle tā ki ḳavī vü zeber dostlarūn ḳahrından emīn olasın ḳışşadan ḥişşe ma‘lūmdur.

HİKĀYET: *یکی از بندگان عمرو لیث گریخته بود* Amr bin Leys dimekle müsem mā ve meşhūr olan pādişāhuñ ḳullarından biri ittifaḳan bir zemānda ibāk itmiş idi. ‘Alemeyn mābeyninde vāḳi‘ olan (121^a) *ibn* lafzınıñ ḥazfı fārisīde ve rūmda şāyi‘dür. *کسان در عقبش رفتند و باز آوردند* Ardınca birkaç kimseler gidüp tutup getürdiler. *وزیر را با وی غرضی بود اشارت بکشتن او کرد* Vezirūn ol şahşa bir ġaraḫı ve ‘adāveti var idi pādişāha anı ḳatlı itmegi ilkā itdi. *تا دیگر بندگان چنین حرکت نکنند* Tā ki sā’ir ḳullarına mūcib-i ‘ibret olur anlar daḥı böyle ḳabāḥat ü nā-ma‘ḳūl ḥareket itmeyeler. *بنده پیش عمرو سر بر زمین نهاد و گفت* Ol müstemend bī-çāre vezirūn kendü ḥaḳḳında sū-i ḳaşdını göricek pādişāh öñinde baş yere ḳoyup eyitdi. Beyt:

هر چه رود بر سرم چون تو پسندی رواست Her ne ser-güzeşt ki vāḳi‘ olur ve her ne belā ki başuma gelür sen ki anı müstaḥsen göresin bī-çūn u çirā sezāvārdur. Hiçbir ferd muḥālefete ḳādir degüldür. *بنده چه دعوی کند حکم خداوند راست* Bende ne davā ider ve ne

sözi vardır ya‘ nī neye qādirdür⁵⁸⁹ hüküm hudāvendüñdür ya‘ nī emr pādīşāhuñdur her ne dilerse ider. Hüküm mīmüñ sükūnıyla mübtedādur. Hudāvend-rāst lafzı haberdür. Bir şāriḥ ya‘ nī *be-hudāvend müfevvaż est* deyü ta‘ bīr ü taqđır itmiş. Bir şāriḥ dahı anı redd idüp dimiş ki hudāvend-rāst lafzı haberdür taqđire ḥacet yoqđur. Ḥafī degüldür ki lafz-ı mezkūr zarf-ı müstaqarrdur elbette taqđır-i müte‘ allıq lāzımdur terkīb-i fārisī olduğı tefāvüt itmezdür nefsinde ma‘ ānī-i müşterek olup bir lisāna ihtisāşı yoqđur şāriḥ-i mu‘ terizüñ taqđirsüz haberdür didügi bī-vechdür eger maqşudı ḥuşuş-ı müte‘ allıqı beyānda işābet itmemişdür. Taqđır itdügi lafz bu zarfuñ müte‘ allıqı olmağa şāliḥ degüldür zīrā *tefvīz* lafzı fāriside bā’yla müsta‘ meldür. ‘İbāret-i mezkūrede vāqı‘ olan rā’dur bā degüldür demek ise ol dahı sehldür taşvīr-i ma‘ nāya maḥmūl olmaq cā’izdür (Redd-i Seydī ‘ Alīzāde ve Sürūrī). فتأمل

أما بموجب آنکه پرورده نعمت این خاندانم Ammā bu ḥānedānuñ ni‘ meti ile mürebbā olup velī-ni‘ metüm (121^b) olmaq sebebi ile. Muceb lafzı cīmüñ fetḥiyledür. Hānedān ehl-i beyt ve şāḥib-i ḥāne ma‘ nāsınadır. Mısrā‘ : و صاحب البيت أدرى بالذى فيه : feḥvāsınca ehl-i beyte ḥānedān itlāqınuñ vechi beyāndan ganīdür.

استهزمین کی قیامت بخون من گرفتار آیی İstemezin ki kıyāmetde benüm qānuma giriftār olasın ya‘ nī nā-ḥaḳ yere zulmle qānum dökmele ile rüz-ı cezāda mu‘ azzeb olduğıñ lāyıq görmezın zīrā ‘abdüñ ibāqı şer‘ an müceb-i qatl degüldür. Ba‘ z-ı şurrāḥ be-hūn’da olan bā’yı sebep için tıutup ve azāb lafzını muqadder i‘ tibār idüp istemezin ki kıyāmet güninde benüm qānum sebebi ile ‘azāba giriftār olasın deyü ta‘ bīr itmiş ammā tekellüfdür taqđire ḥacet yoqđur (Redd-i Şem‘ī). *اگر این بنده را بخواهی کشت* Eger bu bendeyi be-her taqđır qatl itmek ister iseñ. Küşt lafzı maşdar ma‘ nāsınadır.

باری بتأویل شرع بکش Bāri şer‘ī şūrete qoyup qatl eyle.

تا در قیامت مؤاخذ نباشی Tā ki kıyāmet güninde mu‘ āḥaz ü mu‘ āqıb olmayasın. Mu’āḥaz lafzı müfā‘ ale bābından ism-i mef‘ üldür. وفي المصادر المواخذة کسی را بکناه گرفتن

Pādīşāḥ eyitdi: niçe te‘vīl ideyin ve ne vechle şer‘ī şūrete qoyayım. *کفت اجازت فرمای تا من وزیر را بکشم* Ol bende eyitdi baña ruḥşat ü icāzet buyuruñ

⁵⁸⁹ qādirdür (K): qādir olur (HP), (HM)

vezîri qatlı ideyin. *انکه بقصاص او مرا بفرمای کشتن تا بحق کشته باشی* Andan sonra baña şer‘le kışâş lâzım olup qatlüme fermân eyle tâ ki şer‘le qatlı itmiş olasın vebâlden qurtulasın. *ملك بخندید* Bu söz pâdişâha hoş geldi ve bî-ihtiyâr güldi

وزیرا گفت چه مصلحت می بینی ve vezîre eyitdi: ne ma‘kûl görürsin ve bu söze ne cevâb virürsin ya‘nî qavli ile ‘amel idelüm mi ne dersin deyü mülaţafe eyledi.

گفت ای خداوند بصدقه کور پدرت این حرام زاده را ازاد کن Vezîr eyitdi: Pâdişâhum babanuñ qabri şadaqasına ya‘nî babañ rûhiyiçün bu haramzâdeyi âzâd eyle.

تا مرا در بلا نیفکند Tâ ki (122^a) beni belâya uğratmaya zîrâ pâdişâhlara i‘timâd yoqdur gâhı laţife iderken qatlı iderler. *شوق کناه ازمنست که قول حکمارا معتبر نداشتم که گفته اند* Şuç bendedür ki ‘uqalânuñ söziyle ‘amel itdüm lâzım degül iken böyle sühan-âferîñ haramzâdeyi kendüme haşm idüp başuma belâ getüreyazdum zîrâ ‘uqalâ dimişdür. Kıt‘a: *چو کردی با کلوخ انداز پیکار* *Külûh* kâf-ı ‘arabînuñ zammı ile hişt ü meder ma‘nâsınadır Türkîde kesek dirler. Ba‘z-ı lügatlerde kâfuñ fethiyle dağı irâd itmişler. *Külûh-endâz* tîr-endâz gibi vaşf-ı terkîbîdür. Bu maħalde muţlaqâ taş atıcı dimekdür. *Peykâr* bâ-yı ‘acemînuñ fethiyle ve kâf-ı ‘arabî ile meşhûrdur ħarb ü ceng ma‘nâsınadır bâ-yı ‘arabînuñ kesre-i mechûlesiyle ve kâf-ı ‘acemî ile olmaq faşîhdür dimişler ya‘nî itdüğü yere düşmez bir qavî vü gâlib düşmen seng-endâzla ħuşûmet idüp muħarebe vü muďarebe itdügün sebebden

سر خودرا بنادانی شکستی bilmezlikle kendü başuñı mecrûh itdün zîrâ be-her taqđîr şan‘atında mâhir olmağla başuñı taşâ nişangâh idüp urmaq muqarrerdür. Bu maħalde vâkı‘ olan *عۛ* lafzı çünki ma‘nâsına ħarf-i ta‘lîl olmaq münâsibdür. Ba‘z-ı şurrâh ħarf-i şart tutup: *والمعنى اذا حاربت مع رجل قوى غلبت ير مى عليك المدر* deyü şerh itmişler.

چو تیر انداختی بر روی دشمن Çünki düşmenüñ yüzine ve muvâcehe sende oq atduñ ya‘nî anı helâk itmek qaşdın âşikâre etdüñ. *حذر کن کاندرا آماجش نشستى* Ĥazer eyle ki sen dağı anuñ nişangâhında oturmuşsın ol dağı be-her taqđîr seni gözleyüp atsa gerekdür.

Āmâc elif-i memdüde ile ve *umâc* elifüñ zammıyla pota ve hedef ve nişân-i tîr dimekdür cümlesi bir ma‘nâyadır. Ĥafî olmaya ki benî Leyşden üç kimse pâdişâh olmuşdur Şaffâriyân dirler ibtidâ Sîstân vilâyetinde ħurûc idüp Ĥorâsân ü Fârs ü

Kirmān vilāyetlerine müstevlī olup otuz dört yıl hükümet idüp cihāndan göçmüşlerdür. Biri Ya‘kūb (122^b) ibn⁵⁹⁰ Leys biri ‘Amr bin Leys biri Tāhir bin ‘Amr bin Leysdür iki yüz seksen yedi tārīhinde Mu‘taẓid-billāh ḥalīfe zemānında İsmā‘īl Sāmānī elinde şikest bulup devletleri çerāğı küşte ve baht ü tāli‘leri bergeşte olmuşdur. Tafşil-i ḥālleri kütüb-i tevārīḥde mestürdür.

HİKĀYET: *ملک زوزن را خواجه بود کریم النفس و نیک محضر که همگانرا در مواجهه خدمت کردی*
Zevzen pādīşāhınun bir ḥācesi var idi kerīmū’n-nefs ve ḥüsnū’l-ḥalk ve ḥüb ḥaşlet kimse idi. Herkesün muvācehe ve ḥuzūrında ḥıdmet iderdi ya‘nī maşlaḥatların görür ve ḥācetlerin bitürür idi. *Zevzen* iki zā-yı mu‘cemenün fetḥiyle bir memleket ismidür ba‘zılar şehruñ ismidür dimişler. ‘Acemde vekil-ḥarc olup ve ol maḳūle ḥıdmetlerde olanlara ḥāce ıtlāk iderler. *Hāce*’den murād vezīrdür diyenler bu ma‘nadan ḡāfillerdür ve *nīk-mahzar* ‘ibāretinün ma‘nāsı evvel bābda ḥikāyet-i ūlāda beyān olunmuşdur. *Ki* lafzı rābiḫadur. Ba‘zılar ḥarf-i ta‘līldür dimişler ba‘iddür egerçi ma‘nā-yı ta‘līl feḥvā-yı kelāmdan⁵⁹¹ müstefaddur. فتأمل

در غیبت نکویی گفتی ve herkesün ḡā’ibāne eylugin söyledi muḥaşşal fi‘linden ve kavlınden cümle ‘ālem rāzī vü şākir idi.

اتفاقاً از وی حرکتی در نظر ملک ناپسندیده آمد İttifaḫan ol ḥācenün bir vaz‘ına pādīşāh bī-ḥuzūr oldı *عقوبت فرمود* ve ‘uḫbet olunmaḫ emr eyledi.

Müsādere bir kimsenün zulmle mālın almaḫdur.

سرهنگان ملک بسوابق نعمت او معترف بودند Pādīşāhuñ serhengleri ḥācenün sevābıḫ-ı ni‘metine muḫırr ü mu‘terifler idi ya‘nī zemān-ı devletinde bir vechle luḫ ü iḥsānın görmüşlerdi ki inkār ü ferāmüş olunmaḫa mecāl yoḫıdı. *Sevābıḫ-ı ni‘met* şıfatün mevşūfa izāfeti ḫabīlindendür *و بشکر آن مرتهن* ve ol ni‘met ü iḥsānuñ şükrine merhūnlar idi ya‘nī şükr ü ni‘met ḥıdmetinün ‘uhdesinden gelmeyüp ḡyā henüz kendüleri ol muḫābelede rehne ḫonmuşlar idi edā’-yı ḥıdmet cānlarına minnet idi.

Mürtehen (123^a) ism-i mef’ul şıḫasıdır. *در مدت توکیل او رفیق و ملاطفت کردندی* Ol ḥıdmete

⁵⁹⁰ ibn (K): bin (HP), (HM)

⁵⁹¹ feḥvā-yı kelāmdan (K): feḥvādan (HP), (HM)

müvekkel olup ‘uķūbet ü ĩzā’ itmek ile me’mūr oldukları müddetde h̄āceye rıfķ ü mülātafet ve luṭf u mülāyemet iderlerdi *داشتندی و جور و معاتبت روا نمی داشتندی* ve aña cevr ü cefa itmegi cā’iz görmezlerdi. *Kerdendī* ve *dāštendī* lafzlarında olan yālar hikāyet içündür. Kıṭ‘ a:

صلح با دشمن اگر خواهی هر گه که ترا

در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن

Eger düşmenle şulh itmek ve barışmaķ isterseñ ve kendüñi dost idüp şerrinden emīn olayın dirseñ her gāh ki ol senüñ haķķuñda arduñca ‘aybuñ söyleye ve mezemmet ü kadh eyleye yine sen anuñ naẓarında ve huẓūr ü muvācehesinde telaṭṭuf üzre olup her vaẓ‘ını taḥsīn ü medh eyle her ne deñlü seng-dil ü bed-halk olsa elbette bi-irādetullāh ‘adāveti şadāķate mübeddel olmaķ muķarrerdür. Naẓmda sekteyi ihtiyār itmeyenler *h̄āhi* lafzını yānuñ kesriyle telaffūz iderler.

را سخن آخر بدهان میگردد مودی Söz be-her taķdīr mü’zī ve bed-zebānuñ dehānına cereyān ider ġayrı güzergāhi yoķdur. Mıṣrā‘: *از لب سکر چه زاید شکر آب*: ⁵⁹² feḥvāsınca mecrā-yı kelām şīrīn olıcaķ kelām daḥı şīrīn olur. Şāḥibü’l-lüġa Mevlānā Ni‘ metullāh dimiṣdür ki: *Āḥir* lafzı fārisī şāḥiḥdür ta‘rīz maķāmında isti‘māl olunur. Şeyḥ Sa‘dī dimiṣdür ki: Mıṣrā‘: *عشقبازی نه من آخر بجهان آوردم*: ⁵⁹³ ya‘nī ‘ıṣķ-bāzlıġı cihāna ben getürdüm āḥir dimekdür ya‘nī sen daḥı bilürsin ki ḥāl şöyledür. انتهى كلامه Hafī degüldür ki mıṣrā‘-ı mezbūrı istifhām-ı inkāriye ḥaml itmeyüp nefy-i maḥz ve inkār-ı şarfa şarf olunmaķ cā’izdür. *فتأمل*

سختش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن Ḥarf-i şarṭ muķadderdür ya‘nī eger senüñ haķķuñda acı söz söylemesün dir iseñ aġzın taṭlu eyle ya‘nī ġıybet ve huẓūrında ḥüsn ‘mu‘āmele ve luṭfla muķābele eyle ki şermende olup zıkr-i bi’l-ḥayrdan ġayra aġız açmaġa mecālī ḳalmayup bī-ihtiyār meddāḥ ü şenā-h̄ānuñ olsun. Ba‘zılar mıṣrā‘-ı evvele bir dürlü ma‘nā daḥı virmişler ya‘nī şöyledüġüñ söz be-her taķdīr efvāha düşüp ‘aķıbet-i müziye vāşıl muķarrerdür. Lā-cerem ol daḥı senüñ haķķuñda söz

⁵⁹² Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī, Mesnevī: *از لب سکر چه زاید شکر آب / یافتش زیرک دل و شیرین جواب* / *یافتش زیرک دل و شیرین جواب / از لب سکر چه زاید شکر آب* anlayışlı, zeki ve taṭlı sözlü buldu; zaten şeker gibi dudaktan ancak şeker şerbeti zuhur eder.”

⁵⁹³ “Aşıklığı cihana ben getirdim.”

söylese gerekdür. Pes ‘ākılseñ anuñ haqqında gā’ibāne eylük söyle ki (123^b) ol dağı gūş itdükde bed-gūyı vü bed-zebān olmayup zıkr-i cemīlūñ ile raḡbū’l-lisān ola. Ba‘zılar *sūḥan-ı tü āḥir be-dehen-i mu’zī mī gūzered* taḡdirindedür dimiş ya‘nī ne söylerseñ āḥir mu’zīnūñ dehānına vāşıl olur. Ḥafī degüldür ki bu ma‘nā fehmden ba‘iddür ve bu taḡdirce dehen yerine *gūş-ū mī gūzered* yerine *mī resed* ta‘bır olunmaḡ gerek idi. Ba‘zılar dağı böyle ma‘nā virmişler ki mu’zī āḥir tekellüme kādir ve be-her taḡdir aḡzından söz şādır olur ve bu tevcīh mışrā‘-ı şāniye münāsibdür deyü iddi‘ā itmişler bunda dağı nev‘-i kuşūr olduğı vāzıḡ ve ma‘nā-yı evvel cümleden rāciḡdür. *آنچه مضمون خطاب ملک بود از عهده بعض بیرون آمد* Emr-i pādişāhı muḡtezāsınca müşādere ve muḡālebe olınan meblaḡuñ bir miḡdārın tedārik idüp teslīm itdi.

و ببقیته در زندان بماند Bāḡī kalan bir miḡdāruñ edā’sından ‘āciz olduğıçün zindānda maḡbūs ḡaldı. *Be-bakıyyeti*’deki bā nisbet içündür āḥirindeki yā vaḡdet içündür.

Ba‘z-ı nüşaḡda *be-bakıyyet-i ān* düşmiş ol dağı çesbāndur. *فتدیر*

یکی از ملوک آن نواحی در خفیه پیغامش فرستاد که ملوک آن طرف قدر چنان بزرگوار می ندانستند

Ol etrafda olan pādişāhlardan biri ḡāceye maḡfī ḡaber gönderdi ki ol cānibde olan mülük ü selāḡın ol maḡüle bir vācibū’r-ri‘āye ve celīlū’l-ḡadr maḡdūmuñ ḡadr ü ḡıymetin bilmediler *و بی عزتی کردند* uḡursızlık eylediler ve taḡḡır ü tezlīl itdiler.

Eger fülān kesūñ ya‘nī ḡāce ḡazretlerinūñ ‘azīz ü mübārek ḡāḡır

احسن الله عواقبه Ḥaḡ te‘ālā ‘āḡıbetlerin ḡayr itsün ḡāce ḡaḡḡında ⁵⁹⁴ *دعاء له* dir. Ba‘z-ı

nüşaḡda *āḡsen ḡalāḡehu*’dur ya‘nī Ḥaḡ te‘ālā aḡsen vüçūhla ve ḡayrla ḡalāḡ müyesser eylesün⁵⁹⁵. *بجانب ما التفات کند* Bizüm cānibümüze iltifāt ide ya‘nī bizüm

diyārumuzı teşrīf eyleye. *در رعایت خاطرش هرچه تمامتر سعی کرده شود*.

(124^a) Ḥāḡırın ri‘āyetde ve ‘izzet ü iḡtirāmda temām mertebe sa‘y ü ihtimām olunur ve ḡadri bilinür.

Zirā bu vilāyetūñ ekābir ü ā’yānı anuñ cemālin

مفتخرند görmekle iftiḡār iderler ve arzū çekerler *و جواب مکتوبرا منتظر* dağı bu mektūbuñ

⁵⁹⁴ “ hayır du‘ā etti.”

⁵⁹⁵ eylesün (K): etsün (HP), (HM)

cevābına muntazırlardur erbāb-ı ‘ irfāna ḥafī vü nihān degüldür ki mesāk-ı kelāmdan zāhir ü mütebādir olan budur ki vārid olan mektüb bi’z-zāt ḥāceye yazılmayup ol cānibūñ hevā-dārlarından ba‘zı kimesnelere ḥiṭāben yazılıp anlar daḥı ‘ aynı ile ḥāceye iṣāl itmiş ola. *خواجه برین وقوف یافت* Bu sırr-ı nihānı bilinüp pādişāhdan kendüye zarar ü ḥaṭar iriṣe deyü ḥavf itdi. *جوابی مختصر چنانکه مصلحت دید بر ظهر ورق نوشت و روان کرد* Ma‘ḳül ü münāsib gördüğü üzre ol mektūbuñ zāhrına bir muḥtaṣar cevāb yazup gönderdi.

از خطر اندیشید Pādişāhuñ tevābi‘ nden biri bu ḥāle vāḳıf oldı. Ba‘z-ı şurrāḥ ya‘nī muṣāḥiblerinden biri deyü ta‘bīr itmiş muṣāḥib olmak lāzım degüldür.

از متعلقان ملک برین واقعه مطلع شد Mā-cerāyı pādişāha i‘lām idüp eyitdi: Fülān kesi ki ḥabs buyurduñ eṭrāfda olan selāṭinle nihānī mu‘āmele ve mürāsele eyler ya‘nī mektūblaşur şu maḳūle bir ḥālle muṭṭali‘ oldum.

از خطر اندیشید Pādişāh ziyāde bī-ḥuzūr olup ḡazaba geldi elbette bu ḥaber bilinmek ve ḥāmil-i mektüb bulunmaḳ gerekdür deyü emr⁵⁹⁶ itdi.

قاصدرا بگرفتند و رساله را بخواندند Mektüb getüren ḥerifi ṭutup getürdiler ve kāḡıdı oḳudılar. *حسن ظنّ بزرگان بیش از فضیلت بنده است* Yazılmış ki ya‘nī mektūbuñ zāhrına ḥāce böyle yazmış ki devletlülerüñ ḥüsn-i zānnı bendenüñ faẓīletinden ziyādedür ya‘nī raḡbet (124^b) ü iltifāt buyurdıkları mertebe-i faẓl ü kemāl bende yokdur. *بیش از فضیلت بنده است* Ya‘nī bu bendelerin ḥıdmetlerine ḳabūl teṣrīfi ki buyurmuşlardur. Ba‘z-ı şurrāḥ bu āstāneyi terk idüp ol āstāneyi ḳabūl eylemeklik teṣrīfini ki buyurmuşlardur deyü şerḥ itmiş bunu mülāḥaza itmemiş ki maḳşūd ḥıdmete ḳabūldür ki ḥāce anı kendüyi teṣrīf ‘add itmişdür ḥıdmeti ḳabūl melḥūz degüldür zīrā ḳabūl-ı ḥıdmet teṣerrüf degüldür (Redd-i Şem‘ī). *بنده را امکان اجابت آن نیست* Bende ol mes‘ūle icābet ve ol fermān-ı lāzımü’l-ḳabūle iṭā‘at itmege imkān ü mecāl yoḳdur. *بحکم آنکه پرورده نعمت این خاندانم* Ol sebebden ki bu ḥānedānuñ ni‘metinüñ perverdesi ve mürebbāsiyum.

⁵⁹⁶ emr (K), (HP): ibrām (HM)

و بانك مایه تغیر خاطر Cüz'î tağayyür-i hâtır sebebi ile. *Māye* bu maḥalde aşı dimekdür ki sebebi demekden 'ibāretdür ba'z-ı şurrāḥ miḳdār ma'nāsınadır dimiş kütüb-i lügatda yoḳdur (Redd-i Şem'î). *با ولی نعمت خود بیوفایی نتوان کرد* Kendü velî-ni' metüme bî-vefâlık itmek cā'iz degüldür. *Zîrâ* dimişlerdür ya'nî ekâbir kelâmuñda ve ḥikmet-i kelimâtında vârid olmuşdur. Beyt: *آترا که بجای تست هر دم کرمی* Ol kimse ki senüñ ḥaḳḳuñda her dem bir gûne luḫ ü kerem itmiş ola ya'nî cemî'-i zemânda saña iḥsân üzre ola. *Cāy* bu maḥalde ḥaḳ ma'nāsınadır muḳḥam olmaḳ daḫı cā'izdür. Ba'z-ı şurrāḥ mekân ma'nāsına olup mübâlağa için ziyâde olunmağa ḥaml idüp dimiş ki lafz-ı cāy muḳḥamü'l-mübâlağa ya'nî ⁵⁹⁷ان کرمه یمكانك فكيف بك انتهى كلامه

ya'nî senüñ mekânuna bile kerem ider fekeyfe saña erbâb-ı 'irfâna nihân olmaya ki bu maḳûle tekellüfâtı irtikâb itmek 'acemî olup edâ'-yı 'acemî bilmemek nâşîdür. *Ömri*'de olan *عذرش بنه ار کند بعمری ستمی* *Keremî*'de olan *یā* vaḫdet-i nev'iyeye içündür. *Sitemî*'deki *یā* vaḫdet içündür ya'nî eger 'ömrde bir kerre saña cefâ iderse sen anı ma'zür (125^a) tıttup perişân ve rügerdân olma. *Özreş binih* 'ibâreti anı ma'zür tıtt ve şabr ü tecerrü' eyle bî-ḥuzûr olma dimekdür. Ba'z-ı şurrāḥ anuñ 'özrini ḳabûl eyle ma'nāsına isti'mâl olunur dimiş. Ḥafî degüldür ki bu iki ma'nânun mâbeyninde fark vardur ve ma'nâ-yı evvel e'amdur ve bu maḳâma evfaḳdur zîrâ 'özrin ḳabûl eyle demek i'tizâr ve izhâr-ı i'zâr ider dimegi iş'âr ider. Pâdişâḥ tarafından ḫod henüz i'tizâr vâḳi' olmadı bu maḳâmda ma'nâ-yı eḫaşş murâd olmağa mecâl yoḳdur. Ba'z-ı nüsaḫda *ایبهش مکهون* vâḳi' olmuşdur.

امد Hâcenüñ vefâdarlığı ve ḥaḳ-şinâslığı pâdişâha ḫoş geldi ve inşâf eyledi. *و خلعت بخشید* Tesliyet idüp ni' met ü ḫil'at bağışladı.

و عذر خواست که خطا کردم و ترا بیگناه بیازردم Ḥaḫâ itdüm ve seni bî-günâḫ iken incitdüm deyü 'özrin diledi. *گفت ای خداوند بنده درین حالت شمارا کناهی نمی بیند* Hâce eyitdi: pâdişâḫum bu ḫuşûşda sizün günâhuñuz yoḳdur bu ḫaleti ben sizden bilmezim.

بلکه تقدیر خدای تعالی چنین بود که مرین بنده را مکروهی برسد Belki Ḥaḳ te'âlânun taḳdîri bu idi ki bu bendeye bir mekrûḫ ya'nî bir belâ irişe.

⁵⁹⁷ “Senin mekanına cömertlik eder -sözün sonu-”

پس بدست تو اولیتیر که سوابق نعمت برین بنده داری Pes çünkü bi-irâdetullâh te‘âlâ bir kazâ-i mübrem itdi senüñ elüñ ile ölmek evlâdur zîrâ bu bendenüñ üzerinde ni‘am-ı sâbık ve niçe haqquñ vardır. *و ابیائی منت* ve minnet idecek kadar üzerüme ni‘metlerüñ vardır. Lafz-ı *yed* ni‘met ma‘nâsınadır cem‘i *âydi*’dür ve *âyâdi* cem‘-i cem‘dür.

و حکما گفتہاند Hükemâ dimişlerdür ya‘nî ekâbir kelimâtında vârid olmuştur.

Meşnevî: *گر گزندت رسد زخلق مرنج* Eger halkdan saña zarar irişürse bî-ñuzûr olma.

Güzend kâf-ı ‘acemînüñ zammıyla ve zâ-yı mu‘cemenüñ fethi ve nûn ü dâluñ sükûniyla zarar ma‘nâsınadır. *که نه راحت رسد زخلق نه رنج* Zîrâ halkdan ne râhat irişür ne renc irişür. ⁵⁹⁸ *كُلُّ مَنْ عِنْدَ اللَّهِ* fehvasınca her ne gelürse Allâhu te‘âlâ cânibindendür.

(125^b) *از خدا دان خلاف دشمن و دوست* Düşmenüñ hilâfını ya‘nî ‘adâvetini ve dostuñ

vifâkıñı Hüdâdan bil anlardan bilme. *Düst* lafzında muzâf mañzûfdur hilâf-ı düşmen ve vifâk dost taqdirindedür. Ba‘z-ı ehâlî bu ma‘nâyı dañı pesend itdiler ki senüñ

haqquñda dostuñ ve düşmenüñ biri birine muhâlefet üzre oldukların ya‘nî biri saña ‘adâvet gösterüp ve biri anuñ hilâfınca şadâkat ‘arz itdügin anlardan bilme Haqdan

bil demek ola. *که دل هر دو در تصرف اوست* Zîrâ ikisinüñ bile gönülleri Haq te‘âlânuñ taşarrufında ve hükmindedür irâdet-i kerîmesi her neye ta‘alluğ iderse ol zühûra

gelür. ⁵⁹⁹ *وفى الاثر قلوب اين آدم بين اصبعى الرحمن يقابها كيف يشاء و قيل لا يملك القلب احدالا الله*

اگر عز و جاه است و گر ذل و قيد

⁶⁰⁰ *من از حق شناسم نه از عمرو زید*

گرچه تیر از کمان همی گنرد Egerçi ok zâhiren yaydan çıkar gider.

از کماندار بیند اهل خرد Lîkin ehl-i ‘aql olan ol remy kemân-dârdan bilür. Fi’l-haqqîka

kemân hemân mâ-beynde bir vâsiṭa ve âlet olduğında gümân yoqdur. Ke-zâlik ef‘âl-i

‘ibâdi hâlik olan dañı Allâhu te‘âlâ hazretidür. Halk yüzinden her ne zühûr iderse ehl-i haq anı kâdir-i muṭlaqdan bilür. Beyt:

⁵⁹⁸ Kur‘ân-ı Kerîm, Nisâ 4/78: “De ki: ‘Hepsi Allâh’tandır.’”

⁵⁹⁹ Hadîs-i şerîf “Kalpler, Rahman’ın iki parmağı arasındadır. Onları istediği gibi çevirir.”

⁶⁰⁰ Sa‘dî-i Şirâzî, Bustân: “İster şeref ve izzet ister hakaret ve ceza her ne gelirse Allâh’tan bilirim Zeyd ü Amr’dan bilmem.”

Halk haqdan idügi zâhirdür

Zâhiren halk hep muzâhirdür

HİKÂYET: Arabistân pâdişâhlarından birisi erkân-ı dîvâna emr itdi ki *بیکى از ملوک عرب متعلقان دیوانرا فرمود که که ملازم درگاهست که ملایم درگاهست* kullarumdan fülân kimsenüñ vazîfesi ne deñlü ise bir ol qadar dañı ziyâde teraqqî eyleñ *که ملازم درگاهست* zîrâ hemîşe âstâneye mülâzemet ve dîvân hıdmetine müdâvemet ider

و مترصد فرمان ve emr ü fermân her ne yüzden ceryân iderse yerine getürüp dil-h'âh üzre edâ'-yı hıdmet itmek içün müterakqib ve nigerândur.

و سائر خدمتکاران بلهو و لعب مشغولند Ve sâ'ir hıdmetkârlar lâ'ib ü levhe ve hevâ-yı nefslerine meşgûllerdür. Lafz-ı *lâ'ib* lâmuñ fethi ve 'aynuñ kesri iledür.

(126^a) *و در اداء خدمت متهاون* ve edâ'-yı hıdmetde tehâvün ü tesâhül ve tegâfül ü tekâsül iderler. *صاحب دلی بشنید و گفت* Bir ehl-i dil bu sözi işidüp eyitdi.

حلق درجات بندگان بدرگاه حق همین مثال دارد Hâk te'âlâ Hâzretinüñ qullarınüñ dergâh-ı Hâkda 'ulüvv-i derecâtı ve irtifâ'-i merâtibi dañı hemân buña beñzer tâ'at ü 'ibâdete muvâzabet üzre olanüñ maqâmı refî' ve qadri menî'dür. İhmâl ü taqşîr idenlerüñ işleri Allâha qalmışdur. ⁶⁰¹ Rubâ'î: *فَيُعْزِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ*

امید هست پرستندگان مخلصرا Bir kimse iki gün pâdişâh hıdmetine gelse ve maqâm-ı mülâzemetde bulunsa *هر آیینه دروی کند بلطف نگاه* kimseye pâdişâh luṭfla nigâh itmek muqarrerdür.

امید هست پرستندگان مخلصرا

که ناامید نکردند ز آستان اله

Cenâb-ı İlâhiyye ihlâşla 'ibâdet iden qulları dañı ümîddür ki dergâh-ı haqdan maḥrûm ü nâ-ümîd ve ḥâ'ib ü ḥâsir 'avdet ü rücû' itmeyeler nazâr-ı 'inâyet-i Hâkqa mazhar olalar ve'l-hâşıl dünyâ pâdişâhlarına mülâzemet idenler hıdmetleri muqâbelesinde ri'âyet olunmağa ümîdvâr olıcaq cenâb-ı kibriyâya hulûşla tâ'at

⁶⁰¹ Kur'an-ı Kerîm, Bakara 2/284: "... sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allâh her şeye kadirdir."

idenlerün recāları vāşık ve ümīdleri şādık olmak evleviyyet ile şābit olur. Pes t̄ā' at-ı Hudāda kuşūr ve ümīd ü recāda fütūr ' uluvv-ı himmetden dūrdur. Beyt:

ترا نیست تکیه بر کردگار
که مملوکرا بر خداوندگار

Negerdend k̄āf-ı ' acemī ile gerdīden lafzından muzāri' dūr.

Meşnevi: *مهرتری در قبول فرمانست* Ululık ve ' izzet ü devlet emre it̄ā' at idüp ' ubūdiyyet şartını yerine getürmekdedür. *ترک فرمان دلیل حرمانست* ' Adem-i it̄ā' at ve terk-i imtişāl delīl-i hirmān ve ' alāmet-i hūsrān ve sebep-i nikbet ü hızlāndur.

هر که سیمای راستان دارد Her kimsede ki rāstlar sīmāsı ve müstaqīmler nişānı ola. Muhaşşal başı devletlü olan kimse *سر خدمت بر آستان دارد* ser-i hıdmeti āstāne üzre tutar demek hıdmet ihtiyār ider dimekden kināyetdūr.

HİKĀYET: (126^b) *ظالمی را حکایت کنند که هیزم درویشان خریدی بحیف* Hikāyet iderler ki cebābireden bir zālīm var idi fuqarānuñ cem' itdükleri oğunların gücle ve ucuz bahā ile şatun alurdu *طرح دادی بطرح* ve gānī kimselere cebr ile ve ziyāde kıymet ile tarh ü tevzī' iderdi. *صاحب دلی برو بگذشت و گفت* Bir ehl-i dil bir gün ol şahş olduğu yere uğradı ve eyitdi. *Gūlistān*'da ekşer-i mevāzī' da mezkūr olan şāhib-i dilden murād Şeyh Sa' dī kendüdür dimişler ba' id degüldür. Beyt: *ماری تو که هر که را ببینی بزنی*

Sen gūyā bir yilansın ki her kimi görseñ şoğarsın. Ba' z-ı şurrāh istifhām-ı inkārīye haml itmiş lāzım degüldür (Redd-i Seydī ' Alizāde ve Sürürī).

هر کجا نشینی بکنی Yāhūd baykuşa beñzersin ki her qanda qonarsañ virān ü harāb idersin. Bikenī k̄āf-ı ' arabīyle kendenden müştakdur qazmaq ve qoparmak ma' nāsınadur bu maħalde taħrībden kināyetdūr. Seydī ' Alizāde merhūm bu maħalde *فانه ممايتشاءم به* deyü ta' līl itmişdūr murādı hemīn bu ma' nādur zıkr-i lāzım kabīlindendūr. Hadd-ı zātında bunuñ vücūdı meş' umı harāblığa sebep olıcaq andan teşe' um olunmaq lāzım olur. Sürürī merhūm ta' līl şahīh degüldür deyü redd itdügi şahīh degüldür. *ا: زورت ار بیش میرود با ما* Egerçi sen bize kuvvet-i qāhire ile ziyāde zulm ü hayf itmege qādırsın ya' nī tūtalum ki her ne emr iderseñ bizüm haqqumuzda nāfiz ü cārīdūr ve nāçār taħammül iderüz def' ine qādir degülüz. *با خداوند غیبیان نرود*

‘Ālimü’l-ğayb olan Hüdāy te‘ālā Hāzretine emrūñ geçmez ve senüñ zulm ü cevrüñe ğayretullāh taħammül itmezdir. *زورمندی مکن بر اهل زمین* Yeryüzinde olanlara zürmendlik ve sitemkārlik itme. *تا دعایی برآسمان نرود* Tā ki āsmāna bir du‘ā gitmeye ya‘nī kimse saña bed-du‘ā itmeye zīrā maẓlūmuñ bed-du‘āsi elbette nāfız olur. Beyt: Şaķın maẓlūmuñ āhından seħergāh

Ki perde kıomamışdur aña Allāh

و روی ازو درهم کشید Ol şahş bu sözden bī-ħuzūr oldı incüñdi *ظالم ازین سخن برنجید* Ol şahş bu sözden bī-ħuzūr oldı incüñdi *و برو التفاتی نکرد* (127^a) ve aña iltifāt itmedi. Ba‘z-ı nüsahda böylece vāķi‘ olmuş⁶⁰². *قال الله تعالى أَخَذْتُهُ الْعِزَّةَ بِالْإِثْمِ*⁶⁰³ Āyet-i kerīmenüñ evveli budur *وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ*⁶⁰⁴ ya‘nī münāfıķa Allāhu te‘ālādan ħavf eyle diseķ *أَخَذْتُهُ الْعِزَّةَ بِالْإِثْمِ*⁶⁰⁵ ‘ār ü nāmūsı ve ħamiyyet-i cāhiliyyesi ve ‘izzet-i dünyeviyesi senüñ emrūñe imtişāle māni‘ olup men‘ ü taħvīf itdügüñ mekrūhı ‘ināden ve lecācen maħzā saña raĝm ķaşdıyla yine irtikāb eyler. Ba‘z-ı şurrāħ dimiş ki Hāķ te‘ālā Hāzretinüñ ‘izzeti anı tıtdı ğünāhı sebebi ile. *انتهی کلامه* Hāfī degüldür ki şāriħ-i mezbūr kendü re’yi ile tefsīr itmişdür cumhūr-ı müfessirinüñ yazdıķlarına *نعوذبالله من الخبط والخلل فى القول والعمل* (Redd-i Şem‘ī). *تا شبی که آتش از مطبخ در انبار هیزم افتاد* Tā ki bir gice ol zālīmüñ maṭbaħından āteş peydā olup oṭun enbārı tıtışdı *و سایر املاکش بسوخت* baķiyye-i emlākın ve cemī‘-i esbāb ü erzāķın yaķdı *و از پستر نرم بر خاکستر گرمش نشاند* ya‘nī yumşak döşekde ħuzūr uistirāhatda iken yeri ħākister oldı ‘izzetden zillite düşdi ef‘āl-i şelāsedede müstekin olan fā‘il zamīrleri *آتش* ‘e rāci‘dür. *اتفاقاً همان صاحب دل برو بگذشت* İttifāķen yine ol şahib-dil oraya uğradı muķaddemā mezkūr olan *تا شبی*‘ ibāreti bu maħalde vāķi‘ olan *bigüzeşt* lafzına merbūṭ olup aña müte‘allıķdır. *كما لا يخفى*

⁶⁰² olmuş (K), (HP): olmuşdur (HM)

⁶⁰³ Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/206: “...benlik ve gurur kendisini ğünaha sevkeder...”

⁶⁰⁴ Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/206: “Böylesine ‘Allāh’tan kork!’ denilince...”

⁶⁰⁵ Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/206: “...benlik ve gurur kendisini ğünaha sevkeder...”

Ol şahş yārānına ve yanuñda olanlara eydür idi ki: bilmezin ki bu âteş benüm serāyuma ve hānümānuma ne yerden düşdi ve bu belā kıandan geldi. Ol ehl-i dil bu sözi işitdi. **گفت** Herife eyitdi. *از دود دل درویشان* Bu âteş senüñ serāyuña fuqārānuñ dūd-ı dilinden düşdi ya‘nī anlara itdügüñ mezālīm sebebi ile bu belāya uğraduñ ve anlaruñ bed-du‘āları ile hānümānuñ yandı ve ocağıñ söyüñdi. Kııṭ‘a: (127^b) **حذر کن ز دود درونهای ریش** Mecrūḥ göñüllerüñ derdle āhından ve âteş-i zulmüñle yanup yaqılan müstemendlerüñ dūd-ı siyāhından ḥazer eyle. **که ریش درون عاقبت سر کند** Zīrā göñül cerāḥatı ve dil yarası ‘ākıbet baş eyler dimek zālīme eşer ü zarar eyler dimekden kināyetdür. Lafz-ı derūn’uñ ma‘nāsı bāṭın dimekdür ammā bunuñ emşālī mevāzı‘da zıkr-i maḥal ve irāde-i ḥāl kabīlinden olup ḳalb murād olur. Lafz-ı riş imāle ile cerāḥat ü çıban ma‘nāsınadır bu maḥalde mecrūḥ ma‘nāsınadır derūnhā lafzınuñ şıfatıdır mübālağa maḳşūd olmuşdur recül-i ‘adl gibi ve bu mübālağada işāret vardır ki ḳalb ki mecrūḥ ola cerāḥat-ı maḥza olur sā’ir ā‘zā gibi ba‘z-ı eczāsı mecrūḥ ve ba‘zısı sālīm olmazdur. Maḳşūd inkisār-ı zamīrūñ te’şīri ile taḥzīrdür. Mısrā‘-ı şānīde olan riş cerāḥat ma‘nāsınadır derūn lafzına muzāfdür derūn’da olan cerāḥat ü çıban ‘ākıbet baş virür dimekdür. Ser koned lafzı deşilmekden ‘ibāretdür meşelā:

ده است و دلم سر کرد و جراحت فلانکس می ترسم که سر کند دملی دارم هنوز سر نکر

dirler cümlesinde bile deşilmek ma‘nāsı maḳşūddur. Muḥaşşal-ı kelām budur ki sitem-dīdeler egerçi bir kaç def‘a zulm ü bīdāduña şabr ü taḥammül iderler ammā derūnlarında peydā olan riş-i pür-teşvīş gitdükçe ziyāde olup ‘ākıbet bī-tāb olmağla zārūrī nigāh anlardan bir āh şādır ve bir dūd-ı siyāh zāhir olur ki ‘azīm-i te’şīr olup be-her taḳdīr tāc ü taḥtuñı ve raḥt ü baḥtuñı ve gösgötürī hānümānuñı ḥarāb eyler. Nitekim rīm ile memlū bir dümmel ü riş elbette nīş urulduḳda te’şīr idüp içinde olan mevād burūz itse gerekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ dimiş ki derūnhā-yı riş ‘ibāreti vaşf-ı terkībīdür yā sākindür dil-rişdeki lāmuñ sūkūmı gibidür. Bu daḥı cā’izdür ki izḥār-ı vezn için yā meksūr ola terākīb-i fārsiyyede cem‘ ile müfredi cem‘ itmek cā’izdür.

Ve'l-ma' nā bi't-türki hāzer kııl yaralu içler düttüninden⁶⁰⁶(Redd-i Sürürî) انتهى (128^a) Ba'z-ı şurrāh dağı dimiş ki *rîş-i derūnhā* tağdırindedür. Nitekim mısrā'-ı şānī anı te'yid eyler ve 'ākıbet ser koned 'ibāretinüñ şerhinde dimiş ki 'ākıbet ol cerāhat şıhhat ü 'āfiyete yüz tıtar zāhirdür ki anuñ şıhhatı zālim ü müzinüñ helākı ile olur. کلامه Hafı degüldür ki bu tekellüfatı irtikāb aşı-ı ma'nāya 'adem-i itlā'dan nāşıdür (Redd-i Seydī 'Alizāde).

كی تواند دلی Qādir olursañ hiçbir dili rencide ve bî-ıuzür itme.

که آهی جهانی بهم بر کند Zırā mazlūmuñ bir āhı temām-ı dünyāyı perişān idüp biribirine urur ya'nı gāhı bir bî-günāh mazlūmuñ āh-ı cāngāhı cümle 'ālemüñ vırān olmasına sebeb olur.

HİKMET: بر تاج کی خسرو نوشته بود 'Acem şāhlarından Keyhüsrevüñ tacı üzerinde böyle yazılmışdı ki Kıı' a:

چه سالهای فراوان و عمرهای دراز
که خلق بر سر ما بر زمین بخواهد رفت

Ne yıllar ve ne dūr ü dirāz 'ömrler ve müddetler ki ya'nı nice māh ü sāl halk-ı 'ālem yeryüzinde bizüm başumuz üzerinde gitseler ve kabrümüz üzerinde başup geçseler gerekdür. *Ci* lafzı bu maħalde çendān ma'nāsına isti'māl olunur dimişler.

چنان که دست بدست آمدست ملک بما

که دستهای دکر همچنین بخواهد رفت ke-zālik 'aynı ile bizden ğayrılarıñ ellerine dağı öylece intikāl itse gerekdür. Kışşadan hişşe budur ki 'ālemüñ fenāsını ve ğayāt-ı bî-şebātuñ 'adem-i beķāsını bilen kimse cevr ü zulmı pişe ve hırş ü tıma' ile cem'-i māl endişe itmez 'ākıbetin fikr ider.

HİKĀYET: یکی در صنعت کشتی بسر آمده بود Bir kimse var idi küştigirlik fenninde māhir ü müsāra'at 'ilminde ser-āmed ve naziri nādir idi.

شصت بند فخر از بندهای کشتی کیران دانستی Güreşçiler oyunundan ya'nı küştigirliğe müte'allik şıfatlardan üç yüz altmış mu'teber şānāyi' ve leṭā'ifü'l-ğayl bilür idi.

Bend lafzı bā-yı 'arabiyle ğile ma'nāsınadır elsine-i 'avāmda fā ile fend isti'māl

⁶⁰⁶ düttüninden (K): tütüninden (HP), (HM)

olunur ğalaṭ-ı meşhūrdur. *Şast* altmış ‘adedi (128^b) dimekdür sīnle *şast* daḥı isti‘ māl olunur. *هر روز بنوعی کشتی گرفتگی* ve Her gün bir gūne maḥşūş bendle güreş tūtarḍı ve ‘l-ḥāşıl bir yıl temām her gün güreş tūtsa bir gün gösterdüĝi şan‘atı bir gün daḥı göstermemeye ve her def‘ada bir maḥşūş hüner ‘arz itmege kudreti var idi. *Dānistī* ve *giriftī*’de olan yālar hikāyet içündür.

مگر گوشه خاطرش با جمال یکی از شاگردان میلی داشت İttifākan ol üstāduñ şāgirdlerinden bir cūvāna nev‘an meyli ve ta‘alluḡ ḥāṭırı var idi ve aña olan himmeti ve ta‘līm ü terbiyeti ğayrılardan ziyāde idi. *Üç yüz elli ٲokuz سیصد و پنجاه و نه بندش در آموزانید*. Üç yüz elli ٲokuz bendi ve şan‘atı ol cūvāna ta‘līm eyledi. *Āmūzānīden* ta‘līm ma‘nāsınadır müte‘addīdür *āmūzīden āmūḥten* gibi lāzım ü müte‘addī olur. Ba‘z-ı nūsāḡda *der-amūḥt* vāḡı‘ olmış ḥafī olmaya ki *āmūḥten* lāzım olur *kes neyāmūḥt ‘ilm-i tīr ez-men* gibi müte‘addī daḥı olur. Kemā-fī ḡavlü’ş-şā‘ir: *معلمت همه شوخی و دلبری آموخت* gibi bu maḡāmda lāzım olursa ta‘līm ma‘nāsına olup zāmīr-i fā‘il *şāgird*’e rācī‘ olur ya‘nī ol cūvān üstāduñ üç yüz elli ٲokuz bendini öğrendi eger müte‘addī olursa yine evvelki ma‘nā maḡşūd olur. *مگر یک بند که در تعلیم آن دفع انداختی و تهاون کردی* Ancak bir oyun ḡalmışdı ki anı ta‘līm itmeyüp ḡaşd ile ihmāl iderdi. *Def‘ endāḡtī* ‘ibāretini şavuşdurdı deyü tefsīr ü ta‘bīr itmişler. *Ol oĝlan küştigīrlık و قوت بسر آمد* ve *کسی را با او امکان مقاومت نبودى* fenninde ve zūr ü ḡuvvetde kāmīl ü ser-āmed oldı *و کسی را با او امکان مقاومت نبودى* ve hīḡbir kimse anuñla güreş tūtmaĝa ḡādir degül idi. *Mukāvemēt* lafzınuñ Türkīsi tūruşmaḡdur ba‘z-ı şurrāḡ berāberleşmek deyü ta‘bīr itmişdür.

تا بجدی که پیش سلطان گفت Tā bir mertebeye vardı ki bir gün pādişāhuñ ḥuzūrında da‘vā-yı merdi ve teferrūd idüp eyitdi. *استاد را فضیلتی که بر منست از روی بزرگی و حق تربیت است* (129^a)Üstādumuñ benüm üzerime fazīleti ve rüḡḡān ü meziyyeti maḡzā ululıḡ yüzinden ve üstādum olup beni terbiyet itdüĝi cihetdendür. *والا بقوت ازو کمتر نیستم* Yoḡsa ḡuvvetde ben andan eksük degülem *برابریم و بصنعت با او* ve küştigīrlık ‘ilminde aña berāberüm ya‘nī anuñ bildüĝi bendlerüñ cümlesin ben daḥı bilürin ve anuñla güreş tūtmaĝa ḡādirüm. *ملکرا این ترک ادب ازوی مناسب و پسند نیامد* Oĝlanuñ bu edebsüzlüĝi pādişāha ḡoş gelmedi. *بفرمود تا مصارعت کنند* Üstādıyla şākirdi güreş tūtsunlar deyü

buyurdu. *معین کردند* Be-kesrū'l-‘ayn. *مقامی متسع* Bir vāsi‘ mekân ve büyük meydân ta‘yîn itdiler. *واعیان حضرت حاضر شدند* و *ارکان دولت و Cemî‘-i havâş ü ekâbir anlaruñ temâşâsına hâzır ü nâzır* oldılar.

پسر چون پیل مست درآمد بصدمتی که اگر کوه آهنین بودی از جای برکندی Oğlan mest fil gibi bir heybet ile geldi ki eger demür tağ olsa yerinden kıopardı. *Sadmet* üñ ma‘nâsı cesedi ile bir nesneyi urmağ ve muhkem toğunmağdur. *ای ضربه بجسده* Bu mağalde heybet ü mehâbet ve celâdet ma‘nâsı murâddur. *Ber-kendî* kâf-ı ‘arabiyledür kıoparmağ ma‘nâsına olan *kenden* lafzından müştâğdur.

استاد دانست که جوان ازو بقوت برترست Üstâd bildi ki cüvân kendüden kuvvetlüdür zür ile gâlib olmağa mecâl yokdur. *ازو نهان داشته بود باوی در آویخت* Andan şaklayup ta‘lîm itmedüğü bir bend-i ğarîb ki var idi ol oyunla cüvâna aşıldı ya‘nî ol bilmedüğü oyun ile cüvâna şarıldı. *آویختن* aşmağdur bu mağalde mechûl ma‘nâsı murâd olup aşıldı dimekdür ya‘nî cüvânı ol oyuna getürüp bend eyledi.

جوان دفع آن ندانست Cüvân ise ol oyunu bilmezdi def ine çâre bulmadı.

استاد بدو دست از زمین برداشت و بر بالای سر برد Üstâd (129^b) iki eliyle oğlanı yerden getürüp başı üzerine aldı ve yere urdu. *غریو از خلق برخاست* Halkdan mu‘tâd üzre ğiriv kıopdı. *ملک فرمود تا استادرا نعمت و خلعت دادند* Pâdişâh buyurdu üstâda hil‘at giyürdiler ve bağşış virdiler ri‘âyet itdiler.

و پسر را زجر و ملامت کردند که با پرورنده خویش دعوی مقاومت کردی و بسر نبردی Ve üstâduñ ve velî-ni‘metüñ ile muķâvemet da‘vâsın itdüñ ve başa çıķarmaduñ sözüñi işbâta ķâdir olmaduñ deyü oğlanı zecr ü melâmet ve ta‘n ü şeni‘ itdiler. *Perverende* mürebbî dimekdür. *ای خداوند استاد بزور و قوت بر من دست نیافت* Oğlan eyitdi: pâdişahum üstâdum baña kuvvet ü zür ile ğalebe itmege ķâdir olmadı.

بلکه در علم کشتی دقیقه مانده بود که از من دریغ همی داشت Belki ğüreşçilik ‘ilminde bir daķıķa ya‘nî bir oyun ķalmış idi ki benden dirğ idüp ta‘lîm itmemiş idi.

امروز بدان دقیقه بر من دست یافت Ol ğâfil olduğum oyunla bugün baña zafer buldı ve gâlib oldı. *استاد گفت از بهر چنین روز نکه می داشتم* Üstâd eyitdi: Ol bendi bunuñ gibi ğün için şaklardum *که حکما گفته اند* zîrâ ğukemâ dimişlerdür.

دوست را چندان قوت مده که اگر دشمنی کند بتواند Dosta tā şol mertebe de⁶⁰⁷ kudret ü kuvvet virme ki ittifaқан küfrān-ı ni‘ met meslegine sālİK olup düşmenlik itmek istese kâdir ola. Kendü mürebbāsından cefā gören bir kimse ne didügin işitmedüñ mi. Kıt‘a: يا وفا خود نبود در عالم Yā budur ki ‘ālemde muṭlakā yeri ile vefā vü ḥaḳīḳat yokdur. Ba‘zılar *hod* lafzınıñ taḥḳīḳinde dimişler ki *hod* lafzı gāh isim olup kendü ma‘nasınadır bu taḳdīrce vāv-ı resmiyye olup bed kâfiyesinde isti‘ māl olunur ve gāh edāt olup ismüñ āḥirine mülḥaḳ olur müretteb olan ḥükmdе ol ismüñ ḥuşûş-ı ḥāline (130^a) delālet maḳşûd olur. Meşelâ sen *hod* ehl-i dāniş geçersin niçün böyle söz söylersin dirler bu maḥalde mezkûr olan *hod* lafzı ikinci kısmındandır deyü tenşîş itmişler ammâ ḥafî degüldür ki zıkr olınan ḳā‘ide müsellemler olduğu taḳdīrce bu maḳāmda mezkûr olan *hod* evvelki kısmından olup kendü ma‘nāsına olmağa māni‘ yokdur. فتأمل

يا مگر کس درین زمانه نکرد Ya budur ki ehl-i vefā yokdur ve bu zemānda ḥiç kimseden vefā şādır olmamışdır ya‘nî zemān-ı evvelde ḥalkdan vefā vü ḥaḳīḳat müşāhede olunur imiş şimdi ki ḥālede ve bu devrde olinmaz. Ba‘z-ı ahālî bir vechle daḥı tevcīh idüp didiler ki *der-în zamāne* demek bu cihānda ve bu dünyāda dimekdür ya‘nî muṭlakā bu ‘ālemde kimseden mihr ü vefā gelmez. Ḥadd-ı zātında bu ma‘nâ *der-în ‘ālem* ḳabīlinden iken ba‘zılar ḳabūlde tevaḳḳuf itdiler. Hiç کس نیاموخت علم تیر از من kimse benden oḳ atmaḳ öğrenmedi که مرا عاقبت نشانہ نکرد ki ‘āḳibet beni oḳa nişān itmedi ya‘nî her kime ta‘līm-i tīr itdümse ‘āḳibet cānuma ḳaşd idüp beni hedef-i siḥām ve nişān-ı tīr itdi ve her kimüñ üzerine işbāt-ı ḥuḳûḳ itdümse şoñunda ‘uḳûḳ idüp küfrān-ı ni‘ met meslegine gitdi bu maẓmûn ‘arabīde böyle ta‘bīr olunmuşdır:

Beyt:

أَعْلَمُهُ الرَّمَايَةَ كُلَّ يَوْمٍ
فَلَمَّا اسْتَدَّ سَاعِدَهُ رَمَانِي
اعْلَمَهُ القَوَافِي كُلَّ حِينٍ
فَلَمَّا قَالَ قَافِيَةً هَجَانِي

⁶⁰⁷ mertebe de (K): mertebe (HP), (HM)

608 وفى هذا المعنى

İstedde sîn-i mühmele iledür muhkem ü rāsiḥ oldı dimekdür. *Kāfiye* şîr ma‘ nāsınadır ya‘ nî hemān muḳaffā söze ḳādir olduḡı gibi evvel emrde beni hicv itdi deyü ḥubş-ı temāmını beyāndur. Beyt:

لَفَذُ رَبِّيْتُ جَزْوَاً طُوْلَ عُمْرِي
609 فَلَمَّا صَارَ كَلْباً عَضَّ رِجْلِي

El-cirv be-kesrū'l-cīm ve sükünü'r-rā'ül-mühmele veledü'l-kelb.

HİKĀYET: درویشی مجرد بگوشه صحرای نشسته بود Aşḫāb-ı tecrīd ve erbāb-ı terfīdden bir dervīş ḥalḳdan ‘uzlet-güzīn ve bir şahrāda kūşe-nişīn olmiş idi. پادشاهی برو بگذشت İttifāḳan bir pādişāh ol maḥalle uğrayup dervīşi gördi.

درویش از آنجا که فراغ ملک قناعتت سر بر نیاورد Dervīş ol sebebden ki kanā‘at mülkinūn ferāḡıdur ya‘ nî ḳanā‘at mülkine mālīk ve tevekkül ve istiḡnā meslegine sālīk olmaḡla (130^b) ḥāşıl olan ferāḡ ü āzādelik sebebi ile murāḳabeden baş ḳaldurmadı

و التفات نکرد ve pādişāha iltifāt itmedi. *Mülk* mīmūn zammı ile salḫanat ma‘ nāsınadır.

Ez-āncā ol sebebden dimekdür ve *ferāḡ-ı mülk-i ḳanā‘at* ‘ibāreti ol sebebi beyāndur.

پادشاه از آنجا که سطوت سلطنت است بهم برآمد Pādişāh daḡı saḫvet-i salḫanat sebebi ile ‘azīzūn bu vaz‘ından ve ‘adem-i iltifātından bî-ḥuzūr ü munḳabız oldı. *Saḫvet* lafzı ḳahr ü ḡalebe ma‘ nāsınadır. Ba‘z-ı şurrāḫ ḳuvvet ma‘ nāsınadır dimiş kütüb-i lügatde yokdur (Redd-i Şem‘î). *Ez-āncā ki* ‘ibāretinūn taḫḳīḳi *sābīḳā-ı sālī ber-bālīn-i türbet-i Yahyā peyḡamber ‘aleyhi’s-selām* hikāyesinde geḫmişdür.

و گفت این طائفه خرقه پوشان بر مثال حیوانند Bu şūfiyyūn ḫā’ifesi ve ḫırḳa-pūşlar zümresi hemān ḫayvānāt ü behā’im gibidür didi ya‘ nî meḳādīr bilmeyüp pādişāhla gedāyı yeksān görürler.

وزیر گفت ای درویش پادشاه روی زمین بر تو کذر کرد چرا خدمت نکردی و شرط ادب بجا نیاوردی

Veẓīr ol azīze ḫiḫāb idüp eyitdi: ey dervīş rüy-ı zemīnūn pādişāhı ve zemānuñ şāh-ı ‘ālem-penāhı senūn üzerūne uğradı niḫün ḫıdmet ü ḳıyām ve ta‘zīm ü ikrām itmedūn

608 “Ona ok atmayı öğrettim, o ise güçleninde bana attı. Ona, o kadar şiir öğrettim; fakat o şiiriyle beni hicvetti”

609 “Ömrümde bir köpek yavrusu yetiştirdim; o da büyüyünce bacağıma ısırıldı.”

ve şart-ı edebi yerine getürmeyüp böyle nā-şāyeste vaz‘ irtikāb itdūñ ve pādişāhi bī-
 huzūr eyledūñ. *كفت بكو ملكرا توقع خدمت از كسى دارد كه انكس توقع نعمت ازو دارد*. Dervīş vezīre
 eyitdi: pādişāha söyle hıdmeti şol kimseden tevaḳḳu‘ itsün ki ol kimse ni‘meti
 pādişāhdan tevaḳḳu‘ eyleye. Benüm Hālik ü Rāzıḳum Rabbü’l-‘ālemīndür ki beni
 maḥlūḳdan bī-niyāz itmişdür pādişāh benden hıdmet ummasun. *Dāred* lafzı bu
 maḥalde emr-i gā’ib ma‘nāsınadır. Ba‘z-ı nūsaḥda *tevaḳḳu‘-ı hıdmet ez-kesī dār ki
 tevaḳḳu‘-ı ni‘met ez-tü dāred* vāḳi‘ olmuşdur ma‘nāsı zāhirdür

اندر رعیت اند ve daḥı ma‘lūmuñ olsun ki mülūk ü selāṭin
 zümresi ra‘iyyeti (131*) ri‘āyet ve fuḳarāyı ḥimāyet içündür pāsbān olup her gāh
 ‘ibādu’llāha penāh olmaḳ anlaruñ ‘ahdelerine lāzımdur.

ملوك نه رعایا ازبهر طاعت ملوك Ra‘iyyet ṭā’ifesi pādişāhlara hıdmet ü ṭā‘at için degüldür.
 Kıṭ‘a: *پادشاه پاسبان درویش است* Pādişāh dervīşüñ pāsbānı ve fuḳarānuñ ḥāfız ü
 nıgehbānıdır. Pādişāhlıḳdan gāraḳ budur ki ‘ibādu’llāh anuñ ḥimāyeti sāyesinde
 āsūde olalar pes ma‘nā yüzinden ⁶¹⁰ سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ feḥvāsınca salṭanat muḳtezāsı
 fuḳarāya hıdmet ve ra‘iyyete ri‘āyetdür. Mıṣrā‘: Salṭanat didükleri ancak cihān
 gavgāsıdır diyen merd-āgāh ve pādişāh-ı pür-intibāh hemīn bu ma‘nāyı mülāḥaza
 idüp öyle buyurmuşdur. Beyt:

جفای تو بردل بغایت خوشست

⁶¹¹ زشه بر رعیت رعایت خوشست

اوست Egerçi re‘āyānuñ ma‘āş ü inti‘āşları pādişāhuñ devleti
 ḳuvveti iledür. Beyt:

گوسفند از برای چوبان نیست

بلکه چوبان برای خدمت اوست

Güsfend çoban için degüldür ya‘nī çobana lāzım olduḡiçün ḳoyun cem‘ itmezler
 belki ḳoyun hıdmetine lāzım olduḡiçün çobanı peydā iderler. Ḥafī olmaya ki maḳşūd
 güsfendüñ biḥasebi’z-zāt ve bi-ḥasebi’l-ḳaşd ve’t-taşavvūr teḳaddümüni beyāndur

⁶¹⁰ Hadīs-i şerīf “Bir kavmin efendisi, onlara hizmet edendir.”

⁶¹¹ “Senin cefan gönül için gayet hoştur; padişahın halkı için hizmeti hoştur.”

çobanuñ tekdüm-i vücūdīsi bu kaçda māni‘ degüldür ‘illet-i gā’iyye kabīlindendür. Hülāşa-ı kelām selāṭin-i ‘izām: عَنْ رَعِيَّتِهِ 612 كَلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْنُونٌ fehvāsınca ‘ibādu’llāhı himāyet ve hıfz ü hirāset hıdmeti için naşb ü ta‘yīn olunmuşlardur. Qıı‘ a:

روزی یکی امروز کامران بینی Bu gün birini kām-rān ü hoş-ḥāl görürsen

دیگریرا دل از مجاهده ریش ve birinüñ mücāhede vü riyāzetden ve faqr ü felāketinden kalbini mecrūḥ görürsin dünyānuñ ḥālī böyledür.

روزی چند باش تا بخورد

خاک مغز سر خیال اندیش

Bir kaç güncegiz şabr eyle tā ki bī-hūde ḥayāl fikr idicinüñ ve tūl-ı emel şāḥibinüñ başı beynisini toprak yiye (131^b) ya‘nī çüriyüp ḥāk ola. *Hayāl-endiṣ ser* üñ şıfatı olmağ daḥı cā’izdür.

فرق شاهى و بندگی برخاست

چون قضای نوشته آمد پیش

Mevt gelicek ve ecel ḥāzır olıcağ şāḥla gedānuñ farqı olmaz. Mıṣrā‘ :

Zirā ne gedā bākī kalur bunda ne ḥod mīr

عگر کر کسی خاک مرده باز کند Eger bir kimse meyyitüñ toprağın açsa. *Bāz* lafzı keşf ma‘nāsınadır. *Koned* kāf-ı ‘arabīnüñ zammı iledür kenden lafzından muzāri‘dür. *Bāz koned* keşf eyle dimekdür. Ba‘zılar kāf-ı ‘arabīnüñ fethiyle qazmaq ma‘nāsına olan *kenden* lafzından muzāri‘ tutmuş ya‘nī meyyitüñ ḥākini girü qazsa bu ‘acebdür ki ba‘z-ı şurrāḥ *koned* lafzından olduğı taqḍirce *bāz* lafzını yine girü ma‘nāsına ḥaml idüp girü eyleye demek olur dimiş bī-vehdür (Redd-i Şem‘ī).

کشف-ی مزار ایدن کیمسه مدفون اolan گانی میدور فاقر میدور bilmez ve gedāyı şāḥdan farq itmez.

عزیزؤن سؤزی پادشاهه خوش geldi ve müte’essir oldı.

گفت از من چیزی بخواه Benden bir nesne recā eyle didi.

گفت آن میخوام که دکر زحمت من ندهی Dervīş eyitdi: anı recā iderin ki min-ba‘d bir daḥı baña zaḥmet virmeyesin. مرا پندی ده Pādīşāḥ eyitdi: baña nuşḥ ü pend eyle.

⁶¹² Hadīs-i şerīf: “Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”

Şimdi aña ve fehm ü idrāk eyle ve furşatı fevt itme ve gâfil olma ki ni‘ met ü devlet bi’l-fi‘l elüñde mevcüddur ya‘ nî kudretüñ var iken ve rüzgâr el virmişken vücüh-ı hayrâta şarf ü bezl eyle.

Zirā bu devlet ü saltanat bâkî kalmayup elden ele gider ve elbette bir gayre dağı intikāl ider. İmdi ‘âkil olan aña göre furşatı ganîmet bilüp zuhr-ı âhîret ve zıkr-i cemile bâ‘ iş ü ‘ illet olacak kâr-ı hayra sâ‘ i olur.

ḤİKÂYET:

یکی از وزرا پیش نوالنون مصری رفت و همت خواست که روز و شب بخدمت سلطان مشغولم

Vüzerâdan (132^a) biri Zünnün-ı Mışrî hazretlerinüñ huzûrına vardı ve gice gündüz pâdişâh hıdmetindeyin deyü himmet ü ‘ inâyet ve teveccüh-i hâtır diledi

*ve pâdişâhuñ luḫf ü keremine recâ vü ümîdüm vardur ve kahr ü ‘ uḫûbetinden dağı ḫavf üzreyin bu sebebden ‘ azîzlerden himmet ü imdâd ve i‘ânet tevaḫḫu‘ iderin. *کفت و بخریش امیدوار و از عقوبتیش ترسان**

Zünnün Hazretleri ḫuddise sırruhü’l-‘ azîz vezîrûñ bu sözin işidüp ağlayup eyitdi.

*Eger sen pâdişâhdan ḫavf itdügüñ deñlü ben Allāhu te‘âlā Hazretinden ḫavf üzre olsam ya‘ nî ol ḫavfuñ muḫtezâsınca ‘ amel ü ḫâ‘at ve hıdmet ü ‘ ibâdet eylesem muḫarrebler zümresinden ve *أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ*⁶¹³ cümlesinden ma‘dûd olurum. *رنج و راحت* *Ümîd* *کر نبودی امید راحت و رنج* lafzı *râḫat*’a muzâfdur ve *renc* lafzı *râḫat* üzerine ‘ atfdur. Eger râḫat ümîdi ve renc ü zaḫmet ḫavfı olmaya idi ya‘ nî ‘ ubbâd u zühhâduñ ḫâ‘at ü ‘ ibâdetleri ve mücâhede vü riyâzetleri ümîd-i cennet ü na‘îm ve ḫavf ü bîm-i ‘ azâb-ı caḫîm içün olmayup ḫâlîşen muḫlisü’l-vechillâh olaydı. Recâ ve ümîd lafzları tevḫî‘-ı hayrda müsta‘meldür tevḫî‘-i şerde ḫavf ü bîm isti‘mâl olunur bu taḫdîrce *renc* lafzında ḫavf ü bîm taḫdîr olunur. Muḫâbele ḫarînesiyle yâḫûd müşâkele ḫabîlinden olur. Ba‘zılar dimişler ki bu dağı câ’izdür ki *renc* lafzı *ümîd* lafzına ma‘ḫûf olup eger çekilen zaḫmet ü meşakḫat ve olan ḫâ‘at ü ‘ ibâdet ümîd-i cennetle olmayup muḫtezâ-yı ‘ ubûdiyyet üzre maḫz edâ’-yı hıdmet içün ḫulûşla olaydı dimek ola. Ḥafî degüldür ki bu tevcîh maḫz*

⁶¹³ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 57/19: “...işte onlar, onlar sıddıklardır..”

tekellüf ü ta‘assüfdür. *پای درویش بر فلک بودی* Ya‘nī ā‘lā-yı ‘iliyyīne ḳadem başup (132^b) ḥavāşş-ı muḳarrebīnden olurdı.

کر وزیر از خدا بترسیدی

همچنان کز ملک ملک بودی

Eger vezīr pādişāhdan ḳorḳduġı deñlü Allāhdan te‘ālādan ḳorkaydı melā’ike zümresine mülḥaḳ olurdı ve kudūrāt-ı beşeriyetden ḥalāş bulurdı.

ḤİKĀYET: *پادشاهی بکشتن بیگناهی فرمان داد* Bir pādişāh bir bī-günāh maḳlūmı ḳatle fermān eyledi. *Ol گفت ای ملک بموجب خشمی که ترا بر من است آزار خود مجوی* Ol bī-ḳāre eyitdi: pādişāhum baña olan ḥışm ü ġāzabuñ muḳteżāsı ile ya‘nī beni ḳatlı itmekle kendüñe cefā eyleme zīrā ḥiddet ü nefsāniyyet muḳteżāsınca beni helāk idersin ammā benden daḥı ziyāde mutazarrır ü müte‘ezzi olursın bilmiş ol. *Muceb* lafzı cīmūñ fetḥiyledür ve izāfeti bi-ma‘ne’l-lāmdur *bā* sebebiyet içündür. Ba‘z-ı şurrāḥ cīmūñ kesriyledür⁶¹⁴ ve *bā* sebeb için degüldür ma‘a ma‘nāsınadır ve izāfet-i beyāniyyedür dimişler bu tekellüfi irtikāba mücib yoḳdur. *Pādişāh گفت چگونه* Pādişāh eyitdi: seni ḳatlı itmekle ben zarar çekmek ne yüzden olur. *Ol گفت این عقوبت بر من بیک نفس بر آید* Ol faḳīr eyitdi: baña ideceğüñ ‘uḳūbet bir anda olur gider bir dem içinde anuñ eleminden ḳurtulurım *ve anuñ günāhı ebedü’l-ābād senüñ üzerüñde bāḳī ḳalır. Bezze* bā-yı ‘arabīnūñ ve zā-yı ‘arabīnūñ fetḥiyle günāh ma‘nāsınadır. *Cāvid* bāḳī vü ebed ma‘nāsınadır. Rubā‘ī: *صحرا بگذشت* Ḥayāt-ı bī-şebātuñ zemānı şahrā yeli gibi sür‘atle geḳer bāḳī ḳalmaz dimekdür. Bu maḳūle mevāzi‘da ma‘nā-ı muzi mu‘teber degüldür geḳdi deyü ta‘bīr iden şāriḥler bu ma‘nādan ġāfillerdür.

Telḥ ü şīrīn ve nīk ü bed her ne ise dünyāda geḳer gider bir anlıḳdur. Zālīm şöyle ḥayāl ider ki cevr ü cefāyı bize itmiş ola ḥaberi yoḳdur ki ḥaḳīḳatde kendü cān-ı ḥabīşine cefā itmişdür.

(133^a) Bize itdüġi zulm bir anda olup geḳüp gider ammā bezze kendüñüñ gerdeninde bāḳī ḳalup dünyāda bed-nām olup āḥiretde ‘azāb-ı

⁶¹⁴ cīmūñ kesriyledür (K): kesr-i cīmledür (HP), (HM)

şedide müsteħaḳ olur. العیاذ بالله⁶¹⁵ *Bī-çārenüñ bu nuşḩ ü pendı pādişāha te'sir eyledi* *از سر خون او درگذشت* ve anı ḳatlı itmek sevdāsından geḩdi *و عذر خواست* ve *özr dileyüp ḩātırın ḩoş eyledi*.

ḩİKĀYET: *Nūşirevānuñ vezirleri* *umūr-ı devlet ve meşāliḩ-i memlekete müte'alliḩ bir müḩim ḩuşūşda müşāvere ve tedbır itdiler* *و هر یکی بروفق دانش خود رای می زد* ve her biri kendü bildüḩi üzre bir re'y ü tedbır eyledi. *ملک نیز همچنین اندیشه همی کرد* Pādişāḩ daḩı başḩa re'y ü tedbır eyledi.

Büzürcmihr pādişāhuñ re'y ü tedbırini iḩtiyār ü terciḩ eyledi. *وزیران درسر گفتندش رای ملک را چه مزیت دیدی برفکر چندین حکیم* *اختیار افتاد* *Büzürcmihre eyitdiler: pādişāhuñ tedbır ü re'yinde ne ruḩcān ü meziyyet mülāḩaza itdün ki bu deñlü 'uḩalānuñ efkārı üzerine anı terciḩ ü iḩtiyār eyledün.*

Büzürcmihr eyitdi: ol sebebden iḩtiyār itdüm ki *اḩtibet-i kār niḩe olacaḩı ma'lüm degüldür.* *Müciḩ* bu maḩalde cımün kesriyledür *sebeb ān ki ma'nāsınadır* *همگنان در مشیت الله است که صواب آید یا خطا* ve cümle *'ālemün re'y ü tedbırleri* *ḩaḩ te'ālā ḩazretinün irādet ü meşıyyetine müfevvezdür şavāb mıdur ḩaḩā mıdur ḩudādan ḩayrı kimse bilmezdür.*

Bu taḩdırce pādişāhuñ re'yine muvāfaḩat ve emrine mütāba'at itmek evlādur *پس موافقت رای ملک اولیتیرست* *تا اگر خلاف صواب آید بعلت متابعت او از معاتبیت او ایمن باشیم* *tā ki ol re'y ü tedbır eger ḩilāf-ı şavāb olup (133^b) ḩā'ilesi şudür⁶¹⁶ iderse pādişāhuñ re'yı ile atmış olup aña mütāba'at sebebi ile 'itābdan ḩalāş oluruz.*

Meşnevı: Pādişāhuñ re'yine muḩālif tedbır itmek istemek *جستن* *خلاف رای سلطان رای جستن* *كندü ḩanıyla el yumaḩ olur ya'nı bir kimse pādişāha muḩālefet göstermek hemān cānından ve başından geḩüp helāḩın istemektür* *زیرā ulü'l-emre itā'at itmeyen elbette başdan ḩıḩar muḩteżā-yı ḩıred elbette muvāfaḩat göstermekdür.* *ḩafı olmaya ki mişrā'-ı şānıñün mażmūnı kendü eliyle ḩanın dökmege mübāşeret itmekden kināyetdür.* *Ba'z-ı şurrāḩ bir şey' vāḩi' olmaḩdan ve*

⁶¹⁵ “Allāḩ'a sığmırım”

⁶¹⁶ şudür (K): zūḩūr (HP), (HM)

bir şey'den fāriğ olmakdan kināyetdür dimişler. *Be-hūn* lafzındaki *bā* evvel tevcīhe māni' dür *zi-hūn-ı h'īş* olsa münāsib olurdu. كما لا يخفى فافهم

Eger hod ya' nī farāza rūz-ı rūšene bu gündüz degüldür gicedür dise پروین و گوید شبست این muhālefet ü tekzīb itmeyüp belki taşdıķ ü te'yīd idüp belī pādişāhum gerçek buyurursuz işte ay ve yıldız daķı görünüyor dimek gerekdür. Muhaşşal günden 'ayān olan bir huşuşı teslīm ü kabūl itmeyüp hilāfa zāhib olursada muvāfaķat lāzımdur ve illā katl ü helākı ihtiyār itmek gerekdür.

HİKĀYET: *شیدای گیسوان بر تافت که من علویم* Bir şeyyād saçların şalivirüp 'alevī şekline girüp siyādet da'vāsın eyledi. Kışşah'ān kısmına ma'reke-gir maķūlesine *şeyyād* itlāk olunur. *Şid* lafzı kesr-i şin-i mu'ceme ile binālar anuñla dīvār şıvaduķları kirec ü balçık kısmına itlāk olunur feth-i şinla olıcaķ maşdardur ve *Fi's-şihāh*:

⁶¹⁷ تقول شادة يشيده شيدا جصصه والا شادة رفع الصوت بالشئ انتهى Hengāme-gir olup ref' -i şavt eyleyen nuhsend ü mekkār ü müzahreflere *şeyyād* itlāk olunmaķ bu ma'nalar mülāhazasıyla olmaķ cā'izdür (134^a) *و با قافله حجاز شهر در آمد که از حج می آیم* ve haccdan gelürin deyü kāfile-i hacc ile şehre bile geldi *ام گفته ام و قصیده پیش ملک برد که من گفته ام* ve ben söyledüm deyü pādişāha bir kaşīde şundu.

İttifaķan ol ešnāda pādişāhuñ muşāhiblerinden biri seferden gelmiş idi. از ندمای ملک در آن سال از سفر آمده بود Eyitdi: ben bu şeyyādı bu senede ķurbān bayrāmında Başra şehrinde gördüm.

حاجی چه کونه باشد Bu taķdīrce nice hācı olur ve maķza huccācla bile gelmekden hacc itdügi nice şābit olur. *در ملاطیه* Hāzır olanlardan ve keyfiyyet-i ahvālin bilenlerden biri daķı eyitdi bu şeyyād Malāṭıyye şehrinde bir Naşrānīnūñ oğlıdur *علوی چه کونه باشد* bu taķdīrce nice 'alevī olur

و شعرش در دیوان انوری یافتند ve şunduģı kaşīdeyi *Enverī Dīvānı* 'nda buldılar. Muhaşşal üç vechle kizb-i şariḥ ve zūr-ı kabīḥi zāhir oldı ḥafī degüldür ki soñraki telbīsleri fesād-i ḥāline iki şahid-i 'adl meşābesinde olmasa mücerred evvelki kizbi ve hacc

⁶¹⁷ Tekavvul (bir kimseye iftirā edip hakkında yalan söylemek); yukālu (denilir): شادة يشيده شيدا إذا جصصه

da‘ vāsı çendān zarar itmeyüp zamāne allāşları gibi kendüyi cānib-i taşavvufa çalup ol hāleti daħı başka kerāmet iddi‘ ā itmek mümkin idi.

گفت ای خداوند روی زمین سخن دیگر بگویم اگر راست نباشد بهر عقوبت که فرماید سزاوارم
Pādişāh buyurdu ki bu deñlü kizb ü
tezvīr irtikāb itdügiçün herife muħkem let uralar ve şhirden süreler.

گفت ای خداوند روی زمین سخن دیگر بگویم اگر راست نباشد بهر عقوبت که فرماید سزاوارم

Şeyyād eyitdi: pādişāhum bir sözüm daħı var söyleyem eger şahīh degül ise her ne
‘ uķūbet buyurursañuz müsteħaķ olayum. Pādişāh eyitdi: söyle görelüm.

گفت Herīf eyitdi: ı‘ a: عرېبى كرت ماست پيش اورد Eger bir ġarīb senüñ ġuzūruña yoġurt
getüre. (134^b) دو پیمانہ آبست و يك چمچہ دوغ Muķarrerdür ki yoġurt deyü getürdügi
nefsinde iki ölçek şuyla bir kepçe ayrandur. Şāfī yoġurd degüldür kizb itdügi
muħaķķaķdur ma‘ a-zālik biħasebü’l-‘ āde aña ‘ uķūbet ü ‘ itāb olmaz.

گفت Ke-zālik bu bendeden ġuş itdügüñ laġv ü durūġdan daħı bī-
ħuzūr olup ‘ itāb ü ‘ iķāb itme ve ma‘ zūr buyur. Zīrā cihān-dīde
ve herze-gerd⁶¹⁸ olan kimse elbette çok kizb söyler aña i‘ tibār itmemek gerekdür.
Ba‘ z-ı şurrāh cihān-dīde vaşf-ı terkībīdür dimiş öyle degüldür vaşf-ı terkībī aña dirler
ki vaşfiyyet-i nefis-i terkībden müstefād ola bu terkībde şıfat ancaķ cüz’-i āħīr olan
lafz-ı dīde’dür vaşfiyyet-i nefis-i terkībden ġaşıl olmış degüldür. فتأمل

گفت Pādişāh bu sözden ġazż idüp ġande
eyledi ve eyitdi: ‘ ömrüñde bundan toġrı söz söylememişsin

گفت ve buyurdu her ne murād itdiyse virdiler ve ġacetin
bitürdiler.

HİKĀYET: ناقل اوردہ اند کہ یکی ازوزرا برزیر دستان رحمت آوردی
vüzerādan biri 619 إزحُمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ، يَرْحَمُكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ
altında olanlara luţf ü merħamet üzre idi ve herkesüñ eyülüġin
isterdi. 620 والشفقه على خلق الله feħvāsınca ķādir olduķça ‘ āleme ġayr-ħ’āhlik iderdi.

⁶¹⁸ herze-gerd (K), (HP): herze-güy

⁶¹⁹ Hadīs-i şerīf: “Yeryüzünde olanlara merhamet edin ki, gökyüzündeki (melekler) size merhamet etsin.”

⁶²⁰ Hadīs-i şerīf: “Allāhü Teālānın mahlūkatına şefkat göstermek”

İttifākan bir hūşūşda pādişāh ol vezīre incinüp hābs idüp ‘uqūbet fermān eyledi. *همکنان درموجب استخلاص او سعی کردند* Cümle ‘ālem anı hālāş itmege sa‘y itdiler. *Mūcib* kesr-i cīmle sebeb ma‘nāsınadır ya‘nī hālāşına sebeb ve bir çāre bulmağa sa‘y ü himmet itdiler. *و موهلان بر وی در معاقبتش ملاطفت کردند* Üzerine müvekkel olup ‘uqūbet itmege me‘mūr olanlar (135^a) cümlesi anuñ ihsān-dīdesi olmağa *هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ*⁶²¹ fehvāsınca aña ‘uqūbet itmegde müsāhele üzre olup luḫḫla mu‘āmele iderlerdi. *و بزرگان دیگر در سیرت نیک او بیادشاه گفتند* Sā‘ir erbāb-ı devlet daḫı anuñ ḫaḫḫında pādişāha eyülik söylediler her yerden medḫ ü şenāsın itdiler. *تا ملک از سرخون او درگذشت* Anlaruñ sözleri te‘şīr idüp pādişāh vezīrūñ günāhın ‘afv eyledi. *صاحب دلی برین حال اطلاع یافت و گفت* Bir ehl-i dil bu ḫāle muḫḫālī olup eyitdi.

Ḫıṭ‘a: *بوستان پدر فروخته به* Aḫbābuñ göñlin ele almağıçün *تا دل دوستان بدست آری*

Būstān-ı peder’den murād pederden intiḫāl eyleyen būstān olmaḫ evlādur muḫāşşal mülk-i mevrūşuñı şatup aḫbāb yolına ḫarc ü bezl itmek münāsibdür dimekdür.

پختن دیک نیک خواهان را Muḫliş ü ḫayr-ḫ‘āh dostlara ḫazan ḫaynadup ḫa‘ām pişürmek için *هر چه رخت سراسر سوخته به* evde olan esbāb ü metā‘ı bezl ü ḫarc itmek ma‘ḫūldür aḫbāb yolına itlāf olınan isrāf ‘add olınmazdur anlara giden yabana gitmezdir be-her taḫdīr bir gün nef‘i ve fā‘idesi zūhūr itmek muḫarrerdür vezīrūñ mā-cerāsı bu müdde‘āya şāhiddür. *باید اندیش هم نکویی کن* Düşmenlere bile luḫḫla mu‘āmele eyle. *دهن سک بلقمه دوخته به* Kelbūñ ağızını loḫma ile ḫutmaḫ münāsibdür ya‘nī ḫūsn-i ḫulḫ ve luḫḫ ü kerem bir ḫaḫşletdür düşmenleri bile iskāt eyler ḫaḫş-ı mazarrata ḫādir olmazlar.

ḪİKĀYET:

یکی از پسران هارون الرشید پیش پدر آمد خشمناک که فلان سرهنگ زاده مرا دشنام داد بماندر

Hārūn’ür-Reşīdūñ oğullarından biri ḫişm ü ḫāzāb ile babası ḫuzūrına gelüp fūlān serheng-zāde benüm anama söḫdi deyü şikāyet itdi ḫafī olmaya ki *Hārūn* lafzı fārisīde elifle ve ‘ arabīde elifsüz yazılır. *هارون ارکان دولت را گفت جزای این چه باشد*

⁶²¹ Kur’ān-ı Kerīm, Rahmān 55/60: “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?”

(135^b) Hārūn'ūr-Reṣīd erkān ü devletden su'āl itdi ki ol kimsenüñ cezā'sı nedür ne vechle 'uḳūbet itmek gerekdür didi. *بیری اشاره بکشتن کرد* Biri ḳatlı itmek lâzımdur didi. *دیگری بزبان بریدن* Biri daḫı dilin kesmek gerekdür didi. *دیگری بمصادره و نفی* Biri daḫı vāfir malın alup şehirden sürmek gerekdür didi.

Hārūn'ūr-Reṣīd bu ḥükümetlerüñ hiç birin ma'ḳül ü 'adle muvāfiḳ görmeyüp oḅlına eyitdi: muḳtezā-yı luḳf ü kerem budur ki günāhından geḳüp 'afv idesin *بدنه دشنام مادرش بده* ve eger 'afva ḳādir olmazsıñ nihāyet sen daḫı anuñ anasına söḅ berāber ol.

نه چندان که انتقام از حد گذرد Ammā ḥaddan ziyāde söḅme hemān saña itdüḅi deñlü eyle. *آنگاه ظلم از طرف ما باشد* İntiḳāmı ḥadden ziyāde itdüḅüñ taḳdīrce i'tidālden ḥāric olup bir zālīm olmaḳ lâzım olur. Ḳıṭ' a:

نه مردست آن بنزدیک خردمند

که با پیل دمان پیکار جوید

'Āḳil nazārında ādem degüldür ol kimse ki kükremiş ve heybetlü ve mest fille ceng itmek istese ya'nī farz idelüm ki bir kimse pīl-i demān ile ceng idüp belki ḡalebe idecek deñlü⁶²² ḳuvveti ve mehābeti ola mücerred bu mertebe ile 'uḳalā nazārında insān 'idādından ma'dūd olmaz. *Demān* demīden lafzından ṣīḅa-yı mübālaḅadur ḳemīden lafzından ḳemān gibi bu maḅalde kükremiş ve heybetlü ve mest dimekdür.

بلی مرد انکس است از روی تحقیق

که چون خشم آیدش باطل نگوید

Fi'l-ḥaḳīḳa ādem oldur ki ḥālet-i ḅazabda ḥavṣala ṣāḅibi olup bīḥūde kelimāt itmeye ḥazm eyleye muḅaṣṣal pīl-i demānla ceng idüp ḅālib olmaḳ ḳendān ḥüner degüldür. Hüner budur ki kendünüñ ḳuvvet-i ḅazabiyyesini def'e ḳādir ola. Ba'z-ı nüsaḅda *velī merd ān kesest ez-rūy-ı taḅḳīḳ* vāḳi' olmuş müveccehdür.

Meṣnevi: *یکی را زشت خوئی داشت دشنام* Bir bed-ḅūy ve seyyü'l-ḅulḳ kimse bir (136^a) kimseye söḅdi. *Hūyī* lafzında evvelki yā aṣlıdür ikinci yā vaḅdet içündür. Ba'z-ı ṣurrāḅ ikinci yāyı maṣdariyye ṫutmuş bī-vechdür. *Ol kimse گفت ای نیک فرجام*

⁶²² deñlü (K), (HP): ḳadar (HM)

taḥammül idüp eyitdi ey ‘ākibeti ḥayrlu *خواهي گفتن آنی* sen baña şetm ü düşünām maḳāmında olup şöylesin böylesin deyü ta‘dād ü isnād ḳaşd itdügün ḳabā‘ ihūñ cümlesi bende mevcūddur senün didügünden daḥı bedterüm. Ānī demek “ol”sın dimekdür. *که دائم عیب من چون من ندانی* Ya‘nī ben kendü ‘aybumı senden ziyāde bilürin benüm bildügüm mertebeleri sen bilmezsin. *ځای ا:*

مرا نداند ازین گونه کس که من دائم
 زهر بدیم که داند هزار چندانم
 بأشکار بدم در نهان ز بد بترم
 623 خدای داند و من آشکار و پنهانم

HİKĀYET: *با طایفه بزرگان در کشتی بودم زورقی در پی ما غرق شد* Ḥazret-i şeyḫ zemān-ı seyāhatinde gördü ki vaḳāyi‘ ü ḥavādişden birin ḥikāyet idüp eydür ki: bir zemānda bir bölük bazirgānlar ile bir gemide bulunduḳ bizüm ‘aḳībümüzde olan bir gemi ḡarḳ oldu. Zevrak küçük gemiye dirler. Ba‘z-ı nüsaḥda *bā-ḫā’ife-i büzürgān vāḳi’* olmuştur bir şāriḥ ol nüḫayı ihtiyār idüp bir bölük ulular ile deyü tefsir itmışdür.

او برادر بگردایی در افتادند Ol ḡarḳ olan gemi ḥalkından iki birāder girdāba düşdiler. Devletlülerden biri *یکی از بزرگان گفت ملاح را که بگیران هر دو برادر را تا ترا صد دینار بدهم* mellāḥa eyitdi ki bu iki birāderi ḥalāş idüp gemiye alursañ saña yüz altun vireyin⁶²⁴. Mellāḥ’dan murād re’isdür. *ملاح تا یکی را خلاص کرد دیگری هلاک شد* Gemici birin ḥalāş edince ol biri ḡarḳ oldu ḥalāşa mecāl olmadı.

شېخ گفت بقیّت عمرش نماند از ان سبب درگرفتن او تاخیر افتاد Şeyḫ eydür: ben eyitdüm ki eceli gelmiş ve ‘ömri āḫir olmuş (136^b) ol sebebden anuñ ḥalāşında te’ḥīr ve şuret-i taḳşir vāḳi‘ oldu ya‘nī eger eceli gelmiş olmayup henüz baḳiyye-i ḥayāt olsa elbette muḳaddemce anı ḥalāşa mübāşeret idüp ihmāl ü müsāhele olmazdı.

ملاح بخندید و گفت آنچه تو گفتی یقین است Re’is ḥande idüp eyitdi: didügün muḳarrerdür ve gerçektür. *و دیگر خاطر من برهانیدن این بیشتر بود* Bir sebebi daḥı budur ki benüm ḥatırım

⁶²³ Hakīm Süzenī-yi Semerkandī: “İnsanlar ki beni bilmezler, ben kendimi bilirim. Fena zehrimin binde birini bilirler. Gizli vakitler göründüğüm vakitlerden daha kötüyüm. Benim gizli ve aşikar halimi sadece Allāh bilir.”

⁶²⁴ Vireyin (K): vireyüm (HP), (HM)

bunuñ istiḥlâşına ziyâde müteveccih olmuş idi. *Zîrâ* bir *anکه وقتی در بیابان مانده بودم* bir zemânda beyâbân u beriyyede piyâde ve ser-gerdân olup yorılmış almışdum.

این مرا براشتر نشانده Bu ḥalâş itdüğüm kimse beni deveye bindürdi

و از دست آن دیگر تا زیانه خورده بودم در طفلی ve ol helâk olan kimse ‘âlem-i şabâvetde beni amçı ile urmuş idi. Ol sebebden albümde ‘ude alup istiḥlâşına müteveccih olmadum. *كفتم صدق الله العظيم* Şeyḥ Sa‘dî eydür bu sözi işitdüğümde eyitdüm Ḥa te‘âlâ kelâm-ı adîminde buyurduğı zâhir oldu zîrâ buyurmuşdur ki:

من عمل صالحاً فأنفسه و من أساء فَعَلِيهَا ya‘nî eger eyülik ve eger kemlik her kişi ne iderse kendüye eyler â‘mâlinuñ nef‘i ve zararî kendüye ‘â’id olur. Beyt:

هر که او نیک میکند یابد

نیک و بد هر که میکند یابد⁶²⁵

ı‘a: *كآدیر اوڭقا کیمسنؤن ḥâtırın rencide itme.*

كاندیرین راه کارها باشد Zîrâ bu yolda ḥârlar vardur. Mısrâ‘:

Müşkilât-ı tarie ḥadd yodur

İnsânuñ başına ço ḥâl gelür nie böñ demleri ve zararîet zamânları olur lâ-cerem ‘âil ü dâna ve ḥiredmend ü binâya lâyı ü sezâ budur ki bendegân-ı Ḥa ile bir gûne sülük ve bir vechle ḥüsn-i mu‘âmele ide ki kendü zâtın ihvânuñ ḥidemâtına vaf idüp ve cümle evâtın yârânuñ meşâlih ü mühimmâtına şarf itdügi ḥa-ı ‘âleme vâziḥ ü ‘ayân ola tâ bi-irâdetullâh te‘âlâ beşeriyyet mutezâsınca nâgâh bir felâkete düşüp (137^a) nâ-âr ü muzarr olursa bi-‘avni’llâh anuñ ḥaında daḥı herkes destgâr ü feryâd-res olma muarrer ola. *کار درویش مستمند بر آر* Faîr-i müstemendüñ maşlahatında bulunup mu‘âvenet ü imdâd eyle. Beyt:

Ni‘metüñ şükri ni edâ’ eyle

Fuarâ ḥâcetin revâ eyle

که ترا نیز کارها باشد Zîrâ senüñ daḥı nie mühimmâtüñ vâi‘ olur:

*من خَدَمٌ خُدِمَ و كما تدين تدان*⁶²⁶ mutezâsınca garîbler daḥı senüñ ḥidmetünde bulunup mühimmüñ müheyyâ murâduñ müyesser olur bi-fazlillâhi te‘âlâ. Ba‘z-ı şâriḥler

⁶²⁵ “Gerek hayır ve gerek şer kişi ne ederse kendine eder.”

dimişler ki bu bāb ḥod *sīret-i pādīşāhān* için ‘aḳd olunmuşdur bu ḥikāyetüñ çendān münāsebeti yoḳdur maḥallī ādāb-ı şoḥbet için ma‘ḳūd olan bāb-ı şāmındür. Ba‘z-ı şurrāḥ cevābında dimişler ki maḳşūd-ı selāṭine lāyık ü sezāvār olan aḥlāḳ ü evşāfi beyāndur gerek selāṭinden şudür itsün gerek ğayrılar yüzinden zūhūr itsün bu maḳāmda bir bigāne kimseyi taḥlīs için bu deñlü meblağ işāret itmek pādīşāhāna ‘atā vü cūd ve mülūkāne bezl-i mevcūd olduğı vāzıḥdur bu taḳrīble mezkūr olmuştur. Ḥafī degüldür ki şāriḥ-i mezbūruñ itdüğü tevcīḥ-i mezkūr bunuñ ‘aḳabinde meştūr olan iki birāder ḥikāyesinde zāhir degüldür. Zīrā egerçi lafz-ı sultān zıkr olunmuşdur ammā sīretine müte‘allik bir nesne yoḳdur. Ḥaḳ budur ki Ḥazret-i şeyḫ her bābda ednā mülābese ile ḥātırına gelen ḥikāyātı derc itmişdür ol mertebe tedḳīḳ lāzım degüldür فتأمل والله الموفق

ḤİKĀYET: *یکی خدمت سلطان کردی. Bir zemānda iki birāder var idi. دو برادر بودند* Biri pādīşāḥ ḥıdmetinde olup cāḥ ü celāl ve māl ü menāl şāḥibi idi.

و دیگری بسعی بازوان نان خوردی ve birisi erbāb-ı kesbden olup kedd-i yemīni ve ‘araḳ-ı cebāni ile ta‘ayyüş iderdi. *باری این توانگر درویشرا گفت.* İttifāḳan bir kerre ol devletlü birāder ol faḳīr birāderine eydür. *چرا خدمت سلطان نمی کنی تا از مشقت کار کردن برهی.* (137^b) Niçün sen daḫı bencileyin ḥıdmet-i pādīşāḥıda olmazsın ki renc-berlik zahmetinden ḳurtulasın. *گفت تو چرا کار نکنی تا از مدّت خدمت رها یابی* Dervīş birāder eyitdi niçün sen daḫı bencileyin şan‘at ehli olmazsın ki maḥlūḳ ḳapusında ḥıdmet itmek mezellet ü ibtizālinden ḥalāş bulasın.

‘Uḳalā *حکما گفته اند اندک نان خوردن و نشستن به که کمر شمشیر زرین بستن و بخدمت ایستادن* dimişlerdür ve aña bir kelimātında vārid olmuştur: bir kimse zerrīn kemer ve ḳılıç ḳuşanup ya‘nī devlete vāşıl olup muttaşıl ḥıdmetde ayağ üzre ṭurmaḳdan ise bir pāre itmek ile ḳanā‘at idüp āsūde vü āzāde kendü ‘āleminde oturmaḳ rāciḫ ü evlādur. Beyt: *بدست آهک نفته کردن خمیر* Bir kimse eli ile ḳızımış kireç ḳarışdurmaḳ. *Āheg* elif-i

⁶²⁶ Arapça atasözü: “hesaba çektiğin gibi hesaba çekilirsin.” Türkçe karşılığı: “Ne ekersen onu biçersin.”

memdūd ve hā-yı meftūh ve kāf-ı sākine ile kireç maķūlesine itlāk olunur. *Tafte* iki tānuñ fethi ile ve mābeynde fānuñ sūkūnyıla ve āhırinde hā ile hārr ma‘ nāsınadır.

امیر به از دست بر سینه پیش امیر Pādişāh nazārında el ķavuşurup tırmaķdan yegdūr. Ba‘ z-ı nūsahda *āhen-i tafte* vāķi‘ olmuşdur anda mūbālaġa daġı ziyādedūr ve ba‘ z-ı nūsahda *bih ez-dest ber-sīne* vāķi‘ olmuşdur evvelki nūşha rācihdūr. Kıt‘ a:

عمر گرانمایه درین صرف شد

تا چه خورم صیف و چه پوشم شتا

Eyyām-ı şayfda ne yerin ne iġerin ve hengām-ı şitāda ne bulurın ne giyerin deyü muttaşıl ‘ōmr-i girān-māye bu fikr ü endişede şarf oldı. Muġaşşal cihet-i ma‘ āş ķaydından bir laġza āsūde olmadum ve ķuyūd ü tefriķadan bir ān ġulāş bulmadum.

Girān-māye ağır bahālu dimekdūr. *Der-īn* lafzınuñ mūşārūn ileyhisi mışrā‘ -ı şānīnūñ mazmūnıdır. *ای شکم خیره بنانی بساز* *Hire* lecūc ü mu‘ānid ve nādān ü bed-endiş dimekdūr. Bu maġalde ġarīş ü ġayr-ı ķāni‘ ma‘ nāsı murāddur. *Bisāz* emrdür ķanā‘ atle (138^a) dimekdūr ya‘ nī ey cāyi‘ -i tāmī‘ ve ey ġarīş-i ġayr-ı ķāni‘ olan baṭn-ı bī-menāfi‘ ġayvān gibi ġerāġāh dūnyāda muttaşıl āb ü ‘alef ķaydında olma ve hemişe ‘izzet ü cāhı endişe ve ġıdmet-i pādişāhı pişe idüp cānuña zaġmet ġekdūrme bī-minnet bir nān ile ķanā‘ at idüp başka sultān olmaġa sa‘y eyle. Ĥafī olmaya ki cā’izdūr ki *şikem-i hire*’den murād ‘abdü’l-baṭn olan şaġş ola itlāku’l-cüz’ ‘ale’l-kuñl ķabilinden mecāz ola nisvāne furūc itlāk olunmaķ daġı bu ķabīlendūr.

تا نكنی پشت بخدمت دو تا Tā ki ġıdmet-ı mülūk ve tāt-ı maġlūkda ķāmetūñ miġnet ile dū tā olmaya.

ĤİKĀYET: *کسی به پیش نوشیروان عادل مژده آورد که خدای عز و جل فلان دشمن را برداشت*

Nūşīrevān-ı ‘ādile bir kimse gelüp fūlān dūşmenūñi Ĥaķ te‘ālā dūnyādan götürdi deyü beşāret eyledi. *گفت هیچ شنیدی که مرا فرو گذاشت* Nūşīrevān eyitdi: Ĥaķ te‘ālā beni dūnyāda ķoyacaġını işitdūñ mi ya‘ nī aşl-ı beşāret bu idi yoġsa bāķī ķalmayup ben daġı ‘ākībet ġöġmek muķarrer olıcaķ ne fā’ide ve dūşmenūñ benden bir dem muķaddem rıġletinden ne sūrūr ġāşıl ve anı tebşīrden baña ne vāşıl olur. Beyt:

دüşmenüñ helâkı ile baña sürür hâşıl olacağı yer
yokdur. *زندگانی ما نیز جاودانی نیست* Zîrâ bizüm hayâtumuz dañı bâkî vü mü'ebbed
degüldür. *Şādmānī* ve *zindegānī*'deki yâ maşdariyyedür. *Cāvidānī*'deki yâ nisbet
içündür. Ba'z-ı şurrâh anı dañı maşdariyye zann itmişdür (Redd-i Şem'î).

HİKĀYET: *کروہی از حکما در بارگاه کسری بمصلحتی سخن میگفتند* Kisrānuñ bārgāhında erkān-
ı devletden olan 'uqālādan bir cemā'at bir maşlahat huşuşında mükāleme ve
müşāvere itdiler. *بزرجمهر خاموش بود* Vezir-i a'zamı olan ħakīm-i büzürg Büzürcmihr
ol huşuşda ħāmūş itdi. *چرا درین بحث باما سخن نکویی* Ĥukemā (138^b) eyitdiler niçün
bu huşuşda bizüm ile söyleşmez ve müşāvere vü tedbīrde dāñil-i mebħaş olmazsın.

وزرا امثال اطبا اند Büzürcmihr eyitdi. *Vüzerā* elibbā eṭibbā maḳūlesindendür.

و طبیب دارو ندهد جز سقیمرا Tabīb ise ħastadan ħayrıya şerbet virmez ve şihħat üzre
olana 'ilāc itmez. *پس چون بینم که رأی شما بر نهج صوابست* Pes ya'nī bu taḳdīrce çünki
sizüñ re'y ü tedbīrünüzi gördüm ki nehc-i şavāb üzredür ve dīn ü devlete nāfi'dür.

مرآ درین سخن گفتن حکمت نباشد Baña bu huşuşda söz söylemek ma'ḳūl olmazdur lāzım
olmayan maħalde söylemek kemāl-i şihħat ü 'āfiyet üzre olan kimseye ħasta 'ilācın
itmek gibidür ħikmete muħālifdür. *Nehc* tariḳ ma'nāsınadır.

چو کاری بی فضولی من برآید Meşnevī: Çünki bir maşlahat ki ben fuzūllıḳ idüp
söylemedin vüçüda gelmek cā'iz ola ve baña ol bābda bir söz söylemege ħācet
olmaya. *مرآ دروی سخن گفتن نشاید* Ol huşuşda söz söylemek baña lāyık degüldür.

و گر بینم که نابینا و چاهست Ammā şöyle ki ittifaḳan bir yerde ḳuyı ola ve bir a'mā kimse
ol maħalde bulınup ḳuyıdan bī-ħaber olup düşmek iħtimāli ola ve ben bu ħāli görem.

اگر خاموش بنشینم گناهست Ol maħalde eger ol nā-bīnāyı tariḳ-i selāmete delālet itmeyüp
ihmāl itdüm günāhkār olurun zîrâ benüm sükütüm ol maħalde telef-i nefse bā'ış olur
söylemek vācibdür. Muħaşşal-ı kelām eger sizüñ dañı re'y ü tedbīrde ħaṭāñuz fehm
itsem söylerdüm sükūt itmezdüm dimekdür.

HİKĀYET: *هارون الرشید را چون ملک مصر مسلم شد* Ĥulefā-yı benī-i 'Abbāsiyyeden
Ĥārūn'r-Reşīd memālik-i Mışra mālīk olduḳda

گفت بخلاف آن طاعی که بغرور ملک مصر دعوی خدایی کرد نبخشم این مملکت را مگر بکمترین بندگان

Eyitdi şol bir t̄āgī ya‘ nī Fir‘avn ki salṭanat-ı Mışra mağrūr olup Tañrılık da‘vâsın eyledi aña rağmen ve anuñ görelüğine ve hilâfına bu memleketi kullarımñ (139^a) kemter ü ednâsından gayrıya virmezem. *Be-ğurūr* lafzındaki bā sebep içündür. *Nebaḥşem* nūn-ı nāfiye iledür. *Meger* lafzı illâ ma‘nâsına ḥarf-i istiṣnâdur. Ba‘z-ı nüsaḥda *meger* lafzı mevcūd degüldür bu taqḍirce *bibaḥşem* lafzı bā iledür nūnla olmazdur. ‘alâ-küllî’t-taqḍir⁶²⁷ kelâm muntazam olur. Ba‘z-ı şurrâḥ *meger* lafzı olmayan nüshayı şerh idüp ‘ibâret-i metinde rekâket vardır dimiş vechi zâhir degüldür ğâlibâ *bibaḥşem* lafzını nūnla zann itmişdür (Sürürî). ⁶²⁸ فَفَهِمِ الرِّكَائَةَ الْفَهِمِ فَتَدَبَّرْ. *Bir aḥmaḳ qara qulı var idi. Kevden* kâf-ı ‘arabînūñ fethi ile ve vâvuñ sükūnıyla ğabî vü aḥmaḳ dimekdür fâriside ve Tūrķide lüğat-ı müsterekedür. *Nāmına Ḥuşayb dirler idi. [Husayb]* ḥā-yı mu‘ceme ve şād-ı mühmele ve bā-yı muvaḥḥade iledür şīğā-i taşğirdür ba‘zılar katīl veznī üzre mükebbber olmağı naql itmişler. *ملك مصررا بوى ارزانى داشت* Ḥārūnū’r-Reşīd Mışr eyâletin aña işmarladı ve Fir‘avnuñ elyesli mülk-i Mışr deyü ibtihâc itdüğü maḳâmı aña lâyıḳ gördi. *كويند عقل و كياست او بحدى بود كه* Naql iderler ki ol kevden siyāhuñ ‘aḳlı vü idrâkı bir ṭabaḳada idi ki ya‘nī şol mertebede nâḳışu’l-‘aḳl ve nādān ü aḥmaḳ idi ki dimekdür. Bu daḥı cā’izdür ki *akl ü kiyâset* ta‘biri isti‘âre-i tehekkümiyye ḳabîlinden olup ğabâvet ü ḥamâḳatı bir mertebe idi ki dimek maḳşūd ola. *طائفه حرات شكايه آوردند كه پنبه كاشته بوديم بر كنار نيل باران بي وقت آمد تلف شد* Zemân-ı ḥükümetinde ehl-i zirâ‘atden bir t̄ā’ife ḥuzūrına gelüp şikâyet idüp didiler ki deryâ-yı Nîl kenârında penbe ekmiş idük bî-vaḳt yağmur yağup penbemüz telef oldu. Bu sözden murâdları âfet-i semâviden zarar ü ḥüsran olmağla ḥarâc-ı arz ve ‘öşrlerin ‘afv idüp muḳâṭa‘aları fūrū-nihâde olmaḳ recâsıdur. Ba‘zılar bu ihtimâli daḥı virmişler ki *bārân*’dan murâd tuğyân-ı (139^b) Nîl ola zîrâ Nîlūñ yuḳarı câniblerindeki keşret-i bārân ola elbette aşağıda tuğyân muḳarrerdür.

⁶²⁷ “Her iki takdirin herbirine göre”

⁶²⁸ “Rekâketi anlamaya çalış, anlamın üzerinde düşün.”

گفت پشم بایستی کاشتن Huşayb eyitdi ki yūñ ekmek gerek idi bārān zarar itmez ve ziyān olmaz ya‘nī şöyle nādān idi ki peşm daḥı penbe gibi nebātāt dandur şanur idi.

صاحب دلی بشنید و گفت Bir ehl-i dil bu sözi işidüp eyitdi.

Meşnevî: لکر روزی بدانش در فرودی Eger rızq ü māl ve cāh ü celāl ‘aql ü dāniş ḥasebince ziyāde olaydı ya‘nī her kişinūñ erzākı fehm ü mezākına göre olsa

روزیتیر نبودی cāhilden efkar kimse olmaz idi ammā böyle olmaduđı günden ‘ayān ve ma‘lūm-ı ‘ālemiyāndur zīrā

بنادانان چنان روزی رساند

که دانا اندر آن حیران بماند

Ḥallāk-ı ‘ālem ve Rezzāk benī ādem-i cāhil ü nādānlara şöyle vāfir rızq ü māl virür ki ‘ākil ü dānā olanlar ḥayrān ü ser-gerdān ḳalurlar. İbnü’r-Rāvendī ‘arabīde bu mażmūnı böyle edā’ itmişdür. Nazm:

كَمْ عَاقِلٍ عَاقِلٍ أَعَيْتَ مَذَاهِبُهُ

وَجَاهِلٍ جَاهِلٍ تَلَقَّاهُ مَرْرُوقًا

هَذَا الَّذِي تَرَكَ الْأَوْهَامَ حَائِرَةً

⁶²⁹ وَصَيَّرَ الْعَالِمَ النَّحْرِيرَ زَنْدِيقًا

Ya‘nī ‘uḳalā vü fużalādan çok kimse vardur ki cihet-i ma‘āşda miḥnet ü felāket çeküp yiyecek itmek bulmaz erāzil-i cehele ve esāfil-i nāsdan niçe türk ü ehremen vardur ki dūnyā bir vechle el virmiş ki cemi‘-i evḳātı tena‘‘um ile geçer. Bu huşūş evhām ü ‘uḳūle ḥayret virüp ‘ālim-i niḥrīrūñ العياذ بالله ⁶³⁰ zındīḳ olmasına sebep olur.

Zīrā merātib-i eşḥāşı böyle görmekle ‘aqlına iḥtilāl gelüp iblīs-i pür-telbīs daḥı izlāl ü iğvāya fırsat bulup eger şāni‘-i ‘ālem ḥakīm olsa aḥvāl-ı ‘ālem böyle olmazdı deyü küfr ü zendeḳaya düşer tevfiḳ-i ḥaḳ refiḳ-i tarīḳ olmazsa ol delāletde ḳalur ḥalāş olmaz ammā şol ‘ālim-i niḥrīr ü nāḳıd-ı (140^a) başīr ki

⁶²⁹ “Ne kadar akıl ve irfānında kāmil kimseler vardır ki, kazanç yollarından āciz kalmış. Ne kadar ahmak ve tedbirsiz kimseler de vardır ki, zengin ve müreffeh olmuştur. İşte bu hāl, akılları hayrette bırakmış; bilgili, tecrübeli, māhir ālimi zındık etmiştir.”

⁶³⁰ “Allāh’a sığırım.”

⁶³¹ “Yanılmayan yalnız Allāh’tır.”

hidāyetullāha mazhar ve ‘ināyet-i bārī aña reh-ber ola bu hālet belki anuñ kuvvet-i
i‘tikādına sebep olur ve şāni‘-i ‘ālem ḥakīm olduğın bunuñla bilür. *كما قيل* Beyt:

نكد الأريب وطيب عيش الجاهل
قد أرشداك إلى حكيم كامل⁶³²

Ya‘nī bu ‘ālemde ‘ālīm-i teng-dest olup ekşer cāhil olanlar merzūḳ olduğı Ḥallāḳ-ı
cihān ḥakīm-i kāmil olmasını saña irşād eyler ‘aḳluñ var ise bilürsin.

كما قيل في هذا المعنى Beyt:⁶³³

عتبت على الدنيا بتقديم جاهل
و تأخير ذى لب فابدت لى العذرا
بنو الجهل أبنائي و اما اولو النهي
فانهم ابناء ضررتى الاخرى⁶³⁴

Ya‘nī dünyā-yı deniyye niçün cāhil ü nādān olanları kāmiller üzerine taḳdīm idersin
deyü ‘itāb itdüm ol daḥı baña ‘özr beyān idüp böyle cevāb virdi ki cehele vü erāzil
ve edānī vü esāfil cümlesi benüm evlādumdur anuniçün anları ziyāde mer‘ā tatarın
zevi‘l-‘uḳūl olan olan fuḥūl baña zarre olan āḥiretūñ evlādıdır benüm anlara
ta‘alluḳum yoḳdur anlaruñ ri‘āyeti aña maḥşūşdur. Ḥafī olmaya ki bir kimesnenüñ
iki ḥātunı olsa her biri āḥirūñ zarresi olur. Türkide *kündeş* ta‘bīr olunur. Bu maḳāmuñ
taḥḳīḳi bu deñlü olur.

Meşnevi: *بخت و دولت بکاردانی نیست* ‘İzzet ü rif‘at ve baḥt ü devlet dānā vü kār-dānlık
ile degüldür. *جز بتأييد آسمانی نیست* Tefvīḳ-i Rabbānī ve te‘yīd-i Asmānīden ğayrı ile
müyesser degüldür.

*اوقات دست در جهان بسیار
بی تمیز ارجمند و عاقل خوار*

Cāhil ü bī-temiz ercend ü ‘aziz ve ‘āḳil ü huşyār ḥ‘ār ü bī-i‘tibār olmaḳ rüzgārda
çok vāḳi‘ olmuşdur. *کیمیاگر بغصه مرده و رنج* Amel-i kimyāya meşḡul ü muḳayyed olan

⁶³² “Akıllı insanlar cimriliğiyle, cahil insanlar ise zevk ü sefa içindeki hayatıyla seni kamil ve doğru insana ulaştırır. (Aynı kötü komşunun mal sahibi yapması gibi)”

⁶³³ “Bu anlamda söylendiği gibi”

⁶³⁴ “Özrümü kabul et (Ama bunları yaratan takdir etti ben değil) cahiller benim çocuklarım ondan dolayı severim; diğer çocuklarım fazilet ehliyse de ‘dünya cahilleri sever ahiret fazilet ehlini’ dedi”

kimse ğuşşa vü renc ve miḥnet ü ŧikenc ile müflis olmuş gitmiş ve felâket ile ölmüş yitmişdür. *ابله اندر خرابه یافتہ گنج* Ebleh ü nādān olan hergiz zaḥmet ü ta‘ ab çekmedin (140^b) vīrānede genc ü defīne bulmuşdur fenā dūnyānuñ ḥāli budur.

635 ولقد احسن من قال

Beyt:

Ezelī böyledür āyīn-i sipihr-i ğaddār

Ki gülūñ ḥ‘ābgehi ḥār ola ḥāruñ gülzār

HİKĀYET: Pādişāhlardan birine Çīn vilāyetinden bir cemīle-i cāriye getürmüşlerdi. Ba‘ z-1 nūsaḥda *çīnī* yerine *ḥotenī* vāқи‘ olmuşdur.

ایده جمع آید Pādişāh mestlik ḥālinde ol cāriye ile cem‘ olmak istedi⁶³⁶. Ba‘ z-1 nūsaḥda *bā-vey mücāma‘at koned* vāқи‘ olmuş mūmāna‘at lafzına ol evfaḳdur. *ملک درخشم شد* Cāriye el virmedi ve rızā göstermedi. *دختر ممانعت کرد*

Pādişāhları⁶³⁷ ğāzab eyledi *و مر اورا از بندگان بسیاهی بخشید* ve anı siyāh ḳullardan birine bağışladı. *که لب زیرین وی از پیره بینی درگذشته بود* Ol siyāh bir vechle bed-şekl idi ki üst dudağı burnınuñ ḳanadından geçmiş idi. *Perre* bā-yı ‘acemī ile ve rā-yı mühmelenūñ fetḫiyle ve āḫirinde hā ile burun ḳanadına dirler. Ba‘ z-1 nūsaḥda hā‘dan muḳaddem dāl‘la perde lafzı vāқи‘ olmuşdur *و لب زیرین بکریبان فرو هشته* ve alt dudağı girībānına şarḳmış idi. *هیکی بود که صخرجنی از طلعش بر میدی* Bir ḳabiḥ ve mūḫiş şekl idi ki Şaḥrecnī anuñ yüzün görse ürkerdi. *Sahrecnī* şād-ı mühmelenūñ fetḫi ve ḥā-yı mu‘cemenūñ sūkūnyıla ğāyet ḳubḥ manzar ile meşhūr bir ‘ifritdür ki Ḥāzret-i Süleymānuñ ‘aleyhi’s-selām ḥātemine ḳaşd itmişdür ḳışşası meşhūrdur.

و عین القطر از بغلش بکنیدی ve ḳoltuğunda olan ‘ufūnetden ḳaṭrān ḳuyusu gibi bed-rāyiḥa peydā olurdu. *Begāl* bā-yı muvaḥḥada ve ğayn-ı mu‘cemenūñ fetḫleri ile ḳoltuḳ ma‘nāsınadır. *Kitr* ḳāfuñ kesri ve ṫā-yı mühmelenūñ sūkūnı ile ve rā-yı

635 “Bundan daha güzelini söylemiştir.”

636 istedi (K), (HP): diledi (HM)

637 pādişāhları (K): pādişāh (HP), (HM)

mühmele ile nuḥās-ı müzāb ma‘nāsınadır erimiş bakır dimekdür. *‘Aynu’l-kıtr* Kur‘ân-ı ‘azîmde daḥı mezkûrdur. قال الله تعالى :⁶³⁸

وَأَسْلَمْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ⁶³⁹ (141^a) Ehl-i tefsîr dimişlerdür ki Yemen vilâyetinde Şan‘âya qarîb mevazı‘da bir bınar var idi. *‘Aynu’l-kıtr* dirler idi her ayda üç gün erimiş bākır aḳardı ve herkes alup istedügin yapar idi ammâ bu maḥalde ḳaṭrân ma‘nāsına olmaḳ münāsibdür. Beyt:

تو کویى تا قیامت زشت رویی
برو ختمست و بر یوسف نکویى

Ya‘nî eger ol zengîyi görmiş olayduñ kıyâmete dek ḥüsn ü cemâl ḥazret-i Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmda ḥatm olduḡı gibi çirkinlik daḥı ol kerîhü’l-liḳâda ḥatm olmuşdur. Bunun fevḳinde ḳubḥ-ı manzar mutaşavver degüldür deyü cezmen ḥükm iderdüñ. Ba‘z-ı şurrâḥ *tü gūyî*‘ ibâretinde ḥarf-i şart-ı muḳadderdür ve *berü ḥatmest* ‘ibâreti şart-ı muḳadderüñ cevâbıdur dimiş aşlâ vechi zâhir degüldür ammâ maẓmûn-ı beytüñ mecmû‘ı şart-ı muḳadderüñ cezâsı olsa ba‘îd olmaz ya‘nî eger görmiş olsañ şöyle dir idüñ dimek ola. *Ḳıṭ‘a*: فتأمل

شخصی نه چنان کریه منظر
کر زشتی او خبر توان داد

Öyle bed-şekl bir ḥerîf degüldür ki anuñ zişt-rulıḡından ḥaber virmege ve kemâ-yenbaḡı vaşf itmege mecâl ü imkân ola ya‘nî ḳubḥ-ı manzar ḳâbil-i ta‘bîr degüldür.

وانگه بغلش نعوذ بالله
مردار بافتاب مرداد

Andan şoñra anuñ ḳoltuḡı ne‘üzübillâḥ şemsüñ ziyâde ḥarâreti zemânlarında cîfe-i murdârdan ne mertebe bed-râyiḥa peydâ olursa bi-‘aynihi şöyle idi ḥadd-ı zâtında zengîlerüñ ḳoltuḡları ḡâyet çirkin ḳoḳar taḥammül olınmazdur şekl-i ḳabîhlerine göre degüldür. *Mordâd* orta yay ayıdur ki ḥarâret-i şems ḡâlib olup cîfe maḳûlesi ḡâyet müte‘affin olup ziyâde çirkin râyiḥa peydâ olur ki taḥammül olınmaz.

⁶³⁸ “Allâhu Te‘âlâ Hazretleri şöyle buyurdu”

⁶³⁹ Kur‘ân-ı Kerîm, Rahmân 34/12: “....Erimiş bakır ocaḡını da ona sel gibi akıttık...”

غالب خالِبْ zenginün ol eşnāda nef̄s-i ḥabīsi cimā‘a ṭālib ve şehvet ü tavkāmı gālib idi. Taḳdīr-i kelām (141^b) *nefs-i siyāh der-ān müddet ṭālib būd* demekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ bu maḥalde demiş ki terākīb-i fārisiyyede şıfat ile mevşūf mābeyninde muṭābaḳat mu‘teber degüldür. انتهى Gālibā şāriḥ-i mezbūr şöyle ḳān itmiş ki *ṭālib* lafzı *nefs* üñ şıfatı ola bu taḳdīrce gālaṭ itmiş olur zīrā *nefs* mübtedā ve *ṭālib* ḥaberdür terkīb-i tavşifī degüldür mübtedā ile ḥaber mābeyninde demiş olsa şavāb olurdu. كما لا يخفى فتأمل

و مهرش برداشت ve Mihr ü maḥabbeti ḥareket itdi ve iḥtiyārı elden gitdi *مهرش برداشت* ve niğāruñ mührin bozdı ve bekāretin izāle itdi. *Mihr-i evvel*⁶⁴⁰ mīmüñ kesri ile ve ikincisi mīmüñ zammı iledür. *بامدادان* Ale‘ş-şabāḥ *نیافت و نیافت* pādişāhuñ ‘aḳlı başına gelicek cāriyeyi istedi bulmadı. *ماجرا گفتند* Gice mestāne olan mā-cerāyı i‘lām itdiler. *پادشاه خشم گرفت* Pādişāḥ ḥışm ü gāzab eyledi.

Buyurdı ki zengī vü cāriyenüñ ellerin ve ayaḳların muḥkem bağlayalar *بفرمود تا سیاه را با کنیزک دست و پا استوار ببندند* ve *از بام جوسق بخندق دراندازند* ve ḳaşruñ ṭāmından ḥandaḳa atalar. *Cevsaḳ* burc üzerinde binā olınan ḳaşra dirler.

Ḥüsn-i ḥulḳla mevşūf olan vüzerādan biri bu ḥāli görüp raḥmet idüp rüy-ı şefā‘ati zemīne nihāde itdi ve eyitdi.

Pādişāhum siyāḥ-ı derdmendüñ bu ḥuşūşda günāḥı yoḳdur. *که سایر بندگان و خدمتکاران بیخوش و انعام خداوندی معتادند* Zīrā sā‘ir ḳullar ve ḥıdmetkārlar pādişāḥ ḥazretlerinüñ in‘ām ü iḥsānına mu‘tādıdır. Bī-çāre siyāḥ bunı daḥı mu‘tād olan baḥşışlere ḳıyās idüp istirdād iḥtimālin ḥāṭırına getürmeyüp bī-tekellüf mālīkāne tasarruf itmişdür. *گفت اگر در مفاوضه او شبی تأخیر کردی چه شدی*

(142^a) Pādişāḥ eyitdi: anuñla mücāma‘atda eger ‘acele itmeyüp bir gice te’ḥīr itseydi nice olurdu ya‘nī ṭotalum mu‘tād olan iḥsānlardan ḳān itmiş ve kendünüñ bilmiş göz ḳarartmaḳ ne lāzım idi. *Kerdī* ve *Sodī*’de olan yā’lar ḥikāyet içündür.

Vezīr eyitdi: pādişāhum mesmū‘-ı şerīfün degül midür ki *تشنه سوخته در چشمه روشن چو رسید* *خداوند نشنیده که گفته اند* Nār-ı ḥarāret ile sūzān

⁶⁴⁰ mihr-i evvel (K): Evvelki mihr (HP), (HM)

olan teşne vü ‘atşān ittifākan çeşme-i āb-ı hayāta vāşıl olsa. *Teşne*’de olan hemze şıfat ile mevşūf mābeyninde rābıţadur. Ba‘z-ı şurrāh *çeşme*’deki hemze gibi ol dağı izāfet içündür dimiş bī-vehdür (Redd-i Şem‘î). *از پیل دمان اندیشد* Sen şöyle zann itme ki ol hinde kükremiş ve heybetlü filden havf ü endişe eyleye ya‘nî kaç‘an fikrine ve hayāline bile gelmezdir ve endişeden fikr itmezdir. Hafî olmaya bunuñ emşāli mevāzı‘da meşelā sibā‘dan havf itmez diyecek yerde mübālağa kaçd idüp sibā‘ı hātırına ve fikrine bile getürmez dirler zıkr-i nefy sebeb ve irāde-i nefy müsebbeb iderler. *ملحدی گرسنه درخانه خالی برخوان* Bir kimse ki mülhid olup ac ola ve tenhā ev içinde sofrā yanuñda ve ni‘met üzerinde bulına dimekdür. *Ber* lafzı bā-yı ‘arabî iledür ‘ind ma‘nāsınadır *h‘ān* lafzına muzāfdur *reftem ber-ţabīb*’deki *ber* lafzı gibidür Türkide yanuña ve kaçına deyü ta‘bīr olunur bu maħalde izāfet bi-ma‘nā fī olup *h‘ān yanuñda* deyü ta‘bīr olunmak müveccehdür. *Ber* lafzı bu maħalde ‘alā ma‘nāsına olmak dağı cā’izdür sofrā üzerinde buluna demek olur. *H‘ān* sofrā ma‘nāsınadır bu maħamda zıkr-i maħall ve irāde-i hāl kabīlinden olmak ensebdür. Ba‘z-ı nüsaħda *ber-nān* vāki‘ olduğı bu ma‘nāyı te‘yīd eyler. Bunu dağı tecvīz itmişler ki (142^b) *pür* lafzı bā-yı ‘acemīnūñ zammı ile memlū ve tolu ma‘nāsına ola ya‘nî mülhid ki ac ola ve ni‘met ile memlū hānenūñ içinde tenhā bulına.

عقل باور نکند کز رمضان اندیشد Ramazān günü olduğın fikr idüp tenāvül itmemeğı ‘aql ü taşdıķ itmezdir. *Pür* lafzı bā-yı ‘acemīnūñ zammıyladır ba‘zılar bā-yı ‘arabīnūñ fethiyle olmağı tecvīz itmişler münāsib degüldür.

ملک را این لطیفه خوش آمد و گفت سیاه را بتو بخشیدم اما کنیزک را چه کنم Vezīrūñ bu laţīfesi pādīşāha hoş gelüp eyitdi: siyāhuñ ‘özrin kaçbül itdüm ‘afv itdüm ammā cāriyeyi neyleyem. Hafî degüldür ki *be-tü bahşīdem* lafzınuñ ma‘nāsı senūñ sözüñle ‘afv itdüm yāhūd saña bağışladum temlīk itdüm demek dağı muħtemeldür.

گفت کنیزک را سیاه بخش که نیم خورده او هم او را شاید Vezīr eyitdi: cāriyeyi zengīye bağışla zīrā anuñ nīm-ħordesi ya‘nî artuğı yine aña lāyıkdur min-ba‘di andan temettü‘ fikri hātırdan gitmek gerekdür. Kıt‘a:

هرگز او را بدوستی مپسند

که رود جای ناپسندیده

Bir kimse ki istemedüğüñ bir nā-ķabūl yere gide ya' nī her kim olursa olsun meşelā maḥbūb ü maṭlūbuñda olursa ki erāzil eline düşe hergiz anı dostlığa ķabūl itme ve min-ba' di ķaṭ' -1 ' alāķa eyle dimekdür. Ba' z-1 şurrāḥ mısrā' -1 evvelüñ şerḥinde ya' nī hīç kes deyü ta' bīr itmiş zāhir budur ki taķrīr itdügümüz ma' nāyı murād itmişdür. Mepesend ' ibāretini mepesended olup muzāri' zann idüp anuñ fā' ilin beyān itmek maķsūdı degüldür. كما توهمه Bu daḥı iḥtimāldür ki şāriḥ-i mezbūruñ murādı *mepesend* lafzında olan 'umūm ḥiṭābı beyān ola. Ba' z-1 şurrāḥ bunı daḥı tecvīz itmiş ki *mepesend* lafzı mechūl ma' nāsına olup maķbūl ü marāzī olmaz dimek ola, rekāket ü tekellüfden ḥālī degüldür.

تشنه را دل نخواهد آب زلال

نیم خورده دهان گندیده

(143^a) Mısrā' -1 şānī mazmūnı āb-1 zülāl'den ḥāl vāķi' olmuşdur ya' nī farazā āb-1 zülāl daḥı olursa bir bir ağızı ķoķar kimsenüñ süri ve fazlası olduğı ḥalde teşnenüñ gönli anı istemezdür. Ba' z-1 nüsaḥda *nīm-ḥord-ı dehān-ı gendīde* vāķi' olmuşdur. Gendīde kāf-1 fārisī ile ķoķmuş dimekdür. Zülāl şol lezīz ü laṭīf şudur ki gāyet ḥafīf ü ḥoş-güvār ya' nī hazmı ziyāde āsān ola. Kıṭ' a:

دست سلطان دگر کجا بیند

چون بسرکین در اوقاتد ترنج

Ḷāzūrāt u mümmelāt içine düşen turunc bir daḥı pādişāh elini ķanda görür ya' nī necāsete düşen turunc tekrār pādişāh eline almak nice muḥāl ise zengīnüñ artuğı olan cāriye daḥı min-ba' di pādişāhuñ nazārına ve firāşına gelmek daḥı muḥāldür. Sergīn ḥayvānāt teresi ve kemre ki Türkīde fışķı ta' bīr iderler ta' rīb idüp serķīn daḥı dirler bu maḥalde muṭlaķā necāsāt ü ķāzūrāt ma' nāsı murāddur. Ba' z-1 şurrāḥ bu beyti tenāzu' fi'lin ķabīlindendür deyü *turunc* lafzı *bīned* 'üñ ve *ūftād* 'uñ ikisine bile fā' il olmak cā' izdür dimişler ḥadd-1 zātında bu tekellüfe ḥācet yoķdur zīrā *bīned* 'üñ fā' ili

turunc’a rāci‘ zamīrdür şartuñ haqqı taqdīm olunmaq i‘tibarıyla ma‘nāda izmār
qable’z-zikr lāzım olmazdur (Redd-i Sürūrī ve Seydī ‘Alīzāde). كما لا يخفى

تشنه را دل کجا نخواهد آب

کوزه بگذشته بر دهان سلنج

Ağzı sülünc olan kimsenüñ içdügi kūzenüñ şuyını teşnenüñ göñli qanda ister ya‘nī
her ne mertebe teşne olursada şusız olmagı ihtiyār idüp ol mekrūhı irtikāb itmezdir.

Sülünc sīn-i mühmelenüñ ve lāmuñ zammıyla ve nūnuñ ve cīmüñ sükūniyla bir
marāzdur ki yalama dirler dudaqda olur ma‘āzallāh ziyāde müstekrehdür. Ba‘zılar
aşl-ı ‘ibāret *sikenc*’dür sīn-i mühmelenüñ kesri ve kāfuñ fethiyle surḥ-ser zehrñak

ef‘ānuñ ismīdür dimişler evvelki ma‘nā maqāma evfağdur. *Kūze* kāf-ı ‘arabīle
bardağ dimekdür. (143^b)⁶⁴¹ كما لا يخفى علي من له ذوق سليم Ba‘dehu erbāb-ı ‘irfāna ḥafī vü

nihān degüldür ki mesāq-ı kelāmdan mefhūm olan budur ki pādīşāhuñ ammā
kenīzek-rā çı konem demekden maqşūdı cāriyenüñ bu bābda ‘özri nedür ki qatlden

ḥalāş ola. Be-her taqdīr anuñ haqqından gelmek lāzımdur demek ola bu taqdīrce
vezīrūñ cevābı üslūb-ı ḥakīme maḥmūl olmaqdan ğayre mecāl yoğdur gūyā

pādīşāhdan cāriye haqqında daḥı ‘afv muqarrer olup ve *cāriye-rā çı konem* demekden
murādın yine kemā-kān ḥaremde ve firāşda alıqomağ mı evlādur yāḥūd gidermek mi

gerekdür dimege ḥaml idüp bu üslūb ile cevāb virmişdür belāğat ile ‘afvı muqarrer
itmişdür. Üslūb-ı ḥakīme ‘ārif olan erbāb-ı ma‘ārifte bu tevcīhüñ lafzı vāzıḥdur.

Ba‘z-ı şurrāḥ bu maḥalde dimiş ki: والماكان الوزير عاقلاً ساق الكلام على مقتضاه و انتهى

Zāhir budur ki muqtezā-yı zamīrin pādīşāha ircā‘ itmişdür velākin pādīşāhuñ
muqtezāsı cāriyenüñ ḥalāşı ḥuşūşā zengīye ‘aṭā itmek idü ki muqtezā-yı ḥilāf-ı

zāhirdür (Redd-i Sürūrī). Eger vezīre ircā‘ idüp vezīr-i ‘āqıl berāy-ı maşlaḥat kendü
muqtezāsı üzre sevq-i kelām itdi demek murād ise üslūb-ı ḥakīme maḥmūl olup

vechden ḥāric degüldür. فتدبر

⁶⁴¹ “Zevk sahipleri için gizli kalmaz”

ḤİKĀYET:

اسکندر رومی را گفتند که دیار مشرق و مغرب بچه گرفتگی که ملوک پیشین را خزانن و ملک و عمر و لشکر بیش ازین بود و چنین فتحی میسر نشد

İskender-i Rūmīye ki Zü'l-ḳarneyn dimekle meşhūrdur su'āl itdiler ki diyār-ı maşrık ü mağribi ya'ni cemī'-i 'ālemi ne ṭarīḳla zabṭ idüp kendüñe musahḫar itdün ki selāṭin-i māziyenün ḫazīneleri ve salṭanat ü leşkerleri ve 'ömrleri senden daḫı ziyāde idi. Ma'a-zālik bu fetḫ ü teşhīr anlara müyesser olmadı. Ḥafī olmaya ki kütüb-i tefāsirde ve tevārīḫde meşṭūr ü meşhūr olan budur ki İskender iki olup biri Yūnānī ve biri Rūmī ola ekşer müfesserinün muḫtārı budur ki Ḳur'ān-ı 'Azīmde (144^a) mezkūr olan Zü'l-ḳarneyn İskender-i Rūmī ola. Ḥadīs-i şerīfde vārid olmuşdur ki bir kimse peygamber 'aleyhi's-şalātu ve's-selām⁶⁴² ḫazretlerine Zü'l-ḳarneynden su'āl itdükde buyurdılar ki: ⁶⁴³ Ba'z-ı şurrāḫuñ bu maḳāmda zıkr itdügi kelāmdan mefhūm olan budur ki 'ālemde İskender bir olup lākin nesebinde ve aşlında iḫtilāf vāḳi' olmuş ola. ⁶⁴⁴ ولا يخفى ما فيه فافهم

İskender eyitdi: Allāhu te'ālā ḫazretinün 'avni ile her memleket ki fetḫ ü teşhīr itdüm ra'yyetin incitmedüm ve fi'l-vāḳa' 'ādeti bu idi ki bir memlekete müstevlī olsa ḫalḳını kendü dinine da'vet iderdi tābi' olanı ḫālī üzerine ḳoyup ri'āyet ü istimālet iderdi

ve pādīşāḫlarıñ nāmların eylükden ḡayrı ile yād itmedüm cümlesin ḫayr ile yād iderdüm ya'ni ḡālibā bu sebebden Ḥaḳ te'ālā anlarıñ cümlesi ḳadar baña devlet ü salṭanat naşīb eyledi. Beyt:

بزرگش نخواهند اهل خرد

که نام بزرگان بزرستی برد

Kibārı kemlik ile yād eyleyen kimseyi 'uḳalā-i kibārdan 'add itmezler erāzilden 'add iderler. Ḳıṭ'a:

⁶⁴² 'aleyhi's-şalātu ve's-selām (K): 'aleyhi's-selām (HP), (HM)

⁶⁴³ Ḥadīs-i şerīf: "O, bir Rum genciydi, gelip Mısır ve İskenderiye şehirlerini inşa etti."

⁶⁴⁴ "Bu herkesin malumdur."

این همه هیچست چون می بگذرد

بخت و تخت و امر و نهی کیر و دار

Bu baht ü taht ve devlet ü salṭanat ve emr ü nehī ve ḥukm ü ḥükümet ve gīr ü dār ve urmaḡ ve tutmaḡ ve ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl çünki ‘āḳibet fānīdür geçüp gider pes ‘āḳil nazarında cümlesi hīçdür ya‘nī ‘adem meṣābesindedür ve gönül bend idecek ve ‘āḳil peyvend idecekleyin degüldür. Gīr ü dār lafzları ikiside müṣtaḳḳātandur gīr giriftenden müṣtaḳdur tut dimekdür dār dāṣtenden müṣtaḳdur ṣaḳla dimekdür gīr ü dār emirlerine maḥal olmaḡ i‘tibāryla cenge gīr ü dār dirler (144^b) dār ü gīr de dirler keṣret-i isti‘mālle ikisi bir kelime meṣābesinde olup urmaḡ tutmaḡ ma‘nāsında müsta‘meldür. Ba‘z-ı şurrāḥ bu ma‘nadan ḡāfil olup dimiş ki ya‘nī ṭumṭurāḡ ü ṭaṭana ve ṣāvl-ı yurt bunuñ isti‘māl budur ḡaflet olunmaya (Redd-i Şem‘ī). انتهى.

645 اذکروا موتاکم بالخیر. Geçmişlerüñ nāmını ḥayrla yād it. *نام نیک رفتگان ضایع مکن*

fehṽāsından ḡāfil olma. *تا بماند نام نیکت پایدار*. Tā ki senüñ daḥı eyü nāmuñ ṣaḥīfe-i rüzḡārda bāḳī vü pāydār ve ṣābit ü ber-ḡarār olup ve *وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ* 646 āṣārından ḥiṣṣedār olasin.

BĀB-I DÜVOM: DER-AḤLĀḲ-I DERVİŞĀN باب دوم در اخلاق درویشان

Bu maḥalde dervīṣāndan murād ehl-i taṣavvufdur sevḡ olınan ḥikāyāt daḥı bu ma‘nāyı te‘yid eyler vallāhu a‘lem⁶⁴⁷.

ḤIKĀYET:

یکی از بزرگان گفت پارسایی را که چه گویی در حق فلان عابد که دیگران در حق او بطعنه سخنها گفته آند

Erbāb-ı devletden biri ṣuleḥādan birine ṣordı ki fulān zāhidüñ ḥaḳḳında ki ḥaḳḳ-ı ‘ālem ṭa‘n idüp nā-sezā kelimāt ve ṣalāḥı münāfī isnād iderler sen ne dirsın ya‘nī zāhidi sen nice bilürsın ve ḥaḳḳında ne yüzden ṣehādet idersın didi.

گفت بظاهرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمی دانم Ol ‘azīz eyitdi: zāhir ḥālinde ‘ayb ü nokṣān görmezın ve baṭnında olana ‘ālem-i bi‘l-ḡayb degülem ehl-i islāma lāyıḡ

⁶⁴⁵ Hadīs-i ṣerīf: “Ölenlerinizi ḥayrla zikrediniz.”

⁶⁴⁶ Kur‘ān-ı Kerīm, Şuarā 26/84 “Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl.”

⁶⁴⁷ vallāhu a‘lem (K): vallāhu te‘alā a‘lem (HP), (HM)

budur ki zāhir hāl̄ine nazār idüp derūnı hāl̄in şālāḥa ḥaml eyleye sū-i zānn üzre olmaya. Kıı‘a:

هر کرا جامه پارسا بینی
پارسا دان و نیکمرد انکار

Her kimseyi ki zāhid ü pārsā cāmesiyle göresin anı şālīḥ bil ve eyü kimsedür deyü i‘tikād eyle ya‘nī şuleḥā zeyninde olana mādāmki şerī‘at-ı muṭahharaya muḥālif bir ḥāl̄i ma‘lūm olmaya ḥüsn-i zānn lāzımdur. *Cāme-pārsā* ḥ‘āce-serā gibidür vesīle-i izāfet olan hemze maḥzūfdur. (145^a) Eger ḳalbinde ve derūnında ve nihād ü ṭab‘ında ḥayr ü şerden ne var idügin bilmezseñ tefāvüt itmez saña lāyık olan ḥüsn-i zānn üzre olmaḳdır. *محتسب را درون خانه چه کار*

Muḥtesibūñ ve subaşımuñ ev içinde ne işi var hemān anuñ vazīfesi fesādı zāhir olanı aḥz itmekdür. Mestürü’l-hāl olanlara ta‘arruz itmege muraḥḥaş degüldür.

⁶⁴⁸ و قال الفقهاء الفسق الخقى لايسقط العدالة

HİKĀYET: *درویشی را دیدم که سر برآستان کعبه نهاده بود* Bir dervīşi gördüm ki başını Ka‘be-i mükerremenüñ āstānı üzerine ḳomış idi. *Āstān* ve āstāne eşik ma‘nāsınadır *و روی درزمین می مالید و می نالید و میکفت* ve yüzün yere sürüp ve inleyüp dir idi.

یا غفور یا رحیم تو دانی که از ظلوم و جهول چه آید که ترا شاید Yā Ġafūr ü yā Raḥīm sen ‘ālim ü dānāsın ki zālūm ü cehūl olan insandan ne ‘amel zuhūra gele ki cenābuña lāyık ola.

Zalūm ü *cehūl* mübālaḡa-i ism-i fā‘il şīḡalarıdır Ḳur‘ān-ı ‘Azīmde:

⁶⁴⁹ وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا vārid olmuşdur. Kıı‘a: *عذر تقصیر خدمت آوردم* Cenābuña lāyık olan ḥıdmet ü ṭā‘at ü ‘ibādetde vāḳi‘ olan taḳşırūñ ‘özrini getürdüm.

که ندارم بطاعت استظهار Zīrā ṭā‘ata i‘timādum yoḳdur ‘amel-i mūcib-i cennet olmaduḡın bilürin i‘timādum maḥz lūṭf ü keremüñedür. *عاصیان از گناه توبه کنند* ‘Āşiler günāhdan tevbe iderler.

عارفان از عبادت استغفار ‘Ārifler ‘ibādetlerinde olan ḳuşūrların bilüp *عبادان جزای طاعت خواهند* ‘ibādetlerin ‘ayn-ı ma‘şiyet ‘add idüp istiḡfār iderler.

‘Ābidler itdükleri ‘ibādetūñ şevābın ve cezāsın isterler ve ol recā ile ṭā‘at iderler

⁶⁴⁸ “Fukahā demiştir: bir kimse ahlaksızlığını saklayıp duyurmazsa biz ona zalim demeyiz.”

⁶⁴⁹ Kur‘ān-ı Kerīm, Ahzāb 33/72 “.....Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”

بضاعت و بازارگانان بهای بضاعت ve bāzargānlar ve sevdāgerler metā‘ larınıñ bahāsın isterler.

و من بنده امید آوردم نه طاعت (145^b) Bu ‘abd-i ‘āšī dergāh-ı Hāḡḡa şarf-ı ümīd ile ve faẓl-ı ilāhiye i‘timād ile geldüm t̄a‘atım yokdur ki muḡābelesinde ‘ivaz ü cezā recā idem.

و بدریوزه آمده ام نه بتجارت Daḡı şıfrü’l-yed mücerred deryūze vü su’āl gelmişem bızā‘at ü metā‘ım yokdur ve ticārete gelmedüm ki şemen ü bahā isteyem.

اهله بصنع لنا ما انت اهله Bizüm ḡaḡḡumuzda şānuña lāyık olanı eyle.

اهله ولا تفعل بنا ما نحن اهله Bizüm müsteḡaḡ olduğumuz cezāyı eyleme. Beyt:

Dimezin baña fülānı eyle

Şānuña lāyık olanı eyle

Beyt: كركشى ور جرم بخشى روى و سر برآستانم Gerek ‘uḡūbetle helāk idersin gerek luṡfla günāhum ‘afv eylersin senüñ āstānuñdan rūgerdān ve ser-keş degülem ya‘nī her ne idersen teslīm ü rızā üzreyüm. Beyt:

اگر به لطف بخوانی مزید الطافت

650 وگر به قهر برانی درون ما صافت

بندنه را فرمان نباشد هرچه فرمانی برآتم Bendenüñ buyruḡı olmaz ya‘nī aṡlā bir söz söylemege ḡādir degülem her ne buyurursañ anuñ üzerineyin⁶⁵¹. Kıṡ‘a:

بر در کعبه سائلی دیدم

که همی گفت و میگرسستی خوش

Ka‘be-i mükerreme ḡapusı üzre gördüm ki derdle şafa ile ḡoş ḡoş ya‘nī ḡūb aḡlar idi dimekdür. Ba‘z-ı zūrefā buña zāhib oldılar ki ḡoş lafzı *hemī goft* ‘ibāretine ḡayd olup ya‘nī ḡoş u laṡif söyler idi ve aḡlardı demek ola lākin ehālī-i ā‘cām ḡabūl itmediler. من نگویم که طاعتم بپذیر Ben dimezin⁶⁵² ki t̄a‘at ü ‘ibādetüm ḡabūl eyle ya‘nī ecr ü şevāba müsteḡaḡ olacaḡ ‘amelüm yokdur hemān maḡz luṡ ü keremüñe ve faẓl ü ‘ināyetüñe ḡalmışdur. قلم عفو بر گناهم کش Şaḡīfe-i günāhuma ‘afv ḡalemin çek ya‘nī tazarru‘ ü niyāz ile cenābuña ‘arz-ı ḡāl idüp bu sözden ḡayrı bir söz söylemez.

⁶⁵⁰ Hāfız-ı Şirāzī: “Eğer lutufla çağırırsan, lutfunun çokluğundandır. Eğer kahrınla kovarsan, kalbimiz temizdir.”

⁶⁵¹ üzerineyin (K): üzerineyüm (HP), (HM)

⁶⁵² dimezin (K): dimezüm (HP), (HM)

ḤİKĀYET: شیخ عبدالقادر گیلانی درحرم کعبه روی برحصا نهاد و همیگفت Şeyh ʿ Abdülkâdir-i Giylânî (146^a) Ḥazretleri ḥarem-i Kaʿbede yüzini çağıl taşu üzre koyup münâcât idüp dir idi. *ای خداوند ببخشای* Yâ Rab günâhumu ʿafv eyle.

*Eger ʿazâba müsteḥaqq isem ve elbette irâdet-i ezeliyye benüm ḥaqqumda ʿuqûbete müteʿallîk olup muḳtezâ-yı ʿadl zuhûra gelmek muḳadder ü muḳarrer ise bârî kıyâmet güninde beni aʿmâ ḥaşr eyle tâ ki maḳbûl ḳullaruñuñ müvâcehe ve nazarlarında münfeʿil ü şermsâr ve ḥacil olmayam. Kıṭʿa: *روی بر خاک عجز میگویم* Yüzümü ḥâk-i ʿacze koyup dirin. *هر سحرگه که باد می آید* Her şabâḥ ki rûzgâruñla yaʿnî her seḥer vaḳtinde nesîm-i şubḥ esdikce bunı dirin. *هرگز فرامشت نکنم* Ey maṭlûb-ı cân ki bir an yâdumdan⁶⁵³ gitmezsin. *هیچت از بنده یاد می آید* Hîç sen daḥı ʿacabâ bendeñi yâd ider misin ʿuşşâḳ-ı pür-eşvâḳ cānib-i maʿşûḳa müteʿallîk olan ḥaber ü peyâmı ve selâm ü kelâmı ve izḥâr-ı şevḳ ve ġarâmı nesîm-i seḥeri vâsıtasıyla itmek muʿtâd ü maʿhüddur⁶⁵⁴. Ḥ̄âce Ḥâfız dimişdür. Beyt:*

صبا بلطف بگو ان غزال رعنا را

که سربکوه و بیابان تو داده ما را⁶⁵⁵

ḤİKĀYET: *نزدی درخانه پارسایی درآمد* Bir hırsız bir zâhidüñ ḥânesine uğrılığa girdi.

چندانکه طلب کرد چیزی نیافت Her ne ḳadar ki çalup götürmek için bir nesne istedi bulmadı. *دلتنک شد* Bî-ḥuzûr oldu ḥâʿib ü ḥâsir ʿavdet idecegine elem çekdi.

گلیمی که بر آن خفته بود در رهگذر نزد انداخت تا محروم نکرد Zâhid ḥaberdâr oldu. *پارسا را خبر شد*

Altındaki kilîmi düzdüñ rehğüzereine atdı tâ ki düzd bî-müzd maḥrûm dönmeye ve şıfrüʿl-yed gitmeye. Kıṭʿa:

شنیدم که مردان راه خدا

دل دشمنان را نکردند تنگ

İşitdüm ki ricâlullâḥ ve merdân ṭarîḳ-i Ḥaḳ düşmenlerin (146^b) bile dil-teng ü perişân-ḥâṭır itmeyüp murâd-baḥş olurlar aḥbâb ḥaḳḳında ne yüzden muʿâmele

⁶⁵³ yâdumdan (K): yâdından (HP), (HM)

⁶⁵⁴ maʿhüddur (K): maʿhüddur ki (HP), (HM)

⁶⁵⁵ Ḥâfız-ı Şirâzî: “Lutfet sabâ, söyle o güzel ceylana, sen düşürdün bizi çöllere, dağlara.”

idecekleri bundan ma' lümdür. *ترا کی میسر بود این مقام* Bu meritebe saña kaçan müyesser olur. *که بادوستانت خلافت و جنگ* Ki sen hemîşe dostlarıñla nizâ' ü huşümet idersin ve madâm ceng ü cidâlün aḥbâbladur. *Ki* lafzını şurrâḥ ta' lîle ḥaml itmişler ammâ faḳîre lâyiḥ olan budur ki rābiṭa olmaḳ rāciḥdür ma' nâ-yı ta' lîl feḥvâ-yı kelâmdan müstefâddur. *چه دروفا* Ehl-i şafānuñ maḥabbeti ḥuzūr u ḡaybetde berāberdür mütefāvit degüldür. *نه چنانکه از پست عیب گیرند و در پست میرند* Böyle degüldür ki senün ḡaybetüñde ' aybuñ tūtalar ve mezemmet ideler ve ḥuzūruñda ziyāde ' ışḳ izḥār idüp yoluñda olmaḳ da' vāsın ideler dimekdür. Beyt:

در برابر چو گوسفند سلیم Ḡaybetde gerek merdüm-ḡ'ār gibi ya' nî erbāb-ı nifāḳuñ ḥālleri budur aṣḥāb-ı vefā ve ehl-i şafāda bu ḥāl yoḳdur. Zāḥir ü bātınları ma' mūr olup derūnları bīrūnlarına muṭābıḳ olduḡı gibi ḥuzūrları daḡı ḡaybetlerine muvāfiḳdur yüzü ki bir dürlü olup arduñca bir dürlü degüllerdür. Beyt:

هر که عیب دگران پیش تو آورد و شمرد Her kimse ki ḡayrılarıñ ' uyüb u neḳā' işini senün ḥuzūruña getürüp ta' dād eyleye. *بیگمان عیب تو پیش دگران خواهد برد* Bī-iṣṭibāḥ senün ' aybuñı daḡı ḡayrılara söylese gerekdür.

HİKĀYET: *تنی چند از روندگان متفق سیاحت بودند* ' Ālemi geṣt ü güzār üzre olan revendegāndan birḳaç kimse seyāḥat itmege ittifāḳ itdiler. *و شریک رنج و راحت* Daḡı rüzgāruñ germ ü serdin ve rāḥat u derdin bile görelüm deyü ḳavl ü ḳarār itdiler.

(147^a) *خواستم که مرافقت کنم موافقت نکردند* Bende bile gitmek istedüm rāzı olmadılar.

بن عیثدوم Ben eyitdüm ki fuḳarā ve derviṣānuñ muṣāḥabetinden i' rāz itmek ve fā'ide vü nef'lerin dirīḡ tūtmaḳ ulularuñ kereminden ve aḥlāḳından bedi' ü ba' iddür. *Kerem-i aḥlāk* ' ibāreti izāfetle olmaḳ daḡı cā' izdür. Ba' z-ı nūsaḥda öylece vāḳi' olmuṣdur.

که در نفس خویش این قدر قوت و قدرت می شناسم که در خدمت مردان یار شاطر باشم نه بار خاطر

Zīrā kendü nefsumde ve ṭabi' atumda bu miḳdār ḳuvvet ü ḳudret ḥiss ü idrāk iderin ki yārānuñ ḥıdmetinde yār-ı şāṭır olam bār-ı ḥāṭır olmayam. Ba' z-ı şurrāḥ bu cümleyi ḥāliyye tūtup ḥālbuki ben kendü zātumda bu ḳadar ḳuvvet ü ḳudret añların ki deyü ta' bīr itmiş. *Sātır* bu maḥalde sebük-rūḥ ü ḥıdmetkār ve muvāfiḳ ü dildār

ma' nāsınadır. Beyt: *ان لم اكن راكب المواشى* Eger ben süvār olımsam ya' nī gürūh-ı eṣrāfla muṣāhib ü yārān ve rākib ü hem-'inān olup gitmege liyāqatum yoğise dimekdür. *Mevāṣī* cem' -i māṣiyedür tavar ma' nāsınadır.

اسعى لكم حامل الغواشى Gāṣiye-dāruñuz olup hıdmetüñüz iderek giderem ya' nī muṣāhib olmağa liyāqatum yoğise bāri hıdmetüñüz itmege liyāqatum vardur ṣādık hıdmetkārdan istiğnā olınmazdur. *Gāṣiye* yapaq ma' nāsınadır. Ba' z-ı şurrāh gāṣiyelerüñüzi götürmege sa' y iderin deyü ta' bīr ü tefsīr itmiş ḥaḳīqat-i ḥālden ḥaberdār olmağa sa' y itmemiş (Redd-i Şem' i). *افان میان گفت* İçlerinden biri eyitdi.

ازین سخن که شنیدی دلتک مدار که درین روزها دزدی بصورت درویشان درآمد Bu işitdügün sözden ya' nī bu yārān seni murāfaqata ḳabūl itmeyüp redd ile cevāb virdüklerinden dil-gīr olma zīrā aṣlı budur ki bu eyyāmda şūret-i dervīşānda bir ḥırsuz geldi. Ba' z-ı nūsahda bu fıkradan şoñra (147^b) *اما نه بسیرت ایشان* vāḳi' olmış müveccehdür

و خودرا درسلك صحبت ما منتظم کرد ve tezvīrle kendüyi şoḥbetümüze dāḥil eyledi⁶⁵⁶. Beyt: *چه دانند مردم که درجامه کیست* Cāme içinde mestūr ve libās-ı telbīs ile şūret-i ṣalāḥda manzūr olan kimdür ya' nī ḥadd-ı zātında ṣālīḥ midür ṭaliḥ midür ādem nice ma' lūm idinür. Be-her taḳdīr zāhir-i ḥāle nāzır olur derūnın bilmege nice ḳādir olur.

نویسنده داند که درنامه چیست Mektübda ne mestūr idügin kātib bilür ḡayruñ itlā' ı müyesser degüldür. *ازانجا که سلامت حال درویشانست کمان فضولش نبردند* Dervīşlerüñ selāmet-i ḥālleri sebebinden ve derūnları ṣāf olup her kimse ḥüsn-i ḥālle mu' teḳad oldukları cihetden ol kimesneden yaramazlık ihtimālin virmediler ve sū' -i zānn itmediler. *Fuzūl* bu maḥalde fāsīd ü nā-ma' ḳūl dimekdür *gumān*'uñ vaṣfıdur zānn-ı bātıl ma' nāsı murāddur. Ba' z-ı şurrāh aṣlı *fuzūlī'eş*'dür ve fuzūlī yaramazlıkda ḥadden tecāvüzden kināyetdür dimiş (Redd-i Seydī ' Alīzāde) *و بیاری قبولش کردند* ve anı yoldaşlığa ḳabūl itdiler. Meṣnevī: *ظاهر حال عارفان دلقت* *Delk* dāl-ı mühmelenüñ fetḥi ve lāmuñ ve ḳāfuñ sūkūniyladur dervīşlerüñ ḥırḳasına dirler ya' nī şuleḥānuñ ve 'irfāndan dem uran rindānuñ ḥırḳa ve muraḳḳa' ları zāhir-i ḥāl ve başlarında olan

⁶⁵⁶ eyledi (K): itdi (HP), (HM)

tācları daḥı hemīn bu müdde‘āya dāldur velākin şūret ile sīret ve zāhir ile serīret üzerine istidlāl olunmaz ve her tāk ü hırka şāhibine ‘ārif dinilmez. Beyt:

نه هرکه چهره برافروخت دلبری داند

نه هرکه آینه دارد سکندری داند⁶⁵⁷

Şū‘-i ḥāllerine ve fesād-ı derūnlarına hemān bu mertebe kifāyet ider ki tevcihleri ḥalkādur ya‘nī tevekkül iddi‘ā iderler ve ḥalkdan bī-niyāz olmazlar mādāmki bu ḥāl anlarda ola ḥaḳīḳat-i ‘irfāna destres bulmazlar. Ba‘z-ı şurrāḥ (148^a) bu beyti bir gūne şerḥ itmiş bi‘ibāretiha naḳl olundu demiş ki: ‘āriflerūn ‘alāmet-i zāhireleri hırka giymekdür anlara bu kadar yeter ya‘nī hırka ile ‘ārif oldukları kāfīdür zīrā anlarūn yūzi ḥalkdadur fi’l-ḥaḳīḳa bāḫınları ma‘mūr olmaḳ lāzım degüldür zīrā ‘ārif-i billāh degüllerdür. Bu beyt istihzā tariḳi ileddür ḡaflet olunmaya. Tekellūf irtikāb itmişdür beytūn ma‘nāsı muḳaddemā mezkūr olandur (Redd-i Şem‘ī). Bundanşoñra on üçüncü ḥikāyede *Pārsāyān-ı rüy der-mahlūk / Pūşt ber-ḳible mī konend namāz* beyti ol ma‘nāy tenşīşdür.

Amel-i şāliḥa sa‘y ü kūşiş eyle ve her ne gūne libās dilerseñ gey. Şāhāne başuña tāk gey ve dūşuñda ‘alem götür ḥafī degüldür ki ‘alem ber-dūş olmaḳ şāhib-i ḫabl ü ‘alem olmaḳdan ‘ibāretdür gerçekden binefsihī ḥāmilü’l-levā olmaḳ lāzım degüldür ḳafalarında ve dūşlarında efrāşte olmaḳ kifāyet ider. Ba‘zılar ḳavlince ihtimāldür ki evā’il-i ḥāle gelen serdār ü selāḫin ve şāhib-i ḳirānān-i pīşin resm ü āyınlerinde bi’z-zāt kendüler ḥāmil olup ve bu kelām aña maḥmūl ola. Ba‘z-ı şurrāḥ demiş ki başuña tāk ḳo pādīşāḥ gibi ve dūşuña ‘alem ḳo sipāhī gibi bu tevcīhde ‘alem olmaduḡına herkes ‘ālemdür (Redd-i Sūrūrī). Bir şāriḥ daḥı demiş ki pādīşāḥlar ve şāḫīb-i devletler gibi başuñ üzre tāk ve omuzuñ üzre ‘alem ḳo ya‘nī tamḡalu ve ‘alemlü ḳaftān gey ‘acemlerūn ‘ādetidür ‘alemi omuza dūşürürler bu söz aña göredür. *‘Alem* bunda sancaḳ ma‘nāsına degüldür tamḡa ma‘nāsınadır ki cāmelere başarlar. Zann-ı ḡālib budur ki

⁶⁵⁷Hāfiz-ı Şirāzī: “Dilberlikten anlar sanma her yüzünü allayıp pullayanı, İskenderlik nedir, bilir sanma, her ayna yapmaya kalkanı.”

bu ma‘nā maḫṣūd olmaya (Redd-i Şem‘î). *زاهدی در پلاسپوشی نیست*. Zāhidlik pelās-pūşlıḫda degüldür ya‘nî mücerred köhne pelās-pūş ve şūfiyāne libās geymek ile olmaz ve fi‘l-ḫaḫīḳa aña mevḫūf daḫı degüldür. *زاهد پاک باش و اطلس پوش* (148^b) Zāhid-i pāk ve şūfî-i tābnāk ol da isterseñ aṭlas cāme gey ya‘nî ḳalb hāli dūrüst olıcaḫ her ne şūretde nümāyān olursa zarar itmez demekdür maḫṣūd mübālaḡadur. Ḥadd-ı zātında aṭlas ü ḫarîr kimüñe ruḫşat degüldür ḫürmeti müşbetdür.

ترك دنيا و شهوتست و هوس

پارسایی نه ترك جامه و بس

Pārsālîḫ ü zāhidliḫ ve şūfî vü ‘ābidlik terk-i dūnyā ve terk-i şehvet ve terk-i heves itmekdür. Mücerred terk-i cāme-ı fāḫir ve tebdîl-i şekl-i zāhir itmek degüldür *ve pes* lafzındaki vāv li-ecli‘l-vezn ziyāde olmuşdur. *Kejāḡand* kâf-ı ‘arabî ve zā-yı fārisî ile ve ‘ayn-ı mu‘ceme ile zırh ü cebe ve cevşen ma‘nāsınadur ḡayndan bedel kâfla kejāḡend daḫı dirler ve kâfdan bedel ḳāfla ve zā-yı ‘arabî ile ḳazāḡend daḫı dirler ya‘nî dir‘ içinde dil-āver ü bahādır kimse olmaḫ gerekdür.

بر محنت سلاح جنگ چه سود Muḫanneş ü nā-merd kimsenüñ üzerinde ālāt-ı ḫarb ve silāḫ-ı ceng olduḡunuñ ne fā‘idesi var. *فی الجملة* Muḫaşşal-ı kelām.

و شبانکه بیای حصارى خفته Bir gün aḫşama dek gitdük *روزی تا شب رفته بودیم* Ol zıd بیتوفیق ابریق رفیق برداشت که بطهارت می روم. *او بغارت می رفت* Ol bed-baḫt ve bî-devlet ḫırsuz imiş yārāndan birinüñ ibriḡin alup ṭahāret ü ābdeste giderin deyü gitdi.

پارسا بین که خرقة دربر کرد Zāhidi gör ki ḫırḳasın geydi ve ‘ārifler libāsın eginine aldı.

جامه کعبه را جل خر کرد Güyā Ka‘be örtüsini cül-i ḫar eyledi. Beyt:

Zāhidi gör ki ḫırḳasını gir

Ka‘benüñ örtüsün cül-i ḫar ider

چندانکه از نظر درویشان غائب کشت ببری از حصار رفت و درجی بدزدید (149^a) Ḥerîf hemān dervişānuñ nazārından ḡā‘ib olduḡı gibi ḳal‘aya girüp bir cevāhir ḫoḳḳasın uğırlar.

ان در تاریک Şabāḫ olıncaya dek *تا روز روشن شدن* ol bed-baḫt ḳara gicede

و رفیقان بیکناه خفته ve و رفیقان بیکناه خفته -1 mesāfe itmiş idi Bir hayli yol gidüp kaç-ı mesāfe itmiş idi رفیقان بیکناه خفته ve hemrāhları olan bī-günāhlar henūz gāfil yaturlardı.

بامدادان همه را بقلعه بردند و بزندان کردند Ale'ş-şabāh cümlesin kaç' aya ildüp habs itdiler.

Ol zemāndan berū bir kimse ile ihtilāt ü şoḥbet ve aḥvālin Ol zemāndan berū bir kimse ile ihtilāt ü şoḥbet ve aḥvālin bilmedügümüz ādem ile mürāfaqat ü ülfet itmege 'āzim ü müttefik olduk

و طریق عزلت گرفتیم ve طریق عزلت گرفتیم که السلامة فی الوحدة' uzlet ihtiyār itdük zīrā selāmet ü ḥuzūr

Çün bir Çün bir قومی یکی بی دانشی کرد Qı' a: قومی یکی بی دانشی کرد halkdan 'uzlet ihtiyār itdük demek ola. Qı' a: قومی یکی بی دانشی کرد kavmūn içinden biri nādānlıq eyleye. مهرا Ol kavmūn ne şağirine ḥürmet ü i'tibār qalur ne kebīrine ya'nī cümlesi bile bī-ḥürmet ü bī-i'tibār olur içlerinden birinūn qabāḥati cümleye sirāyet ider.

نمی بینی که گاوی در علفزار

بیالاید همه گاوان ده را

Görmez misin ki bir gāv kiştzārda ya'nī ekinlige girmekle köyūn cemī'-i gāvların ālūde vü āzürde eyler. Meşelā içlerinden biri mezra'aya girmek sebebiyle şāḥibi cümlesin bile urup sürüp qovar. Qabāḥati birisi ider zararın cümlesi görür yāḥūd demek ola ki içlerinden biri 'alefzāre girmekle cümlesi bile müttehem olup köyūn tavarı ekinlige girmiş dimege sebep olur.

Anlardan bu sözi işidüp didüm ki Anlardan bu sözi işidüp didüm ki elḥamdülillāh ki dervīşlerūn berekāt-i mülākātlarından müntefi' oldum fevā'id-i celīlelerinden (149^b) maḥrūm qalmadum. Egerçi şeref-i şoḥbetlerinden ve devlet-i mürāfaqatlarından ayrıldum yalnūz qaldum.

اما بدین حکایت مستفید کستم Ammā hele bu işitdügüm hikāyet ile fā'ide ḥāşıl itdüm.

Benüm gibilere müddetü'l-ömr bu naşīḥat nāfi' ü kāfīdür. Meşnevī: بیک ناتراشیده در مجلسی Bir meclisde bir edebsizūn nā-ma'kul ḥarekātı sebebi ile برنج دل هوشمندان بسی 'āqil ü kāmillerūn dilleri haylī rencide vü ḥāḫırları küllī perīşān olur. Ba'z-ı şurrāḥ dimiş ki çok 'āqillerūn gönlü incinür. Ba'z-ı

şurrāh daḥı bu ḥuşūş ya‘ nī bir nā-ḳabūlūñ fuzūllığı sebebi ile bir bölük ehl-i dil meksūrū’l-ḥātır olmak çok vāḳi‘ olur deyü şerḥ itmiş (Redd-i Şem‘ī ve Sūrūrī).

سگی در وی افتد کند منجلاّب Eger bir ḥavzı gülābla pūr ideler. *اگر برکة ای پر کنند از کلاب*

İttifāḳan içine bir kelb düşse murdār ü nā-pāk ider tāhir iken necis olur. *Müncülāb* mīm ve cīmūñ zammı ve nūnuñ sükūniyla nā-pāk şuya dirler.

HİKĀYET: *زاهدی مهمان پادشاهی بود* Bir zāhid bir pādişāha mihmān oldu.

چون بر سفره بنشستند کمتر از آن خورد که ارادت او بود Ta‘ām yemege oturduḳlarında iştihāsı olduḡı mertebeden az tenāvül itdi ḳarnı ṭoyunca yemedi.

و چون بنماز برخاستند بیشتر از آن کرد که عادت او بود Namāza ṭurduḳlarında mu‘tādı olan vaḳifesinden ziyāde ḳaldı. *تا ظن صلاحیت در حق او زیادت کنند*

Bu deñlü riyāyı ḥalḳuñ kendüye riyāzet ü mücāhede ve zühd ü şalāḥ ile i‘tikādları ziyāde olmaḡiçün irtikāb iderdi. Beyt: *ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی* Ḳorḳarın ey A‘rābī Ka‘be-i maḳşūda vāşıl olmayasın. *کین ره که تو میروی بترکستانست* Zīrā bu senūñ sülūk itdügüñ yol Türkistāna iledür. Ḳışşadan ḥişşe zerḳ ü riyā ile zāhid ḳurb-ı Ḥaḳḳa vāşıl (150*) olmaz belki gitdükçe bu‘dı ziyāde ve muṭṭaşıl cānına cefāda olur.

چون بمقام خویش باز آمد سفره خواست تا تناول کند Zāhid pādişāh meclisinden ḳalḳup kendü menziline geldükde yemek içün ta‘ām istedi. *پسری داشت صاحب فراست* Bir şāḥib-i ṭab‘ ve ehl-i ferāset ferzendi var idi. *ای پدر چرا در دعوت سلطان چیزی نخوردی* Babasına eyitdi pādişāhuñ meclisinde niçün ta‘ām yemedüñ ve aç ḳalup şimdi yemek istersin. Ba‘z-ı nūsaḥda *çerā* lafzı mevcūd degüldür bu taḳdirce istifhāma maḥmūl olup pādişāh meclisinde ta‘ām yimedüñ mi dimek olur.

کفت در نظر ایشان چیزی نخوردم که بکار آید Zāhid eyitdi: ol meclisde ekābir ü ā‘yān naḳarında murād üzre ta‘ām yemedüm.

کفت نماز را هم قضا کن که چیزی نکردی که بکار آید Oḡlan eyitdi imdi namāzı daḥı ḳazā eyle zīrā ol meclisde Ḥaḳḳa lāyīḳ ‘amel itmedüñ riyā ile olan ‘amelde fā’ide olmazdur. *ای هنرها نهاده بر کف دست* Ḳıṭ‘a: Ey şol kimse ki ḥalḳa göstermek içün zāhirde nice dürlü hüner ü ma‘rifet ele getürmişsin. *عیبها در کرفته زیر بغل* Ammā ‘ayıblaruñı ḳoltuḡuñ altında ṭutmuşsin ya‘ nī pinhān idüp noḳşānuñ kimseye bildürmezsin.

تا چه خواهی خریدن ای مغرور

روز درماندگی بسیم دغل

‘Acabā ‘acz ü zarūret zemānında ve başka hāl geldügi demde qalb aqçe ile ne itseñ gerekdür. Ey mağrūr nādān ya‘ nī riyā ile itdügüñ ‘amelden āhıretde ecr ü şevāb hāşıl olmağ tevakkü‘ itme. Değal dāluñ ve ğayn-ı mu‘cemenüñ fethiyle fāsıd ü qalb ma‘nāsınadır.

HİKĀYET: یاد دارم که در عهد طفولیت متعب بودم و شب خیز و مولع زهد و پرهیز و پرهیز Hātırumdan henüz gitmemişdür ki ‘ālem-i şabāda tā‘at ü ‘ibādet ile muqayyed idüm ve gicelerde qalkup ‘ibādet ü kıyāmla ihyā iderdüm ve zühd ü taqvāya ğāyet hariş idüm. Mūla‘ if‘āl (150^b) bābından ism-i mef‘ül şığasıdır⁶⁵⁸ hariş ma‘nāsınadır.

İttifākan bir gice pederümün huzūrında otururdum

ve ol gice şabāha dek gözüm yummadum ve uyhu yüzün görmedüm ve muşhaf-ı şerifi elümden düşürmeyüp tilāvete meşğül idüm ve bir alay kimse etrāfumuzda h‘āb-ı ğafletde yaturlar

Pederüme eyitdüm bu kadar kimsenün hiç biri uyğudan baş qaldurmaz ki iki rek‘at namāz qılup Haqqa ‘ibādet eyleye. Şöyle h‘āba müstağraq olmışlar ki güyā her biri

Pederi eyitdi: ey cān-ı peder halkuñ böyle ğıybet ü mesāvīsin itmekden ise sen dağı h‘ābda olmağ evlā idi.

Anlar egerçi h‘āb-ı ğafletde olup ‘ibādetde muqāşşılardur ammā hele ol hālde ma‘şiyetden hālīlerdür. Sen egerçi bīdār olup tā‘at ü ‘ibādet ile ihyā itmek da‘vāsın

idersin ammā haberün yoğ ki bīhūde zağmet çekersin halkuñ ğıybet ü mesāvīsin itmekle ‘ucb ü gurūriyla itdügüñ tā‘at ü ‘ibādeti habı idüp vebāl hāşıl idersin. Kıt‘a:

Müdde‘ī hod-bīn ‘ālemde kendüden ğayrı kimseyi görmezdür.

Zirā kendüde olan zu‘m u pindār ve ‘ucb ü istikbār perdesi ğayrıları görmege ve hāllerine ittılā‘a māni‘ ü hā’ıldür. Eger

aña Cenāb-ı Haqğdan ‘ināyet olup çeşm-i haqğ-bīn ‘atā itseler haqā’iğ-i eşyāyı ke-

⁶⁵⁸ şığasıdır (K): şığası üzredür (HP), (HM)

mā-hī görmege muvaffak olsa *هیچکس عاجزتر از خویش* Halk-ı ‘ālemde kendüden ‘ācizter ü aḥḳar hıçbir kimse görmez idi ve ḥālın bilüp aṣlā vüçüddan dem urmaz idi. Ba‘z-ı nüsahda *Geret çeşm-i Hudā-bīnī bibaḥşend / (151^a) Nebīnī hiç kes ‘ācizter ez-ḥiṣ vāki*‘ olmuşdur. Bu taḳdīrce ğıybetden ḥaṭāya iltifāt kabīlinden olur ḥafī olmaya ki Ḥazret-i şeyḫüñ peder-i büzürgvārları evliyāullāh-ı kibārdandır. İsm-i şerīfleri Şeyḫ ‘Abdullāhdur. Ḥazret-i Şeyḫ ādāb ṭarīḳını cümleden muḳaddem anlardan görmüşdür. ⁶⁵⁹ قدس الله سرهما العزیز

HİKĀYET: *همی ستوندند* Bir ‘azīzi bir meclisde muvācehesinde medḥ ü ta‘rif itdiler *و در اوصاف جمیلش مبالغه می نمودند* ve evşāf-ı cemīlinde ve şenāsında mübālağa itdiler. *سر بر آورد و گفت* Ol ‘azīz başın ḳaldurup eyitdi. *من آنم که من دانم* Ben kendümi ne idügüm bilürin ya‘nī siz her ne deñlü mübālağa itseñüz fā’idesi yoḳdur. Ben öz ḥālümü sizden yek bilürin sizün didükleriñüzden hıç biri bende yoḳdur. Beyt: *كفیت ادبی یا من بعد محاسنی* Ey benüm hünlerüme ta‘dād eyleyen ve yüzüme ḳarşu medḥ ü şenā idüp *احثوا التراب علی وجوه المداحین* ⁶⁶⁰ zecr-i belāği ile münzecir olmayup *ويحك قطعت عنق صاحبك* ⁶⁶¹ Tiğ-i bī-dirīği ile benüm helākuma ḳaşd iden şaḥş-ı bī-iz‘ān ve şadīḳ-ı nādān baña ezā vü cefā itmekde kāfīsın zīrā bunuñ verāsında āzār ü ızrār ve ‘ālemde bundan ḳabīḥ bir kār olmazdur. *Küfıyte*⁶⁶² mechül şīğası üzredür. *Ye‘uddü* lafzı evvelinde āḥir ḥurūf olan yā-yı meftūḥasıyla ğā’ib şīğasıdır şīğa-yı muḥāṭabdur diyenler ḥilāf-ı zāhire ḥaml itmişlerdür (Redd-i Sürürī ve Seydī ‘Alīzāde ve Şem‘ī). *Mehāsın* ḥasenün cem‘idür ki zıdd-ı ḳabīḥdür ḳıyāsa muḥālif olan cümü‘ dandır. ⁶⁶³ *علانیتی هذا و لم تدر باطنی* Zāḥir ḥālüm senün beyān itdügündür ammā

⁶⁵⁹ “Allāh sırrını takdis eylesin.”

⁶⁶⁰ Hadīs-i şerīf: “Meddahların yüzlerine toprak saçınız.”

⁶⁶¹ Hadīs-i şerīf: “Yazık sana! Arkadaşının boynunu kopardın.”

⁶⁶² Derkenār: Kefevī Efendi merḥūm bir varakacıkda taḥrīr idüp kürrāse kitāba dökmiş. Şuretā budur: *Küfıy* lafzı iki mef‘üle ta‘diye itdüğü şīḥāḥda muşarraḥdır. Yuḳālu: *كفاه الله شره* bu taḳdīrce mef‘ül-i evvel zāmīr-i muttaşıl olup *ezıy* mef‘ül-i şānī olmaḳ gerekdür temyiz degüldür-Zīrek-zāde Efendi (K): - (HP), (HM)

⁶⁶³ Derkenār: Mehāsın, zıdd-ı ḳubḥ olan ḥasenün cem‘i degüldür zıdd-ı ḳubḥ olan ḥüsnün cem‘idür. Şīḥāḥ-ı cevherīde ve ḳāmüsde bu vech üzredür. Merḥūm Kefevī Efendi Sürürī Efendiye tābī‘ olmuş raḥmetullāhi ‘aleyh- Ahmed Efendi (K), (HP), (HM)

benüm derūnum hālını sen bilmezsin. Ba‘z-ı şurrāh ‘*alāniyeti*’ lafzını muqaddem haber ve *hāzā* lafzını mu‘ahhar mübtedā tutmuş lāzım degüldür (Redd-i Sürürī).

ҚИҒa: *شخصم بچشم عالمیان خوب منظرست* (151^b) ve şahşum halk-ı ‘ālemüñ gözlerine hūb görünür *وزخبت باطنم سر خجلت فتاده پیش* velākin derūnumuñ habāšetinden hacālet çeküp başum қaldurup kimsenüñ yüzine baқacaқ hālüm yoқdur.

طاوس را بنقش و نگاری که هست خلق

تحسین کنند او خجل از پای زشت خویش

Ṭāvūs olan naқş u nigārī halk-ı ‘ālem taḥsīn iderler ammā kendü ayağı siyāh olduğundan hacel ü şermsārdur.

ḤİKĀYET:

یکی از صلحای جبل لبنان که مقامات او در دیار عرب مذکور بود و کرامات او مشهور بجامع دمشق درآمد Cebel-i Lübnānda olan ‘azīzlerden biri ki ‘Arabistān vilāyetinde kerāmat ile mezkūr ü meşhūr idi. İttifākan ol ‘azīz Şām-ı şerīfūñ Benī Ümeyye Cāmi‘ne geldi. *Lübnān* bā-yı muvaḥḥade ile ve nūnla ‘oşmān vezni üzerinedür bir taḡuñ ismidür izāfet-i beyāniyyedür *و بر کنار برکه طهارت می کرد* ve ḥavz kenārında ābdest almağa meşḡul idi ol ḥavza *bürke-i kellāse* dirler. Ba‘z-ı nüsaḥda *ber-kenār-ı bürke-i kellāse* vāқи‘ olmuşdur fetḥ-i kāf ve teşdīd-i lām ile ve sīn-i mühmele ile cāmi‘-i Benī Ümeyyede bir bāb yanında vāқи‘ ḥavzuñ ismidür. *بمشتقت بسیار از انجا خلاص یافت* İttifākan ābdest alurken ayağı ṭayrınup ḥavza düşdi. *و بمشتقت بسیار از انجا خلاص یافت* Helāk olmaқ mertebesine varup büyük belā ile gücle ol varṭadan ḥalāş oldı.

چون نماز را بپرداختند یکی از اصحاب گفت Namāzdan soñra aşḥābdan biri şeyḡe eyitdi.

مرا مشکلی هست Benüm bir müşkilüm vardır. *شیخ گفت آن چیست* Şeyḡ eyitdi: müşkilüñ nedür beyān eyle. *تو بروی دریای مغرب می رفتی* Ol kimse eyitdi ḥāṭırumdadur ki bir zemānda maḡrib deryāsını geçdük *و قدمت تر نشدی* ve ayaḡuñ yaş olmadı. *امروز درین يك قامت آب از هلاکت چیزی نمانده بود درین چه حکمتست* Bugün ḥikmet nedür ki bir adım boyı miқdārı şuda ḡarқ olayazduñuz helākūndan bir nesne (152^a) қalmadı

dimek ğarq olayazduñ dimekden ‘ibâretdür. *سر بجیب تفکر فرو برد* Şeyh başın aşağı şalup fikre vardı

و پس از تأمل بسیار گفت نشنیده که سید عالم محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم گفت te’emmülden şoñra eyitdi işitdünmi ki sulţân-ı enbiyâ ‘aleyhi efdalü’t-taḥyâat buyurdu. Benüm Allāhu te‘ālā ḥazreti ile bir zemānum vardır ki ol ḥinde baña melek-i muḳarreb degül nebî-i mürsel bile yakın olmaz ve cenāb-ı Ḥaḳ ile ol demde bir mu‘āmelem olur ki hiçbir ferd ol maḳāma destres bulmazdur *ونگفت علی الدوام* ya‘nî Ḥaḳ te‘ālā ḥazreti ile müdām ol ḥāl üzerineyin dimedi belki zemān zemān ol ḥālet el virür deyü buyurdu.

وقتی چنین که فرمود بجبرائیل و مکانیل نپرداختی Sulţân-ı enbiyâ ḥazretleri ol buyurduğı ferḥunde-dem ve vaḳt-i ḥürremdeki cenāb-ı eḥadiyyet ile mu‘āmele ve istiğrāḳ ḥālinde Cebrā’îl ve Mikā’îl ile bile muşāḥabet ü muḳārenet itmez ol ḥâlde hiç māsivāya mültefet olmaz idi *و دیگر وقت باحفصه و زینب درساختی* ve ğayrı zemānda ve beşeriyet ‘āleminde Ḥafşa ve Zeyneb ile ya‘nî ezvāc-ı ḫāhirāt ve ümmehāt-ı mü’minîn ile mu‘āmele ve mu‘āşeret buyururlardı⁶⁶⁴.

که مشاهده الابرار بین التجلی والاستتار Zīrā ebrār ü muḳarrebînüñ ya‘nî maḳbûl-ı dergāh ve ‘ārif-i billāh olan muredāgāhlaruñ müşāhedeleri devām ü üstüvār üzre degüldür belki gāh tecelli gāh istitār vāḳi‘ olur. Keşf ü kerāmāt ve deryā geçmek gibi ekşer keşf ü kerāmāt ve ḫavāriḳ-ı ‘adāt tecelli vü müşāhede zemānlarında zuhūr ider.

می نمایند و می ربایند Gösterürler ve yine ḳaparlar ya‘nî virürler yine alurlar ‘ale’l-ittişāl müşāhede ve tecellide ḳomazlar. Fi’l-ḫaḳīḳa egerçi setr ü ihfā ‘avāma ‘uḳūbetdür ammā ḫavāşa luḫf ü raḫmetdür. Zīrā keşf (152^b) ü tecellī devām üzre olsa ve sulţân-ı ḫaḳīḳat muttaşıl zuhūra gelse ḥālleri mütelāşī olup ol ıztırāba tāb getürmezlerdi ve gāhı firḳat ü hicrān taḫallī itmese ni‘met-i vişālüñ ḳadri bilinmez ve iltihāb-ı ‘ışḳ izdiyād bulmaz idi. Ba‘z-ı şurrāḫ *mī nümāyend ü mī rübāyend* ḳavlini ey ḳulübü’l-evliyā’ deyü tefsīr itmiş ḫuşuş-ı maḳāma ve siyāḳ-ı kelāma münāsib degüldür (Redd-i Sürürī). *İstītār* cānibi mezkūr olmayup *tecellī* zikrine maḳşūr olmuş olur. *فتدبر* Beyt:

⁶⁶⁴buyururlardı (K), (HP): iderlerdi (HM)

‘دیدار می نمایی و پرهیز می کنی’ Arz-ı cemāl idersen yine dönüp tesettür ü ihtifâ üzere olup bizi nâr-ı firâka bırakırsın. ‘آتش ما تیز می کنی’ Kendü bâzârûnı ve bizüm âteşümüzi germ idersin. İştıyâk gâlib olduqça ‘ışık ziyâde olur. Şi’r:

‘أشاهد من أهوى بغير وسيلة’ Maḥbûbumı bî-vesîle ve bilâ-vâsıta müşâhede iderin ve ‘فأحقتي شأن أضل طريقاً’ Ol şuhûd zemânında baña bir hâl ‘arız olur ki ‘arıkmı yâvî kılarım. Hülâşa-ı kelâm elsine-i havâş ü ‘avâmda mezkûr olan bu maḥla‘ meşhûrdur. Beyt:

‘Arz-ı hâl itmege câna seni tenhâ bulamam

Seni tenhâ bulıcağ kendümi aşlâ bulamam

Üşâhidü müşâhededen muzâri‘ün nefsi mütekellim şîğasıdır. Men kelimesi mevşûledür maḥbûbdan ‘ibâretdür mef’ûliyet üzere maḥallen manşûbdur. Ehvâ ‘alime bâbından muzâri‘ün nefsi mütekellim şîğasıdır hevâ-yi maḥabbet ü ‘ışık ma‘nâsınadır. Yelḥakunî ‘alime bâbından fi’l ü mef’ûldür fâ‘ili şe’nün’dür. Edallu lafzı şülâsî bâbından muzâri‘ün nefsi mütekellim şîğasıdır zamîr-i mevşûl maḥzûfdur edallu bihi taḥdîrindedür. Bi-ğayri vesiletin ‘ibâreti üşâhidü lafzına müte‘allıkdır. يوجد ناراً ثم يُطفى برشّة Maḥbûbum âteş-i ‘ışkı îkâd ider ve nâr-ı maḥabbete iltihâb ü işti‘âl virür soñra bir miqdâr şu sepüp şöyündürür ya‘nî tecellî idüp soñra yine setr ider îkâd-ı nâr keşf ü tecellîden ‘ibâretdür ve itfâ setr ü ihfâdan (153^a) kinâyetdür. Ba‘z-ı şurrâḥ bu ma‘nâdan gâfil olmağla bu beytün şerhinde dimişki firâkıında beni ‘ışık âteşine yağar soñra vişâl şuyunuñ serpindisi ile ol âteşi şöyündürür (Redd-i Şem‘î ve Sürürî ve Seydî ‘Alîzâde). انتهى كلامه Yutfî mehmûzdur zarûret-i şi‘r için bu maḥalde taḥfîf olunmuşdur. Sümme kelimesi terâḥî-i fi’r-rütbe içündür zemânda ta‘kîbi mâni‘ degüldür. Fe-yelḥakunî ‘ibâretinde olan fâ-yı ta‘kîbe münâfât tevehhümi mündefi‘dür. فندبر

لذاك ترانى محرقاً و غريقاً Bu sebebden ya‘nî dâ‘imâ âteş ü âb içinde olduğum ecilden sen beni ḥarîk ü ğarîk görürsin. Muhrak if’âl bâbından ism-i mef’ûldür hâlet üzere manşûbdur ve rü’yet, ibşâr ma‘nâsınadır eger rü’yet ‘ilm ma‘nâsına olursa muhrakan mef’ûl-i şânî olur. Terâ ‘umûmen ḥiṭâba şâlih olana ḥiṭâbdur muḥâtab-ı

mu‘ ayyen için degüldür. Mağşūd ol ḥālūñ kemāl-ı zuhūrın beyāndur ya‘ nī zuhūri bir mertebededür ki ‘ālemdede anı görmemiş ve bilmemiş bir ferd yoğdur herkesün ma‘ lūmıdur dimekdür.

ḤİKĀYET-İ MANZŪME:

یکی پرسید از آن گم کشته فرزند

که ای روشن گهر پیر خردمند

Güm küşte ferzend ‘ibāreti vaşf-ı terkībīdür oğlını yavı kılmış dimekdür murād Ḥazret-i Ya‘ k̄ub ‘aleyhi’s-selāmdur. Rūšen-güher pākīze-aşl ve şahihü’n-neseb ve ‘ālī-nijād ve pāk-nihād dimekdür ḥilāfına bed-güher dirler ya‘ nī bir kimse Ḥazret-i Ya‘ k̄ub ‘aleyhi’s-selāma şordı ki ey pīr-i dānā. زمصرش بوی پیراهن شنیدی Tā Mışr vilāyetinden Ḥazret-i Yūsufuñ pīrāheni қоhusın alduñ. Senīden bu maḥalde büyīden ma‘ nāsından mecāzıdur zamīr-i şīn ferzende rāci‘dür *zi-mışr büy-ı pīrāheneş* tağdīrindedür. چرا درچاه کنعانش ندیدی Çāh-ı Ken‘ ānda iken bu deñlü qurb mesāfe ile anı görmedüñ ḥikmet nedür. *بگفت احوال ما برقی جهانست* Ḥazret-i Ya‘ k̄ub cevāb virüp eyitdi bizüm aḥvālümüz berğ-i cehān gibidür. Cehān’ı feth-i cīm ile (153^b) qalığmağ ma‘ nāsına olan cehīdenden cehende ma‘ nāsına şıfat-ı müşebbedür *berğ-i cehān* terkīb-i tavşīfīdür eger *cehān* kesr-i cīmle dūnyā ma‘ nāsına olursa terkīb-i izāfī olup cihānuñ berği gibidür dimek olur ammā fużalā-yı ā‘cāmuñ mağbūlı olan evvelki ma‘ nādur. Ba‘ z-ı nüsaḥda *berğ-i yemānest* vāқи‘ olmuşdur. *دمی پیدا و دیگر دم نهانست* Berquñ ḥāli budur ki bir dem peydā vü aşikāredür ve bir dem nihān ü nā-peydādur erbāb-ı müşāhedenüñ aḥvāli daḥı böyledür ber-qarār ü müstemir degüldür.

گهی برطارم اعلى نشینم Gāh olur felek-i a‘lāda otururın. Tārem aşlda qara ev ma‘ nāsınadır Türkīde derim evi dirler ḥarf-i rāda ḥarekāt-ı şelāse cā’izdür bu maḥalde felek ma‘ nāsına isti‘āre olunmuşdur ya‘ nī tecellī zemānında kendümi evc-i a‘lāda bulurın. *گهی بر پشت پای خود نبینم* Gāh olur zāhr-ı qademüm göremem. Meḥādīm-i ā‘cāmdan ba‘ z-ı aşḥāb-ı ṭab‘ didiler ki bīnem işbātla olmağ ensebdür ya‘ nī kendümi gāh evc-i ‘izzetde ve a‘lā-yı ‘illiyyīnde bulurın ve dem olur ki ḥazīz-i mezelletde ve esfel-i sāfilīnde olurın mağām-ı ‘ubūdiyyet ve muvağğıf-ı ḥayretde pūşt-i pāya nazar

idüp kalurın. Ba' z-ı şurrāh ayağūñ arkası üzerinde olan nesneyi görmez deyişer şerh itmiş mübālagayı fevt itmiş tekellüf çekmiş (Redd-i Seydī ' Alīzāde). Ba' z-ı şikāt-ı ā' cām bizüm mahfūzumuz olan *gehī ber-pūšt-i pāy-ı hōd nebīnem* 'dür didiler.

اگر درویش برحالی بماندی Eger derviş bir hāl üzre kıala idi ve zemān-ı keşf ü tecellī dā'im bākī olaydı. *سر دست از دو عالم برفشاندی* Elinüñ ucını iki 'ālemden silker idi demek iki cihāndan el çeküp fāriğ olurdu demekden kināyetdür fi'l-ħaķīķa tecellī vü müşāhede istiğrāk ve devām üzre olsa māsivādan inķitā' muķarrer olur. Mısrā' :

⁶⁶⁵ یکدمه دیدار دوست هر دو جهانش بهاست

ĤİKĀYET: (154^a) *در جامع بعلبک کلمه چند بر طریق و عظمی کفتم باجماعتی افسرده دل مرده*

Şām vilāyetinde Ba' albek şehrinde cāmī' -i şerīfde bir cemā' ata va' z tariķi ile bir kaç söz söyler idüm ya' nī va' z ü naşihat iderdüm ol cemā' at bir bölük efsürde ve dil-mürde kıavm idi. *Efsürde* münce mid tönmiş dimekdür dil-mürde vaşf-ı terkībīdür kıalbi ölmüş dimekdür *راه از عالم صورت بمعنی نبرده* ve şüret 'āleminden ma' nā cānibine yol iltmemiş ya' nī 'ālem-i ma' nāya ve maķşad-ı aķşāya vuşül bulmamışlar idi.

دیدم که نفسم در نمی گیرد Gördüm ki nefesüm ya' nī pend-i dil-pesendüm ve tezkīr-i dil-peziirüm ol kıulüb-ı kıāsiye te'sīr itmez *و آتش گرم درهیزم تر اثر نمی کند* ve germ ü muħkem āteş meşelā yaş oțuna te'sīr itmedügi gibi benüm güftār-ı pür-süzüm daħı ol seng-dillere kıaķ'an eşer itmez. *دریغ آمدم* Baña ĥayf geldi ya' nī te'essüf itdüm ve bī-ħuzūr oldum. *تربیت ستوران* Ĥayvānātı terbiyet itmek muṭlaķā merküb olan țavar kıısmına sūtūr dirler at ve kıatır ve ĥımār ü şütüra şāmildür merküb olmayan çarpāya sūtūr itlāk olınmazdur *و آینه داری در محله کوران* ve körler maħallesinde āyine-fürüşlık itmek baña ziyāde güç geldi ve elem virdi *ولیکن در معنی باز بود* velīkin ebvāb-ı ma' nā meftūħ idi *در بیان این آیت که* ⁶⁶⁶ *و تَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* Bu āyet-i kerīmenüñ tefsīr ü beyānında *سخن بجایی رسانیده بودم که* sözi bir yere irişdürmişdüm ki *میگفتم* bu sözi söyler idüm ve āyet-i kerīmenüñ tefsīrine muvāfiķ bu kııķ' ayı irād ü inşād eyler idüm. Ĥafī

⁶⁶⁵ Sa' dī-i Şirāzī: "Bir anlık dostu görmek her iki cihāna değer."

⁶⁶⁶ Kur'an-ı Kerīm, Kāf, 50/16: "Biz, ona şah damarından daha yakınızdır."

olmaya ki *ḥabli'l-verīd*'e izāfet-i beyāniyyedür ' unḳda olan ṭamardur ziyāde ḳurbdan mecāzdur maḥallinde beyān itmişlerdür murādı olan kütüb-i tefāsīre (154^b) mürāca' at itsün. *Ḳıṭ' a: دوست نزدیکتر از من بمنست* Dost baña benden yaqındur.

وین عجبت که من از وی دورم Hāl böyle iken bu ziyāde ' acıbdür ki ben ḥacb-i zūlmāniyye sebebi ile andan ba' idüm benlögüm baña ḥicāb olmışdur.

چه کنم با که توان گفت که او

در کنار من و من مهجورم

Neyleyem bu sözi kime dimege mecāl vardur ki maṭlūb benüm yanumda iken ben niye andan dūr ü mehcūr olam bu nükteyi kim iz' ān ider

و من از شراب این سخن مست و فضاله قدح در دست که رونده از کنار مجلس گذر کرد

ve ben bu sözüñ şarābından ve bu esrāruñ keyfīyyetinden mest idüm ve ol cāmuñ fazlası ve ol bādenüñ baqıyyesi henüz elümde idi ya' nī daḥı sözümi temām itmedin bir kimsenüñ yolu düşüp oraya uğrayup meclis kenārından geçdi. *Revende*'de olan hemze vaḥdet içündür ba' zılar *revende*'den murād sālīk-i ṭarīḳat olmağı daḥı cā' iz görmüş (Redd-i Şem' i) *و دور آخر درو اثر* ve soñ devr ve āḥir-i bezm ve nihāyet-i meclis olan kelām-ı ḥikmet nizām-ı ' āşıḳa te' şir itdi.

نعره چنان زد که دیگران بموافقت او درخروش آمدند Şöyle bir na' ra urdı ki ḡayrılara bile sirāyet idüp aña muvāfaḳat ile cūş u ḥurūşa geldiler

و خامان مجلس درجوش ve ol meclisde olan ḥām u nā-puḥteleri bī-iḥtiyār cūşa ve şevḳe getürdi cümlesine ḥāl ḡalebe itdi nāle vü feryāda āḡāz itdiler.

گفتم سبحان الله دوران با خبر در حضور و نزدیکان بی بصر دور Ben ta' accüb idüp didüm ki Sübḥanallāḥ ne ḡarīb ḥāldür ki mesāfe-i ba' idede ola ' ārif-i billāḥ u ḥaberdār u āḡāḥ olanlar meclisde ḥāzır gibi ola ve ḡarīb-i meclis ve dāḥil-i şoḥbet olan bī-fehm ü bī-başarlar zāhirde ḥāzır iken ' ālem-i ma' nāda ḡā' ib ü dūr ve cüdā vü mehcūr olalar ašlā müte' ešsir olmayup *لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا* ⁶⁶⁷ feḥvāsına māşadaḳ olalar. *Ḳıṭ' a: (155^a)*

فهم سخن تا نکند مستمع

قوت طبع از متکلم مجوی

⁶⁶⁷ Kur'ān-ı Kerīm, A' rāf 7/179: “.....onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar...”

Muḥāṭab ve sāmi‘ olan süḥan fehmi itmeyince mütekellimden kuvvet-i ṭab‘ u şevk ü te‘şîr tevaḳḳu‘ itme. *بیار فسحت میدان ارادت بیار* İrâdet meydânın vâsi‘ eyle ya‘nî vâsi‘ meydân gibi irâdet ü teveccüh ve ḥuzûr peydâ eyle. *تا بزند مرد سخنگوی گوی* Tâ ki süḥan-gūy olan kimse süḥan ṭopın ura ya‘nî murâd üzre baş-ı kelâma mecâl bula. *Meydân*’uñ *irâdet*’e izâfeti müşebbehün bihüñ müşebbehe izâfeti kabîlindendir. *Süḥan-gūy* vaşf-ı terkibîdür. İkinci *gūy* ṭop ma‘nâsınadır.

ḤİKÂYET: *شبی در بیابان مکه از غایت بیخوابی پای رفتم نماند* Mekke beyâbânında ya‘nî beriyyede Ka‘be-i mükerreme yolında bir gice ziyâde uyhusuzlıktan harekete mecâlüm kalmadı. *سر بنهادم* Başum yere ḳodum ya‘nî bir miḳdâristirâhat için yatdum. *و شتربانرا کفتم دست از من بدار* Şütürbâna eyitdüm beni ḳo bir miḳdâr râhat olayın. *ا: پای مسکین پیاده چند رود* Kıt‘a: Miskîn ü dermend ü faḳîr piyâdenüñ ayağı nice bir gider ya‘nî ne deñlü ḳaṭ‘-ı mesâfe idebilse gerekdür. Bir şâriḥ *pây-ı miskîn* lafzını terkib-i tavşifî mülâhaza idüp dimiş ki bî-çâre vü ḳudretsiz ayak piyâde nice bir gide. *انتهی* Ḥafî degüldür ki *miskîn* lafzı *pây*’a şıfat olmak fehmden ba‘iddür *piyâde*’nüñ vaşfı olduğı rüşendür piyâdeden murâd şahş-ı piyâdedür.

کز تحمل ستوه شد بُختی Ḥâlbuki ṭayy-ı menâzil itmekde bu râh-ı pür-meşâḳḳatde beserek ve tüvânâ deve fûrû-mânde ve bî-ṭâḳat oldı ya‘nî yoruldu ḳaldı. *Sütüh* bu maḥalde ‘âciz ü zebûn ma‘nâsınadır. *Buḥtî* ba-yı ‘arabînüñ zammı ve ḥâ-yı mu‘cemenüñ sükûnıyla beserek deve ma‘nâsınadır lafz-ı ‘arabîdür. Mışrâ‘-ı şânî mazmûn-ı evveli ta‘lîl olmak daḥı câ’izdür ya‘nî bu yol piyâde gidecek yol degüldür zîrâ bunda beserek develer bî-mecâl olup yolda ḳalır.

Ba‘z-ı şurrâḥ dimiş ki *sütüh* bu maḥalde şaruca arı ma‘nâsınadır. (155^b) ya‘nî bu yolda beserek deve za‘îf ü zebûn olup şaruca arı deñlüce ḳalır. Ba‘z-ı nüsaḥda *sütüh* bedeli *sütüde* lafzı vâḳi‘ olmuş memdûḥ ma‘nâsınadır. Bu taḳdîrce *k’ez taḥammül* ‘ibâreti ta‘lîl olmayup rabṭ için olur ya‘nî beserek devenüñ mergûb u memdûḥ olduğı ḥamûl ü bâr-keş olup dūr u dirâz seyre ve meşâḳ-ı sefere taḥammül ü tecellüd itdüğüçündür deyü maḥzâ bu mülâhaza ile piyâde-i miskîn nice bir zaḥmet meşy ü

harekete tākāt getüre. Kezā fī-ba'zü's-şürüh siyāk-ı kelāma mülāyim olmaduğı muhtāc-ı beyān degüldür (Redd-i Sürürī). فتدبر

تا شود جسم فربهی لاغر

لاغری مرده باشد از سختی

Bir semüz hayvānuñ ta' ab ü meşakkatden cismi lāgar olıncaya dek ya'nī ālām u şedā'ide taḥammül idüp za'if ü zebūn olmağı mertebesine gelinceye dek lāgar olan hayvānāt miḥnet ü felāketden şağ qalmaz ölü ve tüvānalar bī-mecāl olduğları maḥalde nā-tüvānlar tākāt getürmeyüp helāk olur.

Deveci eyitdi: hey birāder Ḥarem öñüñdedür ve ḥarāmī arduñdadur. Harem 'den murād Ḥarem-i Mekkedür. Ba'zılar mescid-i ḥarāmdur dimişler ammā ba'iddür *ḥarem* ile *ḥarām* mābeyninde cinās-ı muḥlađ vardur ve *pīş* ile *pes* mābeyninde şan'at-ı tezād vardur ḥafī olmaya ki *ḥarem der-pīşest* ' ibāretinden mütebādir olan budur ki bu ḥālet Ka'be-i mükerremeye qarīb maḥalde vāki' ola ammā muḥlađā Ka'be yolında olsa ba'id degüldür. Yolda qalmayup kaç'-ı menāzil idüp menzil-i maḥşūda vuşūle himmet eyle dimek ola.

Eger ğayret idüp ne ḥālse bir miḥdār dağı gidersün cānuñ ḥalāş idersin.

Eger yatup qalursün ölürsin ve ḥarāmīler elinde maḥtül olursın. Beyt:

خوشست زیر مغیلان برآه بادیه خفت

شب رحیل ولی ترک جان ببايد گفت

Güç gicesi muğaylān ağacı (156^a) dibinde bir yere yatup qalmağ hoşdur ve rāḥat u ḥuzürdur velīkin cān terkin urmağı ve helāka tavḥīn-i nefis idüp mevtini muḥarrer bilmek gerekdür. Zīrā degme ḥarāmī şerrinden emīn ve qatlden ḥalāş olmağ ğāyet ba'iddür. Mışrā': Eger cān qurtarırsa pehlivāndur. Hoft bu maḥalde ḥoften ma'nāsınadur ve goft goften ma'nāsınadur. Bibāyed goft eyitmek gerek maḥalinde müsta'meldür ḥāşıl-ı ma'nā cāndan ümīdin kesmek gerek dimekdür.

ḤİKĀYET: *داشت پانگ دریا که زخم پانگ داشت* Şeyḥ Sa'dī Ḥazretleri eydür ki: zamān-ı seyāḥatümde deryā kenārında şuleḥādan bir kimseyi gördüm anı qaplan mecrūḥ itmiş idi *و بهیچ دارو به نمیشد* ve ḥiç bir 'ilācla eyü olmaz ve aşlā bir merhem

ile oñulmaz idi *و مدتھا درآن رنجور بود* ve niçe müddet ol cerāḥat zaḥmetinde ḥasta vü rencūr idi *و دمبدم شکر خدای تعالی می گفت الحمد لله که بمصیبتی گرفتارم نه بمعصیتی* ve ma‘ a-zālīk her zemānda Ḥaḳ te‘ ālā ḥazretine şükr idüp dir idi ki Elḥamdülillāḥ ki derd ü belāya giriftārum ma‘ şiyete ve rızā-yı Ḥaḳka muḥālīfkāre giriftār degülem. Kıı‘ a:

گر مرا زار بکشتن دهد آن یار عزیز Eger ol yār-ı ‘ azīz beni zār ü nālān u dil-figār olduğum ḥālde ḳatlı itmege vire ya‘ nī ḳatlıme fermān eyleye. Zār bu maḥalde iñleyici ma‘ nāsınadur ḥāl vāḳi‘ olmışdur *dihed* lafzınıñ mef‘ül-ı şānisidür diyenler taḳşīr itmişlerdür ve ba‘ z-ı şurrāḥ *zār* lafzını za‘ ĩf ma‘ nāsına ḥaml idüp eger ben za‘ ĩfi ḳatlı itmege vire deyü şerḥ itmişdür za‘ ĩf sözdür (Redd-i Şem‘ ĩ).

Zinhār dimeyesin ki ol ḥinde bende cān ḡamı ve ölmek elemi ola. Der-ān dem merā ḡam-ı cān bāşed taḳdīrindedür. Cānum ḡamı ola diyenler bu ma‘ nādan ḡāfil olmuşlardur ve’l-ḥāşıl böyle ḥayāl itme ki ol ḥālde olan nāle vü enīnüm baş virmek eleminden degüldür. (156^b) Beyt:

Cānlar fidā maḥabbet-i cānāne ser degül

Erbāb-ı ‘ işḳa terk-i ser itmek hüner degül

گویم ازبندۀ مسکین چه گنه صادر شد

که دل آزرده شد ازمن غم آنم باشد

Bende-i miskīnden ne günāḥ şādır oldu ki benden āzürde-dil ve perişān-ḥāṭır oldu deyü nāle iderin ve ḡuşşa vü ḡamum oldur andan ḡayrı derdüm yoḳdur.

ḤİKĀYET: *Bir faḳīrūñ zarūreti ve درویشی را ضرورتی پیش آمد گلیمی ازخانه یاری بدزدید* Bir faḳīrūñ zarūreti ve iḥtiyācı vāḳi‘ oldu bir dostuñ ḥānesinden bir kilīm uğurladı. Gilīm kāf-ı fārisīnūñ kesriyledür Türki dilde kāf-ı ‘ arabīyle müsta‘ meldür. *حاکم فرمود که دستش ببرند* Ḥākim ḳaṭ‘ -ı yed buyurdu. *صاحب گلیم شفاعت کرد که من او را بجل کردم* Kilīm şāḥibi ben aña ḥelāl itdüm da‘ vā vü nizā‘ um yoḳdur deyü şefā‘ at itdi.

حاکم گفت بشفاعت تو حد شرع فرو نگذارم Ḥākim eyitdi: senūñ şefā‘ atüñle ve senūñ ḥāṭırūñ iḥün şer‘ an lāzım olan ḥaddı iḳāmet itmekden vazgelmez.

حاکم فرمودی اما هر که از مال وقف چیزی بدزدد قطعش لازم نیاید Kilīm şāḥibi eyitdi: gerḳek buyurursuz ammā māl-ı vāḳfi sirḳa eyleyen kimseye şer‘ an ḳaṭ‘ -ı yed lāzım

olmazdur. *که الفقير لا يملك شيئاً ولا يملك* Zīrā ki faqīr dūnyāda ne mālik olur ve ne memlūk olur. *هرچه درویشانراست وقف محتاجانست* Dervīṣān her neye mālik olursa fuḡarāya vaḡıfdur dirīḡ degüldür dervīṣāndan aḡz olunan nesne fuḡarāya mūcib-i ‘uḡūbet olmazdur ma‘ nāda kendü ḡaḡların almıṣ olurlar ne ḡaḡ‘ lāzım olur ne zımān.

حاکم دست از و برداشت Ḥākīm bu sözi işidüp andan el çekdi ya‘ nī elin kesmekden vazgeldi. *و گفت جهان بر تو تنگ آمده بود که نزدی نکردی الا از خانه چنین یاری* Daḡı ol sarıḡa tevbiḡ ü taḡrī‘ ve levm ü teşnī‘ idüp eyitdi dūnya başuḡa ḡar mı oldı ḡıḡ sırḡa idecek bir nesne bulmaduḡ mı ki böyle bir dostuḡ (157^a) ḡānesinden sırḡa irtikāb itdüḡ.

ای خداوند نشنیده که گفته اند Sārīḡ eyitdi: ey Ḥudāvend mesmū‘ uḡ degül midür ki dimiṣlerdür ya‘ nī meṣḡūr meṣeldür ve ekābir kelimātındandur.

خانه داستان بروب Dostlaruḡ ḡānesin süpür ya‘ nī ne bulursaḡ götür tekellüf çekme *و در دشمنان مکوب* ve dūṣmenlerüḡ ḡapusın daḡḡ itme ya‘ nī anlara ‘arz-ı iḡtiyāc itme.

Birüb zamm-ı rā ile roftenden emr-i ḡāzırdur. *Meküp* küften lafzından nehy-i ḡāzırdur. Ba‘z-ı ṣurrāḡ *küpiden*’den nehydür dimiṣ bu taḡdīrce bā-yı fārisī ile olup *birüb* lafzına münāsib olmazdur (Redd-i Seydī ‘ Alīzāde). Beyt:

چون فرو مانی بسختی تن بعجز اندر مده Çün ṣiddet ü miḡnet ve faḡr u felāketle muḡḡarr ü ‘āciz ve fūrū-mānde olasıḡ tenüḡni ya‘ nī kendüḡni ‘acze virme ve ‘āciz ḡaldum deyü *الضَّرُورَاتِ تُبِيحُ الْمَخْطُورَاتِ* ⁶⁶⁸ feḡvāsınca her neye destres bulursaḡ götür *دشمنان را پوست برکن دوستان را پوستین* ve ne ḡarīḡle ḡādir olursaḡ ḡācetüḡ bitür.

Dūṣmenlerüḡ derisin ṣoy dostlaruḡ kürkin ve libāsın ṣoy hemān neylerseḡ idüp belā-yı zarūret mekkāre irtikāb itme dimekdür. *Ber-ken* lafzı fetḡ-i kāf-ı ‘arabiyle ṣoymaq ve yüzmek ya‘ nī selḡ ma‘nāsına olan kenden lafzından emrdür. Ḥülāṣa-ı kelām maḡhalinde dūṣmene fırsat bulursaḡ ḡaḡḡından gel ammā ibtizāl ve ‘arz-ı ḡāl itme ve dostlar ile her ne mu‘āmele iderseḡ ve def‘ ü zarūret için her ne dirseḡ ruḡṣat ü cevāz vardur.

ḤİKĀYET: *یکی از پادشاهان پارسایی را بدید و گفت* Pādiṣāḡlardan biri ṣuleḡādan birini görüp eyitdi. *هیچت از ما یاد می آید* Ḥiḡ biz ḡāḡıruḡa gelürmiyüz.

⁶⁶⁸ “Zaruret, haramı helāl derecesine getirir.”

گفت بلی هر گاه که خدايرا فراموش میکنم Ol 'azīz eyitdi: belī her kaçan ki Allāhu te'ālā ḥazretin ferāmūş idüm sen ol vaqt ḥāṭıruma gelürsin ta'lık bi'l-muḥāl ḳabīlindendür ya'nī hiç ḥāṭıruma ve yāduma gelmezsin zīrā ben bir laḥza Ḥaḳ te'ālā Ḥazretinüñ zikrinden (157^b) ḥālī degülem sen nice ḥāṭıruma gelürsin. Beyt:

هر سو دود آنکس ز در خویش براند Ol kimseyi ki ḥazret-i Ḥaḳ kendü ḳapusından sora ve dergāhından redd eyleye sū-be-sū tek ü pū eyler ya'nī ehl-i dünyā ḳapularında bīḥüde yalanlar ve ḥuşūl-ı maḳāşıdı anlardan bilenler bāb-ı Allāhdan dūr ve ol yüce dergāhdan mehcürdur. *و آنرا که بخواند بدر کس ندواند* Ol kimseye ki Ḥaḳ te'ālā da'vet eyleye kimsenüñ ḳapusında yeldürmez ya'nī yelmege muḥtāc itmez. Fi'l-ḥaḳīḳa maḳbūl-ı Ḥazret-i Ḥaḳ olan ḡayrı kimsenüñ ḳapusına gitmez ve yelüp yopurmak irtikāb itmez ve bifazlullāh 'ālemde bir ferde muḥtāc olmazdur.

HİKĀYET: یکی از صالحان پادشاهی را بخواب دید در بهشت و پارساییرا در دوزخ

Şuleḥādan birisi vāḳ'asında selāṭinden birini cennetde ve bir zāhidi cehennemde görür. *چہ* Yine vāḳ'asında su'āl itdi ki bu ehl-i cennet ve ol ehl-i cehennem olduğına sebep nedür. *Hālbuki که ما بخلاف آن پنداشتیم* biz dünyāda bunuñ ḥilāfin ḳān iderdük ve 'aks ola deyü recā iderdük bunuñ ḥikmeti nedür. *Derecāt* maḳāmāt-ı cennātda ve *derekāt* menāzil-i caḥīmde isti'māl olunur.

کفتند آن پادشاه بمحبت درویشان در بهشتست Yine vāḳ'asında böyle cevāb virdiler ki ol pādīşāh dervīşān ü fuḳarāya ve ehlullāh zümresinden olan şuleḥāya meyl ü maḥabbet itmekle cennete girdi *و آن پارسا بتقرب پادشاهان در دوزخ* ve ol zāhid dünyā pādīşāhlarına takarrüb ü iḥtişāş itmekle ve Ḥaḳ ḳapusın ḳoyup ekābir ḳapusına gitmekle ve ehl-i dünyāya yakın olmaḡla kendüyi cehennemlik itdi.

⁶⁶⁹ و في الخبر نعم الأمير على باب الفقير و بيئس الفقير على باب الأمير

⁶⁷⁰ هر که دورست ازین در بخدا نزدیکست : Mīşrā'

⁶⁶⁹ Hadīs-i şerīf: "Fakirin kapısına giden emir ne güzel emirdir; emirin kapısına giden fakir ne kötü bir fakirdir."

⁶⁷⁰ "Her kimse ki doğruluktan ayrılmaz o Allāh'a yakındır."

Қыт' a: *دلفت بجه کار آید و تسبیح و مرقع* Senüñ (158^a) hırқа ve şūfiyāne libāsın ve tesbīh ü muraqqa' uñ ya' nī yamalu қаftānuñ ne işe yarar ya' nī andan saña hīç fā'ide yoқdur.

دار خود را زعملهای نکوهیده بری دار Kendüyi yaramaz 'amellerden berī vü 'ārī eyle ki dervīşlik budur fuқarā şekline girmekle dervīşlik ma' nāsı bulunmaz.

حاجت بکلاه برکی داشتنت نیست Saña külāh-ı beregī tutmağa ya' nī dervīşāne külāh giymege hācet yoқdur. *درویش صفت باش و کلاه تتری دار* Dervīş-şıfat ve hūb-sīret ol ve isterseñ külāh-ı tatarī tut ya' nī emīrāne külāhuñı zīrā i' tibār sīretedür şūrete degüldür. Mısrā' : Şūretin düzmekle bir kişi dervīş olmaz

Ḥorāsānda *külāh-ı beregī* dirler қuzı derisinden bir cins t̄ākiye olur ekşer dervīşān ü meşāyiḡ giyerler gāh olur ki ol külāh üzerine dervīşāne leff-i ' imāme iderler. *Beregī* aşda teşdīdle ve kāf-ı ' acemī iledür velīkin keşret-i isti' mälle huşuṣā bu maḡalde zarūret-i şī' r için muḡaffef olmışdur ve *külāh-ı tatarī* sammūr ve çılқafadan bir cins t̄ākiyedür ki ekşer tatar ḡānları ve mīrzāları ve sulṡānları giyerler ve'l-ḡāşıl dervīşlige ne ol şūret lāzım ve ne bu şekl māni' olur. *Beregī* lafzı kāf-ı ' arabīyle ve iki fetḡa iledür diyenlerüñ kelāmı iki vechle medḡüldür evvelā kāf-ı ' arabīyledür didügi dürüst degüldür ḡālibā kāf-ı taşḡir ḡān itmişdür öyle degüldür. Belki yā-yı nisbete vesīle-i izāfet olan bendegī ve ḡānegī kāfīdür ki ' arabīde nūn-ı viḡāye meşābesindedür. Şāniyen iki fetḡa iledür didügi ḡālet efrāda maḡşuṣdur ammā ḡālet-i izāfetde kāf'a mutṡaşıl olan ḡarf meksūr isti' māl olunur. Meşelā ḡānegī ve beregī dirler hā'yı daḡı ḡazf iderler. Ba' z-ı şurrāḡ bu maḡalde *tatar* kāfir ma' nāsınadır nitekim maḡal aña ḡarīnedür ve bu ma' nāda mübālağa vardır dimiş ḡafī degüldür ki kāfir şapқasın gey tak (158^b) hemān dervīş-şıfat ol dimekte çendān ' ālem yoқdur mübālağa ḡaşd idüp şī' ār-ı küfri izḡāra ruḡşat ü cevāz göstermek ehl-i islāma lāyiқ degüldür ve'l-ḡāşıl külāh-ı emīrāne ta' bīr iden işābet itmişdür (Redd-i Şem' ī).

ḤİKĀYET: *پیاده سر و پا برهنه باکاروان حجاز از کوفه بدر آمد و همراه ما شد*

Ser ü pā bürehne ve ḡāyet faқīr bir piyāde kimse ḡac ḡāfilesi ile bilece Kūfe şehrinden çıқdı ve bize yoldaş oldu. Lafz-ı *piyāde* 'de olan hemze vaḡdet içündür dimişler ammā ba' z-ı ehālī-i ā' cāmūñ taḡḡiḡleri budur ki bunuñ emşālinde ' ibāret-i

şahîhe lafz-ı *piyāde*'yi yā ile telaffuz olunur yā-yı tenkîr vaḥdet için ola ekābir-i fuḫalādan niçe kāmillerüñ ḥaṭṭ-ı şerîflerinde daḥı bu maḳûle elfaz yāyla mektûb bulundu. Ḥaḳḳā ki ma'kûl söz ve maḳbûl taşarrufdur ve kıyāsa muvāfiḳ olan daḥı budur zîrā āḥirinde hā olmayan kelimeler meşelā *pārsāyî* ve *āşnāyî* ve *dilrübāyî* cümlesi yā ile ta'bir olunur egerçi hā olan kelimeler hemze ile kitābet olunmaḳ şāyî'dür. Molla Cāmi' Ḥāzretlerinüñ ḥaṭṭ-ı şerîfleri ile bu kıṭ'ada daḥı hemze ile yazılmış bulunup⁶⁷¹ bi-' aynihi naḳl olundu. Kıṭ' a:

تویی انکه چینی درین بوستان

بهر صبح کلهای اقبال را

بفقر تو دین بنی سرخ روست

بهین لاله روضه آل را

Ol dervîş yolda şalını şalını giderdi giderdi ve böyle dirdi.

Nazm: *نه برآشتری سوارم نه چو خر بزیر بارم* Ne deveye binerin ne ḥimār gibi yük çekerin.

نه خداوند رعیت نه غلام شهریارم Ne re'āyā üzerine ḥākimüm ne pādişāh ḳulıyam. Ḥafî

degüldür ki mışrā'-ı şālişde sekte vardur eş'ār-ı ḳudemāda çoḳdur bî-sekte oḳınsa *ne*

ḥudāvin-i ra'ıyyet okınur. *غم موجود و پریشانی معدوم ندارم* ya'nî dünyānuñ varlığına

yoklığına ḡam çeküp muḳayyed olunmazın. *Bir nefes می زخم آسوده و عمری بسر آرم* Bir nefes

ve bir dem āsûde ve bî-ḳayd olduğımı bir 'ömr' add iderin dimekdür. (159^a) Ḥafî

olmaya ki egerçi bu beytüñ ḳāfiyesi nazm-ı sâbıḳa muvāfiḳdur ammā baḥrleri bî-

mütteḥid degüldür. *آشترسواری گفتش ای درویش کجا می روی* Deveye binmiş bir şahş ol

dervîşe eyitdi: hey faḳîr ḳanda gidersin istiṭā'atüñ yoḡiken ne sebebden bu meşāḳḳati

iḥtiyār idersin. *باز گرد که بسختی بمیری* Girü dön ki bu yolda ṭāḳat getürmeyüp miḥnet

ile helāk olursın. *درویش نشنید و قدم در بیابان نهاد و برفت* Dervîş anuñ sözün diñlemeyüp beyābāna

چون بنخله محمود رسیدیم توانگر را اجل فرا رسید و مرد ḳadem ḳodı ya'nî yola girdi ve gitdi.

Naḥle-i Maḥmūd dimekle ma'hūd olan mevzi'e irişdükde ol üştür-süvār olan

devletlüye ecel yetişüp vefāt itdi. *Ferā* lafzı bu maḥalde taḥsîn-i lafz içündür.

درویش ببالینش بیامد و گفت Dervîş ol müteveffānuñ başı ucına geldi ve eyitdi.

⁶⁷¹ bulunup (K): bulunur (HP), (HM)

ما بسختی نمرديم و تو بريختی بمردي Biz zahmet ü belâda ve piyâde iken ölmedük ve sen beserek deve üzerinde huzûr u şafâda iken tâkat getürmeyüp helâk olduñ. Beyt: *شخصی همه شب برسر بیمار کریست* Bir kimse bir hastayı ölü zann idüp başı ucında şabâha dek ağladı. *چون روز شد او بمرد و بیمار بزیست* Şabâh olduķda ittifâķan bi-irâdetullâh ol şâġ ü sâlim olan kimse vefât idüp hasta şihhât buldı ya' nî dünyâda bu maķûle kışşa çok vâķi' olur. Meşelâ şimdi teslîm-i cân ider şandugũñ kırtulur 'âfiyet bulur ve nice müddet berhûrdâr-ı 'ömr olur ve tûl-i 'ömr ile imtidâd-ı hayât taħmîn itdügũñ hemîn sâ' at fevt olur. Kıı' a:

*ای بسا اسب تیز رو که بماند
که خر لنگ جان بمنزل برد*

Ya' nî niçe niçe vâķi' olmuşdur ki yügrüg atlar zebûn olur yolda kıalır ve ġar-ı leng üftân ü ġizân za' if ġalle bile kıat' -ı menâzil idüp maķşada vâsıl olur. Ba' z-ı nüşaġda ġerek-i leng vâķi' olmuşdur kâf taşġir içündür bu nüşa râciġdür. (159^b)

*بس که در خاک تندرستان را
دفن کردند زخم خورده نمرد*

Niçe kerre vâķi' oldu ki mizâcı kavî ve ten-dürüst kimseleri eceli gelüp ġâke defn itdiler ve zahm-ġurde vü mecrûġ olup ġayâtından ye's olınan kimseler ölmeyüp şihhât buldılar ve eceli gelmedi kırtuldu bi-irâdetullâh te'âlâ.

ĤİKÂYET: *عابدی را پادشاهی طلب کرد* Bir pâdişâh bir 'âbidi taleb itdi ve gelsün görelüm deyü âdem gönderdi. *عابد اندیشید که داروی بخورم تا ضعیف شوم* 'Âbid fikr ü mülâġaza itdi ki bir dârü tenâvül ideyin⁶⁷² ya' nî bir şerbet içeyin⁶⁷³ tâ za' if olam.

مگر اعتقاد در حق من زیاده کند Şâyed ki böyle itmekle pâdişâh baña ziyâde i' tiķâd eyleye beni gerçekden zâhid ü murtâz ġayâl idüp kemâl-i şalâġla ġüsn-i zann üzre ola.

آوردند که داروی قاتل بود بخورد و بمرد Ĥikâyet iderler ki ittifâķan ol dârü deyü tenâvül itdüġi zehr-i kıatil ve semm-i helâhil imiş hemân yidüġi gibi mürd olur. Kıı' a:

⁶⁷² ideyin (K): ideyüm (HP), (HM)

⁶⁷³ içeyin (K): içeyüm (HP), (HM)

مغز چون پسته دیدیش همه مغز Şol kimseyi ki fıstık gibi ser-tâ-pâ mağz göresin ya' nî zâhirine baķup bâtını daħı ma' mûr zann idüp şalâh-ı hâl ile mu' teķid olasın.

پوست بر پوست بود همچو پیاز Ol gördüğün cümlesi biribiri içinde kısr ü pûstdur ki aşlâ içinde lübbi ve mağzı yok şoğan gibidür ya' nî bir qurı şûret-i bî-ma' nâdur.

پارسایان روی در مخلوق Teveccühleri maħlûķ cānibine olan 'ābidler

پشت بر قبله میکنند نماز ma' nâda yüzlerin kıbleden döndürüp namâz kılırlar ya' nî qalb ki Hâķdan mu' rız ola qāleb daħı qalbden rû-gerdān olmış hüķmindedir. Beyt:

چون بنده خدای خویش خواند Çün bende Hâķ te' ālâ ģazretini ma' bûdı bile ve Rabbümdür diye *بجز خدا نداند* Gerekdür ki Allāhu te' ālâyı ģazretinden ģayrıyı bilmeye ve māsivāya ģönül bend (160^a) itmeye. Ba' z-ı şurrâh *h'āned* ün fā' ili zamîr-i *Hudā* 'dur *bende* mef' üldür dimiş ya' nî Hâķ te' ālâ çün qulını oķıya qulumdur diye ol kimse gerekdür ki Hüdādan ģayrısın bilmeye ve maħlûķa maħabbet ve 'arz-ı ģacet itmeye demek olur. Evvelki tevċih rāciħ olduĝı vāzıħdur (Redd-i Seydî ' Alîzāde).

HİKĀYET: کاروانی را در زمین یونان بردند Vilāyet-i Yünānda ya' nî diyār-ı Karamanda bir kār-vānı urdılar *و نعمت بیقیاس بردند* ve bî-ħadd ni' met ü māl firāvān ģāret itdiler.

و خدا و رسول را شفیع آوردند Bāzargānlar aĝladılar zārî kıldılar.

Haķ te' ālâ ģazretin ve risālet-penāhı şefî' getürüp kaţtā'-ı ģarîķe tazarru' ü niyāz itdiler luţf eyleñ bizi incitmeñ didiler. *فانده نداد* Fā'ide virmedi merħamet itmediler.

Beyt: *چو پیروز شد نزد تیره روان* *Pirūz* mużaffer ü ģālib ma' nāsınadır. *Tīre* bulanık ve qarañu dimekdür. *Revān* rûħ ma' nāsınadır. *Tīre-revān* terkîb-i tavşîfidür cānı qara ve rûhı bulanık demek seng-dil ve bî-raħm demekden kināyetdür ya' nî çün qara ģönüllü bî-raħm ģarāmî ģālib ü mużaffer oldı. *چه غم دارد از گریه کاروان* Kār-vānuñ ģiryevü zārîsinden ne ģam çeker ya' nî qasvet-i qalb bir ţabaķadur ki furşat el virdükde aşlâ merħamet itmez ve her ne deñlü tazarru' ü zārî itseler müte'eşşir olmaz. Ba' z-ı şurrâh *tīre-revān*, *tīre-rev* lafzınuñ cem' idür ki vaşf-ı terkîbidür şeb-rev ma' nāsınadır dimişler ve ba' zılar daħı dimişler ki *revān* lafzı şıfat-ı müşebbehedür reften lafzından müştaķdur devīden lafzından devān lafzı gibi ya' nî

الظلمه اللیل انتهى هافى degüldür ki bu tevcihlerüñ ikisi bile gāyet ba' id ve gayr-ı sediddür zīrā bī-rahm olmağa medār olan siyeh-dil ve tīre-cān olmağdur şeb-rev olmağ degüldür. Huşūşā tevcih-i evvel üzre düzdān-ı tīre-revān ta' bīr olunmağ (160^b) lāzım idi. فافهم

İttifākan Loğmān-ı Hākīm ol ortalıkda idi ya' nī kārvān içinde idi. Kārvān halkından biri Loğmān-ı Hākīme eyitdi bu kaṭṭā'-ı tariḳe hikmet ü mev'ize sözlerinden bir kaç kelime-i ṭayyibe söyle. *Cā'iz ki müte'essir olup māl ü menālumuzdan bir miğdārın bize qoyalar cümlesin almayalar. Taraf* şeref vezni üzre ba' zı ma' nāsınadır. El ṭutalar dimek terk ideler dimekden kināyetdür.

Hayf ü dirīğdür ki bu deñlü ni' met ve bu kadar māl ü menāl bi'l-küllīye zāyi' olup elümüzde sermāye olacağ bir cüz'ī meblağ qalmaya.

Loğmān-ı Hākīm eyitdi: bu maḳūle eşḫāşa kelime-i hikmet söylemek ḫayfdur. *Qıṭ'a: Bir demüri ki pas yiye. Şayqal ile ol demürden pası gidermek mümkin degüldür zīrā pas anuñ māddesin ifsād ve cevherin ifnā' itmişdür. Mūriyāne* lafz-ı fārisidür demür qurdu ve pas ma' nāsınadır bu maḫalde iki ma' nā bile muḫtemeldür. *Zeng* muṭlaḳā pas ma' nāsınadır. *Qara göñüllü kimseye nuşḫ ü pend müfīd degüldür. Zīrā demür miḫ ṭaşa girmez ve batmaz ve te'şīr itmezdür. Qıṭ'a: Şiḫḫat ü 'āfiyet ve selāmet ü refāhiyyet zemānında dil-ḫaste ve şikestelerüñ hāllerin bilüp feryād-res ol ve her birin bulduqça ve gördükçe iḫsān eyle. Ba' z-ı şurrāḫ der-yāb* bu maḫalde irüş ma' nāsınadır añla ve bul ma' nāsına degüldür dimiş hāfī degüldür ki zīkr olınan mu' ayyenlerüñ her birine ḫaml itmege mecāl vardur men' olunmazdur.

Zīrā ḫāṭır-ı miskīni ri' āyet itmek belāyı döndürür ya' nī def'-i (161^a) beliyyāt eyler. Ba' z-ı nüsaḫda *ki cebr-i ḫāṭır-ı miskīn vāqi'* olmuş cebr'üñ ma' nāsı şınıḳ şarmağdur *şikestegān* lafzına evfağdur.

Çün sā'il tazarru' ü zārī ile senden bir nesne isteye.

674 *fehvasıyla* وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ⁶⁷⁴ Ol fakîrûn istedüğünü vir *بدہ وگرنہ ستمگر بزور بستاند* ‘amel eyle eger hisset idüp dirîğ iderseñ elbette bir zâlim gücle senden alur kışşadan hişşe budur ki ol kârbân halkı gâlibâ mâllarınıñ zekâtın virmemişlerdür ve ‘arz-ı hâcet iden fuqarâya taşadduğ itmemişlerdür bu sebebden māl ü menâllerin harâmîler ve kaṭṭâ’-ı tariḳ olan sitemgerler böyle zūr ile qahr ile gâret ü hasâret itdiler eger hâzar u huzūr ve refâhiyyet ü sürūr zamânlarında muhtâcları gözetmiş ve açları iç’âm ü infâḳ itmiş olsalar cā’iz idi ki bi-‘avni’llâh şimdi bu zâlimlerûñ şerrinden emîn ü sâlim olup *الصدقة ترد البلاء* ⁶⁷⁵ ma‘nâsı zâhir olaydı li-vechillâh bezl ü infâḳ itmeyenlerûñ ekşer mâlları böyle telef olur tekellûf çekerler taşarruf iderler cehl ü hamâkatlarından fâ’ide vü zararların bilmezlerdür. ⁶⁷⁶ *فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ*

HİKÂYET: *چندان کہ مرا شیخ اجل شمس الدین ابوالفرج الحواری زمی ترک سماع و صحبت فرمودی* Şeyḫ Sa‘dî Hâzretleri ‘âlem-i şebâb ve zemân-ı şevḳ ü tâbda vâḳi‘ olan ba‘z-ı aḥvâlin beyân idüp eydür ki Şeyḫ Ebu’l-Ferec hâzretleri ol qadar ki baña nuşḫ ü pend idüp terk-i şoḫbet ve semâ‘ itmek buyurdu. *Ecell* lâmuñ teşdîdi ile ism-i tafḏîldür a‘zam ma‘nâsınadır. Ba‘z-ı nüşhada *şeyḫ-i ecellem* vâḳi‘ olmuşdur benüm şeyḫ-i a‘zamum dimekdür. Ba‘z-ı nüşhada *Ebu’l-Ferecü’l-cevzî* vâḳi‘ olmuş.

و بخلوت و عزلت اشارت کردی ve ḫalvet ü ‘uzlet ihtiyâr itmege (161^b) tergîb ve işâret iderdi *عنفوان شبابم غالب آمدی و هوا و هوس طالب* ya‘nî tâzelik ve delûḳanluluk ta‘bîr itdükleri ḫâletler baña gâlib gelür idi ve hevâ vü heves muḳtezâ-yı nefis olanı tâlib olurdu ve bi’l-cümle şeyḫûñ irşâdı ile ‘amel itmege qâdir olmaz idüm hevâ mâni‘ olur idi. *Tâlib* lafzı yerine *câlib* lafzı mezkûr olsa münâsib⁶⁷⁷ idi. *Unfuvân* her şey’ûñ evveline dirler. *Sebâb* tâzelik ve cüvânlıḳ ma‘nâsınadır.

⁶⁷⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Duhâ 93/10: “El açıp isteyeni de sakın azarlama.”

⁶⁷⁵ Hadîs-i şerîf: “Sadaka belayı def eder.”

⁶⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/16: “...ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.”

⁶⁷⁷ münâsib (K): enseb (HP), (HM)

برفتمی Nāçār ü bî-ihtiyār ol mürşid-i kāmiliñ hilāf-ı rızāsı üzerine hareket iderdüm. *از سماع و مجالست حظی بر گرفتمی* ve *مجالست حظی بر گرفتمی* iderdüm ve semā‘ meclislerine hāzır olurdum ve semā‘ eylerdüm

و چون نصیحت شیخم یاد آمدی گفتمی ve şeyhüñ nuşh ü pendî hâtıruma geldükce eydürdüm.

Bu maķāmda mezkūr olan ef’āle lâhiķ olan yā’laruñ cümlesi hikāyet içündür. Beyt:

قاضی ار با ما نشیند بر فشانند دست را Eger ķādı bizümle otursa ya‘nî meclis-i semā‘ a hāzır olaydı elini silkerdi demek bî-ihtiyār semā‘ a başlardı demekden ‘ibāretdür ve’l-hāşıl eger ķādı semā‘ meclisinde bizümle cem‘ olup ol hāli göreydi bizi men‘ itmek degül kendü daħı bî-ihtiyār semā‘ a girüp dest-efşān olurdu ħafî olmaya ki Māverāü’n-nehr fuķarāsı semā‘ hālinde ellerin yeñleri içine çeküp ve başlarından yukarı tutup ol hey’etle semā‘ iderler ve bu vechle semā‘ a *dest-efşān* ta‘bîr iderler. Beyt:

عارفان هرکز نیفشانند دستی را بوجد

⁶⁷⁸ تا نیاید دست آن ارام جان در آستین

محتسب گر می خورد معذور دارد مسترا Eger muħtesib bāde içeydi mest ü bî-hūşî ma‘zūr tatarlar idi ve ta‘arruz itmezler idi ya‘nî ħazret-i şeyh bu vādiden ħaberdār olup mübtelā olmış olsa bizi ma‘zūr tatar idi. Ba‘z-ı şurrāh dimiş ki ya‘nî ħazret-i şeyh ‘ālem-i şebāb ve zemān-ı şevķ ü tābda bu hālleri (162*) görmiş geķürmişdür lā-cerem bizi ma‘zūr tatar. *انتهی کلامه* Ĥafî degüldür ki tevċih-i evvel sibāk ü siyāķa evfaķdur.

Muħtesib bu maħalde şu başı ma‘nāsınadır ve mışrā‘-ı şānî feħvāsından maķşūd temşilidür. Ĥülāşa-i kelām muṭlaķā mu’āheze vü i’ tirāz ⁶⁷⁹ *مَنْ لَمْ يَدُقْ لَمْ يَعْرِفْ* feħvāsınca

ol vādide bî-behre olmaķdan nāşidür. *تا شبی بمجمع قومی برسیدم که در آن میان مطربی دیدم* Tā

bir gice bir ķavmüñ mecma‘ına irişdüm ya‘nî şohbetlerinde bulundum içlerinde bir muṭrib gördüm. Beyt: *گوئی رگ جان میگذرد نغمه ناسازش* Şöyle nā-sāz idi ki işitseñ anuñ nağme-i nā-sāzı ve bed-āvāzı canuñ tamarın ķaṭ‘ ider deyü ħükme iderdüñ. *Muṭrib* lügatde sāzendedür ammā bu maħalde şol sāzendedür ki gūyendelik daħı ide. Ba‘z-ı

⁶⁷⁸ “Arifler, daima vecd haliyle esvap kollarının içindeki elini silkerler(sema ederler) bir an bile gönül rahatına ulaşmazlar.”

⁶⁷⁹ Arapça Atasözü: “Tatmayan bilmez.”

nüsaḥda *nağme-i sāzeş* vāki[‘] olup ḥarf-i nefy olan nā lafzı sākıt olmuş mıṣrā[‘]-ı ṣānī baḥrine muḥālif olur. كما لا يخفى

ناخوشتتر از آوازه مرگ پدر آوازش Merg-i peder āvāzesinden ya[‘] nī bir kimseye babañ öldi deyü mūḥiṣ ḥaber virmek ṣadāsından ol muṭribūñ ṣadāsı daḥı cigergāḥ ü bedter idi ve ol ḥaber-i şerrden ne deñlü ḡam ḥāşıl olursa bu ṣadā-yı münkerden daḥı ziyāde elem vāşıl olur. *گاهی انگشت حریفان از و در گوش* Ol meclisde olanlar ḡāḥī bed-āvāzın ḡuş itmeyelüm deyü barmaqlarıyla ḡuşların tūtardı. *گاهی بر لب که خاموش* ve ḡāḥī barmaqların dudakları üzre tūtup sükūta işāret iderlerdi. Şi[‘] r-i[‘] arabī:

بهاج إلى صوت الأغانى لطيبها Elhān ü tegannī kısmına laṭīf ü mü[‘] eṣṣir olduḡıçün meyl ü raḡbet olunur. *Eḡānī* uḡniyyenüñ cem[‘] idür emānī ümniyyenüñ cem[‘] i olduḡı gibi uḡniyye ḡinā ma[‘] nāsınadır *ḡinā* kesr-i ḡaynla ve medd iledür fāriside sūrūd ve türkide ır ta[‘] bīr olunur heyecān meyl ma[‘] nāsınadır.

هاج الى الشئ يهيج هيجا نامال اليه (162^b) dimekdür. *Yühācu* mebnī li[‘] l-mef[‘] ul şıḡası üzredür cār ü mecrüre yāḥūd kendü maşdarına müsneddür evvelki vech üzre kaşır iden şāriḥ taḡşīr itmişdür. *وانت مغير ان سكت تطيب* Sen bir muḡannīsın ki sükūt itseñ eyü olursın ya[‘] nī senüñ sükūtuñ maḡbūl ve sūrūduñ nā-ma[‘] ḡūldür sükūtuñ müsīḳī yerine geçer. Ba[‘] z-ı nüsaḥda *yūṭayyibu* şīḡa-i ḡā[‘] ib ve ba[‘] z-ı nüsaḥda nūnla şīḡa-i mütekellim düşmişdür ḡā[‘] ib şüretinde fā[‘] ili sükūt olur. Beyt: *نبیند کسی در سماعت خوشی* Sen tegannī itdügün meclis-i semā[‘] da ve senüñ mekrūḥ ṣadāñı istimā[‘] itmekde ḥiçbir kimse ḥoşlıḡ görmez ya[‘] nī ḥazṣ itmez belki ziyāde elem çeker. Mıṣrā[‘]-ı ṣānī *der-keşī* lafzına muvāfaḡat için *ḥāşī* lafzı ḥānuñ fethiyle telaffuz olunur.

مگر وقت رفتن که دم درکشی Meger meclis āḥir olup taḡılmaḡ yāḥūd sen ḡalḡup meclisden gitmeñ zamānı ki sākıt olursın ol vaḡt bir miḡdār ḥoş-ḥāl olurlar. Bu kelāmda işāret vardur ki ol nā-sāz ü nādān bed-āvāz ü bed-ḥūn olduḡından ḡayrı ḡāyet ḥariş olup degme belā ile diñlenmez ve diñmek bilmez ve kendü mekrūḥ ṣadāsına meftūn olup arasın kesmez imiş. Belī ekşer nā-sāzlaruñ ḥāli budur. Ba[‘] z-ı şurrāḥ bu mıṣrā[‘] uñ mazmūnını mevtden kināyet olmaḡa ḥaml itmiş ya[‘] nī meger demek ve nefsuñ tūtulup ölesin ve gidesin ol vaḡt ḥuzūr iderler. Meşnevī:

چون در آواز آمد آن بریط سرای

کدخدا را گفتم از بهر خدای

زیبقم در گوش کن تا نشنوم

Ol sāzende elhāna başladıkda ziyāde elem çeküp şāhib-hā`neye yalvarup dirin ki Allāhu te`ālā kulağuma zībak ʔo tā bu sāzuñ bed-āvāzın işitmeyem.

یا Yāhūd ʔapuyı baña açı virüñ ʔıķup gideyin bu cefāyı çekmeyem. *Barbet-serāy* ʔopuz ʔalıcı dimekdür bu maħalde muṭlakā (163^a) sāzende ma`nāsı maṕşūd olmaṕ ba`id degüldür. Hadd-ı zātında sāzendeki sāzı yanınca oṕıya ʔendān merġüb degüldür `avām ḥaẓẓ itse `aceb olmaz. *Zībak* jīvedür ʔulağa dökicek şaġır ider. Ba`zılar ʔavlınce belki helāk eyler be-her taṕdīr şamem ihtiyār itdüm ʔulağum işitmez olsun yāhūd mevte rāzī oldum tek bu belāyı çekmeyem dimekdür.

Ve bi`l-cümle ne ḥālse yārān ḥātırı içün muvāfaṕat eyledüm و شیبی بچندین مجاهده بروز آوردم و موافقت کردم Mü`ezzin bī-vaṕt مودن بانگ بی هنگام برداشت Kıṭ`a: نمی داند که چند از شب گذشتست. Giceden ne miṕdār geçmişdür bilmezdür.

در ازجی شب از مژگان من پرس

که یک دم خواب در چشمم نگشتست

Gicenüñ uzunluġın benüm müjġānumdan şor ki bir dem gözüme ḥ`āb gelmedi.

Seḥerden teberrük ḥükmi ile ya`nī itḥāf ü `aṕıyye resmi üzre başumdan destār ü kemerümden ya`nī ʔuşağumdan kīse vü ceybümnden dīnār ʔıķardum. و پیش معنی نهادم. Destārı vü dīnārı ol nā-sāz muġanninüñ öñünde ʔodum و درکنارش گرفتم و بسی شکر کردم ve anı kenāra çeküp ḥayli şükr ü şenā itdüm ġāyet maḥzūz ü memnūn olmaṕ gösterdüm.

Hāzır olan yārān anuñ ḥaṕḕında böyle ḥilāf-ı `āde vaẓ`umı ve me`mül olmayan irādetümi gördiler و بر خفت عقل من حمل کردند ve fi`lümi benüm ḥiffet-i `aṕluma ve ʔuşūr-ı fehmüme ḥaml itdiler و نهفته بخندیدند ve

açmazdan beni temeşhur idüp gülüşdiler. یکی از ایشان زیان تعرض درآز کرد. zebān-1 ta' arruz ve i' tirāz-1 dīrāz itdi.

(163^b) Hıredmendān hālīne ve mīlāmēt-e kerdn āxāz ke īn harkat mānsab hāl hırdmendān nkrdī (163^b) münāsib hāreket itmedūn ve bu itdūgūn vāz' nā-ma'kūldür deyü ta' n ü melāmete başladılar.

Zīrā ke xırqe meşāyih beçnīn mṭrbī dādī ke derheme emrēš dermī derkf au nebūde ast v qrawze derdf meşāyih hırkāsın ve fuqārā kisvesin bu ma'kūle bir muṭrībe virdūn ki cemī' -i ömrinde keffinde ya' nī elinde ve avucında bir aqçe ve dā'iresi içinde bir altun hırdesi olmamışdur ya' nī kimse andan hāzẓ idüp bir cūbbe virmiş degüldür. Hāfī degüldür ki bu maḥalde destāra hırka ıtlāk itdūgi ḥāqīqat degüldür. Kurāza kāfuñ zammı ile rīze-i zerdür altun hırdesi dimekdür. Meşnevī:

مطربی دور آزین خجسته سرآی

کس دو بارش ندیده دریک جای

Bu bir muṭrībdür ki kimse bunu iki def' a bir meclisde görmemişdür bu mübārek ma'kām dan ya' nī bu devlet-hāneden dūr olsun. *Dūr ez-īn hıceste serāy* şıfatla mevşūf mābeyninde cümle-i mu' tarızadur du' ā-1 ' aliyyedür.

راست چون بانگش از دهن برخاست

خلق را موی بریدن برخاست

Ol nā-sāz āvāzeye āgāz itse işiden kimselerūn bedenlerinde mūları ṭogrı ṭurur. *Mūy ber-beden rāst ber-hāst* taqđırindedür. Fi'l-cümle ta' kīdden ḥālī degüldür. Ba' z-1 şurrāh mışrā' -1 evvelūn şerhinde dimiş ki ṭogrı ya' nī bir uğurdan çünki anuñ āvāzı āgızından çıkdı ve terennüm itmege başladı. Hāfī degüldür ki *rāst* lafzını bir uğurdan 'ibāreti ile tefsīr fehmden ba' iddür. Ba' z-1 erbāb-1 sūḥan bu ma' nāyı daḥı tecvīz itdiler ki *rāst* lafzı bu maḥalde kāf-1 muḥārenet ma' nāsına olup hemān āgızından şadā çıkdūgi gibi işidenlerūn tüyleri ürperdi dimek ola⁶⁸⁰. *Eyvānda مرغ ایوان ز هول او پیرید*. (164^a) Anuñ olan murğ ol bed-şadānuñ hevlinden ürküp uçdı. *مغز ما برد و خلق خود بدرید*.

⁶⁸⁰ Ba' zılar böyle ma' nā virdiler ki rāst ṭogrısı budur ki ve şaḥīḥ-i söz ve nefsu'l-emr budur ki ol nā-sāz terennümāt başlasa işidenlerūn bedenlerinde kılları ḳalḳar. Be-her taqđır bir şadāsın gūş idenlerūn tüyleri ürperür dimekdür (HM): - (K), (HP)

mühiş edâsı ve bed-şadâsı bizüm dimâğumuzu muhtel itdi ve kendü boğazın yırttı. Haqqâ ki güyende ki nâ-sâz olduğundan ğayrı perde-bîrûnlık idüp bülend-âvâz ile ser-âğâz eyleye. Ne mertebede ‘azâb-ı rûh olduğu zevk-i selîm erbâbına ma‘lûmdur.

Baňa böyle i‘tirâz iden kimseye eyitdüm: ma‘kûl olan budur ki zebân-ı ta‘arruzı kûtâh idesin zîrâ ki benüm haqqumda anuñ kerâmeti zâhir oldı ol sebebden aña böyle ri‘âyetle muqayyed oldum. Ol *گفت مرا بر کیفیت این مطلع کردان تا همکنان تقرب نماییم و بر مطایبه که رفت استغفار کنیم* kimseye eyitdi: beni haqqikat-ı hâle muṭṭali‘ eyle ki cümlemüz bile aña taḡarrüb gösterelüm ve irâdet getürelüm ve eyitdügümüz laṭîfeye istiğfâr ü isti‘fâ idelüm.

Ben eyitdüm: ol nâ-sâzuñ kerâmeti zâhir oldı didügüme sebep budur ki hażret-i şeyh ḡuddise sırruhü’l-‘azîz niçe kerre baňa terk-i semâ‘e emr itmiş idi ve ziyâde nuşh ü pend itmiş idi. Şeyhüñ sözün ḡulağuma ḡomadum ve ḡabûl eylemedüm. Bu gice ittifaḡan *امشب مرا طالع میمون و بخت همایون بدین بقعه رهبری کرد* mübârek baht ü ṭâli‘ reh-ber olup beni bu menzile getürdi.

Tâ bu muṭribüñ eliyle ya‘nî anı diñlemek sebebi ile bir daḡı semâ‘ meclisine ḡâzır olmayam deyü tevbe eyitdüm bu deñlü zemân ‘uḡde-i ‘avḡ ü te’ḡîre düşen maḡşûd bunuñ yüzünden vücûda geldi.

Ḳıṭ‘a:

آواز خوش از کام و دهان و لب شیرین

گر نغمه کند ورن کند دل بفریبد

Kām kâf-ı ‘arabiyle ṭamak ma‘nâsınadır kâf-ı fârisî iledür diyenler ḡalaṭ itmişlerdür. (164^b) *Sîrîn* lafzı elfâz-ı selâşenüñ her birine vaşfdur lafz-ı âḡîrüñ vaşfı olmağa ḡaşr idenler taḡşîr itmişlerdür. Ḥülâşa-i kelâm hûblaruñ şadâsı dil-firîbdür gerek nağme itsün gerek itmesün.

ور پرده عشاق و صفاهان و حجازست

از حنجره مطرب مکروه نزیبد

Eger perde-i ‘uşşāk ve perde-i şafāhān ve perde-i ḥicāz olursa da ya‘nī farāza bu laṭīf maḳāmlardan ser-āgāz itse de muṭrib-i nā-sāzuñ ve mekrūh-ı gūyendenūñ ḥanceresinden olıcaḳ maḳbūl olmazdur ḥirāş-ı cāndur. Hancere ḥulḳūm ma‘nāsınadır boğaz dimekdür.

ḤİKĀYET: *اموختی لقمان را گفتند ادب از که* Loḳmān-ı Hakīme edebi kimden öğrendūñ didiler. *گفت از بی ادبان* Loḳmān eyitdi: edebi edebsüzlerden öğrendüm.

هرچه از ایشان در نظرم ناپسند آمد از فعل آن پرهیز کردم Bī-edeblerūñ evzā‘ ü ef‘ālinden her ḳaṅgısını ki begenmedüm anı işlemekden perhīz ü taḥarrüz itdüm. Ḳıı‘a:

نگویند از سر بازیچه حرفی

کز آن پندی نگیرد صاحب هوش

Mülā‘abe vü mülāṭafe yüziden ḥiçbir ḥarf söylemezler ki şāḥib-i hūş andan muntaşih ü müntefi‘ olmaya ya‘nī hezel ü muṭāyebe vechiyle olan kelimātdan bile ‘āḳil olan nükte fehm idüp ḥişşe alur ve ‘ālem-i ma‘nāda lisān-ı ḡaybdan. Mışrā‘:

Kendüye nuşh ü pend bilür sūdmend olur

Negūyend fi‘linūñ fā‘ili mu‘ayyen degüldür muṭlaḳā ḥalḳ-ı ‘ālem ve nev‘-i benī ādem murāddur nitekim eş‘ār-ı ‘arabda vāḳi‘ olmuşdur. Mışrā‘:

يقولون لیلی بالفراق مریضه⁶⁸¹ Ḳā‘ili mu‘ayyen degüldür ḳavm ü nās maḳşūd olmuşdur dimişlerdür. Ba‘z-ı şurrāḥ bu ihtimāli daḥı mezkūr itmişler ki tenāzu‘ fi‘lin ḳabīlinden olup *şāḥib-i hūş* lafzı *negūyend* ve *negīred* fi‘llerinūñ ikisi bile fā‘il ola ammā ba‘iddür. Ḥuşūşā iki fi‘lūñ cem‘ ü efrādla ihtilāfları bu mu‘ayyenden ibā ider.

و گر صد باب حکمت پیش نادان

بخوانند آیدش بازیچه در گوش

Ammā eger nādān ḥuzūrında ḥikmet-i ‘ilmiyye ve ‘ilmiyyeden yüz bāb oḳusalar (165^a) anuñ gūşına laṭīfe gelür ya‘nī daḳā’iḳ ü ḥaḳā’iḳden her ne söylense aşlā ḳulaḒına girmez hezle ḥaml ider. Beyt:

نکته گفتن پیش کم فهمان ز حکمت بیگمان

⁶⁸¹ يقولون لیلی بالعراق مریضة / فيا ليتني كنت الطبيب المداوي : “Diyorlar ki: Leyla Irak’ta hasta olmuş; keşke onu tedavi eden doktoru ben olsaydım.”

682 کوهری چند از جواهر ریختن پیش خرست

HİKĀYET: عابدی را حکایت کنند که شبی ده من طعام خوردی Bir ‘ābidi hikāyet iderler ki her gice on batman ṭa‘ām yer idi و تا سحر ختمی نماز کردی ve şabāḥa dek bir ḥatmla namāz kıldı. Ba‘z-ı şurrāḥ dimiş ki yāḥūd ma‘nā bir gice on batman ṭa‘ām yedi ve şabāḥa dek bir ḥatmla namāz kıldı demek ola ve ḥāşīye-i kitābında dimiş ki *ḥordī*’de *kerdī*’de olan yā ma‘nā-yı evvele nazār hikāyet-i ḥāl-i māziye içündür ve ma‘nā-yı şāniye nazār muṭlaq hikāyet içündür. *انتهی کلامه* Ḥafī olmaya ki hikāyet-i ḥāl-i māziyenüñ ma‘nāsı bu degüldür. Belki bu hemāñ istimrār ma‘nāsıdır ‘ādeti bu idi dimekdür ve ma‘nā-yı şānī ittifaḳan bir def‘a böyle itdi dimekdür ve ḥadd-ı zātında zāhir ü mütebādir olan ma‘nā-yı evveldür (Redd-i Şem‘ī). فتدبر

Bir ehl-i dil işidüp *صاحب دلی بشنید و گفت اگر نیم نان بخوردی و بخفتی بسیار فاضلتر از ان بودی* eyitdi: ol ‘ābid eger yarım itmek yese ve yatup uyusa öyle itmekden evlā ve efḍal idi.

Ḳıṭ‘a: *اندرون از طعام خالی دار* Derūnuñı ṭa‘āmdan ḥālī kıl. Mışrā‘ :

Riyāzet ihtiyār it imtilādan ihtirāz eyle

683 تجوع ترانی Tā ki derūnuñda Ma‘rifetullāh nūrını göresin. *تا درو نور معرفت بینی*

fehvasınca şafā-yı bāṭın ḥāşıl idüp zevḳ-i şühūda vāşıl olasin.

تهی از حکمتی بعلت آن

که پری از طعام تا بینی

Hikmet ü ma‘rifetden ḥālī olduḡuña sebep ve ‘illet budur ki tā burnuña dek ṭa‘āmdan memlūsın ma‘rifete yer ḳalmamışdır. *Hikmetī*’de olan yā ḥiṭāb içündür ḥafī olmaya ki *tehi ez-ḥikmetī*’ ibāretinde isti‘mālāt-ı ‘acemde hemze telyin olunup ḥareketi yā‘ya (165^b) naql olunur *cān-ı cāhil be-saḥtī erzānī*’de daḡı böyledür bu maḳūle yerlerde aşlā hemze telaffuz olunmazdur.

HİKĀYET: بخشایش الهی گم شده را در مناهی چراغ توفیق فرا راه داشت Menāḥī vü melāḥide zāyi‘ ve gümrah bir şaḡşa ‘ināyet-i ilāhī irişüp tevbe ve inābet itmege muvafıḳ oldı

682 “Şüphesiz ki himetini anlamayan (hor gören) önünde söylenen nükte; dökülen cevher gibi olsa da gözünde değersizdir.”

683 Hadīs-i şerīf, tamamı; تجوع ترانی مجرد تصل : “Açlıḡa devam et beni görürsün; insanlardan uzak dur bana yaklaşrsın.”

dimekdür. *Cerāğ-ı tevfīk* ı anuñ yolına yaqın tıtdı dimek bu ma' nādan ' ibāretdür. *Ferā* lafzı bu maħalde nezdik ma' nāsınadır. *Dāst* lafzınuñ fā' ili *baħşāyış*'dür. *Sode*'de olan hemze vaħdet içündür. *تا بحلقه اهل تحقيق درآمد* Tā ehl-i taħkikūñ halkasına dāħil ve meclis-i şuleħāya vāşıl oldu

و بيمن صحبت درويشان و صدق نفس ايشان نمايم اخلاش بحميده مبدل كشت ve dervişlerūñ şoħbeti bereketi ile ve anlaruñ şıdık-ı nefesleri te'şiri ile aħlāk-ı zemimesi evşāf-ı ħamīdeye mübeddel oldu *و دست از هوا و هوس کوتاه کرد* ve hevā vü hevesden el çekdi şalāħa meyl itdi dimekdür.

و زبان طاعنان در حق او دراز که همچنان در قاعده اولست و زهد و صلاحش نامعول Erbāb-ı ta' nuñ zebānları dırāz olup yine evvelki ħāl üzredür zühd ü şalāħına i' timād yoқdur dirlerdı.

Ta'vil i' timād ma' nāsınadır *mu'avvel* ism-i mef' ul şığasıdır. Beyt:

بعضر توبه توان رستن از عذاب خدای Tevbe 'özri ile ya' nı tevbe vü i' tizār itmek sebebi ile Ĥaқ te'ālānuñ ' azāb u ' iķābından ħalāş olmaқ mümkünür. *Қәле'llāhu Te'ālā:*

وهو الذي يقبل التوبة عن عباده ويعفو عن السيئات الايته ⁶⁸⁴ *Resten* rānuñ fetħi ile қurtulmaқ ma' nāsınadır. *وليك مي نتوان از زبان مردم رست* Ammā ħalkuñ lisānından ħalāşa mecāl yoқdur. *Rest* maşdar ma' nāsınadır. *ول طاقت جور زبانها نياورد* Ol merd-i tevbekār elsine-i nāsdan çekdügi cevr ü cefāya řākat getürmedi ve ħalkuñ ta' nlarına taħammül itmedi *و شكايهت پيش پير طريقت برد* (166^a) ve şeyħe varup şikāyet eyledi.

شېخ بکریست و گفت شکر این نعمت چه گونه کذاری که بهتر ازانی که پندارندت Şeyħ ağlayup eyitdi: bu ni' metūñ şükürin nice edā' idebilürsin ki ħalkuñ sū' -ı zann itdükleri gibi olmayup ħüsn-i ħāl üzresin. *Қыт' a:*

چند گویی که بد اندیش و حسود

عیب جویان من مسکین اند

Bed-ħāh ü bed-endiş ve ħasūd ü bed-kış muttaşıl bu bī-çārenūñ ' uyūbın cüst ü cū iderler deyü niçe bir söylersin.

⁶⁸⁴Kur'ān-ı Kerīm, Şūrā 42/25: "O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir."

گه بخون ریختنم بر خیزند

گه بید خواستم بنشینند

Ve düşmenler gāh benüm qanımı dökmege tūrurlar ve helākuma qaşd iderler ve gāh oturup benüm yaramazlığum söylerler ğıybet ü mezemmet iderler deyü bî-ħuzūr olup nice bir şikāyet eylersin. Beyt-i şānî dahı maqūl qavildendür.

نیک باشی و بدت گویند خلق

به که بد باشی و نیکت بینند

Ĥadd-ı zātuñda sen fāsiq olup ĥalq şalāħla i' tiqād itmekden ise sen şāliħ olup ĥalq fāsiq zann itmek rāciħ ü evlādur.

Ammā beni gör ki *لیکن مرا بین که حسن ظن همکنان در حق من بکمالست و من در عین نقصان* cümle 'ālem beni kāmil zann ider ben ĥod 'ayn-ı noqşāndayum ya' nî kākī ĥalq beni nākış bileler idi ve ben nefsinde kāmil olaydum. Beyt: *عگر کر انها که میقتمی کردمی* Eger ĥalqa nuş ħ ü pend ve va' z ü tezkār idüp söyledüğüm sözlerle kendüm 'āmil olaydum. Beyt: *Şāliħ ü 'ābid ve muttaqī vü zāhid olurdum.* Beyt:

انی لمستتر من عین جیرانی Taħkīk benüm ĥālüm civārumda olanlaruñ çeşminden mestürdur ya' nî anlar benüm ĥaḳīqat-i ĥālüme ve ā' māl ü ef' ālüme vāqıf degüldür hemān mücerred ĥüsn-i zanlar ider. *و الله يعلم اسراری و اعلانی* Benüm gizlü ve āşikāre işlerüme Ĥaḳ te' ālā 'ālim ü dānādur. *Esrār* (166^b) ve *e' lān* hemzenüñ kesriyle if' āl bābından maşdarlardur. Ba' z-ı şurrāħ feth-i hemze ile *surr* ve 'alene'ñüñ cem' i dimişler ba' iddür (Redd-i Sürüri ve Şem' i) ve *وَيَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ*⁶⁸⁵ mazmünına mülāyim degüldür. Kıt' a:

در بسته بروی خود ز مردم

تا عیب نگسترنند ما را

Ya' nî 'uzlet ü ĥalvet ihtiyār itdüğümüz ĥalq 'uyübümüza muḫḫali' olmamağ içündür ğayrı cihetden müntefi' ü sūdmend degülüz.

در بسته چه سود عالم الغیب

دانای نهان و آشکارا

⁶⁸⁵Kur'ān-ı Kerīm, Tegābün 64/4: "...Gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir. Allāh, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir."

Ya‘nī kendümüzi halkdan setr itdügümüzün ne fā’idesi var Haq te‘ālā hazreti ki ‘ālimü’l-ğaybdur. Maḥfī vü āşikāre her ne hālümüz var ise bilür. Beyt:

چو میدانی که حق بینا و داناست

نهان و اشکار خویش کن راست⁶⁸⁶

İmdi hemān halkuñ kabūlı ile muqayyed olmayup haqquñ rızāsın ele getürmege sa‘y itmek gerekdür dimekdür. ‘*Ālimü’l-ğayb*’ lafzı mısrā‘-ı şāniye merhūndur. Ba‘z-ı şurrāḥ dimiş ki zāhir budur ki ‘*ālimü’l-ğayb*’ kendü mısrā‘ına maşrūfdur ya‘nī bağlanmış kapu ne fā’ide virür ‘ālimü’l-ğayba ya‘nī Allāhu te‘ālā hazretine zīrā ‘ālimü’l-ğayb āşikār ü nihānı bilicidür. انتهى Bu tevcīh ne mertebe tekellūf ü ta‘assūf olduğı süḥan-şinās olan ihvāna ‘ayāndur ḥafī degüldür ki Hazret-i şeyḫ tevāzu‘ ṭarīḫiyle ḥuşūş-ı müdde‘āyı kendü nefsinde taşvīr ü taqrīr idüp bu yüzden ol kimseyi terbiyet ü irşād kaşd itmişdür (Redd-i Şem‘i).

HİKĀYET: پیش یکی از مشایخ گله کردم که فلان در حق من کواهی داده است بناسزا

Hazret-i şeyḫ Sa‘dī ḫuddise sırruhu eydür: meşāyiḫden birine varup fülān kimse benüm haqqunda nā-ma‘kūl kelimāt itmiş ve yaramazlığuma şehādet eylemiş deyü şikāyet eyledüm. *Gile* kāf-ı ‘acemīnūñ kesriyle ve lām-ı muḥaffefenūñ fetḫiyle şikāyet ma‘nāsınadır. گفت بصلاحش خجل کن Şeyḫ eyitdi: sen şalāḥ üzere olmağla ol şahşı utandır tā ki min-ba‘di senūñ haqqunda nā-sezā kelimāt (167^a) itmege ḳādir olmaya. Rubā‘i:

تو نیکو روش باش تا بدسگال

بنقص تو گفتن نیابد مجال

Düşmen senūñ ‘ayb ü noḳşānuñ söylemege mecāl bulmasın dir iseñ ḫüsn-i hāl üzere ol. *Bed-sikāl* bed-ḫ‘āh ve seyyi‘ü’z-ḳān dimekdür.

چو آهنگ بریط بود مستقیم

کی از دست مطرب خورد گوشمال

⁶⁸⁶ “Allāhu Teāla gizli ve meydanda olanın doğrusunu gören ve bilendir”

Āheng-i barbeṭ ki müstaḳīm ola muṭribūñ elinden gūş-māl yinmez ya‘ nī ḳulağın burmağa ve düzen virmege muḥtāc olmaz. Bu beytūñ mazmūnı beyt-i evvelūñ ma‘ nāsımı ta‘ līldür.

HİKĀYET: *یکی را از مشایخ شام پرسیدند که حقیقت تصوف چیست* Şām vilāyetinde olan meşāyihūñ birinden ḥaḳīḳat-ı taşavvuf nedür ve şūfī kime denilür deyü şordılar.

گفت پیش ازین طایفه بودند درجهان پراکنده و بمعنی جمع Azīz eyitdi: zemān-ı sâbıḳda olan şūfiyyūn bir ṭā’ife idi yāḥūd zemān-ı sâbıḳda bir ṭā’ife var idi ki meşelâ ikisi bir yerde gelmeyüp zāhiren ‘ālemde perākende ve müteferriḳ gezerlerdi ammâ ‘ālem-i ma‘ nâda müdām bir yerde olup rûḥānī cem‘ iyyetden ḥālī olmazlardı.

امروز قومی اند بظاهر جمع و بباطن پریشان Ammâ bu zemānda olan ṭā’ife-i mutaşavvıfa bir ḳavmdür ki şūretâ cem‘ olup līkin bâṭın yüzinde perīşānlardur.

⁶⁸⁷ *تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى* feḥvāsına mâşadaḳ olmuşlardur ya‘ nī aylar ve zemānda şavma‘ a vü ḥānḳāh ve tekye vü ribāṭ yogidi. Mücāhede ve riyāzet li-vechillāh olurdu. Fuḳarâ vü dervīşān şūretlerden düzmekle taḳayyūd itmeyüp ve şurī şoḥbet ve cem‘ iyyetlere gitmeyüp her biri kendü ḥalvetinde vahdet ü ‘uzlet ihtiyār idüp tekmīl-i nefis için mücāhede ve gūşişden ḥālī olmazlar idi. Ma‘ a-zālik şurī tefriḳaları cem‘ iyyet-i bâṭınlarına māni‘ degül idi işte taşavvuf budur ve şūfī bunlardur şimdiki zemānda şūfī vü dervīş nāmına olan eşḥāş *tebdīlū’ş-şekl li-ecli’l-ekl*⁶⁸⁸ (167^b) tariḳine sâlik olup cem‘ iyyet ü şoḥbeti tekye vü zāviye iḳtizāsı ile iderler ekşeri bir bölük zelle bend-i ḳuzğundur. Maṭmaḥ-ı naẓarları ḥuṭām-ı dünyâ ve işleri gücleri rızḳ ü riyādur. Şūfī geḳinürler derūnlarında şafâ yok ḥalḳa ‘arz-ı ḥācet ve izḥār-ı fuḳarâ iderler ḳalblerinde ğinâ yok bī-ma‘ nâ da‘ vālar iderler ve ḥalḳ bize mu’teḳid degül deyü muttaşıl şekvâlar iderler. Bu maḥalde mezkūr olan cevāb su’āle muṭābıḳ degüldür diyenler bu taḥḳīḳden ğāfildür (Redd-i Seydī ‘Alīzāde). Ḥülāşa-i kelām ḥaḳīḳat-ı taşavvuf setr-i ḥāl ve terk-i ḳīl ü ḳāldür dimekdür. Ḳıṭ‘ a:

⁶⁸⁷ Kur’ān-ı Kerīm, Haşr 59/14: “...Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağınaktır...”

⁶⁸⁸ “Şekil değışikliği mide (yemek) içindir.”

چو هر ساعت از تو بجایی رود دل

بتنهایی اندر صفایی نبینی

Senüñ qalbün ki her laḥza ve her sā'at bir yere gide ya'nī cem'iyet-i ḥāṭiruñ olmayup tā'ir fikr-i perīṣānuñ her dem bir encümende her laḥza bir mekānda sā'ir ve cilveger ola tenhālīkda şafā görmezsin ve her ne kadar ḥalvet ü 'uzlet itseñ quyūd u tefriqadan ḥalāş bulmazsin. *Be-tenhāyī ender* 'ibāreti *be-şükr ender* gibidür *ender tenhāyī* taqdirindedür.

کرت مال و جاهست و زرع و تجارت

چو دل باخدايست خلوت نشینی

Eger zāhirde māl ü cāh ve devlet ü zirā'at ve ticāret ile ālūde ve her ne deñlü tefriqa ve quyūda mübtelā ve rubūde olsañ gönlün Ḥaḡ ile olıcaḡ ma'nāda ḥalvet-niṣīn ve 'uzlet-güzīnsin ve ⁶⁸⁹ رَجَالٌ لَا تُلْهِیْهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنِ ذِکْرِ اللَّهِ mişdāqınca kesret içinde vaḥdet ve encümende ḥalvet maḡāmina vāşıl olup şuḡul-i zāhiri teveccüh-i bāṭınuña māni' ve rabṭ-ı ḥāṭır ve ḥıfz-ı nisbetde bir zerre fütür vāqi' olmazdur. *Ḥalvet-niṣīn* vaşf-ı terkībīdür. Ba'z-ı şurrāḡ bunu daḡı cā'iz görmiş ki vaşf-ı terkībī olmayup ḥalvet ü tenhā oturursın dimek ola ḡafī degüldür ki ḡilāf-ı zāhirdir (Redd-i Şem'ī).

ḤİKĀYET: یاد دارم که شبی در کاروانی همه شب رفته بودم و سحر برکنار همیشه خفته

Ḥāṭırumdan gitmezdür bu kışşa ki (168^a) bir gice bir kārban içinde bile bulunup şabāḡa dek piyāde gidüp seḡer vaḡtinde bir mişe kenārında yatup istirāḡat itmiş idüm. *Erbāb-ı şurīde ke drān seḡer ḡemrah ma bud ne're bzd v rah biyāban krfat v yk nefis āram niāfat*. ḡālden bir 'āşıḡ-ı şūrīde ol seferde bizüm ile refīḡ ü ḡemrāḡ idi ḡemān ol ḡinde vecd ü ḡāl ḡalebe idüp bir na'ra urdı ve 'azm-i beyābān idüp muttaşıl cūş u ḡurūş üzre olup bir laḡza ārām u qarār bulmadı ya'nī ḡāmūş olmadı ba'z-ı şurrāḡ cevelāndan ya'nī tek ü pūdan ḡālī olmadı ma'nāsına ḡaml itmiş maḡāma mülāyim olan ḡāmūş olmadı ma'nāsıdur. *چون روز شد گفتمش این چه حالتست*. Gündüz olduḡda şūrīdeye eyitdüm bu ne ḡālet idi ki seḡer vaḡtinde sende şudür itdi.

⁶⁸⁹ Kur'an-ı Kerim, Nür 24/37: "Bunları, ne ticaret ve ne de alışveriş Allāh'ı anmaktan alıkoyar..."

گفت بلبلان را دیدم که بنالشی درآمده بودند از درخت و کبکان از کوه و غوکان از آب و بهایم از بیشه

Şūrīde baña cevāb virüp eyitdi: aşlı bu idi ki gördüm ki bülbüller dirāhtdan ve keklıklar tağdan ve kırbağalar şudan ve hayvānāt ü behā'im mişezārdan nālīş ü feryāda ve lisān-ı hālle ezkār ü evrāda āğāz itmişler idi.

اندیشه کردم مرآت نباشد همه در تسبیح رفته و من بغفلت خفته Fikr ü mülāhaza eyledüm gördüm

ki bu deñlü mevcūdāt ü hayvānāt cümlesi Haq te'ālā hazretin zıkr ü tesbīhe meşğül

olalar ben h'āb-ı gāfletde olmağ aşlā mürüvvet degül. Kıt'a: *دوش مرغی بصبح می نالید*

Dün gice bir mürğ şabāha dek feryād ü nāle eyledi. *عقل و صبرم ببرد و طاقت و هوش* Ol

mürğüñ nālīşi benüm 'aql ü şabrumı ve tākāt ü hūşumı zā'il itdi anuñçün bī-ihtiyār

benden bu maqūle güftār ve evzā' ü eṭvār zuhūr itdi.

یکی از دوستان مخلص را

مگر آواز من رسید بگوش

İttifākan muhlīş aḥbābdan biri benüm āvāzumı gūş itdi ve mestāne harekāta āğāzumı gördi.

(168^b) گفت باور نداشتم که ترا

بانگ مرغی چنین کند مدهوش

Mücerred bir mürğüñ şadāsı seni tā bu mertebe medhūş ve pür-cūş ü hurūş itdügüne

i'tikādum yoğdur ve ol qadar ehl-i hāl olduğıñı ihtimāl virmezın deyü harekātumı

ca'l ü riyāya ve kelimātumı hezel-i bī-ma' nāya ḥaml itdi.

گفتم این شرط آدمیت نیست

مرغ تسبیح خوان و من خاموش

Ben eyitdüm: mürğ tāt ü 'ibādet ile mükellef degül iken zıkr ü tesbīhe meşğül ola

ve ben tāt için maḥlūḳken baṭṭāl ü ḥāmūş olmağ şart-ı insāniyyet ve muḳtezā-yı

mürüvvet degüldür. *İn* lafzı mışrā'-ı şānīnūñ mazmūnına işāretdür ḥafī olmaya ki bu

kıt'ada münderic olan kelimāt-ı pür-nikāt maqāma mülāyim olup ol şūrīdenūñ lisān-ı

hālinden sevğ olunmuşdur.

ḤİKĀYET: *وقتی در سفر حجاز طایفه جوانان صاحب دل همدم و همقدم من بودند* Bir zemānda

Ka'be yolında bir bölük ehl-i dil cüvānlar baña yoldaş ü hem-dem ve pādaş ü hem-

ḳadem olmışlar idi ya‘nī piyāde muşāḥabet iderek giderdük. *وقتھا زمزمه کردندى* Gāhī ol cüvānlar nağme vü zemzeme ve terennümāt ü elḥān iderler idi

و بيتى چند محققانه بگفتندى ve na‘t ü tevḥīde müte‘allik muḥaḳḳikāne ba‘z-ı ebyāt oḳurlardı. *و عابدى در سبيل* Yolda ya‘nī ol ḳāfilede bir ‘ābid ü zāhid var idi

درويشان بود و بيخبر از درد ايشان dervişlerüñ ḥāline münkir ve anlaruñ derdinden bī-ḥaber idi. *تا برسيدم بنخيل بنى هلال* Tā bu ḥālle Benī Hilāl ḥurmālığı dimekle meşḥūr mevzi‘e irişdük. Ba‘z-ı nüsaḥda *tā biresīdem ḥayy benī hilāl* vāḳi‘ olmış. *Hayy* ḳabile ma‘nāsınadır. *عرب بدر آمد* İttifāḳan ‘Arab ḳabilesinden bir ḳaraca oḅlancık çıḳa geldi.

و آواز بر آورد که مرغ از هوا در آوردى Megerkim ol küdek-i siyāḥ ḥoş-āvāz imiş. Bir ḥüb nağme itdi ki hevādan ḳuşları yere indürdi ya‘nī hevāda uçan ḳuşlar gūş itse müte‘eşşir olur idi. (169^a) *اشتر عابد را دیدم برقص درآمد* Ol zāhid-i ḥuşḳuñ devesin gördüm ol elḥānuñ lezzet ü te‘şīrinden raḳşa geldi ya‘nī muttaşıl ḥareket ve ıztırāb üzre oldı. *عابد را بینداخت و راه بیابان گرفت* ‘Āḳibet zāhidi yere çaldı ve beyābān yolın tıttı gitdi. *ای شیخ در حیوانی اثر کرد و ترا اثر نمی کند* Zāhide eyitdüm: ey şeyḫ āvāz-ı ḥüb buncılayın ben cüvāna bile te‘şīr eyledi. Ma‘a-zālik sen kendüñi insān ḳısından ‘add idersin saña eşer itmez keşāfet-i ḫabī‘ atıñ gitmezdir. Ba‘z-ı şurrāḥ bu kelāmuñ istifhām olmasın daḫı cā‘iz görmiş līkin fehmden ba‘iddür. Nazm:

Seḫer bülbüli baña ne didügin bilür misin مرا آن بلبل سحرى

Sen kendüñ ne maḳūle ādemsin ki ‘ışḳdan bī-ḥabersin چه آدمیى كز عشق بیخبرى
didi. *Hod* lafzınuñ taḫḳīḳi *Yā vefā ḥod nebūd der-‘ālem* didügi maḫalde geçdi. Ba‘z-ı şurrāḥ te‘kide ḫaml idüp ‘arabīde انت نفسك⁶⁹⁰ ḳabālındendür dimiş bī-vech degüldür redd idenler ta‘aşşub itmişdür vāḳi‘ budur ki bu maḫalde mezkūr olan *ḥod* lafzı Türkide müsta‘mel degüldür. *اشتر بشعر عرب در حالتست و طرب* Elḥān-ı ‘arab ile deve bile ḫālet ü ḫarabdatur ya‘nī ḫālet-i ‘ışḳ te‘şīr idüp vecd olup raḳş ü semā‘ eyler. *Tarab* şevḳ ma‘nāsınadır. Üştür ḳıḫār elḥān-ı ‘arab ve ebyāt ü eş‘ār ile ne mertebe ḫarabnāk ve def‘-i kesel idüp ḳaḫ‘-ı mesāfede nice cüst ü çālāk olduḅı sefer-i ḫicāz

⁶⁹⁰ “Sen kendin”

idenler müşâhede vü idrâk iderler. *گر نوق نیست ترا کژ طبع جانوری* Bu mertebeden şoñra eger senüñ ol vâdide zevk ü şevküñ ve luţf u mezâķuñ yoğise muħaķķaķ belki kec-ţab‘ cānversin ve behā`imüñ ġāyet kemterisin kendüñi ķaţ‘ an ādem ħisābına şayma. *Kec* lafz-ı cımle ve jā-yı fārisī ile egri ma‘nāsınadır ba‘z-ı şurrāħ cımle olmaķ sehv itmişler. Molla Cāmī Ĥazretlerinüñ (169^b) *Silsile* ‘sinde vāķi‘ olmışdır. Nazm:

در ادایش مکن دهان کج کج
حرفهایش اداکن از مخرج

Bu nazmuñ baħrı ġayr-ı ma‘hūd olup ‘arüz bilmeyenlere nā-mevzūn gibi görünür. Ba‘z-ı ehālī-i ā‘cāmdan mesmū‘um budur ki Şeyħ Sa‘dī Ĥazretleri bu kitābında cemī‘-i buħūr ü āvāzında olan nazmı ĩrād itmişdür zarūrī bu makūle buħūr daħı mezkūr olmışdır didiler ammā cümle-i buħūr-ı Gülistānda mezkūr olduğı ma‘lūm degüldür. Beyt:

شتر را چو شور و طرب درسرسست
اکر آدمیرا نباشد خرسست

Şütürüñ başında ķünkü şūr u şeğab ve nihādında zevk ü şevk ü ţarab olmaķ cā‘iz ola eger kendüyi ādem bilen kimsede bu ħālet bulunmazsa şütürdan kemter belki ħarābterdür. Ba‘z-ı fuķahā dimişler ki bir şabī bāliğ olduķda ‘uķalādan mı olur mecānīnden mi ‘add olunur bilmek murād olsa bir ħoş elħānı getirüp ħoş⁶⁹¹ āvāzla nağamāt ü terennümāt itdüreler eger bī-iħtiyār meyl ü teveccüh izħār iderse meşelā ağlarken diñerse delālet ider ki ol ma‘şūm-ı pāk ‘uķalā-yı zevī‘l-idrākdan ola eger ķaţ‘ an iltifāt itmezse ve müte‘eşşir olup meyl göstermezse ‘aқldan maħrūm olduğı ma‘lūm olur. Şi‘r-i ‘arabī:

وَ عِنْدَ هُبُوبِ النَّاشِرَاتِ عَلَى الْحِمَى
تَمِيلُ غُصُونُ الْبَيَانِ لَا الْحَجْرُ الصَّلْدُ

Himā ħā-yı mühmelenüñ kesri ve mīm-i muħaffefenüñ fetħi ile mirī ķorı ma‘nāsınadır bu maħalde muţlaķ şahrā ve bāğ ü rāğ ma‘nāsı maķşūddur. Hevāda seħābı neşr itdüğüçün riyāħa *nāşirāt* tesmiye olunur. *Hübüb* ismüñ ma‘nāsınadır. *Bān*

⁶⁹¹ ħoş (K): ħüb (HP), (HM)

bā-yı muvahhade ile kavaḳ ü çınara şebîh bir cins eşcârdur ki bir yerde olur bu maḳâmda muṭlaḳâ tâze eşcâr murâddur. *Ġusûn* ġayn-ı mu‘cemenüñ ve şâd-ı mühmelenüñ zammıyla ġuşnuñ cem‘ idür şâh ma‘nâsınadır. *Salḍ* şâd-ı mühmelenüñ fethiyle ve lâmuñ sükûniyle ve dâl-ı mühmele ile yâbis ü muḳkem ma‘nâsınadır ya‘nî şahrâda rûzgâr esdükde tâze eşcârüñ budakları (170^a) mâ‘il ü müteḥarrık olur yâbis eşcâr u aḥcâr kısmı ḳaṭ‘an müte‘eşşir ü müteḥarrık olmazdur. Kışşadan ḥişşe budur ki şavt-ı ḥüsnden ṭab‘-i selîm erbâbı mütelezziz olur ḳulüb-ı ḳâsiye ve nüfûs-ı zâyi‘aya hergiz te‘şîr itmezdir. Ḥadd-ı zâtında ṭabî‘at-ı insân naġamât-ı mevzûne ile me‘nûs ve te‘şîr-i şavt-i ḥüsn bahâ‘imde bile maḥsûsdur. Kendüyi âdem şanup müte‘eşşir olmayan ve şavt-ı ġurâbla elḥân-ı bülbüli fark itmeyen bî-temyizler insân-ı kâmil nazarında ḥayvândan alçaḳ belki ḥımâr-ı muṭlaḳdur.

من لم يحركه الربيع وأزهاره والعود وأوتاره فهو فاسد المزاج يحتاج الى العلاج⁶⁹² Naġamât-ı mevzûne ve elḥân-ı laṭîfe ile ervâḥ ü nüfûs mâbeyninde münâsebet-i rûḥâniyye olup cân ü cenânda te‘şîr-i ‘acîb ve infi‘âl-i ġarîbi olduğına delâlet ider. Ḥikâyât ü nevâdir ḳatı çokdur. Ba‘z-ı meşâyiḥden menḳûldur dimiş ki bir zemânda bâdiyede bir şaḥşuñ menziline miḥmân oldum gördüm ki evi yanında birkaç deve ölmüş yatur ve bir ḳara ḳul bir küşede ḳayd ü bendle baġlu ṭurur bî-çâre beni göricek tazarru‘ ü niyâz idüp eyitdi: efendimüñ misâfirisin elbette her ne recâ eyleseñ ḳabûl ider sözüñ redd itmezdir luṭf ile şefâ‘at idüp beni bu girdâbdan ḥalâşa himmet eyle. Ben daḫı merḥamet idüp şâḥib-i ḥâneye eyitdüm: Benüm ḥâṭırum içün bu müstemendi bendden ḥalâş idüp ġünâhın ‘afv eyle ve illâ ṭa‘âmuñ yimezin ve ġöñlüm ḥoş olmazdur. Ḥerîf eyitdi: bu ziyânkâr-ı rû-siyâhuñ ġünâhı ‘azîm ve müsteḥaḳḳ-ı ‘azâb-ı elîmdür. Çok mâlum telef idüp beni faḳîr itmişdir. Ben eyitdüm: şuḳı nedür. Eyitdi: bu bed-baḥt-ı nâkes ḥoş-elḥân ve ḥüb-nefesdür bu develere ḥadden ziyâde bâr-ı girân ve eşḳâl-ı bî-kerân taḥmîl idüp muḳkem sürmiş bî-çâreler bunuñ şadâsı ile şevḳe gelüp bî-ḥod olup nice gitdüklerin bilmeyüp bir günde üç ġünlük (170^b) mesâfe ḳaṭ‘

⁶⁹²İmam Gazzâlî: “Baharın ve çiçeklerin ud’un ve tellerinin etkilemediği kimsenin mizacı o kadar basittir ki, ilacı yoktur.”

itmişler hemân menzile geldükleri gibi bār-ı hayâtların yere şaldılar ve raht-ı vücûdların ser-menzil-i ‘ademde bıraktılar kaldılar benüm sebab-i ma‘âşum bunlar idi. Bunların arkasında huzûr ider geçinürdüm şimdi hâlüm diger-gün oldu. Bu cevân-merg beni bu hâle kodı. Bilmez idüm ki nice haqqından gelem ammâ çünkü recâ eyledün günâhından geçdüm ve saña bağışladum ve fi’l-hâl bendden çıkarup baña teslim eyledi şabâh olduğda gönlüm istedi ki gulâmı diñleyüm herife söyledüm gulâma emr eyledi ref’-i sadâ vü âgâz hidâ itdi ol maħalde kuyıdan şu çeker bir deve var idi müte’essir olup cûş u hurûşa geldi ve bendlerin kırıp vecd olup yüzi üzre düşdi. Haqqâ ki cemî‘-i ‘ömrümde ancılayın hoş-âvâz diñlemiş degül idüm. Ben daħı bir vechle müte’essir oldum ki düşüp ‘aqlum gitdi zevkümden şevkle cân vire yazdum herîf benüm bu hâlümü görüp gulâma sâkit ol deyü işâret eyledi. Hülâşa-ı kelâm elhân-ı laṭife ṭibâ‘-ı şerîfeye te’şîr itdügi bahâyime bile vâzih ü rûşendür. Mısrâ‘: Bunı inkâr iden mukâbirdür. Ammâ haq budur ki nâ-sâz ü bed-âvâz daħı mühlik ü cân-güdâz olup mezâk ehli şabr u taħammül itmege çâre yokdur. Mısrâ‘: Rûz-ı rûşen gibi bu zâhirdür. Meşnevî: *بنكرش هر چه بينی درخروشست* Bu ‘âlemde gördüğün mevcûdâtın cümlesi Haq te‘âlâ hazretinün zikr ü tesbîhi ile cûş u hurûşdadur. *دلی داند ازین معنی که گوشست* Bu ma‘nâdan bir dil haberdârdur ki gûşdur. Bu maħalde olan mübâlağa erbâb-ı belâğata hafî degüldür ser-tâ-pâ gûşdur dimekdür. Ba‘zılar bu ma‘nâdan gâfil olup *û-râ gûşest* taqḍirinde tutup kulağı vardur deyü ta‘bîr itmiş. *Ez-în* lafzı *dâned* lafzına müte‘allikdür. Ba‘z-ı şurrâh *ez-în* bedeli *der-în* lafzını ihtiyâr idüp *dilî dâned ki der-în ma‘nâ gûşest* taqḍirindedür bunu şol dil bilür ki anuñ bu ma‘nâda kulağı vardur deyü şerh itmiş tekellûf (171^a) irtikâb eylemiş ma‘nâ-yı maqşûda vâşıl olmamış. *نه بلبل بر گلش تسبیحخوانیست* Haq te‘âlâ cenâbına ancak gül üzre bülbül tesbîh-ḥân degüldür. Ma‘nâda zamîr-i şîn *tesbîh-ḥân* lafzına muttaşıldur zarûret-i vezn için taqḍim olunup *gûl* lafzına muttaşıl olmışdur. Ba‘z-ı şurrâh bu ma‘nâdan gâfil olup: *وردالله تعالى مستحاً فقط* deyü tefsîr itmişdür (Redd-i Sürûri). *که هر خاری بتسبیحش زبانیست*. Belki gülşende her ḥâr Haq te‘âlâ hazretinün tesbîhinde bir zebândur.

Meşnevî:

همه ذرات عالم همچو منصور
تو خواهی مست گیر و خواه مخمور
درین تسبیح و تهلیلند دائم
بدین معنی همی باشند قائم
اگر خواهی که گردد بر تو آسان
و ان من شیء را یک ره فرو خوان⁶⁹³

Hülâşa-ı kelâm ⁶⁹⁴ وَ إِن مِّن شَیْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ -i mevcūdāt hâliq-i kâ'inât
hâzretine tesbîh ü münâcâta meşğul olduğımı beyân ü i' lâmdur. Nazm:

Gönüller tende fikründe lisânlar ser de zikründe

Senün yâdunda derdliler eger maḥfî eger peydâ

ḤİKÂYET: Pâdişâhlardan birinün
‘ömri âḥir olup ol ḥânedândan kâ'im-i maḳâm olacaḳ ve ol dūd-mânden vücudı ile
mülk ü millet nizâm ü intizâm bulacaḳ veliyyü'l-‘ahd bulunmadı. Ol ḥânedândan
kendü maḳâmına kâ'im ve ol dūd-mânden memleket ḥalḳına ḥâkim olacak bir
veliyy-i ‘ahdi ḳalmadı. *Sipürî şod* demek temâm oldı dimekdür sîn-i mühmele ve bâ-
yî ‘acemînün zammı iledür.

وصیت کرد که بامدادان نخستین کسی که از در شهر در آید تاج پادشاهی بر سر وی نهید و تفویض مملکت
بدو کنید

Vaşiyyet idüp didi ki ‘ale’s-ṣabâḥ ya‘nî vefâtumdan şoñra irtesi şehrün ḳapusından
içerü muḳaddem her kim dâḥil olursa pâdişâhlıḳ tâcını anuñ başına vaz‘ eyleñ ve
memleketi aña tefvîz ü teslîm idüp pâdişâhlıḳa ḳabûl idün ḥafî degüldür ki:

(171^b) ملك مرده شد deyü ta‘bîr iden şâriḥün murâdı daḥı hemîn bu
ma‘nâdur mevte şeb ile taḳyîd ü taḥşîş maḳşûdı degüldür. كما توهمه

⁶⁹³ Mahmūd Şebüsterî, Gülşen-i râz: “Alemdaki bütün zerrelere, Mansur gibidir; Sen istersen onlara sarhoş söyle, ister mahmur!.. Bu tesbihi (Allâh’ı tenzih etme), bu tehlihi (Allâh’tan başka ilâh yoktur - Lâ ilâhe illAllâh) dile getirmedeler...Tümü, bu anlamla iç içedir her zaman!.. Eğer kolayca anlamak istersen. “Hiçbir şey yoktur ki..” ayetini bir kez daha oku!..”

⁶⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ 17/44: “...O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur....”

اتفاقاً اول کسی که از در شهر درآمد گدایی بود که در همه عمر لقمه لقمه اندوختی و رقعه بر خرقة دوختی

İttifākan ibtidā şehre gelen bir faķīr idi ki cemī‘-i ‘ömrinde iki loķmayı bir yerden ele getürmeyüp ve pāre pāre yamalu köhne hırķadan ğayrı bir libās görmemiş idi. Ruk‘a lafzı bu maħalde pāre ve yama ma‘nāsınadır. Ba‘z-ı nūsahda *hırķa ber-hırķa* vāķi‘ olmışdır bu ma‘nā murāddur. Hāşılı kemāl mertebede faķīr idi dimekdür. Endūhten kesb itmek ve kıazanmak ma‘nāsınadır. Duhten dikmek ma‘nāsınadır yā‘lar hikāyet içündür. [Melik] ارکان دولت و اعیان حضرت وصیت ملک ve kesrü‘l-lām. اورند Erkān-ı devlet pādīşāhuñ vaşıyyetin yerine getürdiler.

ملک [Mülk] Be-zammü‘l-mīm ve sükünü‘l-lām. Saltanat ü خزاین بدو تسلیم کردند Be-zammü‘l-mīm ve sükünü‘l-lām. Saltanat ü hazıneyi aña teslīm itdiler. درویش مدتی مملکت راند Dervīş sultān bir müddet saltanat sürdi. Gerden تا بعضی از امرای دولت گردن از طاعت او بیچانیدند Gerden kāf-ı fārisī ile boyun ma‘nāsınadır ya‘nī tedbīr-i memleket emrinde taķşīri bir řabaķaya vardı ki ümerā-yı devletden ba‘zı aña ‘ışyān itdiler mütāba‘at ü itā‘atinden rü-gerdān oldılar و ملوک دیار هر طرف بمناعت برخاستند ve eřrāfda olan pādīşāhlar anuñla nizā‘ ü cidāle ve muhārebe vü kıtāla ‘āzım ü kıā‘im oldılar و بمقاومت لشکر آراستند ve anuñla muķābil olup ceng itmege techīz-i ‘asker itdiler و رعیت بهم برآمدند ve bi‘l-cümle ‘ālem herc ü merc olup sipāh ü ra‘ıyyet perīşān ü mużtaribü‘l-hāl oldılar.

(172^a) برخی از بلاد از قبضه تصرف او بدر رفت (172^a) برخی از بلاد از قبضه تصرف او بدر رفت Ba‘z-ı bilād kıabza-ı taşarrufından kııķup (172^a) düşmen eline düşdi. درویش ازین واقعه خسته خاطر همی بود Dervīş sultān bu ğuşuşdan perīşān-dil ve ğasta-ğātır idi ne idecegin bilmez idi.

درویش سولطان او gedalığı Dervīş sultānuñ gedalığı zemānında muşāğıb ü hem-demi olan yārān-ı kıadımnden biri seferden geldi.

اورا در چنان مرتبه دید و گفت Hērifı gedālık ğālınde kıoyup ğitmiş idi ğelüp memlekete pādīşāh olmuş bulıcaķ tehniyet kıaşd idüp eyitdi.

ممنت خدای را عز و جل که بخت بلندت یآوری کرد و اقبال رهبری Minnet Ğudāya ki bağt-ı bülend ve řālī‘-i ercümend saña i‘ānet eyledi ve devlet ü ikbāl reh-berlik itdi.

Tā gülüñ hārdan ve hār ayaguñdan çıkdı ya' nī faqr ü felâketden hâlâş olduñ *و بدین پایه رسیدی* ve bu mertebeye irişdüñ. *إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* ⁶⁹⁵ Hâk celle ve 'alâ buyurmuşdur ki her 'usrüñ yüsri ve her teraḥüñ feraḥı ve her şiddetüñ fereci vardır⁶⁹⁶. Hâfî olmaya ki Ḳur'ân-ı 'azîmde mezkûr olan cümle-i şâniye ba' z-ı müfessirîn kavlince te'sis ü istinâf olmağ üzere her 'usr yüsri-i maḥşûşa maḥrûn olmağa va'd-i cemîldür. 'Ulemâ-i me'ânî taḥkîk itmişlerdür ki bir lafza münker-i mükerrer mezkûr olsa şânî evvelüñ ğayrı olmağ câ'izdür. Ammâ ma' rife olsa evvelüñ ' aynı olur. *Yüsri-i evvelden murâd yüsri-i dünyâdur şâniden murâd yüsri-i âhiretdür. Hadîs-i şerîfde: لَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ يُسْرَيْنِ* ⁶⁹⁷ buyurulduğı bu ma' nâya maḥmûldur ya' nī bir 'usr iki yüsre ğalebe itmezdir ' âkıbet yüsri ğâlibdür kavli-i şâ'ir⁶⁹⁸ dağı bu tevcîh üzredür. Beyt: *إذا اشتدت بك العسرى ففكر في ألم نشرح* ⁶⁹⁹

فعر بين يسرين إذا فكرته فافرح Ḳur'ân-ı 'azîmde *ma'* lafzı ile ta' bîr olunmağda ne mertebe mübâlağa olduğı erbâb-ı belâğata rûşendür. Beyt: (172^b)

شكوفه گاه شکفتست و گاه خوشیده Şükûfe kısmı ğâh açılmış ğâh şolmuş olur. *Hûşiden* bi't-türki buruşmağ ya' nī şolmağ ve pej-mürde olmağdur.

درخت وقت برهنه است و وقت پوشیده Diraḥt bir zemân berg ü bārdan bürehne vü 'ârî ve bir zemân câme-i evrâk ü eṣmâr ve libâs-i şemerât ü ezhârla pûşide ve mütevârî olur. Ke-zâlik insân dağı teḳâlîb-i rûzgâr ve teşârîf-i leyl ü nehârla ḥâlden ḥâle münḳalib olur. Beyt:

Gâh zilletde ğâh ' izzetde

Geh felâketde geh sa' âdetde

⁶⁹⁵ Kur'ân-ı Kerîm, İnşirâh 94/5: “Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık vardır.”

⁶⁹⁶ Pes sen dağı bu maẓmûn-ı ḥikmet-maḥrûn mâ-şadağınca bu deñlü zamân çekdüğüñ âlâm ü şedâ'idüñ iz' âfla mükâfâtın gördüñ (HP), (HM): - (K)

⁶⁹⁷ Hadîs-i şerîf: “Bir zorluk iki kolaylığı yenemez.”

⁶⁹⁸ kavli-i şâ'ir (K), (HP): kavli-i şâriḥ (HM)

⁶⁹⁹ “Bela ve musibetler seni kuşattığında, İnşirah suresini düşün, her zorlukla beraber iki kolaylık vardır(bunu düşününce) rahatlırsın”

olur bi-irādetillāh te‘ālā. *گفت ای برادر تعزیم کن چه جای تهنیتست* Dervīş sultān eyitdi: ey birāder baña ta‘ziyet eyle ne tehniyet idersin⁷⁰⁰ ne tehniyet idecek maḥaldür ya‘nī ol gedālik zemānlarında pādişāh-ı vaḳt olup kendü başuma sultān idüm şimdi dünyānuñ belāsı başuma geldi derde giriftār oldum. Beyt:

Sultāna oldı salṭanat-ı dehr pāy-bend

Dervīş kendü başına sultān olup gezer

Beyt:

درویش را که کنج قناعت مسلمست

701 درویش نام دارد و سلطان عالمست

آنگاه که تو دیدی غم نانی داشتم Sen gördüğüñ zemānda ancaḳ bir aş ü itmek ğamında ve esbāb-ı ma‘āşımı tedārik itmek eleminde idüm *امروز تشویش جهانی* bugün dünyā ḫalkınuñ ḳaydında olup cihānuñ teşvīşine giriftārın. *Cihānī*’de olan yā vaḫdet içündür ba‘zılar nisbet içündür dimişler. Ba‘z-ı nūsahda *teşvīş-i cānī* vāḳi‘ olmuşdur. Meşnevī: *اگر دنیا نباشد دردمندیم* Eger dünyā olmaya ya‘nī māl ü menāle mālīk olmayavuz faḳr ü fāḳa ile ḫālümüz diger-gün ve ḫasta-hāl ü zebūn olmağa bā‘iş olur. *و اگر باشد بمهرش پای بندیم* Eger dünyāmuz olursa anuñ maḫabbeti ile pāy-bend ü muḳayyed oluruz. Beyt:

غلط کرده طلب کردیم جاه و سربلندی را

702 دریغا ما ندانستیم قدر دردمندی را

بلایی زین جهان آشوبتر نیست Bu cihāndan aşūbter bir belā daḫı yoḳdur ya‘nī bundan ziyāde (173^a) müşkil ü müşevveş nesne olmazdur. *که زیرا رنج خاطرست ارهست ورنیست* ki olsa belā ve olmasa belādur. Ḳıṭ‘a:

مطلب گر توانگری خواهی

جز قناعت که دولتتست هنی

⁷⁰⁰ ne tehniyet idersin (K): - (HP), (HM)

⁷⁰¹ “Dervīş namlı alemin sultanıdır ki kainat hazinesi ona verilmiştir.”

⁷⁰² “Yüksek mevki makamları talep ederek hata ettik; yazık ki biz dert sahibi olmanın kadrini bilemedik.”

Eger ğinā isterseñ ve fakırden ħalāş olam dirseñ ħanā'atden ğayrı nesne isteme zīrā ki ħanā'at bir münhazım-ı devlet ve hoş-güvār-ı ni' metdür. *Henī* fa'ıl vezni üzre hoş-güvār ü münhazım ma' nāsınadır bu maħalde zaħmetsiz ve meşakķatsiz dimekdir.

703 وفى القاموس الهنئى ماتاك بلا مشقة و هوهنئ سائغ و ساغ الشراب سوغاً سهل مدخله

Eger ğanī etek ile altun şaçarsa ya' nī bī-nihāye māl ü menāl taşadduķ iderse *Şaşım ki anuñ ħāline reşķ idüp şevābına nazār itmeyesin.* *Zīrā* ululardan çok işitmişem

صبر درویش به كه بئل غنى Aĝniyānuñ bezl ü infāķlarından dervişlerüñ şabırı rāciħ ü bihterdür. **Su'āl:** Eger su'āl olınsa ki şeyħüñ bu kelāmı ħadīş-i şerīfe muħālifdür zīrā peyĝamber 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki:

704 لا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَىٰ هَلَكْتِهِ فِي الْحَقِّ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا

Bu ħadīş-i şerīf Şaħīħ-i Buħārī ve Müslimde muşarraħdur ya' nī dünyāda reşķ ü ārzü idecek aşlā bir nesne yoķdur. İllā iki şaħşuñ ħāline reşķ olunur biri şol kimsedür ki Ĥaķ te'ālā aña vāfir māl vire ve fi-sebilillāħ şarf ü bezl eyleye. Biri daħı şol kimsedür ki Ĥaķ te'ālā aña 'ilm naşīb eyleye 'ilmi ile 'āmil olup 'ibādu'llāħ beyninde ħazā bi'l-ħaķķ ve tāliblelere ta'līm ü ifāde eyleye. Pes bu ħadīşden fehm olunur ki kāşķī benümde ğinām olup ben daħı bezl ü infāķ idüp şevāb ħāşıl ideydüm demek ve idenlerüñ ħāllerine reşķ ile nazār itmek cā'iz ola. **Cevāb:** Budur ki fazīlet-i fakırd ü ğināda (173^b) iħtilāf vardır ekābir-i ümmetden kimi fakırd cānibin tafđīl itmişdür ve kimi ğinā tarafın terciħ eylemişdür her birinüñ müdde'āsını te'yīd ider edille irād itmişlerdür. İħtimāldür ki ħazret-i şeyħ faķīr-i şābir ğanī-i şākirten efđal olmaķ mezhebin iħtiyār eyleye. **Қıт'а:**

Fuķarāya yeter bu devlet kim

Dile toħm-ı melālet ekmezler

Kimse ħarc itmez bu dünyāda

703 “Sözlükte şöyle geçer; meşaketsiz hazmedilen, kolay içilen”

704 Hadīs-i şerīf: “Yalnız şu iki kişiye ğıpta edilmelidir: Biri, Allāħ'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse, diğeri, Allāħ'ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse.”

Ahîretde hisâba çekmezler

Ve eger *نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحِ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ* ⁷⁰⁵ fehvâsınca mezheb-i âhîri ihtiyâr itdügi muqarrer ise eşkâl-i mezbûrdan cevâb bu vechledür ki hadîs-i şerîfde mezkûr olan mâldan murâd mâl-ı helâldür. Şeyhüñ maqşûdı mücerred zâhir hâline nazar itme ve mâl-ı helâl idügi ma' lûm olmadan şevâb tevaqqu' idüp reşk eyleme dimekdür. Beyt:

Reşk itme görüp sürh-i pilâvın ümerânuñ

Ĥûn-ı cigerinüñ eşeridür fuqarânuñ

Ĥafî olmaya ki hadîs-i şerîfde mezkûr olan lafz-ı ĥased reşk ü ĥibta ma' nâsınadır zîrâ ĥaĥîkat-i ĥased ĥaṭ' an cā'iz degüldür ĥased ile ĥibtanuñ farkı budur ki ĥased bir kimsenüñ zevâl-i ni' met ve intikâl-i devletin temennî vü tevaqqu' itmekdür. Ba' zılar andan gidüp kendüye geldügin istemek ile taqyîd itmişler. Ĥaĥ budur ki bu ĥayd lâzım degüldür belki e' ammdur ĥibta ve reşk aña dirler ki bir kimsenüñ ni' met ü devletin görüp kâşkî baña daĥı olaydı diye ve andan zevâlını temennî itmeye bu daĥı ma' lûm ola ki şol kimsenüñ zevâl-i devletin temennî itmek cā'iz degüldür ki ol devlete müsteĥaĥk ola ve illâ bî-istiĥkâk devlete vâşıl olan nâ-ĥabûllerüñ zevâl-i devletlerin temennî itmek mez'mûm olmaduĥın Râĥıb-ı İşfehânî beyân itmişdür.

اگر بریان کند بهرام گوری *Gūr* kâf-ı ' acemî ile bu maĥalde yaban eşegidür ki ĥulan ta' bîr iderler. *Behrâm* ' acem şâhlarından birinüñ ismidür ĥulan şaydına mâ'il ve ĥarîş olduĥiçün *Behrâm-ı Gūr* deyü şöhret bulmuşdur ya' nî eger Behrâm-ı pâdişâh bir ĥulan ĥurbân ve biryân (174^a) eylese *نه چون پای ملخ باشد ز موری* bir ĥarincadan çekirge ayaĥı miqđarı degüldür. Ĥülâşa-i kelâm bezl ü ' aṭâ ve cûd u sehâ ĥuşuşında bi-ĥasbi'z-zâhir neml-i muĥaĥkara nazar ricl-i cerâd celîlü'l-miqđâr olup ve Behrâm-ı ĥod-kâma nisbet kebîrû'l-cüsse bir ĥayvân ziyâde ĥaĥîr ve bî-i' tibâr olduĥı gibi fi'l-ĥaĥîka *وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ* ⁷⁰⁶ maşadâĥınca fuqarânuñ dervişâne bezl-i mevcûd idüp مملک السخی fehvâsıyla ' âmil olduĥları ' indallâh ehl-i dünyânuñ ĥisâb ü

⁷⁰⁵ Hadîs-i şerîf: "Salih olan mal salih olan adama ne güzel yakışır."

⁷⁰⁶Kur'ân-ı Kerîm, Haşr 59/9: "...kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.."

taşarruf ile şarf itdikleri dirhem ü dinârdan hezâr-bâr bihterdür. *Melah* mîm ü lâmuñ fethiyle ve hâ-yı mu‘ceme ile çekirgedür.

HİKÂYET: یکی را دوستی بود عمل دیوان کردی Bir kimsenüñ ehl-i divândan bir dostı var idi. *مدتی اتفاق دیدنش نیفتاد* İttifākan bir müddet ol dostını görmek düşmedi.

یکی گفت فلانرا دیر شد که ندیدی Bir kimse eyitdi haylî zemândur fülân kesi görmediñüz. *کفت من اورا نمی خواهم که بینم* Ol kimse eyitdi ben anı görmek istemezsin.

قتضارا از کسان او یکی حاضر بود کفت چه خطا کرده است که از دیدن او ملولی İttifākan ol kimsenüñ müte‘allikâtından bir şahş meclisde hâzır bulınup eyitdi ol dostuñuz ne hıta itdi ki anı görmekten uşanup ma‘rağ ü müteneffirsin. *Kazâ-râ* lafzı bunuñ emşâli mevâzı‘da kazâ-yı ilâhî dimekdür ittifākan diyecek yerde isti‘mâl olunur.

کفت خطایی نیست اما اهل دیوانرا وقتی توان دید که معزول باشد Ol kimse eyitdi hiç bir hıtası yokdur ve şoğbetine kemâ-kân meyl ü rağbetümüz muğarrerdür ammâ hadd-ı zâtında dīvân hıdmetinde olan ihvânı murād üzre görmek ma‘zûl olduğı zemânda müyesser olur zîrâ şimdi dīvân hıdmeti ile muğayyeddür. Keşret-i meşâlih ve tezâhüm-i eşğâlden (174^b) hâlî bulunmazdur ki şafâ-yı hâtır ve ferâğ billâh muşâhabete mecâl ola kaydluya şoğbet harâmdur dirler meşel-i meşhûrdur.

و مرارحت خویش در رنج او نمی باید Mağzâ kendü hazzum için aña zağmet virmek münâsib degüldür. Kıt‘a:

در بزرگی و دارکیر عمل

ز آشنایان فراغتی دارند

Manşib ehli ve dīvân halkı ‘izz ü câhları ve ğurūr u sürûrları eyyâmında ve hıdmet-i dīvân ve ‘amel-i sultân ğavğasıyla tağayyüd ü ibtilâları hengâmında ahibbâ ve âşdikâdan zarûrî ferâğat ider zîrâ ihtilâğ ü mu‘âşeret itmege vağtleri müsâ‘ade olmazdur. Ba‘z-ı nüsağda *dâr ğîr ü ‘amel vâv-ı ‘atıfla vâқи‘* olmışdur.

روز درماندگی و معزولی

درد دل پیش دوستان آرند

‘Azlleri ve ‘aciz ü felâketleri zemânında dostlar huzûrına gelüp derd-i derûnların ‘arz iderler. Muğaşşal manşib ehlini hemân ‘azlleri hâlinde görmek gerekdür.

ḤİKĀYET: ابو هريره رضى الله عنه هر روز بخدمت مصطفی صلی الله علیه وسلم آمدی

Şahābe-i kibārdan ḥazret-i Ebū Hüreyre raḍıyallāhu te‘ālā ‘anh peygāmbere ‘aleyhi’s-selām ḥıdmetine hergün gelürdi. *گفت يا ابا هريره زرنی خباً تردد خباً*. Peygāmbere ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām eyitdi: Yā Ebā Hüreyre beni gün aşırı ziyāret eyle ki saña maḥabbet ziyāde ola *يعنى هر روز میا تا محبت زیاده کرد*. *Gerded* kāf-ı ‘acemī ile geşten lafzından muzāri‘dür şod ma‘nāsınadır. *Zür* kelimesi zā-yı mu‘cemenüñ zammı ve rā-yı mühmelenüñ süküniyla زار یزور’dan emr-i ḥāzırdur. *Gıbb* ğayn-ı mu‘cemenüñ kesri ve bā-yı muvaḥḥadenüñ teşdīdi ile ma‘nāsı bir gün gelüp bir gün gelmemekdür. Ba‘zılar haftada bir kerre gelmekdür didiler ve ba‘zılar muṭlaqā kıllet-ı iḥtilāṭ ma‘nāsınadır didiler. Ba‘z-ı şurrāḥ muşannefüñ tefsiri kavlı-i āḥiri iḥtiyār buyurdıkların iş‘ār ider dimişler. *Tezdid* kelimesi izdiyād lafzından (175^a) muzāri‘ meczūmdur emrüñ cevābidur. Her gün gelmeyüp gāḥice ziyāret itseñ ziyāde maḥbūb olursın dimekdür.

صاحب دلی را گفتند بدین خوبی که آفتابست نشنیده ایم که کس او را دوست گرفته است و عشق آورده

Erbāb-ı dilden birine eyitdiler āftābuñ bu mertebe ḥüsn ü leṭāfeti var iken ḥiçbir kimse aña maḥabbet idüp ‘aşık olduğı mesmū‘ muz degüldür ḥikmet nedür. *Āftāb ki bedīn ḥübīst* taḥdīrindedür. *گفت از برای آنکه هر روز می توان دید*. Ol ehl-i dil eyitdi: sebebi budur ki herkes anı her gün görmek müyesserdür.

مگر در زمستان که محبوبست و محبوب Meger kış faşında ki verā‘-i ḥicāb-ı seḥābda mütevārī vü mestūr ve ā‘yen-ı nāsdan maḥfī ve ğayr-ı manzūr olduğı sebebden maṭlūb ü mergūb olur. Ba‘z-ı şurrāḥ *bedīn ḥübī ki āftābest* ‘ibāretin ای لها حسن فائق

deyü tefsir idüp ba‘dehu i‘tirāz itmişler ki bu muḥaddeme müselleme degüldür. Zīrā āftābda nūr-efşān olmağdan ğayrı esbāb ḥüsn ü melāḥatde ḥiç bir nesne yokdur ammā ḥafī degüldür ki ol ‘ibāretden cemī‘-i cihāt ḥasebi cāmī‘ olmağ ma‘nāsı münfehım degüldür velīkin kimse aña ‘aşık olmaz didüğü muḥaddeme men‘ olunsa ba‘id degüldür āftāb-perestlerüñ ‘ışğ u maḥabbetleri gün gibi meşhūrdur. Kıt‘a:

بدیدار مردم شدن عیب نیست Kimseyi görmege gitmek ve dost dostı ziyāret itmek ‘ayb degüldür belki müsteḥab ü mendūbdur. *Soden* bu maḥalde refthen ma‘nāsınadır.

ولیکن نه چندان که گویند بس Velīkin ol deñlü olmaya ki yeter diyeler ve istiṣkāl idüp görmekten uşanalar meşel-i meşhūrdur ki keşret-i müşāhade sebab-i kılllet-i izzetdür.

اگر خویشتن را ملامت کنی

ملامت نباید شنیدن ز کس

Şurrāh bu beytüñ şerh ü beyānında ihtilāf itmişler bir şārih dimiş ki şartuñ cevābı maḥzūf olup mışrā^ç-ı evvel kelām-ı tāmdu ya^ç nī eger kendüñi taqşır-i ḥıdmet (175^b) ve hevā vü hevese mütāba^çat ile melāmet idesin ma^ç zürsın zīrā böyle itmezseñ ḥalkdan melāmet ü ta^çn işidüp cefā çekmek lāzım olur ve ḳabāḥat fehm olan kendüyi eşḥāşuñ ta^çn ü teşnī^çne mazhar ve ʿāmm ü ḥāsuñ la^çn ü taqrī^çne siper itmezdir. Ba^çzılar daḥı bu ma^çnāyı ḳabūl ü ihtiyār idüp līkin taqşır-i ḥıdmet ü mütābā^çat hevā vü heves ile taḳyīd olunmağı ma^çḳūl görmeyüp muṭlaḳ olup ʿāmm ü şāmil olmaḳ evlādur dimiş. Ba^çz-ı şurrāh daḥı dimiş ki eger keşret-i müşāhade vü muşāḥabet ile kendüñi melāmet eyleyesin öyle kimseden melāmet işitmeñ gerekmez. Zīrā ḥaḳīḳatde sen seni melāmet idersin ba^çdehu şārih-i mezbūr ḥāşiye-i kitābında dimiş ki bu beytüñ ma^çnāsı faḳīr şerh itdüğü üzre rüşendür ammā bu vechle daḥı ḳābildür. Eger kendüñi melāmet idesin ya^ç nī keşret-i müşāhadeden kendüñi men^ç idesin.

انتهی کلامه Hafī degüldür ki bu ma^çnālaruñ hiç biri rüşen degüldür belki maḳşūd budur ki eger ma^çḳūl fehm ve ḳabāḥat-şinās olup kendüñi melāmet idüp sebab olan keşret-i müşāhadeden kendüñi zecr idesin hiçbir kimseden söz işitmek lāzım olmayup istiṣkāl ḡā^çilesinden sālīm olursın vallāhu ā^çlem biş-şāvab.

ḤİKĀYET: یکی را از بزرگان باد مخالف در شکم پیچیدن گرفت Ekābirden birinüñ ḳarnında renc muḥālif peydā oldı ve طاقت ضبط آن نداشت بی اختیار ازوی صادر شد ve anuñ zabṭına ḳādir olmayup bī-ihtiyār andan zurāṭ vāḳi^ç ü şādır oldı.

اگرچه کردم اختیار نبود İ^ç tizār idüp ḥuzzār-ı meclise eyitdi: bu ḳabāḥati ihtiyārumla itmedüm. Beze bā-yı ʿarabī ve zā-yı mu^çcemenüñ fetḥiyle günāh ma^çnāsınadur hemze vaḥdet içündür ya^ç nī ʿamden şādır olmayan ḥuşuşda benüm üzerime aslā zenb yazmazlar (176^a) zīrā zenb ü işm ef ʿāl-i

ihtiyâriyeye mahşûşdur *و راحتی بمن رسید* ve ol riḥ-i fâsidüñ hurûcından baña bir râhat ü şafâ ḥâşıl oldı def^c-i şıķlet itdüm. *شما نیز بکرم معذور دارید* Siz daḥı luṭfuñuzdan bu huşûşda beni ma^czür tütup küstâhlıgumı ^cafv eyleñ. Kıṭ^c a:

شکم زندان بادست ای خردمند Ey merd-i ^cākıl ü dānā muķarrerdür ki insānuñ baṭını maḥbes-i riḥdür. *هیچ عاقل باد در بند* Hiç ^cākıl ḥabs-i riḥ itmezdür.

چو باد اندر شکم آید فرو هل Şöyle ki İttifāķan ķarınıñda yel peydā olup çıķmak teķāzā ide ve ıztırāb vire hemān ķap şalıver çıķup gitsün. *که باد اندر شکم باریست بر دل* Zirā ki baṭınında riḥ ķalbe bir bār-ı girāndur def^c-i şıķlet itmek gerekdür. *Hil* hānuñ kesriyle hiliden lafzından emr-i ḥāzırdur ḥafı olmaya ki lāzım olıcaķ zārūrī ve ıztırārī ve bī-ihtiyār şādır olan zarṭa varṭası lā be³se ķabilinden olduğı zāhirdür. Ḥazret-i şeyḫ ziyāde belāğat ķaşd itmişdür. ⁷⁰⁷ الله دره Beyt:

حریف تر شروی ناسازگار

چو خواهد شدن دست پیشش مدار

Muḥālif ü ma^ckūs ve ^cabūsü'l-vech olan şaḥş-ı menḥūs ķünki gitmek isteye öñine el tütma ya^cnī māni^c olma ķo gitsün varsun. *Nā-sāzkār* nā-muvāfiķ dimekdür. Bu ḥikāyenüñ ikinci bāba münāsebeti bu vechledür ki ehl-i meclisüñ birinden ittifāķan bu maķüle bir ḥadeş ü ķuşūr zūhūr u şudür itdükde ma^czür tütup izḥār-ı şamem ve iğmāz-ı ^cayn ile setr-i ^cayb u şeyn itmek aḥlāķ-ı dervişāndandır. Ḥātem-i āşamm kışşası ḥod mesāmi^c-i ^cālemyāna ṭolmuşdur. Ḥazret-i şeyḫ hezel ü muṭāyebe yüzinden gāhī ba^cz-ı kelimāt irād itmişdür ki zımnında nice dürlü ḥikem ü meşālīḥ ve mevā^c iz ü neşāyih mündericdür. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā ķuddise sırruhu (176^b) buyurmuşdur. Nazm:

بیت من بیت نیست اقلیمست

هزل من هزل نیست تعلیمست ⁷⁰⁸

⁷⁰⁷ “Allāh hayrını çoğaltsın.”

⁷⁰⁸ “Benim her beytim, beyit değil, bir mana iklimidir. Hezlim de hezl değil, talim için söylenilmiş sözlerdir.”

Ba'zılar bu ma' nādan gāfil olup dimişler ki bu hikāyet Hāzret-i şeyhūn muṭāyebāta müte'allik ba'z-ı te'līfātında ve risāle-i hezliyyātında meşūr ü mezkūrdur *Gūlistān* 'dan degüldür. Ba'z-ı nāsihler el-ḥāḳḳ idüp bu maḥalde irād itmişlerdür.

HİKĀYET: *از صحبت یاران دمشق ملالتی پدید آمده بود* Hāzret-i şeyh eydür ki bir zemānda Şām-ı şerīfde sākın ü muḳīm olduğum müddetde ittifāḳan yārānuñ şoḥbetlerinden bende bir keder peydā olmuş idi ya'nī incinmiş idüm. *Pedīd* lafzı bā-yı 'acemī ile zāhir ü āşikāre ma'nāsınadır *سر در بیابان قدس نهادم* ya'nī anları terk idüp Ḳudūs-i şerīf cāniblerine 'azīmet ü teveccüh itdüm ve başumı alup beyābāna düşüp gitdüm *و با حیوانات انس گرفتم* ve bir müddet insānla üns ü ülfeti terk idüp nevāḫī-i Şāmda ḥayvān-ı vaḥşīler ile muvāneset ü iḥtilāṭ eyledüm. *تا وقتی که اسیر قید فرنگ شدم* Tā şol zemāna dek ki Freng'e esīr oldum. *و درخندق طرابلس با جهودانم بکار کل بدآشتند* Ṭarābulus Şām ḥandaḳında baña yahūdīlerle irgādlik itdurdiler balçık taşıldılar.

تا یکی از روسای حلب که سابقه معرفتی که میان ما بود گذر کرد و مرا بشناخت

Tā şol zemāna dek ki vilāyet-i Ḥaleb a'yānından biri ki āšnālarımızdan idi. İttifāḳan oraya uğradı ve beni görüp bildi *و گفت ای فلان این چه حالتست و چگونه گذاری* ve eyitdi ey fülān ya'nī ey şeyh bu ne ḥāletdür ve bunda neden düşdüñ nedür ḥālūñ ve nice geçinürsin. *بن گفتم* Ben eyitdüm. *ا:*

همی گریختم از مردمان بکوه و بدشت

که از خدای نبودم بدیکری پرداخت

Ḥalkla mu'āşeret ü iḥtilāṭdan kaçup kūh ü deşte düşmiş idüm bu 'azīmetle ki Ḥudādan ḡayrı bir kimse ile ülfet ü muvāneset ve muḳārenet ü muşāḥabet itmeyem. *Ki* lafzı (177^a) rābıṭadur ba'zılar bu tevcīhi ḳabūl itmeyüp i'tirāz itmişler ki bu taḳdīrce *nebūdem* lafzı şīḡa-yı caḥd olmayup vāvuñ fethiyle şīḡa-yı nefy gerek idi ve *ki* lafzını ḥarf-i ta'līl olmaḡa ḥaml idüp böyle ma'nā virmişler ki zīrā Ḥaḳ te'ālā ḥāzretinden ḡayrı bir kimse ile baña muşāḥabet ü muḳārenet olmadı ya'nī māsivādan geçüp Ḥaḳdan ḡayrıdan el çekmiş idüm bu sebebden ḥalkdan kaçup kūh u beyābāna düşer idüm.

قیاس کن که چه حالت بود درین ساعت

که در طویله نامردمم بیاید ساخت

Ḥālā bir bölük ḥayvānātla muşāḥabet ü ihtilâṭ itmek lâzım geldi kıyās eyle ki ne ḥāletdür ve ne deñlü felâketdür. *Der-İn sâ‘at* lafzı sihr-i ḥelâl қаb̄ilindendür. Beyt:

دوستان پیش پای Yārān ü aḥbāb ḥuzūrında pāy-beste ve der-zencīr olup şeref-i şoḥbetleriyle müftenem olmaḳ *دربوستان* *با بیگانگان* *به که* *با* *بیگانگان* ile būsṭānda olmaḳdan yegdür. *بر حالت من رحم آورد* Ol ḥ̄āce benüm ḥālūme raḥm itdi

و *به* *و* *بنده* *دینار* *از قید* *فرنگم* *خلاص* *کرد* *و* *با* *خود* *بطلب* *برد* ve on altuna beni şatun alup Ḥalebe getürdi. *دختری داشت در عقد نکاح من در آورد بکابین صد دینار* Bir kerīmesi var idi yüz altun kābīn ile baña nikāḥ ü tezvīc itdi. *چون مدتی برآمد* Çün bu ḥāl üzre bir zemān geçdi.

دختر بدخوی بود Ol kız bed-ḥūy idi. *و سنیزه روی نافرمان بود* ve ser-keş ü ‘inādcı söz şutmaz idi. *و عیش مرا منقص داشتند* Baña dil uzatmaḡa başladı *زبان درازی کردن گرفت* ve ‘ayşımı mükedder ve beni rencīde ider oldı. *چنانکه گفته اند* Nitekim dimişdür⁷⁰⁹.

Meşnevī: *ز ن بد در سرای مرد نکو*: Eyü kimsenüñ ḥānesinde yaramaz ‘avrat

هم درین عالمست دوزخ او Bu dünyāda bile anuñ dūzaḥıdır ya‘nī ol kimsenüñ ḥānesi kendüye cehennem olur. (177^b) Aña nisbet cehennem ‘uḳūbeti ‘uḳbāya ḳalmaz dünyāda cehennem ‘azābın çeker. *زینهار از قرین بد زینهار* Zinhār yaramaz yoldaşdan ḥazer eyle bed-ḥūy ü bed-zebān ‘avratı kendüñe hemser itme. *و قنا ربنا عذاب النار* Yā Rab bizi cehennem ‘azābından şaḳla. Beyt:

Olmasun ya‘nī muḳārīn bize bed-ḥulḳ-i le’īm

⁷¹⁰ روح را صحبت ناجنس عذابست الیم

Bu kelām-ı şerīf Ḳur’ān-ı ‘azīmden iḳtibāsduṛ āyet-i kerīmenüñ evveli budur:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ⁷¹¹ Ḥāzret-i ‘Alī kerremallāhu vecheden mervīdür ki: dünyāda ḥasene zen-i şālīḥadur ve ‘uḳbāda ḥasene ḥūr-ı ‘īndür ve ‘azāb-ı nār dünyāda hemser-i bed-ḥulḳdur deyü buyurmuşlardır.

⁷⁰⁹ dimişdür (K): dimişlerdür (HM), (HP)

⁷¹⁰ Hāfız-ı Şirāzi: “Alçaklarla dost olmak şiddetli bir azaptır.”

⁷¹¹ Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/201: “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından korusun!”

mülâyim degüldür. *ملک فرمود تا وجه کفاف او معین دارند* Pâdişâh buyurdı ol ‘azîzüñ vech-i kefâfını ve sebeb-i ma‘âşını hâzînededen ta‘yîn ideler. *تا بار عیال از دل او برخیزد* Tâ ehl ü ‘ıyâl bâr-ı girânı ve kesb-i ma‘âş ıztırâbı anuñ qalbından ref‘ olup şeb u rûz tâ‘at ü ‘ibâdete mütevağğıl ü mütemahhîd ola. Meşnevî: *ای گرفتار پای بند عیال* Ey ehl ü ‘ıyâl pây-bendine giriftâr olan kimse. *Pây-bend* ayaq bağı dimekdür Türkî dilde pâyvend dirler pây-bend iki ma‘nâya gelür biri ayaq bağı dimekdür ki (178^b) Türkîde pâyvenddür⁷¹² biri dağı vaşf-ı terkîbîdür ayağı bağılu dimekdür bu maḥalde ma‘nâ-yı evvel maqşûddur. *Giriftâr* lafzı pây-bende muzâfdur. Ba‘z-ı şurrâḥ ma‘nâ-yı şânî maqşûddur dimiş ve *pây-bend* lafzını vâv-ı ‘atıf ile îrâd idüp giriftârüñ ‘atf-ı tefsîrîdür dimiş ḥafî degüldür ki zâhir olan ma‘nâ-yı evveldür ve gördüğümüz nüşhalarda vâv-ı ‘atıf mezkûr degüldür. *دگر از ادکی مبد خیال* Bir dağı âzâdelik ihtimâlin ḥayâl itme ve ḥuzûr u râḥat fikrinde olma. Ba‘z-ı şurrâḥ *diger ḥayâl âzâdegî meband* taqđîrindedür dimiş lâzım degüldür (Redd-i Sürûrî). *غم فرزند و بار جامه و قوت* Oğul uşaq ğamı ve yiyecek ve giyecek yüki. Ba‘z-ı nüşahda *bâr* yerine *nân* vâki‘ olup *câme* lafzı vâv-ı ‘atıfla mezkûr olmış. Ba‘z-ı şurrâḥ ol nüşhayı ihtiyâr idüp şerḥi anuñ üzerine qaşr itmiş taqşîr itdüğü vâzîḥdur ve ol nüşhada istidrâk lâzım olup *kût* lafzınıñ ta‘mîm ba‘de’l-taḥşîşe maḥmûl olur (Redd-i Şem‘î). *فدبیر Bâr’uñ câme vü kût* la münâsebeti zâhirdür. Zîrâ ikisi bile ḥaml-i şaḳîl ve bâr-ı girân olmaḳ câ’iz olanlardandır ve ḥafî olmaya ki ferzend qaıdı ile câme vü kût qaıdı ikisi bir vâdîden degüldür zîrâ câme vü kût’da maqşûd kesb ü taḥşîldür ferzend ve ‘ıyâlde böyle degüldür belki bi’l-fi‘l mevcûd olanuñ ğamı ve nazm-ı ḥâllerinüñ qaıdıdır. Bu iki cihetüñ teğâyürini iş‘âr içün nesâḳ-ı vâḥid üzre îrâd itmeyüp her birini mülâyim ‘üvnânla zıkr eyledi. *ملکوت بازت آرد ز سیر در ملکوت* Melekûtda seyr itmekden seni alıqor dir. *Melekût* zarf-ı lağvdur *seyr*’e müte‘allıkdür. Ba‘z-ı şurrâḥ zarf-ı müsteḳar tıtuḫ ‘âlem-i melekûtda olan seyr ü müşâhadeden seni girü götürür deyü şerḥ itmiş ḥilâf-ı zâhirdür.

⁷¹²payvenddür (K): pâyvend dirler (HM), (HP)

همه روز اتفاق میسازم

که بشب با خدای پردازم

Her gün ‘azîmet ü taşmîm iderin ki gice cenâb-ı Hâzret-i Hâk ile mu‘âmele idem ve şabâha dek tâ‘at ü ‘ibâdet ile (179^a) ihyâ eyleyem. *شب جو عقد نماز میبندم*. Gice olup namâza şürü‘ itdügümde *چه خورد بامداد فرزندم* yarın şabâh evlâd ü ‘ıyâlüm ne yirler deyü hemân bu fikre düşerin hâtıra ve dağdağadan hâlî olmayup ferdâ gamın çekerin teveccüh-i bārîde temahhuz idemezsin vech-i ma‘âş kaydı mâni‘ olur.

HİKÂYET: *یکی از متعبدان شام در پیشه سالها عبادت کردی* Şâm-ı şerîf şulehâsından biri bir mişede ya‘nî tağda bir kûşede niçe yıllar ‘ibâdet iderdi *و برک درختان خوردی* ve riyâzet üzre olup ağaç yaprağın ğıdâ ider ve anuñla geçinürdi.

پادشاه آن طرف بحکم زیارت بنزدیک او رفت Ol cānibüñ pādişāhı ol ‘azîzi ziyâret için hużūrına vardı.

گفت اگر مصلحت بینی در شهر از برای تو مقامی سازیم که فراغت عبادت ازین به میسر شود Eşnâ-yı muşâhabetde pādişāh ol ‘azîze eyitdi. Eger ma‘kûl görürseñüz sizüñ için şehirde bir maķām peydâ idelüm ya‘nî tekve vü hānķāh binâ idelüm ki ferāğat-ı hâtır ile ‘ibâdet ü tâ‘at itmek bundan daħı eyü olmaķ müyesser ola

و دیگران بیرکات انفس شما مستفید شوند ve ğayrılar daħı sizüñ şeref-i şöhetüñüzden ve mübârek nefesüñüzden müstefîd ü behremend olalar t̄alibleri irşâd idesüz

و بر اعمال صالح شما اقتدا کنند ve sizüñ şālih ‘amelleriñüze iķtidâ ideler feyz bulalar nef‘üñüz ‘āmm ü şāmil havāşş ü ‘avāmm ola. *زاهد این سخن را قبول نکرد* Ol zāhid bu sözi ķabûl itmedi ve şehre göçmege ruħşat ü cevâz göstermedi hāvet ü ‘uzlet cānibin terciħ eyledi. Nazm:

ᶘalup bir kûşe-i vaħdetde ‘uzlet ihtiyār itmek

ᶘuyüd-ı hāķla hâtır-ı mükedder olmadan yegdür

ارکان دولت گفتند پاس خاطر ملک را مصلحت انست که چند روز بشهر درآیی Erkān-ı devlet eyitdiler: Ma‘kûl budur ki pādişāhuñ iltimāsın redd itmeyüp hâtırın ri‘āyet için bir kaç (179^b) gün şehre gelüp şehre olasız.

اگر صفای وقت عزیزان از صحبت اغیار کدورت پذیرد اختیار باقیست Eger ‘azîzlerüñ şafâ-yı vaḳti ya‘nî hâṭır-ı şerîfünüz aḡyâr şoḡbetinden ve bîḡâneler ihtilâṭından mükedder olursa yine ihtiyâr elinüzde ya‘nî ḥazz itmezseñüz gelüp yine burada olasız.

آوردہ اند کہ عابد بشہر درآمد Hikâyet iderler ki ‘âbid şehre gelmiş.

بستان سرای خاص ملک را از برای او پرداختند ‘Azîzi pâdişahuñ ḥâş baḡçesinde ḳondurmuşlar. *مقامی دلگشای و روان آسای* Ol bostân-serây bir dil-küşâ vü revân-âsâ maḳâm idi. *Āsâ* lafzı âsûden lafzından şîḡa-i emrdür. *Revân-âsâ* vaşf-ı terkîbîdür cân diñlenicek yâḡûd cân dinlendürecek muḥaşşal rûḡ-ı râḡat idecek maḡal dimekdür. *Meşnevî: گل سرخش چو عارض خوبان* Ol bostânüñ kıızıl güli ‘arız-ı dil-berân gibi rengin ve pür-leṭâfet idi. *سنبلیں همچو زلف محبوبان* Sünbülü maḡbûblar zülfi gibi müşkin ve pür-ṭarâvet idi.

همچنان از نهیب برد عجوز

شیر ناخورده طفل دایه هنوز

Ma‘a-zâlik henüz kemâlin bulmamış idi zirâ berd-i ‘acûzuñ ḡavfindan ve şiddet ü şavletinden henüz murâd üzre bahârı vü ezhârı şüküfte ve ḡandân degül idi. Henüz süd emmemiş dâye ḳucaḡında olan ṭıfl gibi idi ya‘nî daḡı neşve-i nemâ bulmamış idi. Mütebâdir olan budur ki berd-i ‘acüz ‘aḳîbetinde vâḳi‘ olan ḡâleti beyân ola berd-i ‘acüz gelmek ḡavfindan demek olup ḳable vâḳi‘ olan şüreti beyâna ḡaml itmek ba‘îd ve ḡayr-i zâhirdür. Ba‘z-ı şurrâḡ dimiş ki ya‘nî henüz anuñ güli ve sünbülü berd-i ‘acûzuñ ḡavf ü şiddetinden temâm açılmamış idi. Ammâ açılsa Ḥazret-i şeyḡüñ vaşf itdüḡi gibi olur idi buña bi-‘itibârü’l-mâl dirler nitekim kelâm-i ḳadîmede sûre-i Yûsufda vâki‘ olmuşdur: ⁷¹³ *إِنِّي أُرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا* Sözi nâ-müveccehdür rûḡ-ı kelâma vâşıl (180^a) ve aşl-ı merâma nâ’il olmamışdur. Şeyḡüñ murâdı budur ki ol baḡuñ gülünde ve sünbülünde ol ḡâlde bile bir leṭâfet var idi ki ‘arız-ı ḡübâna ve zülfi maḡbûbâna beñzer idi eger zamânı gelüp temâm-ı kemâlin bulsa ḡod aşlâ münâsebet ḳılmaz ve teşbihe mecâl olmaz. Bu taḡdîrce bi-‘itibârü’l-mâl dimeḡe ḡâcet yoḡdur.

⁷¹³ Kur‘ân-ı Kerîm, Yûsuf 12/36: “Muhakkak ki; ben kendimi (rüyamda) üzüm sıkarken görüyorum.”

كما لا يخفى ⁷¹⁴arabi‘: *افانين عليها جنار* و *Efānīn* efnānuñ cem‘ idür efnān fenen lafzınuñ cem‘ idür ki fānuñ ve nūnuñ feḥalarıyla budak ma‘nāsınadır. *Cülnār* gülnāruñ mu‘arreb idür enār çiçeği dimekdür. *Efānīn* mübtedādür ‘aleyhā cülnār anuñ şıfatıdır. *عَلَّتْ* ‘*Ullıkat* tef‘ il bābından şığa-i mechüldür. *بالشجر الاخضر* *Bi’s-şeceri’l-ahdari* ‘*ullıkat* lafzına müte‘allıkdür. *نار* *Nār* ‘*ullıkat* lafzınuñ kâ‘im-i maḳām-ı fā‘ il idür cümle-i fi‘liyye mübtedā anuñ haberidür. Taḳdīr-i kelām *şecer-i aḥḍar* ‘*ullıkat be-nār* dimekdür ya‘nī üzerlerinde gülnār olan budaklar hemān şol yeşil ağaca beñzer ki üzerine āteş aşılmış ola⁷¹⁵. Ba‘zılar ‘*alıkat* ‘alim bābından şülāşī ve olup şığa-yı ma‘lūmdur dimişler: *يقال علق به ای تثبتت يعلق علقاً و تعلق به بمعنى*

بادشاه في ال-هال ol zāhide bir ḥüb-rūy cāriye gönderdi. Rubā‘ī:

ازین مهپاره عابد فریبی

ملائک صورتی طاوس زیبی

که بعد از دیدنش صورت نبندد

وجود پارسایانرا شکیبی

Ol cāriye şu maḳūle ‘ābid-firīb ü melek-şūret ve ṭāvūs-zīnet meh-pāre kısmından idi ki anı gördükden soñra zāhidleruñ şabr u ḳarārı ḳalmaz ve ta‘alluḳ ü ta‘aşşuḳ itmege çāre olmaz. *Şikībī* lafzı *nebended*’uñ fā‘ il idür *şūret* mef‘ ul idür *yā* maşdariyyedür şabr itmek dimekdür. Ba‘zılar vaḥdet içün olmağı ihtiyār itmişler.

همچنین در عقبش غلامی بدیع الجمال لطیف الاعتدال Ke-zālik anuñ ardınca bir mümtāz ü müsteşnā dil-ber gulām gönderdi ki ḥüsn (180^b) ü cemālle bī-naẓīr ü yektā ve ḥalḳan ve ḥulḳen i‘tidālle laṭīf-i bī-hemtā idi. Ba‘zılar bu maḳalde *i’tidāl* ḳāmet ma‘nāsınadır dimişler i‘tidālden ḥurūc itmişler. Şi‘r: *هلک الناس حوله عطشاً* Eṭrāf ü

⁷¹⁴ ‘arabi (K): beyt (HM), (HP)

⁷¹⁵Derkenār: Hüseyin Efendi merhūmuñ zāhir ‘ibāretinden fehmi olan budur ki cülnār harekāt ve sekenātda gülnār gibi ola ve taḳṭī‘-i beyt:

fe‘ ilātün/fe‘ ilātün/fa‘ lün

fā‘ ilātün/fe‘ ilātün/fe‘ ilün

ola. Böyle degüldür belki cüllenārū lām-ı müşeddenüñ feḥi ile ve ‘arūzı cüllenārū /fā‘ ilātün ve ḍarbu ḍari nārū/fe‘ ilātün’dür (K): - (HP), (HM)

havālīsinde halk şusuzlıktan helāk oldu. *وَهُوَ سَاقٍ يَرَى وَ لَا يَسْقَى* Bu mısrā' uñ mazmūnı hāl mevki' indedür ya' nī hālbuki maḥbūb bir sākīdür ki teşne leblere görünür veyāḥud ābı ve cām-ı şarābı gösterür ammā şu virmez. *Yerā* lafzı şulāşīden mechül veyāḥud if' āl bābından ma' lūmdur şurrāhuñ iḥtilāfları bu iki ma' nā mābeyninde dā'irdür bu daḥı cā'izdür ki şulāşīden ma' lūm olup teşnelikden helāk olunların hāllerin görür ve şu virmez demek ola' acebdür ki şurrāḥ bu ma' nāya hergiz ta' arruz itmemişler. *Lā-yeskā* şulāşīdendür *lā-yerā* vezni üzerinedür mezīdātdandur diyenler zā'id söylemişlerdür. *دیده از دیدنش نگشتی سیر* Dide-i 'āşık ol maḥbūbuñ cemālin görmege toymaz. *همچنان کز فرات مستسقى* Meşelā istiskā marazına mübtelā olan kimse mā'-i furātı cemī' an içse aşlā toymaduğı ve şūzanlığı ḳanmaduğı gibi.

عابد لقمه لذیذ خوردن گرفت و کسوة لطيف پوشيدن Zāhid-i mezbūr nefā'is aḥ'ime yemege ve fāḥir libāslar giymege başladı. Ba'z-ı nüsaḥda *kisve-i nazīf* vāki' olmuş pāk ü ḫāhir libās dimekdür.

و از فواكه و مضموم لطيف حلاوت و تمتع يافتن و درجمال غلام و كنيزك نظر كردن Ve a' lā mīvelerden telezzüz idüp revāyiḥ-i ḫayyibeden temettü' ider oldu ve meşāmı bŷy-ı 'ūd u 'anber ü ḫoş-bū şükūfeler ile mu'aḫḫar olup ve ḡulām ü cāriyenüñ cemāline baḳup 'ālemlerin idüp şafālar kesb eyleyüp ḫāşılı her vechle refāhiyet ü tena'ume mu'tād olup recül-i dŷnyā oldu.

و خردمندان گفته اند زلف خوبان زنجير پاي عقلست و دام مرغ زيرک Uḳalā dimişlerdür ki zŷlf-i ḫŷbān pāy-ı 'aḳluñ zencīridür ve mürḡ-i zīrekŷn dāmıdur. Mısrā' :

مرغ زيرک چون بدم افتد تحمّل بايدش (181^a)⁷¹⁶ Beyt:

در سر کار تو کردم دل و دين باهمه دانش Dil ü cānı ve dīn ü imānı cümle 'aḳl ü fikr ve dāniş ü iz'ānı senüñ yoluña şarf itdüm. *مرغ زيرک بحقيقت منم امروز تو دامی* Bugün ḫaḳīḳatde mürḡ-i zīrek benüm ve dām sensin ki nā-ḳār beni 'ışḳuña giriftār eyledüñ. *Dāmi'*deki yā ḫitāb içündür vaḫdet için olmağı rāciḥ görenler terciḫ-i mercūḫ itmişlerdür. *في الجملة دولت وقت مجموعش بزوال آمد* Muḫaşşal 'azīzŷn mecmū'-ı evḳātında ḫāşıl itdügi devleti ve şafā-yı bāḫını zā'il oldu evvelki ḫālī elden gitdi.

⁷¹⁶ Hāfız-ı Şirāzī: “ Zeki kuş eğer tuzağa düşerse tahammülü gerek”

Eger ehl-i ‘ilm her ke هست از فقیه و پیر و مرید و Kıt‘a: Nitekim dimişlerdür. چنان که گفته اند ve eger şeyh ve eger mürīd kısmından her kim var ise وز زبان آوران پاک نفس ve eger ümerā-i kelāmdan şirin-zebān ve faşihū’l-beyān olup mü’essir maķūlesinden her kim olursa bu tā’ifeden maķşūd vā‘iz ü nāşihler olmaķ zāhirdür.

بعسل در بماند پای مگس. Çünkü dünyā-yı dūna tenezzül eyleye. چون بدنایای دون فرود آمد Bala konup kendüyi taħlişe mecāli olmayan meges-i bī-per ü bāl gibi mużtaribü’l-ħāl ve hemişe vizr ve vebālle balı pür-belbāl olur. Bir def a بارى ملك بدیدن او رغبت کرد. عابد را دید از هیأت نخستین گردیده. Riyāzet envāri ve سرخ و سفید کشته و فربه شده. Gördi ki ‘ābid evvelki ħālden dönmiş. āşarı gidüp gece ve gündüz elvān ni‘am ile tena‘‘umdan reng-i rū peydā idüp semürmiş Cāmusa dönmiş tarāvet bağlamış kızılı kızıl alı al⁷¹⁷ olmuş

ve bāliş-i dībāya yaşdanmış و بر بالش دیبا تکیه زده
ve bir cūvān ħıdmetkār řāvūs و غلام پری پیکر بامروحه پر طاوسی بالای سرش ایستاده
ķanadından bir mürevvihe ile başı ucında řurmuş ve bi’l-cümle ekābir-i ‘avāmdan bir şahş olmuş. (181^b) Pādişāh anuñ selāmet-i ħāline refāhiyet ü ħuzūrla ferāġ-ı bālına mesrūr oldu gūyā ehlullāhdan bir ‘azizūñ ħaķķında zuħr-ı āĥiret olacak bir ħıdmet itdüm ve zaħmet ü meşāķķatden ħalāş idüp intizām-i ħāline sebeb oldum deyü şafa kesb eyledi. Ĥaķīķatde ol faķirūñ naķd-i vaķti zāyi‘ idüp ħānümānın ħarāb itdügünden ħaberdār olmadı ve ‘aziz ile ol meclisde her vādiden muşāĥabet itdiler.

Tā ki pādişāhuñ kelāmı aña تا ملك بانجام سخن گفت این دو طائفه را دوست دارم علما و زهاد müncer olup ve sözi bunuñla itmām idüp eyitdi ki bu iki tā’ifeyi ya‘nī ‘ulemā vü şuleĥāyı ġāyet severin. Rūzgār görmüş vezir- وزیر فیلسوف جهان دیده حاضر بود گفت ای ملك i feylesūf ya‘nī ħakīm-i dānā ol meclisde ħāzır eyitdi ki: pādişāhum

çünkü bu iki tā’ife-i ‘aliyyeye maĥabbet ü شرط دوستی آنست که باهر دو طائفه نیکویی میکنی iħlāş da‘vāsın idersen dostlık şartı budur ki bunlara isā’et itmeyüp iħsān idesin tā ki senūñ maĥabbetūñden müntefi‘ olalar mutazarrır olmayalar.

⁷¹⁷ alı al (K): aġı aġ (HP), (HM)

علمارا زر بده تا ديگر بخوانند Ulemāya bezl-i māl eyle tā ki ziyāde iştigāllerine sebeb ola
و زهد را زر مده تا زاهد بمانند ve ‘ābid ü zāhidlere māl ü menāl virme tā ki dünyā ile
ālūde olmayup zūhd ü taqṣvālar üzre bākī ḳalalar her birinüñ ḥāline ve şānına
mülāyim olan vechle iḥsān itmek gerekdür ki müstaḥsen ola ve illā

و يَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِبُونَ⁷¹⁸ mazmūnına mā-şadaḳ olmaḳ lāzım olur. Beyt:

نه زاهد را درم بايد نه دينار Zāhide ne dirhem gerekdür ne dīnār ya‘nī zūhd ü taqṣvā ehli
altun aḳçe ḳabūl itmezdir. آر چو بستند زاهد ديگر بدست آر Zāhid i‘tikād idüp istimdād
itdügüñ kimseyi şöyle ki göresin dünyāya mā’il olup sīm ü zer ḳabūl ide hemān sen
andan el çeküp bir ğayrı zāhidüñ damına teşebbüs eyle. Mısrā‘ :

شيخ چون مائل بمال آمد مرید او مباش⁷¹⁹ (182^a) Kıt‘a:

Ol kimsenüñ ki sīreti hoş ve derūnı pür-çüş olup
Cenāb-ı Hāḳla sırru mu‘āmelesi ola. بی نان وقف و لقمه در یوزه زاهدست Nān-ı vaḳfsız ve
loḳma-i deryūzesiz zāhiddür ya‘nī ol maḳūle ‘azīzler nān-ı vaḳfı loḳma-i deryūzeyi
tenāvül itmezler ve cihet ḳabūl itmezler ve cerr ü su’āl için ehl-i dünyā ḳapusına
gitmezler. انگشت خویروی Engüşt-i ḥüb-rüy terkīb-i tavşifī olmaḳ vāzih ü rāciḥdür izāfī
olmaḳ da cā’izdür ke-zālik دلفریب u bināgūş-ı dil-firīb lafzı daḥı böyledür.
Bināgūş ḳulağuñ mengūş aşılacaḳ yerine dirler خاتم فیروزه شاهدست ya‘nī
benān-ı ḥüb u mevzūn farazā mücevher ḥātemsizde olursa maḥbūb u mergūbdur ve
bināgūş-ı laṭif ü dil-firīb meşelā fāhir mengūşsuzda bulunursa maṭbū‘ ü maḳbūldür.

حاجت مشاطه نیست روی دلارام را⁷²⁰ Kıt‘a:

درویش نیک سیرت و فرخنده رای را

نان رباط و لقمه در یوزه گو مباش

Ḥüb-sīret ü ferḥunde-re’y olan dervīşüñ tekye vü ḥānḳāhdan etmegi ve cerr ü
su’ālden loḳması olmasun ya‘nī anlara lāyıḳ degüldür. وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ⁷²¹

وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ⁷²² Beyt:

⁷¹⁸ Kur’ān-ı Kerīm, Kehf 18/104: “...oysa onlar güzel iş yaptıklarını sanıyorlardı.”

⁷¹⁹ “Şeyh ki mala mülke gönül verdi onun müridi olmadı”

⁷²⁰ Sa‘dī-i Şirāzī: “Gönle huzur veren güzelin bezekçi kadına ihtiyacı yoktur.”

⁷²¹ Kur’ān-ı Kerīm, Talāk 65/2: “...kim Allāh’a karşı gelmekten sakınırsa, Allāh ona bir çıkış yolu açar.”

خاتون خوب صورت و پاکیزه روی را

نقش و نگار و خاتم فیروزه گو مباش

Hüsn ü cemāl şāhibi olan hātūnuñ naqş ü nigārı ya‘nī zīb ü ziyneti ve mücevher hātemi olmasun ya‘nī hācet yoqdur ve lāzım degüldür. *Gū* lafzı bu maqūle ‘ibāretlerde te‘kīd ü mübālağa ifāde ider Türkīdede müsta‘meldür “di olmasun, ço olmasun” dirler. Beyt: *Baňa küt-ı yevmī olup sedd-i ramaq idecek bir şey’ var iken qanā‘at itmeyüp dağı ziyāde isteyem.*

*Eger baňa zāhid dimezlerse lāyıqdur zīrā bu şıfatlu kimse zühd da‘vāsın itmek cā’iz degüldür. İbnü’l-vaqt olur ferdā ğamın çekmez ehl-i qanā‘at taḥşil-i küt için (182^b) dile toḥm-ı melālet ekmez. Ba‘z-ı şurrāḥ *hest* lafzını *est* gibi rābıta tıutup *tā merā çizī diger cüz hudāy te‘ālā bāyedest* taqđirindedür dimişler ya‘nī tā baňa Ḥaḳ te‘ālādan ğayrı bir şey’ maḥlūb ola deyü ma‘nā virmişler siyāq-ı kelām ve ḥuşūş-ı maqāma vāşıl-ı merāma evvelki ma‘nā evfaqdur ve *hest* lafzı rābıta olmaq hilāf-ı zāhirdür.*

HİKĀYET: *Bu söze muvāfiq ve bu hikāyete muḥābiq bir kışsa budur ki pādişāhuñ mühimmi vāki‘ oldı.*

Didüm ki eger bu ḥuşūşda ‘āqıbet-i kār benüm murādum üzre olursa zāhidlere bu deñlü aqçe nezrem olsun.

İttifāqan murādı ḥāşıl olduqda şartı üzre nezren edā’ ve ‘ahde vefā itmek lāzım oldı.

Lā-cerem maḥşūş qullarından birine bir kīse aqçe virdi ki zāhidlere tefriqa ve tevzi‘ eyleye.

Hikāyet iderler ki ol ḥidmetkār ‘ākil ü ḥuşyār ve aḥvāl-i nāsdan ḥaber dār bir merd dānā idi. Ol gün aḥşama dek tek ü pū ve cüst ü cū idüp maşārifden bir ferd bulmayup yine pādişāh ḥuzūrına geldi

ve aqçeyi öpdü ve pādişāhuñ nazarında qoyup bir dāne zāhid bulamadum deyü cevāb virdi.

⁷²² Kur’ān-ı Kerīm, Talāk 65/3: “ Ve onu beklemediği yerden rızıklandırır...”

Pādişāh eyitdi: bu ne sözdür ki hîçbir zāhid yokdur dirsın yaluñuz ben bildügüm bu şehirde dört yüz zāhid vardur.

گفت ای خداوند جهان آنکه زاهدست نمی ستاند و آنکه می ستاند زاهد نیست Eyitdi: (183^a)

Pādişāhum ol sözü müñ aşlı budur ki zāhid olan aqçe almaz ve dünyā qabül itmez ve aqçe almak cā'iz olan hōd zāhid degüldür ya' nî bu şehirde zāhid nāmına olan eşhāşdan hîç kimse görmedüm ki dünyāya mā'il ve aqçe almak qābil olmaya pes zāhid bulmadum didügümün vechi budur.

ملك بخندید و ندیمان را گفت چندان که مرا در حق این طائفه خداپرستان ارادتست و اقرار این شوخ دیده را عداوتست و انکار و حق بجانب اوست

Pādişāh bu sözi işidicek hānde idüp hāzır olan muşāhiblerine eyitdi: Bu 'ābid ü zāhid kısmına benüm her ne deñlü irādet ü i'tikādum ve ikrār ü inkiyādum var ise bu şuh çeşmün ya' nî bu şaqī vü küstāhuñ dağı bu t̄a'ifeye tā ol kadar 'adāvet ü inkārı vardur ve haq bunuñ elindedür fi'l-vāқи' söz bunuñdur zühd ü taqvā da' vāsın iden nüfusuñ cümlesi dünyā-perest olup dünyāya hırşları muqarrerdür.⁷²³

HİKĀYET: Ulemā-i 'izāmdan birine şordılar ki nān-ı vaqf haqqında ya' nî hīll ü hürmet ve ibāhat ü kerāhet huşūşında ne dirsüz tenāvül cā'iz midür nice fetvā virürsüz. Ba'z-ı şurrāh dimiş ki: *yeki-rā ez-'ulemā-yı rāsīh* ta'biri azhērdür. Hafī degüldür ki haq ta'bīr kitābda mezkūr olandur şārih-i mezbūruñ sözi nā-müvecehdür (Redd-i Sürūrī).

گفت اگر از بهر جمعیت خاطر و فراغ عبادت می ستاند حلال است Ol 'ālim eyitdi: Eger cem'iyet-i hātır ve ferāğ-ı bāl hāşıl olmaq ve sedd-i ramaq itmek mülāhazasıyla tenāvül iderlerse helāldür. *و اگر مجموع از بهر نان می نشینند حرام* Eger maḥzā tekyenün etmegin şurbasın yemek için cem' olup ol mülāhaza ile oturlarsa hāramdur zīrā vāqıf ta'āmı ol maqūle baṭṭallar için ta'yīn itmemişdür. Erbāb-ı mücāhedeye cihet-i ma'āş kaydından ferāğ-ı qalb hāşıl olmaq maşlahatı için (183^b) ta'yīn itmişdür.

Beyt:

⁷²³ Derkenār: زاهد که درم گرفت و دینار / زاهدتر ازو کسی بدست آر "Zahit dinarla dirhemi alırsa; ondan daha zahit birini bul" (K): - (HP), (HM)

نان از برای کنج عبادت گرفته اند

صاحب دلان نه کنج عبادت برای نان

Erbāb-1 ḳulūb nān-1 vaḳfi künc-i ‘ibādetde olduklarıçün tenāvül iderler yoḥsa maḥzā nān-1 vaḳfi ekl içün künc-i ‘ibādeti ihtiyār itmezler.

HİKĀYET: Bir dervīṣ eṣnā-i seyr ü seyāhatinde ittifāḳan yolu bir maḳāma ya‘nī bir ḥānḳāha iriṣdi ki ol tekyenüñ ṣāḥibi bir kerīmü’n-nefs kimse idi.

طائفه اهل فضل و بلاغت در صحبت او هر يك بذله و لطيفه چنانكه رسم ظريفان باشد همی گفتند

Erbāb-1 faẓl ü belāḡatden ol meclisde ḥāzır bulınan bir cemā‘at her biri bir gūne laṭife idüp bezle-gūylıklar itdiler. Zürefā bir yere cem‘ olduklarında ne gūne muṣāḥabet iderlerse ol resm üzre a‘lā ṣoḥbet-i germ itdiler.

Ol dervīṣ-i piyāde yol yürümiş ṭurḡun ve yorḡun idi ve ta‘ām tenāvül itmemiş idi gürisne idi. Muḥaṣṣal anlarla hemzebān olmaḡa mecāli yoḡ idi. Ḥafī olmaya ki dervīṣden murād Ḥāzret-i Şeyḫ kendidür. Ekṣer bu maḳūle mevāzı‘da kendüden dervīṣ ile ta‘bır itmek mu‘tādıdur ehāliden menḳül olan mesmū‘ daḡı budur.

Ḥuẓzār meclisinden biri inbisāṭ ü mülāṭafe ṭarīḳi ile eyitdi: Sen daḡı bir söz söylemek gereksin.

Dervīṣ anlara cevāb virüp didi ki benüm ḡayrılar gibi faẓl ü belāḡatum ve meclisde söz söylemege liyāḳatum yoḡdur ve hiçbir nesne oḡumış degülem bir ‘āmmı ve ümmī kimseyem.

Hemān bir beyt oḡuyayın anuñla kanā‘at eyleñ.

Cümle yārān raḡbet ü irādet (184^a) ile söyle görelüm didiler. Dervīṣ bu beyti oḡudu. Beyt:

من گرسنه در برابرم سفره نان

همچون عزیم بر در حمام زنان

Ben aç ve ḳarşumda ni‘met-i ḥāzır ü müheyayā lākin destres yoḡ ‘avratlar ḥammāmı ḳapusında olan ‘azeb ya‘nī ergen kimseye beñzerin ya‘nī anuñ ḥırş ü iṣtīḥāsı ne

taḅakada ise benüm daḥı ta‘āma iştihā vü hırşum ol meşābededür. Ba‘z-ı şurrāḥ dimiş ki *men gürsine* lafzı mübtedādur mışrā‘-ı şānī ḥaberdür ve *der-berāberem süfre-i nān*‘ ibāreti muḳaddem ḥaber ve mu‘aḥḥar mübtedādur cümle-i ḥāliyyedür.

انتهی کلامه Ḥafī degüldür ki bir ğayrı tevciḥ daḥı cā’izdür.

همه حضار پسندیدند و سفره پیش آوردند Cümlesi bu sözi istiḥsān idüp dervişüñ öñüne *صاحب دعوت گفت ای یار زمانی توقف کن که پرستارم کوفته بریان میسازند*

Şāḥib-i da‘vet dervişe eyitdi: Ey yār bir miḳdār tevaḳḳuf ü şabr eyle ki ḥıdmetkārlar kũfte bişüriyorlar iştihā ile tenāvũl idesüz. *درویش سر بر آورد و گفت* idüp ta‘ām yemege meşġũl idi. Şāḥib-i ḥānenũñ bu sözini işidicek baş ḳaldurup eyitdi. Beyt: *کوفته در سفره من گو مباش* Benüm soframda kũfte olmaḳ lāzım degüldür ve ḥāzır ta‘āmı ḳoyup aña tevaḳḳuf itmez. *کوفته را نان تهی کوفته است* Meşāḳḳat-i sofrayla kũfte ve zebũn ü elem-i cu‘yla ḥāli diġer-ġũn olan kimseye nān-ı teḥī ya‘nī ḳatıḳsız mücerred nān kũfte biryānı meşābesinde ḥora geḳer.

ḤİKĀYET:

مریدی گفت پیری را چکنم که از خلاق بزحمت اندرم از بسیاری که بزیرتم همی آیند و اوقات عزیز مرا از تردد ایشان تشویش حاصل میشود

Bir mürīd bir pīre ya‘nī kendü şeyḫine ḥalḳuñ keşret ile kendüyi ziyāretlerinden şikāyet itdi ve eşḫāşũñ gelüp gitmeleri sebebi ile evḳāt-ı ‘azīzũme teşvīş ü perīşānlık ‘ārız olur ḥiḳ bilmez nice ideyin didi. (184^b) *پیر گفت هر چه درویشانند ایشان را وامی بده* eyitdi: Anlaruñ şıḳletinden ḥalāş olmaḳ isterseñ faḳīrlerine ḳarż aḳḳe virüp medyũn eyle. *و هرچه توانگرانند از ایشان چیزی بخواه که دیگر کرد تو نکردند* Devletlũlerden bir nesne recā vü tevaḳḳu‘ eyle ya ödünce çek yāḥũd iḥsān ü baḥşiş iste hemān ki böyle idesin bir daḥı senũñ yanũña gelmezler ḳurtulursın. Ba‘z-ı şurrāḥ *çizi biḥ‘āh* lafzını ḳarż istemege taḥşiş ile taḳşīr itmiş ḥafī olmaya ki *ci* lafzı ğayr-ı zevi’l-uḳũlda müsta‘meldür bu maḥalde *ki* lafzından mecāz olmuşdur zũll-i su‘āl ve bezl-i ‘ırz ü ibtizāl irtikāb iden⁷²⁴ eşḫāşı ‘uḳālādan ‘add itmeyüp böyle ta‘bir olunmuşdur. Beyt:

⁷²⁴ irtikāb iden (K), (HP): iden (HM)

بود اگر گدا پیشرو لشکر اسلام بود Eger müflis ü gedā ehl-i İslāmdan ‘ asker, cerrāre pişrev ü serdār olsa چین تا در چین کافر از بیم توقع برود تا در چین Ba‘z-1 şurrāḥ *der* lafzını rānuñ kesri ile olmağı ihtiyār idüp ÇİN ḳapusına dek ya‘nī ÇİN serḫadine dek deyü tefsīr itmiş. Ehālī-i ā‘cāmuñ şıḳātından mesmū‘ umuz olan daḫı budur ki: *rā* meksūr ola ammā serḫad ile tefsīr olunmaḫ lāzım degüldür *der* lafzı ḳapu ma‘nāsınadır ÇİNüñ ḳapusına dek gider bunda ziyāde mübālağa olduğı erbāb-1 belāğata rüşendür. ÇİN bir beldenüñ ismidür memlekete daḫı ıtlāk olunur bu maḳāmda belde murāddur. Ba‘z-1 şurrāḥ bu tevcīhi ḳabūl itmeyüp *der* lafzını sükūn-ı rā ile olup bā ma‘nāsına olmağı ihtiyār itmiş ammā muşṭalaḫ degüldür.

HİKĀYET: فقیهی پدر را گفت هیچ ازین سخنان دلاییز متکلمان در من اثر نمیکند

Bir dānişmend pederine eyitdi: Mütekellimlerüñ ya‘nī vā‘izlerüñ ve ‘ālimlerüñ dil-āvīz kelimāti aşlā baña te‘şīr itmezdir. *Hic sūḫanī ez-īn sūḫanān* taḳdīrindedür (185^a) ve *sūḫanān-ı dil-āvīz* şıfat ü mevşūfdur. Mecmū‘ı *mütekellimān* lafzına muzāfdur. Ba‘z-1 şurrāḥ bu tevcīhi tekellüf ‘add itdügi maḫz ta‘aşşubdur.

بعثت آنکه نمی بینم ایشان را کردار موافق گفتار Bu sebebden ki anlaruñ ‘amellerin ḳavlerine muvāfiḳ görmezsin. *Kerdār* lafzı rānuñ sükūnyıladur. Ba‘z-1 nüsaḫda *kerdārī* düşmiş yā-yı vaḫdetle ba‘z-1 şurrāḥ anı ihtiyār itmişler. Hafī degüldür ki ḫaḳḳ-ı edā’ *kerdār-i işān-rā muvāfiḳ-ı güftār* demek iken maḫzā ri‘āyet-i sec‘ içün böyle ta‘bīr olunmuşdur yā vaḫdetle olıcaḳ egerçi ma‘nāda mübālağa ḫāşıl olur ammā sec‘ mer‘ī olmazdur. 725 فعلیک بالاختیار ثم الاختیار Meşnevi⁷²⁶: *ترک دنیا بمردم آموزند* Vā‘izler ve ‘ālimler ḫalkā terk-i dünyā itmegi ta‘līm iderler ya‘nī va‘az ü naşīḫatlerinde müselmānlara dünyāyı zem iderler cem‘-i māl itmeñ dirler.

خویشتن سیم و غله اندوزند Ammā kendüler mutṭaşıl sīm ü zer kesb iderler ‘ilmleriyle ‘āmil olmazlar ve ḫalkā buyurduḳların kendülerin tutmazlar.

⁷²⁵ “Önce sına, düşün sonra tercih et”

⁷²⁶ meşnevi (K): beyt (HP), (HM)

عالمی را کہ گفت باشد و بس

چون بگوید نگیرد اندر کس

Mücerred kavli olup ‘ilmiden ‘ārī olan ‘ālim va‘az ü tezkîre müte‘allik söz söylese ašlā sözi halka te’sîr itmezdir. Mıŝrā‘: ⁷²⁷ *أستغفر الله من قول بلا عمل* *Güft* lafzı bu mevāzı‘da ism-i maşdardur. *عالم آنکس بود کہ بد نکند*. ‘Ālim ol kimsedür ki qabîh irtikâb itmeye. *نه بگوید بخلق و خود نکند*. Halka itdügi naşîhat ile kendü ‘āmil olmayan haqîkatde ‘ālim degüldür cāhildür. *Ne ‘ālim est ān ki be-gūyed be-halk ve hod nekoned* taqdirindedür *hod* lafzı bu maħalde ri‘āyet-i qāfiye için fetħ-i hā ile oqunmaq gerekdür. ⁷²⁸ *قال الله تعالى: أْتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْهَوْنَ أَنْفُسَكُمْ* Haq celle ve ‘alā Qur‘ān-ı ‘azîmde kavliyle ‘āmil olmayan vā‘iz ü nāşîhlere hitāben buyurmuşdur ki halka emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker idüp kendü nefsünüzi unudur misuz ya‘nî niçün fi‘lünüz kavlüñüze (185^b) muvāfiq degüldür. Beyt: *عالم که کامرائی و تن پروری کند*. Ehl-i ‘ilm olan kimse ki kāmranlık ve ten-perverlik ihtiyār eyleye ya‘nî vera‘ ü taqvā üzre olmayup hażz-ı nefsinı muqtezāsını vire. *Ol maqūle او خویشتن گم است کرا رهبری کند*. ‘ālim ğayr-ı ‘āmil kendi dāldur kime reh-berlik eyler. Nazm:

وَ غَيْرُ تَقِيٍّ يَأْمُرُ النَّاسَ بِالتَّقِيِّ

⁷²⁹ *طَبِيبٌ يُدَاوِي النَّاسَ وَ هُوَ مَرِيضٌ*

پدر گفت ای پسر بمجرد این خیال باطل نشاید روی از تربیت ناصحان برتافتن و راه بطالت کرفتن و در طلب عالم معصوم از فواید علم محروم ماندن

Pederi eyitdi: Ey ferzend mücerred bu hayāl-i bāṭıl ve maħzā bu bîhūde mülāħaza ile nāşîhlerün terbiyet ü irşādlarından i‘rāz itmek ve rāh-ı baṭālet ve tariq-i dālālete gitmek ve elbette mürşid olan taqşîrden maşūn olmaq lāzım zann idüp ‘ālemde ‘ālim-i ma‘şūm talebinde fevā’id-i ‘ilm ü ‘irfāndan maħrūm qalmaq ve ṭālib-i simurğ ü kimyā olmaq ħiredmendāne lāyiq ve muqtezā-yı ‘aqla muvāfiq degüldür.

⁷²⁷ Būsirī, kasīdetü’l-bürde: “Amelsiz olan boş ve kuru sözlerden dolayı yüce Allāh’tan af ve mağfired dilerim”

⁷²⁸ Kur‘ān-ı Kerīm, Bakara 2/44: “İnsanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz?”

⁷²⁹“Takva sahibi olmayan kişi başkasına takvayı emreder. Doktor hastayı tedavi eder kendini iyileştirmeye gücü yetmez.”

Ṭarīḳ-i hüdā sālīklerine vācibdür. کائناً من كان ⁷³⁰ Her ‘ālimüñ ḳavl-i ḥaḳḳı ile ‘āmil olup ⁷³¹ أنظرالى ماقال ولا تنظرالى من قال emrine imtişāl ve işlāḥ-ı nefse iştiğāl eyleye. Ba‘z-ı nūsaḥda *der-ṭaleb-i ‘ālim-i ma‘şūm* vāvsuz vāḳı olup ba‘z-ı şurrāḥ anı ihtiyār itmişdür bu taḳdīrce mā-ḳabline zarf ü ḳayd olup fıkra-i āḥīre bī-rābīṭa ḳalır vāvla olmaḳ rāciḥ olduḡı vāzıḥdur (Redd-i Sürūrī).

مثل همچو نابینایی که شبی در وحل افتاد و گفت ای مسلمانان چراغی راه من فرا دارید Şol bir a‘mā gibi ki bir gice bataḡa düşdi ve eyitdi: ey müselmānlar benüm yolıma çerāḳ ⁷³² tutuñuz. *زنى فارجه بشنيد و گفت تو که چراغ نه بينی بچراغ چه بينی* Bir fācire ‘avrat a‘mānuñ bu kelāmuñ işidüp eyitdi: Sen ḥod çerāḡı göremezsın çerāḡla ne görebilürsın maḳşūd bi’t-temşīl budur ki sen ḥadd-ı zātında ‘ilm-i şerīf ne maḳule sirāc-ı vehhāc (186^a) ve ne gūne şeb-çerāḡ-ı pūr-revāc olduḡım bilmeyüp ḍalālete düşüp zūlmetde ḳalmışsın fi’l-meşel şol bataḡa düşen a‘māya beñzersın ki söze gelseñ hevā-yı nefsdan inḳitā‘ ve semā‘-ı ‘ilmden nice müntefi‘ olur ⁷³³. Pes ṭalīb-i hidāyete lāzım olan budur ki kelām-ı ḥaḳḳı her kimden gūş iderse ve ‘ālim-i ḡayr-ı ‘āmilden daḡı işidürse ⁷³⁴ أنظرالى ماقال emrine imtişāl idüp telaḳḳı-i bi’l-ḳabūl ile intifā‘a himmet eyleye bu tevciḥ üzre zen-i fācirenüñ sözi delüden uşlı ḡaber ḳabālınden olur. Bu daḡı cā’izdür ki zen-i fācirenüñ sözi faḳīḥ-i münkerüñ ḡatırına ve diline cārī olan ḡayāl-i bātıl ve kelām-ı fāsiddan ‘ibāret ola ya‘nī ol bataḡa düşen kimseye münāsib olan budur ki zen-i fācirenüñ bu söziyle çerāḡ ṭalebinden fāriḡ olmaya zīrā eḡerçi kendü nā-bīnādur ammā elinde çerāḡ olıcaḳ cā’iz ki ba‘z-ı kimseler görüp ḡülāşa himmet ideler ol ḡālde ḳalmaya imdi faḳīḥ-i münkere daḡı lāzım olan budur ki her çend ‘ālimlerüñ ḡüsn-i ḡāllerin görmez ise be-her taḳdīr va‘aḡ ü tezkīrleri zamīr-i zūlmet-peziḡinde cāy-ḡīr olmaḡa himmet eyleye şıdḳ-i niyyet bereketi ile cā’iz ki bir ‘ārif-i

⁷³⁰ “Kim olursa olsun”

⁷³¹ “Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bak”

⁷³² çerāḳ (K), (HP): çerāḡ (HM)

⁷³³ hevā-yı nefsdan inḳitā‘ ve semā‘-ı ‘ilmden nice müntefi‘ olur (K): hevā-yı nefsdan inḳitā‘a ve semā‘-ı ‘ilmi ile intifā‘a meyl ü raḡbet gösterürsen evvelā şeref-i ‘ilmi bilmeyen bī-başıret müstemī‘ semā‘-ı ‘ilmden nice müntefi‘ olur (HP), (HM)

⁷³⁴ “ne söylediğine bak”

billāh hıızr-ı rāh olup ve bir merd-i şāhib-i intibāh rāst gelüp vaḥal -i cehlden ḥalāş eyleye. *همچنین مجلس وعظ کلبه بزازانست* *Hemçünin* lafzı ‘ arabide *ke-zālik* ve *eyzan* maḳāmında müsta‘ meldür ya‘nī buncılayın bir temşil daḥı budur ki va‘ az meclisi bezzāzlar dükkānidur ya‘nī aña beñzer. *آنجا تا نقدی ندهی بضاعتی نستانی* Bezzāz dükkānında aḳçe virmeyince esbāb ü ḳumāş alımazsın.

اینجا تا ارادتت نیاری سعادتت نبیری Meclis-i va‘ azda daḥı irādet-i şādıḳa getürmeyince sa‘ ādete vāşıl olımazsın. *گفت عالم بگوش جان بشنو* (186^b) Ehl-i ‘ilmüñ kelāmuñ sem‘-i ḳabülle ve gūş-i cān ile esmā‘ eyle. *گُفت* lafzı maşdar ma‘nāsınadur fā‘ ile müzāfdur. *ور نماید بگفتنش کردار* Eger fi‘ li ḳavline beñzemez ise de.

باطلست آنکه مدعی گوید

خفته را خفته کی کند بیدار

Nā’im nā’imi īḳāz-ı mutaşavver olmaduğı gibi ‘ālim-i ğayr-ı ma‘şūmuñ va‘ azı ile īḳāz daḥı müyesser degüldür deyü iddi‘ā iden müdde‘ilerüñ sözleri bāḫıldur. Ḥaḳ budur ki Ḥaḳ te‘ālā gāh olur bir fācirüñ nuşḫ ü pendı ile bendesine hidāyet idüp behremend eyler. *مرد باید که گیرد اندر گوش* Merd-i kāmil gerekdür ki yāḥūd merd-i kāmil olana lāyıḳ olan budur ki sem‘-i ḳabülle telāḳḳī ide ve ḳulağında ḫuta ve naşīḫat-pezīr ola. *ور نوشته است پند بر دیوار* Farazā nuşḫ ü pend sözleri yazılmış olsa da bu ḫod vāzīḫdur ki nāşīḫ-i fācirden şādır olan neşā’iḫ dīvārda mektüb olandan ednā degüldür belki rāciḫdür ḫafī olmaya ki müdde‘iden murād Ḥakīm-i Senāidür mışrā‘-ı şānī anuñ bir ḳaşıdesinde mezḳürdur. Mışrā‘-ı evvelī budur: *عالمت خفته است و تو خفته*

Şeyḫ Sa‘ dī Ḥazretleri bu maḳāmında anuñ kelāmuñuñ buḫlānını i‘lām buyurmuşlardır.

ḤİKĀYET-İ MANZŪME: *صاحب دلی بیدرسه آمد ز خانقاه* Dervīşāndan bir ehl-i dil ḫānḳāhdan medreseye geldi. *عهد صحبت اهل طریق را* Şūfīliği terk idüp taḫşīl-i ‘ilm ile ‘amele meşğül oldu.

گفتم میان عالم و عابد چه فرق بود

تا اختیار کردی از آن این فریق را

Ben ol kimseye didüm ki ‘ālim ile ‘ābid mābeyninde ne farḳ vardır ki ve ne mülāḫaza itdüñ ki ḫā’ife-i şūfiyyeden firār idüp ‘ulemā zümresini iḫtiyār itdüñ.

گفت آن گلیم خویش بدر میکند ز موج Ol sāhib-i dil cevāb virüp didi ki: şūfī kısmı ancak kendü kilimini şudan çıkarur ya‘nī ancak kendü nefsinı ıslāha gūşış idüp öz cānını hālāşa kādīr (187^a) olur nef‘i gayra müte‘addī olmaz.

وین جهد میکند که بگیرد غریق را Ammā ehl-i ‘ilm tā’ifesi ma‘şiyet deryāsına gark olanları taḥlīşe sa‘y ü himmet iderler nef‘leri kendü nefslerine maḳşūr olmayup kāmīl ü mükemmil olurlar. Bu sebebden bu cānibi terciḥ eyledüm ḥafī olmaya ki Ḥāzret-i şeyḥūñ murādı mücerred terk-i taşavvuf degüldür belki cāhil şeyḥe iḳtidā idüp ضَعْفُ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبُ⁷³⁵ feḥvāsına mā-şadaḳ olmaḳdan men‘dür ve ‘ālim ü ‘āmil ve mürşid-i kāmīl ḥıdmetine⁷³⁶ vāşıl olup taḥşīl-i kemālāt-ı ‘ilmiyye ve ‘ameliyye itmege taḥrīz ü terġīb itmekdür. Mücerred ‘ulūm-ı resmīyye ile kānī‘ ve ḥursend olup ‘ilmi ile ‘āmil olmayan müderrisler şoḥbetine sevḳ itmek degüldür.

HİKĀYET: یکی بر سر راهی مست خفته بود Bir mest kimse bir yol üzerinde yatmış idi و زمام اختیار از دست رفته ve ziyāde lā-ya‘kıl ü bī-hūş olup ‘inān iḥtiyārı elden gitmiş idi. عابدی بر سر او گذر کرد و در حالت مستقیم او نظر. Bir ‘ābid ittifaḳān oradan geçüp ḥerīfūñ çirkin ḥālīne kerāhet ü nefret ile naḳar eyledi. *Kerd* lafzı mışrā‘-ı şānīde⁷³⁷ maḥzūfdur. اِذَا مَرَّ بِاللَّغْوِ مَرَّو كَرَامًا⁷³⁸ Ol mest yigit başın ḳaldurup bu āyet-i kerīmeyi oḳudu ya‘nī Ḥāḳ te‘ālā ḥāzretinüñ ḳullarında bir tā’ife vardır ki ittifaḳān geçerken⁷³⁹ bir ehl-i laġv ü bed-ḥāl kimseye rāst gelseler keremlerinden i‘tirāz itmeyüp geçüp giderler. Şi‘r: اِذَا رَأَيْتَ اِثِمًا كُنْ سَاتِرًا وَ حَلِيمًا Ḳaçan bir günāhkārı ālūde görseñ izḥār-ı ḥilm idüp ‘aybını setr eyle. يا من تقبح لغوى لم لا تمر كريما Ey benüm ḥālūmi taḳbīḥ ü tafzīḥ ve günāhuma levīm ü i‘tirāz iden kimse niçün kerem yolından geçmezsin ve ol naḳm-ı dil-keşānuñ feḥvāsına mā-şadaḳ olan kirāma mülḥāḳ olmaġa himmet itmezsin. *Ḳıṭ‘a:* (187^b) *متاب ای پارسا روی از کنه کار* Ey ‘ābid ü zāhid ‘āşī vü

⁷³⁵ Kur‘ān-ı Kerīm, Hacc 22/73: “...isteyen de âciz, istenen de.”

⁷³⁶ ḥıdmetine (K): mükemmil ḥıdmetine (HP), (HM)

⁷³⁷ mışrā‘-ı şānīde (K): fiḳrā-ı şānīde (HP), (HM)

⁷³⁸ Kur‘ān-ı Kerīm, Furkān 25/72: “...faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.

⁷³⁹ geçerken (K): geçüp giderken (HP), (HM)

günahkârdan yüz çevirme. *ببخشایندکی دروی نظر کن* Aña rahm ü şefkat ile nazâr eyle lev̄m ü ‘itâb itme. *اگر من ناجوانمردم بکردار* Eger ben ‘amel ile cüvânmerd degül isem de *sen benüm üzerime cüvânmerdler gibi güzër eyle ya‘nî merħamet ile nazâr idüp kerem yolundan geçüp git.* Ba‘z-ı şurrâh bu maħalde *kerdâr*’ı ‘amel-i seyyi’ ile tefsîr itmiş bir şariħ daħı anı ħaṭâya nisbet idüp ‘amel-i ħüsn ile tefsîr itmiş. Ĥafî degüldür ki *be-kerdâr* lafzı menfiye kayd olsa ‘amel-i şâlih ile tefsîr şaħiħ olur eger nefye kayd olursa ‘amel-i ħabiħ murâd olduğu şariħ olup anı taħṭı’ e itmek şaħiħ olmaz ammâ taħkiķ budur ki *kerdâr*’dan maķşüd muṭlaķ ‘ameldür. ‘Amel ile ercümend degülem dimekdür ħüsn ü ħubħı ve şalâh ü fesâdı feħvâdan fehm olunur. فافهم

HİKÂYET: *طائفه رندان بانکار درویشی بدر آمدند و سخنان ناسزا گفتند و برنجانیدند*

Rind-i evbâş ve levend-i ħallâş kısmından bir ṭâ’ife bir dervîşe ṭa‘n ü inkârlarını izħâr ve nâ-ma‘ḳül kelimât ile cefâ vü âzâr itdiler ve dögdiler sögdiler incitdiler.

شکایت پیش پیر طریقت برد و گفت چنین حالتی رفت Dervîş-i dil-rîş pîr-i ṭariķat ħuzûrında şikâyet ve şöyle bir ħâlet oldu deyü mâ-cerâyı ħikâyet itdi.

ای فرزند خرقة درویشان جامه رضاست Pîr-i ṭariķat ol müstemende nuşħ ü pend ile tesliyet idüp eyitdi: Ey oğul dervîşlerüñ ħırķası rızâ câmesidür ya‘nî bu şüreti iħtiyâr iden elbette her belâya şabr idüp rızâ göstermek gerekdür.

هر که درین کسوة تحمل بی مرادی نکند مدعیست نه درویش Her kim bu libâs içinde nâ-murâdlığa şabr u taħammül itmeye ol kimse müdde‘î ve kezzâbdur dervîş degüldür

و خرقة بروی حرام ve dervîşler ħırķası aña ħarâmdur. Beyt:

دریای فراوان نشود تیره بسنکی (188^a) Bir taş atmağla baħr-ı firâvân mükedder olmaz ya‘nî bulanmaz ba‘z-ı nüsaħda *be-seylî vâki*‘ olmuş. *عارف که برنجد تنک آبست هنوز*. ‘Ārif geçen dervîş ki deħrüñ ħahrından ve ħavmüñ levminden elem çeke ol kimse henüz deryâ olmamışdur hemân şol mâ’-i ħalîl gibidür ki cüz’î nesne ile mükedder ü müteğayyir olur ‘ârif olan deryâ-dil olmaķ gerekdür. *Tenük* tânuñ fetħi ve nûnuñ zammı ile az ve yufķa dimekdür. *اگر کز زنت رسد تحمل کن* Eger ħalķdan saña bir

zarar irişe şabr u taħammül eyle *که بَعْفُو از کِنَاهِ پَاکِ شَوِی* ki anlaruñ itdüklerine almayup cürm ü taŝırlerin ‘afv itmek sebebi ile sen daħı be-fazlullāh günāhından pāk olasın.

741 در عفو لذتیبست که در انتقام نیبست : ‘Mıŝrā⁷⁴⁰ ان الله تعالی عفو یحب العفو

Ki lafzı rābıta olma rüşendür. Ba‘z-ı ŝurrāħ ħarf-i ta‘lıl tıtop dimiş ki zırā ħadan iriŝen ħaġāyı ‘afv itmek ile günāhdan pāk olursın. *ای برادر چو عاقبت خاکست* Ey arındaŝ ünkü ‘āibet ħāk olma muarrerdür. *خاک شو پیش از آن که خاک شوی* Ĥāk olmazdan evvel ħāk ol. *مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا*⁷⁴² ile ‘amel idüp ölmezden evvel öl ħāk olmadan murād budur ki pā-māl olmadan elem ekmeye ve ħakuñ cefāsından dile toħm-ı melālet ekmeye her ne olursa ħoŝ göre.

ĤİKĀYET-İ MANZŪME:

این حکایت شنو که در بغداد

رایت و پرده را خلاف افتاد

Bu ħikāyeti gūŝ eyle ki Bağdādda sanca ile serā-perde miyānında nizā‘ ü ħilāf ve ħuŝūmet ü iħtilāf vāi‘ olup mübāħaŝe ve mücādele itdiler.

رایت از کرد راه و رنج رکاب

کفت با پرده از طریق عتاب

Sanca yollaruñ zaħmetinden ve mülāzemet rikāb-i irtikābından ve bi‘l-cümle seferlerde ekdügi ālām ü ŝedā’idi yād idüp serā-perdeye ‘itāb yolından didi ki:

من و تو هر دو خواجه تاشانیم Senüñle ben ikimiz bile bir efendi ullarıyuz.

بندۀ بارگاه سلطانیم Pādiŝāhuñ āstānesi bendesiyüz ħafı olmaya ki bu kelāmda isti‘āre vardur ya‘nı rāyet (188^b) şol gāzi ŝaħŝa teŝbīh olunmişdur ki merd-i neberd olup müdām zehāb ü iyābda pā-der-rikāb ü süvār-ı rāh-neverd olup ‘ale’d-devām atdan inmeyüp cihād ü gāzā ŝavb-ı ŝavābına pür-‘azm ü ŝitāb ola.

من ز خدمت دمی نیاسودم Ben ħıdmetinden bir laħza āsūde olmadum ve ħuzūr itmedüm.

تو نه رنج آزموده نه حصار Vaıtlü vaıtsiz seferde oldum. *و بیگاه درسفر بودم* Sen ne meŝaat ekdüñ ve ne ħiŝār cengin gördüñ. *نه بیابان و گرد باد و غبار* Ne seferler idüp

⁷⁴⁰ “Allāhu Teāla affetmeyi sever”

⁷⁴¹ “Affetmekte öyle bir lezzet vardır ki intikamda yoktur”

⁷⁴² Hadīs-i ŝerīf: “Ölmeden evvel ölünüz.”

berr ü beyābān zahmetin ve ne gird-i bād ve ğubār-ı rāh felāketin çekmişsin müdām huzūr ü istirāhatdesin. *Gird-i bād* kāf-ı ‘acemīnün kesriyle ve iki dāluñ bile sükūnıyla Türkīde kaçırğa didükleri bir rūzgārdur ki çevrilicegzli gider. Aşlı *bād-ı gird*’dür ‘ilm olıcağ terkīb-i tağyir olunup vaşf-ı taq̄dīm olunmuşdur *gird-āb* dağı bunuñ gibidür. Ol yerde şu çevrilüp degirmilendüğüçün ıtlak olunmuşdur. *Gird*’ün ma‘nā-yı haq̄ikīsi degirmidür *girde* ki Türkīde dağı müsta‘meldür degirmi olduğıçün ıtlak olunmuşdur āhīrindeki hā ma‘nā-yı ‘āmm-ı aşlıden ma‘nā-yı hāş-ı ‘ilmiye naql içündür. Ma‘nā-yı cem‘iyyet *gird* olmağıñ lāzımı olmağ i‘tibārı ile gāhī mecāzen cem‘ itmege *gird kerd*en dirler ekşer nüshada *bād-ı gird* vāki‘ olmuşdur aşlı üzre.

قدم من بسعی بیشترست Benüm kademüm sa‘y ü hıdmetde senden muqaddemdür.

پس چرا عزت تو بیشترست Pes sebep nedür ki senün ‘izzetün benden ziyādedür. *Pişter* lafzı mışrā‘-ı evvelde bā-yı ‘acemī ile ve mışrā‘-ı şānīde bā-yı arabī iledür.

تو بر بندگان مهرویی Sen māhīr ü hıdmetkārlar ve maḥbūb ü ğulāmlar qatındasın. *Ber* lafzı rānuñ kesri ile bendegāna muzāfdur ‘ind ma‘nāsınadır.

با کنیزان یاسمن بویی Yāsemēn-bū perestārlar ve hūb cāriyeler ile hem-niḡşinsin. *Keniz* ve kenizek cāriye ma‘nāsınadır. *من فتاده بدست شاکردان* Ben şākirdler (189^a) eline düşdüm ve hıdmetkārlar elinde zelīl ü haq̄ir oldum. *Şākird* bu maḡalde hıdmetkār ma‘nāsınadır. *سفر پای بند و سرکردان* Seferde ayağum bağılu ḡayrān ü serāsime ve sergerdānum müdām ben böyle miḡnetde olup sen huzūr ü rāhatda olmağā bā‘ iş nedür.

گفت من سر بر آستان دارم Perde bu su‘āle cevāb virüp eyitdi: Sebep budur ki ben başımı qapunuñ eşiğı üzre tutarın ya‘nī tevāzu‘ ü meskenet ma‘nāsın izḡār idüp kendümi ḡazīz-i ḡākde tutarın. ⁷⁴³ *من تواضع رفعة الله* maẓmūn-ı ‘izzet maq̄rūnına mā-şadağ olurın ‘izzet ü ḡürmet bulurın. *نه چو تو سر بر آسمان دارم* Sencileyin başımı āsmāna tutmazın ya‘nī sen tekebbūr-i şūretin gösterüp kendüñi evc-i eflākda görürsin

من تکبر وضعه الله ⁷⁴⁴ *فهو* feḡvā-yı ‘ibret iḡtivāsına maẓhar düşersin bu sebebden kendüñi ḡār ü bī-i‘tibār idersin. *هر که بيهوده کردن افرازد* Her kimse ki bī-veche boynın uzadur

⁷⁴³ Hadīs-i şerīf: “Tevazu sahibi olanı Allāh yüceltir.”

⁷⁴⁴ Hadīs-i şerīf: “Kibirli olanı Allāh alçaltır.”

ya' nī ' ucb ü kibr izhār ider. *خویشتر را بکردن اندازد* Ol kimse kendüyi boynı üzerine atar demek başı aşağı olur boynı üzilür demekden kināyetdür.

HİKĀYET: *زور آزمایی را دید که بهم برآمد* Erbāb-1 dilden biri *یکی از صاحب دلان* gördi ki bī-ḥuzūr olmuş *در خشم شده و کف بردهان آورده* ve ḥışm ü gāzaba gelmiş ve *کفت این را چه حالتست* Ol ehl-i *کفت این را چه حالتست* Ol ehl-i dil bu kimsenüñ bu mertebe bī-ḥuzūrliğına sebep nedür deyü şordı.

کسی کفت فلان دشنام داده است Bir kimse cevāb virüp eyitdi: Fülān kimse şetm ü düşnām itdi aña bī-ḥuzūrdur. *کفت این فرومایه هزار من سنک بر میدارد و طاقت بار سخنی نمی آرد* Ol ehl-i dil eyitdi ne 'aceb ḥāldür ki bu fūrümāye vü bed-aşl ü nā-cins zürbāzlığa āzmāyiş (189^b) idüp biñ batman taş götürür iken bir söz yüküñ götüremez ya' nī düşnāma taḥammül itmez. *کفت ا: بگذار* Kuvvet ü zürbāzlık lāfını urma ve merdānelik da' vāsını terk eyle. *کفت این فرومایه هزار من سنک بر میدارد و طاقت بار سخنی نمی آرد* Ḥafī olmaya ki pençe-gīrlər ya' nī pençe tūtmağa āzmāyiş üzre olan ḥā'ife ki ḥālleri ma' lūm ü meşhūrdur. İçlerinden biri ki cümleye gālib ü serāmed ola ol kimseye *ser-pençe* dirler ba' dehū muṭlaqā kavī vü tūvānā ma' nāsına isti' māli gālib ü şāyi' olmuşdur. Bu maḥalde daḥı bu ma' nā murāddur *ser-pençe* lafzında yā maşdariyyedür kavīlik dimekdür āhirinde hā olan elfāza kāf mülḥaḥ olsa hā maḥzūf olur bendegī ve pençegī ve küştegān gibi.

عاجز نفس فرومایه چه مردی چه زنی Fārisīde *çi fülān* ve *çi fülān* lafzları ve *ḥ'āh fülān* ve *ḥ'āh fülān* 'ibāretleri ikisi daḥı müsāvidür diyecek yerde müsta' meldür ya' nī nefsi-fūrümāyenüñ elinde 'āciz ü zebūn olan kimsenüñ erligi ne ve 'avratlığı ne ya' nī ikiside berāberdür. Taḥdīr-i kelām böyle olur ki:

ان شخص را که عاجز نفس فرومایه است خواهی مرد بگو خواهی زن بگو یعنی هر دو مساوی و يك درجه اند و میان ایشان فرقی نیست⁷⁴⁵

Ba' z-1 şurrāḥ 'āciz-i nefsi-fūrümāye lafzını münādī ve yā'ları ḥiṭāb için tūtup ey alçaḥ nefsiñ 'ācizi ne er ne 'avratsın ya' nī merdligüñ ve zenligüñ mābeyninde aşlā fark yoḥdur deyü şerḥ itmiş. Ba' zılar daḥı 'āciz-i nefsi-fūrümāye' taḥdīrinde tūtup

⁷⁴⁵ “Bir kimse ki alçaḥ nefisli acizdir erkek olmuş kadın olmuş her ikisi eşit seviyededir ve aralarında fark yoktur.”

hemze-i hitāb i‘tibār idüp sen ‘āciz-i nefis-i fūrümāyesin erligüñ ve ‘avratlıgüñ berāberdür deyü ma‘nā virdiler. *Fūrümāye* lafzı *nefs*’üñ şıfatıdır ba‘z-ı şurrāḥ ‘āciz lafzınuñ şıfatıdır demiş. *گرت از دست بر آید دهنی شیرین کن* Elüñden gelürse ve kādır olursañ bir kimsenüñ ağızını tatlu eyle ya‘nī bir kimseye eyülik eyle ya‘nī merdlik budur. *مردی آن نیست که مشتی بزنی بردهنی* Merdlik ve mürüvvet (190^a) ve ādemīlik ol degüldür ki bir kimsenüñ ağızına müşt urasın. Hülāşa-i kelām hüner-i hüsn-i ḥulḳla ḥalkı müsahḥar itmekdür. Belki isā’et idenlere bile iḥsān itmekdür yoḥsa kuvvet-i kähire ile ve zürbāz ile eşḥāşa ğalebe itmek çok hüner degüldür. *Müst* yumruḳ dimekdür. Diger: *اگر خود بردرد پیشانی پیل* *Dired* lafzı evvelki dāluñ kesriyle ve rā-yı muḥaffefenüñ fethi ile *derīden* lafzından muzāri‘dür ya‘nī farazā kuvvet ile filüñ alını yırtup ve ḥortumını ḳoparup mağlūb ü zebūnda itse

نه مردست آن که دروی مردمی نیست ‘arīfler nazārında merd degüldür ol kimse ki anda ādemīlik ü mürüvvet ve insāniyyet olmaya. *بنی آدم سرشت از خاک دارد* Ādem oğlanı ṭopraqdan yaradılmışdur. *اگر خاکی نباشد آدمی نیست* Eger ḥāk-ı nihād olup mütevāzi‘ ü ḥalīm olmaya ḥaḳīḳatde ol kimse ādem degüldür şekli insān olur ammā özi insān olmaz.

ḤİKĀYET: *بزرگی را پرسیدند از سیرت اخوان صفا* ‘Azizlerden birine iḥvān-ı şafānuñ sīretlerinden su’āl itdiler ya‘nī iḥvān-ı şafā geçenlerüñ ve biribirlerine ḥulūş ü dād ve şafā-yı derūnla ülfet ü ittiḥād da‘vāsın idenlerüñ aḥvāli nicedür ve şıdḳ da‘vālarına delīl ü ‘alāmet nedür. Ba‘z-ı şurrāḥ ya‘nī evliyāullāh nice kimselerdür deyü su’āl itdiler demiş. *Ol گفت کمینه آن که مراد خاطر یاران بر مصالح خود مقدم دارد* Ol ‘aziz eyitdi: Merātib-i ḥulūş ve şafānuñ ednā mertebesı budur ki yārānuñ ḥāṭırını kendünüñ maşāliḥ ü mühimmāt üzerine taḳdīm eyleye ve a‘lā ṭabaḳası ğayrı taḥlīş için bezl itmekdür demişler. Ba‘z-ı şurrāḥ iḥvān-ı şafānuñ ednāsı ol kimsedür ki demiş *و حکما گفته اند برادر که در بند خویش است* ve ‘uḳalā demişlerdür ki birāder ki kendü menāfi‘i ile muḳayyedür *نه برادرست و نه خویش است* ol kimse ḥaḳīḳatde ne birāder ve ne ḥışmdur biġānelerden (190^b) farḳı yoḳdur. Beyt: *همراه اگر شتاب کند همراه تو نیست*

Senüñle yoldaş olan kimse ki saña qatlanmayup isti‘cāl ide ve senüñ mühimüñ temām olmadın birağup gide ol senüñ yoldaşuñ degüldür zīrā şart-ı murāfaqat muvāfaqatdur. *دل در کسی مبند که دلبيسته تو بيست* Saña qalbi merbūṭ olmayan kimseye rabṭ-ı hāṭır eyleme. Diger: *چون نبود خویش را ديانت و تقوی* Aqṛabānuñ ki diyānet ü taqṽası olmaya. *قطع رحم بهتر از مودت قریبی* Ol maqūle aqṛabādan qaṭ‘-ı raḥim irtikāb itmek evlādur meveddet qurbī ile ‘āmil olmaqdan.

ياد دارم که مدعی درین بیت بر من اعتراض کرد و گفت حق جل و علا در کتاب مجید از قطع رحم نهی کرده است و بمودت نوی القریبی فرموده

Hāṭırumdadur ki bir müdde‘ī bu beytde baña i‘tirāz idüp eyitdi: Hāq celle ve ‘alā Hāzret-i Qur‘ān-ı ‘azīmde qaṭ‘-ı raḥimden nehy idüp aqṛabāya meveddet ve şefqat ü maḥabbet lāzım itdügün beyān buyürmüşdür. *و آنچه تو کفتی مناقض آنست* Senüñ sözüñ Allāh kelāmuña muḥālifdür. *بن کفتم غلط کردی موافق قرآنست* Ben ol müdde‘īye eyitdüm: Sen ğalaṭ eyledüñ benüm sözüñ Qur‘āna muvāfiğdur.

746 قال الله تعالى وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا نَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا Hāq te‘ālā Qur‘ān-ı ‘azīmde buyürmüşdür ki peder ü māderüñ seni müşrik itmege sa‘y ü iğdām itseler sözlerine itā‘at ü ittibā‘ eyleme küfr ü ma‘şiyet müte‘allik yerlerde inqiyād cā‘iz degüldür meveddet-i aqṛabā lāzım olduğı ḥadd-ı şer‘den ḥāric olmamağ şartı iledür.

Beyt:

*هزار خویش که بیگانه از خدا باشد
فدای یک تن بیگانه کاشنا باشد*

Hāzret-i Hāqdan yād ü rızā‘ullāha muḥālif işlere mu‘tād olan hezār ḥışm qavm-ı Allāhla āşinā olan bir biğāneye qurbān olsun.

ḤİKĀYET-İ MANZŪME:

*پیرمردی لطیف در بغداد
دخترش را بکفشدوزی داد*

Bağdād (191^a) vilāyetinde olan ehl-i dilden bir pīr-i rūşen-zamīr kızını bir başmağcıya tezvīc itdi.

⁷⁴⁶ Kur‘ān-ı Kerīm, Lokmān 31/15: “Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için senüñle uğraşırlarsa, onlara itaat etme...”

مردك سنكدل چنان بگزید

لب دوختر كه خون ازو بچكید

Herif eşnâ 'i mu'âmelede kızuñ leblerin şöyle muhkem ısırdı ki dudaklarından kan tamladı. *Merdek* 'de olan kâf taşğır içündür. *Seng-dil* taş bağırlı dimekdür. *Geziden* ısıрмаق *çekiden* tamlamaق ma' nâsınadır.

بامدادان پدر چنان دیدش Şabâh peder kızcağızını ol hâlde gördi.

پیش داماد رفت و پرسیدش Güyegüsünüñ yanuña varup su 'âl itdi.

کای فرومایه این چه دنداست Eyitdi ki: ey bed-aşl bu ne dendândur ya' nî bûs ü kenâr böyle mi olur. *چند خایی لبش نه انباست* Ol nâresidenüñ dudağın niçe bir çeyzesin sahtiyân ü meşin hûd degüldür. *Enbân* elifüñ fetḥi ve nûnuñ sükûnıyla ve bâ-yı muvaḥḥade ile cirâb dimekdür kesr-i cîmle Türkide tağarcıق didükleridür. Bu maḥalde sahtiyân ve gön ve meşin kısmı murâddur ya' nî bu nice öpüşdür bunı gön ve sahtiyân çeynemek mi şanduñ deyü başmaqçıya kendü dilince siteminden cefâlar eyledi. *بمزاحات نکفتم این گفتار* Bu sözi saña laṭife ṭarîқи ile söylemedüm. Hafî olmaya ki merḥûm Şeyḥ Sa' dî Hâzretleri kâbil-i ḥiṭâb olan erbâb-i elbâba nuşḥ ü pend yüzinden buyururlar ki ve ḥikâyet egerçi mizâḥ-engîz ve hezl-âmîzdür ammâ anı irâd itmekden benüm maқşûdum muṭâyebe vü laṭife degüldür.

هزل و بگذار و جد ازو بردار Hezl cânibin terk idüp ya' nî laṭife vü mizâḥa ḥaml itmeyüp ol kelâmdan cidd ü ḥaқîқat aḥz eyle. Ba' z-ı nüsaḥda bâ-yı muvaḥḥade ile *be-goftem* vâқи' olmuş ya' nî egerçi zâhirde bu ḥikâyeti saña laṭife yüzinden söyledüm ammâ eger 'âқil ü hûşmend iseñ hezl ü muṭâyebe olması cânibine nazar itmeyüp içinden lûbbün ve mağz ü ḥaқîқatin aḥz ü intizâ' ile fi'l-ḥaқîқа gâḥ olur ki ' itâb ü tevbîḥ ile (191^b) olacaq nuşḥ ü pend laṭife ṭarîқи ile ḥakîmâne üslûbla sevқ ü ilkâ olunur nüktedân olan 'ârifler kışşadan ḥişşe alurlar. Ba' z-ı şurrâḥ bâ-yı muvaḥḥade ile olmağı tecvîz ideni redd eylemiş bî-vech degüldür ve ba' z-ı şurrâḥ daḥı bu kelâm ol pîrünü keşger ile muḥâvere vü mükâlemesi olmaق cânibin taқđim ü terciḥ idüp bu taқđirce *ezü* 'dan murâd duḥter olur dimiş ve andan murâd-ı ḥâşıl ile deyü ma' nâ virmiş maқbûl ü müvecceḥ degüldür (Redd-i Sürürî ve Şem'î).

حوی بد در طبیعتی که نشست Halk-1 bed ki bir ṭabi‘atda rūsūḥ ü qarār bulup muḥkem yerleşe. Ba‘z-1 şurrāḥ gön çeynemek başmakçınun ṭabi‘atında temekkün ü istiḳrār bulduğı gibi deyə ta‘bīr itmiş. Güyā şöyle mülāḥaza itmiş ki ol keşşger duḡterün leblerin ışırup mecrūḥ itdügi gön çeynemege mu‘tād olduğundan nāşī ola ammā bīhūde mülāḥaza gibi gelür (Redd-i Sürūrī). Hadd-1 zātında ol şahşun ṭabi‘atı tünd ve ef‘ālī dūrüştdüğü bu vaz‘un şudūrına medār olmağa kāfīdür.

از دست نرود جز بوقت مرگ از دست Ölmeyince ol ḥūy-1 bed andan zā‘il olmaz. Ba‘z-1 nüsaḡda *ne-reved* yerine *ne-dehed* ve ba‘z-1 nüsaḡda *ne-rehed* vāḳi‘ olup ba‘z-1 şurrāḥ nüşa-1 āḡire zāhir ve evlādur dimiş zāhir budur ki nüşa-1 evvelī evlādur (Redd-i Seydī ‘Alizāde).

HİKĀYET: *فقیهی دخترى داشت بغایت زشت روى* Bir ehl-i ‘ilmün bir gāyet bed-şekl kıızı var idi. *و بجای زنان رسیده* Sinn ü sāli duḡter iṭlāḡ olunmaḡ mertebesinden mütecāviz olup ‘avratlar maḡāmına bāliḡ olmuş idi.

با وجود جهاز و نعمت کسی بمناکحت او رغبت نمی نمود Māl ü menālī cehāz ü esbābı müstevfā mevcūd iken yine bir ferd anı tezevvüc itmege rāḡīb olmadı. Beyt:

زشت باشد دبیقى و دیبا

که بود بر عروس نازیبا

Debīk ‘atīḡ vezni üzre bir mevzi‘ün ismidür anda işlenür bir cins fāḡir şevb olur ki debīkī dimekle meşhūrdur dāluñ kesri ile de (192^a) mervīdür zamm-ı dālla şa‘īb vezni üzre olmaḡ daḡı mesmu‘dur. ‘*Arūs* gelin dimekdür güyegüyede iṭlāḡ olunur. Hāşıl-1 ma‘nā a‘lā aṭlas ü kemhā ve her ne maḡūle zībā ser-ā-ser ve dībā olsa bed-şekl ü kābūs ‘arūs-1 ‘ubūsun üzerinde ḡabīḡ ü menḡūs olur.

نآ-چار څالوپ زارؤرت اڅتیزاسیلا اول دؤڅتري بىر ا‘مآيا نيكآه ايتدiler.

اورده اند که دران تاریخ حکیمی از سرندیب برسید که دیده نابینایا نرا روشن کردی Rivāyet iderler ki ol tāriḡde Hindüstān vilāyetinde mehbiṡ-i Ḥazret-i Ādem olan Serendīb şehrinden bir ṭabīb-1 ḡazīḡ ve keḡḡāl-i fā‘iḡ geldi ki ‘ilāc ü devā ile a‘māları bīnā ider idi.

فآڅيه ايتدiler کي نيؤن دآمآدؤنآ ا‘يلآع ايتمئزسين. چرا دامادترا علاج کنی

دهد گفت ترسم که بینا شود و دخترم را طلاق دهد Faḫīh eyitdi: Җорҗары ки бiнā olup gözi açıldıķda җызума җалāķ vire göz göre ol mekrūhı iḥtiyār itmeye. Mısrā‘:

روی شوی زن زشت روی Bed-şekl olan ‘avratuñ zevci به نابینا a‘ mā olmaķ evlādur. *Sūy* müy vezni üzredür, zevc ma‘ nāsınadur *şū* her daḫı bu ma‘ nāyadur.

ḤİKĀYET: *پادشاهی بچشم حقارت درطائفه درویشان نظر کردی* Bir pādişāh dervīşān tā’ifesine җeşm-i ḫāķāret ile nażar iderdi. Beyt:

مبین حقیر کدایان عشق را کین قوم

747 شهان بی کمر و خسروان بی کله اند

یکی ازایشان بفراست دریافت و گفت ای ملک Dervīşāndan biri ferāset ile pādişāhuñ bu ḫāline muḫṭalı‘ olup didi ki: Ey pādişāh! Biz bu dūnyāda ‘asker ḫuşuşında senden kemterüz ya‘ nī şuretā māluñ ḫadem ü ḫaşem ve şāḫib-i ṭabl ü ‘ilm degülüz gedā-yı bī-serüpāyuz ol bābda senüñle müsāvāt da‘ vāsın itmezüz ḫaddümüz bilürüz. Beyt:

Ne şehinşāh ne vezirüz biz

Kendü ḫālinde bir faķirüz biz

(192^b) *و بعیش از تو خوشتر* Ammā ḫuzūr-ı җalb ve şafā-yı ḫāṭır ile ta‘ ayyüş ü zindegānı ḫuşuşında ḫālümüz senüñ ḫālünden bihter ü ḫoşterdür. Beyt:

Sulṭāna җayd-ı salṭanat-i dehr pāy-bend

Dervīş kendü başına sulṭān olup gezer

748 *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ و بمرك برابر* ḫükümünce merg ḫuşuşında yeksānız.

Mısrā‘ : Zīrā ne gedā bāķī җalur bunda ne ḫodmīr

Meşnevi:

زمادرنزاد انکه اخر نمرد

ز چنگ اجل هیچ کس جان نبرد

اگر جاودان یافتی کس حیات

749 بماندی بجا سرور کاینات

⁷⁴⁷ Hāfız-ı Şirāzi: “Aşk dilencilerini sakın hor görme; onlar kemersiz şah, taçsız hükümdarlardır.”

⁷⁴⁸ Kur’ān-ı Kerim, Ankebüt 29/57: “Her can ölümü tadacaktır....”

و بقیامت بهتر ve kıyāmet güninde daḥı İnşāallāh derecemiz senden ā' lādur
تَمُوتُونَ كَمَا تَعِيشُونَ وَ تُحْشَرُونَ كَمَا تَمُوتُونَ⁷⁵⁰ mazmūnı bu müdde'āyı nāṭıq ve güvāh-ı
şādıkdur. Kıṭ' a:

Fuḡarāya yeter bu devlet kim
Dile toḡm-ı melālet ekmezler
Kimse ḥarc itmez bu dünyāda
Āḥiretde ḥisāba çekmezler

Meşnevi:

اگر کشور کشایی کامرانست
وگر درویش حاجتمند نانست

Ya' nı gerek şāh ve gerek gedā. Ḥafı olmaya ki *küşāyī* lafzı egerçi aşda kāf-ı
'arabiyledür ammā 'acem mū-şikāfları kendü kāfları ile isti' māl iderler.

در آن حالت که خواهند این و آن مرد

نخواهند از جهان بیش از کفن برد

İkisinin bile 'ömrleri āḥir ve zamān-ı ecelleri ḥāzır olduḡda dünyādan kefenden
ḡayrı nesne bile alup gitmeyeceklerdür. Kıṭ' a:

Bu cāh ü celāl bu māl ü menāl

Ecel gelse şāhum ḡalur cümle

Bir iki ḡarış yer alur meskenüñ

Götürmezsın illā beş arşun kefen

چو رخت از مملکت بر بست خواهی Çünkü memleketden raḡtuñ ve esbābuñ bağlasañ
gerekdür ya' nı dünyādan göçmek ve salṡanatdan el çekmek muḡarrer olıcaḡ.

کدایی خوشترست از پادشاهی Pādişāhlıḡdan gedālıḡ yegdürür zırā sebük-bār olmayanuñ
seferi düşvār olur. ظاهر درویش جامه ژنده است Dervişüñ zāhiri eski cāme ve fırḡa-i
fuḡarānuñ libāsı köhne ḡırḡadur. *Jende* je-yi fārisinüñ fetḡi ve kesri ile köhne ve eski
dimekdür. و موی سترده ve saçları şaḡalları tırāş olup abdāl ü ḡalender (193^a)

⁷⁴⁹ “Anadan doḡan her kim var ki ölmedi; ecelin elinden hiçkimse canını kurtaramadı; eḡer bir kimse
sonsuz hayatı bulmuş olsaydı; kâinatın serveri Hz. Muhammed aleyhisselam baki kalırdı.”

⁷⁵⁰ Hadis-i şerif: “Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz.”

şeklindedür. Ba‘zılar tecerrüd murâddur dimişler ve ba‘zılar zînet ü libâsdan mücerred şuretâ haķîr-i bî-ķadr ü bî-i‘ tibârdur deyü ta‘bîr itmişler.

آن حقیقت و Ammâ ol dervîşüñ haķîķati ve beyân-ı mâhiyyeti budur ki *دل زنده* ķalbi zıkr-i Hüdâ ile hemîşe zindedür *و نفس مرده* ve nefsi ya‘nî vücudı riyâzet ü mücâhede ile fânî ve mürdedür. Kıt‘ a:

Ĥor bakma gedâ vü dervîşe

Ne bilürsin ki şâh-zâde ola

Nemed içre mişâl-i âyîne

Ĥalbi rüşen zamîri sâde ola

Kıt‘ a:

نه آنکه بر در دعوی نشیند از خلقی

که گر خلاف کنندش بجنگ برخیزد

Dervîş degüldür ol kimse ki müdde‘î olup ĥalka şeyĥlük maķâmında otura ve ĥalk aña inkâr ü muĥâlefet eyleseler taĥammül itmeyüp eşĥâşla ĥuşümet ü nizâ‘ ideler.

Ba‘zılar *ez-ĥalkî* lafzını mısrâ‘-ı şâniye kayd tutup ĥalkdan bir nice kimse eger aña muĥâlefet ideler deyü ma‘nâ virmişler. *و کر زکوه فرو غلطد اسپاسنکی* ve eger farazâ

taĥdan aşaĥı bir degirmen taşı ĥaltân olsa. *Ġalted* ĥaltîden lafzından muzâri‘dür yuvalanmaķ ma‘nâsnadur. *نه عارفست که از راه سنک برخیزد*

‘Ārif degüldür ol kimse ki tevekkül ü taĥammül itmeyüp ki ol taşuñ yolından ĥalka belki ‘ārif odur ki ĥazâya rızâ gösterüp şâbit-ķadem ola ve seng ü belâya vücudın siper idüp yerinden ayrılmaya cebel-i şâmiĥ gibi râsiĥ-dem ola.

طریق درویشان نکوست Dervîşlerüñ tarîķi dilleri ve lisânları ile zıkrullâĥ eylemekdür. Nazm:

Lisânlar serde zıkrüñde gönüller tende fikrüñde

Senüñ yâduñda derdliler eger maĥfî eger peydâ

و شکر ve mażhar olduĥı ni‘am-i ilâhiyenüñ şükrin itmekdür. Beyt:

Virdüĥi ni‘metinüñ ķadrin bil

Şükr-i ĥâliķde şükr-i ĥâliķ kı

سیدالقوم خاد مهم و خدمت⁷⁵¹ fehvā-yı ‘izzet ihtivāsınca tālib-i Hāḡ olan fuḡarānuñ hıdmetin li-vechillāh cānına minnet bile kelimāt-ı şūfiyyedendür ki taşavvuf ‘ibādullāha hıdmetden ‘ibāretdür. *Nefeḡāt*’da mezkūrdur ki Dāvud benī ‘aleyhi’s-selām (193^b) ḡazretine ḡiḡāb-ı müsteḡāb vārid olup اذا رأيت لي طالباً فكن له خادماً⁷⁵² buyurulmuşdur. *طاعت و طاعت* Daḡı Hāḡ te‘ālā ḡazretine tā‘at ü ferā’iz ü vācibātdan ḡayrı fūnūn-ı nevāfil ve ḡurubātla ‘ibādete muvāzabet itmekdür *توحيد* ve ḡaḡiḡat-i tevḡid şarfla müteḡaḡḡıḡ olup āşār-ı rusūm-ı vūcūd yek-bār zā’il ü muzmaḡil olmaḡdur. Merātib-i tevḡid *Nefeḡāt*’da tafşil olunmuşdur *وتوكل* ve Hāḡ te‘ālā cānibine tevekkül idüp ḡalḡdan bī-niyāz olmaḡdur *وتسليم* ve kendüyi rızā-yı ḡaḡḡa teslīm ve inḡiyād itmekdür *وايثار* ve fuḡarānuñ zarūretlerini kendü mühimmātından taḡdīm ü mālīk olduḡın li-vechillāh bezl itmekdür *وقناعت* ve ehl-i ḡanā‘at olmaḡdur.

هر که بدین صفتها موصوفست بحقیقت درویشست اگرچه در قیاست evşāf-i cemāle ile muttaşıf⁷⁵³ ola farazā atlas vü ḡabā içinde olsa da ya‘nī her ne maḡūle fāḡir libās giyerse de ḡaḡiḡatda ol kimse dervişdür. Ba‘zīlar ya‘nī ḡelāl olan ḡabālardan deyü tefsīr itmiş. ḡazret-i şeyḡūn: زاهد پاک باش و اطللس پوش⁷⁵⁴ didüḡinden ḡāfil olmuşdur. *اما هرزه کوی و بی نماز و هواپرست و هوس باز* Ammā şol maḡūle kimse ki bu maḡūle şıfāt-i ḡabāḡa ile muttaşıf ola. *روزها بشب آرد در بند شهوت* Her ḡün aḡşāma dek bend-i şehvet içinde ola ya‘nī cümle eyyāmını şehvet-i nefşāniyyesine şarf eyleye *و شبها بروز کند در خواب غفلت* ve her gice şabāḡa dek ḡāb-ı ḡafletde ola.

Ortaya her ne gelürse ḡarām ü ḡelāl dimeye tenāvül eyleye, mübālāt itmeye *برزیان آید* ve diline her ne gelürse raḡb ü yābis söyleye *بگوید هرچه برزیان آید* Ol kimse levend ü evbāş ḡısmındandır *رندست اگرچه درعباست* derviş degüldür zāhirde ‘abā vü ḡırḡa giyse de. ḡıḡ‘a:

⁷⁵¹ Hadīs-i şerīf: “Bir kavmin efendisi ona hizmet edendir.”

⁷⁵² Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: “Âlimlerin afeti makam sevgisidir.”

⁷⁵³ muttaşıf (K), (HP): mevsūf (HM)

⁷⁵⁴ زاهدی در پلاس پوشی نیست / زاهد پاک باش و اطللس پوش : “Zahitlik eski püskü libas giymekle olmaz; sen hakiki zahit ol istersen atlas kumaş giy.”

ای درونت برهنه از تقوی

وز برون جامه ریا داری

Ey şol kimse ki derūnuñ taq̄vādan ‘ārī olup şūretā zerḳ ü riyā (194^a) libāsın girsin.

وز برون جامه ریا داری *Heft reng* lafzı *perde*’nūñ vaşfidur. Mecmū‘ı *der* lafzına muzāfdur. Ḳapunuñ heft reng perdesini geydür dimekdür. Ba‘zılar *der* rā taq̄dirindedür ve ba‘zılar *ber-der* taq̄dirinde tutmuşlar hācet yoḳdur. Ba‘zılar daḥı *der* lafzı zā’id olup taḥsīn-i lafz içündür dimişler.

ای درونت برهنه از تقوی *Ya‘nī derūnı vera‘ ve taq̄vādan ḥālī iken mūrā’iler libās giyüp şūfī şekline girmek belki şeyḥlik da‘vāsın idüp ḥalkā şūret-i šalāḥ göstermek meşelā ḥānesinde ḳurı ḥaşīrdan ḡayrı bisāṭ u metā‘ kısmından bir nesnesi yoḡiken ḳapūsına fāḥir u mūnaḳḳaş perde aşmak gibidür ḳabiḥdür ve mezelikdür. Bu kelāmda ḥālden ḥālī olan ḳāl u ḳāl ehline ‘azīm ḡuşmāl vardur. Ma‘a-zālik ḥırmānları maḳṭū‘ degüldür. Luṭf-ı ḥaḳdan ye’s olunmazdur cā’izdür ki ⁷⁵⁵ مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ feḥvāsınca ḥülleş ‘ibād ḥurmetine ol nā-murādlar daḥı baş ḳurtaralar. Nitekim der-‘ aḳab mezkūr olan ḥikāyet-i manzūmenūñ mazmūnı bu müdde‘āyı te’yīd eyler.*

ḤİKĀYET-İ MANZŪME:

دیدم گل تازه چند دسته

بر کنبدی از گیاه بسته

Bir oṭlık yığını üzerinde bağlanmış bir kaç deste tāze gül gördüm. *Günbed* ḳubbe ma‘nāsınadur bu maḥalde mecāzen oṭlık yığınına ıtlāḳ olunmuşdur. *Beste* lafzı gül-i tāzeye ḳayddur. Bu daḥı cā’izdür ki *ez-giyāḥ beste* lafzı *günbed*’ūñ vaşfı ola giyāhdan bağlanmış ya‘nī cem‘ olmuş bir günbed üzre birkaç deste tāze gül gördüm demek ola.

گفتم چه بود گیاه ناچیز

تا در صنف گل نشیند او نیز

Didüm ki giyāḥ-ı nā-çiz ne ola ki ya‘nī neye yarar ve ne ḥaddidür ki gül şaffında otura ya‘nī bu mertebe ḥaḳāret şānı var iken gül ile hem-nişin ola.

⁷⁵⁵ Hadis-i Şerif , “Kim bir millete benzerse o onlardandır.”

گفت خاموش و بکریست گیاه Giyāh ağlayup didi ki hāmūş ol bu sözi söyleme ya‘nî mücâlesetüm bî-takrîb degüldür ve muḳârenetinden behremend (194^b) ve müntefi‘ olmağa ümîdvârüm *کرم فراموش صحبت نکند* ya‘nî ehl-i kerem haḳ şoḫbeti ferāmūş itmez ve fil-ḥaḳîḳa *قدیم نسب صحبتہ یوم* fehvāsınca haḳḳ-ı şoḫbet-i a‘ zam ḥuḳûkdandır muḳteżâ-yı kerem budur ki zamân-ı devletde yārân-ı şoḫbet ferāmūş olınmayup ümîdvârlar ḥâllü ḥâlince ḥişşedâr olalar. Ba‘z-ı fużalâ *ker* lafzını kâf-ı ‘acemî ile ḥarf-i şarḥ tutup: *اگر گل صحبت مرا فراموش نکند تو خاموش باش که مقارنت من بی تقریب نیست* taḳdîrinde olmağa zâhib olmuş ya‘nî gül bağıyla benüm evvelden münâsebetüm vardur ikimüz bir yerde ḥâşıl olmuşuz ve bir çemende neşv ü nemâ bulmuşuz. Eger benümle olan şoḫbet-i ḳadîmi ferāmūş itmez ise sen epsem ol benüm hem-nişîn olduğumı ba‘îd görme dimek ola.

گر نیست جمال و رنگ و بویم

آخر نه گیاه باغ اویم

Eger ḥüsn ü cemâlüm ve reng ü bûyum yögise ya‘nî her ne deñlü nefsinde bî-istiḥḳâḳ isem de hele bende ol bitdügi bağda ḥâşıl olmuş giyāh degül miyem şeref-i iḳtirân taḫşîline cür’et ü iḳdâme bu deñlüce münâsebet kifâyet itmez midür.

من بنده حضرت کریم Şeyḥ Sa‘dî Ḥazretleri kışşadan ḥişşe beyânına şürü‘ idüp cenâb-ı kerîm-i vehhâbe istinâd ü intisâbı ile ümidvâr olup ider ki ben daḫı ol ḥazret-i kerîm ü raḥîmüñ ḳuliyam. *پروردہ نعمت قدیم* Ḳadîmî ni‘metinüñ perverdesiyem evvelden velî-i ni‘metüm ve ezeli efendümdür. Ba‘zılar ol Allāhuñ ḳadîm ni‘metinüñ perverdesiyüm deyü ta‘bîr itmiş. *گر بی هنرم و گر هنرمند* Gerek hünürüm var gerek yok gerek ‘ilmüm var gerek günâhum çok. *لطفت امید از خداوند* Ḥudāvend-i kerîm ü raḥîmden recâ olınan luḥf u keremdür.

بآنکه بضاعتی ندارم

سرمایه طاعتی ندارم

Egerçi haḳḳa lâyıḳ ‘amelüm ve biḳâ‘atum ve sermâye-i tâ‘at ü ‘ibâdetüm yokdur. *Bâ-ân ki* lafzı ma‘a-zâlik ma‘nâsınadır Türkîde bunuñ birle ki ve bâ-ḥuşuş ki deyü ta‘bîr olunur. *او چاره کار بنده داند* Ḥaḳ te‘âlâ (195^a) ḳulınıñ işinüñ çâresin bilür derdine

dermān kıılır ve gūnāhda ‘afv idūp rahmet ider. *چون هیچ وسیلتش نماند*. Çūn hīç vesīlesi kıalmaya t̄ā‘at ü ‘amelden bī-behre olup ‘ac-zı-ı şırf maķāmında ola zīrā haķ te‘ālā çāresızler çāresıdır. Ba‘zılar *vesīleteş* lafzında olan zamīr Hūdāya rāci‘ olmaķ rūşendür *bende* ‘ye rāci‘ olmaķdan dımişler haķı degūldür ki rūşen degūldür.

رسمت که مالکان تحریر

آزاد کنند بنده پیر

Resm-i kađīm ve ‘ādet-i ma‘hūdedür ki mālīk-i taħrīr olanlar ya‘nī ķul āzād itmege ķādır olan devletmendler pīr olan ķullarını āzād iderler. Heştād-sāle pīrler ‘uteķā-i Allāh oldukları me’sūr ü meşhūrdur. Rivāyet olınur ki Ebū Mūsā el-eş‘arī Hāzretleri marāz-ı mevtinde seksen yaşını tecāvüz itmiş idi. Bir kimseye didi ki esīr bāzārına varup benümçün bir ķul iştırā eyle ki bencileyin heştād sāle pīr-i ‘amel-mānde ola ki anı alup āzād itmekle: *من أعتق الله رقة أعتق الله بكل عضو منها عضوا منه من النار* ⁷⁵⁶ hađīs-i şerīfi fehvā-yı sa‘ādet ihtivāsınca ümīddür ki bu hālde derde dermān ve sebeb-i rahmet-i ğufrān ola. Ol kimse bāzāra varup her çend ki hażretüñ istediđi gibi sāl-hūrde ķul tefahħuş ider ele girmez her kime şorsa dirler ki hīç ol sinn ü sālde āzād olmamış ķul mı bulınur ķanda olacaķdur ve ne ihtimāldür deyü herīfi tesfīh ğafletine tenbīh iderler. Ol kimse me’yūs olup gelup mā-cerāyı hażrete beyān ider. Hāzret-i rabbü’l-‘izzet cenābına tazarru‘ u niyāz idup dir ki: Yā mālīke’r-rīķāb ve yā ğāfıra’z-zünüb ķullaruñ içünde seksen yaşında i‘tāk olunmamış bir rıķķ bulunmaķ cā’iz olmayıcaķ sen ki erħamü’r-rāhiminsin hāşā keremūñden ki seksen yaşına yetmiş bu pīr-i nātüvān nār-ı caħīmden āzād olmaya.

ای بار خدای کیتی آرای

بر بنده پیر خود ببخشای

Ey ‘ālemi āşār-i (195^b) şun‘ī ile tezyīn iden Hūdā-yı rabbu’l-‘ālemīn. *Baħrū’l-ġarā’ib* şāhibinūñ kelāmuñdan zāhir olan budur ki *bār-hudā* lafz-ı müfred olup mevlā ma‘nāsına ola. *Fuşūl-i ‘imādiyye*’de dımiş ki: *bār-hudā* büzürg hūdā dimekdür zīrā

⁷⁵⁶ Hadis-i Şerif , “Kim bir müslüman erkeği āzād ederse, onun her bir uzvuna mukabil, bunun bir uzvunu Allāh ateşten āzād eder.”

bār büzürg ma‘nāsınadır bu taqđırce lafz-ı mürekkebe olur. Ba‘zılar demiş ki aşlı *bārī*’dür vezn için *yā* hāzıf olundu demiş. *Şihāhu’l-‘acem* nām-ı lügatda mestürdür ki *bārī* fāriside ve ‘arabide lügat-i müsterekedir. Bu taqđırce *bār-ḥudāy* Allāh ḥudāy demek olur. انتھی Ba‘z-ı şurrāḥ *Bahrü’l-ğarā’ib* kelāmuñı tercih itmiş ammā ḥafī degüldür ki *Fuṣūl-i ‘imādiyye* kelāmı ercaḥdur. Gördüğümüz ehālī-i a‘cāmından mesmū‘umuz budur ki: ای بار خدا بحق هستی ⁷⁵⁷ rubā‘isinde *bār* lafzı sükün-i rā iledür ve mışrā‘-ı şānīnūñ ma‘nāsı budur ki pīr-i nātüvān ḳuluña ki raḥmet ve mağfıret eyle *baḥşāy* lafzı teraḥḥüm ma‘nāsına olan baḥşüden lafzından emirdür muzāri‘ baḥşāyed’dür ba‘z-ı şurrāḥ baḥşāniden lafzından emirdür demiş.

سعدی ره کعبه رضا گیر Ey Sa‘dī Ka‘be-i rızā yolın tūt ya‘nī rızā-ı ḥaḳḳı taleb ḳıl.

ای مرد خدا ره خداگیر *Merd-i Hudā’ı* Allāh dostıyla tefsīr ⁷⁵⁸ itmişler ya‘nī ey Allāh dostı tarīḳ-i ḥaḳḳa sülük eyle ki maḳşūda vāşıl olasın.

بدبخت کسی که سر بتابد

زین در که در دیگر نیابد

Bir kimse ki bu ḳapudan ya‘nī dergāh-i ḥaḳdan i‘rāz eyleye şaḳī ve bedbaḥtdur müfliḥ olmaz zīrā bir ḡayrı ḳapu daḡı bulmaz. Ebedü’l-‘ābād maḥrūm ü nā-murād ḳalur.

HİKĀYET: از حکیمی پرسیدند که از شجاعت و سخاوت کدام بهترست *Hükemādan* birine şordılar ki şecā‘at ü saḡāvetden ḳaḡısı bihterdür.

حاکیم-ی دانā eyıtdi: saḡāveti olan kimsenūñ şecā‘ata ihtiyācı yoḳdur ya‘nī saḡāvet olıcaḳ şecā‘at olmasa da tefāvüt itmez. Aşıl lāzım olan saḡāvetdür. Ḥadd-i zātında saḡāvetle ḥāşıl olan maşlahat şecā‘at ile de müyesserdür pes saḡāvet bihter olduḡı muḳarrerdür saḡāvet (196^a) olan kimsede elbette şecā‘at daḡı mevcüddür zīrā māl cāndandur demek degüldür.

Behrām-i Gūruñ mezārı üzere *نوشته است برکور بهرام کور*: ⁷⁵⁹ Beyt: *کما توهمه بعض الشراح* yazılmışdur: *seḡā vü kerem eli bazū-yı zūrdan yegdür ya‘nī*

⁷⁵⁷ “Ey yüce Allāhım varlığın ḥaḳkı için”

⁷⁵⁸ tefsīr (K), (HP): ta‘bīr (HM)

güçlü ve kuvvetlü bahâdır dil-âver olmakdan saḥî ve ehl-i kerem olmak yegdür. Behrâm-ı Gūr bir pâdişâhdur. Gūr lafzı kâf-1 ‘acemî ile yabân eşegidür. Pâdişâh-ı merķûme ekşeriyyâ ol cânverüñ şaydı ile muķayyed olmağla bu nâmla meşhûr olmuşdur. Gūr-1 evvel daḥı kâf-1 ‘acemîledür maķbere ma‘nâsınadır. Ba‘z-1 nüsaḥda *ki dest-i kerem bih zi-bâzû-yı zūr* vâķi‘ olmuş zâhir ü rüşendür. **Қ1**‘a:

نماند حاتم طانی ولیک تا باید

بماند نام بلندش به نیگوی مشهور

Ḥâtem-i ṭā’î dünyâda ḳalmadı ammâ bülend nâmı eyilük ile ve cûd ü seḥâ ile cihânda bâķî ḳaldı luṭf u keremde ‘alem ve ḳarb-1 meşel olmuşdur.

زکوة مال بدر کن که فضله رزرا

چو باغبان ببرد پیشتر دهد انکور

Mâluñ zekâtın iḥrâc eyle. Zîrâ ki bâğbân üzüm çubuğunuñ fazlasını ve budağını ve zevâ’iden kesse ya‘nî aşmayı budâsa ziyâde üzüm virür ya‘nî mâluñ daḥı zekâtı ḳıksa zâhirde noḳşân gibi görünür ammâ ḥaḳîḳatda bereket gelüp daḥı ziyâde olur şevâb ḥâşıl olmak ḥod muḳarrerdür. Rez lafzı râ-i mühmelenüñ fetḥi ve zâ-i mu‘cemenüñ sükûnıyla üzüm çubuğuna dirler. Bibüred lafzında bâ-i muvaḥḥadenüñ ikisi bile mazmûmdur ḳaṭ‘ ma‘nâsına olan borîden lafzından muzâri‘dür.

BÂB-I SIVOM: DER-FAZİLET-İ ḲANÂ‘AT باب سیوم در فضیلت قناعت

Üçüncü bâb ḳanâ‘atun fazîleti beyânındadır.

ḤİKÂYET: *خواهنده مغربی درصفت بزازان حلب میگفت* Bir mağribî faḳîr sâ’il Ḥaleb şehrinde bezzâzlar çarşusunda dir idi. Safffânun teşdîdi iledür ammâ isti‘mâl-i (196^b) ‘acemde taḥfîfledür şaff-i bezzâzân dimek bezzâz çarşusu dimekdür.

ای خداوندان نعمت اگر شمارا انصاف بودی و مارا قناعت رسم سوال از جهان برخاستی Ey ni‘met şâhibleri devletlüler ve ğanî vü mâldâr olanlar eger sizde inşâf ve bizde ḳanâ‘at olaydı ya‘nî eger devletlüler mâllarınıñ zekâtın ḳıkarup ve fuḳarâya düşdükçe taşadduḳ idüp fuḳarâ ve dervîşânı cerr ü su’âle muḥtâc itmeyelerdi ve fuḳarâ daḥı

⁷⁵⁹ “Bazı şarihlerin düşündüğü gibi”

ehl-i anā' at olsalardı dūnyādan resm-i su'āl ref' olup hī kimse halkı cerr itmez olur idi. *Būdī* ve *ber-hāstī*'de olan yā'lar hikāyet iındūr. ı' a:

ای قناعت توانکرم کردان Ey anā' at beni anī eyle. *که زیرا تو هیچ نعمت نیست* senden ziyāde ni'met yodur ya'nī ni'am-i dūnyānuñ aşā-yı merātibi anā' at ni'metidūr ki anuñ verāsında ya'nī andan öte bir ni'met daı yodur mertebe-i anā' ata vāşıl olan devletmend inā-yı albe mālīk olup halkdan müstağnī ve bī-niyāz olur ve zūll-i su'ālden urtulur. Ba'z-ı şurrā *verā* lafzı bu maalde ırā ma'nāsınadır dimiş āyet ba'iddūr. *کنج صبر اختیار لقماتست* Şabr bucağını Lomān itiyār itmişdūr ya'nī hikmet-şinās olan kāmiller şabr kūşesini ve anā' at tūşesini itiyār itmişlerdūr. *هر کرا صبر نیست حکمت نیست* Pes her kimūñ şabr u anā' atı olmaya 'ilm ü hikmetden daı behresi yodur. *Kūnc* lafzı kāf-ı 'arabīnūñ zammı ile kūşe vü zāviye ma'nāsınadır. Ba'z-ı şurrā *şabr*'a zāviye ilā olunma şāyi'dūr dimiş. Gūyā bu kelāmuñı izāfeten beyāniyye olup müşebbehün bihūñ müşebbehe izāfeti abālınden olma üzre binā itmiş. Ba'zılar bu tevcīhi redd idüp dimişler ki add-i zātında *şabr*'ı *kūnc*'e teşbīh idüp *şabr*'a zāviye ilā olunduğı şāyi' belki vāi' degüldūr a budur ki izāfet bi-ma'nā lāmdur. Ekşeriyā şabr ehli olanlar deverān-i ebvāb ve mübāşeret-i (197*) esbāb itmeyüp alvet-güzīn ve kūşe-nişīn olmala *kūnc-i şabr* deyü ta'bir olunup ne ānki şabruñ kendüye kūnc ü zāviye ilā oluna. انتهى

Taı budur ki uşuş-ı mezbūr bu mertebe tedı maallī degüldūr. add-ı zātında şabr ü anā' at ehli kūşe-nişīn olma ma'nāsı şaı olduğı gibi *şabr*'a iddi' aen zāviye ilāınuñ şıatine daı māni' yodur. *کما لا یخفی* Ba'zılar *kūnc* lafzı kāf-ı 'acemīnūñ fethiyle azāne ma'nāsına olmaı tecvīz itmişler *itiyār* lafzına münāsib degüldūr hikmet ehli anı itiyār itmezdūr. فافهم

IKĀYET: دو امیرزاده بودند در مصر Vilāyet-i Mışrda iki begzāde var idi.

یکی علم آموخت و دیگری مال اندوخت Biri taşīl-i 'ilm itdi ve biri kesb-i māl ü menāl itdi.

آن علامه عصر شد و این عزیز مصر گشت Ol fāzıl-ı dehr ve 'allāme-i 'aşr oldı ve bu vālī-i mülk ve 'azīz-i Mısr oldı her biri mūntehā-yı āmāle vuşul buldı.

پس این توانگر بچشم حقارت در فقیه نظر کردی و گفتی من بسلطنت رسیدم و تو همچنان در مسکنت بماندی

Tüvānger birāder ehl-i ‘ilm birādere ḥaḳāretle nazar iderdi ve ben salṭanata vāşıl oldum sen yine evvelki gibi faḳr ü faḳa içinde ḳalduñ dir idi⁷⁶⁰. Ba‘z-ı nüsahda *faḳīh* yerine *faḳīr* vāḳi‘ olmuş. Ba‘z-ı şurrāḥ anı ihtiyār itmişler ol daḥı münāsibdür ḳabūl itmeyenler ta‘aşşub itmişlerdür.

گفت ای برادر شکر نعمت باری تعالی بر منست که میراث پیغمبران یافتم یعنی علم و تو میراث فرعون و هامان یافتی یعنی ملک مصر

Ehl-i ‘ilm birāder eyitdi: ey ḳarındaş; Ḥaḳ te‘ālā ḥazretinüñ ni‘metine şükr itmek benüm üzerime vācibdür ki العلماء ورتة الأنبياء⁷⁶¹ feḥvāsınca peygamberler mīrāsına destres buldum ki ‘ilm-i şerīfdür ammā sen Fir‘avn ve Hāmān mīrāsına vāşıl olduñ ki Mısr salṭanatıdır ḳatı çok iftiḥār u ibtihāc idecek ḥālün yokdur. Ḳıta‘a:

رضينا قسمة الجبار فينا

أنا علمٌ وللجهال مالٌ

فإنَّ المالَ يُفنى عن قريبٍ (197^b)

وإنَّ العلمَ باقٍ لا يزالُ⁷⁶²

Ba‘z-ı nüsahda *şükr-i ni‘met-i bārī te‘ālā ber-men efzūnterest* vāḳi‘ olmuşdur ya‘nī şükr-i ni‘met benüm üzerüme senden ziyāde vācibdür ve ben ḳatı çok şükr itmek lāzımdur dimekdür ve ba‘z-ı nüsahda *ve tūrā mīrās-ı Fir‘avn u Hāmān resīd* vāḳi‘ olup ba‘z-ı şurrāḥ ol nüsha üzre şerḥ itmiş bir şāriḥ daḥı anı redd idüp *yāftī* maḳāmında *resīdī* irād eyleyen kimse ‘ibāret-i metni ve şihḥat-ı ma‘nāyı bilmedi dimiş ammā ḥafī degüldür ki *resīdī* vāḳi‘ olduğu taḳdīrce ‘ibāret-i şaḥīḥa: *ve tū be-mīrās-ı Fir‘avn u Hāmān resīdī* olur bu ma‘nānuñ daḥı şihḥatinde iştibāḥ ḳalmaz *ve tū mīrās-ı Fir‘avn u Hāmān resīdī* ‘ibāreti ise hīç bir nüsahda görölmedi ve hīçbir şāriḥ anı ihtiyār itmiş degüldür ki kelāmı merdūd ola. Meşnevī: فتأمل

Ben ol ḳarıncayum ki ḥalḳ-i ‘ālem beni ayaḡ altunda çigneyüp helāk ü pāy-māl iderler ya‘nī bir mertebe nātuvānem ki ḥalḳuñ cefāsını

⁷⁶⁰ ḳalduñ (K), (HP): ḳalduñ dir idi (HM)

⁷⁶¹ Hadis-i şerif: “‘Alimler, nebīlerin vārisleridir.”

⁷⁶² “Razı olduk Cebbār olan Allāh’ın verdiği nasibe; bize ilim cahillere ise zenginliktir düşen; mal, mülk yok olur çok geçmeden ki ilim bakidir ilelebet sürer”

üzerümden def'e kâdir degülem. Bu kanda kaldı ki benden kimse âzâr görmek ihtimâli ola. *نه زنبورم که از دستم بنالند* Zenbūr degülem ya'ni şoğucu arı degülem ki benüm elümden nâle ideler.

کجا خود شکر این نعمت گزارم

که زور مردم آزاری ندارم

Bu ni' metüñ hüd şükrini kanda edâ' idebilürin ki bihamdillâhi te'âlâ kimseyi incitmege kudret ü tākātüm yoğdur. وَمِنَ الْعِصْمَةِ أَنْ لَا تَقْدِرَ Ba'z-ı nüsahda *ez-nişem bimâlend* vâki' olmış ba'z-ı şurrâh mağāma ensebdür deyü anı terciḥ ü ihtiyâr eylemişdür erbâb-ı ṭab'a rüşendür ki mağāma enseb demekden mütebâdir olan ma'nevî münâsebet ve muğtezâ-yı hâle muvâfağat olmağdur lâkin bu mağamda ol mağüle bir ma'nâ zâhir degüldür eger mücerred lafz-ı zenbûre enseb demek olursa *dest* lafzınıñ dağı mışrâ'-i evvelde mezkûr olan *pây* lafzına münâsebeti aña mu'arızdur ma'a-zâlik huşûş-ı mağāma enseb olan *dest* lafzıdur zîrâ (198^a) mağşûd 'azîz-i Mışr olan birâderi inzâr ü irşâd itmekdir aña münâsib olan *dest* lafzıdur. فافهم

HİKÂYET: *درویشی را شنیدم در آتش فاقه می سوخت و خرقه بر خرقه می دوخت* Mesmû'umdur ki bir dervişi âteş-i fağr ü fâğa yağmışdı ve päre päre üzere dikerdi ya'ni yamalı hırka giyerdi ziyâde fağrdan bütün kağtan giymege kâdir olmaz idi

وتسلی خاطر خود بدین بیت می کردی ve bu beytle kendü hâğırını tesliyet iderdi. Ef'âl-i şelâşede olan *mî* lafzları hikâyet içündür. Beyt: *بنان خشک قناعت کنیم و جامه دلچ* Qurı itmekle ve köhne câme ile kanâ'at idelüm. Ba'z-ı şurrâh *nân-ı huşk*'i katıksuz nânla tefsîr eylemiş. *که بار محنت خود به که بار منت خلق*. Zîrâ bir kimse ḥalkuñ minneti yükini çekmekden kendü miğneti yükini çekmek yegdür.

کسی گفتش چه نشینی که فلان درین شهر طبع کریم دارد و کرم عمیم Bir kimse ol dervişi-ı muğtâca eyitdi: ne oturursın ya'ni bu miğnet riyâzeti niye çekersin cânuña cefâ idersin niçün varup aşğâb-ı ḥayrâta hâlünü i'lâm itmezsin bu şehirde fülân kimsenüñ ṭab'-ı kerîmi ve kerem-i 'amîmi vardur ḥalka iğsânı 'amm ü şâmildür.

میان بخدمت آزادگان بسته و بر در دلها نشسته Dervişlerüñ ḥıdmetine bel bağlamışdur ve gönüller kağusı üzre oturmışdur ya'ni ḥıdmetle ve bezl-i ni' metle ḳulüb-i nâsı cezb ü

teshir itmekle muḳayyeddür. اگر برصورت حال تو مطلع کردد پاس خاطر عزیزان منت دارد. Eger senüñ hālũne muḳṭali' olsa 'azizlerũñ ri'āyet-i hāṭırların cānına minnet bilür. Ba'z-ı nūsaḥda *ḥaṭır-ı 'azizet vāki'* olmuşdur ḥaṭır-ı şerifũni dimek olur.

گفت خاموش که در نیستی و فقر مردن به که حاجت پیش کسی بردن Ol faḳır eyitdi: epsem ol ya'ni bu sözi söyleme zirā yoḳluḳda ve faḳr ü iflās içünde ölmek yegdür bir kimseye 'arz-ı ḥācet itmekden. *که گفته اند* Nitekim dimişlerdür. (198^b) *Ḳıı'* a:

هم رقعہ دوختن به و الزام کنج صبر *Ruk'a* dimek ya'ni yamalu köhne ḳaṭān giymek ve kūşe-i faḳr u felāket ve künc-i şabr u ḳanā'at iltizām ve ihtiyār itmek yegdür.

Ḳaṭān cerr ve su'āl itmek için aña birer ruḳ'a yazmaḳdan. *Ruk'a*'dan murād bu maḥalde cerr kāḡıdudur mışrā'-ı evvelde yāre ve yama ma'nāsınadır. *حقا که با عقوبت دوزخ برابرست رفتن بی پای مردی همسایه در بهشت* Ḥaḳ budur ki hem-sāye şefā'atıyla cennete girmek cehennem 'azābı ile beraberdür. *Hem-sāye* ḳonşı dimekdür maḳşud her ne mertebe dōstuñ ve cāruñ olursa da anuñ minneti ile cennete girmek 'azāb-ı dūzaḥ ile beraberdür dimekdür. *Pāy-merd* mesned ve şefi' ma'nāsınadır *yā* maşdariyyedür şefā'at ma'nası murād olur. Ba'z-ı nūsaḥda *be-pāy-merdem-i hem-sāye vāki'* olmuş ma'nası vāzıḥdur. Ba'z-ı şurrāḥ *ḥaḳḳā ki* lafzı Allāh ḥaḳḳıçün ma'nāsınadır dimişler ḥaḳḳā ki öyle degüldür (Redd-i Şem'î).

HİKĀYET: یکی از ملوک عجم طبیبی خانق را بخدمت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم فرستاد

'Acem pādişāhlarından biri sulṭān-ı enbiyā Muḥammed Muşṭafā 'aleyhi's-selām ḥazretlerinũñ ḥuzūr-ı 'izzetlerine ḥıdmet ü 'ubūdiyyet 'arz idüp ve dostlık izhār idüp kendünũñ ḥāşşa ṭabīblerinden bir ṭabīb-i ḥazıḳ gönderdi ki aşḥābından ḥasta olanlara 'ilāc ü müdāvāt eyleye. *Hāzık* kāmil ü māhir ma'nāsınadır. *Ol سالی چند در دیار عرب بود* Ol ṭabīb birḳaç yıl 'arabistānda oldı. *کسی بتجربتی پیش او نیامد* Hiçbir kimse anuñ ḥuzūrına bir tecrübe itmege gelmedi ve ne ḥällü ṭabībdür göreyin dimedi

و معالجتی ازوی درخواست ve hiç kimse ḥasta olup andan mu'ālece istemedi ve aña mürāca'ata muḥtāc olmadı.

روزی پیش رسول علیه السلام آمد و کله کرد که مرا برای معالجه اصحاب فرستاده اند Bu ṭabīb-i merḳūm sulṭān-ı rusül ḥuzūrına gelüp şikāyet itdi ki beni aşḥāb-ı güzīnine mu'ālece

itmek için göndermişlerdir. *Gile* kāf-ı ‘acemīnūñ kesriyle (199^a) ve taḥfīf-i lāmla šekvā ma‘ nāsınadır.

هیچ کس درین مدت بمن التفات نکرد تا خدمتی که بر من معین است بجای آرم Bu deñlü zamāndur bu diyārda olurñ hiçbir kimse baña iltifāt ü mürāca‘at itmedi ki me‘mūr olduğum ḥıdmeti yerine getürem.

رسول علیه السلام فرمود که این طائفه را قاعده هست که تا اشتهای غالب نشود چیزی نخورند و هنوز که اشتهای باقی باشد دست از طعام باز دارند

Ḥazret-i risālet şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdılar ki bu tā‘ifenūñ bir ‘ādetleri ve kâ‘ideleri vardur iştihāları gālib olmayınca ta‘ām yimezler ve ta‘ām yediklerinde henüz iştihāları var iken ta‘āmdan el çekerler yimekten fāriğ olurlar.

Ṭabīb eyitdi: ten-dürüstligi mūcib budur ya‘nī bu kâ‘ideyi muḥāfaza eyleyen ḥastalık görmez ve ṭabībē muḥtāc olmaz.

Andan şoñra Ḥazretüñ naẓarında zemīn-i ḥıdmetı būs idüp ya‘nī vücūd-i müstedrik ve zā‘id ve kār-ı bī-sūdī ğayrı rābiḥ ü kāsīd olduğın bilüp ol ṭabībü’l-ḳulūbuñ ‘izzetlerinde baş koyup ta‘ẓīm ü iclāl ile vedā‘ idüp diyārına çıkdı gitdi. Meşnevī:

سخن انگه کند حکیم آغاز

یا سرانگشت سوی لقمه دراز

که زناگفتنش خلل زاید

یا ز ناخوردنش بجان آید

‘Aḳil ol vaḳit söze başlar ki söylemez⁷⁶³ şamt ve sükūtından ḥalel ü zarar ḥāşıl ola ve barmağınūñ ucunı ol zamanda loḳmaya uzadur ya‘nī ta‘āmı şol vaḳit tenāvül ider ki eger yemezse ziyāde za‘if olup mevte ḳarīb ola. Böyle olmayınca ne tekellüm iderler ve ne ta‘ām yerler. لاجرم حکمتش بود گفتار Lā-cerem ya‘nī bu sebebdan bī-iştibāh ‘āḳilūñ söyledügi söz ḥikmet olur خورندش تندرستی آرد بار ve tenāvül itdügi loḳma-i müşmir ‘āfiyet ve ‘illet-i devām-ı şihḥat olur. *Bār* lafzı şemer ya‘nī mīve ma‘ nāsınadır.

⁷⁶³ söylemez (K): söylemezse (HP), (HM)

ḤİKĀYET: *یکی توبه بسیار کردی و باز شکستی* Bir kimse kaçtı çok tevbe ider (199^b) ve yine tevbesin şır idi ve mesāk-ı kelāmuñdan fehm olunur ki ol ‘āciz ü biçāre kaçanda bir ‘azīz görse ‘arz-ı hāl idüp derdine dermān isterdi.

چنین دادم که بسیار خوردن عادت داری. Meşāyihden biri anā eyitdi. تا یکی از مشایخ بدو گفت

Şöyle añların ki çok ta‘ām yimek ‘ādetüñdür *و قید نفس از موی باریکتر* ve nesfūñ kaydı kıldan incedür *یعنی توبه* ya‘nī ol kayddan murād tevbedir bu tefsīr Şeyh Sa‘dīnūñdür.

و نفوسرا چنین که تو پروری زنجیر بکسلاند ve nefsi bir vechle beslersin ki zencīri kırar pes zencīri kıрмаق cā’iz olan nefsi-pür-zūrı sen kıldan ince tevbe ile bağlamaق istersin bu kaçanda olacaقدur *ترا بدرد* ve bir gün gelür ki ol envā’-ı ni‘am ve nefā’is ile besledigün nefsi seni yaralayup helāk eyler imdi sa‘y eyle ki riyāzet ü mücāhede ile nefsiñi zebūn ve za‘īf idesin tā ki bir kıll ile kayd ü bend itmek müyesser olup min-ba‘d tevbe-şiken olmaقدan hālāş olasın. Beyt:

یکی بچه کرک می پرورید Ḥazret-i şeyh huşūş-ı maқāma münāsib *Būstān* ebyātından bir beyt ile temşīl idüp buyurur ki: Bunun mişli hemān şūña beñzer ki bir kimse bir kırd yavrusını besledi. *چو پرورده شد خواجه را بردرید* Beslenüp büyüdükte şāhibini yaralayup helāk eyledi. İmdi nefsi emmāreye fermān-ber ve ten-perver olanlar dağı ‘ākıbet maғlūb-i nefsi olup helāk olmaق muқarrerdür dimekdür. *H’ace* bu maқalde şāhib ma‘nāsınadır.

ḤİKĀYET:

در سیرت اردشیر بابکان آمده است که حکیمی عربرا پرسید که روزی چه مایه طعام باید خورد

Mülūk-i Sāsāniyāndan Erdeşīr-i Bābekān dimekle meşhūr olan şehriyāruñ sīretinde vārid ve mezkūr olmuşdur ki bir ‘arab hākīmine şormuş ki günde ne miқdār ta‘ām yemek gerekdür ki hıfz-ı şıḥḥate sebep ve baқā-i kıvvete medār ola. *Māye* lafzı bu maқalde miқdār ma‘nāsınadır. *گفت صد درم سنک* Ṭabīb eyitdi: Yüz dirhem taş āğırı ta‘ām yemek kifāyet (200^a) ider. Ḥafī olmaya ki *seng* lafzı vezn ü miқdārdan

kināyetdür⁷⁶⁴ zīrā bir şey'ün miqdārı anuñla ma' lūm olur. Bu beyt ol müdde'āya şāhiddür. Beyt:

چه خوش گفت آنکه سنگ از همتش بود
که همت هست مقناطیس مقصود

Lākin bu deñlü farķı vardur ki ağırlık bu beytde vaķār u temkīnden kināyetdür. *Mevlānā Kātibi*'nün bu beytinde dağı *seng* vaķār ma' nāsına olmaķ zāhirdir. Beyt:

بازم چو حبّ در کھت افنکند جاذبه
مجنوب وراز بدنم رفت سنگ و هنگ

Pādişāh eyitdi: Ol miqdār ta' ām ne deñlü kuvvet virür.

Şeyh Sa' dī ' arab ḥakīmūn bu kelāmuñı fārisi ile tercüme idüp buyurur ki:

یعنی این قدر ترا برپای همی دارد و هرچه برین زیاده کنی حمال انی
miqdār ta' ām seni götürür ve baķā-i kuvvet ve ḥıfz-ı şıḥḥatine bu deñlü ta' ām kifāyet
ider şöyle ki bundan ziyāde idesin ol taķdīrce sen anı götürürsün ya' nī saña bār-i
girān olur ve belāsın çekersin. Beyt: *نکر کردنست و خوردن برای زیستن* Ta' ām yimek baķā-
i ' ömr ve devām-ı şıḥḥat ve Ḥaķ te' ālā cānibine ' ibādet ü zıkr u tā' at içündür. *Zīsten*
dirilmek ma' nāsınadır. *Senün i' tiķāduñ* budur ki
' ālemde ḥayāt ü zindegānī maḥzā ta' ām yimek içündür.⁷⁶⁵ Ba' z-ı nūsahda bu kelām
dađı mezkūr ve meşūr olmışiken العاقل يأكل ليعيش والأحمق يعیش ليأكل⁷⁶⁶ Ba' zılar böyle
tercüme itmişler. Nazm:

Dirligi ekl için ider ğāfil

' Aks ider bu қазиyyeyi ' āķil

Ol nefsi kıılır ḥasīse fedā, bu ḥasīsı ider nefīse ğıdā. Ḥafī olmaya ki Güştāsb şāhuñ
oğlı İsfendiyār-ı rüyīn-ten Rüstem-i Zāluñ elinden ḥaṭā ile çıkan oķ gözün çıkarup
çok zaman geçmeyüp fevt olduķda oğlı Behmeni Rüstem-i Zāla sipāriş itdi ve

⁷⁶⁴Ḥafī olmaya ki *seng* lafzı vezn ü miqdārdan kināyetdür (K): Ḥafī olmaya ki *seng* bu maḥalde ağırlık ma' nāsınadır vezn ü miqdārdan kināyetdür (HP), (HM)

⁷⁶⁵*Horden* lafzı li'ecli'l-kāfiye fetḥ-i ḥā ile ođunmaķ gerekdir (HP), (HM): - (K)

⁷⁶⁶“Akıllı yaşamak için yer, ahmak da yemek için yaşar.”

terbiyet idüp salţanata bunı ta' yin idesin (200^b) deyü vaşiyet eyledi gitdi şoñra ceddı Güştâsb Şâh Behmeni Rüstemden taleb idüp kendü yanuña alup terbiyet eyledi ve nâmını Erdeşir koyup kızını aña viridi. Erdeşir-i İsfendiyâr deyü meşhûr oldı. Erdeşirüñ ol kızdı bir oğlı toğdı nâmını Sâsân kodılar. Şoñra bir kızını toğdı gâyet hüsn ü cemâl şâhibi kopdı. Erdeşir anâ 'aşık olup kendüye 'avrat idindi. Anlaruñ mezheblerinde bir kimse kendü evlâdını ve akrabâsını tezvîc itmek memnû' degül idi.⁷⁶⁷ Erdeşir dünyâdan göçer olduğda salţanatı ol kıza vaşiyet eyledi. Karındaşı olan Sâsân gayret ü hasedinden çıkup Hindüstâna gitdi anda çoban olup kaldı. Bir oğlı oldı anuñ dağı nâmını Sâsân kodı. Ol dağı çobanlık ider ve koyun güderdi. Anuñ oğlı dağı Sâsân ismiyle mevsûm olup ol dağı çoban idi. Anuñ dağı Sâsân adlu bir ferzendi zühür idüp bu Sâsân-ı râbi' gâyet 'âkil ü dâna ve şeci' u tüvânâ kopdı. Çobanlık ihtiyâr itmeyüp çıkup ecdâdı memleketine gitdi. Ol zamanda ol diyârda pâdişâh Erdevân Şâh idi. Bir ser-' askeri var idi Bâbek ve bâbekân dirlerdi Sâsân aña peyvend ve ittisâl idüp hıdmetle ziyâde taqarrüb ve ihtisâş eyleyüp küllî iltifatına mazhar oldı. İttifâkan bir gice Bâbekân vâkı' asında görür ki Sâsân bir 'azîm file süvâr olmış halk-ı 'âlem karşusunda huzû'le 'ubüdiyyet gösterüp secde iderler. Def' aâtle bu maqûle vâkı' alar görüp Sâsânıñ rif' at-i şânını ve salţanata isti' dâdını bilüp kızını virüp dâmâd idindi Sâsânıñ ol kızdı bir ferzendi vücûda gelüp cedd-i a' lâsınuñ ismiyle müsemma olup Erdeşir-i Bâbekân dimekle şöhet ü 'unvân buldı. Gâyet bahâdır ve dil-âver-i kavîydi Erdevân şâh işidüp kendü hıdmetine alup ziyâde ri' âyet ü iltifâta mazhar idüp az zamanda emîrû'l-ümerâ ve ser-' asker eyledi. (201^a) İttifâkan bir gün şayd u şikâra çıkarlar. Erdeşir bir âhüyü oğla urup düşürdi. Halk fevka'l-hadd tahsîn itdiler. Erdevân şâhuñ oğlı hasedinden ben urdum deyü niza' itdi. Mâbeynlerinde hayli mücâdele olup Erdeşir eyitdi: Benüm şikârum olduğına oğumda olan 'alâmet şâhiddür oğlarımız hod mümtâzdur. Senüñ oğlarınıñ gayrı

⁷⁶⁷ Anlaruñ mezheblerinde bir kimse kendü evlâdını ve akrabâsını tezvîc itmek memnû' degül idi (K), (HP): Anlaruñ mezheblerinde bir kimse kendü kızını ve akrabâsını 'avrat idinmek memnû' degil idi (HM)

‘alāmeti vardur anuñla ma‘lūm olur deyü müdde‘āsını işbāt eyledi. Erdevān şāh kendü oğlunuñ beyne’l-halāyık bu vechle mülzem ü müftezih ve şermsār ve hacel olduğına bī-ḥuzūr ü münfa‘il olup Erdeşiri nazarıdan dūr itdi ve mertebesinden ḥatt ve tenzīl idüp emīr-i āḥūr eyledi. Bu ḥāl üzre çok zamān geçmeyüp Erdevān Şāh fevt olduğdan şoñra Erdeşir mülk-i mevrūşını taleb ü ḥurūc ve ḍarb-i ḳahrla salṭanata ‘urūc idüp muḥālifleri ḳatlı itdi ve ecdādı mülkine müstaḳil pādīşāh olup Erdeşir-i Bābekān deyü şöhret buldı. Ceddi olan Erdeşir-i İsfendiyārdan imtiyāzı bu vechledür. Ba‘z-ı şurrāḥ vech-i meşrūḥ üzre *Şāh-nāme*’den naḳlı idüp baş ü tafşil idüp bu maḥalde irād itmişdür fi’l-cümle fā’ideden ḥālī olmayup bi‘aynihi irād olundu.

HİKĀYET: *دو درویش خراسانی ملازم صحبت یکدیگر بودندی و سیاحت کردند* Horasanlı iki derviş birbiriyle yār ü hemdem ve muşāḥib ü maḥrem olup ‘ālemi geşt ü güzār ve seyāḥat iderler idi. *یکی ضعیف بود که بهر دو شب افطار کردی* Biri za‘īf terkīb olmağla her iki gecede bir kerre ifṭār ider idi. *و آن دگر قوی که روزی سه بار خوردی* Ol biri ḳavī mizāc olmağla bir günde üç kerre ta‘ām yer idi. Ef‘āl-i erba‘ada olan *yā’lar* ḥikāyet içündür. *قضا را بردن شهری بتهمت جاسوسی گرفتار آمدند* Ḳazā-yı ilāhī bir şehruñ ḳapusunda cāsuslık töhmeti ile giriftār oldılar. Ba‘z-ı nüsaḥda *ḳazā-rā* bedeli *ittifāḳan* (201^b) vāḳi‘ olmuş. *هر دورا درخانه کردند* İkisin bile bir evde ḥabs itdiler

و درش را بکل در آوردند ve ḳapusını balçık ile yapıdılar ya‘nī ‘uḳūbet ḳaşd idüp helāk olsunlar deyü dīvār itdiler. *İki haftadan بعد از دو هفته معلوم شد که بیکنانند در بکشادند* İki haftadan şoñra dervişleruñ bī-günāḥ oldukları ma‘lūm olup ḳapuyı açdılar.

دردین عجب بمادند Gördiler ki ten-perver olup mizācı ḳavī olan şaḥiṣ taḥammül itmeyüp ḡalebe-i cū‘dan helāk olmuş va za‘īf terkīb olan faḳīr riyāzete mu‘tād olmaḳ berekātiyla cānını selāmetle yāḥūd selāmete iletmış dimek cānın ḥalāş ḳılmış ve ölmeyüp saḡ ḳalmış dimekdür. *دردین عجب بمادند* Halk bu ḥuşūşda ta‘accübde ḳaldılar ḳiyāsa muḥālif zānn itdiler mizācı ḳavī olan taḥammül idüp za‘īf olan ölmek gerek idi didiler. *Der-în* lafzında müşārün ileyh ‘*aceb*’dür *der- ta‘accüb ne-māndend* ma‘nāsınadır.

Uḳalādan biri eyitdi: ‘Aceb bunuñ ħilāfidur ya‘nī böyle olduğı ‘aceb degüldür. Belki cāy-ı ta‘accüb za‘īf mürd olup ḳavī zinde ḳalmağ idi zīrā ol biri gāyet ekül idi. *Bisyār-ḥār* vaşf-ı terkībīdür.

طافت بی نوای نداشت هلاک شد Açlığa şabr u taḥammül itmeyüp⁷⁶⁸ helāk oldu. *Nevā* lafzı ni‘ met ma‘nāsınadır. *Bī-nevāyi*’deki yā maşdariyyedür ni‘ metsizlik demek açlıktan kināyetdür *وان دگر خویشتن دار بود بر عادت خود صبر کرد و بسلامت ماند* ve ol biri kendüyi zabta mālīk ve riyāset meslegine sālīk olmağla kendünüñ mu‘tādı üzre açlığa şabr idüp ölmedi ve sağ sālīm ḳaldı. *H’iştēn-dār* vaşf-ı terkībīdür kendüyi ḥıfz idici dimekdür. *چو کم خوردن طبیعت شد کسی را* Çün az yimek bir kimseye ḫabī‘at ve mizāc ola ya‘nī riyāzete mu‘tād ola. *چو سختی پیشش آید سهل کیرد* Bu maḳūle bir miḥnet ü felākete mübtelā olsa meşelā zārūrī (202^a) lāzım gelüp niçe günler aç ḳalsa şabr u taḥammül itmek aña āsān olur *و گر تن پرورست اندر فراخی* ve eger şöyle ki vūs‘at ü refāhiyet zamānlarında muttaşıl ekl ü şürble ten-perverlige mu‘tād ise

چو تنکی بیند از سختی بمیرد bu maḳūle bir ḫarlık göre ya‘nī açlığa mübtelā olduğda taḥammül itmeyüp belā vü miḥnet ile helāk olur. *Ferāḥī* ve *tengī* ve *saḫtī*’deki yā’lar maşdariyyedür. *Ferāḥ* vāsi‘ dimekdür vallāhu ā‘lem.

ḤİKĀYET: *یکی از حکما پسرش را نهی کرد از خوردن بسیار که سیری مرد را رنجور دارد*

Ḥukemādan biri şib‘ ü imtilā ādemi ḫasta eyler gāyet zārardur deyü kendü oğlını çok yimekten men‘ ü nehy eyledi. *Sīr* kesre-i mechūle ile şeb‘ān ma‘nāsınadır.

گفت ای پدر گرسنگی بکشد Oğlı eyitdi: Ey peder imtilā ḫasta eyler dirsın ammā açlık helāk eyler. *زُرفانُ نشنیده که ظریفان گفته اند بسیاری مردن به که گرسنگی بردن* Zurefānuñ bu sözleri mesmū‘uñ degül midür ki toḳluğdan ölmek yegdür açlık çekmeden. Ba‘z-ı nūsahda *be-sīrī morden bih ki be-gürisnegī zīsten* ya‘nī açlık ile dirlikden toḳluğla ölmek yegdür. *Neşenide*’deki hemze ḫitāb içündür. *Gürisnegī* lafzında yā maşdariyye içündür hā ḫazf olunup nūnuñ fethāsın ḫıfz için kāf ilḫāk olunmuşdur ‘arabīde olan nūn-i viḳāye gibi muḫlaḳā āḫirinde hā ḡayr-i melfūza olan elfāzda bu ḳā‘ide-i muḫḫaridedür bendegī ve şermendegī ve ser-keştegi gibi āḫirinde olan hā ḡayr-i

⁷⁶⁸ itmeyüp (K), (HP): idemeyüp (HM)

melfūza kāfla cem[‘] olmayup kitābette bile iskāṭ olunur belki kāfdan bedel olur. Ba[‘] z-
1 şurrāḥ *gī* lafzı maşdariyyeti müfīddür dimişler dürüst degüldür maşdariyyet ifāde
eyleyen ancak yā’dur āhirinde bu maḳūle hā olan kelimelere -mend lafzı ilḥāḳ
olunduḳda daḫı hāl böyledür ya[‘] nī telaffuz ve kitābetden bile iskāṭ olunur meşelā
behremend gibi. *گفت اندازہ نکه دار کہ قال اللہ تعالیٰ: کلو واشربوا ولا تسرفوا* Pederi eyitdi:
i[‘] tidālī elden ḳoma ne helāka mü’eddī olacaḳ mertebe gorisne ol ne bā[‘] iş-i (202^b)
maraz olan şib[‘] ü imtilā belāsını irtikāb ile ṭa[‘] āmı vezn ü i[‘] tidāl ile tenāvül eyle zīrā
Ḥaḳ te[‘] ālā Ḳur’ān-ı ‘aẓīmde buyurmışdur: ⁷⁶⁹ *كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا* ya[‘] nī ekl ü şürb
eyleñüz ammā işrāf eylemeñüz. Beyt:

گرچه خدا گفت کلو واشربوا

کز عقبش گفت ولا تسرفوا ⁷⁷⁰

Keşşāf’da mezkūrdur ki Hārūne’r-Reşīdūñ bir naşrānī ṭabīb-i ḥāzıḳı var idi. Bir gün
Hārūne’r-Reşīdūñ meclisinde ‘Alī bin el-ḥüseyn ḥāzretlerine eyitdi:

العلم علمان علم الأبدان و علم الأديان ⁷⁷¹ Ḥōd ma[‘] lūmuñuz ⁷⁷² sizūñ kitābuñuzda ‘ilm-i ṭıbbā
müte[‘] allıḳ bir nesne mezkūr midür ‘Alī bin el-ḥüseyn ḥāzretleri eyitdi: Allāhu te[‘] ālā
ḥāzreti cümle ‘ulūm-i ṭıbbı bir āyetūñ nışfında cem[‘] ü beyān itmişdür.

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا ⁷⁷³ buyurmışdur. Naşrānī eyitdi: Ol bābda peygamberüñüzden
daḫı bir ḥadīs-i me’sūr var mıdır. ‘Alī bin el-ḥüseyn ḥāzretleri eyitdi: Sulṭān-ı
enbiyā ḥāzretleri daḫı cemī[‘] -i mesā’il-i ṭıbbı ⁷⁷⁴ bir iki kelime ile edā’ vü ifāde
buyurmışdur: ⁷⁷⁵ *قال النبي عليه السلام المعدة بيت الداء والحمية رأس كل دواء وأعط كل بدن ما عودته*
Ḥāzret-i peygamber şallallāhu te[‘] ālā ‘aleyhi ve sellem buyurlar ki: ⁷⁷⁶ İnsanūñ
mi[‘] desi beyt-i dā’dur ya[‘] nī ḥāne-i maraz u elem ve menşe’-i derd ü seḳamdur.

⁷⁶⁹ Kur’ān-ı Kerīm, Arāf 7/31: “...yiyin için fakat israf etmeyin...”

⁷⁷⁰ “Allāh, ‘yiyiniz içiniz’ dediyse de hemen akabinde ‘israf etmeyiniz’ buyurdu.”

⁷⁷¹ Hadīs-i şerīf: “İlim ikidir: Bedenlerin ilmi ve dinlerin ilmi.”

⁷⁷² ḥōd ma[‘] lūmuñuz (K): ḥod ma[‘] lūmuñuzdur ki (HP), (HM)

⁷⁷³ Kur’ān-ı Kerīm, Arāf 7/31: “...yiyin için fakat israf etmeyin...”

⁷⁷⁴ Sulṭān-ı enbiyā ḥāzretleri daḫı cemī[‘] -i mesā’il-i ṭıbbı (K): Sulṭān-ı enbiyā ḥulāşa asfiyā ḥāzretleri
daḫı cemī[‘] -i mesā’il-i ṭıbbı (HP), (HM)

⁷⁷⁵ Hadīs-i şerīf: “Mide, hastalığın evi, perhiz de her ilacın başıdır. Her bedene mutadını ver.”

⁷⁷⁶ Ḥāzret-i peygamber şallallāhu te[‘] ālā ‘aleyhi ve sellem buyurlar ki (K): Ḥāzret-i peygamber
‘aleyhi’s-selām buyurur ki (HP), (HM)

Ṭabī‘ata hastalık oradan ‘ārīz olup her dā’andan peydā olur. *Himye* lafzı hā-i mühmelenüñ kesri ve mīmüñ sükūnıyla ve āhir-i hurūf olan yā ile ihtimā lafzı gibi perhīz ma‘nāsınadır. Ya‘nī ekl ü şürbi bi-ḳadri’l-kifāye i‘tidālde idüp farṭ-ı şib‘den taḥarrüz itmek her ‘ilāc ve müdāvātuñ aşlı ve re’sidür. Hiç imtilādan ihtimā gibi bir a‘lā devā olmazdur ve her bedene mu‘tād olduğı gıdāyı i‘tā eyle ya‘nī bu tarīkle ḥıfz-ı şıḥhat iden kimse derd çekmez ve ‘ilāca muḥtāc olmaz. Pes Naşrānī bu kelāmı işidicek⁷⁷⁷ eyitdi: ma‘lūm oldu ki sizüñ kitābuñuz ve peygāberüñüz ‘ilm-i ṭıbdan *Calinus*’a bir nesne ḳomamış. Beyt: *نه چندان بخور کز دهانت برآید* Ya‘nī ol mertebe çok yeme ki ağızdan gele sebeb-i marāz ola *نه چندانکه از ضعف جانت برآید* (203^a) ve daḥi ol ḳadar az yeme ki ḳıvām-ı bedene vefā itmeyüp za‘fdan canuñ çıkup helāk olasın. *Ḳıṭ‘a*: *فانك در وجود طعامت حظ نفس* Bunuñ biri ile ki vücūd ta‘āmda ḥazṣ-ı nefis muḳarrerdür zīrā enzām-ı ten ve ḳıvām-ı beden anuñla ḥāşıl olduğundan ğayrı maḥz tena‘‘umda telezzüz-i cismānī ve ḥazṣ-ı nefsanī vāḳi‘ ve müsellemdür.

مراغ از قدر بود Ma‘a-zālik ta‘ām ki ḳadr-i ḥācetden ziyāde ola sebeb-i renc ü marāz olur. *گر گلشکر خوری بتکلف زیان کند* Şöyle ki çokluk iḳtizā ve iştihā yoğıken yemek zamānı gelmedin ca‘l ve tekellūf ile gül-be-şeker yiseñ zarar eyler sebeb-i imtilā ve bā‘iş-i derd ü belā olur *ور نان خشک دیر خوری گلشکر بود* ve eger ḳurı etmegi gic yiseñ ya‘nī cū‘ ve iştihā ile yiseñ gül-be-şeker olur ḥafī degüldür ki tekellūf ile yemek ṭoḳla bilā-iştihā yemekden ve gic yemek cū‘ ve iştihā ile yemekden kināyetdür zıkr-i melzūm ve irāde-i lāzım ḳabīlindendür. Ba‘z-ı şurrāḥ zıkr-i lāzım ve irāde-i melzūm ḳabīlindendür dimişler.

El-ḥikāye⁷⁷⁸: Bir kimse ḥasta olup vaşiyet ider olduğda oğluna naşīḥat idüp dimiş ki oğul zinhār her ta‘ām ki yersin elbette şükr ile tenāvül eyle şükürsüz ḳaṭ‘ā bir loḳma ekl itme oğlı eyitmiş: bize ne deñlü māl mīrās ḳoyup gidersin ki böyle nuşḥ u pend idersin ne şeker yiyecek ḥālimüz var bilmez misin pederi eyitdi: maḳşūdum budur ki

⁷⁷⁷ İşidicek (K), (HP): işidüp (HM)

⁷⁷⁸ El-ḥikāye (K): hikāyet (HP), (HM)

tamām-ı iştihā-yı şādık ve cū^c -i kāmil gelmeyince ta^cām yime tā her ta^cām ki yiyesin şeker gibi lezīz ola.

ḤİKĀYET: *رنجوری را گفتند که دلت چه میخواهد* Bir ḥastaya gönlün ne ister deyü sorduklarında *گفت آنچه دلم هیچ نمی خواهد* ol ḥasta cevāb virüp eyitdi: anı isterin ki gönlüm bir nesne taleb itmeye. Beyt: *سکمه چو پر کشت و شکم درد خاست* *Sikem* lafzı *mi^cde* lafzına ^catfdur ya^cnī mi^cde ve şikem (203^b) pür olıcağ derd peydā ve maraz ^cāriż olur.⁷⁷⁹ *سود ندارد همه اسباب راست* *Esbāb* lafzı yā^cnuñ kesri ile telaffuz olunup *rāst* lafzı anuñ vaşfi olur ya^cnī imtilādan bir maraz ḥāşıl olur ki rāst sebeblerün cümlesi ya^cnī gerçekden esbāb-ı şihhat ^cadd olınan cemī^c-i mücerrebāt-ı şaḥiḥa ve mu^cālecāt-i müstaḳīme fā^cide itmeyüp be-her taḳdīr helāke müeddī olur. Ba^cz-ı şurrāḥ ḥādīş olan maraz ḥiçbir devā ile şifā-pezīr olmaz demek bāb-ı tıbbı ibtāldür deyü i^ctirāz itdükleri merdūddur zīrā ol ma^cnāda mübālağa maḳşūd olmuşdur yāḥūd kelām-ı mezbūr ḡālib üzre sevḳ olunmuşdur (Redd-i Sürürī). Ba^czılar böyle ma^cnā virmişler ki cümle esbāb-ı ma^cāş rāst ü müstaḳīm olsa ya^cnī dünyā ni^cmetle ḫolsa ve cemī^c-i levāzım-ı ekl ü şürb ḥāzır u müheyyā olsa sūdmend olmaz ve ḳalb āna meyl itmez zīrā her ^cayşuñ başı şihhatdür ve bu tevcīh siyāḳ-ı kelāma münāsibdür deyü iddi^cā itmişler (Redd-i Sürürī). Ba^czılar daḫı dimişler ki ya^cnī cemī^c-i a^czā-ı zāhirenüñ şihhati ve esbāb-i ma^cāşuñ istiḳāmeti ol derdüñ zāhir olmasına fā^cide virmez zīrā ekşeriyet ekl ü şürb zārardan ḥālī degüldür (Redd-i Şem^cī). انتهى كلامه Tevcih-i evvelün rüçḥanı muḥtāc-ı beyān degüldür.

ḤİKĀYET: *بقالی را درمی چند برصوفیان کرد آمده بود* Bir baḳḳāluñ şūfīler üzerinde bir miḳdār aḳçesi cem^c olmuş idi ya^cnī bāzārcıdan bal ü yaḡ ve pirinc ve ba^cz-ı zehā^cir alup medyūn olup faḳr u fāḳa ucından edāsına ḳudretleri yoḡidi. *Gird* lafzı kāf-ı ^cacemīnüñ kesriyle bu maḥalde cem^c ma^cnāsınadur *وهر روز بقال مطالبه کردی* ve bāzārcı her gün gelüp teḳāzā ve muḫālebe iderdi *وسخنهای ناخوش گفتی* ve nā-ma^cḳūl kelimāt iderdi. Ba^cz-ı nūsāḥda *ve süḥanhā-yı bā-ḥuşūnet goftī* ya^cnī ḥuşūnet ve ḡilzetle kelimāt iderdi. *Kerdī* ve *goftī*’de olan yā^clar ḥikāyet içündür.

⁷⁷⁹ Bu daḫi cā^c’izdür ki şikem derd ḥāst taḳdīrinde ola (HP), (HM): - (K)

اصحاب از تعنت او خسته خاطر بودند Aşhāb ya' nī dervīṣān ve fuḳarā anuñ ta' annütünden ya' nī ihānet (204^a) ve taḥkīrinden ḥasta-ḥāṭır ve perīṣān dil idiler.

جز از تحمل چاره نبود Taḥammül ve şabr itmekden ğayrı çāre yoĝıdı zīrā mevcūdları olmayup edā⁷-ı deyn itmege kâdir degüller idi.

صاحب دلی ازان میان گفت نفس را وعده دادن بطعام آسانترست که بقال را بدرم Ol ortalıqdan bir ehl-i dil eyitdi: nefse ta' āmla va' de virmek āsānter ü sehldür baqqāla aqçe ile va' de virmekden ya' nī nefsi aç tıutup riyāzete mu' tād itmek evlādur boĝaz ucından bāzārcıya medyūn olmaqdan zīrā şoñra nefsūñ elem ve ıztırābın çekmeyüp şafāya vāşıl olursın ammā baqqaluñ muttaşıl böyle cefāsın çeküp edā itmeyince ḥalāş olmazsın Kıt' a:

ترك احسان خواجه اوليتر

كاحتمال جفاى بوابان

Devletlünüñ qapucılarınıñ cefāsına taḥammül itmekden ise anuñ iḥsānın terk itmek ve andan vāşıl olacaq ' aṭıyyeden geçmek evlādur.

بتمناى كوشت مردن به Laḥm arzūsiyla ve ta' ām temennāsiyla ölmek yegdür.

ز تقاضای زشت قصابان Qaşşāblaruñ çirkin teḳāzāsından ya' nī qaşşāba medyūn olup zışt muṭālebelerin ve qabiḥ teḳāzāların çekmekden etsüz geçinmek evlādur. Ba' z-ı şurrāḥ zışt-i qaşşāblaruñ teḳāzāsını çekmekden deyü ta' bīr itmişdür ve *zışt* lafzını sükün-i tā ile oqunmaq üzre i' tibār eylemişdür.

El-ḥikāye⁷⁸⁰: Naql olunur ki bir derviş qaşşāb dükkānına uğramış qaşşāb demiş ki a' lā semüz etlerüm vardır murāduñ ise virelüm⁷⁸¹ derviş eyitmiş ki: aqçem yoqdur. Qaşşāb demiş ki: şimdi aqçe lāzım degül şoñra viresin.⁷⁸² Derviş demiş ki: saña laḥm yedüreyin deyü nefsüme va' de ve mehl virmek evlādur senüñ medyūnuñ olup mehl almaqdan. Qaşşāb demiş ki: hey bī-çāre nefsüñe mehl virmekle böyle za' if ve lāĝar olmuşsın. Derviş demiş ki: ten-perver olmaqdan baña ne ḥāşıl olur maqberede ḥaşerāta (204^b) ğıdā olmaĝa bu cism daḥı kifāyet ider.

⁷⁸⁰ El-ḥikāye (K): hikāyet (HP), (HM)

⁷⁸¹ virelüm (K), (HP): virelüm demiş (HM)

⁷⁸² viresin (K), (HP): viresin demiş (HM)

ḤİKĀYET: جوانمردی را در جنگ تاتار جراحی هول رسید Tātār cenginde bir yigit mecrūḥ olup vüçüdına bir maḥūf ve hevlnāk zaḥm irmiş idi.

درد دارو نوش دارو دارد کسی گفتش فلان بازرگان نوش دارو دارد Bir kimse aña eyitdi: fulān bāzargānuñ nūş-dārūstı vardır. *Nūş-dārū* şīnuñ sükūmiyla aşlı dārū-yı nūşdur zaḥm u cerāḥate nāfi‘ bir merhemdür. Nitekim Nizāmī *İskender-nāmesinde* dimişdür. Beyt:

بفرزانه فرمود تا هم ز راه
کند نوش دارو بر آن زخمگاه

ve bu mīşrā‘ daḥı meşhūrdur: Mīşrā‘: نوش دارو که پس از مرگ بسهراب دهند: ⁷⁸³

Bu merhem ḳudemā-yı selāḥin ḥizānelerinde bulunur idi. Ḥālen müte‘ āref ve mevcūd degüldür. Bu diyārda ma‘ hūd⁷⁸⁴ olan nūş-dārū ki hażm-ı ḥā‘ām için isti‘ māl iderler maḥşūd degüldür. Eger isteseñ cā’izdür ki bir miḳdār vire. Rivāyet iderler ol bāzargān ḥalk için buḥl ü imsākla ma‘ rūf ü meşhūr idi. Beyt: Eger āftāb-ı ‘ālem-tāb ol bāzargānuñ sufresinde itmek yerine olaydı.

تا قیامت روز روشن کس ندیدی جز بخواب
تا Qıyāmete dek hiçbir kimse rüz-i rüşen görmez idi meger vāḳi‘asında göreydi ya‘nī aşlā sufresini açmaz idi ki kimse āftāb görmek müyesser olaydı. Ba‘z-ı nūsaḥda *cüz be-ḥ‘āb* yerine *der-cihān* vāḳi‘ olmuş.

جوانمرد گفت اگر نوش دارو خواهم دهد یا نهد
Ol cüvānmerd eyitdi: ol şaḥşdan nūş-dārū istersem ikiden ḥālī degül ya vire ya virmeye *یا نکند* Nūş-dārū virdügi taḳdīrce ihtimāldür ki nāfi‘ olup derdüme devā ola ya olmaya.

بهر حال ازو چیزی خواستن زهر قاتل است
Alā-küllī ḥāl ve be-her taḳdīr ol maḳūle baḥīl ve le‘imden bir nesne istemek ve dūn-himmet (205^a) olan erāzile mürāca‘at ve bezl ü ‘atāsına ve kerem ü seḥāsına i‘timād olunmayan eşḥāsa ‘arz-ı ḥācet zevḳ-i selīm aşḥābı olan erbāb-ı dile zehr-i ḳātil ve semm-i helāhildür. Beyt:

هر چه از دونان بمنت خواستی
Her nesne ki edāniden minnet ile isteyüp alasin.

⁷⁸³ “O panzehir ki Sührab öldükten sonra ona ulaşmıştı”

⁷⁸⁴ ma‘ hūd (K), (HP): meşhūr (HM)

درتن افزودی و ازجان کاستی Anı tenāvül itmekle egerçi cismünde fā'ide ve bir hālet-i zā'ide peydā idersin ya'nī ol kuvvetle bedenüne ziyāde kuvvet hāşıl olur ammā cānuña noqşān virürsün le'im ü bed-h'āh olana mürāca'at cāngāh olduğu maḥall-i iştibāh degüldür. Ba'zılar zīrā ki andan nesne istemekle 'ırzuña hālel ü noqşān irişdi deyü tefsīr eylemiş *و حکیمان گفته اند* ve 'uqalā dimişlerdür ki

اگر آب حیات فی المثل باب روی فروشند دانا نخرد Fi'l-meşel ya'nī meşelā ve farazā āb-ı ḥayātı yüz şuyına fūrūht itseler 'ākıl ü dānā olan aña ḥarīdār olmaz ve bezl-i 'ırzla olan zindegāniden belki ol vechle ḥayāt-ı cāvidāniden bile temettü' tevaqqu' itmezdir. *که مردن بعزت به از زندگانی بدلت* Zīrā mezellet ü ibtizālle şağ olmağdan 'izzet ile ölmek yegdür. Beyt:

اگر حنظل خوری از دست خوشخوی

به از شیرینی از دست ترشروی

'Abūsü-l vech ve ekşi şüretlü le'im elinden lezīz ü şīrīn yemekden ḥüsnu'l-ḥulq ve nīk-ḥaşlet kerīm elinden ḥanzal yemek yegdür. *Hanzal* Türkide Ebū Cehil çarpuzı didükleridür qarğa düvelegi daḥı dirler ziyāde telḥ olup kemāl-i merāretle ma' rüfdür.

Beyt:

Eger zehr ise ḥošdur yār elinden

Gerekmez sükkeri āgyār elinden

Şirini'deki yā tenkīr ü ibhām içündür.

HİKĀYET: *یکی از علما خورنده بسیار داشت و کفاف اندک* Ulemādan birinüñ üzerine nafaqası lāzım olan ḥorendesi çok ve kefāf ü rızqı qalīl olup maşrafı⁷⁸⁵ irādına gālib idi. *Kefāf* bir kimseyi su'āle muhtāc itmeyecek miqdārı rızqa dirler.

⁷⁸⁶ وفي الحديث اللهم اجعل رزق آل محمد كفافا

با یکی از بزرگان که حسن ظن بلیغ درحق او داشت بگفت (205^b) Devletlülerden birine ki ol

'ālimüñ ḥaqqında ziyāde ḥüsni-zānn üzre idi varup ḥālını i'lām ve 'arz-ı ḥācete

⁷⁸⁵ maşrafı (K): masārifi (HP), (HM)

⁷⁸⁶ Hadīs-i şerīf: "Allāhım! Muhammed (SAV) âilesinin rızkını yeterli kıl."

nāçār cür'et ve ikdām eyledi. *روی از توقع وی در هم کشید*. Ol şahş bu ehl-i 'ilm faķırūñ ol vechle tevaķķu' ve recāsından bī-ħużūr olup taġyīr-i vaz' eyledi

و تعرض سوال از اهل ادب در نظرش ناپسند آمد ve ehl-i edebden ta'arruż-ı su'al şudūr itmek ya'nī 'arz-ı ħācet idüp zūll-i su'al irtikāb itdüġi anuñ nazārında maķbūl olmayup ķabīħ ü nā-ma'ķūl göründi ve rabṭ-ı zāmīri ħalel-pezīr oldı. Beyt:

ز بخت روی ترش کرده پیش یار عزیز

مرو که عیش برو نیز تلخ گردانی

Baħt ü ṭālī'üñden bī-ħużūr olup ķasāvet şekli ile sevgüli dostuñuñ ħużūrına varma zīrā ki kendüñ gibi anuñ daħi 'ıyşını telħ idersin. *Baħt* ve *rūy* lafızları sūkūn-ı āħir iledür. *Ümīd ü recā* ve 'arz-ı ħācetle ilticā idüp kimse ħużūrına varsañ beşāşetle ve güler yüzle var. *Zīrā* elini açık ve ħande-rū olan kimsenüñ işi baġlu ķalmaz. *Kār beste* rānuñ sūkūniyladur. Ba'z-ı nūsaħda *fūrū nebended kār-ı küşāde-pişānī* vāķi' olmuşdur işi aşıġa baġlanmaz dimek daħı hemān maķşūdı ħāşıl ve murādı müyesser olur dimekden kināyetdür. *Pişānī* lafzındaki yā nefsi kelimedendür cebhe ma'nāsınadur. Ba'z-ı şurrāħ dimişler ki bu kıṭ'adan ma'lūm olur ki ol 'ālim 'arz-ı iħtiyāc itdükde ol ulunuñ ķatına turş-rūy ve bī-ħużūr gitmiş. *آورده اند که اندکی در وظیفه او زیادت کرد* Naķıl olunur ki şāħib-i devlet egerçi anuñ vazīfesine bir miķdār teraķķı itdi.

و بسیاری از ارادت کم Ammā i' tiķādı çok zā'il ü nāķış oldı. *Kem* lafzı kāf-ı 'arabīñüñ fethi iledür. *چون محبت معهود برقرار ندید گفت* (206^a) Birķaç günden şoñra *پس از چند روز* 'Ālim ol şahşdan evvelki maħabbet ve irādetī ber-ķarār görmeyicek zūll-i su'al ve 'arz-ı ħācetle ibtizāl gā'ilesin müşāhede idüp bu beyti oķudı.

Şi'r: *بنس المطاعم حين الذل تكسبها* *Bi'se* ef'āl-i zemmdendür *matā'imü* anuñ fā'ilidür *maṭ'am* uñ cem'idür *maṭ'am* maşdar vezni üzre ṭā'āmuñ ismidür maħşūş bi'z-zemm maħzūfdur. *Ĥin* *teksibü* nüñ zarfidur. *Zūll* lafzına muzāfdur. *Teksibühā*'daki zāmīr-i manşüb *matā'im*'e rāci'dür ħiṭāb-ı ġayr-ı mu'ayyen için 'āmm ve şāmildür ya'nī ne

ḳabīḥdür şol ta‘āmlar ki sen anı ḥ‘ārlik⁷⁸⁷ ve bī i‘tibārlik zamānında mezellet ve ibtizālle kesb ü taḥşīl idersin. Bu daḥi cā’izdür ki zūllū lafzı ref le mübtedā olup yeksibühā şīḡa-ı müzekker ḡā’ib olmaḡ üzre ḥaber ola ve cümle-i ismiyye maḥallen mecrūr olup muzāfun ileyh ola ya‘nī ne ḳabīḥdür şol ta‘āmlar ki anı zūll kesb eyleye kesbūñ ma‘nāsı bir nesneyi mübāşeret-i esbābla taleb itmekdür zülle isnād olunmaḡ mecāz ṭarīḳi iledür. القدر منتصب Kidr ḳāfuñ kesri ile içünde ta‘ām ṭabḥ olınan zarfa dirler مuntasib şīḡa-ı mef’ülledür intişab naşb ma‘nāsına gelür. والقدر مخفوض Kadr ḳāfuñ fethiyle vaḳ‘ ü miḡdār ve menzile ve i‘tibār ma‘nāsınadır ḥafz zıdd-ı ref’dür. Mışrā’-ı şānī bi-ṭarīḳi’t-temşil mażmūn-ı evveli ta‘līldür ya‘nī egerçi ol kimse bir şey’e destres bulur ve tenceresi ḳaynayup elem-i cū’dan ḳurtulur ammā mezellet-i su’ālle mertebesı münḥaṭṭ olup a‘yen-ı nāsda i‘tibārdan düşer ve çārsū ve bāzār dilencilerine mülḥaḳ olur. Mışrā’: Böyle dirlikden ise ādeme ölmek yegdür

قال علي كرم الله وجهه لنقل الصخر من قلل قنن الجبال احب الي من منن الرجال يقول الناس لي في الكسب
عار فقلت العار في ذل السؤال⁷⁸⁸

Beyt: ناتم افزود و آب رويم كاست Efzūd ve kās-ı müte‘addī ve lāzım olmaḡ cāizdür ya‘nī (206^b) ol devletlü egerçi etmegümi ziyāde eyledi ammā ‘ırzuma noḳşān geldi.

بی نوابی به از مذلت خواست Zūll-i su’ālī irtikāb itmekden faḳīr ü bī-nevā olmaḡ yegdür. H‘āst lafzı ḥāsten ma‘nāsınadır.

HİKĀYET: درویشی را ضرورتی پیش آمد Bir dervişūñ zarūret ü iḥtiyācı vāḳi‘ oldı.

کسی گفت فلان نعمت بیقیاس دارد اگر بر حاجت تو واقف گردد همانا در قضای آن توقف روا ندارد

Bir kimse aña eyitdi fūlān devletlü mālḡār ü mün‘im kimsedür ḥālūne vāḳıf olsa ve zarūretūñi bilse me’mūldur ki bī-tevaḳḳuf zarūretūñ def’ ve ḥācetūñ revā eyleye.

Gereded lafzı kāf-ı ‘acemī iledür. Hemānā me’mūldür dimekdür ba‘z-ı şurrāḥ ma‘lūm olur ki ma‘nāsınadır dimiş münāsib degüldür. گفت من اورا ندانم Dervīş eyitdi: benüm ol devletlü ile āşinālīgum yoḳdur nice ‘arz-ı ḥācet ideyin.

⁷⁸⁷ ḥ‘ārlik (K), (HP): ḥorlık (HM)

⁷⁸⁸ “Dağlardan kaya taşımak, benim için kişilerin minnetinden daha iyidir. İnsanlar bana itibarsız olduğumu söylüyor oysaki asıl utanç; istemenin zilletindedir.”

Ol kimse ben saña reh-berlik ideyin گفت منت رهبری کنم دستش بگیرفت تا بمنزل آن کس درآورد seni anda alup gideyin didi ve elin alup ol devletlünün menziline getürdi gösterdi.

Dervîş içerü girdikde gördi ki dudakların درویش یکی را دید لب فرو هشته و تند نشسته şarkıtmış ve tünd ü ‘abūsü’l-vech bir şaḥış oturmış. سخن نکفت و باز کشت. Aşlā bir söz söylemedi ve ‘arz-ı ḥācet itmeyüp dönüp gitdi. Ol kimse dervîşe eyitdi: ne eyledün ya‘nî ‘arz-ı ḥācet itmedün mi ḥālün nice oldı. Zāhir budur ki ikisi bile devletlünün ḥuzūrına varup henüz aḥvālī ma‘rūz olmadın dervîş i‘rāz idüp dönüp gitmiş ola daḥi ihtimāldür ki dervîş içerü girdikde ol kimse taşrada ḳalup ‘aceb ne ḥāl zuhūr ide deyü müterakḳib iken dervîş içerüde meḳṣ itmeyüp fi’l-ḥāl taşra çıḳduḡı gibi *çi kerdî* deyü su’āl itmişdür lākin dervîşün (207^a) *men ū-rā nedānem* didügi ve ol kimsenün *men terā reh-berî konem* didügi evvelki vechi te’yîd ider zîrā zāhir budur ki ben anuñ evvelini bilmezim demek degüldür belki āşinālīgum yoḳdur nice ‘arz-ı ḥācet ideyin dimekdür ol kimse daḥi reh-berlik ideyin demek ancaḳ saña ḥānesin göstereyin demek degüldür belki vāsıta olup dervîşün ḥālını devletlüye ‘arz itmege ta‘ahhüd itmekdür. Be-her taḳdîrce *kerdî* demekden maḳṣūd ne ḥālet itdün ki eḡlenmeyüp çıḳduñ dimekdür فافهم

Dervîş eyitdi: ‘aḫāsını liḳāsına baḡıṣladum ya‘nî şekl-i عطاى او بلقاي او بخشيدم menḥūsini görüp ‘aḫāsından geḳdüm. Ḳıṭ‘a:

Ekşi yüzlü ya‘nî ‘abūsü’l-vech olan şaḥṣa ‘arz-ı ḥācet itme ki مبر حاجت بنزدیک ترشروی *Zirā anuñ bed-ḥulḳından fersūde ve ḳabīḥ vaz‘ında rencide olursın. Gerdî kāf-ı ‘acemī iledür⁷⁸⁹.*

اگر گویی غم دل با کسی گوی
که از رویش بنقد آسوده کردی

Eger demek cā’iz olursa gönül ḡamın bir kimseye söyle ki maḥzā yüzün görmekle fi’l-ḥāl āsūde olup ve mücerred cemālin müşāhede itmekle taḫṣīl-i murād itmiş gibi

⁷⁸⁹*Gerdî* kāf-ı ‘acemī iledür (K):*Gerdî* kāf-ı ‘acemī iledür sayrūret ma‘nāsına yāḥūd rucū‘ ma‘nāsınadır bî-ḥuzūr olursın yāḥūd bî-ḥuzūr dönersin dimekdür (HP), (HM))

dilşād olası ve اطلبوا حوايكم عند حسان الوجوه ⁷⁹⁰ fehvāsınca huşūl-ı murāda destres bulası. *Gerdī* lafzı bu maħalde şayrūret ma‘nāsına olmağ vāzıhdur.

HİKĀYET: خشک سالی در اسکندریه پدید آمد Ya‘nī bir yıl İskenderiyyede қаһt u ğalā vāki‘ oldı. *Hüşk sāl* қаһt ma‘nāsınadır yā vaħdet içündür ba‘zılar maşdariyyedür dimişler müvecceħ degüldür. چنان که عنان طاقت درویشان از دست رفته بود Bir vechle ki dervişlerüñ ‘inān-i tākātleri elden gitmiş ve geçinmege mecālleri қalmamış idi.

Büstān’da dimişdür ki Beyt:

چنان که خشک سالی بود اندر دمشق
که یاران فراموش کردند عشق ⁷⁹¹

و درهای آسمان بر زمین بسته ve gök қапuları yer yüzine bağlanup ya‘nī yağmur yağmaz olmış idi ve yeryüzinden bereket götürülmüş idi (207^b) و فریاد اهل زمین بآسمان پیوسته ve sükkān-ı arzuñ aclıqdan feryād ü fiğānları göklere çıkup gūyā bu beytūñ mażmūnı ħalk-ı ‘ālemūñ ħasb-i ħālleri olmış idi. Beyt:

ما سموم خشک سال نا امیدى خورده ایم
سبزه ما گر ز دریا سرزند سیراب نیست ⁷⁹²

Қıт‘a:

نماند جانور از وحش و طیر و ماهی و مور
که بر فلک نشد از بی نوایی افغانش

Vaħş u tayrdan ve mūr u māhīden hiç cānver қalmadı ki aclıqdan efgānı felege çıqmaya. *Neşod nereft* ma‘nāsınadır. *Nevā* lafzı nūnuñ fethi ile rızq ü ni‘met ma‘nāsınadır bī-nevāliq aclıqdan ve gedāliqdan ‘ibāret ve қаһt u ğalā belāsından kināyetdür.

عجب که دود دل خلق جمع می نشود
که ابر گردد و سیلاب دیده بارانش

Ĥalkūñ dūd-ı dili ya‘nī āsumāna çıkan āhları ve gök yüzinde cem‘ olan dūd-i siyāhları seħāb olup gözlerinüñ yaşı ol seħābuñ bārānı olmaduğı ‘acebdür ya‘nī

⁷⁹⁰ Hadīs-i şerīf: “İhtiyaçlarımızı güler yüzlüler katında isteyin.”

⁷⁹¹ Sa‘dī-i Şirāzī, Bustān: “Şam’da büyük bir kıtlık oldu; öyle ki sevgililer aşkı unuttu.”

⁷⁹² “ Biz kuraklık yılının çöl rüzgārıyla ümitsizliğe doyduk; sebzemiz denizle sulanmaz.”

böyle olmaduđına ta‘ accüb idecekdür zīrā halk-ı ‘ālemūn bu mertebe ḥadden ziyāde itdükleri āh u giryeleri ebr u bārān olmađ gerek idi.

در چنين سالى مخنى Ya‘ nī ittifaķan ol sālde bir muḥanneṣ ya‘ nī me‘būn ki Türkīde puṣt ta‘ bīr olunur *der-çünin sāli* bu maḥalde *دور از دوستان* dostlardan ırađ olsun.

Zīrā anuñ vaṣfında söz söylemek terk-i edebdür.

حشوشان ع'izze ve erbāb-ı devlet ḥuzūrlarında ya‘ nī ekābir meclisinde mezkūr olmađ aṣlā cā‘iz degüldür.

و بطريق اهمال از سر آن در گذشتن هم نشاید Ya‘ nī yek-bār ihmāl idüp zikrini terk itmek daḥi lāyık degüldür. Zīrā bir tā‘ife ya‘ nī cā‘izdür ki ba‘z-

1 kimseler fā‘ilūn ‘acine ḥaml idüp⁷⁹³ anuñ ḥaḫķında bir söz söylemege ve ṣānına

lāyık vaṣf eylemege ḳādir olmadı ḫann ideler te‘eddūben ta‘arruz itmedüğüüm

bilmeyeler. پس برین دو بیت اختصار کنیم Pes lāzım oldu ki iḥtiṣār üzre bu iki beyt ile

(208^a) iktifā⁷⁹⁴ idevüz. *القليل يدل على الكثير* Zīrā *که اندکی دلیل بسیاری بود.*

nesneden çok nesne ma‘lūm olur meṣelā bir baḫr-i bī-pāyāndan bir iki ḳatre ṣu alup

ṭatmađ ile tamām-ı deryānuñ ḥāli ya‘ nī acısı ve ṭatlısı ma‘lūm olur. *Endekī* ve

bisyāri’de olan yā’lar vaḥdet içündür maṣdariyye olmağ daḥi cā‘izdür. Ba‘z-ı ṣurrāḥ

maṣdariyye olmağı terciḥ itmişlerdür *و مشتی نمونه خرواری* ve bir avuç nesne bir yük

nesnenüñ numūnesi olur. Meṣelā bir yük pirincden bir avuc pirinc alsañ görseñ

bāḳīsiniñ ḥāli ya‘ nī cevdet ve redā’eti ol miḳdār ile ma‘lūmuñ olur. *Müṣti*’deki yā

vaḥdet içündür. *Numūne* hūñ Türkīsi örnekdür. *Harvāri*’aṣlında ḥımār yüküdür ṣoñra

muṭlaḳā her yüke ıtlāḳ olundu āḫirindeki yā vaḥdet ve tenkīr içündür. Ba‘zılar

aṣliyyedür dimişler bī-vehdür ḥaml ma‘nāsına olan ḥarvāri’dür yā aṣliyye degüldür.

Nitekim Hātifī *Zafer-nāme*’de dimişdür. *جواهر بمن زر بخروار داد* :⁷⁹⁶ *Ḳıṭ‘a*:

را Eger ol muḥanneṣi tatar ḳatlı itse. *Tatar*’dan murād kāfirdür bu

‘acebdür ki niçe rüzgārdan ṣoñra Diyār-ı Rūmda tatar ile bir remmāl-i muḥanneṣ

⁷⁹³ ḥaml idüp (K): ḥaml ideler ve (HP), (HM)

⁷⁹⁴ iktifā (K), (HP): iḥtiṣār (HM)

⁷⁹⁵ Hadīs-i ṣerīf: “Az, çoğa delalet eder.”

⁷⁹⁶ “Bana eṣek yüküyle altın mücevher verdi”

mu'āmelesi şāyi' ü meşhūr olup đurūb-ı emsālden olmuşdur. Rivāyet olınur ki merhūm Sulţān Süleymān zamanuñda vezīr-i a'zam 'Alī Pāşā huzūrında dīvān-ı āliyyede bir hātūn 'arz-ı hāl iderken mehābet-i meclisde hāzır olup dil-ğ'āhı üzre güftāra iktidārı olmaduđı maħalde pāşā dimiş ki hātūn murāduñ bu degül midür ve şöyle dimek istemez misin derdmend hātūn bī-ihtiyār du'ā idüp sulţānum gönümde olanı 'aceb bildüñüz remmāl misüz dimiş. Pāşā laţife idüp remmāl degülem tatarın hātūn dimiş. *تتری را بدان نباید کشت* Tatarı anuñ sebebi ile ya'nī kışāş için қатл itmek olmaz zīrā bir vācibü'l-қатли öldüren kışāş olunmaz. Ba'zılar böyle ma'nā virmişler ki vācibü'l-қатл tatar ki (208^b) қатл olunmaq şadedinde ittifaқ ol muħanneşi қатл eylese maħzā anı қатл itdügi keffāret-i zünüb olup қатlden hūlāşına sebep olmaq gerekdür. Ĥafī degüldür ki bu ma'nāda egerçi ziyāde mübālağa vardır. Ammā nefsinde fehmden ba'īd ü zāhir 'ibāretden ğayr-ı mütebādirdür.

چند باشد چو جسر بغدادش

آب در زیر و آدمی بر پشت

Bağdāduñ köprüsi gibi niçe bir ol muħanneşüñ altında āb ve üzerinde ādem ola. Maқşūd ol şahşuñ muħanneş ve me'būn olmasından kināyet ve irtikāb itdügi fī'l-i қабīħaya işaretdür ki hemişe mānend-i cistr ol sefelenüñ esfeline āb gidüp üzerinde ādem olmaqdan hālī olmazdur. Zāmīr-i şīn muħanneşe rāci'dür *zīr* ve *pūst* lafızlarına muttaşıldur *der-zīreş* ve *ber-pūsteş* taқdīrindedür. *Başed*'üñ fā' ili *āb*'dur *ādemī* anuñ üzerine 'atf olunmuşdur. Ba'zılar zāmīr-i şīn *bāşed*'üñ fā' ilidür zānn itmiş bī-vehdür ve ba'zılar daħi *bāşed*'üñ tahtında me'būna rāci' zāmīr-i fā' il mülāħaza idüp ol muħanneş niçe bir Bağdād köprüsi gibi ola dimiş bu daħi nā-müvecehdür. Ĥafī olmaya ki bu beytüñ mażmūnı beyt-i evvelde mezkūr olan şartıyyeyi ta'līl maқāmındadır. *Ādemī ber-pūst* ta' bīrinüñ hüsn-i mevķi' i beyāna muħtāc degüldür.

چنین شخصی که طرفی از نعت او شنیدی Böyle bir şahış ki ba'z-ı evşāfı mesmū' uñ oldı.

در آن سال نعمت بیکران داشت Ol қаһт sālde ni' met-i firāvānı var idi.

و زر دادی تنگدستانرا سیم و زر دادی Fuḡarāya altun akçe virürdi dervişāna taşadduḡ ve in‘ām iderdi. *Teng-dest* nūnuñ sükūnıyla ve kāf-i ‘acemīyledür el ʔarlıḡı faḡr u iḡtiyācdan kināyetdür. *Būstān*’da demişdür ki: Beyt:

فقیهی کهن جامه تنگدست

بایوان قاضی بصف برنشست⁷⁹⁷

Ba‘zılar bunu daḡi cā‘iz görmişler ki nūnuñ zammı ile ve kāf-i arabī ile olup eli yufḡa ve ḡudretsiz ma‘nāsına ola ammā çendān ʔab‘a mülāyim degüldür.

(209^a) *سفره نهادی* ve misāfirlere sufre çeker ve fuḡarāya iḡ‘ām iderdi.

درویشان از جور فاقه بجان آمده بودند Dervişāndan bir cemā‘ at faḡr u fāḡa eleminden cāna gelmişler idi ya‘nī ziyāde muḡtaribü’l-ḡāl ve ḡāyet bī-mecāl olmuşlardı.

Ol şahşuñ da‘vetin ḡaşd itdiler. *Da‘vet* bu maḡalde ni‘met ma‘nāsınadır. Meşelā: درمجلس فلان کس دعوت بسیار⁷⁹⁸ *ni‘met-i bisyār* maḡşūddur.

Ba‘z-ı ahālī böyle tevciḡ itdiler Türkide daḡi *da‘vet* lafzı *ni‘met* ma‘nāsına müsta‘meldür meşelā cān aşına da‘vet itlāḡ iderler. Ba‘zılar daḡı *āheng refteḡ be-da‘vet-i ū kerdend* taḡdīrindedür deyü ḡarar virdiler. Be-her taḡdīr maḡşūd anuñ ʔa‘āmin yimeḡ murād itdiler dimeḡdür gerek ḡānesine varsunlar gerek ḡānelerine göndersün *سراز موافقت باز زدم و گفتم* ve benümle meşveret itdiler. *مشورت بمن آوردند*

Anlara muvāfaḡat itmeyüp didüm ki. ḡıḡ‘a: *نخورد شیر نیم خورده سک* Kelb⁷⁹⁹ artuḡın aslan yimezdür ya‘nī erāzilüñ faḡla-i ni‘metine ‘ālī-himmet olan tenezzül itmezdür *فاراژا* eger maḡarada acılıḡdan miḡnetle ölse de.

تن به بیچاره گی و کرسنگی

بنه و دست پیش سقله مدار

Vücūduñı bī-çārelige ve acılıḡa ḡo ya‘nī her ne deñlü muḡtāc olsañ *faraḡā* ac ölseñ ḡam degül tek hemān sefele öḡine elüñi ʔutma ya‘nī erāzile ‘arż-ı ḡācet itme ve li‘āmuñ ʔa‘āmina el uzatma.

⁷⁹⁷ Sa‘dī-i Şirāzī, *Bustān*: “Yırtık pırtık elbiseli yoksul bir fakih; kadının sofrasına bilmeden oturdu.”

⁷⁹⁸ “Falan kimsenin çok nimetli meclisinde”

⁷⁹⁹ Kelb (K), (HP): kelbūñ (HM)

گر فریدون شود بنعمت و مال

بی هنررا بهیچ کس مشمار

Bî-ḥayṣīyyet olan kimse farazā cāh ü devlet ve māl ü ni‘metle Ferīdūn-i zemān olsa da hīç anı kes ‘add eyleme ve ādem yerine koyup i‘tibār ü iltifāt itme. *Be-hīç* lafzındaki yā zā’iddür dimişler bu daḥi cā’izdür ki: *be-cāy hīç kes ve be-mertebe hīç kes meşumār* taḫdīrinde veyāḥud *be-hīç vech ū-rā kes meşumār* taḫdīrinde ola. Beyt:

گدایی که هست از هنر بهره ور

⁸⁰⁰ به ازپادشه زاده بی هنر

Beyt: (209^b)

Cihānda merdūm-i nādān olursa dürr-i ‘aden

Nüfūs-ı zāyi‘ adandur nüfūs-ı zāyi‘ adan

Cāhil ü nā-ehl olan nüfūsüñ üzerindeki münakkaş dībā vü zībā atlas ü kemḥā kısmından fāḥir cāmeler *طلاست بر دیوار و لاجورد* gūyā dīvār üzre naḫş olunmuş lāciverd ve altundur. Beyt:

قلندران حقیقت به نیم جو نخرند

⁸⁰¹ قباى اطلس آنکس که از هنر عاریست

Perniyān harīr kısmından olan münakkaş kumaşlara dirler. *Nesīc* mensūc ma‘nāsınadur kıymetlü toḫunmuş kumaşlar dimekdür.

ḤİKĀYET: *حاتم طایرا گفتند از خود بزرگتر بهمت درجهان دیده و یا شنیده* Kemāl-i cūd ü seḥā ve bezl ü ‘atā ile meşhūr olan Ḥātem-i ṭā’īye şordılar ki ‘ulüvv-i himmetde kendüñe ⁸⁰² *Ḥātem* گفت روزی چهل شتر قربان کرده بودم *و بالمرای عرب بکوشه صحرا بیرون رفتیم* ve eyitdi: Bir gün kırk deve kurban itmiş idüm *عرب بکوشه صحرا بیرون رفتیم* ve ittifaḫan ‘arab begleri ile ol gün seyr ü şikār için şaḥrāya çıkdık.

خارکنی را دیدم که پشته خار فراهم آورده Bir ḥār-kenī gördüm bir arḫa yüki ḥārı cem‘ itmiş ya‘nī şehirde şatup kifāf eyleye.

⁸⁰⁰ “Hüner sahibi olan fakir bir kimse; hünersiz padişah oğlundan iyidir.”

⁸⁰¹ Hāfız-ı Şirāzī: “ Hakikatin peşinde olan kalenderler hünerden nākıs kişinin atlas abasını yarım arpaya bile satın almaz.”

⁸⁰² Ḥātem (K), (HP): Ḥātem-i ṭā’ī (HM)

Didüm ki bu gün Hâtemün zıyâfeti olup bir alay halk anda cem‘ olmuşdur sen niçün anda gitmezsın?

گفت Har-ken eyitdi. Beyt:

هر که نان از عمل خویش خورد

منت حاتم طایی نبرد

Her kimse ki kāsib kısmından olup kendü ‘ameli ve şan‘atı ile ta‘ayyüş itmege mu‘tād olup ehl-i kanā‘at ola Hâtem-i t̄ā‘iye minnet ve bir ferde ‘arz-ı hâcet itmez.

Ben ol h̄ār-keni ‘ulüvv-i himmetde ve cüvānmerdlikde kendümden ziyāde gördüm cüvānmerdlik cūd ü şehādan ‘ibāretdür.

Beyt:

بسیم و زر جوانمردی توان کرد

خوش آنکس کو جوانمردی بجان کرد⁸⁰³

Bu maḥalde ma‘āşın kedd-i yemīni ile peydā idüp kimseye ‘arz-ı hâcet itmeye dimekdür.

HİKĀYET: (210^a) *Ḥāzret-i Mūsā peygamber ‘aleyhi’s-selām münācāta giderken yolda bir dervişi gördi ki gāyet fakir olup giyecek libāsı olmadığı ecilden ‘üryān ü büryān kum içinde nihān olmuş yaturdı. Ḥāzret-i Mūsāyı göricek eyitdi: yā Mūsā faqr u fāqadan⁸⁰⁴ bī-ṭāka olup żarūret ü iftiķār cānuma kār itdi du‘ā eyle ki Ḥaķ te‘ālā baña rızķ virsün. Zūll-i su’ālden keff ü men‘ itdügiçün kūt ve rızķa kifāf itlāk olunur.*

*Ḥāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām münācāta varduķda ol faķir ḥaķķında du‘ā itdi ki Ḥaķ te‘ālā aña bir ķudret ve vüs‘at vire. Ḥafī olmaya ki destgāh’da olan *gāh* lafzı mekān içündür destgāh’uñ aşıl ma‘nāsı el yapışacak maḥaldür ki meşelā ‘arabīde ‘urve ve sebeb ta‘bīr olunup ve Türkīde *ķulb* didükleri gibi ve Türkīde *dezgāh* lafzı *destgāh*’dan ğalaṭdur muḥaşşal*

⁸⁰³ “Altın ve gümüş ile cömertlik mümkündür; fakat bir kimsenin cömert sözü daha hoştur.”

⁸⁰⁴ faqr u fāqadan (K): faqr u fāka ile (HP), (HM)

maḥall-i taşarruf olan şey'den 'ibâretdür ve ma' nâ-yı kudret anuñ levâzimindendür âhîrindeki yâ vahdet-i nev' iyye içündür. *اجابت آمد* Ḥazret-i Mūsānuñ du' ası müstecâb oldu herîf fakrdan kurtuldu vüs' at ve ğinâ pâyesine destres buldı.

بعد از چند روز باز آمد از مناجات دیدش گرفتار و خلقی انبوه برو کرد آمده Birkaç gün soñra Ḥazret-i Mūsā 'alehi's-selâm münâcât-i ḥazret-i kâdiü'l-ḥacâtdan dönüp gelirken görür ki herîfi aḥz itmişler ve bir vâfir ḥalk başına üşmişler. *Gird* kâf-ı 'acemînuñ kesri iledür. *Enbūh* keşir ma' nâsinadur. *موسی علیه السلام گفت این را چه حالتست* Ḥazret-i Mūsā 'aleyhi's-selâm bunuñ aşlı ve sebebi ve cürm ü ğinâhı nedür ve bu faķire ne ḥâl oldu deyü şordı. *گفتند خمر خورده و عریده کرده و یکی را کشته* Didiler ki (210^b) şarâb içün ğavġa itdi ve bir kimseyi katl itdi *کنون قصاص می کنند* şimdi kışâş iderler. Beyt:

اگر پر داشتی Eger miskîn ğurbenüñ ḳanadı olup uçmaġa ḳâdir olaydı.

تخم کنجشك از جهان برداشتی Serçenüñ toḫumunu dünyâdan götürür ve kökün keserdi.

Dîġer:

عاجز باشد چو دست قدرت یابد

برخیزد و دست عاجزان برتابد

'Āciz ü fūrū-mânde ve za'îf ü üftâde olan kimse vâķi' olur ve düşer ki kudret ü ḳuvvet bulduġda fuḳarâ ve zu' afâya zulm ü te' addî eyler. Ba' z-ı nüsaḥda 'āciz başed *ki dest-i kudret yâbed* vâķi' olmuşdur ol daḫi vâziḥ ve eşaḥ idüġi rüşen ve lâmi' dür.

موسی علیه السلام بحکمت جهان افرین اقرار کرد Ḥazret-i Mūsā 'aleyhi's-selâm şâni' -i 'âlemüñ her fi' li ḫikmet üzre olduġına 'ayne'l-yaḳîn ile kemâl-i itmînân ḥâşıl itdi

و از تجاسر خویش استغفار ve kendünüñ cür'et ü iḳdâmına istiġfâr eyledi ya' nî ol şaḫşuñ

ḫaḳḳında du' â ve kudret ü ğinâ recâ itdüġine i' tizâr eyledi zîrâ: *وَمِنَ الْعِصْمَةِ أَنْ لَا تَقْدِرَ*

fehvasınca ol müstemendüñ faḳr u fâḳa dâmına bend olması maḫz-ı ḫikmet ve 'ayn-ı maşlahat olduġı ġünden 'ayân oldu

قوله تعالى ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الأرض بخواند ve bu âyet-i kerîmenin maẓmûnını oḳudu. Kelâm-ı şerîfüñ ma' nâsı budur ki eger Ḥaḳ te' âlâ cemî' -i 'ibâduñ erzâķını tevsi' itse birbirine zulm iderlerdi. *Bagy* zulm olmayup 'utuvv ü istikbâr ma' nâsına olursa dimek olur ki 'ucub ü kibir peydâ idüp Ḥaḳ te' âlâ ḫazretinüñ rızâsına muḫâlîf

işler iderlerdi. Pes muḳtezā-yı ḥikmet-i Rabbānī bu oldu ki ḳullarınıñ kimi faḳīr ve kimi ḡanī ve kimi vazī^c ve kimi denī ola. ⁸⁰⁵ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَيْرٌ بَصِيرٌ

مَاذَا أَخَاضُكَ يَا مَغْرُورٌ فِي الْخَطَرِ: Şi'r: ⁸⁰⁷ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ⁸⁰⁶ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Eḥāda şurū^c ma^c nāsına olan ḥavḍ'dan fi^c l-i māzīdür ya^c nī ey maḡrūr seni ḥaṭarnāk işe (211^a) ne şey^ʿ şurū^c itdürdi ve nefsuñi mehlekeye ilkā itmege sebep ne oldu.

هَاتتَا هَلَاكٌ أَوْ كَاشِكٌ قَارِنًا مُمِيزًا حَتَّى هَلَكْتَ فَكَيْتَ النَّمْلَ لَمْ يَطْرُقْ Hattā helāk olduñ kāşki ḳarınca uçmayaydı meşel-i meşhūrdur ki. Mışrā^c: Ḳarıncañuñ ḳanadıdur zevāli

Muḥtāc u faḳīr iken ni^c met ü māla vāşıl olduḡda tuḡyān iden eşḡās ḥaḳḳında isti^c māl olunur ya^c nī sende daḡi n'olaydı ḳudret olmayup faḳırla ḳalmış olayduñ tā bu belāya giriftār olmayayduñ. Rubā^c ī: سَفَلَةٌ أَوْ رَزِيلٌ سَفَلَةٌ أَوْ رَزِيلٌ Sefelet ve rezīl olan şaḡış çün manşib ü cāha ve māl ü menāle vāşıl ola. سِيلِي خَوَاهِدُ بِحَقِيقَتِ سِرِّشِ Muḥaḳḳaḳ anuñ kellesi bir sille ister ya^c nī ḡāh ü bī-ḡāh aña bir serzeniş gerekdür ki tā ^c ucub ü ḡurūr ile varṭa-i helāke düşmeye. بِنِهَايَةِ حِكْمَتِهِ زِدْتِ Bu meşeli āḡar bir ^c āḳil-i ḥikmet-şinās urmadı mı ya^c nī bu ḍarb-ı meşel ^c uḳalādan şādır olmış degül midür. Ba^c z-ı nūsahda *ān neşenīdī ki ḥakīmī çī goft* vāḳı^c olmış. Ol meşel budur ki:

مَوْرٍ هَمَانٍ بِهِ كَيْفَ نَبِشْدُ بَرَشِ Hemān bihter budur ki ḳarıncañuñ ḳanadı olmaya.

ḤİKMET: پَدْرَا عَسَلٌ بَسِيَارِسْتِ وَلَكِنْ پَسِرْ كَرْمِي دَارِدِ Pederūñ ^c aseli çoḡdur velākin püserin ḥarāreti olup ^c asel aña zarar olmaḡla pederi anı ^c aselden men^c ider yoḡsa buḡl ü imsākden degüldür maḳşūd bi^t-temşīl bu beytden mefhūm olur. Beyt:

يَا نَبِيَّ كَيْفَ تَكُونُ يَا نَبِيَّ كَيْفَ تَكُونُ Ya^c nī ḳışşadan ḥişşe budur ki ol kimse ki seni ḡanī ve tüvānger ḳılmaz. او مصلحت تو از تو بهتر داند. Ol senüñ maşlahatuñi ve saña nāfi^c olanı senden a^c lā bilür. Ḥulāşa-i kelām şarṭ-ı İslām budur ki Ḥazret-i ḥaḳdan senüñ ḥaḳḳuñda ne zuhūr iderse gerek faḳr ve gerek ḡanī her ki senden geldi ḥōş geldi deyüp senden hem ol ḥōş hem bu ḥōş deyüp teslīm ü rızā işigine mülāzim ve şükr ü senā mevḳi^c inde dā'im ḳā'im olasin.

⁸⁰⁵ Kur'an-ı Kerim, Şūrā 42/27 "Muhakkak ki O kullarından tamamen haberdardır ve onları görendir."

⁸⁰⁶ Kur'an-ı Kerim, Hadid 57/2 "O her şeye kâdirdir."

⁸⁰⁷ Kur'an-ı Kerim, Mâide 5/18 "Ve dönüş O'nadır."

ḤİKĀYET: (211^b)

اعرابی را دیدم در خلقه جوهریان بصره حکایت همی کرد که وقتی در بیابان راه گم کرده بودم

Ḥazret-i şeyḫ buyururki Başra şehrinde cevher-fürüşler çarsūsında gördüm bir a‘rābī ḥikāyet idüp dir idi ki: bir zemānda beyābānda yol yāvi ḳalμış idüm. Ḥafī olmaya ki A‘rāb lafzı ḥāṣṣaten sükkān-ı bādiyeye itlāk olunur ism-i cinsdür ‘arab lafzınuñ cem‘i degüldür *yā* aşlda ferdüñ cinse nisbeti içündür ‘askerī lafzı gibi bu maḳūle nisbetlerden ma‘nā-yı vaḥdet mütevellid olur ol cinsüñ biri demekdür ba‘z-ı şurrāḥ bu ma‘nādan ḡāfil olup *yā* vaḥdet içündür nisbet için degüldür dimiș.

باز از زاد معنی بامن چیزی نمانده بود ve zād ü tūše ḳısmından bende ḥiçbir nesne ḳalmamıș idi. Zād yol azıḡıdur zād-ı ma‘nī ‘ibāretinüñ ma‘nāsında tereddüd ü iștibāh olunmușdur. Ba‘zılar dimișler ki ma‘nā iddiḥār olınan şey’dür māl ü zād ḳısmından emr-i mühimme ve şey’-i mektūme lafz-ı ma‘nā itlāk olunmaḳ ṣāyi’dür. Meșelā: Türki dilde ma‘nā senüñle midür dirler zād lafzına muḳārin mezkūr olmaḳ ma‘nā-yı nefyde mübālaḡa ifāde ider ya‘nī cins-i zāddan ḥiçbir nesnem ḳalmadı dükendi dimekdür انتهى Ba‘zılar daḡi feth-i nūnla ma‘nā lafzından imāle olunup maḳşad ma‘nāsına olmaḡa ḡaml itmiș ve murād olınan azıḡdan bir nesne ḳalmamıș idi deyü ta‘bīr eylemiș. Ba‘zılar daḡi dimișler ki taḥḳīḳ budur ki lafz-ı ma‘nā bu maḡalde ism-i mef’uldür ihtimām olunmuș mühimm zād dimekdür.

قوله ما يصدق عليه معنى الزاد و يطلق يا‘نī dālūñ sükūnıyla terkībdür isti‘mālde ma‘nā te’ḡīr olunmaḡla taḡyīr olunmușdur așlı ma‘nī-i zād’dur ya‘nī ما يصدق عليه معنى الزاد و يطلق يا‘نī dālūñ sükūnıyla terkībdür isti‘mālde ma‘nā te’ḡīr olunmaḡla taḡyīr olunmușdur așlı ve azıḡ ḳısmından bir nesne ḳalmamıș idi dimekdür ‘acemde rüz-merre edādur ki ⁸⁰⁸از خرجی معنی و از خورش معنی و از لباس معنی با من چیزی نیست dirler. Meșelā kārban (212^a) ve reh-revān ḳısmı bir menzile vāşıl ve bir ḳarye ve ḳaşabaya dāḡil olsalar arpa ve otluk ve yiyecek maḳūlesi bulunur mı deyü çarsu ve bāzāra varmalu olsalar dirler ki: ببازار برو یم تا از جو معنی و از گاه معنی و از خوردنی معنی چیزی پیدا کنیم

⁸⁰⁸ “Harcayacak türden ve yiyecek kısmından ve elbise cinsinden bir şeyim yok.”

و دل برهلاک نهادم که ناکه کیسه زر یافتم بر از مروراید ve açlıktan helāk olmağı muqarrer bilüp mevte tavḫīn-i nefis itdüm. İttifāқан hemīn sā‘ at bir kīse ṭolu lülü buldum. Nā-geh lafzı nā-gāhdan maqşūrdur ba‘ z-ı nüsaḥda nā-gāh vāḳi‘ olmuşdur.

Hergiz ol zevḳ u sürūrī هرگز آن نوقی و شادی فراموش نکنم که پنداشتم که آن کندم بریانتست unutmazın ki ol ṭolu kiseyi evvel nazarda qavrulmuş buğday şandum zīrā ol ḥinde sedd-i ramaḳ idecek qūtdan mühim bir nesne melḥūz ü mutaşavver degül idi. Her ne görsem ḥūrdeni ḥayāl iderdüm ‘ arab ṭā’ifesiñ ve qurā ḥalḳıñın ‘ ādetleri budur ki bir cānibe sefer itmelü olduqlarında zād-i rāh için buğday qavırup gōtürürler. A‘ rābī miskīñün ḡann ü taḥayyüli biḥūde degüldür.

و باز فراموش نکنم آن تلخی و نا امیدى که معلوم کردم که مرورایدست ve ke-zālik ol telḥkāmlığı ve ol ye’s ü ḥırmānı daḥi unutmazın ki incü idügin bildüm zīrā cū‘ dan bī-ṭāqat olmuş idüm ol maḥalde qūt yāqūt-ı aḥmerden bihter idi taşavvurdan bir vechle zarar itdüm ki cāndan ümīdi kesdüm. Kıt‘ a: Rīg-i revān در بیابان خشک و ریک روان yürür qum dimekdür beyābānda qumlu yerde gāh olur ki rüzgār ile qum şu gibi cereyān idüp gāh ḥadīḍ gāh evc ve gāh deryā mişāl mevc olur ya‘ nī otsuz ve şuşuz berr ü beyābānda ve ‘ qumlu yerde تشنه را در دهان چه در چه صدف Teşne-leb ü müte‘ atṭiş olan kimsenün aḡzında dürr ile şadefün farkı yoḳdur zīrā ikisi bile def‘ -i ‘ atş itmezdir.

Zād ü (212^b) مرد بی توشه کوفتاد از پای zevādsız kimse ki ayakdan düşe ya‘ nī açlıktan za‘ if ü nātüvān ola. K’ū fütād’un aşlı geh üftāde’dür. Ū lafzı zamīr-i ḡā’ibdür merd-i bī-tūşe’ye rāci‘ dür. Fütād zamm-i fā ile fütāden lafzından fi‘ l-i māzīdür erbāb-ı ṭab‘ dan bir cem‘ bu teveḥi terciḥ itdiler. Faḳīrūñ maṭbū‘ ı budur ki üftād sükün-i fā ile üftāden lafzından māzī ola (k’ūftād) zamīr i‘ tibār itmege ḥācet yoḳdur.

Anuñ kemerbendinde altun ile ḥazefün farkı yoḳdur ya‘ nī چه زر چه خزف farazā belinde vāfir filorisi olsa ol maḥalde bī-nef‘ olup def‘ -i cū‘ itmemekte saḳsı parasıyla berāberdür. Hazef ḥā-i mu‘ ceme ve zā-i mu‘ cemenün fetḥleriyle saḳsı ma‘ nāsınadur sevdāger olan rāh-revlerün ‘ ādetidür ki deve yūñünden iki qat yaşşı meyān-bend gibi uzun kīse idüp içüne filori ta‘ biye idüp quşanurlar meyān-bend aña ‘ alem-i ḥāş gibi olmuşdur.

ḤİKĀYET: یکی از عرب در بیابانی از غایت تشنگی می گفت: Tā'ife-i 'arabdan biri beyābānda ziyāde teşneliginden bu şî'r ile tekellüm ve bu terāne ile terennüm iderdi. Şî'r:

یا لیت قبل منیتی يوماً افوز بمنیتی
Meniyye beliyye vezni üzre mevt ma'nāsınadır cem' i *menāyā*'dur belāyā vezni üzre. *Münye* künye vezni üzre murād ü maqşūd ma'nāsınadır cem' i *münā*'dur duḥā vezni üzre *kable efüzü*'nüñ zarfıdır *yevmen* zarfından bedeldür muṭlaḳ vaḳt murāddur. *نهر تلاطم رکبتی فاظل املاء قربتی* Maqşūdum bir nehrdür ki dizümi döge ya'nî 'umḳı adamuñ dizine çıkar bir ırmağ olsa ki kırbamı tuldursam. *Nehr* ref'le mübtedā-yı maḥzūfuñ şıfatıdır mübtedā hiye zamīridür ki murād ma'nāsına olan *münye*'ye rāci'dür bu daḫi cā'izdür ki mecrūr olup *münye*'den bedelü'l-küll mine'l-küll ola *tülâtımu* fi'l-i māzīdür *nehr* üñ şıfatıdır *leṭm* lâmuñ fetḫi ve ṭānuñ sükūniyla ṭapanca urmaḳdur telāṭum-ı emvāc (213^a) ba'zı ba'zını urmaḳdan 'ibāretdür şığa-i māzī ile ta'bīr itmek tefā'ül kaşdıyla ol maḳūle nehrüñ vücudına ḫırş ü rağbet izḫār itmek içündür bir şey'e ṭālib olup ziyāde rağbet üzre olan kimse muttaşıl vuḳū'unı tevāḳḳu' ve taşavvur idüp bir mertebeye irişür ki me'mūline vāşıl ve mes'ūlüni ḫāşıl taḫayyül idüp şığa-i māzī ile eyle ta'bīr idüp taḫaḳḳuḳına arzūsını 'ayan eyler. *Zall aşıre* ma'nāsına ef'āl-i nāḳışadan nefsi-i mütekellimdür izmār-ı ān ile cevāb-ı temennīdür imlā'-i ref'le nefsi-i mütekellimdür *eḫallu* fi'linüñ ḫaberidür. *Kırba* kesri-kāfla müşk ma'nāsına zarf-ı meşhürdur.

ḤİKĀYET: همچنين در قاع بسيط مسافری کم شده بود Ke-zālik ya'nî güzeşte ḫikāye gibi bir müsāfir bir vesī' şahrāda yol azmış ve beyābān-ı bī-pāyānda gümrāh olmuş idi. *Kā'* şahrāya dirler. *Basit* vāsi' ve 'arīz dimekdür *kā'*uñ şıfat-i kāşifesidür.

و قوت و قوتش نمانده ve zād ü zevādesi ḳalmayup açlıḳdan ve yol zaḫmetinden bī-ṭāḳat olmuş idi. *و درمی چند در میان داشت* Belinde ya'nî kemerinde bir ḳaç aḳçesi var idi.

بسیار بگردید راه بجایی نبرد Eṭrāfi ḫayli geşt itdi yolu bir yere iletmedi ya'nî yol bulmadı beyābānda ser-gerdān oldı *و بسختی هلاک شد* miḫnet ü felāketle helāk oldı. *Sahtī*'de yā maşdariyyedür. *طایفه برسیند* Bir ṭā'ife ittifaḳan ol maḫalle irişdiler.

و درمها دیدند پیش رویش نهاده
Gördiler ki aqçesini yüzi öñünde ya' nî gözi qarşusunda
ve hāk üzre bu kelāmı yazmış va ḥasb-i ḥālını bu vechle
ve hāk üzre bu kelāmı yazmış va ḥasb-i ḥālını bu vechle
i' lām idüp dār-i fenādan göçmiş. Kıt' a:

گر همه زر جعفری دارد
مرد بیتوشه برنکیرد کام

Dāred ve ber negired üñ fā' ili merddür. Bî-tüşe ve bî-zād olan merd-i rāh-rev farazā mevcūdı cümle şāfî altun olsa da (213^b) adım edemez ve cū' ve za' fdan reftāre qādir olmaz. Zerr-i Ca' ferī ol zamānda ma' ruf ü meşhūr bir büyük ve ḥāliş mu' teber altun imiş. Lafz-ı zerr vezniçün müşeddeddür. Gām kāf-i ' acemî ile adım ma' nāsınadır. Ba' zılar bunu daḥi cā' iz görmişler ki kāf-ı ' arabî ile olup murādı ḥāşıl olmaz dimek ola vech-i evvel maqāma evfağdur.

در بیابان فقیر سوخته را
شلغم پخته به که نقره خام

Yabanda ser-gerdān olan ateş-i cū' le dil-sūhte faqīre ḥām gümüşden bişmiş şalgam bihterdür. Nukre nūnuñ zammı ve qāfuñ sükūnıyla bî-sikke sebīke gümüşe dirler. **HİKĀYET:** هرگز از دور زمانه ننالیده بودم Ḥāzret-i şeyḥ buyurur ki hergiz ' ömrümde rüzgārdan cefā ve elem çekmemiş idüm و روی از کردش آسمان در هم نکشیده ve gerdiş-i çarḥ-ı devrāndan yüzüm gözüm ekşidüp ızhār-ı gam itmemiş idüm.

İllā bir zamānda müte' ellim oldum ki pā-bürehne idüm.

و استطاعت پای پوش نداشتم ve ayakqabı almağa qūdetüm yoğidi. Türkīde pabuc didükleri pāy-püş' den gālağdur bu maḥalde muṭlaqā ayakqabı murāddur.

Bu ḥalle dil-teng ve müşevveşü' l-ḥāṭır Kūfe şehrinüñ camī' ine girdüm. یکی را دیدم که پای نداشت. Cāmi' de ayaksız bir kimse gördüm.

و شکر نعمت حق بجای اوردم Ḥāq te' ālā ḥāzretinüñ ni' metine şükr itdüm elüm ve ayağum şağ olmağla ḥōş ḥāl oldum و بر بیکفشی صبر کردم ayağum çıplağ olduğına şabr ü taḥammül itdüm. Kefş başmaq ma' nāsınadır bu maḥalde muṭlaqā ayakqabı maqşūddur yā maşdariyyedür. Kıt' a:

مرغ بریان بچشم مردم سیر
کمتر از برک تره بر خوانست

Elvān-ı lezā'iz-i ni' am ile memlū sufrede meşelā tavuḡ kebābı ıarnı toḡ kimsenūn nazarında berg-i terreden kemterdür. Sır kesre-i mechūle ile toḡ ve şeb'ān dimekdür. Murḡ bir yandan ekşer tavuḡ kebabi murād olur. Terre nüñ rā'sı vezniçün müşeddeddür. *قدرت نیست و انگه را دستگاه* ve *ān-rā ki* taḡdīrindedür ya' nī vūs'at ü ḡudreti olmayup faḡirü'l-hāl olan (214^a) kimseye *مرغ پخته* bişmiş şalgam tavuḡ kebābı meşābesindedür. Destgāh ḡudret ma'nāsınadır ve ḡudret lafzı anuñ 'atf-ı tefsīrdür. Ba'zılar dimişler ki ifāde i'ādeden rāciḡ ve te'sīs te'kidden evlā idüḡi vāziḡdur. Münāsib olan destgāh ma'nā-yı aslīsine ḡaml olunup el yapışacak yer murād olup sebep ḡudretten 'ibāret ola. Ḥafī degüldür ki bu taḡdīrce ḡudret vāv-ı 'atıfla olmayup izāfetle olmaḡ gerekdür ammā gördüğümüz nüsaḡuñ cümlesi vāv-ı 'atıfladır.

HİKĀYET: *یکی از ملوک باتنی چند از خاصان درشکارگاهی بزمستان از عمارت دور افتاد شب درآمد*
Pādişāhlardan biri ḡavāşşından birḡaç kimse ile eyyām-i şitāda şikāre çıḡup bir şaydgāhda şehir ve ḡurādan dūr düşüp gice oldı. Sikārgāhi'de yā vaḡdet içündür ba'zılar maşdariyye tütmişlar. Zemistān kış demekdür. *خانه دهقانی دیدند* Bir ekincinūn ḡānesin gördiler. *ملک گفت شب انجا رویم تازحمت سرما نباشد* Pādişāh gice ekincinūn ḡānesinde olalum şovuk zaḡmetin çekmeyelim dedi.

یکی از وزرا گفت لایق قدر بلند پادشاه نباشد التجا بخانه دهقانی رکبک بردن
Vüzerādan biri eyitdi: Bir diḡkānuñ rekīk ü za'if ḡānesine varmaḡ ve ol maḡūle gedālaruñ meskenlerine ilticā itmek pādişāhuñ ḡadr-i refī'ine ve şān-ı şerīfine lāyık degüldür. Rekīk ḡānenūn vaşfidur ba'zılar diḡkān uñ vaşfi tütmişlar rekīkdür. *هم این جا خیمه ز نیم* Hemān burada çadır ḡuralum *و آتش افروزیم* ve ateş yaḡalum münāsib olan budur didi.

دهقانرا خبر شد Dihkān ḡaberdār oldı ya' nī pādişāh tenezzül ü tekerrüm ḡaşd idüp vezīr māni' olduğın işidüp bildi. *ما حضری از طعام ترتیب کرد و پیش سلطان برد* Fi'l-hāl mā-ḡazari mümkün olan mertebe ḡa'ām tertīb ve tedārik idüp (214^b) pādişāh ḡuzūrına ilitdi

و زمین خدمت بیوسید و گفت قدر بلند سلطان بدین قدر نازل نشدی ve zemīn-i hıdmet būs idüp ve şerā'it-i ta'zīmi yerine getürüp eyitdi ki bu miqdār ile ya' nī bir ednā bendesinüñ hānesine nüzül itmekle padişahuñ qadr-i refī' ve bülendi ve şān-ı menī' ve ercümendi nāzil ya' nī pest ve alçaq olmaz idi ve rif'at ve mekânına noqşan gelmez idi ve bu zerre-i nā-çizi luṭfla ihyā idüp Mısrā' :

Ḥākdan ref' idi biçāreye minnetler idi

ولیکن نحواستند که قدر دهقان بلند شود Velākin padişahuñ bu resme iltifātıyla dihkān-ı müstemendüñ qadri bülend olduğın istemediler ya' nī ḥased ü gāraḥ itdiler.

ملک را سخن گفتن او مطبوع آمد Dihkānuñ bu sözi pādīşāha ḥōş geldi.

شبانگاه بمنزل او نقل کردند Ol aḥşam⁸⁰⁹ bār ü bengāhī dihkānuñ menziline⁸¹⁰ naql itdiler.

شابه پادشاه dihkāna ḥil'at giyürdi ve in'ām ü iḥsān eyledi و در رکاب ملک قدمی چند می رفت و میگفت و نعمت بخشید ve gitmelü olıcaq dihkān bir kaç qadem padişahuñ rikābında bile gidüp bu kelamuñ mazmūnıyla tekellüm ve bu terāne ile terennüm iderdi. Kıt'a:

ز قدر و شوکت سلطان نگشت چیزی کم

از التفات بمهمان سرای دهقانی

Bir ekincinüñ misafir-ḥānesine qonup iltifat ü tenezzül buyurmağla padişahuñ qadr u şevketinden bir nesne eksilmez ve 'ırz-ı salṭanatına bir zerre ḥalel gelmez. *Mihmān-serāy* terkībinüñ aşlı *serāy-ı mihmān* 'dur.

کلاه کوشه دهقان بافتاب رسید

که سایه بر سرش افکند چون تو سلطانی

Dihkānuñ külāhı evc-i āftāba ve başı göklere irişdi zīrā başı üzre sencileyin sulṭān-ı 'azīmü'ş-şān sāye şaldı. *Külāhkūşe* terkībinüñ aşlı *kūşe-i külāh* 'dur.

ḤİKĀYET: گدای هول را حکایت کنند که نعمت وافر داشت *Gedāyī hevī* ' ibāretinde şurrāḥ dimişler ki ya' nī gedāyī hevīnāk ve maḥūf ki (215^a) herkes tā ol mertebe şūret-i faqr u felākete ibtilādan qorqup isti'āze iderler. Muḥaşşal ḥikāyet iderler ki bir bed-ḥāl ve

⁸⁰⁹ ol aḥşam (K), (HP): ol gice aḥşam (HM)

⁸¹⁰ menziline (K), (HP): evine (HM)

müzellil ve mübtezel ve faķir-i vāfir sīm ü zer cem‘ itmiş. Ba‘z-ı erbāb-ı ṭab‘uñ taḥķīki üzere bu lafz mütemevvilden taḥķīf olunmuş ola ḥaķķā ki istib‘ād olunmaz dir ve ba‘z-ı ahālī-yi a‘cām dediler ki *hevī* ḥarīṣ ma‘nāsına müsta‘meldür meşelā bir nesnenüñ üzerine ziyāde hırş ü şereh ile düşen kimseye

چرا چنین هول میافتی⁸¹¹ dirler ve فلانکس طعام را بهول میخورد⁸¹² dirler. Kaçan bir kimse hırş ü şereh ile yemek yise. انتهى كلامه. Fi‘l-vāķi‘ bu isti‘ māl var ise müveccehdür.

یکی از ملوک گفت می نمایم که مال بیکران داری و مارا مهمی هست Pādişāhlardan birisi eyitdi: senüñ bī-ḥadd māl ü menālūñ olmaķ añlanur ve bizüm bir mühimmümüz vardur rü‘yet bu maḥalde ‘ilmiyyedür zann-ı gālib murāddur.

اگر برخی ازان دستگیری کنی چون ارتفاع ولایت رسد وفا کرده شود Ol mālдан bir miķdār bize mu‘āvenet itseñ maḥşul-i vilāyet geldikde edā ve teslīm olunur.

گفت لایق قدر بزرگوار خداوند جهان نباشد دست بمال چون من گدا آلودن که جو جو فراهم آورده ام

Gedā eyitdi: bencileyin faķirūñ dāne dāne ya‘nī birer birer cem‘ itdügüm mālıyla elin telvīṣ itmek pādişāhuñ ḳadr-i ‘ālī ve şān-ı refī‘ine lāyık degüldür.

Pādişāh eyitdi: gam degül ya‘nī tefāvüt itmezdir ve çok maḥzūr yoķdur zīrā الخبيثات للخبيثين⁸¹³ feḥvāsınca ol emvāl-i ḥabīşeyi meşārif-i ḥabīşeye şarf iderin kāfirlere virürin ḥafī degüldür ki padişahuñ bu cevābı üslüb-i ḥakīm üzeredür. Şi‘r: قالوا عجبين الكلس ليس بطاهر *Kils* kāfuñ kesri ve lāmuñ sükūniyla ve sīn-i mühmele ile alçı didükleridür. *‘Acīnū* fa‘īl be-ma‘nā-i mef‘üldür. *‘Acīnū’l-kils ceridū ḳaṭīfetin* ḳabālındendür ya‘nī alçunuñ ḥamīri pāk degüldür didiler. قلنا نسد به شقوق المبرز (215^b) Biz anlaruñ cevabında dirüz ki alçu ḥamīri pāk olmaduğı bize zarar itmez zīrā pākīze yerlere şarf itmezüz. Biz anuñla ḥelā yarıḳların ve delüklerin düşüklerin sedd ü işlah iderüz. *Şükūk şaķķ*’uñ cem‘ idür ki fetḥ-i şīnla

⁸¹¹ “Neden böyle açgözlü oldun?”

⁸¹² “Ne vakit bir kimse hırş ve açgözlülük ile yese?”

⁸¹³ Kur’ān-ı Kerīm, Nūr 24/26 “Kötü kadınlar, kötü erkekler içindir. Kötü erkekler, kötü kadınlar içindir.”

yarık ma‘nâsınadır. *Mebrez* mîmûñ fethi ve bâ-i muvaḥḥadenüñ sükûnıyla ve râ-i mühmelenüñ fethiyle ba‘dehû zâ⁸¹⁴ ile ḥelâ ve kenîf ma‘nâsınadır. Beyt:

پاکیت نه نصرانی نه چاه نصرانی نه پاکیت Eger Naşrânî kuyısının şuyı pāk degül ise ya‘nî tefâvüt itmezdir zîrâ be-her taḳdîr anuñla daḡi bir maşlaḡat görölür ve bir nâ-pāk yere ḡarc olunur. *جهود مرده میشود چه پاکست* Anuñla Yahūdî ölüsün yurın ne ḡam ya‘nî lâ-be’s. *از فرمان ملک باز زد* İştîdüm ki ol şahş-ı faḡîr pâdişahuñ fermânından başını girü urdı dimek emrine imtişâl itmedi dimekden kinâyetdür

و حجت آوردن گرفت و شوخ چشمی کردن ve kendüden aḡçe alınmaḡ ḡabîḡ olmaḡ müdde‘âsını işbât ve taḡḡîḡ için ḡüccet ü delil îrâd itmeḡe ve yüzüzlige ve bî-edebâne ve küstaḡâne evzâ‘ ve ḡarekâta başladı. *Şuḡ-çeşmlik* ‘ârsuzlıktan ve yüzüzlükden kinâyetdür. Ḥadd-i zâtında ḡicâb ü istiḡyâ bâ‘iş ḡöz görmeḡdür bu sebebdendir ki a‘mâ olanlar ekşerî bî-ḡayâ olur. Pes çeşm ki şūḡ ü küstâḡ ola be-her taḳdîr ḡicâb ü ḡayâ merfû‘ olup ḡabâḡat fehmi ber-ḡaraf olur.

ملک فرمود تا مضمون خطاب بزجر و توبیخ مستخلص کردند Pâdişâḡ emretti ki maẓmûn-ı ḡiḡâbı zecr ü tevbiḡle ya‘nî emr itdüḡi malı ḡerîfden ḡücle aldılar. *Müstahlas* feth-i lâmladır bu ta‘bîrûñ luḡfu ve nüktesi erbâb-ı elbâba ḡafî degüldür. Meşnevî:

بلطافت چو بر نیاید کار Bir maşlaḡat ki luḡfla ve eylûkle ḡâşıl olmaya ve rıfḡ ü mülayemetle çünki iş bitmeye. *سر به بی حرمتی کشد ناچار* Bi’z-zarûre şoñı ḡürmetsizlige müncer olur ya‘nî ‘âḡîbet ol ḡuşuş ‘unfle ve ḡahrla vücûda ḡelür şahş-ı mu‘ânidüñ hemân ḡürmetsizligi ḡalur. *هر که بر خویشتن نبخشاید* Her kimse ki kendüyi esirgemeye *کر نبخشد کسی برو شاید* (216^a) kimse anı esirgemezse revâdur ya‘nî bir kimse ki kendüye zarar olan kârı iḡtiyâr eyleye ḡalkḡdan meded istemek ‘âḡilâne degüldür.

⁸¹⁵ ويقرب من هذا المعنى ما قيل اذا ما اهان امرؤ نفسه فلا اكرم الله من يكرمه

ḤİKÂYET: *بازرگانیرا دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده و خدمتکار* Ḥazret-i şeyḡ eydür: zamân-ı seyâḡatümde bir bâzargânî ḡördüm ki yüz elli deve yüki metâ‘ı ve

⁸¹⁴ zâ (K), (HP): zâ-i mu‘ceme (HM)

⁸¹⁵ “Kendi değerini düşürene kim değer verirse, Allâḡ ona değer vermesin.”

kırk nefer hıdmetkārı var idi. *بدر جزیره کیش مرا بحجره خویش برد*. İttifākan kiş ceziresi dimekle meşhur u ma' ruf mekānda ol bazargān bir gice beni hānesine iltidi.

و همه شب نیارامید از سخنهای پریشان گفتن که فلان انبازم بترکستانست Şabāha dek ārām ü istirāhat itmedi perişān-gūylikdan ki meşelā fülān şeriküm Türkistāndandır. *Enbāz* feth-i hemze ve sükūn-i nūn ve bā-i muvaḥḥade ile ve zā-i mu' ceme ile şerik ve ortağ ma' nāsınadır *و فلان بضاعت بهندوستان* ve fūlan metā' Hindūstāndadır. İhtimāldür ki fülān metā' Hindūstānda bulunur demek ola yāḥūd fülān meta'um Hindūstāna göndermişüm demek ola ma' nā-yı aḥire kaşd iden taqşir itmişdür

و این قبالة فلان زمین است ve bu kāğıd emlakūmden fülān ārzuñ ḥücceti ve temessükidür. *Kabāle* feth-i kāfla ve bā-i muvaḥḥade ile kāḍī ḥüccetidir.

و فلان چیزرا فلان زمین است ve fülān ḥuşūşa fülān kimse kefil bi'l-māldür.

گاه گفتی که خاطر اسکندریه دارم که هوای خوشست Gāh dir idi ki İskenderiyyenūñ āb ü hevāsı ḥūbdur ol cānibe gitmek isterin *و گاه گفتی نه که دیار عرب مشوش* ve gāh ol fikirden rucū' idüp dir idi ki ol cānibe gitmezin zīrā diyār-ı ' arab müşevveş ve muhteldür. Ba' z-ı nūsaḥda *deryā-yı mağrib müşevveş* vaḳi' olmışdur ya' nī maḥūf ü hevlñākdur.

سعدیا یک سفر دیگر در پیش است و اگر آن کرده شود بقیه عمر بکوشه بنشینم و ترک تجارت کنم Baña didi ki ey Sa' dī ḥāṭrumda bir sefer daḥi vardur anı da itdükden şoñra bir kūşede oturup ticāretten fāriğ (216^b) olup sevdāgerlik sevdāsından geçerin⁸¹⁶.

گفتم آن کدامست Ben didüm ki ol ḳanğı seferdür.

گفت گوگرد پارس بچین خواهم بردن شنیدم که انجا عظیم قیمت دارد Eyitdi: idecek sefer budur ki Pars iklīminūñ ya' nī Şīrāz memleketinūñ kükürdini Çīn vilāyetine alup gitsem gerekdür. İştüdüm ki ol diyārda revācı olup ziyāde bahā idermiş

و از انجا کاسه چینی بروم آم ve ol cānibden Rūm diyārına kāse-i Çīnī ya' nī fağfūr metā' ını getürem *و دیبای رومی بهند و پولاد هندی بحلب* ve Rūmuñ dībāsını Hinde ve Hindūñ pūlādını Halebe getürem. *Pūlād* bir maḥşuş demürdür ki ma' rüfdür

⁸¹⁶ sevdāsından geçerin (K), (HP): seferinden vazgeçerin (HM)

و آبکینه حلبی بیمن و برد یمانی پیارس ve Halebüñ şîşe-i şırçasını Yemene iledüp ve ol cānibüñ bürd-i Yemānī dimekle ma' ruf sevb kısmını Pārs vilāyetine getürem.

Andañ soñra ticāreti terk idüp bir dükkānda oturam.

چندان ازان مالخولیا فرو خواند که بیش طاقتش نماند Bu maqūle efsāne ve mālihūlyādan ol deñlü yāve söyledi ki artuq söze geliciye mecāli qalmadı. Bîş bā-i ' arabī iledür.

ای سعدی تو نیز سخن بگوی از آنها که دیده و شنیده گفت Baña eyitdi: ey Sa' dī sen daḥi 'ömründe görüp işitdüklerüñden söyle. گفتم Ben eyitdüm. Rubā' ī:

آن شنیدستی که در صحرای غور

بارسالاری بیفتاد از ستور

Kemāl Pāşāzāde merḥūm *Daḳāyīku'l-Ḥaḳāyīk*'da buyurmuşdur ki ḥarf-i ḥiṭāb olan yā'nuñ kelimeye lūḥūḳı gāh olur rābiṭa vāsıtasıyla olur meşelā *kerdī* ve *dādī* dirler kerdīnūñ ve dādinūñ ma' nāları itdūñ ve virdūñdür *kerdestī* ve *dādestī*'nūñ ma' nāları itmişsin ve virmişsindür -est ki rābiṭadur kelime-i mezkūreye mülḥaḳ olmağla ma' nāsını tağyīr itmişdür bir kelimeye muttaşıl olucaḳ rābiṭa-i mezkūrenūñ elifi sāḳıṭ olur. انتهى کلامه Ba' z-ı ahālī ol maḥalde Mevlānā ḥazretlerine i' tirāz itdiler ki rābiṭa-i mezbūre ef' āle (217*) mülḥaḳ olmazdur *kerdestī* ve *dādestī*'nūñ āşilları *kerde estī* ve *dāde estī*'dür āḥirinde hā-i sākine olan kelimeye rābiṭa mülḥaḳ olsa meşelā *nedīde est* gibi iḥtişāren hā ile elifi ḥazf idüp *nedīdest* dirler. انتهى کلامه

Be-her taḳdīr *şenīdestī*'nūñ ma' nāsı işitmişsündür dimekdür. Ḥāşıl-ı kelām ol kışşa mesmū' uñ mıdır ki gūr şaḥrāsında bir bāzargān ittifaḳan ṭavardan düşdi. Ġūr mūr vezni üzre Yemen cānibinde bir mekānuñ ismidür. Bār-sālār bā-i ' arabī ile ve rānuñ sükūniyla terkībdür ki aşlı sālār-ı bārdur. Re'īs-i bār, şāḥib-i bār ve mālik-i aḥmāl ü eşḳāl dimekdür bi-ḥasebi'l-isti' māl tācir ü bāzargān olmaḳdan 'ibāretdür yāḥūd re'īs-i aşḥāb-ı bār taḳdīrindedür emīr-i tüccar dimekdür.

Ol ṭā'ifenūñ üzerine vilāyet ü imāreti ḥamlleri cihetinden olmağla *bār-sālār* ıtlāḳ olunur *ḥūn-sālār* daḥi böyledür. Ba' z-ı şurrāḥ *pār* lafzı ile bā-i fārisī ile olmağı cā'iz görmişler ve muḳaddem zikritmişler ve geḳen yıl bir ulu tācir ve tūvānger bāzargān deyü ma' nā virmişler bā-i ' arabī ile terkīb olmaḳ rāciḥ olduḡu vāziḥdur (Redd-i

Sürürî). Bu ‘acebdür ki ba‘z-ı şurrâh bâ-i ‘arabî ile olduğu taqdirce kesr-i rā ile *sālār*’a muzāfdur dimiş vechi zāhir degüldür. Bu daḥi ağrebdür ki şāriḥ-i mezkūr yine dönüp *bār-sālār*’uñ ma‘nāsı *sālār-bār*’dur dimiş. *Sütür* lafzı sīn-i mühmele ve tā-i müšennāt-i fevkiyyenüñ zammıyla muṭlaqā çār-pādan olan mürekkeb kısmına ıtlāk olunur.

گفت چشم تنک دنیا دار را
با قناعت پر کند یا خاک کور

Ol bāzargān merkebden düşdügi maḥalde kendü ḥāline inşāf idüp mücerred tekşir-i dirhem ü dīnār itmek içün metā‘ ib ve esfārı ihtiyār itdügine nādım olup nefsine levīm idüp didi ki ehl-i dünyānuñ ac gözini yā ḳanā‘ at yāḥūd ḥāk-i mezārı ṭoldurur. *Teng-çeşm* olmaḳ ac gözli ve gedā-çeşm olmaḳdan kināyetdür ve *çeşm-i teng* mīmüñ kesri ile terkīb-i tavşifidür. *Dünyā-dār* lafzına muzāfdur ki vaşf-ı terkībīdür (217^b) lafzen ve ma‘nen māl-dār gibidür ḥubb-i dünyā bu maḥalde ma‘nā-yı lāzımīdür. كما لا يخفى *Gūr* kāf-ı fārisī ile maḳbere ma‘nāsınadır.

HİKĀYET: *مالدارى را شنيدم ببخل چنان معروف بود که حاتم طای بسخا* Bir māl-dār şahşı işitdüm ki Ḥātem-i ṭā‘ī cūd ü seḥāda⁸¹⁷ nice ma‘rūf ise bu daḥi buḥl ü imsākle öyle meşhūr idi muḥaşşal pinti-i ḥamīd kendü idi⁸¹⁸. *ظاهر حالش بنعمت آراسته* Zāhir ḥāli ni‘metle ārāste olup māl ü menāli vāfir idügi zāhir idi

و خست نفس جیبی همچنان در نهادش متمکن که نانی را بجانی از دست ندادی ve ḥilḳat ve cibilleti muḳtezāsı olan ḥisset-i nefsi ṭabī‘atında şöyle mütemekkin ve cāygīr olmuş idi ki meşelā can virmekle elinden bir itmek alınmaz idi. *Cibillī* lafzı *ḥisset*’üñ şıfatıdır ba‘zılar nefsüñ şıfatı zann idüp ve ḥilḳī nefsinüñ ḥisseti deyü şerḥ itmiş. *Be-cānī*’de *bā* muḳābele içündür erbāb-ı belāḡat niçe mevāzı‘ da cānı nānla besleyüp ma‘an-zıkr itmişlerdür. Nazm:

⁸¹⁷ cūd ü seḥāda (K): cūd ü seḥā ile (HP), (HM)

⁸¹⁸ kendü idi (K), (HP): kendüsi idi (HM)

تا بنقد جان بت خباز من نان می دهد

عاشق بیچاره نان میگوید و جان می دهد⁸¹⁹

ve ziyāde ƙaħt u ƒalāda dirler ki *nānī be-cānī ūode bud*. Beyt:

درانجا خورش آنچنان تنک کشت

که نانی بجائی نیامد بدست⁸²⁰

Nānī ve *cānī*'de yā vaħdet içündür *nedādī*'de ve māba' dındaki ef' ālde olan yā'lar

ħikāyet içündür. Ĥulāṣa-i kelām ol ĥasīs ü denīnūñ yanuñda bir nān-pāre cān-ı ' azīz

idi *بلقمة ننواتی و گریه ابو هریره را بلقمة ننواتی* ya' nī meṣelā Ebu Hüreyre Ĥazretlerinūñ kendisini

bile görse bir loĥma virmez idi *استخوانی نینداختی* ve seg-i aṣĥāb-ı

kehfe bir üstühān atmaz idi *فی الجملة* ya' nī bi'l-cümle ve muḥaṣṣal-ı kelām

خانه Hiçbir kimse anuñ ĥānesi ƒapusın

açılmış ve sufresini yazılmış görmez idi demek kemāl-i ĥisset ve imsākden

kināyetdür. Beyt: *درویش بجز بوی طعامش نشنیدی* Faĥīr ü dervīṣ anuñ ƒa' āmuñ

rāyiħasından ğayrı bir nesne işitmez idi. *Senīden* (218^a) bu maħalde būyiden

ma' nāsına mecāzdu. Nitekim Ĥāce Ĥāfız dimiṣdür 'aleyħi'r-rāħime:

بوی بنفشه بشنو و زلف نگارگیر

بنکر برنک لاله و عزم شکار کن⁸²¹

Ba' zılar *senīden* kendü ma' nāsına olup nihāyet buħl ü denā'etden kināyete ĥaml

itmişler ya' nī ĥiçbir faĥīr ü ğarīb aña ƒarīb olup bi'z-zāt būy-i ƒa' amın ūemm itmek

olmamış idi belki būy-i ƒa' amını bile ğayriden işidürdi. Ĥafī degüldür ki bu tevĥih

tekellüfden ĥālī degüldür. *مرغ از پس نان خوردن او ریزه نچیدی* Ol itmek yedüĝden ūoñra

mürĝ ol maħalde rīze-ĥīn ü dāne-ribā olımaz idi ya' nī bir zerre nevāle bulımaz idi.

بدریای مغرب راه مصر بر گرفته بود Ĥazret-i ūeyħ eydür: işitdüm ki ol ĥasīs Maĝrib

Deryāsı ile ya' nī Aĥdeñizden gemi ile cānib-i Mıṣrā ' āzim ü müteveccih oldı. *Be-*

deryā'daki *bā* muṣāħabet *yā* isti' ānet içündür *وخیال فرعون در سر* ve başında Fir'avnlık

⁸¹⁹ "Ekmekçi sevgili can karşılığında (ölmem karşılığında) bana ekmek verir; biçare âşık ekmek der ve can verir."

⁸²⁰ "Bir ekmek bir canla ele geçmedi."

⁸²¹ Ĥafız-ı ūirāzī: "Menekşe kokusunu duy, sevgilinin saçını tut. Lalenin rengine bakarak ava çıkmaya niyetlen."

sevdâsı var idi ya'nî MıŖrda bî-nihâye dünyâyâ destres bulup kâmrânlık hevâsına düşmüş idi. ⁸²² قوله تعالى حتى إذا أذركم العرقى. Hâzret-i şeyh bu âyeti îrâd itmekden maqşudı ol ŖaŖsuñ hâli deryâda Fir'avn hâli gibi oldu ve Fir'avnîyyet Ŗıfatı ile tamâm yerin buldı dimekdür. Ba'z-ı Ŗurrâh bu âyet-i kerîme Fir'avn haqqında vârid olmuŖdur Hâzret-i şeyh bâzargân haqqında iktibâs itmiŖdür dimiŖ. Hâfî olmaya ki *qavlühü te'âlâ* ile muŖaddar olana iktibâs dimezler maᖓallinde mestürdur.

باد مخالف کرد گشتی برآمد İttifaқан geminüñ eᖓrafından muᖓâlif rûzgâr peydâ oldu. *Gird* kâf-i 'aceminüñ kesri ile eᖓraf ü cevânib ma'nâsınadur aᖓvâl-i rûzgârdan ᖓberdâr olanlara ma'lûmdur ki gâhî deryâda furtuna ziyâde olup bir laᖓza ve bir anda geminüñ her cânibinden ᖓarıŖ muruŖ muᖓâlif ve nâ-hemvâr rûzgâr çıkar. Şeyᖓüñ *bâd-ı muᖓâlif gird keŖtî ber-âmed* dimekden murâdı hemîn bu ma'nâ olmaᖓ câ'izdür. (218^b) Ba'z-ı Ŗurrâh *be-deryâ-yı maᖓrib*'deki *bâ fî* ma'nâsına olup *bâd-ı muᖓâlif ber-âmed* ᖓavline ᖓarf olmaᖓa ᖓaml itmiş ᖓayet ba'iddür (Redd-i Sürürî).

چنان که گفته اند Nitekim dimiŖler. Beyt: *باطبع ملولت جه كند دل كه بسازد* Gönül nice itsün ki senüñ melül ᖓab'uña muvâfiᖓ ola ve ᖓoŖ gele. *Tab'-ı melül* terkîb-i tavŖîfidür ba'z-ı Ŗurrâh terkîb-i izâfî ŖanmıŖlar öyle degüldür. *Şarta* Ŗîn-ı mu'cemenüñ fetᖓi ve rânüñ sükûniyla maᖓŖŖ rûzgârdur ki Türkîde poyraz ta'bir olunur. Bâd-ı Ŗarta her zaman da gemiye lâyiᖓ ve muvâfiᖓ olmazdur nitekim dimiŖlerdür. MıŖrâ : ⁸²³ جرى الرياح ليس كما تشتهي السفن : Ba'z-ı Ŗurrâh böyle taᖓkîᖓ itmiş. Ba'zılar daᖓı anı redd idüp riᖓ-i muvâfiᖓ ma'nâsınadur dimiŖ ve *nebüved lâyiᖓ-ı keŖtî* ᖓavlini *nebüved naŖîb-i keŖtî* ma'nâsına ᖓaml itmiş ya'nî gemiye her zamânda muvâfiᖓ rûzgâr naŖîb olmaz. Ba'z-ı nüsaᖓda *nesâzed* nûn-ı nâfiye ile vâᖓi' olmuŖ ya'nî dil ne ide ki senüñ melül ᖓab'uña muvâfiᖓ ve maᖓbül olmaya ya'nî her ne iderse senüñ ᖓab'uña muvâfaᖓat ᖓaŖdıyla ider hemîŖe sen ᖓoŖ-hâl olacaᖓ kâre mübâŖir olur lâkin senüñ melül ve nâ-ᖓabül ᖓab'uña her zamânda muvâfiᖓ düşmez.

⁸²² Kur'an-ı Kerîm, Yûnus 10/90 : "... nihayet (suda) boᖓulacaᖓı anda.."

⁸²³ "Rûzgârların esmesi, gemilerin arzularına göre deᖓildir."

Mısrâ‘ : گاه باشد گاه نباشد ⁸²⁴ Bu meşel-i meşhürdur meşelâ *şarḥa* her zamānda *keşti*’ye muvāfık düşmemek ile mezmūm olmaduđı gibi kār-ı dil dađı her bār senūñ ṭab‘ -i nā-hemvāruña muvāfık olmamađla melām ü melūm olmađ lāzım gelmez demek olur lākin bu tevcīh tekellüfden ḥālī degüldür. كما لا يخفى Be-her taqđır kendü şüm bađtuñdan şikāyet eyle ve sū‘-i ṭālī‘ üñden ađla dimekdür. فافهم

دست دعا برآورد و فریاد بی فائده کردن گرفت Ḥerīf elūñ du‘ āya qaldurup bī-fā‘ide ve bīhūde feryad ü nāle itmege başladı. فاذا ركبوا فى الفلك الآية ⁸²⁵ Ḥazret-i şeyḥ bu āyeti ⁸²⁶ irād itmekden maqşūdı şađş-ı mezbūr ol ḥinde bu nazm-ı şerīfūñ feḥvāsına mā-şadađ olan müşrikler ile müşterek oldı dimekdür. Beyt: (219^a)

دست تضرع چه سود بنده محتاج را

وقت دعا بر خدا وقت کرم دریغ

Bende-i muḥtāc ki zārūret zamānında ve du‘ā vaqtinde Ḥađ te‘ālā cānibine el qaldurup ve fuqarāya infāđ ve taşadduğ zamānında eli koltuğında ola muḥaşşal dervişāne iḥsāna gelicek eli cebine varmaya Allāh için kimseye bir ḥabbe virmeye ammā başına bir ḥāl geldükde Ḥađ te‘ālā ḥazretine tazarru‘ ü niyāza başlaya ol itdüği tazarru‘uñ aña ne fā‘idesi vardur. Zīrā anuñ ḥālī hemān şol müştereclere beñzer ki gemide rüzgārdan cefā görüp mużtar olduğlarında Ḥađ te‘ālā ḥazretine iḥlāşla du‘āya meşğūl olup bi-‘avni’llāh ol varṭadan ḥalāş bulup qaraya çığduğlarında yine kemā-kān işrāk üzre olurlar ḥađkuñ iḥsānın ferāmuş iderler ḥafī olmaya ki mısrā‘-ı şānī *bende-i muḥtāc*’uñ şıfatıdur ba‘zılar mısrā‘-ı evvelūñ mazmūnını ta‘līl olmağa ḥaml itmiş ve ba‘zılar ḥāl tutmuş. Kıṭ‘a:

از زر و سیم راحتی برسان Zer ü sīmden muḥtāclara rāḥat irişdür ya‘nī fuqarāya taşadduđ ü infāđ idüp zārūretlerin def‘ eyle. خوشیتن هم تمتعی برکیر Sen kendüñ dađı maluñdan temettü‘ ve itdügüñ şadađātđan müntefī‘ ol dimekdür. Ba‘zılar temettü‘-i dūnyeviyye qaşr idüp ba‘de’t-taşadduđ sen dađı ḥavā‘ic-i mübāḥaya şarf itmekle

⁸²⁴ “Bazı olur bazı da olmaz”

⁸²⁵ Kur’ān-ı Kerīm, Ankebūt 29/65 : “Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O’na has kılarak (ihlāsla) Allāh’a yalvarırlar...”

⁸²⁶ bu āyeti (K), (HP): āyet-i kerīmeyi (HM)

kendü mālũndan temettü‘ eyle deyü şerh itmişler hāfī olmaya ki egerçi beyt-i şānī fi’l-cümle taḥşīşi te’yīd ider. Fe-emmā be-her taḫdīr temettü‘-i uḥreviyye bile ta‘ mīm ensebdür.

چونکه این خانه از تو خواهد ماند

خشتی از سیم و خشتی از زر گیر

Çün ‘ākībet dār-ı fenāyı terk itseñ ve rabt‘-ı ḥāṭır ve şarf-ı māl-ı vāfir itdügün ḥāne-i fāḥiri koyup gitseñ gerekdür. Bu ma‘nā muḫarrer olıcak ol müzahref ḥānenün farz eyle ki bir kerpici altun ve bir kerpici gümüş olmuş andan saña ne fā’ide olur ya‘nī koyup gidicek ve senden şoñra ḳalacak müzahrefāt-i fāniyāta ol mertebe teḳayyüd ve iltifāt itmek ve hemīşe anı tezyīn ve tezhīb ve dürlü (219^b) dürlü tertīb ide gitmek ‘ākīlāne degüldür. Münāsib olan budur ki cem‘ itdügün sīm ü zerün kimin kendüne şarf idüp tene‘‘um-i mubāḥla dünyādan temettü‘ idesin ve kimin li-vechillāh taşadduḳ idüp āḫirete bile alup gidesin senden girü ḳalacak zeḫārifī meşārif itmeyesin. *Hikāyet iderler ki آورده اند که در مصر اقارب درویش داشت ببقیت مال او توانگر شدند* ol ğarḳ olan şahs-ı māl-dār ve mümsik-i bed-girdāruñ Mışır’da dervīş ü faḳīr ḥışımları var idi. Herīfün bākī ḳalan mālī ile her biri devletlü oldılar.

جامهای کهن بمرک او بدریدند Ol ölmek ile köhne libāsların⁸²⁷ yırtıldılar ya‘nī yābāna atdılar zirā bulmadıklarından ve faḳr uçından giyerler idi. Bu kelāmuñ ma‘nā-yı mantūḳi budur ammā ḥuşuṣ-ı ta‘bīr luṭfdan ḥālī degüldür. *كما لا يخفى*

و خزر و دمیاطی ببردند ve kendülere ḫarīrden ve dimyāṭī dimekle ma‘rūf fāḫir ḳumāşlardan libāslar kesdiler biçdiler. *Hazz* ḥā-i mu‘cemenün fetḫi ile ve zā-i müşeddede ile ḫarīrden bir cins fāḫir şevbdür.

ان هفته یکی را دیدم ازیشان بریاد پایی روان Şeyḫ ḫazretleri buyurur ki: ittifaḳan ol hafta ol mirāş-ḫār olan fuḳarādan birini gördüm bir bī-bedel bād-pā ve şabā-reftār raḫşe-süvār olmuş gider *دوان* *و غلامی پری پیکر درپی او دوان* ve perī şüretlü müsteşnā dil-ber bir ḫıdmetkār ardınca ḫareket ü reftār ider. Muḫaşşal *امسى فقيراً واصبح غنياً*⁸²⁸ feḫvāsına

⁸²⁷libāsların (K), (HP): cāmelerin (HM)

⁸²⁸ “Dün fakirdi ve bugün zengin oldu”

mazhar ve şādık olmuş. *Revān* ve *devān* şıfat-i müşebbehedür gidici ve yelici dimekdür. *باخود گفتم* Kendüm kendüme didüm ki. *ا: خٲٲٲٲ*

وه كه گر مرده باز كرديدى
بمیان قبيله و بيوند

Veh ki müteveffā olan kimse eger tekrār hayāt bulup dünyāya kavm ü kabilesi ve müte‘ allikātı ortasına ve vārişleri arasına geleydi.

رد ميراث سختتر بودى
وارثانرا زمرک خویشاوند

Mirāşı girü redd itmek vārişlere haşımları mevtinden daħi ziyāde müşkil ü muşibet olur idi. *(220^a) بسابقه معرفتى كه میان ما بود آستینش بکشیدم و گفتم*. Ol şahışla evvelden mābeynümüzde āşinālık olmağ sebebi ile ol maħalde yeñinden çeküp didüm ki.

Ma‘rifeti’deki yā tenkīr ve ibhām içündür ba‘zılar maşdariyye tutup ma‘rifeti olmaduğın iş‘ār itmiş. Beyt: *بخور ای نیک سیرت و سره مرد* Ey hūb-ı haşlet ve merd-i mağbūl vāşıl olduğın mālı ħarc eyle ve gözün bağar iken envā‘-i tene‘‘ümāt-i mübāħa ile temettü‘ eyle. *Sere* feth-i sīn-i mühmele ve rā-i mühmele ile mağbūl ü rā‘ic ma‘nāsınadur geçmez aqçeye dirhem-i nā-sere dirler. *Sere-merd* terkībdür aşlı *merd-i sere*’dür. *زیرا کان نکون بخت گرد کرد و نخورد* ki ol mūrīşünüz olan bed-bağt ve bī-tālī‘ bu kaçadar mālı cem‘ idüp yimek naşib olmayup *او وارث بشیر مال البخیل بحادث او وارث*⁸²⁹

fehvasına mazhar oldı. *Nigūn-bağt* mağūlesi terkībleri ‘arabīde kabīhū’l-vech terkibi gibidür bir şahş-ı nigūn-bağt ile tavşīf : *صَفَةُ جَرَتْ عَلَى غَيْرِ مَنْ هِيَ لَهُ*⁸³⁰ kabīlindendür.

Gird-i evvel kāf-ı fārisinün kesriyle cem‘ ma‘nāsınadur. *Kerd*-i şānī kāf-ı ‘arabīnün fethi ile *kerden* lafzından māzīdür. *Hard* lafz-ı *merd* kāfiyesine muvāfağat için feth-i ħā ile oğınur. Ĥafī olmaya ki *āverdeend ki der-Mışr eğārib-i dervīş dāşt* kelāmıyla *der-ān hefte yekī-rā didem ez-īşān* kelāmı miyānında tevehhüm olınan nev‘-i tedāfü‘ medfü‘dur. *Zīrā* mağşūd ħerīfün Mışrda ba‘z-ı vārişleri bulunup ol cānibinde mevcūd olan muħallefātından behremend oldılar dimekdür. Verāşet anlara münħaşır

⁸²⁹ “Cimri kimsenin malına, bir varisin veya bir felāketin geleceğini müjdele”

⁸³⁰ “Ait olduğundan başka birinde ortaya çıkan sıfat”

olup gayrı yerde vereşe ve akrabāsından kimse olmadığına kelāmuñda delālet yokdur cā'izdür ki Mısrda olan akrabāsından gayrı Hāzret-i şeyhūñ olduğu yerde meşelā Şīrāzda daħi ba'z-ı vārişleri bulunup anda bulunan muħallefātından hişşedār ü kāmkar olalar ve şeyh hāzretleri anlardan birini görmiş ola. Ba'z-ı ahālī haṭṭı ile gördüm böyle taħkik itmişler ammā hafī degüldür ki: *yekī-rā ez-īşān* 'ibāreti tevcih-i mezkürdan ibā ider. Ba'z-ı erbāb-ı ṭab' daħi böyle tevcih (220^b) itdiler ki *yekī ez-īşān* 'dan maḫşūd Mısrda olan vārişlerden biri olup ittifaқан hāzret-i şeyhūñ olduğu diyāra gelmiş ola. Hülāşa-i kelām Hāzret-i şeyh bu kışşanuñ vuḫū'unı taħkik ü taşdıķ idüp buyurur ki: ol hafta ya'nī bu huşuşı işitdügüm ešnāda ve hemān ol günlerde ol eşhāşdan birini gördüm faḫīr iken taḫammül şāhibi olup Mısrda gelmiş idi. Ba'z-ı erbāb-ı süḫān bunı daħi tevciz itdiler ki: *yekī-rā didem* veyāhūd *goftem ve āstīneş bikeşidem* 'ibāretleri hāzret-i şeyh⁸³¹ kelimātından olmayup cümlesi *āverdeend* ḫayyızinde dāḫil olup zıkr olınan fi'llerüñ fā'ili *āverdeend* 'ibāretinden müstefād olan nāḫil ü rāvī ola. Hafī degüldür ki *āverdeend ki* lafzı bu ma'nāya çendān mülāyim degüldür zīrā bu taḫdīrce *yekī çünin ḫaber dād* demek gerek idi ammā faḫīre lāyih olan budur ki *āverdeend ki der-Mısr eḫārib-i dervīş dāşt* buyurdıkları Hāzret-i şeyh ol zamānda kendüleri Mısrda bulunmağa māni' degüldür ya'nī Mısrda olduğum yerde şöyle naḫl itdiler ve der-'aḫib ol hafta ḫerīflerden birine mülākī oldum ve didükleri gibi buldum ittifaқан evvelden bildügüm kimse imiş demek ola⁸³².

HİKAYET: *میزاجی از ماهی ضعیف را مادی قوی در دام افتاد* Mizācı za'if bir nātüvān şayyāduñ dāmına ya'nī bir za'ifü'l-bünye balıḫçınıñ ağına ittifaқан bir ḫavī ve tüvānā balıḫ düşdi. *Şayyād-i nā-murād anuñ zabtına ḫādir olmayup keş-ā-keşe düşdi.* *ماهی برو غالب آمد و دام از دستش در ریود و برفت* Balıḫ aña gālib olup şebekeyi elinden ḫapdı ya'nī çekdi ve gitdi. *ا: شد غلامی که آب جوی آرد* Bir oğlan ırmaḫdan şu getürmege gitdi. *آب جوی آمد و غلام ببرد* Irmaḫuñ şuyı gelüp oğlanı⁸³³ götürdi gitdi

⁸³¹ hāzret-i şeyh (K), (HP): hāzret-i şeyhūñ (HM)

⁸³² demek ola (K): demek ola vallāhu ā'lem biş-şāvab (HP), (HM)

⁸³³ oğlanı (K), (HP): ḡulām (HM)

ya' nī ġarḳ itdi maḳṣūd bi't-temsīl ne idügi vāziḥdur. *دی ماهی آوردی* Ag her zamānda balıḳ getürdi. *Āverdi'*deki yā ḥikāyet içündür.

دی ماهی این بار رفت و دام ببرد Bu def' a balıḳ gitdi (221^a) ve ağı bile götürdi.

دیگر صیادان دریغ خوردند و ملامتش کردند که چنین صیدی در دام تو اقتاد نتوانستی نگاه داشتن

Ġayrı şayyādlar te'essüf idüp böyle şikār senüñ dāmuña düşmiş iken zabṭ ü ḥıfzına ḳādir olmayasın deyü ḥerife levm ü 'itāb itdiler.

دی ماهی را همچنان روزی مانده بود Şayyād eyitdi: ey ḳarındaşlar ne çäre baña naşib ü müyesser degül imiş ve balıḳuñ daḫi birḳac gün ḥayātndan naşibi ve azıḳdan behresi olup şikār ve giriftār olmaḳ muḳadder degül imiş.

ḤİKMET: *صیاد بی روزی در دجله ماهی نکیرد* Bī-naşib ü bed-ṭāli' olan şayyād farazā māhī ile memlū olan Dicle ırmağında daḫi olsa ittifaḳan bir dāne balıḳ ṭutmaz.

عجلی gelmeyen māhī⁸³⁴ farazā ḳurı yerde daḫi⁸³⁵ olsa ölmezdir. Muḥaşşal ne muḳadder olmayan rızḳa destres olur ve ne ecelsüz zī-rūḥ ölür.

ḤİKĀYET: *دست و پا بریده هزار پای را بکشت* Bir elsüz ayaḳsuz kimse ḳırḳ ayaḳ dimekle ma' ruf keşirü'l-aḳdām ve bisyār pāy-i cānveri bir ṭariḳle ḳatlı itmiş.

صاحب دلی برو بکزشت و گفت سبحان الله با هزار پای که داشت چون اجلش فرا رسید از بی دست و پا نتوانست کربختن

Bir ehl-i dil ittifaḳan üzerine uğrayup ta' accüb-künān ve çeşm-i i' tibārla nigerān olup eyitdi: Sübhānallāh bu cānverüñ hezār-pāyı var iken eceli geldükde bī-dest ve pā-cemād meşābesinde bir nātüvāndan ḳaçup cānını ḥalāş itmege ḳādir olmadı bu kelāmda mezkūr olan *hezār-pā'*dan ma'nā-yı mefhūm-i lügavī ve mazmūn-i terkibi maḳṣūddur ma'nā-yı 'ilmiyye degüldür. Meşnevī: *چو آید زپی دشمن جان ستان*

بیند اجل پای مرد دوان Ḳafasından cān alıcı def' i mümkin degül bir ḳavī düşmen gelicek devān ü revān olan şahşuñ ecel ayağını baḳlar bir adım admāğa ḳādir olmaz. *Devān*

⁸³⁴ māhī (K), (HP): balıḳ (HM)

⁸³⁵ daḫi (K), (HP): bile (HM)

şıfat-ı müşebbehedür yelici ve segirdici dimekdür. (221^b) *Merd-i devān* terkīb-i tavşifīdūr izāfetledür diyen ğalaṭ itmişdür. *در آن دم که دشمن بیای رسید* düşmen göz açdurmayup müte‘ āķib ve pey-der-pey irişüp sür‘ atle geldügi maħalde

کمان کیانی نشاید کشید Kemān-ı keyānī çekmek müfīd olmaz dimekdür. Ba‘z-ı şurrāħ *kemān-ı keyānī* mülük-i keyāne mensüb qavī yaydur dimişler ammā vāķi‘ budur ki *kemān-ı keyānī* muṭlaķā ğāyet a‘lā ve ķola ķolay ve ħalāşı laṭif yay dimekdür ķatı suħt ve ziyāde berk olmaķ lāzım degüldür. Firdevsī *Şāh-nāmesinde* dimişdür ki:

کمان کیانی و تیر⁸³⁶ خدنگ

⁸³⁷ برادر بود مردرا روز جنک

Muħaşşal düşmen ğālīb müte‘ āķib gelüp irişdükte ālāt-i ħarb ve silāħ-i ceng isti‘ māl idecek ħāl ķalmaz ve fā’idesi olmaz. Ba‘zılar ol maħalde kepāde çekmege bile ķadır olmaz bu ķanda ķaldı ki muħkem yay çekmege ķudreti ola dimişler lāķin *kemān-ı keyānī* kepāde ma‘nāsına olduğı görölmedi ve işidilmedi.

HİKĀYET: *البلهی را دیدم سمین و خلعتی در برتمین* Hāzret-i şeyħ eydür ki: bir mücessem ve ferbih ebleh ü nādānı gördüm egninde bir fāħir ve ağır bahālu ħil‘at. *Semīn* semenden müştāķdur semiz ve etlü cānlu dimekdür eblehüñ şıfatıdır ve *semīn* semenden me’ħūzıdur zī-ķıymet dimekdür ħil‘atuñ şıfatıdır. *و مرکب تازی در زیر* ve altında bir ‘arabī at *و قصب مصری بر سر* ve başında kaşab-ı Mışrīden ‘imāme. *Kaşab-ı Mısrī* bir cins alaca ķumaşdur ibrisīmle işlenür ekşer a‘cām ü ekrād başlarına şarınurlar. *کسی گفت ای سعدی چگونه می بینی این دیبای معلم برین حیوان لا یعلم* Bir kimse eyitdi: ey Sa‘dī bu ħayvān-ı lā-ya‘lem ve ħar-i lā-yefhemüñ üzerinde bu dībā-yı mu‘lemi nice görürsin dimekden maķşūd siyāķ-ı kelām ķarānesiyle neye beñzedürsin dimekdür. *Mu‘lem* if‘āl bābından ism-i mef‘ül şġası üzredür nişānlu⁸³⁸ ve ‘alāmetlü dimekdür. *Dībā-yı mu‘lem* bir cins fāħir libāsdur ki bu zamānda müsta‘mel ü melbüş

⁸³⁶ Derkenār: *Hadeng* qayın ağacıdır anuñ oķı a‘lā olur ba‘dehu nefīs tūre daħı ħadeng itlāķı şāyi‘dür (K): - (HP), (HM)

⁸³⁷ “Hükümdar yayı ve kayın ağacından ok savaş gününde yiğidin kardeşidir.”

⁸³⁸ şġası üzredür nişānlu (K), (HP): şġasıdır alemlü ya‘nī nişānlu (HM)

degüldür muhaşşal şöretlü kaftān dimekdür. *گفتم خطی زشتست که بآب زر نوشته است* Ben didüm ki altun (222^a) şuyıyla yazılmış bir çirkīn haţta beñzer. Şi‘r:

قد شابه بالوری حمار Taḥkīk ādem oğlına beñzer bir ḥimār. *Verā* benī ādem ma‘nāsınadır. *عجلا جسدا له خوار* Kıt‘a:

*بآدمی نتوان گفت ماند این حیوان
مگر دراعه و دستار و نقش بیرونش*

Şūret-i zāhiresi cübbe vü destārından ğayrı bu ḥayvān insāna beñzer yeri yoğdur dimekdür. *Dirā‘a* kesr-i dālla ve ‘ayn-ı mühmele ile ridā ma‘nāsınadır ferāce dimekdür. Ba‘zılar ṭaylesān ma‘nāsınadır dimişler ba‘iddür zīrā *destār* zikri andan muğnīdür. Ba‘zılar dimişler ki zamm-i dālladır aşda teşdīd-i dālla olup zārūret-i vezn için taḥfīf olunmuşdur cem‘i derārī‘dür *iddere‘a’r-recūli* dirler *derre‘a* giydi dimekdür. *انتهی کلامه* Bu taḥdīrce *dirā‘a* cübbe ve zırh ma‘nāsına olur lākin maḳāma çendān mülāyim olmayup fehmden ba‘id olduğundan ğayrı gördüğümüz lügatlerde bulunmadı.

*بکرد در همه اسباب و ملک و هستی او
که هیچ چیز نیابی حلال جز خونش*

Anuñ cemī‘-i esbāb ü emlākına ve vücūdına nazār eyle ki ḳanuñdan ğayrı ḥelāl nesne bulmazsın cümlesi ḥarāmdur hemān ḳatli ḥelāldür. Ba‘z-ı nüsaḥda *mülk-i hestī* izāfetle vāқи‘ olmuşdur meşṭūr olan evlādur. *Bigerd* kāf-ı ‘acemīnūñ fetḥi ile gerdīden lafzından emr-i ḥāzırdur devr eyle dimek im‘ānla nazār eyle dimekden kināyetdür ba‘z-ı şurrāḥ kāf-ı ‘acemīnūñ kesriyledür dimiş bī-vechdür. Ba‘z-ı nüsaḥda *neyābī* yerine *nebīnī* vāқи‘ olmuşdur. Diger:

*شریف اگر متضعف شود خیال مبند
که پایگاه بلندش ضعیف خواهد شد*

Bir şerīf kimse her ne ḳadar ziyāde za‘īf ya‘nī muḥtāc ü faḳīr olsa da zānn itme ki bülend pāyesi za‘īf olmaḳ ihtimāli ola ya‘nī faḳr u ihtiyācla şeref-i zātına noḳşan gelmez. *Müteza‘‘if* şīga-i tekellüfdür nihāyet ve kemāl ma‘nāsı maḳşūddur. *Pāygāh* bu maḥalde mertebe vü ḳadr ve menzile ma‘nāsınadır ammā kütüb-i lügatda

müteza‘‘if ism-i fā‘il şīğası üzre bulunmadı qāmūsda (222^b) تضعفه ve تضعفه ve استضعفه tef‘īl ve tefe‘‘ül ve istif‘āl bābından عده ضعيفاً ma‘nāsınadır. Bu taqdirce *müteza*‘‘if şīğa-i mef‘ül ile olmak lâzımdur lâkin rivāyete muhālifdür.

ور آستانه سيمين بميخ زربزند

کمان مير که يهودی شريف خواهد شد

Ya‘nī māl ü menāl ve cāh ü celāl şāhibi bir yahūdī farazā qapusınıñ eşigini gümüşden idüp altun mıh⁸³⁹ kaçsa da zann itme ki zāt-ı habişine şeref gelmek ihtimālî ola kemā-kān yine necisdür dimekdür. Hülāşa-i kelām bir kimse ki ma‘rifet ü kemālden bī-behre ola si‘at-i hāl ve kesret-i mälla Qārūn ü Fir‘avn mertebesine vāşıl olsa da yine erāzildendür hergiz vücūd-i bī-sūduna şeref gelmez hadd-i zātında ‘izz ü şeref mälla degüldür ma‘rifet ü kemāledür nitekim dimişlerdür. Nazm:

Cāhilūñ faḥri cem‘-i mälladur

‘Arifūñ ‘izzeti kemāledür.

HİKĀYET: نزدی کدای را گفت شرم نداری که از برای جوی سیم که دست به پیش هر لئیم دراز میکنی

Bir uğrı bir dilenciye eyitdi: utanmaz mısın ki bir arpa kadar gümüş içün ya‘nī bir aqçeden ötüri her le‘īm ve nākese el uzadup bezl-i ‘ırz ve ‘arz-ı hācet idersin.

گفت Gedā eyitdi. Beyt:

دست درازی از پی یک حبه سیم

به که ببرند بدانکی و نیم

Bir bıçuk dāng gümüşi sirqa itmekle qat‘-ı yed itdüklerinden bir ḥabbe sīm içün el uzatmaq ya‘nī dilencilik irtikāb idüp şihḥat ü selāmet üzre olmak evlādur⁸⁴⁰ dimekdür. *Dest-i dirāzī* lafzında yā maşdariyyedür ba‘z-ı nūsahda: *dest-i dirāz ez-pey yek ḥabbe sīm* vāqi‘ olmuşdur *dest-i dirāz* tavilü‘l-yed terkibi gibidür zātından ‘ibāretdür evvelki nūsah rāciḥ olduğu vāziḥdur. ‘arabīde *dāniḳ* lafzı nūnuñ kesriyle ve qāf‘la *dāng* lafzınıñ mu‘arrebidür.

⁸³⁹ mıh (K), (HP): mıhlar (HM)

⁸⁴⁰ olmak evlādur (K), (HP): olmak yegdür (HM)

ḤİKĀYET: *مشت زنی را حکایت کنند که از دهر مخالف بجان آمده بود* Ḥikāyet iderler ki zūrbāz maḳūlesi bir gūçlü ve ḳuvvetlü ḥerif faḳr u felākete düşüp dehr-i muḥālifden cāna gelmiş idi ya‘nī (223^a) rūzgāruñ ‘adem-i müsa‘adesinden ve ḳillet ü iflāsından ḥālī dīgergūn olup ölmek mertebesine varmış idi. *Müst-zen* ūñ ma‘nāsı yumruḳ urıcı dimekdür bu maḥalde ma‘nā-yı ıştılāḥı murāddur Türkīde zūrbāz dirler.

دست تک بغان آمده و از حلق فراخ و ve boḡaz çoḳluḡından ve el ṯarlıḡından muḡṯarib olup nāle vü efgān iderdi. *Halk* ḥā-i mühmele ve sūkūn-ı lāmla⁸⁴¹ boḡaz ma‘nāsınadır. *Ferāḥ* fānuñ fetḥi ve rā-i mühmele ve ḥā-i mu‘ceme ile vāsī‘ ma‘nāsınadır *ḥalk-ı ferāḥ* ekül ve boḡazlı olmaḡdan kināyetdür ḥāşılı ḥarcı daḡline ḡālib dimekdür üzerine nafaḳası lāzım kimseler çoḳ olmaḡ ma‘nāsı daḡı ba‘īd degüldür. فتأمل

شکایت پیش پدر برد و اجازت خواست که عزم سفر دارم تا مگر قوت بازوان دامن کامی بکف آرم

Babası ḥuzūrında ḥālinden şikāyet idüp ve icāzet isteyüp didi ki sefer itmeḡe ve bir cānibe ḳıḳup gitmeḡe ‘azīmet itdüm illā ki ḳuvvet-i dest ve zōr-ı bāzū ile dāmen-i maḳşūdı ele getürem ya‘nī cihet-i ma‘āşımı kedd-i yemīn ve ‘araḳ-ı cebīnüm ile peydā idem. Ba‘z-ı nüsaḡda *şikāyet* yerine *meşveret* vāḳi‘ olmuş⁸⁴². *Meger* lafzı bu maḥalde *ola ki* ve *şāyed ki* ma‘nāsınadır. *Bāzūvān* bāzūnuñ cem‘idür mā-fevḳ-i vāḥid murād olmuşdur iki elümle dimekdür. Ba‘z-ı nüsaḡda *be-ḳuvvet-i bāzū* lafz-ı müfred ile vāḳi‘ olmuş. *Kām* lafzı kāf-ı ‘arabīyle murād ü maḳşūd ma‘nāsınadır. Beyt: *فضل و هنر ضایعست تا نمایند* Faḡl u hūner aşḡābı tā ma‘rifet ü kemāllerin izḡār itmeyeler ve mādāmki kendülerin göstermeyeler faḡl u hūnerleri zāyi‘ olur. Beyt:

تا مرد سخن نگفته باشد

عیب و هنرش نهفته باشد⁸⁴³

عود بر آتش نهند و مشک بسایند ‘Ūdı āteşe ḳorlar ve miski ezerler zirā böyle itmeyince ‘ūduñ rāyiḡası ḳıḳmaz ve miskūñ eylūḡi ma‘lūm olmaz. Mışrā‘-ı şānīnūñ mażmūnı mışrā‘-ı evvelūñ mażmunını ta‘līldür

⁸⁴¹ ḥā-i mühmele ve sūkūn-ı lāmla (K), (HP): ḥā-i mühmelenūñ fetḥi lāmuñ sūkūnyıla (HM)

⁸⁴² vāḳi‘ olmuş (K), (HP): vāḳi‘ olmuşdur (HM)

⁸⁴³ Sa‘dī-i Şirāzī “Sözünü söylemeyen kişinin ayıbı ve hūneri saklı kalır.”

(223^b) Pederi naşīhat idüp eyitdi: Ey oğul bu ḥayāl-i muḥālī başuñdan gider ya‘nī bu ‘azīmeti fesh eyle

ve pāy-ı ḳanā‘ati dāmen-i selamete çek ya‘nī ednā ma‘īšetle ḳanā‘at ü riyāzet ihtiyār idüp ḥuzūr eyle.

Devlet ü refāhiyyet sa‘y ü kūşiş ile ḥāşıl olmaz muḳadder olmayacaḳ maḥzā cidd ü taleb ve mücerred kesb ü ta‘ab ile ḥiç kimse maḳşūda destres bulmaz. Belki çāre az kaynamakdur ya‘nī ḳatı çok muḳayyed olmayup ve zaḥmet ü ıztırab çekmeyüp tevekkül-i Ḥüdā ve teslīm ü rızā maḳāmında olup ḳanā‘at ihtiyār itmekdür ta‘ām-ı ḳalīl ile ḳanā‘at itmekdür deyü ta‘bīr iden şāriḥ taḥşīşle taḳşīr itmişdür ve sibāḳ u siyāḳa mülāyim şerḥ degüldür. Beyt: *Dāmen-i devlet ü ‘izzeti zūr-ı bāzū ile ve sa‘y ü ictihād ile ḫutmaḡa ḥiç kimse ḳādir olmazdur ya‘nī isti‘dād olmayıcaḳ kimse gücle devlete vāşıl olmaḡa çāre yoḳdur.* *A‘mānuñ ḳaşına rastıḳ urmaḳ sa‘y-i bī-fā’idedür.* *Vesme* vāvuñ fethiyle ve sīn-i mühmelenüñ sükūniyla ve mīm-i meftūḡa ve āhirinde hā ile Türkīde rastıḳ didükleridür. Muḡaşşal zīnet içün nā-binānuñ ḳaşına rastıḳ urmaḡla ḥüsn ü behcet ve leḫāfet ü melāḡat bulmaz ve ḡadd-i zātında ‘amā ve ‘adem-i başar ki bir ‘ayb-i bī-reyb ve noḳşān-ı maḡşūsdur esbāb-ı zīnetle zā’ıl olmaz.

Meşnevī: *Eger her ḳıluñ başına yāḡūd her ḳıluñ ucında iki yüz hūnerüñ olsa*⁸⁴⁴ *Baḡt ü ḫālī’ bed olıcaḳ hūnerüñ fā’idesi olmaz ve bi’l-cümle ‘aḡā-i ezalī ve isti‘dād-i mevhibe-i lem-yezalī olmayınca fazl ü hūner fā’ide itmez.* Beyt: *ḫe کند زورمند وارون بخت* ḫālī’i naḡs ve baḡtı bergeşte olan zūrmend ve tüvāna (224^a) neylesün ve neye ḳādir olur. *Zūrmend* güclü ve ḳuvvetlü dimekdür *-mend* lafzı *-ver* lafzı gibi edāt-ı nisbetdür *hūnermend* ve *hūnerver* hūnerlü dimekdür. *Zūrmend* vaşf-ı terkībī zann idenler ḡaflet itmişlerdür. *Vārūn* bergeşte ve ma‘kūs ü şūm ü menḡūs dimekdür. *Vārūn-baḡt* terkībī hasenü’l-

⁸⁴⁴ hūnerüñ olsa (K), (HP): hūnerüñ var ise (HM)

vech kab̄ilindendür vaşf-ı terkibi zann idenler bilmemişlerdür⁸⁴⁵ *vārūn-baht* *zūrmend* üñ şıfatıdır bedel zann iden⁸⁴⁶ler ğalaṭ itmişdür. *بازوی بخت به که بازوی سخت* Baht ü ṭālī^ʿ bāzūsı saht ü ḳavī bāzūdan yegdür ya^ʿnī ḳuvvet-i ṭālī^ʿ ḳuvvet-i cismāniyyeden yegdür zīrā ṭālī^ʿ müsā^ʿid olıcaḳ ḳuvvet-i bedensüz daḫı devlet el virür ammā bed-ṭālī^ʿ olıcaḳ her ne ḳadar tüvāna ve zūrmend olsa rüzgārdan kām almaz ve behremend olmaz. *Bāzū-yı baht* terkib-i izāfīdür. *Bāzū-yı saht* terkib-i tavşīfīdür. Hülāşa kelām-ı peder budur ki ṭālī^ʿ muvāfiḳ ü devrān müsā^ʿid olıcaḳ ve sefer zaḫmetin irtikāb daḫı lāzım degül mühimüñ müheyyā murāduñ müyesser olur. Devlet ü ʿizzet gelür seni bulur ammā rüzgār hemvār ve baht mededkār olmayıcaḳ dünyāyı geşt itseñ fā`ide itmez bihūde zaḫmet çekersin.

پسیر گفت ای پدر فواید سفر بسیارست Püser eyitdi: ey peder fevā`id-i sefer çoḳdur.

از نزهت خاطر Meşelā şafā-yı ḫāṭır ve inşirāḫ-i ḳalb ḫāşıl olmaḳ gibi. *Ez* lafzı min-i beyāniyye ma^ʿnāsınadur *و جذب فواید* ve dīniyye ve dünyeviyye niçe fevā`id-i ʿilmiyye ve ʿameliyye cezb ü kesb itmek gibi *و دیدن عجایب* ve niçe ʿacāyib āşār görmek gibi *و تفرج بلدان* ve niçe şehirler ve ḳaşabalar ve memleketler vilāyetler seyr itmek gibi *و محاورت خلان* ve niçe dostlarıyla ḳonuşup görişüp muşāḫabet ü mu^ʿāşeret itmek gibi *و ادب و تحصیل جاه و ادب* daḫı manşıb ü cāh ve āyīn ü edeb taḫşīl itmek gibi fi`l-vāḳi^ʿ ḡurbet ü sefer ihtiyār idüp çıḳup gidüp varduğı vilāyetlerde (224^b) eyālet şāḫibi olmaḳ çoḳ görülmüşdür. *Cāh* bunda ʿizzet ma^ʿnāsınadur diyenler taḳşīr itmişlerdür. *و مزید مال و مکسب* ve ziyāde kesb ü kār ile māl-ı bisyār peydā itmek gibi *و معرفت یاران* ve niçe yārānla āşinā olmaḳ gibi *و تجربه روزگاران* ve merr ü kürür-i a^ʿvāma ve şühūr ile zuḫūr iden teḳallübāt-i rüzgār ve ḫavādiş-i dühūru tecrübe ve müşāhede itmek gibi *چنان که سالکان طریقت گفته اند* nitekim rehrevān-ı ṭarīḳat ve sālīkān-ı rāh-ı ḫaḳīḳat dimişlerdür. Rubā^ʿī:

تا بدکان و خانه در کروی Mādāmki dükkānda ve evde rehin gibi maḫbūs olup ḡayrı yere gitmeyesin ve seyahat sefer itmeyesin.

⁸⁴⁵ zann idenler bilmemişlerdür (K), (HP): zann bilmemişlerdür (HM)

⁸⁴⁶ iden (K), (HP): idenler (HM)

هرگز ای خام آدمی نشوی Ey hām ü nā-puḥte hergiz ādem olımazsın.

برو اندر جهان تفرج کن

پیش ازان روز کز جهان بروی

Dünyādan gitmezden evvel yūri var dünyāyı geṣt ü teferrüc eyle.

پدر گفت ای پسر برین نمط که بیان کردی فوائد سفر بیشمار است Peder eyitdi: ey ferzend beyān itdügün üslüb üzre fevā'id-i sefer çoḡdur sözüñ ḥaḡdur inkārımız yoḡdur.

ولیکن پنج طایفه راست Velākin müsāferet beṣ ṭā'ife içündür ya' nī anlara münāsibdür.

اول بازرگانی را که با وجود نعمت و مکنّت غلامان و کنیزان دلاویز و شاکردان چاپک دارد Biri ṣol bāzargān ki mün'im ü mālḡār ve ṣāḥib-i miknet ve iḡtidārı olup a'lā oḡlanları ve cāriyeleri ve bāzargān ṣākird ve maṣlaḡat-güzār ve çāpük ḥıdmetkārılara ḡādir ola.

هر روز بشهری و هر شب بمقامی در هر لحظه از نعیم دنیا متمتع می شود Her gün bir ṣehirde ve her gice bir maḡāmda her laḡza ve her sā'at dünyā ni'metinden mütemetti' ve müntefi' olup rüzḡardan kām ala ve zevḡ ü ṣafā eyleye.

ا: مکنتم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست Mün'im ü mütemevvil olan kimse ṭaḡda ve ṣaḡrāda ve beyābānda olsa ḡurbet çekmezdir her ḡanda olsa ṭaḡ üsti bāḡdur.

هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت (225^a) Her ḡanda ki varsa çadırın ḡurup ḡuzūr-ı istirāḡat idecek kūṣe peydā ider. وانرا که بر مراد جهان دسترس نیست Ammā ṣol kimse ki dünyā murādına destres bulmaya ya' nī zıkr olınan esbāb-ı ḡuzūr ḡāzır ve müheyyā olmaya. Ol faḡır kendü mevlid vaṭanuñda bile ḡarīb ü nā-ṣināḡtedür ya' nī nā-ma'lüm ve bī-nām ü niṣāndur. Zād-būm dāluñ süküniyla terkībdür aṣlı būm-ı zād'dur mevzi'-i vilādet ma' nāsınadır.

دوم عالمی که بمنطق شیرین و قوت فصاحت و مایه بلاغت هر جا که رود بخدمتش اقدام نمایند و اکرام کنند

İkincisi ṣol ehl-i 'ilm ve ṣāḥib-i ma'rifetdür ki ḡüftār-ı ṣīrin ve ḡuvvet-i feṣāḡat⁸⁴⁷ ve māye-i belāḡat ile arāste olmaḡla her ḡanda varsa ḡalḡ-ı 'ālem anuñ ḡıdmetine sa'y ü iḡdām ve ta'zīm ü ikrām iderler. ا:

وجود مردم دانا مثال زر طلاست

که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند

⁸⁴⁷ ḡuvvet-i feṣāḡat (K), (HP): ḡuvvet ü feṣāḡat (HM)

Merdüm-i dānānuñ vücudı hālîş altun gibidür ki her kıanda varsa kıadr u kııymetin bilürler. *Zerr* lafzı zarüret-i vezn için teşdîdle oqınur *zerr-i tulā* Türkîde yalduz altunu didikleridür⁸⁴⁸ zerr-i hālîşden kināyetdür zîrā yalduzı anuñla iderler.

بزرگزاده نادان بشهروا ماند

که در دیار غریبش بهیج نستانند

Ekābir-zāde olup cāhil ü nādān olan kimse şol şehrevā dimekle meşhūr ve müte‘āref olan sikkeye beñzer ki bir pādişāhuñ ülkesine maḥşūş olur diyār-ı ğurbetde ve ğayrı vilāyetlerde hiçbir nesneye almazlar kesād ve ğayr-i rā’ic olur. *Şehrevā* rānuñ fetḥiyle şol dirhem ve dīnārdur ki sīm ü zerden olmayup ancak bir kıurı sikke şüret olup pādişāhlaruñ hükmiyle zîr-i hükümetlerinde olan bilādda rābiḥ ü nāfiz ola. Meşelā Kefe aķçesi gibi ve ğünden aķçe yürütmek ğod meşhūrdur. Ba‘z-ı şikāt ḥaṭṭı ile gördüm bir pādişāh āhū⁸⁴⁹ derisine (225^b) mühür urup aķçe yerine yürütmüş aña *şehrevā* dirler imiş. Ol maķūle eṣmānuñ ğayrı diyārda revācı yokdur maḥzā kıuvvet-i kıāhire ve hükmi-i sulṭān ile cārī ve revān olduğiçün şehrevā dimekle meşhūr olmuşdur. *Revā* şıfat-ı müşebbehedür revān ma‘nāsınadır cevāzda mürūr ma‘nāsı olmağla cā’izden *revān* ile ta‘bîr iderler bu i‘tibār ile cā’iz görür misün diyecek yerde ‘acemler revādārī dirler rābiḥ ma‘nāsına olan revān dağı bundandır. Kemāl Pāşāzāde merḥūm *Daķāyıķu’l-Ḥaķāyıķ*’da böyle beyān idüp dimişdür ki: *şehrevā*’daki *revā* dağı bu ma‘nāyadır *şehrevā* lisān-ı ‘acemde şol naķde dirler ki geçmesi şehlerüñ hükmiyle ola aşlı kemdür hükmi-i şāhī olmayınca nāfiz olmaz bu i‘tibārıyla şāha nisbet olunmuşdur taķdīm-i mensūbun ileyh terākīb-i fārisīde şāyi‘dür diyār-ı ğurbette murād ol şāhuñ hükmi geçmeyen diyārdur. انتھی کلامه Faķîr kıudemā ḥaṭṭı ile ba‘zı fārisī köhne vaķfiyyede böyle meşhūr buldum ki:

سیصد تنکه افچه نونقره شهروان تمام عیار دوازده دیناری جاری در معاملات الخ
Şehrevān nūnlada müsta‘meldür şüret-i vaķfiyyeden menķül olan dağı nūnla vāķi‘ olduğı bu müdde‘āya delil-i kıāṭ‘dur ammā bu maḥalde *şehrevā* zarüret-i vezniçün nūnsuz

⁸⁴⁸ zerr-i hālîşden kināyetdür zîrā yalduzı anuñla iderler (K), (HP): - (HM)

⁸⁴⁹āhū (K), (HP): geyik (HM)

olduğı muƒarrerdür. *Māned* mānistenden müştakđur. Ba‘zılar *şehrevā* lafzı rānuñ sükūnıyla *şehr* ile *vā* lafzından mürekkebdür dimişler ve böyle tevcīh itmişler ki *vā* lafzı muƒham ü zā’id ola yāhūd *bāz* ma‘nāsına ola ki Türkīde girü ta‘bīr olmur ve *māned* mānden lafzından müştakđ olur mānisten olmaz ya‘nī büzürg-zāde ki cāhil ola şehirde ƒalur ve ‘izzet ü i‘tibārı ancak kendü toğup büyüdüği yerde bulur. İttifāƒan diyār-ı ğurbete ƒıƒsa zillete düşer hiĒ kimse ānı adam yerine ƒomaz nüfūs-i zāyi‘ aya mülhāƒ olur. Li-münşī’hi:

Cihānda merdüm-i nādān olursa dürr-i ‘aden

(226*)Nüfūs-ı zāyi‘ adandır nüfūs-ı zāyi‘ adan

Evvel ki tevcīh rāciħ olduğı vāzıħdur.

*Üçüncüsü şol cüvān-ı ğüb-rüydür ki erbāb-ı dilüñ derūnları anuñla münāsebet ü iħtilāť ve muşāħabete mā’il ola. Derūn lafzı *şāhib-dilān*’a izāfetle kesb itdüği cem‘iyyet i‘tibārıyla *konend* lafzı şīĒa-ı cem‘le irād olunmuşdur *و صحبتش را غنیمت شناسند و خدمتش را منت دانند* ve şöħbeti Ēanīmet ve ğığmetini cānlarına minnet bilürler. *که گفته اند اندکی جمال به از بسیاری مال* Zīrā dimişlerdür ki fi’l-cümle ğüsn ü cemāl keşret-i māl ü menālden bihterdür.⁸⁵⁰ *Endeki*’de yā vaħdet içündür bir cüz’i ğüsn ü cemāl dimekdür eger *cemāl*’e izāfetle oƒırsa maşdariyye olup ƒillet-i cemāl demek olur.*

Rūy-ı zībā ğaste Ēönüllerüñ merhemi ve bağlu kapularuñ miftāħıdır degme kimseye açılmayan ƒapı elbette cüvāna açılır muħaşşal şāhib-i cemāl hiĒbir ƒapuda istişƒāl olunmazdur.⁸⁵¹ *Kilīd* miftāħ ma‘nāsınadır. ƒıť’a: *شاهد آنجا که رود عزت و حرمت بیند* Cüvān varduğı yerde ‘izzet ü ğürmet görür. *ور برانند بقهرش پدر و مادر خویش* Farazā babası anası anı ƒahrla sürüp redd itseler de. Nitekim dimişlerdür. Mışrā‘: Yeg sever ‘āşıƒlaruñ anañdan atañdan seni *پر طاوس پر اوراق مصاحف دیدم* Meşāħif-i şerīfe evrāƒı üzre tāvūsuñ ƒanadını gördüm

⁸⁵⁰ keşret-i māl ü menālden bihterdür (K), (HP): keşret-i māl ü menālden yegdür (HM)

⁸⁵¹ ƒapuda istişƒāl olunmazdur (K): ƒapuda istişƒāl olunmaz (HP), (HM)

mektebde okuyan şıbyānuñ ‘ādetleridür ki tāvūs kıyruğını muşhaf içine kıorlar. Ba‘z-ı şurrāh *per* lafzı zarūret-i vezniçün rānuñ teşdidiyle okınur dimişler.

گفتم این منزلت از قدر تو می بینم پیش Añā didüm ki bu mertebeyi senüñ miqdāruñdan ziyāde görürün ya‘nī muşhaf içine girmeye senüñ liyākatuñ yokdur ve haddüñ degüldür. *Menzilet* üñ tā’sı nefsi kelimeden olmak zāhirdür hitāb için olmak daği cā’iz görülmüşdür. *Bis* lafzı bā-i ‘arabiyledür.

گفت خاموش که هر کس که جمالی دارد (226^b)

هر کجا پای نهی دست نداشتش پیش

Per-i tāvūs lisān-ı hālle baña cevab virüp eyitdi ki: epsem ol ya‘nī bu mertebeyi baña çok görme zīrā şāhib-i cemāl olan her yere kıadem başsa ya‘nī her kıanda varsa önüne el kıutmazlar dimek redd ü men‘ itmezler ya‘nī istişkāl idüp şavmazlar belki iclālle telaqqı ve istiškāl iderler. *Pis* bā-i ‘acemī iledür. Ba‘z-ı erbāb-ı temyiz bu ma‘nāyı daği tecvīz itdiler ki *bidāred* bā ile fi‘l-i müşbet ola cüvān her kıanda varsa kıarşısına el kıutarlar ya‘nī kıul gibi el kıavuşdurup kıururlar dimek ola. Rubā‘i:

چون در پسر موافقت دلبری بود Püserde dil-berlik muvāfaqatı olıcağ ya‘nī oğlan ki aña cüvānlık müyesser ola. Ba‘z-ı nüsağda *muvāfaqat* ve *dil-berī* ‘atıfla vāki‘ olmuş ya‘nī püser ki dil-ber-i muvāfiğ ve cüvān-ı mülāyim ola fi‘l-ı hākiqa mücerred hüsn ü cemālle olmaz muvāfaqat daği şartdur. Hülāşa-ı kelām cüvān ki ‘āşık-perest ola.

اندیشه نیست گر پدر ازوی بری بود Pederi andan berī ve bīzār olup anı redd iderse de ğam degül zīrā ‘āşıklar kıümle levāzım ve mühimmātın tedārük iderler pederine muhtāc olmaz nitekim ‘ārifler dimişlerdür. Mısrā‘:

Yeg sever ‘āşıkların anañdan atañdan seni⁸⁵²

او گوهرست گو صدقش در جهان مباد Ol bir gevhirdür pederi ki şadef meşābesindedür dünyāda bile olmasun ya‘nī maqşūd püserdür ‘uşşāk nazārında pederi vücudı lāzım olanlardan degüldür belki vücudı māni‘ ve ‘ademi nāfi‘dür. *Gū* lafzı goftenden emirdür. Ba‘z-ı nüsağda *cihān* yerine *miyān* ve *mebād* yerine *mebāş* vāki‘ olmuş. Bu

⁸⁵² Yeg sever ‘āşıkların anañdan atañdan seni (K): Yeg sever ‘āşıkların atañdan anañdan seni (HP), (HM)

daḥi heman ol ma' nāya maḥmūl olup maḫṣūd olan gevherdür ṣadefi ortalıkda olmasun dimekdür. Bu daḥi cā' izdür ki izāfetle der-miyān-ı ṣadefeṣ taḫdīrinde olup *mebāṣ'* uñ fā' ili *gevher* ola ya' nī ol gevher-i dürr derūn-i ṣadefde olmasun ya' nī pederi (227^a) zabtında ḫalmayup ' uṣṣāk eline düşmek gerekdür nitekim ' āṣıḫlar dimişlerdür. Mıṣrā' : Peder ü māder ḡamın çekmez bize bir ṣehlevend olsa

دُرِّی یَتِیمِ رَا هَمَّه كَس مَشْتَرِی بُوْد Dürr-i yetim ve gevher-i girān-māyeye herkes müṣṣṣerī olur. *Yetim* lafzı ḡāyet zī-ḫıymet ve bī-naẓīr olan incüye itlāk olunur. Ba' z-ı ṣurrāḫ dimiş ki *yetim* lafzı insanda babası olmayana dirler ve sā' ir ḫayvān kısmında anası olmayana dirler ve cemād⁸⁵³ kısmında bī-naẓīr olana dirler bu kelāmdan fehmi olunur ki muṭlaḫ cemāduñ bī-naẓīr olanuñ yetim itlākı cā' iz ü müṣṣā' mel ola ḫāmūsuñ ' ibāreti daḥi bu ma' nāya delālet ider. *لَاكِن اِنْجُو كَيْفَ اِنْجُو الْيَتِيمِ الْفَرْدِ وَكُلِّ شَيْءٍ يَعْزُ نَظِيرَه* Lākin incü kısmından ḡayrıya itlākı ṣāyi' degüldür ḫafī degüldür ki ḫaṭarāt-ı nīsān cevfi ṣadefe nāzil ü dāḫil olduḫda ba' zısı müteferriḫ ve ḡayr-ı müfred olmaḫla müte' azzir güher pāreler peydā olur ba' zısı bī-tefriḫa cem' olup bir bī-hemtā dürr-i yektā peydā olur. Derūn-i ṣadefde ferd ve bī-ḫarīn olmaḫla teṣbīḫ ḫaṣd olunup yetim⁸⁵⁴ itlāk olunmuşdur. *اَلْبَهْرُ خَوْشِ اَوَاظِي كَه بَخْنَجْرَه دَاوِدِي اَبِ اَزْجَرِيَانِ وَ مَرْغِ اَزْطِيرَانِ بَاَز دَارِد* Ol beṣ ṭā' ifenüñ dördüncüsü ṣol ḫoṣ⁸⁵⁵ āvāzdur ki dāvūdī nefes ile ābı cereyāndan ve mürḡi ṭayerāndan alıḫoya. *Hancere* ḫulḫūm ma' nāsınadur bu maḫāmda ṣavt ü ṣadādan ' ibāretdür ḫadīs-i ṣerīfde vārid olmuşdur:

وَ اِنْ حُسْنِ الصَّوْتِ مِمَّا اَنْعَمَ اللهُ تَعَالَى بِهِ عَلَى صَاحِبِهِ مِنَ النَّاسِ ve *اَزِمْدِه* Kur'ān-ı ' aẓīmde:

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ ⁸⁵⁷ tefsīrinde murād ṣavt-ı ḫasendür dimişler rivāyet olunur ki cenāb-ı ilāhīden Dāvud nebī ' aleyhi's-selām ḫazretlerine cümle-i mu' cizātından bir mertebede ḫüsn-i ṣavt ' ināyet buyurulmuş idi ki ṣadā-yı dil-küşā ve edā-yı rüḫ-efzā ile tilāvet-i zebūr itdükde ins ü cinn ve vaḫṣ ü ṭuyūr ol maḫāma cem' olup istimā'

⁸⁵³ cemād (K), (HP): cemādāt (HM)

⁸⁵⁴ yetim (K), (HP): dürr-i yetim (HM)

⁸⁵⁵ ḫoṣ (K), (HP): ḫüb (HM)

⁸⁵⁶ Hadīs-i ṣerīf: “Güzel ses; insanlar arasından ona sahip olana yüce Allāh'ın nimetidir.”

⁸⁵⁷ Kur'ān-ı Kerim, Fātır 35/1 “Yaratmada dilediğini artırır.”

itmege can virürlerdi ve erbâb-ı zevk ğalebe-i şevk ile (227^b) bir mertebe şafâ-yı rûhânî ve beķâ-yı cāvidāniyye vāşıl olurlar idi ki meclis-i rûh bahşlarında niçe biñ nüfus teslîm-i cān iderlerdi. Bu cihetdendir ki her lisānda *dāvūdî nefes* darb-ı meşeldür. Hâfî olmaya ki hoş elhānlar miyānında memdūh ü mu‘teber olan şafâ-yı hulkūm ve letāfet-i hanceredür meşelâ kefter-dem edāsına her hōş-elhān ve hūb-āvāz kâdir degüldür zîrâ ol hulkūm virilmişdür. Hâfî olmaya ki hōş-elhān üstādlar kefter-dem nağmesini dem-keş dimekle meşhūr ve mu‘teber kebūterüñ hulkūmundan intizā‘ itmişlerdür. Hâzret-i Şeyhüñ bu kelāmuñda işāret vardur ki iltifāta mazhar olmağa ser-āmed hōş-elhān olmağ gerekdür ve illā kendü zu‘munca hōş-elhān geçen ba‘z-ı nā-sāzlar ki bî-mezāk ve bî-temyiz olan eşhāsuñ bihūde rağbetleri ile cehl-i mürekkeb maķūlesinden olanlar erbâb-ı kabūl nazarından dūr ve hayyiz-i i‘tibārdan mehcūrlardur. ‘Aceb hāldür ki bu zamānda bî-temyizlerüñ i‘tibārına maķrūn ba‘z-ı nā-sāzlar vardur ki bed-āvāzları kâbil-i taħrîr olmayup sen anlaruñ mücerred şadālarından rencide iken anlar hōş-elhānlık vādīsinden dem urup ba‘zı nağme daħi iderler Hâķ te‘ālā Ķur‘ān-ı ‘azîmde⁸⁵⁸ daħi bed-āvāzı zemm idüp:

پس بوسيلة اين فضيلت دل مردمان صيد کند. ⁸⁵⁹ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

Pes bu fazîlet sebebi ile halkuñ kulūbunu şayd ider *و ارباب معنى بمنادمت او رغبتم نمايند*

ve ma‘nā ve ma‘rifet yāhūd dirhem ü dīnār şāhibleri anuñ muşāḥabet ve mu‘āşeretine meyl ü rağbet gösterürler dimek ola. Şi‘r: *سمعى الى حسن الأغاني* Benüm sem‘üm ve gūşum elhān-ı tayyibe ve eġānî-i ḥaseneyedür. *Hasen* lafzı hānuñ ve sīnūñ fetḫiyle şıfat-i müşebbehedür bu mışrā‘ mübtedā ve ḥaberdür. *Eġānî* uġniyyenüñ cem‘idür *كالأماني والامنية تغنى* ma‘nāsınadur ba‘zılar eġānî uġniyyenüñ cem‘idür ve uġniyye (228^a) ġinānuñ cem‘idür dimişler ğalaṭ itmişler uġniyye cem‘ degüldür ya‘nî benüm ziyāde meylüm hōş-āvāzedür sāza degüldür.

⁸⁵⁸ ḥaķ te‘ālā Ķur‘ān-ı ‘azîmde (K): ḥaķ sübhānehū ve te‘ālā Ķur‘ān-ı ‘azîmde (HP), (HM)

⁸⁵⁹ Ķur‘ān-ı Kerīm, Lokmān 31/19 “Seslerin en çirkini şüphesiz merkeblerin sesidir.”

⁸⁶⁰ buyurmuşlardur (K): buyurulmuşdur (HP), (HM)

من ذالذی جس المثنای Kimdür şol kimse ki sâz çala ya' nî hoş-âvâz var iken sâzı kim diñler. *Cesse* cîmüñ ve sînüñ fethi ile⁸⁶¹ fi'l-i mâzîdür *مس بیده* ma' nâsınadur eli ile yapışdı dimekdür *meşānî* anuñ mef'ulıdür zarûret-i vezn için yâ sâkin oqınur meşnānuñ cem' idür qol saz kısmından iki târlu saza ıtlak olınur üç târı olsa meşâliş dirler. *وَقَسْ عَلَّيْهِ الْبَاقِي* Hâşıl-ı kelâm hûb-âvâzı sâzdan tercih itmekdür. Ba' zılar mısrâ - ı şāniden dañi murād hûsn-i şavtdur dimişler ya' nî neğamât-i lañife ve eğānî-yi tayyibe gûş itmege şevküm ve arzum vardur bir a' lā sâzende kimdür ve qande ele girür ki murād üzre diñleyüp kām almaq müyesser ola⁸⁶². Ba' z-ı erbāb-ı tab' bu ihtimāli dañi cā' iz görđi ki *hasse* lafzı hā-i mühmele ile *eħasse* ma' nāsına olup hiss-i sem' yāhūd hiss-i başarı murād ola ya' nî hoş-âvâz var iken sâzı kim diñler yāhūd sâza kim iltifāt ider haqqā ki tevcih vecihdür egerçi rivāyet-i meşhūreye muvāfiq degüldür. Kıt' a:

*چه خوش باشد آواز نرم و حزين
بکوش حریفان مست صبح*

Mest-i şabūh olan harifān ve rindān ve bāde-nūşānuñ gūş-i hūşlerine âvâz-ı nerm ve şadā-yı hāzīn ne lañif ve hoş gelür. *Şabūh* şabūr vezni üzre şabāh içilen şarabdur. *Harifān-ı mest* ibāreti terkīb-i tavşifidür izāfî tevehhüm idenler ğalať itmişlerdür.

به از روی زیبایی آواز خوش Rū-yı zībādan âvâz-ı hūb yegdür ve hūsn ü cemāl-i sīretten şadā-yı merġüb rācihdür. *که آن حظ نفس است و این قوت روح* Zīrā ol hażz-ı nefsdür ve bu ğıdā-yı rūhdur. Muğarrerdür ki hażz-ı nefsanî ğıdā-yı rūhāniyye nisbet mercūhdur. Hafî degüldür ki huşūş-i maqāma mülāyemetden kaç' -ı nazar hadd-i zātında (228^b) bu beyte bir ma' nā dañi virmek cā' izdür ya' nî âvâz-ı hoş ki rūy-i zībādan şadır ola hūb olur dimek ola. Haqqā ki cūvān ki hoş-elhān ola andaki hālet ve söz ü te'şir ğayrıda bulunmaduġı beyāna muhtac degüldür. Lākin bu maqamda ma' nāyı tercih maqşuddur ğayrı degüldür. *فتدبر*

پنجم پیشه وری که بسعی بازو کفافی حاصل کند Beşinci tã' ife şol ehl-i şan' atdur ki:

⁸⁶¹ *Cesse* cîmüñ ve sînüñ fethi ile (K): *Cesse* cîmüñ ve sîn-i müşeddedenüñ fethiyle (HP), (HM)

⁸⁶² qande ele girür ki murād üzre diñleyüp kām almaq müyesser ola (K), (HP): qande bulnur murād üzre diñleyüp kām almaq müyesser (HM)

الكاسب حبيب الله⁸⁶³ sırrına mazhar ve mā-şadağ olup kedd-i yemīn ve sa‘y-i bāzū ile vech-i ma‘āş peydā ider. *روی از بهر نان ریخته نشود*. Tā ki nān-ı pāre için yüzi suyunu dökmeye ya‘nī su‘āl ü tekeddī irtikāb idüp bezl-i ‘ırz ve ‘arz-ı hācet itmeye.

چنان که خردمندان گفته اند Nitekim ‘āķiller dimişlerdür. Kıt‘a:

گر بگریبی رود از شهر خویش

محنت و سختی نبرد پینه دوز

Eskicilik şan‘atını bilen kimse ğurbet ihtiyār itse ve kendü şehriden gitse miñnet ü zaħmet çekmezdür. *Ġarībī*’deki yā maşdariyyedür. *Pīne-dūz* eskiciye dirler. *Reved* lafzı ile *nebered* lafzı *pīne-dūz* lafzından fā‘il olmak üzere tenāzu‘ tarīķıyla ‘amel itmişlerdür.

ور بخرابی فتد از مملکت

کرسنه خسید ملک نیمروز

Nīmruz demekle meşhūr olan diyāruñ pādişāhı kendü memleketinden dūr olup ve salţanatından ayrılıp ābādanlıķdan ħarāblıġa düşse ac yatur zīrā kār u kisbe kādır olmayup taħşīl-i ma‘āşdan ‘āciz olmaġla nāçār ve bi’z-zarūre ac ve muhtāc qalmaq lâzım gelür. *Nīmruz* bir memleket ismidür *melik* lafzı *nīmruz*’a muzāfdur *fūted* ve *hosbed* fi‘lleri *melik* lafzında fā‘il olmak üzere tenāzü‘ tarīķıyla ‘amel itmişlerdür. Ba‘zılar bu ma‘nādan ġāfil olmaġla *melik* lafzında yā-yı vaħdet peydā idüp *nīmruz* lafzını ma‘nā-yı terkībisine ħaml idüp *fūted* lafzına ve ba‘zılar *hosbed* lafzına zarf itmişler ya‘nī bir pādişāh kendü ma‘mūresinden mehcūr olup bucuķ ġün ħarablıġa düşse ac yatur yāħūd ħarāblıġa düşse çok ġün ac yatur (229*) ħaķķā ki terzīķ söylemişdür. Ĥuşuşan *hosbed* lafzına zarf itmek kıatı bī-vechdür ve ba‘zılar dimişler ki cā‘izdür ki *melik-i nīmruz*’dan bu beytüñ ma‘nāsı maķşūd ola. Beyt:

شهنشاه پر شوکت و اقتدار

*که نصف نهار است در اشتهار*⁸⁶⁴

Ĥafī degüldür ki bu sözi söyleyen daħi murāda vāşıl olmamışdur.

⁸⁶³ Hadīs-i şerīf: “Kazanan Allāh’ın sevgilisidir.”

⁸⁶⁴ “Çok heybetli ve kudretli şahlar şahı bile ġünün yarısında şöhret içindedir.”

چنین صفتها که بیان کردم در سفر موجب جمعیت حاضرست Peder oğluna eyitdi: bu beyān itdügüm evşāf ki beş ṭā'ifenin ḥalleridür. Müsāferet ḥālinde ve ğurbet zamānında cem'iyet-i ḥāṭır ḥāşıl olmağa sebebdür *و داعیه طیب عیش* ve daḥi ḥüsn-i ma'āş ve intizām-i ḥāle bā'ışdür. *اما آنکه ازین جمله بی بهره است بخيال باطل در جهان برود* Ammā ol kimse ki bu cümleden ya'nī bu zıkr olınan ḥayşıyyāt ve kemālātdan bī-behre ola cihānda bāṭıl ḥayālle gezer ya'nī herze-gerd olup müsāferet ve seyāḥatden kām almaz. Taẓyī'-i evḳāt idüp nā-būd ve nā-peydā olur. *و دیگر کسش نام و نشان نشنود* Bir daḥi 'ālemde anuñ nām ü nişānın kimse işitmez. *چنان که گفته اند* Nitekim dimişlerdür. *ا: هر آنکه کردش کیستی بکین او بر خاست* Kıṭ'a: Her kimse ki gerdiş-i ğitī ya'nī devr-i zamān ve sipihr-i gerdān aña intiḳām ḳaşdına ḳıyām eyleye. Muḥaşşal ne devrān muvāfiḳ ne ṭālī' müsā'id ola. *ایام* Eyyām anı nāfi' olmayan umūra delālet⁸⁶⁵ ider ve ilkā eyler ve ḥilāf-ı semte sevḳ idüp mesālik-i pür-mehālike iğrā ve ilcā eyler. *دید* Bir kebüter ki bir daḥi āşiyānını görmese gerekdür ve min-ba'd yuvasına varmaḳ müyesser olmayacaḳdur. Ba'z-ı nüsaḥda *beḥ'āhed* bā-yı muvaḥḥade ile vāḳi' olup bir ğayrı āşiyān görse gerekdür deyü ma'nā virmişler ma'nā-yı nefyüñ rüçḥāmı işbāta muḥtāc degüldür.

دام Hük-m-i ḳazā ve ḳader be-her taḳdīr anı dāne ve dām cānibine iledür. Her ne deñlü mürğ-i zeyrek geçerse de nāçār ve bī-iḥtiyār kendü (229^b) ayağıyla şaydgāha varup giriftār olur ve varṭa-i helāke düşer.

پسر گفت ای پدر قول حکمارا چگونه مخالفت کنم که گفته اند رزق اگرچه مقسومست بأسباب حصول آن
تعلق شرط است

Püser eyitdi: ey peder 'uḳalānuñ ḳavline ve atalaruñ bu sözine nice muḥālefet ideyüm ki dimişlerdür rızḳ-ı ma'lüm egerçi ezel-i āzālde erbābına maḳşūmdur. Lākin anuñ ḥuşūlüne vesīle olan eşyāya ve esbāba ta'alluḳ ve mübāşeret şartdur.

و بلا اگرچه مقدّرست از ابواب دخول آن احتراز واجب ve derd ü belā bu fenā dünyāda egerçi 'ilmullāhda muḳadderdür velākin belā dāḥil olacaḳ ebvābdan taḥarrüz ve ictināb lāzımdur. Bu taḳdīrce lafz-ı *duḥūl* fā' ile muẓāf olur bu daḥi iḥtimāldür ki mef'üle

⁸⁶⁵ delālet (K), (HP): delālet ider (HM)

mużāf olup ya‘nī belāya ve giriftār olacađ ebvābdan ihtirāz ve tecennüb vācibdür dimek ola zīrā ca’izdür ki kısmet-i ezeliyye muķteżā-yı hıket-i lem-yezeliye üzre ⁸⁶⁶ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى müsted‘āsınca mübāşeret-i esbābla meşrūt ola ve ihtimaldür ki belāya ibtilā każā-yı mu‘allāķ kabīlinden olup andan ĥalāş ⁸⁶⁷ وَلَا تَلْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ fehvāsınca tecennüb ve ihtirāza menūt ola. Kıt‘a: *اگرچند بی گمان برسد* Rızķ-ı muķadder egerçi bī-tereddüd vāşıl olur. *Egerçend* bu maħalde egerçi ma‘nāsına müsta‘meldür. *شرط عقلست جستن از درها* ve lākin ebvābdan ŧaleb itmek ŧarŧ-ı ‘aķldur ya‘nī ma‘ķūl budur ki tereddüd-i ebvāb ve mübāşeret-ı esbāb irtikāb oluna *ورچه کس بی اجل نخواهد مرد* ve egerçi kimse ecelsüz ölmese gerekdür. *لākin sen ejderhā ađzına gitme ya‘nī kendüni tehlikeye ilkā itme.* *درین صورت که منم با پیل دمان بزئم* Ben ki bu ŧüretdeyin ya‘nī bu deñlü ķuvvet ü ŧalābet ki bende vardur kendümi pīl-i demāne ururın ya‘nī kükremiş fīle ĥamle ve hücüm iderin *و باشیر ژبان پنحه درافکنم* ve ŧīr-i jiyānla ya‘nī heybetlü arslanla pençe ŧutarın. (230^a) *ماصلحت آنست که سفر کنم* maşlahat oldur ki sefer idem. *که ازین بیش طاقت بینوایی ندارم* Zīrā ki bundan ziyāde ya‘nī min-ba‘d bī-nevālīga ya‘nī ac ve muħtāc olmađa ŧāķatüm yoķdur. Kıt‘a: *چون مرد درفتاد زجای و مقام* Ćün kişi kendü diyārından ve maķāmından çıķup ğurbete düşe. *Dađi ne ğam çeker her kūşe aña mahall ü cā ve همه آفاق جای اوست* ⁸⁶⁸ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ Her ğün bir encümende her gice bir mekānda zevķ ü ŧafā ider. *Her bir devletlü gice olduđa bir sarāya gider ya‘nī her شب هر توانگری بسرای همی رود* Ammā dervīş her kişi kendü mekānına ‘azm ider. *شب آمد سرای اوست* *هر کجا که شب آمد سرای اوست* Ammā dervīş her ķande gicelese sarāy odur. *اورا مقام و مسکن و منزل چه حاجتست* Aña maħşūş mesken ü mülk ve menzil lāzım degül. *هرجا که میروند همه ملک خدای اوست* Dervīşüñ her varduđı yer efendisiniñ mülkidür bende-i mevlāsı mülkinde olmađa kimse māni‘ olmaz. Her

⁸⁶⁶Kur’ān-ı Kerīm, Necm 53/39 “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.”

⁸⁶⁷Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/195 “Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”

⁸⁶⁸Kur’ān-ı Kerīm, Nisā 4/97 “Allāh’ın yeri geniş....”

ķande isterse sākin olur. *شد و روان کرد و پدر را وداع کرد و همت خواست و پدرا و دواع کرد و روان شد* Bu sözi söyledi ve himmet isteyüp pederine vedā^c itdi ve çıķdı gitdi. Beyt:

Dilümde niyyet seyr-i diyār-ı ğurbettür

Egerçi terk-i diyār eylemek me[’]ünedür

Sefer göründi du^c ādan unutma ben gitdüm

Dem du^c ādur efendi zamān himmetdür.

گفت بهنگام رفتنش شنیدند که می گفت Gider olduķda işitmişler böyle dir imiş ki. Beyt:

که بختش نباشد بکام هنرور که Şāhib-i kemāl ve ehl-i ma^c rifet ki baħtı yāver ü hevādār ve

ṭālī^c -i nā-hemvārı murādına müsā^c id ü mededkār ve çerḫ-i ğaddār vefķ-i dil-ḫ[’]āhi

üzre devvār olmaya. *نام بجایی رود کش ندانند نام* Adın şanın ve nām ü nişānın bilmedükleri

yire gider. *تا برسید بکنار ابی که سنگ از صلابت او بر سنگ همی آید* Bir şu kenārına irişdi ki

ol nehrün şalābetinden kuvvet-i cereyānından taşları biribirinün üzerine

yuvalanurdu⁸⁶⁹ (230^b) *و آواز بفرسنگ همی رفت* ve cūş u ħurūşunuñ āvāzı bir ferseng yere

giderdi. Bir ferseng on iki biñ adım yerdür ya^c nī bir vechle şiddet üzre aķar idi ki

mesafe-i ba^c ĩdeden āvāzı işidilürdi. Beyt: *مرغابی در و ایمن نبودى* Bir

hevlnāk ü sehmgīn ya^c nī ķorķunc şuydı ki mürġ-āb anda ğarķ-āb olmak ḫavfindan

emīn degül idi. *Sehm* ḫavf ü heybet ma^c nāsınadur lafz-ı *gīn* edāt-ı nisbetdür heybetlü

dimekdür. *Murġ-āb* şu ķuşı dimekdür ördek maķūlesi murāddur bu vaşfda olan

kemāl-i mübālaġa beyāna muħtāc degüldür. Yāḫūd *sehm-āgīn*’den elif ḫazf

olunmuşdur bir nesnenün yaşdıķ gibi, minder gibi içini toldurduķlarına lisān-ı fārisīde

āgīn dirler āgīnden tıķup toldurmaķdur meşelā *ġamgīn*’ün ma^c nāsı ġamla ṭolmuş

dimekdür. Kemāl Pāşāzāde merḫūm *Daķāyīķu’l-Ḥaķāyīķ*’da bu iki tevcīhi bile beyān

ü taḫķīķ itmişdür.⁸⁷⁰ Bu maḫalde ve emşālinde tevcīh-i evvel evlā ve rāciḫ olduġı

vāzıḫdur. *فتأمل*

کمتترین موج آسیاسنگ ازکنارش درر بودى Ol şunuñ kemterin mevci sāḫilinden degirmen

taşını çeküp ķapup iķerü alur idi. *Nebūdī* ve *rübūdī*’deki yā’lar ḫikāyet iķündür.

⁸⁶⁹ biribirinün üzerine yuvalanurdu (K): biribiri üzerine yuvalanurdu (HP), (HM)

⁸⁷⁰ taḫķīķ itmişdür (K), (HP): taḫķīķ eylemişdür (HM)

Müşţ-zen ol şü *گروهی مردمان را دید که هریک بقراضه در معبر نشسته و رخت سفر بسته* üzerinde bir alay kimseleri gördi ki birer altun virüp gemiye girüp sefere gitmege hâzır ve müheyyâ olmuşlar. *Kurāza* kâfuñ zammı ile lafz-ı ʿ arabîdür Türkîde altun hürdesi fârisîde rîze-i zer dimekdür. *Miʿber* mîmüñ kesriyle gemi maʿ nâsınadır.

جوان را دست عطا بسته بود زبان ثنا بر کشاد Faqr u fâka sebebi ile ol yigidüñ ʿ atâ eli bağlu idi yaʿ nî bir habbesi yoğidi ki mellâha ücret vireydi nâçâr duʿ â vü şenâya ve tazarruʿ ü niyâza başladı. Beni gemiye bilece aluñ deyü yalvardı cüvândan murâd müşţ-zendür. *چندان که زاری گرد یاری نکردند و گفتند* Her ne kadar ki tazarruʿ ü niyâz (231*) itdi terahhüm itmediler yaʿ nî gemiye almadılar ve eyitdiler. Beyt:

بی زر نتوانی که کنی بر کس زور Filorisüz hiç kimseye zür itmege kâdir degülsin yaʿ nî gücle maqşûda destres bulmazsın *ور زر داری بزور محتاج نه* ve eger altunuñ var ise zür itmege muhtâc olmazsın hemân sîm ü zer yeter anuñla her iş biter.

میرüvetsüz gemici müşţ-zenüñ hâline terahhüm itmeyüp hânde ile dönüp gitdi ve eyitdi. Beyt: *زر نداری نتوان رفت بزور از دریا* Sîm ü zerüñ yoğise deryâdan gücle geçmege mecâl yoğdur muhaşşal aqçesüz geçemezsin. *On âdem kadar kuvvet ne olur yaʿ nî tatalum on âdem deñlü*⁸⁷¹ gücüñ ve kuvvetüñ ve zür ü bâzûñ var imiş. Bu maħalde fâʿidesi yođ⁸⁷² anuñla seni gemiye almazlar. Hemân bir âdemlik yaʿ nî bir baş navluna kifâyet idecek aqçeñ var ise getür ki seni gemiye alalar.

جوان را ازین طعنه دل بهم برآمد Mellâh-ı bî-felâhuñ bu taʿ nından müşţ-zenüñ gönli perişân ve muztarib oldı. *خواست که از و انتقام بکشد* Diledi ki ol herifden intikâm ala.

گشتی رفته بود Gemi gitmiş idi ve bu sözleri gemi içinden söyleşürler idi müşţ-zenüñ mellâha eli irişmez idi hîle ile kenâra getürüp intikâm itmege muhtâc oldı.

آواز داد که اگر بدین جامه که پوشیده ام قانع شوی دریغ نیست Mellâha çağırıp didi ki bu giydüğüm câmeyi alup beni gemiye korsañuz dirîğ degüldür.

⁸⁷¹ deñlü (K), (HP): kadar (HM)

⁸⁷² fâʿidesi yoğ (K), (HP): fâʿidesi yoğdur (HM)

Mellāh-ı bî-hüş bu sözi güş idicek meyl-i cāme idüp
tama^ç-ı hāma düşdi ve gemiyi döndürüp kenāra çıkdı. Beyt:

هوشمند بدوزد شره دیده هوشمند
Hırş ü tama^ç ve şereh ü vele^ç ‘ākıl ü hüşmendüñ gözini diker
ya^çnî tama^ç gālib olıcağ gözi görmez ve nef^ç ü darrını bilmez olur. *Şereh* şin-i
mu^çcemenüñ ve rā-i mühmelenüñ fetḫaları ile⁸⁷³ (231^b) ve hānuñ sükūnıyla lafz-ı
‘arabîdür hırş ü tama^ç ma^çnāsinadur. *طما^ç مرغ و ماهی ببند*
Tama^ç murğ ü māhiyi
bende getürür ve dāma düşürür.

چندانکه دست جوان بریش و کریبان ملاح رسید اورا بخود درکشید
Cüvān-ı müşt-zenüñ dest-i
pür-zürü mellāhuñ giribānına ve şaḫalına irdügi gibi muḫkem tıtip kendüye çekdi.

بی‌محابا فرو گفت
Bî-meyl ü bî-muḫābā ve bî-bāk ü bî-tevaḫḫuf altına alup muḫkem let
urdi. *Muḫābā* mīmüñ zammı ve ḫā-i mühmele ve bā-i muvaḫḫade ile fāriside
müsta^çmeldür ‘arabîde *muḫābāt* tā ile isti^çmāl olunur meyl ü tevaḫḫuf ma^çnāsinadur.

ملاّهُنْ بَرِ یَازِشْ اَزْ کِشْتِیْ بَدْرْ اَمَدْ کِهْ پِشْتِیْ کِنْدْ
Mellāhuñ bir yoldaşı gemiden çıkip geldi ki aña
muzāheret ide. *همچنان درشتی دید پشت کردانید* Ol daḫi mellāh gibi let yiyüp döndi gitdi.

آن مصلحت آن دیدند که با او مصالحت کنند و باجرت گشتی مسامحت
Anı ma^çḫül gördiler ki müşt-
zen ile şulḫ idüp gemi navlununda müsamaḫa vü müsāhele ideler. Meşnevî:

چو پرخاش بینی تحمل بیار
Ceng ü ğavġa gördükde şabr u taḫammül eyle. *Perḫāş* bā-i
‘acemīnüñ fetḫiyle ceng ma^çnāsinadur. *Zirā* ki rıfḫ ü mülāyemet
bāb-ı ḫarb ü cengi sedd ider ya^çnî şabr ü taḫammül ile fitne def^ç olur ğavġa basılır.

لطافت کن آنجا که بینی ستیز
Kārzār iki rānuñ bile sükūnıyla ceng ü ḫarb ma^çnāsinadur.

قز نرمرا تیغ تیز
Ceng ü sitiz gördüğüñ yerde luḫ u mülāyemet eyle *قز نرمرا تیغ تیز*
yumuşak
ibrişimi keskin kılıc kesmezdir. *Kazz* lafzı ḫāfuñ fetḫi ve zā-i mu^çcemenüñ teşdīdi
ile ibrişim ma^çnāsinadur lafz-ı ‘arabîdür ibrisim fūrūşa *ḫazzāz* dirler.

بشرین زبانی و لطف و خوشی

توانی که پیلی بمویی گشتی

Luḫ u mülāyemetle ve tatlu diliyle mümkindür ki bir fili bir kıl ile yedesin.

⁸⁷³şin-i mu^çcemenüñ ve rā-i mühmelenüñ fetḫaları ile (K): şin-i mu^çcemenüñ ve rā-i mühmele-i
muḫaffefenüñ fetḫaları ile (HP), (HM)

(232^a) *بعضر ماضی در قدمش افتادند* Gemiciler geçen m̄a-cerāya i‘ tizār idüp müşt-zenūñ ayagına düşdiler *و بوسه چند بنفلق برسر و چشمش دادند* ve berāy-ı maşlahat ve zarūri nifāq yüzünden başın ve gözin öpüp h̄atırın h̄oş itdiler *و بکشتی درآوردند و روان شدند* ve gemiye aldılar gitdiler. *Giderek bir sūtūna irişdiler ki qadīmū’z-zamāndan yūnān binālarından deryā içinde dikilmiş qalmış idi.* *Sūtūn* sinūñ zammı ve tā-i fevkiyye ile ‘amūd ma‘nāsınadır ki Türkide direk dirler.

ملاح گفت گشتیرا خللی هست یکی از شما که دلاورترست و مردانه و زورمند باید که برین ستون رود و رسیمان گشتی بکیرد تا عمارت کنیم

Mellāh ol maḥalle gelicek müşt-zene ḥile intikām qaşd idüp gemi ḥalkına didi ki gemimüz meremmet ü işlāḥa muhtācdur ki keştibānlar iştilāḥatında ol ta‘mirden qalafāt ile ta‘bīr iderler içünüzden bir dil-āver ü merdāne ve zūrmend ü ferzāne meydāna girüp varup sefinenūñ rismānını ya‘nī urgānını ki gemiciler lisānında palamara isti‘māl olunur ol sūtūna bağlasa ki sefinemüzi meremmet ü işlāḥ etsek.

Cüvān müşt-zen dimağında جوان بغرور و دلآوری که درس داشت از خصم دل آزرده نیندیشید olan dil-āverlik gurūrı sebebi ile kendüden cefā çeküp rencide-h̄atır ve āzürde-dil olan ḥaşmından ḥavf ü endīşe itmedi ve ḥile vü nīreng ile kendüye reng virüp intikām itmek ihtimālin fikr idüp ihtirāz eylemedi *و قول حکمارا کار نفرمود* ve ḥukemānuñ qavline iş buyurmadı demek atalaruñ söziyle ‘amel itmedi demekden ‘ibaretdür. (232^b) *که گفته اند هر کرا رنجی بدل رسانیدی* Atalaruñ sözi budur ki dimişlerdür her kimsenūñ ki gönlün bir kerre rencide itmiş olasn.

Eger şoñra aña yüz rāḥat اگر در عقب آن صد راحت رسائی از پاداش آن یک رنج ایمن میباش irişdürseñ ya‘nī farazā biñ dürlü iḥsān ile taṭyīb-i qalb ve tesliyet-i h̄atır etseñ yine ol bir kerre vāqi‘ olan āzār ü cefānuñ mükāfātından gāfil ve emīn olma ki dimişlerdür.

چو بد کردی مشوایمن ز آفات

⁸⁷⁴ که واجب شد طبیعترا مکافات

⁸⁷⁴ Nizāmī, Hüsrev ü Şirin: “Bir fenalık mı yaptın? Cezasını görmem deme zira onun karşılığını vermek tabiata borç olmuştur.”

Pādāş bā-i fārisī ile ‘ivaz ve cezā dimekdür. *که پیکان از جراحت بدر آید* Zīrā yaradan oğ temreni çıkar ve cerāhat oñılır *و آزار در دل بماند* ve āzār ü renciş göñülde qalır gitmez nitekim dimişler: جراحات السنان لها إلتئام و لا يلتام ما جرح اللسان⁸⁷⁵

Beyt: *چه خوش گفت بکناش باخيلتاش* Bektāş Hāyetāşa nuş u pend idüp ne güzel söz söylemişdür. Söyledügi söz budur ki: *چو دشمن خراشیدی ایمن مباحش* Çünkü düşmeni rencide itdün sen daği anuñ şerrinden eyemen ü bi-bāk olma zīrā be-her tağdīr ol daği fırsat düşürüp saña intikāmla muqayyed olsa gerekdür. *Bektāş* ve *Hāyetāş* iki şahsuñ isimleridür dimişler. Ba‘zılar dimişler ki *Bektāş* padişahuñ muşāhibidür ve *Hāyetāş* şahrā-nişin ma‘nāsınadır meşelā ekrād tã’ifesi gibi. Ba‘zılar dimişler ki *Bektāş* lafzınuñ evveli āhir-i hurūf olan yā iledür mücerred ma‘nāsınadır. *Hāyetāş* şāhib-i hayl ü hişm ma‘nāsınadır. Kemāl Pāşāzāde merhūmuñ *Dağāyıkū’l-Hakāyık*’da tağkīki budur ki iki kimse bir bölükde olsalar anlara *Hāyetāş* dirler. Nitekim Şeyh Sa‘dīnūñ bu beytinde vāki‘ olmuşdur. *Bektāş* ismi Türkide beg-temür⁸⁷⁶ gibidür mürekkebdür bir cüz’i *beg*’dür saht ma‘nāsına bir cüz’i *taş*’dur seng ma‘nāsına. انتهی کلامه Bu kelāmdan daği fehm olunur ki *Bektāş* ol iki şahsuñ birinūñ ismi ola. (233^a)

مشو ایمن که تنگ دل گردی

چو ز دستت دلی بتنگ آید

Bir dil ki senūñ elūñden cefā göre sen daği eyemen olma ki hāzer üzre olmazsañ teng-dil ü perīşān-hātır olursın ya‘nī fırsat gözedüp haşmuñ daği seni rencide⁸⁷⁷ ider hafī olmaya ki mışrā‘-ı şānīnūñ mazmūnı bi-hāsebi’l-ma‘nā muqaddemdür. Beyt:

سنگ پرباروی حصار مزین

که بود کز حصار سنگ آید

Hişāruñ burcına taş atma zīrā ihtimāldür ki hişārdan daği taş gele. Ba‘z-ı şurrāh dimişler ki ya‘nī ca’izdür ki hişārdan taş kopup üzerūne düşe bu daği ca’izdür ki

⁸⁷⁵ “Mızrak yarası onulur, dil yarası onulmaz.”

⁸⁷⁶ beg-temür (K): Beg-demür (HP), (HM)

⁸⁷⁷ rencide (K), (HP): rencide-hātır” (HM)

atduđuñ taş yine dönüp saña gele toğuna demek ola nitekim dimişlerdür. Kıt‘a:

Kimseye ta‘n ile kelām itme

Anı sen şanma kim aña toğınur

Karşu dīvāra taş revān itseñ

Döner ol taş girü saña tođınur⁸⁷⁸

Ammā vech-i rāciḥ ve ma‘nā-yı vazıḥ budur ki cā‘iz ki ḥiṣārda olanlar daḥi saña taş atalar. كما قيل Nazm:

چو تیر انداختی بر روی دشمن

حذر کن کاندرا آماجش نشست⁸⁷⁹

مؤش-zen geminüñ rismānın eline şarup sütünüñ üzerine çığduğı gibi. *Mikved* mīmüñ kesri ve kâfuñ sükūnyıla gemi çekdükleri rismāna dirler. Ba‘z-ı nüsaḥda miḳved yerine zimām ve ba‘zısında rismān vaḳi‘ olmuş. Mellāḥ sefīnenüñ zimāmını müşt-zenüñ elinden kapup alup gemiyi sürdi. *Zimām* lafz-ı ‘arabīdür yular ma‘nāsınadır. Ba‘z-ı nüsaḥda *mellāḥ zimām ez-kefeş der-güsılānīd* vāḳi‘ olmağla ba‘z-ı şurrāḥ anı ihtiyār idüp mellāḥ geminüñ ipi anuñ elinden kırdı ya‘nī kesdi deyü ta‘bīr itmiş. Hūlāşa-i kelām palamarın alup alarğa oldı (233^b) dimekdür.

Bī-çare ol maḳāmda ya‘nī deryā içinde bālā-yı sütünda ḥayrān ve ser-gerdān ḳaldı. İki gün⁸⁸⁰ miḥnet ü felāket çekdi ya‘nī bī-ḥürd ve bī-ḥ‘āblıđdan ğāyet zebūn ü bī-ḫāḳat oldı zīrā ḥ‘āba varsa deryāya düşmek lāzım gelür idi ne ḥālse iki gün şabr ü taḥammül itdi.

Üçüncü gün ḥ‘āb yaḳasın aldı ve deryāya atdı⁸⁸¹ ya‘nī nevm ğālib olmađla bī-ḳarār olup nā-çār ü bī-ihtiyār deryāya düşdi. Ḥafī olmaya ki *rūzī dü* ‘ibāreti ‘örf ü isti‘māl ḥasbī ile birkaç gün dimekdür ki eḳalli üç gündür bu taḳdīrce *sivom rūz* ‘ibāreti mülāyim olmaz. Ba‘z-ı erbāb-ı taḅ‘ *rūzī dü*

⁸⁷⁸ girü saña toğınur (K), (HP): yine saña toğınur (HM)

⁸⁷⁹ Sa‘dī-i Şirāzī “Düşmanın yüzüne ok attın; dikkat et ki sen de onun hedefine girdin.”

⁸⁸⁰ İki gün (K): bir iki gün (HP), (HM)

⁸⁸¹ deryāya atdı (K), (HP): deryāya saldı (HM)

lafzınıñ eḳall mā-şadaḳı olan üç günün üçüncü günü dimekdür deyü tevcih itdiler ve bi'l-cümle şeyhün kelâmı müsâmaḩadan ḩālī degüldür.

بعد از شبانروزی بکنار افتاد Bir gün bir giceden şoñra emvâc-ı baḩr döge döge bir kenâra düşdi ḩafī olmaya ki bir gün bir gice deryâ içinde meḳş itmek ihtimâldür ki şenâ-verlik kuvveti ile ola ammâ ḩâḳat-i beşeriyenün taḩammülünde te'emmül vardır bu daḩi ca'izdür ki deryâ içinde evḩâtı bir gün bir gice ḩ'âbla geçe bu ḩod meşḩurdur ki: der-ḩ'âb olan ğarḩ-âb olmaz zîrâ şuya batmaḩ ğalebe-i vehmle olur ḩ'âb-âlüd olmaḩ vehm ḩalmaz. *از حیاتش رمقی مانده بود* Ğāyet bî-mecâl olup ḩayâtından bir ramâḩ ḩalmış idi ya' nî mevte ḩarîb ve helâke müşrif olmuş idi.

برگ درختان خوردن گرفت و بیخ گیاهان برآوردن Aḩaçların yaprağını ve otların kökünü ḩıḩarup yemege başladı. *تا اندک قوت یافت* Tâ fi'l-cümle kuvvet buldı.

سر به بیابان نهاد و برفت Başın alup şaḩrâ vü beyâbâna gitdi

(234^a) *تا تشنه و کرسنه و بی طاقت شد* Ol ḩadar gitdi ki acılıḩdan ve şusuzlıḩdan bî-ḩâḳat oldı. *تا گاه بسر چاهی رسید* İttifâḩan bir ḩuyı üzerine geldi

قومى را دید که برو کرد آمده بودند و شربتی به پیشیزی می آشامیدند ya' nî kârbân ḩalḩından bir ḩavmi gördi ki cem' olmuşlar bir içim şuyı bir manḩıra iḩerler ya' nî ḩuyı şâḩibleri ḩurup âyende ve revendeyi aḩçe ile isḩâ iderler. Kimseye müft bir içim şuyı virmezler.

جوان را پیشیزی نبود آب طلب کرد ابا کردند Müşt-zenün bir ḩara manḩırı ve fûls-i aḩmeri yoḒ idi müft şuyı istedi virmediler. *پسيز* manḩıra dirler.

دست تعدی دراز کرد و تنی چندرا فرو گوفت Dest-i ta' addîsin dırâz idüp şuyı manḩırsız virmeyen eşḩâşuñ birḩaçı aşaḒı alup muḩkem döḒdi.

مردمان غلبه کردند و بی محابا بزدند Anda olan kimseler ya' nî aḩçesüz şuyı virmeyenler ve anlara mu'în ü hevâdâr olanlar ittifâḩla ğalebe idüp bî-muḩâbâ ya' nî ḩaḩ'â esirgemeyüp ḩerifi muḩkem ḩutdılar döḒdiler. ḩıḩ' a:

پشه چو پر شد بزند پیل را

با همه تندى و صلابت که اوست

Filde bu ḩadar kuvvet ü şalâbet var iken sivrisiñek çoḒ olmaḩ aña ğalebe idüp 'âciz ü zebün iderler dimekdür. *پسسه* bâ-i 'acemînün ve şîn-i mu'ceme-i müşeddenün

fethalarıyla sivrisiñek dimekdür. Muḥaşşal ‘aceze ve zu‘ afā ictimā‘ ve ittifaḳ idicek كقوة الحبل من الشعرات⁸⁸² bir ḥālet ü keyfiyyet işbāt idüp tuvānā ve pür-zūr olan şaḥşa galebe iderler. Ḥafī degüldür ki bu maḥalde *üst* lafzında rābīta maḥzūfdur *ū-rāst* taḳdīrindedür ba‘ zılar bu taḳdīre rızā göstermeyüp ta‘ bīrde taḳdīm ve te‘ḥīr-i i‘ tibār itmege zāhib olmışlar ya‘ nī ū ki *bā-heme tündī vü şalābet üst* taḳdīrinde ola lākin taḳdīr-i rābīta (234^b) bu tekellüfden ehven idügi rüşendür.

مورچگانرا چو بود اتفاق

شیر ژیانرا بدرانند پوست

Ḳarıncalar ittifaḳ idicek şīr-i jiyān ğālib olup derisin parelerler. *Derānend* derīden lafzından muzāri‘dür dimişler lākin zāhir olan derānīden lafzından muzāri‘ olmaḳdur. Nā-çār ve bi‘z-zarūre yine karbānuñ ardına düşüp gitdi. *شبانگاه برسیند بمقامی که اززدان درخطر بود* Aḥşām bir maḳāma irdiler kim maḥal-i muḥavvif olup uğrıdan ve ḥarāmīden ḥavf olunurdi⁸⁸³. Ba‘ z-ı nūsahda *ez-düzdān ber-ḥaṭar būd vāki‘* olmuş. Bir şāriḥ anı iḥtiyār idüp bir maḳāma irişdiler ki ḥarāmīlerden ḥavf ü ḥaṭar üzre idi deyü ta‘ bīr itmiş. Ḥafī olmaya ki resm-i mezbūr bā-i ‘acemīnūñ zammı ile *pür-ḥaṭar* olmaḳ maḳāma münāsib olduğu muḥtāc-ı beyān degüldür. *کاربانانرا دید لرزه بر اندام افتاده و دل برهلاک نهاده* Müşt-zen kārban ḥalkını gördi ki ḥarāmī ḥavfından endāmılarına lerze düşüp kendülerden ümīdi kesmişler.

Müşt-zen eyitdi: ğam yemeñüz endīşe itmeñüz zīrā bu ortalıḳda yalñuz ben elli ādeme cevāb virürin

ya‘ nī ḥuşūşan ḳāfilede olan yigitler daḥi mu‘ āvenet ideler⁸⁸⁴

bī-tereddüd anlarla elleşürüz dilleşürüz. *مردمانرا بلاف او دل قوی شد* Kārban ḥalkına anuñ lāf ü güzāfı ile ḳuvvet-i ḳalb ḥāşıl oldu

ve anuñ şoḥbet ü refāḳati ile şādmān ü mesrūr olup yiyeceğine ve içeceğine mu‘ āvenet itdiler ya‘ nī vāfir ni‘ met virüp

⁸⁸² “ Bir dizi ipin urgan olması”

⁸⁸³ Aḥşām bir maḳāma irdiler kim maḥal-i muḥavvif olup uğrıdan ve ḥarāmīden ḥavf olunurdi (K), (HP): Aḥşām yine bir maḳāma irdiler ki muḥavvif olup uğrıdan ve ḥarāmīden ḥavf olunurdi (HM)

⁸⁸⁴ mu‘ āvenet ideler (K), (HP): yardım ideler (HM)

ri'āyet itdiler. *جوانرا آتش معده بالا گرفته بود* Müşt-zenüñ ğalebe-i cū' la āteş-i mi' desi iştī'āl ü iltihāb üzre idi (235^a) ya' nī ğayet ğürisne idi *وعنان صبر و طاقت از دست رفته* ve 'inān-ı şabr u tākātı elden gitmiş idi. *چند از سر اشتهای تناول کرد* Birkaç loğma iştihā ile tenāvül eyledi *آب بیاشامید* ve ol ta'ām üzre birkaç kadeh şarāb içdi. *تا دیو درونش بیارامید* Tā ki derūnında olan dīv sākin oldı ya' nī qarnı toydı ve teğāzā-yı nefsi def' oldı *و خوابش در ربود و بختت* ve ta'ām şıķleti ile nevm ğālib olup h'āba vardı. *پیرمردی پخته و جهان دیده درکاروان بود* Kārbān ğalkınuñ içinde puħte ve rüzġār-dīde bir pīr var idi. *گفت ای یاران من ازین بدرقه شما اندیشناکم نه چندان که ازدندان* Didi ki ey yārān benüm sizüñ bedrekañuzdan ğavfum ħarāmilerden daħi ziyādedür. *Bedreka* bu maħalde ħāris ü derk ma'nāsınadır Türkīde beki dirler ħulaġuz ma'nāsınadır diyenler bilmemişlerdür. *چنانکه حکایت کنند که اعرابی را درمی چند بود* Nitekim ħikāyet iderler ki bir 'arabuñ birkaç aqçesi var idi. *شب از لوریان تنها خوابش نبرد* *Lūriyān* lūrīnūñ cem' idür çingāne ve ħaracı ve ħurubāt maķūlesi bir tã'ifedür me'ālī düzdān dimekdür ya' nī uġrı ve ħarāmī ğavfından yalñuz yatamaz idi. *یکی را از دوستان نزد خود آورد تا وحشت تنهایی بدیدار او منصرف گرداند* Yalñuzlık vaħşetini def' için yārāndan birini getürüp bilece olurdı. *شبى چند در صحبت او بود* Birkaç gice bile oldı. *چندان که بر درمهاش وقوف یافت ببرد و سفر کرد* Hemān ħerīf a' rābīnūñ aqçesine zafer bulduġı gibi çaldı götürdi gitdi. *عربان دیدند عربان و گریان* Şabāħ 'arabı 'uryān ü giryān gördiler. *گفتند چیست مکر درمهای ترا دزد برد* Eyitdiler: bā'is-i ceza' ü feza' nedür yoħsa aqçeñi ħırsuz mı çaldı. (235^b) *گفت لا والله بدرقه برد* Arab eyitdi: Lā vallāhi aqçe ħırsuz çalmadı bedreka çaldı ya' nī baña yār u mūnis ve ħāfız ü ħāris olsun deyü getürdügüm şaħış uġurladı. *ا: هرگز ایمن زمار ننشستم* Hergiz ılandan emn üzre olmadum. *چون بدانستم آنچه خصلت اوست* Çünkü anuñ ħaşleti ne idüğini bildüm ya' nī düşmenligi zāhir ü ma'lūm olan kimseden dā'im ħazer üzre olmaķ gerekdür.

زخم دندان دشمنی بتراست

که نماید بچشم مردم دوست

Ħalk gözine dost görinen şol bir düşmenüñ zaħm-ı dendānı ziyāde zararlıdur dimekdür mufađđalü'n 'aleyh mezkūr degüldür. *Ez-zaħm-ı dendān-ı düşmenī izħār*

‘*adāvet koned*’ dimekdür. Mişrā‘-ı s̄anī dūşmenūñ şıfatıdır mufađđalü’n ‘aleyh degüldür ⁸⁸⁵ Ba‘ z-ı şurrāh: ای ضرر العدو الذى یرى صديقاً اشد من ضرر العدو الصريح فتدبر degüldür şerh itmişler zāhir budur ki hāşıl-ı ma‘ nāyı beyān itmişdür.

چه دانید ای یاران من که این جوان هم از جمله دزدان باشد Bu sözden şoñra ol p̄ir-i cihān-dīde eyitdi: ey yārān ne bilürsüz cā’iz ki bu yigit dañi cümle-i düzdāndan ola. *Cümle*’de olan hemze izāfet içündür *و بعیاری در میان ما تعبیه شده باشد* ve ‘ayyārlıġla bizüm mābeynümüzde mestür olmış ola. *Ta‘biye* lafzı bu maħalde açmazdan leţāfetle ve hūsn-i imtizācla ihtilātdan ‘ibāretdür müreffehü’l-hāl olmađdan ‘ibāretdür diyenler sehv itmişler. *تا بوقت فرصت یاران را خبر کند* Tā fırsat zamānında yoldaşlar ġaber eyleye. *پس مصلحت آن بینم که مر اورا خفته بگذاریم* Pes imdi ma‘ ġül olan budur ki anı ġ‘ābda iken ġoyalum gidelüm. *جوانانرا تدبیر پیر استوار و محکم آمد* Cüvānlar ya‘ nī kārbān ġalġına p̄irūñ tedb̄iri ma‘ ġül ü mü’eşşir geldi ya‘ nī ġabül itdiler ve sözün tūtdılar.

و مهابتی از مشیت زن در دل گرفتند (236^a) ve müşt-zenden göñülleri ġorġdı dimekdür.

جوانانرا خفته برداشتند و رخت برداشتند Fi’l-hāl yüklerin yüklihdiler ve cüvān-ı müşt-zeni ġ‘ābda ġodılar gitdiler. *آنکاه خبر یافت که آفتاب بر کتف تافت* Tā şol zamānda bīdār ü ġaber dār oldı ki arġasına ġarāret-i şems te’ş̄ir eyledi dimekdür.

سر بر آورد و کاروانرا ندید Başın ġaldurđı kārvanı görmedi⁸⁸⁶.

بسی بگردید و ره بجای نبرد Ĥayli tek ü pū idüp eţrafı tōlandı ġiġbir yere yol bulmadı ya‘ nī kārbāndan eşer bulmayup beyābānda ġayrān ü ser-gerdān ġaldı.

بسی بگردید و ره بجای نبرد *Nevā* *تشنه و بی نوا روی بر خاک و دل بر هلاک نهاد و با خود همی گفت* bu maħalde rızġ ü ni‘ met ve azıġ ma‘ nāsınadır. *Bī-nevā* gedālıġdan ‘ibāretdür ya‘ nī bī-ġāre müşt-zen ol maħalde ac ve şusız yüz yire ġoyup mevti muġarrer bilüp kendü kendüye eyitdi. Şi‘r: *من ذا یحذثنی و زم العیس* *Zümme* zimāmdandır ki yular ma‘ nāsınadır. *‘İs* kesr-i ‘aynla ve s̄in-i mühmele ile ibil ma‘ nāsına olan a‘ yes lafzınuñ cem‘ idür, bīđ ebyađuñ cem‘ i olduġı gibi ve *zümme’l-‘isü* cümlesi ġāliyyedür⁸⁸⁷. Lafz-ı *ġad* muġadderdür ya‘ nī

⁸⁸⁵ “Düşmanın kendisinden gelen zarardan daha şiddetli olan dostun düşmanlığıdır.”

⁸⁸⁶ kārvanı görmedi (K), (HP): kārbān görmedi (HM)

⁸⁸⁷ cümlesi ġāliyyedür (K): cümle-i ġāliyye (HP), (HM)

benümle kim muşāḥabet ü muvāneset eyler şol ḥalde ki develer yularlana, develer yularlanmaq kâfile göçüp gitmekten kināyetdür, zıkr-i lâzım ve irāde-i melzūm kabīlindendür. Hāşıl-ı ma‘nā kâfile gidüp ben ġarīb beyābān-ı miḥnetde yalñuz kalduḡda baña muşāḥib kim olur ve benüm vaḥşetümi def‘ ider ġam-ġüsār ü mūnis kim bulunur. Ba‘zılar bu ma‘nāyı daḡi tecvīz itmişler ki kâfile göçmek üzere olduġından beni kim ḡaberdār ü bīdār ider ki ben daḡi ḡalmayup bile gidem lâkin mışrā‘-ı şānī ma‘nā-yı evveli te‘yīd itdüġi beyāna muḡtāc degüldür.

ما للغريب سوى الغريب انيس ġarīb olanuñ yine ġarībden ġayrı enisi yoḡdur (236^b) ya‘nī ⁸⁸⁸ الجنس الى الجنس يميل feḡvāsınca ġarībe mūnis olmaġa yine ġarīb gerekdür herkes ġarīblerle yār ü vefādār olmazdur. Mışrā‘ : Bīmār ḡālını yine bīmār olan bilür

Beyt:

درشتی کند با غریبان کسی

که نابوده باشد بغربت بسی

ġarīblerle ri‘āyet itmeyüp ru‘ūnet ü ḡuşūnet eyler şol kimse ḡayli ġurbet çekmiş olmaya. *او درین سخن بود که پادشاه زاده در پی صیدی از لشکریان دور آفتاده بالای سرش فرآرسید*. Müşt-zen yatduġı yerde kendü kendüyle bu sözde iken ittifaḡan bir şehzāde bir şikāruñ ardına düşüp leşkerden dūr olup ol maḡalde müşt-zenüñ başı ucına çıġageldi *و این سخن بشنید* ve bu sözün işitdi⁸⁸⁹. Müşt-zen-i derdmendüñ andan ḡaberi olmayup rüzġārından ağlayup yatur idi *و در هیأتش نظر کرد صورت ظاهرش پاکیزه دید و حالش پریشان* ve müşt-zenüñ hey‘etine naḡar idüp zāhir şūretin pākīze ve ḡālını perişān görđi.

افتادی Aña şordı ki ne yerdensin ve bunda neden düşdüñ. *برخی از آنچه بر سرش گذشته بود اعادت کرد*. Ser-ġüzeştinden bir miḡdār taḡrīr ü beyān eyledi. *دآد و نعمت دآد* Şehzāde aña teraḡḡum idüp ni‘met ü ḡil‘at virdi ri‘āyet ü iltifāt eyledi *تا بشهرخویش بازآمد* ve aña bir mu‘temedü’n ‘aleyh kimesneyi yoldaş ve ḡulaġuz ḡoşup gönderdi ta müşt-zen-i bī-

⁸⁸⁸ Hadīs-i şerīf: “Her amel kendi cinsinden bir şeyle karşılık görür”

⁸⁸⁹ ve bu sözün işitdi (K), (HP): ve bu sözi işitdi (HM)

çāre kendü şehrine geldi. *Pederi anı* پدرش بدیدن او شادمان شد و بر سلامت حالش شکر گفت. çāre kendü şehrine geldi. görmekle mesrūr u şādmān oldu ve sağ ü sālīm geldüğine şükr eyledi.

شبانکه از آنچه بر سر او رفته بود از حالت کشتی و جور ملاح و روستاییان و غدر کاروانیان با پدر می گفت

(237^a) Aḥşam pederine ser-güzeştini hikāyet idüp gemi ḥuşuşında vāқи^۶ olan mā-cerāyı ve mellāḥdan çekdügi cefāyı ve ser-i çāhda rustāyīlerden ya^۶nī kıarye ḥalkından gördügi ezāyı ve kār-vān ehlinüñ bī-vefālīgından başına gelen belāyı tafşīl eyledi.

پدر گفت ای پسر نکفتمت در وقت رفتن که تهی دستانرا دست دلیری بسته است و پنجه شیرینی شکسته

Pederi eyitdi: ey oğul gitmelü olduğıunda ben saña dimedüm mi ki zıkr itdügüm ḥayşiyāt-dan tehi-dest olanlaruñ dilīrligi ve dil-āverligi eli beste ve şīrligi ve bahādırlığı pençesi şikestedür ya^۶nī ol beyān itdügüm beş tā^۷ifeden ğayrısı farazā kıuvvet ü şecā^۶ atde şīr-i jiyān ve Erdeşīr-i zemān daḥi olursa sefere gitmek ve ğurbet ihtiyār itmek aña cā^۷iz degüldür giderse belā ve miḥnet çeker ^۶aciz ü fūrū-mānde olur. Beyt: *چه خوش گفت آن تهی دست سلحشور* Ol tehi-dest ü faķīrū^۷l-ḥāl olan silah-şūr ne güzel söylemişdür. *جو ی زر بهتر از پنجاه من زور* Maķūl ḳavl⁸⁹⁰ mışrā^۶-ı şānīdür ya^۶nī ol silah-şūr faķīrūñ söyledügi söz budur ki arpa ḳadar altun elli batman kıuvvet ü zūr-bazūdan bihterdür faķīr olıcaḳ mücerred tuvānālīḳ iki pul itmezdür.

Püser eyitdi: ey peder renc ü zaḫmet çekmeyince پدر تا رنج نبری کنج برنداری genc ü devlete vāşıl olmazsın *و تا جان در خطر تنهی بردشمن ظفر نیایی* ve mādāmki kendüñi ḥaḫar ü tehlükeye ilķā itmeyesin canuñi şaķınasın düşmenüñe zafer bulmazsın *و تادانه پریشان نکنی خرمن برنداری* ve dāneyi ḥāke şaçmayınca ḥarman ḳaldurmazsın ya^۶nī ekmeyince biçemezsin.

نه بینی باتدک مایه رنجی که بردم چه مایه کنج اوردم و به نیشی که خوردم چه مایه نوش حاصل کردم

Görmez misin ki ol çekdügüm cüz^۷ī zaḫmet sebebi ile ne māye genc ele getürdüm ve yidügüm niş muķābelesinde ne ḳadar şehd ḥāşıl itdüm. Mücerred (237^b) *nīş* münāsebeti ile ^۶asel ma^۶nāsına olan nūş lafzıyla ta^۶bīr itmişdür murād derd ü miḥnet

⁸⁹⁰ maķūl ḳavl (K), (HP): maķūlü^۷l-ḳavl (HM)

çekdüm ammā bu kadar ni‘met ü menfa‘at hâşıl etdüm dimekdür. Niṣ zehr ma‘nāsınadır. Beyt: گرچه بیرون زرزق نتوان خورد Egerçi kişi rızq-ı maḫsūmdan ziyāde yimek mümkün degüldür muḫadder olan be-her taḫdīr saña vāşıl olur.

لَئِنَّ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ⁸⁹¹ fehvāsı در طلب کاهلی نباید کرد Lākin ma‘a-zālik ne ḥālse muḫtezāsınca yolundan sa‘y ü ṭalebde kāhillik itmemeğe gerekdür. Diğer⁸⁹²:

کام نهنگ اگر اندیشه کند کام نهنگ غواص Kām kāf-ı ‘arabiyle ṭamaḫ ma‘nāsınadır. Ğavvāş nehng aġzına düşmekden ḥavfında olıcaḫ هرگز دُر کرانمایه بچنک Hergiz dürr-i girān-māye ele getürmez⁸⁹³. Beyt:

Seripā kılmayınca baḫr-i ‘ışḫa ṭalabilmezsin

Nefes ṭutmaziseñ dürr-i murādı alabilmezsin

Nehng’den murād bu maḫalde ādemi yuṭar kısmī büyük balıḫdur timsāḫdur diyenlerüñ kelāmını redd itmişler zīrā timsāḫ Nile maḫşūşdur anda dürr olmaz dimişler. Çeng cīm-i fārisī ile dest ma‘nāsınadır.

HİKMET: آسیابونگ زیرین متحرک نیست لاجرم تحمل بار گران می کند Āsiyābuñ tahtānī ṭaşı müteḫarrik olmaduġiçün bār-ı girānı ṭaḫammül ider ya‘nī aġır yük götüür ḫareket ehli olsa zīr-i bār-ı girān olmaz idi kışşadan ḫişşe budur ki ḫareket ü seyāḫat üzre olan daḫi niçe dürlü zaḫmetden ḫurtulur. Kıṭ‘a⁸⁹⁴: چه خورد شیر شرز درین غار Serze şīn-i mu‘cemenüñ fetḫi ve rānuñ sükūnı ve rā-i mu‘cemenüñ fetḫi ve āḫirinde hā ile ġazabnāk olup dişin şırtaran mehīb ü yırtıcı cānavāra dirler. Bün bānuñ zammı ile bu maḫalde künc ü ḫa‘r ma‘nāsınadır. Şīr-i jiyān ü ḫaġan aslan maġāra dibinde ne yer ya‘nī mādāmki şayd ü şikāre çıḫmayup künc-i ġārı bekleye ac ḫalur.

باز افتاده را چه قوت بود Toġan ü çaḫır kısmı mürġ-i şikāri ki sākıṭ ve şayddan müteḫā‘ id olup (238^a) uçmaya aña ġıdā ne olur. Muḫaşşal bāz pervāz itmeyince ve şikāra gitmeyince ḫarnın ṭoyurmaz. Kūt ḫāfuñ zammı ve vāvuñ sükūniyla ġıdā

⁸⁹¹ Kur‘ān-ı Kerīm, Necm 53/39 “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”

⁸⁹² diğer (K): beyt (HP), (HM)

⁸⁹³ hergiz dürr-i girān-māye ele getürmez⁸⁹³ (K), (HP): hergiz dürr-i girān-māye ele getürmez idi (HM)

⁸⁹⁴ kıṭ‘a (K): beyt (HP), (HM)

ma' nāsınadır. *Bāz* fārisī ve bāzī ' arabīdür toğan ma' nāsınadır⁸⁹⁵. Bu maħalde muṭlaqā murğ-i ŧikārī murād olmağ ensebdür.

گر تو در خانه صید خواهی کرد Eger sen evden çıkmayıp oturduğün yerde ŧayd ü ŧikār itmek isterseñ *دست و پابت چو عنکبوت بود* Elüñ ve ayağün örümcek gibi olur ya' nī hemān yerüñde qadīd olup qalursın niteki örümceğün ħālī budur egerçi ŧayd-ı mekes itmege heves ider ammā ' aqıbet kendü dāmgehinde qadīd ü nā-bedīd olur.

پدر گفت ای پسر درین نوبت فلک ترا یاورى کرد و اقبال رهبرى Peder eyitdi: ey oğul hele bu def a saña maħall-i vaqāyide felek mu' in ü yāver ve ħuṣul-i menāfide devlet ü iqbāl delīl reh-ber oldı. *تا گلت از خار و خارت از پای بدر آمد* Tā gülün ħārdan zuhūra geldi ya' nī murāduñ ħāşıl oldı ve ħār ayağüñdan çıqdı ya' nī belādan qurtulduñ ve'l-ħāşıl sipihr-i bī-vefā çerğ-i mu' ānid ne ħālse hele bir kerre saña müsā' id olup def -i ŧedā' id ve celb-i fevā' id eyledi *و صاحب دولتى بتو رسيد و برتو بخشيد و ترحم کرد* ve ittifaqan bir ŧāħib-i devlet ya' nī ŧehzāde berr ü beyābānda saña irişüp ħālūñe teraħħüm idüp baħşış ü iħsān ve luṭf-i firāvān itdi *و کسر حال ترا بتفقدى جبر کرد* ve senün kesr-i ħāl ve ħüzn ü melālūñi bir cüz' i tefaqqud ile cebr eyledi ya' nī ŧikeste qalbūñi ve meksür ħāṭruñi in' ām u iħsānla mesrūr ü tesellī qıldı. *و چنین اتفاق نادر افتد* Böyle ittifaq-ı ħuṣuş nādir vāki' olur her zemānda dūşmez. *و بر نادر حکم نتوان کرد* Bu ħod muqarrerdür ki

النادر كالمعدوم⁸⁹⁶ mefhūmunca nādirü'l-vuqū' olan ŧey'ün üzerine aħkām tertīb olunmaz. Beyt: *صیاد نه هر بار شغالی ببرد* Şayyād her zemānda ŧayd-ı ŧeğāl itmek muħaqqaq degüldür. (238^b) *افند که یکی روز پلنکش بخورد* Bu daħi dūşer ki bir gün ŧaydgāhda anı peleng ya' nī qaplan helāk ider⁸⁹⁷. *Bibered* lafzı ikinci bānuñ ve rā-i muħaffefenün fetħalarıyla borden lafzından fi' l-i muzāri' dūr. *Şeğāl* Türkīde qağāl dedükleri cānverdür. Sürürī Efendi merħüm bu beyti böylece tercüme itmiş. Nazm:

Avcı qağalı niçe bir avlaya hemişe

Bir gün birağur avcıyı qaplan daħi dişe

⁸⁹⁵ *Bāz* fārisī ve bāzī ' arabīdür toğan ma' nāsınadır (K): *Bāz* nāz vezni üzre fārisī ve bāzī ' arabīdür toğan ma' nāsınadır. (HP), (HM)

⁸⁹⁶ "Nadir olan, yok hükmündedir."

⁸⁹⁷ helāk ider (K), (HP): helāk eyler (HM)

Nitekim ‘acem şâhlarından ve Şîrâz pâdişâhlarından birinüñ bir hâtemînüñ ağır bahalu yüzük қаşı var idi. Muḥaşşal ziyâde kıymetlü bir yüzügi var idi dimekdür. Ḥadd-i zâtında hâtem-i zerrînüñ izdiyâd-ı semeni faşş u nigîni olan dürr-i şemîni i‘tibârıyladur.

باری بحکم تفرج باتنی چند از خاصان بمصلی شیراز بیرون رفت Bir kerre kendü ḥavâşşından bir kaç kimse ile seyr tarîki ile Şîrâzuñ muşallâsına vardılar. Ol cây-ı laṭîf bir şerîf mesîredür nitekim Ḥâce Ḥâfız dimişdür. Beyt:

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت
898 کنار آب رکن آباد و گلگشت مصلارا

Ol maḥalde bir ‘azîm günbed var idi selâṭîn-i mâziyeden ‘azudu’d-devle anuñ içinde medfûn idi. Pâdişâh buyurdı zıkr olınan ḥâtemi ol ‘âlî ḳubbenüñ bâlâsında vaz‘ itdiler.

تا هر که تیر از خلقه انگشتی بگذارند خاتم اورا باشد Tâ her kim ki ḥâtemüñ ḥalḳasından oḳ geçürürse ḥâtem anuñ ola. İttifâḳan pâdişâhuñ ḥıdmetinde olan dört yüz üstâd-ı kâmil nişân-zen-i tîr-endâzlar cümlesi oḳ atdılar. Ḥafî olmaya ki tîr-endâzlar ışılahında aşlâ ḥaṭâ itmeyüp ve atduğı yere düşmeyüp ol şan‘at-i fâḥirede sehm-i vâfire ḳâdir olan üstâd-ı mâhire *ḥükm-endâz* dirler ya‘nî anuñ ‘ilm-i rimâyetde işâbetine ve mahâretine ḥükm olunmuş bir ḳarâr-dâde atıcıdur (239^a) dimekdür.

جمله خطا کردند مگر کودکی بر بام رباط که ببازچه تیر از هر طرف انداختی Cümlesi ḥaṭâ itdi ya‘nî hîçbiri ḥalḳadan geçürmek müyesser olmadı illâ bir oḳlancıḳ kârbân-sarây ṭamı üzerinde oynayup her cânibden oḳ atardı.

باد صبا تیر اورا زحلقه انگشتی بگذارند Ḳazâ ile şabâ yeli anuñ oḳunu götürüp ḥalḳa-i ḥâtemden geçürdi. *Bâd-ı şabâ*’yla taḳyîd ittifâḳıdur dimişler beyân vaḳi‘ olmak câ’izdür. *Meger küdeki* ‘ibâreti istişnâ-i munḳaṭı‘ dur.

انگشتی را بوی ارزانی داشتند Va‘d-i sâbıḳ üzre ḥâtemi oḳlancığa sezâvâr gördiler.

⁸⁹⁸ Ḥâfız-ı Şîrâzî: “Saki; şu ölümsüzlük şarabını ver, zira cennette Ruknâbâd ile Gulgeşt-i Musallâ kenarını bulamazsın.”

Andan ğayrı bī-ḥadd ü bī-ḳıyas māl ü ni‘ met daḫi virdiler gūyā
ḳaşda atmış olup cemī‘-i ḥükm-endāzlardan mümtāz ü ser-firāzlığı zāhir oldı ḫayāl
itdiler. رمیه من غیر رام ⁸⁹⁹ ḳābilinden idügin bilmediler. Beyt:

تیر او از مار میت آمد یقین

رمیه من غیر رام خوش ببین ⁹⁰⁰

Bundan şoñra oğlan tīr ü kemānı āteşe yaḳdı bir daḫi
eline yay almadı. نیچون böyle etdüñ ve sermāye-i devletüñi ne
sebebden yabāna atduñ. Oğlan cevāb virüp didi ki anuñçün
böyle etdüm tā ki evvelki revnaḳ yerinde ḳala zā‘il olmaya zīrā bu bir işābetdür ki
ittifāḳı benüm elümden zūhūra geldi ittifāḳan bir daḫi bu ḫıdmete me‘mūr olursam
ḫaṭā itmek muḳarrer olup ḫalk meyānında ol ‘unvānum ḳalmaz. Ben ḫod sehmü‘l-
ğaybe fā‘iz olup bu meydānda toz ḳoparan nişānın atdum. Bu ḳadar pehlüvānı
başdum kemānumı çerḫ yerine aşdum şimdengerü oḳum atdum yayum yaşdum bir
daḫi elüme kemān alup kendümi tīr-i melāmete hedef itmez. Kıı‘a:

که بود کز حکیم روشن رأی

بر نیاید درست تدبیری

Gāh olur ki ḫakīm-i rūşen-re‘yden ya‘nī aşālete re‘y şāḫibi olan (239^b) bir ‘āḳil ü
dānādan bir ḫusūşda bir dürüst tedbīr şudūr bulmaz ḫaṭāsı zāhir olur.

گاه باشد که کودک نادان

بغلط بر هدف زند تیری

Gāh olur ki bir tıfl-i nādān ğalaṭ-endāzlık yolından nişāngāha bir oḳ urup işābet itmiş
olur imdi ‘āḳil olan ḫazm ü ihtiyāṭdan ḫālī olmazdur.

ḤİKĀYET: Bir dervīşi gördüm ki bir mağārada oturmuş
idi ve cihāndan kendü yüzine ihtilāṭ ve muşāḫabet bābını
sedd itmiş idi ya‘nī ‘uzlet ü inzivā ve ḫalk-ı ‘ālemden inḳitā‘ ve ihtifā itmiş idi. Ḥafī
olmaya ki ḫaḳḳ ‘ibāret ez-cihāniyān ta‘bīridür meşṭūr olan zıkr-i maḫal irāde-i ḫāle
maḫmūldür. İstiĝnāsı bir mertebede idi ki

⁸⁹⁹ “Ummadık taş baş yarar”

⁹⁰⁰ “Onun oku ölü yılanı isabet etti; gör ki ummadık taş baş yarar.”

çeşm-i himmetde mülük ü selâtinün bile haşmet ü şevketi kalmamış idi. Haqqâ ki ekâbir-i ehl-i dünyânun merci' ü medâr olduğu aşhâb-ı âmâlün 'arz-ı hâcâtına nazardur halkdan bî-niyâz olup kendüyi rızâ-yı haqqâ teslim iden nâ-murâdlarun çeşm-i himmetlerine nazar-ı sâ'ir 'aceze ve mesâkîn ile berâber olup miqdâr-ı zerre kadar i' tibârları yokdur. Kıt'a: هرکه بر خود در سوال کشاد Her kimse ki kendü üzerine su'âl kapusını açsın ya'nî züll-i su'âl irtikâb eyleye. تا بمیرد نیازمند بود Tâ evvelince niyâz mend olup müddet-i 'ömrinde ihtiyâc ü ibtizâlden kurtulmaz.

آز بکنار و پادشاهی کن *Āz* elif-i memdûde ve zâ'-i mu'ceme ile hırş ü tama' ma' nâsınadır ya'nî ehl-i kanâ'at olup hırş ü tama'ı terk it ve pâdişâh-ı vaqt ol.

کردن بی طمع بلند بود *Zirâ* kâni' ve gayr-i tami' olmağla halkdan mümtâz ü bî-niyâz olanlar elbette 'âlî-kâdr ve gerden-firâz olurlar. Dervîş kendü başına sulţân olup gezer. Hafî olmaya ki *gerden-i bî-tama'* terkîb-i tavşifî (240*) olursa mübâlağa ve mecâz olur terkîb-i izâfî olup *gerden* merd-i bî-tama' ma' nâsına olursa haqîkat olur vech-i şânide hazf-i mevşûf i' tibâr itmege hâcet yokdur:

كما توهم بعض الشراح حيث قال اوصفة لموصوف محذوف ای کردن مرد بی طمع فتدبر
یکی از ملوک آن طرف اشارت کرد که توقع بکرم اخلاق عزیزان آنست که باتان و نمک باما موافقت کنی
Ol cânibde olan mülükden biri dervîşi hânesine da'vet murâd idüp 'azîzlerun kerem-i ahlâkından tevaqqu' olunur ki bizüm ziyâfetümüze gelüp ta'âmı bilece tenâvül ideler deyü niyâz itdi. *Şeyh rızâ* virüp ziyâfetine vardı *zirâ* da'vete icâbet sünnetdür *برفت* *بگذر قدمش برفت* *ya'nî* ol gün ziyâfete varup pâdişâhuñ ni' metin yidi irtesi gün pâdişâh şeyhuñ teşrif-i kudûmına ve kendünun taqşîr-i hıdmetine i' tizâr itmek için huzûrına vardı. Ba'z-ı şurrâh ya'nî 'azîz anuñ ziyâfetine rızâ virdüğü için aña i' tizâr itmege gitdi deyü ta'bir itmiş hafî degüldür ki bu kelâmuñdan mütebâdir olan budur ki pâdişâhuñ şeyhe gelmesi ziyâfete gelmekden muqaddem vâki' olup mücerred rızâ virüp gelecek olduğün olmuş ola lâkin siyâk-ı kelâmdan mefhûm olan budur ki şeyhuñ ziyâfete gelmesinden sonra vâki' olmuş ola ve *şeyh rızâ dâd*'un ma' nâsı rızâ gösterdi ve icâbet itdi dimek ola. Ba'z-ı nüsağda *be-özü-i hıdmeteş* vâki' olmuş beyân itdügümüz ma'nâyı te'yîd

itdügi zāhirdür. *تَلَطَّف کرد و درکنار گرفت و ملک را درخاست و عابد برخاست* Şeyh hilāf-ı mu‘ tādı üzre
ayağ üzre tūrup pādīşāhla mu‘ ānaḡa idüp telatṭuf ü ikrām ve ta‘ zīm ü ihtirām eyledi.
*چون ملک غائب شد یکی از اصحاب پرسید شیخ را که چندین ملاطفه پادشاهان خلاف عادت بود درین
حکمتست*

(240^b) Pādīşāh gitdükden şoñra şeyhüñ aşḡābından biri su’āl idüp didi ki pādīşāhlara
tevāzu‘ ve mülāṭafe mu‘ tāduñuz degül iken⁹⁰¹ sebep nedür ki böyle muḡayyed
oldıñuz. *گفت نشنیده* Şeyh eyitdi: işitmedüñ mi ya‘ nī atalaruñ bu sözi meşhürdür ki.
Қııṭ‘ a: *هر کرا بر سماط بنشینى* Her kimüñ ki sufresine oturasın ya‘ nī ṭa‘ āmın yiyesin.
واجب آمد بخدمتش برخاست Anuñ ḡıdmetine kıyām ve aña ta‘ zīm ü ihtirām itmek vācib
olur. *Ber-hāst* maşdar ma‘ nāsınadır. *چون مکافات خیر نتوان کرد* Anuñ ḡayr ü iḡsānına
‘ivaż ü mükāfāta ḡudret olmazsa *بباید خواست* bārī tevāzu‘ idüp ‘ özt
dilemek gerekdür. Meşnevī:

گوش تواند که همه عمر وی

نشنود آواز دف و چنگ و نی

Bu mümkindür ki kişinüñ ḡulağı cemī‘-i ‘ömründe def ü çeng ve ney şadāsın
işitmeye. *دیده شکید ز تماشای باغ* Ke-zālik dīde bāḡ seyrin itmemege ḡādir olup şabr
ider *و نسرين بسر آرد دماغ* ya‘ nī ḡül ü nesrīn istişmām itmese dimāḡ muḡtell
olmaz. Ba‘ z-ı nūsaḡda *be-ser āyed* vāḡi‘ olmış rāciḡ olduḡı vāzıḡdur.

ور نبود بالش آکنده پر Ke-zālik ḡuş yūñi ile ṭolmış yaşduḡ olmasa da

خواب توان کرد حجر زیر سر Başı altına ṭaş ḡoyup ya‘ nī ṭaş yasdanup uyumaḡ
müyesserdür *ور نبود دلبر همخوابه پیش* ve eger bir döşekde bile yatup pehlū idecek cüvān
bulunmazsa. *دست توان کرد در آغوش خویش* *Āḡūş* lafzı şīnuñ sükūniyladır *ḡ’iştēn-rā der-
āḡūş koned* taḡdīrinde olur eli kendü cismini ḡoçup yatmaḡ mümkindür dimekdür
meşhür meşeldür yārından ayrılan dizin ḡoçar yatur. Ba‘ zılar *āḡūş ḡ’iştēn* ‘ibāretini
terkīb-i izāfī ṭutup elini kendü ḡoçmaḡında itmek olur deyü ta‘ bīr itmiş taḡşīr
eylemiş. *این شکم بی هنر پیچ پیچ* Bā-i ‘acemī ve cīm-i ‘acemī ile *peçīden* lafzından şıfat-
i müşebbehedür (241^a) ṭolaşmaḡ dimekdür em‘ ā ya‘ nī baḡırsaḡlar murāddur bu daḡı

⁹⁰¹ degül iken (K), (HP): degül idi (HM)

ca'izdür ki sūz ü güdāz ve zīb ü firīb gibi şüret-i emrde vārid olan meşādir kabīlinden olup *şikem-i piç piç* recül-i 'adl gibi olup mübālağa maqşūd ola. Be-her taqdīr *şikem-i piç piç* hālūñ vaşfını maḥalde işbāt kabīlindendür bu daḥi cā'izdür ki *piç piç* bi'z-zāt şikemün vaşfı ola nitekim ba'z-ı şikemlerde maḥsūs ve müşāheddür ḥuṣūşan şikem-i pīrānda ḳatı zāhirdür ve'l-ḥāşıl bağırsaḳ ile pūr olan bī-hüner şikem ki dünyāda ekl ü şürbden ḡayrı kārı yoḡdur. *صبر ندارد که بسازد بهیچ* Kīllet-i ma'āş ve zīyḳ-ı hālle geçinmege şabr idemez. *Hiç* 'ademdür zīyḳ-ı ḥālden ve kīlletden kināyetdür. Ḥāşılı ednā ma'īşet ile ḳanā'at itmez dimekdür.

بَابِ چهارم در فوائد خاموشی BĀB-I ÇEHĀROM: DER-FEVĀ'İD-İ ḤĀMŪŞĪ

Dördüncü bāb: fevā'id samt ü sūkūtı beyān ider.

HİKĀYET: *یکی را از دوستان گفتم امتناع سخن گفتم بعثت آن اختیار افتاده است که* Aḥbābdan birine didüm ki ḥalkla muşāḥabetden imtinā' ve inḳitā' ol sebebden ihtiyār etdüm ki *افتد* Ekşer evḳātda muşāḥabetde nīk ü bed vāḳi' olur ya' nī ādemīlik ḥālidür her zemānda eyü söz düşmek ḳande olur be-her taqdīr aḡleb perīşān-güylikden ḥālī olunmazdur. *دیده دشمنان جز بریدی نمی آید* Düşmenün gözi ise yaramazlıḳdan ḡayrıya naḡar itmezdür. *گفت ای برادر دشمن آن به که نیکی نبیند* Ol dostum baña cevāb virüp didi ki düşmen eylik görmemek yegdür bu ta'bīrūñ luḡfı ḥafī degüldür. Beyt: *هنر بچشم عداوت بزرگتر عیب است* Çeşm-i 'adūya hüner büyük 'aybdur ya' nī ḥased ü inkārla naḡar iden bed-ḥ'āh ü 'ayb-cūnuñ gözine her kemāl ü hüner 'azīm noḳşān ü 'aybdur. *در چشم دشمنان خاراست* Sa'dī ḥadd-i zātında güldür ammā düşmenlerün gözine ḥārdur. (241^b) Sürūrī merḥūm bu beytün tercümesinde dimiş ki. Beyt:

Hüner çü çeşm-i 'adāvetde 'ayb olur ulu

Niteki Sa'dī çü güldür 'adüv gözine diken

Şi'r:

واخوا لعداوة لا یمر بصلاح

الا و یلمزه بکذاب اش

Lisān-ı ‘arabīde fūlān şāhibi diyecek yerde *aḥū fūlān* dirler. *Lemz* göziyle işarete dirler ta‘n ü ta‘rîzden kināyetdür. *وَلَمَزَ رَجُلٌ لِمَازٍ وَلَمَزَةٌ* dirler. Kur‘ān-ı ‘azîmde; *وَيَلِّ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لَمَزَةٌ*⁹⁰² *وَمِنْهُمْ مَن يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ*⁹⁰³ daḥi bu ma‘nāyadür. *Hümeze* a‘rāz-ı nāsı kesr idüp mezemmet ve ğıybet idene dirler. *Bi-kezzābin* yelmizühu lafzına müte‘allikdür. *Eşir* feth-i hemze ve kesr-i şinle şıfat-ı müşebbehdür mütekebbir ma‘nāsınadır. Hülāşa-i kelām hıkd ü ḥased ve ‘adāvete mübtelā olan şahş-ı pür-naşş şulehā-yı ümmetden bir ehl-i vaḳār ve şāhib-i i‘tibār-ı ‘azīze mülākī olsa çeşm-i inkārla nazar ider ve kezzāb-eşirdür deyü ta‘n ü ta‘rîz idüp geçüp gider.

شِعْرٌ: بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَثِيرٌ وَ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِّنَ الْكُذَّابِ الْأَثِيرِ

وَعَيْنُ الرِّضَا عَنِ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ

*وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبَدِي الْمَسَاوِيَا*⁹⁰⁵

Beyt: *نور کیتیفروز چشمه هور* Ayn-i āfitābuñ nūr-i ‘ālem-tābı ve cirm-i şems-i gerdūn cenābuñ zav‘-i bî-irtiyābı cümle mevcūdāta şafā-baḥş iken *در نیاید بچشم موشک کور*

Müşek-i kūrūñ⁹⁰⁶ ‘aynına girmezdir. Şi‘r:

Güneşün zerre kadar ḳadrine noḳşān gelmez

Eylese nūr-i cihān-tābını ḥuffāş inkār

Müşek-i kūr Türkīde köstebek ve yer sıçanı didükleri ḥayvandır. Ba‘zılar dimişler ki ḥuffāş murāddur ki Türkīde yarasa ve fārisīde şeb-pere didükleri cānverdür⁹⁰⁷. *Hūr* ve *ḥūr* āfitābuñ ismidür ḥafī olmaya ki *ḡitī-fürüz* vaşf-ı terkībīdür *nūr*’uñ şıfatıdır ve terkīb-i tavşifī⁹⁰⁸ ve *çeşme-i hūr* lafzına muzāfdur terkīb-i izāfīnūñ mecmū‘ı mübtedādur. *Der neyāyed* haberdür *müşek-i kūr* terkīb-i tavşifīdür *çeşm* aña muzāfdur. Ba‘zılar *çeşme-i hūr* lafzını *ḡitī-fürüz* lafzından bedeldür (242*) dimişler

⁹⁰²Kur‘ān-ı Kerīm, Tevbe 9/58 “Sadakalar hakkında sana dil uzatanlar vardır...”

⁹⁰³Kur‘ān-ı Kerīm, Hümeze 104/1 “Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!”

⁹⁰⁴Kur‘ān-ı Kerīm, Kamer 54/25-26 “Hayır, o, yalancının, şımarığın biridir. Onlar yarın bilecekler: Kimmiş yalancı, kimmiş şımarık!”

⁹⁰⁵İmām-ı Şāfiī “Rıza gözü, ayıplara karşı kördür. Kem göz ise çirkinlikleri gösterir.”

⁹⁰⁶müşek-i kūrūñ (K), (HP): müşek-i kūr (HM)

⁹⁰⁷cānverdür (K), (HP): cānver (HM)

⁹⁰⁸terkīb-i tavşifī (K), (HP): terkīb-i tavşifīdür (HM)

ve *nūr* lafzını *gītī-fūrūz*'e ve *çeşme-i hūr*'e muzāf idüp ya' nī nūr-i münevvir-i cihān ki çeşme-i āfitābdur deyü ta' bīr itmişler müvecceh degüldür. Ba' z-1 nüsaḥda *zişt bāşed be-çeşm-i müşek-i kūr* vāki' olmuş ma' nāsı zāhirdür.

ḤİKĀYET: *افتاد هزار دینار خسارت افتاد* Bir bāzargānuñ ittifaḳan biñ altun zararı oldu. *پسرش را گفت نباید که این سخن را با کسی در میان نهی* Oğlına eyitdi: zinhār olmaya ki bu sözi ortaya getüresin ya' nī baña böyle zarar ü ziyān ve maluma noḳşānla ḥüsrān vāki' olduğunu şāyi' itme deyü muḥkem tenbīh itdi. *گفت ای پدر فرمان تراست نگویم* Oğlı eyitdi: ey peder fermān senüñdür bu sırrı hergiz⁹⁰⁹ fāş itmeyem.

*Velākin bu ḥuşūsı setr ü iḥfā itmenüñ fā'idesi nedür ki baña ifāde eyle didi*⁹¹⁰. *گفت تا مصیبت دو نشود* Pederi eyitdi: tā ki⁹¹¹ muşibet iki olmaya ya' nī fā'idesi budur ki şāyi' olıcaḳ muşibet iki olmaḳ lāzım gelür. *یکی نقصان مایه* Biri sermāyenüñ noḳşānı *همسایه* Biri *دیگری شماتت* daḫi hem-sāyenüñ şemātetidür. *Hem-sāye* koñşı dimekdür. Ba' z-1 nüsaḥda *şemātet-i a'dā* vāki' olmuş mazmūn-i beyte münāsibdür. Be-her taḳdīr ma' nāsı beyāna muḥtāc degüldür. Beyt: *مکو انده خویش بادشمنان* Kendü ḡam ü ḡuşşañı a' dāya söyleme.

Zirā şādīlik itdükleri ḫālde lā-ḫavle ve lā-ḳuvvete illā billāhi'l 'aliyyi'l-'aẓīm deyü te'essüf izḫār iderler ya' nī egerçi şüretā dostlık yüzinden ve ḡam-ḫ'ārlik yolından acıyup ḥüzn ü melāl gösterirler ammā cibillet muḳtezāsınca ḡöñül 'āleminde mesrūr olurlar. Ba' zılar zāhiren egerçi bī-ḫuzūrlık gösterirler lākin tenhālarında şādīlik idicilerdür ve mesrūrlardur (242^b) dimişler tenhālarında dimek lāzım degüldür. *فتأمل Sādī-künān* lafz-ı müfred olup şıfat-ı müşebbehe olmaḳ vāzıḫdur. *Gūyend*'üñ fā'ili zamīr-i *düşmenān*'dur. Ba' z-1 şurrāḫ *gūyend*'üñ fā'ili olmak üzre lafz-ı cem' olup müfredi *şādī-kün*'dür dimiş müvecceh degüldür.

ḤİKĀYET: *جوانی خردمند که از فضائل حظی وافر داشت و طبع لطیف* Bir cüvān-ı ḥüşmend var idi luṭf-ı ṭab' ehli idi ve fezā'il ü kemālātdan küllī behresi ve ḫazẓ-ı vāfiri var idi.

⁹⁰⁹ hergiz (K), (HP): hīç (HM)

⁹¹⁰ didi (K), (HP): -(HM)

⁹¹¹ tā ki (K), (HP): tā (HM)

Hazz hā-i mühmelenüñ fethi ve zā-i mu‘cemenüñ teşdīdi ile behre ve naşīb ma‘nāsınadır. *چندان که در محافل دانشمندان نشستى هیچ سخن نگفتى* Her çend ki ‘ulemā meclislerinde ve erbāb-ı ma‘ārif şoḥbetlerinde vāḳi‘ ola ḳaṭ‘ā söylemez idi sükūt ihtiyār ider idi. *Nişestī*’de ve *negoftī*’de olan yā’lar hikāyet içündür. *Mahāfil* cem‘-i mahfildür mecma‘ ve meclis ma‘nāsınadır.

بى پاری پدرش گفت ای پسر تو نیز از آنچه دانى چرا نگویى Bir kerre pederi eyitdi: ey püser sen daḫi bildügününden şoñra⁹¹² niçün söylemezsin.

گفت ترسم که پرسندم از آنچه ندانم و شرمسارى برم Oğlı eyitdi: ḥavf iderin⁹¹³ ki bilmedügüm nesneden su’āl ideler ḥacel ü şermsār olam. Ḳıṭ‘a:

آن شنیدى که صوفى میکوفت

زیر نعلین خویش میخی چند

Ol ḳışşa mesmū‘uñ mıdur ki bir şūfī kendü başmağınun altına birkaç kebkeḳ ḳaḳar idi. *Sūfī*’de ikinci yā vaḫdet içündür. *Na‘leyn* lisān-ı ‘arabīde lāmuñ fethi ile teşniyedür zebān-ı fārisīde lāmuñ kesriyle müfred isti‘mal olunur. *Mih*’den murād kebkeḳdür.

آستینش گرفت سرهنگی

که بیا نعل بر ستورم بند

Ya‘nī bir çavuş hemān ḥerifün yaḳasın alup sen üstād-ı na‘l-bende beñzersin gel imdi benüm ṭavarlaruma daḫi na‘l eyle didi. *Serheng* çavuş ma‘nāsınadır. *Āstīn* yeñ ma‘nāsınadır bu maḫalde girībān ma‘nāsı vukū‘a aḳrebdür. *Sütür* sīn-i mühmele (243^a) ve müşennāt-i fevḳaniyyenüñ zammı ile devāb ma‘nāsınadır. Türkīde ṭavar dirler at ve ḳatır maḳülesidür. Ḥulāşa-i kelām eger şūfī du‘ācı başmağına kebkeḳ urmağa bi’z-zat mübāşeret itmese serhengün tekellüfinden ḥulāş olurdu ḳışşadan ḫişşe budur ki mādāmki izḫār-ı vücūd ile da‘vā-yı faẓl ü kemāl idesin be-her taḳdīr ma‘raẓ-ı i‘tirāzda olursın sükūt ihtiyār iderseñ ḳurtulursın. Beyt:

⁹¹² şoñra (K): - (HP), (HM)

⁹¹³ ḥavf iderin (K), (HP): ḳorḳarın (HM)

نکفته ندارد کسی باتو کار Sākit olduḡuñ ḡalde kimse senüñ ile muḡayyed olmaz ya‘ nī māḡāmki söylemeyesin ḡiç kes saña ta‘ arruz itmez. وليکن چو گفتی دلپیش بیار Fe-emmā ṣöyle ki müdde‘ ī olasin elbette da‘ vāya ma‘ nā ve sözüñe delīl getürmek gereksin ki dāmenüñ ḡalkuñ elinden ḡalāṣ idesin.

ḤİKĀYET: یکی را از علماء معتبر مناظره افتاد با یکی از ملاحده Mu‘teber ü müsellem ‘ālimlerden birinüñ ittifāḡan bir mülḡid ile mübāḡase ve münāzarası vāḡi‘ oldı.

سپر بیندخت و برگشت Ol nā-ḡabūlı ma‘ ḡülle ilzām ile ḡalebe idemedi. با او بجهت بر نیامد ‘Āḡibet münāzaradan fāriḡ olup döndi gitdi. ḡalḡanuñ götürüp atmaḡ muḡaddimāt⁹¹⁴ baḡṣ ü cedelden el çekmekden kināyetdür. *Ber-geṣt* kāf-ı ‘acemīle⁹¹⁵ bergeṣtenden lafzından müṣtaḡdur rücū‘ ü inṣirāf ve i‘ rāz ma‘ nāsı maḡṣūddur.

کسی گفتش تو با چندین علم و ادب و فضل و حکمت بابی دینی بر نیامدی Bir kimse aña eyitdi: sen bu deñlü ‘ilm ü edeb ve faẓl ü ḡikmet ehli iken sebep nedür ki bir dinsiz mülḡid ile baḡṣ idüp ḡalebe ve ilzām itmeḡe ḡādir olmaduñ.

Ol ehl-i ‘ilm eyitdi: benüm bildüḡüm Ḳur‘ān ü ḡadīṣdür ve kelimāt-i meṣāyiḡdür. او بدینها معتقد نیست و نمی شنود. Ol mülḡid ise bunlara mu‘teḡid degüldür ve istimā‘ daḡı itmez. *Bedīnhā* lafzında olan tevriyenüñ luḡfi erbāb-ı zevḡ-i selīme ḡafī degüldür (243^b) و مرا شنیدن کفر او بچه کار آید ve ben anuñ türrehāt ü küfriyyātın diñlemek neme yarar. Beyt: *آنکس که بقرآن و خیر زو نرھی* Bir kimse ki anuñ elinden Ḳur‘ān ü ḡadīṣ ve kelimāt-i evliyā vü ‘ulemā ile ḡurtulmaḡa ḡādir olmayasın ya‘ nī bunlara mu‘teḡid olmaya ve ḡabūl itmeye.

آنست جوابش که جوابش ندهی Anuñ cevābı oldur ki hergiz aña cevāb virmeyesin.

جواب الأحق سکوت⁹¹⁶ feḡvāsıyla ‘āmīl olasin.

ḤİKĀYET: جالینوس ابلهی را دید دست درکریبان دانشمندی زده و بی حرمتی کرده Cālīnūs ḡakīm bir ṣaḡṣ-ı ebleḡi gördi ki de bir dāniṣmendüñ yaḡasına yapıṣup ḡürmetsizlik eyledi ya‘ nī ḡürmet itmeyüp taḡḡīr ü ihānet itdi.

⁹¹⁴ muḡaddimāt (K), (HP): muḡaddimāt ve (HM)

⁹¹⁵ ‘acemīle (K): ‘acemī ile (HP), (HM)

⁹¹⁶ “Ahmaḡa verilecek cevap susmaktır.”

Cālīnūs eyitdi: eger bu dānişmend gerçekden ‘āķil ü dānā olaydı nādānla işi bu maķāma irişmez idi ya‘nī ‘āķil olan kimse sefīh ü nādānla nizā‘a mübtelā olsa kendüyi ‘ırzına noķşan ve hūale gelecek tabakaya getürmezdir ḥakīmāne mu‘āmele ider. Meşnevī:

*İki ‘āķilüñ mābeyninde buġz ü ‘adāvet ve ceng ü ḥuşūmet olmazdur *سئیزد باسبکسار* یا‘nī iki cānib bile ‘āķil olmaķ lāzım degül bir ‘āķil daḥi ḥafīfū’l-‘aķl ve sefīh ile münāza‘a irtikāb itmezdir muḥaşşal ‘aķlı olan nādāna uymazdur. *اگر نادان بوحشت سخت گوید* Zīrā eger nādān vaḥşet ü ḥabāşet idüp nā-ma‘ķül kelimāt iderse *خردمندش برمی دل بجوید* ‘āķil rıfķ ü mülāyemet ile dil-cūlık ider ve anuñ itdügine qalmaz luḥfla muķābele eyler. *دو صاحب دل نکه دارند مویی* İki ehl-i dil bir dāne ķılı ḥıfz iderler kemāl-i muvāfaqatdan kināyetdür ya‘nī iki cānib bile ‘āķil olsa ḳaṭ‘ā bir zemānda tel kırmazlar ve ķıl qadar biri birinden rencīde olmazlar.*

*Kezālik bir (244^a) ser-keş ile şulḥ-cūy daḥi böyledür ya‘nī bir cānib cāhil ve bir cānib ‘āķil olsa anda daḥi rişte-i maḥabbet maḥfūz olur zīrā cāhil ü ser-keş ķılı çekdikçe ‘āķil aña uymayup ķılı çekmeyüp öñince varur rişte-i muşāfāt küsiste olmaz. *Āzerm* bu maḥalde meyl ü rıfķ ve nermi vü muḥāba ma‘nāsınadır. *Āzerm-cūy* ceng ü ğavġa sevmeyüp şulḥ ü muşāfātı pīşe ve ‘ādet iden kimseye dirler. *Hemīdūn* bu maḥalde hemçünān ü ke-zālik ve eyzan ma‘nāsınadır. Ba‘zılar *hemīdūn* hemīşe ve ba‘zılar şöyle ki ma‘nāsına ve *āzerm* lafzını ta‘zīm ü ihtirām ma‘nāsına tutup dimişler ki: iki ehl-i dil bir ķılı ḥıfz iderler şöyle ki gerek ser-keşlikde gerek ḥürmet isteyicilikde olsun ya‘nī gerek ḥālet-i ḥilmde gerek ḥālet-i ğaḫabda olsun. *انتہی کلامه* Ḥafī degüldür ki bu taķdīrce aķşāmuñ biri meskūtün anh olup sibāķ u siyāķa ḥuşūşan beyt-i şāniye ḳaṭ‘ā mülāyim olmazdur bizüm zıkr itdügümüz rāciḥ olduġı vāzıḥdur. *اگر برهر دو جانب جاهلانند* Ammā iki cānibde bile cāhil ü nādān oldukları taķdīrce *اگر زنجیر باشد بکسلانند* zencīr daḥi olursa kırarlar. *Büġsilānen* ġüsīlānīden lafzından muzāri‘ müte‘addīdür ġüsīlānden lafzından*

degüldür. كما توهم بعضهم⁹¹⁷ Bu maḥalde *güsiḥten* ma‘nāsınadır diyenler daḥi kuşūr itmişlerdür ve bi‘l-cümle bu ebyātuñ feḥvāsı ḥaşr-ı ‘aqlī ile üçe münḥaşırdur meşelâ ya iki cānib ‘ākıl ola veyâ biri ‘ākıl ve biri cāhil ola veyahūd ikisi bile sefīh ola eger cānibeyn ‘ākıl olursa tutdukları kıl kırılmaz eger bir cānib ser-keş ve bir taraf mülāyim olursa girü rişte-i muşāfāt güsiste olmaz ve ger tarafeyn divāne olursa zenciriyle dutmayup kırılır dimekdür. Bir bed-ḥulḳ şahş bir kimseye sögdü. *تحمل کرد و گفت ای خوب فرجام* Ol kimse taḥammül idüp didi ki ey ‘ākıbeti ḥayr olacaḳ. (244^b) *بنتر زانم که خواهی گفتن آنی* Ben senüñ diyeceğüñden daḥi bedterem ya‘nī senüñ didüğüñden daḥi ziyāde yaramazlık bende mevcüddür.

که دانم عیب من چون من ندانی Zirā bilürin⁹¹⁸ ki bende olan ‘uyūbı sen bencileyin bilmezsin yaḥūd ben ‘aybumı bilürin sen ‘aybumı bencileyin bilmezsin. Bu iki beyt bāb-ı evvelde Hārūn’ür-Reşidüñ ḥikāyesinde geçmiştir. Ba‘z-ı nüsahda bu maḥalde mükerrer mezkūr olmuştur. Ḥafī olmaya ki bu zikr olunan ebyāt cümlesi Cālīnūsüñ eger *in nādān būdi*⁹¹⁹ ilâ āhirihi kelāmuñı te‘yiddür.

HİKĀYET: *سحبان وائل را در فصاحت بی نظیر نهاده اند* Saḥbān-ı Vā’il dimekle meşhūr bir şā’iri feşāḥatda bī-naẓırdür deyü vaşf itdiler. *Saḥbān* Şa‘bān vezni üzre diyār-ı ‘arabda kemāl-i feşāḥat ü belāḡat ile mevşūf ve ma‘rūf şā’irüñ ismidür. Babasınüñ ismi *Vā’il*’dür sâ’il vezni üzeredür *ibn* lafzı maḥzūfdur.

که اگر سالی بر سر جمعی سخن گفتی مکرر نکردی Bu vechle vaşf idüp didiler ki meşelâ bir yıl bir meclisde muttaşıl tekellüm itse bir söyledügin bir daḥi söylemez idi.

و اگر همان معنی تکرار اتفاق افتادی Eger ittifaḳan yine ol ma‘nâ mükerrer mezkūr olmaḳ lâzım olsa *دیگر بگفتی* bir ḡayrı ‘ibâretle ta‘bīr ider idi⁹²⁰.

و از جمله آداب ندماء ملک یکی اینست Pādişāḥ muşāḥibi olanlara lâzım olan ādābuñ cümleden biri budur ya‘nī tekrārdan iḥtirāz itmekdür. Beyt:

⁹¹⁷ “Bazılarının düşündüğü gibi”

⁹¹⁸ bilürin (K): bilürem (HM), (HP)

⁹¹⁹ “Eger bu kişi gerçekten bilgin olsaydı”

⁹²⁰ ider idi (K), (HP): iderdi (HM)

مکرر گر چه سحرآمیز باشد
طبیعت را ملال انگیز باشد⁹²¹

Meşnevî:

سخن گرچه دل‌بند و شیرین بود
سزاوار تصدیق و تحسین بود

Sühan her ne deñlü dil-bend ü şîrîn ve sezāvār-ı taşdîk ve taḥsîn olursa da

بسیار گفتی مگو باز پس çün bir kerre söyledün tekrâr bir daḥi söyleme.

که حلوا چو یکبار خوردند بس Zîrâ ḥelwâyı daḥi ancak bir kerre⁹²² tenāvül iderler muḥaşşal isti‘māl olunan kelimât meşelâ sükkerî ḥulviyyât meşābesinde olursa da mükerrerâtında (245^a) lezzet yokdur. Mısrâ‘: Tekrâr-ı ḥüsn velî ne şad bār

HİKÂYET: Uḫalānuñ ‘یکی را از حکما شنیدم که میگفت هرگز کس بجهل خود اقرار نکند’ birinden işitdüm dir idi ki hergiz kimse kendü cehline ikrâr ü i‘tirâf itmezdir.

Meger ol şahş⁹²⁴ 923 مکر آن کس که چون دیگری درسخن باشد هنوز تمام ناکرده او سخن آغاز کند kendü cehline mu‘terif olur ki söz içinde olan kimse henüz kelâmın tamām itmedin ol şahş güftâre başlaya zîrâ bu ḥâlet kendü cehl ü⁹²⁵ noḫşânına fi‘len ve ḳavlen şehâdet ü delâlet ider eşaḫ i‘tirâfla ikrâr⁹²⁶ itmiş olur. Meşnevî:

Ey ḫüredmend güftâruñ başı ve köki ya‘nî ibtidâsı ve intihâsı ve aşl ü fer‘i olur. İmdi bir kimse söz söylerken daḥi miyaur سخن درمیان سخن خداوند تدبیر و فرهنگ و هوش

نگوید سخن تا نبیند خموش

نگوید سخن تا نبیند خموش

Tedbîr ü edeb ve ‘aql şāḥibi olan kimse tekellüm üzre olan kimseyi sâkit ü ḥamûş görmeyince söz söylemez. Ba‘z-ı eşḫāşuñ söz arasına girüp sözüñi billâh böğürin deyü i‘tizâr itdüğü edeb degüldür ‘âmiyânedür.

⁹²¹ Mevlanâ Câmî, Yûsuf ü Züleyhâ: “(Söz) büyüülü olur ancak tekrar edilince tabiatı usanç verici olur”

⁹²² bir kez (K), (HP): bir kerre (HM)

⁹²³ ikrâr ü i‘tirâf itmezdir. مکر آن کس که چون دیگری درسخن باشد هنوز تمام ناکرده او سخن آغاز کند. (K), (HP): - (HM)

⁹²⁴ meger ol şahş (K), (HP): - (HM)

⁹²⁵ cehl ü (K), (HP): - (HM)

⁹²⁶ ikrâr (K), (HP): i‘tirâf (HM)

ḤİKĀYET:

تنی چند از بندگان سلطان محمود حسن میمندی را گفتند که سلطان امروز ترا چه گفت در فلان مصلحت
Sulṭān Maḥmūdūn ḵullarından birkaç kimseler vezīri olan Ḥasan Meymendīye su'āl idüp didiler ki pādişāh saña bugün fülān maşlahat ḥuşūşında ne buyurdu.

گفت بر شما هم پوشیده نماند Ḥasan Meymendī eyitdi: ol ḥuşūşda pādişāh baña ne söyledügi size daḥi maḥfī ḵalacaḵ degüldür ya' nī zāhir budur ki pādişāh ol ḥuşūşı size daḥi dise gerekdür bu taḵdīrce benden su'ālūn vechi nedür.

گفتند تو دستور مملکتی آنچه با تو گوید با مثال ما گفتن روا ندارد Ol kimseler eyitdiler: sen memleketūn vezīrisin (245^b) pādişāh saña söyledügi sözi bizüm emşālümüze söylemegi cā'iz görmezdir ya' nī sen⁹²⁷ maḥrem esrārsın saña ne söyledügin biz bilmezüz. *گفت با اعتماد آنکه داند که بکس نگویم* Vezīr eyitdi: benüm kimseye söylemeyecegüme pādişāhuñ i' timādī⁹²⁸ olmağla beni maḥrem rāz itmişdir.

نه هر سخن که بداند بگوید اهل شناخت: پس چرا می پرسید Pes niçün benden su'āl idersüz Beyt: *نه هر سخن که بداند بگوید اهل شناخت* Şāḥib-i 'aql ü idrāk olan kimesne her bildüginini söylemezdir nefy-i mezbūr ḥayyizinde vāḵi' olan mazmūnuñ mecmū'ına maşrūfdur. *Sūḥan* 'dan murād muṭlaḵ olursa selb-i küll ve ref'-i ĩcāb-ı küllī maḵşūd olur ve eger esrāra müte'alliḵ olan kelāma maḵşūş olursa selb-i küllī maḵşūd olur. *فندبر*

بسر شاه سر خویشتن نباید باخت Pādişāhuñ esrārını ifşā vü izhār itmek sebebi ile kendü başıyla oynamak ya' nī kendü cānına ve başına ḵaşd itmek revā degüldür zīrā pādişāhlara maḥrem olup keşf-i rāz idenler elbette başdan çıkar 'aqlı olan anı irtikāb itmezdir.

ḤİKĀYET: *در عقد بیع سرایی متردد بودم* Şeyḥ Sa' dī ḥazretleri buyurur ki bir zamānda bir ḥāne şatun almaḵda mütereddid oldum ya' nī gāh almağı muḵarrer idüp gāh yine fesh-i 'azīmet iderdüm. *Bey*' lafzı azdāddandur bu maḥalde siyāḵ-ı kelām ḵarīnesiyle iştirā ma' nāsınadur. *گفت من از کدخدایان قدیم این محاتم* Bir Yahūdī

⁹²⁷ sen (K), (HP): - (HM)

⁹²⁸ i' timādī (K), (HP): i' timād (HM)

eyitdi: ben qadimden bu mahallenun halkındanum. *Ked-hudayan-ı kadim* terkib-i tavşifidür terkib-i izafi tevehhüm iden galat itmişdür.

وصف این خانه چنانکه هست از من بپرس Bu hānenün vaşfını vuḳū‘ ı üzre benden su’āl eyle.
929 وصاحب البيت ادري بالذي فيه : Mişrā‘ كما قيل

Tereddüdi qo hemān iştirā eyle zīrā vāqi‘ budur ki hergiz ‘aybı yoḳdur. *Biḥar* lafzı ḥariden lafzından hānuñ fethiyle emirdür ba‘zılar dimişler ki cīm ve⁹³⁰ ve zā-i mu‘ceme ile olup ya‘nī hiç ‘aybı olmamaq vaşfindan (246^a) ğayrı evşāfını benden şor ya‘nī bī-‘ayb olduĝı meşhūr olup herkesün ma‘lūmıdır dimege işāret ider. انتهى Ba‘z-ı şurrāh bu ma‘nāyı ğalaṭa ḥaml itmişler ğalaṭ ḥod degüldür ammā nefsinde ba‘id ü rivāyete muḥālifdür ve zıkr itdügi işāret mesāq-ı kelāmdan fehm olunmazdur. *Hażret-i şeyḫ eydür: ben didüm ki ma‘lūm oldı ki senün qoñşılıĝından ğayrı ‘aybı yoĝimiş.*

قیت a: Bir hānenün sencileyin ‘qoñşı ola

ده درم سیم کم عیار ارزد on dāne züyūf ü kem ‘ayār aqçe ancak deĝer. *Kem* ‘ayār-ı nāqış dimekdür.

لیک امیدوار باید بود

که پس از مرک تو هزار ارزد

Lākin ümidvār olmaq gerekdür ki⁹³¹ sen mürd olduĝdan şoñra bahāsı biñ aqçe ola zīrā ol zamānda ‘aybı qalmaz.

HİKĀYET: *Şu‘arādan biri ḥarāmīler başınıñ ḥuzūrına varup medḥ ü şenā eyledi ya‘nī ‘atıyye vü iḥsān recāsında oldı.*

Emīr-i düzdān buyurdı ḥerifün libāsın şoyup köyden sürüp taşra çıqaralar. *Ber kenend* kāf-ı ‘arabinün fethiyledür.

كوپهکleri ardına düşdiler. *İstedi ki yerden bir taş kaldurup kilāba atup kendü üzerinden def‘ eyleye.*

Yer زمین یخ بسته بود. *Herif bir ṭonmış idi.*

⁹²⁹ el-Melik el-Kāmil: “Ev sahibi, içinde bulunduĝu şeyi bilir”

⁹³⁰ ve (K), (HP): ile (HM)

⁹³¹ Ki (K), (HP): - (HM)

taş bulmakta ‘âciz kâlıp derdmend eyitdi: bunlar⁹³² ne ħarâmzâde ve naĥsend kimselerdür ki kelbi şalıvirüp taşı baġlamıřlar tâ ki kimse eline taş alup kilâbı def e⁹³³ kâdir olmaya. *امیر از عرفه بشنید و بخندید* Ĥarâmî başı çartaġdan işidüp ħazz idüp geldi ve istiĥsân (246^b) eyledi. *گفت ای حکیم از من چیزی بخواه* Eyitdi: ey ħakîm benden bir nesne dile ya‘nî ħaġġuñda bâb-ı iĥsânım küşâde olup mes‘ûlüñ maġbûl ü me‘mûlüñ ħuřûle mevşûldür. *گفت جامه خود میخواهم اگر انعام فرمایی* Eyitdi: kendü cāmemi isterin eger in‘âm buyurursañ. Beyt: *امیدوار بود آدمی بخیر کسان* Âdem oġlı kimselerüñ ħayrına ümîdvâr olur ya‘nî âdemîlik muġtezâsı budur ki be-her-ĥâl intifâ‘ recâsında olunur. *مرایم بنده امید نیست شر نرسان* Ben senden ħayr tevaġġu‘ itmezsin hemân şerr ü zarar irişdürme fâ‘ide vü nef‘ üñden geçdüm hemân zararüñ görmeyüm. Mışrâ‘: *رضينا من نوالك بالرحيل* Senüñ ‘aġa vü iĥsânıñdan biz gitmege râzı olduk. *نصال* ‘aġa ma‘nâsınadır. *راہل* göçmek ma‘nâsına isimdür. *Min* kelimesi bedel ma‘nâsınadır dimişler. *أرضيتم بالحياة الدنيا من الأجرة*. Ey⁹³⁴ bedelü’l-âĥire ya‘nî senüñ iĥsânıñ bedeli bize gitmege icâzet virmeñe râzı olduk. Ĥafî degüldür ki *min* bedel ma‘nâsına olmaġ lâzım degüldür teb‘îz içün olup teĥekküm vechiyle raĥîle ruĥřatı cümle iĥsândan ‘add itmek daġi ensebdür. Ĥulâřa-i kelâm hemân bize iĥsânıñ bu olsun ki gitmege icâzet vir dimekdür. *Ümmîd* lafzı evvelki mışrâ‘ da mîmüñ taĥfîfiyle ve ikinci mışrâ‘ da teşdîdi iledür⁹³⁵ ĥadd-i zâtında ikisi daġi câ‘iz ü müsta‘meldür. *سالار نزد انرا برو رحمت آمد* Ĥarâmîlerüñ sâlârı ya‘nî serdârı aña teraĥĥum itdi⁹³⁶. *جامه اش بفرمود* Aldıġları ħaftânını yine virüñ deyü buyurdi *وقبا و پوستین بران مزید کرد* ve bir ferâce ve bir kürk daġi anuñ üzerine ziyâde eyledi. Ba‘z-ı nüsaĥda vâv-ı ‘atf olmayup ve *ħabâpüstîn* vâġi‘ olmuşdur kürkli ferâce demek olur. Ĥâřıl-ı kelâm şâ‘irüñ sözi emîr-i düzdâna ħoř gelüp hem cāmesin virdi

⁹³² bunlar (K), (HP): bu (HM)

⁹³³ def e (K), (HP): def itmege (HM)

⁹³⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe 9/38: “... Ahiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz?...”

⁹³⁵ teşdîdi iledür (K), (HP): teşdîd iledür (HM)

⁹³⁶ Ĥarâmîlerüñ sâlârı ya‘nî serdârı aña teraĥĥum itdi (K), (HP): Ĥarâmîlerüñ sâlârı serveri aña teraĥĥum eyledi (HM)

hem bir kürkli ferāce iḥsān itdi⁹³⁷ *و درمی چند بداد* (247^a) ve bir miqdār aqçe daḥi ‘atā eyledi.

HİKĀYET: *منجمی بخانه خود درآمد مردی بیگانه را دید بازن او بهم نشسته* Bir müneccim ittifaḳān bir gün evine girür görür ki bir ecnebi⁹³⁸ ṣaḥiṣ kendü ḥātūmıyla bilece oturmuş.

مüneccim bu ḥāli göricek sögdı ve nā-ma‘kūl söyledi

ve fitne vü āṣūb ya‘nī hengāme vü ḡavḡa peydā oldı.

صاحب دلی برین واقف شد و گفت Bir ehl-i dil bu ḥāle vāḳıf ü muṭṭali‘ olup⁹³⁸ ḥasb-i ḥāle

مuvāfiḳ⁹³⁹ bu beytūñ maẓmūnını tekellüm itdi. Beyt: Sen

تو براوج فلک چه دانی چیست Çünkü kendü ḥāneñ

içinde olanı bilmezsin ya‘nī ‘ilm-i nücūmda mahāret da‘vāsın idüp māverā-i

eflākden baḥṣ idersin ve dānende-i evzā‘-i felekiyyet olup ṣevābit ve seyyārātuñ

ḥarekāt ü sekenātına müterettib olan aḥkāmūñ istiḥrācına ḳādir ve āfitābuñ seyr ü

bürücü ve ḥübūṭ u ‘urūcı neye bā‘iṣ ve her gün gūn-ā-gūn ḥavādiṣ ḥādiṣ olacaḡın ve

gün ṭoḡmadan neler ṭoḡacaḡın bilmekde māhir geçersin ammā derūn-i ḥāne ve ehl-i

beytūñ aḥvālını bilmezsin ve gelüp gideni ve girüp çıkkanı teṣḥiṣ itmezsin dimekdür.

HİKĀYET: *خطیبی کریه الصّوت خود را خوش آواز پنداشتی* Bir nā-sāz ü kerihū’ṣ-ṣavt ve bed-

āvāz kendüyi ḥōṣ-elḥān ve ḥüsnü-ṣ-ṣavt zu‘m iderdi *و فریاد بیفانده برداشتی* ve biḥūde

feryād iderdi ve işidenler ḥazṣ ider ve telezzüz eyler zann idüp müḥiṣ ṣadālar ve

mü’lim edālar ile çağırur yürür idi. Na‘īb Na‘īb غراب البین در پرده الحان اوست nūnla

ve ‘ayn-i mühmele ile ve āḥirinde bā‘-i muvaḥḥade ile ḥaṭīb vezni üzre ṣavt-ı ḡurāb

(247^b) ma‘nāsınadır ḡurāba izāfeti tecriḍ ve yāḥūd te’kīde maḥmūldur ya‘nī eger ol

nā-sāzı diñlemiş olsañ elḥānı perdesinde ḳuzḡun ṣadāsı vardır dir idüñ. Beyn ‘ayn

vezni üzredür. Ḡurābü’l-beyn bir nev‘i ḡurābdur ki Türkīde alaca ḳarḡa dirler.

‘arabuñ zu‘mı budur ki ittifaḳān aṣḥāb-i āmālden bir kimse ḥānesinden çıḳdıḳda aña

mülākī olsa be-her taḳdīr ṣe‘āmet-i mülākātı kendüyle maṭlūbı mābeyninde

⁹³⁷ itdi (K), (HP): eyledi (HM)

⁹³⁸ bir ehl-i dil bu ḥāle vāḳıf ü muṭṭali‘ olup (K), (HP): bir ehl-i dil bu ḥāle vāḳıf olup (HM)

⁹³⁹ muvāfiḳ (K), (HP): münāsib (HM)

mufârakatı mûcib olur deyü tetayyur iderler bu sebebden ğurâbu'l-firâk diyecek yerde *ġurâbü'l-beyn* ta' bîr iderler. *Perde* hicâb ma' nâsınadır herifüñ elhânını perdeye teşbîh itmişdür ki gūyâ ānuñ verâsında şavt-i ğurâb mütevârîdür. Lafz-ı *perde* bu maķâmda elfâz-ı âşnâdan olduġı mûsikîden olan yârâne hafî ve nihân degüldür. Muhaşşal anuñ şavtı *ġurâbü'l-beyn* âvâzına beñzer idi dimekdür şûret ü ma' nâ cihetinden taķbîh'dir ve وقيل في هذا المعنى⁹⁴⁰ Kıı' a:

تو خطیبی کریه صوت ای نفس
صوت خویش آمد بکوشت خوش
رو بمرآت غیر بین خودرا
کن قبول نفس دمت درکش

Yāhūd Kur'an-ı ' azîmde olan:

ین أنکر الأصوات لصوت الحمير⁹⁴¹ āyeti anuñ haķķında vârid olmışdür. Beyt:

Nehaka ikinci bâbdan fi' l-i mâzîdür *nehîķ*, şehîķ vezni üzre şavt-i himâr ma' nâsınadır. *Ebu'l-fevâris* aşlda künyet-i eseddür lâkin bu maħalde *nehaka* qarînesiyle himâruñ künyeti olmak maķşüddür demişler. *Hatîb*'den bedel yāhūd 'atf-ı beyândur. *Hatîb*'deki lâm ta'rif-i 'ahd içündür haķîb-i mezkûr maķşüddür demişler. *Lehu* zamîri *haķîb*'e râci' dür *hedd*üñ ma' nâsı kesr ü hedmdür. *İstahra* diyâr-ı 'acemde bir muħkem ü metîñ ħal' anuñ ismidür. *Lehu savt* muķaddem haber (248^a) ve mu'ahħar mübtedâdür. *Yehüddu* cümlesi şavtuñ vaşfidur cümle-i ismiyye izānuñ cevâbıdır bu daħi cā'izdür ki cevâb maħzûf olup *ولو ترى إذ وقفوا على النار*⁹⁴² *فطبعًا*⁹⁴³ Bu maħalde daħi münâsib olanı taķdîr idüp cümle-i ismiyye *nehaka* 'nuñ fâ' ilinden ħâl ola. Be-her taķdîr ħâşıl-ı ma' nâ haķîb-i ma' hüd âvâze âġâz itse bir şedîd ve mühiş şavt peydâ olurdu ki fârs memleketinde istiħkâmla meşhûr olan ħışn-i ħaşîn ve ħal' a-i metîñ anuñ şiddet-i şavtından münhedim ve mün'adim olur idi dimekdür. Hedm-i binâda

⁹⁴⁰ “Bu anlamda söylenmiş”

⁹⁴¹ Kur'an-ı Kerîm, Lokmân 31/19: “Unutma ki, seslerin en çirkinini merkeplerin sesidir.”

⁹⁴² Kur'an-ı Kerîm, En'âm 6/27: “Ateşin başında durduruldukları zaman bir görseydin onları...”

⁹⁴³ “Yani korkunç bir şey görürseniz”

şiddet-i şavtuñ ‘ azîm-i te’sîri olduğı maħalinde mestûr ü mezkûrdur top şadāsından hānelerde tezelzül peydā olup cāmılar düşüp pārelenmek maħsûs ü meşhûrdur.

Olduğı kıarye halkı nāçār olup hıṭābet manşıb ü cāhî cihetinden söylemege kâdir olmayup ol nā-sāzuñ belāsın çekerlerdi

ve andîtiş mصلحت ندیدند ve ḥadd-ı zātında muḳtedāları olmağla añā eziyyet ü cefā itmegi revā görmezler idi. Ḥafî olmaya ki *eziyyet* beliyet vezni üzre ezy yū’zîden maşdardur şulāşiden ezy be-kesrû’l-‘ayn ezyen’den ism-i maşdar olmağ daḥi cā’izdür ve maḳāma evfağ olan budur ya’nî ma’nā-yı maşdariyyeden ḥāşıl olan eşerûñ ismi ola ehl-i lisān gāh olur ki maşdar ile ḥāşıl olan ma’nā için bir lafz vaz’ idüp ism-i maşdar tesmiye iderler.

Ol kavm bu *تا یکی از خطبای آن اقلیم که باوی عداوت نهانی داشت باری پرسیدن او آمده بود* cefāyı çekdiler tā şol zamāna dek ki ol diyāruñ ḥaṭıblerinden biri ki ehl-i cihāt mābeyninde mu’tād ü ma’hūd olduğı üzre bu nā-sāz ḥaṭıbe derūnında (248^b) maḥfî vü muzmer ‘adāvet var idi. İttifākan dostlık yüzinden bir kerre anı görmege va ḥaṭırın şormağa gelmiş idi. *گفت خوابی دیدم خیر باد* Didi ki senüñçün bir vāḳı’a gördüm ḥayr ola. *گفت چنان دیدم که ترا آواز خوش بودی*. Nā-sāz ḥaṭıb eyitdi ne gördüñ. Ḥaṭıb-i dîger eyitdi: şöyle gördüm ki meger kim senüñ laṭif elḥānuñ ve ḥoş-āvāzuñ var imiş *و مردمان از نفس تو در راحت بودند* ve halk senüñ şadā-yı hūbla edā-yı mergūbuñdan gāyet ḥazṣ idüp rāḥat ü şafāda imişler.

Nā-sāz ḥaṭıb bu sözi gūş idicek bir miḳdār fikr ü te’ammül idüp seni vāḳı’ada vāḳı’de olan ḥālūñ ‘aksi ve ḥilāfı üzre gördüm dimek ma’nāsını ihām itdüğini ḥerifūñ mesāğ-ı kelāmından ve ḥuşuş-i ta’bîrinden fehm ü iz’ān idüp eyitdi: ne ‘aceb laṭif vāḳı’a görmışsün. *Laht* lāmuñ fetḥi ve ḥā’-i mu’cemenüñ sükūnı ve āḥirinde müşennāt-i fevḳıyye ile pāre ma’nāsınadır yā vaḥdet içündür bir pāre fikr ü mülāḥaza itdi dimekdür.

کردانییدی که بر عیب من مطلع کردانییدی Zīrā ki bu vāqıf a ile beni kendü ayb ü noqşānuma vāqıf ü muṭṭali eyledün⁹⁴⁴. معلوم شد که آواز ناخوش دارم و خلق از نفسم در رنجند. Ma lūm oldı ki ben gāyet nā-sāz ü bed-āvāz olmağla ḥalq benüm şadāmdan bī-ḥuzūrlar imiş.

توبه کردم که دیگر نوبت خطبه نخوانم جز باهستگی Tevbe etdüm ki min-ba d āvāz-ı bülend ile ḥuṭbe oqumayup āheste āheste pest perde ve nerm-āvāzla oquyam. Kıf a:

از صحبت دوستان برنجم Bānuñ kesri ile renciden den muzāri dūr şoḥbet-i aḥbābdan rencide ve mutazarrır olurın dimekdür. Ba zılar bānuñ fetḥiyledür rencüm ma nāsına olmağı tecvīz itmişler. Ba z-ı şurrāḥ bu tevcīhi istiḳbāḥ itmişler (249^a) ḥafī degüldür egerçi bu ddan ḥālī degüldür lākin şaḥīḥdür ve istiḳbāḥ daḥi ḳabiḥdür.

نمایند حسن بدم کاخلاق Zīrā ki ḳabiḥ ḥulḳlarımı baña ḥasen gösterürler uyūbumı baña söylemezler. عیب هنر و کمال بینند Ayb ve noqşānumı hūner ü kemāl add iderler.

فندبر Yāsemen de ya nefsi kelimedendür ya terdid içündür.

Bende olan ḥārī gül ü yāsemen gösterürler ya nī ūyūmı ve nī ūyūmı feḥvāsınca çeşm-i irādetle nazar idüp ayūbuma muṭṭali olmazlar beni tāḥirü z-zeyl ve kerīmü l-vaşf zann iderler yaḥūd ayūbuma vāqıflardur lākin rind ārifler⁹⁴⁶ olmağla naḥsendler müdāhene ve riş-ḥand iderler be-her taḳdīr gāfil-i mağrūr ve cāhil-i ma zūr olurın dimekdür. Kū ko دشمن شوخ چشم و چالاک Kū lafzı kāf-ı arabīnün zammı ile kelime-i istifhāmdur eyne ma nāsınadır. Sūḥ-çeşm bu maḥalde ayb-bīn ma nāsından ibāret ve cālāk cüst ü bī-bāk feḥvāsından kināyet olmaḳ münāsibdür ya nī ḳanı şol düşmen ki aybumı görüp bilüp bī-tereddüd yüzüme söylemegide diler ola ta عیب مرا بمن نمایند ya nī ol maḳūle düşmen ḳandedür anı isterin ki tā aybumı baña göstereler ki ben daḥi mütenebbih olup tehzīb-i aḥlāḳla işlāḥ-ı nefsi idem fi l-ḥaḳīḳa aşıl dostlık budur ki seni ayūbuña muṭṭali eyleye.

و كان عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه يقول رحم الله امرأ اهدى الينا عيوبنا Ḥattāb raḍiyallāhu te ālā anḥ ḥāzretleri buyururlardı ki Allāhu Te ālā raḥmet eyleye

⁹⁴⁴ vāqıf ü muṭṭali eyledün (K), (HP) : muṭṭali eyledi (HM)

⁹⁴⁵ Hadīs-i Şerīf: “Bir şeye karşı sevgin seni kör ve sağır eder (de onun eksiklerini görmez, kusurlarını işitmez olursun)”

⁹⁴⁶ rind ārifler (K), (HP): rind ü ārifler (HM)

şol kimseye ki ‘aybumı baña hediye eyleye⁹⁴⁷ ya‘ nî ‘aybumı baña i‘ lām itmeñ bi’t-tuhfe ihdā ve ithāf itmeñ kadar maḳbūl ü merḡūbdur aşḡāb-ı resūlullāh şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem⁹⁴⁸ birbirinüñ ‘ayıbların yüzlerine söyleyüp işlāḡ ü tenbīh ḡaşd iderler idi. Ba‘z-ı erbāb-ı nazar bu maḡalli muṡāla‘ a idüp dimiş ki ḡaṡīb-i nā-sāz ḡuşūş-ı vāḡı‘ ayı maḡzā ‘adūsından istimā‘ itmekle ḡaḡīḡat-i ḡāle (249^b) ittilā‘ ḡaşıl itmişdür ve zıkr olınan ḡıṡ‘ a bu müdde‘āya mülāyimdür dimiş ḡafī degüldür ki ‘adavet iki cānibden olmaḡa kelāmda delālet yoḡdur *bā-vey ‘adāvet-i nihānī dāşt* ‘ibāreti ḡaṡīb-i nā-sāza anuñ ‘adāveti zāḡir ü aṡīkār olmamaḡı iş‘ār ider *porsiden-i ū āmede būd* ta‘biri zāḡiren dōstāne mu‘āmele rābıṡası meyānlarından mürtefi‘ ve rişte-i muvālāt ḡüsiste ve münḡaṡı‘ olmamaḡa delālet ider ve ḡıṡ‘ a-i mezkūre bu müdde‘āya mülāyimdür didüḡi zāḡir degüldür. Fi’l-ḡaḡīḡa ḡasb-i ḡāle muvāfiḡ olmaḡla vāḡı‘ a muṡābıḡ bir maḡmūn ĩrād olunmuşdur ve ḡadd-i zātında ‘adūdan şadır ü mesmū‘ olmaḡa mevḡūf degüldür belki ḡuşūş-ı ta‘bīrden mütenebbih olup ve vāḡı‘ a ‘aksine mu‘teber olur maḡmūnı yādına düşüp rü‘yā vāḡı‘ a muḡālif olup ḡāric ve nefsü’l-emrde nā-sāz ü bed-āvāz olduḡına ‘ārif olmuşdur ḡulāşa-i kelām vāḡı‘ ada senüñ ḡūb-āvāzuñ var imiş demek vāḡı‘ de nā-sāz olmaḡa şariḡhan delālet itdüḡi mezyāyā-yı kelāma şu‘ūrı olan zümre-i ‘ārifāna ḡafī vü nihān degüldür. *Düşmen* bu maḡalde ism-i cins olup ma‘nā-yı cem‘iyyet maḡşūd olduḡına *nümāyend* lafzı ḡarīne-i vāzıḡdur.

ḡİKĀYET: *یکی در جامع سنجاریه بتطوع بانک نماز گفتی* Sincāriyye cāmi‘inde bir kimse vazīfesiz teberru‘an ḡasbī ezān oḡurdu. Ba‘z-ı nüsaḡda *cāmi‘-i Sincār* vāḡı‘ olmuşdur ma‘lūm vāzıḡ ü zāḡir ve rāciḡdür zīrā ism-i belde Sincār’dur *Sincāriyye* degüldür. *بآوازی که مستمعانرا از او نفرت بودی* Ezānı bir āvāz ile oḡurdu ki istimā‘ idenler andan bī-ihṡiyār nefret iderlerdi. *و صاحب مسجد امیری بود عادل و نیکوسیرت* Cāmi‘üñ şāḡibi ḡayātında idi kerīmü’l-ḡulḡ ve ḡüsnü’s-sīret bir ‘ādil mīr-i rüşen-zamīr idi.

⁹⁴⁷ eyleye (K), (HP): getüre (HM)

⁹⁴⁸ aşḡāb-ı resūlullāh şallAllāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem (K), (HP): aşḡāb-ı resūlullāh ‘aleyhi ve sellem (HM)

نخواستش که دل آزرده گردد گفت ای جوانمرد این مسجدا مؤذنان قدیمند که هر یکی را ازیشان (250^a)
پنج دینار ادرارست

Ol şahşuñ rencide ve bî-ḥuzūr olduḡın istemeyüp luḡ ta‘bîr ile eyitdi: ey cüvân-merd bu mescidüñ ḡadîmiden vazîfe-ḡâr mü‘ezzinleri vardır ki her birinüñ beş dînar vazîfesi vardır. *Kereded* lafzı kâf-ı ‘acemî ile şod ma‘nâsınadır. Ḥafî olmaya ki *dînâr*‘dan murâd altun olursa yılda beş altun vazîfe ḡaml olunmak münâsibdür müşâhera ba‘iddür. *İdrâr* hemzenüñ kesriyle vazîfe ma‘nâsınadır. Ḥâşıl-ı kelâm bu mescidüñ vazîfeli mü‘ezzinleri vardır sen zaḡmet çeküp ḡasbî ezân oḡumaḡa ḡacet yokdur *روی دیگر می دهم تا بجای دیگر روی* ve saña on dînâr vireyin tâ bir yere⁹⁴⁹ daḡi gidesin ve bu ḡüb nefes ile bir maḡâmı daḡi müşerref idesin.

برفت اتفاق افتاد و برفت Bunun üzerine ittifaḡ düşdi ya‘nî ḡerîf ḡayyib-ḡâḡır ile on altunı ḡabûl itdi ve bir kûşeye daḡi gitdi.

بعد از مدتی پیش امیر باز آمد و گفت ای خداوند بمن حیف کردی که بده دینارم ازین بقعه روان کردی
Bir müddetden şoñra ḡerîf yine emîrûñ ḡuzûrına gelüp eyitdi: ey ḡudâvend sen baña ḡayf etdüñ zîrâ beni on altunla bu buḡ‘adan giderdüñ.

Şimdi ben bir *انجا که رفته ام راضی اند که بیست دینار می دهند که بجای دیگر روم قبول نمی کنم*
ḡayrı yere daḡi gitmek içün yigirmi altun virmeḡe râzîlardur⁹⁵⁰ ben ḡabûl itmezim.

Emîr ḡande idüp eyitdi: zinhâr *امیر بخندید و گفت زنهار نستانی که به پنجاه دینار هم راضی شوند*
ḡabûl itme ki anlar saña elli dînar virmeḡe bile râzî olurlar. Beyt:

به تیشه کس نخرآشد زروی خارا گل
چنانکه بانک درشت تو می خراشد دل

Senüñ nâ-sâz âvâzuñ ehl-i dilüñ ḡöñlini tırmaladuḡı bir kimse (250^b) tîşe ile seng-i ḡârânuñ yüzinden balçığı ḡazımaḡdan ziyâdedür ya‘nî senüñ şadâ-yı dil-ḡırâşuñ ḡalbe keder ile te‘şîri tîşenüñ ḡârâya te‘şîrinden ziyâdedür. *Tîşe* tâ-i müşennât-i meksûre ve şîn-i mu‘ceme ile keser ü külünk dirler.

⁹⁴⁹ yere (K): yerde (HP), (HM)

⁹⁵⁰ râzîlardur (K), (HP): râzî olurlar (HM)

ḤİKĀYET: *ناخوش او آزی بیانک بلند قرآن می خواند* Bir nā-sāz ü bed-āvāz bülend şadā ile yukarı perdeden Qurʾān oqur idi. *صاحب دلی برو بگذشت و گفت ترا مشاھرہ چندست* Bir ehl-i dil ve şāhib-i mezāk ittifaқан ol maḥalden geçüp eyitdi: ayda ne miqdār vazīfeñ vardur. Zann-ı gālib budur ki şāhib-i dilden murād Ḥazret-i şeyḫ quddise sırrıhu kendüler ola⁹⁵¹. *گفت هیچ* Herif eyitdi: hiçbir aqçe vazifem yoқdur.

دهی Şāhib-i dil eyitdi: çünkü vazifēñ yoқdur niçün kendüñe böyle⁹⁵² zaḥmet virürsin⁹⁵³ ve cefā çekersin.

میخوانم Herif eyitdi: Allāh için oқurım. *گفت از بهر خدا مخوان* Şāhib-i dil⁹⁵⁴ luṭf taʿbir idüp Allāh için oқuma didi. Beyt: *قرآن بدین نمط خوانی* Qurʾān-ı ʿazīmi eger sen⁹⁵⁵ bu üslūbla⁹⁵⁶ oқuyasın. *Nemat* nūnuñ ve mīmūñ fethleri ile üslūb ü nesāq maʿnāsınadır. *ببری رونق مسلمانی* İslāmuñ revnaқını izāle vü şikest idersin. *Biberi* evvelki bānuñ zammı ve ikinci bānuñ fethiyledür. *Müselmāni*ʿde yā maşdariyyedür⁹⁵⁷. *Revnaқ* ḥüsn ü leṭāfet maʿnāsınadır.

Ḥikāye: Bir naşrāniyye mescide qarīb yerde olurmış⁹⁵⁸ ittifaқан ol mescidūñ ḥōş-āvāz bir müʿezzini vefāt idüp yerine bir gāyet nā-sāz müʿezzin gelmiş ol naşrāniyye her gün bu yeñi müʿezzine vazīfe taʿyīn idüp küllī riʿāyetler idermiş. Bir gün müʿezzin ḥāce ʿacūze ye suʿāl itmiş ki ne sebebden baña bu deñlü riʿāyet idersin. ʿAcūze eyitmiş: aşlı budur ki senden evvel olan müʿezzin ezān oқudıqca (251^a) oğlancıgum taşra çıқup şevқ ü zevқle istimāʿ idüp İslāma meyl ü rağbet gösterirdi ol cihetden gāyet bī-ḥuzūr idüm şimdi sen gelelden berü her ezān oқudıqca oğlancıgum remīde olup taşradan kaçup içerü girür ve müselmānlıқdan nefret ü kerāhet izhār

⁹⁵¹ Ḥazret-i şeyḫ quddise sırrıhu kendüler ola (K): Ḥazret-i şeyḫūñ kendüdür (HP): şeyḫ kendüdür (HM)

⁹⁵² böyle (K), (HP): bu kadar (HM)

⁹⁵³ virürsin (K): virüp(HP), (HM)

⁹⁵⁴ şāhib-i dil (K), (HP): şāhib (HM)

⁹⁵⁵ sen (K), (HP): - (HM)

⁹⁵⁶ üslūbla (K), (HP): üslūb üzre (HM)

⁹⁵⁷ maşdariyyedür (K), (HP): maşdariyye içündür (HM)

⁹⁵⁸ olurmış: olur imiş

idüp diñlemez oldu⁹⁵⁹ bu ecilden saña ri‘āyet iderin ve bed-āvāzuñ İslāmdan nefret itmege bā‘ iş olduğıçün seni severin.

BĀB-I PENCOM: DER-‘IŞK Ü CŪVĀNĪ باب پنجم در عشق و جوانی

HİKĀYET:

حسن میمندی را گفتند سلطان محمود چندین بنده صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانند چه گونه آست که با هیچ یکی از ایشان میلی و محبتی ندارد چنانکه با آریاز آورآ زیاده حسن نیست

Sultān Maḥmūduñ vezīri olan Ḥasan-i Meymendiye su’āl itdiler ki padişahuñ bu deñlü şāhib-i cemāl bendeleri vardur ki her biri bī-naẓīr-i ‘ālemdür sebeb nedür ki ḥāş Ayāza olan meyl ü maḥabbeti bunlardan hiç birine yoğdur ḥālā ki anuñ ḥüsnü ğayrılardan ziyāde degüldür. *Cevāb virüp didi ki: her nesne ki dilde cāy-gīr ola çeşmde ḥüb ve nazarda mergüb görünür. Ḥāşılı güzel oldur ki anı sevdi gönül meşhūr meşeldür; gönül kimi severse güzel oldur. Fürūd lafzı cemī‘-i nūsaḥda dālladur dālsız olsa *nikū* lafzına muvāfiğ olurdu. Şi‘ r:*

Her kimse ki padişahuñ aña irādet ü maḥabbeti ola.

*Ol kimsenüñ farazā cümle kārı bedter ve cemī‘-i ef‘ālī münkir olsa da elbette muğteẓā-yı maḥabbet üzre mağbūl olur ya‘ nī وَيُصِمُّ نَىٰ حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ نَىٰ*⁹⁶⁰

*ve ol kimseyi ki pādīşāh redd eyleye. Ol ḥānedāndan ve ḥayl ü ḥışm kısmından hiçbir kimse (251^b) aña iltifāt ü nüvāziş itmeyüp nazardan dūr ü mehcūr iderler merdūd-i pādīşāh olanuñ ḥālī ma‘lūmdur. Ba‘z-ı nūsaḥda bilā-vāv izāfetle *ez-ḥayl-i ḥāne* vāqī‘ olmuşdur mağşūd ehl-i ḥāne ve sükkān-ı āsitānedür. Kıt‘ a:*

کسی بدیده انکار اگر نگاه کند

نشان صورت یوسف دهد بناخوبی

Bir kimse ki Ḥāzret-i Yūsufuñ cemāl-i bākemāline çeşm-i inkārıla nazār eyleye su’āl itdüklerinde Yūsufuñ şūretini çirkinlik ile nişān virür ya‘ nī güzel degül idi deyü ḥaber virür. *Nişān-ı sūret-i Yūsuf* izāfetledür *dihed* lafzınuñ mef‘ül-i muğaddemidür

⁹⁵⁹ ızhār diñlemez oldu (K), (HP): ızhār ider oldu (HM)

⁹⁶⁰ Hadīs-i Şerīf: “Bir şeye karşı sevgin seni kör ve sağır eder (de onun eksiklerini görmez, kusurlarını işitmez olursun)”

şūret-i yūsuf-rā be-nā-ḥubī nişān dihed taqđirindedür *وگر بچشم ارادت نظر کنی در دیو* ve eger dīve çeşm-i irādet ve ‘ayn-ı rızā ile nazār etseñ *ایت فرشته ایت نماید بچشم کروی* ol dīv-i recīm senüñ çeşmüne firişte-i kerrübī görünür. *Çeşm* mīmüñ sükūnyıladur *be-çeşmet ferişte-i kerrübī nümāyed* taqđirindedür. Ba‘zılar *ferişte’ nümāyed tü-rā eger çeşm-i kerrübī dāred* taqđirinde tutup kerrübī gözlü bir ferişte görünür saña deyi ma‘nā virmişler evvelki ma‘nā rāciḥ olduğu vāzıḥdur. *Nümāyed* fi‘l-i muzāri‘ mechūldür. *Kerrübī* rānuñ taḥfīfi iledür bu maḥalde zarūret-i vezniçündür⁹⁶¹ müşedded okınur.

⁹⁶² Ba‘z-ı nüsaḥda *nazar koned* ve *ferişte’iş* vāki‘ olmuşdur⁹⁶³ zamir-i *koned* ve zamir-i *şin kesī*’ye rāci‘dür evvelki nüsaḥda ğaybetden ḥiṭāba intikāl olup şan‘at-ı iltifātı müştēmil olduğu cihetden ruḥānı muḥtāc-ı beyān degūldür.

HİKĀYET: *گویند خواجه را بنده نادرالحسن بود* Hikāyet iderler ki bir devletlünün nādirü’l-ḥüsn ya‘nī ḥüsn ü cemālde müselleḥ ve bī-naẓır-i ‘ālem bir ğulāmı var idi. *Nādirü’l-ḥüsn* ḥasenü’l-veḥ ḳabilindendür izāfet bi-ma‘nā fī olup *nādir fi’l-ḥüsn* taqđirinde (252^a) olmaḥ daḥi cā’izdür be-her taqđir ḥüsnde aḳrānı nādir dimekdür mübālağa taṛiḳiyle ‘ademden kināyet olmaḥ maḳāma evfaḳ olmaḥdur⁹⁶⁴

و باوی بر سبیل مودت و دیانت نظری داشت ve ḥ‘ācenüñ ol ğulāma maḥabbet ü diyānet yolından şafa nazārı var idi ya‘nī aña ta‘alluḳı şēhvānī ve ta‘aşşuḳ-i nefsanī degūl idi.

با یکی از دوستان گفت دریغ اگر این بنده من با چنین حسن و شمانلی که دارد زبان دراز و بی ادب نبود Ḥ‘āce aḥbābdan birine eyitdi: dirīḡ ü ḥayf ki bu ğulām bu deñlü ḥüsn ü şemā’il ile nolaydı taḫvīl-ı lisān ve bī-edeb ü bed-zebān olmayaydı. *Zebān-dirāz* aşlında dirāz-ı zebāndur ḥasenü’l-veḥ terkibi gibidür tertīb-i ta‘bīr taḡyīr olinup zebān-dirāz

⁹⁶¹ vezniçündür (K): vezniçün (HP), (HM)

⁹⁶² “Şöyle izah etmiştir: *Kerrübī* rā’nın taḥfīfi ile Allāh’a en yakın melektir sözün sonu”

⁹⁶³ olmuşdur (K), (HP): olmuş (HM)

⁹⁶⁴ evfaḳ olmaḥdur (K): evfaḳdur (HP), (HM)

olmuşdur bu maḳūle terākībe vaşf-i terkībī diyenler aşlını bilmemişlerdür vaşf-i terkībīnün bir cüz'ü ve emr şīḡası⁹⁶⁵ olmaḳ lāzımdur. فتدبّر

گفت ای برادر چون اقرار دوستی کردی توقع خدمت مدار Ol kimse eyitdi: ey birāder çünki dostlık ikrārın eyledün ya' nī çünki 'āşıklığı muḳarrer etdün⁹⁶⁶ min-ba' d andan ḥıdmet tevaḳḳu' itme ve teklīf-i ḥıdemāt itdügünde muḫālefet idüp bī-edebāne kelimāt itdügine bī-ḥuzūr olma dimekdür. İkrār'ı i'tirāf ma'nāsına ḥaml itmek ba'iddür. Zirā ki 'āşıklık ve ma'şūklık ortaya geldükde mālikiyyet ve memlūkiyyet ber-ṭaraf olup belki emir ber-'aks olur.

Niçe şāhı eyd-i bedr-i 'ışık bende

Düşürmişdür niçe āzādı bende

Bilinmez hiç ne ḥāşşiyet ne sırdur

Ki yanında gedā vü şāh birdür

Қıt' a:

خواجه باینده پری رخسار

چون درآید ببازی و خنده

Ḥ'āce çünki şāhib-i cemāl ḳulı ile oynayup gülmege başlaya.

چه عجب کر چو خواجه ناز کند

وین کشد بار ناز چون بنده

(252^b) Ḳul efendi gibi nazlanup ve efendi daḫi bende mişāl yār-ı nāza taḥammül etse 'aceb degüldür. V'm lafzı ḥ'āce'ye işāretdür.

ḤİKĀYET: پارسی را دیدم بمحبت شخصی گرفتار Bir şālih kimseyi gördüm bir şaḫşuñ maḥabbetine giriftār olmuş ya' nī bir dil-ber sevmiş و رازش از پرده برملا افتاده ve anūñ rāzı perde-i ḥafādan melāya düşmiş idi ya' nī sırr-ı 'ışkı fāş ve derd-i derūnı āşikār olmuş idi. Melā mīmūñ fetḫi ve lāmuñ taḫfīfi ile tenhā ma'nāsına olan ḥalā'nuñ zıddıdır. چندانکه ملامت دیدی و غرامت کشیدی Ḥalkḫdan her ne deñlü ki melāmet görür ve

⁹⁶⁵ emr şīḡası (K) : şīḡa-i emr (HM), (HP)

⁹⁶⁶ etdün (K), (HP): eyledün (HM)

ğarāmet ü ‘azāb çekerdi⁹⁶⁷ ba‘zılar ḥabīb ü raqībden cefā görmege ḥaml itmişler kıt‘a-i ātiyye ancak dil-ber cefāsına ḥaml itmege evfağdur. *Ğarāmet* bu maḥalde ‘azāb ma‘nāsınadır. *ترک تصابی نکردی* Terk-i ‘ışq itmez idi. *Tesābī* ‘ışq ü meyl ü maḥabbet ma‘nāsınadır meyl ma‘nāsına olan *şabvet* lafzından tefā‘ üldür. *و کفتی* Daḥi dir idi. Kıt‘a: *دست ز دامنم ز کونه نکنم* Dāmenüñden desti kūteh itmezim dimek ‘ışquñdan el çekmezin ve maḥabbetüñi terk itmezim demekden kināyetdür.

ور خود بزنی بتیغ تیزم Eger beni tīg-i tīz ile ya‘nī seyf-i şārim ile urursañ da muḥaşşal öldürseñ ‘ışquñı terk itmezim. *Tīz* bu maḥalde kesre-i mechūle ile keskin dimekdür kesre-i ma‘rūfe ile zārta ma‘nāsınadır. *بعد از تو ملاند و ملجام نیست* Senden şoñra benim melāz ü melce‘üm yoğdur bu‘diyyetden murād zemāniyye degüldür şeref rütebi mağşūd olup senden ğayrı dimekdür. Ba‘z-ı nūsağda *ğayr ez-tū* vāqı‘ olmuşdur. *Melce*’ ve *melāz* şıgıncak yer dimekdür zahīrem ve mesnedüm dimekdür.

هم در تو گریزم ار گریزم Kaçsam yine saña kaçarım ya‘nī başuma bir ḥāl gelse yine saña ilticā iderin senden özge penāhum yoğdur. *Der* bu maḥalde bā-i ilşāk ma‘nāsınadır.

شهری ملامتش کردم و گفتم (253^a) عقل نفیست را چه رسید که نفس حسیس غالب آمد Şeyḫ Sa‘dī eydür ki: ol ‘āşık-ı pārsāya bir kerre nuşḫ ü pend yüzinden melāmet idüp didüm ki ‘aql-i nefīsüñe ve pāk-i iz‘ānuña ne ḥāl oldı ki ve ne āfet irişdi ki nefis-i ḥasīsüñ ‘aqluña ğālib oldı. Pārsāya münāsib olan budur ki rüḥāniyyeti nefsāniyyetine ğālib olup şehvet belāsına giriftār olmaya ve ḥalvet-ḥāne-i ḳalbī ve maḥabbetullāh ile memlū olup māsivā ta‘alluḳı anda yer bulmaya. *Nefs-i hasīset* tā-i ḥiṭāb ile irād olunmaduğı luṭf ü te‘dībden ḥālī degüldür. *فکرته زمانی بفکرته فرو رفت و گفت* *Fikret*’deki tā nefis-i kelimedendür ya‘nī ‘azīz bir zamān fikre ṭalup eyitdi. Nazm:

هرکجا سلطان عشق آمد نماند

قوت بازوی تقوی را محل

Her yere ki sulṭān-ı ‘ışq istilā vü ğalebe eyleye zühd ü taḳvānuñ kuvvet-i bāzūsına yer ḳalmaz.

⁹⁶⁷ ‘azāb çekerdi (K): ‘azāb çeker idi (HM), (HP)

پاک دامن چون زید بیچاره

او فتاده تا کریبان درو حل

Bir ‘āşıq-ı bî-çāre ki boğazına dek balçığa düşmüş ola nice pāk-dāmen olur. *Cūn* keyfe ma‘ nāsınadır. *Ziyed* kesr-i zā ve feth-i yā ile zīstenden muzāri‘ dūr fā‘ ili *bî-çāre*’dür. *Vahal* vāvun ve hā-i mühmelenün fethleriyle balçık dimekdür. *Üftāde* vāvla üftāde gibi lügatdur.

ḤİKĀYET: *یکی دل از دست رفته بود و ترک جان گفته* Bir kimsenün gönli elinden gitmiş ve terk-i cān itmiş idi ya‘ nī bî-iḥtiyār ‘ışka giriftār olup ma‘ şūkuñ yolında bezl-i cān itmege rızā virmiş idi.

Cānlar fedā maḥabbet-i cānāna sır degül

Erbāb-ı ‘ışka terk-i ser itmek hüner degül

و مطمح نظر او جای خطرناک و ورطه هلاک ve maḥmaḥ-ı nazarı ya‘ nī ‘alāqa vü ta‘ aşşuq itdüğü varṭa-i helāk ve cāy-i ḥaṭarnāk idi zīrā ma‘ şūkı şehzāde idi anlara izḥār-ı ‘ışk itmek cān ü başdan geçmekdür. ⁹⁶⁸ *و فی القاموس الورطة کل امر يعسر النجات منه* *varta* ya‘ nī *varta* şol emr-i müşkildür ki (253^b) andan ḥalās olmaḡ ‘asir olup be-her taḡdīr helāka mü‘eddī ola izāfet bi-ma‘ ne’l-lāmdur sebab-i mü‘eşşirün eşer-i müsebbibe izāfeti ḳabīlindendür. *Muhtār-ı şihāh*’da: *الورطة الهلاك* dimişdür bu taḡdīrce izāfet-i beyāniyye olur. *او آید که بکام او آید* Ol loḡma degül idi ki aḡza gelmek ya‘ nī aña destres bulmaḡ mutaşavver olaydı *که در دام افتد* ol mürğ degül idi ki dāme düşüp şayd ü şikār olmaḡ müyesser olaydı. Beyt: *جو در چشم شاهد نیاید زرت* Senün altunuñ ki cüvānuñ gözine görünmeye ya‘ nī sīm ü zer ile şayd olunmaḡ ihtimāli olmaya. *Şāhed* maḥbūb ma‘ nāsınadır ma‘ şūḡ cemī‘-i zemānda ḳalb-i ‘āşıḡda ḥāzır olmaḡla bu ıtlāḡ şāyi‘ olmışdur. *ز و خاک یکسان نماید برت* Yanuñda sīm ü zer ḥāke berāber görünür vişāle sebab olmağuçün.

ازین خيال محال تجنب کن Yārān aña naşihāt tariḡıyla didiler ki bu ḥayāl-i muḥālden tecennüb ü ihtirāz eyle.

⁹⁶⁸ “Kāmūs’ta; *varta* hayatta kalmayı zorlaştıran her şey”

که خلقی بدین هوس که تو داری اسیرند و پای در زنجیر
Zirā senūñ bu mübtelā olduġuñ ‘ışķa
bir alay kimse daġi esīr ü giriftār olup ayaķları zencīredür. Meşnevī:

Ger kese başuñ ol sevdādan el çek

Elüñle toġrama ķanuña ekmek

Ṭarīķ-i ‘ışķ-bāzīden güzār kıl

Şaķın şeh-zāde hışmından hāzer kıl

Ki ķande bende ķande şāh-ı ‘ālem

Ya ķande zerre ķande mihr-i a‘ zām

Neden düşdüñ bu girdāb-ı belāya

Seni kim yeltdi bu olmaz hevāya

Ķoma kendü elüñle başuña hāķ

Ĥayātuñ cāmesini eyleme ķāk

Ĥafī olmaya ki bu mevzi‘ beyāna muhtācdur. Ba‘ z-ı şurrāh *pāy der-zencīr* ‘ibāretini
ḥaķīķate ḥaml itmeyüp ‘azīm-i ibtilādan ve ḳavī meşāķķatden kināyetdür dimişler
ammā mücerred bu mertebe bā‘ iş-i tecennüb olmazdur. Kelāmda muķaddeme-i
maṭviyye mülāḥāza idüp anlar ne ḥāşıl itdiler ve ne belālar çekdiler demek ola
maķāma mülāyim bir ma‘ nā mülāḥāza itmek lāzımdur siyāķ-ı kelām ve muķtezā-yı
maķām (254^a) daġi budur yaḥūd niķe sencileyin üftāde vardur kimseye andan fā‘ide
yoķdur demek ola egerçi bu ma‘ nā siyāķ-ı kelāma mülāyim degüldür. Ba‘ z-ı erbāb-ı
ṭab‘ ḥaķīķate ḥaml idüp ‘uķūbet ma‘ nāsı maķşūddur didiler⁹⁶⁹. Bu taķdīrce maṭvī
mülāḥāza itmege⁹⁷⁰ ḥācet olmaz. فتدبر

بنالید و گفت Bīcāre ‘āşıķ bu sözi işitdükde nāle vü zārī idüp eyitdi.

Ķıṭ‘ a: *دوستان گو نصیحتم مکنید* Ey dostlar baña naşīḥat eylemeñüz. *Gū* kāf-ı fārisī ile
te‘kīd içündür ba‘ zılar muķḥām ve zā‘iddür dimişler ve ba‘ zılar *dūstān-rā* taķdīrinde
ṭutmuşlar ya‘ nī dostlara söyle baña naşīḥat itmesünler demek murād olur nehy-i ḥāzır
emr-i ḥāzırdan şoñra vāķi‘ olsa nehy-i ġā‘ib ma‘ nāsı murād olur tevcīh-i evvel rāciḥ

⁹⁶⁹ didiler (K), (HP): dimişler (HM)

⁹⁷⁰ itmege (K), (HP): itmek (HM)

olduğı vāzıhdur zīrā *dūstān-rā* taqđirinde olıcağ münāsib olan emr-i gā'ib ŧıđasıyla *mekonād* demek idi. فتدبر

Zīrā benüm dide-i dil ü cānum maħbūbuñ irādeti üzredür ya' nī anuñ irādesine nigerānum helākuma kaşd iderse canuma minnetdür. *İrādet* lafzı fa' iline muzaftur ba' zılar mef' üle muzāf tıttup ŧerħinde فإلأرادة قدیری بائارها⁹⁷¹

deyü ta' bīr itmişler ya' nī ħünki aña irādet ü ta' alluğum vardır lāzım olan budur ki da' vāya ma' nā ve 'āşıka nişān feħvāsınca āşār-ı ta' alluğum zāhir ü nümāyān ve gerħekden 'āşık olduğum ħalk-ı cihāna 'ayān ola.

جنک جویان بزور بازو و گفت

دشمنانرا کشند و خوبان دوست

Ceng-cū bahādırlar ve tünd-ħū dil-āverler zūr-ı bāzū ve kuvvet-i ketf ile düşmenlerin helāk iderler ammā cüvānlar kendülerin cāndan seven 'āşıkların ħatlı iderler. Mısrā' : Ezeli böyledür āyīn-i sipihr-i ħaddār

Ketf feraħ ü meyl ü ħabl vezni üzre yağrın ma' nāsınadır.

Helāk olmağ endiŧesiyle ve bīm-i cānla 'āşık-ı cānāndan gönül ħaldurmađ ve el (254^b) ħekmek maħabbet ü vefāya lā'ik ve ħā'ide-i 'ışk ü velāya muvāfiđ degüldür. Lafz-ı *şart* fāriside lā'ik⁹⁷² ma' nāsınadır dimişler lāzım degüldür kendü ma' nāsına olmağ cā'izdür ħilāfı ŧartdır demek murāddur. Ĥafī olmaya ki bu mađūle yerlerde müsta' mel olan lafz-ı *şart*'dan murād 'örf-i 'acemde ŧart-ı 'alemīdür ŧart-ı vücdī degüldür ŧart-ı 'alemī budur ki anuñ vücdına 'alem-i meşrūtuñ vücdına 'alem-i müstelzim olan ve intifāsına 'alem-i meşrūtuñ intifāsına 'alem-i müstelzim ola⁹⁷³. فتدبر كذا حقه بعض الالهالی فتدبر⁹⁷⁴ Meşnevī:

Sen mādām ki kendü kayduñda olasın ve rāh-ı 'ışkda cān ü baş ħamın ħekesin. عشق بازی دروغ زن باشی Bu kelāmuñ tevcīhinde iħtilāf itmişlerdür. Ba' zılar *der-ışk-bāzī* taqđirinde tıttup 'ışk-bāzlıkda kezzāb ü lāf-zen olursın dimişler

⁹⁷¹ "Ona arzum ve ilgim vardır."

⁹⁷² lā'ik (K): lāyık (HP), (HM)

⁹⁷³ Ola (K), (HP): - (HM)

⁹⁷⁴ "Bazı ahali böyle düşündü"

ve ba‘zılar ‘*ışk-bāzī*’ lafzı *dürūg-zen* lafzınıñ mef‘ūli olup ‘ışk-bāzlıgı yalan örici olasin dimişler ve ba‘zılar ħarf-i şart taqdīr idüp eger ya‘nī ‘ışk-bāzlık da‘vāsın iderseñ lāf-zen olursın dimişler yañūd ‘*ışk-bāz*’ vaşf-ı terkībī olmayup eger ‘ışk bāzīçesin idersin ol ‘ışk-bāzlıkda kāzib olursın dimişler ve ba‘zılar bā’yı vaħdet tutup yalancı bir ‘aşığ olursın dimişler ve ba‘zılar dimişler ki ihtimāldür ki aşıl nüshada yā olmayup lāf-zen ‘ışk-bāz olursın demek ola bu iki taqdīr üzre *dürūg-zen* lafzı ‘*ışk-bāz*’uñ vaşfı olur ħāşıl-ı ma‘nā ‘ışk ü maħabbet da‘vasın iden cān ü bāş kaydında olmamağ gerekdür.

نازنین را عشق ورزیدن نزیب جان من

مرد میدان بلاکش پادین غوغا نهید

Eger ma‘şūka vuşul müyesser olmazsa da

شرط یاریست درطلب مردن yarlık şartı ve ‘ışk ü maħabbet muḳtezāsı taleb içinde ölmekdür. Beyt: (255^a)

دست از طلب ندارم تا کام من برآید

یا تن رسد به جانان یا جان ز تن برآید⁹⁷⁵

Rubā‘ī: *چونم خیزم چه نمائد بیش ازین تدبیرم* Çünkü bundan ziyāde tedbīrüm ḳalmadı min-ba‘d ḳā’im olurun ya‘nī rāh-ı maħabbette her ne cefā ve miḥnet ü belā varise ḳarşu ṭururun dimekdür ḳıyāmdan murād firār itmeyüp s̄abit-ḳadem olmağdur

همه شمشیر زند یاتیرم ḥaşm şemşīr veyā tīr ile helāke ḳaşd iderse de. Beyt:

Her niçe serd iseñ sen eyā serv-i ḥōş-ḥırām

Ṭurduğ yoluñda ditremege berk-i ter gibi

Ba‘z-ı şurrāḥ *ḥīzem* lafzını ya‘nī vüṣul-i cānāna sa‘y ü iḳdām iderin deyü şerḥ itmiş. *Nemānd* lafzı nūnuñ sūkūmyıladur. *Bīş* bā-i ‘arabīyledür. Ba‘zılar *ḥīzem*⁹⁷⁶ cīm-i fārisī iledür dimişler ya‘nī bundan ziyāde tedbīr itmege benüm ḥiç nesnem ḳalmadı lākin bu‘ddan ḥālī degüldür ḥuşuşan mīmüñ tekerrürü bu ma‘nāya mülāyim degüldür. فتدیر.

⁹⁷⁵Hāfız-ı Şirāzī: “Muradımı almadan vazgeçmem talebimden; ya canım kavuşur canana ya çıkar bedenimden”

⁹⁷⁶ḥīzem (K), (HM): çīzem (HP)

Eger maḥbūbuñ yeñini tutmağa irişürse ya‘nī vişāline destres müyesser olursa. Şartuñ cezāsı maḥzūfdur taqđīr-i kelām febihā ve ni‘met ya‘nī devlet ü sa‘ādetdür dimekdür muḥāverāt-i a‘cāmda ma‘şūka destres bulmağdan āstīn tutmağla⁹⁷⁷ kināyet iderler *ورنه بروم برآستانش میرم* ve illā ya‘nī eger müyesser olmazsa varup eşiginde ölürin bu daḥi ‘āşık nazarında ‘ayn-i vuşlatdur.

Anuñ aḥvāli ile muḳayyed olup görüp gözeden müşfiḳ dostları ve müte‘alliḳatı nuşḥ u pend itdiler

ve *بندش نهادند* ve mecnūn oldı deyü bende çekdiler *نداشت سودی* fā’ide itmedi ve sūdmend olmadı. Beyt: *دردا که طیب صبر میفرماید*: *Derdā vü dirīgā ki ṭabīb beni sūkker*⁹⁷⁸ yemekden men‘ idüp şabr eyle dir. *وین نفس حریص را شکر میباید* Bu ḥariş nefsum ise şeker ārzū ider. (255^b) *المرء لا يزال حریصاً لما منع* Ba‘z-ı şurrāḥ *sabr* bānuñ kesri ile devā-i mürr olan meşhūr *Şabir* olmağa ḥaml itmiş. Be-her taqđīr maḳşūd temşīldür ya‘nī ‘āşıkı ṭaleb-i vişālden men‘ idüp ferāgat eyle demek meşelā ṭabīb ḥasteye istedügin virmeyüp istemeyüp imtinā‘ itdügin emir ü teklīf itmek gibidür. Meşnevī:

*آن شنیدی که شاهی بنهفت
با دل از دست رفته را میگفت*

Ol kışşa mesmū‘ uñ mıdur ki bir cūvān ‘āşık-ı dildāresine tenhāda ve maḥfī dir ki:

تا ترا قدر خویشتن باشد Mādāmki saña kendü ḳadrūñ ola ya‘nī kendü ḳadrūñ ve cānuñ ḳıymetin bilüp mehālikden ḥazer idesin. *چه قدر من باشد* Senūñ nazaruñda benüm ne ḳadrüm ve i‘tibārüm olur. Beyt:

Ey dil dime yāre beni öldürme emān vir

Gerçekden eger ‘āşık iseñ ölmege cān vir

Be-nihoft lafzında bā’-i meftūḥa *der* ma‘nāsınadır zarfiyyet içündür.

پادشاه زاده را که مطمح نظر او بود خیر کردند جوانی بر سر این میدان مداومت نماید خوش طبع و شیرین زبان سخنهاى لطیف و نکتههای غریب از او می شنویم

Ol üftādenūñ maṭmaḥ-ı nazarı ya‘nī ma‘şūḳı ve maḥbūbı ve manzūrı ve maṭlūbı olan

⁹⁷⁷ tutmağla (K) : tutmağ ile (HP), (HM)

⁹⁷⁸ sūkker (K), (HP): şeker (HM)

şehzâdeyi haberdâr idüp didiler ki bir h̄oş-ṭab^ç ve şîrîn-zebân yigit bu meydân başında ve bu ser-i kûyda mülâzemet ve müdâvemet ider ‘âşîkâne laṭîf sözler ve garîb nükteler söyler. *Matmah* lafzı nazâr idecek yer dimekdür.

دردل چنين معلوم مى شود که شوری در سر دارد و سوزی در دل Şöyle fehm olunur ki başında ‘ışk izṭirâbı ve dilinde maḥabbet tâb⁹⁷⁹ u iltihâbı olup ya^çnî bu ortalıkda bir dilrübâya rubûde olmuş ola. *Şûr* bu maḥalde ‘ışk ü sevdâ ve cünûn ma^çnâsınadır ve *sûz* lafzı sũhtenden ism-i maşdardur. *شیدا صفت است* Dîvâne şıfatdur ba^ç’z-ı nüsaḥda *şeydâ-şıfat mî nümâyed* vâki^ç olmuş ba^ç’z-ı nüsaḥda bu ‘ibâret yokdur ḥafî olmaya ki h̄oş-ṭab^ç ve şîrîn-zebân maḥûlesi terkîbler (256^a) ḥasenü’l-vech gibidür vaşf-ı terkîbî degüldür. ⁹⁸⁰ كما توهم بعض الشارحين.

پسر دانست که دل آویخته اوست و این کرد بلا برانگیخته اوست Şehzâde bildi ki kendünün dil-dâdesidür ve ol gerd-i belâ ve ğubâr-ı fitne kendü için koymışdur ya^ç nî ol üftâdenün giriftârlığına sebep kendüdür⁹⁸¹. *مرکب بجانب او راند* Atını ol cānibe sürdi ve ‘âşîkına ṭoĝrı gitdi. *جوان چون دید که شاهزاده بنزد او عزم آمدن دارد بگریست و گفت* ‘Āşîk-ı bîçâre şehzâdenün kendü cānibine teveccühin göricek ağlayup eyitdi. Beyt:

Beni ‘ışkıyla helâk iden yine yanuma geldi.

Beñzer ki kendü küştesine göñli acıyup teraḥḥum itdi.

Şehzâde her çend ki چندان که ملاطفت کرد و پرسیدش که از کجایی و چه نام داری و چه صنعت دانی telatṭuf ve mülâyemet idüp ḥâlin ḥâtrın şorup⁹⁸² ne yerdensin nedür aduñ ve ne kâr üzere sin⁹⁸³ ne şan^ç at bilürsin didi muḥaşşal üftâdesini söyletmekle muḥayyed oldı.

جوان در قعر بحر مودت چنان غریق بود که مجال دم زدن نداشت ‘Āşîk-ı bîçâre bir vechle garîk-i ḳa^ç’r-i baḥr-i maḥabbet⁹⁸⁴ olmuş idi ki ağzın açmaĝa ve söz söylemege ṭâḳat ü mecâlî olmadı. Beyt: *اگر خود هفت سبوع از بر بخوانی* ⁹⁸⁵ واحد من السبعة و *Süb* ç zamm-ı sînle

⁹⁷⁹ tâb (K), (HP): tâbı (HM)

⁹⁸⁰ “Bazı şarihlerin düşündüğü gibi”

⁹⁸¹ sebep kendüdür (K), (HP): kendü sebebdür (HM)

⁹⁸² sorup (K), (HP): sordı (HM)

⁹⁸³ üzere sin (K), (HP): üzere sin didi (HM)

⁹⁸⁴ maḥabbet (K), (HP): meveddet (HM)

⁹⁸⁵ “yedide bir”

ma' nâsınadır Türkîde yedide bir dimekdür nitekim şümn zamm-ı şâ ile sekizde bir dimekdür şülüşden 'uşra varınca böyledür yedi *süb*' demek temâm-ı muşhafdan kinâyet ve cem'-i Qur'ândan 'ibâretdür. Haccâc zamânında kurrâ ve huffâz mecmû' - i Qur'anı otuz cüz'e ve yedi kısma taqsîm itmişlerdür. Türkî lisânda dağı yedi muşhaf didükleri şâyi' dür. Selef-i şâlihînden naql olunur ki bir kimse Qur'an-ı 'azîmi heftede bir kerre hatm idüp cum'a günü evvelinden sûre-i En'âma gelince ve yevm-i sebtde sûre-i En'âmdan sûre-i Yünusa ve yevmü'l-eħadde (256^b) sûre-i Yünusdan sûre-i Tâ-hâ ve yevmü'l-işneynde sûre-i Tâ-hâdan sûre-i 'Ankebûta ve yevm-i şülüşâda sûre-i 'Ankebûtdan sûre-i Zümer ve yevm-i erbi'âda sûre-i Zümerden sûre-i Vâkı'a ve yevmü'l-ħamîsde sûre-i Vâkı'adan âħir-i muşhafâ dek okuyup bu tertîb üzere hatm-i Qur'an idüp du'â itse her ne murâdı var ise ħâceti revâ ola. Ĥâşıl-ı ma'nâ meşelâ temâm-ı Qur'an-ı kerîmi ħıfz idüp ezber okumağa kâdir olsañ da dimekdür. Ba'zılar *süb*' zamm-ı sînle kırâ'at-i seb' den biri murâd olup yedi kırâ'atle okumağa kâdir olsañ dimege ħaml itmişler ve ba'zılar fetħ-i sînle 'aded-i ma'ħüd ma'nâsına yedi kırâ'at murâddur dimişler ya'nî Qur'an-ı 'azîmi e'imme-i seb'anuñ ihtilâfları ħasebince kırâ'at-i seb' üzere meşelâ bir sâ'atde yedi kerre ezber okumağa kâdir olsañ da deyü şerħ itmişler lâkin rivâyet ü dirâyete muvâfiķ degüldür ħuşuşan tevcîh-i aħîr nâmüvecceħ olduğı ħatı zâhirdür فتدبر Ĥulâşa-i kelâm her ne ħadar ħıfzda mâhir ve Qur'an-ı 'azîmi ezber tilâvete kâdir olsañ *چو آشفتی الف بی تی ندانی* 'ışķ u maħabbete giriftâr olduđuñda ħurûf-ı hecâyı bilmez olursın ya'nî hep bildüğüñ unudursın ve bi'l-cümle bîçâre üftâde ma'şûķı olan şehzâdeyi göriceķ 'aklı gidüp ħaşr oldu. *شہزادہ گفتا کہ با من سخن چرا نکویی کہ ماہم از حلقہ درویشانیم بلکہ حلقہ بگوش ایشانیم* Şehzâde eyitdi: niçün bize söylemezsin ve sözümüze cevâb virmezsin biz dağı ħalkâ-i dervîşândan ve zümre-i fuķarâdan olup belki ol tã'ifenüñ bende-i ħalkâ-begüşiyüz. Evvelki *ħalaka* fetħ-i lâmladur ikincisi sükûniyladur ikisi bile ħâ-i mühmeledür. Ba'zılar ikincisi ħâ-i mu'ceme iledür zann idüp ħalať itmişdür evvelkisi zümre ve cem' ma'nâsınadır ikincisi bir müdevver nesnedür ki demürden yağirden olup

bendelige ‘alāmet olmağičün ‘acemde hıdmetkârlaruñ boyunlarına tağarlar memālīk kısmı anuñla ma‘lum olur.

آنکه بقوت استیناس محبوب از میان تلاطم امواج محبت سر برآورد و گفت (257^a) *Telātum* laṭmden müştakdur lāmuñ fethi ve řānuñ sükūniyla řabançe urmağdur⁹⁸⁶. *Emvāc* biribirine teřādūminden kināyetdür. Ke’ennehū biri birlerine laṭme ururlar ya‘nī egerçi bu mertebede ġarīķ-i řa‘r-i baħr-i mevvāc⁹⁸⁷-i ‘ıřķ olmiř idi ki dem-beste ve medhūř olup āřinālīķ itmek degül yek-bār ġüftāre mecāl ü iķtidārı yoğidi lākin ol anda cüvānla fi’l-cümle ħāřıl itdügi muvāneset kuvveti ile ve ittifaķan ol mekānda bir laħza vāřıl olduğı muķārenet bereketi ile telāřum-i emvāc-i maħabbet meyānından bař kaldurup muħařřal biñ belāyla def’-i vaħřet idüp tekellūme mecāl ü řudret bulup eyitdi. Beyt:

عجبت باوجودت که وجود من بماند

تو بگفتن اندر آبی و مرا سخن بماند

Senüñ vücūduñ ile ya‘nī senüñ ħuzūruñda ve saña ittiřāl ü mülākāt⁹⁸⁸ zamānında benüm vücūdum bāķī ķalmaq ve sen ġüftāre geldükde söz söylemege baña řudret ü mecāl olmaq maħall-i ta‘accüb ve emr-i ġarībdür ya‘nī ġāyet ba‘īd ve muħāle řarībdür. Lafz-ı *sūħan* bu maħalde sīnūñ zammı ve ħānuñ fethiyledür ve iki mıřrā‘ uñ mazmūnı ħayyiz-i ‘acebde dāħildür. Ba‘zılar *nemāned* lafızları nūnla muzārī‘-i menfī olmağa ħaml itmiřler ya‘nī senüñ ħuzūruñda benüm vücūdum fānī vü ma‘düm olduğı ve sen ġüftāre geldüğüñde benüm nuřkum řutulduğı emr-i ġarīb ü ħāl-i ‘acībdür⁹⁸⁹ demek ola lākin bā’yla fi’l-i müřbet olmaq rāciħ olduğı vāziħdur.

این بگفت و نعره بزد و جان تسلیم کرد Bu sözi söyleyüp bir na‘ra urdı ve teslīm-i rūħ eyledi. Beyt: *عجب از کشته نباشد بدر خیمه دوست* Dostuñ řadırı řapusunda maķtül olmaqdan ‘aceb olmaz ya‘nī kūy-i cānānda cān virmek ‘aceb degüldür.

⁹⁸⁶ *Telātum* laṭmden müştakdur lāmuñ fethi ve řānuñ sükūniyla řabançe urmağdur (K), (HP): řabançe urmağdur (HM)

⁹⁸⁷ mevvāc (K), (HP): emvāc (HM)

⁹⁸⁸ ittiřāl ü mülākāt (K): mülākāt ve ittiřāl (HP), (HM)

⁹⁸⁹ emr-i ġarīb ü ħāl-i ‘acībdür (K): emr-i ‘acīb ve ħāl-i ġarībdür (HP), (HM)

عجب از زنده که چون جان بدر آورد سلیم ' Aceb budur ki zinde olan kimse ol maḥalden cānını nice şağ ü sālīm qurtarur teslīm itmez. Mıṣrā' :

مردن او چه عجب زیستنش بس عجیبت⁹⁹⁰ Ba' z-ı şurrāḥ ez lafzını *küşte nebāşed* ' ibāretinüñ mecmū' ina dāḥil tutup küşte olmayandan ta' accüb iderin deyü ' arabī lafzla böyle ta' bīr itmiş ya' nī:

انى لمتعجب بمن لايموت فى خيمة الحبيب و ايضا لمتعجب من الحى كيف تخلص روحه فى بابه بالسلامه انتهى
Ya' nī iki nesneden ta' accüb iderin biri kūy-i cānānda teslīm-i cān itmeyüp şağ⁹⁹¹ (257^b) qurtulandan biri daḥi cānını ḥalāş iden zindeden lākin ḥafī degüldür ki lafzūñ bu ma' nāya müsā' adesi olmaduğundan ğayrı bu taqḍīrce iki mıṣrā' uñ mazmūnı bir olup lağv ü müstedrek olur. فافهم *Selīm* sālīm ma' nāsınadır fa' il be-ma' nā-i mef' üldür diyenler ğalaṭ itmişdür.

ḤİKĀYET: *یکی از متعلمان جمال بهجتی داشت* Bir mu' allimüñ şākirdlerinden biri müsteşnā dil-ber idi. *Behcet* lafzı ḥüsn ma' nāsınadır *cemāl* üñ izāfet-i beyāniyyedür. Ba' z-ı nūsahda *cemāl ü behcetī* vāvla vāḳi' olmış.

و معلم از انجا که حسن بشریت است با حسن بشره او میلی داشت Hiss-i beşeriyyet cihetinden ya' nī ṭabī' at-i insāniyye muḳtezāsınca mu' allim-i derdmend ol cüvānuñ ḥüsn-i beşeriyyesine ve leṭāfet-i çehresine mā' il oldı. *Hiss-i beşeriyyet* didüğü hiss-i ḥayvāniden iḥtirāzdur zīrā ḥadd-i zātında ḥüsn ü cemāle ta' alluḳ ve incizāb-i ḥāşşa-i ḥasse-i insānidür hiss-i behāyimde bu ḥāşşa yoḳdur. Ḥuşuşan mu' allim ki ehl-i mezāk ola dil-ber şākirde bi' iḥtiyār ' alāka itmek muḳarrerdür meger behāyim-şıfat bir qaltaban ola ve cüvān daḥi bi' ṭ-ṭab' üstādına meyl ü maḥabbet üzre olduğı muḥaḳḳaḳdur meger Ehrimen ṭabī' at bir nādān ola. Beyt:

Cihānda merdüm-i nādān olursa dürr-i ' aden

Nüfūs-ı zāyi' adandur nüfūs-ı zāyi' adan

Ḥadd-i zātında muḳtezā-yı ' ışḳ u maḥabbet olan ' ulüvv-i himmetüñ taḥşīl-i ma' ārif ve kesb-i fezā' ilde ' aẓīm-i te' şīri olduğı s̄abit ü zāhirdür. *Beşere* çehre ma' nāsınadır.

⁹⁹⁰ "Onun yaşaması, ölmesinden daha şaşırtıcıdır."

⁹⁹¹ şağ (K), (HP): şağ u selāmet (HM)

992 *بمثابتی که غالب اوقات او درین سخن بودی که* Bir mertebede mübtelâ idi ki ekşer-i evkâtda ziyân-ı hâlle belki lisân-ı maqâlle bu efsâne ile tekellüm ve bu terâne ile terennüm idüp dir idi ki. Kıt‘ a:

*نه آنچنان بتو مشغولم ای بهشتی روی
که یاد خویشتم در ضمیر می آید*

Ey bihiştî-liqâ saña öyle mübtelâ degülem ki kendümi⁹⁹³ yâd itmek fikrüm ve hâtıruma gele. Nazm:

Dün u gün fikrüm ü yādum sensin

İki ‘ âlemde murādum sensin

994 *ولقد احسن من قال فی هذا المعنی* (258^a) Beyt:

در تنگنای عکس نقیض خیال یار

995 *ترسم که صورتم ز هیولی جدا شود*

996 *Şi‘ r: و قال الشيخ عمر بن الفارض قدس سرّه العزیز*

فلَمْ تهوني مالم تكن في فانيأ

997 *ولم تَفنى مالم تُجَنلى فيك صورتي*

Bihiştî-rūy ehl-i cennet yüzli dimekdür ya‘ nî ey çehre-i zîbâsı hür u gilmân şekli gibi bî-hemtâ olan dil-ber-i ra‘ nâ

ز دینت نتوانم که دیده بردوزم

وگر بمقابله بینم که تیرمی آید

Senüñ dîdaruñ müşâhedesinden göz yummağa qâdir degülem eger qarşudan atılmış oq gelür görsem de muhaşşal şöyle bî-ihtiyârum ki farazâ helâk olmağı muqarrer

992 Derkenâr: ba‘ z-ı nûsaḥda böyle vâki‘ olmış: *be-meşâbetî ki zecr ü tevbiḥ ki ber küdekân-ı diger kerdî der-ḥaḳ-ı ü revend âştî* ya‘ nî bir mertebede mübtelâ idi ki ğayrı oğlancıkları kaḳduğı ve döğdüğü gibi anı daḥı kaḳıyup döğüp sögmegi cā’iz görmez idi (K), (HP): - (HM)

993 kendümi (K), (HP): kendü (HM)

994 ““Bu manada daha güzelini söylemiştir.”

995 “Sevgilinin hayalini bozan yansımaların sıkıntısında; hayalin yüzümden ayrılacak diye korkarım.”

996 “Şeyḥ Ömer bin Fâriz (sırrı ve hakikati muazzez ve müşerref olsun) demiştir”

997 Şeyḥ Ömer bin Fâriz: “Bende yok olmadan bana aşık olamazsın; suretim sende tecelli etmedikçe bende yok olamazsın.”

bilsem yine senden yüzüm⁹⁹⁸ döndürmege kâdir degülem. Ba'z-ı şurrâh bu emr-i iztîrârî hâlet-i ihtiyâriyye olmak zann idüp: اذالعاشق يرجح مشاهدة المعشوق على كل شئى⁹⁹⁹ kavli ile ta'lîl itmiş ya'nî zîrâ 'âşık ma'sûkuñ müşâhedesini her nesneden tercih ider ve bu beyti mefhûm-i merkûma mülâyim fehm idüp irâd ü inşâ itmiş. Beyt:

دیدنت خوبست اگر خود ساعتیست

پادشاهی گر همه یکدم خوشیست¹⁰⁰⁰

Hafî degüldür ki bu huşûş hadd-i zâtında umûr-ı ihtiyâriyyeden olmaduğundan ğayr-i beyt-i mezbûr ol müdde'aya çendân mülâyim degüldür ve te'emmül-i daķîķa muhtâcdur. *یاری پسر گفت آنچنان که در آدب در رسم اجتهاد میکند*. Bir kerre cüvân üstâdına eyitdi: benüm âdâb dersüme bezl-i maķdûr itdügün gibi

در آدب در آدب نفسم هم نظری فرمای adâb-ı nefsumde daħi nazâr ü ihtimâm buyur.

که در اخلاق ناپسندی می بینی که مرا آن پسندیده نماید Bu t̄arîķle ki meşelâ ahlâķumda bir nâ-pesend ve ğayr-i ma'ķûl nesne göresin ki ol baña maķbûl görine ve ķabâhatini bilmeyem. *بر آنم مطلع کردان تا بتبدیل آن مشغول شوم* Beni aña muṭṭali' ve âġâh eyle tâ ol bed-hulķumı tebdîle meşġûl olam. *İctihâd* bezl ü sa'y¹⁰⁰¹ itmekdür.

ای پسر این سخن از دیگری پرس که آن نظر که مرا با تست جز هنر نمی بینم Mu'allim eyitdi: (258^b) ey püser bu sözi ğayrden su'al eyle benden şorma zîrâ benüm saña olan nazarum ya'nî benüm saña bir vechle 'alâķa ve maḥabbetüm vardur ki hergiz sende zerre ķadar 'ayb ü noķşân görmezsin vücûduñ 'ayn-ı hünerdür. *Қыт'а:*

چشم بداندیش که برکنده باد

عیب نماید هنرش در نظر

Bed-endîşüñ gözi çıķsun anuñ nazârında hüner 'ayb görünür zîrâ a'yün-i inkârla nazâr eyler. *Zamîr-i şîn bed-endîşe râci'dür der-nazareş taķdîrinde berkende bād* cümle-i mu'tarîzadur beddu'âdur fetḥ-i kâf-i 'arabîyle ķazmaķ ma'nâsına olan

⁹⁹⁸ yüzüm (K), (HP): yüz (HM)

⁹⁹⁹ "Aşık, sevgilinin seyrini her şeye tercih eder."

¹⁰⁰⁰ "Sadece bir saat dahi sevgiliyi görmek bütün bir ömür padişah olmaktan iyidir."

¹⁰⁰¹ bezl ü sa'y (K), (HP): bezl sa'y (HM)

kenden lafzından müştakdur ism-i mef'ıldür çıkup kör olmakdan kinâyetdür. Bed-endîş yaramaz fikirlü ve hasûd dimekdür. *Nümāyed* fi'l-i muzāri' mechûldür.

Eger meşelâ ancağ bir hünerüñ ve yetmiş dāne 'aybuñ olsa.

Dostuñ olup saña-şafâ nazār üzre olan be-her tağdîr ol bir hünlerden ğayrısını görmezdür zîrâ çeşm-i irâdetle nazār eyler. ¹⁰⁰² و قيل في هذا المعنى:

Şi'r:

وَعَيْنُ الرضا عَن كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ

¹⁰⁰³ وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدي الْمساوِيا

Heftād zikri mağz tekrîr içündür 'aded-i mu'ayyen mağşûd degûldür.

¹⁰⁰⁴ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً

HİKĀYET: *Hâtırumdadur ki yār-ı 'azîzüm ya' nî 'alāğa itdügüm mağbûbum bir gice ittifākan olduğum menzile çıkagelüp haberüm olmadın kapudan içeri girdi. چنان بی اختیار از جای برآمدم که چراغم باستین گشته شد.* Bî-ihtiyār bir vechle yerümden şıçradum¹⁰⁰⁵ ki astînem ya' nî yeñlerüm çerāğa toğunup söndi. Ba'z-ı nüsağda *ber-āmed* bedeli *ber-cestem* vāqi' olmışdur bi-fethü'l-cîm.

Beyt: *Gice geldi من طيف من جيلو* keşf ider *بطلعته* cemālî nûri ile *الذبحى* zûlmet-i şebi *كجا* Bağtumdan baña 'aceb geldi ya' nî tālî' ümden ta' accüb etdüm ki bu (259^a) devlet şanda peydā oldı. *Şüküften* zamm-ı şînle 'aceblemekdür *şüküft* hāşıl-ı bi'l-maşdaruñ ismidür 'aceb ma' nāsınadur beyt-i mezbûr mülemma' dur vezni bağr-i řavîlûñ ikinci kısmındandır mışrā'-ı evvel şazret-i şeyhüñ bir 'arabî şaşidesindendür mağla' ı budur:

تَعَدَّرَ صمْتُ الواجدين فصاحوا

¹⁰⁰⁶ ومن صاحَ وجدًا ما عليه جناح

¹⁰⁰⁷ و سائر دليل المقبلين صباح: ve bu mışrā' uñ āğiri budur:

¹⁰⁰² "Bu anlamda söylenmiş"

¹⁰⁰³ İmām-ı Şāfi' "Rıza gözü, ayıplara karşı kördür. Kem göz ise çirkinlikleri gösterir."

¹⁰⁰⁴ Kur'ān-ı Kerîm, Tevbe 9/80 "...Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de..."

¹⁰⁰⁵ bî-ihtiyār bir vechle yerümden şıçradum (K), (HP): bî-ihtiyār yerümden bir vechle yerümden şıçradum (HM)

¹⁰⁰⁶ "Vecd halindeki aşığın susması mümkün değil; kim vecd haliyle kusur ederse onun bir günahı yoktur."

Cüvān gelüp oturdı ve baña
‘itāba başlayup didi ki niçün beni gördüğüñ gibi çerāğı söyündürdüñ.

Cevab virüp¹⁰⁰⁸ didüm ki āfitāb tūlū‘ itdi şandum bu
sebebden çerāğı söyündürdüm. Emşāl-i ‘arabīdendür ki اغني الصباح عن الصباح¹⁰⁰⁹
1010 و قيل اطفى المصباح فقد طلع الصباح dirler:

Çün چون گرانی ببیش شمع آید: Ke-zālik zūrefā dimişlerdür ki. Kıt‘a: Çün
bir şaķāl kimse şem‘ öñine gele ya‘nī bir şaķallu ğalīz herīf ki olduğı meclise çıka
gele¹⁰¹¹ خیزش اندر میان جمع بکش hemān bī-tevaķķuf tūrup ol meclisde¹⁰¹² kıatl eyle
emān virme. Zāmīr-i şīn bi-ħasebi’l-ma‘nā *bikūş* lafzınıñ mef‘ūli olmağa zāhib olan
şāriħ işābet itmişdür. Ba‘z-ı şurrāħ bu tevcīhi ķabūl itmeyüp *bikūş* lafzınıñ mef‘ūli
muķadder olmağı iħtiyār idüp ta‘assūf -i ba‘īd ve tekellūf-i ğayr-i sedīd irtikāb
itmişdür.

Eger gelen kimse girān-ı cān olmayup şeker-ħande ve şīrīn-
leb müsteşna cānān¹⁰¹³ ise آستینش بکیر و شمع بکش i söyündür ya‘nī
cüvān olduğı meclisde şem‘ e ħācet yoķdur. Nitekim Ĥāce Ĥāfız Şīrāzī dimişdür¹⁰¹⁴:

کو شمع میارید درین جمع که امشب

1015 در مجلس ماماه رخ دوست تمامست

Bu maħalde *āstīn*’den dāmān murād olmaķ münāsibdür cüvāna destres bulmaķdan
her yerde āstīnin (259^b) tūtmağla ta‘bīr idegelmişlerdür. Nitekim sābıķan

گر دست رسد که آستینش گیرم¹⁰¹⁶ didügi maħalde beyān olunmuşdur. Ba‘z-ı erbāb-ı tūb‘
evvelki *sem*’den murād bīṭarīķi’l-istiħdām *sem*’ cem‘ olan maħbūb olmağı münāsib

¹⁰⁰⁷ “ve bu geliş, ikbal sahiplerinin sabahına delil oldu”

¹⁰⁰⁸ cevap virüp (K), (HP): ben cevap virüp (HM)

¹⁰⁰⁹ “Sabah lambanın yerini aldı”

¹⁰¹⁰ “Sabah oldu lambayı kapat dedi”

¹⁰¹¹ çıka gele (K), (HP): gele (HM)

¹⁰¹² Ol meclisde (K), (HP): - (HM)

¹⁰¹³ cānān (K), (HP): cān (HM)

¹⁰¹⁴ dimişdür (K): dimişlerdür (HP), (HM)

¹⁰¹⁵ Ĥāfız-ı Şīrāzī: “Mum getirmesinler meclisimize bu gece sevgilinin yanağı dolunay gibi parlıyor meclisimizde”

¹⁰¹⁶ Eger sevgilinin eteğini tutmaya elim erişirse”

gördiler ya‘nî ḥabīb-i dil-firībe bî-taḳrīb-i ḳarīb olmak āstīn-i raḳībī bilā-tevaḳḳuf ḳatlı eyle demek ola. *Şeker-ḥande* ve *şīrīn-leb* terkībleri ḥasenü’l-vech ḳabīlindendür vaşf-ı terkībī diyenler ḡalaṭ itmişlerdür ve eger mezkūr girān şeker-ḥande ve şīrīn-leb ise āstīnin tūt ve şem‘i söyündür diyen şāriḥ terzīḳ söylemiş¹⁰¹⁷. Ne girānı bilür imiş ne şeker-ḥande cānānı.

HİKĀYET: *مدتی ندیده بود یکی دوستی را* Bir kimse maḥabbet itdüğü bir cüvānı ittifaḳan bir ḥayli zamān geḳüp görmek müyesser olmuş idi. *گفت کجایی که مشتاقیم* Ol kimse cüvāna eyitdi: bu ḳadar zamān ḳandesin ki cemālūñi görmege müştāḳuz.

ملولی گفت مشتاقی به که ملولی Cüvān eyitdi: müştāḳ olmak yegdür görüp uşanmaḳdan melālet ol ḡama ıtlāḳ olunur ki ṭoḳlıḳdan ḥāşıl ola meşelā tuḫmeye ibtilādan ‘arız olan ḡam gibi. Meşnevī: *دیر آمدی ای نگار سرمست* Geḳ geldüñ ey sermest. *Nigār-ı sermest* aşında mest-i ser idi ḥasenü’l-vech ḳabīlindendür şoñra ḳalb olunmuşdur. Sekrūñ eşeri resde ola ḥavās ü ḳuvāda ziyāde¹⁰¹⁸ mestligi rese nisbet idüp serḫoş ü sermest ıtlāḳ itmek ma‘hūd olmuşdur vaşf-ı terkībī ḳān idenler aşlını bilmemişlerdür. Ba‘zılar *sermest* ‘ālī cenāb ma‘nāsına isti‘māl olunur¹⁰¹⁹ demişler. *دامن ندیم دامن از دست* *dāmenet ezdest zūd nedihīm* taḳdīrindedür ya‘nî dāmenüñi elden tiz ḳomazın¹⁰²⁰ ya‘nî tiz ḳalḳup gitmege ḳomazın zīrā iştīyāḳum ḥadden ziyādedür. *معشوقه که دیر دیر بیند* Ma‘şūḳı ki gec gec göreler. *آخر کم از آن که سیر بیند* Āḫir andan kem midür ki ṭoḳ göreler. İstifhām-ı inkārīdür ya‘nî ‘alā-küllī ḥāl ṭoḳ görmekten kem degüldür taḳdīr-i kelām (260^a) budur ki: *بسیار دیدن که سبب سیر شدن باشد دیر دیر باشتیاق دیدن ازو بهتراست* ya‘nî keşret-i müşāhede ki ṭoyup uşanmaḳa mü‘eddī ola gec gec ḳonuşup iştīyāḳla görmek andan kem degüldür. Bu maḳūle ta‘bīr egerçi¹⁰²¹ bi-ḥasebi’l-lafz mücerred tesviye ma‘nāsını ifāde ider lākin bi-ḥasebi’l-‘orf tafşīl ü terciḫ ma‘nāsına müsta‘meldür. Muḥaşşal çok çok görüp uşanmaḳdan iştīyāḳla ḡāḫ ḡāḫ seyrek görmek rāciḥdür

¹⁰¹⁷ söylemiş (K), (HP): söylemişdür (HM)

¹⁰¹⁸ ziyāde (K), (HP): ziyāde olmaḳla (HM)

¹⁰¹⁹ isti‘māl olunur (K), (HP): isti‘māl olur (HM)

¹⁰²⁰ ḳomazın (K), (HP): ḳomazın dimekdür (HM)

¹⁰²¹ egerçi (K), (HP): gerçi (HM)

dimekdür. *Sîr binend* ‘ibâretinden *binend* ve *sîr* şevend ma‘nâsı murâd olmuştur. Ba‘z-ı fuzâlâ buña zâhib olmuş ki *sîr* lafzı *binend* lafzında olan zamîrden hâl olup tok iken ve görmege toymuş iken göre ve tokla göreler demek ola lâkin be-her taqdîr bu ma‘kâmda bir su‘âl vârid olur ki ‘âşık olan seyr-i cemâle toymak ve uşanmak ihtimâlî hod yokdur pes bu tevcîh nice dürüst olur bu sebebden ba‘z-ı erbâb-ı tab‘ bunı ihtiyâr itdi ki *sîr* lafzı ma‘şûkuñ vaşfı olup keşret-i müşâhede sebebi ile ma‘şûkı kendülerinden toymuş ve uşanmış göreler demek ola. Beyt:

تو اول بار در ياري دليري
ولى بسيار يار زود سيري

Ahâlî-yi a‘câmdan ba‘z-ı ihvân böyle ma‘nâ virdiler ki ma‘şûkayı ki gec gec göreler andan eksük degüldür ki *sîr* göreler demekden murâd andan eksük olmaz ya‘nî gördükce ve ele girdükce toyunca görmekten birisi ile kanâ‘at itmezler ya‘nî egerçi görmege toymak olmazdur lâkin ne hâlse gelmek irâdet ve gitmek icâzet deyü bir müddet şöbet itmedin ve toyunca yüzine bakmadın gitmege komazlar bu taqdîrce beyt-i şânîniñ mazmûnı beyt-i evvelüñ mefhûmunı ta‘lîl ü işbât olur. Ba‘zılar evvelki tevcîh üzre dimişler ki gūyâ beyt-i evvel ‘âşık tarafından ve beyt-i şânî ma‘şûk cānibindendür hafî degüldür ki hadd-i zâtında egerçi beyt-i evvel ‘âşık lisānından şudür itmişdür lâkin bu ma‘halde (260^b) müştākî bihūne melûli müdde‘âsın işbât ü te‘yîd için ma‘şûk tarafından mesûk olmak münāsibdür ya‘nî ‘âşıkdan bu kelâmuñ şudûrî da‘hî ma‘hẓâ seyrin görmekle hâşıl olan iştiyâkdan fâş¹⁰²² olmuştur dimekdür. *Melik-i Zevzen* hikâyesinde *âhir* lafzımuñ taḥkîki geçmiştir. **HİKMET:** *بارفیقان آید* Cüvân ki ‘âşığı şöbetine tenhâ gelmeyüp yanuñca birkaç kimseler uydurup gele *بجفا گردن آمده است* ma‘nâda ‘âşığına cefâ itmege gelmişdür zîrâ vefâ itmek murâdı olsa yaluñuz gelürdi. *Raḳîbân* yerine *refîkân* ta‘bîr itdügünüñ vechi zâhirdür. Hadd-i zâtında cüvâna taḳılup gelenler her ne kadar yâr olsa be-her-hâl ol ma‘halde a‘ğyâr olur ne¹⁰²³ deñlü sebük-rûḥ ise ol eşnâda bâr olur. *بحکم* [*Be-hüküm*]

¹⁰²² fâş (K): nâşî (HP), (HM)

¹⁰²³ ne (K): her ne (HP), (HM)

bānuñ fethi ve mīmüñ sükünüyla elbette ve muḳarrer dimekdür sihr-i ḫelāl ḳabīlindendür mā-ḳabline ve mā-ba‘ dına maşrūf olmaḳ cā’izdür zīrā elbette iki ḫālet bile muḳarrerdür. *مضادّة ياران خالی نباشد از غیرت و مضادّة یاران خالی نباشد* Yārānuñ iḫtilāf ü münāza‘alarından ve ḡayret çekmelerinden ḫālī olmaz. *Ḡayret*’ün ma‘nāsı gönülmekdür. *Muzādda* müfā‘ale bābındandır birbirine zıdd düşüp ‘adāvet peydā olmaḳdur. *Nebāsed* lafzınuñ fā‘ili ḳarīne-i ḫālīyye ile ol maḫaldür ya‘nī dil-ber ki aḡyārla ola be-her taḳdīr ol meclis mükedder olup fitne ve ḡavḡādan ḫālī olmazdur. *Ḡayret* ve *muzādda*’nuñ *yārān*’a izāfeti bi-ma‘nā fīdür yārān meyānında ḫuṣūmet ü ‘adāvet vāḳi‘ olmaḳdan ḫālī olmaz dimekdür yāḫud bi-ma‘ne’l-lāmdür yārānla benüm mābeynümde zıddiyet vāḳi‘ olur dimekdür vech-i ṣānī siyāḳ-ı kelāma evfaḳdur¹⁰²⁴. Ba‘z-ı şurrāḫ *nebāsed*’ün fā‘ilini ma‘şūḳ tūtop ya‘nī ‘āşıḳına muḫālefetden ḫālī olmazdur elbette muḫālefet ider deyü ta‘bīr itmiş nāmüveccehdür. Ba‘z-ı nüşaḫda *be-ḫūkm-i ān ki* vāḳi‘ olmuş ya‘nī ol sebep ile ki ba‘z-ı şurrāḫ bu taḳdīrce māba‘dında olan kelām-ı merbūṭ ü münessaḳ olup nüşa-i evvelī üzre (261*) kelām-ı müstaḳil olup *be-ḫūkm* lafzından munḳaṭı‘ olur dimiş ḫafī degüldür ki nüşa-i evvelī¹⁰²⁵ üzre daḫi *be-ḫūkm* lafzına merbūṭ ü münessaḳ olmaḳ cā’izdür.

Şi‘r: *اذا جئتني في رفقة لتروني* 1026 *كما أشرنا إليه* و ان جئت في صلح فانت محارب

Farazā şulḫ için ya‘nī dostlḳ için geldüñ ise de ma‘nāda muḫāribsin ya‘nī muḫārebe için gelmişsin zīrā ceng ü cidāle sebep olursın yāḫud beni ḡayretle helāk idersin vech-i ṣānī siyāḳ-ı kelāma evfaḳdur¹⁰²⁷. *Muhārib* ism-i fā‘ildür ba‘z-ı şurrāḫ egerçi şulḫ itmege geldüñ ammā sen yine ceng idicisin zīrā muḫālefet idersin deyü ta‘bīr itmiş in-i vaşliyyenüñ ma‘nāsını taşvīrde taḳşīr itmişdür. *كما لا يخفى* ve itdūgi ta‘līl daḫi ‘alīldür. *Rufka* zümre vezni üzre ism-i cem‘dür seferde hemrāḫ olan cemā‘ate iṭlāḳ olunur kesr-i rā ile fırḳa vezni üzre olmaḳ daḫi cā’izdür *fī-rufkatin*

¹⁰²⁴ evfaḳdur (K), (HP): evfaḳ (HM)

¹⁰²⁵ nüşa-i evvelī (K), (HP): nüşa (HM)

¹⁰²⁶ “belirttiğimiz gibi”

¹⁰²⁷ evfaḳdur (K), (HP): muvāfiḳdur (HM)

hâldür *ci`te`nün fâ`ilinden*¹⁰²⁸. Kıt`a: *بیک نفس که برآمیخت یار باغیار* Bir dem ve bir laḥza¹⁰²⁹ ki yār aḡyārla hem-niṣīn ola. *آز ځالدی کی غیبت وجود من بځشد* Az ځaldı ki ḡayret ü ḡamiyyet beni helāk eyleye. Beyt:

شوم قربان بت تدبیر جویی را که پیش من
نمیرم تا ز شادی همره اغیار می آید

Besī nemānd` ibāreti *endekī mānd* mefhūmundan kināyetdür.

بځنده گفت که من شمع جمعم ای سعدی Cüvān bu sözi işidüp ḡande idüp didi ki ey Sa`dī ben ṣem`-i meclisüm ya`nī maḡşūş bir kimsenün dil-beri degülem.

پروانه خویشتن بځشد Pervāne kendüyi yaḡup helāk itdüğinden baña ne ḡam.

HİKĀYET: *یاد دارم که درایام پیشین* Ḥāzret-i şeyḡ kendünün bir ser-güzeştin ḡikāyet idüp ider ki ḡāḡırumdadur ki eyyām-i sālifede

من و دوستی چون دو بادام مغز در پوستی صحبت داشتیم (261^b) Bir dostum ile meşelā bir kışırda iki bādām içi gibi şoḡbet iderdün ya`nī `ālem-i şebābda ve zamān-ı şevḡ u tābda bir cüvānla ülfet ü iḡtilāḡum ve kemāl mertebede ta`alluḡ ü irtibāḡum olup bir ān müfāreḡat itmez idüm. *ناگاه اتفاق سفر افتاد* Nāḡāḡ ol cüvāna sefer itmek vāḡi` oldı. Ba`z-ı şurrāḡ *ittifāk* lafzı sükūnludur dimişler öyle degüldür belki *sefer* lafzına muzāfdur. *پس از مدتی که باز آمد عتاب آغاز کرد که درین مدت قاصدی نفرستادی* Bir müddetden şoñra seferden geldükde baña `itāb idüp didi ki bu ḡadar zamān geḡüp niḡün baña bir kimse ḡöndermedün biri birimizün şıḡḡat ü selāmetümüzi bilüp ḡāḡırumuz cem` ola.

Kāsıd peyk ma`nāsınadır bu maḡalde muḡlaḡā ḡaber ü mektüb ile den kimse murāddur. *بن گفتم دریغ آمدم که دیده قاصد بجمال تو روشن کرد و من محروم* Ben cevāb virüp didüm ki: baña ḡayf geldi ki ḡāşıduñ dīdesi senün cemālün ile rüşen ola ve ben maḡrūm olam. Beyt:

می نوشتم نامه و برنامه می بردم حسد
کو چرا پیش از من مشتاق ببند روی تو¹⁰³⁰

¹⁰²⁸ *Fī-rufḡatin* hâldür *ci`te`nün fâ`ilinden* (K): *Fī-rufḡatin ci`tenün fâ`ilinden* hâldür (HP), (HM)

¹⁰²⁹ laḡza (K), (HP): nefes (HM)

Қыт‘a: *مدہ مرا گو بزبان توبہ مدہ* Ol yār-ı qadīme söyle ki baña dil ile tevbe virmesün ya‘nī beni sevmekden fāriğ ol dimesün ben anuñ söziyle ‘ışk u maḥabbetden el çekmezin. Gūyā ki cūvānuñ baña maḥabbeti olsa k̄āşid gönderürdi deyü zebān-ı ta‘n u melāmet ile ‘itāb itdügini min-ba‘d benüm ‘ışkumdan vāzgel dimege ḥaml idüp bu ma‘nādan tevbe virmekle ta‘bīr eyler. Ba‘zılar *yār-ı dīrīne*‘yi münādā tūtup ey yār-ı qadīm maḥbūbuma söyle bana dil ile tevbe virmesün deyü ma‘nā virmişler ḥilāf-ı zāhirdür. *بودن که مرا توبہ بشمشیر نخواهد* Baña kılıc ile bile tevbe mümkin degüldür ya‘nī başuma kılıc tūtsañ¹⁰³¹ farazā öldürseler de ‘ışkuñı terk eylemez. Mısrā‘: Kūyuñı terk eylemek yoqdur meger öldürdesin¹⁰³²

رشم آید که کسی سیر نظر در تو کند (262^a) Seni tūyunca gören kimseye reşk iderin. *Reşk* bu maḥalde ğayret ü ḥased ma‘nāsınadur muḳtezā-yı ‘ışk ve teḳzā-yı maḥabbet budur. *Sīr nazar* vaşf-ı terkībīdür diyen şāriḥ ğalaṭ itmişdür.

یاز گویم نه که کس سیر نخواهد دیدن Yine dirüm ki ḥasedüm ve reşküñ yoqdur zirā kimse seni tūyunca görmek ihtimālī yoqdur her ne ḳadar cemālūñ seyr etse seyr olmaz.

Beyt:

ز دیدنت نشود سیر چشم من نفسی
گرسنه چشم تراز من ندیده است کسی

Beyt:

Seni görse fenā bulur ‘āşık
Baḳduğınca yine baḳası gelür

Sīr kesre-i mechūle ile toḳ ma‘nāsınadur bunuñ emşālī mevāzı‘ da tūyunca ma‘nāsı maḳşūd olur. Beyt:

یک دم که با توام به سوی من نظر مکن
ام ز خودم بی خبر مکن سیرت ندیده

¹⁰³⁰“(Sevgiliye) mektup yazacak olurum (fakat) senin hasretindeyken benden önce senin yüzünü (mektup) göreceğim diye kıskanırım.”

¹⁰³¹ tūtsañ (K): tūtsalar (HP), (HM)

¹⁰³²Bihīştī: “‘Āşık-ı āvārenūñ giydüm melāmet bürdesin / Kūyuñı terk eylemek yokdur eger öldürdesin”

ḤİKĀYET: *Bir dānişmendi دانشمندی را دیدم بمحبت شخصی گرفتار و راضی ازو بگفتار* görđüm bir kimsenüñ maḥabbetine giriftār ve ‘āşık-ı dīdār olup ancaḡ muşāḥabeti ile ḡāni‘ ü rāzī olmış idi. *چوچ جور فراوان بردی و تحمل بیکران کردی* Çok cevr ü cefā çekerdi ve ḡadden ziyāde taḡammül iderdi.

Bir kerre ol *باری بطریق نصیحتش گفتم دانم که ترا در محبت این منظور علتی و غرض نفسانی نیست* dānişmende naşīḡat ḡariḡıyla didüm ki senüñ bu ma‘şūḡa ta‘aşşuḡ ü ta‘alluḡuñda bir ‘illet ü ḡaraż-ı nefşānī olmaduḡın bilürin *و بنای این موذت بر زلتی نه* ve bu maḥabbetüñ bināsı ve esāsı bir zillet üzre degüldür ya‘nī bilürüz ki ‘ışḡ ü maḥabbetüñ şehvānī¹⁰³³ degüldür. *Bu با وجود این معنی لایق قدر علما نباشد خود را متهم کردن و جور بی ادبان بردن* Bu ma‘nānuñ vüçüdiyla ya‘nī sen böyle pāk-bāz olup ‘iffet üzre bir ‘āşık-ı şādık iken kendüñi müttehim itmeñ ve edebsüzlerüñ cevrini çekmeñ ‘ulemānuñ ḡadrine ve şānına lāyık degüldür ya‘nī ḡaraż-ı nefşāniyyesi olmayan ‘āşık-ı şādık ḡuşūşā ki ehl-i ‘ilm kısmından ola ol maḡüle pāk-nażar ‘āşık-laruñ ḡadr u ḡıymetin bilmeyen terdāmen (262^b) ḡayyizlerüñ ve bī-edeb ü bī-temeyyüzlerin ya‘nī bed-ḡümān-laruñ bīḡüde ḡa‘n ve cefālarına taḡammül gösterüp ḡalḡa sū-i ḡan virüp kendüyi müttehim itmeñ lāyık degüldür zīrā şehvānī nażarı olmayan ol mertebeyi iḡtiyār ü irtikāb itmezdir. Bu maḡalde *bā-vüçü-d-i in ma‘nī*‘ ibāretine *bunuñ birle* deyü ma‘nā viren şāriḡ ḡālibā ma‘nādan ḡaberdār olmamış bu sebebden ḡaḡḡ ta‘bīrde taḡşīr itmiş (Redd-i Sūdī). *Ol گفت ای یار دست عتاب از دامن روزگارم بدار* Ol ‘āşık eyitdi ey yār-ı şādık ‘itāb elini benüm rüzḡarum eteginden çek ya‘nī bu bābda baña āzār ü ‘itāb itme.

کردم که تو گویی اندیشه کردم که بارها درین مصلحت که او سهلتر نماید که ازو صبر برجفای او سهلتر نماید که ازو ü endişe etdüm *صبر بر جفای او سهلتر نماید که ازو* ya‘nī anı terk eylemek belāsına şabr itmekden anuñ cefāsına şabr itmek āsāndur muḡaşşal ne ḡālse cefāya taḡammül mümkindür ammā firāḡa taḡammül mümteni‘dür

و حکما گفته اند دل بر مجاهده نهادن آسانترست که چشم از مشاهده بر گرفتن ve ḡukemā dimişlerdür ki ḡöñli mücāhedeye ḡomaḡ ya‘nī belā-yı ‘ışḡa şabr u taḡammül itmek āsāndur dīdār müşāhedesinden ḡaḡ‘-ı nażar itmek belāsından. Meşnevī:

¹⁰³³ şehvānī(K), (HP): nefşānī (HM)

بد او بسر نشاید برد Ol kimse ki onsuz ‘ömri pâyâne iltmek mümkün olmaya ya‘nî yârına girîz olup andan müfârekte çâre olmaya. Eger bir cefâ iderse taḥammül itmek gerekdür *هر که دل پیش دلبری دارد* ya‘nî her kimse ki bir dil-bere ‘alâka eyleye. *ریش دردست دیگری دارد* Şaḳalını ğayruñ eline virmişdür ya‘nî ‘âşık olanuñ şaḳalı cüvân elinde olur ihtiyârı kendü elinde ḳalmaz.

آهوی پالهنک درگردن Boynında pāleheng olan āhū *ننواند بخویشتن رفتن* ya‘nî kendü ihtiyârı ile istediği yere gitmege ḳādir olmaz pāleheng elinde olan kimse her ḳande sevḳ iderse bi’z-zarûre anda gider lâ-cerem ‘âşık olan kimsenuñ daḫi yuları ve şaḳalı maḥbûb elindedür (263^a) ihtiyârı ile ḫarekete ḳādir degüldür. *Pāleheng* aşda pālāhengdür bu maḫalde yular ve çılbir ma‘nāsınadır. *Pāleheng der-gerden* terkibinin mecmû‘ı *āhū*’nuñ vaşfidur. Bu beyt ba‘z-ı nūsahda yoḳdur.

گفتمش زنهار Zamîr-i şîn yine *dûst*’a râci‘dür ya‘nî bir gün dostdan yine kendüye el-emân didüm ya‘nî ol cefâ-pîşeden yine kendüye şikâyet idüp niçe bir baña cevri ü cefâ idersin didüm. *چند ازان روز کردم استغفار* Ol günden berü niçe kerre istiġfâr eyledüm ve söyledüğüm söze nâdim oldum ya‘nî gerçekten ‘âşık olan ehl-i derd hiç maḥbûbdan emân mı ister deyü kendüme levmi etdüm. Beyt:

Ey dil dime yâre beni öldürme emân vir

Gerçekden eger ‘âşık iseñ ölmege cân vir

Ba‘z-ı nūsahda *rûzî ez-dest-i gofemeş zinhâr vâқи*‘ olmuş ya‘nî *gofem ez-desteş zinhâr* taḳdîrinde olup bir gün maḥbûbuñ elinden emân didüm demek ola yâḫud *ez-dest-i tû* taḳdîrinde olup bir gün maḥbûba senüñ elüñden emân didüm demek ola.

Ba‘z-ı şurrâḫ evvelki nüshayı ihtiyâr idüp bu tevciḫi lafzan ve ma‘nen ğalaḫa ḫaml itmiş ta‘aşşub eylemiş ḫadd-i zâtında bî-vech degüldür. Ba‘z-ı nūsahda *ez-dest gofeneş* nünla vâқи‘ olmuş zamîr-i şîn zihinde ma‘hûd ve dilde müstaḫzar ve mevcûd olan maḥbûba râci‘ olup bir gün dil-bere emân didüğüm sözüñ elinden demek ola.

Ba‘z-ı şurrâḫ bu nüshayı terciḫ ü ihtiyâr idüp şerḫinde dimiş ki meger bir gün cânâna emân elüñden dimiş imiş ol günden beri niçe kerre bu sözden istiġfâr eyledüm ya‘nî

niçün cānāna emān elüñden¹⁰³⁴ didüm deyü peşimān oldum. Ba‘ dehü şāriḥ-i mezbūr *ez-dōst gofemeş* ve *ez-dest gofemeş* nüshalarını zikr idüp dimiş ki ṭab‘ında¹⁰³⁵ zerre miḳdārı istiḳāmeti olan kimse bilür ki ol nüshalar fāsiddür. *انتهى كلامه* Ḥāfi degüldür ki ol nüshalarda fesād zu‘m itmek ṭab‘ında zerre miḳdārı istiḳāmet (263^b) olmamaḳdan nāşidür ve ḥadd-i zātında kendünün muḥtārı olan nüshada itdüğü tevcīḥ üzre taḳdīr-i kelām bir gün cānāna el-emān didügüm sözüñ elinden ol günden berü niçe kerre istiḳfār iderin dimek olur erbāb-ı ṭab‘a rüşendür ki ol sözüñ elinden istiḳfār iderin dimekte çendān ‘ālem yoḳdur. *فتأمل*

نکند دوست زینهار از دوست ‘Āşıḳ ma‘ şūḳdan emān istemezdir.

دل نهادم بر آنچه خاطر اوست Anuñ ḥāṭırı her ne ise ben daḫi anda gönül ḳodum ya‘ nī anı iḥtiyār etdüm ve rāzı oldum. Beyt:

صفای خاطر من در صفای خاطر او

زهر چه هست گذشتم برای خاطر او¹⁰³⁶

گر بلطفم بنزد خود خواند Gerek beni luḫfla kendü ḥuzūrına¹⁰³⁷ da‘ vet etsün.

ور بقهرم براند او داند Gerek beni ḳahrla yanuñdan sürsün kendi bilür benüm yanumda ikisi daḫi berāberdür muḥālefetüm yoḳdur maḳām-ı teslīm ü inḳiyāddayum rızā ve iḥtiyār cānān elindedür. Beyt:

اگر به لطف بخوانی مزید الطافت

وگر به قهر برانی درون ما صافت¹⁰³⁸

Ü dāned lafzı iki şartuñ bile cevābıdur yāḫūd şart-ı şāniye cevāb olup¹⁰³⁹ cevāb-ı mezkūr ḳarinesiyle şart-ı evvelüñ cevābı maḫzūf ola vallāhu ā‘ lem.

ḤİKĀYET: *در عنفوان جوانی چنانکه افتد و دانی* Evā‘il-i ḥālde ve tāzelik ‘āleminde nitekim vāḳi‘ olur ma‘ lūmuñdur ya‘ nī başdan geçmedik nesne yoḳ be-her-ḫāl tāzelik ‘āleminde cüvān sevmemiş kimse¹⁰⁴⁰ olmaz. Mışrā‘: *عجب لازم ایام شبابست*:¹⁰⁴¹

¹⁰³⁴ cānāna emān elüñden (K), (HP): cānāna elüñden emān (HM)

¹⁰³⁵ ṭab‘ında (K), (HP): - (HM)

¹⁰³⁶ “Onun hatırı için her şeye razı olurum; onun gönül huzuru benim gönül huzurumdur.”

¹⁰³⁷ ḥuzūrına (K), (HP): ḥānesine (HM)

¹⁰³⁸ Ḥāfiz-ı Şirāzī: “Eğer lutufla çağırırsan, lutfunun çokluğundandır. Eğer kahrıyla kovarsan, kalbimiz temizdir.”

¹⁰³⁹ olup (K), (HP): olur (HM)

باخوش پسری سری و سری داشتتم Bir hūb dil-ber ile ‘alāka ve maḥabbetüm var idi. Evvelki ser lafzı sīnūñ fetḥi ve rānuñ sükūniyla sevdā ve maḥabbet ma‘nāsınadır. İkinci sirr lafzı sīnūñ kesri ve rānuñ teşdīdi iledür ki cem‘i esrār’dur murād sırr-ı ‘ışk’dur. بحکم آنکه خلقی داشت طیب الادا Ol cüvāna bu sebep ile ‘alāka ve ta‘aşşuk itmiş idüm ki hūb şadāsı ve mergūb edāsı var idi. Halk boğaz ma‘nāsınadır bu maḥalde āvāz murād olmışdur zıkr-i maḥal ve irāde-i hāl qabılindendür. [ve halkı] daḥi ḥüsn-i şūreti ve leṭāfet-i ḥilqati var idi. (264^a) Bunda daḥi dāst lafzı muḥadderdür. کابدر [Ke’l-bedri] māh bedr gibidür. ادا بد [Īzā bedā] kaçan ol bedr-i münir şehābdan yaḥud ufukdan zāhir ü tābān ve lāmi‘ ü nümāyān olsa muḥaşşal ayuñ on dördüne beñzer dimekdür. Halk lafzı bu maḥalde ma‘nā-yı maşdarī ile ḥāşıl olan hey‘et ü eşerden ‘ibāretdür. Meşelā fülān kimse ḥasenü’l-ḥalq ve’l-ḥulq’dur dirler şūreti ve sīreti güzeldür dimekdür bu maḥalde maşdarı kendü ma‘nāsına tıttup lākin maşdar-ı mechūldür diyenler ve maşdar bi-ma‘ne’l-mef‘ül tıttup zāt ma‘nāsınadır diyenler ve mevşūf-ı muḥadder¹⁰⁴² i‘tibār idüp a‘zā-i maḥlūkası güzel idi bedr-i münir gibi diyenler cümlesi murāda vāşıl degüldür. Beyt: آنکه نبات عارضش آب حیات میخورد Ol cüvān ki anuñ ‘arızınuñ nebātı āb-ı ḥayāt içer. Nebāt ki lügatde yerden biten çemendür bu maḥalde ḥatt-ı dil-ber murād olmışdur. Nev-ḥatt olan maḥbūbuñ şaḳalını tāze çemene teşbīh idüp ḥatt-ı sebz iṭlāk olunmaḳ meşhūrdur. ‘Āraz rānuñ fetḥi ve kesri ile şaḳal biten yere iṭlāk olınur şaḳaluñ kendüde daḥi isti‘māl iderler evvelki taḳdīr üzre izāfet-i lāmiyye olur ikinci taḳdīr üzre beyāniyye olup müşebbehün biḥüñ müşebbehe izāfeti qabılinden olur ammā bu maḥalde ma‘nā-yı evvel murād olup teşbīh ṭarīki ile āb-ı ḥayāt iṭlāk olunmaḳ vāzılı ü rāciḥdür. ‘Āraz’a āb ‘iṭlāk olunmaḳ şāyi‘dür ve nebāt-ı ‘āraz’uñ zamīr-i şīn’a izāfeti be-her taḳdīr lāmiyyedür ve zamīr-i şīn ān lafzıyla müşārün ileyh olan maḥbūba rāci‘dür ḥōş

¹⁰⁴⁰ cüvān sevmemiş kimse (K), (HP): cüvān sevmemek (HM)

¹⁰⁴¹ Hāfiz-ı Şirāzī: “Hafız âşıkça, حافظ چه شد ار عاشق و رند است و نظریاز / بس طور عجب لازم ایام شباب است” rinte, güzellere bakmaya düşküne ne var? Gençlik günlerinde yaşanacak garip haller vardır.”

¹⁰⁴² muḥadder (K), (HP): miḥdār (HM)

püser'e rāci' dür diyen sehv itmiş *ki*'ye rāci' dür diyen ğalaṭ idüp *ki* lafzı bu maḥalde rābıta olduĝın bilmemiş.

در شکرش نکه کند هر که نبات میخورد *Seker*'den murād bu maḥalde leb-i dil-berdür *qand-i nebāt* yimek isteyen kimse ol maḥbūbuñ lebine nazār etsün dimekdür cüvānuñ leblerine nazār eyleyen nebāt yemiş gibi telezzüz ider dimekdür. ¹⁰⁴³ وَلَقَدْ أَحْسَنُ مَنْ قَالَ

Beyt:

Şatma ey ḥāce nebāt-ı ḥumeviden bize hiç (264^b)

Leb-i dildār tūrurken şekerüñ ez şuyın iç

Nigeh koned emr-i ğā'ib ma' nāsınadır. Ba'z-ı şurrāḥ muzāri' i kendü ma' nāsına tūtup nebāt yiyen kimse maḥbūbuñ lebine nazār ider zīrā nebātuñ ta' mı ve lezzeti cüvānuñ leblerini añdurur lezzetde münāsebet olduĝiçün dimiş kelāmında ḥalāvet yoĝdur. Ba'zılar daḥi ol maḥbūbuñ lebine nazār eylesün her kim ki şeker yer zīrā lezzetde bir miqdār lebe müşābih olsa olur dimiş. Aşl-ı ma' nāyı çendān zevk itmemiş.

اتفاقا بخلاف طبع ازوی حرکتی دیدم که نه پسندیدم İttifaқан ol cüvāndan ḥilāf-ı maḥbū' bir ḥareket ve bir nā-ma' ḳül vaz' gördüm ki begenmedüm. Bu maḳāmda *be-ḥilāf-ı ṭab'* 'ibāretinüñ şerḥinde *بِه طَبَعُهُ* deyü taḳyīd idüp ve *ṭab'* uma muḥālif deyü şerḥ idenler bī-vech ve bilā-sebeb taḥşīş itmişlerdür münāsib olan 'umūmdur. *كما لا يخفى*

دامن ازو درکشیدم Ya' nī andan müteneffir olup *ḳaṭ'* -ı peyvend etdüm andan el çekdüm diyecek yerde *dāmen ez-ū der-keşīdem* deyü ta' bīr iderler *و مهره مهرش برچیدم* ve anuñ maḥabbet ü ' ışkı boncuĝını divşürdüm dimek *ḳaṭ'* -ı 'alāḳa etdüm ve gönlümi aldüm dimekden kināyetdür¹⁰⁴⁴. *Mühre* zamm-ı mīmle boncuḳ ma' nāsınadır ve *mihre* kesr-i mīmle ' ışkı u maḥabbet ma' nāsınadır. Ba'z-ı nüsaḥda *dāmen ez-ū ber-çīdem* ve

¹⁰⁴³ “Bundan daha güzelini söylemiştir.”

¹⁰⁴⁴ ve anuñ maḥabbet ü ' ışkı boncuĝını divşürdüm dimek *ḳaṭ'* -ı 'alāḳa etdüm ve gönlümi aldüm dimekden kināyetdür (K), (HP): ve anuñ maḥabbet ü ' ışkı boncuĝın divşürdüm dimek *ḳaṭ'* -ı 'alāḳa etdüm dimekden kināyetdür (HM)

mühre-i mihreş der-neverdīdem vāki¹⁰⁴⁵ olmışdur. *Neverdīden* dahi tayy itmek ya[‘] nī divşürmek ma[‘] nāsınadır. *وگفتم* Ol cüvāna didüm. Beyt: *برو هرچه می بایدت پیش گیر*

ya[‘] nī min-ba[‘] d her ne dilerseñ ve ne kār üzre olmak isterseñ öylece eyle ve kendü hevāña tābi[‘] ol ya[‘] nī evvelki gibi senüñle muḳayyed olmazum. Mısrā[‘]: Yüri şimdengirü cānā senüñ sen de benüm ben de *سر ما نداری سر خویش گیر* Çün bizüm sevdāmuzu tutmazsın ya[‘] nī bize tābi[‘] degülsin ve muvāfaḳat itmez ve pendümüz tutmazsın şimdengirü var kendü sevdāñı tut ya[‘] nī kendü ‘ālemüñde ol dimekdür. *Ser*’den murād hevā ve sevdādur zıkr-i maḫal ve irāde-i ḫāl ḳabilindendür. Ba[‘] zılar *ser*’ı baş ma[‘] nāsına (265^a) ḫaml idüp baş tutmaḳ ve baş ḳoşmaḳ muvāfaḳat itmekden ‘ibāretdür dimişler ve ba[‘] zılar *ser* lafzını cānib ma[‘] nāsına tutup bizüm cānibümüzi tutmazsın kendü cānibüñi tut ya[‘] nī kendü kārūña meşḡul ol deyü ta[‘] bīr itmişler ve be-her taḳdīr ḫulāşa-i kelām çün bize tābi[‘] ve muvāfiḳ degülsün ve sözüümüz tutmazsın ve didügümüz üzre olmazsın şimdengirü kendü ‘ālemüñde olup bildügüñ eyle. Beyt:

داری سر ما و گر نه دور از بر ما

ما دوست کشیم و تو نداری سر ما¹⁰⁴⁶ Nazm:

Çünkü sen el çekmedüñ aḡyārla yār olmadan

Çekdüm el şimdengirü saña hevādār olmadan

Bu maḫalde ba[‘] z-ı şurrāḫ bu ḫikāyet şeyḫüñ kendü ser-güzeştidür dimiş ḡālibā maḫla[‘] -ı ḫikāyetde ḫuşūş-ı ‘ibāretden ḡaflet idüp böyle dimişler.

گفت *شنیدمش که می رفت و می گفت* Ḥazret-i şeyḫ eydür: işitdüm ki cüvān benüm kendüden i[‘] rāzımı bildükde bu sözi diyerek giderdi ya[‘] nī ḫaber aldum ki bu sözi söylüyerek giderdi yāḫud diñler idüm ki¹⁰⁴⁷ bu sözi söylüyerek giderdi demek ola. Beyt:

شپیره کر وصل آفتاب نخواهد *Sebpere* ki ‘ arabīde ḫuffāş ve Türkīde yarasa dirler gice uçar gündüz dünyā yüzün görmez bir ḳuşdur ya[‘] nī eger yarasa āfitābuñ vaşlın istemez ise

¹⁰⁴⁵ olmışdur (K), (HP): olmuş (HM)

¹⁰⁴⁶ Ferīdüddīn Attār, Tezkiretü’l-Evliyā: “Bizim dostluḡumuzu istiyor musun aksi halde uzak ol bizden, biz dost katl ederiz, tabii sen de bizi istemezsin!”

¹⁰⁴⁷ ki (K), (HP): - (HM)

ve gün görmekten hazz itmez ise *رونق بازار آفتاب نگاهد* āfitābuñ bāzārīnuñ revnaķı ve leṭāfeti eksilmezdir. Beyt:

Güneşüñ zerre kadar kadrine noķşan gelmez

Eylese nūr-i cihān-tābını huffāş inkār

Nekāhed intikāş ma‘ nāsına olan kāsten lafzından muzāri‘ -i menfidür.

و پریشانی او درمن اثر Bu sözi söyledi ve sefer eyledi *این بگفت و سفر کرد* ve anuñ perişānlığı baña te’sīr eyledi. Ba‘ z-ı şurrāḥ ya‘ nī firāķı baña te’sīr eyledi deyü tefsīr itmişler egerçi huşuş-ı maķāma ve siyāk-ı kelāma muvāfiķ olan bu ma‘ nādur lākin nefsi ‘ibāretten mütebādir olan budur ki bencileyin ‘āşık-ı şādıķdan ayrılmakdan ḥāşıl olan perişānlığı ve elem ü ıztırābla çıkup girdüğü (265^b) baña te’sīr eyledi demek ola. Şi‘r:

فقدت زمان الوصل والمرء جاهل

بقدر لذیذ العیش قبل المصائب

Zamān-ı vaşlı yāvı kıldum kişi meşā’ibe mübtelā olmayınca ‘ıyş ü şafā lezzetinüñ kadrini bilmezdir. Beyt:

Bilmedüm naķd-i vaşlı çaldurdum

Gitdi cānānum elden aldurdum

Ve’l-mer’ü cāhilün cümle-i ḥāliyyedür *bi-ķadri*’de bā *cāhil* lafzına müte‘allıķdır.

Lezīzi’l-‘ayş şıfatuñ mevşūfa izāfeti kabīlindendür. *ķabl* lafzı cāhilüñ zarfıdır.

‘Ayş’den murād bu maḥalde şafā-yı ḥāṭır ile ve gönül ḥōşluğı ile evķāt geçürmekdür muṭlaķ ḥayātla tefsīr iden şāriḥ muķtezā-yı ḥālden gāfil imiş. Beyt:

باز آی و مرا بکش که پیشت مردن

خوشت که پس از تو زندگانی بردن

Yine dönüp gel ve beni öldür zīrā firāķuñla sağ olmakdan öñüñde ölmek yegdür.

Rubā‘ī:

Hicrān sitemi yaman imiş bilmez idüm

Bir laḥza vişāl şükrini kılmaz idüm

Ger bilseydüm ki bunca derd-i dilüm

Billāh ki ölünce senden ayrılmaz idüm

اما شکر و منت باری که Ammā Bārī Te‘ālā hazretine şükr ü minnet ki ba‘z-ı nüsahda ammā be-şükr ü minnet-i Bārī vāki‘ olup ki lafzı sâkıttur hülâşa-i kelâm Hâk te‘ālā hazretinüñ luṭf u keremi ile آمدت از منتهی باز آمد bir müddetden şoñra yine geldi.

و جمال یوسفی بزبان آمده. Ol dāvūdī nefes müteğayyir olmuş.

Yūsufî cemāline ziyān gelmiş leṭāfeti gitmiş ‘ālemi qalmamış. Ba‘z-ı şurrāḥ be-ziyān āmede ‘ibāretin intiqaş ile tefsir itmiş siyāk-ı kelāmdan¹⁰⁴⁸ muḳtezā-yı maḳāmdan gāfil olmuş. Zīrā fi’l-cümle baḳıyye-i ḥüsn ü cemāl olsa ve nev-ḥaṭṭ ve muḥaşşaş ḳabīlinden ‘add olunsa مع نقصانه¹⁰⁴⁹ andan ḳaṭ‘-ı nazar itmek ṭavr-ı ‘uşşāk degüldür ḥuşuşan hazret-i şeyḥüñ zevḳ-ı selīminden gāyet ba‘iddür. *Dāvūdī* ve *Yūsufī*’de olan ya’lar nisbet içündür. و برسیب ز نخدانش چو به گردی نشسته. ve sīb-i zekānı ayva gibi pür-müy olmuş ya‘nī gerd-i rüyini müy-i tamām ihāṭa itmiş dimekdür. Nev-ḥaṭṭ olan (266^a) cüvānuñ şaḳalına ḥaṭṭ-ı sebz ve ḡubār-ı seferceli dirler bu maḥalde ol ma‘nā murād degüldür. فلا تغفل¹⁰⁵⁰

و Hüsni bāzārınüñ revnaḳı şikest bulmuş.

موقع که درکنارش گیرم Benden kendüyi der-kenār itmegi tevaḳḳu‘ idici olduḡı ḥālide ya‘nī benden evvelki gibi kendüyle teḳayyüd idüp mu‘ānaḳa ve der-āḡuş itmek ve gördüğüm gibi¹⁰⁵¹ ṭurup ‘aşıḳāne şarılmaḳ recā ider. کنار گرفتم Ammā ben kenār ṭutdum ya‘nī bir cānibe çekildüm ve kenār çizdüm biḡāne mu‘āmelesin eyledüm Mevlānā Cāmī maḥmūd ismine bir mu‘ammāda dimişdür:

ان بت چو ز دوستی کناری دارد

ما نیز ز دوستی کناری کیریم¹⁰⁵²

Daḥi didüm. Ḳıṭ‘a: آن روز که خط شاهدت بود و گفتم. *Sāhid* ḥaṭṭuñ vaşfidur ḥüb ü laṭif ma‘nāsınadur ḥaṭṭ-ı ḥüb ve riş-i maḥbüb

¹⁰⁴⁸ siyāk-ı kelāmdan (K), (HP): siyāk-ı kelām (HM)

¹⁰⁴⁹ “bir noksanla”

¹⁰⁵⁰ “bunu gözden kaçırma”

¹⁰⁵¹ gibi (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁵² “O sevgili ki sevgisini başka yöne çevirdi; biz dahi sevgisinden uzaklaştık.”

dimekdür *ān vaqt ki tü-rā ḥaṭṭ-ı sebz mergūb būd* taḳdīrindedür bu daḫi cā'izdür ki *ḥaṭṭ-ı şāhid* terkīb-i izāfī ola mecmū'ı tā'ya mużaf ola *tu-rā ḥaṭṭ-ı dil-ber būd* taḳdīrinde ola ya' nī ol zemān ki senūñ ḥaṭṭuñ dil-ber ḥaṭṭı idi demek ola. Ba'z-ı şurrāḥ mevşūfuñ şıfata izāfeti kabīlindendür dimiş kelām-ı lağv idügi zāhirdür be-her taḳdīr maḳşūd nev-ḥaṭṭ cüvān idüñ dimekdür ki 'arab zūrafāsı muḥaşşeş ve rüm nazār-bāzları müzellef ta' bīr iderler. *صاحب نظر از نظر براندی* Şāḫib-nazarı ya' nī 'aşıḳ-ı şādıkı nazardan sürdüñ *yā* ḫiṭāb içündür ḫikāyet için degüldür merḫūm Mevlānā Sürürī

الحكاية يراد به الحكاية dimiş ya' nī şeyḫüñ bu kelāmından murādı cüvānla geçen mā-cerāyı kendüye ḫikāyettür dimekdür *yā* ḫikāyet içündür demek degüldür. Bu kitābı şerḫ şadedinde olan bir aḫmaḳ-gūdan sūḫan-fehm itmeyüp *birāndī yā*'sını ḫikāyet i' tibār itdiler zan idüp bu taḳdīrce fi'l-i müfred-i gā'ib olmaḳ gerekdür bu ise (266^b) terzīkdür deyü i' tirāz itmiş.

وَكَمْ مِنْ غَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا
¹⁰⁵³ وَأَفْتُهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ

امروز پیامدی بصلحش Bugün ol şāḫib-nazar ḫıdmetine şulḫ itmege ya' nī barışmağa ve ḫāṭırın ele almağa geldüñ. *کش فتحه و ضممه برنشاندی* Bir zemānda geldüñ ki ol ḥaṭṭ-ı sebzūñ üzerine fetḫa ve zamme ḫomışsın ya' nī evvel saḫaluñ taze ve ḫafīf idi şimdi etrāf ü cevānibi pür-mūy olup sevād-ı a'zam olmış nitekim meşelā bir ḫaṭ ki i' cāmdan belki nuḳṭadan sāde ve ḫālī iken olan şūretüñ ba'de'l-i' rāb ve'l-i' cām ve'n-nuḳaṭ olan şūretle keşret ve ḫıffet cihetinden tefāvüti beyāna muḫtāc degüldür. Ba'z-ı şurrāḥ böyle tevciḫ itmişler ki ḥaṭṭ-ı nüvīsān¹⁰⁵⁴ ḫiṭṭa-i ā'cām kitāblarında i' cām vaz' itmegi 'ayb 'add iderler. Lā-cerem ḫazret-i şeyḫ daḫi cüvānuñ nev-ḫaṭṭıḫı ḫālını ḥaṭṭ-ı sādeye ve pür-rīş olduḫı zemānı ḥaṭṭ-ı mu'ceme teşbīḫ itmişdür. ḫülāşa-i kelām nev-ḥaṭṭ iken istiḡnā etdüñ gitdüñ şimdi ol leṭāfet gidüp saḫlı saḫallı bir maryol olup çıkaḫgeldüñ mülāyemet ve muvāfaḫat gösterirsın dimekdür kesre zıkr

¹⁰⁵³El-Mütenebbī, “Saḫlam sözleri kötöleyen nice kişiler vardır ki, onların āfetleri hasta anlayışlarından ileri gelir.”

¹⁰⁵⁴ ḥaṭṭ-nüvīsān (K), (HP): nüvīsān (HM)

olunmadığı iktifā kabīlindendir. Ba‘z-ı şurrāh fethadan murād bıyık ve zammeden sivri şaḳal olmaḳ zu‘m itmişler. Ba‘z-ı ezhān-ı ḳāşıra daḫi bu tevcīhde aña muvāfaḳat idüp lâkin ḫazret-i şeyḫüñ ve *ber-sīb-i zenaḫdāneş çü biḫ gerdī nişeste* didüğine münāḳızdur deyü i‘tirāz itmiş¹⁰⁵⁵ ammā ol şaḫşuñ şaḳalı sivri olduḡı bilmezüz ki neden ma‘lūmları olmuştur diğeri şāriḫüñ münāḳızdur deyü i‘tirāz itdüğü daḫi ‘acāyibdendir. *Zamme*’den murād bıyık ve *fetha*’dan murād ġayrısıdır diyen şāriḫüñ kelāmı bī-mezedür ve teşbīhden ḫaberi yoḳ imiş deyü anı redd idüp zammede ve fethada sivri ve toḡruluk i‘tibār idüp gerçekten teşbīh ile muḳayyed olan ma‘tūh ḫod ziyāde mezelik itmişdür. *Nişāndī* ekşer nūşahda nūnladır. Ba‘z-ı nūşahda fā ile *feşāndī* vāḳi‘ olmuş. Ba‘z-ı şurrāh (267^a) anı ihtiyār idüp şimdi ol ḫaṫṫa fetha ve zamme şaḳduñ deyü ta‘bīr itmiş. Meşnevī: *تازه بهارا ورقت زرد شد* Ey nevbahār senüñ varaḳuñ zerd oldı ya‘nī tāzeligüñ geḫdi ve bāḡ-ı ḫüsnüñ evrāḳına ḫazān irişüp şoldı. Elif ḫarf-i nidādur. *دیگ منه کاتش ما سرد شد* Ateş-i ‘ışḳımız evvelki gibi pür-tāb ü iltihāb şanup ta‘alluḳ dīḡini üzerine ḳoma ya‘nī evvelki gibi cüvānlıḳ mu‘āmelesini ḫāṫırdan çıkar ve şīve vü nāza āḡāz itme zīrā ateşimiz şovudı ya‘nī saña meyl ü maḫabbetden bizde eşer ḳalmadı. *Dīḡ* dāluñ kesri ve kāf-ı ‘acemī ile çömlek ma‘nāsınadır ‘arabīsi *ḳıdr*’dur ḳāfuñ kesri ve dāluñ sükūnyıla ḫafī olmaya ki ba‘z-ı şurrāh *āteş-i mā serd şod* ‘ibāretin *انطقت بل* ḳavli ile şerḫ ü tefsīr itmiş ḫafī degüldür ki bürüdet nāruñ ednā mertebesi ḫod elbette inṫıfādan kināyetdür bu taḳdīrce *بل* kelimesiyle īrād itdüğünüñ vechi yoḳdur. *چند خرامی و تکبر کنی* Niçe bir şalınursın ve niçe bir¹⁰⁵⁶ tekebbür edersin. *Ḥırāmī*’de olan yā ḫiṫāb içündür. Ba‘zılar maşdariyye olmaḡı cā’iz görmişler bu taḳdīrce *konī* lafzı ikisine bile ḳayd olup *çend ḫırāmī konī* ve *çend tekebbür konī* taḳdirinde olur lâkin ḫilāf-ı zāhirdür.

¹⁰⁵⁵ i‘tirāz itmiş (K), (HP): i‘tirāz (HM)

¹⁰⁵⁶ niçe bir (K), (HP): - (HM)

دولت پارینه تصور کنی Niçe bir bıldır ki devleti taşavvur idersin ya' nî evvelki gibi dil-ber şanup bize nâz ü istiğna şatarsın. *Pār* bā-i 'acemî ile¹⁰⁵⁷ bıldır dimekdür yā harf-i nisbetdür ve nūnla hā edāt-ı te'kiddür *pārīne* bıldır ki dimekdür.

پیش کسی رو که طلبکار ئست Bir kimsenüñ yanına var ki saña t̄alib ola. *Talebgār* kāf-ı 'acemî ile t̄alib dimekdür *gār* edāt-ı fā' ildür¹⁰⁵⁸ -ci ma' nāsına.

Ol kimseye nâz eyle ki saña müşteri' ola h̄aşılı bizde sen istediğün yok. Kıı' a: سبزه درباغ گفته اند خوشست 'Uqāla dimişlerdür ki bağda sebze h̄oşdur¹⁰⁵⁹ çemenzār olmayan bağda 'ālem yokdur. *Bu sözi söyleyen kimse ma' nādür bunun keyfiyeti ta' b̄ir olunmaz zevke dā'irdür. Dāned* üñ mef' uli mahzūfdur mışrā' -ı evvelün ma'zmūnı murāddur ya' nî: *ānkes ki in sühan güyed mazmūneş-rā mi dāned* taqdirindedür. Bu daği cā'izdür ki h̄azf-i mef' ul i' tibār olunmayup fi' l-i lāzım menzilesine tenzīl kabīlinden ola *فلان يعطى ويمنع* gibi ya' nî bu sözüñ k̄ā'ili merd-i 'ārifdür bilüp söyler dimek ola. Be-her taqdir h̄azret-i şeyh daği ol zümreden idügi mesāk-ı kelāmdan ma' lūmdur. Ba' zılar bu ma' nādan gāfil olup şerhinde dimiş ki bu kelāmuñ ma'zmūnını yine bu sözi söyleyen kimse¹⁰⁶⁰ bilür muşannif aña rāzı degüldür. *انتهى*¹⁰⁶¹ H̄aşā ki muşannif¹⁰⁶² bu söze rāzı ola. Ba' z-ı şurrāh daği böyle zu' m itmiş ki bu sözi söyleyen ya' nî *sebze der-bāg h̄oşest* diyen kimse bilür ki dimekden murād ya' nî *bāg*'dan murād rüy-ı cānāndur ve *sebze*'den h̄aṭṭıdur dimek ola h̄aḫḫā ki bu kimse *қағ'ā* murād ne idüğini fehm itmemiş. Ba' z-ı şurrāh beyt-i şānīnün mecmū' ını *dāned* üñ mef' uli tutmuş ya' nî *sebze der-bāg h̄oşest* diyen kimse bilür ki h̄aṭṭ-ı sebz-i dil-berān dil-i 'uşşākı ziyāde cūyāndur h̄afī degüldür ki bu daği fehmden ba' id bir tevcīhdür¹⁰⁶³ ba' z-ı şurrāh daği *in sühan*'dan

¹⁰⁵⁷ ile (K), (HP): iledür (HM)

¹⁰⁵⁸ fā' ildür (K), (HP): fā' il (HM)

¹⁰⁵⁹ bağda sebze h̄oşdur (K), (HP): sebze bağda hoşdur (HM)

¹⁰⁶⁰ Kimse (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁶¹ *انتهى* (K), (HP): *انتهى* كلامه (HM)

¹⁰⁶² Muşannif (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁶³ ba' id bir tevcīhdür (K), (HP): ba' iddür bu tevcīhden (HM)

murād beyt-i s̄anī olmak zu‘m itmişler ya‘nī mışrā‘-ı evvelden murād ne idüğini beyt-i s̄anīnün mazmūnını söyleyen kimse bilür demek ola zevk-i selīm aşhābına rüşendür ki bu tevcihde ‘ālem yokdur *سبز دلبران خط سبز* ya‘nī bu sözi söyleyen kimsenün murādı budur ki rüy-ı dil-berāndan zuhūr iden haṭṭ-ı sebz ya‘nī hūb-rūlaruñ tāze haṭṭı sebz-i tāze ma‘nāsınadır. *دل عشاق بیشترجویید* Uşşākuñ gönlünü ziyāde alur hāşılı haṭṭ-ı sebz dil-cūdur dimekdür. Ba‘z-ı şurrāh dil-i ‘uşşākı *cūyed*’uñ fa‘ili ve *haṭṭ-ı sebz*’i mef’ūlidür dimiş¹⁰⁶⁴ bī-vechdür ziyādeden murād ziyāde-i muṭlaqadur mufaḍḍalün ‘aleyh melhūz degüldür. Ba‘z-ı ezhān-ı kāşıra *ez* lafzını min-i tafḍīliyye olmak z’umıyla *bīşter* lafzına müte‘allik tutup (268^a) dimiş ki hażret-i şeyhūñ mezkūr mazmūnı iddi‘āidür zīrā sāde-rūyle haṭṭ-āver cūvān cezb-i kulūbda beraber degül kande ḳaldı ki ziyāde ola. *انتهی کلامه و علی تقدیر التسلیم*¹⁰⁶⁵ Bu şaḥış hażret-i şeyhūñ *dāned ān kes ki in sūhan gūyed* didüğünüñ ma‘nāsını zevk itmemiş hażret-i şeyh ol kelāmı kendü meşreblerine ve huşūş-ı mezākalarına göre buyurmışlardır ve nefsinde ba‘zı ‘āşık-ı şādıklar haṭṭ-ı sebze sāde-rūdan ziyāde¹⁰⁶⁶ meyl ü incizāb gösterdikleri inkār olınmazdur. Mışrā: *وللناس فيما يعشقون مذاهب*¹⁰⁶⁷ Haḳḳā ki şaḥış-ı mezbūruñ kelāmı muṭlaqā nev-haṭṭa mübtelā olmağı inkāra rāci‘ olur zīrā muḳarrerdür ki nev-haṭṭa ‘āşık ve dil-dāde olan kimse ma‘şūḳını cümle sāde-rūlerden terciḥ ider ve hażret-i şeyhūñ *haṭ-ı sebz dil-i ‘uşşāk-rā bīşter cūyed* didüğü każiyye-i külliye olmak lāzım degül mūcibe-i cüz’iyye olur. *بوستان تو گندنزار است*

Gendnā kāf-ı ‘acemīnün fethiyle ‘arabīde kürrāş ve Türkīde pırasa didükleri şarımsak gibi bir sebzedür Türkī dilde daḥi ba‘zı yerlerde *gendnā* ta‘bīr itdüklerin işitdik. Ba‘z-ı şurrāh fārisīde ve Türkīde müşterek lafızdur didükleri bī-vech degüldür *zār* lafzı edāt-ı keşretdür Türkīsi pırasalıqdur lālezār ve gülzār gibi yā vaḥdet içündür senün bostanuñ bir pırasalıqdur dimekdür. *هر بس که بر میکنی همی روید*

¹⁰⁶⁴ mef’ūlidür dimiş (K), (HP): mef’ūli ṭutmuş (HM)

¹⁰⁶⁵ “takdirini beyan ettik sözü sona erdi”

¹⁰⁶⁶ sāde-rūdan ziyāde (K), (HP): sāde-rūdan (HM)

¹⁰⁶⁷ Arap şairi Ebū Firās el-Hamdānī’nin Dīvān’ındaki bir beytin ikinci mısraıdır. Birinci mısraı:

و من مذهبي لأهلها الديارُ حب “Bir diyarı sakinlerinden dolayı sevmek benim mezhebimdir” anlamına gelmektedir.

ne deñlü çok yolsañ ve koparsañ yine biter ya^çnî yolmağ ile dükenmez ve ardı kesilmez kopardıkça muttaşıl biter. Mî kenî kâf-ı ‘arabînüñ fethiyledür. Hâşıl-ı ma^çnâ sende şimdiki hâlde hüsn ve melâhatden ve haţţ-ı sebzen eşer kalmamışdur dimekdür. Bes lafzı bâ-i ‘arabîyle ziyâde ve keşir¹⁰⁶⁸ ma^çnâsınadır. Bu beytüñ iki beyt-i sâbıka hiç irtibâtı ve münâsebeti yoğdur diyen şâriğ kuşûr-ı fehmin izhâr itmiş. Kıţ‘a: تو پار بررفته جو آهو Sen bıldır âhû gibi gitmişsin¹⁰⁶⁹ ya^çnî geçen yıl gitdüğüñde âhû mişâl ve mânend-i ğazâl maţbû^ç ve mergûb ve bî-bedel maħbûb idüñ. (268^b) Birefte^çî’de olan hemze hitâb içündür ħafî olmaya ki âhiri hâ olan lafza lâĥik olan¹⁰⁷⁰ hemze-i meksûre maħalline göre yâ-yi vaħdet ve yâ-yi hitâb maħâmına kâ’im olur meşelâ bende lafzında vaħdet maħşûd olsa bir ħul ve hitâb maħşûd¹⁰⁷¹ olsa ħulsın dimek olur deyü taħkîk itmişler. Ba^çz-ı şurrâĥ bu ħuşuşı inkâr idüp yâ zamîr-i hitâb ve hemze ħarf-i tevessüldür hitâbiçündür diyen kâbil-i hitâb degül imiş dimiş¹⁰⁷² bilmemiş ki evvelâ bu lafızda yâ i^çtibârına ĥacet yoğdur ve şâniyen bu maħâmnda hemze tevessül içündür dimege mecâl ü ihtimâl yoğdur¹⁰⁷³ zîrâ tevessül izâfet maħallinde olur meşelâ bende-i sulţân gibi bu tağdırce kâbil-i hitâb olmayan kimdür ma^çlûmdur. Böyle iz^çân ile başka ħavâ’id vaz^ç idüp taħkîkât-ı selefi inkârla itâle-i lisân iden¹⁰⁷⁴ nâdâna daĥi ne lâzım geldüğü yârânuñ ‘irfânına ħavâle olundu.

امسال بیامدی جو یوزی Bu yıl pars gibi geldüñ. Yüz âhir-i ħurûf olan yânuñ zammı ve zâ-i mu^çcemenüñ kesriyle pars didükleri cânverdür vech-i teşbîh mücerred müĥiş ve ğayr-i me’nûs¹⁰⁷⁵ olup menfûr-i ħalb olmağdur ĥilâf-ı maţbû^ç olan ħayvânât-i sibâ^ç içinde yüzî ihtiyâr itdüğü maħzâ çuvâl-düz’a kâfiye olmağıçündür. Ba^çzılar vech-i teşbîhde bir ma^çnâ daĥi i^çtibâr idüp dimişler ki meşelâ parsuñ yüzi sevâdıyla

¹⁰⁶⁸ keşir (K), (HP): keşret (HM)

¹⁰⁶⁹ gitmişsin (K), (HP): gitmiş (HM)

¹⁰⁷⁰ lâĥik olan (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁷¹ maħşûd (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁷² dimiş (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁷³ ve şâniyen bu maħâmnda hemze tevessül içündür dimege mecâl ü ihtimâl yoğdur (K), (HP): ve şâniyen hemze bu maħâmlara tevessül için olmağa mecâl yoğdur (HM)

¹⁰⁷⁴ iden (K), (HP): idüp (HM)

¹⁰⁷⁵ me’nûs (K), (HP): me’mûl (HM)

beyāzdan eblağ olduğu gibi anuñ dağı rūy-ı sefīdinde riş-i siyāh zuhūr idüp eblağ ve alaca olduğudur lâkin hafī degüldür nefsinde tekellüf olduğundan kaç-ı nazar bu ma' nāya vech-i teşbīh haṭṭ-ı sebze olan cüvānda dağı bulunur cihet-i vahşet ve nefret inzimāmı melhūz ü mu' teber olursa hod bu tekellüfe hācet kalmaz¹⁰⁷⁶. Hafī olmaya ki imsāl ü imrūz u imşeb ve bunuñ emsāli elfāzda olan *im* kelimesi kesr-i hemze ile ism-i işaretdür *im* ma' nāsınadır¹⁰⁷⁷ *Yūzī*'de olan yā vahdet için olmağ mağāma elyağ ve isti' māle ve muḥāverāta evfağdur meşelā dirler ki bu şehirden gıtdüğü zemānda (269^a) müsteşnā dil-ber idi şimdi bir dāne maryol olmuş çıkageldi. Bu mağūle vahdetlerde ta' ayyūn-i şahşı mağşūd olmaz yine tenkīre rāci' olur pes vahdet için olmağı men' eyleyen şāriḥ muğarrerdür ki bu ma' nādan gāfildür. Ba' z-ı şurrāğ dimiş ki yā vahdet için olmağ zāhirdür ḥiṭāb için olmağ da kābildür ol vağt ma' nā böyle olur bu yıl geldüñ ḥālbuki pars gibisin ḥağğ senden nefret ider. انتهى كلامه Bir şāriḥ dağı redd idüp dimiş ki yā tenkīr içündür ḥarf-i ḥiṭāb ve ḥarf-i vahdet i' tibār iden ma' nā cānibine nāzır degül imiş zīrā ḥiṭāb için olan yā ḥarf olmaz zamīr olur ki ağşām-ı ismdendür. انتهى Hafī degüldür ki evvelā şāriḥ-i merdūduñ kelāmında yā'nuñ ḥarf veya isim olmasına ta' arruz olunmamışdur nitekim 'ibāreti bi' aynihi nağl olunmuşdur şāniyen zīrā deyü irād itdüğü ta' līl-i 'alīl ḥarf-i vahdet i' tibārına māni' degüldür. Bu tağdīrce men' -i 'āmm delīl-i ḥāş olup kānūn-ı tevcīhden ve ādāb-ı münāzaradan ḥāric olur şāriḥ-i cārihūñ ebedsüzligi zāhir olur. سعدى خط سبز دوست دارد Sa' dī haṭṭ-ı sebzi dost tutar ya' nī¹⁰⁷⁸ nev-haṭṭ olan cüvānı sever. نى هر الف چوالدوزى Her bir¹⁰⁷⁹ çuvāl-düz elifini sevmezdir rüyinūñ her müyī elif çuvāl-düz gibi rāst ü dirāz ve ḥaşin ü nā-sāz olan her şāḥib-i riş-i pür-teşvīşe meyl ü ta' alluğ itmezdir¹⁰⁸⁰. *Çuvāl-düz* cīm-i fārisī ile meşhūrdur cīm-i arabiyle isti' māl olunur yā'sı dağı *yūzī* yā'sı gibidür. *Қыт'а: گەر صبر کنی ور بکنی موی بناکوش* Gerek şabr eyle ya' nī şağaluñı

¹⁰⁷⁶ hācet kalmaz (K), (HP): hācet yoğğdur (HM)

¹⁰⁷⁷ ma' nāsınadır (K), (HP): ma' nāsına (HM)

¹⁰⁷⁸ tutar ya' nī (K), (HP): dutar (HM)

¹⁰⁷⁹ Her bir (K), (HP): ve her bir (HM)

¹⁰⁸⁰ *Çuvāl-düz* cīm-i fārisī ile'ulemādan birine şordılar ki bir kimse (K), (HP): - (HM) nüshasında K nüshasında 269b-271b arasını ihtiva eden bu kısım eksiktir

yolma ve gerek yol. *Bināgūş* kulak tozu dimektür. *Mūy-1 bināgūş*'dan murād bu maħalde şaķaldur. Ba'z-1 nūsaħda *ver nikenī* nūn-1 nāfiye ile vāķi' olmış. Bu taķdīrce *ger şabr konī*'nūn ma' nāsı cefāsına ve acısına şabr ider iseñ dimek olur ya'nī gerek acısına şabr idüp mūy-1 bināgūşuñı yol gerek şabr idemeyüp yolma. Ba'z-1 nūsaħda *ver* lafzı rā'suz vāv-1 'atıfla vāķi' olmış (269^b) ya'nī eger acısına şabr idüp mūy-1 bināgūşuñı yolasın. 'Alā-küllī hāl şartuñ cezāsı maħzūfdur ya'nī saña fā'idesi olmaz. Mışrā': ¹⁰⁸¹حسن تو بتو باز نکرده هرگز

این دولت ایام نکویی بسرآید Bu eyyām-1 ħüsnūñ devleti āħir olur ve cūvānlık salţanatu nihāyet bulur. Mücerred şaķalı yolmağla yāħūd tırāş itmekle revnaķ-1 ħüsn ve bahā-i beķā bulmaz her bahāruñ ħazānı ve her kemālūñ zevāl ü noķşānı muķarrerdür. ħüsnūñ daħı çāģı geçdükdēñsoñra her ne deñlü 'ilāc itseñ gücle güzel olmak mümkin degüldür. Beyt:

Yok yere çekme cefā cānuña zaħmet virme

Ĥartı şūretli olup görünmege lāyık görme

Bu mışrā' uñ mażmunı cezā-yı mukadderi ta'līl ve cezā maķāmına kâ'imdür bu daħı cā'izdür ki mışrā'-i şānī kendü cezā ola. *گر دست بجان داشتمی همچو تو برریش* Senūñ elūñ şaķaluña irişüp ve ħükmūñ geçdügi gibi benüm daħı elüm cānuma irişeydi ve çıkarmamağa ķādir olaydum ve ħükmüm geçeydi. *نگداشتمی تا بقیامت که برآید* Sen şaķaluñı muttaşıl yolup çıkmağa ķomadıģuñ gibi ben daħı kıyāmete dek cānumı çıkmağa ķomazdum ammā ne çāre ki benüm elüm irmez ve gücüm yetmez. *Dest be-cān dāşten* 'ibāreti ķudretten kināyetdür lafz-1 *dest* ķudret ma'nāsına olmaķ daħı evfaķ ü ensebdür ve ħafī olmaya ki şeyħūñ maķşūdı bu maķāmda muţlaķā cūvānlıķdan müteķā'id olup kendüyi henüz dil-ber zann iden eşĥāş ĥaķķında vārid olan ebyātı irād itmekdür cümlesi bu maħalde mā-cerā-yı mezkūr olan cūvānuñ ĥaseb-i hāli olmak lāzım degüldür bu taķdīrce şeyħūñ dil-berinūñ ĥaţţ-ı sebzi olup müzellef cūvān olduğı ĥod muķaddemā mezkūr olmuş idi. Ba' dehu şaķālını yolmak ve ĥaţţ-ı burūzına māni' olmağla tavşīf nice dürüst olur münāķız degül midür deyü

¹⁰⁸¹ "Güzelliğın sana asla dönmez"

İ' tirāz vārid olmazdur. ¹⁰⁸² وعلى تقدير التسليم Rīş-ginlik vaşfi müzellef cüvānlarda daħı vāķi olmış şāyi' dūr. فتأمل Ba' z-1 şurrāħ bu beytūñ ma' nāsında dimişler ki senūñ şaķaluña ħūkmūñ geĉdüĝi gibi benüm cānuma ħūkmüm geĉdi ķıyāmete dek (270^a) ķomaz idüm ki ĉıķa ammā sen ķādirsin pes ne sebebden tirāş itmezsın. انتھی Ĥafī degüldür ki ĥaṭṭ-āver olan dil-ber ki şāħib-i rīş ola elbette vücūdı cāna ĥırāş ve her ne ķadar tirāş etse yine nā-tirāş olduĝı muķarrerdür şāriħ-i mezbūr ol bābda ķuşūr-ı mezākın izhār itmiş (Redd-i Şem' i). Kııṭ' a:

سوال کردم و گفتم جمال روی ترا

چه شد که مورچه برگرد ماه چو شیدست

Cüvāna su'āl idüp didüm ki senūñ cemāl-i rüy ve ĥüsn-i vechūne ya' nī güzelligüñe noldı ki māħuñ eṭrāfına ķarınca ķaynamış ya' nī ĝün yüzūñ mücellā ve muşaffā şafħasına ķarınca ayaĝı ĥaṭṭ gelmiş eyk ĉevresine ķarınca üşmiş gibi olmış. *Mūrĉe* lafzında -ĉe taşĝir iĉün olmaķ maķāma ensebdür inkār idüp *mūrĉe* muṭlaķā ķarınca ma' nāsınadır dimek mükābere ve taħaķķümdür. *Hande* ile didi ki bilmem rüyuma ne ĥāl oldı *مگر بماتم حسنم سیاه پوشیدست* var ise mātem ĥüsnüm sebebi ile siyāħ-pūş olmışdur nitekim mātem-zedelerūñ 'ādetidür eyyām-ı muşībetde ķara giyerler bu şan' ata bedī' de ĥüsn-i ta' līl dirler meşhūr mişāli budur. Beyt:

ز عمّ البئفسیح أنه كغذاره

¹⁰⁸³ حُسناً فسألوا من قفاه لسانه

ĤİKĀYET: Ehl-i Baĝdāduñ evlād-ı 'arabdan geĉen zurefāsından birine sū'āl itdiler ki sāde-rūlar ĥaķķında ne dirsın. Müsta'rib ü müte'arrib istif'āl ü tefe'ül bābından kesr-i rā ile ĥālīş 'arab olmayana dirler ki Türkīde aña melez dirler. *Mürd* mīmūñ zammı ve rānuñ sükūnyıla *emred*'ūñ cem'idür ĥumr aħmer'ūñ cem'i olduĝı gibi yaluñ yüzlü ve sāde-rū ma' nāsınadır. Ba' z-1 nūsaħda bi'l-mürdān düşmiş 'arabī cem' lafzı fārisiyle cem' olmış müsta'rib lisānına münāsebetden ĥālī degüldür dimişler. فتأمل

¹⁰⁸² "takdirini beyan ettik"

¹⁰⁸³ "Menekşe güzelliğe sevgilinin ayva tüylerinden daha güzel olduğunu iddia etti; bunun üzerine dilini kökünden kopardılar."

Müsta‘ rib didi ki anlarda hayr yokdur yüzlerin görmemek sa‘ âdetdür (270^b) *ما دام احدهم لطيفا يتخاشن* Zîrâ bunlardan biri mādāmki laṭîf ola gîlzet ü huşûnet eyler. *فانما حشن يتلاطف* Huşûneti zemânında telaṭṭuf eyler. *Haşûne* hasûne bâbındandır huşûnet mülâyemet zıddıdır. *يعنى تا خوب و لطيفند درشتى کنند* Ya‘nî tâzelikleri zemânında ser-keşlik ve tündlük iderler.

Ya‘nî şaķallandıķlarında ki *و چون درشت شوند چنانکه بكارى نيايند تلطف کنند و دوستى نمايند* hiç bir işe yaramazlar ol vaķt luṭf ü mülâyemet üzre olurlar ve maḥabbet gösterürler. *Dürüst* şîn-ı mu‘ceme ile dürüst vezni üzre ğalız ma‘nâsmadır Türkîde yoğun ta‘bir iderler fülân kimse yoğun herîfdür dirler bu maḥalde şaķallu bir nâ-ķabûl mâryol olmaķdan ‘ibâretdür. Hülâşa-i kelâm iki hâlde bile olan vaz‘ları ķabîhdür ekşer nüsaḥda *çünânki be-kârî neyâyend*‘ ibâreti mevcûd degüldür. Ba‘z-ı şurrâḥ bu lafzuñ ma‘nâsında dimiş ki ya‘nî bûs ü kinâra ķâbil olmayalar bir şâriḥ daḥı yeri ile bu nüşḥayı inkâr idüp ve böyle ma‘nâ viren yaramaz iş işlemiş deyü redd eylemiş ḥafî degüldür ki bûs ü kinârdan fi‘l-i ķabîḥ murâd olduğı teslîm olunduğı taķdîrce zâhir maķşûd anuñ isti‘dâdını beyândur ki kemâl-i leṭâfeti zemânından kinâyetedür vücûd bi‘l-fi‘l lâzım degüldür. Şâriḥ-i mecrûḥuñ kelâmında ķâbil lafzı bu müdde‘âyı te‘yîd ider bu taķdîrce aña yaramaz iş işlemiş demek şâriḥ-ı câriḥüñ kendi nefsinüñ yaramazlığındandır. ¹⁰⁸⁴ *نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا* Ba‘z-ı şurrâḥ dimiş ki *gofit* yerine *kâl* gerek idi lâkin müsta‘ rib olduğıçün *gofit* didi. *انتهى* Bu su‘âl ‘acebden ‘acebdür cevâbı ve tevcîhi daḥı ziyâde müstağrebdür bu iz‘ân ile taḥķîķ maķâmında geçinmek terk-i edebdür. *Mâ dâme aḥadühüm* kavli ilâ âhirihi *lâ ḥayra fîhim* mazmûnını ta‘lîl maķâmındadır. Nazm: *امرء آنگه كه خوبروى بود* ya‘nî emred oğlan kısmı hûbrülüği zemânında (271^a) ve dil-berligi eyyâmında *بود تلخ گفتار و تندخوى بود* Acı sözli ve yavuz ḥuyli olur. *Hûb-rûy* terkîbi gibi ḥasenü‘l-vech ķabîlindendür vaşf-ı terkîbî zu‘m idenler ğalaṭ itmişlerdür *telḥ-güftâr* ve *tünd-ḥûy* daḥı böyledür. Hâşılı cüvânlığı zemânında bed-zebân ve bed-âhlâķ olup yârâna ķarışmaz ve ‘aşîķ ķadrin bilmez kimseye iltifât ü i‘tibâr itmez evķâtın zâyi‘ ü telef ider.

¹⁰⁸⁴ “Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin kötülerinden O’na sığınırız.”

شده مردم آمیز و مهرجوی بود. Çün şakallanup mel'ün ola. *Ädeme* qarışup mihr-cüy olur ya'nî yārānla ihtilāta başlayup kendüyi sevdürmegile muqayyed olur. *Mihr* kesr-i mīmle maḥabbet ma'nāsınadır. Ba'z-ı şurrāh *mihr-cüy* lafzını müşfik ü mihrیبān ile tefsir idüp ya'nî herkese izhār-ı maḥabbet ider dimişler ḥafī degüldür ki ṭālib-i mihr ü maḥabbet ma'nāsına olup ḥalkdan kendüye meyl ü maḥabbet murād olmaḵ maḵāma evfaḵdur. Müşfik ü mihrیبān olup herkese izhār-ı maḥabbet itmek ma'nā-yı lāzımīdür. فتأمل Dil-ber şakallandıḵda mel'ün olmaḵ iltifātdan dūr ve nazār ü i'tibārdan mehcūr olmaḵdan 'ibāretdür muḥaşşal mekrūh ü nā-ḵabūl dimeḵdür. *La'n* lügatde ṭard ü ib'ād ma'nāsınadır.

ḤİKĀYET: یکی از علما پرسیدند که کسی باماهروی در خلوت نشسته Ulemādan birine şordılar ki bir kimse ittifaḵan bir māh-rū dil-ber ile tenhā köşede oturmuş olsa.

درها بسته و Raḵībler daḵı ḥ'ābda olup ya'nî 'ālem āgyārdan ḥālī olup bunları gözedür ve ḥāllerine vāḵıf ü muṭṭali' bir ferdā olmasa nefis-i emmāre daḵı fi'l-i mekrūha ṭālib ü rāḡib olsa.

Şehvet daḵı ḡālib olup tevḵān üzre olsa muḥaşşal her vechle isticmā'-i şerā'it-i cimā' ve irtifa' -i mevāni' -i viḵā' vāḵi' ve muḥaḵḵaḵ olsa.

Nitekim lisān-ı 'arabda meşel-i meşhūrdur. *التمر يانع* Hurmā yetişmiş (271^b) ve temām yiyecek zemānı olmuş. *Yen'* āḡir ḥurūf olan yānuñ fetḥi ve nūnuñ sükūnıyla ve 'ayn-ı mühmele ile mīvenüñ temām bişüp olmasına dirler.

Bāḡbān daḵı māni' degül. *Nātūr* ve nātır ṭā-ı mühmele ile bāḡbān ma'nāsınadır. *هیچ دانی که بعثت پرهیزگاری ازو بسلامت بماند* Ol kimse maḥzā perhizḡārlıkda¹⁰⁸⁵ sebebi ile ve şalāḥ-ı nefis ḵuvveti ile ve Allāh ḵorḵusıyla ol vartadan ḥalāş olacaḡın bilür misin ya'nî ihtimāl virür misin ki ol ḥinde fāḥişe irtikāb itmeye. *گفت اگر از ماه روی بسلامت بماند از بد گوینان نماند* Ol 'ālim eyitdi: eger cüvāndan ḵurtulursa bed-gūylardan ḵurtulmaz ya'nî bi-'avni'llāh nefesine ḡalebe idüp fi'l-i ḵabiḥ şudūr itmedüḡi taḵdīrcede ḥalkuñ dilinden sālīm olmaz bed-gümān olanlar herḡiz i'timād itmeyüp elbette ḥādişe muḵarrerdür diseler gereḵdür. Beyt:

¹⁰⁸⁵ perhizḡārlıkda (K): perhizḡārlık (HP)

Yârla ḥalvet ola ‘āşık-ı zâr

Odıla penbenüñ ne oyunu var

Beyt: *إن سلم الإنسان من سوء نفسه* ve *إن سلم الإنسان من سوء نفسه* taḫdîrce de *فمن سوء ظن المدعى ليس سليم* müdde‘î-i bed-zebân ve müfterî-i bed-gümānuñ sū‘-i zānlarından ḫurtulmazdur¹⁰⁸⁶. Beyt¹⁰⁸⁷: *شاید بسی کار خویشتن بتشستن* Kişi kendü ḫālinde oturup cümle menāhî ve mekrūhâtdan ictinâb ü taḫarrüz üzre olmaḫ mümkindür. *ليكن نتوان زبان مردم بستن* Lâkin ḫalḫuñ dilini¹⁰⁸⁸ baḡlamaḫ mümkin degüldür. *Sāyed* lafzı bu maḫalde mümkin olur dimekdür ḫafî olmaya ki; *fülân kes der-pes-i kâr-ı ḫ’iştēn est* demek ve kişi kendü işi ardına oturmaḫ kendü ḫālince meşḡul olup mā-lā-ya‘nî iştiḡāl itmez dimekden kināyetdür gūyā mühimmât-ı dîniyye ve meşālîḫ-i uḫreviyyesini önüne koyup ve naşb-ı ‘ayn idüp anuñ ardınca olmaḡı kendüye san‘at ü pîşe¹⁰⁸⁹ idüp sâ‘ir erbâb-ı şanāyi‘ gibi muttaşıl müdāvet idüp anuñ üzerine olur san‘ata zebân-ı fursde pîşe didüklerinüñ daḡı vechi budur. Ḥulāşa-i kelām nefsinde selāmet-i ḫāl (272^a) üzre olmaḡa mecāl vardır lâkin ḫalḫuñ sū-i zānnından sālīm olmaḫ müyesser degüldür. Hemān ‘āḫile lâzım olan budur ki devā‘-ı-i ba‘ideden tebā‘üd idüp sebep-i güft ü gū ve bā‘iş-i sū‘-i zān olan aḫvāl ve ef‘âlden taḫarrüz ü ictinâb¹⁰⁹⁰ eyleye sū-i zānna medār olacaḫ yerde bulunmaya. Ba‘z-ı şurrāḫ *şāyed pes-i kâr-ı ḫ’iştēn be-nişesten* ‘ibāretinüñ şerḫinde: *ya‘nî tā ki ḫod-rā iślāḫ mi koned*¹⁰⁹¹ demiş. Ba‘z-ı şurrāḫ murāda vāşıl olmadı deyü anı redd eylemiş ḫafî degüldür ki anuñ daḡı me‘ālî mā-hüve‘l-murād olan ma‘nādur i‘tirāzuñ

¹⁰⁸⁶Beyt: *إن سلم الإنسان من سوء نفسه* ve *إن سلم الإنسان من سوء نفسه* taḫdîrce de *فمن سوء ظن المدعى ليس سليم* müdde‘î-i bed-zebân ve müfterî-i bed-gümānuñ sū‘-i zānlarından ḫurtulmazdur (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁸⁷ beyt (K), (HP): şî‘r (HM)

¹⁰⁸⁸ dilini (K), (HP): elini (HM)

¹⁰⁸⁹ san‘at ü pîşe (K), (HP): san‘at (HM)

¹⁰⁹⁰ taḫarrüz ü ictinâb (K), (HP): ictinâb (HM)

¹⁰⁹¹ “ta ki kendisini ıslah edene kadar”

vechi yokdur. Hadd-ı zātında bir kimse tekmil-i nefis ve işlâh-ı hâl ve tehzîb-i ahlâk ‘azîmeti ile bir yerde oturmak ‘ayn-ı selâmetdür. فتأمل¹⁰⁹²

HİKÂYET: طوطی را بازغی در قفس کردند Bir tûtîyi bir qarğa ile bir kafese qodılar¹⁰⁹³

Tûtî’î lafzı iki yâ iledür evvelki¹⁰⁹⁴ aşliyyedür ikincisi vaḥdet içündür. *Kafes* ma‘rûfdur ‘acem sînle ve ‘arab şādla isti‘mâl ider pes ihtimâldür ki aşıl vaz‘ı ‘arabî olup ‘acemde isti‘mâli ta‘cîm qabîlinden ola yâḥūd aşıl vaz‘ı fârisî olup ‘arabda isti‘mâli ta‘rîb qabîlinden ola. طوطی از قبح مشاهده او مجاهده می برد. Tûtî biçâre zâguñ qubḥ-i müşâhedesinden mücâhede üzre olup bed-liqâsından ziyâde zaḥmet ü elemde idi. Mısrâ‘: روح را صحبت ناجنس عذابیست الیم¹⁰⁹⁵

و می گفت این چه طلعت مکروهست ve dir idi ki bu ne mekrûḥ ṭal‘atdur ve ne çirkin şûretdür و هیئات و ممقوت ve ne mağzûb hey‘âtdur ya‘nî güyâ Ḥaḳ te‘âlâ qahrıyla ğazab idüp meshle bu şekle ve bu şûrete qomışdur. *Makt* ğazab ma‘nâsınadır ya‘nî şeklin gören ğazaba gelür diyen şâriḥ mağzûbuñ ma‘nâsını bilmezmiş (Redd-i Sûdî) و منظر ملعون ve ne mel‘ûn ü nâ-qabûl şekildedür ki gören bî-iḥtiyâr la‘net ider. *Manzar* bu maḥalde vech ü şûret ma‘nâsınadır و شمائل ناموزون ve ne nâ-mevzûn ahlâq ve nâ-hemvâr evzâ‘ ve eṭvârdur ki (272^b) bu murdârda görilür dimekdür. *Semâ’il* şimâlûñ cem‘idür kesr-i şînla ḥalq ma‘nâsınadır ḥafî olmaya ki ṭal‘at-i mekrûḥ ve hey‘et-i memqût ve manzar-ı mel‘ûn ve semâ’il-i nâ-mevzûn her biri terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür.

یا غراب البین یا لیت بینی و بینک بعد المشرقین *Ġurâbe’l-beyn* Türkîde alaca qarğa dirler ğurâbuñ bir nev‘idür ki ayakları ve minqârı sürḥdür. *Beyn* beynûnet ü firâq ma‘nâsınadır firâq qarğası dimekdür ‘arab anuñla teṭayyur idüp şûm ṭatarlar meşelâ bir kimse ümîd ü recâ eşnâsında ittifaqan aña mülâkî olsa uğur degüldür deyü ḥuşul-i

¹⁰⁹² Ba‘z-ı şurrâḥ murâda vâşil olmadı deyü anı redd eylemiş ḥafî degüldür ki anuñ daḥı me‘âli mâ-hüve’l-murâd olan ma‘nâdur i‘tirâzuñ vechi yokdur. Hadd-ı zātında bir kimse tekmil-i nefis ve işlâh-ı hâl ve tehzîb-i ahlâk ‘azîmeti ile bir yerde oturmak ‘ayn-ı selâmetdür. فتأمل (K), (HP): - (HM)

¹⁰⁹³ qodılar (K), (HP): korlar (HM)

¹⁰⁹⁴ evvelki (K), (HP): velâkin (HM)

¹⁰⁹⁵ Hâfiz-ı Şirâzî: “Cinsi bozukla sohbet ruha elemli azaptır.”

me`mülünden me`yūs olup қағ`-ı ümid eyler bu sebebden ğurābe`l-beyn tesmiye¹⁰⁹⁶ itmişlerdür. Muḳaddemā *Haṭīb hikāyesi*’nde daḫi beyān olunmuşdur ya`nī ey vüçüd-i şūm ve nā-mübārek olan firāk qarğası senüñle bir yerde olmağ degül kāşki mābeynimizde mağrib ü maşriğ mābeyni denlü bu`d-i mesāfe olaydı birimüz maşriğda ve birimüz mağribde olayduğ görmeyeydük¹⁰⁹⁷. *Maşrikeyni* lafzında tağlīb vardur maşriğ ü mağrib dimekdür ihtimāldür ki maşriğ-ı şayfla maşriğ-ı şitā murād ola diyenler maḫalle münāsib söylememişler zīrā maşriğ-ı şitāyla mağrib-i şayf ki bir cānibdedür kemāl-i bu`ddan ta`bir olunmağa mülāyim degüldür. Qıṭ`a:

د برخیزد علی الصبح بروی تو هر که برخیزد Her kimse ki ‘ale’ş-şabāḫ senüñ yüzüñe qalka dimek ya`nī her kimse ki şabāḫ uyḫudan qalkup senüñ yüzüñi göre dimekdür.

د صبح روز سلامت برو مسا باشد Rūz-i selāmetūñ şabāḫı senüñ şe`āmet¹⁰⁹⁸ ü nuḫūsetūñ sebebi ile ol kimseye aḫşam olur ḫāşılı ol gün her ne käre şurū` iderse işi rast gelmeye. *د اخترى چو تو در صحبت تو بایستی* Senüñle bir yerde olmağa yine sencileyin bir bed-aḫter ve bed-baḫt ve giryeü`l-manzar gerek idi.

د ولی چنانکه تویی درجهان کجا باشد Velākin cihānda sencileyin bed-liqā ve qabīḫü`ş-şekl bir daḫi qanda olur. *د ولی* lafzı istidrākiçün olan velākin lafzınıñ imālesi ile isti`māl itdükleri velākin (273^a) lafzından maqşūr ü muḫaffefdür gāḫ olur kāfi ibkā idüp *د ولیک* dirler. *د عجبتر آنکه غراب از مجاوره طوطی بجان آمده بود* Bu daḫi ‘acebdür ki ğurāb daḫi tūṭinūñ muqārenetinden cāna gelmiş idi ya`nī ziyāde muḫtarib olup helāk olmağ mertebesine gelmiş idi. *د لاهول کنان از گردش کیتی همی نالید* Bu ‘acebdür ki ğurāb daḫi kendü ḫālını te`essüfle istiğrāb ve tūṭinūñ istiḫābını isti`āb ile baḫtına ‘itāb idüp lā-ḫavle velā kuvvete illā billāḫ deyü teḫallübāt-ı dehr-i dūn ve tebeddülāt-ı gerdiş-i gerdūndan feryād ü nāle iderdi. Tūṭi giriftār-ı qafes yine şekvāyı ğurāb eyler ğarābet bundadur. *د دستهای تغابن همی مالید و میگفت این چه بخت نکونست و طالع دون و ایام بوقلمون*

¹⁰⁹⁶ tesmiye (K), (HP): ta`bir ü tesmiye (HM)

¹⁰⁹⁷ görmeyeydük (K), (HP): ya`nī hergiz birbirimizi görmeyeydi (HM)

¹⁰⁹⁸ şe`āmet (K), (HP): şe`āmetūñ (HM)

Teğābūn ğabndendür zarar ü ziyān ve heybet ü hüsrān ma‘nāsı murāddur maġbūn olmuş ve zarar ü ziyān görmüş kimseler hayret ü ıztırābından ellerin ovdukları gibi ğurāb daġı tūṭīnūñ şöġbet ü liķāsından mutazarrır ve müteġayyir olup ellerin ovar idi ve iderdi ki bu ne baġt-ı ma‘kūs ve ṭālī‘-i menhūsdu ve bu ne eyyām-ı buķalemundur ki beni ħālden ħāle münķalib ve ğūn-ā-ğūn miġnetle perīṣān ve muṣṭarib idüp giriftār-ı bend-i ķafeṣ itdüğinden ġayrı bir nā-cinsūñ şöġbetine mübtelā eyledi dimekdür. *Bukalemun*’uñ taġķīķi yuķarıda ġeçmiṣdür. Türkīde ğülistānī kemġā dirler bir cins ķumaṣdu ki elvān-ı keṣīreyi cāmī‘ olup her def‘a ki naẓar oluna bir dürlü renk müşāhede olunur rüzigāruñ teġayyürāt ve iḡtilāfātından kināyet idüp anuñla ta‘bīr iderler ġüyā her naẓar itdükce bir ṭavr-ı ġāṣ ve bir vaż‘-ı ġarīb ġörürsin vāķı‘ daġı budur.

لایق قدر من آنستی که بازاعی دردیوار باغی خرامان همی رفتمی Benüm ķadrüme lāyık ve ṣānuma muvāfiķ ol idi ki kendüm gibi bir zāġla bir bāġ dīvārında ṣalınaraķ reftār ideydüm ve seke seke gezeydüm. Beyt: (273^b)

پارسارا بس این قدر زندان
که بود هم طویله زندان

‘Ābid ü zāhid olana bu ķadar ġabs ü zindānı kāfīdür ki zümre-i ‘ayyāṣān ve ṭā’ife-i rindān-ı bādenūṣānla hem-niṣīn ola. Ba‘ż-ı nūṣaġda *der-ṭavīle-i rindān* vāķı‘ olmuşdu ya‘nī ṣaff-ı rindānda bulna ikisinūñ daġı ma‘nāsı birdür. *Pārsā* zāhid ma‘nāsınadur. *Beṣ* bā-i ‘arabī ile yeter dimekdür kāfī ma‘nāsınadur.

تا چه کنه کرده ام که روزگارم بعقوبت آن در سلک صحبت چنین ابلهی خود رأیی ناجنس یافه درآیی
بچنین بند بلا مبتلا کرده است

‘Acabā ne ġünāġ itdüm ki anuñ muķābelesinde ‘uķūbet itmek iķün rüzigār beni buncalayın bir ebleh-i ġod-re’y ve nā-cins-i yāfe-derāyuñ şöġbeti silkinde giriftār-ı bend-i belā itmiṣdür. *Tā* lafzı bu maķūle yerlerde ‘acabā ma‘nāsınadur ve Şeyġ Sa‘dī ġāzretlerinūñ *rūzgārem* ķavli¹⁰⁹⁹ rüzgār beni dimekdür. *Be-‘ukūbet*’uñ bā’sı sebebiyyedür *mübtelā kerd* lafzına müte‘allīķdür. *Hod-re’y* kendü fikr-i saķīminden

¹⁰⁹⁹ Kıavli (K), (HP): - (HM)

hoşnûd olup kimsenüñ re`yine tâbi` olmayana dirler kendi zu`mıyla `âmil dimekdür. *Yâfe* bî-ma`nâ sözdür Türkîde dağı yâve-güy meşhûrdur. *Derây* lafzı dağı bu ma`nâyadur mecmû`ı yine bu ma`nâya gelür hürşîd lafzı gibidür dimişler. `Acebdür ki ba`z-ı şurrâh mecmû`ı bir ma`nâya olup hürşîd gibi olduğunu Kemâl İsmâ`ilüñ bu beyti ile istişhâd itmiş. Beyt:

زبس می بگدازد تتم ز غصه و رنج
 1100 بجان رسیدم ازین شاعران یافه درای

Bu beytin müdde`āya delāleti ne vechle olduğunu yine ol şahş kendi bilür. Eger istişhâd maqşûd olmayup mücerred *yāfe-derāy* lafzını müşt Emil bir beyt irād itmek ise yāfe-derāyılıqdır ve nitekim Kemâl İsmâ`il buyurur didüğinden mütebâdir olan istişhâddur فندبر ve ba`z-ı şurrâh ceres ma`nâsına olan derāy murâddur ki Türkîde çāñ ta`bîr iderler bâtil ve bî-ma`nâ keşret-i şıyt ü şadâsı cihetinden teşbîh olunmuşdur dimiş bu taqđırce cā`izdür ki vesîle-i izāfet olan hemze¹¹⁰¹ ħazf olup ħ`āce-serā qabilinden ola ve müşebbehüñ müşebbehün bihe izāfeti maqûlesinden (274^a) ola. Bu dağı ihtimâldür ki aşlında izāfetle *derāy-ı yāfe* olup qā`ide-i furs üzre taqđim ve te`ħîr ile ta`bîr olup serā-perde qabilinden ola. Ba`z-ı şurrâh bu taħkîkten gâfil olup ceres ma`nâsnadır diyen şārihüñ kelāmuñı redd eylemiş bu ma`nâya vâşıl olsa redd itmez idi. Ba`z-ı şurrâh *yāfe* herze ma`nâsnadır ve *yāfe-derāy* vaşf-ı terkîbidür bâtil re`y ve mühmel fikir ma`nâsnadır dimiş vechi zâhir degüldür. Ba`z-ı şurrâh dağı *yāfe-derāy* lafzını herze-güyla tefsîr itmiş ve izâh itmemiş¹¹⁰² gâlibâ aşlını ve fer`îni bilmemiş. *Be-çünîñ bend-i belâ* lafzında olan bâ *mübtelâ kerdeest* lafzına müte`allikdür. *Rûzgârem be-`uqûbet-i ân mübtelâ kerdeest* diyen şārihüñ kelāmı lağvdan ħâlî degüldür. Qıı`a:

کس نیاید بیای دیواری

¹¹⁰⁰ “Bu boş sözlü şairler yüzünden o kadar ıztrab çekmekteyim ki gam ve keder yüzünden can vermeme az kaldı”

¹¹⁰¹ vesîle-i izāfet olan hemze (K), (HP): vesile olan izāfet hemze (HM)

¹¹⁰² tefsîr itmiş ve izâh itmemiş (K): tefsîr idüp geçüp gitmiş izâh itmemiş (HP): tefsîr eylemiş geçüp gitmiş aşlâ izâh itmemiş (HM)

که بر آن صورتت نگار کنند

Senūn şūretūni naqş itdükleri dīvāruñ dibine kimse gelmez şekl-i ḥabīşūñi dīvāra taşvīr olunsa daḥi görmekten kaçır senden tā bu mertebe nefret ider dimekdür Türkīde daḥi meşhūr meşeldür yüzūñi dīvārda yazılı görmeyin dirler. *Kī* rābīṭadur ḥarf-i ta‘līl diyen ḡalaṭ itmişdür bu beytūñ ma‘nāsında ya‘nī ziyāde bed-şekl olduğunıçün seni kimse bir yere naqş eylemez diyen şāriḥ ma‘nā-yı maqşūda vāşıl olmamış (Redd-i Sūdī). *Eger saña farazā cennetde mekân etseler muḥaşşal sen bu şūretle cennete girmeñ cā’iz olursa* *دیگران دوزخ اختیار کنند* Ḡayrılar maḥzā senūñle bir yerde olmaḡdan ve şekl-i menḥūsuñ görmekten kaçır na‘īm-i cennetden geçüp caḥīm ü düzeḥi ihtiyār iderler.

این مثل بدان آوردم تا بدانی که چندانکه دانارا از نادان نفرتست نادان را از نادان صد چندان وحشتست

Ḥazret-i şeyḫ ḥiṭāba şāliḥ olan yārāna eydür ki bu meşeli ya‘nī zāḡla ṭūṭī kışşasın anuñçün irād eyledüm tā ma‘lūmuñ ola ki hūşmend ü dānā olanlaruñ sefīḥ ü nādān kısmından nice nefretleri var ise cāhilleruñ daḥi ‘ulemādan yüz ol ḡadar vaḥşet ve nefretleri olduğı muḡarrer ve muḡaḡkaḡdur ‘aded-i maḡşūş maqşūd degüldür ziyāde keşretten ‘ibāretdür. *Bedān* (274^b) lafzında bā sebebiyyedür. *Tā* ḡattā ma‘nāsınadır ta‘līl üçündür ḡattā ta‘allūm ma‘nāsı maqşūddur *tā* ḥarf-i tenbīhdür diyenler bu ma‘nādan ḡāfildür (Redd-i Sūdī). *Ḳıṭ‘a: زاهدی در سماع رندان بود* Rindānuñ semā‘ında bir zāhid var idi ya‘nī bir zāhid ittifaḡan bir bölük rind-i ‘ayyāşuñ saz ü sözlere meclisinde dāḥil bulundı ḥilāf-ı meşrebi olmaḡla bī-ḥuzūr ve dilḡir idi¹¹⁰³.

زندان içinde bir Belḡi ya‘nī Belḡ şehrine mensūb bir cūvān var idi zāhidūñ elem çekdügin bilüp eyitdi: *Eger bizüm şoḡbetümüzden melūl¹¹⁰⁴ olduñise turş-rū ve munḡabız oturma ya‘nī hemān şıḡleti götür.* *Zirā* ki sen daḥi bizüm aramızda telḡsin ya‘nī sen bizden¹¹⁰⁵ nice nefret iderseñ biz daḥi senden daḥi ziyāde nefret üzreyüz vücūduñ bize bār olmışdur. *Şāhed-i Belḡi* terkīb-i tavşīfidür izāfet-i beyāniyye zu‘m iden ḡalaṭ

¹¹⁰³ dilḡir idi (K): dilḡir oldı (HP), (HM)

¹¹⁰⁴ melūl (K): melūlī (HP): melūlī (HM)

¹¹⁰⁵ ya‘nī sen bizden (K), (HP): ya‘nī bizden sen (HM)

itmişdir. Rubā'ī: *جمعى چو گل و لاله بهم پیوسته* Bir zümre ve bir encümen gül ü lāle gibi birbirleriyle peyvend ü ta' alluḡ ve ülfet ü imtizāc itmişdir.

تو هیزم خشک در میانشان رسته Sen ḡurı ḡaṡab ve yābis ḡaṡebsin anlaruñ arasında bitmişsin ya' nī gül ü lāle arasında ḡurı oṡun olmaḡ nice yaḡışmazise sen daḡi vücūd-i ṡaḡilüñ bu yārān meyānında öylece yaḡışmazdur. *Rüste* zamm-ı rā iledür. *Hiyzüm-i huṡk* terkīb-i tavṡifīdür izāfet-i beyāniyye zu' m iden ḡalaṡ itmişdir. *Miyān*¹¹⁰⁶ lafzınuñ nūnı zarūret-i vezniḡün sākindür. Ba' z-ı nūsaḡda *Hiyzüm-i huṡkī be-miyāneṡān rüste* vāḡi' olmuṡdur *yā ḡiṡāb* içündür ve bu taḡdīrce *miyān*'uñ nūnı meftūḡ kılınur ḡafī olmaya ki ḡünki maḡṡūd-ı ma' hūd olan rindānuñ ḡālını beyāndur. Pes *cem'ī* lafzına “hazihī cemā'atün ve bu bir cem' dūr ki” deyü taḡdīr idenleruñ kelāmı daḡi vechden ḡālī degüldür zā'id eylemişler deyü anları redd iden aḡmaḡ kendü zā'id söyledüḡi muḡaḡḡaḡdur (Redd-i Südī). ḡuṡuṡā maḡṡūd taḡdīr-i (275^a) lafz olmayup taṡvīr-i ma' nā olmaḡ daḡi cā'izdür. *Bād* چو باد مخالف و چو سرما ناخوش lafzı dāluñ sükūniyladur ya' nī bu ḡavmuñ içinde sen ṡab' a mülāyim olmayan yel gibi muḡḡalifsin ve ṡovuḡ gibi nā-ḡōṡ ve nā-ḡabūlsin *bād*'den murād maḡām ḡarīnesiyle maṡbū' ve muvāfiḡ olmayan yeldür. *Bād-ı muḡḡalif* dāluñ kesriyle terkīb-i tavṡifī olup nā-ḡōṡ ikisine bile ḡayd olmaḡ eḡerḡi ma' nā cihetinden ṡaḡīḡdür lākin siyāḡında olanlara muvāfiḡ ve münāsib olmazdur. *چو برف نشسته و چو یخ بسته* ḡar gibi bürüdetle oturmışsin ḡalḡup gitmek ṡekli yoḡ meḡer sürüp ḡalduralar ve buz gibi ṡoñmuş ve munḡabız olmuṡsun ḡözülmek bilmezsin meḡer gücle ḡözeler ḡāṡılı bu daḡi denā'et-i ṡab' uñdandır ki hem ḡazṡ itmezsin hem yıḡılıp gitmezsin kābūs-i menḡūs gibi ṡaḡīl düṡüp oturursın. *Muḡḡalif* ve *nā-ḡōṡ* ve *niṡeste* ve *beste* lafızlarında cümlesinde yā-yi ḡiṡāb muḡadderdür *muḡḡalifī* ve *nā-ḡōṡī* ve *niṡesteyī* ve *besteyī* taḡdīrindedür erbāb-ı iz' āna ḡafī ve nihān degüldür ki zāḡ ile ṡūṡī ḡiṡṡasınuñ bu bābda ḡendān ta' alluḡ ve misāı yoḡdur lākin ṡeyḡ ḡazretleri kendünuñ ḡadr u ḡiyemetin bilmeyen ol bī-temyiz ü nādān cüvāndan ziyāde dilḡir olmaḡla mābeyninde olan tebāyüni beyāniḡün münāsebetle temṡil ṡariḡıyla īrād buyurmuşdur. Ba' z-ı

¹¹⁰⁶ Derkenār: nūn bunda daḡi sākindir fetḡaya muḡṡāc degüldür- Pāṡāzāde Efendī (K), (HP): - (HM)

nüsaḥda bu kıṣṣa ve māḳablinde olan ‘ālem ve müsta‘rebden menḳül olan kelimāt *ḥikāye* lafzı ile muṣaddar degüldür *laṭīfe* ile mu‘anvendür münāsib olan daḥi oldur.

فاهم

HİKĀYET:

رفیقی داشتیم که سالها باهم سفر کرده بودیم و نان و نمک خورده و بیکرآن حقوق صحبت ثابت شده

Ḥazret-i şeyḫ eydür ki bir refīḳim var idi nice yıllar bilece sefer idüp nān ü nemek yiyüp mābeynimizde ḥadden ziyāde ve bī-nihāye ḥuḳuḳ-ı ṣoḥbet ṣābit olmuṣ idi. Bu bābda mezkūr olmaḡa münāsib olan ol refīḳ-i cüvān¹¹⁰⁷ olup mābeynlerinde (275^b) ‘āṣīḳāne mu‘āmele cārī olmaḳdur. *Kerān* kāf-ı ‘arabīnün fethiyle ḥadd ma‘nāsınadır *bī-kerān* bī-ḥadd dimekdür. *آخر بسبب نفعی اندک* Āḳıbet kendüye ‘āid bir nef -i ḳalīl sebebi ile *Benüm ḥāṭırum rencide itmegi ve āzürde-dil olduğumı* *آزار خاطر من روا داشت* cā’iz gördi *و دوستی سپری شد* ve bu sebebden mābeynimizde olan ‘alāḳa-i maḥabbet ve dostluḳ temām oldı. *Süpürī şod* nihāyet buldı¹¹⁰⁸ dimekdür sīnün ve bā-i ‘acemīnün zammıyla meṣḥūrdur sīnde kesre ve bā’da fetha daḥi cā’izdür dimişler.

و با این همه دل بستگی از هر دو طرف حاصل بود Ma‘a-zālik ne ḥālse yine iki cānibden bile dil-bestelik ḥāṣıl idi. *Dil-bestegi* gönül baḡlu olmaḳ ma‘nāsınadır mihr ü maḥabbetden kināyetdür ya‘nī derūnlarından biribirlerine irtibāt-ı ḳalb ve ta‘alluḳ-i ḥāṭır riṣtesi ḳat‘ā gūsiste ve zā’il ve mihr ü maḥabbet esāsı ve ḥaḳ ṣoḥbet bināsı aṣlā inhidāma mā’il olmamıṣ idi.

Anuñ sebebi ile ki işitdüm *که شنیدم که روزی دو بیت از سخنان من در مجمعی همی گفتند* ki bir gün bir meclisde benüm eş‘arumdan iki beyt oḳurlardı. Ḥāṣılı bir meclis-i ‘irfānda benüm bu ḳıṭ‘amı oḳumuṣlar. *Süḥanān* dıraḥtān gibi elif ve nūnla cem‘ olduğu ḥilāf-ı ḳıyās üzredür ṣāzz ḳabīlindendür. Ol iki beyt budur. Ḳıṭ‘a:

Benüm maḥbūbum ki nemekīn ḥandeye gele ya‘nī *نگار من چو درآید بخنده نمکین* melāḥatla tebessüm ve ḥande eyleye. *Bā’yı* muṣāḥabet için ṭutup ḥande-i nemekīni ile gele diyen ṣāriḥ ḳābil-i muṣāḥabet degüldür meṣelā cüvān ḥaḳḳında meṣḥūr

¹¹⁰⁷ refīḳ-i cüvān (K), (HP): cüvān-ı refīḳ (HM)

¹¹⁰⁸ nihāyet buldı (K): nihāyet buldı ve dögüdi (HP), (HM)

edādur ki reftāre gelse dirler reftār ile gelse dimezler (Redd-i Sūdī). Hande-i nemekīn terkīb-i tavfīfīdūr izāfet tevehhüm idenler ğalaṭ itmişlerdür.

*معرūḥ ü dil-rīṣ ‘āşıqlaruñ cerāḥatine nemek ziyāde elem virür*¹¹⁰⁹ ve derdin tāzeler. Rīṣ yara dimekdür bu maḥalde mecrūḥ ma‘nāsınadır cerāḥat lafzınuñ izāfeti ve elif ve nūnla cem‘i aña qarīnedür ‘āşıqān-ı dil-rīṣān murāddur ḥazf-ı muzāfa ḥaml idüp cerāḥat-i dilhā-yı rīṣān yāḥūd cerāḥat-i ‘āşıqān-ı dil-rīṣān taḳdīr iden şāriḥ bu ma‘nādan ğāfil olup ve mevşūfa muḫaf itlāk (276^a) itdūġinde ğalaṭ itmişdür. *چه بودی از سر زلفش بدستم افتادی* Nolaydı eger nigāruñ zülfi ucu benüm elüme düşeydi. *چو آستین کریمان بدست درویشان* Ehl-i keremlerüñ yeñleri dervīşānuñ eline düşdüġi gibi ḥāşılı vişāline destres bulaydum dimekdür. Er ḥarf-i şartdur egerden muḥaffefdür ba‘z-ı nūsaḥda ez zā-yı mu‘ceme ile vāqı‘ olmış müveccehdür. *طایفه دوستان نه بر لطف این سخن بلکه بر حسن سیرت خویش گواهی داده بودند* Ba‘z-ı aḥbāb bu ġüftāruñ leṭāfetine degül belki kendülerüñ ḥüsn-i sīretlerine şehādet itmişler ya‘nī ḥulḳ-ı kerīmleri muḳtezāsınca bu nazmı istiḥsān idüp şenāmuz itmişler¹¹¹⁰ dimekdür. Ḥazret-i şeyḫüñ bu ġüftār-ı bī-naẓirīnūñ leṭāfeti ve dervīşāna tevāzu‘-i dil-peẓirīnūñ ḥüsn ü meziyyeti ḥayyiz-i ḥafāda degüldür. Tā’ife’-i dūstān’uñ hemzesi vaḥdet içündür yā maḳāmına ḳā’imdür dimişler ba‘zılar vesīle-i izāfet tutup izāfet-i beyāniyyedür dimişler. Hüsn-i sīret izāfeti lāmiyyedür beyāniyye tutan ḥaṭā itmişdür. *او هم در آن میان مبالغه کرده بود* Ol refīḳ-ı şefīḳ daḥi meclisde bulunup nazm-ı merḳūmı ziyāde medḥ itmiş *و برفوت صحبت قدیم تأسف خورده* ve şoḥbet-i ḳadīmüñ fevtine te’essüf eylemiş *و بخطای خویش اعتراف نموده* ve kendünüñ taḳşīr ü ḥaṭāsına i‘tirāf göstermiş.

معلوم کردم که از طرف او هم رغبت هست این بیئها فرستادم و صلح کردم Ḥazret-i şeyḫ eydür ki ol meclisde geḫen mā-cerā mesmū‘um olıcaḳ benüm aña meyl ü iştıyāḳum¹¹¹¹ olduġı

¹¹⁰⁹ ziyāde elem virür (K) ziyāde eyler (HP), (HM)

¹¹¹⁰ sīretlerine şehādet itmişler (K): şenāmuz itmişler (HP), (HM)

¹¹¹¹ meyl ü iştıyāḳum (K): meylüm ve iştıyāḳum (HP), (HM)

gibi anuñ cānibinden daħi benüm şoħbetüme kemā-kān raġbet ü teşevvuk var idügin bilüp bu beytleri yazup gönderüp barışdum. Kıt‘a¹¹¹²: *نه مارا درمیان عهد و وفا بود*

Mābeynümüzde ‘ahd ü vefā yok mı idi. İstifhām-ı inkārīdür bir şāriħ ‘ahd ü vefā bilā-‘ atf izāfetle olup maşdaruñ mef‘ūline izāfetidür ya‘nī bizüm senüñle aramızda vefādārılığa ‘ahdümüz yok mıdır hāşılı biribirümüze vefādār olavuz deyü kavlı ü karar itmiş idük dimekdür dimiş ve *vefā*’yı ‘*ahd*’e (276^b) ‘atf idenler ma‘nāya vāşıl degüllermiş deyü cemī‘-i şurrāħı redd kaşd itmiş cumhūrī teħti’e kuvvet-i ħaṭāda olduġın bilmemiş ve aşl-ı ma‘nāya kendü vāşıl olmamış. Maşşūd senüñle mābeynümüzde ħıfz-ı kavā‘ id-i ħullet ve ri‘āyet-i levāzım-ı uħuvvet itmege ‘ahd ü mişāķumuz ve kavlı ü karar ve ittifāķumuz yok mı idi ve ol ‘ahde vefā idegelmedük mi idi dimekdür ve cemī‘-i nūsaħ vāv-ı ‘atıfladur. *Ahde vefā* ‘*جفا کردی و بدمهری نمودی*

itmeyüp¹¹¹³ cefā etdüñ ve maħabbetsizlik gösterdüñ. *Bed-mihr* terkibi ħabīħü’l-vech gibidür vaşf-ı terkibī diyenler ġalaṭ itmişdür yā maşdariyyedür bed-mihrlik ‘adem-i maħabbetden kināyetdür. Ba‘z-ı nūsaħda *bed-‘ahdī numūdī* vāķi‘ olmışdur.

بیکبار ازجهان دل درتو بستم Cihāndan bi’l-külliyeye ve bir uğurdan göñlümi saña bağladum ya‘nī dünyāda senden ġayrısın ihtiyār itmeyüp temām maħabbetümi saña kaşr u haşr idüp rabṭ-ı ħāṭır itmiş idüm. *Be-yek bār* lafzını merreten vāħideten ile tefsīr iden şāriħüñ murādı daħi bir uğurdan dimekdür şoñra ya‘nī bi’l-külliyeye deyü tefsīr itdüġi ħod bu ma‘nāyı tenşīs ü taşriħdür merreten vāħideten ile tefsīr *be-yek bār* lafzını *bārī* lafzına mürādif zann itmekden nāşīdür deyü redd idenler ta‘aşşub itmişlerdür. *ندانستم که برگردی بزودی* Bilmedüm ki sür‘atle ya‘nī az zemānda benden rücu‘ ve i‘rāz idesin ya‘nī benden böyle tiz yüz döndürecegüñ bilsem saña bir uğurdan göñül virmez idüm. *Zūdī*’de yā maşdariyyedür. *هنوزت گر سر صلحت باز آی*

Eger henüz sende barışmaķ fikri var ise yine gel ya‘nī *که بودی کیزان محبوبتر باشی* ki evvelkiden daħi ziyāde maħbüb ü merġüb olasın. *K’ez-ān* lafzında olan *ki* rābiṭadur

¹¹¹² Kıt‘a (K), (HP): Beyt (HM)

¹¹¹³ itmeyüp (K), (HP): itmedüñ (HM)

ḥarf-i ta' līl diyen ğalaṭ itmişdür (Redd-i Süđī). Ḥāşılı barışmağa meylüñ var ise nesne fevt olmadı girü gel ki evvelkiden daḥi maḳbül ü mer'î olasin dimekdür.

ḤİKĀYET: *از جهان یکی را زنی صاحب جمال بود درگذشت از جهان* (277^a) Bir kimsenüñ ḥüsni ve şāḥib-i cemāl bir ḥātūnı var idi vefāt itdi. Ba'z-ı nüsaḥda *zen-i şāḥib-cemāl* vāḳı' olmuş bu taḳdīrce daḥi *şāḥib-cemāl*, *zen* lafzınıñ şıfatıdır izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Māder-zen* و *مادر زن پیر فرتوت بعثت صدق درخانه متمکن بماند* aşılđa izāfetledür soñra taḥfīf ḳaşd olunup rānuñ süküniyla isti' māli şāyi' olmuşdur. *Pir-i fertūt* terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye tevehhüm idüp ḳıyāsda böyle olmaḳdur diyen şāriḥ ğalaṭ itmişdür ḳıyās didüginüñ daḥi vechi zāhir degüldür. Ḳāyınanası ki bunamış bir ḳoca ḳarı idi vefāt iden ḳızınıñ mehri ve kābini sebebi ile dāmādınıñ ḥānesinden gitmeyüp mütemekkin olup ḳalmış idi¹¹¹⁴. *مرد از محاورت بجان رنجیدی* Herif ol ḳarınıñ muşāḥabetinden ğāyet elem çekerdi *از مجاورت چاره ندیدی* ve şadāḳ ḥükmiyle ya'nī lāzimü'l-edā olan nikāḥ deynini¹¹¹⁵ virmege ḳudreti olmadıḡı sebebden anuñla bir yerde olmaḳ şıḳletinden ḥalāşa çāre bulmaz idi. *Sadāḳ* şādūñ fetḫiyle mehr ü kābīn ma' nāsınadır evvelki *muḥaveret* ḥā-i mühmele ile muşāḥabet ma' nāsınadır ikincisi cīm ile muḳārenet ve ittişālden ' ibāretdür.

*Zümre-i aḥbāb*¹¹¹⁶ anuñ ḥālin şorageldiler.

ازین طائفه گفت چه گونه در فراق یار عزیز Bu yārāndan biri ki şevher ü hemser mābeyninde olan kemāl-i üns ve ülfete ve ' ışḳ u maḥabbete güyā ' ārif idi didi ki: yār-ı ' azizüñ firāḳında niçesin ḥālüñ nedür.

گفت نادیدن زن برمن چنان دشوار نمی آید که دیدن مادر زن Ol kimse eyitdi ḥātunumuñ firāḳı eleminden daḥi ziyāde müşkildür ki ḳāyınanam olacaḳ bu fertütü görmek. Ekşer nüsaḥda *tā'ife-i düstān be-porsiden āmedendeş* kelāmı sākıṭdur bu taḳdīrce *yekī ez-în tā'ife* dimekdən murād müte'ehhil ve kethudā olanlar dimege ḥaml itmişler bī-vech

¹¹¹⁴ mümkün olup ḳalmış idi (K), (HP) : gitmeyüp ḳalmış idi (HM)

¹¹¹⁵ nikāḥ deynini (K), (HP) : deynini (HM)

¹¹¹⁶ zümre-i aḥbāb (K), (HP) : zümre-i aḥbābdan (HM)

degüldür belki zevc-i muvâfıqdan (277^b) ayrılan t̄a'ife murād olsa daḥi müvecceddür. Ba'zılar dostlarından biri deyü tefsîr itmişler ba'iddür. Meşnevi¹¹¹⁷:

گل بتاراج رفت و خار بماند Gül yağmaya gitdi ya'nî divşürdiler vücūdından eşer kalmadı¹¹¹⁸ ve ḥār bākî kaldı. *کنج برداشتند و مار بماند* Genc ü defîneyi götürdiler gitdi defîneyi kırk yıldan şoñra mār taşarruf iderler meşhürdür.

دیده پرتارک سنان دیدن

خوشتتر از روی دشمنان دیدن

Dîdeyi gönder ucında görmek düşmenlerüñ yüzün görmekten ḥöşter ve bihterdür ya'nî çeşm-i bînâ olup a'dâ yüzün görmek cefâsı a'mâ ve kör olmaḡ belâsından ziyâdedür. Nazm:

Görmez olur egerçi aḥbâbın

Hele a'dâ yüzün daḥi görmez

واجبست از هزار دوست برید

تا یکی دشمننت نباید دید

Ya'nî bir düşmenüñi görmemek için lâzım gelürse biñ dâne dostuñdan inḡitâ' itmek vâciḡ ü rāciḡdür¹¹¹⁹. Qışşadan ḥişşe daḥi vâziḡdur¹¹²⁰

HİKÂYET: *بیاد دارم که در ایام جوانی کذر داشتم بکویی و نظر داشتم باماه رویی* Ḥazret-i şeyḡ eydür: ḥâṡırumdadur ki tâzelik eyyâmında ve yigitlik 'âleminde bir mâh-rû dil-bere 'âşıḡ olup küyine mülâzemet iderdüm. Ba'zılar *be-küyi*'de *bâ* ez ma'nâsınadır dimişler lâzım degüldür ve *nazar dâstem* demek 'âşıḡ idüm dimekdür cemâline nazar iderdüm diyen şâriḡ nazar-bâzlıḡdan bî-ḡaber imiş (Redd-i Südü). *Mâh-rüy* ḡasenü'l-veḡ ḡabîlindendür ay yüzli dimekdür vaşf-ı terkîbî diyenler ḡalaṡ itmişlerdür

در ایام تموزی که حرورش آب دهان بخوشانیدی ve bu mülâzemetlerüm temüz didükleri orta yaz ayı eyyâmında idi ki hava ziyâde germ olduḡı zemânlardur bir mertebede ki anuñ bād-i ḡarûrı ya'nî gice ile esen issi yeli şiddet-i ḡarâretinden aḡızda olan ruṡubet-i

¹¹¹⁷ Meşnevi (K), (HP): Qıṡ'a (HM)

¹¹¹⁸ eşer kalmadı (K), (HP): eşer bākî kalmadı (HM)

¹¹¹⁹ vâciḡ ü rāciḡdür (K), (HP): rāciḡ ü vâziḡdur (HM)

¹¹²⁰ vâziḡdur (K), (HP): vâciḡdür (HM)

lü' ābiyyeyi huşk iderdi. *Temūz* orta yaz ayıdır. *Harūr* hā-i mühmele fethiyle fe' ul vezni üzredür iki rā bile mühmeledür ma' nāsı beyān olındur. *Temūzī*'deki *yā* vaḥdet içündür ba' z-1 nüsaḥda *eyyām* mezkūr olmayup *der temūzī ki* vāki' olmışdur ve ba' zında *eyyām-ı temūz yā*'sız vāki' olmışdur. (278^a) *Bihūsānīdī* yā-yı te'kid ile ve hā-i mu'ceme iledür *yā* hikāyet içündür. Muḥaṣṣal şiddet-i ḥarāret ağız yarın kırıdurdı dimekdür. Ba' zılar *bihūsānīdī* nūnla ve cümle olmağa zāhib olmuşlar münāsib degüldür. *و سموش مغر استخوانرا بجوشانیدی* Daḥi anuñ bād-i semūmı mağz-ı üstüḥānı ve muḥḥ-ı 'azmı kemügün iligini ḳaynadurdı. *Semūm* gündüz esen issi yeldür gāh olur ki *ḥarūr* ve *semūm* birbirinūñ ma' nāsına isti' māl olunur.

مغیر استخوانرا بجوشانیدی *از ضعف بشریت تاب آفتاب هجیر نیاوردم* Za' f-1 beşeriyetden öyle zemānınuñ ısıcağına ṭāḳat getürmedüm ya' nī insān taḥammül idecek mertebede degül idi. *Hecir* kebīr vezni üzre *eyyām-ı ḥarrenūñ nişf-ı nehārına* dirler. *Tāb* ṭāḳat ma' nāsınadır. Ba' z-1 nüsaḥda *ṭāḳat neyāverdem* vāki' olmışdur bu taḳdīrce *tāb* ḥarāret ma' nāsına olur.

التجا بسایه دیواری کردم Ya' nī zarūrī ve nāḳār bir dīvār gölgesine ilticā etdüm.

مؤترکب و منتازر ایدم کی بیر کیمسه کسی زحمت حر تموز از من ببرد Müterakḳıb ve muntazır idüm ki bir kimse *و بآبی آتش من فرو نشاند* ve bir içim suyla āteş-i 'aṭşumı söyündüre. Ba' z-1 nüsaḥda *müterakḳıb ki kesī zaḥmet-i ḥarr-ı temūz ez-men be-berdābī fūrū nişāned* vāki' olmuş. *Berdāb* āb-ı berd ma' nāsına terkīb olmak üzere. Ba' z-1 şurrāḥ bu nüshayı irtikāb¹¹²¹ idüp şerḥinde dimiş ki müterakḳıb ve muntazır idüm ki bir kimse temūzuñ ḥarāretini benden bir şovuk şuyla aşığa oturda ya' nī gidere ḥafī degüldür ki bu maḳūle şerḥüñ *Gūlistān* ṭālibi olan mübtedīlere fārisīyi belki Türkçeyi yañlış ögretmekden ḡayrı fā'idesi yoḳdur. Mısrā' :

' Ālemde hemān lāzım olan ḥüsn-i edādur

نآگاه از تاریکی دهلیز خانه روشنایی دیدم Nāgāḥ ya' nī ittifaḳān bir ḥāne dehlīzinūñ karañulığından ziyā ve aydınlıḳ gördüm. *Tārīkī* yā-yı maşdariyyenūñ kesri ile *dehlīz*'e ol daḥi *ḥāne*'ye muzafdur *dehlīz* iki ḳapunuñ aralığına dirler. *Rušenāyī*'deki yā maşdariyyedür vaḥdet için degüldür.

¹¹²¹ irtikāb (K): ihtiyār (HP), (HM)

(278^b) Ya‘nī bir cemāl gördüm ki zebān-ı feşāhat ve belāgat anuñ hüs n ü şabāhati beyānından ‘āciz qalır. *Zebān-ı feşāhat* ve *beyān-ı şabāhat* izāfetleri lāmiyyedür beyāniyye zu‘m idenler gālať itmişlerdür. Ba‘z-ı nūsaħda *ya‘nī* lafzı mevcūd degüldür bu taqđırce *cemālī rūşenāyī*’den bedel olur. *بر آید صبح تاریک* Şöyle ki *ya‘nī* şuña beñzer ki qaranu gıcede şubħ tulu‘ eyleye *آید از ظلمات بدر آید* yaħūd şuña beñzer ki zulumātdan āb-ı ħayāt¹¹²² çıqıp zāhir ola. *قدحی برف آب بردست* Elinde bir kāse qarlı şu *Berf-āb* aşlında *āb-ı berf*’dür bu maqūle terkībler mirāren beyān olunmuşdur vaşf-ı terkībī ve terkīb-i mezcī zann idenler gālať itmişlerdür ve ol qarlı şuya şeker dökmiş ya dökülmüş. *و بقرق بر آمیخته* ‘*Arak*’dan murād gülābdur ya‘nī şerbete gülāb qomış. *ندانم بکلایش مطیب کرده یا قطره چند از گل رویش دران چکیده* Bilmezem ki ol şerbeti fi’l-ħaķīka gülābla mı muţayyib ve ħoş-bū itdi yaħud gül rüyinden birkaç qatre ‘araķ anuñ içine tamlamış mıdır. *Muţayyeb* tayyibdendür tef’ıl bābından ism-i mef’üldür ħazret-i şeyħüñ bu kelām-ı bedī‘inde tecāhülü’l-‘ārif şan‘atı vardır. Muħaşşal bir müsteşnā cüvān bir kāse misk ve muţayyeb şeker şerbeti ile çıqageldi dimekdür. *فی الجملة شراب از دست نگارینش بر گرفتیم و بخوردم* Muħaşşal kāse ile şerbeti ol māh-ı tal‘atun nigārīn ve mūnaķķaş elinden aldum ve içdüm. Ĥafī olmaya ki ol şāħib-i cemāl nigār kısmından ise *nigārīn* ma‘nā-yı ħaķīkiyye maħmūl olup muħannā ve mūnaķķaş el murād olur ve eger cüvān cinsinden ise mecāzī maħmūl olup maţbū‘ ve maķbūl dest murād olur zāhir ve mütebādir olan şıķķ-ı şānīdür. *Ĥorden* bu maħalde nūşīden ma‘nāsınadur ba‘z-ı mevāzıda ‘aksi daħi olur *از سر گرفته* ve geçmiş ‘ömri yine başdan tıtdum ya‘nī tāze ħayāt ve mücedded ‘ömr kesb ü taħşīl etdüm. Şi‘r: (279^a)

ظماً بقلبی لا یکاد یسیغہ

رشف الزلال و لو شربت بحورا

Qalbümde bir ‘atş ve bir ħarāret vardır ki mā-i zülālī içmek ile anı izāle itmek ihtimāli yoķdur. Farazā deryālar mā-i zülāl olup cümlesin nūş etsem. *Zamaun* lafzan

¹¹²² zulumātdan āb-ı ħayāt (K), (HP) : āb-ı ħayāt zulumātdan (HM)

ve ma'nen 'atş gibidür teşne ve şusız olmağdur tenvîn tehvîl ve ta'zîm içündür 'atş-ı 'azîm dimekdür mübtedâ olmağ üzre merfû' dur. *İsâğa* kandurmağ ma' nâsınadır *lâ-yekâdu yüsîğuhu* kandurmağa qarîb olmaz ya'nî izâle ve teskîn itmez dimekdür. *Zülâl* mâ-i 'azb ma' nâsınadır lezîz şu dimekdür. *Reşf* rānuñ fetħi ve şîn-i mu' cemenüñ sükūniyla ve fā ile şuvarmağ ma' nâsınadır ki ' arabîsi maşşdur mîmüñ fetħi ve şāduñ teşdîdi ile ba'zılar meşelâ incir ve emrūd şuvarmağ gibi dimişler. Leb şuvarmağ cümleden ahsendür hadd-i zâtında şuyı şuvara şuvara içmek mesnündur ve def -i 'atş itmekte enfa' dur *reşş*'i serpindi ma' nâsına haml iden şāriħ¹¹²³ *reşş*'le *reşf*'i fark itmemiş. *Bi-kalbî*'de olan bā zarfiyyet içündür *fî* ma' nâsınadır mübtedānuñ şifatıdur *lâ-yekâdu yüsîğuhu* mübtedānuñ haberidür *zamāun şedîdün hāşılun fî kalbî lâ-yekâdu yüsîğuhu* tağdîrindedür bu daħi cā'izdür ki *zamāun* tenvînden müstefād olan şedîd ve 'azîm lafzı ile nekre-i mevşûfe olup mübtedâ vâki' ola ve *bi-kalbî* anuñ haberi olup شَرَّ عَظِيمٍ اَهْرَ ذَانَابٍ tevcihi kabîlinden ola. Kıt' a:

خَرَمَ أَنْ فَرَّخَنده طالع را كه چشم

برچنين روی او فتند هر بامداد

Ol ferħunde tâli' üñ ki her şabâħ çeşmi ve nazarı buncılayın cemâle düşe şād u mesrûrdur. *Hurrem* muğaddem haber ve *ân ferħunde tâli'* cümlesi mu'ahħar mübtedādur bu tağdîrce *râ* harf-i taħşîş olur dimişler tekellüfdür¹¹²⁴. *Hurrem* şād u mesrûr ma' nâsınadır. *Ferħunde* mübârek dimekdür *ferħunde-tâli'* hasenü'l-vech terkîbi¹¹²⁵ kabîlindendür vaşf-ı terkîbî tütanlar gâlağ itmişdür. *Üfted* vezniçün vāvla yazılır oğınur üfted ma' nâsınadır. Ba'z-ı nüsahda *ber-çünîn rüyî fütet* vâki' olmuşdur. Zâhirdür ba'zılar *çeşm*'üñ mîmi zarûret-i (279^b) vezniçün oğunmaz dimişler vezn bilmezler imiş. *Bâmdâd* şabâħ ma' nâsınadır. مست می بیدار گردد نیم شب

Mest-i bâde olan nişfu'l-leylde bîdâr ü hüşyâr olur. *Gereded* kâf-ı fārisî ileddür.

¹¹²³ şāriħ (K): - (HP), (HM)

¹¹²⁴ Bu tağdîrce *râ* harf-i taħşîş olur dimişler tekellüfdür (K): Bu tağdîrce *râ* lafzı zâ'id olmaz. Ba'zılar hurrem mübtedâ ve mâba'deyn haber tütup *râ*'yı zâ'iddür dimişler ba'zılar hurrem maşdariyyet ma' nâsım mutazammindür (HP), (HM)

¹¹²⁵ terkîbi (K), (HP): - (HM)

محشر بامداد Sākī bezmün elinden şarāb-ı ıŝk nūŝ iden rūz-ı maḥşerde ŝabāḥ bīdār olur ya‘ nī dūnyāda ebedi mest ü bīhūŝ olur. *Rūz-ı maḥşer* zarfıyyet üzre menşūbdur ŝabāḥ andan bedel olur¹¹²⁶. Ba‘ zılar *rūz-ı maḥşer*, *bāmdād* ‘ibāretinün mecmū‘ını terkīb olmaḡ üzre taḡdīm-i muzāfun ileyh ḡabilinden olup *bāmdād* rūz-ı maḥşer taḡdīrinde tūtup rūz-ı maḥşerün ŝabāḥında deyü ma‘nā virmişler bī-vech degüldür.

ḤİKĀYET: *سالی سلطان محمود خوارزم شاه باخطای برای مصلحتی صلح اختیار کرد* Sulṭān Maḥmūd-ı Ḥārzemşah Ḥaṭāy pādīşāhı ile bir ḡuşūŝ iḡtizāsı ile berāy-ı maşlahat bir sene ŝulḡ iḡtiyār eyledi ve ol sene ol cānibe ḡazā itmedi. *Ḥaṭāy* fetḡ-i ḡāyladur kesr-i ḡāyla ḡiṭādur dimişler *bā-ḡaṭāy* lafzında muzāf maḡzūfdur *bā-mülk-i ḡaṭāy* dimekdür. Ba‘ z-ı ŝurrāḡ dimişler ki Ḥazret-i ŝeyḡ Sulṭān Maḥmūduñ muşāḡibi ve ḡācesı idi ve seyāḡati zemānları idi ḡiṭā padişāhına elçilik ṭarīkiyle ol cānibe ḡitdüḡine siyāḡ-ı kelāmda delālet yoḡdur belki ḡilāfına delālet vardur. *فتدبر* Şulḡ kışşasını zıkr itdüḡi ol cūvānla vāḡi‘ olan muṭāyebesinün zıkrine tevti‘e ve muḡaddime olmaḡiçündür.

بجامع کاشغر در آمدم Kāşḡar ŝehrinün cāmi‘ine geldüm. Cāmi‘-i mezbūr ziyāde vāsi‘ cāmi‘ olmaḡla ‘ālemde meşhūrdur. Ḥazret-i ŝeyḡ ḡālibā ol ŝehre geldükde anda nüzül buyurmuşlar yāḡūd ḡayr-ı nüzül idüp anuñ seyrine gelmişler.

بسیری دیدم در خوبی بغایت اعتدال و نهایت جمال Cāmi‘ içinde bir cūvān ḡördi ki ḡūblıḡda ḡāyet-i i‘tidālde ve nihāyet-i cemālde ya‘ nī anuñ fevḡinde ḡüsn ü cemāl olmaz.

چنانکه در مثال او گفته اند Şöyle ki anuñ mişālinde ya‘ nī anuñ emşāli bī-meşel cūvānlar ḡaḡḡında dimişlerdür¹¹²⁷. Nazm: (280^a) *معلمت همه شوخی و دلبری آموخت* Üstāduñ saña ancaḡ cemi‘-i ŝūḡlıḡı ve ḡöñül alıcılıḡı ta‘līm itmiş.

جفا و ناز و عتاب و ستمگری آموخت Uşşāḡa cefā vü nāz ve ‘itāb ü sitemkārılıḡ öḡretmiş ya‘ nī mihr ü vefā kitābından ḡiçbir nesne oḡutmamış.

من آدمی بچنین شکل و خوی و قد و روش

ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت

¹¹²⁶ *Rūz-ı maḥşer* zarfıyyet üzre menşūbdur ŝabāḥ andan bedel olur (K), (HP): - (HM)

¹¹²⁷ dimişlerdür (K), (HP): dimişler (HM)

Ben bu şekilde ve bu haşletde ve bu kıdd ü revişde bir âdem görmedüm gūyâ ki bu şîveyi perîden te‘ allüm ve iktisâb itmişdür. *Revîş* refîâr ma‘ nâsına ism-i maşdardur yürüyüş dimekdür. Beyt-i evvelde olan iki *âmūht* müte‘ addîdür mışrâ‘-ı âhîrde olan lâzımdur hafî olmaya ki fi‘l-i mâzî¹¹²⁸ bunun emşâli mevâzıda ism-i mef‘ül ma‘ nâsına olmağ münâsibdür.

مقدمة نحو زمحشرى در دست و همی خواند ضرب زید عمراً و كان المتعدى عمراً Cârullâh Zemaşşerînün ki şâhibü'l-*Keşşâf*'dur 'ilm-i naşvde te'lif itdüğü muğaddimesi elinde idi ve bu terkîbi oğur idi ki: *daraba Zeydün 'Amran ve kâne'l-müte'addî 'Amran. Müte'addî* ism-i mef'üldür ya'nî *darabe* fi'1-i müte'addîdür ve *'amran* mef'ülün bihdür dimekdür. *Mukaddime*'den murâd Zemaşşerînün *Enmūzec* adlu kitâbıdır. Ba'z-ı nüşahda *ve kâne'l-müte'addî 'Amran* mevcüd degüldür. *Mukaddime*'nün *nahv*'e izâfeti bi-ma'nâ fidür lâmiyye tevehhümiden ğalağ itmişdür mecmü'ün *Zemaşşerî*'ye izâfeti lâmiyyedür.

گفتم ای پسر خوارزم و خطای صلح کردند و زید و عمروا همچنان خصومت باقیست Didüm ki ey cüvân h'ârzem ile hağây pâdişâhlarınun mâbeynlerinde bu deñlü 'adâvet var iken barışdılar. Zeyd ile 'Amr'un huşümetleri yine evvelki gibi bâkîdür ya'nî bu ne huşümetdür ki kemâ-kân bâkî olup ve tâ ebed munğatı' olmayup cümle 'âlemün dilinde *daraba Zeydün 'Amran* terkîbi mezkûr ü meşhûrdur bu kelâmı istifhâma ğaml itmişler iğbâr olmağ daği câ'izdür. فتدبر

بختید و مولدم پرسید Cüvân bu lağîfeyi işitdükte ğülüp ne yerdensüz deyü vağanum ve mevlid ü menşe'üm¹¹²⁹ şordı. *گفتم از خاک شیراز* Ğâk-i Şîrâzdanum didüm.

گفت از سخنان سعدی چه یاد داری (280^b) Şeyğ Sa'dî ğüftârından ve ebyât ü eş'ârından ğâğırında ne vardur didi. *گفتم* a:

بلیت بنحوي یصول مغاضباً
علی کزید فی مقابله العمری

¹¹²⁸ fi'1-i mâzî (K), (HP): fi'1 (HM)

¹¹²⁹ mevlid ü menşe'üm (K), (HP): mevlidüm ve menşe'üm (HM)

‘İlm-i naḥve iştiğāl ider bir maḥbūba mübtelā oldum ki benüm üzerüme ğazabla ḥamle ve hücūm eyler meşelā Zeydūñ ‘Amri muḳābelesinde olan ḥamle ve hücūmı gibi. *Belītū* fi‘l-i māzī mechūldür *naḥvī* nūnuñ fetḥi ve ḥānuñ sükūniyladur *yā*’dan maḳşūd-ı nisbet taḥşīl ü iştiğāldür. *Muğāziban*, *yeşülü* zamīrinden ḥāldür ‘*aleyye yeşülü* kelimesine müte‘allikdür *muğāziban* lafzına müte‘allik olmak daḥi cā’izdür. *Ke-zeydīn*’de kāf mişl ma‘nāsınadur maşdar-ı maḥzūfuñ şıfatıdır taḳdīr-i kelām: *yeşülü* ‘*aleyye şavleti mişle şavleti Zeydīn fī-muḳābeleti*’l-‘*Amri* dimekdür.

على جز ذيل ليس يرفع رأسه Kemāl-i te‘azzum ve ziyāde tekebbürinden ḥālet-i reftārında etegini süriyüp naz ü şīve ile yürür ve başın ḳaldırıp hergiz bir nazar ve kimseye iltifāt itmez¹¹³⁰. Cār u mecrūr *leyse yerfa‘u*’da olan zamirden ḥāldür *cerri zeyl* ğinā ve delāl ve tekebbür ü te‘azzumdan kināyetdür. Ke’ennehū kemāl-i istiğnāsından kendü libāsına bile iltifāt itmez ve muḳayyed olmaz taḳdīr-i kelām ve taşvīr-i ma‘nā: لا يرفع رأسه ولا ينظر الى احد بل يمشى على وجه التعظم والتكبر والغنج والدلال جاز اذيله على ما هو عادة المتكبرين والجبابة

Ba‘z-ı fużalā dimişler ki zāhir olan budur ki cār u mecrūr fi‘l-i nefyden mef’ülle ola. Taḳdīr-i kelām: ليس من جنس من يرفع رأسه بناء على جز ذيل و عدم اعتبار الى لباسه ايضاً
هل يستقيم الرفع من عامل الجر Cerr ‘amelini eyleyenden ref’ ‘amelini itmek hiç rast ü dürüst olur mı. İstifhām-ı inkāridür ‘āmil-i cerr olan ref’ ‘amelini itmez dimekdür ya‘nī ziyāde tekebbürinden ve naz ü şīvesinden kendü libāsına mültefit olmayan ğayra nazar ü iltifāt ider mi dimekdür. *لحتى باندیشه فرو رفت و گفت* Bir miḳdār ve bir zemān fikre ḫalup eyitdi. *Laht* pāre ma‘nāsınadur yā vaḥdet içündür bir miḳdār zemān maḳşūddur. *غالب اشعار او درين زمين بزبان فارسيت* Bu yerde ya‘nī bu diyārda Şeyḫ Sa‘dīnūñ eş‘arı ekşer zebān-ı fārisī iledür. (281^a) *اگر بکویی بفهم نزدیکتر باشد* Eger fārisī eş‘arın oḳusañ fehme ḳarīb ü āsān olurdı. *كلم الناس على قدر عقولهم* Nitekim ḥaberde vārid olmuşdur ki ḥalkā añladuḳları ḳadar söyle. *Ukūl* maşdaruñ fā‘iline izāfetidür diyen ğalaḫ itmişdür lāmiyyedür *ḳadri* ‘*ukūl* miḳdār ma‘nāsınadur. *گفتم* Ben daḥi bu

¹¹³⁰ hergiz bir nazar ve kimseye iltifāt itmez (K): hergiz kimseye nazar ü iltifāt itmez (HP), (HM)

meşnevî ebyâtı okudum. Meşnevî¹¹³¹: *طبع ترا تا هوس نحو شد* Senüñ tab‘uñ ‘ilm-i naḥv iştigâline heves ideliden berü *عقل از دل ما محو شد* Bizüm gönlümüzden şüret-i ‘aql maḥv oldı. *Süret-i ‘akl* izâfet-i lâmiyyedür beyâniyye diyenlar gâlaṭ itmişdür. Ḥafî olmaya ki bu ḥükmüñ ta‘lîlinde şurrâḥ iḥtilâf itmişlerdür ba‘zılar ol sebebden ki dersi ğayrıdan okursın. *کما قيل* Nazm:

خواهم در آتش افکنم اجزای خویش را

از بهرانکه میدهدت دیگری سبق¹¹³²

Ba‘z-ı şurrâḥ bu ta‘lîl maḳâma münâsib degüldür deyü redd idüp böyle ta‘lîl itmiş ki zîrâ bu ‘ilm-i ma‘kûlâtдан degüldür ve semâ‘î mesâ‘il-i kıyâsîden ziyâde olup keşretinden zabṭ u iḥâtası ḥayyiz-i imtinâ‘dadur ve bu ‘ilmde aḳvâl-i ‘ulemâ nâ-ma‘dûd ve iḥtilâfât-ı meşâyiḥ ğayr-i maḥdüddur ve sen ise nâzik mizâc olup ḥıfzında ve zabṭında zaḥmet çekersin. Pes seni ziyâde icdüğümüzden lâ-ya‘kıl olmışuz ḥafî olmaya ki bunlaruñ cümlesi terzîk’dür. Taḥkîk budur ki mışrâ‘:

*فکر بلبل همه آنست که گل شد یارش*¹¹³³ Feḥvâsınca ma‘şûḳ kendüsiyle muḳayyed olmaḳdan ğayrı ‘âşıḳuñ ḥiçbir endîşesi olmayup her çend ğayrı kâre meşġûl olsa elbette ‘âşıḳa cefâ olur pes ma‘nâ-yı maḳşûd budur ki sen taḥşîl-i ‘ilme müşteġil ve meşâġil-i ‘ilmiyyeye müteveġġil olup aḥvâl-i ‘uşşâḳla teḳayyüd itmedüġüñ bizi lâ-ya‘kıl ü ḥayrân ve bî-sâmân ü ser-gerdân itmişdür. Ba‘z-ı şurrâḥuñ *لاشغالك بغيرنا* demekden daḥi murâdı hemîn bu ma‘nâdur zîrâ dersi ğayrıdan okursın demek degüldür. Beyt-i şânî bu mażmûnı tefsîr maḳâmındadır gerçekden zevâl-i ‘aql ü hûş murâd degüldür ve ḥuşûş-ı naḥve ġaraz ta‘alluḳ itmemişdür. Ḳayd-ı (281^b) ittifaḳî ve beyân-ı vâḳi‘dür. Ba‘z-ı şurrâḥ ḥazret-i şeyḥüñ kelâmı ḥaḳîḳat olmayup mecâzî ve iddi‘âyî olmaḳ câ‘izdür dimiş ke‘ennehü ḥaḳîḳat olmaġı daḥi tecvîz eylemiş ‘âkilâne söylememiş. *ای دل عشاق بدام تو صید* Ey şol maḥbûb ki dil-i ‘uşşâḳ senüñ dâm-ı ‘ışḳuña şayd ü şikâr ve ḳayd-i maḥabbetüñe bend ü giriftârdur ḥafî olmaya ki münâdâ

¹¹³¹ meşnevî (K): beyt (HP), (HM)

¹¹³² “Sana bir başkası ders verdiği için azâlarımı ateşte yakmak isterim.”

¹¹³³ Ḥafız-ı Şîrâzî: “Bûlbûlün aklı fikri gülün ona yar olmasıdır; gül ise nasıl cilvelensem diye düşünür.”

فکر بلبل همه آنست که گل شد یارش / گل در اندیشه که چون عشوه کند در کارش

maḥzūf olup *dil-i ‘uṣṣāḳ be-dām-ı tü şayd*‘ ibâreti mevşūf maḥzūfuñ vaşfidur mevşūf maḳāmına iḳâmet olunmuşdur. Taḳdîr-i kelâm *ey maḥbūbî ki dil-i ‘uṣṣāḳ be-dām-ı tu şayd* dimekdür. Ba‘zılar bunu daḥi cā’iz görmişler ki maḥzūf olan lafz ki zāt-ı mübhemden ‘ibâret olup ‘arabîde من موصول maḳāmında ola ya‘nî

يا من اصطبيدله قلوب العشاق¹¹³⁴ Biz saña meşgûlüz sen ‘Amri ve Zeyde meşgûlsın. Ḥafî degüldür ki lafz-ı *ki*’den mütebâdir olan şıfat ile mevşūf miyânında râbiṭa olmaktadır. فتدبّر Mısrâ‘-ı âḥîrde olan îhām-ı laṭîf beyândan ğanîdür. *Ya‘nî bir seḥer ki ol gün sefer muşammem oldu muşâḥabet güninüñ irtesi diyenler bî-vech taḥşîş itmışlerdür belki sevḳ-i kelâmdan mefhûm olan muṭlaḳâ irte dimekdür. فتأمل*

Meger kârbân ḥalkından bir kimse aña benümçün dimiş ki fülân kimse Şeyḥ Sa‘dî kendidür. Ba‘z-ı şurrâḥ ya‘nî senüñle dün muşâḥabet eyleyen Sa‘dîdür dimiş bu vechle ta‘yîn iki maḥalde bile zâhir degüldür فتدبّر . فتدبّر دیدم که دوان آمد و تلطف کرد . فتدبّر ve iftirâḳ ve mülayemet eyledi¹¹³⁵ *بروداع تأسف خورد که چندین روز چرا نگفتی که منم* ve vedâ‘a te‘essüf itdi ki senüñle mülâḳât ü muşâḥabet ideliden berü bu ḳadar gün ki bu şehirde olduñ niçün ol gün kendüñi bize bildürmedüñ ve ben Şeyḥ Sa‘dîyüm dimedüñ¹¹³⁶. *Tâ ki ulularuñ ya‘nî senüñ gibi vâcibü’r-ri‘âye ‘azizlerüñ ḳudümü şükrânesine ḥıdmete bel baġlıyaydum ḥafî olmaya ki (282^a) bu maḳâmda ḥazret-i şeyḥüñ *bâmdādân* lafzıyla *çendîn rûz* ‘ibâreti beyninde muḥâlefet tevehhüm eyleyen şâriḥ ḳaṭ‘â sūḥan fehmi itmez imiş zîrâ *bâmdādân*’dan murâd muşâḥabet güninüñ irtesi demek degüldür bir şabaḥ ki dimekdür. Ba‘z-ı erbâb-ı ṭab‘ didiler ki muşâḥabet güninüñ irtesi murâd olduġu*

¹¹³⁴ “ey aşıkların kalplerini avlatmak istediği”

¹¹³⁵ Ḥafî olmaya ki *devân âmed* kelâmı *bâmdādân ki ‘azm-i sefer muşammem şod* kelâmına muttasıl olup mâbeynde olan cümle mu‘terizedür. فافهم (HP), (HM): - (K)

¹¹³⁶ ve iftirâḳ ve vedâ‘a te‘essüf itdi ki senüñle mülâḳât ü muşâḥabet ideliden berü bu ḳadar gün ki bu şehirde olduñ niçün ol gün kendüñi bize bildürmedüñ ve ben Şeyḥ Sa‘dîyüm dimedüñ (K), (HP): ve iftirâḳ ve vedâ‘a te‘essüf itdi ki niçün mülâḳât ü muşâḥabet ideliden berü bu ḳadar gün ki bu şehirde olduñ niçün ol gün kendüñi bize bildürmedüñ ve ben Şeyḥ Sa‘dîyüm dimedüñ (HM)

teslīm daḡı olunsa *çendīn rūz*'dan murād muşāḡabet gününden berü dimek lâzım degüldür cā'izdür ki bu şehre gelelden berü dimek ola velākin ḡafī degüldür ki mışrā¹-ı ātinūñ mazmūnından mefhūm olan budur ki mülākāt gününde niçün kendüñi bize bildürmedüñ dimek ola. فافهم

گفتم Cüvāna böyle cevāb virdüm ki. Mışrā¹: *با وجودت زمن آواز نیامد که منم* : *ya' nī* senüñle mülākātta maḡv olup kendümi bir vechle yavi kıldum ki ben fülānum deyü nuḡka mecālüm kalmadı. فَإِنَّ النَّجْمَ يَضْمَحَلُّ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ¹¹³⁷ deyü ta¹ līl iden şāriḡūñ daḡı murādı hemīn bu ma¹ nādur münāsebetsiz söylemiş diyen fehmi itmemişdür.

گفتا چه شود که جند روز درین بقعه برآسایى تا از خدمتت مستفید شویم Cüvān didi ki buḡ¹ ada *ya' nī* bu şehirde birkaç gün muḡim olup diñlenseñ ne lâzım gelür tā kim ḡıdmetinden müstefīd olayduk¹¹³⁸. *گفتم نتوانم بحکم این حکایت* Didüm ki iḡāmete ḡādir degülem bu ḡikāyetüñ ḡükmi ile *ya' nī* bu ebyātuñ feḡvāsı mücebince. Meşnevī:

بزرگی دیدم اندر کوهساری Azīzlerden birini bir ḡaḡda muḡim gördüm. *Kūhsār* ḡāḡ başı yāḡūd ḡaḡliḡ dimekdür iki ma¹ nāya bile müsta¹ meldür birine ḡaşr eyleyen taḡşīr itmişdür. *فناعت کرده از دنیا بغاری* Dünyādan *ya' nī* menāzil-i dünyādan belki muḡlaḡā metā¹-ı dünyādan bir maḡara ile ḡanā¹ at eylemiş. *چرا گفتم بشهر اندر نیایی* Ol ¹ azīze didüm ki niçün şehre gelmezsin. *Çerā* lafzı fi¹ l-i menfiye müte¹ allıḡdür *goftem çerā be-şehr ender neyāyī* taḡdīrindedür zarūret-i vezniçün taḡdīm olunmuşdur

که بار بند از دل برکشایی *ya' nī* şehre gel ki ḡayd-i ma¹ āş yükinü dilden ref¹ idesin ve bī-ḡayd olup ferāḡ-ı ḡalble ḡā¹ at ü¹ ibādet eyleyesin zīrā bunda olduḡca (282^b) ḡavāyic ü mühimmātuñı şehirten tedārük itmeḡe muḡtāc olup ḡayddan ḡālī olmazsın bu maḡhalde *ya' nī* def¹-i ḡam idesin diyen şāriḡūñ daḡı murādı böyle olup ma¹ nā-yı lâzımī ile ta¹ bīr etdüm dirse kimse māni¹ olmaz ḡaḡā eylemiş diyen ḡaḡā eylemişdür. ḡadd-i zātında ḡayd-i ma¹ āş mūcibāt-ı ḡamdan olduḡı inkār olınmazdur ol bār-ı ḡirānı çeken bilür. Ba¹ z-ı nūsahda *bārī bend vāḡi¹* olmuş¹¹³⁹ ba¹ z-ı şurrāḡ anı iḡtiyār

¹¹³⁷ “Yıldız güneş doğarken kaybolur”

¹¹³⁸ olayduk (K), (HP): olaydum (HM)

¹¹³⁹ olmuş (K), (HP): olmuşdur (HM)

idüp bir kerre bendi gönülden açasın deyü ta' bîr eylemiş. Hakkâ ki bu nüshayı ki ğāyet nādirdür ihtiyār¹¹⁴⁰ ve anuñ üzerine iktişār itdügi maḥz-ı taḫşîrdür velâkin *bārî*¹¹⁴¹ kerre ma' nāsına ḥaml itdügi ḥaṭâdur diyen kendi ḥaṭâ itmişdür zîrâ *bārî* yâyla olduğı taḫdırce kerre ma' nāsından ğayri ihtimâl yoḫdur. Ba' z-ı şurrâḥ ḥāşiye-yi kitâbında dimiş ki Sürürî Efendi *bend* lafzını *ez-dil* lafzına muzafdur deyü taşriḥ itmişdür¹¹⁴² lâkin ednâ şu' urı olan kimseye nice eydügi ma' lûm olur. انتھی کلامه Ḥafî degüldür ki şâriḥ-i mezbûr bu sözinde ḥaṭâ itmişdür zîrâ Mevlânâ Sürürî *bār-ı bend* bi'l-izāfe dimişdür ya' nî *bār-ı bend* lafzı terkîb-i izāfîdür dimekdür *ez-dil* lafzına muzaf olmışdur demek degüldür. كما توهمه الشارح المزبور¹¹⁴³

بگفت آنجا پری رویان نغزند Ol 'azîz şehrden ba' id olduĝunuñ vechin beyân idüp didi ki şehirde laṭîf cüvânlar ve müstesnâ dil-berler vardur. *چو گل بسیار شد پیلان بلغزند* Balçık çoĝ¹¹⁴⁴ olıcaḫ filler ṭayrınurlar ya' nî kişi her ne deñlü ' iffet ü mücâhede üzre olursa fâ'ide itmezdir. ' Âbid-firîb olan dilrübâlara keşret-i müşâhede ile elbette bî-ihtiyâr dil-dâde ve üftâde olmaḫ muḫarrerdür hemân evlâ budur ki anlardan ba' id olup yüzlerin görmeyesin. *این کلام گفتم و بوسه برسر و روی همدیگر دادیم و وداع کردیم* Bu sözi cüvâna söyledüm ve kışşadan ḥişşe ma' lûm olup biribirimizüñ başını ve yüzini öpüp ' âdet üzre yolından vedâ' itdük. *Hemdiger* biribirimizüñ dimekdür. Ba' z-ı nüsaḥda *yekdiger* vâki' olmışdur (283^a) ol daḫi bu ma' nâyadur. Meşnevî:

بوسه دادن بروی دوست چه سود

هم دران لحظه کردنش بدرود

Ya' nî ol ḥîn-i vedâ' da dil-berüñ yüzün öpmekde hiç fâ'ide yoḫdur zîrâ anuñla âteş-i maḥabbet ve iştiyâḫ medfû' ve munṭafî ve miḥnet-i hicrân ü iftirâḫ merfû' ve müntefî olmaz ve ' aşıḫ ol hâlde bûs u kenâruñ çendân lezzet ü şafâsın bulmazdur. *Bedrûd* bu maḫalde vedâ' ma' nāsınadır ' acem vedâ' itdi ve esenledi diyecek yerde *bedrûd kerd* dir ve ' arabîde olan taḫiyyat ü teslîm ma' nāsına müsta' meldür. Ba' z-ı

¹¹⁴⁰ ihtiyâr (K), (HP): anı ihtiyâr (HM)

¹¹⁴¹ bārî (K), (HP): bārî bārîyi (HM)

¹¹⁴² itmişdür (K), (HP): eylemişdür (HM)

¹¹⁴³ "Adı geçen şarihlerin düşündüğü gibi"

¹¹⁴⁴ çoĝ (K): çoḫ (HP), (HM)

şurrāh bā aşılye olmağa zāhib olup *Baħrū'l-ġarā'ib* şāhibinūñ bu kelāmıyla istidlāl itmiş: *Bedrūd kerdēn* sefere gideni Tañrıya ıřmarlamak ve sefere giden kimse yerinde kаланlara esen kалуñ dimekdür. Beyt:

بگفت این و آب مژه رود کرد

1145 بیوسیدش از مهر و بدرود کرد

انتهی کلام البحر 1146 Velākin *Daḡāyīku'l-Ḥaḡāyīk* şāhibinūñ taḡḡīki budur ki: *beḡired* bā'sı gibi āşlī olmayup āşılları *bāḡired* ü *bāderūd* olup keşret-i isti' mälle taḡfif için dāl-i sākin ola. Ḥaḡḡā ki zāhir olan daḡi budur zīrā *derūd* vedā' ve esenlemek ma' nāsına müsta' meldür nitekim bu beytde vāḡi' dūr. Beyt:

دلش پرسلام و زبان بدرود

1147 ولیکن زداغ تو چشمش دو رود

Ve ḡadd-i zātında *Baħrū'l-ġarā'ib* kelāmında bā aşı' olmağa ḡaḡ' ā delālet yoḡdur ve ba' z-1 şurrāhuñ *bedrūd* lafzını 'acem bā-yı 'acemī ile isti' māl ider didügi bu taḡḡīka muḡālifdür ve yārān-ı 'acemden tefāḡḡüş olınuḡda¹¹⁴⁸ biz daḡı bā-yı 'arabīyle bilürüz didiler.

سیب گویی وداع یاران کرد

روی ازین نیمه سرخ وزآن سو زرد

Sīb ki elma didükleri meşhūr meyvedür 'arabīsi tüffāḡdur. Ağleb bir cānibi kızıl ve bir cānibi şaru olduġına ḡüsn-i ta' līl beyān idüp dir ki elma ke'ennehū bāḡda ağacından ḡopduḡda aḡbābına ve yārānına vedā' itmişdür ki tābiş-i mihr ü maḡabbetiyle bir cānibi sürḡ olup ve hicr ü firāḡ eleminden bir cānibi zerd olmışdür. Muḡaşşal müfāraḡat-i aḡbāb (283^b) bir ḡāletdür ki ḡayvānātdan ḡayrı nebātāt ü cemādāta bile te'şīr eyler dimekdür. *Gūyī* ve gūyā bu maḡūle yerlerde ke'ennehū ma' nāsına müsta' meldür. *Ez-īn* lafzıyla müşārün ileyh olan *nīme* lafzıdır. *V'ez-ān* lafzıyla müşārün ileyh *sū* lafzıdır ki cānib ma' nāsına olup bu maḡalde nīme-i

¹¹⁴⁵ Esedī-i Tūsī, Gerşāsp-nāme: “Kirpikleri yaşlı giderken onu sevgiyle öptü ve esen kal dedi”

¹¹⁴⁶ “bölümün sözü sona erdi”

¹¹⁴⁷ “Gönlü uğurluyor ve dili esenliyor fakat iki gözü seni daḡlıyor”

¹¹⁴⁸ tefāḡḡüş olınuḡda (K), (HP): sū'āl olınuḡda (HM)

dīgerden ‘ibāretdür. Ba‘z-ı şurrāh ya‘nī رویش ازین سیب نیمه اش سرخ شد¹¹⁴⁹ deyü tefsīr eyleyüp bir şāriḥ daḥi zāhir aña tābi‘ olup اجله روی ازین ای من اجله deyü ta‘bīr¹¹⁵⁰ idüp *ez-īn v’ez-ān*’de olan teḳābül ma‘nāsından ğāfil olmışlardır.

Beyt: *Maḥbūbla vedā‘ güninde eger ben ḥasret ü te’essüf ile ölmez isem. لا تحسبونی فی المودّة منصفًا* Siz beni ‘ışk u maḥabbet da‘vāsında ‘ādil ü munşif zann eylemeñ ve beni ‘āşık-ı şādık şanmañ zīrā gerçekden ‘āşık olan vedā‘ ve firāḳ elemine taḥammül itmeyüp ölmek gerekdür. Mısrā‘ :

هرکس ازروز اجل ترسد من ازروز وداع¹¹⁵¹

HİKĀYET: *Bir ḥırqa-püş dervīş ḥicāz kārvanında* ya‘nī kāfilesinde bizümle yoldaş idi.

Arab beglerinden biri ol یکی از امراء عرب مراورا صد دینار بخشیده بود تا نفقه عیال کند dervīşe ehl ü ‘ıyāline nafaḳa etsün deyü yüz altun ‘aṭā itmiş idi.

Nāgāh ve ‘ale’l-ğafle ḳabā’il-i ‘arabdan ناگاه دیدند که از راه غافلگی از عربان Hafāce dimekle meşhūr olan ḳabāle ḥarāmīleri kārvanı başup cemī‘-i māl ü menāllerin ğāret ü ḥasāret itdiler her ne var ise cümlesin aldılar ḥiḳbir nesne ḳomadılar diyecek yerde *pāk bibordend* dirler.

Bāzargānlar girye vü zārī idüp bī-fā’ide feryāda başladılar. Beyt:

گر تضرع کنی و گر فریاد

دزد زر باز پس نخواهد داد

Gerek tazarru‘ ve gerek feryād ile ḥiḳ fā’idesi yoḳdur ḥarāmī alduğı altunı yine virecek degüldür. *Düzd* mübtedā ve fi‘l-i menfī (284^a) haberidür ve *zer* mef’ül-i muḳaddemdür. *Bāz* girü dimekdür. Ba‘z-ı şurrāh *düzd zer* izāfetle olmaḳ zāhirdür dimiş velākin ارتکاب حذف من غیر ضرورة¹¹⁵² ḥilāf-ı zāhirdür. *Pes* bā-i ‘acemīyle *bāz* lafzını te’kiddür. Ba‘z-ı şurrāh te’sise ḥaml idüp girü soñra virecek degüldür deyü

¹¹⁴⁹ “Bu (gidişle) ayrılışla o elmanın yarısı kızardı”

¹¹⁵⁰ ta‘bīr (K), (HP): tefsīr (HM)

¹¹⁵¹ Molla Cāmī: “Herkes ecel gününden korkar ben veda gününden korkarım.”

¹¹⁵² “zaruretin dışında izafetin silinmesi kusurdur”

ta‘bīr itmiş hafī olmaya ki bu maḳūle yerlerde meşelā *nedehed* diyecek yerde mübālağa kaçid idüp *neh‘āhed dād* dirler. فتدبّر.

مگر آن درویش که برقرار خود مانده بود و تغیر درو نیامده ve *feza‘* itdiler illā ol derviş-i hırқа-pūş ki hergiz aña teğayyür ve melāl ü te‘şīr ve infī‘āl gelmeyüp evvelki hāli üzre ber-ḳarār ḳalmış idi. *Meger* harf-i istiṣnā olup *bāzargānān girye vü zārī kerden giriftend* kelāmından müsteṣnādur.

گفتم مگر آن معلوم ترا نبردند Anā didüm ki gālibā senūñ ol meblağ-ı ma‘hūdı ḫarāmīler almamışlardur ki ḡayrılar gibi perişān ve mużtarib degülsün. *Meger* lafzı bu maḫalde le‘alle ma‘nāsınadır. *Ma‘lūm*‘dan murād dervīşūñ elinde olan yüz altunıdır. Ḳur‘ān-ı ‘azīmde: *و رزقٌ معلومٌ* ¹¹⁵³ vārid olmuştur bu mülābese ile muṭlaḳā bir kimsenūñ malına ve rızḳına lafz-ı *ma‘lūm* iṭlāḳı şāyi‘ olmuştur.

Dervīş eyitdi: *گفت بلی بردند ولیکن مرا بان معلوم چنان الفتی نبود که بمفارقت او خسته دل باشم*: belī benüm daḫi altunumı aldılar velākin benüm ol meblağ ile ol ḳadar ülfetüm ve rabṭ-ı ḫāṭırum yoğidi ki anuñ müfareḳatı ile ḫasta-dil ve mużtarib ü münfa‘ il olam. Beyt: *دل نباید بستن اندر چیز و کس دل* Ya‘nī dünyāda ḫiçbir nesneye ve bir kimseye gönül bağlamak cā‘iz degüldür. *که دل برداشتن کاریست مشکل* Zīrā soñra andan gönül ḳaldurmak ya‘nī ḳaṭ‘-ı ‘alāḳa itmek bir müşkil işdür. *Ciz* lafzını *kes* lafzına mużaf edenler münāsib itmemişlerdür eger ba‘z-ı nüsaḫda *çiz kes* vāvsuz vāḳi‘ olmuş ise münāsib olan budur ki *kes nebāyed dil besten ender (284^b) çiz* taḳdīrinde ola. فتدبّر.

Dervīşe didüm ki senūñ bu kelāmuñ benüm ḫālūme ve ser-güzeştūme muvāfiḳdur. *که مرا در عهد جوانی باجوانی اتفاق مخالطت بود و صدق موادت* Zīrā ki tāzelik ḫālinde¹¹⁵⁴ ittifaḳān bir cüvānla iḫtilāṭ ve şıdḳ-ı maḫabbet vāḳi‘ olmuş idi¹¹⁵⁵. *بمثنابتی که قبله چشمم جمال او بود*. Bir mertebede ki ḳıble-i çeşmüm ve nazargāhum anuñ cemāli idi *و سود و سرمایه عمرم وصال او* ve ‘ömrümūñ sermāyesi ve sūdı anuñ vişāli idi ba‘z-ı nüsaḫda *sūd-ı sermāye* izāfetle vāḳi‘ olup ba‘z-ı şurrāḫ anı iḫtiyār

¹¹⁵³ Kur‘ān-ı Kerīm, Bakara 37/41: “...malum (bilinen) bir rızık vardır”

¹¹⁵⁴ ḫālinde (K), (HP): ‘āleminde (HM)

¹¹⁵⁵ ittifaḳān bir cüvānla iḫtilāṭ ve şıdḳ-ı maḫabbet vāḳi‘ olmuş idi (K): ittifaḳān bir cüvānla iḫtilāṭ ve şıdḳ u maḫabbet ve ‘ışḳ-ı pākla meyl ü ta‘alluḳ vāḳi‘ olmuş idi (HP), (HM)

idüp ve ‘ömrüm sermâyesinüñ sūdı anuñ vişâli idi deyü ta‘bîr eylemiş¹¹⁵⁶ bizüm gördüğümüz nüshalar cemî‘ an vâvladur. Hâfî olmaya ki *ve şıdķ-ı meveddet* lafzında daħi sec‘ kâ‘ idesi üzre *būd* lafzı mu‘teber olup mâķablîne ‘aţfdur. Ba‘z-ı şurrâħ *şıdķ-ı meveddet* lafzını mübtedâ ve *bemeşâbetî* lafzını aña ħaber tıutup ve maħabbet şıdķı bir mertebede idi ki deyü ta‘bîr itmiş ħilâf-ı zâhirdür ve edâsında daħı¹¹⁵⁷ ‘âlem yoķdur. Kıı‘a:

مگر ملانکه بر آسمان وگرنه بشر

بحسن صورت او درزمی نخواهد بود

Anuñ ħüsn-i şüretinde meger âsumânda melâ’ik ola ve illâ yeryüzünde ħüsn ü cemâlde aña beñzer beşer cinsinden kimse yoķdur. *Zemî* zemîn ma‘nâsıdır zarûret-i kâfiye için nünsuz irâd olunmuşdur. Hâfî olmaya¹¹⁵⁸ ki ħadd-i zâtında zemîn lafzınıñ aşlı *zemî*’dür ki bürüdet ma‘nâsına olan *zem*’e mensûbdur ma‘nâ-yı nisbetde mübâlağa maķşûd olup âħirine nün-i sâkine ziyâde olmuşdur. Ârzuñ tabî‘atı bürüdet üzerine olmağın *zem*’e nisbet olunmuşdur faşl-ı şitâya daħi bürüdet zemânları olmağla zemistân dimişlerdür. *Zemîn* aşlı üzre nünsuz isti‘mâl olunmaķ bu beytlerde daħi vâķi‘ olmuşdur. Beyt:

زایوان تابایوان آدمی رفت

همه بر آسمان نی برزمی رفت¹¹⁵⁹

Diger¹¹⁶⁰:

خرامنده بر سبزه آن زمی

خیالی نیابی بجز خرّمی¹¹⁶¹

بدوستی که حرامست بعد ازو صحبت

که هیچ نطفه چو او آدمی نخواهد بود

¹¹⁵⁶ eylemiş (K), (HP): itmiş (HM)

¹¹⁵⁷ daħı (K), (HP): - (HM)

¹¹⁵⁸ zarûret-i kâfiye için nünsuz irâd olunmuşdur. Hâfî olmaya (K), (HP): - (HM)

¹¹⁵⁹ “Gökkubeden gökkubbeye insanlık gezer; kimi yükseklerde kimisi yerde gezer”

¹¹⁶⁰ diger (K): beyt (HP), (HM)

¹¹⁶¹ Nizâmî-i Gencevî, Şeref-nâme: “O yeşil yerleri dolaşıp gezsün, şenlikden başka bir hayal görmezsin.”

(285^a) Bir dost haqqıçün yâhūd şol mabeynimizde olan dostlık haqqıçün ki anuñ müfaraqatından şoñra ‘âlemde bir ferdle şöhet harâmdur ki hiç nuñfe ancılayın âdemî olacaq degüldür ve felek anuñ gibi bir müsteşnâ dil-ber dañi vuzûha¹¹⁶² getürmek ihtimâli yoqdur dimekdür. Beyt-i şânî ile beyt-i evvelüñ mazmününü işbât itmişdür. *Be-düstî*’de *bâ* kâsem içündür *yâ* vahdet için olmaq zâhirdür *ba‘d ez-û* lafzı dañi aña muvâfiqdur maşdariyye olmağı dañi tecvîz itmişlerdür. *Ki* lafzı iki mañhalde bile harf-i beyândur evvelki şıfatla mevşûf mabeyninde vâki‘ olmuşdur ikinci muşsem ‘aleyhe dâñıldür. *Be-ħaqq düstî ki hiç nuñfe çü ü âdemî neñ âhed bûd* tağdîrindedür. Ba‘z-ı şurrâñ *düstî* yâ’sı harf-i maşdar olıcaq mısra‘-ı şânîde olan *ki* harf-i ta‘lîl olur dimiş vechi zâhir degüldür (Redd-i Südi). *Nuñfe*’den murâd mâ‘-i zekerdür menîden eħaşşdur. *نآگاہی پای وجودش بگل اجل فرو رفت* Nâgâh ol cüvânuñ pây-i vücudı ecel giline yatdı ya‘nî vefât itdi. *Gil* kâf-ı ‘aceminüñ kesriyle balçık dimekdür ‘arabîsi *tîn*’dür *و دود فراق از دودمانش برآمد* ve kavm u kabîlesinden dūd-i firâk ve âteş-i iftirâk zâhir olup ‘azîm-i ye’s ü mâtem itdiler.

روزها برسر خاکش مجاورت کردم Ben dañi niçe günler ħâk-i mezârı üzerinde mücâveret ve ikâmet eyledüm *و از جمله بیتهای که در فراق او گفتم یکی این بود* ve anuñ firâkında didüğüm merşıye ebyâtından cümleden biri bu kıt‘a idi. Kıt‘a:

کاش کان روز که درپای تو شد خار اجل

دست کیتی بزدی تیغ هلاکم برسر

Senüñ ayağıña ħâr-ı ecel batduğı gün ya‘nî teslîm-i cân itdüğün ħînde kâşki dest-i gîti ve yed-i tağdîr başuma tiğ-i helâk urup ben dañi helâk olaydum. *Sod* reft ma‘nâsınadur ve *tîğ-i helâk-râ ber-serem* tağdîrindedür. *Bizedî*’deki yâ ħikâyet içündür. Ba‘z-ı şurrâñ ħikâyet-i ħâl-i mâziyedür deyü ta‘bîr itmiş ġâlibâ ħikâyet-i ħâl-i mâziye neye dirler bilmez imiş. (285^b) *تا درین روز جهان بی تو ندیدی چشمم*. (285^b) *ای منم برسر خاک تو که خاکم برسر* Ey mañbûbum ben senüñ mezârüñ üzre firâkuñla bu ħâldeyin ki toprağ başuma zîrâ ki ‘âşıkâ bu sağılıqdan ölmek çok yegdür. Münâdâ mañzûfdur ve *ħâk ber-serem*

¹¹⁶² vuzûha (K): vücûda (HP), (HM)

taqđirindedür du‘āun ‘aleyhdür helāk ve zīr-i hāk olmađdan kināyetdür Türkī lisānda dađı meşhūrdur vay saña toprađ başuña dirler. Bu mađalde cūvānı rıhlet idüp kendi kalduđıçün nefsine beddu‘ā idüp temennī-yi mevt itmişdür. Ba‘z-ı nūsađda *īn menem ber-ser-i hāk-i tü ki hākem ber-ser vāki*‘ olmuş. Ba‘zılar¹¹⁶³ yine ol nūşha üzre şerh idüp *bu benüm senūñ kabrūñ üzre* deyü ta‘bīr itmiş (Redd-i Şem‘ī) ve ba‘z-ı şurrāh¹¹⁶⁴ dađı anı ihtiyār idüp *īn* bunda *işte* ma‘nāsınadır ism-i işāretdür ya‘nī *işte benüm senūñ maqbereñ ucındaki toprađ başuma olsun* dimekdür dimiş işte bunlar böyle şārihlerdür bizüm gördüğümüz nūşhalarda ism-i işāret yokdur cümlesi harf-i nidādur (Redd-i Süđī). Kıı‘a:

آنكه قرارش نگرفتی و خواب

تا گل و نسرین نفشاندى نخست

Ān ki; ān kes ki taqđirindedür ol kimse ki dimekdür maħbūb murāddur. *Negiriftī*‘nūñ fā‘ili tahtında qarāra rāci‘ zamirdür ve *h‘āb; qarār* üzerine ‘atfdur zamīr-i şīn müşārün ileyh olan *kes*‘e rāci‘dür mef‘ül fi‘ldür. Taqđir-i kelām: *ānkes ki qarār u h‘āb negiriftī ū-rā* dimekdür ‘arabī‘ ibāretle olsa:

¹¹⁶⁵ ای الحبيب الذى كان لا يأخذه القرار والنوم فى موضع الا بعد نشر اوراق الورد والتسرين على فراشه

deyü ta‘bīr olunur. Ba‘z-ı şurrāh bu tevcīhi ihtiyār idüp haqqā ki işābet eylemişdür bir şārih-i cārih bu tevcīhi perīşān sözdür deyü redd itmiş ve zāhir budur ki ‘ulūm-i ‘arabiyyetde dađı mu‘āla‘aları böyle olsa gerekdür deyü bī‘edebāne kelimāt idüp ma‘nāda kendü kuşūrın izhār eylemiş¹¹⁶⁶ (Redd-i Sürūrī). Derdmendūñ mezāyā-yı kelāma fi‘l-cümle şu‘ūrı olsa ¹¹⁶⁷ لأياخذه النوم nüktesin zevk eyler idi (286^a) ve şārih-i cārihūñ ihtiyār itdüğü ma‘nā budur ki *negiriftī*‘nūñ fā‘ili tahtında *kes*‘e rāci‘ zamīr olup ve *qarār* ve *h‘āb* mef‘ülleri ola ve zamīr-i şīn dađı *kes*‘e rāci‘ olup *qarār* lafzınuñ izāfeti maşdarūñ fā‘iline izāfeti qābilinden ola ya‘nī ol cānān ki qarārını ve h‘ābını tutmaz idi demek olur. Bu şahşuñ ‘arabiyyet-i hāli ĥod ma‘lūmdur ammā bu

¹¹⁶³Ba‘zılar (K): Ba‘z-ı şurrāh (HP), (HM)

¹¹⁶⁴Ba‘z-ı şurrāh (K): Ba‘zılar (HP), (HM)

¹¹⁶⁵ “O sevgili yatağına gül ile nesrin saçmayınca yatıp uyumaz ve huzur bulmaz idi”

¹¹⁶⁶eylemiş (K), (HP): itmiş (HM)

¹¹⁶⁷ “uyku tutmaz”

feh̄m ü iz' ānla fārisī bilür geçindügi ' acebdür gālībā rüm ili fārisīsī ve potur dili deyü meşhūr olan bu lisāndur. Be-her taqđır hāşıl-ı ma' nā ve hulāşa-i kelām; şol cüvān-ı sīm-ten ve dil-ber-i nāzik-beden ki cāme-h'ābına gül ü nesrīn saçmayınca yatup uyumaz ve ārām ü qarār itmez idi dimekdür *بريش گيتى گل گردش گيتى* ya' nī böyle nāzik-beden dil-ber iken şimdi nazar eyle ki gerdiş-i gītī gül-i rüyını dökdi ya' nī çürütüdi ve hāk itdi dimekdür ya' nī şoldurdu diyen şāriḥ mısrā'-ı şānī maẓmūnından gāflet idüp ancaḡ hīn-i vefātında olan hālını beyān itmiş. *Gerdış-i gītī* kāfları ikisi bile fārisīdür deverān-ı felek ma' nāsınadır ḡavādiş-i kevnıyyeyi ḡarekāt-ı felekiyyeye isnād mecāz-ı meşhūrdur. Ba' z-ı şurrāḡ bu maẓmūnı ' arabī ' ibāretle:

وهذا ای اسناد الحوادث الى الحركات الفلكية مجاز مشهور¹¹⁶⁸ deyü edā eylemiş ' avāmmdan bir şāriḡ daḡi bunuñ ma' nāsın feh̄m itmeyüp dimiş ki *gerdiş* ism-i maşdardur *gītī*'ye isnādı mecāzīdür. *خاربنان برسر خاکش برست* Hāk-i mezāri üzerinde diken ağaçları bitmiş *Hār-bün* aşlında *bün-i hār*'dur. Lafz-ı *bün* ki *dib* ma' nāsınadır bir lafz-ı āḡir ile terkīb olunsa *şecer* ma' nāsı murād olur meşelā gül-bün ve hār-bün dirler gül ağacı ve diken ağacı demek olur bu maḡalde ḡilāf-ı kıyas üzre elif ve nūnla cem' olmışdur vefret ü keşretine işāretdür. *Rüst* zamm-ı rā ile *bitmek* ma' nāsına olan *rüsten* lafzından māzīdür bunuñ gibi fi' llere dāḡil olan ḡarf-i *yā* te'kīd içündür. (286^b)

بعد از مفارقت او عزم کردم و نیت جزم که بقیة زندگانی فرس هوس در نوردم و کرد مجالست نکردم

Ol cüvānuñ müfāraḡatından şoñra ' azīmet itmege baḡıyye-i ' ömrümde ya' nī mādāmki ḡayātında olam hevā vü heves bisātını ḡayy eyleyem ve kimseye peyvend ü ta'alluḡ itmeyem ve mu'aşeret ü mücāleset ve ülfet ü muvāneset dā'iresine uğramayam ḡalkdan inḡıḡā' ve ' uzlet ve bir kūşede vaḡdet ve ḡalvet iḡtiyār eyleyem¹¹⁶⁹. *Cezm* mecżūm ma' nāsınadır maḡtū' ve bilā-tereddüd dimekdür. *Zindeḡānī* ve *zindeḡī* ḡayāt ma' nāsınadır *yā* nisbet içündür *kāf* ziyāde olduḡı *zinde* lafzınıñ āḡirindeki hā-i ḡayr-i melfūzayı muḡāfaza içündür¹¹⁷⁰. Lisān-ı fārisīnün ḡavā' id-i muḡtaridesindendür elif ve nūn nisbetde mübālaḡa içün ziyāde olmuşdur.

¹¹⁶⁸ “ve bu âlemin evrenin hareketlerine atıfta bulunmak meşhur mecazdır”

¹¹⁶⁹ dirlik baḡıyyesinün heves ferşini dürem diyen şāriḡ kendü lisānı üzre edā itmiş (HP), (HM): - (K)

¹¹⁷⁰ hā-i ḡayr-i melfūzayı muḡāfaza içündür (K), (HP): hā-i ḡayr-i melfūza içündür (HM)

Kemāl Pāşāzāde merhūm *Daḳāyīḳu'l-Haḳāyīḳ*'da böyle taḥḳīḳ itmişdür yā-yı maşdariyye tütanlaruñ sözi bu taḥḳīḳe muḥālīfdür. *Ferṣ* bisât ma' nāsınadır. *Der-neverdem* tayy itmek ma' nāsına olan *neverdīden* lafzından muzāri' dür *dāl* ve *yā* taḥfīf için ḥazf olunmuşdur. *Gird* kāf-1 fārisinüñ kesriyle dā'ire ma' nāsınadır. *Negerdem* kāf-1 fārisinüñ fethiyle dönmek ma' nāsına olan *gerdīden* lafzından muzāri' menfīdür. *Ḳıṭ'* a: *سود دریا نیک بودی گر نبودی بیم موج* Deryānuñ sūd u nef' i eyü idi eger mevc ḥavfı ve ğarḳ ü helāk ¹¹⁷¹ ihtimāli olmasa.

صحبۃ گل خوش بدی گر نیستی تشویش خار Gül şoḥbeti ḥōş idi eger ḥār teşvīşi ya' nī diken zaḥmeti olmasa muḥaşşal dünyāda muşaffā bir ' ayş yokdur. Mısrā' :

وَأَيُّ نَعِيمٍ لَا يَكْتَرُهُ الدَّهْرُ ¹¹⁷² *Budī būdī*'den muḥaffefdür.

دوش چون طاوس می نازیدم اندر باغ وصل Dün gice bāğ-1 vaşlda ḫāvūs gibi nāz iderdüm dimek güvenmek ve kıvanmaḳdan ' ibāretdür ḥāşılı dün gice vaşl-1 cānānla zevḳ-i şafāda idüm. *این زمان اندر فراق یار می پیچم چو مار* Bu zemān ya' nī bugün yāruñ firākında ziyāde elem ü ıztırābumdan yılan gibi kıvrılurun (287^a) ve dürilür bükülürin. Ba' z-1 nüsaḥda *diger imrüz ez-firāk-ı yār mī piçem çü mār* vāḳi' olmuşdur.

ḤİKĀYET:

یکی را از ملوک عرب حدیث لیلی و مجنون بگفتند و شورش حال او که باکمال فضل و بلاغت سر در بیابان نهاده است و زمام اختیار از دست داده

' Arab pādişāhlarından birine Leylā vü Mecnūn ḳışşasın ḫikāyet itdiler ve Mecnūn kemāl-i faẓl ve belāğat ehli iken ' ışḳ belāsıyla şūrīde-ḫāl olup ve ' inān-ı ihtiyārın ve zimām-ı şabr u ḳarārın elden şalup başın alup beyābāna gitdügin ve vaḫşī ḫayvānātla ülfet itdügin beyān eylediler.

بفرمودش تا حاضر آوردند و ملامت کردن گرفت که در شرف نفس انسان چه خلل دیدی که خوی حیوانی گرفتگی و ترک عیش آدمی گفتی

Ol zemānda henüz Mecnūn ḫayātda idi pādişāh buyurdı. Mecnūn ḫuzūrına getürdiler tevbiḫ ü ' itāb ve melāmetle ḫiṭāb idüp didi ki: nefis-i insānuñ şerefinde ne ḫalel ü

¹¹⁷¹ ğarḳ ü helāk (K), (HP): helāk ü ğarḳ (HM)

¹¹⁷² “Hiçbir mutluluk sonsuza kadar sürmez.”

noğşan ve âdemîlikden ne zarar ü ziyân gördüñ ki behâyim vü hayvânât haşletin tutduñ ve tağlara düşdüñ ve âdem gibi zindegânî ve te‘ ayyüşi terk etdüñ. Şürîş ism-i maşdardur şürîden lafzından ki perişanlıktan ‘ibâretdür Türkîsi qarış muruş olmağdur. *Ki der-şeref* ve *ki hūy-ı hayvānī*‘ ibâretlerinde vāki‘ olan ki lafızları harf-i beyândur harf-i ta‘ lîl diyen gâlağ itmişdür. Hayvānī’de olan yâ maşdariyye olmağa zāhib olmuşlar nisbet için olmağ daği cā’izdür âdemī yâsı daği böyledür. فندبّر Goftī lafzı terk lafzıyla isti‘ māl olunmağla kerdī ma‘ nāsı murād olmuşdur.

مجنون بناليد و گفت Mecnūn bu sözleri işidicek ağlayup eyitdi. Beyt:

و ربّ صديقٍ لامنى فى وداها Aḥbābdan çok kimse ma‘ şūqamuñ maḥabbetinde beni levm eyledi. Rubbe bu maḥalde tekşir içündür كثير من الأصدقاء¹¹⁷³ tağdīrindedür.

الم يرها يوماً فتوضح لى عنرى Beni levm eyleyen dost bir gün nigārumı görmedi mi ki benüm için ‘özrümi îzāḥ ü izhār ideydi ya‘ nî bir kerre görmiş olsa beni (287^b) levm itmez idi ne derde giriftār olduğum bilüp ‘özrüm vāziḥ olurdu. Tevazzāḥ if‘āl bābından muzāri‘dür zamīr-i te‘nîş maḥbūbeye yāḥud هُوَ أَقْرَبُ¹¹⁷⁴ gibi rü‘yete rāci‘dür. Ba‘ z-ı nüsağda fi‘ l-i tezkīr ile vāki‘ olmuşdur bu tağdīrce şadīk’a rāci‘ olup benüm ‘özrümi bilüp ve ğayrı lā’imlere bile beyān iderdi dimek olur. Ḥafī olmaya ki bu beyt ḥazret-i şeyḥūñ bir қаşāidesinüñ cümle-i ebyātındandır ki maḥla‘ ı budur:

أَمَطَّلُ شَمْسٍ بَابُ دَارِكٍ أَمْ بَدْرِ
أَقْدَكَ أَمْ غَصَنٍ مِنَ الْبَانِ لَا أَدْرِ¹¹⁷⁵

Ḥasb-i ḥāle münāsib olmağla bu maḥalde Mecnūn¹¹⁷⁶ lisānından irād olunmuşdur¹¹⁷⁷. Ba‘ zılar¹¹⁷⁸ zamīr-i te‘nîşleri Leylāya rāci‘ olmağı cā’iz görmişler velākin ibhām üzere maḥbūbeye ircā‘ olunmağ ensebdür. Қıт‘ a:

كاش كانان كه عيب من جستند
رويت اى دلستان بديندى

¹¹⁷³ “Birçok arkadaş”

¹¹⁷⁴ Kur’ān-ı Kerīm, Māide 5/8: “... adaletli olun bu daha uygundur...”

¹¹⁷⁵ “Ey sevgili, kapında güneş mi doğuyor dolunay mı? (Görünen) senin boyun mu yoksa ban ağacının dalı mı bilinmez.”

¹¹⁷⁶ mecnūn (K): maḥbūb (HP), (HM)

¹¹⁷⁷ olunmuşdur (K): itmişdür (HP), (HM)

¹¹⁷⁸ ba‘ zılar (K): bu sebebden ba‘ zılar (HP), (HM)

Ey dilistān senüñ ‘ışk ü maḥabbetünde beni ta’yīb ü melāmet eyleyen eşḥāş kāşki senüñ cemālūñ görelerdi muḥarrerdür ki anlar daḥi bencileyin vālih ü ḥayrān ve bī-ser ü sāmān olurlardı. *Dilsitān* gönül alıcı dimekdür.

تا بجای ترنج در نظرت

بیخبر دستها بریدندی

Tā ki senüñ cemāl-i bā-kemālūñe nazar itmekde bī-ḥaber olup ziyāde ḥayret ü dehşetlerinden turunc yerine ellerin kesüp ¹¹⁷⁹ وَقَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ feḥvāsı zuhūra geleydi.

Der-nāzaret lafına der-ḥuzūret ma‘ nāsını viren kuşūr-ı nazarın izhār itmişdür (Redd-i Sūdi). *Tā ki ḥaḳīḳat-i ma‘ nā ya‘ nī senüñ ḥüsn-i ṭal‘ atuñ benüm ‘ışk u maḥabbetde meslūbū’l-iḥtiyār olmaḳ da‘ vāsın itmekde şādīḳ olduḡuma şehādet ideydi nitekim ḥüsn-i Yūsuf ‘aleyhi’s-selām Züleyḥānuñ ḥasb-i ḥālīne ve da‘ vā-yı ‘ışk u maḥabbetinde şıdḳ-ı maḳāline şehādet idüp Züleyḥānuñ ‘özri vāziḥ olmışdur. وگفتمی Ben daḥi Züleyḥā gibi anlara didüm ki.*

فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنِّي فِيهِ Ya‘ nī işte beni ‘ışk ü maḥabbetinde melāmet itdügünüñ budur ekşer nüsaḥda *ve goftemi* lafzı olmayup iḳtibās ṭarīḳıyla mezkūr olmuşdur ve ba‘ z-ı nüsaḥda *ḳalāllāhu te‘ālā* ile maşdar vāḳi‘ (288^a) olmuşdur. *Ḳışşa-i Yūsuf ü Züleyḥā* ise meşhūrdur ḡayr-ı şāriḥler bu maḥalde tafşīlen irād itmişlerdür murādı olan nazar eyleye. *Ḥulāşa-i kelām Mecnūn* daḥi pādişāha eger sen Leylāyı göreydüñ beni böyle melāmet itmezdüñ demek istedi.

ملک را در دل آمد که جمال لیلی را مطالعه کند تا داند که چه صورتست که موجب چندین فتنه است

Pādişāh murād itdi ki Leylāyı getürüp cemālını seyr eyleye tā bu deñlü fitne ve aşūbı mūcib olan ne şūretdür ma‘ lūm idine.

بفرمود طلب کردند در آحیاء عرب بگردیدند و بدست آوردند و پیش ملک در صحن سراچه بداشتند

Pādişāh buyurdi ḳabā’il-i ‘arabi ṭolaşup Leylāyı arayup ele getürüp pādişāhuñ sarāyında ḥuzūrına iḥzār itdiler. *Aḥyā* cem‘ -i ḥayy’dur ḳabile ma‘ nāsına.

ملک در هیئت او نظر کرد شخصی دید سیاه فام ضعیف اندام Pādişāh Leylānuñ hey’etine ve şekline ve endāmına nazar itdükde gördi ki siyeh-çerde ve esmerü’l-levn ve za‘if ü

¹¹⁷⁹ Kur’ān-ı Kerīm, Yūsuf 12/31: “ ve ellerini kestiler”

lāgar bir kimsedür muhaşşal istediği gibi bulmadı.

در نظرش حقیر آمد بحکم آنکه کمترین خدام حرم او بجمال ازو پیش بود و بزینت پیش
gözine Leylā ḥor u ḥaḳīr görüdü bu sebebden ki ḥareminde olan cevārīnūñ eñ
kemteri ḥüsn ü cemālde andan ilerü olup ve zīb ü zīnetde andan ziyāde idi. Evvelki
pīṣ bā-i ‘acemī ile ve ikinci bā-i ‘arabīyle olmak bi-ḥasebi’l-ma‘nā ensebdür ba‘z-ı
şurrāḥ ‘aks itmışler.

مجنون بفراست در یافت و گفت ای ملک از دریچه چشم مجنون بجمال لیلی نظر بایست کرد تا سر
مشاهده او بر تو تجلی کند

Mecnūn ferāsetle pādişāhuñ ḥāline vāḳıf olup ve Leylāyı gözi tutmaduğın bilüp
eyitdi: ey pādişāh Leylānuñ cemāline Mecnūnuñ derīçe-i çeşminden naẓar itmek
ya‘nī benüm gözümle bakmak gerekdür ki anuñ cemāli müşāhedesinūñ sırrı saña
tecellī eyleye ya‘nī zāhir ola yoḥsa sencileyin bī-derd göziyle bakmaqla Leylānuñ
ḥüsn-i bākemālinūñ ḥaḳīḳati ‘ayān olmazdur. Derīçe pençere ma‘nāsınadır derīçe-i
çeşm müşebbehün bihūñ müşebbehe izāfeti ḳabālındendür. Meşnevī:

نیامد (288^b) ترا بر درد من رحمت نیامد
maḥabbetden bīgānesin ve benüm ḥālūmden bī-ḥaber¹¹⁸⁰.

رفیق من یکی همدرد باید
که با او قصه می گویم همه روز

Benüm refīḳūm bencileyin bir ehl-i derd gerekdür ki ḳışşamı gice gündüz aña
söyleyem ve yanup yaḳılam. Zīrā iki oḡun bir yere gelüp
yanmaq ḥōşdur yalnūz yanmaq gibi degüldür ve yanmaq yaḳılmaq şānından olmayan
bir şey ile cem‘ olup yanmağla hergiz münāsebeti yoḳdur imdi ‘āşıḳ daḥi kendü gibi
bir ehl-i derd ister ki ḥālīn aḡlaya. Beyt:

Dil derdini ḡamuñla dil-figār¹¹⁸¹ olan bilür

Bīmār ḥālīni yine bīmār olan bilür

ما مرّ من نکر الحمی بسمعی
لو سمعت ورق الحمی صاحت معی

¹¹⁸⁰ bī-ḥabersin (HP), (HM): bī-ḥaber (K)

¹¹⁸¹ dil-figār (K), (HP): giriftār (HM)

Maḥbūbuñ menzili zıkrinden ve ḥüsn ü cemāli vaşfindan benüm sem' üme vāşıl olan haberleri tağlarda¹¹⁸² olan qorıların kebüterleri gūş itseler müte'eşşir ve derdnāk olup benümle bile şayḥa ve elḥān ve nāle vü efgān ideler idi dimekdür zevk ü şevk ve lezzet ü şafā idüp¹¹⁸³ benümle şayḥa vü feryād iderler idi diyenler maḳāma münāsib söylememişler. Lafz-ı min mā'yı beyāndur ibtidā-yi gāyet için olmaḳ daḫi cā'izdür. فافهم Himā ḥā-i mühmelenün kesri ve mīmün fethiyle şol maḥfūz olan mer'āya dirler ki Türkide qorı ta'bir iderler gāh olur menzil-i cānānı āhū ḥimāsına teşbīh idüp himā ıtlāḳ iderler. Ba'z-ı şurrāḥ zıkr-i maḥall ve irāde-i ḥāl qabilindendür zīrā maḳşūd ḥabībün zıkrیدür dimiş lāzım degüldür zāhirinde olan mübālağa fevt olduğın mülāḥaza itmemiş. فتدبر Misma mīm-i evvelün kesri ve mīm-i şānīnün fethiyle ālet-i sem'idür ki ūzn murāddur. Vurk vāvuñ zammı ve rānuñ sükūnuyla cem'-i verḳā'dur ḥamrā ḥumr gibi verḳā'şol bir cins yaban gügercini ve beyābān kebüterیدür ki remād levninde ḥākister renginde olur. İkinci himā'dan murād yabanda ve menzil-i cānāndan ba'id tağda ve beyābānda olan qorıdur bu sebebden maḫḫar irād olmuşdur ḥafī olmaya ki bu maḳāmda 'ämme-i şurrāḥ bu ma'nādan gāflet idüp iki himā'dan bile maḳşūd menzil-i cānān olmaḳ tevehhüm (289^a) idüp şıḫḫat-i vezn için yāḫūd zıkrıyla istilzāz için mevzi'-i zāmīrde izḥār olundu dimişler gālaṭ itmişler. Bir lafz-ı ma'rife yine mu'arref i'āde olunsa şānī evvelün 'aynı olmaḳ qā'idesi külliyyet üzre degüldür. هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ¹¹⁸⁴ gibi zīrā evvelki iḥsān 'amel-i ḥayrdur ikinci iḥsān ecr ü şevābdur. أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ¹¹⁸⁵ daḫi böyledür evvelkiden murād qātil ikinci maḳtūldür. الْحُرُّ بِالْحُرِّ¹¹⁸⁶ daḫi böyledür daḫi nezā'ir ve emşāli çoḳdur. Bir şāriḥ ba'z-ı fuḫalādan böyle naql itmiş ki ikinci hamī ḥānuñ fethi ve mīmün kesriyle ḥamām ya'nī kebüter ma'nāsına olup ḥāşşuñ 'ämme izāfeti qabilinden olup evvelki hamī ile mābeynlerinde tecnīs-i ḥarf ola ve şadrü'l-efāzıldan böyle naql itmiş ki ḥamī ḥānuñ

¹¹⁸² tağlarda (K): tağlarda ve beyābānlarda (HP), (HM)

¹¹⁸³ şafā idüp (K): şafālarından (HP), (HM)

¹¹⁸⁴ Kur'an-ı Kerim, Rahmān 55/60: "İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir."

¹¹⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, Māide 5/45: "...can cana..."

¹¹⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/178 "...hüre hür.."

fethi ve mīmūñ kesriyle aşlında ḥamām ola ba‘ de ḥazfū’l-elif iki mīm cem‘ olup biri yā’ya ḳalb olunup تقضى البازى ḳabīlinden ola.

يا معشر الخالان قولوا للمعافى
لست تدري ما بقلب المومج

Ey zümre-i aḥbāb belā ve miḥnet-i ‘ışḳ u maḥabbetden ‘āfiyet ü selāmet üzre olan kimseye deyiñüz ki ehl-i derdūñ ḳalbinde olan elem ü iztīrābı ve sūz ve güdāzı sen bilmezsin ya‘nī bu sebebden ‘uşşāḳı melāmet idersin. Ma‘ser ism-i cem‘dür ḳavm ü raḥḡ gibi müfredi yoḡdur zümre ve bölük ma‘nāsınadır. Hullān ‘ummān vezni üzre ḥalīlūñ cem‘idür dostlar dimekdür. Mu‘āfi ‘āfiyetden müfā‘ale bābından ism-i mef‘üldür bu maḥalde derd ü belā ve renc ü ‘anādan ‘āfiyet bulmuş kimse dimekdür. Bi-ḳalb lafzınuñ bā’sı zarfıyyet içündür معج في قلب المومج içündür işāḳ için olmaḡı daḡı cā’iz görmişler معج بقلب المومج dimek olur. Mūce‘veca‘dan if‘āl bābından ism-i mef‘üldür فى مختار الصّاح الإيلاج الإيلاج¹¹⁸⁷. Cīmūñ teşdīdi ile tef‘īl bābından ḡutanlar ḡalaḡ itmişdür ve vezne ḡalel getirüp beyti bozmışdur. Ba‘z-ı şurrāḡ maḳāma münāsib olan beyt-i şānīdür dimiş ḡafī degüldür ki iki beytūñ mazmūnı birdür münāsebet ikisinde bile mevcüddur ḡafī olmaya ki mışrā‘-ı evvel mu‘ā lafzıyla temām olup (289^b) mışrā‘-ı şānī fī ile ibtidā olunur bu üslūba merhūn dirler bu maḳūle eş‘ārda iki mışrā‘uñ mābeyni faşl olunmayup muttaşıl yazılıp vezne ‘arīf olanlaruñ fehmine i‘timād olunur ve bu üslūb eş‘ār-ı ‘arabīde şāyi‘ olup bülēḡā-yı a‘cām nazımlarında daḡı vāḳi‘ olmuşdur (Redd-i Sürürī) nitekim Molla Cāmi‘ ‘aleyhi’r-raḡme ḡazretleri Silsiletü’z-zeheb nām kitabında defter-i şānī āḡirine ḳarīb zū’n-nūñ ḡikāyesinde buyurmuşlardur¹¹⁸⁸:

نكنی فهم این سخن الآ
كه بخوانی فسوف يأتي الله
بقوم يحبهم ويحب

¹¹⁸⁷ “Muḡtārü’ş-şihāḡ’da; aḡrıtmaq, acı vermek”

¹¹⁸⁸ zū’n-nūñ ḡikāyesinde buyurmuşlardur (K): zū’n-nūñ ḡikāyesinde ḡuddise sırıhu buyurmuşlardur (HP), (HM)

1189 وَنُهُ أَي حَبِيبَ گَشْتَه مَحَب

Nazm-ı şerifde olan:

1190 فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ Āyet-i kerimesin zıkr itmişdür. Ba‘ z-ı nüsaḥda

يَا مَعْشَرَ الْخَلَائِقِ لِمَ لِمَعِيَ

يَا لَيْتَ تَدْرِي مَا بِقَلْبِ الْمَوْجِعِ

vāki‘ olmuş bu taḳdīrce *ku* lafzınıñ efradı küllü vāhid i‘ tibāriyladur yāḥūd *ma‘ser* lafzına nazardur. *Elma‘i* zekī ve fāzıl dimekdür. Nazm:

Ten-dürüst ve şaḥīḥü’l-mizāc olanlarda cerāḥat elemi olmaz ve yara ağrısı nice olur bilmezler. *جز بهم دردی نگویم درد خویش* Bir hem-derd olan kimseden ğayrıya kendü derdüm söylemez ve aġyāra keşf-i rāz ve izḥār-ı sūz u güdāz eylemez.

گفتن از زنبور بیحاصل بود

با یکی در عمر خود ناخورده نیش

‘Ömründe arı şoḳmamış ve niş-i zembūr zaḥmetin çekmemiş kimseye zembürdan söylemek ve nişinden şikāyet eylemek bī-ḥāşıl ve bī-fā’idedür zīrā başına gelmiş degüldür ki senüñ derdüñden ḥaberdār olup teraḥḥum eyleye zīrā mütte‘ iz olmaz ve teḥazzür ü taḥarrüz itmez deyü ta‘līl idenler rūḥ-i kelāma vāşıl olmamışlar. *Zembūr* arı dimekdür *niş*’den murād bu maḥalde arıñ zehr-ālūd ignesidür pes *nā-ḥorde niş* arı şoḳmamış dimekdür.

تا ترا حالی نباشد همچو من

حال من باشد ترا افسانه پیش

Ḥāl-i men piş-i tū efsāne şod taḳdīrindedür ya‘ nī mādāmki senüñ ḥālūñ bencileyin olmaya benüm ḥālüm senüñ yanūnda efsāne olur ya‘ nī ḥālümden ḥaberdār olmazsin ve ne çekdügüm bilmezsin saña derdüm söylemek laġv olur. *Efsāne* bīhūde avurde şāvurde dirler. Taşdıḳ itmezsin diyenler (290^a) hevādan söylemişler hemān müte’esseir olmazsin demek besdür taşdıḳ münāfī degüldür.

1189 Molla Cāmī, Silsiletü’z-zeheb: “Bu sözü bilmezsin; fakat okusan: ‘Allāh onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allāh onları sever, onlar da Allāh’ı severler, ey sevenine yüz çeviren sevgili”

1190 Kur’ān-ı Kerīm, Māide 5/54: “...Allāh onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allāh onları sever, onlar da Allāh’ı severler...”

Benüm derdümi ve sūz-i ‘ışkumı ğayrı ‘āşıkūñ ya muṭlakā
ğayrı ehl-i derdüñ ḥāline nisbet ve kıyas eyleme. *او نمک بردست و من بر عضو ریش*
Benümle ğayruñ tefāvüti bu қадardur ki meşelā tuz anlaruñ şağ ve sālīm ve nā-
mecrūḥ ellerüñdedür ve benüm mecrūḥ ve pür-pāre ‘uzvumuñ üzerindedür tā şol
қadar farқı vardır. *Riṣ* bu maḥalde mecrūḥ ma‘ nāsınadır. *Ū-rā nemek ber-dest bāşed*
ve merā ber-‘uzv-ı mecrūḥ taқdırindedür.

ḤİKĀYET: *قاضي همدانرا حکایت کنند که با نعلیند پسری سرخوش بود* Ḥikāyet iderler ki
Hemedān қадīsınuñ bir na‘l-bend cüvānı ile yāḥūd bir na‘l-bend-zāde dil-ber ile başı
pür ḥōş idi ya‘nı maḥabbet ve ‘alāqası var idi. *Bā* muşāḥabet içündür *bā*’yı şıla tutup
ser-ḥōş’a mest ma‘ nāsın viren bīgāne söylemişdür. *Na‘l-bend püser* ki aşlında *püser-*
i na‘l-bend’dür terkīb-i tavşifī olmaқ zāhirdür terkīb-i izāfī olmaқ daḥi cā’iz
görülmişdür *و نعل دلش در آتش* ve na‘l-i dili ol cüvānuñ ‘ışkı ateşinde idi ḥafī olmaya ki
nār-ı necātdan cezb-i ḥavāṭır ve teşḥīr-i қulūbe müte‘allıқ bir meşḥūr ‘amel vardır
ḥazret-i şeyḫ bu ‘ibāretle aña işāret itmişdür aşlı budur ki bir kimseyi teşḥīr murād
olsa ṭālīb ü maṭlūbuñ isimleri ma‘hūd olan ba‘z-ı esmā ile ğayr-i müsta‘mel bir at
na‘line yazup ateşe bırağurlar ‘ale-l fevr maṭlūbda eşeri zāhir olup ḥuşūl-i vaşla
vesīle olur. *روزگاری در طلبش متلّف بود و پویان و مترصد و جویان* Қādī efendi bir müddet ol
cüvānuñ ṭalebkārı olup resm-i ‘uşşāқ üzre ḥasretle tek ü pū ve cüst ü cūda oldı.
Mütelehḥif tefe‘ül bābından ism-i fā’ildür müteḥassir ma‘nāsınadır ve *pūyān*
mütelehḥif üzerine ‘atfdur ba‘z-ı nüsaḥda vāvsuz vāқи‘ olmuş aña binā’en ba‘z-ı
şurrāḥ ḥāldür dimiş ḥuşūşan mebnādan ğāfil olanlar red idüp қatı bī-ḥāl imiş dimişler
(290^b) ḥālden bī-ḥaber olmuşlar. *Pūyān* yelmek ma‘ nāsına *pūyiden* lafzından şıfat-ı
müşebbehedür. *Müterassıd* tefe‘ül bābından müteraққıb ma‘nāsınadır gözedici
dimekdür ki ol daḥi ‘āşıқа lāzım bir ma‘nādur. *Cūyān* daḥi şıfat-ı müşebbehedür
ṭaleb idici dimekdür. Ekşer şurrāḥ cüsten lafzından müştāқdur dimişler. Lākin Kemāl
Pāşāzāde merḥūm *Daқāyıқu’l-Ḥaқāyıқ*’da böyle taḥқıқ itmişdür ki: cüstenden ne
fā’il ve ne emir gelür ikisi bile gūyiden lafzından müştāқdur cüsten ile cūyiden’uñ
ma‘naları birbirine қarıbdür cüsten’uñ ma‘nāsı istemekdür cūyiden’uñ ma‘nāsı

irdemek ya‘nî mübālağa ile tettebbu‘ ve istikṣā itmekdür şüsten ile şüyiden daḥi böyledür birinüñ ma‘nāsı birinüñ ma‘nāsı arıtmaḳdur. انتهى

Daḥi kendü mā-cerāsı ve ser-güzeṣti ḥasebince ya‘nî kendünün ḥasb-i ḥāline muvāfiḳ bu rubā‘i‘yi oḳur idi. *Haseb* ḥānuñ ve sīnün fetḥalarıyla miḳdār ma‘nāsınadır ya‘nî bu rubā‘i‘nün ma‘zmunı temām kendünün başına gelen miḳdār idi. Rubā‘i‘: *در چشم من آمدان سهی سرو بلند* Ol serv-i büleñd gibi sehī ḳadd-i dil-ber benüm nazāruma rast geldi. *Sihī*‘sinün ve ḥānuñ kesriyle rast ü müsteḳīm ma‘nāsına ekṣer servi ve aña teṣbīhle ḳaddi vaṣf iderler. *بر بود دلم زدست و در پای افکند* Göñlümi elümden ḳapdı aldı ve ḥār tıutup ayağa ṣaldı. *این دیده شوح می کشد دل بکند* Benüm bu küstāḥ çeṣmüm göñlümi kemend-i ‘ıṣṣa çeküp bend eyler ve ‘āṣıḳa her ne belā gelürse maḥbūba nazār itmekden gelür. Ba‘z-ı şurrāḥ çeṣm-i dil-ber murād olmaḳ tevehhüm idüp *ṣūḥ*‘ı maṭbū‘la tefsīr itmişler muḳtezā-yı maḳām ve siyāk-ı kelāmdan zühül ü ḡaflet itmişler (Redd-i Seydī ‘Alīzāde ve Sürürī).

بند دیده ببند Kimseye göñül virmeyüp belā çekmemek isterseñ gözünü bağla ya‘nî ḥübāna nazār ḳılma zīrā göz göricek göñül sevmek muḳarrerdür¹¹⁹¹. Hiç kimseye nazār ḳılma dimek lāzım degüldür.

Pes *ای لا تنظرالی احد*¹¹⁹² deyü tefsīr eyleyen münāsebet itmemişdür (Redd-i Seydī ‘Alīzāde ve Sürürī). Beyt: *از یاد تو غافل نتوان کرد بهیچم* Beni hiçbir nesne ile senün (291^a) yāduñdan ḡāfil itmek mümkin degüldür. *Kerd* maṣdar ma‘nāsınadır. *Be-hiç çizi merā ez-yād-ı tu netüvān ḡāfil kerd* taḳdīrindedür muḥaṣṣal bir laḫza senün zıkr ü fikründen ḥālī degülem dimekdür. Beyt:

Dün u gūn fikrüm ve yādum sensin

İki ‘ālemde murādum sensin

Netüvān kerd‘ün fā‘ili ‘umüm ḳaṣdıyla zıkr olunmamışdır. Ba‘z-ı şurrāḥ *be-hiç* lafzınıñ bā‘ısı ziyāde olmaḳ üzre fā‘il tıtmışlar ḥilāf-ı zāhirdür.

¹¹⁹¹ göñül sevmek muḳarrerdür (K): elbette göñül sevmek muḳarrerdür (HP), (HM)

¹¹⁹² “Hiç kimseye bakma”

سرکوفته مارم نتوانم که بیچم Başı döğülmiş ya‘ nī ezilmiş mār gibi zebūnum a‘ zā-yı cem‘ idüp piç ü tāba ya‘ nī istedüğüm gibi harekete kâdir degülem. *Ser-kūfte* aşlında *kūfte-i ser*’dür hasenü’l-vech terkîbi kabîlindendür vaşf-1 terkîbî diyenler gâlaṭ itmişlerdür. Ba‘ z-1 nüsaḥda *ne-piçem* nūn-1 nāfiye ile vāki‘ olmış ya‘ nī başına urulmuş mār gibi sersām olup piç ü tāb ve hareket-i mezbūh gibi ıztırāb itmemege kâdir degülem demek olur. *شنیدم که درگذری پیش قاضی باز آمد* Mesmū‘ um oldu ki bir gün cūvān bir yoldan geçerken kâdî efendinuñ öñüne çıkağeldi. *Bāz* lafzı te‘kîd içündür.

برخی ازین معامله بکوشش رسیده بود و زاند الوصف رنجیده Kâdînuñ bu mu‘āmelesinden ya‘ nī da‘ vā-yı te‘ aşşuḳ idüp ḥaḳḳında ba‘ z-1 evzā‘ ve kelimāt itdügi ḳulağına çalınmış idi ve ziyāde rencide idi. *Berhî* ba‘ zı ve bir miḳdārı dimekdür. Ba‘ z-1 nüsaḥda *ṭarafî* vāki‘ olmışdur ol daḥi bu ma‘ nāyadur.

و دشنام بیتحاشی داد و سقط گفت و سنگ برداشت ve kâdîya bî-bāk ve bî-pervā söğdi ve mühmelāt söyledi ve nā-ma‘ ḳül kelimāt eyledi ve yerden bir taş ḳaldurup urmağa çapındı. *Bî-teḥāşî* bî-pervā bî-bāk dimekdür. *Sakat* nā-ma‘ ḳül kelimāta dirler.

و هیچ از بی حرمتی فرو نکذاشت Hürmetsizlige müte‘ allıḳ umūrdan ḥiçbir nesne ḳomadı ya‘ nī diline ne geldiyse söyledi muḥaşşal kaḍıya dūnyanuñ ihānet¹¹⁹³ ü ḥaḳāretin eyledi ḥafî olmaya ki ve *düşnām-ı bî-teḥāşî dād* kelāmı *bāz āmed* lafzına ‘ atıfdir (291^b) mābeyninde olan cümle mu‘ terizedür.

قاضی بایکی از علماء معتبر که همعنان او بود گفت Mu‘ teber ‘ ālimlerden biri ki kâdî ile hem-‘ inān olup giderdi kâdî aña ḥiṭāb idüp eyitdi: Beyt: *آن شاهدهی و خشم گرفتن پیش* Ol cūvānuñ ḥūblıgın ve dil-berligin ve anuñ ḥışm u ḡazaba geldügin gör ki ne leṭāfet vardur. *Sāhedî*’deki yā maşdariyye olmaḳ zāhirdür. Ba‘ zılar vaḥdet için ṭutmuşlar. *وآن عقده برابروی ترش شیرینش* ve ebrūsı üzre ol ‘ uḳde-i turuş şîrîni gör ki ḳahrla mihri ve ‘ unfle luṭfı nice cem‘ idüp imtizāc ü leṭāfet virmişdür. *Ukde* lügatda düğümdür bu maḥalde murād çîn-i ebrūdur ki ol maḥalde ḳaşın gözin çatduğı ve eline taş alup söz atduğı zāhiren ḡazab şeklidür ammā anuñ zımnında olan iltifātta bir gūne lezzet ü ḥalāvet vardur ki anı ‘ āşıḳ olan zevḳ eyler. Fi’l-ḥaḳīḳa kâdînuñ kendüye temām

¹¹⁹³ ihānet (K): ihānetin (HP), (HM)

rübûde ve mübtelâ olmağla cefâsını ‘ayn-ı vefâ bilüp taḥammül belki telezzüz ideceğine i‘timâdı olmasa böyle ḥarekete cür’et ve düşnâma iḳdâm itmeyecegi ḥöd günden ‘ayân olmağla maḥz-ı luḫ ü vefâ olduğı muḫtâc-ı beyân degüldür. *Turuş* ve *şirîn* ḥulv ve ḥâmız gibidür bu sebebden ḥarf-i ‘aṫf mezkûr olmayup *туруş* şinüñ süküniyladur ḥükm-i müfrede olan lafz-ı mürekkeb ḳabilindendür ‘arabîde *müzz* ta‘bîr olunur mîmüñ zammı ve zâ-i mu‘cemenüñ teşdîdi ile ve fâriside mayḥoş dirler ikisi bile ‘aḳd-i ebrünuñ vaşfidur lâkin *şirîn* ile tavşifden maḳşûd ol ḥâlet-i ḡazabda olan nihânî luḫfi beyândur mücerred nefis-i ‘aḳdüñ leṫâfetin beyân degüldür şin zamîrleri cüvâna râci‘dür ki mezkûr ḥükmindeür bu maḳâmda şurrâḥ bu taḫḳîḳden ḡâfil olup her biri bulduğın söylemiş kimi turuşı ‘uḳde ve şirîni ebrûya vaşf idüp ‘*uḳde-i turuş ber-ebür-yı şirîn* dimege ḥaml itmiş ve kimi ‘aks idüp *туруş ebrûsı üzre ol şirîn* ‘*uḳdeyi gör* deyü ma‘nâ virmiş ḥiç biri maḳşûda vâşıl olmamışdur ḥaḳḳâ ki bu maḥalde:

1194 *بین آن عقده را که برابریش دارد که اگرچه ترشست از غضب ولیکن شیرینست فی حدّ نفسه* diyen 1195 *فتدبر* şâriḥüñ kelâmı ḡayrılardan râciḥ olup itdügümüz taḫḳîḳe fi’l-cümle aḳrebdür. (292^a) *در بلاد عرب گویند ضرب الحبيب زيب* Bilâd-ı ‘arabda ḍarb-ı meşeldür ki *ḍarbü’l-ḥabîbi zebîb* dirler ya‘nî maḥbûbuñ ḍarbu ‘aşîḳa zebîb gibi lezîzdür. *Ḍarbü’l-ḥabîb* maşdaruñ fâ‘iline izâfeti iledür. *Zebîb* zâ-i mu‘cemenüñ fetḫiyle ve iki muvaḥḥade mâbeyninde âḫir-i ḥurûfla ḳurı üzümdür egerçi *ḍarbü’l-ḥabîb evca‘a* daḫi meşeldür lâkin anuñla ḡayrı ma‘nâ maḳşûddur bir maḥalde lezîz ve bir maḥalde evca‘a olmaḳ ba‘îd degüldür. 1196 *ولكل مقام مقال* Beyt:

*از دست تو مشت بردهان خوردن
خوشتتر که بدست خویش نان خوردن*

‘Aşîḳ senüñ elüñden aḡzına yumruḳ yimek kendü eliyle nân yimekten ḥoşterdür. *Müş* yumruḳ dimekdür. *همانا که ازوقاحت او بوی سماحت می آید* Ba‘deḫi ḳâdî ol refîḳine

1194 “Gör ki o kaşını çatık tutar gazabından kaşı asıktır; fakat kendisindeki letafet sonsuzdur.”

1195 Derkenâr: Aḳreb olup ‘aynı olmaduğınun vechi budur ki: *شیرینست فی حدّ نفسه* ‘ibâretinüñ zâhirinden mefhûm olan budur ki şirîn nefis ‘uḳdeyi vaşf ola lâkin maḳşûd ḥâlet-i ḡazabda olan nihânî luḫ ü iltifâtı beyândur. *كما حقتنا فتدبر* -Sürürî, Şem‘î, İbn Seydî, Seydî ibn ‘Alî

1196 “Her makamın bir sözü vardır.”

eyitdi: beñzer ki cüvānuñ kılllet-i hayāsından bŷy-i semāhat gelŷr bŷyle terk-i ādāb ve ref'-i hıccābla qahr u 'itāba irtikāb itmesi cā'izdŷr ki zevq-i vişāline vuşŷle vesīle olup fetħ-i bāba sebeb ola. *Vikāhet* kılllet-i hayā ma'nāsınadır. *Semāhat* cŷd u seħāvet dimekdŷr. *پادشاهان سخن بصلابت گویند و باشد که درنهان صلح جویند* Nitekim pādīşāhlar vāqı' olur ki¹¹⁹⁷ bir sŷzi zāhiren ğazab ŷ şiddet ve hıddet ŷ şalābetle sŷylerler ammā açmazdan tenhālarda yine luţf ŷzre olurlar cŷvānlar daħi hŷsn ŷ cemāl pādīşāhlarıdır hılk yanuñda şŷretā her ne deñlŷ tŷnd ŷ ser-keş gŷrinŷrlerse elbette tenhā ol qadar mŷlāyim olurlar. Ba'z-ı nŷsaħda *pādīşāhān* yerine *şāhidān* vāqı' olmuşdur. Beyt: *انگور نوآورده ترش طعم بود* Nev-āverde ya'nı yeñi getŷrŷlmış ve taze irişmiş tŷrfanda ŷzŷm elbette ekşi olur. *Engŷr-i nev-āverde* terkīb-i tavşifīdŷr ya'nı *nev-āverde engŷr*'ŷñ şıfatıdır izāfet-i beyāniyye diyen ğalaţ itmişdŷr murād tŷrfanda ŷzŷm dimekdŷr qoruq ma'nāsına hıml eyleyen bilmemişdŷr (Redd-i Sŷdī). *Turuş-ta'm* hasenŷ'l-vech qabilindendŷr vaşf-ı terkībī diyen ğalaţ itmişdŷr (Redd-i Sŷrŷrī). *روزی دو سه صبر کن که شریں کرد* Bir iki ŷç gŷn şabr eyle ki lezīz olur imdi 'aşıq daħi ol bir miqdār cefā qekerse de lākin birqāç gŷn şabr itmekle elbette (292^b) dil-beri mŷlāyim olur vişāline destres bulur pes bu cŷvān daħi şimdi bize bŷyle hŷşŷnet gŷsterdŷgi 'aceb degŷldŷr şabr idelŷm cā'iz ki az zemānda bizi vişāline maħrem eyleye. Beyt:

Şabr eyleyelŷm bir iki gŷn cevr ŷ cefāya

Şāyed dŷne bu derd ŷ elem zevq ŷ şafāya

این بگفت و بمسند قضا باز آمد Qādī bu muşāħabeti idŷp yine dŷnŷp menziline geldi ve kemā-kān mesned-i hŷkŷmete geqdi oturdı.

تى چند از عدول که مزكى ملازم او بودند زمين خدمت ببوسيدند که باجارت سخنى داريم در خدمت بگويم
اگرچه ترک ادبست

Tezkiye olunmuş şıqāt ve 'udŷlden birqāç kimse ki qādīnuñ havāşş-ı aşħābından ve eskiden muqarreb ādemlerinden olup ol gŷn geqen mā-cerāyı gŷrmişler idi. Bī-iħtiyār-ı hayr-h'āhlıq yolından efendilerinŷñ hŷzŷrında zemīn-i hıdmet bŷ idŷp

¹¹⁹⁷ vāqı' olur ki (K): gāh vāqı' olur ki (HP), (HM)

didiler ki bir sözümlü vurdur icâzet olursa hıdmete ‘arz idelüm egerçi küstâhlık ve terk-i edebdür. ‘Udül ‘âdilün cem‘ idür şühüd¹¹⁹⁸ şâhidün cem‘i olduğı gibi yâhüd ‘adlün cem‘ idür ‘âdil ma‘nâsına. Müzekkâ tef‘îl bâbından ism-i mef‘uldür ism-i fâ‘il tütup¹¹⁹⁹ tezkiye idici ki kâdî yanında lâzımdur diyen ğalať itmişdür ekşer nüsağda müzekkâ mezkûr degüldür (Redd-i Şem‘î) *و بزرگان گفته اند* ve ekâbir kelimâtından ve atalar sözindendür ki. Beyt: *نه در هر سخن بحث کردن رواست* Her sözde bağş itmek revâ degüldür *خطا بر بزرگان گرفتن خطاست* ve uluları tağtı‘e itmek ğaťadur ya‘nî sizün evzâ‘uñza dağl ü i‘tirâz itmek bizüm ğaddimüz degüldür.

اما بحکم آنکه سوابق انعام خداوندی ملازم روزگار بندگانست مصلحتی که بینند و اعلام نکنند نوعی از خیانت باشد

Ammâ bu ğadar zemândan berü bendelerün evğatı ve rûzigârları şâhib-i devletün sevâbık-ı in‘âmı ile geğüp veliyy-i ni‘metleri olduğı sebebden bir ğuşuşda ma‘ğül ve maşlahat gördüklerin ğuzûrina i‘lâm itmeyeler bir ğüne ğıyânet itmiş olurlar imdi bendelere lâzımdur ki mağdûmlarınun devletine ve ‘ırz ü nâmûsına¹²⁰⁰ müte‘allık olan ğuşuşları küstâhlıkda olursa (293^a) cür‘et idüp söyleyeler. Be-ğükmi-ân ki ol sebebden ki dimekdür. Sevâbık-ı in‘âm mevşûfuñ şifata izâfeti ğabîlindendür in‘âmât-ı sâbığa dimekdür ğudâvendî anuñ şifatıdur izâfet-i beyâniyye diyen ğalať itmişdür (Redd-i Südi) *yâ* nisbet içündür ğudâvend‘e mensûb olan ni‘am-ı sâbığa murâddur. Mülâzım muğârin ve ğayr-ı münfekk ma‘nâsınadır. Nev‘î‘de olan yâ vağdet içündür. *طریق صواب آنست که پیرامن این طمع نکردی و فرش ولع درنوردی* Ğarîğ-ı şavâb ve ‘ayn-ı maşlahat budur ki bu cüvân ile muvâşalat ğama‘ınun dâ‘iresine tolaşmayasın ve tağşîli ğuşuşında şiddet-i ğırş bisâtinı ğayy idesin. Muğaşşal bu sevdâdan geğesin. Pîrâmen dâ‘ire ma‘nâsınadır. Vela‘ ğama‘ vezni üzre şiddet ü ğırşdur. *که منصب قضا پایگاهی منبع است تا بگناهی شنیع ملوث نگردانی* Zirâ manşıb-ı ğazâ ‘izzet iğtizâ bir ‘âlî mertebedür şağın ki bir şeni‘ ğünâhla mülevveş itmeyesüz. Pâyğâh merthebe ma‘nâsınadır. Menî‘ bülend ü refî‘ dimekdür. Lafz-ı tâ ğâh olur

¹¹⁹⁸ şühüd (K), (HP): şühüduñ (HM)

¹¹⁹⁹ ism-i mef‘uldür ism-i fâ‘il tütup (K), (HP): ism-i fâ‘il tütup (HM)

¹²⁰⁰ devletine ve ‘ırz ü nâmûsına (K), (HP): devlet ve ‘ırz ü nâmûslarına(HM)

maḳām-ı taḫzīrde şaḳm diyecek yerde isti‘ māl olunur nitekim bu beytde vāḳi‘ olmuştur. Beyt:

تا نكنى خدمت سلطان دلير

1201 تيغ و سنان رويد از اندام شير

Bu maḳalde daḫi ol ma‘ nāyadur. *Senī‘* fāḫiṣ ü ḳabīḥ dimekdür.

Herīf budur ki gördüñ ya‘ nī maḫabbet itdügüñ cüvān ne ḳısm tünd ü ser-keşdür gördüñ ve ne māhiyetdür bildüñ böyle ḫabī‘ at bir kimseye rām olmaḳ muḫāldür *ve حديث اينست كه شنيدى* ve sözi kelecı¹²⁰² daḫi budur ki işitdüñ bu ḳadar mühmelātın gūş itdüñ şayd olmaḳ cā‘ız olan dil-ber bu ḳadar türrehāt söyleyüp şetm ü dūşnām itmek ne ihtimāldür. İmdi hemān evlā budur ki bundan el çekesin bīhūde zaḫmet çekmeyesin ve aduñ çekdürmeyesin ḫafī olmaya ki eger murād böyle cüvāndan vişāl tevaḳḳu‘ itmek ḫayāl-i muḫāldür yoḳ yere kendüñi bed-nām itme demek olursa *günāh-ı seni‘*den maḳşūd mücerred oḒlan uşaḒla teḳayyüd ma‘ nāsı olur ki ḫadd-i zātında ol mesned-i refī‘e göre a‘yün-i nāsda (293^b) cürm-i ‘azīm ‘add olunup ḫalk içinde güft ü gūya ve rüs vaylıḒa sebep olur ve bundan artıḫ telvīṣ niçe olur ve eger vişāl-i nefsinde mümkün olmaḳ üzre günah-ı seni‘den fi‘l-i ma‘hūd-i ḳabīḥ murād olursa *herīf ānist* dimekden murād ḫuşūşā nefsinde taḫşīli daḫi Ḓāyet ‘asīr olup ele getirünce çok zaḫmet çekersin itdügüñ irtikāb çekdüğüñ ‘azāba degmez demek olur. فتامل Gayrı şāriḫler hergiz anuñ vişāli müyesser degüldür deyü ma‘ nā virmişler ve ma‘a-zālik *günāh-ı seni‘*den murād nedür beyān itmemişler. ḫafī olmaya ki *hadīs*’den murād kendülerüñ ḳāḫīya müşfikāne itdükleri nuş u pend olup: فتدبر ma‘ nāsı maḳşūd ola fehmden ba‘īd degüldür.

Meşnevī: *بيكى کرده بى آب رويى بيسى* Bir kimse ki ḳatı çok ‘ırzsızlık ve bī-ḫayālīḒ ve yüzsüzlik itmiş ola. *چه غم دارد از آب رويى كسى* Bir Ḓayrı kimsenüñ ‘ırzı ile muḳayyed mi olur ve şıyānet mi ider ve kimsenüñ ‘ırzı yıḒıldıḒından ne Ḓam çeker ya‘ nī bir

¹²⁰¹ “Sakin yiḒit sultanın hizmetinde bulunma (çünkü) aslan (gibi olan) bedeninde kılıç ve mızrak biter.”

¹²⁰² kelecı (K): kelecisi (HP), (HM)

oğlan ki böyle edebsizlige mu‘tād olup yüzi ve gözi açılmış ola ol senüñ ‘ırzuñ mı gözetse gerekdür meşhür meşeldür. Mısrā‘ :

Kim yüzi¹²⁰³ açılmışda hayā vü edeb olmaz

Ba‘z-ı ahālī böyle ma‘nā virmişler ki bir kimse ki kendü ‘ırzı ile muqayyed olmayup müdām hevā-yı nefse meşgūl ola ol maqūle kimse halk üzerine hākim ve müvellā olmağ cā‘iz degüldür zīrā kendü nefsinı ıslāh ü tehzīb itmege kādır olmayan gayrı kimseleri nice irşād ü te‘dīb idebilür demek ola. Haqqā ki bu ma‘nāda egerçi kādīya zecr-i belīg olur ammā yārān ü huddām ziyāde cūr‘et ve ikdām itmiş olurlar. فندبر

Yekī kerde lafzından rābiṭa olacağ ki lafzı maḥzūfdur yekī ki kerde taḳdīrindedür. Bī-āb-ı rūyī’de ikinci yā maşdariyyedür ve āb lafzında iki maḥalde bile yā-i muvaḥḥadenüñ kesriyledür ba‘zılar evvelkide sākin ve ikincide meksūr tutmuşlar vechi zāhir degüldür (Redd-i Seydī ‘Alizāde ve Sürürī) yüz şuyı olmamağ bi-‘ırz olmağdan ‘ibāretdür. Besī ve besā çoğ dimekdür.

بسا نام نیگویی پنجاه سال

که یک نام زشتش کند پایمال

Çoğ vāki‘ olur ki (294^a) elli yıllık eyü nāmı ve mükemmel ‘ırzı ittifağan el-‘iyāzū-billāh bir çirkin nām bir sā‘atde pāy-māl eyler imdi senüñ daḥi bu kadar zemāndan berü taḥşil itdüğüñ ‘ırz u nāmūsüñ şimdiki hālde bir oğlan sebebi ile pāy-māl olmağdan ḥazer eyle dimekdür. Pencāh sāl, nām-ı nīkū’ye şıfat olmağ zāhirdür Ba‘zılar şahşı pencah sāl hükminde tutup nām-ı nīkū’yi aña muzāf itmişler şin zamīri¹²⁰⁴ nām-ı nīkū’ye rāci‘dür. Zišt kabīh dimekdür. Pāymāl zāyi‘ ve telef dimekdür. امد قاضی را نصیحت یاران بکند پسند آمد Bu yek-dil olup dostāne söyleyen yārānuñ naşihatleri kādī efendiye hōş geldi ve sözleri maḥz-ı şıdğ u şafā ve ‘ayn-i ḥulūş ve vefādan şadır olduğı bilüp ḥazz eyledi و بر حسن رای و حفظ وفای ایشان افرین کرد ve anlaruñ ḥüsn-i re‘y ü tedbirlerine ve ḥıfz-ı vefā itdüklerine ya‘nī muḥlişlerüñ kendü ḥaqqında vefādārlıklarına taḥşin ü āferin eyledi.

¹²⁰³ kim yüzi (K), (HP): yüzi (HM)

¹²⁰⁴ şin zamīri (K), (HP) :zamīr-i şin (HM)

و گفت نظر عزیزان در مصلحت من عین صوابست و مسئله بی جواب ve eyitdi benüm maşlahatumda ‘azîzlerüñ nazarı ‘ayn-ı şavâb¹²⁰⁵ ve bir su’aldür ki ğayr-i mücâbdur¹²⁰⁶ muhaşşal söyledüĝün sözler hep ma‘kûldür velâkin. Beyt:

و لوآن حبا بأ لمام يزول Velâkin eger ‘ışk u maḥabbet ta’yîb ü melâmet itmekle zâ’il olaydı. ‘لسمعت إفكاً يفتريه عزول’ Işk u maḥabbetde beni melâmet iden kimsenüñ bühtân ü iftirâ idüp söyledüĝin bile qabûl iderdüm tek hemân anuñla bu derdden ḥalâş olacaĝum bileydüm. *Semi‘at* bu maḥalde قَبِلْتُ¹²⁰⁷ ma‘nâsınadır سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ¹²⁰⁸

olduĝu gibi *İfk* elifüñ kesri ve fânüñ sükûnıyla kizb ma‘nâsınadır. ‘*Azûl* ‘aynuñ fetḥi ve dâl-i mu‘cemenüñ zammıyla lâ’im ma‘nâsınadır levm idici dimekdür melâmet ma‘nâsına olan ‘azil lafzından şîĝa-i mübâlaĝadır. Ba‘zılar ‘*udûl* zamm-ı ‘aynla ve dâl-i mühmele ile cem‘-i ‘adl olmağ üzre taşḥîḥ itmişler ve *tenî çend ez-‘udûl* ‘ibâretine münâsib olan budur dimişler ḥafî degüldür ki ‘*udûl*’den ifk ü iftirâ mutaşavver degüldür (Redd-i Seydî ‘Alîzâde ve Sürürî ve Südî). Allâhümme meger kim beyân-i vâkı‘ olmayup mücerred farz ü taqḍîr ile (294^b) mübâlaĝa murâd ola ya‘nî ḥayr-ḥ’âh olan ‘udûl ü şîkât benüm ḥaqqumda farazâ berây-ı maşlahat kizb ü iftirâ itmiş olsalar da qabûl iderdüm fe-keyfe ki sözleri beyân-ı vâkı‘ ola telâkḳî-i bi’l-qabûl itmemek hiç ihtimâl mi idi velâkin ḥâl budur demek ola.

Beyt: ملامت کن مرا چندانکه خواهی Her ne qadar isterseñ beni melâmet eyle ya‘nî hergiz fâ’idesi yoqdur ve te’sîr itmezdir. Ba‘z-ı nüsaḥda *melâmet* yerine *naşîḥat* vâkı‘ olmuşdur. *Zîrâ* ki zengîden siyâhlığı yumaĝla gitmek ihtimâl degüldür ‘âşîk daḥi nuşḥ u pend ile sûdmend olmazdur.

و کسانرا بتفحص حال او برانگیخت و نعمت بپیران بریخت Qāḏî bu sözi söyledi ve cüvânüñ taşşîli ile muqayyed olup ol ḥıdmet ‘uhdesinden gelür kimseleri cüvânüñ ḥâlini tefahḥuş ve teccüs ve her ne tariḳle olursa peydâ itmek için ḥavâle idüp cüvânüñ yolına bî-ḥadd mal ü ni‘met bezl ü şarf eyledi.

¹²⁰⁵ ‘ayn-ı şavâb (K), (HP): şavâb (HM)

¹²⁰⁶ ğayr-i mücâbdur (K), (HP): ğayr-i cevâbdur (HM)

¹²⁰⁷ “kabul ettim”

¹²⁰⁸ “Allâh, kendisine hamd edenleri işitir”

دریازوست زور در ترازوست زور در ترازوست *هرکه را زر در ترازوست* Zīrā dimişlerdür ki ya‘nī ekābir kelimātındandır ve atalar sözidür ki her kimüñ altını terāzūde ola bāzūsında kuvvet olup ya‘nī hemyānda olan sīm ü zer der-miyān olıcağ her ne dilerse ele getürmege kādır olur dimekdür. *Zer terāzūde olmağ* kiseden çıkarup şarf itmek için vezn itmekden kināyetdür dimişler. Ba‘zılar daği her kimsenüñ ki malı bī-ğadd olup ‘add itmeyüp veznle hisāb ider kısmı ola deyü taḥkīk itmişler. Be-her taḥdīr ḍarb-ı meşeldür malı vāfir ve mevcūd ü ḥāzır¹²⁰⁹ olmağdan ‘ibāretdür.

وانکه بردینار دسترس ندارد در همه دنیا کس ندارد Ammā ol kimse ki dirhem ü dīnāra ḡudreti olmayup faḡīr ü zügürd ola cemī‘-i ‘ālemde bīkes ḡalur bir ferd aña yār olmaz ve hīḡbir murādına destres bulmaz dimekdür şāḡib-i taşarruf olmaz deyü ma‘nā viren maḡşūda vāşıl olmamış. *Dest-res* vaşf-ı terkībīdür el irişmek ma‘nāsınadır ḡudretten kināyetdür Beyt: *هر که زر دید سر فرود آورد* (295^a) Her kim altını göre elbetde ser-fürü eyler. *ور ترازوی اهنین دوش است* Farazā ḡolları demürden yapılmış terāzū daği olursa elbette altını göricek ser-fürü eyler. *Dūş* omüz ma‘nāsınadır. *Āhenīn dūş* ḡasenü’l-vech ḡabīlindendür ‘arabīsi ḡadīdū’l-menkibdür demür ḡollı demek murāddur terāzūye tāmmü’l-vezn ve kāmīlū’l-‘ıyār altun ḡonulduğda bir cānibi aşāği geldügi ma‘lūmdur. Muḡaşşal filori bir nesnedür ki insān degül cemād bile aña mā’ıl olur dimekdür maḡşūd cūvān her ne ḡadar āhen-dil ve tünd ü ser-keş olursa da filori göricek elbette mülāyemet gösterüp ser-fürü eyler dimekdür. Beyt:

Sīm-sīmāları dā’im getürür pehlūye

Görmedüm dünyāda altun gibi bir āl ehli

فی الجملة شبی خلوتی میسر شد ve bi’l-cümle ḡādīnuñ sa‘y ü iḡdāmıyla cūvānı peydā idüp bir gice ḡalvet ü tenhā şoḡbet ve vuşlat müyesser oldı ve *fi’l-cümle*¹²¹⁰ muḡaşşal-ı kelām dimekdür.

وهم در آن شب شحنة را خبر شد که قاضی همه شب شراب در سر و شاهد در براز تنعم نخفتی و بترنم گفتی

Ve hemān ol gice şubaşıya ḡaber oldı ki ḡādī efendi cūvānı peydā idüp bāde şoḡbetin

¹²⁰⁹ mevcūd ü ḡāzır (K), (HP): mevcūd ḡāzır (HM)

¹²¹⁰ fi’l-cümle (K), (HP): bi’l-cümle (HM)

ķurup tene‘‘um ü ‘ işretten dil-ber ile zevķ ü şafādan bütün gice uyumadı ve bu ğazelüñ maźmūnuyla terāne eyler idi. Ğafī olmaya ki *kādī* mübtedā ve *nehofī* haberdür ve *şarāb der-ser ü şāhed der-ber* hāllerdür *heme şeb*, *nehofī*’ñüñ zarfidür. *Ez-tena‘‘um nehofī*’ye müte‘allikdür. *Şahne* şubaşı dimekdür nā’ib diyen bilmemişdür. *Der-ber* huzūrında belki sīnesinde dimekdür ibhāmda letāfet vardır. Ğazel: *امشب مگر بوقت نمی خواند این خروس* Bu gice ğālibā bu Ğorūs vaķtı ile ötmemişdür işāret-i nev‘a olmaķ zāhirdür ya‘nī ķatı erken şabāh olunur.

عشاق بس نکرده هنوز از کنار و بوس ‘Uşşāk henüz būs u kinārdan ķanā‘at ü iktifā itmemişdür. *Bes* lafzı ki bā-i ‘arabīyle yeter ma‘nāsınadır *kerden* lafzıyla müsta‘mel olduķda ķanā‘at ü iktifā ma‘nāsına olur daĞı *ţoymadı* demek murāddür. *Kinār* āĝuş itmekdür *kinār ü būs* öpüp ķoçmaķdan (295^b) ‘ibāretdür. *Bes* lafzı bā-i ‘acemiyle tıttup ‘uşşāk henüz būs u kinārdan çok eylememiş diyen bilmemişdür.

رخسار یار در خم کیسوی تابدار Dil-berüñ ruşsarı ğisū-yı tāb-dāruñ Ğami içinde.

چون گوی عاج در خم چوگان آبنوس Fil kemüĝinden düzülmiş ţop gibidür ābnūsdan düzülmiş ķevĝānuñ Ğami içinde. *Ham* hā-i mu‘cemenüñ fetĞiyle büküm dimekdür. Züluf ve ğisū büküm büküm olmaĝla pür-Ğam deyü tavşif iderler. *Tāb* daĞı ķıvrımaķ ma‘nāsına olan tābīden lafzından isimdür ķıvrım dimekdür. Ke-zālik züluf ü ğisū büküm büküm olmaĝla pür-Ğam deyü tavşif iderler *tāb* daĞı ķıvrımaķ ma‘nāsına olan *tābīden* lafzından isimdür ķıvrım dimekdür ke-zālik züluf ü ğisū daĞı ķıvrım ķıvrım olmaĝla *tāb-dār* ve *pür-tāb* ile tavşif iderler ķıvrımaķ bükmek ma‘nāsından eĞaşşdur tafşilen ittilā‘ murādı olan *Daķāyıķu’l-Ğaķāyıķ*’da ĝörsün. ‘*Āc* fil kemüĝidür. *Ğūy* ü *ķevĝān* Ğod ma‘lūmdür. *Ğisū-yı tāb-dār*’ı ve *ĝūy-ı ‘āc*’ı ve *ķevĝān-ı ābnūs*’ı terkīb-i izāfī tıttan ĝalaţ itmişdür. *Ğevĝān*’uñ ‘arabīsi *şavlecān*’dur bu beytüñ ķāđī ķışşasına münāsebeti yoķdur diyen yāve söylemiş¹²¹¹ cüvān vaşfi olmaķdan özge münāsebetimi olur.

یک دم که چشم فتنه بخوابست زینهار

بیدار باش تا نرود عمر پرفسوس

¹²¹¹ söylemiş (K), (HP): söylemişdür (HM)

Bir dem ve bir sâ' at ki çeşm-i fitne h'âbda olup 'âlem-i ağıyardan hâlî olup mâni' ve müzâhım yokdur. Beyt:

Hâne hâlî ve bir sen ve bir yâr

Leyse fi'd-dâri ğayriküm deyyâr ¹²¹²

Zinhâr ğaflet itme ve fırsatı fevt itmeyüp bîdâr ol ki 'ömür zâyi' olmaya. Beyt:

Ṭalebkâr-ı vişâl ol kâni' olma seyr-i didâre

Hemân üstine ol zinhâr bönlükdür baķup ṭurmaķ

Ba'z-ı şurrâh maḥbûbuñ fitne gözi uyumuşdur dimege ḥaml itmiş ba'iddür. Ba'z-ı nüsahda mışrâ'-ı evvel bedeli *yek şeb ki dūst biḥofte est der-kenâr* vâķi' olmuş.

Fūsūs fānuñ zammı ile bu maḥalde biḥûde ve 'abeş ma'nâsınadır ğâhî evvelinde elif ile ve fānuñ sükûniyla isti' mâl olunur.

تا نشنوی زمسجد انینه بانک صبح

یا از در سرای اتابک غریو کوس

لب بر لب چو چشم خروس ابلهی بود

برداشتن بگفتن بیهوده خروس

Tâ câmi' den şabâh ezânda işitmeyince yâḥud Atabek sarayı ḳapusından şabaḥ nevbetinüñ kūs âvâzın gūş itmeyince mücerred ḥorûsuñ (296^a) biḥûde ve bî-vaķt ötmesiyle dil-berüñ çeşm-i ḥorûs gibi zîbâ ve laṭîf leblerinden lebüñi ya'nî ağzuñı ḳaldurmaķ eblehlik ve ḥamâķatdur. Tâ tevķit içündür mādâmki ma'nâsınadır Mescid-i âzîne câmi' dimekdür. Atabek pâdişâh ismidür. Çeşm-i ḥorûs'a teşbîh olınan leb'den murâd leb-i dil-berdür ki sürḥ ü şâf ve laṭîf olmağla teşbîh olunmuşdur. Çü çeşm ikinci leb'ün şıfatıdır izâfet tevehhüm eden ğalaṭ itmişdür evvelki leb'den murâd 'aşıķuñ dehânıdır. Ber dâšten, leb mu'aḥḥar mübtedâdur eblehî büved anuñ muḳaddem ḥaberidür yekûn-ı ḥamâķaten ma'nâsına olur büved lafzında olan zamîr fâ' il ber dâšten 'e râci'dür. Eblehî'deki yâ maşdariyyedür eblehî lafzını mübtedâ ve büved lafzını ḥaber ṭutanuñ rabṭ-ı kelâmdan aslâ ḥaberi yoğimiş. Be-ğofti'de yâ sebebiyyet içündür ber dâšten 'e müte' allıķdür muşâḥabet için ṭutan

¹²¹² "Evde, ev sahibinden başkası yoktur"

ğalaṭ itmişdür¹²¹³. *Goften-i bihūde* terkīb-i tavşīfīdür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. Baʿ z-ı nūsaḥda *ez-leb* yerine *ber-leb* vāqīʿ olmuşdur yaʿ nī dil-berūñ lebleri üzerindeki lebūñi qaldurma dimek olur yine meʿāl birdür. Hāşıl-ı kelām gerçeken şabaḥ olmayınca leblerin ağızuñdan giderme dimekdür bu nüşhayı redd eyleyen bihūde redd itmişdür egerçi evvelki nüşha zāhirdür.

قاضي درين حالت بود كه يكى از متعلقان در آمد و گفت چه نشستى خيز تا پاى دارى گريز Kāḏī bu ḥālde iken yaʿ nī vişāl-i cānānla bir özge ʿālemdede iken adamlarından biri çıkageldi ve eyitdi: ne oturursın tūr yukarı ḥarekete qudretūñ olduğı deñlü qaç git burada bulunma. *Tā pāy dārī* māḏāmkī ayak tūtarsın yaʿ nī ḥarekete qāḏırsın dimekdür. *Pāy-dār* vaşf-ı terkībī olmağ daḥi cāʿizdür be-her taqḏīr yā ḥiṭāb içündür. فتدبر

که حسودان بر تو دقّی گرفته اند Zīrā ki ḥasūdlar ve raqībler senūñ üzerūñe daqq tūtmuşlar yaʿ nī ğamz itmişlerdür. *Dakk* dāluñ fetḥi ve qāfuñ teşḏīdi ile ğamz ü nemīme maʿ nāsınadur yaʿ nī senūñ ḥālūñi şubaşıya bildürmişler. بلکه حقّی گفته اند Belki mücerred ğamz ü nemīme degül beyān-i vāqīʿ idüp bir ḥağ ve emr-i muḥaqqākı söylemişler iftirā itmeyüp mā-hüveʿl-vāqīʿ ne ise beyān (296^b) eylemişler. *Dakki*ʿdeki yā vaḥdet içündür. تا مگر اين آتش فتنه كه هنوز اندكست باب تدبيرى فرو نشانيم. Tā şāyed ki bu āteş-i fitneyi henüz az iken temām-ı iştīʿāl bulmadın āb-ı tedbīr ile söyündürelüm. *Tā* ḥarf-i taʿ līldür. *Meger* lafzı tereccī ve tevaqqūʿ içündür *şayed ki* maʿ nāsına istiʿ māl olunur. *Nişānīm* nişānīden lafzından muzāriʿ -i mütekellim maʿ aʿl-ğayrdur bu maḥalde söyündürmek maʿ nāsınadur lafz-ı müşterekdür naşb itmek maʿ nāsına daḥi gelür yaʿ nī şubaşı gelüp başdıqda sen bu meclisde ḥāzır bulunmayacağ kār-ı düşvār olmaz hemān tūrma baş qurtarmağ ardınca ol.

مىسرّ : تۇيۇلدىن بورادان گۆتۈر¹²¹⁴ ٲابانى

¹²¹³ muşāḥabet için tūtan ğalaṭ itmişdür (K): *ber dāšten* ʿe müteʿ allıkdür muşāḥabet için tūtan ğalaṭ itmişdür (HP), (HM)

¹²¹⁴ gōtūr (K): qaldur (HP), (HM)

مبادا که فردا چون بالا کیرد عالمی فرا کیرد Olmaya ki bu hāl üzre alursañ yarın āteş-i fitne bülend olup temām-ı ālemi ihāta eyleye cümle halk içinde bed-nām ve rüsvay olasin. Cün harf-i şartdur harf-i ta ll diyenler gāla itmişdür.

قاضي بتبسم برو نکه کرد و گفت Kāī bu sözi işitdükde tebessüm ile ol kimseye nazar idüp eyitdi. Kıa: Pençesin şayda urmuş aslana

چه تفاوت کند که سگ لاید Kelbūñ ürümesi ne tefāvüt ider. Zayğam zād-i mu cemenūñ feti ve āhir-i urūfuñ sükūnı ve ğayn-i mu cemenūñ fetiyle aslan dimekdür. Lāyed lāyīdenden lafzından muzāri dür köpek ürmek ma nāsınadır. Muaşşal şikārın ele getürmiş aslanūñ av av-ı kilābdan ne bāki var dimekdür.

روی درروی دوست کن بگذار Yüzüñi dil-berūñ yüzine urup zevūñde ve ālemūñde epsem ol. Tā adū asedinden ve iztirābından elinūñ arasını çiynesin ya n eleminden kendü etin yisün. Hāyed çinemek ma nāsına olan ayīden lafzından muzāri dür. Tā harf-i ta lldür.

پادشاه ملک را هم دران شب اګھی دادند که در ملک تو چنین منکری حادث شده است چه فرمایا Pādişāha dai ol gice aber virüp senūñ tat-ı ükümetūñde şu maūle bir fi l-i şen (297^a) ve emr-i münker ādīs olmışdur ya n elān kā ve ākimüş-şer nāmına olan kimse aşamdan berü şurb-i amr idüp bir oğlanla fi l-i ab itmekdedür muaşşal ādīsē muarrerdür ne buyurursın emrūñ nedür didiler. Melik mīmūñ feti ve lāmuñ kesriyle pādişāh dimekdür. Mülk mīmūñ zammı ile salanat ü ükümet ma nāsınadır. Münker kāfuñ fetiyle nā-meşrū fi l-i ab ve ğayr-i mabū ve cürm-i şar dimekdür. Ba z-ı şurrā kāfuñ kesriyle olmağı tecvz idüp men ū-rā lafzına enseb olan dai budur dimiş h ma lūm olmadı ki ne murād itmişdür.

پادشاه گفت من اورا از جمله فضلاء عصر و یگانة دهر می دانم Pādişāh eyitdi ben anı cümle-i fuzalā-i aşrdan ve yegāne-i dehrden bir ferīd-i rüzigār bilürin¹²¹⁵ böyle ef āl-i abha andan şudür itdüğine i tiād itmezsin. İhtimāldür e معاندان درحق او بغرض خوض کرده باشند ki düşmen ve bed-ahları anūñ aında ğaraz ile ilāf-ı vāi böyle efsāne peydā

¹²¹⁵ bilürin (K), (HP) : olanlardan bilürin (HM)

itmege şurū‘ itmiş olalar. *Mu‘ānid*’den murād bu maḥalde ḥasūd ü bed-ḥ‘ahdur¹²¹⁶. *Havz* ḥā-i mu‘cemenūñ fethi ve vāvuñ sükūnı ve ḍād-ı mu‘ceme ile şurū‘ ma‘nāsınadır ğaraza şurū‘ itdiler demek ğaraż ile mekr ü ifsāda mübāşeret itdiler dimekdür. *این سخن در سمع قبول من نیاید مگر آنکه معاینه کردد* Bu söz benüm sem‘-i kabūlüme gelmezdir ya‘nī bu ḥuşuşda hergiz kimsenūñ sözine i‘timād itmezsin meger āşikāre ola. *Gereded* kāf-ı ‘acemīyle şod ma‘nāsınadır.

انده حکما گفته اند *Zirā* ki ḥukemā dimişlerdür ve kelimāt-ı ekābirden ve atalar sözündendir ki. Beyt: *بندی سبک دست بردن بتیغ* Bī-fıkr ü tedbīr maḥzā ğażab ü tehevür sebebi ile fevrī ve fi’l-ḥāl el kılıca urmaḵ *بدندان برد پشت دست دریغ* nedāmet elinūñ arḳasın dendāne iledür demek bī-tereddüd böyle iden kimse peşimān olup dirīġ ü ḥayf deyü elem ü ıztırābından¹²¹⁷ püşt-i desten ışırrur dimekdür. *Tündi*’de yā maşdariyyedür¹²¹⁸ ğażab ü tehevür (297^b) sebebi ile fevrī ve fi’l-ḥāl el kılıca urmak. *بدندان برد پشت دست دریغ* Nedāmet elinūñ arḳasın dendāne ildür demek bī-tereddüd böyle iden kimse peşimān olup dirīġ ü ḥayf deyü elem ü ıztırābından püşt-i destin ışırrur dimekdür. *Tündi*’de yā maşdariyyedür ğażab ü tehevür murāddur¹²¹⁹. *Bā* sebebiye içündür muşāḥabet için diyen bilmemişdür. *Sebük* hafīf ma‘nāsınadır bu maḥalde isti‘cāl ü sür‘at murāddur. *Bered* bānuñ ve rānuñ¹²²⁰ fethiyle iletmek¹²²¹ ma‘nāsına bordenden muzāri‘dür fā‘ili muzāri‘-i evvelūñ mazmūnidür. *Diriġ* ḥayf ma‘nāsınadır nedāmet ü peşimānlık murāddur. Ba‘z-ı nüsaḥda *bered* yerine *gezed* vāқи‘ olmuşdur feth-i kāf-ı ‘acemīyle ve zā-i mu‘ceme ile *geziden* lafzından muzāri‘dür ışırrur dimekdür ya‘nī öyle tehevür eyleyen kimesne elini ışırrur demek

¹²¹⁶ ḥasūd ü bed-ḥ‘ahdur (K), (HP) : muḥlaḵ ḥasūd ü bed-ḥ‘ahdur (HM)

¹²¹⁷ elem ü ıztırābından (K), (HP) : elem ıztırābından (HM)

¹²¹⁸ maşdariyyedür (K), (HP) : maşdariyye (HM)

¹²¹⁹ *بدندان برد پشت دست دریغ* Nedāmet elinūñ arḳasın dendāne ildür demek bī-tereddüd böyle iden kimse peşimān olup dirīġ ü ḥayf deyü elem ü ıztırābından püşt-i destin ışırrur dimekdür. *Tündi*’de yā maşdariyyedür ğażab ü tehevür murāddur (K), (HP): *Tündi*’de yā maşdariyyedür ğażab ü tehevür murāddur (HM)

¹²²⁰ bānuñ ve rānuñ (K), (HP): bānuñ (HM)

¹²²¹ fethiyle iletmek (K): fethiyledür iletmek (HP), (HM)

olur¹²²² ba‘īd ve hilāf-ı zāhirdür. Ba‘z-ı nūsaḥda *bored* bānuñ zammı ile *borīden* lafzından muzāri‘ olup keser demek olur bu daḥi ba‘īd ve ğayr-i sedīddür. فتدبر

شنیدم که سحرگاه ملک باتنی چند از خاصان بر بالین قاضی رسید شمع را دید ایستاده و شاهد نشسته و می ریخته و قدح شکسته و قاضی در خواب مستی بیخبر از ملک هستی

Ḥazret-i şeyḥ eydür: işitdüm ki pādişāḥ seḥer vaḳtinde ḥavāşşından birkaç kimse ile bi’z-zāt ḳāḍīnuñ başı ucına ḥāzır oldı gördi ki daḥi mum yanar ve cüvān henüz oturur ve şarāb dökülmüş ḳāḍī efendi mest ü bī-hūş olup bir vechle ḥāba müstağraḳ olmuş ki varlık mülkinden ya‘nī dünyādan aşlā ḥaberi yoḳ güyā mülk-i ‘ademe vāşıl olmuş muḥaşşal meyyit gibi yatur. Beyt:

Cānān oturur şem‘ ṭurur bāde dökülmüş

Bezm-i āḥir olup cām şunup ḳāḍī yıķılmış

Ba‘z-ı nūsaḥda *sehergāhī* vāḳi‘ olmuş yā’nuñ ma‘nāsı zāhir degüldür ol nūşhayı iḥtiyār idenler ‘acebdür ki ma‘nāsın beyān itmemişler. *Tenī çend*’de olan *ten* kes ma‘nāsınadır. *Bālīn* yaşdıḳdur başı ucına gelmekden kināyetdür. *Milk* mīmüñ kesri ve lāmuñ sükūnyıladur. *Hestī* vüçüd ma‘nāsınadır (298^a) varlık dimekdür.

پادشاه لطفلا nezāketle ḳāḍīyı uyarup yeter yatduñ ṭur yukarı ki gün toḳdı. *Melik* mīmüñ fetḥi ve lāmuñ kesriyledür pādişāḥ dimekdür. *ḳāḍī bīdār* olup padişahuñ kelāmuñ işidüp neye uğraduḳın bilüp gün ḳanḡi cānibden toḳdı didi. Ba‘z-ı şurrāḥ bu maḥalde ḥazret-i şeyḥüñ *bī-ḥaber ez-mülk-i hestī* didüġinden soñra *der-yāft* buyurduḳı tereddüdden ḥālī degüldür dimiş ḳaṭ‘ā maḥall-i tereddüd olmaduḳı zāhirdür ḥuşūşan *bīdār kerd* didükden soñra ne tereddüd ḳalur. *گفت از جانب مشرق*

Pādişāḥ eyitdi: āftāb cānib-i maşriḳdan ṭulū‘ eyledi. *گفت الحمد لله که در توبه بازست*

ḳāḍī eyitdi: Elḥamdülillāḥ ki cānib-i maḡribden toḳmayup bāb-ı tevbe henüz meftūḥ ve ğayr-i mesdüddür ve ‘aşīlerüñ tevbesi inşā’allāhu maḳbül ve ğayr-i merdüddür.

بحکم این حدیث که لا یخلق باب التوبة علی العباد حتی تطلع الشمس من مغربها Bu ḥadıṣ-i şerīf muḳtezāsınca ki risālet-penāḥ şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem buyurmışdur ki bāb-ı

¹²²² demek olur (K), (HP): dimekdür (HM)

tevbe ‘ibādullāh üzerine mesdūd olmaz tā şems mağribden tūlū‘ itmeyince ki eşrāt-ı sâ‘ atden ve ‘alāmāt-ı kıyāmetden biri ol olsa gerekdür ve hemān bir gün mağribden toğup cümle ‘ālem görse gerekdür min-ba‘d kimsenüñ ĩmānı ve tevbesi¹²²³ şaḥīḥ ü maḳbūl olmazdur. *Lā-yuğlaku* mechūldür. *Hattā tatla‘a ilā en taḫla‘a* ma‘nāsınadır.

كفت استغفر الله واتوب اليه ve *قادی* bu sözi söyleyüp istiğfār ü tevbe eyledi. *قیت‘a*:

این دو چیزم برگناه انگیزتند

بخت نافر جام و عقل ناتمام

Bu iki nesne benüm böyle ma‘şiyet irtikāb itmeme sebep oldılar ki biri baḫt-ı beddür ve biri ‘aql-i nāḳıṣdur bu ikisinüñ evcinden bu belāya uğradum dimekdür. *Fercām* şoñ ve ‘āḳıbet ma‘nāsınadır. *Nā-fercām* şoñı yok ve ‘āḳıbet-i ḥamīdesi yok dimekdür ḥāşılı ‘abeş ve bī-fā’ide ma‘nāsı murāddur baḫt-ı nā-fercām (298^b) terkīb-i tavşīfīdür izāfī tūtanlar ḡalaḫ itmişdür. *Engiḫtend* ilkā itdiler ma‘nāsınadır. *Dü çizem*’deki mīm *günāh*’a muḳayyeddür diyen zā’id söylemiş niçün yerinde olmaya ve niçün fi‘le muḳayyed olmaya. *فتدبر*

مستوجیم Eger beni ḫālen giriftār ü ‘uḳūbet iderseñ müsteḫaḳḳum ‘adl itmiş olursın. *Müstevcib* cīmüñ kesriyledür. *يفال استوجبه اذا استحقه*¹²²⁴

ور ببخشی عفو بهتر ز انتقام ve eger müsāmaḫa iderseñ temām-ı luḫ itmiş olursın zīrā ‘afv intikāmından evlādur ḫafī olmaya ki evşāf-ı cemīlenüñ cümlesinüñ ezdādı naḳāyişdür meşelā ‘ilm ü cehl ve ḳudret ü ‘aciz gibi. İllā intikāmıla ‘afv böyle degüldür zīrā intikām şıfatı ki cürmine göre cezā olmaḡla ‘adl olup nice memdūḫ ise naḳīzı olan ‘afv daḫi memdūḫdur. *ملك گفت توبه درین حالت كه بهلاك خود اطلاع یافتی سودی ندارد*

*قادی*nuñ böyle tertīb-i muḳaddimāt ve dil-firīb kelimātla nezāketle kendüyi ḫalāş itmek istedügin bilüp pādişāḫ eyitdi¹²²⁵: şimdi ki başuñna ne gelecekdür bildüñ ve helāküñe ittılā‘ ḫāşıl ḳılduñ bu ḫālde tevbe itmekden saña ḫiçbir vechle fā’ide yokdur bu tevbe ve istiğfār evvelden gerek idi. *Nekoned*’üñ zamīr-i fā’ili *tevbe*’ye

¹²²³ ĩmānı ve tevbesi (K), (HP): tevbesi ve ĩmānı (HM)

¹²²⁴ “Hükmüne müstahak olduğunu söylemiştir.”

¹²²⁵ eyitdi (K), (HP): eyitdi ki (HM)

rāci^c zamīrdür¹²²⁶. Ba^c z-1 şurrāḥ yā'sını tenkīr için tūtip vaḥdet diyenleri fikirsüz söylemişler deyü redd eylemiş fikirsüz söyleyen kendüdür ki vaḥdete ḳābil degüldür nüktesinden hem ḡāfildür¹²²⁷ (Redd-i Sūdī). فتدبر

نیتکیم قرآن-۱ 'azīmde vārid olup Ḥaḳ te^c ālā küffār ḥaḳḳında buyurmuşdur ki: bizüm kendülere nāzil olacaḳ 'azābumuzı gördükleri ḥinde getürdükleri imānları anlara nāfi^c olmadı zīrā imān-1 be's maḳbūl degüldür. Ḳıṭ^c a: چه سود از دزدی آنکه توبه کردن ve istiḡfār itmenüñ ne fā'idesi vardır ya^c nī anuñla kendüñi dünyāda 'uḳūbetden ḥalāş idemezsin. Zīrā ki bu ḥālde ḳaşr-1 'ālīye kemend atmaḡa¹²²⁸ ḳādir degülsin 'āciz-i muṭlaḳsın pes bir daḡi (299^a) atmayın dimeḳ laḡv-i maḡz olur kemend¹²²⁹ atup her elüñ irişdüḡi zemānda el çeküp ḳable'l-aḡz tevbe itmiş olsañ ḥalāş olup bu varṡaya giriftār olmaz idüñ. *Kāḥ* kāf-1 'arabī ve ḥā-i mu^c ceme ile ḳaşr-1 'ālī dimeḳdür 'ālī ḳaşrlara ve bülend eyvānlara kemend-endāz olmaḳ evşāf-1 düzdāndan olduḡi muḥtāc-1 beyān degüldür. *Ki* ḥarf-i ta^c līl olmaḳ zāhirdür beyāna ḥaml idenler bilmemişdür bu beyti böylece vāzihca kimse şerḥ itmemişdür.

بülend ḳāmet ve bālā ḳad olan kimseye söyle eli irişdüḡi ḥarām mīveden destin kūtāḥ etsün el uzatmasun ya^c nī irtikāba ḳudreti var iken ḥarāmdan el çeksün *bülend-ḳāmet-rā begū* taḳdīrindedür ḥafī olmaya ki her ḳaçan ki iki emr-i ḥāzır cem^c olsa meşelā *begū, bekon*¹²³⁰ emr-i ḡā'ib ma^c nāsına maḡmūl olur. Ba^c z-1 şurrāḥ bu tevcīhüñ fesādına cāzim olup *bülend*'i münādā ve muḥāṡab tūtip *kūtāḥ kon dest* 'ibāreti emr-i ḥāzır olmaḡı iḥtiyār itmiş ve *gū* lafzını te^c kīde ḥaml idüp zā'id söylemiş şıḥḥat ü fesād ḳanḡi cānibde idüḡin aşḥāb-1 fehme rüşendür (Redd-i Sürūrī) *که کوته خود ندارد دست برشاخ* ya^c nī bu nuşḥ u pendi bālā-ḳadd ve dest-

¹²²⁶ rāci^c zamīrdür (K), (HP): rāci^c dūr (HM)

¹²²⁷ ḡāfildür (K), (HP): ḡāfil (HM)

¹²²⁸ kemend atmaḡa (K), (HP): atmaḡa (HM)

¹²²⁹ kemend (K): eflāke kemend (HP), (HM)

¹²³⁰ meşelā begū, bekon (K): meşelā begū, bekon gibi (HP), (HM)

dırāz olanlara itmeñ gerekdür zīrā kūteh-ḳadd olup eli ḳıṣa ve ḳaṣīrū'l-ḳāme olan ḥod eli ṣāḥa iriṣmezdür ki mīve ḳopara ya' nī aña tenbīh lāzım degüldür.

ترا با وجود چنین منکری که ظاهر شد خلاص صورت نبند Senüñ böyle fāhiṣ ve ḳabīḥ cürmüñ zāhir olmuş iken ḥalāṣ olmaḳ müyesser ü muṣavver degüldür. *Münker* kāfuñ fethiyle günāḥ ma' nāsınadır. این بگفت و موکلان عقوبت بروی آویخت Pādiṣāḥ bu sözi didükden soñra 'uḳūbete müvekkel ve mücrimlere 'azāb itmege maḥṣūṣ u müte' ayyin olan eṣḥāṣ anuñ üzerine musallaṭ ve ḥavāle eyledi ki ḥaḳḳından geleler. *Müvekkel* kāfuñ fethiyledür. *Āviḥt* üñ fā' ili pādiṣāḥdur ba' z-ı nūsaḥda *āviḥtend*'dür bu taḳdīrce fā' ili *müvekkelān* olup ya' nī 'uḳūbete mübāṣeret için ḳāḍīya ṣarıldılar ki siyāsetgāha alup gideler dimekdür ṣīḡa-i mechüle ḥaml itmege ḥācet yoḳdur. كما توهم

Ba' zü'ṣ-ṣurrāḥ *müvekkelān* lafzı (299^b) nūnuñ kesriyle 'uḳūbete izāfetledür. Ba' z-ı ṣurrāḥ nūnuñ sükūniyla olup 'uḳūbet'i *āviḥtend* üñ mef' ul-i muḳaddemi ve fā' ilini *müvekkelān* 'a rāci' zāmīr tutup müvekkeller anuñ üzerine 'uḳūbet ḥavāle itdiler dimege ḥaml eylemiş rekāketi beyāndan ḡanīdür. Ḥafī olmaya ki *müvekkelān-ı 'uḳūbet* 'den mütebādir olan *cellād* dimekdür velākin pādiṣāḥ ol ḥinde cellād uydurup gitmek ba' iddür bu sebebden ba' z-ı ṣurrāḥ bu maḳāmda *müvekkelān-ı 'uḳūbet* cellāddan e' ammdur dimişler redd idenler ḥuṣūṣ-ı maḳāmi ri' āyet itmemişler (Redd-i Sūdi). فتدبر

قادی eyitdi: pādiṣāḥ ḥuzūrında söyleyecek bir sözümdaḥi ḳaldı. *قادی eyitdi.* Pādiṣāḥ ṣordı ki sözüñ nedür. *قادی eyitdi.*

Ḳıṭ' a:

بآستین ملالی که بر من افشانی

طمع مدار که از دامن دست

Bī-ḥuzūrliḳ āstīnin benüm üzerüme silmek ile senüñ luṭfuñdan ḳaṭ' -ı ümīd idüp dāmen-i 'afvuñ elden ḳomaḡı ṭama' itme ve iḥtimāl virme. *Melāl* bī-ḥuzūrliḳdur yā tenkīr ü ibḥām içündür maṣdariyye tutan 'abeṣ itmişdür bī-ḥuzūrliḳla āstīn-efṣān olmaḳ ziyāde teneffür ve i' rāzdan 'ibāretdür (Redd-i Sūdi). *Be-āstīn* 'deki bā feḥvādan müstefād olan efṣānden lafzına dāḥil olmuşdur *be-efṣānden dest-i melāl*

taḳdīrindedür *bidārem dest ez-dāmenet* lafzına müte‘allıkdür *ṭama‘* lafzına müte‘allıq tutanlar ğaflet itmişdür (Redd-i Şem‘î).

مراسم ازین گنه که مراست اگر خلاص محالست ازین گنه که مراست Bu itdügüm ‘azīm günāha göre egerçi baña ‘uḳūbetden ḥalāşı muḥāl ise de. *بدان کرم که تو داری امیدواری هست* Sende olan ifrāt-ı kereme nazar yine ‘afvuñdan ümīdvār olup ḳaṭ‘-ı recā itmez. *Ez-în güneh*’de olan *ez* lafzı min ecliyye ma‘nāsınadır *ḥalāş*’a müte‘allıq degüldür *meger ez-‘uḳūbet in güneh* taḳdīrinde ola. *فتدبر Ümīdvārī*’de yā maşdariyyedür.

ملک گفت این لطیفه بدیع آوردی و این نکته غریب گفتی Pādişāh eyitdi: bu bedī‘ ve ‘acīb laṭīfe-yi temām maḥallinde edā eyledüñ ve bu ğarīb dil-fırīb nükteyi ḥaḳḳā ki yerinde (300*) söyledüñ dimekdür. *Belīg* ve *ġarīb* lafızları *laṭīfe* ve *nükte*’nün vaşıflarıdır. *Bedī‘* daḫi ‘acīb ü ğarīb ma‘nāsınadır *in laṭīfe-i bedī‘-rā āverdi ve in nükte-i ğarīb-rā gofti* taḳdīrindedür. Ba‘z-ı ezhān-ı ḳaşıra bu maḥalde *āverdi* ve *gofti* fi‘llerine ikişer mef‘ül taḳdīr idüp *laṭīfe* ve *nükte*’yi mef‘ül-i evvel ve *bedī‘* ve *ġarīb* lafızların mef‘ül-i şānī tıttup “bu laṭīfeyi ‘aceb getürdüñ ve bu nükteyi ğarīb söyledüñ” deyü ta‘bīr itmiş şehāfet-i ‘aḳlını ve ḳuşūr-ı fehm ü iz‘ānını bunuñla iz‘ān¹²³¹ eylemiş. *فتدبر* Ba‘dehü şāriḥ-i mezbūr *laṭīfe*’yi *bedī‘a* ve *nükte*’yi *ġarīb*’e muzāf iden ‘aceb ne mülāḥaza eyledi dimiş ḥafī degüldür ki¹²³² görilen şerḥlerüñ ḫiçbirinde izāfet ma‘nāsı mezkūr degüldür velākin bu şaḥş cemī‘-i mevāzı‘ da vāḳi‘ olan şıfatlara izāfet ta‘bīr idegelmişdür ve bu maḥalde daḫi murādı *bedī‘a* ve *ġarīb* lafızları *laṭīfe*’nün ve *nükte*’nün şıfatları olduğunuñ vechini mülāḥaza¹²³³ idemeyüp redd itmekdür. Beyt:

وَ كَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا

1234 وَ أَفْنُهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ

ولکن محال عقلست و خلاف نقل که امروز ترا فضل و بلاغت از چنگ عقوبت من برهاند Velākin niçe bunuñ gibi kelimāt ve nikāt irād eyleseñ muḥāldür ki bugün fazl ü belāgatüñ seni

¹²³¹iz‘ān (K): izhār (HP), (HM)

¹²³²ḥafī degüldür ki (K): ḥafī olmaya ki (HP), (HM)

¹²³³mülāḥaza (K), (HP): - (HM)

¹²³⁴El-Mütenebbī, “Sağlam sözleri kötileyen nice kişiler vardır ki, onların āfetleri hasta anlayışlarından ileri gelir.”

benüm ‘uḳūbetüm pençesinden ḥalāṣ eyleye. *Ceng cīm-i ‘acemī* ile bu maḥalde dest ü pençe ma‘nāsınadır. *Rehāned* ḳurtarmaḳ ma‘nāsına olan *rehānīden* lafzından muzāri‘dür. *مصلحت آن بینم که ترا از قلعه بشیب بیندازم تا دیگران عبرت گیرند* Bunı ma‘ḳūl ü maşlaḥat görürin ki seni ḳal‘adan aşağı atam tā ḡayrılar senden ‘ibret alalar. *Sīb* bu maḥalde zīr ya‘nī aşağı ma‘nāsınadır *nişīb*’den taḥfīf içün nūn ḥazf olunmuşdur *bā* şıla içündür. *گفت ای خداوند جهان پرورده نعمت این خاندانم* Ḳāḏī eyitdi: ey pādişāh-ı ‘ālem ben bu ḥānedānuñ perverde-i ni‘metiyüm ya‘nī keremüñe lāyıḳ görölmez ki kendü çerāḡuñı söyündüresin. Ḳıṭ‘a:

Şu baturmaz bitürür kendü mürebbālarını

Beni niçün baturur ḡuşşaya ‘ummān-ı kerem

(300^b) Ḳul ḡünāh etse nola ‘afv-i şehenşāh ḳanı

Ṭotalum iki elüm ḳanda imiş ḳanı kerem

ام Böyle ḡünāhı yalnūz ben itmiş degülem niçe bencileyin mücrimler daḡı vardır. *Tenhā* bu maḥalde yalnūz dimekdür lafz-ı müfreddür.

گیرم Ḳal‘adan bir ḡayrısın at tā ki ben ‘ibret alup min-ba‘d bu maḳūle ḡünāha mürtekib olmayam.

ملک را ازین سخن خنده آمد و بغفو از سر خطای او درگذشت Pādişāha ḳāḏīnuñ bu sözi ḥōş gelüp gülüp ḡünāhından geçüp ‘afv eyledi. Fi’l-ḥaḳīḳa ḳāḏīnuñ bu makāmda¹²³⁵ irād itdüḡi kelāmda muḥliş olmaḡın bu sözi cümleden ziyāde mü’eşşirdür. *كما لا يخفى*

Ḥaḳḳā ki nūkte-şinās ve şāḥib-i ṭab‘ pādişāh imiş. *Be-‘afv*’da bā sebebiyyedür *ser* ve *der* lafızları mücerred te’kīd içün muḳḥamdur. *Ser*’i heves ma‘nāsına ṭutup anuñ ḥaṭāsı hevesinden geçdi diyen bilmemişdür.

و متعذدان او را که اشارت بگشتن او کرده بودند گفت ve anuñ düşmenleri ki ḳatline işāret idüp bunı söylitmeyüp ḥaḳḳından gelmek gerekdür deyü pādişāhı taḥrīk itmişlerdi pādişāh anlara eyitdi. Beyt: *همه حمال عیب خویشتید* Cümleñüz kendü ‘uyūbuñuzuñ ḥammāllarısız her biriñüzüñ niçe buncalayın ḡünāhları vardır.

¹²³⁵ makāmda (K), (HP): maḥalde (HM)

طعنه بر عیب دیگران مزید Gayrılaruñ ‘aybına ta‘n itmeñüz ħammälü ’z-zünüb olan nâzıru’l-‘uyüb olmağ câ’iz degüldür. Ba‘z-ı nüsağda müte‘annitân vâkı‘ olup ba‘z-ı şurrâh anı ihtiyâr idüp mezellet taleb idici deyü tefsîr eylemiş. Goft lafzı müte‘annidân’a müte‘allıkdür.

ĤİKĀYET-İ MANZŪME: جوانی پاکباز و پاکرو بود Pāk-bāz ve pāk-rev bir cüvān var idi. Pāk-bāz ve pāk-rev ikisi bile vaşf-ı terkībīlerdür¹²³⁶ ma‘naları beyāna muhtāc degüldür muḥaşşal ez-pes ü piş-i nefsanī bir fi‘l-i ḳabīḥ irtikāb itmeyene ıtlāk olunur.

که با پاکیزه رویی در کرو بود Bir ħüb-rū dil-ber ile gemiye girmişler idi. Pākīze-rūy ḥasenü’l-vech gibidür vaşf-ı terkībī diyenler ğalaṭ itmişlerdür. Kerev¹²³⁷ kāf-ı ‘arabīnūñ fetḥi ile sefine ve geşti ma‘nāsınadır. Ba‘z-ı ezhān-ı ḳāşıra kerev lafzını ‘arabī ḳān idüp¹²³⁸ böyle yerde vāv i‘lāl (301*) olmamağ ḫilaf-i ḳıyasdur anuñçün ‘arabī lügatlerde yoğdur deyü i‘tirāz itmiş cehlin izḫār eylemiş ve yine dönüp dimiş ki fārisī lügatlerde kerev ḳovuğ dişe dirler ya‘nī içi boş diğ ki ḳurd yimiş ola. ‘Alā-küllī ḫāl ‘arabī ve fārisī lügatlerde mevcūd olmayıcağ frenkce ya urumca olmağ gerek deyü ta‘n itmiş bu gevden bilmemiş ki ḳovuğ ve içi boş ma‘nāsına olan kerev lafzını teşbīḥ ü isti‘āre ṫarīḳıyla geştiye ıtlāk idüp isti‘māl ideler gördüğümüz ve şordüğümüz büleğā-yı ‘acemūñ cümlesi kerev geşti ma‘nāsınadır deyü ittifağ itdiler her isti‘māl olınan lafız bi‘aynihi lügatde meşṫur olmağ lāzım degüldür. فتدیر

Ba‘z-ı şurrâh bu ma‘nadan ğāfil olup kāf-ı ‘acemīnūñ kesri ile rehin ma‘nāsına ḫaml idüp bir zībā dil-

bere rehin idi dimekdür ya‘nī ‘ışğ u maḫabbetine mübtelā ve giriftār olmağdan kināyetdür dimişler.

چنین خواندم که در دریای اعظم

بگردابی در افتادند باهم

¹²³⁶ vaşf-ı terkībīlerdür (K), (HP): vaşf-ı terkībīdür (HM)

¹²³⁷ Derkenār: Kerev sefine ma‘nāsına (K): - (HP), (HM)

¹²³⁸ ḳān idüp (K), (HP): ḳān eylemiş (HM)

Bu hikāyeti yazdıkları maḥalde şöyle gördüm ve şöyle okudum ki ittifākan gemileri deryā-yı a^c zamda ikisi bile bir girdāba düşmüşler¹²³⁹ ihtimāldür ki gemi ile giderken ittifākan¹²⁴⁰ bir tariḳle deryāya düşeler yāḥūd bir limānda yaturken deryāya girüp oynarken bu felākete tūş olalar¹²⁴¹.

چو ملاح آمدش تا دست گیرد

میادا گاندر آن حالت بمیرند

Mellāḥ ya^c nī gemici gelüp ^c āşıḳ olan cūvān ol ḥalde ġarḳ ü helāk¹²⁴² olmasun deyü eline yapışup kırtarmaḳ istedi.

همی گفت از میان موج و تشویر

مرا بگذار و دست یار من گیر

Cūvān-ı ^c āşıḳ ol mevc ü teşvīr ortasında dir idi ki beni ḳo cūvānuñ elin alup ḥalāş itmege himmet eyle. *Teşvīr* üñ ma^c nāsında şurrāḥ iḥtilāf idüp lafz-ı fārisī olup kimi hacālet ü ḥicāb ma^c nāsına ḥaml itmiş ve kimi lafz-ı ^c arabī olup işāret kerden ile tefsīr eylemiş ve kimi mevcūñ ^c atf-ı tefsīridür dimiş¹²⁴³. *درین گفتن جهان بروی برآشفت*. Bu sözde iken ve mellāḥ anı ḳoyup cūvānı ḥalāş itmege muḳayyed iken (301^b) mevcūñ tuḡyānı ziyāde olup biḳāre ^c āşıḳ ġarḳ ü helāk olmaḳ muḳarrer oldı. *Āşūften* ḳarışmaḳdur cihān anuñ üzerine ḳarışdı dimekden murād ol ḥinde mevc ziyāde olup deryā pūr-aşūb oldı dimekdür. *شنیدندش که جان میداد و میگفت*. Hāzır olanlar işitdiler ki cūvān yoluna can virürken böyle dir imiş.

حدیث عشق ازان بطل منیوش

که درسختی کند یاری فراموش

Izṭırāb maḥallinde ve başına felāket geldügi demde dostluḡı ferāmūş eyleyen baṭṭāl ve müdde^c inüñ ^c ışḳdan dem urmaḳda sözün diñleme. *Menyūş* mīm-i nāfiyenüñ fetḫiyle ve nūnuñ sükūnıyla *meşinev* ma^c nāsınadır niyūşiden zamm-ı nūn ve yā ile

¹²³⁹ düşmüşler (K), (HP): düşmüşler idi (HM)

¹²⁴⁰ ittifākan (K), (HP): ittifāḳ (HM)

¹²⁴¹ tūş olalar (K), (HP): düş olalar (HM)

¹²⁴² ġarḳ ü helāk (K), (HP): helāk (HM)

¹²⁴³ kimi mevcūñ ^c atf-ı tefsīridür dimiş (K), kimi şūrīden ma^c nāsına ḥalt kerden ile tefsīr itmiş ve kimi mevcūñ ^c atf-ı tefsīridür dimiş (HM), (HP)

şeniden ma‘nâsınadur nūnuñ kesriyle daħi isti‘mâl iderler. *Battāl* gāyet bātıl ü bīkār ve müdde‘î ve ‘ışqdan bī-ħaber dimekdür. *Saħtî*’de ve *yārî*’de yālar maşdariyyedür.

چنین کردند یاران زندگانی Ĥazret-i şeyħ bu ĥikāyeti itdükden şoñra buyurur ki işte yārān-ı ĥaķīķat ve merdān-ı ŗarīķat meydān-ı ‘ışq u maħabbetde böyle te‘ayyüş ve zindegānī itdiler ya‘nī kendü ĥayātların eħibbāya işār iħtiyār idegeldiler rivāyet olunur ki: ‘ahd-i risāletde şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem aşhāb-ı güzinden rıdvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘în bir cemā‘at bir ġazāda beriyye içinde mecrūħ olup ħalmışlar. Āteş-i ‘aş cānlarına kār idüp ĥālet-i iħtizārda ittifaķan bir kimse şu yetişdürmiş içenlere birbir virmek istedükde beni ħo evvel ġayrı iħvāna vir dimiş ve her ħanġısına vardı virdi ise her biri yārānı kendü cānından taķdīm idüp bi-irādetullāh ol şu ĥiç birine naşīb olmayup ol ĥâlde şiddet-i ĥarāretten ol mecrūħlaruñ cümlesi teslīm-i rūħ idüp ¹²⁴⁴ *وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ* āyet-i kerīmesi anlar ¹²⁴⁵ ĥaķķında vārid ü nāzil olmuş. *ايشدن düşmiş ve niçe böyle işler görmüş kimseyi diñle ki* ādāb-ı ‘ışķı bilesin. *Zi-kār üftāde*’den murād eŗvār-ı (302^a) ‘ışq u maħabbetden ĥaberdār ve başına niçe bunuñ gibi işler gelüp ħoġ nesne görüp geġürüp mücerrib-i rüzġār olmuş kimsedür ki ĥazret-i şeyħ kendüdür. *Zi-kār*’de ¹²⁴⁶ *ez* lafzı *üftāde*’ye müte‘allikdür *zi-kār üftāde-rā bişnev* taķdirindedür ¹²⁴⁷. Ba‘z-ı şurrāħ *ez* lafzını *bişnev*’e müte‘allik tutup iş düşmişden ya‘nī ĥālāt-i ‘ışqdan ĥaberdār olan kimseden işit deyü ma‘nā virmiş.

که سعدی راه و رسم عشقبازی

چنان داند که در بغداد تازی

Zirā Sa‘dī ‘ışķbāzlık ŗarīķini ve resmini Baġdād şehrinde tāzī gibi bilür bu kelāmuñ tevcihinde şurrāħ iħtilāf itmişler. Ba‘zılar *tāzī*’den murād lisān-ı ‘arabīdür ehl-i Baġdād zebān-ı fārisī a‘lā bildükleri gibi ‘arabī lisānını daħi gāyet feşāħat ü belāġat üzere tekellüm itdükleriġün aña teşbīħ eyledi dimişler ve vechi budur ki ol zemānda

¹²⁴⁴ Kur’ān-ı Kerīm, Ĥaşr 59/9: “...Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. ...”

¹²⁴⁵ anlar (K), (HP): anlaruñ (HM)

¹²⁴⁶ *Zi-kār*’de (K), (HP): *Zi-kār üftāde* (HM)

¹²⁴⁷ *Zi-kār üftāde-rā bişnev* taķdirindedür (K), (HP): *Zi-kār üftāde üftāde-rā bişnev* taķdirindedür (HM)

ehl-i Bağdād ‘ arab ü ‘ acem dilini faşîh söylerler idi ammâ bu zemânda ikisinden bile bî-behre bir bölük cehledür dimişler ba‘zılar daği *tâzî*’den murâd ‘ arabîdür. Şeyh Sa‘dî şübhesiz Bağdād şehrinde ‘ arab var idüğini bildüğü gibi ‘ işkbâzlıguñ resm ü rāhını ancılayın bilür dimiş. Hâtıra layıh olan budur ki Bağdâdda olan ‘ arabî atlar rāh ü resm-i menâzili bildükleri gibi Şeyh Sa‘dî daği rāh ü resm-i ‘ işkı ve maħabbeti öylece bilür dimek ola.

دلارامی که داری دل در و بند

دگر چشم از همه عالم فرو بند

Bir yār-i dil-ārāma ki destres bulmuşsın gönlüñi ancak añā bend idüp andan özge cemî‘-i ‘ âlemden muṭlaqâ ḳaṭ‘-ı naẓar eyle ve gözün yum zîrâ ‘ aşıklık resmi budur ki bir zāta ta‘alluḳ ve peyvend itdükden şoñra cemî‘-i māsivâyı terk eyler ḫattâ kendü cānı ki ol daği māsivādandur andan daği geḳüp yār yolına fedâ¹²⁴⁸ eyler.

Eger Leylâ vü Mecnûn ḫâlâ yine dünyâyâ geleler idi. (302^b)

Bu daği cā’izdür ki *zinde geḳtî* mecâzen *zinde bûdî* ma‘nāsına ola şayrûret ma‘nâsı melḫûz olmayup *nüviḳtî*’ye muvāfaḳat için *geḳtî*’ta‘bîr olunmuş ola. فافهم

حدیث عشق ازین دفتر نوشتی ‘ İşka müte‘allık kelimât bu kitâbdan ya‘nî *Gülistân*’dan görüp yazup ‘ işkbâzlık resmini ve maħbûblık âyînini bu kitâbdan öğrenürlerdi dimekdür. Ba‘zılar *nüviḳtî* nünüñ fetḫi ile neverdîden lafzından olup bu kitâbı görelerdi ‘ işk ḫadîşini tayy iderlerdi dimege ḫaml itmişler ḫilaf-ı zāhirdür. *Geḳtî* ve *nüviḳtî* fi‘lilerinñ efrâdı küllü vāḫid i‘tibârıyladur.

BĀB-I ŞEŞOM DER-ZĀ‘FU PİRĪ باب ششم در ضعف و پیری

Altıncı bāb za‘f ü pîrlik beyânındadır. Gördüğümüz nüḫşalarınñ cümlesinde za‘f u pîrî vāv-ı ‘atfladur izāfetle degüldür.

ḪİKĀYET: *باطایفة دانشمندان در جامع دمشق سختی همی رفت* Şām-ı Şerîfde Cāmi‘-i Benî Ümeyyede ‘ulemâdan bir cemâ‘atle baḫş ü muḫāḫabet vāḳi‘ oldı idi.

İttifāḳan bir cüvân ṭaşradan İttifāḳan bir cüvân ṭaşradan *از در آمد و گفت درین میان کسی هست که فارسی داند* *اشارت بمن کردند* Yārān beni gelüp eyitdi içünüzde fārisî bilür kimse var mıdır.

¹²⁴⁸ fedâ (K), (HP): ḳurbân (HM)

gösterdiler ya‘nī bu bilür didiler. *گفتم چه حالتست* Ol kimseye ne hâletdür ve maqşūd nedür didüm. *گفت پیری صد و پنجاه ساله درحالت نزعست* Eytidi: yüz elli yaşında bir pīr-i ‘acemī hīn-i nez‘ de ve hâlet-i ihtizârda olup teslīm-i rūh itmek üzredür.

درد ما نکرد Zebān-ı fārisī ile ba‘ż-ı kelimāt eyler. Biz fārisī bilmemek ile ne didüğü ma‘lūmumuz degüldür. *Mefhūm-i mā* izāfetledür.

اگر بکرم قدم رنجه شوی مزد یابی باشد که وصیتی کند Eger luţf u kerem¹²⁴⁹ idüp qādem-rence kılasın ol zaĥmet muqābelesinde şevāb hāşıl idersin ihtimāldür ki ol sözden murādı bir vaşiyet itmek ola. Ba‘ż-ı nūşahda *be-kerem* yerine *yek-dem* vāqī‘ olmuşdur.

چون ببالینش فرا رسیدم (303^a) Hāzret-i Şeyḫ eydür: çün başı ucına hāzır oldum diñledüm. *این بیت میگفت* Bu beyti ya‘nī bu nazmı oĥur idi. Qıţ‘a:

دمی چند گفتم برآرم بکام Murādumca birkaç nefes alam didüm ya‘nī birkaç gün¹²⁵⁰ rüzigārdan kām alup taĥşīl-i murād ü merām idem didüm. *Goftem demī çend ber-ārem be-kām* taqdirinde zaruret-i vezniçün taqđīm ü te’ḥīr vāqī‘ olmuşdur¹²⁵¹.

Kām kāf-ı ‘arabīyle murād ma‘nāsınadır ṭamaq¹²⁵² ma‘nāsına ṭutup birkaç nefes aĥzuma getürem didüm diyen yāve söylemişdür. *دریغا که بگرفت راه نفس* Dirīg ü ḥayf nefes alup virmemek yolu ṭutuldı ya‘nī ‘ömri āḥir ve zemān-i ecel hāzır oldı. *Girift māzī-i mechūldür*.

دریغا که برخوان الوان عمر

دمی خورده بودیم گفتند بس

Dirīgā ki ‘ömrüñ elvān-ı ni‘metle pür olan sufresi üzre bir dem ve bir laḥza ve bir nefes tene‘‘um idüp yidük içdük¹²⁵³ lākin henüz ḥasbe’l-murād müstevfā tenāvül idüp qazā’-i vaṭrātumdan yiter yidüñ didiler muḥaşşal bu deñlü mu‘ammer olduĥum¹²⁵⁴ bir demce gelmedi ve ‘ömrüme ṭoymadum. Beyt:

Olsa qumlar sāĥışınca ‘ömrüne ḥadd ü ‘aded

¹²⁴⁹ luţf u kerem (K), (HP): luţf u (HM)

¹²⁵⁰ birkaç gün (K): birkaç (HP), (HM)

¹²⁵¹ vāqī‘ olmuşdur (K), (HP): olunmuşdur (HM)

¹²⁵² ṭamaq (K), (HP): ṭama‘ (HM)

¹²⁵³ yidük içdük (K): yidük ve içdük (HP), (HM)

¹²⁵⁴ olduĥum (K): oldum (HP), (HM)

Gelmeye bu şīše-i çarḥ içre bir sā‘ at gibi

معنى این بیت بحرئى باشامیان همى گفتم تعجب میکردند از عمر دراز و تأسف او بر حیات دنیا Bu beytün ma‘ nāsı ya‘ nī pīrūn oқuduğı kıt‘ anuñ maẓmūnını ‘arabī tercüme ile ḥāzır olan şāmī yārāna ifāde eyledüm bu қadar tūl-i ‘ömrle mu‘ammer olmuş ikeñ yine ḥayāt-i dūnyāya te‘essüf ü teḥassür itdüğine ta‘accüb itdiler. *گفتمش چه گونه درین حالت* Ḥazret-i Şeyḥ Sa‘ dī eydür: dönüp ol pīre didüm ki bu ḥālde ki zebūnsın nicesin. *گفت چه گویم* Eyitdi: ne söyleyem ve nice ta‘bīr eyleyem. Kıt‘ a:

*ندیده که چه سختی همی رسد بکسی
که از دهانش بدر می کنند دندانى*

Hīç görmiş degül misin ki bir kimsenūn ağzında bir dişin çeküp çıkardıklarında ne қadar derd ü miḥnet çeker. *Saḥtī*’deki maşdariyyedür *dehān*’uñ nūnı zarūret-i vezniçün sükūnla¹²⁵⁵ oқınur. (303^b) *Mī konend* kāfuñ zammıyla olmaқ zāhirdür kāfuñ fetḥiyle қoparmaқ ma‘ nāsına daḥi ḥaml itmişler be-her taқdīr çıkarmaқ ma‘ nāsı murāddur.

*قیاس کن که چه حالت بود در آن ساعت
که از وجود عزیزش بدر رود جانی*

Andan қıyās eyle ki vüçūd-i ‘azīzinden cānı çıқduğı sā‘ atde ne ḥālet olur ve ne denlü belā çeker. *Cānī*’de yā tenkīr içün olmaқ zāhirdür vaḥdet içün diyenlerūn kelāmı tekellūf ile tevciḥe muḥtācdur. Ba‘ z-1 şurrāḥ¹²⁵⁶ *nedīde ‘ī ki* lafzını bā-i muvaḥḥade ile olmaқ üzre görmiş misin ki deyü ma‘ nā virmiş. *گفتم تصوّر مرک از خیال بدر کن* Aña didüm ki bu ḥālde ya‘ nī her ne denlü za‘īf ü zebūn iseñ de ‘alā-küllī ḥāl ölmek taşavvurın ḥayālūñden çıkār ve mevt fikrin ḥāṭıruña getürme

مکردان بر طبیعت مستولى مگردان و وهم را بر طبیعت مستولى مگردان ve ṭabī‘atuña ölmek vehmin gālib eyleme ya‘ nī ḥayātından қаt‘ -1 ümīd eyleme ve mevti muқarrer ṭutup za‘ f-i қalb üzre olma.

که فیلسوفان یونان گفته اند Zīrā ki Yūnān memleketinūn ḥukemā ve ‘uқalāsı dimişlerdür ḥafī olmaya ki ḥukemā-i Yūnān terkīb-i izāfīdür ‘acebdür ki ba‘ z-1 şurrāḥ cemī‘ -i

¹²⁵⁵ sükūnla (K): sākin (HP), (HM)

¹²⁵⁶ Ba‘ z-1 şurrāḥ (K), (HP): Ba‘ zı (HM)

mevâzi‘ da vaşfiyyete izāfet itlāk idegelmiş iken bu maḥalle gelicek bu maḥalde ‘ aks idüp Yūnān lafzı feylesūfānuñ vaşfidur dimiş muḥaşşal her maḳāmda ḥilāf-ı vāki‘ söylemegi gūyā iltizām itmiş. *میزاج اگر مستقیم بود اعتماد بقارا نشاید* Mizāc eger müstaḳīm de olursa yine beḳāya i‘ timād itmek olmaz zīrā niçe kimseler mizācī ḳavī olup ḥiḳbir marazı ve ‘ arızası¹²⁵⁷ yoḡiken ecelleri irişüp bir laḫza ve bir sâ‘atde teslīm-i rūḫ itmişlerdür. *İ‘timād-i bekā* izāfetledür *neşāyed* üñ fā‘ili mizāc-ı müstaḳīm’dür. *İ‘timād* dāluñ sükūniyladur diyen ‘ abes itmişdür

و مرض اگرچه هائل بود دلالت کلی برهلاک نکند ve maraz her ne deñlü hā‘il ve maḫūf olursa da elbette mevt ü helāke delālet-i küllī eylemez. Zīrā niçe ḫastelerden ümīd kesüp mevt muḳarrer oldı dirken (304^a) bi-irādetullāḫ şıḫḫat ü ‘ āfiyet bulmuşlardur imdi sen daḫi her ne deñlü zebūn iseñ de yine şıḫḫatden ümīdün kesme.

Eger buyurursañ ṭabīb getürelüm tā ki *اگر فرمایى طبيب را بخوانيم تا معالجه کند که به شوى* mu‘ālece ve tīmār eyleye eyü olasin. *گفت هیهات* Pīr eyitdi heyhāt¹²⁵⁸ ya‘nī bu senün didüğüñ ḳande olacaḫdur bu ḫālde baña ḫayāt ü şıḫḫat ‘avdet eylemek ḡāyet ba‘īd ihtimāldür ve ḫayāl-i muḫāldür. *Heyhāt* bu‘d ma‘nāsına isim fi‘ldür. Meşnevī:

خواجه دریند نقش ایوانست Ḥāce ya‘nī şāḫib-i devlet eyvānını naḳş itmek sevdāsında ve düzüp ve ḳoşmaḫ hevesindedür. *خانه از پای بست ویرانست* Ḥaberi yoḫ muḳayyed olduḡı ḫāne ise esāsından ḫarāb ve temelinden vīrāndur. Mışrā‘ : *تَبَّتِ الْعَرْشُ كَفَّتْ نَمَّ انْقُشُ*¹²⁵⁹ ya‘nī za‘īf mizāc bu mertebeye vardıḫdan soñra ḳābil-i ‘ilāc olmazdur ṭabīb getürmekde fā‘ide yoḫdur bünyān-ı beden esāsından ḫarābe yüz ṭutmuşdur. *Pāybest* temel ma‘nāsınadır ve *best* bā-i ‘acemīyledür ve ‘ arabīyle daḫi¹²⁶⁰ müsta‘meldür.

دست برهم زند طیب ظریف Ṭabīb-i zarīf elin eline urup dirīḡ ü ḫayf bunuñ işi temām olmış ve ‘ilāc mertebesinden geḫmiş deyü te‘essüf-i şūrī gösterür ve yāḫūd ol ḫālde henüz şıḫḫat ü ḫayāt tevaḳḳu‘ idüp ‘ilāc etdürmekle teḳayyüd itdüğüne te‘accüb ve

¹²⁵⁷ ve ‘ arızası (K): ve bir ‘ arızası (HP), (HM)

¹²⁵⁸ pīr eyitdi heyhāt (K), (HP): - (HM)

¹²⁵⁹ “Tahtını kur sonra süsle dedi”

¹²⁶⁰ *best* bā-i ‘acemīyledür ve ‘ arabīyle daḫi (K): *best* bā-i ‘ arabīyledür bā-i ‘acemīyle de (HM): *best* bā-i ‘ arabīyledür bā-i ‘acemīyle (HP)

temeşhür kaşd eyler dimişler. *Tabīb-i zarīf* şıfat ve mevşūfdur izāfet tevehhüm iden haṭā itmişdür. *چون خرف بیند او فتاده حریف* Çün üftāde ya‘nī haste herifi bunamış ve ‘ilāc ü devā ṭabaqasından geçmiş göre. *Harīf* hā-i mu‘cemenūñ fethi ve rānuñ kesriyle şıfat-ı müşebbehedür fertüt ve bunamış ma‘nāsınadır. *Üftāde harīf*e kayddur *harif* lafzına kayd ṭutan bilmemişdür (Redd-i Sūdī). Meşnevī: *پیرمردی ز نزع می نالید* Bir kimse muhtażır olup hālet-i nez‘de ölüm acısından iniler idi. *پیرزن صندلش همی مالید* Bir kocağarı ki zāhiren murād zevcesidür aqrabā (304^b) ve müte‘allikātından birisi olmağ daḡi cā’izdür pīre şandal sürer idi. *Sandal* ki tıybdan bir ma‘rūf ağacdur gülābla ḡilt idüp şudā‘i ve ḡarāreti olan kimsenūñ başına ve ayağına sürerler def eyler. ḡātūn-i bīçāre ol hāletde nef‘i olmağ zan idüp sebab-i ‘āfiyet olmağ mülāḡazasıyla bu ‘ilācı eyler idi kâbil-i ‘ilāc olmaduğını bilmez idi. *Pīrezen*’den murād herifūñ ḡātūnidur diyen şāriḡi redd idüp ¹²⁶¹ *و من قال ای زوجته فلم یأت بمعنی اللفظ* diyen kimse şerḡle tercemeyi fark itmez imiş bu ‘acebdür ki şāriḡ-i cāriḡ kendü daḡi niçe yerlerde ‘ibāret-i kitābdan karā’in-i ḡasbī ile murād olan ma‘nāları bu minvāl üzre taşvīr ü beyān eylemişdür. *چون مخبظ شد اعتدال مزاج* Maraz ḡālib olmağla yāḡūd pīrlük sebebi ile i‘tidāl-i mizāc muḡabbaṭ ü muḡtell olucağ. *نه عزیمت اثر کند نه علاج* Ne ‘azā‘im ü efsūn ve mücerrebāt ve ḡavāş oğumağ te’sīr ider ne müdāvāt ve ‘ilācuñ fā‘idesi olur. *Çün* ḡarf-i şartdur ḡarf-i ta‘līl diyen bilmemişdür. *Azīmet* mübtedā ve *koned* haberdür *eşer koned*’ün mef‘ūlidür. Ba‘z-ı şurrāḡ *azīmet* mübtedā ve *eşer* mübtedā-i şānī ve *koned* şānīnūñ ḡaberi ve şānī ḡaberiyle ḡaber-i evvel dimiş yāve söylemiş (Redd-i Sūdī).

ḤİKĀYET: *پیری حکایت کرده بود که دختری خواسته بودم* Bir pīr ḡikāyet eydür ki: pīrlük ‘āleminde bir tāze duḡteri tezevvüc eyledüm. *Zen ḡāsten* tezevvüc ü te’ehhülden¹²⁶² ‘ibāretdür. Ba‘z-ı nūsaḡda *duḡteregī* kâf-ı taşḡir ile vāḡi‘dür kızcağız dimekdür. *هانه و حجره بکل آراسته و بخلوت باو نشسته* Hāne ve ḡücremi gül ile ṭonadup ve anuñla *tenhā* oturup şoḡbet iderdüm *و دیده و دل برو بسته* ve gözümü ve göñlümi aña bağlamış

¹²⁶¹ “Zevcesi manasınadır diyen de lafzın manasını getirmemiştir.”

¹²⁶² te’ehhülden (K), (HP): te’ehhül-i dünyādan (HM)

idüm ya' nî añā gönül virüp ziyāde maḥabbet itmiş idüm. *در از و شبهای دراز [ve ṣebhā-yı dīrāz]* terkīb-i tavṣīfīdür izāfī tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür (Redd-i Sūdī).

*نختمی و بذلها و لطیفها گفتمی تا باشد که وحشت نکیرد و موانست پذیرد*¹²⁶³ ve uzun gicelerde uyumayup laṭifeler ve muṭāyebeler söyler idüm tā ki vaḥṣeti (305^a) def' idüp benümle muvāneset peydā etsün deyü. *Bezle* bā-i muvaḥḥadenüñ fetḥi ve dāl-i mu'cemenüñ sükūniyla laṭife ma'nāsınadır. *Latīfehā* anuñ 'atf-1 tefsīridür. *Neḥoftemī* ve *negoftemī* yāları ḥikāyet içündür. Ba'z-1 şurrāḥ uyumaz idüm ma'nāsına olduğda yā¹²⁶⁴ ḥikāyet-i ḥāl-i māziye için olur ammā uyumadum idi ma'nāsına olursa yā¹²⁶⁵ ḥikāyet olur dimiş ḥikāyet-i ḥāl-i māziye neye dirler bilmez imiş ve bīhūde fark eylemişdür (Redd-i Şem'ī). *Tā* ḥarf-i ta' līldür.

وازان جمله شبی می گفتم که بخت بلندت یار بود و چشم دولت بیدار که بصحبت پیروی افتادی Ol gicelerden birinde eṣnā-yı muṣāḥabetde didüm ki baḥt-1 bülend ve ṭālī'-i ercümend saña yār ve çeşm-i devletüñ bīdār idi ki bir pīrūñ şoḥbetine düşdüñ. *Būd* vāvuñ sükūniyla edātdur vāvuñ fetḥiyle fi'l olmağı daḥi tecvīz itmişler *yār oldı ki* demek olur. *Kī* ḥarf-i beyāndur ta'līl için olmağ daḥi cā'izdür. *پخته و جهان دیده* Eyle pīrūñ vuşlatı ve şoḥbeti saña naşīb oldı ki puḥte ve cihān-dīdedür delūkanlu olup dünyādan bī-ḥaber degüldür. *Cihān-dīde* vaşf-1 terkībīdür diyenler ğalaṭ itmişler.

سرد روزگار چشیده Rūzigāruñ germ ü serdin ṭatmışdur ya' nî ıssı ve şovuk¹²⁶⁶ çeküp tehzīb-i aḥlāk itmişdür. *بد آزموده* Nīk ü bed tecrübe itmişdür eyü yavuz görmüşdür. *حق صحبت بداند و شرط موّت بجای آورد* Ḥaḳḳ-1 şoḥbeti bilür ve şart-1 maḥabbeti yerine getürür. Ba'z-1 nūsahda *be-cāy āred* vāvsuz vāqi'dür be-her taḳdīr *āverden* lafzından muzāri'dür. *مشفق و مهربان خوش طبع و شیرین زبان* Şefḳatlü ve maḥabbetlü ve ḥōş-ṭab' ü ehl-i dil ve ṭatlu dillüdür. *Puḥte* ve *cihan-dīde*'den buraya gelince mezkūr olan elfāz cümlesi *pīr*'üñ evşāfidür. Meşnevī: *تا تو انم دلت بدست آرم* Ḳudretüm olduğca ve elümden geldükce gönülünü ele alup ḥāṭıruñ ri'āyet iderin.

¹²⁶³ gicelerde (K), (HP): gice (HM)

¹²⁶⁴ yā (K): yālar (HP), (HM)

¹²⁶⁵ yā (K), (HP): yālar (HM)

¹²⁶⁶ şovuk (K): şovugın (HP), (HM)

ور بیازاریم نیازآرم Farazā sen beni rencide ve āzürde etseñ de yāhūd baña incünseñ de ben seni rencide itmezsin veyāhūd ben saña incinmezsin demek ola. *Ver to biyāzārī merā men tūrā neyāzārem* (305^b) taqđirindedür *āzerden* bu maħalde lāzım ve müte‘addī olmağ cā’izdür. *Neyāzārem* muzāri‘-i menfīdür. Ba‘z-ı şurrāh *niyāz* nūnuñ kesriyle ve zānuñ sükūniyla hācet ma‘nāsına *ārem* lafzınuñ mef‘ül-i muqaddemi olup sen her ne kadar beni āzār etseñ yine ben saña niyāz iderin dimege ħaml itmiş bu taqđirce qāfiye-yi muhtell olduğın mülāhaza itmemiş (Redd-i Seydī ‘Alizāde ve Şem‘ī). *ورچو طوطی شکر بود خورشت* ve eger meşelā tūtī gibi ğidāñ sükker olursa *جان شیرین فدای پرورشت* Cān-ı şirīn senüñ nafaqa ve ta‘āmuñı fedā olsun ya‘nī taṭlu cānumı yoluña bezl idüp esbāb-ı tene‘‘umı peydā itmekde taqşır itmezsin seni sükker ile beslerin. *Horış* ta‘ām ü ğidā ma‘nāsına ism-i maşdardur. *Perveriş* yidirmek içürmek ve beslemek ma‘nāsına ism-i maşdardur. *Perveriş* daħi *horış* gibi ta‘ām ma‘nāsınadır diyenler bilmemişdür¹²⁶⁷. Ba‘z-ı nüsaħda *ver* yerine *eger*¹²⁶⁸ vāqi‘dür ol hem bī-vech degüldür redd idenler ‘abeş itmişlerdür.

نه گرفتار آمدی بدست جوانی معجب و خیره رأی و سرتیز و سبک پای Ya‘nī şükr eyle başuñda devletüñ var imiş ki bir ħod-bīn ve mütekebbir ve za‘ifü’l-fikr ve ser-tiz ü sebük-pāy cüvān ve qadr u kıymetüñ bilmez bir taze oğlan elinde giriftār olmadı. *Mu‘ceb* cīmüñ kesriyle if‘āl bābından ism-i fā‘il olmağ üzre isti‘māli meşhürdür ammā muqtezā-yı kütüb-i lügāt cīmüñ fetħiyle olmağdur be-her taqđir kendin görmiş ve mütekebbir dimekdür. *Ĥire-re* ‘y za‘ifü’l-fikr ve seħifü’t-tedbīr ma‘nāsınadır. *Ser-tiz* tünd ü serkeş ve bed-ħulğ ve ğazabnāk dimekdür. *Sebük-pāy* cüz‘ī bir nesneye qaқыyup alup yürüyüvirmekden ‘ibāretdür bu terkībleriñ üçi bile ħasenü’l-vech terkibi maqūlesindendür vaşf-ı terkībī diyenler ğalağ itmişdür (Redd-i Sürürī).

که هر دم هوایی پزد Ki her nefis bir heves üzre ola ki lafzı şıfatla mevşūf mābeyninde rābiṭadur. *Pezed* poħten lafzından ba‘zılar peziden lafzından muzāri‘dür pişürür

¹²⁶⁷ Bilmemişdür (K), (HP): bilmemişlerdür (HM)

¹²⁶⁸ eger (K), (HP): ger (HM)

dimekdür peydâ ider dimek murâddur *و هر لحظه رأیی زند* ve her laḥza bir fikir eyleye bî-ḳarâr olup bir söz üzre ṭurmaya ve bir ḥâl üzre şâbit ḳadem olmaya

و هر شب جایی خسبید ve her gice bir yerde ârâm eyleye. Mıṣrâ‘:

Her gün bir encümende (306^a) her gice bir mekânda

ḳabîlinden ola *و هر روز یاری کیرد* ve bî-vefâ ve hercâyî olup her gün bir yâr ve bir dildâr peydâ eyleye aṣlâ saña iḥtişâş nazarın itmeye ve maḥabbetüñle muḳayyed olmaya. Beyt: *وفاداری مدار از بلبلان چشم* Bülbüllerden vefâdârlıḳ tevaḳḳu‘ ve ümîd eyleme. *Çeşm* bu maḥalde ümîd ma‘nâsınadır *vefâdâr*‘a ḳayddur *ez-bülbülân ümîd vefâdârî medâr* taḳdirindedür¹²⁶⁹. *که هر دم برگلی دیگر سرآیند*. *Ki* her dem bir gül üzerine terâne ve terennüm iderler. *Ki* lafzı mevşûfla şıfat-ı kâşife mâbeyninde râbıṭadır ta‘lîl içün olmaḳ daḫi câ‘izdür. *دلبر جوانان خوب رخسارند و دلبر* Tâzeler ḥüb-ruḥsarlardur ve dil-berlerdür. *ولیکن در وفا باکس نیایند* Velâkin vefâ itmekde kimse ile ber-ḳarar olmazlar. *Nepâyed* şâbit ve ber-ḳarar olmaḳ ma‘nâsınadır bâ-i ‘acemîyle *pâyiden* lafzından muzârî‘-i menfîdür. *Hüb-ruḥsâr* terkîbi ḥasenü’l-vech ḳabîlindendür vaşf-ı terkîbî diyenler ḡalaṭ itmişlerdür.

اما طائفه پیران بعقل و ادب زندگانی کنند نه بر مقتضای جهل و جوانی Ammâ ṭâ‘ife-i pîrân ‘aḳl u edeb ile zindeḡânî iderler cehl muḳteżâsınca ve cüvânlıḳ ḡurûrıyla ḥareket ve mu‘âmele itmezler. Beyt: *ز خود بهتری جوی و فرصت شمار* Her vechle kendüñden niçe ṭabaḳa efdâl ve bihter bir kimseyi arayup bulup şoḥbetin fırsat ü ḡanîmet ‘add eyle ve her zemân muşâḥabeti ile müşerref olup ma‘ârif ü kemâlât istifâde eyle.

که با چون خودی کم کنی روزگار Zîrâ kendüñ gibi kimselerle muşâḥabet idesin tażyî‘-i evḳât idersen kendüñden ednâlarla muşâḥabet itmek nice idüḡi evleviyyet ma‘lûm olur¹²⁷⁰. Beyt:

اگر نادان بود هم صحبت تو

همان بهتر که تنها نشینی¹²⁷¹

¹²⁶⁹ *Çeşm* bu maḥalde ümîd ma‘nâsınadır *vefâdâr*‘a ḳayddur *ez-bülbülân ümîd vefâdârî medâr* taḳdirindedür (K), (HP): *vefâdârî medâr* taḳdirindedür (HM)

¹²⁷⁰ Olur (K): - (HP), (HM)

¹²⁷¹ “Cahille arkadaşlık etmendense yalnız oturman daha iyidir.”

Güm kāf-1 ‘acemīnūñ zammı ile zāyi‘ ve telef ma‘ nāsınadur kāf-1 ‘arabīnūñ fethiyle diyenler taqşır itmişdür. *Hodī*’de yā hitāb içündür.

Pīr eyitdi: duhtere bu uslūb üzre ol qadar mü’essir kelimāt ki eyledüm zann etdüm ki temām müte’essir olup göñli baña mā’il (306^b) ü müte’allıq oldı ve gerçekden ol vaḥşī şaydum oldı şandum.

ناکه نفسی سرد از دل پردرد برآورد و گفت چندین سخن که گفتی در ترازوی عقل من وزان آن یک سخن ندارد که وقتی شنیده ام از قبله خویش

Nāgāh dil-i pūr-derdinden bir āh serd idüp eyitdi bu söyledüğüñ sözlerūñ cümlesi benüm ‘aqlum terāzūsında ol bir söze berāber degüldür ki bir zemānda kendü ebemden işitmiş idüm. Ba‘z-ı nūsahda *ez-ḳābile-i ḥiṣ vāḳi*‘ olmışdur¹²⁷² ya‘nī kendü ḳavm ü ḳabilemden işitdüm. *Ḳābile* ebe didükleri ḥātūndur oğlancıkları¹²⁷³ ṭoğurdup göbeğin keser. *Nāgeh* nāgāhdan muḥaffefdür. *Vizān* vāvuñ kesriyle berāber ve müsāvi ma‘nāsı murāddur. *ke pīri nshīnd* ke pīri nshīnd. *ke pīri nshīnd* ke pīri nshīnd. İşitdügüm söz budur ki genc ḥātūn bir pīr ile hem-niṣān ü hemser ve hem-pehlū olmaḳdan pehlūsine ya‘nī yanuña bir oḳ urılup ol ḥalle yatup ṭurmaḳ rāciḥdür. *Pehlū* yan ma‘nāsınadur ‘arabīsi *cenb*’dür cīmūñ fethi ve nūnuñ sükūnyıla ve muvaḥḥade ile. Şi‘r:

لما رأت بين يدي بعلاها
شياً كارخى شفته الهائم

‘Avrat erinūñ öñünde ya‘nī ud yerinde hā’im ve müteḥayyir olan kimsenūñ dudakları gibi şarkmış ya‘nī bir sülpük nesne gördükde muḥaşşal zevcinūñ āletini ‘amel-mānde göricek. *Zen* eydür ki: bu ḥod bir meyyitdür kendüyle ya‘nī āleti ḥareketden ḳalup ve ‘amelden ḳalup gūyā bir meyyitdür bile gezdürüp yürür. Ba‘z-ı şurrāḥ bu anuñla bile ölmüşdür ya‘nī zevci ve anuñ zekeri meyyitdür ki

¹²⁷² vāḳi‘ olmışdur (K): vāḳi‘ dür (HP): - (HM)

¹²⁷³ oğlancıkları (K): ya‘nī oğlancıkları (HP), (HM)

hergiz harekete mecâlleri yokdur deyü ta' bîr¹²⁷⁴ itmiş maqşûda vâşıl olmamış (Redd-i Şem'î). كمالا يخفى

اَنا الرقية للنائم Efsûn ü 'azâ'im ile harekete getürmek zinde olup h'âbda olan kimselere olur ammâ meyyite ašlâ fâ'idesi ve te'sîri yokdur ya'nî taḥrîk-i âlete müte'allik işve ve girişme gibi ba'z-ı hâlât ve tehyi'ece bâ'ış olan devâ'î ve muqaddimât şevk ü tâb ehli olan cüvân ve şâblaruñ zekerlerine nâfi' ve mü'eşşir olur pîrleruñ 'amelden qalmış âletlerine (307^a) te'sîr itmez. Ba'î muvaḥḥadenüñ fetḥi ve 'ayn-ı mühmelenüñ sükûnıyla zevc ü şevher ma'nâsınadır. Arḥî liynet ma'nâsına olan rıḥvetden ef'al-i tafđıldür. Seŋe dudakdur. Hâ'im medhüş ve müteḥayyir ma'nâsınadır ki ağızın açup dudakların şarkıdup ṭurmağ anuñ hâlidür aşıl lügatda hâ'im ziyâde şuşamış deveye dirler elbette ziyâde ḥarâretinden dudakları şarkup ṭurur zevcüñ hareketden qalmış sülpük aletini za'f ü istirḥâda aña teşbîh itmişdür. Ba'z-ı nüsaḥda hâ'im yerine şâ'im vâki' olup şurrâḥ anı ihtiyâr itmişler münasib degüldür. Ba'zılar dimişler ki şâ'imden ma'nâ-yı lügavî murâddur ki mümsik ya'nî baḥîl ü ḥasîr ve nâkes dimekdür ki ol maqûle eşḥâşuñ şekilleri 'abûs ve dünyâ fikriyle müteḥayyir olup dudakları 'amel-mânde âlet gibi şarkmış ṭurur. Ma'ahu lafzı meyyit lafzına müte'allikdür zamîr-i ba'î'e râci'dür. Rukye rânüñ zammı ve kâfuñ sükûnıyla merzâya şifa için oquduqları ba'z-ı ḥavâş ve 'azâ'im ve ba'zı 'arîzaya mübtelâ olanlara ifâkat için itdükleri efsûn kısmına dirler bunda cimâ'a mübâşeret zemânında zenândan vâki' olan şîve vü nâz ve ğunc ü delâl murâddur ki ḥufte olan kîri kıyâma getürür ammâ mürdeye te'sîri olmaz.

Rubâ'î: زن کز بر مرد بی رضا برخیزد 'Avrat ki erinüñ yanuñdan râzı ve ḥoşnüd olmayup kalka ya'nî istedügi gibi âlet olmaya ve cimâ' lezzetin bulmaya dimekdür icâzetsüz kalka diyen terzîk söylemişdür (Redd-i Şem'î). Ber'ind ma'nâsınadır. Merd dâluñ sükûnıyla muzâfun ileyhdür. بس فتنه و جنگ ازان سرا برخیزد Ol ḥâneden çok fitne ve ceng ü ğavğa peydâ olup ya'nî ašlâ mâbeynlerinde ḥüsn-i zindeġanı olmazdur.

¹²⁷⁴ ta' bîr (K), (HP): tefsîr (HM)

پیری که زجای خویش نتواند خاست

الا بعضا کیش عصا برخیزد

Bir pîr-i nātūvān ki yerinden ‘aşāsız hareket ve kıyāma qādir olmaya anuñ ‘aşāsı ya‘nî āleti ve zekeri kaçan kıyam etse gerekdür ki cimā‘ itmege qādir ola. ‘Asāyeş key ber-ḥīzed taqđirindedür. *Hāst* (307^b) maşdar ma‘nāsınadır.

مۇھاşşال مۇۋافاقتا ایمکآن ü mecāl olmayup
‘ākıbet müfāraqata mü’eddī oldı ya‘nî ṭalāk virdüm.

Müddet-i چون مدت عدت برآمد عقد نکاحش بستند باجوانی تند و ترش روی و تهی دست و بدخوی
‘iddeti temām olduḡda bir tünd ü ser-keş ü ‘abūsü’l-vech ve zügürd ü şıfru’l-yed ve bed-ḥūy bir tāze yigide ‘aḡd-i nikāh itdiler. Ba‘z-ı nūsaḡda bu evşāf cemī‘an vāvsuz mezkūr olup ba‘z-ı şurrāḡ ol nūşayı ihtiyār idüp *tünd* lafzı *turuş-rūy*’a muzāfdur ve *tehi-dest* lafı *bed-ḥūy*’a muzāfdur¹²⁷⁵ dimiş yañlış söylemişdür izāfet degüldür cümlesi şıfatlardur ve *turuş-rūy u tehi-dest u bed-ḥūy* lafızları vaşf-ı terkībīdür diyenler ḡalaṭ itmişdür hiçbiri vaşf-ı terkībī degüldür.

هاتون انون الیندن cevır ü cefā gördi ve renc ü ‘anā
ve derd ü belā çekdi.

و شكر نعمت حق همچنان میگفت که الحمد لله که ازان عذاب الیم برهیدم و بدین نعمت مقیم برسیدم

Ma‘a-zālik bu qadar miḡnet ü felāket içinde iken yine şükr-i ni‘met idüp böyle dir idi ki elḡamdülillāh ol ‘azāb-ı elīmden ḡalāş olup bu ni‘met-i muḡīme vāşıl oldum ya‘nî pîrūñ şoḡbet ü mu‘āşeretinden ḡurtulup böyle tāze yigit ile hem-ser oldum deyü ḡamd ü şükr iderdi. ‘*Azāb-ı elīm* şıfat ve mevşūfdur izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür. Beyt:

بااین همه جور و تند خوبی

بارت بکشم که خوب روی

Bu deñlü cevır ü cefā ile zaḡmetüñe ihtiyār iderin zīrā ki ḡüb-rūysın. *Tünd-ḡū* vaşf-ı terkībīdür diyen ḡalaṭ itmişdür seyvi’ü’l-ḡulḡ terkībī gibi. فتدبر

¹²⁷⁵ ve *tehi-dest* lafı *bed-ḥūy*’a muzāfdur (K), (HP): - (HM)

Mısrā‘ : نازت بکشم که نازینی ¹²⁷⁶ ma‘ nāsıdur. *Tünd-hūyi*’deki yā maşdariyyedür ve *hüb-rūyi*’deki yā hiṭāb içündür. *Bāret* bā-i muvaḥḥade ile ve rā-i mühmele ile yük ma‘ nāsınadur ba‘z-ı nūsaḥda *nāzet* vāki‘dür nūnla ve zā-i mu‘ceme ile vāki‘dür.

Қıт‘a:

باتو مرا سوختن اندر عذاب

به که شدن بادکری در بهشت

Senüñ şoḥbetüñde (308^a) ‘azāb içinde yanıp yakılmaḳ baña ḥōşdur ğayrılar ile cennetde olmaḳdan ḥāşılı senüñle cehennemde ‘azābda olmaḳ pīr-i süst-kīr ile cennetde tene‘umde olmaḳdan yegdür dimek ister işte zen kısmınıñ ḥāli bu imiş.

ماہبۇبۇنۇڭ اڭزىندان شوگان قوھۇسى

بەد-شەكل اولان شەھسۇنۇڭ ەلىندەكى گۈل رەيھاسىندان ھۆشەردۇر.

Қıт‘a: روى زيبا و جامه دييا İkisi bile terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Hüsn ü cemāl ve rüy-i zībā ve fāḥir libās ve cāme-i dībā ve ‘anber ü ‘ūd ve reng ü büy bi’l-cümle hevā vü hevese müte‘allik olan bu maḳūle esbāb-ı zīb ü zīnet اين همه زينت زنان باشد* Bunlaruñ cümlesi ve böyle düzinüp konuşmaḳ ‘avratlara maḥşuş zīb ü zīnetdür ricāle münāsib degüldür. Ba‘z-ı nūsaḥda ‘anber yerine ‘araḳ vāki‘dür ‘ayn-ı mühmele ve rānuñ fetḥiyle ve kāfla gülāb murāddur. *Reng* ‘avratlara isti‘māl itdikleri aḳlık ve kızillik didükleridür. *Ricāl* kısmınıñ zīneti kīr ü ḥāyedür ancak anlara ğayrı zīnet lāzım degül hemān ālet-i kavī vü kā’im ve ḥıdmete müdāvim olsun.

Hikāyet-i Meşhūredür ki:¹²⁷⁷ İki ḥatun kızların ere virmişler ba‘de-zemān mülākī olup biri birine şormuş ki kızcağızıñuñ ḥāli nicedür dāmāduñdan ḥoşnūd mıdur ol daḥi dimiş ki¹²⁷⁸ elḥamdülillāh dāmādum kendü ḥālinde bir iḥtiyār ve şālih ü dindār ḥalūḳ ve kerīm ü ḥalīm ü selīm ve ri‘āyetlü vü ḥurmetlü ve devletlü vü ḳudretlü kimsedür esbāb-ı tene‘umdan ḥiç nesne yoḳdur ki ḥānesinde¹²⁷⁹ bulunmaya ve

¹²⁷⁶ “Senin nazımı çekerim zira güzelsin”

¹²⁷⁷ hikāyet-i meşhūredür ki (K): hikāyet-i meşhūr hikāyetdür (HP), (HM)

¹²⁷⁸ dimiş ki (K), (HP): eyitmiş ki (HM)

¹²⁷⁹ ḥānesinde (K), (HP): - (HM)

hātūnıñ ālüftesi olup ay geçmez ki fāhır kumaşlardan libāslar dikdürmeye muhaşşal her vechle esbāb-ı huzūr hāzır u āmādedür ve hıç biri elinden ve dilinden incinmek vāki^c olmazdur lākin dirlikleri ve hūsn-i zindegānileri yoǵdur bu zemāna gelince daǵı bir kerre pākce cem^c olmamışlardur kızcaǵızum gice gündüz ateş içinde ^cazāb çekmekdedür dirliğüm dirlik degül ha bir qara gündür geçer deyü muttasıl (308^b) feryād ü nāle itmekdedür dimiş. Ol hātūn bu sözi işitdükde ziyāde acıyup hāy meded kızcaǵızuñ ne^c aceb derde giriftār olmuş biçāre bahtsuz imiş haqqā ki böyle dirlikden ise ādeme ölmek yegdür dimiş dönüp ol biri daǵı qatınım yā sizūñ hālūñüz nicedür deyü su³āl itdükde dimiş ki benüm dāmādum olacaq cüvānımuñ delüqanlı¹²⁸⁰ bir nekbet-i fāsıq ve fācir-i bed-hulq u le³im ve zügürd ve müflis-i bi-devletdür hefteler aylar geçer evine bir dane etmek getürmez ve geldükce serhōş ü mest ve bi-hūş gelüp elinden kılıc ü bıcaq düşmez lākin ammā¹²⁸¹ hele dirlikleri qatı güzeldür kızcaǵızımuñ evqatı şafāyla geçmekdedür hıçbir gice olmaz ki beşden altıdan eksük cimā^c eyleye şabāha dek kızımuñ gözleri uyhu görmez dimiş ol hātūn bu cevābı işidüp reşkinden aǵzımuñ şuyı aqıp benüm qatınım ne bahtlı kızuñ var imiş qadir gicesinde toǵmış böyle dirlik dostlara naşīb olsun dimiş. Ma^c lūm oldu ki¹²⁸² nisvān ü zenān meyānında hūsn-i zindegānī hemān qavī ālet ile cimā^c a hırş u teveqāndan ^cibāret imiş ğayrısı āvurd şavurd imiş.

HİKĀYET: مهمان پیری بودم در دیار بکر که مال فراوان داشت و فرزند خوب Hazret-i şeyh eydür ki seyāhatüm zemānlarında Diyār-ı Bekrde bir maldār ve devletlü pīrūñ birkaç gün mihmānı oldum. Bir müsteşnā cüvān oǵlı var idi. *Māl-i firāvān* terkīb-i tavşifīdür izafet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *Ferzend-i hūb* da böyledür.

شبی حکایت کرد که مرا در عمر خویش بجز این فرزند نبوده است Bir gice eşnā-yı muşāhabetde ol pīr eyitdi: cemī^c-i ^cömrümde bundan ğayrı ferzendüm olmamışdur.

¹²⁸⁰ cüvānımuñ delüqanlı (K), (HP): delüqanlı cüvānımuñ (HM)

¹²⁸¹ ammā (K): - (HP), (HM)

¹²⁸² ma^c lūm oldu ki (K): imdi ma^c lūm oldu ki (HP), (HM)

درختی درین وادی زیارتگاهست که مردمان بحاجت خواستن انجا روند Ya‘nī bunuñ vüçüda gelmesine zāhiren bu sebeb olmışdur ki bu vādide bir dıraht vardır ziyāretgāhdur ki halk anda varup hacetlerin dilerler her ne murādları (309^a) olsa müyesser olur.

شبهها در پای آن درخت بحق نالیده ام تا مرا این فرزند بخشیده است Niçe giceler ol dıraht dibinde Haḡ te‘ālā ḡazretine tazarru‘ ve nāliš etdüm tā ki du‘ām ḡabūl olup bir ferzendi bana ‘atā eyledi.

شنیدم که پسر باریقیان آهسته میگفت چه بودی که آن درخت را بدانستمی که کجاست و دعا کردمی تا پدرم بمیرد

Ḥazret-i şeyḡ eydür: işitdüm ki püser-i bed-güher ol ḡinde ki pederinden bu sözi ki işitdi yanında olan refiḡlerine āheste ve ḡufyeten dir idi ki: nolaydı ol dıraht ḡandedür bileydüm varup pederüm ölsün deyü du‘ā ideydüm. *Bidānistemī* ḡikāyet-i ḡāl-i māziyedür diyen ‘aceb ḡaḡışdur ḡafī olmaya ki ḡazret-i şeyḡ ihtimāldür¹²⁸³ bu sözi ol maḡalde cüvāna ḡarīb olmaḡla bi’z-zāt işide yāḡūd ba‘deḡū ḡayrıdan ḡüş ide (Redd-i Sūdī).

HİKMET: Ḥāce oḡlum ‘āḡil ü reḡid ve ḡayrū’l-ḡalef olacaḡdur deyü vucūdıyla ibtihāc idüp ızhār-ı sürür itmekde. *Sādī-künān*’uñ mecmū‘ ı ḡifat-ı müḡebbehedür vaḡf-ı terkībī diyen ḡalaḡ itmişdür. *Ki* ḡarf-i beyāndur ta‘līl diyen ḡalaḡ itmişdür (Redd-i Sūdī). و پسر طعنه زنان که پدرم فرتوت Ferzend ise pederüm bunamış ‘amel-mānde ve fertütür ve bunamışdur deyü ta‘n itmekde işte pīrligüñ ḡālī budur ki kendü oḡlı bile bī-zār olup mevtin tevaḡḡu‘ eyler. *Ḳıḡ‘a:*

سالها پرتو بگذرد که گذر

نکنی سوی تربت پدرت

Ḥazret-i şeyḡ ol maḡūle nā-ḡaleflere ḡiḡāb idüp buyurur ki: üzerüñden niçe yıllar ḡeḡüp bir kerre pederüñüñ türbesine uğramazsın ve ziyāret itmezsin.

تو بجای پدر چه کردی خیر

تا همان چشم داری از پسرت

¹²⁸³ ihtimāldür (K), (HP): ihtimāldür ki (HM)

Sen pederüñ haqqında ne hayr etdüñ ise sen dañi kendü oğluñdan anı tevaqqu‘ idüp müterakqıb ol ki saña dañi olacağ budur ve كما تدین ندان¹²⁸⁴ fehvāsı muqarrerdür. Bu maqūle yerlerde *tā* lafzı fārisīde terakqub ma‘nāsına isti‘māl olunur nitekim bu beytde vāki‘dür. Beyt:

دل خودرا ندیده ام شاهی

تا بدام که مبتلا شده است¹²⁸⁵ (309^b) Diger:

ان نیست دل که جانب هر دلربا کشد

تا میل جان کرا شود و دل کرا کشد¹²⁸⁶

Ve *Reşehāt*’da Mevlānā Ya‘qūb Çerhī tercümesinde:

حضرت خواجه بزرگ اما تا هرکسی چون آید¹²⁸⁷ deyü buyurduqları ‘ibāretde *tā* dañi bu kabıldendür ‘ämme-i şurrāh bu ma‘nādan gāfil olup bu maħalde *tā* nuñ ma‘nāsına hergiz ta‘arruz itmemişlerdür içlerinden biri *hattā* ma‘nāsına tutmuş terzīk söylemiş gayrılar gibi sükut itmek evlā idi. Ba‘z-ı nüsaħda *be-cāy-ı peder* yerine *be-cān-ı peder* vāki‘dür.

HİKĀYET: روزی بغرور جوانی سخت رانده بودم Hazret-i şeyh eydür ki: seyāhat ‘āleminde bir gün tazelik gurūrıyla pekçe taban çaldum ve artucağ yürümüş idüm. *Saht rānde būdem* katı sürmiş idüm dimekdür. شبانکه بیای کریوه سست مانده Gicesi aħşam zemānı bir bileñ dibinde yorılup bī-mecāl olup qalmış idüm. *Sebāngeh* aħşam zemānı dimekdür gicesi murāddur. *Girīve* tağ bileñidür¹²⁸⁸. *Süst* za‘īf ü bī-mecāl dimekdür.

پیرمردی ضعیف از پس گاروان همی اید گفت چه خسی خیز که نه جای خفتن است Kārbān şoñından bir pīr-i nātūvān gelür idi beni görüp eyitdi ne yatup uyursın tur yuqarı ki bu maħall-i hū‘āb degüldür. *Kārvān*’uñ aşlı kārbāndur ve ol *bā* meyānında münāsebet olup eħadü-hümā aħbara qalb ola gelmişdür. *گفتم چون روم که نه پای رفتن است* Didüm ki nice gideyin

¹²⁸⁴ “hesaba çektiğın gibi hesaba çekilirsin.” Türkçe karşılığı: “Ne ekersen onu biçersin.”

¹²⁸⁵ “Kendi gönlümü görmemişim (ortada yoktur) bir padişah (sevgilinin) tuzağının ümidiyle mübtela olmuştur.”

¹²⁸⁶ “Gönül yoktur çünkü sevgili (gönül hırsızı) yanına çeker; can kime meyl etmeyi ümit ederse gönül ona gider”

¹²⁸⁷ “Herkes ulu (mertebeli) hoca hazretlerinin gelmesini ümit eder.”

¹²⁸⁸ *Girīve* tağ bileñidür (K): *Girīve* kāf-ı ‘aceminüñ ve rānuñ kesriyle tağ bileñidür. *Pāy* dip dimekdür. (HP), (HM)

ki reftāra iktidārum yokdur ziyāde yorgunum. *Ne pāy-ı refthenest* yürümege ayağum yok dimekdür. *Cāy-ı hoften* ile *pāy-ı refthen* meyānında tarṣīʿ ṣanʿatı vardur. *Çün* keyfe maʿnāsınadır. *گفت نشیده که گفته اند رفتن نشستن به که دویدن و گسستن* Ol pīr eyitdi: iṣitmedüñ mi ki dimişlerdür gāh gidüp gāh oturmaq yaʿnī diñlenürek gitmek evlādur sürʿatle gidüp muḥkem yorilup biʿl-külliyeye güci üzilüp qalmaqdan. *Gusisten gusihten* maʿnāsınadır ikisi kāf-ı ʿacemīyle üzilmek ve kırılmaq ve münkaṭıʿ olmaq maʿnāsınadır. Kıṭʿa: *که مشتاق منزلی مشتاق* Ey menzile tizce vuṣüle (310^a) müştāq olan kimse hareketde sürʿat ü ṣitāb eyleme. Münādā maḥzūfdur *ey ān kes ki taqdīrindedür*. *بنده من کار بند و صبر آموز* Benüm nuṣṣ u pendüm ile ʿamel eyle ve ṣabr itmek ögren sürʿat ü istiʿcālī terk eyle. *Kār bend* emr-i ḥāzırdur iş bağla dimekdür ʿamel eyle demek murāddur *bā-pend-i men kār bend* dimekdür. *Sabr āmūz* daḥi emr-i ḥāzırdur. *اسب تازی دو تک رود بشتاب* Arabī at sürʿatle ve yelmek ve yorgalamakla iki kerre gidebilür yaʿnī ṣoñra iki menzil sürebilür ancak iki cemʿ diyenüñ daḥi murādı hemīn bu maʿnā olmaqdur ṣoñra yorılır qalır. *Tek yelmek* maʿnāsına *tekīden* lafzından isimdür segirtmek ve qoşmaq maʿnāsına ṭutanlar bilmemişlerdür giderken gāh yorgalayup gāh yelmege tek-ā-pūy dirler maqṣūd budur ki egerçi ʿarabī at zāhiren sürʿatle gider gibi görünür ammā uzak menzil sürmekde başa çıkmayup tiz qalır. *Esb-i tāzī* terkīb-i tavṣīfidür izāfet-i beyāniyye diyenler gālaṭ itmişdür. *Esb-i tāzī* mübtedādur ve *reved* haberdür *be-ṣitāb* ve *dü tek* lafızları haberüñ müteʿallekātındandır. *Dü tek* mübtedā-i ṣānīdür diyenüñ aṣlā iʿrābdan ḥazzı yoğimiş. *اشتر آهسته می رود شب و روز* Ammā üştür gice ve gündüz āheste āheste gider yolda qalmaz menzil-i maqṣūda iṣāl eyley imdi rāh-rev olan kimse daḥi üştür miṣāl teʿennī ve iʿtidālī hareket idüp sürʿat ve istiʿcālī itmek gerekdür ki yolda qalmaya. Vallāhüʿl-hādī¹²⁸⁹.

¹²⁸⁹ Vallāhüʿl-hādī (K): - (HP), (HM)

ḤİKĀYET:

جوانی جست و لطیف خندان و شیرین زبان در حلقة عشرت ما بود که در دلش هیچ نوع غم نیامدی و لب او از خنده فراهم نبودی

Ḥazret-i şeyḫ eydür ki: bir zemānda aşḫāb-ı mu‘ āşeretümüzden bir laṭīf cüvān¹²⁹⁰ var idi. Cüst ü çābuk ve zarīf ü laṭīf gül yüzlü ve ṭatlu sözlü olup hergiz göñline nev‘-i ğam u ğuşşa gelmez idi ve cemī‘-i zemān neşāṭ ü inbisāṭ üzre olup ḥandeden ağız yumulmaz idi. *Ferāhem* birbirine dimekdür cem‘ itmekden ‘ ibāretdür.

روزگاری برآمد که اتفاق ملاقات نیفتاد (310^b) Bir ḥayli zemān geçüp görmek vāқи‘ olmadı. *İttifāk*, *mülākāf* a muzāfdur. بعد ازان دیدمش زن خواسته و فرزندان خاسته Ba‘ de-zemān gördüm megerkim te‘ehhül itmiş¹²⁹¹ ve evlād ü ‘iyālī vüçüda gelmiş. Evvelki *h‘āste* vāvladur. *Zen h‘āste* tezevvüc itdi dimekdür ikinci *h‘āste* vavsuz elifledür ḥāşıl olup vüçüda gelmekden ‘ ibāretdür. *بیخ نشاطش بریده* Neşāṭınuñ köki kesilmiş¹²⁹²

و گل هوشش پژمرده ve hevā vü heves güli şolmuş pür-ğuşşa ve ğamnāk olmuş muḥaşşal evvelki evşāfindan bir zerre ve şemme qalmayup her ḥālī naḫīzına ve ‘ aksine mübeddel olmuş. *این چه حالتست* Aña su‘āl etdüm ki bu ne ḥāletdür neden böyle müteğayyir olduñ niçün evvelki gibi şūḫ ü şāṭır ve küşāde-dil ferḥunde-ḥāṭır degülsin. *گفت تا کودکان بر آوردم دیگر کودکی نکردم* Cevāb virüp didi ki oğul uşağa qarışup eṭfāl ü ‘iyāl vüçüda getüreliden berü bir daḫi tāzelik ve oğlancılık evzā‘ın itmedüm. *Tā* ibtidā-i ğāyet içündür. Şi‘r: *مأدا الصبا والشيب غير لمتی* Kocalık saçum şaçalum ağırtı daḫi bu oğlanlık evzā‘ı nedür. *Sībā* kesrile ve қаşrila oğlanlık ve tāzelik ve delüḫanlulıqdan ‘ ibāretdür. *Mā zā*‘nuñ mecmū‘ı ism-i vāḥid kıılınmışdur ne nesnedür dimekdür maḥallen merfū‘ muḫaddem ḥaberdür ve *Es-sībā* mu‘aḥḥar mübtedādur şurrāḥ ‘ aks itmişler zāḥir degüldür. *Seyb* kocalıqdur. *Limme* lāmuñ kesri ve mīmüñ teşdīdiyle ğisū ma‘ nāsınadur ammā bu maḥalde muṭlaqā saç u şaçal murāddur. *Ve’s-s-şeyb* mübtedā ve *Gayyara limmeti* cümle ḥaberdür ve mübtedā ile ḥaber cümlesi

¹²⁹⁰laṭīf cüvān (K): cüvān-ı laṭīf (HP), (HM)

¹²⁹¹te‘ehhül itmiş (K): te‘ehhül ü tezevvüc itmiş (HP), (HM)

¹²⁹²Neşāṭınuñ köki kesilmiş (K): Neşāṭınuñ köki kesilmiş bi‘l-küllüyye inbisāṭdan eşer qalmamış (HP), (HM)

hâliyyedür. *كفى بتغيير الزمان نديرا* ve *Zemānuñ tağyîr* ve mükevvenâtı hâlden hâle tebdîli nezîr olmağa kifâyet eyler ‘âkıl olan anuñla müte’essir olup tehzîb-i ahlâk ve tekmiñ-i nefis itmege sa’y ü himmet eyler gayrı mü’eddibe ve mürşide muhtâc olmaz. *Tagyîr* lafzı *kefâ*’nuñ fâ’ilidür *bâ zâ*’iddür. *وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا*¹²⁹³ gibi *nezîran* inzâr ma’ nâsına maşdardur *nekîr* inkâr ma’ nâsına olduğı gibi temyiz olmağ üzere maşûbdur bir nesneyi tahvîf tārîkı ile i’lâma dirler bu cümle dağı hâldür. (311^a) Hâfî olmaya ki *tağyîr* vaşfını *zamân*’a isnâd mecâzdur haqîkatde muğayyir Allâh te’âlâdur. Bu beytüñ ma’ nâsında şa’rumı *zemānuñ tağyîr* eyledüğü kâfî iken ve mevtimüñ kurbıyla nezîr iken pîrlik şa’rumı ağırtmağ ne belâdur diyen şarih ‘arabîyyeti dağı fârisî gibi bilür imiş. Beyt: *چون پیر شدی زکودکی دست بدار* Çün pîr olduñ eţfâl evzâ’ından el çek.

بازی و ظرافت بجوانان بگذار Lu’bet ü zarâfeti tâzelere terk ü teslîm eyle ki anlara lâyıkdur. Meşnevî: *طرب نوجوان زپیر مجوی* Tâze cüvân tarab ü neşâtnı pîrden tevaqqu’ eyleme ve temennî muhâl itme. *که دگر ناید آب رفته بجوی* Zîrâ ki ırmağdan aqup giden şu bir dağı ırmağa gelmezdir tâzelikte olan şevk ü tarab dağı zâ’il oldı pîrlikde müyesser olmazdur.

زرع را چون رسید وقت درو

نخرامد چنانکه سبزه نو

Zer’ a haşâd zemânı geldükde tâze irişmiş sebze gibi şalınup hareket idemez. *Zer*’ ekindür. *Direv* dâluñ kesri ve rānuñ fetihle biçmek ma’ nâsına *direvîden* lafzından ism-i maşdardur biçim dimekdür ‘arabîde haşâd ta’bîr olunur. *Sebze-i nev* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye tutan gâlağ itmişdür (Redd-i Sûdî). Kışşadan hişşe pîrler dağı tâzeler hareketine kâdir olmazdur. Kıt’a: *دور جوانی بشد از دست من* Cüvânlık devri ve zemânı elümden gitdi pîr-i nātüvân oldum. *آه و دروغ آن زمن دلفروز* ve hayf ol dil-firüz ü laţif zemâne. *Dil-firüz* vaşf-ı terkîbidür qalbe şevk ü ziyâ virici dimekdür. *Zemen* ve zemân bir ma’ nâyadur. *Zemen-i dil-firüz* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye tutanlar gâlağ itmişdür. *شیره قوت سر پنجه شیرى برفت* Şîre mensûb kuvvet-i ser-pençe yâhûd şîrlik ser-pençesinüñ kuvveti benden zâ’il oldı ya’ nî tâzelikte aslan

¹²⁹³Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ 4/166: “...şahit olarak Allâh yeter.”

gibi zūr-1 bāzūya mālīk idūm elden aldurdum. *Kuvvet-i ser-pençe* terkīb-i izāfīdūr. *Şīrī*'de yā nisbet için olursa *ser-pençe*'nün yāhūd mecmū¹²⁹⁴-1 *kuvvēt-i ser-pençe*'nün (311^b) şifātı olur eger maşdariyye olursa *ser-pençe*'nün yāhūd mecmū¹²⁹⁴-1 *kuvvēt-i serpençe*'nün muzāfun ileyhi olur yāyı nisbet için tutup yine izāfet-i beyāniyye diyenler ğalaṭ itmişdūr. *راضيم اكنون بپيرى چو يوز* Şimdiki pīrlīk 'ālemidūr ve dehānumda dendānem ḳalmayup pars gibi peynire rāzīyam ol daḫi yābis olmamaḳ şartıyla. *Yūz* āhīr ḫurūfuñ zammı ile ve zā-i mu¹²⁹⁴ceme ile Tūrkīde pars didükleri ḫayvān-i müfterisdūr 'arabisi *fehđ*'dūr. Ḥikāyet iderler ki ḳatı sāl-ḫūrde olduḳda ṭa¹²⁹⁴am kısmında¹²⁹⁴ peynirden ğayrıya mā¹²⁹⁴'il olmaz imiş. Ba¹²⁹⁴zılar gerek tāze ve gerek yaşlu pars kısmı muṭlaḳa peynire ziyāde¹²⁹⁵ mā¹²⁹⁵'il olur dimişler.

پيرزنى موي سیه کرده بود Bir 'acūz ḫātūn saçların siyāh boyamış idi. *Mūy* yānuñ sūkūniyladur *mūyeş-rā* taḳdīrindedūr. *گفتمش ای مامک دیرینه روز* Aña didūm ki ey çok yaşamış anacūgum. *Mām* māder ma¹²⁹⁵nāsınadur kāf taşğīrdūr. *Dirīne-rūz* eski günler dimekdūr kebīrū's-sinn olmaḳdan kināyetdūr. *Māmek-i dirīne-rūz* terkīb-i tavşīfīdūr izāfī ṭutan ğalaṭ itmişdūr. *موي بتلبیس سیه کرده گیر* Saçuñu telbīse 'ilācla siyeh itmişsin ṭut ya¹²⁹⁵nī şaḳaluñ ḳararmış farz eyle. *راست نخواهد شدن این پشت کوز* Ammā ḳad-i ḫamīde ne çāre idersin ki bu gūz arḫuñ ve münḫanī zāhruñ tekrār ṭoḅrulmaḳ iḫtimālī yoḳdur. Bu zemānda daḫi saçın şaḳalın boyayan nūfūs bundan ḫişşedār olur. *Gūz* kāf-1 'acemīyle Tūrkī lisānda daḫi meşhūrdur *būgri* dimekdūr 'arabīde *cūrz* dirler cimūñ zammı ve rānuñ sūkūnı ile ve zā-i mu¹²⁹⁵ceme ile *gūz* lafzınuñ mu¹²⁹⁵arrebīdūr. *Kūz* būgri ma¹²⁹⁶nāsına kāf-1 'arabīyle¹²⁹⁶ ve zā-i 'acemīyledūr deyü taşḫīḫ iden yañlış itmişdūr. *Pūşt-i gūz* terkīb-i tavşīfīdūr izāfī ṭutanlar ğalaṭ itmişdūr ḫafī olmaya ki bu ḫikāyenūñ ḫadd-i zātında pīrlige çendān 'alāḳası zāhīr degūldūr. (312^a) Ḥāzret-i şeyḫ ol cūvānı pīr olmayınca görmedi dimege muḫtācdur ğāyet ḫilāf-1 zāhīr olup siyāḳ-1 kelāma daḫi mūlāyim degūldūr. *فتامل*

¹²⁹⁴ Kısmından (K), (HP): kısmında (HM)

¹²⁹⁵ ziyāde (K), (HP): ğāyet (HM)

¹²⁹⁶ kāf-1 'arabīyle (K), (HP): kāf-1 'acemīyle (HM)

HİKĀYET: *روزى بجهل جوانى بانک برمادر زدم* Hazret-i şeyh eydür: evā' il-i hâlde bir gün tâzelik cehli ile mâderimüñ üzerine çağırdum ya' nî yek söyledüm ve 'unf ü şiddetiyle hitâb eyledüm.

دل آزرده بگنجى نشست گريان همى گفت مگر خوردى فراموش كردى كه درشتى ميكنى rencide-hâtır olup bir bucağda oturup ağlayarak eyitdi: ke'ennehū tıfl ü şağır ve kûdek-i hağır olduđuñ hâleti unuttuñ ki baña şimdi böyle huşunet idersin ve bed söylersin. Hurdî ve dürüşti yâları maşdariyyedür. Kerdî ve mi konî hitâb içündür.

Қıт' a:

*چه خوش گفت زالى بفرزند خویش
چو دیدش پلنک افکن و پیل تن*

Ne hûş dimişdür şol bir 'acûze hâtûn kendü oğlını zûr ü kuvvetde pelenk-efgen ve pîl-ten olup ri' âyetde mukaşşır olduğın gördükde. Zâl muflakâ pîr-zen ve 'acûz-hâtûna dirler. Pelenk-efgen vaşf-ı terkîbîdür ya' nî zûr u kuvvetde pelenge galebe idüp yere düşürici pehlivân-ı pür-zûr dimekdür ammâ pîl-ten vaşf-ı terkîbî degüldür öyle zann idenler gâlağ itmişler (Redd-i Sürûrî). Fil cüşşelü ve 'azîmü'l-cism ve mühîbü'ş-şekl dimekdür.

*گر از عهد خریدت یاد آمدى
که بیچاره بودى در آغوش من*

Eger tufüliyyet hâlinden hâtıruña geleydi ki benüm kucağumda nice bî-çâre ve elemde zebûn idüñ. Hurdî'de yâ-i sâkine maşdariyye ve tâ hitâb içündür. Āğüş kucağ ma' nâsınadır. Ki râbîţadur.

*نکردى درین روز بر من جفا
که تو شیر مردى و من پیرزن*

Bu günde ki sen şîr-i merdsin ya' nî güçlü ve kuvvetlûsin ve ben pîr-zen-i za' îfe olmuşum bu hâlde baña cefâ itmegi revâ görmez idüñ hâşılı evvelüñi yâd etseñ bu gün baña rahm idüp hağğ-ı ri' âyetümde kuşur itmezdüñ. Ki râbîţadur harf-i ta' lîl tutmak tağşîrdür. Āmedî yâsı hikâyet içündür. (312^b) Budî ve nekerdî ve şîr-merdî yâları hitâb içündür.

ḤİKĀYET: *Bir māl-dār ḥasīsūn oğlu ḥasta oldu.*

نیکخواهانش گفتند مصلحت آنست که از بهر او ختم قرآن کنی یا بذل قربان باشد که خدای تعالی شفا دهد

Ḥayr-ḥāh olan dostları didiler ki münāsib olan budur ki oğluñuñ şıḥḥati için bir ḥatm oḳuyasın yāḥud ḳurbān idesin ümiddür ki Ḥaḳ te‘ālā şifa vire.

Bir miḳdār fikre

لختی باندیشه فرو رفت گفت ختم مصحف اولیتر که مصحف بحضور و کله دور

ḫalup eyitdi: ḥatm oḳumaḳ evlādur zīrā ki muşḫaf ḥāzırdur ve ḳoyun sürisi ırāḳdadur

varup getürmek geḫ olur. Ḥuzūr-ı ḳalble muşḫafı ḥatm itmek deyü ma‘nā viren şāriḥ

be-ḥuzūr lafzıñuñ ma‘nāsı öyle dimek ḫann itdiyse ‘aceb degüldür (Redd-i Şem‘ī).

Gele kāf-ı ‘acemīñuñ fetḫi ve lāmuñ taḥfīfi ile süriye dirler gāḥī zarūret-i vezn için

lāmi¹²⁹⁷ müşedded iderler.

Bir

صاحب دلی بشنید و گفت ختمش بعثت آن اختیار افتاد که قرآن بر سر زبانست و زر درمیان جان

ehl-i dil bu ḥuşuşı işidüp eyitdi: ḥatm-i Ḳur‘ānı ihtiyār ü terciḥ itdügi ḥadd-i zātında

ḳoyun geḫ geldügiçün degüldür belki sebep ü ‘illet budur ki Ḳur‘ānı dil ucıyla oḳur

anda çok zaḫmet çekmez ammā altını meyān-ı cāndan ve hemyān-ı cenāndan¹²⁹⁸

çıkarpur virmeḳ lāzımdur ol gāyet güc gelür. Meşnevī:

درینا گردن طاعت نهادن

گرش همراه بودی دست دادن

Diriḡ ü ḫayf ki ḫā‘ate boyun virmeḳ ve ‘ibādet eylemek eger cūd u seḫā ve bezl ü

‘atāya maḳrūn olaydı ziyāde ‘amel-i mebrūr ve nūrun ‘alā-nūr olur idi ve sa‘y-i

meşḳūr birine maḳşūr olmayup iki cānib bile ma‘mūr ve bā‘iş-i fevz ücūr-ı mevūr

olur idi dimekdür. *Gerden-i tā‘at* izāfet-i lāmiyyedür beyāniyye diyenler ḡalaḫ

itmişdür. *Dest-i dāden* izāfeti daḫi böyledür ki *gereş* zamīri *gerden-i tā‘at* ‘e rāci‘dür

bu maḫalde diriḡ ü ḫayf anuñ ḫā‘atine ki seḫāsız bir ‘amele yaramazdur diyen

şāriḥ¹²⁹⁹ sözi ḫiçbir ‘amele (313^a) yaramaz (Redd-i Şem‘ī). *Bir*

دینار sebebi ile ya‘nī bir altun şarf itmeñ lāzım gelse ḫuşuşān şadaḳa ve zekāt teklīf

olunsa balçıḡa batmış ḫar gibi ‘āciḫ ḳalup çıkarpur virmeḡe ziyāde zaḫmet çeker cānı

¹²⁹⁷ lāmi (K): lāmın (HP), (HM)

¹²⁹⁸ hemyān-ı cenāndan (K), (HP): hemyān-ı cāndan (HM)

¹²⁹⁹ şāriḥ (K): şāriḥūñ (HP), (HM)

çıkar. *Der-gil har*'a müte' allıkdür. *Bimāned*'ün fā'ili şahş-ı bahīle rāci'dür har gibi balçıkda kalur dimek degüldür ğaflet olunmaya. *ور الحمدی بخواهی صد بخواند* Bir fātiḥa¹³⁰⁰ reca etseñ yüz kerre oğur gücenmez zīrā yanuñdan nesne çıkmaz dil ucıyla Ḳur'ān oğumağdan çendān elem çekmez ve yāḥūd her ne kadar zaḥmet olursa be-her tağdīr miḥnet-i bedenī ta'ab-i māli üzerine iḥtiyār ü terciḥ eyler dimek ola. Ḥafī olmaya ki bu ḥikāyetüñ daḥi pīrlige 'alāka ve ma'nāsı¹³⁰¹ zāhir degüldür megerkim ol tüvānger baḥīl pīr merd idi diyenle velākin nefis-i ḥikāyede mezkūr ü şābit olmaduğı ecilden ba'zılar bu bāba ta'alluğı za'f ü maraž cihetindendür dimişler bu daḥi za'ifdür. *فندبّر* Ba'z-ı nüsaḥda bu beyt mevcüddür:

زور باید نه زر که بانورا

گزری دوستر که ده من گوشت

Zūr u kuvvet gerekdür zer lāzım degüldür zīrā zen kısmına bir dāne havuc on baṭman etden maḥbūldür. *Bānū* 'avratdur. *Gezer* kāf-ı 'acemīnūñ ve zā-i mu'cemenūñ fetḥaları ile ve āhirinde rā-i mūhmele ile hāvuc dimekdür teşbīḥ ṭarīḫıyla kīr-i saḥt murāddur. *Dūster*'den zarūret-i vezn için taḥfīf olunup¹³⁰² bir tā ḥazf olunmuşdur ki bu maḥūle yerlerde *ez* ma'nāsınadır. *Deh men* on baṭman dimekdür. *Gūšt* laḥmdur.

ḤİKĀYET: *چرا زن نکنی* *بیر مردیرا گفتند* Bir pīre niçün te'ehhül itmezsın didiler.

*Yaşlı ve 'acüz ḥātūnlar ile ülfet idemezın deyü cevāb virdi*¹³⁰³. *Ülfeti*'de yā tenkīr içündür vaḥdet için diyen ḥiçbir vechle ülfetüm yoğdur dimek irāde itmişdür ğalaṭ zu'm iden kendü ğalaṭ itmişdür.

گفتند زن جوان بخواه چون مکت داری Didiler ki çün te'ehhül itmege vüs'atūñ ve ḳudretüñ (313^b) vardur bir tāze zen tezevvüc eyle. *Mūknet* mīmūñ zammı ile ḳudret ma'nāsınadır. Ba'z-ı şurrāḥ bu maḥalde *mūknet*'i cimā'a ḳudret ma'nāsına ḥaml idüp çün cimā'a ḳudret ṭatarsın genc 'avrat iste deyü şerḥ itmiş (Redd-i Şem'ī).

¹³⁰⁰ Bir fātiḥa (K): Ammā bir fātiḥa (HP), (HM)

¹³⁰¹ ma'nāsı (K): müsāvi (HP), (HM)

¹³⁰² taḥfīf olunup (K), (HP): - (HM)

¹³⁰³ cevāb virdi (K), (HP): cevāb (HM)

گفت مرا که پیرم با پیره زانم الفت نباشد او را که جوان باشد با من که پیرم چون دوستی صورت بندد
P̄ir inṣāf idūp eyitdi: ben kendūm p̄ir iken yine yaşlu qarılar ile zindegānī ve ūlfeṭüm
yoğdur tāze yaşlu olan ‘avratuñ bencileyin p̄ir ile ūns ü ūlfeṭi ve imtizāc ü maḥabbeti
nice müyesser ü mutaṣavverdür muḥaṣṣal¹³⁰⁴ eger p̄ir-merd ve eger p̄ir-zen birinden
de ḥaḏḏ eylemezdir gören. *Dūstī*⁷’de yā maṣdariyyedür¹³⁰⁵.

ḤİKĀYET-İ MANZŪME:

شنیده ام که درین روزها کهن پیری
خیال بست به پیرانه سر که گیرد جفت

İṣitdüm ki bu eyyāmda ve yaqın zemānda bir köhne p̄ir qocalığında te’ehhül ü
tezevvüc itmek mülāḥazasın eylemiş. *Kūhen* kāf-ı ‘arabīnūñ zammı iledür ammā
hānuñ ḥareketi müte‘ ayyin degüldür meṣelā dehen lafzına kāfiye olsa meftūḥ olur ve
sūfün lafzına kāfiye olsa maẓmūm olur bu maḥalde ikisi bile cā’izdür birine qaṣr
idenler taqṣīr itmişler (Redd-i Sūrūrī, İbn-i Seydī ‘Alīzāde). *Kūhen p̄ir* aṣlında *p̄ir-i
kūhne*’dür. *P̄irāne-ser* p̄irlik zemānında dimekdür. *Cūft* cīm-i ‘arabīnūñ zammı ve
fānuñ sūkūnıyla zevc ma‘ nāsınadır ki merd ü zene iṭlāk olunur.

بخواست دخترک خوبروی و گوهرنام
Zevher adlı bir güzel kızcağıza nikāḥ itdi. *Zen ḥ’āsten*
tezevvüc ve nikāḥdan ‘ibāret idügi muḥaddemen beyān olundu bu maḥalde bir
kızcağız diledi deyü ma‘ nā viren isti mālden bī-ḥaber imiş (Redd-i Sūdī). *Hūb-rūy*
vaṣf-ı terkībīdür¹³⁰⁶. *Gevher-nām* ḥasenü’l-vech qabilindendür vaṣf-ı terkībī zu‘ m
iden ḡalaṭ itmişdür ikisi bile *duḥter* üñ vaṣflarıdır. *Hūb-rūy* vaṣf olup *gevher-nām*’a
izāfetledür diyenler ḡalaṭ itmişlerdür (Redd-i Sūrūrī, Sūdī).

چو درج گوهرش از چشم مردمان بنهفت
Ol kızcağız zevheri ḥoḳḳası gibi ḥalkuñ naẓarından
maḥfī ve mestūr idi ya‘ nī muḥazzirātdan olup kimse ol ‘afīfenūñ etegi ucunı görmüş
degül idi. *Dürç gevher*’e muzāfdur cevāhir ḥoḳkasına dürç dirler zamīr-i ṣīn *duḥter*’e
rāci‘ dür. *Binühüft*’de bā zarfiyyet içündür *nühüft* ḥafā ma‘ nāsına isimdür. Ba‘ zılar

¹³⁰⁴ Muḥaṣṣal (K), (HP): - (HM)

¹³⁰⁵ *Dūstī*⁷’de yā maṣdariyyedür (K), (HP): *Dūstī*⁷’de yā maṣdariyye içündür (HM)

¹³⁰⁶ vaṣf-ı terkībīdür (K), (HP): terkīb vaṣfīdür (HM)

dürç'i sākin idüp hoşça gibidür ki gevheri mestürdür deyü ma' nā (314^a) virmiş¹³⁰⁷. Ba' zılar *dürç-i gevher*'den ferici murād olup ya' nī ferici gibi halkūñ gözünden mahfī ve nihān idi dimege haml itmiş (Redd-i Sürürī, İbn-i Seydī ' Alizāde).

چنان که رسم عروسی بود تماشا بود Ancılayın ki resm-i ' arūsī olur ya' nī ' arūsa müte' allık olan resm ü āyīn ve tertīb-i cihāz ve tezyīn-i temāşā idi ya' nī bī-kušūr hāzır ve müheyyā idi. Ba' z-ı nüsaḥda *temāşā* yerine *müheyyā* vāki' dür. ' *Arūsī*'de yā nisbet içündür maşdariyye olmağ daḥi cā' izdür evvelki *büved* vāvūñ fetḥiyle muzāri' dür ikinci vāvūñ sükūniyla idi ma' nāsına ḥarfdür. *ولی بجملة اول عصای شیخ بخت* Velākin hemān evvelki ḥamlede pīrūñ ' aşāsı uyudu ya' nī cimā' a kaşd eyledi ammā āleti қа' ā ḥareket ve kıyām itmedi.

کمان کشید و نزد برهدف که نتوان دوخت

مگر بسوزن پولاد جامه هنگفت

Yayın çekdi ammā nişāna uramadı zīrā şık doḡunmuş ḡumāşdan cāmeyi dikmek mümkün degüldür meger pūlāddan igne ola muḥaşşal izāle-i bekāret itmege қаtı saḥt kīr ve қаvī ālet gerekdür. *Hedef* şedef vezni üzre oḡun nişānına dirler. *Ki* ḥarf-i ta' līldür. *Düht* maşdar ma' nāsınadır. *Meger* illā ma' nāsınadır. *Hengüft* hānuñ fetḥi ve nūnuñ sükūniyla ve kāf-ı ' acemīnūñ zammı ile şık doḡunmuş şevb dimekdür.

بدوستان گله اغاز کرد و حجت ساخت

که خانمان من این شوخ دیده پاک برفت

Pīr-i süst-kīr dostlarına bu küstāḥ ve bī-ḥayā cümle māmēleküm zāyi' itdi ve ḥānmānum bunuñ sebebi ile elümden çıḡdı gitdi deyü şikāyete āḡāz idüp ve şuçın başdurmaḡiçün ḥüccet ü bahāne olmağa ba' z-ı efsāne peydā itdi ḡüyā kendünün ḥıdmetde kuşūrı olmayup sebab-i fitne vü āşüb duḡterūñ isrāf ü itlāfi olmaḡı gösterdi. *Gile* kāf-ı ' acemīnūñ kesri ve lāmuñ ḥıffeti ile şikāyet ma' nāsınadır. *Hānmān* bir kelimedür ev barḡ ve mal ü mülk ve esbāb ü erzāḡdan ve bi'l-cümle cemī' -i māmēlekden ' ibāretdür bu maḥalde mübālağa maḡşūd olmuşdur. *فتائل*

¹³⁰⁷ virmiş (K), (HP): virmişler (HM)

Şüh-dîde küstâh ü bî-ḥayā ma‘ nāsınadır. *Roft* rānuñ zammı ile süpürmek ma‘ nāsına olan ruftenden māzîdür. *Pāk biroft* ve pāk bibord demek (314^b) hiç nesne kıomadı ne var ise alup gitdi dimekdür. Hülâş-i kelām te’ehhül ü izdivâcdan aşıl maqşûd olan ki yolundan cimā‘ dur vücûda gelmemek sebebi ile mabeynlerinde ülfet ü imtizâc olmayup ğavġāya bā‘ iş oldı dimekdür. Ba‘ z-ı şurrâh dimiş ki pîr def‘-i ḥicab için dostlarına şikâyet idüp bu küstâh benüm māmerekümü süpürdi nesne kıomadı kimini mehr-i mu‘ acceline ve kimini düġünine şarf idüp faķîr oldum bu ḥod kıız degül imiş ben maġbûn oldum deyü şerḥ itmiş hevâdan söylemiş bir müselmāna bîhûde tezvîr isnād eylemiş tecâvez-allāhü (Redd-i Sûdî) ve *pāk biroft* üñ ma‘ nāsını nem varsa atası ve anası evine ilitdi deyü tefsîr iden şariḥ daḡi yabana söylemiş.

میان شوهر و زن جنک و فتنه خاست چنان

که سریشخنه و قاضی کشید و سعدی گفت

Eriyle ‘ avrat meyânında bir vechle ceng ü fitne peydâ oldı ki ‘ âķıbet subaşıya ve kıādîya mürāfa‘ aya mü’eddî oldı ve Şeyḡ Sa‘ dî bu ḡâli görüp eyitdi.

میں از خلاف و شناعت گناه دختر نیست Bu kıadar şenā‘ at ve ḡilâf ve şikâķ ve ‘ adem-i itilâf ki mabeynüñüzde vâķi‘ oldı ba‘ de-küll-i kelām bu ḡuşûşda kıaḡ‘ â duḡterüñ şuçı ve ġünâhı olmayup cümle taķşîr ü noķşân sendedür bu daḡi cā’izdür ki *ba‘ d ez ḡilâfet ü şün‘at* ‘ ibâreti *Sa‘ dî goft* lafzına zarf olup: *ba‘ d ez-în ḡilâf ü şün‘at ki cārî şod Sa‘ dî goft* taķdîrinde ola ya‘ nî mabeynlerinde vâķi‘ olan ġavġadan şoñra Sa‘ dî didi demek ola. Ba‘ z-ı nüsaḡda *nîst* yerine *ķîst* vâķi‘ olmış ma‘ nâ birdür duḡterüñ ġünâhı yoķdur dimekdür. *ترا که دست بلرزد گهر چه دانی سفت* Zîrâ pîrlikden senüñ elüñ ki ditrer ġüher delmegi ne bilürsin ya‘ nî nice kıâdir olursın ḡafî olmaya ki duḡterüñ nāmı ġüher olduġı cihetden bu ‘ ibâretde ziyâde leḡâfet vardur muḡaşşal bu kıadar fitne ve ġavġa hemân cimā‘a kıâdir olmaduġuñ içündür ġayrı nesne yoķdur. *Sevher* zevc ma‘ nāsınadır er dimekdür. *Ser* lafzı ki baş yâḡûd evc ma‘ nāsınadır bu maḡâlde ‘ âķıbet ve nihâyet murâddur *ķeşîd* üñ mef‘ ülüdür. (315^a) *ân ceng ü fitne ser-i ḡod-râ be-şahne vü kıādî ķeşîd* taķdîrindedür. *Hâst* ve *ķeşîd* fi‘ lleri ma‘ lümdür fâ‘ il zamirleri *ceng ü fitne*‘ye râci‘dür. *Ceng ü fitne*‘nüñ mecmû‘ı emr-i vâḡidden ‘ ibâretdür ki

ğavğa murâddur ‘alâ-sebîli’l-bedel yâhûd küllü vâhid te’vîline hâcet yoğdur. فتأمل *Keşîd* üñ fâ‘il zamîrini zevce yâhûd zevc ü zevceden her birine ircâ‘ iden bilmemişdür bu daği câ’izdür (Redd-i Seydî ‘Alîzâde). *Ki* râ tağdır olunmayup *sereş* yâhûd *ser-i ü be-şahne vü kađî keşîd* tağdırinde olup ğavğanuñ ucı ya‘nî ötesi şahne vü kağiya çekildi ya‘nî oraya vâsıl ü muntehî oldı demek ola bu tağdırce *keşîd* meçhûl olur yâhûd *ser-ğavgâ merd ü zen-râ be-şahne vü kađî keşîd* tağdırinde olup bu tağdırce daği *keşîd* ma‘lûm olup zamir-i fâ‘ili *ser-i ğavgâ*’ya râci‘ olup ceng ü ğavğanuñ ‘âkıbeti ve ğâyet ü nihâyeti zevc ü zevceyi kağiya çekdi getürdi demek ola şurrâh bu tağkîklerden ğâfil olup kimi iğlâk üzre *keşîd* fi‘lini ma‘lûm ve kimi meçhûl eylemiş ma‘lûmları meçhûllerinden mümtâz olmayan kimseler böyle kitâb şerhine taşaddî itmek zûlm u te‘addîdür. *Sün‘at* egerçi şenâ‘at gibi kabâhat ma‘nâsına gelür lâkin ğarâbetden hâlî degüldür ammâ hilâf u muğalefet ma‘nâsına *hilâfet* lafzı kağ‘â müsta‘mel degüldür (Redd-i Sûdî) ve kütüb-i lüğatda yoğdur *tâ* bunda üslûb-i ‘acem üzre dâhil olmışdur diyen kimse terzîk söylemişdür hâşâ ki Şeyh Sa‘dî böyle ğarîb ve ğayr-i ma‘hûd elfâzı irtikâb eyleye bir şariğ daği *hilâfet* tâ’sını hiğtab içün tutup senüñ muğalefetüñden ve kabâhatüñden soñra deyü ma‘nâ virmiş bu daği hilâf-ı zâhirdür (Redd-i Şem‘î). Nüşa-i şahîha Allâhu â‘lem *pes ez-hilâf ü şün‘at* olmağda kağ‘â iştibâh idecek degüldür. *Lerzed* irti‘âş ve ditremek¹³⁰⁸ ma‘nâsına *lerziden* lafzından muzâri‘dür. *Güher süft* üñ mef‘ûl-i muğaddemidür. *Süft* maşdar ma‘nâsınadır *dânî’ñüñ* mef‘ûlidir.

BĀB-I HEFTOM: DER-TE’ŞİR-İ TERBİYET

Yedinci bāb terbiyet-i mü’essir ve ğayr-i mü’essir olmağ bābındadır¹³⁰⁹ ve tefavüt-i merâtib-i isti‘dād (315^b) zikrindedür.

HİKĀYET: *پیش کسی از دانشمندان فرستاد که مرابن را تربیتی کن مگر عاقل شود.* Ulemādan birinüñ var idi. *داشت* Vüzerādan birinüñ bir kevden ü ağmağ¹³¹⁰ oğlı

¹³⁰⁸ ditremek (K), (HP): - (HM)

¹³⁰⁹ bābındadır (K): bābında (HP), (HM)

¹³¹⁰ kevden ü ağmağ (K): ağmağ ü kevden (HP), (HM)

hıdmetine gönderdi ki ta' līm ü terbiyet itmekle bolay ki ' ākil ve hamākatı zā' il ola. *Mer* lafzı muḫḫamdur. *Terbiyeti'* de yā tenkīr için olmak zāhirdür ba' zılar vahdet için tutup gālibā bir gūne terbiyet hāş itmek mülāḫaza itmişdür meger temennī ve tereccī ma' nāsınadır (Redd-i Sürūrī). *مندی تعلیمش کرد موثر نبود* Bir müddet aña ta' līm eyledi kaṭ' ā te' şīr itmedi.

پیش پدرش کسی فرستاد که این عاقل نمی شود و مرا دیوانه کرد Oğlanuñ babasına bir kimse gönderüp didi ki bu ḥod ' ākil olmak ihtimāli olmaduğundan ğayrı ammā beni bile dīvāne eyledi hāşılı nice gönderdūñ ise yine¹³¹¹ öylece al beni bu belādan ḥalāş eyle demek istedi. Kıı' a:

چون بود اصل جوهری قابل

تربیت را درو اثر باشد

Bir cevheruñ aşı ve zātı ve ḥaḳīḳat ü māhiyeti kābil ola terbiyet ü irşāduñ anda te' şīri olur.

هیچ صیقل نکو نداند کرد

آهنی را که بد گهر باشد

Bir demür ki ḥadd-i zātında bed-güher olup aşıında kābiliyet ü istidād olmaya şayḳal anı eyü idebilmezdür ya' nī ḳādir olmazdur. *Sayḳal* şandal vezni üzre demürden ve şimşīr kısmından pas açup zağlayup cilā virmege ḳādir ü māhir olan üstāda dirler isti' māl itdügi ālete mişḳala dirler aḡleb isti' mālde ol ' amelden hāşıl olan eşere *şayḳal* ıtlāḳ iderler meşelā şayḳal ü cilā virdi dirler gāhī ālete ıtlāḳ idüp meşelā vāfir şayḳal çaldı dirler ol şan' ata ıtlāḳ iderler diyen bī-vuḳūf söylemişdür.

سک بدریای هفتگانه مشوی Kelbi pāk ü ṭāhir olsun deyü yedi dürlü deryāyla yuma ya' nī farazā yedi deryā ile yusañ da pāk olmaz. *Heftgāne*, heftgūne ma' nāsına olup yedi dürlü deryā murād olmak münāsibdür nükteden ḥālī degüldür muṭlaḳā yedi ' adedine ḥaml idüp (316^a) *gāne* 'nüñ ma' nāsın zāyi' ve laḡv itmege zarūret yoḳdur. *فتمثل*

¹³¹¹ yine (K), (HP): - (HM)

که جو تر شد پلیدتر باشد Zīrā kelb yaş olsa daḥi ziyāde murdār olur evvelki *ter* yaş ma‘nāsına ve ikinci edat-ı tafđıldür. *خر عیسی اگر بمگه برند* Ḥar-ı ‘İsāyı meşelā Ka‘beye iletseler de қаṭ‘ā anuñ zātına bir şeref ḥāşıl olmaz¹³¹².

چو بیاید هنوز خر باشد Mekkedden geldükde yine evvelki gibi ḥardur Mekkeye varup gelmek anı ḥarlıqdan çıkarmaz bu muḳarrerdür ki ḥar ṭabī‘at olan ba‘z-ı eşḥāş daḥi Mekkeye varup ḥācī nāmına¹³¹³ olmağla ṭabī‘atından ḥarlık zā‘il olmazdur. Mısrā‘ :

Yine ḥardur yine ḥardur yine ḥar

ḤİKĀYET: *حکیمی پسرانرا پند همی داد جانان پدر هنر آموزید* Bir ḥakīm-i dānā oğullarına naşīḥat¹³¹⁴ idüp dir idi ki: ey babanuñ cānları hüner ü ma‘rifet taḥşīl eyleñ. *Ey cānān* taḳdīrindedür ḥarf-i nidā maḥzūfdür. *که Zīrā ki dünyānuñ* mülk ü devletine i‘timad idecek degüldür. *Milk* mīmūñ kesriyle māmerek ıtlāk olınan emvāl ü esbāba dirler ve mīmūñ zammıyla salṭanat ü memleket ma‘nāsınadır bu maḥalde egerçi ikisi bile cā‘izdür ammā ikinci ma‘nāya ḥaml evlādur

و جاه از دروازه بدر نرود ve dünyānuñ cāh u ‘izzeti bir yere gitseñ meşelā ğurbete çıkşañ ḳapudan ṭaşra senūñle bile gitmez bunda ḳalır. *Dervāze* aşında *der-bāze*’dür lafz-ı mürekkebdür açuḳ ḳapu dimekdür bir cüz-i *der*’dür ḳapu ma‘nāsına bir cüz’i *bāz*’dur açuḳ ma‘nāsınadır vāvla bā meyanında münāsebet olup eḥadü-hümā āḥara naḳl olunmaḳ cā‘iz olduğı muḳaddemā *kārvān* lafzında beyān olunmuşdur āḥirindeki *hā* resm-i ma‘nā-yı ‘āmmıdan müsemmə-yı ḥaşşa naḳl için āḥir-i kelimeye lāḥıḳ olmuş edat-ı taḥşīşdür pes *dervāze*’ñ müsemməsı şol büyük ḳapudur ki ḳanatları olmayup dā‘im açuḳ ṭurur yapılmaz meşelā şehre girecek soḳaḳ ağızına daḥi dervāze-i şehir dirler bu taḥḳīḳi bilmeyenler bulduḳların söylemişler¹³¹⁵.

و سیم و زر در سفر در محل خطرست و هم در حضر ve sīm ü zer seferde (316^b) ve ḥazarda bile maḥall-i ḥaṭardur. *یا Zīrā یا دزد بیکیار ببرد*

¹³¹² olmaz (K), (HP): olmazdur (HM)

¹³¹³ nāmına (K), (HP): - (HM)

¹³¹⁴ naşīḥat (K), (HP): pend (HM)

¹³¹⁵ *dervāze*’yi devrān ma‘nāsına ṭutup المنصب من الدوران لا یخرج المنصب من الدوران diyen ğarīb ma‘nāya ḥaml eylemiş (HP), (HM): - (K)

یا خواجه بتفاریق بخورد و yāhūd šāhibi şey'en feşey'en ucın alup yemekle tügenür gider bākī qalmaz. *آما هنر چشمه زاینده است و دولت پاینده*. Ammā hüner ü ma'rifet dā'imā munkaṭı' olmayup ağan çeşme gibidür ve devlet-i pâyende şābit ü ber-çarār devletdür ki her kande gitseñ ve ne yerde olsañ senden ayrılmazdur. *Zāyende* toğurıcı dimekdür ziyāde olmağdan 'ibāretdür *اگر هنرمند از دولت بیفتد غم نباشد* ve eger ehl-i hüner ve šāhib-i ma'rifet olan kimse farazā devletden düşerse de gam yokdur.

Zirā hadd-i zātında hüner devletdür *صاحب کمال را چه غم از نقص مال و جاه که هنر در نفس خود دولتست* ve eger ehl-i hüner ve šāhib-i kemāl her kanda var ise qadr ü 'izzet görür ve şadr-ı meclis olur *هر جا که رود قدر بیند و در صدر نشیند* ve bi-ħayşiyet nādān olan her kande var ise dilencilik idüp zaħmet çeker. *Lokma çiden* loğma cem' itmekdür dilencilikden ve gedālıqdan 'ibāretdür. Beyt:

سختست پس از جاه تحکم بردن

خو کرده بناز جور مردم بردن

Ya'nī bir kimse manşıbdā olup kendü illere ħüküm ü ħükümet iderken devletden ayrılıp gayrılarıñ ħükümeti altında olmağ ve nāz u ni'mete mu'tād iken felākete düşüp ħalqıñ cevri ü cefāsın çekmek katı güçdür. *اقتاد فتنه در شام* K11^a:

Bir zemānda Şām-ı Şerīfde bir fitne vāқи' ve ħādīs oldı. Ba'z-ı şurrāh *der* lafzını zarfiyyet içündür diyenleri redd idüp *bā* ma'nāsına ħarf-i şıla olmağa ħaml idüp Şama bir fitne düşdi deyü ma'nā virmiş bilā-zarūret tekellüf irtikāb itmiş.

هر کس از کوشه فرار فتنند Her kimse bir küşeden çıkdılar gitdiler ya'nī memleket ħalqı perākende olup celā-yı vaṭan ve terk-i diyār ve ğurbet ihtiyār itdiler. *Ferā* lafzı muğhamdur. *روستازادگان دانشمند* Rüstāyī ve ehl-i qurā ve re'āyā (317^a) ve fuqarā oğullarından olup 'ilm ü ma'rifet ehli olanlar *پادشا رفتند* pādişāha vezīr olmağ mertebesine dek gitdiler ya'nī rüstāyī-zāde iken ol zemānda ğurbete düşenlerden ba'zı liyāqat ve istiħkākları olmağla¹³¹⁶ meretebe-i vezārete vāşıl oldılar. 'Ulüvv-i

¹³¹⁶ olmağla (K): olmağla rüzğarla (HP), (HM)

neseb ve ḥaseb-i fāhireleri olmamak zarar ü tefāvüt itmedi dimekdür¹³¹⁷. Pādişāha vezīr olmağa gitdiler diyenler haqq-ı edāyı bilmemişler gūyā murāda vāşıl olmamışlardur¹³¹⁸ (Redd-i Südi). *Rūstāy* köydür *rūstāzāde* köyde toğmuş ya‘nī şehirlü ḥasīb ü nesīb ve ekābirzāde ve merdüm degül dimekdür. *Dānişmend* lafzı *rūstāzādegān*’uñ vaşfidur muzāfun ileyh diyen ğalaṭ itmişdür. *Veziri*’de yā maşdariyyedür. *Pādişāh* lafzından kāfiye iktizāsıyla hā ḥazf olunmuşdur zararret-i vezn için ḥazf olundu diyen taqşir itmişdür. *پسران وزیر ناقص عقل* Vezir-zādeler olup nāqışü’l-‘aql ü nādān olanlar *بگدایی بروسنا رفتند* gedālıgla ya‘nī dilencilik ile yāḥūd faķirlik sebebi ile köye gitdiler ya‘nī köylerde dilenci ve nekbeti oldılar ḳaldılar ekābir-zāde olduklarınıñ ve ḥaseb ü neseblerinüñ anlara fā’idesi olmadı. *Nākıs-‘akl pūserān*’uñ şıfatıdır *vezir*’uñ şıfatı degüldür nāqışü’l-‘aql ya‘nī ناقص عقل¹³¹⁹ taḳdīrindedür şıfatuñ fā‘iline izāfeti ḳabilindendür vaşf-ı terkībī diyen ḥaṭā itmişdür ma‘lūm oldı ki bu şahış ḥasenü’l-veḥ ‘ibāretine daḫi vaşf-ı terkībī dir imiş. *Vezir* rānuñ kesriyledür *zīrā pūserān-ı vezir* lafzı mevşūfdur fāriside ḳā‘ide budur ki mevşūfuñ āḫiri meksūr olur sūkūnyıladur diyen ğalaṭ itmişdür (Redd-i Sürürī). *Be-gedāyi*’de *bā* muşāḥabet içündür yāḥūd sebebiyyet içündür āḫirinde olan yā maşdariyyedür¹³²⁰. Beyt: *میراث پدر خواهی علم پدر آموخت* ‘Ālim ü fāzıl pederinüñ mirāşın isterseñ pederinüñ ‘ilmini taḥşil eyle sen daḫi ehl-i kemāl ol. Babañuñ mirāşını ya‘nī manşıbını eger isterseñ diyen şāriḥ siyāḳ-ı kelāmdan bī-ḥaber imiş (Redd-i Şem‘ī, Südi). *روز کین مال پدر خرج توان کرد بده روز* Zīrā ki¹³²¹ pederünden (317^b) ḳalacaḳ mal on günde ya‘nī az zamānda ḥarc olup gitmek cā’izdür bāḳī vü pāyidār olmazdur¹³²².

ḤİKĀYET: *بکی از فضلا تعلیم ملک زاده کردی* Fużalādan biri bir şehzādeye ta‘līm iderdi

¹³¹⁷ tefāvüt itmedi dimekdür (K): tefāvüt itmedi ma‘lūm oldı ki ‘ālemdede hemān i‘tibār ma‘rifet ü kemāl imiş ve mālā degül imiş dimekdür. (HP), (HM)

¹³¹⁸ olmamışlardur (K), (HP): olmamışlar (HM)

¹³¹⁹ “Akılsız, eksik akıllı”

¹³²⁰ *Be-gedāyi*’de *bā* muşāḥabet içündür yāḥūd sebebiyyet içündür āḫirinde olan yā maşdariyyedür (K), (HP): veyāḥūd sebebiyyet içündür āḫirinde olan yā maşdariyyedür (HM)

¹³²¹ Zīrā ki (K): Zīrā (HP), (HM)

¹³²² olmazdur (K): olmazdur ammā ma‘rifet ü kemāl meddū’l-‘ömr dūkenmez maldur (HP), (HM)

و ضرب بی محابا زد ve hîç rıfķ u teraħħum itmeyüp muħkem ğarb iderdi. *Ďarb* bu maħalde kötek ma‘nāsına ism-i maşardur. *Bî-muħābā* bî-bāk ü bî-pervā ve bî-tevaķķuf ve bilā-rıfķ dimekdür. *Ďarb-ı bî-muħābā* terkîb-i tavşîfîdür izāfî diyenler ğalať itmişdür. *Ďarb* lafzını sākin idüp *ğarb-rā bî-tevaķķuf zedî* taķdirinde tütanlar bî-muħābā ğarba müsteħıķdur *و زجر بی قیاس کردی* ve hevādan ve tazıyî‘-i evķātdan ziyāde men‘ ü zecr iderdi. *Zecr-i bî-kıyās* terkîb-i tavşîfîdür izāfî diyenler ğalať itmişdür bu maķüle yerlerde zecrden murād cevır ü cefādur diyen hevādan söyleyüp cefāya müsteħıķ olmuşdur (Redd-i Sūdî, İbn-i Seydî ‘ Alîzāde, Sürürî).

پسر از بیطاعتی شکایت پیش پدر برد Şehzāde bu mertebe cefāya taħammül itmeyüp ‘āciz ü bî-tāķat olup ħ‘ācesinden pederine şikāyet eyledi. *و جامه از تن دردمند برداشت* Derdlü ve mağrüb teninden libāsın çıkardı ve ‘uryān olup bedeninde eşer-i ğarb olan yerleri babasına gösterdi ki ziyāde teraħħum eyleye. *Derdmend* bu maħalde yaralu dimekdür *ten-i derdmend* terkîb-i tavşîfîdür izāfî tütanlar ğalať itmişdür (Redd-i Sūdî).

پدر را دل بهم آمد Pederinüñ gönli munķabız ü teng-dil ve bî-ħuzūr ü münfa‘ il oldı. *استادرا بخواند و گفت بر پسران آحاد رعیت چندین جفا و توبیخ روا نمی داری که پسر مرا* Mu‘allimi çağırıp eyitdi: şehirlü oğullarından¹³²³ hîç birine ol deñlü cevır ü cefā ve tevbiħ ü ezā itmegi revā görmezsin ne ķadar ki benüm oğluma idersin ya‘nî benüm oğluma ziyāde cefā idersin ve ğayrıdan artıķ döğer söğersin. *سبب چیست* Buña sebeb nedür beyān eyle. *Āħād-ı ra‘ıyyet* efrād-ı ra‘ıyyet dimekdür. *Tevbiħ* ‘itāb ma‘nāsınadır. *گفت سخن باندیشه باید گفت و حرکت پسندیده باید کردن همه خلق را* Üstād eyitdi: muţlakā cemî‘-i (318^a) ħalkā ve herkese lāzımdur ki edeb üzre olup meşelā söz söylemelü olduķda fikr ile söyleye ve evzā‘ ü etvārında ve her ķarında maķbül ü pesendide ğareket eyleye. *خاصه پادشاهانرا* Bu ħaşletler ħuşuşan pâdişahlara ziyāde lāzımdur anlar ğayrılar gibi degüldür.

هر چه بردست و زبان ملوک رفته شود هر آیینه برافواه گفته شود Zîrā her nesne ki padişahlaruñ elinden ve dilinden vuķū‘a gele elbette efvāh-i nāsa düşüp ħalk içinde

¹³²³ oğullarından (K), (HP): oğlanlarından (HM)

şüyü‘ bulsa gerekdür. *و قول و فعل عوام را چندان اعتبار نباشد*. Ammā ‘avāmuñ qavl ü fi‘line ol kadar i‘tibār olmaz. Kıt‘a:

*اگر صد عیب دارد مرد درویش
رفیقانش یکی از صد ندانند*

Faķīr olan kimsenüñ yüz ‘aybı da olsa yoldaşları ve hem-nişin ü muşāhibleri yüzden birin bilmezler ve muķayyed olmazlar. Ba‘z-ı nüsaħda *eger sad nā-pesend āyed zidervīş vāķi‘* olmışdur ya‘nī faķīr olan kimseden nā-ķabül yüz qavl ü fi‘l olsa dimekdür. *و گر یک ناپسند آید ز سلطان* Ammā pādişāhdan bir dane nā-ma‘ķül qavl ü fi‘l şudür etse. Ba‘z-ı nüsaħda *eger yek bezle gūyed padişāhī vāķi‘* olmışdur ya‘nī eger bir pādişāh ittifaķan bir laṭife eylese ve bir nādire söylese dimekdür.

از اقلیمی باقلیمی رسانند Bir iklimden bir iklimi irişdürürler cümle ‘ālem içinde şāyi‘ olur. *پس در تهذیب اخلاق خداوندزادگان* Pes bu ma‘nā muķarrer olıcaķ lāzımdur ki maħdūmlaruñ ekābirzādelerüñ huşuşan şehzādelerüñ tehzīb-i aħlākında ve tertīb ü irşadlarında *انبتهم الله نیاتا حسنا* Allāhu te‘ālā berħurdār-ı ‘ömr ü devlet eyleye dimek murāddur. *عوام اجتهاد ازان بیش باید در حق عوام* Eşhāş-ı ‘avām ve āhād-i nās hakkında olandan ziyāde sa‘y ü ictihād ola. Kıt‘a: *هر که در خریدیش ادب نکنند* Her kimseyi ki tazeliginde ve hālet-i tufuliyyet ve şigarında te‘dīb itmeyeler.

ازو برخاست Büyüdügi zamānda (318^b) anda rüşd ü felāh olmaz ve işlāha ķabiliyyet qalmaz bī-edeb olur sa‘y idüp küçükden terbiyyet itmek gerekdür dimekdür. *چوب تررا چنان که خواهی پیچ* Yaş çubuğı nice isterseñ eg bük. *قُب-۱* ter terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ter çüpe müstaħikdür (Redd-i Sūdī). *پِچ* pīçiden lafzından emirdür egmek ve bükmek murāddur her nice isterseñ taşarruf ve işlāh idersin ve egri olan yerlerin toğruldursın dimekdür.

راست Ammā ķurı ve yābis ağac ki egri ola āteşe ķomayınca rāst ü müstaķim olmaz ya‘nī āteşe yaķmaķdan ğayrıya yaramaz diyen rāst söylememiş (Redd-i Şem‘i). *قُب-۱* ‘aşāyla tefsir eyleyen taşşış ve bilā-muħaşşas itmiş.

Şi' r: *إِنَّ الْغُصُونِ إِذَا قَوَّمَتَهَا اعْتَدِلَتْ* Ğuşunları ya'nî şâh ü fidanları toğrultmak isteseñ mu' tedil olur ve nice isterseñ el virüp toğrulur. *Ġusûn* ğuşnuñ cem' idür Ƨal budak ve tâze şâh ü nihâl ma' nâsınadır. *Kavvemte* fi'l-i muhâtabdur *izâ kavvemtehâ* *إِذَا ارْتَدَّتْ تَقْوِيهَا* ¹³²⁴ ma' nâsına olmağ ensebdür. *فتأمل* *Ġ'tedelet*'de fâ' il mü'ennes zamîr-i *ġuşûn*'a râci' dür ¹³²⁵. *ليس ينفك التقويم بالخشب* ve Ammâ kırı ve koca ağacları toğrultmağ çalışmak saña fâ'ide virmezdir ya'nî her ne kadar sa'y etseñ mecâl yokdur. *Huşub* hânûñ ve şînûñ zammeleri ile hâşeb'ûñ cem' idür yâbis ağaclar murâddur bâ *takvîm*'e müte'allikdür. *Leyse* fi'linûñ ismi muğadder zamîr-i şândur ve *leyse's-şân* tağdirindedür *yenfa'uk* haberidür *e't-takvîm* yenfa'uke'nûñ fâ' ilidür bu daği cā'izdür ki *e't-takvîm* *leyse*'nûñ mu'ağğar ismi ola *yenfa'uke*'de lafzan izmâr qable'z-zikr zarar itmezdir irtikâb-ı mağzûfdan evlâdur. *فتدبر*

ملك را حسن تدبير اديب و تقرير سخن او پسندیده آمد خلعت و نعمت بخشيد Mu'allimûñ hûsn-i tedbîr ve taqrîr-i kelâmî hoş gelüp ve mağbûl u ma' kûl Ƨutup hîl' at giydürdi ve in'âm ü ihsân itdi ¹³²⁶ *و پایگاهش از آنچه بود برتر کردانید* ve qadr u mertebesin evvelkiden ziyâde eyledi. Ba'z-ı şurrâh bu mağhalde dimiş ki: (319^a) mu'allim-i mezķûruñ egerçi 'ilm ü fazlı var imiş ammâ üslûb-i ta'lîme mâlik degül imiş ve illâ şâkirdi döğmege degül kaçmağ bile hâcet yokdur. Hûsn-i ta'lîm dâd-ı Hağdur 'ilm u fazla nisbet degüldür. *انتهی کلامه* Hağî degüldür ki şaded-i ta'lîm-i şabîde olduğundan bu şağş ğaflet idüp 'âķil ü reşîd olan mu'allimîne göre sevğ-i kelâm eylemiş terzîķ söylemiş ve isti' dâd-ı muhtelif olduğın bilmemiş hûsn-i ta'lîm mücib-i feyz degüldür. Hadd-i zâtında ta'lîm-i eƧfâl u şıbyâna mübtelâ olan edîb elbetde ğâhî darbla te'dîbe muhtâc olduğın inkâr olunmaz bu sebebdendür ki mekteblerde vağf cânibinden çüb ü felağ tedârik olunup ve mu'allim şağîri üçe dek darb itmek şer'an cā'iz görülmüşdür hâcet yokdur dimek 'ağla ve nağle muğâlifdür.

¹³²⁴ "eğer doğrultmak istersen"

¹³²⁵ *Kavvemte* fi'l-i muhâtabdur *izâ kavvemtehâ* *إِذَا ارْتَدَّتْ تَقْوِيهَا* ma' nâsına olmağ ensebdür. *فتأمل* *Ġ'tedeletde* fâ' il mü'ennes zamîr-i *ġuşûna* râci' dür (K): *izâ kavvemtehâ* *إِذَا ارْتَدَّتْ تَقْوِيهَا* ma' nâsına olmağ ensebdür. *فتأمل* *Ġ'tedeletde* fâ' il mü'ennes zamîr-i *ġuşûna* râci' dür. *Kavvemte* fi'l-i muhâtabdur (HP), (HM)

¹³²⁶ itdi (K), (HP): eyledi (HM)

ḤİKĀYET:

معلم کتابی را دیدم در دیار مغرب ترش روی و تلخ گفتار و بدخوی و مردم آزار و گدا طبع و ناپرهیزکار
که عیش مسلمانان بدیدن او تبه گشتی

Ḥazret-i şeyḫ eydür ki seyāhatüm zemānlarında diyār-ı mağrībde bir mekteb ḥācesin gördüm ekşi şūretlü ve acı sözlü ve bed-ḥulḫ ve ādem incidici ve erāzil ü denī ve fāsıḫ ü fācir bir şahıṣ idi ki şekl-i murdārın görmekle müselmānlaruñ ‘ayṣi tebāh olurdu ya‘nī yüzün gören kimsenüñ işi oñmaz idi. *Küttāb* kāfuñ zammı ve tānuñ teşdīdi ile bu maḥalde lafz-ı müfreddür mekteb ma‘nāsınadur cem‘-i kātib ma‘nāsına ḥaml idüp kitābet ider eṭfālūñ mu‘allimi diyenlerüñ sözi ba‘iddür (Redd-i Şem‘i).

Mevlānā¹³²⁷ وفى مختارالصحاح الكتاب بالضّم والتشديد الكتبه والكتاب ايضاً والمكتب واحد انتهى
Sürürī merḥūm dimiş ki:

والمعنى على الأول بالتركى يازيجيلر معلمى وعلى الثانى بر كتاب معلمى وعلى الثالث بر مكتب معلمى
انتهى¹³²⁸

Kendin bilmez şāriḫ gelüp *Muḥtār-ı şihāḥ*’uñ kelāmuñı ğalaṭ çıkardı deyü redd eylemiş her çend mülāḥaza olundu vech-i ğalaṭ zāhir olmadı ğālibā şāriḫ-i cāriḫ (319^b) şöyle teveccüh itmişdür ki: ve ‘ale’s-şānī¹³²⁹ bir kitāb mu‘allimi didügi ‘ibāretde vāqī‘ olan kitāb lafzı kāfuñ kesri ve tānuñ taḥfīfi ile cem‘i kütüb olan kitāb ola velākin ḥaṣā Mevlānā Sürürī böyle ğalaṭ istiḥrāc itmiş ola kelāmuñda daḫi delālet yokdur. Ḥuşūşan ‘unvān-ı kelāmuñda: الكُتَاب بضم الكاف والتشديد¹³³⁰ didükden şoñra ḥiç aña iḥtimāl mi ḫalur nihāyet küttāb ü mekteb ikisi bir ma‘nāya iken ma‘nā-yı şānī ve ma‘nā-yı şālīṣ ta‘bīr itdügi mücerred lafızlarında olan muğāyerete nazar ma‘nā-yı terkībī beyān itmekdür şāriḫ-i cāriḫ buradan ğalaṭ idüp kendü cehlin ızḫār itmişdür. Ba‘z-ı şurrāḥ ḥāşiye-i kitābında *küttāb* cem‘-i kitābetdür ammā bunda mekteb murāddur dimiş şāriḫ-i cāriḫ anı daḫi redd idüp dimiş ki cem‘e ḥaṣr eyledüginde ḫaṭā

¹³²⁷ “Muḥtārü’s-şihāḥ’da; “Küttāb kafın zammı ve tā’nın teşdīdiyle ketebe, küttāb ve bir mektep”

¹³²⁸ “Birinci anlamı; Türkçesi yazıcılar, muallim, ikinci anlamı; bir kitap muallimi, üçüncü anlamı; bir mektep muallimi- sözün sonu”

¹³²⁹ şöyle teveccüh itmişdür ki: ve ‘ale’s-şānī (K): şöyle tevehhüm itmişdür ki: ve ‘ale’s-şālīṣ (HP), (HM)

¹³³⁰ “Küttāb; kafın zammı ve tā’nın teşdīdiyle”

idüp cehlin ızhār eylemiş. انتهى Lākin ehl-i inşāf nazarına hafī degüldür ki ammā bunda mekteb murāddur didükden şoñra ol şārihüñ kelāmında haşr-ı tevehhümi kalmazdur. فتدبر Nā-perhīzgār'dan murād şākirdleri haqqında 'ıffetı ve nazar-ı pāki olmayup hıyānet üzre idi demek huşuş-ı maķāma ve siyāk-ı kelāma evfaķdur. Gedā-tab' deni ve aç gözli rezīl dimekdür. Tebeh tebāhdan muħaffefdür ħarāb ü muħtell ve fāsıd ma' nāsınadır hafī olmaya ki zıkr olınan terkīblerde *merdüm-āzār*'dan ġayrisi vaşf-i terkībī degüldür ħasenü'l-vech kabīlindendür cümlesin vaşf-ı terkībī diyenler ġalať itmişlerdür (Redd-i Sūdī, Sürürī) *و خواندن قرآنش دل مردم را سیه کردی* ve anuñ Ķur'an oķuduđı adamuñ ġöñlin siyāh iderdi ya' nī ol nā-sāzuñ bed-āvāzın dinleyen ħasvet-i ħalb ħāşıl iderdi. *جمعی پسران پاکیزه و دختران دوشیزه بدست جفای او گرفتار* Bir bölük pākīze ve ma'şüm ođlancıķlar ve bıkr ħızcađızlar anuñ elinde cefāya giriftār idi. Cem'ı bir bölük dimekdür. Püserān-ı pākīze terkīb-i tavşīfīdür izāfī ħutanlar ġalať itmişdür. Duħterān-ı dūşīze'de böyledür *dūşīze* bıkr dimekdür.

نه یارای گفتار نه زهره خنده و نه یارای گفتار Yanuñda ne ġülmege mecālleri var idi ve ne söylemege iktidārları (320^a) var idi. Muħaşşal ödlerin almış idi. Zehre zānuñ fetħiyle öd ma' nāsınadır bu maħalde ħudret ü mecāl murāddur. Yārāy daħi ħudret ma' nāsına müsta' meldür. *که عارض سیمین یکی را طبانجه زد* Gāh birinüñ sīmīn 'ārızına ve ġül yüzine ħabānca ururdu *و گاه ساق بلورین دیگری را شکنجه کردی* ve gāh birinüñ her birinüñ bilürīn sākına şikence iderdi ya' nī ayağın falaķaya ġeçirüp döğerdi. Ārız-ı sīmīn ve sāk-ı bilürīn terkīb-i tavşīfīlerdür izāfet-i beyāniyye diyen ġalať itmişdür.

براندند او معلوم کردند بزدند و براندند Ĥazret-i şeyħ eydür: işitdüm ki ol şaħşuñ ba'zı hıyānetine vāķıf u muħtali' olup dögdiler ve mektebden sürdiler.

و مکتب خانه را بمصلحی دادند پارسایی و نیک مردی حکیم که ve mekteb-ħāneyi bir şāliħ ü muşliħ ve 'āķil ü dānā eyü ādeme virdiler ki *سختن جز بحکم ضرورت نگفتی* żarūret olmayınca söz söylemez ve lāzım gelmeyince ađzın açmaz idi

و موجب ازار کس بزبانش نرفتی ve kimseyi incitmege sebep olur söz lisānına cārī olmaz idi muħaşşal mu'allim-i evvelüñ cemī' -i evşāfınuñ zıddı ve ħilāfı olan mekārım-i aħlāķ ve ħışāl-i ħamīde anda mevcūd idi.

Evvelki yavuz ḥācelerinüñ mehābeti ve ḥavfi oğlancıklarūñ başından gitdi¹³³¹ *و معلم دومین را اخلاق ملکی دیدند* ve ikinci mu‘allimüñ ahlāk-ı melekīsini gördiler ya‘nī melek-şifat ve ḥüb-ḥaşlet ve dervīş-sīret olduġın bildiler. *Nūhostīn* evvelki ve *düvomīn* iki zamme ile ikinci dimekdür. *Melekī* mīm ve lāmuñ fetḥiyledür yā nisbet içündür. *دیو یکدیگر شدند* Biribirine şeytān ve ‘adüvv olup zabtdan ḳalup biribiriyle dögüşürler çekişürlerdi¹³³² dimekdür. *Dīv* lafzı *yekdiġer* lafzına muzāfdur *علم کردند* ve ḥācenüñ ḥilmine ve yavaşıġına i‘timād itmek sebebi ile taḥşīl-i ‘ilmi terk itdiler. Ba‘z-ı nūsaḥda *ez-‘ilm maḥrūm māndend* (320^b) vāki‘ olmuşdur *و لعب نشستندی* ve ekşer evḳātda bir yere gelüp lu‘b ü lehve meşġul olurlardı. Ba‘z-ı nūsaḥda *be-bāziçe ferāhem nişestend* vāki‘ dūr. *Bāziçe vü lu‘b* bir ma‘nāyadır ‘atf-ı tefsīrdür.

و لوح درست ناکرده بر سر یکدیگر شکستندی ve oġuyacak levḥlerin dūrüst itmedin ya‘nī levḥde yazılan sebaḳların henüz oġuyup öġrenüp temām itmedin levḥlerin biribirinüñ¹³³³ başında pāre pāre iderler idi. *Levḥ* taḥta dimekdür evlād-ı ‘arab ḥuşūşan diyār-ı maġrībde sebaḳların taḥta üzerine yazup oġumaġa mu‘tādlardur *levḥ* ḥānuñ sükūnyıladur *levḥ-rā dūrüst nā-kerde* taḳdīrindedür. Ba‘z-ı şurrāḥ kitabınüñ ḥāşiyesinde *levḥ dūrüst* izāfetle olmaġı tecvīz itmiş bī-vehdür (Redd-i Şem‘ī). Beyt: *Üstād ü mu‘allim çün kem-āzār ola ya‘nī yavaş olup dögmeye ḳaçmaya خرسک بازند کودکان در بازار* oğlancıklarda ḥavf ḳalmayup edepsüz olup çārsūda ḥırsek oyunını oynarlar. *Ḥırsek* ḥā-i mu‘cemenüñ kesri ve rānuñ sükūnı ve sīn-i mühmelenüñ fetḥiyle Türkīde uzun eşek didükleri oyundur ki oġlan uşaq ve erāzil oynarlar. Ba‘zılar dimişler ki *ḥırs* ayu ma‘nāsınadır kāf taşġir içündür ayu şüretine girüp oynadıġlarına dırler nitekim ramazān-ı şerīf gicelerinde ba‘z-ı eşḥāş cemel şeklin peydā idüp gezdürüp oynatdıġları gibi.

بعد از دو هفته برادر آن مسجد گذر کردم معلم اولین را دیدم که دل خوش کرده و بمقام خویش آورده Ḥāzret-i şeyḫ eydür: iki haftadan şoñra ol mescidüñ ḳapusu öñine uğradum gördüm

¹³³¹ *Kūdek* güdük şaġīr dimekdür (HP), (HM): - (K)

¹³³² dögüşürler çekişürlerdi (K), (HP): dögüşürlerdi (HM)

¹³³³ biribirinüñ (K): levḥlerin biribirinüñ (HP), (HM)

yine evvelki mu‘allimūn hātırın hōş ve ziyāde zabtı olmağla degme bir qabāhatin ihtiyār idüp tekrār yerine getürüp oğlancıklara mu‘allim naşb itmişler. Ba‘z-ı nüsahda *dil ber-ū hoş kerde būdend* vāqi‘ olmuşdur.

انصاف برنجیدم و لاحوله کنان گفتم که ابلیس را دگر بار معلم ملائکه چرا کردند (321^a) Hāzret-i şeyh eydür: bu hāli göricek inşāf idicek ziyāde bî-ḥuzūr oldum ve didüm ki: lā ḥavle velā kuvvete illā billāhi’l-‘aliyyü’l-‘azīm sebep nedür ki iblīsı tekrār melā’ike mu‘allim itdiler. *İnşāf* lafzı bu maqūle yerlerde mübālağa ifāde ider el-ḥaḳ ziyāde incindüm dimekdür. *پیرمردی جهان دیده بشنید و بخندید و گفت* Rūzgār görmüş ve ‘ālemi geşt itmiş bir pīrmerd bu sözümi işidüp ve ziyāde ta‘accüb ü istib‘ād ve taqbiḥ ü inkār itdügüm görüp ḥande idüp eyitdi: *نشنیده که گفته اند* mesmū‘uñ degül midür ki dimişlerdür. Meşnevî: *پادشاهی پسر بمکتب داد* Bir pādişāh oğlını mektebe oqumağa virdi¹³³⁴.

لوح سیمینش برکنار نهاد Gümüşden düzülmiş levḥ-i sebaḳını kenārında qodı. *Levḥ-i sīmīn der-kenāreş nihād* taqdirindedür. *Sīmīnş* lafzında nūn daḫi zarūret-i vezniçün sükūnyıladur fāriside ictimā‘-i sekenāt cā’iz ü vāqi‘ olan sekenātdandır¹³³⁵. *Levḥ-i sīmīn* terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. Kenārında qodı dimekden murād qoltuğına virdi dimekdür dimişler zāhir olan daḫi budur eger bir kimse i‘tirāz idüp dise ki ḥāceye gitdükde levḥ-i sebaḳını qoltuğına virüp göndermek evlād-i ‘avāma göredür ammā meḥādīm-i kirām ḥuşūşan şehzādegān-ı ‘izām kısmında bu maqūle umūr ḥuddāma maḥşūşdur kendüler qoltuğına urup getürüp gitmek ğāyet ba‘iddür. Pes münāsib olan *kenār* cānib ma‘nāsına olup oquduğı yerde öñinde qodılar dimege¹³³⁶ ḥaml olunmağdur dise ancaḳ zāhiren bir söz gibidür velākin ne ḥalse teberrüken ve teyemmünen böyle itmek cā’izdür. فتدبر

Ve eger dinilürse ki bir pādişāh ki oğlını sā’ir evlād-ı nās gibi mektebe göndermek cā’iz ola levḥini daḫi qoltuğına virmek ba‘id degüldür anuñ cevābı budur ki: murād

¹³³⁴Bir pādişāh oğlını mektebe oqumağa virdi (K), (HP): Bir pādişāh oğlını okumağa mektebe virdi (HM)

¹³³⁵ sekenātdandır (K): mevāzı‘ dandır (HP), (HM)

¹³³⁶ Dimege (K), (HP): - (HM)

hāricde olan mekteb-i ‘āmmе degüldür belki sarāyda olup (321^b) h̄āce daḡı sarāy h̄ācesidür. فتدبر

برسر لوح او نیشسته بزر Ol levhüñ başında altunla bu mışrā‘ yazılmış:

جور استاد به که مهر پدر Pederüñ maḡabbetinden üstāduñ cevri yegdür zīrā üstāduñ cevri taḡşīl-i ma‘ārif ve kemālāta vesīle olup mihr-i peder ‘ilm ü hūnerden maḡrūm olmaḡa sebep olur. Ḥafī degüldür ki bu kelamuñ maḡāma çendān mülāyemeti yoḡdur¹³³⁷ zīrā ol şaḡşı mücerred şıbyāna cevri u cefāsiçün gidermemişler idi belki ba‘zı ḡıyānetine ya‘nī şākirdleri ḡaḡkında ‘adem-i istiḡāmetine ve nefsanıyyetine müte‘allıḡ ḡıyānetine muḡtali‘ olup döḡüp sürmişler idi bundan şoñra yine ne ḡālse anuñ cevri ü cefāsına rāzı olduḡ deyü tekrār ḡerifi ol ḡālle iḡtiyār itdükleri ve pīrūñ kelāmı nice tevcīh ü te‘vīl olınur te‘emmüle muḡtācdur.

HİKĀYET: پارسازاده را نعمت بی قیاس از ترکه عمان بدست افتاد Bir zāhid-zādenüñ ‘ammīleri muḡallefātından vāfir mīrāş māl¹³³⁸ eline girdi. ‘*Ammān*‘ aynuñ fetḡı ve mīmüñ teşḡīdi ile ḡā‘ide-i fūr üzre ‘*amm*‘ lafzınuñ cem‘idür ‘arabīde *a‘mām* gelir. *Terike* tā‘nuñ fetḡı ve rānuñ kesriyle metrūk ma‘nāsınadır muḡallefāt dimekdür ḡalibe lāmuñ kesriyle maḡlūb ma‘nāsına olduḡı gibi metrūke ve maḡlūbe ma‘nālarına diyenler tā‘i te‘nīsi kendüler ilḡāḡ itmişler (Redd-i Sūdī, Sūrūrī, İbn-i Seyḡī ‘Alīzāde). فسق و فجور اغاز کرد ve müsrif olmaḡı ‘ādet eyledi. *Mübezzir* tef‘īlden ism-i fā‘ildür müsrif ma‘nāsınadır *yā* maḡdariyyedür. فی الجملة چیزی نماند از سائر معاصی و منکری که نکرد و مسکری که نخورد Muḡaşşal cemī‘-i münkerāt ve ma‘āşīden ḡiç nesne ḡalmadı ki itmeye ve müskerātından nesne ḡomadı ki içmeye. *Münkerī* ve *müskirī*’de olan yā’lar vaḡdet içündür. Hazret-i şeyḡ eydür¹³³⁹: bir def‘a ki¹³⁴⁰ aña naşīḡat ḡarīḡıyla didüm ki ey ferzend¹³⁴¹ kişinüñ lā-

¹³³⁷ mülāyemeti yoḡdur (K): mülāyim degüldür (HP), (HM)

¹³³⁸ mīrāş māl (K), (HP): māl mīrāş (HM)

¹³³⁹ eydür (K), (HP): eydür ki (HM)

¹³⁴⁰ Ki (K), (HP): - (HM)

¹³⁴¹ ferzend (K), (HP): - (HM)

yenkaṭı' ve rātib gelüri aḳarşu gibidür ve dirliği va ma'îşeti muttaşıl (322^a) dönici degirmen gibidür. *Dahl* dāluñ fetḫi ḥā-i mu'cemenüñ süküniyla 'örfde ḥāricden gelüp taşarrufuña vāşıl ve kīseñe dāḫil olan meşelā 'ulūfe ve maḥşül-i tīmār maḳūlesi 'avā'ide itlāk olunur. *Harc* ḥod ma'lümdür aşılma maşdarlardur şoñra dāḫil ü ḥāricde isti'māl olunmuşlardur. 'Ayš ta' ayyüş ve zindegānī ma'nāsınadır ya'nī zevḳ ü şafā deyü tefsīr iden taḳşīr eylemiş. *Āsiyā* ve āsiyāb ikisi bile degirmen ma'nāsınadır. *Āsiyā-yı gerdān* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür (Redd-i Südi).

درد یعنی خرج فراوان مسلم کسی را باشد که دخل معین دارد Ḥazret-i şeyḫ *dahl āb-ı revān* ve 'ayş *āsiyā-yı gerdān* dimekden maḳşūd ne idügin tefsīr idüp buyurur ki ya'nī *ḥarc-ı firāvān* şol kimseye maḥşüş ü müsellemdür ki mu'ayyen daḫli ve āb-ı revān gibi lā-yenkaṭı' irādī olup ardı kesilmeye bir ucından gele ve bir ucından ḥarc ide ḥāşılı ḥarcına uya. Ammā bir kimse ki müretteb gelüri olmayup muttaşıl ḥāzır¹³⁴² ü mevcüddan şarf eyleye ol kimse ḥarc-ı firāvān itmek 'āḳılāne degüldür ötesi olmayup naḳdin isrāf iden az zemānda temām eyler imdi senüñ daḫi mu'ayyen irāduñ ve mā'-i carī gibi lā-yenkaṭı' mürettebātuñ olmayup elüñde olan māl-i mevrüş ki mā'-i rākid gibidür ötesi yoḳdur tiz temām olur dimekdür. Ba'z-ı şurrāḥ bu maḥalde dimiş ki *dahl āb-ı revān*'dur dimek serī'ü'z-zevāldür ya'nī bu elüñe giren ni'met-i bī-girān āb-ı revān gibi eklenmez geḳer gider ve zevḳ u şafā dönici degirmen gibidür ya'nī bulduğın öğüdür gider ve yimege içmege mal ṭayanmaz.

انتهی کلامه Ḥafī degüldür ki şāriḫ-i mezbūr ma'nā-yı maḳşüddan aşlā ḥaberdār olmamiş ve ḥuşuş-ı maḳāma ve siyāḳ-ı kelāma nazār ḳılmamiş (Redd-i Südi). *Dahl-i mu'ayyen* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür (Redd-i Südi).

Ḳıṭ'a: (322^b) چو دخلت نیست خرج اهسته تر کن Çünkü gelürüñ yoḳdur ḥarcuñı āhesteter eyle ya'nī i'tidalle ḳadr-i ḥācette ḥarc eyle isrāf ü itlāf itme. Ba'z-ı 'ārifler bu mişrā'ı bu vechle bir beyt idüp dimişler ki:

¹³⁴² muttaşıl ḥāzır (K), (HP): ḥāzır (HM)

چو دخلت نيست خرج آهسته تر کن

دمادم خرج و دخلت را نظر کن¹³⁴³

Zirā gemiciler bir ır söylerler. Sürūd ır ma‘ nāsınadur murād beyt-i şānīnūñ mazmūnidur.

اگر باران بکوهستان نیارد

بسالی دجله کردد خشک رودی

Eger tağlarda yağmur yağmasa bir yılıñ içinde Dicle gibi firāvān şu tükenüp bir ırı dere olurdu. Muhaşşal Dicle āb-ı firāvān oldu bārānuñ mu‘ āvenet ve inzimāmıyladur. Nebāred bā-i muvaḥḥade ile yağmak ma‘ nāsına bārīden lafzından muzārī‘-i menfīdür. Kūhistān tağlu yer dimekdür tağı çok olan yere ıtlāk olunur bu maḥalde tağlar murāddur. Dicle nehr-i Bağdāddur kışşadan ḥişşe budur ki senūñ elūñde olan māl-i mevrūş daḥi āb-ı Dicle gibi firāvān olursa ḥāricden lā-yenkaṭı‘ bir irādla zamīme ve imdād olmayıcağ az zemānda şıfrū‘l-yed qalursın. عقل و ادب پیش کیر ‘aql ü edebi öñüñe tut ya‘ nī pīş-nihād idüp dā‘imā muḳteżā-yı ‘aql ü edeb üzre ḥareket eyle. لهو و لعب بگذار Lehv ü la‘ ibi terk eyle şūrīdelik itme.

Zirā ki elūñde olan māl ü ni‘ met böyle ḥarc ü isrāf itmekle çok zemān geçmeyüp temām olduḳda zaḥmet ü meşakḳat çekersin ve itdügūñ isrāflara peşimān olursın. Süporī sīnūñ ve bā-i ‘acemīnūñ zammeleri iledür. Seved temām ola dimekdür.

پوسر از لذت نای و نوش این سخن درکوش نیاورد Püser nāy diñlemek şafāsından ve sāz ü söz ve ‘ıyş u nūş lezzetinden benüm bu vechle naşīḥatümi gūş itmedi. Nāy‘i boğaz ma‘ nāsına ḥaml iden ‘abeş itmiş (Redd-i Sūdī, Şem‘ İ).

و برقول من اعتراض کرد و گفت راحت عاجل بتشویش محنت اجل منقص کردن خلاف رای خردمندانست
Ve benüm (323^a) sözüme i‘tirāz ü inkār idüp eyitdi: naḳd ü ḥāzır ḥuzūr ü rāḥatı gelecek miḥnetūñ teşvīşi ve endīşesiyle mükedder ü munağgaş itmek ‘uḳalā re‘yine muḥālīfdür. Meşnevi:

¹³⁴³ “Mademki gelirin yoktur o halde yavaşı harca; her zaman gelir ve giderine dikkat et”

خداوندان کام و نیکبختی

چرا سختی برند از بیم سختی

Bi'l-fi'l murāda ve devlete vāşıl olanlar mevḥūm-ı şiddet ḥavfiyla niçün zahmet çekerler ya'nî ḥālen baht ü ṭālī' yār olup māl ü ni' met içinde kāmṛān iken cā'iz ki bir zemānda miḥnete¹³⁴⁴ mübtelā olam deyü endiše idüp ğam çekmek 'āqılāne degüldür. Hudāvendān aştāb-ı merām olan kāmḳārlar dimekdür. Nīk-bahtī ḥāsenü'l-vech ḳābilindendür yā maşdariyyedür kām üzerine 'atfdur ve aştāb-ı nīk-bahtī taḳdīrindedür vaşf-ı terkībī diyen ğalaṭ itmişdür. یار دلفروز Ey yār-i dil-fürüz yūri var şenlik ve şādīlik eyle¹³⁴⁵ bu maḳūle evḥām ü ḥayālāte düşüp yoḳ yere 'ayşüñi telḥ itme ihtimāle vücud virenlerüñ sözin gūş itme dimekdür. Dil-fürüz ḳalbi rūşen idici dimekdür. غم فردا نشاید خورد امروز Yārınki ğamı bu ğün yemek revā degüldür. Hord maşdar ma'nāsınadır. Beyt:

غم نا آمده خوردن بنقدم رنجه میدارد

همان آن به که بافردا کذارم کار فردارا¹³⁴⁶

Ḥuşūşan فکیف مرا که درصدر مروت نشسته ام وعقد فتوت بسته و نکر انعام در افواه عوام افتاده baña senüñ ḳavlüñ ile 'amel ḥiç vechle mümkin degüldür zīrā ki ḥālen mürüvvet şadrında oturmışam ve cūd ü seḥā 'aḳdın bağlamışam ya'nî bezl ü 'aṭā meslegin ṭutup anuñla ta' ayyün bulmuşam ve in'ām u iḥsānum zikri efvāh-i 'avāma düşmişdür bu mertebeden şoñra dönüp şimdi imsāk ve taşarruf ile ta' ayyüş ü zindeġāñ nice müyesser ve mutaşavverdür dimekdür. Fekeyfe ḥuşūşā ma'nāsınadır kelām-ı sābıḳdan istişnādur. Ki ḥarf-i ta'līl olmaḳ zāhirdür rābiṭa olmaḳ daḥi cā'iz görülmüşdür. Meşnevī: هر که علم شد بسخا و کرم Her kimse ki seḥā vü kerem ile (323^b) meşhūr ola. Alem kerem vezni üzre meşhūr dimekdür.

نهد بر درم بند نشاید که نهد بر درم Lāyıḳ degüldür ki dīnār ü direm üzerine bend eyleye ya'nî eşhiyānuñ kīsesi dā'imā meftūḥ ü der-meyān ve dīnār ü diremi mebzül ü rāyegān gerekdür. نام نکویی چو برون شد بکوی Eylük nāmı çün taşra maḥalleye çıḳa ya'nî ḥalḳ

¹³⁴⁴ miḥnete (K): miḥnete ve faḳr u felākete (HP): faḳr u felākete (HM)

¹³⁴⁵ şenlik ve şādīlik eyle (K), (HP): şenlik eyle (HM)

¹³⁴⁶ "Gelmemiş gamın hesabını yapmak neşemi kaçırıyor, en iyisi yarının işini yarına bırakmak."

içinde şāyi‘ ve meşhūr ola. *در نتوانی که ببندی بروی* Bezl ü ‘atā bābını kendü yüzüne yāhūd halkūñ yüzine min-ba‘d bend ü sedd itmege kâdir olmazsın demekden *der-hānegī* diyen şārihūñ kelāmı bī-vech degüldür haṭā eylemiş diyen ta‘aşşub itmişdür ya‘nī min-ba‘d seḥāyı terk idemezsin ve imsāk ü taşarruf yoluna gidemezsin. ‘Āmme-i şurrāḥ *kūy* kāf-ı ‘arabīyle maḥalle ma‘nāsınadur dimişler ve vech-i meşrūḥ üzre ma‘nā virmişler ammā bu daḥi cā’iz degül midür ki *gūyīden* lafzından emr-i ḥāzır olup *nām nigū* şāhibine söyle demek murād olup ḥiṭāba şālih olana emr ola. *فتأمل* *Be-rūy* lafzı *be-rūyet* yāhūd *berūy-i halk* ve *berūy-i kes* taḥdirinde olmaḡ cā’izdür ḥiṭāba taḥşīş eyleyen taḡşīr itmişdür. Ba‘z-ı şurrāḥ ve’l-ma‘nā bi’t-Türkiḳi kapuyı bağlayı bilmezsin yüze deyü ta‘bīr idüp ma‘nā-yı terkībī ile iktifā itmiş ḡālibā iki ma‘nāya bile ḥamle mesāḡ olmaḡa işāret kaşd itmiş anı redd eyleyen bu nükteden ḡāfil olmuş (Redd-i Sūdī, Sürūrī). *Ki* ḥarf-i beyāndur. *دیدم که نصیحتم نمی پذیرد* Ḥazret-i şeyḡ eydür: gördüm ki naşīḥatümi ḡabūl itmiyor *و دم کرم من در آهن سرد او اثر نمی کند* ve benüm germ-i nefesüm ve mü’eşşir kelimātum anuñ şovuk demir gibi olan ḡalbine eşer itmiyor. Ba‘z-ı nüsaḡda *dem-i germ-i men der-hizem-i ter nemi koned* vāḳi‘dür ya‘nī benüm germ nefesüm yaş oduna¹³⁴⁷ eşer itmiyor demek olur. *Dem-i germ* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdür (Redd-i Sūdī).

ترک مناصحت کردم Aña naşīḥat itmegi terk itdüm. *Münāsahat* naşīḥat ma‘nāsınadur *و روی از مصاحبت او بکردانیدم* ve anuñ muşāḡabetinden yüz çevirüp¹³⁴⁸ i‘rāz etdüm *و بکنج سلامت بنشستم* ve andan munḡaṭı‘ olup selāmet kūşesinde oturdum.

و قول حکمارا کار بستم که گفته اند ve *و قول حکمارا کار بستم که گفته اند* ve ‘uḡalānuñ bu söziyle ‘amel etdüm ki dimişlerdür. *Ki* ḥarf-i ta‘līl olmaḡ zāhirdür (324^a) ḥarf-i beyān olmaḡ daḥi cā’izdür.

Üzerüne lāzım olanı teblīḡ eyle ya‘nī dostluḡ muḡtezasınca lāzım olan naşīḡati eyle ve ḡaḡ sözi söyle. *Bellig* tef’īl bābından emirdür işāl ve inhā eyle demekdür. *فان لم یقبلوا فما علیک* Eger ḡabul itmezlerse saña nesne lāzım gelmezdür.

¹³⁴⁷ oduna (K): oṡuna (HP), (HM)

¹³⁴⁸ çevirüp (K), (HP): çevirdüm (HM)

Ḳurʿān-ı ʿazīmde daḫi وما عليك الا البلاغ¹³⁴⁹ buyurulmuşdur. Evvelki *mā* mevşūle ve ikinci nāfiyedür istifhāma daḫi ḫaml itmişler yine meʿāl birdür¹³⁵⁰. Ḳıṭʿ a:

گرچه دانی که نشنوند بگوی
هر چه میدانی از نصیحت و پند

Egerçi diñlemeyeceklerin ve ḫabūl itmeyeceklerin¹³⁵¹ bilürseñ de yine ʿalā-küllü ḫāl naşīḫatden her ne bilürsen söyle dirīḡ itme.

زود باشد که خیره سربینی
بدو پا او فتاده اندر بند

Az zamānda ol sersemi iki ayaḡıyla bende düşmiş¹³⁵² ve nekbet ü miḫnete giriftār olmuş göresin¹³⁵³. *Zūd* tiz dimekdür zūd beyni ʿarabīde ستری ile taʿ bir olunur. *Hīre-ser* sefīḫ ü sersem dimekdür *binī*ʿnūñ mefʿūl-i evvelidür ve mefʿūl-i şānisi mıṣrāʿ-ı şānīnūñ maẓmūnidur.

دست بردست می زند که دریغ
نشنیدم حدیث دانشمند

Dirīḡ ü ḫayf ʿālimūñ sözün diñlemedüm ve naşīḫatın ḫabūl eylemedüm deyü ol sefīḫ nādım olup elin eline urşa gerekdür.

پس از مدتی آنچه اندیشه کرده بودم از نکبت حالش بصورت بدیدم که پاره پاره برهم می دوخت و لقمه
لقمه اندوخت

Ḥazret-i şeyḫ eydür: ol sefīḫūñ nekbeti olacaḡın¹³⁵⁴ nice endīşe ve taşavvur itmiş idüm bir zemāndan şoñra şüretā daḫi öyle gördüm didüklerüm başına geldi ki pāre pāre yamalu ḫaftan giyüp ve cerr ü suʿāle ve zillet ü ibtizāl ider gezerdi. *Ki* ḫarf-i beyāndur. *دلم از ضعف حالش بهم برآمد* Anuñ zaʿ f-ı ḫāline gönülüm munḫabız ü mükedder oldı ve muḫaddemā başına bu ḫāl geleceḡin bilür gibi nuşḫ u pend idüp sözüüm ṭutmayup virdüḡi biḫūde cevābları ḫāṭıruma gelüp istedüm ki bir miḫdār cefā

¹³⁴⁹ Ḳurʿān-ı Kerīm, Māide 5/99: “...üzere düşen ancak tebliḡdir...”

¹³⁵⁰ yine meʿāl birdür (K): yaʿnī saña andan ne var yaʿnī ḫabūl itmedüklerinden saña zarar yoḡdur dimekdür yine meʿāl birdür (HP), (HM)

¹³⁵¹ ḫabūl itmeyeceklerin (K), (HP): - (HM)

¹³⁵² düşmiş (K), (HP): düşmiş görürsin (HM)

¹³⁵³ göresin (K), (HP): görürsin (HM)

¹³⁵⁴ olacaḡın (K): olacaḡı ḫālini (HP), (HM)

eyleyem. (324^b) *Velâkin* ol hâlde aña melâmet ile derûnında olan cerâhati hıraş idüp tuz saçmağı mürüvvet görmedüm muhaşşal azarlayup tevbîh ü cefâ ile hâtırın yıkup yâresi üzre yâre urmağı revâ görmedüm. *Harâşiden* tırmalamakdur. Ba‘z-ı nüsağda *be-nâhün-ı melâmet vâki‘* dür. *Nemek pâşiden* tuz saçmakdur. *بادل خود گفتم* Kendü gönlüme tesliyet ü i‘tizâr idüp didüm ki. Meşnevi:

حریف سقله در پایان مستی

نیندیشد ز روز تکدستی

Denî vü dūn ve sefîh ü mecnūn olan herîf gâyet mestlikde teng-destlik gününü fikr ü endîşe itmezdür hemân dem bu demdür deyü her nesi var ise meclisde itlâf ider. *Sifle* sinūn kesri ve zammı ile bu mağalde sefîh ü nādān dimekdür bağîl ü nâkes ile tefsîr idenler bilmemişdür. *Harîf-i sifle* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyenler gâlağ itmişdür. *Mesti‘*de yâ maşdariyyedür *pâyân-ı mesti‘* kemâl mertebe mestlikden ve gâyet serhōşlığında dimekdür sekrinūn âhîrinde diyen murâda vârid olmamış¹³⁵⁵ (Redd-i Sürûrî).

درخت اندر بهاران بر فاشند

زمستان لاجرم بی برگ ماند

Dırağt yaz ve bahâr faşillarında mîvesini silker lâ-cerem kış zemânında yapraqsuz qalur pârsâ-zâde daği mâl ü ni‘ meti var iken döküp saçup şöyle isrâf itdi ki soñra bir hâbbesi qalmayup müflis ü bî-berk ve bî-nevâ ve tağşîl-i nevâle ve cerr ü su’âle muhtâc bir gedâ oldı dimekdür. *Dırağt* mübtedâdur *feşâned* haberdür *mâned* ũn fâ‘ ili daği *dırağt*’dur. *Bahârân* hilâf-ı kıyâs üzre elifle nūnla cem‘ olmuşdur bir fetğ-i muvağğade ile mîvedür. *Feşâned* silker ve döker saçar dimekdür. *Zemistân* kışdur. *Lâ-cerem* bî-iştibâh dimekdür. *Berg* yaprağdur. Ba‘z-ı nüsağda *dırağt ender hazânhâ vâki‘* dür zâhirdür.

¹³⁵⁵ vârid olmamış (K): vaşıl olmamış (HP), (HM)

ḤİKĀYET: پادشاهی پسرى را باديب داد و گفت تربيتش چنان کن که يکى از فرزندان خود

Bir pādiṣāh oğlını ḥāceye virüp didi ki kendü oğullarıñdan biri gibi terbiyet eyle. Ba‘z-ı nüsaḥda (325^a) *ve goft īn ferzend-i tust ziyāde vāqi‘* olmuştur ya‘nī bu senüñ oğluñdur aña göre muḳayyed olup evlāduñdan biri gibi terbiyet eyle. *Edīb* müeddeb ma‘nāsınadır mu‘allim ü üstād ve ḥāce dimekdir.

پرسيدى برو سالى برو سعى کرد و بجايى نرسيدى Mu‘allim aña bir yıl sa‘y ü iḳdām idüp ta‘līmde taḳṣīr itmedi lākin ṣehzāde ḥiçbir nesne ḥāşıl idemedi.

فرزندان ادیب در فضل و بلاغت منتهی شدند Mu‘allimüñ kendü oğulları faẓl ü belāğatda kāmil ü mütehā oldılar.

پادشاه ملک دانشمندانرا مواخذة و عتاب کرد و گفت وعده را خلاف کردی و شرط وفا بجا نیاوردی Pādiṣāh mu‘allime mu‘āḥaze ve ‘itāb idüp eyitdi: senüñle olan va‘deye ḥilāf etdüñ ve şart-ı vefāyı yerine getürmedüñ ya‘nī kendü oğluñ gibi sa‘y ü ihtimām idecek olmuştur idüñ ve senden öyle tevaḳḳu‘ itmiş idüm ki kendü oğullarıñ her biri ehl-i kemāl olup benüm oğlum nesne ḥāşıl itmedüğinden ma‘lūm oldu ki ḥüsn-i ta‘līmde taḳṣīr idüp cüll-i himmetüñ kendü evlāduña şarf itmişsin.

گفت ای ملک تربیت یکسانست ولیکن استعداد مختلف Mu‘allim cevāb virüp didi ki ey pādiṣāh terbiyet yeksāndur velākin merātib-i isti‘dād mütefāvit ü muḥtelifdür herkes isti‘dādına göre ḥiṣṣedar olur ya‘nī ben ta‘līmde taḳṣīr itmeyüp senüñ ferzendeñe daḥi kendü oğullarum gibi muḳayyed olup sa‘y ü iḳdām ve terbiyetinde cidd ü ihtimām eyledüm lākin anuñ ḥadd-i zātında isti‘dādı olmaduğı sebebden ḳābil-i feyz olmadı. *Ḳıṭ‘a: همه سنگ آید همى* Egerçi sīm ü zer taşdan ḥāşıl olur *hemī āyed* taḳdīrindedür zarūret-i vezniçün taḳdīm ü te’ḥīr vāqi‘ olmuştur.

از همه سنگى نیاید زر و سیم Lākin her taşdan sīm ü zer peydā olmazdur. Sīm ü zer taşdan ḥāşıl olmaz belki toprakdan çıkar diyenlere taşuñ daḥi aşlı toprakdur ve mükevvenāt-ı süfliyyenüñ cümlesi ḥākīdür (325^b) deyü cevāb virilür. Sīm ü zer çıkan yer ḥurde taşdan ḥālī olmaz deyü tevcihe ḥācet yoḳdur (Redd-i Sūdī). İkinci mısrā‘ da olan *zerr* lafzı zarūret-i vezniçün müşeddeddür muḥaṣṣal egerçi ma‘ārif ü kemālāt nev‘-i insānda olur ammā her insānda olmaz.

بر همه عالم همی تابد سهیل

جایی انبان میکند جایی ادیم

Süheyl yıldızı her yerinde¹³⁵⁶ pertev şalar ammâ bir maddeyi meşin ve bir maddeyi sahtiyân eyler. *Süheyl* bir kevkebdür ki vilâyet-i Yemende tâli^c ü tâbân olup küre-i ârzûñ cemi^c-i aqtârında lâmi^c ve nümâyân degüldür elvâna müte^c allıķ olan ba^c z-ı te^c şîrât mecâzen aña isnâd olup meşelâ isti^c dâdı olan ba^c z-ı mevâdde humret levnini virmek bi-irâdetullâh anuñ te^c şîri ve haşşasıdur dimişler muhaşşal süheylüñ te^c şîri elvânda olup her şey^e isti^c dâdına göre reng virür ammâ zâtında ka^c â te^c şîri ve medhali yokdur bu sebebdendür ki cülûduñ kimi sahtiyân ve kimi meşin olur dimekdür ve *ber-heme* ^c *âlem hemî tâbed* didügi mübâlağa ve iddi^c âya maħmûldür zîrâ necm-i mezbûr arz-ı Yemen ü Hicâzdan ğayrı yerde mer^c î degüldür deyü taħķîķ itmişler ve ba^c z-ı muħaķķıklar dimişler ki muṭlaķâ cülûd ü pûst kısmını maħâllinde ya^c nî menâbitinde terbiyet itmekde bi-irâdetullâh envâr-ı süheylüñ bi'l-hâşşa te^c şîri olup belki ^c âlem-i süflînüñ icrâsından her cüz^e te^c şîri vâşıl ü şâmildür her mekânda mer^c î ve maħsûs olmaduğı âlet-i ru^c yetüñ kuşurı ve sâ^c ir mevâni^c ve hicâbiyyenüñ zuhûrı sebebi iledür. Ma^c a-zâlık ba^c z-ı cülûdı münbitinde bir vechle terbiyet ider ki meşin olur ve ba^c zına bir gûne feyz baħş olur ki edîm olur. Pes bu hâlet maħzâ mevâddüñ merâtib-i isti^c dâdı¹³⁵⁷ mütefâvit ve muḥtelif olup her cild edîm olmağa şâliħ olmaduğıçündür. Ma^c lûm oldu ki ^c umûm feyz-i ^c umûm kabûli müstelzim degül imiş dimek olur feyyâzda buhl yokdur didüklerinden daħi hemîn bu ma^c nâ murâddur. *Câyî enbân mî koned (326^a) câyî edîm* kelâmı bu taħķîķe ziyâde mülâyimdür bu beytden daħi zâhir olan budur:

باد یمانی زسهیل نسیم

1358 ساخته کیمخت زمین را ادیم

¹³⁵⁶ yerinde (K): yere (HP), (HM)

¹³⁵⁷ merâtib-i isti^c dâdı (K), (HP): merâtib ü isti^c dâdı (HM)

¹³⁵⁸ “Yemen Süheyl yıldızının rüzgârı latiftir; zeminindeki (o yerdeki) ham deri ise tabaklanmış (değerli) deridir.”

Edīm sahtiyāndur. *Enbān* tağarcuğdur bu maḥalde meşin murāddur. *Kīmuḥt* mīmūñ zammı ile ḥām deridür *zemīn*'e izāfetledür ve bu taḥkīk üzre mübālağa ve iddi'āya maḥmūl olmayup beyān-ı vāqı' olur. فتدبر *Mī koned* lafzını *mī şevved* ma' nāsına ḥaml eyleyen bu ma' nālardan ğāfil imiş.

ḤİKĀYET:

یکی را شنیدم از پیران مرتبی که مریدیرا می گفت چندانکه تعلق خاطر آدمی زاد پروزیست اگر پروزی ده بودی بمقام از ملائکه برگذشتی

Ḥazret-i şeyḫ buyurur ki ṭālibleri tertīb ü irşād maḥāmında olan pīrān-ı ṭarīkatuñ birinden işitdüm ki bir mürīdine dir idi ki: ādem oğlunuñ erzāka olan ta' alluğ-i ḥātırı rezzāk-ı 'ale'l-ıtlāk cenābına olup tevekkül üzre olsa maḥāmı ve mertebesı ve Ḥaḫ te'ālāya ḫurb ü menzileti melā'ikeden yukarı olur idi. *Rūzī* yā-yı aşlī ile rızq ma' nāsınadır *rūzī-dih* vaşf-ı tekībīdür rızq virici dimekdür. *Ḳıṭ'* a:

فراموشت نکرد ایزد دران حال

که بودی نطفه مدفون و مدهوش

Ana raḥminde medfūn u medhūş ve bī-cān ü bī-hūş bir nuṭfe olup tedbīr-i taşarrufa ḳādir degül iken Ḥaḫ te'ālā¹³⁵⁹ seni unutmadı vüçüda getürüp ḳayduñ gördi. *İyzi* lafza-i celāl gibi Ḥaḫ te'ālā ḥazretinüñ 'ilm-i ḥaşıdur tañrı dimekdür ki rābıṭadur. *Nuṭfe-i medfūn* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *Nuṭfe* ana raḥmine düşen menīdür ki ḥālden ḥāle munḳalib olup veled andan vüçüda gelür. *Medhūş* lā-ya' ḳıl dimekdür.

روانت داد و طبع و عقل و ادراک

جمال و نطق و رای و فکرت و هوش

Ol ḥalde saña can virdi ve ṭabī'at ve 'aql ü idrāk virdi ve ḥüsn ü cemāl ve nuṭḫ ü re'y ve fikr ü hūş virdi. *Revān* insaña maḥşūş olan cāndur ki rūḥ-i mücerred ve nefsi nāṭıka ta' bīr iderler yā ḥiṭāb içündür ḳuvā-yi ḥayvāniyyenüñ melāikine rūḥ-i ḥayvānī (326^b) itlāk olunduğı gibi bedende 'āmil ü mutaşarrıf olan ḳuvānuñ mebd'e'ine daḫi *tab'* itlāk olunur. Ba' zılar *tab'* dan murād şol ḥulḳdur ki insān anuñ üzerine mecbül

¹³⁵⁹ Ḥaḫ te'ālā (K), (HP): te'ālā (HM)

olmuşdur deyü taḥkīk eylemiş. *Fikret*'ün tāsı ḳudret tāsı gibi nefs-i kelimededen olmaḳ zāhirdür 'alāmet-i naḳl olup¹³⁶⁰ nefs-i kelimededen diyenleri redd eyleyen kimsenün¹³⁶¹ kelamı merdūddur zīrā 'alāmet-i naḳl olan *tā* ki vaşf-ı 'āmmadan ismiyyete naḳl olınan¹³⁶² kelimeye dāḥil olur bu maḥalle mesāsı yoḳdur (Redd-i Sūdī). Ba'z-ı şurrāḥ *hūş* bu maḥalde 'aḳl veya rūḥ ma'nāsınadır demiş ammā *hūş* 'aḳluñ verāsında bir ḥālet olduḡın Kemāl Pāşāzāde merḥūm *Daḳāyīku'l-Ḥaḳāyīk*'da beyān itmişdür ḥāşılı temyiz dimekdür. 'Aḳl, ḥulḳī vü cībillīdür ammā hūş kesble mütezāyid olur ve bu elfāzuñ her birinde bir ma'nā-yı ḥāş mülāḥaza itmek mümkündür ki tekrār olmaya (Redd-i Seydī 'Alīzāde). *ده انگشتت مرتب کرد بردست* Elūnde on barmaḳ tertīb eyledi.

دو بازویت مرتب ساخت بردوش Omuzuñ üzerinde iki bāzū terkīb eyledi. *Engüştet* ve *bāzūyet*'de olan tā-i ḥiṭāblar *dest*'e ve *dūş*'e müte'allik olmaḳ zāhirdür.

کنون پنداری ای ناچیز همت

که خواهی کردنت روزی فراموش

Pes saña bu deñlü iḥsān itmişken böyle mi ḳān idersin ey himmetsüz ki şimdi senün rızḳını ferāmūş eyleye. *Nā-ḳiz himmet* himmetsüz ya'nī himmetden ḥiḳ nesnesi yoḳ dimekdür. *Rūzī* rızḳ ma'nāsına olmaḳ zāhirdür. *Ferāmūş ḥāhed kerdēn rūziyet* taḳdīrindedür. Bunı daḥi cā'iz görmişler ki yā vaḥdet için olup *rūz* gün ma'nāsına ola ya'nī böyle mi ḳān idersin ki bir gün seni ferāmūş eyleye demek olur ḥafī olmaya ki rızḳ ma'nāsına olan *rūzī*'deki yā daḥi aşılda nisbet içündür *rūz*'a mensūb olmaḳ i' tibāryladur nefs-i kelimededen ḳān idenler aşlın bilmemişlerdür.

HİKĀYET: *اعرابی را دیدم که پسر خود را می گفت* Bir 'arabī gördüm ki kendü oḡlına naşīḥat idüp dir idi. *ای پسر من* Ey oḡlancuḡum. (327^a) *إنك مسؤول يوم القيامة ما ذا اكتسبت*

Taḥkīk ḳıyāmet güninde sen *mā zā ektesebte* deyü su'al olınsın ya'nī dünyāda ḥaḳḳa lāyık ne kesb etdün āḥirete ne maḳūle 'amel-i şāliḥ ile geldün deyü su'al olınsın. *A'rābī* bir 'arab dimekdür. *Būneyye* ibnün taşḡiridür. Taşḡir bu maḥalde şefḳat ü maḥabbet içündür taḥḳīr için degüldür āḥirine yā-i mütekellim ilḥāḳ

¹³⁶⁰ naḳl olup (K): naḳl tıttup (HP), (HM)

¹³⁶¹ redd eyleyen kimsenün (K), (HP): redd idenün (HM)

¹³⁶² naḳl olınan (K), (HP): naḳl olan (HM)

olunmuşdur. *ولا يقال بمن انتسبت* Kime intisābuñ vardur ve kimüñ oğlının deyü mes'ul olmazsın ya'ni āhiretde senüñ şeref-i nesebüñden şormazlar şalāh-ı 'amelüñden sorarlar murād hayr u şerden ne işledüñ deyü ta'bir idenler maqāma mülāyim tefsir itmemişler. *فتدبر*

يعنى ترا خواهند پرسیدن که هنرت چیست و نگویند که پدرت کیست Ya'ni saña hünerüñ ve 'amel-i şālihüñ nedür deyü şorsalar gerekdür pederüñ kimdür dimezlerdür nitelim Haq te'ala Kur'an-ı 'azimde buyurur: *فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ* ¹³⁶³ Kıt'a:

جامه كعبه را که می بوسند Cāme'-i Ka'beyi ¹³⁶⁴ halk-ı 'ālem öpüp ta'zīm ü ihtirām iderler. Ba'z-ı nūsaḥda *mī pūşend* bā-i 'acemī ile ve sīn-i mu'ceme ile vāki'dür bu taqdirce *cāme'-i Ka'be* izāfetle olmayup *ān cāme' ki Ka'be-rā mī pūşend* taqdirinde olur ya'ni şol bir cāmeyi ki Ka'be örterler demek olur evvelki nūsaḥda eşer ve aẓherdür. *او نه از کرم پیله نامی شد* Ol ḥarir cāmenüñ mu'azzez ve nāmdār olduğı ipek kurdından ḥaşıl olduğıçün degüldür zīrā eger ol cāmeye ta'zīm itdükleri aşı ipek kurdı olduğıçün olaydı ipek kurdınuñ kendüye daḥi iclāl ü ta'zīm iderler idi ma'lūm oldu ki nazār ü i'tibār aşıla degül imiş. *Ū zamiri cāme'*ye rāci'dür. *Kirm* kurdur *pīle* ibrisimdür. *Kirm-i pīle* ipek kurdı dimekdür 'arabīde dūdū'l-ḳazz ta'bir olunur Türkide ol kurdan çıkan ipege gügöl dirler iki kāf bile 'acemīdür. *Nāmi'*de yā nisbet içündür nāmdār dimekdür Türkide adlu şanlı ta'bir olunur yā-yi maşdariyyedür diyenler ḡalaṭ itmişdür. *Nāmi'* nümüden ism-i fā'ildür diyenler ḥaṭā itmişdür (Redd-i Şem'ī, Seydī 'Alizāde).

باعزیزی نشست روزی چند

لاجرم همچو او کرامی شد

(327^b) Belki sebebi budur ki birkaç gün bir 'aziz ü muḥterem kimse ile hem-nişin olmağla lā-cerem ol 'aziz gibi bu daḥi kirāmī ve mu'azzez oldu. '*Aziz*'den murād Beytullāh-i 'azimdür ki aña muḳārenet ve izāfetle Ka'be örtüsü deyü 'izzetlü ve

¹³⁶³ Kur'an-ı Kerim, Müminün 23/101: "Sura üflendiği zaman, o gün, aralarındaki soy yakınlığı fayda vermez..."

¹³⁶⁴ cāme-i Ka'beyi (K), (HP): ya'ni cāme-i Ka'beyi (HM)

hürmetlü olmuşdur. کمال همنشین در من اثر کرد ¹³⁶⁵ maẓmūnıdır. Girāmi kâf-ı ‘acemîniñ kesri ile ve yâ-i aşliyye ile mu‘azzez ü muhterem ve vâcibü’r-ri‘âye dimekdür yâ nisbet içündür diyen bîhûde söylemişdür.

HİKÂYET: در تصانیف حکما آورده اند که کژدم را ولادت معهوده نیست چنان که دیگر حیوانات را

Hükemānuñ kitāblarında getürmişlerdür ki ‘aķrebüñ tevellüdi sâ’ir hayvānāt yolundan degüldür. Teṣānif-i hukemā izāfetle olmaķ zāhirdür fānuñ sükūniyla tutup hukemā der-teṣānif āverdeend taķdīrindedür diyenler zāhirden ‘udül itmişdür. Kejdüm kâf-ı ‘arabî ve zâ-i fārisî ile ‘aķrebdür. Vilādet-i ma‘hūde terkib-i tavṣifîdür izāfet-i beyāniyye diyenler ğalaṭ itmişdür. Vilādet-i ma‘hūdeleri yoķdur dimek sâ’ir hayvānāt gibi anası ķarnından ṭarīķ-i ma‘hūd ile çıķmaz dimekdür. Ba‘z-ı şurrāh zīrā her birine bir müddet ta‘yīn olunmuşdur ammā ‘aķrebde yoķdur dimiş öyle degüldür zīrā ‘aķrebüñ ol hāletle çıķduğı yine müddetle olmağa māni‘ degüldür nihāyet zemānı geldükde bu ṭarīķle çıķar dimekdür (Redd-i Şem‘î). فندبّر

بلکه احشای مادر را بخورند و شکمش را بدرند و برون آیند و راه صحرا گیرند Belki vilādetleri bu ṭarīķledür ki analarınıñ yüreklerin yerler ve ķarnın¹³⁶⁶ yırtup ṭaşra çıķup ṣaħrāya ṭağılurlar giderler¹³⁶⁷. Aḥṣā cem‘-i ḥaṣā’dur ķalb ve yürek ma‘nāsınadır. Sikem ķarındur. Kejdüm ism-i cins olup ma‘nā-yı cem‘iyyet i‘tibār olunmağla vārid olan ef‘āl-i ṣiyāğ¹³⁶⁸-i cem‘ ile īrād olunmuşdur cem‘ ṣīğası īrād olundı zīrā bir ķarından bir kaçı çıķar diyen taķṣīr eylemiş (Redd-i Sūdī).

Aķreb ḥānesinde ve kejdüm yuvasında olan deriler anuñ eşeridür. باری این نکته را بخدمت بزرگی همی گفتم (328^a) Ḥazret-i şeyḫ eydür¹³⁶⁹: bir kerre bu nükteyi ya‘nî ‘aķrebüñ vilādeti bu vechle olduğunu ‘azīzlerden birine söyledüm. Ol گفت دل من بصدق این حدیث کواهی می دهد Ol ‘azīz eyitdi: benüm ķalbüm

¹³⁶⁵ “Arkadaşımın güzellikleri bana da aksetti”

¹³⁶⁶ Ķarnın (K), (HP): ķarınların (HM)

¹³⁶⁷ Giderler (K), (HP): gider (HM)

¹³⁶⁸ ṣiyāğ(K), (HP): ṣīğa (HM)

¹³⁶⁹ eydür (K), (HP): eydür ki (HM)

bu kelāmuñ şıdkına şehādet eyler *و جز چنین نشاید بود* ve bundan ğayrı olmak lāyık degüldür.

که در حالت خردی بامادر و پدر چنین معامله کردند لاجرم در بزرگی چنین مقبول آیند و محبوب

Zirā ki hālet-i şığarlarında peder ü māderlerine bu vechle mu‘āmele itdükleriçün lā-cerem büyüdüklerinde halk nazarında böyle maqbūl ü maḥbūb oldılar. Hafī degüldür ki *peder* zikri istiṭrādīdür ve bu kelām tahakküm ve istihzāya maḥmūldür. Kıt‘a:

پسریرا پدر وصیت کرد

گای جوانمرد یاد گیر این پند

Bir oğlana pederi vaşiyet idüp eyitdi ki: ey cüvānmerd bu pend ü naşīhatümi unutma ḥaṭıruñda tut. *Cüvānmerd*’ün Türkisi er yigit dimekdür ‘örfen saḥī ve ehl-i kerem olanlara ıtlāk olunur. Ol naşīhat budur ki zikr olunur. *هر که بااصل خود وفا نکند*

Bir kimse ki kendü aşlına vefā itmeye ya‘nī peder ü māderine ri‘āyet itmeyüp ‘uqūḳ eyleye. *Ol kimse halk içinde sevgilü ve maqbūl ü devletmend olmaz ya‘nī devlet ü sa‘ādet yüzini görmez. Düst-rüy* maḥbūb yüzli ya‘nī her kimse anı kendüye dost tutar ve hiçbir ferd andan kemlik ihtimālin virmez dimekdür maqbūl ü muḥterem ma‘nāsı murāddur. *Düst-rüy* zikri bu beytde vāḳi‘ olmuşdur.

Beyt:

مترس از دشمنی کو دوست خوبست

حذر از دشمنی کو دوست روی است

Düst-rüy’ün ḥilāfı düşmen-rüydür ya‘nī her gören andan ḥazer idüp zarar tevaḳḳu‘ eyler dimekdür. *Devletmend* devletlü dimekdür *mend* edāt-ı tavşīfdür şol vaşf ki ‘ārız ü kesbī ola *end* ālet-i tavşīf *mend* lafzıdır devletmend ve derdmend gibi nitekim ḥulḳī ve cibillī olan vaşfda ālet-i tavşīf elifdür bīnā gibi ḥaḳīḳatde bu ikisinüñ farkı zürmend ile tuvānāda zāhirdür ki tuvān ḥulḳī ve cibillī olan gücdür zür kesble idmānla¹³⁷⁰ ḥāşıl olan gücdür bu sebebden tuvānmend ve zürā dimek (328^b) şaḥīḥ olmazdur. Pes *düst-rüy-i devletmend* ikisi bile vaşf-ı terkībī degüldür öyle zann idenler ğalaṭ itmişlerdür (Redd-i Sürürī, Seydī ‘ Alīzāde, Sūdī).

¹³⁷⁰ idmānla (K), (HP): - (HM)

Laṭīfe: *کژدم را گفتند چرا بزمستان بیرون نمی آیی* Aḳrebe didiler ki niçün kış zemānında taşra çıkmazsın görünmezsin¹³⁷¹. *گفت بتابستانم چه حرمتست تا بزمستان نیز بیایم*. Aḳreb cevāb virüp eyitdi ki: yaz güninde ne hürmet ve izzetüm vardır ki kış güninde daḥi gelem maḳşūd ḥār ü ḥaḳīr ve vācibü'l-ḳatlı olup her yerde ki görünse elbette ḳatline sa'y itdüklerin beyān ü i'lāmdur.

ḤİKĀYET: *مدت حمل پسر آمد فقیره درویشی حامله بود* Bir faḳīrūn ḥātūnı ḥāmile idi.

Müddet-i ḥamli temām olup vaż'-ı ḥaml zemānı geldi. *Fakīre* bu maḥalde zevce dimekdür Türkīde daḥi taḥrīf idüp zevceye faḳre dirler. Ḥafī olmaya ki ḥāmil ile ḥāmilenün hiç farkı yoḳdur ehl-i lügāt daḥi fark beyān itmemişdür vāşıl-ı te'nīşdür nihāyet nisāya maḥşūş olan evşāfda iltibās olundığıçün tezkīr ü te'nīş ikisi bile cā'izdür ḥā'iz ü ḥā'ize ve ḥāmil ü ḥāmile gibi ba'zılar böyle taḥḳīḳ itmişlerdür ki ḳaçan ḥudūş murād olsa meşelā bi'l-fi'l ḥayzi ve ḥāmil içinde olsa ḥā'ize vü ḥāmile denilür şübūt murād olup ya'nī anuñ şānındandır demek maḳşūd olsa ḥā'iz ü ḥāmil denilür ba'zılar bu ḳā'ideye i'tirāz itmişler ki ba'z-ı mevāzı'da ḥāl-i ḥudūşda daḥi tezkīr ile vārid olmuşdur. Meşelā bir ḥadīş-i şerīfde Ḥazret-i 'Ā'īşe şiddīḳa raḳıyallāhu te'ālā 'anhā ve ḥālet-i ḥayzında ḥudūş-i ḥayzını beyān idüp ve ana ḥā'iz buyurmuşdur¹³⁷² cevāb bu vechle virmişler ki bu ḳā'idenuñ ma'nāsını böyle dimekdür ki te'nīş bi'l-fi'l ol vaşf-ı mevcūd olduğu maḥalde maḥşūş olup tezkīr-i şābite ve ḥādīse-i 'āmmdur dimekdür bu taḳdīrce bu maḥalde te'nīş ile irād itmekde ḳaṭ'ā ḡubar ḳalmaz *فتدبر* Ḥadīş-i mezbūr Buḥārīde: ¹³⁷³ *إِذَا صَلَّى إِلَى فِرَاشٍ فِيهِ حَائِضٌ* bābında mezkūrdur. (329^a) *و درویش را در همه عمر فرزند نیامده بود* Ol faḳīrūn cemī'-i 'ömrinde oḒlı olmamış idi.

گفت اگر خدای عز و جل مرا پسری دهد جز این خرقة که پوشیده ام هرچه ملک منست ایثار و بذل درویشان کنم

Nezr idüp didi ki eger Ḥaḳ te'āla baña erkek oḒul virürse bu giydüğüm ḥırḳadan ḡayrı cemī'-i māmereküm dervīşāna ve faḳīrāna bezl ü iṣār ideyüm. *Milk* mīmūn

¹³⁷¹ Aḳrebe didiler ki niçün kış zemānında taşra çıkmazsın görünmezsin (K), (HP): -(HM)

¹³⁷² buyurmuşdur (K), (HP): dimişdür (HM)

¹³⁷³ "Hayızlı kadının bulunduğu yatağa doğru namaz kılmak"

kesriyledür. *İttifāken ḥātūnı* اتفاقاً زنش پسری آورد شادمانی کرد و سفره یاران بموجب شرط بنهاد. erkek oğlan çoğurdu dervīş mesrūr olup itdüğü şart ü nezr muḳtezāsınca yārān ü dervīşāna sofra ve ni‘ met çekdi ve ziyāfet eyledi. *Ṣādmānī* yāsı maşdariyyedür.

Ḥazret-i *پس از چند سال از سفر شام باز آمدم بمحله آن درویش گذر کردم و از کیفیت حالش پرسیدم* şeyḫ eydür: birkaç yıldan şoñra yine Şām-ı Şerīfden gelüp ol dervīşüñ maḥallesine uğradum ve dervīşüñ keyfiyet-i aḥvālinden su‘āl eyledüm.

گفتند بزندان قاضی و شحنة درست Didiler ki ḥālen ḳāḍīnuñ ve şubaşīnuñ ḥabsindedür.

چيست Sebeb nedür didüm.

گفتند پسرش خمر خورده است و عریبه کرده و خون یکی ریخته و از شهر کریخته Didiler ki oğlı şarāb içüp ğavġa itdi ve bir kimseyi ḳatlı idüp şehirden ḳaçdı gitdi.

پدر را بعلت آن گرفته اند و سلسله در کردن و بندگران برپای نهاده اند Bu sebebden babasını ḫutup boynına zencīr ve ayaġına ağır bend ḳoyup ḥabs itmīşlerdür. Ba‘z-ı nūsāḥda *gerden* yerine *nāy vāḳī*‘dür boġaz ma‘nāsınadır *der-pāy* lafzına muvāfiḳ olur.

گفتم این بلرا او بحاجت خواسته است از خدای عز و جل Ben didüm ki ol dervīş bu belāyı Ḥaḳ te‘ālā ḫazretinden du‘ā idüp istemişdür. Ḥaḳḳā ki ¹³⁷⁴ عسی ان تحبوا شینئا وهو شر لكم *maẓmūnına* ‘ālem olan dūnyā umūrına bir nesneyi ‘azīmet ile ḫaleb itmek cehl-i maḥẓ olup hemān rızā-yı ḫaḳḳa teslīm ve tefvīzden ġayre çāre yoḳdur. Ḳıṭ‘a:

زنان بار دار ای مرد هشیار

(329^b) اگر وقت ولادت مار زاینند

Ey merd-i ‘āḳil ü huşyār ma‘lūmuñ olsun ki ḫāmīle olan ‘avratlar eger vilādet vaḳtinde yılan çoġuralar.

ازان بهتر بنزدیک خردمند

که فرزندان ناهموار زاینند

‘Āḳil ü ḫıredmend naẓarında nā-hemvār ve bedbaḫt ü şaḳī ferzendeler çoġurmaḳdan eyüdüdür. Zīrā yılanı beslemekde ve terbiye itmekde zaḫmet ü meşāḳḳat çekmezler belki hemān çoġduġı gibi helāk iderler gider ammā ferzendüñ āḫiri ve ‘āḳıbeti nice olacağını bilmeyüp terbiyetde dūnyanuñ zaḫmet ü meşāḳḳatin çekerler şoñra peder ü

¹³⁷⁴ Kur‘ān-ı Kerīm, Bakara 2/216 “İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizdir..”

māderine ‘uḫūḫ itdüğünden ğayrı ḥalkā bile vücūdı zarar-ı maḥz¹³⁷⁵ olur çok kimseye nekbeti sirāyet eyler. *Zenān-i bārdār* yüklü ‘avratlar dimekdür şıfat ü mevşūfdur izāfet-i beyāniyye diyenler ğalaṭ itmişdür (Redd-i Sūdī, Sūrūrī). Ḥafī olmaya ki şıfatla mevşūf meyānında ifrād ve cem‘ de muṭābaḳat ri‘āyeti terākib-i ‘arabiden ğayride şart degüldür aña binā’ en *bārdār* lafzı *zenān*’a şıfat olmuştur. Ba‘z-ı şurrāḥ Türkide daḫi yüklü ‘avratlar dirler demiş lākin yüklü ‘avratlar ol ḳabilden eydüğü zāhir ü müte‘ayyin degüldür. Zīrā cā’izdür ki edāt-ı cem‘ olanlar lafzı yüklü ‘avrat ‘ibāretinüñ mecmū‘ına lāḫiḳ ola yalnız ‘avrata lāḫiḳ olmaya (Redd-i Sūrūrī). فتدبر

Ba‘z-ı şurrāḥ ki zārūret-i vezniçün ifrādıyla ĩrād olundu demiş zāhir murādı muṭābaḳat vācib olmayup cem‘ ve ifrād ikisi bile cā’iz iken cānib-i ifrādı iḫtiyār itmege vech beyān itmekdür anı redd eyleyen murādına vāşıl olmamışdır. *Huşyār* terkīb-i mezcī ḳabīlindendür vaşf-ı terkībī diyenler ğalaṭ itmişdür (Redd-i Sūdī). *Nā-hemvār* muvāfiḳ degül dimekdür bed-ḥāl ü bed-sīret ma‘nāsı murāddur.

HİKĀYET: *طفل بودم بزرگی را پرسیدم از بلوغ* Hāzret-i şeyḫ eydür bir zamānda ki henüz şaġir ü nā-bāliġ idüm bir ‘azīze bülüğüñ ‘alāmetlerinden ve nişānlarından şordum.

گفت درکتب مسطورست که سه نشان دارد یکی پانزده سالگی Ol ‘azīz eyitdi: kitāblarda yazduḳları (330^a) üzre üç nişānı vardır biri budur ki on beş yaşında olmaḳ¹³⁷⁶

و سوم موی زهار ve ikincisi iḫtilām olmaḳ *و دوم احتلام* üçüncü ‘alāmet budur ki ḳasıḳda ḳıl bite. *Pānzdeh sālegī* on beş yaşluluk dimekdür. *Sālegī*’de yā maşdariyyedür aşlı sālegī’dür kāf-ı ‘acemīyle bendegī lafzında olan gibi hā-i resmīden bedel olup yā-yı maşdariyye tevessül içündür pes -gī lafzı ma‘nā-yı maşdariyyet ifāde ider diyenlerün kelāmında müsāmaḫa vardır ammā yañlış degüldür. *Zehār* zā-i mu‘ceme ile ḳasıḳ dimekdür. Ba‘z-ı nüsaḫda *mestūr-kütüb āmedeest* vāḳidür *der* lafzı mezkūr degüldür. Bu taḳdīrce *mestūr kütüb*’e muzāf olup ism-i mef’ülün mef’ülün-fīhe izāfeti ḳabīlinden olur. Ba‘z-ı şurrāḥ ism-i mef’ül ḳā’im-i maḳām-ı fā’iline muzāfdur aşlı *kütüb-i mestūre*’dür demiş terzīḳ söylemiş (Redd-i Sūdī). Zīrā ḥadd-i zātında mestūr

¹³⁷⁵ zarar-ı maḥz (K), (HP): maḥz-ı zarar (HM)

¹³⁷⁶ on beş yaşında olmaḳ (K), (HP): on beş yaşında olmaḳ gerek (HM)

olan kütüb degüldür belki kütübde olan mesâ'ildür ve aşlı *kütüb-i meşûre* olıcağ mevşûfuñ şıfata izâfeti kabîlinden olur mef'ülün kı'ım-i maqâm-ı fâ'iline izâfetinden olmaz. فتأمل

اما در حقیقت یک نشان دارد Ammā haqîqatde hemân bir nişanı vardır.

آنکه در بند رضای حق عز و جل بیش از آن باشد که در بند حظ نفس Ol bir nişan budur ki kendü hazz-ı nefsi kaydında olmağdan rızâ-yı haq kaydında olmağdan ziyâde ola ya' nî rızâ-yı haq kendü hevâ-yı nefsinden taqdim eyleye huzûz-ı nefsanıyyeden ol nesne ki rızâ-yı ilâhiyye muhâlif ola anı terk itmekdür.

هر که در و این صفت موجود نیست محققان بالغ شمارندش Her kimsede bu şıfat olmaya muhaqqıqlar anı bâliğ 'add itmezler farazâ yüz yaşında dağı olursa pîr-i nâ-bâliğ dirler. Kıt' a:

بصورت آدمی شد قطره آب

که چل روزش قرار اندر رحم ماند

Bir kaçre âb ya' nî menî ve nuḫfe ki kırk gün ana raḥminde qalur âdem şüretinde olur. *Ki* şıfatla mevşûf mâbeyninde râbıta olmağ zâhirdür ḥarf-i ta' lîl olmağ dağı câ'izdür ya' nî kırk gün ana raḥminde olduğıün âdem şekline girdi ta' lîle kaçır iden taqşîr itmişdür (Redd-i Südi). (330^b) *Rahim* ana raḥminde veled yatacağ mevzi' dür¹³⁷⁷. *Cil çihilden* muhaffefdür zamir-i şîn *kaçre-i âb*'a râci' dür haqîqatde *kaçar*'a muttaşıldur *kaçareş* taqdirindedür. اگر چل ساله را عقل و ادب نیست Eger kırk yaşında adamuñ 'aqlı ve edebi olmaya *بتحقیقش نشاید آدمی خواند* inde't-taḥkîk aña âdem dimege lâyıq degüldür muhaqqıqlar aña insân dimezler nitekim ḥadış-i şerîfde vârid olmuşdur bir kimse ki kırk yaşın tecâvüz eyleye ve ḥayrı şerrine gâlib olmaya ol kimse cehennemde yerin ḥâzır etsün. Diğer: *جو انردی و لطفست آدمیت* Âdemîlik ve insaniyyet didikleri cüvânmerdliğden ya' nî cüd ü seḥâdan ve luḫfdan 'ibâretdür. *Cüvânmerdi* muqaddem ḥaber ve *âdemıyyet* mu'ahḥar mübtedâdur. همین نقش هیولانی میندار Âdemîliği ancağ bu naqş-ı heyülânî ve şüret-i insânî zann eyleme. Ba'z-ı nüsaḥda *cüvânmerdi vü luḫf-ı*

¹³⁷⁷ *Rahim* ana raḥminde veled yatacağ mevzi' dür (K), (HP): *Rahim* ana kaçrında veled yatacağ mevzi' dür. (HM)

ādemīyyet vāki^ç olmuşdur. Bu taqdīrce mīşrā^ç-ı evvelūñ mecmū^çı *mepīndār*’uñ mef’ul-i evvelī ve *naqş-ı heyūlānī* mef’ul-i şānī olur ya’nī cūvānmerdliği ve ādemīliği ancak bu zāhirde maḥsūs ve müşāhed olan *naqş-ı heyūlānī* olmak zann eyleme demek olur. *Hemīn* ancak ma’nāsınadır ‘arabīde faḫaṭ ta’bīr olunur. Her nesnenūñ maddesine *heyūlā* dirler *naqş-ı heyūlānī* hūner ve kemālden ‘ārī ve sāde naqş demekdür *heyūlānī*’nūn’ladur.

هنر باید که صورت می توان کرده

بایوانها در از شنکرف و ژنکار

Ādemde hūner ü ma’rifet ve kemāl gerekdür ḫurī sikke-şūretle ādem olmaz dir. Zīrā eyvānlarda ve çartaḫlarda zencefre ve ḫalem-i jengārla ya’nī dūrlü dūrlü renkler ile şūretler yazmaḫ mümkindür pes şūret-i bī-ma’nāya i’tibār yoḫdur. İnsān şūretinde olup bī-hūner olmak hemān naqş-ı dīvār gibidür. *Eyvān* çartaḫ demekdür *bā* zarfiyyet içündür. *Der* anı te’kīd içündür bāb ma’nāsına ḫaml iden ‘abeş itmişdür (Redd-i Sūrūrī). *Şingerf* şīnuñ kesri ve nūnun sūkūnı ve kāf-ı ‘acemīnūñ fetḫi ve rānuñ sūkūnıyla zencefre didükleri rengdür ve *jengār* zā-i ‘acemīnūñ fetḫiyle ve nūnuñ sūkūnıyla ḫalem-i jengār didükleri rengdür. (331^a) İnsānda ki faẓl ü iḥsān olmaya. *جه فرق از آدمی تا نقش دیوار*. Ādemīden naqş-ı dīvāra dek ne fark var ya’nī feẓā’il ve fevāzıldan bī-behre olan insānla naqş-ı dīvāruñ şūretā hiç farkı yoḫdur. Ba’z-ı nūsaḫda *tā naqş* bā-i muvaḫḫade ile vāki^ç dūr.

دست آوردن دنیا هنر نیست Dünyā ele getürmek hūner degöldür.

یکی را کر توانی دل بدست آر Eger ḫādir iseñ bir kimsenūñ göñlin ele al luḫfla bir şikeste-ḫātır yap. Mīşrā^ç: حج اکبر است :¹³⁷⁸ دل بدست آور که حج اکبر است

ḤİKĀYET: *سالی نزع در میان پیادگان حجاج افتاد* Bir yıl ittifaḫan ḫac ḫāfilesinde piyādeler mābeyninde nizā^ç vāki^ç olup¹³⁷⁹ *و داعی در آن سفر هم پیاده بود* ve bu dā^ç’ı daḫi ol ḫacda piyādeler zūmresinden idüm. *Dā’ī*’den murād şeyḫ ḫāzretleri kendüdür.

¹³⁷⁸ Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī: “Bir göñül yapmak Hac-ı ekber’dir (en büyük hactır); binlerce kabe yapmaktan bir göñül almak daha iyidir.”

¹³⁷⁹ mābeyninde nizā^ç vāki^ç olup (K): mābeyninde nizā^ç vāki^ç oldı (HP), (HM)

انصاف درسر و روی همدگرافتادیم Haḡ budur ki biri birimize düşüp muḡkem ḡuşūmet ve ḡavḡa peydā oldı biri birimizüñ başına ve yüzüne düşdük dimek hemān biri birimize düşdük dimekten ‘ibāretdür maḡşūd ziyāde mücādele oldı dimekdür.

و داد فسوق و جدال بدادیم Ve füsūḡ ü cidāl ḡaḡḡını temām virdük ya‘ nī

1380 Ayet-i kerīmesinüñ maẓmūnını ri‘āyet itmeyüp füsūḡ ü cidālde biri birimize söḡüşmekde ve çekişmekde aşlā ḡuşūr ḡomadık.

كجاوه نشینی باعدیل خود می گفت یا للعجب كه پیادگان عاج چون عرصه شطرنج بسر برد فرزین می شود

Maḡfede oḡuran bir kimse yoldaşına dir idi ki ‘acebdür ki ‘ācdan düzölmiş piyādelerüñ ālāt-ı şaḡrancıdır. Şaḡranc ‘arşasın başa çıkarsa ferz olur.

Mısrā‘ : Süre süre oyunda ferzin olur piyāde

Ya‘ nī evvelki ḡālinden ziyāde olur ya‘ nī evvel piyāde idi şimdi ferz olur ḡabaḡa-i esfelde iken şaḡrancıñ rükn-i a‘zāmı olur. *Yāle’l-‘aceb* tafşīli naḡv kitāblarında münādā baḡşinde görüle yā ḡarf-i nidādur *le’l-‘aceb*’de lām meftūḡ ve meksūr (331^b) olmak cā’izdür. *‘Ac* fil kemügidür ki ālāt-ı şaḡrancı ekşer andan yaparlar. *‘Arsa* meydān dimekdür. *Be-ser bered* başa ilde dimekdür. *Bered* bā’nuñ fethiyle *berden*’den muzāri‘dür bā’nuñ zammıyla *büriden*’den ḡutup ḡaḡ‘ itmek ma‘nāsına ḡaml idenler zāhirden ‘udül itmişler.

اما پیادگان حجاج عرصه بادیه بسر بردند و بتر شدند Ammā ḡuccācuñ piyādeleri bādiye ‘arşasın ve beriyye meydānın başa çıkardılar evvelkiden daḡi beter oldılar. *Beter bedter*’den muḡaffedür teşdīd ile diyenler zā’id söylemişdür. ḡafī olmaya ki *kecāve-niḡīnī* kelāmuñdan zāhiren meḡḡūm olan budur ki ḡavḡa ve cidālī mevsim-i ḡacda belki ba‘de’l-‘avd yolda itmiş olalar. *ḡıḡ‘ a:*

ازمن بگویی حاجی مردم گزایرا

گو پوستین خلق بازار می درد

Merdüm-āzār olup ḡaḡḡuñ kürkünü cefā ve āzar ile yırtan ḡāciya benüm aḡzumdan söyle. *Merdüm-gezāy* kāf-ı ‘acemīnüñ fethiyle ve rā-i mu‘ceme¹³⁸¹ ile vaşf-ı

¹³⁸⁰ Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/197 “ḡac’da kadına yaklaşıma, ḡünah işleme, kavga etme yoktur..”

terkibîdür âdem ışırcı dimekdür merdüm-âzâr ma'nası murâddur. *Pūstīn* kürk ma'nasınadır 'arabîsi *ferve*'dür fānuñ fetḥi ve rānuñ sükūnuyla kürkin pârelemek cefâ ve ezâ itmekden kinâyetdür.

حاجی تو نیستی شترست از برای انک

بیچاره خوار میخورد و بار می برد

Hacı sen degülsin belki bindüğüñ şütürdür ki bîçâre hem diken yer hem yük çeker. Kitâb hükmünce hacıya münâsib olan ḥâl ki riyâzet idüp zaḥmet çekmekdür sende yokdur ol ḥayvānda vardur. *Bār mī bered* lafzında îhām-ı laṭîf vardur sencileyin bârgîr anı çeker dimekdür.

HİKÂYET: *هندویی نطف اندازی همی آموخت* Bir Hindî kumbara atıcılık öğrenür idi. *Neft* nūnuñ fetḥi ve kesri ve fānuñ sükūnuyla meşhūr yağdur. *Neft-endāz* vaşf-ı terkibîdür kumbara atıcı dimekdür *yā* maşdariyyedür.

حکیمی گفت که ترا که خانه نبین است بازی نه اینست Bir 'âkıl kimse aña eyitdi: senüñ ki ḥāneñ kāmışdandır bu şan'at senüñ oyunun degüldür zîrâ âteşle kāmışuñ münâsebeti yokdur. *Ney* kāmışdur kāmışdan yapılmış (332^a) ḥāneye meşelâ *ḥāne-i neyîn* dirler *yā* harf-i nisbitdir nūn nisbeti te'kîd içündür. *Bāzî* oyun ma'nasınadır şurrāḥuñ birisi *ḥāne-i neyîn* oldur ki kāmışdan yapıla dimiş biri daḥi anı redd idüp senüñ evüñ kāmışdandır dimiş biri daḥi bunları görüp dimiş ki ḥaḳḳu'l-inşâf me'âl birdür begendüğü bî-taḳrîbdür. *انتهی* Ḥafî olmaya ki şâriḥ-i evvel şerḥinde *ḥāne-i neyîn est ki ez-ney saḥte şeved* didüğünden (Redd-i Seydî 'Alîzâde) şâriḥ-i şânî böyle zann itmiş ki 'ibâret-i kitâbda olan *ḥāne-i neyîn* lafzını terkib-i tavşîfiye ḥaml itmiş ola aña binâ'en redd idüp terkib-i tavşîfi olmağı men' idüp *ḥāne* izâfetsüzdür *ḥāne-i to ki neyîn est* taḳdîrindedür dimiş (Redd-i Sürürî) bu taḳdîrce iki edānuñ farḳı vâzîḥdur. 'Acebdür ki şâriḥ-i sâliş kendü daḥi şerḥinde ḥāne izâfetsüzdür ya'nî senüñ ḥāneñ kāmışdandır dimekdür deyü taşriḥ itmişken bu iki edānuñ farḳını bilmemişdür (Redd-i Sūdî) egerçi ḥadd-i zâtında şâriḥ-i evvelüñ murâdı terkib-i tavşîfiye ḥaml itmek olmayup mücerred *ḥāne-i neyîn* neye dirler anı beyāndur ḥuşūşan *ḥāne* lafzını

¹³⁸¹ rā-i mu'ceme (K): zā-i mu'ceme (HP), (HM)

bedūni'l-hemze ba' de'n-nūn deyü taşrīh itmişdür bu taqđırce şārih-i şānīnūñ reddi merdūd olup huşūşan bilā-izāfe didüğü terzīkdür eṣaḥḥ-ı 'ibāret bilā-tavşīfdür. فتدبر

Beyt: *مگوی تا ندانی که سخن غیر صوابست مگوی* Bu sözi 'ayn-ı şavāb eydüğün bilmeyince söyleme. *Tā* tevķit içündür. *وانجه دانی که نه نیگوش جوابست مگوی* Daḥi şol söz ki anuñ cevābı eyü degül eydüğün bile sen ol sözi daḥi söyleme ya'nī bir söz ki ḥadd-i zātında şavāb ola velākin söyledüğüñ taqđırce muķābelede nā-ma'ķül cevāb vireceklerin bilesin ol maķüle sözi daḥi şavāb olursa da söyleme dimekdür *ān sūḥan ki cevābeş ne nikūst megū* taqđirindedür. Ḥafī olmaya ki bu maķāmda *neft-endāz* ḥikāyesi istiṭrāden mezkūrdur maķşūd *piyādegān-ı ḥacc* kışşasına müte'allık mev'izadur ḥattā ba'z-ı nūsaḥda *ḥikāye* yerine *muṭāyebe* yazıldığı bu müdde'ayı (332^b) ziyāde te'yid eyler. Ḥāşılı ḥadd-i zātında rāh-ı ḥacda olanuñ ğavğa ve 'arbedenūñ münāsebeti olmayup huşūşan faķīr ü piyāde olan kimse neft-endāzlığa heves itmek gibidür¹³⁸² ve nizā' ve cidālden ḥalāş olmağa ṭarīķ budur ki ma'ķül olmayan sözi söylemeyesin ve farazā ma'ķül olduğu taqđırce de muķābele ķabūl olmayup sana nā-ma'ķül cevāb virilmek iḥtimāli ola ol sözi daḥi söyleme dimekdür. Bu taqđırce bu ḥikāyenūñ ve bu beytūñ mā-ķabline münāsebeti zāhir olur bu taḥķīķden ğāfil olanlar münāsebet bulmaķda zaḥmet çeküp buldukların söylemişler. Ba'zılar mışrā'-ı şāniye böyle ma'nā virmişler ki ya'nī bir söz ki eyü olmaya anı işitdüğüñ zamān da cevāb virme. *جواب الأحق سكوت*¹³⁸³ ile 'āmil ol 'amelūñ zāyi' ve sözüñ lağv olmasun. Taqđır-i kelām *ān sūḥan-rā dānī ki nikū nist cevābeş megūy* (Redd-i Sürūrī) ba'zılar daḥi *v'ānçi ki cevāb nikū nist megūyeş* taqđirinde tutup daḥi ol nesne ki bilürsün eyü ve ma'ķül cevāb degüldür söyleme dimekdür dimiş ḥafī degüldür bu hemān yine mışrā'-ı evvelden müstefād olan ma'nāyı taşrīhdür (Redd-i Şem'ī). Ba'zılar daḥi *v'ānçi dānī ki ne nikūst cevābeş megū* taqđirinde tutup ya'nī

¹³⁸²Ḥāşılı ḥadd-i zātında rāh-ı ḥacda olanuñ ğavğa ve 'arbedenūñ münāsebeti olmayup huşūşan faķīr ü piyāde olan kimse neft-endāzlığa heves itmek gibidür (K):Ḥāşılı ḥadd-i zātında rāh-ı ḥacda olanuñ ğavğa ve 'arbedenūñ münāsebeti olmayup huşūşan faķīr ü piyāde olan kimse ḥalkla nizā' ve cidāl maķāmında olmaķ gūyā ḥānesi ķamışdan olan kimesne neft-endāzlığa heves itmek gibidür (HP),(HM)

¹³⁸³ "Ahmak'a verilecek cevap susmaktır."

ma' k̄ul sözün cevābı ile muḳayyed olma ya' nī ḥakīmūn Hindūya söyledüğü söz ' ayn-1 şavāb ve mes'ele-i bī-cevābdur ḥāşılı beytden naşīḥat-i 'āmm çıkar dimiş bu taḳdīrce şöyle demek olur ki; şol söz ki şavāb-1 ma' k̄ul olup aña ma' k̄ulle cevāb olmaduğın bilesin telaḳḳī-i bi'l-ḳabūl idüp bī-ma' nā cevāba taşaddī eyleme. Meşelā ḥakīmūn Hindūya söyledüğü söz ḡāyet ma' k̄ul ve ' ayn-1 şavābdur aña cevab virmek istemek yañlıştır demek olur (Redd-i Sūdī) bu tevcīhātuñ cümlesi aşl-1 taḥḳīḳa vāşıl olmamaḳdan nāşīdir.

HİKĀYET: مردگی را درد چشم خاست پیش بیطار رفت که مرا دوا کن Behāyim ṭabī'atlu 'avāmdan bir merdūn gözleri ağrıyup na'l-bende vardı baña 'ilāc eyle deyü. (333*) *Baytār* na'l-benddür *merdek*'de olan kāf taşḡir taḥḳīr içündür¹³⁸⁴.

بیطار از آنچه در چشم چهار پایان کردی در دیده او کشید کور شد Na'l-bend dört ayaklu ḥayvānuñ gözine çekdüğü otı ol ḥiredüpānuñ gözine çekdi zīrā ancak ol ḳadar bilür idi. *Ez-āncī* ol nesneden ki ya' nī ol otdan ki dimekdür¹³⁸⁵. حکومت پیش داور بردند Ḥuşūmetle ḥākime mūrāfa' a oldılar. *Hükümet*'den murād bu maḥalde ḥuşūmetle ḥākime mūrāfa' a oldılar. *Hükümet*'den murād bu maḥalde ḥuşūmet ma' nāsıdur¹³⁸⁶. *Dāver* ḥākimdür ḳādī murāddur dimişler lāzım degüldür. حاکم گفت برو هیچ تاوان نیست *Hākim* eyitdi: aşlā na'l-bende zamān lāzım gelmezdir. *Ber-ū* lafzında *ū* zamīr-i ḡā'ibdür *baytār*'a rāci'dür. Bu maḥalde bir şāriḥ *ber-ū* lafzına baytāra ḥiṭāben deyü ta' bīr itmiş zāhir murādı ancak zamīrūn merci' de beyāndur ḥaḳīḳat ḥiṭāb degüldür 'ibāretinde daḥi bu ma' nāya işāret vardur. Zīrā مخاطب الى البيطار dimişdür مخاطبale dimemişdür baytāra işāret itdüğü ḥāle dimekdür tazmīn ḳabīlindendür. Bu nükteden ḡāfil olanlar şāriḥ-i mezbūruñ kelāmuñı sehve ḥaml itmişler (Redd-i Sūdī). *Tāvān* zamān ü erş ma' nāsınadır Türkīde ödek ta' bīr olunur. اگر این خر نبودى پیش بیطار نرفتى *Zīrā* eger bu

¹³⁸⁴ *Baytār* na'l-benddür *merdek*'de olan kāf taşḡir taḥḳīr içündür (K) : *Baytār* fetḥ-i muvaḥḥade ile na'l-benddür baytarda lūḡatdur *merdek*'de olan kāf taşḡir taḥḳīr içündür (HP),(HM)

¹³⁸⁵ *Ez-āncī* ol nesneden ki ya' nī ol otdan ki dimekdür (K) : *Ez-āncī* ol nesneden ki ya' nī ol otdan ki dimekdür. Ḥerīf kör oldı (HP),(HM)

¹³⁸⁶ Ḥuşūmetle ḥākime mūrāfa' a oldılar. *Hükümet*'den murād bu maḥalde ḥuşūmetle ḥākime mūrāfa' a oldılar. *Hükümet*'den murād bu maḥalde ḥuşūmet ma' nāsıdur (K): Ḥuşūmetle ḥākime mūrāfa' a oldılar. *Hükümet*'den murād bu maḥalde ḥuşūmet ma' nāsıdur (HP), (HM)

herif insān şüretinde har olmayadı baña ‘ilāc eyle deyü na‘l-bende varmaz idi. مقصود ازین سخن آنست که Hazret-i şeyh eydür: bu sözden ya‘nî bu hikâyetden maqşûd ve kışşadan hişşe budur ki هرکه نآزموده را کار بزرگ فرماید Her kimse ki tecrübe itmemiş yâ tecrübe olunmamış ya‘nî iş görmemiş ya işi görülmemiş kimseye büyük iş buyura ve ‘uhdesinden gelmiyecek bir ‘azîm maşlahat ışmarlaya. Nâ-âzmûde nüñ iki ma‘nâya bile ihtimâli vardır birine kaşr idüp tecrübe olunmamış kimseye diyen taqşîr itmişdür. (333^b) *بآنکه ندامت برد بنزدیک خردمندان بخفت رای منسوب کرد* Öyle iden kimse peşimân olduğundan gayrı ‘uqalâ katında hiffet-i re‘ye ve kıllet-i ‘aqla mensûb olup fi‘l-meşel gözine ‘ilāc etdürmege na‘l-bende mürāca‘at iden har gibi olur. Zamānımızda zuhûr eyleyen nev-devlet ba‘z-ı erāzil ki kendüler bî-istiḥkāk ‘ālî manşıblara vâşıl olduklarından gayrı balık yağından niçe çerâklar yakup buldukları haşerâtı çeküp ilerü götürmekle muqayyedlerdür nolaydı bu hikâyeti bir hoşca iz‘ân idelerdi. Kıt‘a:

ندهد هوشمند و روشن رأی

بفرومايه کارهای خطير

Hüşmend ve rüşen-re‘y olan kimse deniyyü‘l-aşl ve alçaq ḥällü kimseye ‘azîm işler teklîf itmezdür ve erāzile bî-istiḥkāk ‘ālî manşıblar ve şerîf ḥıdmetler virmez dimekdür. Ḥatîr şerîf ü mu‘teber ma‘nâsına olmağ münâsibdür maḥûf ve ḥaṭarnāk ma‘nâsına daḥi ḥaml itmişler güyâ huşuş-ı maqâma mülâyemet kaşd itmişler. Rüşen-re‘y vaşf-ı terkîbîdür diyen gâlaṭ itmişdür mevşûfuñ şifata izâfetidür diyen daḥi gâlaṭ itmişdür ḥasenü‘l-vech terkîbi qabilindendür.

بوریا باف اگرچه بافنده است Haşır toquyucu daḥi egerçi bāfendedür ya‘nî egerçi aña daḥi bāfende itlāk iderler. *نبرندش بکارگاه حریر* Ammâ anı ibrisim kâr-ḥānesine iletmezler zîrâ ol şan‘atüñ ‘uhdesinden gelmez ve harîr toqumağ bilmezdür. Dirîğ ve ḥayf ki bu ‘aşrlarda bî-temyizler devletinde kârgāh-ı harîrler cemî‘an būriyâ-bāf ile memlûdur ve ‘ilmen manşıbları aña bir ‘avam terbiyesiyle erāzil ve ceheleye virilmişdür. Beyt:

Bu medrese-i dehri tütup bir bölük echel¹³⁸⁷

‘İlm oldu ‘amel-mānde ve ders oldu mu‘ attal

Huşūşan mevleviyyet manşıbların rüşvetle alup itdükleri mefāsīd ü mezālīm gün gibi meşhūr olanlar gitdükce ‘izzetde ve rif‘atdedür Hāḡ te‘ālā anlara ve mesned ü mu‘īnlerine dūnyāda ve ‘uqbāda cezāların vire.

HİKĀYET: *یافت یکی از بزرگان پسری شایسته داشت وفات یافت* Ekābirden birinūñ (334^a) bir maḡbūl ü maḡbū‘ ferzendi vefat eyledi. *Sāyeste* lāyīḡ dimekdür Türkīde daḡı bu edā vardur ki fūlān kimsenūñ bir oḡlı var idi gerçekden oḡul dimeḡe lāyīḡ idi dirler.

برصندوق تربتش چه نویسیم Olma şordılar. *گفت آیات کتاب مجیدرا شرف و عزت بیش از آنست که روا باشد برچنین جایها نوشتن* kimse eyitdi: Ḳur‘ān-ı ‘azīm āyetlerinūñ şerefi ve ‘izzeti andan ziyādedür ki buncılayım mevāzı‘da yazılmaḡ cā‘iz ola ya‘nī böyle yerlerde āyāt-ı Ḳur‘āniyye yazmaḡ revā degūldür. *Biṣ* bā-i ‘arabīyle ziyāde ma‘nāsınadır. *Kitāb-ı mecīd* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaḡ itmişdür. *Zirā rüzgārla* maḡv olur¹³⁸⁸ *و خلاق برو گزرد* ve üzerinden ḡalḡ başup geçerler *و سکان برو شاشند* ve üzerine kilāb tebevūl ider. *Sāşend* üñ iki şīnı bile mu‘cemedür ikincisi mühmeledür diyen mühmel söylemiş. *اگر بضرورت چیزی می نویسید این دو بیت کفایت می کند* Eger bi‘z-zarūre elbette bir nesne yazmaḡ lāzım ise bu iki beyt kifāyet eyler. Ḳıṭ‘a:

وه که هر که که سیزه درستان

بدمیدی چه خوش شدی دل من

Veh ki ya‘nī dirīḡ ü ḡayf ki zamān-ı ḡayātumda her çend ki bostānda sebze peydā olsa göñlüm ḡoş ve ḡaḡırum küşāde olur idi. Seyr-i bāḡ u bahār ve gül-geşt-i çemenzār eyler idüm ya‘nī ‘ādetüm bu idi.

بگذار ای دوست تا بوقت بهار

سیزه بینی دمیده از گل من

¹³⁸⁷ Bu medrese-i dehri tütup bir bölük echel (K), (HP): Bu medrese-i cehl tütup bir bölük echel (HM)

¹³⁸⁸ Zirā rüzgārla maḡv olur (K): Zirā rüzgārla maḡv olup (HP),(HM)

Ey dost gül ü bahār faşlında mezārımdan güzār eyle tā ki benüm balçıgımdan sebze peydā olmış göresin ya‘ nī ḥayatumda sebzēzār seyrin iderken şimdi gel beni gör ki kendüm sebzēzār olmuşam. *Veh* lafzı *vāh*’dan muḥaffef olmuşdur teḥazzün ve taḥassür içündür. *Tā* ḥattā ma‘ nāsına ta‘ līl içündür *sebze bīnī*‘ ibāretine kayddur *be-vaḳt-i bahār*’a müte‘ allik olmaḳ rüşendür. Ba‘ zılar *sebze bīnī* lafzına müte‘ allik tutmuşlar. Taḳdīr-i kelam; *der-vaḳt-i bahār (334^b) ez-ser-i mezār-i men begüzārī dūst tā ez-gil-i men sebze demīde bīnī* ḥafī olmaya ki bu iki beyt müteveffā-yı mezburuñ lisānındandır pederi lisānından tutup beyt-i evvelūñ şerḥinde *ya‘ nī eger bostān-ı dūnyā her zamān sebze-i men bidemīdī ya‘ nī ān pūser-i men zāhir şodī* diyen şāriḥ rūḥ-i kelāma vāşıl ve aşıl merāmına¹³⁸⁹ nā’ il olmamış. *Demīden* bu maḥalde bitmek ve belürmek ve zūḥūr ve ṭulū‘ itmek ma‘ nāsınadır evvelki ma‘ nāya ḳaşr iden taḳşīr itmişdür. Ba‘ z-ı nüsaḥda *ez gil-i men yerine ber gil-i men vāḳi*‘ dūr.

ḤİKĀYET:

Bir pārsāyī ba یکی از خداوندان کزر کرد و دید که بنده را دست و پا استوار بسته و عقوبت میکرد Bir zāhid erbāb-ı devletden birine uğradı gördi ki bir ḥıdmetkārın elin ve ayağın muḥkem bağlayup ‘ uḳūbet ideyor. *Güzer kerd* uğradı dimekdür aḡnādan birine rast geldi deyü ta‘ bīr iden ḥaḳ edā itmemişdür. *Üstüvār* muḥkem dimekdür.

Zāhid eyitdi: *ای پسر همچون تو مخلوقی را خدای عز و جل اسیر حکم تو کردانیده است*: ey oḡul Ḥaḳ te‘ ālā ‘ azze vü celle ḥazreti bir senūñ mişlūñ maḥlūḳı bende-i fermānuñ ve esīr-i ḥūkmūñ eylemişdür ya‘ nī seni ḥākim ve anı maḥkūm ḳılmışdur *و ترا بروی فضیلت نهاده است* ve anuñ üzerine şaḥna fazālet ḳomışdur ya‘ nī anı ḳul ve seni efendi nāmına itmişdür. *شکر نعمت حق بجای ار* Ḥaḳ te‘ ālā ḥazretinūñ ni‘ metinūñ şūkrin yerine getir *و چندین جفا روا مدار* ve bu ḳadar ta‘ zīb ü cefā itmegi revā görme.

Olmaya ki ya‘ nī iḥtimāldür ki yarın ḳiyāmet güninde bu ‘ uḳūbet itdügūñ ḳuluñ senden maḳbūl olup ḥicāb çekesin ḥuzūr-ı ḥaḳda beyne’l-ḥalāyık şermende olasın. *Sermsārī*’de yā maşdariyyedür. Meşnevī: *مگیر خشم بسیار* Ḳul ve ḥıdmetkār ḳısmına ḳatı çok ḥışm ü ḡazab

¹³⁸⁹ merāmına (K), (HP): kelāma (HM)

eyleme. Hıřm-ı bisyār terkīb-i tavşifīdūr izāfet-i beyāniyye diyenler ğalať itmişler. جورش مكن و دلش ميآزار Aña cevr ü cefā idüp gönlün āzürde eyleme hātırın yıķma (335^a) ķuluñ oldıysa ne var zulm itme.

اورا تو بده درم خریدی

آخِر نه بقدرت آفريدی

Sen anı on aķçeye ya‘nī birķaķ aķçeye řatuñ alduñ yoĥsa anı ķudretüñle ĥalk itmedüñ ki çak böyle ta‘zīb idersin. Be-deh lafzında *bā‘* ivaż ve muķābele içündür.

Deh dīrem bir miķdār meblaĝdan kināyetdür muĥařsal beř on aķçeye alduñ dimekdür. Āhīr lafzı edāt-ı te‘kīddür. این حکم و غرور و خشم تا چند Bu ĥükm ü ĥükümet ve ĝurūr ü tekebbür ve bu ĥıřm ü ĝażab niçeye dek ve niçe bir.

هست از تو بزرگتر خداوند Senden büyük ĥudāvend vardur ki murād Bārī Te‘ālā ĥazretidür.

ای خواجه ارسلان و آغوش

فرمانده خود مکن فراموش

Ey arslanuñ ve āĝuřuñ efendisi kendü efendüñi ve fermānında olduĝuñ ĥākimi unutma ki ĥaķ celle vü ‘alā ĥazretidür sen daĥi zīr-i destüñde olan ĥüddāmla aña göre rıfķla mu‘āmele eyle dimekdür. Hāce bu maĥalde efendi ma‘nāsınadır. Arslan u āĝuř iki ĥıdmetķār isimleridür. Fermānde vařf-ı terkībīdür emr idici dimekdür. Ba‘zılar fermān virici dimege ya‘nī ĝayra emr itmege saña ķudret ü ķuvvet virici ma‘nāsına ĥaml idüp ya‘nī *ķuvvet-i dihende-i ĥod* deyü tefsīr itmiş egerçi bu ma‘nā ĥadd-ı zātında fehmden ba‘ıddür lākin ne ĥālse bī-vech degüldür terzīķdür diyen kendü terzīķ söylemişdür. ‘Acebdür ki řāriĥ-i cāriĥ tevcīĥ-i mezbūrı redd itdükden řoñra kendü řerĥinde ya‘nī seni ķula ve ĥıdmetķāra mālīk eyleyen Ĥudāyı unutma deyü ta‘bīr itmişdür *ķuvvet-i dihende*’nüñ ĥod ma‘nāsı budur. کمالا یخفی Bu daĥi ‘acebdür ki ba‘z-ı řurrāĥ من صيرك امرأ¹³⁹⁰ deyü tefsīr itdükden řoñra yine dönüp

¹³⁹⁰ “Seni kim emir yaptı”

ya' nī *kuvvat-i dihende-i hod* diyen şārihi haṭā itdi deyü redd eylemiş ḥālen ki ikisinüñ me'ali birdür¹³⁹¹. فتدبیر.

درخبراست از پیغمبر علیه السلام که بزرگترین حسرتی درروز قیامت آن باشد که بنده صالح را ببهشت برند و خداوند فاسق را بدوزخ

Ḥadīṣ-i şerīfde vārid olmuşdur ki peygamber 'aleyhi's-selām buyürmüştür ki kıyāmet güninde bundan büyük ḥasret olmaz ki (335^b) dünyāda 'abd nāmına olup şāliḥ ve müteşerri' olanı cennete iledürler efendi nāmına olup fāsıḳ ü fācir olanı cehenneme gönderürler. Ḥaḳḳā ki 'azīm-i ḥüsrān ü teḥassür degül midür ki ḳul cennete ve efendisi olacaḳ cehenneme gide. İmdi ma' lüm oldı ki ḳulluḳ ve efendilik bu cihānda bellü degüldür. 'Ameli rızā-yı ḥaḳḳa muvāfiḳ olan kim ise efendi oldur. *Bende-i sālīḥ* ve *ḥudāvend-i fāsıḳ* terkīb-i tavşifīlerdür izāfet-i beyāniyye diyenler ḡalaṭ itmişdür. Kıṭ'a:

برغلامی که طوع خدمت تست

خشم بیحد مران و طیره مگیر

Ḥıdmetüñe muṭī' ve münḳād olan ḡulāmuña ḥadden ziyāde ḥışm ü ḡāzab itme. *Ḥaşm-ı bī-hadd* şıfat ve mevşūfdur izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdür. *Tīre* ḡāzab ma' nāsına 'aṭf-ı tefsīrdür.

که قضیحت بود بروز شمار

بنده آزاد و خواجه درزنجیر

Zīrā kıyāmet güninde ḳul 'azābdan āzād olup cennetlik ve efendisi zencīr içinde 'uḳūbetde dūzaḥī olmaḳ faẓīḥat ve rüsvāyılıḳdur 'āḳil olan ol günü mülāḥaza idüp fenā dünyāda aña göre zindegānī itmek gerekdür. *Rūz-i şumār* yevmü'l-ḥisāb dimekdür kıyāmet günü murāddur faẓīḥat rüsvayılıḳdur.

ḤİKĀYET: *سالی از بلخ باشامیانم سفر بود* Ḥazret-i şeyḫ buyurur bir sene vilāyet-i Belḥden Şāmīler ile sefer itdüm. Ba'z-ı şurrāḥ *Şāmiyān* serḥadd-i Hindde bir memleket ismidür 'Arabistānda Şām gibi ve Rūm ilinde Bosna gibi dimiş. Ba'z-ı nüsaḥda *Şāmiyān* yerine *Hemedān* vāḳi' olup bir şāriḥ ol nüşhayı iḥtiyār itmiş biri

¹³⁹¹ diyen şārihi haṭā itmiş deyü redd eylemiş ḥālen ki ikisinüñ me'ali birdür (K), (HP): diyen şārihi haṭā itmiş deyü redd eylemiş ḥālen ki ikisinüñ daḥı me'ali birdür. (HM)

daği anı redd idüp dimiş ki *Şāmiyān* yerine *Hemedān* yazan aḥvāl-i kā'inatdan hiç haberdār degül imiş zīrā Belḥden Hemedāna dek şāfī' acemdür ğayrısı degüldür.

انتهی کلامه Hiç bu reddüñ ve ta'lilüñ vechi zāhir degüldür

و راه از حرامیان در خطر ve ṭarīḳ-i ḥarāmilerden ḥavf ü ḥaṭarda idi ya'nī yollarda ḥarāmī ḥavfi var idi. جوانی بیدرقه همراه ما شد. Bir yigit kulağuz olmaḳ ṭarīḳıyla bize yoldaş oldı. *Bedraka* kulağuza dirler. *سپرباز و چرح انداز و سلحشور و بیش زور* (336^a) Bunlar cümlesi *cüvān*'uñ evşāfidur. *Siper-bāz*'lık silahşörler mābeyninde bir maḥşuş hünerdür. *Carḥ-endāz* ğāyet pek yay çekene dirler. *Silāh-şūr* meşhürdür. *Biş-zūr* bā-i' arabīyle ve şīnuñ sükūniyla ziyāde kuvvetlü dimekdür. *که ده مرد توانا کمان او زه نکردندی* Kuvveti bir mertebede idi ki on dāne tuvāna kimse anuñ yayını ḳuramazlar idi. *Merd-i tuvānā* terkīb-i tavşīfidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *Zih* zā-i mu' ceme ile yay kirişidür. *و زورآوران روی زمین پشت اورا در مصارعه بر زمین نیاوردندی* Ve yer yüzinde olan kuvvetlü pehlivānlar küştigirler güreş ṭutmaḳda arḳasın yere getüremezlerdi. *Zūr-āver* vaşf-ı terkībīdür elif ve nūn edāt-ı cem' dūr. *Musāra'a* güreş ma'nāsınadır ba'z-ı nūsahda bu lafız mevcūd degüldür. *اما منتعم بود و سایه پرورده* Ammā ehl-i tena'um ve sāye-perverde idi ya'nī nāz ü na'im içinde neşv ü nemā bulmuş idi. *Sāye-perver* gölgede beslenmiş dimekdür ten-perver gibi degüldür. *نه جهان دیده و سفر کرده* Evden ṭaşra çıkmış ve sefer eylemiş ve rüzġār görmüş geçürmüş ve dünyānuñ germ ü serdin çekmiş ḳısmı degül idi *و رعد کوس دلاوران بکوش او نرسیده* ve dil-āverlerüñ kūsılarınuñ ra'dveş şadası henüz kulağına irişmemiş idi¹³⁹². *Ra'd* gök gürlemekdür. Ba'zılar dil-āverlerüñ göġsinüñ şadası murāddur dimişler fehmden ba'iddür

و برق شمشیر سواران ندیده ve atlu bahādırlaruñ tiġlerinüñ berḳ gibi leme'ānı' ömründe görmemiş idi. Ba'z-ı şurrāḥuñ kelāmuñdan mefhūm olan budur ki *ra'd*'dan murād muṭlaḳā āvāz ve *berḳ*'den murād muṭlaḳā leme'ān olup mecāzen zıkr-i muḳayyed ve irāde-i muṭlaḳ ḳabīlinden ola lākin zāhir ü mütebādīr olan budur ki isti'āre ṭarīḳıyla şadā-yı kūsı *ra'd*'a ve leme'ān-ı tiġi *berḳ*'e teşbīh ola. Beyt:

¹³⁹² ve dil-āverlerüñ kūsılarınuñ ra'dveş şadası henüz kulağına irişmemiş idi (K), (HP):ve dil-āverlerüñ kūsılarınuñ ra'dveş āvāzı henüz kulağına irişmemişdi (HM)

Esir mevki-i hâldedür *neyüftâde* hün (336^b) mef'ül-i şarihdür diyen haqîkat-i halden bî-haber olup terzîk-i şarih söylemişdür (Redd-i Sūdî). *Etrâfına bārân-ı tîr yağmamış* idi ya'nî her cānibine oğ yağmur gibi yağan ceng maḥallinde ile'l-ân hergiz bulunmamış idi. Ḥāşılı 'ömrinde hergiz ne ceng ve ne ma' reke görmüş idi ne kāfir elinde esir düşmüş idi¹³⁹³. *İttifākan ben ve ol yigit ile biribirimiz ardınca revān idük ya'nî yelerek giderdük.* *Devān* yelmek ma'nāsına olan *devīden*'den şıfat-ı müşebbedür. Ba'zılar demişler ki *devān* ism-i tafđil olmak cā'izdür yelerek ma'nāsına olur. انتهى Bu söz iki vechle ğalaṭ-ı fāhişdür. Evvelā *devān* şîğası ism-i tafđil olmak ihtimāl degüldür¹³⁹⁴ şāniyen yelerek ta'bîri tafđil ma'nāsı degüldür yelerek giderdük demek yelmek üzre ve yelmek ṭarîki ile gider dimekdür¹³⁹⁵ (Redd-i Şem'î). *Öñine gelen ve her gördüğü 'azîm dıraḥtı serpençesinün zürıyla yerinden ve kökinden kıparurdu dîvâr-ı kadîm ve dıraḥt-ı 'azîm terkîb-i tavşîfidür izāfet-i beyāniyyedür diyenler ğalaṭ itmişdür* *و تفاخر کنان گفتی* ve tefāḥur iderek ya'nî zür-ı bāzūsıyla iftiḥār ve kıvvetine iğtirār idici olduğı hâlde dir idi. Ba'zılar *künān* bunda ism-i tafđildür tefāḥur iderek dimekdür demiş *devān* lafzında beyān olunduğı üzre bunda dağı iki vechle ḥaṭā itmişdür. Beyt: *فیل کان یبیل کو تا گتف و بازوی مردان بیند* Fîl kanı ya'nî kandedür ḥāzır olsa tā ki pehlivānlarun ketifini ve bāzūsını göre ve ādemde kıvvet ü cesāmet nice olur imiş iḥsās ve idrāk eyleye. *Ketif* yağrın ma'nāsınadır. *Aslan شیر کو تا کف سر پنجه کردان بیند* *Kef* el ayasıdır. *Gürd* kāf-ı 'acemīnün zammı ile şeci' ve bahādır ma'nāsınadır. (337^a) *Ser-pençe*'den murād

¹³⁹³ ne kāfir elinde esir düşmüş idi (K), (HP): ne kāfir elinde esir olmuş idi (HM)

¹³⁹⁴ Evvelā *devān* şîğası ism-i tafđil olmak ihtimāl degüldür (K), (HP): Ammā *devān* şîğası ism-i tafđil olmak ihtimāl degüldür (HM)

¹³⁹⁵ Şāniyen yelerek ta'bîri tafđil ma'nāsı degüldür yelerek giderdük demek yelmek üzre ve yelmek ṭarîki ile gider dimekdür (K), (HP): Şāniyen yelerek ta'bîri tafđil ma'nāsı degüldür yelerek giderdük demek yelmek üzre ve yelmek ṭarîkiyle giderdük dimekdür ol ma'nāya olan yelicerek 'ibāretidür (HM)

eşābi^ç-i hamsenüñ uclarıdır ki ‘arabīde enāmil ta‘bīr olunur. Pes pür-zūr pençenüñ¹³⁹⁶ kefi daħi nice olsa gerek ma‘lūmdur. Bu taqđırce *kef ü ser-pençe* vāv-ı ‘atıfla gerekdür diyen kuşūr-ı zevķin iş‘ār eylemiş ve zā’id söylemiş (Redd-i Emīr Çelebī, Sürürī). Ba‘z-ı şurrāħ *kef-i serpençe* ‘ibāretinüñ zeylinde bi’l-izāfe deyi taqyīd eylemiş maqşūd *kef* lafzı *ser-pençe*’ye muzāfdur dimekdür. Ba‘z-ı ezhān-ı k̄āşıra murāda vākıf olmayup *ser* lafzı *pençe*’ye olmağa ħaml idüp redd itmekle kendü ‘adem-i fehmin izhār itmiş (Redd-i Sürürī). Ba‘zılar *gerdān* kâf-ı ‘aceminüñ fetħiyle *gerdānīden* lafzından şıfat-ı müşebbeħe tıutup şerħinde dimiş ki aslan ħanı tā pençe ucu döndürici ayayı göre erbāb-ı zevķ ü ‘irfāna ħafī degüldür ki¹³⁹⁷ bu taşvīr itdügi ma‘nā nefsinde rekīk olduğından kaṭ‘-ı nazār *ser-pençe gerdān* lafzında hemze olmayup vaşf-ı terkībī olmağ üzere *kef* lafzınıñ şıfatı olmağa mebnīdür ħilāf-ı vāki‘dür. Ba‘z-ı nüsaħda *bāzū-yı gerdān ve serpençe-i merdān* vāki‘ olup ba‘z-ı şurrāħ anuñ üzerine şerħ idüp *gerdān* lafzını lāzım olmağ üzere dönmek ma‘nāsına olan *gerdānīden* lafzından şıfat-ı müşebbeħe tıutup dönegen dimekdür murād çüstlik ü çapüklükdür zīrā fīlūñ eli şomdur ya‘nī sā’ir ħayvānātuñ elleri ve ayakları gibi egilmez ve gerdānlık şıfatı bulmazdur dimiş ve *kef* ile *ser-pençe* mābeyninde vāv-ı ‘atf işbat itmiş ma‘a-zālīk bu ‘acebdür ki *bāzū-yı gerdān* izāfet-i beyāniyyedür dönegen bāzū dimekdür dimiş izāfeti vaşfdan farğ ü temyiz itmemiş (Redd-i Sūdī).

ما درین حالت بودیم که دو هندو از پس سنگی سر برآورد Biz pehlivānla bu ħāletde iken bir taş ardından iki Hindī şahış baş ħaldırdılar ya‘nī peydā oldılar و آهنگ قتال ما کردند ve bizüm ile muḳātele¹³⁹⁸ ü muħārebeye ħaşd ve āheng itdiler. Birinüñ elinde bir çüb var idi و در بعل دیگری کلوخ کوبی ve birinüñ ħoltuğında bir külūħ-küb tıutar idi. *Çüb* ağac ma‘nāsınadır. *Külūħ* kâf ve lāmuñ zammeleri ile (337^b) kesek didükleri kiremid ve kerpiç pāreleri gibi nesnelerdür ki tarlalarda olur. *Külūħ-küb* bā-

¹³⁹⁶ pes pür- zūr pençenüñ (K):pes öyle bir zūr-ı pençenüñ (HP), (HM)

¹³⁹⁷ erbāb-ı zevķ ü ‘irfāna ħafī degüldür ki (K), (HP): erbāb-ı zevķ ü ‘irfāna ħafī olmaya ki (HM)

¹³⁹⁸ muḳātele (K), (HP): ħıtāl (HM)

i ‘arabîyle vaşf-ı terkîbîdür kesek ezdükleri ucı toğmaqlı bir ağacdur. *Begāl* bā-i muvaḥḥade ve ‘ayn-ı mu‘cemenüñ fethalarıyla koltuğ ma‘nāsınadır.

جوان را گفتم چه پایی Ol pehlivān yigide didüm ki ne eglenürsin ya‘nî erlik gösterecek demdür ne tūrursın. *Pāyī* bā-i fārisi ile *pāyīden* lafzından muzāri‘dür yā ḥitāb içündür niçün tevaḥḥuf idersin dimekdür. Beyt: *بیار آنچه داری زمردی و زور* Merdānelikten ve zūr-ı kuvvetden neye ḳādir iseñ zuhūra getir. *که دشمن پای خود آمد بکور* Zīrā ki düşmen kendü ayağıyla maḳberesine geldi. *Gūr* kāf-ı ‘aceminüñ zammı ile ḳabir ma‘nāsınadır *be-gūreş* taḳdīrindedür diyen işābet itmişdür redd idenüñ sözi merdüddür. *تیر و کمانرا دیدم از دست جوان افتاد و لرزه بر استخوان* Gördüm ki cüvān-ı pehlivānuñ şaşduğından yayı ve oḳı elinden düşüp üstüḥānı lerzān oldı ya‘nî ḥavf ü dehşetinden endāmını ditremek tıtdı. *Üstüḥān* lafzından şoñra daḥı *üftād* lafzı muḳadderdür. Ba‘z-ı şurrāḥ metn-i kitābda bile meşṭūr itmekle Mevlānā Sürūrī merḥūm anı redd eylemiş. Ba‘z-ı ezhān-ı ḳāşire murāda vāşıl olmayup bu taḳdīre ḳā’il olmayan sec‘ aḥvālını bilmez imiş deyü redd idüp kendünüñ ḳuşūr-ı nazārın izḥār eylemiş. Beyt:

نه هر که موی شکافد بتیر جوشن خای

بزور حمله جنگ آوران بدارد پای

Tīr-i cevşen-ḥāyle müy-şikāf olan her kimse ceng ü şavaş ehli olan dil-āverlerüñ ḥamlesi zūrına pāydār ve sābit-ḳadem ve ber-ḳarar olmazdur. *Sikāfed* yarmaḳ ma‘nāsına *şikāften* lafzından muzāri‘dür. *Mū-şikāf* kıl yarıcı dimekdür. *Cevşen-ḥāy* çeynemek ma‘nāsına *ḥāyīden* lafzından vaşf-ı terkîbîdür *tīr*’üñ şıfatıdır izāfet tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür. Ḥāşıl-ı kelām bir pehlivān cevşen çeyneyici ya‘nî zırh ü cebe delici tīr ile kıl yarsa da ya‘nî her ne ḳadar üstād-ı tīr-endāz ve silaḥ-şūrlik ‘ilminde mümtāz ve ser-efrāz olursa da (338^a) mādāmki kerrāt ü merrāt ile ma‘reke-i ḥarb ü ḳitāle girüp düşmenle alup virüp cenge mu‘tād olmaya meydānda merdāne tūrup ḥamle-i merdāne-tāb getirmezdür dimekdür. *Ne* lafzı muzāri‘-i şānīnüñ mazmūnına ḳayddur. *فندبتر* Ba‘z-ı nüsaḥda *cevşen-ḥāy* vāv-ı ‘atfla vāḳi‘ olmuşdur

ba' z-1 şurrâh anı ihtiyâr idüp şerhinde demiş ki: *ya' nî her şahş-ı cevşen-hây ü tîr-endâz ki mûy-râ mî şikâfed* فتدبر انتهى Rekâket ü tekellüfden hâlî degüldür. كما لا يخفى. Bundan gayrı çâre bulmadum ki cümle esbâb ve silâhumuzı ol harâmîlere birağup kaçmağla canumuzı ellerinden hâlâş eyledük. Rehâ kerdên terk itmekdür murâd bu maħalde birağup gitmekdür cānı selâmetle yâhūd selâmete iletdük dimek *من نجا برأسه فقد ربح*¹³⁹⁹ fehvāsınca cānumuzı kırtarduk dimekdür ħafî olmaya ki mesâk-1 kelâmdan mütebâdir olan budur ki Ĥazret-i şeyḫ ile ol kılağuz olan cüvân-1 pehlivân ikisi kıfileden ilerüde yürüyüp giderken henüz kıfile ħalkı gelmeyüp irişmeden ol iki harâmîye rast gelmiş olalar ve bu daḫi cā'izdür ki ol seferde daḫı Ĥazret-i şeyḫ yaluñuz ol kılağuz ile gitmiş ola kıfile olmaya. Kıı' a:

بکارهای کران مرد کار دیده فرست

که شیر شوزه درآرد بزیر خم کمند

Ağır işlere ya' nî umûr-1 mu' azzamaya iş görmüş kimse¹⁴⁰⁰ gönder ki kükremiş aslanı kemendi ħalkası altına getürüp şikâr eyleye ya' nî tedbîr ile pür-zür pehlivânları zebûn idüp zîr-destine almağa kıadir olalar.¹⁴⁰¹ Serze ħazûb ve kükremiş dimekdür. Sîr-i şerze terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ħalaḫ itmişdür merd-i kâr-dîde daḫi böyledür. Kâr-dîde'ye vaşf-1 terkîbidür diyen daḫı ħalaḫ itmişdür (Redd-i Südi). Ĥamm hâ-i mu' cemenüñ fetḫiyle ħalka ma' nâsinadur zarûret-i vezniçün mîm müşedded olmuşdur. Kâr-hâ-yı girân terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ħalaḫ itmişdür (Redd-i Südi). *جوآن اگرچه قوی بال و پیلتن باشد* (338^b) Zîrâ tâze yigit egerçi kıaviyyü'l-ķalb ve fîl tenlü olur. *بجنگ دشمنش از هول بکسلد پیوند* Ammâ kâr-âmüzde olmağla düşmenle cengde ħavfından peyvendi kıırılır yâhūd peyvendin kıırar ya' nî elinden iş gelmez mağlûb ü münhezim olur. Kavî-bâl terkîbi ħasenü'l-vech kıabilindendür vaşf-1 terkîbi diyenler ħalaḫ itmişdür kıaviyyü'l-ķalb ü pür-dil ve yürekli ve gönüllü ma' nâsinadur. Kavî ħallü ve boylı ve bosunlı ve muħkem kıollı ve

¹³⁹⁹ Hadîs-i şerîf "Başını kıurtaran kıazanmıştır."

¹⁴⁰⁰ kimse (K), (HP):kimesne (HM)

¹⁴⁰¹ Girân kâf-1 'acemînin kesriyle ağır dimekdür (HM): - (K), (HP)

қанатlu ma‘nāsınadur diyen kavī ḥālli degül imiş. *Pīl-ten* daḥi vaşf-ı terkībīdür diyenler daḥi ğalaṭ itmişdür (Redd-i Süđī). Ba‘z-ı şurrāḥ *peyvend* bend ü mufaşşal ma‘nāsına ve *bügsiled* fi‘l-i lāzım olmaḳ üzre düşmen cenginde qorqudan eli ve bedeni üzilür deyü ta‘bīr eylemiş (Redd-i Sürürī). Ba‘zılar daḥi *peyvend* ata urduqları kayd ü köstek ma‘nāsına ve *bügsiled* müte‘addī olmaḳ üzre düşmen cenginde ḥavfinden kösteġi üzer ya‘nī firār ider deyü tefsīr eylemiş nitekim Türkī dilde daḥi qaçdı diyecek yerde “üzdi kösteġi” deyü kināyet iderler deyü müdde‘āsını te‘yīd itmiş (Redd-i Süđī). Ḥafī degüldür ki mütebādir olan ma‘nā-yı evveldür ḥafī olmaya ki bu beytün mażmūnı beyt-i evvelün feḥvāsını ta‘līl maḳāmındadır.

معلومات Meşāf-āzmūde ya‘nī def‘ātle cenge girmiş çıkmış ve görmüş geçürmüş kimsenün qatında ḥarb ü qıtāl qā‘idesi ma‘lūmdur.

چنانکه مسئله شرع پیش دانشمند Ehl-i ‘ilmün qatında mesā’il-i şer‘iyye ma‘lūm olduġı gibi ya‘nī ‘ulemā mesā’il-i şer‘iyyeyi nice bilürse ceng eri olan dil-āverler daḥi şavaş üslūbunu şöyle bilürler. *Neberd* nūnuñ ve bānuñ fetḥiyle ve rā ve dāluñ sükūnıyla ceng ve şavaş ma‘nāsınadur. *Mesāf* daḥi mīmūñ fetḥiyle ve şād-ı mühmele ile bu ma‘nāyadur mīmūñ zammıyla diyen bilmemişdür.

ḤİKĀYET: *توانکرزاده را دیدم بر سر کور پدرش نشسته* Ekābir-zādelerden birini gördüm babasınun qabri başında oturmuş qabri ucu diyen taqşīr itmiş.

(339^a) ve *و بادرویش زاده مناظره در پیوسته که صندوق تریه پدرم سنگین است و کتابت رنگین* ve fuqarānuñ birinün oġlı ile tefāḥur vādīsinden baḥş ü münāzara idüp dir idi ki benüm babamuñ türbesi taşla yapılmışdur ve mülevven ü rengīn ḥaṭ ile tezyīn olunmuşdur ya‘nī tāriḥ-i vefātı ve aña beñzer maḳāma münāsib ba‘zı kelimāt-i nazm ve neşr-i elvān-ı mürekkeb ile belki ḥaṭṭ-ı müzehheb ile yazılmış ve mermerde qazılmış dimekdür. *Kitābet-i rengīn* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyenler ğalaṭ itmişdür (Redd-i Süđī) *و فرش رخام انداخته و خشت پیروزه درو ساخته* ve ferş-i mermer ile döşenüp ve anda pīrūze kerpic düzülmişdür. *Ruḥām* mermer ma‘nāsınadur. *Der-ū* zamīri *türbe*‘ye rāci‘dür zāhir budur ki *ḥıst-ı pīrūze* ‘den murād kāşīdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *der-ū* zamīrin *ruḥām*‘a rāci‘ tūṭup murād qabrinün mermeri fīrūze ile muraşşā‘dur

dimekdür. Hâşıl-ı ma‘nâ eṭrâfında mermer ferş döşenmiş ya‘nî hecâ taşları ve elvâh-ı kabri pîrûze ile muraşşa‘dur dimekdür deyü şerh itdükdün şoñra dimiş ki velâkin *hıst* ‘ibâretinde müsâmaḥa eylemişdür. Zîrâ pîrûze ḥurde olur *hıst* olmak mertebesinde iri olmaz deyü i‘tirâz eylemiş maḳşûda vâşıl olmaduğından ğayrı ferş olan ruḥâmı ḥaḳîḳat zümürred ile muraşşa‘olmağı câ‘iz görmek kuşur-ı fehmdendür (Redd-i Sûdî). *Ferş-i ruḥâm* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyenler ğalaṭ itmişdür ve *hıst-ı pîrûze* dağı böyledür.

پسر درویش این بشنید و گفت خاموش که تا پدرت زیر این سنگ کران بر خود بجنبیده باشد پدرمن
ببہشت رسیده باشد

nice beñzer ki bir iki kerpic bir yere çatılıp üzerine bir avuç toprak dökülmüş.

پسر درویش این بشنید و گفت خاموش که تا پدرت زیر این سنگ کران بر خود بجنبیده باشد پدرمن
ببہشت رسیده باشد

Püser-i dervîş bu sözi işidüp eyitdi: epsem ol ki senün pederün üzerinde olan bu ağır taşun altından ḥareket idinceye benüm pederüm cennete vâşıl olur ya‘nî ol yerinden ṭurunca bu menzil-i maḳşûdı bulur¹⁴⁰². Ba‘z-ı şurrâḥ tâ senün (339^b) babañ bu ağır taşun altında kendü kendüye kıyıdamış ola benüm babam cennete vâşıl olmak olur deyü ta‘bîr eylemiş ḥaḳḳ-ı edâyı bilmemiş ki kendü dilince söylemiş. *Ki* ta‘lîl içündür ḥarf-i beyân olmak dağı câ‘izdür. *Seng-i girân* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ğalaṭ itmişdür¹⁴⁰³. Ba‘z-ı nüsaḥda *dervîş-püser* vâқи‘ olmuşdur şînuñ sükûniyladır *püser-i dervîş*’ün maḳlûbıdur. *Zîrâ ki ḥadîs-i şerîfde vârid olmuşdur ki موت الفقراء راحة*¹⁴⁰⁴ ya‘nî fuḳarânuñ mevti rāḥatdur.

درد چیزی ندارد که بحسرت بگزاردند
Zîrâ ki dünyâda ḥiçbir nesneleri yoğdur ki ḥasret ile koyup gideler. Bu cihetdendür ki موت الأغنياء حسرة¹⁴⁰⁵ vârid olmuşdur. Beyt:

خر که کمتر نهند بروی بار
بره آسوده تر کند رفتار

¹⁴⁰² ya‘nî ol yerinden ṭurunca bu menzil-i maḳşûdı bulur (K),(HP): ya‘nî ol yerinden ṭurunca bu menzil-i maḳşûda vâşıl olur (HM)

¹⁴⁰³ *Seng-i girân* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ğalaṭ itmişdür (K),(HP): *Seng-i girân* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür (HM)

¹⁴⁰⁴ Hadîs-i şerîf “Fakirlerin ölümü rahattır.”

¹⁴⁰⁵ Hadîs-i şerîf “Zenginlerin ölümü hasrettir.”

Ya‘nī merkeb ki sebük-bār ola yolda āsūde reftār ider ya‘nī huzūrıyla gider. Beyt:

مرد درویش که بار ستم فاقه کشید
بدر مرک همانا که سبکبار آید

Faqr u fāqa cevır u cefāsınuñ yükini çeken merd-i faqır beñzer ki mevt qapusına sebük-bār gele aḥmāl ü eşqālı olanlar qapudan geçmekte zahmet çekdikleri muḥta-
1 beyān degüldür. Merd-i dervīş izāfet-i beyāniyyedür diyen gālaḥ itmişdür. Sitem’den murād cevır ü cefā ve miḥnet ü belādur zulmle ta‘bīr idenler ḥaqq-ı edāya mālīk degül imiş (Redd-i Şem‘ī ve Südı). Hemānā ¹⁴⁰⁶ يُشْبِهَ ve ke’enne ma‘nāsınadur beñzer dimekdür. Sebük-bār ḥafīfū’l-ḥaml ma‘nāsınadur vaşf-ı terkībī diyenler gālaḥ itmişdür.

وآنکه در نعمت و در راحت و در اسایش زیست
مردنش زین همه شک نیست که دشوار آید

Ammā ḥāl-i ḥayātında huzūr ve istirāḥatde āsūde olan kimsenüñ bu deñlü esbāb-ı tena‘‘umdan ayrılup rıḥlet itmek ve qoyup gitmek şek yokdur ki müşkil ü düşvār gelür.

بهمه حال اسیری که زبندی برهد
بهترش دان زامیری که گرفتار آید

Qayd u bendden ḥalāş olan esīr ‘alā-küllī ḥāl maḥbūs u giriftār olan (340°) emīrden bihter idüğini muḥaqqāq ve muqarrer bil ya‘nī dūnyā ve āḥiret emrinde ḡanī ve faqırüñ ḥālī hemān buña beñzer ‘alā’iḳden berü olan faqır bendden ḥalāş ü āzāde olan esīr gibidür ve quyūd ve ‘avā’iḳe mübtelā olan ḡanī düşmen elinde esīr ü maḥbūs emīr gibidür dimekdür ve’l-ḥāşıl merd-i āzāde olan faqırüñ ḥālī ḥoşterdür. Esīrī ve emīrī ve bendī yā’ları tenkīr ü ibhām içündür. Bendī yā’sı nisbet veyā maşdariyye olmağı tecvīz iden ḡaflet itmiş.

ḤİKĀYET: أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جُنُبَيْكَ ¹⁴⁰⁷ Hazret-i şeyḫ eydür ki: bir ‘azīze su’āl itdüm ki bu ḥadış-i şerīfün ma‘nāsından ki

¹⁴⁰⁶ “benzer”

¹⁴⁰⁷ Hadīs-i şerīf “En büyük düşmanın, iki yanın arasında bulunan şu kendin, kendi benliğindir, nefsendir.”

buyurulmuşdur ya‘nî cümleden ziyāde düşmenüñ senüñ iki cānibüñ mābeyninde mütemekkin muḥaṣṣal kendü vücuduñda müstekırr ve müstekinn olan nefsüñdür ki murād nefs-i emmāredür ki bir nefes senden dūr olmazdur.

Ol cihetle ki luṭf u keremüñ gören düşmenüñ dost olur¹⁴⁰⁸. İllā ki mēğr nefis ra ke çndan ke مدارا پیش کنی مخالفت زیاده کند. İllā ki nefsüñe her ne denlü ziyāde müdārā itseñ muḥālefetin ziyāde eyler bundan artıq ‘adū olmağ nice mutaṣavverdür. Kıṭ‘a: *فرشته خوی شود آدمی بکم خوردن* Az yemek ile ve riyażet itmek bereketi ile beşer ferişte ve nāmı melā‘ik defterinde nüvişte olur

وگر خوری چو بهایم بیوفتی چو جماد ve eger behāyim gibi yiyüp içersen mānend-i cemād olursın. *مراد هرکه برآری مطیع امر تو شد* Her kimüñ ḥācetin revā iderseñ elbette emrüne muṭī‘ ve münkād olur. *مراد کردن گشود چو یافت مراد* İllā nefis bunuñ ḥilāfidur zirā ki murādına vāşıl olduqça ser-keş ü mu‘ānid olur murād her ki izāfet-i lāmiyyedür izāfet-i beyāniyyedür diyen gālaṭ itmişdür.

(340^b) Cidāl-i Sa‘dī bā-müdde‘ī ve beyān-ı tüvāngerī vü dervīşī:

جدال سعدی با مدعی و بیان توانگری و درویشی: یکی در صورت درویشان نه برسیرت ایشان در محفلی دیدم نشسته

Dervīş şūretinde bir kimse ki ḥadd-i zātında dervīşler sīreti üzre degül idi bir meclisde gördüm oturmış *و شنعتی در پیوسته* ve şeni‘ ü nā-ma‘kūl kelimāt itmege başlamış. *Şün‘at* şenā‘at gibi kabāḥat ve fezāḥat ma‘nāsınadır.

و دفتر شکایت باز کرده و نم توانگران اغاز سخن بدین جا رسانیده که میگفت درویشانرا دست قدرت بسته است. mezemmetine āgāz eylemiş.

Sözi bu maḥalle irişdürmiş ki dir idi; fuḫarānuñ dest-i ḫudretleri bağludur ya‘nî menālleri yoğdur *و توانگرانرا پای ارادت شکسته* ve aḡniyānuñ pāy-ı irādetleri şikestedür ya‘nî dervīşāna meyl ü muḥabbetleri yoğdur ve taşadduğ itmek istemezler. Beyt:

¹⁴⁰⁸ol cihetle ki luṭf u keremüñ gören düşmenüñ dost olur (K), (HP): ol cihetle ki düşmenle ki luṭf u kerem itsen dost olur. (HM)

Ehl-i keremlerüñ elinde akçe pul yok. Be-dest ender be-şükr endereş gibidir. *‘Älemde māl-dār olanlaruñ keremleri yok. Direm-dār* vaşf-ı terkībīdür māl-dār dimekdür.

Ḥazret-i şeyḫ eydür ki: erbāb-ı devletüñ perverde-i ni‘ metleri olduğum cihetden bu söz baña nā-ma‘kūl ve ğayr-ı maḳbūl geldi ya‘ nī veliyy-i ni‘ metlerümi zemm ü ḳaḏḫ itdügine elem çekdüm.

Ol herife didüm ki ey yār devletlüler fuḳarānuñ ve muḫtāclaruñ güyā mu‘in-i irādları ve rātib-i vaḫifeleri ve ‘ā’ideleri gibidir. Dahl lafzınuñ ma‘nāsı yine bu bābda pārsā-zāde ḫikāyesinde beyān olunmuşdur ḫaşılı maḫşūl ve irād dimekdür *ve nıxıre kōşe nışınan* ve *kūşe-nişin* ve ‘uzlet-ğüzin olan dervişlerüñ zaḫiresidür *ve maḳşadıdır* *ve daḫi zā’irlerüñ maḳşadıdır* *ve daḫi müsaḫırlerüñ (341^a) melce’idür ya‘ nī şıgıncak yerleridür.*

ve ḫayrılaruñ ḫuzūr ü rāḫatları için bār-ı girāna ve şaḫıl zaḫmetlere taḫammül ve ihtiyār idicilerdür.

Elleri altında olan müte‘allikāt ve huḏdām ta‘ām yimeyince kendüler el şunmazlar

ve anlaruñ meḫārim ve in‘āmlarınıñ fazlası ḫul ‘avratlara ve pırlere ve aḫrabālarına ve hem-sāyelerine vāşıl olmuşdur¹⁴⁰⁹. Erāmīl ermelenüñ cem‘idür eri fevt olan ḫul ‘avrata dirler¹⁴¹⁰. *Cirān cār’uñ cem‘idür ki ḫoñşı ma‘nāsınadır. Ba‘z-ı şurrāḫ ḫaşılı bunlaruñ cemī‘ sine ta‘āmları vāşıl olmayınca kendüleri ta‘āma el şunmazlar deyü ta‘bır itmiş ve fazla* lafzını *müte‘allikān’a ma‘tūf idüp dest-i tenāvül āneḫ berend ki fazla-i meḫārim-i iḫsān be-erāmīl ü pīrān ü eḫārib ü cirān resīde* taḫdīrinde olmağa zāḫib olmuş lākin bu ma‘nāya *fazla* ve *resīde* ‘ibāretleri māni‘dür *iḫsān* lafzını *müte‘allikān ü zir-i destān’a* rāci‘ ḫutmaḫ yāḫūd kendülerüñ ḫuzūrına gelen ta‘āmdan fazla maḫbaḫında

¹⁴⁰⁹ *Mekārim* meḫremet yāḫūd kerem lafzının cem‘idür (HM): - (K), (HP)

¹⁴¹⁰ *Eḫārib* aḫrabānuñ cem‘idür ki cem‘-i ḫarībīdür (HM): - (K), (HP)

tencerelerde bākī kalan ni‘ met murād olmak ve *resīde şod* taqđır itmek hilāf-ı zāhir ve tekellüfdür (Redd-i Sūdī). كما لا يحفى Nazm:

توانگرانرا وقفست و نذر مهمانی

زکوة و فطره و اعتناق و هدی و قربانی

Ağniyānuñ ve erbāb-ı devletüñ vaqfı ve nezri ve konuqlığı ve zekātı ve fitresi ve i‘ tākı ve hedy ve qurbānlığı ve bi‘l-cümle vācibāt ve teberru‘ ātdan bu maqūle ḥayrāt ü müberrāta qudret-i māliyyeleri vardır. *Mihmānī* ve *kurbānī*’de yā maşdariyyedür qurbānlık demek qurbāna lāyık tavar dimekdür. Bu taqđırce *kurbānī* yā’sını nisbet i‘tibār itmege ḥācet olmaz dir. *Hedy* hānuñ fetḥi ve dāluñ sükūniyla Mekke-i Mükerrerede qurbān itdükleri tavadur. Mısrā‘ -ı evvel sekte ile oqınur.

تو کی بدولت ایشان رسی که نتوانی

جز این دو رکعت و آن هم بصد پریشانی

Sen bunlaruñ (341^b) devletine kaçan vāşıl olursın ki bir iki rek‘at namāzdan ğayrıya qādir degülsin anı daḥi yüz dürlü perīşānlıqla qılursın zīrā faqr u ihtiyāc ile şafā-yı ḥātır cem‘ olmak ricālullāh ḥālidür her gedā-yı bī-nevānuñ kārı degüldür. *Perişānī*’de yā maşdariyyedür. *Dü rek‘at* demekle namāzuñ eḳall-i merātibinden kināyet itmişdür. *اگر قدرت جودست و اگر قوت سجود توانگرانرا به میسر میشود* Gerek bezl ü ‘atā ve cūd ü seḥā resmini icrāya qudret ve gerek sücūd ü tāt‘at ve envā‘ -ı ‘ibādete kuvvet-i ağniyāya ve aşḥāb-ı devlete fuqarādan yeg müyesser olur.

Zīrā ki zekātı virilmiş malları ve pāk cāmeleri vardır ve zūll-i su’alle ibtizālden maḥfūz ve sālīm ‘ırz nāmūsları vardır ve quyūd ü tefriqadan ve ma‘āş emrinde teşviş-i daḡdaḡadan āsūde ve fāriḡ ü āzāde qalbe māliklerdür. Fısq u fücūrdan maḥfūz ü maşūndur diyen şāriḡ terziq söylemiş zīrā faqr u ğinā māni‘ -i fısq u fücūr degüldür (Redd-i Sūdī).

و قوت طاعت درلقمة لطيفست ve tāt‘at ü ‘ibādete kuvvet ü qudret ğidā-yı laṭif yemekde dāḥil olur¹⁴¹¹ *و صحت عبادت درکسوت نظيف* ve ‘ibādetüñ şıḥḥat ü cevāzı pāk libās

¹⁴¹¹ dāḥil olur (K): ḥāşıl olur (HP), (HM)

giymekte müyesser olur ve nā-pāk cāme ile şalāt dürüst degüldür ve fi'l-ḥaḳīḳa gıdā-yı laṭīf ve cāme-i nazīfe ağleb ağniyā ḳādir olur. *بیادست که از معده خالی چه قوت آید*
 Zāhirdür ki gıdādan ḥālī mi' deden ve ḳuvvetden tehī şikemden ne ḳuvvet gelür ya' nī ac ve muḥtāc olan kimse tā' at ü ' ibādetiye ḳādir olmaz. *Ki* ḥarf-i beyāndur. *Mi' de-i ḥālī* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdür. *Mi' de* mīmüñ fetḥi ve 'aynuñ kesri ile ve mīmüñ kesri ve 'aynuñ sükūniyya ḥayvānātta şirden ta' bir itdükləri nesnedür *و از دست تهی چه مرقت* ve daḡi zāhirdür ki boş elden ne mürüvvet gelür ya' nī tehī-dest olan kimse cūd u seḡāya ve bezl ü ' aṭāya mālik olmaz

و از پای شکست چه سیر آید (342^a) ve daḡi zāhirdür ki şikeste ayaḳdan ne seyr gelür ya' nī ḥareket ü refṭāra iḳtidārı olmaz. Ba' z-ı nūsaḡda *pāy-ı beste* vāḳi' olmışdur ya' nī baḡlu ayaḳdan seyr ü ḥareket mümkin degüldür *و از شکم کرسنه چه خیر* ve daḡi zāhirdür ki ac ḳarından ḡayr gelmez. Ḥafī olmaya ki *peydāst* lafzı muḳaddem ḡaberdür ve mā-ba' dında olan mu' aḡḡar mübtedādur. Ba' zılar *peydāst* mübtedā-yı maḡzūfa ḡaberdür *in ma' nī* veyā *in ḡāl peydāst ki* taḳdirindedür dimiş tekellüf irtikāb itmiş ve ba' zılar *siḡḡat-ı ' ibādet* lafzını mübtedā ve *peydāst* lafzını ḡaber ve *ki* lafzını ta' līl iḳün ṭutup ' ibādetüñ şihḡati pāk libāsda zāhirdür deyü ta' bir itmiş maḡşūda vāşıl olmamış. Ḳıṭ' a:

شب پراکنده حسبد آنکه پدید

نبود وجه بامدادانش

Gice perişān yatur ya' nī fikr ü teşvīşle uyḡu yüzün görmez şol kimse ki irte vech ma' āşı ve ḡarclıḡı olmaya. *Vech* bu maḡalde ḡarc ma' nāsınadır.

مور کرد آورد بتابستان

تا فراغت بود زمستانش

Ḳarınca yaz faşlında ḳışlıḡ zaḡıresin cem' ider tā vaḡt-i şitāda ferāḡat veistirāḡat idüp āsūde-ḡāl olmaḡiḳün. *Gird* kāf-ı ' acemīnüñ kesriyle cem' ma' nāsınadır *gird āvered* cem' ider dimekdür zamīr-i şin ferāḡata ḳayddur. *ای فی شتانه* deyü tefsīr iden şāriḡ bu ma' nādan ḡāfil olmışdur. *فراغت بافاقه نه پیوندد* Ferāḡat-i ḡāṭır ve ḡuzūr-ı ḳalb

faqr u fāqa ile cem‘ olmak müyesser degüldür. *و جمعیت در تنگ دستی صورت نبندد* Teng-destlik hālinde cem‘ iyyet-i hātır şūret bağlamak mutaşavver degüldür.

یکی تحریمه عشا بسته Biri aḥşam namāzına taḥrīme bağlamış. Maḫşūd şol ğanī kimsedür ki ma‘ āş kaydından müstaġnī olup ferāġat-i hātır ile tā‘at ü ‘ibādete kıyām ü şürū‘ eylemişdür. *Tahrīme* tekbīretü’l-iftitāḥdur namāza el bağlamakdan ‘ibāretdür. *‘İşā* ‘aynuñ kesriyle yatsu ma‘ nāsınadır¹⁴¹². *دیگری منتظر عشا نشسته* Biri daḥi aḥşam yemeği qandan gele deyü muntazır (342^b) olmuş oturur murād şol faḫīrdür ki ac ve muḥtāc olmaġla pāy-bend-i kayd-ı ma‘ āş olup tā‘ate istiṭā‘at ü mecāli yoqdur. *هرگز این بدان کی ماند* Hergiz bu cins faḫīr ol maḫūle ğaniye nice beñzer vech-i ma‘ āşı āmāde olan merd-zāde ile şiddet ü faqr ü cū‘la belāda olan üftāde qande berāber olur. Beyt: *خداوند روزی بحق مشغول* Rızq ü māl şāḥibi olan devletmend ferāġat-i hātır ile ‘ibādet-i ḥaḫqa meşġul olur. *پراکنده روزی پراکنده دل* Rızqı perākende ve ma‘ āşı muḥtall olan bī-çāre quyūd ü tefriqa ile perişān-ı dil ve müşevveşü’l-hātır olur. *عبادت اینان بمحل قبول نزدیکترست که جمعند و حاضر* Aġniyānuñ ‘ibādeti maḥall-i qabūle aḫrebdür zīrā ki esbāb-ı ḥuzurları ḥāzır olmaġla hātırıları cem‘dür perişān-ı hātır degüllerdür. *که اسباب معیشت ساخته و باورد و عبادت پرداخته* Zīrā ki esbāb-ı ma‘ išetlerinde ḥāzır ü müheyyā idüp evrād ü ezkāra ve tā‘at ü ‘ibādete meşġul olmuşlardur. *عرب گوید* Arab dir ki ya‘ nī evlād-ı ‘arabuñ meşhūr du‘ āsıdur:

اعوذ بالله من الفقر المكب Ḥōr ve ḥaḫīr olup yüzi üzre düşen faḫrdan Allāhu te‘ālā ḥāzretine şıġmurın. *Mükibb* if‘āl bābından ism-i fā‘ıldür bu lafz ḥilāf-ı kıyās üzre olmaġla lügat-ı ‘arabda nevādirde ‘add olunur zīrā şülāsisi müte‘addī ve ef‘āl bābı lāzımdur *يقال كَبِبْتُ فَأَكْبُّ* ya‘ nī ben anı yüzi üzre düşürdüm ve ol kimse yüzi üzre düşdi dimekdür. Bu taḫdīrce *faqr-ı mükibb* lafzıyla tavşif ḍarb-ı vecī‘ gibi mecāz olup mübālaġa maḫşūd olur ya‘ nī faḫīre ikbāb bir mertebede ṭarī olmuşdur ki faqr şıfatına bile sārī olmuşdur bu daḥi cā’izdür ki *ikbāb* lüzüm ma‘ nāsına olup faqr-ı lāzım dimek

¹⁴¹² *‘İşā* ‘aynuñ kesriyle yatsu ma‘ nāsınadır (K): *‘İşā* ‘aynuñ kesriyle yatsu namāzı ma‘ nāsınadır (HP), (HM)

murād ola. يقول فلان اكب على العمل اى لزمه ولم يفارقه Şurrāḥ böyle taḥkīḳ itmişler lâkin faḳīre lâyiḥ olan budur ki (343^a) الفقر المكب صاحبه ¹⁴¹³ taḳdīrinde olup

فتامل فاقبل من غير من هى له. Bu tekellüfâtı irtikâba hâcet ḳalmaya. Ba‘z-ı şurrāḥ *mükibb* bunda müte‘addidür adamı yüzi üzerine düşürici dimekdür dimiş hevâdan söylemiş (Redd-i Şem‘î). *و مجامرة من لأحب* Daḥi sevmedüğüm kimse ile ḳoñşu olmakdan Allāhu te‘âlāya şıḡınurın. *Mücāveret* ün *men* lafzına izāfeti maşdarun mef‘üle izāfeti yāḥūd fā‘ ile izāfeti ḳabilindendür vech-i evvele ḳaşr iden taḳşir itmişdür. *Lā uḥibbu* lafzından zamīr-i manşub maḥzūfdur *velā uḥibbuhū* yāḥūd *lā uḥibbuhā ey lā uḥibbu mucāveretehā* taḳdīrindedür bunda daḥi zamīr-i tezkire ḳaşr iden taḳşir itmişdür iki ma‘nānuñ mābeyninde mülāzemet yokdur. Zīrā bir şaḥşun zātına mā‘il olup lâkin mucāveretine ḳā‘il olmamaḳ. كما قيل

¹⁴¹⁵ روح را صحبتِ ناجنس عذابيست اليم : Mişrā‘ ¹⁴¹⁴ أُصْنِيقُ السُّجُونِ مُعَاشِرَةُ الْأُضْدَادِ

Ḳur‘ān-ı ‘azīimde ¹⁴¹⁶ لَأَعَذِّبُهُ عَذَابًا شَدِيدًا ḳavl-i şerīfi ehl-i tefsīr şoḥbet-i ezḍāda ḥaml itmişlerdür. *الفقر سواد الوجه فى الدارين* Hadīs-i şerīfde vārid olmuşdur: *و در خبرست* iki cihānda bile yüz ḳaralığıdur ḥafī olmaya ki bu ḥadīşün ¹⁴¹⁷ ma‘nāsında muḥaḳḳıḳlar nice dürlü tevciḥ itmişlerdür lâkin ḥazret-i şeyḫ bu maḥalde ihticāc için zāhiri üzerine ḥaml idüp ¹⁴¹⁸ إِنَّ اشقى الناس من اجتمع عليه فقر الدنيا وعذاب الآخرة ḥadīs-i şerīfinün feḥvāsına mazḥar olan faḳīr-i ḡayr-i şābirlerün faḳrına işāret itmişdür. *درويش بى معرفت نيارامد تا فقرش بكفر انجامد* Bī-ma‘rifet ü bī-ḥayşiyet olan dervīş āsude olmaz tā faḳrī küfür ile āḥir olup faḳrī küfre müncerr ve mü‘eddī olur. Ba‘z-ı nüsaḥda *tā faḳreş be-küfr neyencāmed* vāḳi‘ olmuşdur ya‘nī dervīşün faḳrī ‘āḳıbet küfr ḫabaḳasına vāşıl olmayınca sükün ü ārām bulmaz dervīş-i bī-ma‘rifet terkīb-i tavşīfidür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaḫ itmişdür. *كاد الفقران يكون كفرة* Bu kelām daḥi ḥaberde vārid olmuşdur ya‘nī faḳr (343^b) küfre ḳarībdür ya‘nī bu kelām-ı şerīf bī-

¹⁴¹³ “Fakirlik; sahibini yüzüstü süründürdür.”

¹⁴¹⁴ “Muhalliflerle (sevilmeyenlerle) sohbet insana en dar hapishanedir.”

¹⁴¹⁵ Hāfız-ı Şirāzī, “Alçaklarla dost olmak ruha şiddetli bir azaptır.”

¹⁴¹⁶ Kur‘ān-ı Kerīm, Neml 27/21 “...ona mutlaka şiddetli azap edeceğim...”

¹⁴¹⁷ ḥadīşün (K): ḥadīs-i şerīfün (HP), (HM)

¹⁴¹⁸ Hadīs-i şerīf “İnsanların en bahtsız dünyā fakirliği ile ahiret azabı kendisinde toplanandır.”

ma‘rifet dervişlerün fakrına işaretdür zîrâ ma‘nâ ve ma‘rifetleri olmayup fakr u fâkaya taḥammül itmeyüp bî-iḥtiyâr ve bi‘l-iztîrâr küfri mûcib kelimât eyler. Ḥadîs-i ḳudsîde vârid olmışdur ki: ¹⁴¹⁹ من لم يصير على بلائى ولم يرض بقضائى فليطلب رباً سواى

Nitekim ibn-i Râvendî bu kadar fazl ü belâgatla bile mekre mübtelâ olup dimişdür ki Nazm:

كم عاقل عاقل اعيت مذاهبه
و جاهل جاهل تلقاه مرزوقاً
هذالذى ترك الأوهام هائرة
¹⁴²⁰ وصير العالم النحرير زنديقاً

‘Ulemâ bu sözde anı ikfâr itmişlerdür.

گفت نشنیده که پیغمبر علیه السلام گفت الفقر فخرى Dervîş eyitdi: işitdün mi ki peygamber ‘aleyhi’s-selâm fakr benüm faḫrumdur deyü buyurmışdur bu ḫadîs-i şerîf fazîlet-i fakra delâlet eyler. *گفتم خاموش* Ḥazret-i şeyḫ eydür: dervîşe didüm ki epsem ḫadîs-i şerîfün ma‘nâsı senün mülâḫaza itdügün degüldür.

که Zîrâ ki peygamber ‘aleyhi’s-selâm bu ḫadîs-i şerîfle şol tâ’ifenün fakrına işâret buyurmışlardur ki anlar merdân-ı meydân-ı rızâdur. و تسلیم تیر قضا Daḫi merdân-ı meydân teslîm-i tîr ü ḳazâdur. *Teslîm* lafzı *rızâ*’ya ‘atfdur ya‘nî rızâ meydanınıñ ve tîr-i ḳazâyâ teslîm meydânınıñ erleridür. *Merdân*’a ‘atf iden ve meydâna ‘atf iden şâriḫler ğaflet itmişlerdür rızâyâ ‘atf itmek ḫaṭâdur diyen terzîḳ söylemiş kendü ḫaṭâ itmişdür. Ba‘z-ı nüsaḫda ve *siper-i tîr-i ḳazâ* vâḳi‘ olmışdur. Bu taḳdîrce *merdân*’a ‘atf olur. Ḥulâşa-i kelâm mazmûn-ı ḫadîs-i şerîf herkese ‘âmm ü şâmil degüldür.

نه فقر اینان که خرقة ابرار پوشند و لقمة ادرار فروشند Ḥazretün işâreti bu tâ’ifenün fakrına degüldür ki ‘azizlerün ḫırḳasın giyerler ve cemî‘-i dünyâyâ ziyâde ḫırş ü

¹⁴¹⁹ Ḥadîs-i şerîf “Benim hükmüme razı olmayan ve benim verdiğim musibete sabretmeyen kişi benden başka bir Rab arasın.”

¹⁴²⁰ “Nice âlimler var ki geçim sıkıntısı içindedirler. Nice cahiller de vardır ki varlık içinde yüzüyorlar. İşte bu (şaşırtıcı) hakikat, zihinleri hayrette bırakmakta ve âlimi zındığa çevirmekte”

ṭama^ç larından vazīfe ve cihetlerinden hāşıl olan loğmayı (344^a) boğazlarından kesüp bey^ç iderler ^ç imāret aşın alup şatan erāzil daḥi bu ḳabīlendür. Beyt:

Ḳani bir merd-i ḥudā ehl-i fenā şeklinde

Niçe biñ ḥar nekeşed var fuḳarā şeklinde

Anı vazīfe loğmasına şatarlar ya^ç nī dünyā-perest olup vazīfe ḳabūl iderler diyen şāriḥ maḳşūda vāşıl olmamış. Rubā^ç i: *ای طبل بلندبانک و درباطن هیچ* Ey āvāzı bülend olup derūnı ḥālī olan ṭabl *چه تدبیر کنی وقت پسبج* sefer yarağı vaḳtinde ve göç zamānında bī-zād ü bī-zevāde ne tedbīr idersin. *Bülend-bāng* terkībi ḥasenü'l-vech ḳabīlindendür vaşf-ı terkībī diyenler ḡalaṭ itmişdür *ṭabl*'uñ şıfatıdır izāfet tevehhüm idenler ḡalaṭ itmişdür ve *der-bātin* ^ç ibāreti *bülend-bāng*'a ^ç aṭıfdur ba^ç z-ı nūsaḥda vāv-ı ^ç aṭıfsuz vāḳi^ç dūr bu taḳdīrce şıfat ba^ç de şıfat olur *bülend-bāng* lafzı buña muzafdur diyenler ḡalaṭ itmişdür. Ba^ç z-ı nūsaḥda vāv-ı ^ç aṭf yerine *ki* lafzı vāḳi^ç olup bir şāriḥ anı iḥtiyār idüp şerḥinde:¹⁴²¹ ey bülend āvāzlü ṭabl ki bātinuñda ma^ç rifet ü faẓldan hiç nesne yoḳdur dimiş. Ba^ç z-ı eşḡāş anı redd idüp dimiş ki *bāng*'dan soñra *ki* harfini irād idüp ve *bātin*'ı *hiç*'e muzāf ḳılıp ma^ç nāsını *ey bülend āvāzlu ṭabl ki bātinuñda hiç ma^ç rifet ü faẓldan nesne yoḳdur* diyen hem veznde hem ma^ç nāda ḥaṭā eylemiş dimiş ḥafī olmaya ki egerçi vezinde nev^ç i şıḳlet olur ammā ḥaṭā yoḳdur ve ma^ç nāda ḥaṭā eylemiş didügi ḥaṭādur ve *bātin*'ı *hiç*'e muzāf itmiş didügi iftirādur. *Pesīç* bā-i ^ç acemīnūñ fetḥi ile ve sīn-i mühmele ve āḥir ḥurūfdan soñra cīm-i ^ç acemī ile *mepīç* vezni üzre müsāferetle esbāb-ı sefer tedārik itmege ve yol yarağın görmege dirler. Ba^ç z-ı şurrāḥ bā-i ^ç arabī ile olmağı tecvīz idüp ba^ç zılar fārisī olmağı taşḥīḥ ü tercīḥ eylemiş ammā cīm-i ^ç arabī ile olmağı tecvīz iden şāriḥ *mepīç* lafzına nazar itmemiş ḳāfiyeden ḡaflet itmiş. *(344^b)* *روی طمع از خلق پسبج ار مردی* Eger merd iseñ ṭama^ç yüzini ḥalkdan çevir ve döndür ya^ç nī gerçekden dervīş iseñ maḥlūḳdan ümīd ve recā riştesin ḳaṭ^ç idüp nazar-ı himmetüñi cānib-i ḥālīḳa ḳaşr itmekde ḳuşūr itme.

پسبج هزار دانه بردست مپبج Elüñde biñ danelü tesbīḥ çevirme anuñla maşlaḥat bitmez ve dervīşlik bulunmaz. *و نشاید جز بوجود نعمت برهنه را پوشیدن یا دراستخلاص گرفتاری کوشیدن*

¹⁴²¹ şerḥinde (K), (HP): şerḥinde dimiş ki (HM)

Ni‘ met olmayınca ‘uryānı giydirmek ve yāhūd bir esīri taḥlīşine sa‘y itmek mümkün degüldür muḥaşşal elde vüs‘at olmayıcağ vüçūh-i ḥayrātdan hiç nesneye destres müyesser olmaz. *ابناء جنس مارا بیایه ایشان که رساند* Bizüm ebnā-i cinsümüz olan fuḫarāyı ve şūfiyyeyi aḡniyā ve ekābir mertebesine kim işāl ide bilür

و يد علیا بيد سفلی چه ماند ve yed-i ‘ulyā yed-i süflāya nice beñzer ya‘nī cūd ü seḫā ve bezl ü ‘aṭā gösteren refī‘ el ellerden şadaḳa ve zekāta ve aḡniyādan naẓar ü iltifāta görümlü olan ac ve muḥtācuñ elḥaḳ eli ile ḳanda berāber olur ḥazret-i şeyḫ bu kelāmıla: ¹⁴²² *الْيَدُ الْغُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى* ḥadīs-i şerīfine işāret eylemişdür.

نه بینی که حق جل و علا در محکم تنزیل از نعمت اهل بهشت خبر میدهد که Görmez misin ki ḥaḳ celle ve ‘alā Ḳur‘ān-ı ‘aẓīmde ehl-i cennetüñ vāşıl oldukları ni‘metden ḥaber virüp der ki: ¹⁴²³ *أُولَٰئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ فَوَٰكِهِ وَهُمْ مُكْرَمُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ* ya‘nī ehl-i cennet için elvān-ı ni‘am ve envā‘-ı fevākihden mu‘ayyen rızıklar vardur her çend iştiḥaları olsa ḥazır ü müheyyā görürler ve anlar cennāt-i na‘īmde mu‘azzez ve mükerrerlerdür ya‘nī Ḥaḳ te‘ālā Ḳur‘ān-ı ‘aẓīmde cennetde rızḳ-ı ma‘lūmı olanı medḥ itmişdür pes dünyāda daḫi ni‘met ü devlete vāşıl olanlar ve rızḳ-ı ma‘lūma destres bulanlar luṭf-i ḥaḳḳa maẓhar olmuşlardur fuḫarā bu devletden maḥrūmlardur. *تا بدانی که مشغول کفاف از دولت عفاف محرومست* *Na‘īm* ni‘met ma‘nāsınadır. *Tā* bilesin ki ma‘āş ü kifāf emrine (345^a) meşḡul ve muḳayyed olan kimse ‘iffet ü ‘işmet devletinden maḥrūmdur zīrā be-her taḳdīr zārūret iktizāsıyla mekārihe irtikāb etse gerekdür ve ‘afāf ü ‘iffet ḥarāmıdan taḥarrüz ü ictinābdan ‘ibāretdür.

و ملک فراغت زیر نکین رزق معلوم ve mülk-i ferāḡat rızḳ-ı ma‘lūmuñ nigīni altındadır ya‘nī mu‘ayyen gelürü olmayan şafā-yı ḳalbe ve ferāḡat-i ḥāṭıra mālik olmaz. *Rızḳ-ı ma‘lūm* terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdür. *Nigīn* faşş-ı ḥātemdür yüzük ḳaşı ma‘nāsınadır rızḳ-ı ma‘lūmuñ ḥükmi altındadır ve aña tābi‘dür dimekdür.

¹⁴²² Ḥadīs-i şerīf “Veren el alan elden daha hayırlıdır.”

¹⁴²³ Ḳur‘ān-ı Kerīm, Sāffāt 37/41,42,43 “Onlar için belirli bir rızık vardır. Meyveler var ve onlar hep ikram olunurlar. Na‘īm cennetlerinde..”

Beyt:

تشسنگانرا نمايد اندر خواب
همه عالم بچشم چشمه آب

Teşne ve ‘aţşān olanların şuya ziyāde hırşlarından ‘ālem-i h̄‘ābda gözlerine cümle ‘ālem çeşme-i āb görünür. Türkî dilde daḥi meşel-i meşhūrdur¹⁴²⁴ ki ac tavuḡ düşde kendüyi taḥıl bāzārında görür. Muḥaşşal kişinüñ zāhirde fikr ü endişesi ne ise düşünde daḥi anı görür pes faqr ü iḥtiyāca düşenler daḥi düşlerinde bile kifāf ü ma‘āşdan ḡayri nesne görmezler zāhir ü bāḥın tefriḡadan ḥalāş olmazlar.

هر كجا كه سختی کشیده و تلخی چشیده را بینی خود را بشیره درکارهای مخوف اندازد Her yerde ki bir derd ü belā çekmiş ve ‘ayşı telḡ olmuş kimseyi göresin ziyāde hırşından kendüyi maḥūf işlere atar ve bi’z-zarūre nefsinı mevāzi‘-ı tehlūkeye ilḡa ider. *Sereh* fetḥ-i şīnla¹⁴²⁵ ve rā-i mühmele ve hā-i aşıyye ile hırş ü ḡama‘ ma‘nāsınadır

و از توابع آن نپرهیزد ve ol irtikāb itdüḡi kār-ı düşvāre müretteb olan ḡavā’il ü maḥzūrātđan taḥarrüz itmez ve ölmek dirilmek gözine görünmez

و از عقوبت آخرت نهراسد ve āḥiret ‘uḡūbetinden ḥavf ü ḥazer itmez

و حلال از حرام نشناسد ve ḥelāli ḥarāmđan fark ü temyiz eylemez ne bulursa çalar ve ḥarāmı bulmaduḡından yemez. Kıt‘a: سکی را گر کلوخی برسر آمد Kelb-i gürisnenüñ başına kesek gelse ya‘nī bir kimse aña kesek atup başı üzerinden geçüp gitse belki başına ḡoḡunup geçse de. (345^b) Ba‘z-ı şurrāḥ bir kimse bir kelbe kesek atsa ve üstünden aşsa dimiş bir cānibe ḡaşrda taḡşīr eylemiş.

رشادی برجهد کین استخوانست Bī-çāre seg üstüḡ‘āna ziyāde hırşından anı üstüḡ‘ān şanup sürürından ḡalḡıyup şıçrar ve aḡzıyla anı ḡutup almak ister. *Kelūh* kāf-ı ‘arabīnüñ fetḥiyle ve hā-i mu‘ceme ile şol kesek didükleri nesnedür ki ekşer tarlalarda ve şahrālarda olur. *Cehed* şıçramak ma‘nāsına olan *cehīden* lafzından muzāri‘dür.

Muḥaşşal bī-ḥayşıyyet olan cimāre ḡısmınıñ dāhi ḥālī budur ki hırş ü ḡama‘ı bir vechle ḡālib olur ki ittifāḡan bir kimse bir yerin ḡaşısa kendüye virmek için aḡçe

¹⁴²⁴ Türkî dilde daḥi meşel-i meşhūrdur (K), (HP): Türkî dilde daḥi meşhūr meşeldür (HM)

¹⁴²⁵ *Sereh* fetḥ-i şīnla (K), (HP): *Sereh* fetḥ-i şīn-i mu‘ceme (HM)

çıkarır şanur و گر نعشی دو کس بردوش کیرند ve eger iki kimse omuzlarında bir tābūt ve cenāze götürüp gider görse لعنیم الطبع بئدارد که خوانست Le'īm ü gedā ṭab' olan fūrūmāye ve denī anı sufre ile ṭa'ām şanur.

اما صاحب دنیا بعین عنایت حق تعالی ملحوظست Ammā aḡniyā ve ekābir Ḥaḡ te'ālā ḥazretinüñ 'ayn-1 'ināyeti ile melḥūz ü mestūrdir ki şıfat-1 ḡināya maẓhar olmuştur. Aşl-1 laḡza göz uciyla bakmağa dirler بحلال از حرام محفوظ ve māl-i ḥelāl sebebi ile ḥarām irtikābından maşūn ü maḥfūzdir ya'nī bu ḥālete isti'dādları 'ināyet-i ḥaḡla ḥāşıl olan ḡinā bereketi iledür. من همانا که تقریر این سخن نکردم Bu mübāḥase ve muḥācceden şoñra ḥazret-i şeyḡ dönüp ol dervişi ma'ḡūle çeküp buyurur ki: farz idelüm ki ben şaña bu sözi söylemedüm و بیان و برهان نیوردم ve ṭotalum ki bu müdde'āya ḥiç vechle ihticāc idüp beyyine vü bürhān getürmedüm seni kendü inşāfuña ḡodum maḥsūsātından olan bedīhiyyātda ne ḥācet nizā' ve ne lāzım cedel

Senden inşāf tevaḡḡu' iderin ya'nī recā iderin ki inşāf idüp انصاف از تو توقع دارم Hergiz هرگز دیدی که دست دغایی برکتف بسته i' tirāf eyleyesin ṭoḡrısın söyleyesin. (346^a) *Deḡā* şol 'ömründe gördüñ mi ki şaḡī ve ḥarām-zāde eli ardına bağlanmış ola. kimseye dirler ki ḡaltabān ü ḥīlekār ve zāhiri bātımına muvāfiḡ degül bir ḡalb ve daḡal-1 şaḡī ve bed-girdār ola. *Ketif* kāfuñ fetḡi ve tānuñ kesri ve sükūniyla omuz başına dirler bu maḡalde zāhr ma'nāsı murād olmuştur. یا بی نوایی در زندان نشسته Ya bir faḡīr ü gedā ve müflis ü bī-nevā zindānda maḡbūs ola یا پرده معصومی دریده 'ırz ve şāḡib-i nāmūs ve mestūru'l-ḡāl kimsenüñ perde-i 'işmet ü 'iffeti yırtılmış ve rüsvāy olmuştur. *Ma'sumī*'de yā vaḡdet içündür.

یا کفی از معصم بریده Ya bir el boḡunından kesilmiş ola. *Mi'sam* mīmüñ kesri ve 'aynuñ sükūnı ve şāduñ fetḡiyle elde bilezük yerine dirler şol mufaşşal ya'nī boḡun murāddur ki 'arabīde *rusḡ* dirler. الا بعلت درویشی Faḡr u zārūret ve ihtiyācdan ḡayrı ḥiçbir sebep ve 'illet ile bu mezkūr olan umūr zuhūr itdüḡin 'ömründe gördüñ mi dimekdür ya'nī böyle belālara mübtelā olacaḡ mekrūhāta irtikāb itdükleri mücerred faḡr u fāḡa iḡtizāsıyladur. *Dervişi*'de yā maşdariyyedür.

و شیر مردانرا بحکم ضرورت در نقبها گرفته اند و کعبها سفته Niçe dil-āver ve bahādır kimseleri faqr u ihtiyāc ve zarūret sebebi ile uğurlıq qaşdıyla dīvār delerken tutmuşlar ve ayağına buqağı urulmağdan topuqları mecrūh olup delinmişdür. *Nakb* nūnuñ fetih ve k̄āfuñ sükūnıyla ve bā-i muvaḥḥade ile *lağam* didükleridür. Ba‘zılar dimişler ki *naqb* kūşe ma‘nāsına isti‘māl olunur ya‘nī kūşelerde kabāḥat üzre iken tutmuşlar ve topuqlarını delmişler ya‘nī başlarına belālar getürmüşlerdür. Ba‘zılar daḥi *der-naqb girifteend* ‘ibāretine böyle ma‘nā virmişler ki dil-āver kimseleri tutup yer altında mevāzı‘-ı ḍayyıkada ya‘nī taracık yerlerde ḥabs idüp ayaklarına buqağı urmağdan topuqları mecrūh olur ve bir daḥi böyle ma‘nā virmişler ki dil-āver kimseler faqr u fāqa ucından ırgādılık ihtiyār idüp ḥalk anları ücretle tutup yer qazdururlar bu maḳūle zaḥmetlü ve meşakḳatlü ḥıdmetlerde yelüp yüpürmekden (346^b) ayakları mecrūh olur. Bir daḥi böyle ma‘nā virmişler ki ihtiyāc ve faqr u fāqa evcinden varḫalara düşüp giriz ü firār ihtiyār iderler yürimekten ayakları mecrūh olur¹⁴²⁶ bu tevciḥātuñ her biri tekellüfden ḥālī olmayup ma‘nā-yı evvel rāciḥ olduğı vāziḥdur ḥülāṣa-i kelām bu kadar felāketler çekmege maḥzā faqr u ihtiyāc sebep olduğın inkār ider misin inşāfuñ yok mıdur dimekdür *و محتمل است که درویش را نفس اماره مطالبت کند* ve ihtimāldür ki dervīşe nefsi emmāresi tekāzā eyleye ya‘nī teveḳānı ziyādedür şehveti ḡālib olmağla cimā‘ iḳtizā idüp muḥarremāta ilkā eyleye

چون قوت احصائش نباشد بعضیان مبتلا کرد ya‘nī çün mülk-i nikāḥ veyā mülk-i yemīne mālīk olmağla nefsi fevāḥiṣden ḥıfz ü şıyānete qādir olmaya be-her-ḥāl ḥarāma mürtekib ve ma‘şiyete mübtelā olmağ zarūrī lāzım gelür. *Zirā ke bḡn ve ferj tuamānd* ki baḫınla ferc tev‘emāndur. *یعنی دو فرزند یک شکم اند* Ya‘nī bir qarından iki veled ikiz ḡoğmuş gibidür. *Ferc* ‘den murād zekerdür bu fıḳra *tev‘emān* lafzını tefsirdür ma‘nā-yı telāzumden kināyetdür. *مادامکه این یکی برجاست آن دیگر برپاست* Mādāmki bu biri ki baḫındur yerindedür ya‘nī ḡoğdur ol biri ki zeker ve āletdür kıvām u ḥareketde olup

¹⁴²⁶ Bir daḥi böyle ma‘nā virmişler ki ihtiyāc ü faqr u fāqa evcinden varḫalara düşüp giriz ü firār ihtiyār iderler yürimekten ayakları mecrūh olur (K): Ba‘zılar daḥi dimişler ki faqr u ihtiyāc sebebi ile varḫalara düşüp giriz ü firār ihtiyār iderler yürimekten ayakları mecrūh olur. (HP), (HM)

cimā‘a meyl ü ragbet muqarrerdür zīrā tevekān ü şehvet ekl ü şürbden hāşıl olur. Ba‘zılar *ber-hāst* lafzını hā-i mu‘ceme ile kıyām ma‘nāsına olan *hāsten*’den tutmuşdur maqşūd müttehiddür. *هناك خبري بغير فتند* Hazret-i şeyh yine bu müdde‘āsını te‘yīd ü işbāt idüp eydür ki: işitdüm ki bir faķiri bir nā-meşrū‘ hadişede tutdılar. *هناك شرمساری برد سزای سنکساری شد* Halk içinde rüsvāy ü şermsār olduğundan ğayrı recm itmege müsteħaķ oldu zāhir budur ki livāta iderken tutmuşlar zīrā ğayr-i muħşan olıcaķ zānī şer‘an recme müsteħiķ olmaz zināda tutdılar diyenler bu ma‘nādan ğāfillerdür (347^a) meger siyāsete muħavvel ola ba‘z-ı şurrāh tevcih kaşd idüp dimiş ki: cā‘izdür ki bi‘l-fi‘l ğayrı şehirde zevcesi ola ve ‘alā-tariķū‘t-teslīm cā‘izdür ki muqaddemā tezevvüc idüp mevt veyāhud talāk ile müfāraķat itmiş ola. Fuķahānuñ للعزب لارجم didükleri muṭlaķ olmayup belki ‘azeb aşlı murād ola ya‘nī hergiz ‘ömrinde tezevvüc itmiş olmaya dimekdür. *هناك كلامه* Hafī degüldür ki zināya haml itmekle bu deñlü tekellüfatı irtikāba muḥtāc eylemişdür. Ba‘z-ı nüsaḥda *bīm-i sengsārī būd vāķi‘* olmuşdur ya‘nī recm ḥavfı ola demek olur.

گفت ای مسلمانان زر ندارم که زن کنم Ol faķir hālinden i‘tizār ve beyān-ı iztirār idüp eyitdi: ey müselmānlar sīm ü zerrüm yoķdur ki te‘ehhül eyleyem *و قوت ندارم که صبر کنم* ve ve şabr itmege daḥi ķādir degülem. *چه کنم* Nice ideyüm ve ne çāre eyleyem keff-i nefis itmege ķādir degülem. *لارهبانیه فی الإسلام* Dīn-i islāmda rāhibler ya‘nī keşişler riyāzeti ve mücāhedesi lāzım degüldür. *Rahbāniyyet* rānuñ fetḥiyle rāhiblerüñ ‘ādetlerince olan a‘māl-i şāķķaya dirler meşelā şavm-i vişāl ve terk-i ekl-i laḥm ve terk-i cimā‘ gibi peyġamber ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām bu maķūle umūrdan men‘ ü nehy idüp *لارهبانیه فی الإسلام*¹⁴²⁷ buyurmuşdur. Hafī degüldür ki ol şahşuñ bu maḥalde bu hadīs-i şerīfi müdde‘āsına muvāfiķ zann idüp irād itdügi bī-vehdür zīrā te‘ehhül ü izdivāca ķādir olmayan faķir fāḥiše irtikāb itmeği cā‘iz görmege¹⁴²⁸ hāşā hadīs-i şerīfde kaṭ‘ā işāret yoķdur cümle şurrāh bu ma‘nādan ğāfil olup hergiz ta‘arruz itmemişlerdür.

فتدبر

¹⁴²⁷ “İslam dininde rahiplerin davranışları yer almaz.”

¹⁴²⁸ Görmege (K), (HP): olmağa (HM)

و از جمله مواجب سکون و جمعیت درون که خداوندان نعمت را ثابت است یکی آنست که هر شب صنمی
در بر گیرند

Aşhâb-1 ni' met ve erbâb-1 devlete müyesser olan mûcibât-1 ferâğ ü sükûn ve esbâb-1 cem' iyyet-i derûnden cümleden biri oldur ki her gece bir şanemi sîneye çekerler. Mevâcib cem' -i mûcibdür ki zamm-1 mîm kesr-i cîmle if' âl bâbından ism-i fâ' ildür mühimm ve mehâmm gibi ba' zılar mîmüñ fetḥi ve cîmüñ kesriyle maşdar-1 mîmîdür vüçüb ma' nâsınadır bunda murâd (347^b) sebebdür dimişler ve ba' zılar mescid ü mesâcid gibi ism-i mekân olup mevzi' -1 vüçüb ma' nâsına ḥaml itmişler hiç biri aşlını bilmemişdür. Yekî mübtedâ, ânest haberdür ve ez-cümle mübtedâ ânuñ müte' allikâtındandır yekî ez-mevâcib-i ânest taqdirindedür ba' zılar yekî ânest mübtedâ ve haberdür cümlesi mu'ahḥar mübtedâdur ve ez-cümle-i mevâcib muqaddem haberdür dimiş aşıl maqşûda vâşıl olmaduğundan ğayrı mübtedâ müfred lâzım olduğundan haberi yogemiş ve ḥafî olmaya ki şalâḥa ḥaml ḥüsn-i zann muqtezası budur ki sanem'den murâd mülk-i nikâḥ veyâ mülk-i yemîn ile vâşıl oldukları nigâr-1 nâzenîn ola ve her gün tâze cüvân olurlar. ve her gün tâze cüvân olurlar. Cüvânî'deki yâ maşdariyyedür ya' nî her gece bir nigârla pehlû olmak zevk ü şafâsıyla irtesi yeni başdan cüvânlık leṭâfetin kesb iderler ve her gün tâze yigit olur cümle şurrâḥ bu ma' nâda ittifaḥ itmişler siyâḫ-1 kelâmdan zâhir olan daḥi budur.

بیت کما قیل:

گر چه بیرم تو شبی تنگ در آغوشم کش
1429 که سحر گه ز کنار تو جوان برخیزم

Lâkin her gün bir cüvân ḥıdmetinden temettü' itmek murâd olmak daḥi câ' izdür ve ekâbirde olan iç oğlanları her gün nevbetle ḥıdmet itmek daḥi mu' tâd ü ma' hûddur nigârı giceye taḥşîş idüp cüvânı gündüze ta' yîn itmek daḥi maşlahatdan ḥâlî degüldür. فتدبر

¹⁴²⁹ Hâfız-1 Şirâzî, “Yaşlıyım ama bir gece sar beni kollarına sıkıca, yanından genç biri olarak kalkayım sabah olunca.”

zinā itmek ne ihtimāldür belki bi-ḥasebi'l-‘āde mūmteni‘ ve muḥāldür. *Tal‘at*’dan vech ü cemāl (348^b) murāddur. *Gird* kāf-1 ‘acemīnūñ kesriyle dā’ire ve eṭrāf ma‘nāsınadır. *Gerged* kāf-1 ‘acemīnūñ fethiyle çigzine dimekdür tebāh-i fesād dimekdür yā maşdariyyedür fesāddan murād maḳām qarīnesiyle livāta ve zinādur. Fıḳra-i şāniyede ziyāde mübālağa vardur ḥafī olmaya ki her rūz cūvānī her gün bir tāze cūvān istiḥdām ider dimege maḥmūl olduğı taḳdīrce ezhān-ı ḳāşireye ḥalecān iden ḥayāl-i ḥām ve dağdağa ve evhāmı ḥazret-i şeyḫ bu kelāmı def buyurmışlardur. فتدبر Beyt:

دلی کہ خور بهشتی ربود و یغما کرد
کی التفات کند بر بیتان یغمایی

Cennet ḥūrīleri rübūde ve yağma itdükleri gönül ya‘nī fi’l-meşel ḥūrīlere vaşıl olan kimse¹⁴³⁰ ‘ālemdede yağmacı ḥūblara ve gāretger-i ḳulūb olan maḥbūblara ḳaçan iltifāt eyler ve ḥiç mūmkün midür. Beyt:

Seni ḳoyup dil ü cān ḡayrıya mā’il mi olur

Gökde ḥurşīde iren zerreye ḳā’il mi olur

Dilī lafzı *rübūd* ve *yağma kerd*’ün mef’ūlidür *dilī-rā ki* taḳdīrindedür tenāzü‘-i fi‘leyn ḳabīlindendür. *Yağmāyi*’de ve *bihīştī*’de yālar nisbet içündür ve *ḥūr ḥavrā*’nuñ cem‘idür *ḥūr-i bihīştī* ve *bütān-ı yağmāyi* ikisi bile terkīb-i tavşīfīlerdür izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür. *Bütān-ı yağmāyi* dil-rubā maḥbūblar dimekdür dārū’l-ḥarbden seby ü gāret olınan cevārī veyāḥud ortaya düşen müsta‘mel ‘avrat ü oğlan ve rūspī ve ḥizān murāddur diyenler maḳşūda¹⁴³¹ vāşıl olmamışlar¹⁴³². Şi‘r: *من كان بين يديه ما اشتهى رطباً*. Ol ḥurmā istese öñinde ḥāzır bula. *يغنيه ذلك عن رجم العناقيد*. Ol ḥurmā yāḥud ol ḥālet ki istedükce ḥāzır bulmaḳdur ol kimseyi ḥurmā şalkımına taş atup düşürmege muḥtāc eylemez ol zaḥmet ve ‘anādan ḡinā vü istiḡnā virür. *Men* mevşūledür ve *kāne* tāmmedür fā‘ili *rutab*’dur cümle-i fi‘liyye mevşūlūñ şılasıdır ism-i mevşūl *ma‘a-*

¹⁴³⁰ kimse (K), (HP): kimesne (HM)

¹⁴³¹ maḳşūda (K), (HP): murāda (HM)

¹⁴³² olmamışlar (K), (HP): olmamışlardur (HM)

şilatıhi mübtedâdur. *Mâ'stehâ*'da *mâ* maşdariyyedür devâm ifâde ider *yugannihi* if'âl bâbındandır mübtedânun haberidür zamîr-i manşüb (349^a) *men* mevşüle râci'dür *zâlike* fâ' ilidür *rutab*'a işaretdür dimişler lâkin her istedükce raṭb-ı hâzır ü mevcûd¹⁴³³ olmaḡ hâletine işâret olmaḡ evlâdur. '*Anâkid*' unḡudun cem' idür ki üzüm şalkımına dirler bu maḡalde ḡurmâ şalkımı murâddur. *Recm* taş atmaḡdur. Kışşadan ḡişşe budur ki ṭariḡ-i ḡelâlden ḡazâ-i şehvet idecek mülk-i nikâḡ ve yâḡud mülk-i yemîn ile ḡür-şıfat ḡasnâ ve müsteşnâ nigârlara mâlik olan cimâ'-ı ḡarâma mürteḡib olmaz dimeḡdür. اغلب تهی دستان دامن عصمت بمعصیت آلایند. Aḡleb ü ekşer budur ki teḡi-dest ve şıfrü'l-yed olan fuḡarâ dâmen-i 'işmetlerin ma'şiyet ile âlûde ve mülevves iderler.

چون سکان کرسنه نان ربایند ve aç köpekler gibi bulduḡları yerden itmek ḡaparlar. *Tehi-dest* terkîbi şıfrü'l-yed gibidür vaşf-ı terkîbî diyenler ḡalaṭ itmişdür¹⁴³⁴. *Aḡleb* lafzını *tehi-destân*'a muzâf itmişler lâzım degûldür bânun sükûnıyla olmaḡ lâzımdur¹⁴³⁵ فتأمل *Gürisne* kâf-ı 'acemînun zammı ve rânuḡ kesri ve sînuḡ sükûnıyla aç dimeḡdür.

Beyt:

چون سک درنده گوشت یافت نیرسد
کین شتر صالحست یا خر دجال

Yırtıcı seg ya'nî kelb-i 'aḡurât bulsa bu et şâlih peyḡamber 'aleyhi's-selâmun nâḡası yâ ḡar-ı deccâl et midür ḡaṭ'â şormayup hemân bî-tevaḡḡuf ḡora geḡürür imdi aç ü muḡtâc olan fuḡarâ daḡi fi'l-meşel ḡâlleri budur ki ellerine ṭa'am yâḡud ḡazâ-i şehvet idecek madde-i ḡarâm girse aşlâ perḡiz itmeyüp hemân bî-tereddüd çalarlar.

Seg-i derrende terkîb-i tavşifîdür izâfet-i beyâniyye teveḡḡüm iden ḡalaṭ itmişdür.

Çoḡ بسیار مستوران بعلت درویشی درعین فساد افتاده
faḡr u fâḡaya mübtelâ olmaḡ sebebi ile zarûrî maḡz-ı fesâda düşmişdür ve 'ayn-ı ma'şiyet ve ḡarâma mürteḡib olmuşlardır. '*Ayn-ı fesâd* maḡz-ı fesâd dimeḡdür fesâd çeşmesine düşmişdür deyü ma'nâ viren şâriḡ 'ayn-ı çeşme ma'nâsına (349^b)

¹⁴³³ raṭb-ı hâzır ü mevcûd (K), (HP): raṭb ü mevcûd (HM)

¹⁴³⁴ *Tehi-dest* terkîbi şıfrü'l-yed gibidür vaşf-ı terkîbî diyenler ḡalaṭ itmişdür (K), (HP): *Tehi* terkîb şıfrü'l-yed terkîbi gibidür vaşf-ı terkîbî diyen ḡalaṭ itmişdür (HM)

¹⁴³⁵ lâzımdur (K): zâhirdür (HP), (HM)

geldüğün bilür imiş ammā bu maħalle mesāsı olduğın mülāhaza itmeyüp ‘ayn-ı ħaṭā itmiş *داده نامی زشت بباد کرامی بباد زشت نامی داده* ve mükemmel ü mükerrerem ‘ırzlarını bed-nāmlıq bādına virmişlerdür ya‘nī ħarāma irtikāb idüp ‘ırz-ı nāmūsların ber-bād idüp rüsvāy ü bednām olmuşlardır. *‘Irz-ı girāmī* terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *Zişt-nām* terkibi bed-nām gibidür ḳabihū’l-ism terkibi ḳabīlindendür vaşf-ı terkibi diyen ğalaṭ itmişdür. *Girāmī* kāf-ı ‘acemiyle ‘izzetlü ve ħürmetlü ve mu‘teber dimekdür bu maħalde ‘ırz-ı kāmīl murāddur. Beyt: *با گرسنگی قوت پرهیز نماند*

Cū‘la perhīze kuvvet ü ṭāḳat ḳalmazdur. *Gürsine* bu maħalde zāruret-i vezniçün rānuñ sükūnı ve sīnūñ kesriyle¹⁴³⁶ okınur *افلاس عنان از کف تقوی بستاند* ve şūret-i iflās ma‘āzallāħ bir ħāletdür ki taḳvā elinden ‘inān-ı iħtiyārı ve zimām-ı şabr ve ḳarārı alur ħāşılı açlıq perhīze ve iflās taḳvāya māni‘dür müflisūñ taḳvā elinden ‘inān alur diyen şāriħ rūḥ-i kelāma kemā-yenbağī vāşıl olmayup ħaḳḳ ta‘birde taḳşir eylemiş (Redd-i Şem‘ī). *حالی که من این سخن بگفتم عنان طاقت درویش از دست تحمل برفت*. Ḥāzret-i şeyḫ eydür: hemān ki ben bu sözi söyledüğüm gibi dervişūñ ‘inān-ı ṭāḳati dest-i taḥammülünden gitdi ya‘nī min-ba‘d şabr u ḳarāra iħtidārı ḳalmadı. Ḥafī olmaya ki *in süħan*’dan murād kelām-ı aḫīrdür ki fi’l-ħaḳāḳa bu mertebe idāre-i kelāmda ve mübāḥaṣe ve ilzāmda cümle muḳaddimāt-ı sābıḳadan ziyāde mü’eşşir olmağla dervişūñ iħtiyārı ḳalmayup ğazaba gelmişdür fi’l-ħāl ki ben geçen sözleri söyledüm deyü mecmū‘-i kelām-ı sābıḳa işāret eyleyen şāriħ bu nükteden ğāfil olmuşdur.

تیغ زبان برکشید و اسب فصاحت در میدان وقاحت جهانید و برمن دوانید Tiğ-i zebānı çeküp ve esb-i fezāḥatı meydān-ı veḳāḥatda şıçradup ve benüm üzerime sürüp ḫamle eyledi fezāḥat rüsvaylıqdur. *Vekāhat* ḳillet-i ḫayā ve edebdür. (350*)*Cehānīd* cīm-i ‘arabīyle *cehānīden* lafzından müştāḳdur şıçratdı ve ḳalğıtdı dimekdür cīm-i fārisī ile diyenler¹⁴³⁷ fārisī bilmezler imiş. *Devānīd devānīden*¹⁴³⁸ müştāḳdur yeldirdi dimekdür

¹⁴³⁶ sīnūñ kesriyle (K), (HP): sīnūñ sükūnıyla (HM)

¹⁴³⁷ fārisī ile diyenler (K), (HP): fārisīyledür diyenler (HM)

¹⁴³⁸ devānīden (K) :devānīden lafzından (HP), (HM)

üzerine sürüp hamle ve hücum itmekden ‘ibāretdür¹⁴³⁹. Muḥaṣṣal bī-‘edebāne evzā‘ ve ḥarekātā ve nā-ma‘ k̄l kelimāta başladı

و گفت چندان مبالغه در وصف ایشان کردی و سخنهای پریشان گفستی که وهم تصور کند که این طائفه زهر فاقه را تریاقند و یا کلید خزینه ارزاق

ve eyitdi: aḡniyā vaşında bu kadar mübālağa eyledüñ ve ol denlü perişān ve nā-ma‘ k̄l sözler söyledüñ ki işidenlerüñ kuvvet-i vāhimeleri şöyle taşavvur ider ki bu aḡniyā ṭā’ifesi faqr u fāqa zehrine tiryāk olalar yāḥud ḥazīne-i erzākuñ miftāḥı olalar.

مشتی اند متکبر و مغرور و معجب و نفور مشتعل مال و نعمت مفتتن جاه و ثروت که سخن نگویند الا بسفاهت و نظر نکنند الا بکراهت

Aḡniyā didüğüñ kavm bir avuc mütekebbir ve maḡrūr ü ḥodbīn olup fuḡarā dervīşāndan ḡāyet müteneffir ve māl ü ni‘ mete meşḡul ve cāh u mañşiba ve ḡinā ve şervete meftūn bir ṭā’ifedür ki her sözlerin sefāhetle ve ‘unfla söylerler ‘ulemā vü şuleḥāya ve fuḡarā vü dervīşāna nazār itsele kerāhetle ve ḥaḡāretle baḡarlar. *Müştī* bu maḡalde bir avuc dimekdür bir bölükden ‘ibāretdür *yā* vaḡdet içündür aḡniyāyı taḡḡir için böyle ta‘bīr itmişdür ve fenā dünyāda olan ekşer-i fuḡarā olup anlara nisbet aḡniyā bir cem‘-i ḡalīldür dimege işāretdür bir avuc ḡākden ḡaḡ olunduḡlarına işāretdür diyen ḡilāf-ı zāḡire ḡaml itmiş. *Mu‘cib* if‘ālden¹⁴⁴⁰ ism-i mef‘ūldür kendüyi görmüş ve kendüye zu‘m ü pindārı olup evzā‘ı kendüye ḡoş gelen kimseye dirler ism-i fā‘il diyen ehl-i lügata muḡālefet ve ‘avāma taḡlīd ve muvāfaḡat eylemiş (Redd-i Sūdī). *Nüfūr* şīḡa-i mübālaḡadur ziyāde müteneffir dimekdür. *Müştēḡil* ism-i fā‘ildür meşḡul dimekdür. *Müfteten* ifti‘ālden ism-i mef‘ūldür meftūn ma‘nāsınadır. (350^b) ¹⁴⁴¹ اَنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ ma‘nāsına maḡzar olduḡlarından iş‘ārdur *cāh u şervet*’e izāfeti bi-ma‘ne’l-lāmdur ism-i mef‘ūlüñ ḡā’im-maḡām¹⁴⁴² fā‘iline izāfetidür diyen terzīḡ söylemişdür. *Cāh* cīm-i ‘arabīyle mañşib

¹⁴³⁹ ‘ibāretdür (K), (HP): kināyetdür (HM)

¹⁴⁴⁰ if‘ālden (K), (HP): if‘āl bābindan (HM)

¹⁴⁴¹ Kur‘ān-ı Kerīm, Enfāl 8/28 “...Mallarınız ve çocuklarınız birer imtihandır..”

¹⁴⁴² ḡā’im-maḡām (K), (HP): ḡā’im (HM)

ma' nāsınadır. *Servet* şā-i şelāsenūñ ve vāvuñ fethiyle ve rā-i mühmelenūñ sükūnıyla ġīnā ma' nāsınadır. *Sefāhet*'den murād zıdd-ı hilmdür.

علماء را بگدایی منسوب کنند Ulemāyı gedālığa nisbet iderler ya' nī söyledür olsañ bir bölük cemāre ve dilencilerdür deyü taḥķīr iderler *و فقرارا بی سر و پایی معیوب کردند* ve fuķarā vü dervīşānı yād ider olsalar bir bölük çıplak ve ayağında ve başında¹⁴⁴³ yoķ çırılaklar ve işsüz güçsüz bī-kār torlaklardur deyü ta' yīb iderler. Ba' zılar *bī-ser ü pā* ta' bīri muṭlaķā ' adem-i ķudretten kināyetdür dimişler.

بغرور مالی که دارند و عزت جاهی که پندارند برتر از همه نشینند و خود را از همه بهتر بینند

Mālik oldukları māl ü menāle mağrūr ü şeref ü ' izzet zann itdükleri manşīb ü cāhla feraḥ u faḥūr olup bir meclise varsalar ḥalka teķaddüm ü teşaddür iderler ve kendülerin cümleden bihter ü mu' teber zu' m ü taşavvur iderler. Mışrā' :

Zihī zu' m-i bātıl zihī fikr-i fāsīd

Be-ğurūr'daki *bā* sebebiyyedür ba' zılar muşāḥabet içündür deyü tevehhüm itmişler *' izzet, māl* a' atf olmaķ zāhirdür *ğurūr* 'a' atf olmağı daḥi cā' iz görmişler.

زیاده تا آزه از سر دارند که سر بکسی بردارند Ziyāde ta' āzūmlarından ḥiçbir kimseye başların ķaldırıp nazār ü iltifāt itmek fikirlerine ve ḥāṭırlarına bile gelmez ve muķayyed olmaz dimekdür. Evvelki *ser* fikr ü hevā ve sevdā ma' nāsınadır başlarında ol hevā yoķdur demek ' adem-i teķayyüdlerinden kināyetdür. Ba' z-ı nūsāḥda *ne ān der-ser dārend ki* vāķi' olmuşdur zıkr-i maḥal ve irāde-i ḥāl ķabīlinden olup¹⁴⁴⁴ dimāğlarında ol ḥālet yoķdur ki demek olur müşārün ileyh olan ḥālet *ser be-kesī dārend* mażmūnına işaretdür başlarında (351*) ol ġurūr ü tekebbür yoķdur ki diyen şāriḥ bu ma' nādān ġāfil olmuşdur. *هکمه از قول حکما که گفته اند* Ḥukemā vü ' uķalānuñ bu sözinden bī-ḥaberlerdür ki dimişlerdür ya' nī ekābir kelimātındandır ki

هر که بطاعت از دیگران کمترست و بنعمت بیش Her kimse ki ġayrilerden tā' at ü ' ibādetde eksük olup ni' met ü devletde ziyāde ola. *بصورت توانگرسست و بمعنی درویش* Ol kimse egerçi zāhirde ve şüretde ġanī vü tüvāngerdür ammā ḥaķīķatde ve ma' nāda faķīr ü

¹⁴⁴³ ayağında ve başında (K), (HP): başında ve ayağında (HM)

¹⁴⁴⁴ ķabīlinden olup (K), (HP): ķabīlindendür (HM)

müflisdür. Beyt: *هنر بيمال کند فخر بر حکيم* Bî-hüner olan ğanî vü tüvānger eger māl ü menāliyle iftiḥār idüp şāḥib-i kemāl olan ḥakīm ü dānā üzerine tefavvūḡ ü isti‘lā iderse *كون خرش شمار اگر گاو غيرست* gāv-1 ‘anber olursa da sen anı kün-1 ḥar ‘add eyle ya‘nî cāhil her ne deñlü ‘izzet ü devletde olursa da yine ādem ḥisābına şayma. Beyt: Cihānda merdüm-i cāhil olursa dürr-i ‘aden Nüfūs-1 zāyi‘ adandur nüfūs-1 zāyi‘ adan Ba‘zılarıñ i‘tikādı budur ki ‘anber-i gāv-i baḥrīnūñ tersi ola bu ḡavl aña mebnīdür. *گفتم مذمت ایشان روا مدار که خداوندان کرمند* Ḥazret-i şeyḡ eydür: ol dervīşe didüm ki erbāb-1 devleti mezemmet itmegi revā görme zīrā ki luḡf u kerem şāḥibleridür. *گفت خطا گفتمی که بنده درمند* Dervīş eyitdi: ḥaḡā söyledüñ ehl-i kerem degüller belki bende-i dūnyā vü diremlerdür. *چه فائده که اگر ابر آدرند برکس نمی بارند* Ne fā’ide ki aġniyā didüġüñ ḡā’ife fi’l-meşel mart ayınuñ buludı olsalar da aşlā bir kimsenüñ üzerine yağmur yağdurmazlar. *Āzar* zāl ve zā’yla mart ayına iḡlāḡ olunur elifle *āzār* daḡi lüğatdur. *Bārend* bārīdendendür ammā bu maḡalde müte‘addī ma‘nāsınadur yağdurmaz dimekdür Türkī dilde daḡi meşeldür ki bir kimsenüñ ziyāde buḡl u imsākinden kināyet itseler yağmur olsa kendü tarlasından ġayrıya yağmaz idi dirler¹⁴⁴⁵ *و چشمه آفتابند و برکس نمی تابند* ve çeşme-i āfitab olsa daḡi hergiz bir kimsenüñ üzerine ziyā vü pertev şalmazlar idi. *بر مرکب استطاعت سوارند و نمی رانند* kudret (351^b) ü istiḡā‘ at merkebine süvār olmışlardur ammā sürmezler ve yürütmezler ya‘nî dirhem ü dīnarları var ammā bezl ü iḡsār itmezler. *قدمی بهر خدای تعالی نمی نهند* Rızā-yı ḡaḡ için bir ayak başmazlar ve Allāḡ yolına bir adım atmazlar *و درمی بی من و اندی ندهند* ve minnetsüz ve cefāsuz bir āḡçe taşadduḡ itmezler cāhillerdür *لا تُبْطَلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى*¹⁴⁴⁶ ma‘nāsın bilmezler *و مالی بمشقت فراهم آورند* ve ḡarām ü ḡelāl māl ü menāli zaḡmet ü meşāḡḡatle cem‘ iderler *و بخت نکه دارند* ve buḡl u ḡisset ve imsākle şaḡlarlar *و بحسرت بگذارند* ve ḡasretle dūnyāda ḡoyup giderler

¹⁴⁴⁵ ġayrıya yağmaz idi dirler (K), (HP): ġayrı yere yağmazdı dirler (HM)

¹⁴⁴⁶ Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/264: “...sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın...”

maḥşūşdur mīmūñ fetḥiyle ism-i mekân olmağı daḥi cā`iz görmişler ḥilāf-ı zāhirdür ve keşret-i isti` mälle kāfuñ taḥfīfi daḥi cā`izdür.

گفتا بتجربت آن میگویم که متعلقان برادر بدارند و غلیظانرا برکماریند Dervīş eyitdi: bu sözi anlarıñ ḥāllerin tecrübe itmekle söylerin zīrā ki ḳapularında ḥıdmetkârlar naşb ü ta`yīn¹⁴⁵¹ iderler ve ḳapucılık ḥıdmetini ğalīz ü şedīd kimselere sipāriş iderler.

تا بار عزیزان ندهند Tā vācibü`r-ri`āye `azīzlere ve `ulemā vü şuleḥāya iĉerü girmege icāzet virme-yeler *و دست بر سینہ صاحب تمیزان نهند* ve ellerin şāḥib-i temyizlerüñ sīnesine ḳoyup iĉerü girmekden men` iderler *و گویند کس در سرای نیست* ve evde kimse yoḳdur ve devletlü bunda degüldür dirler *و بحقیقت راست گفته باشند* ve egerĉi erāzil bu sözi maḥzā gelen eşrāfi şavmaḳ ve iĉerüde olan dūnbekiye bulaşmaḳdan men` maşlaḥatı iĉün `amden kizb iderler ammā fi`l-ḥaḳīḳa gerĉek söylemiş ve beyān-ı vāḳi` eylemiş olurlar zīrā ol maḳūle denī ve dūn ki kendü gibi ḥaşerāt ile fişḳ u fücūr ile taziyē`-i evḳāt idüp şoḥbetleri ğanīmet olan e`izze ve şuleḥāyı dāḥil-i meclis itmege meyl ü rağbet itmeyeler hemān nekbet ḥānelerinde yoḳ ve ḥelālarında boḳ gibidür fī zemānına buncalayın mühmelāt ḳatı çoḳdur.¹⁴⁵² *خدلهم الله تعالى و دمرهم تدمیرا* ¹⁴⁵³ Beyt:

آنرا که عقل و همت و تدبیر و رای نیست Ol kimsenüñ `aḳl ü himmeti ve re`y ü tedbiri (352^b) olmaya. *خوش گفت پرده دار که کس در سرای نیست* ḳapularında bevvāb ve perdedār ve ḥüccāb olan kilāb ziyārete gelen aḥbāba evde kimse yoḳdur ve şāḥib-i ḥāne bunda degüldür deyü cevāb virdükleri ḳatı ma`ḳüldür yalan söylemiş olmazlar zīrā ol maḳūle nüfūs-i zāyi` nüñ vüçüd u `ademleri berāberdür.

گفتم این حرکت بعذر آنکه از دست متوقعان بجان آمده اند و از رقعہ گدایان فغان Hazret-i şeyḥ eydür ki: dervīşe cevāb virüp didüm ki böyle ḥareket ya`nī ḳapucılar ṭutup ḥalkı men` itdükleri ol `özür iledür ki erbāb-ı devlete dūnyā tevaḳḳu`ı ile her zemānda gelüp şıḳlet viren sā`illerüñ ve aşḥāb-ı recānuñ ellerinden cāna gelmişler ve `āciz

¹⁴⁵¹ naşb ü ta`yīn (K), (HP): naşb (HM)

¹⁴⁵² ḳatı çoḳdur (K), (HP): çoḳdur (HM)

¹⁴⁵³ “Allāh onları rezil ve yok etsin.”

qalmışlardur ve gedālaruñ ve erāzil ü fuqarānuñ cerr ü su 'āl¹⁴⁵⁴ kāğıdlarından figāna gelmişlerdür ya' nī bī-zār olmişlardur

دیده اهل طمع بنعمت دنیا
پر نشود همچنان که چاه بشبیم

ve eger berr ü beyābānda olan kumlar ve taşlar cemī' an sīm ü zerr belki dürr ü gevher olsa yine gedā-çeşm olan ac gözli erāzil fuqarānuñ gözleri toymaq ve qanā' at gelmek muḥāl-i ' aqldur. *Rīg* rānuñ kesri ile ve kāf-1 ' acemī ile qum dimekdür. *Dür* dāluñ zammı ve rānuñ teşdidi ile ve taḥfīfi ile incü ma' nāsınadır. *Pür* bā-i ' acemīnün zammı ile tolu dimekdür. Beyt:

دیده اهل طمع بنعمت دنیا

پر نشود همچنان که چاه بشبیم

Hırş u ṭama' ehlinün dünyā ni' meti ile gözi toymaz şebnemden quyı toлмақ mümkün olmaduğı gibi. Bu beyt *müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā'* vezni üzerinedür *fā' ilātü* lafzınuñ tāsı bilā-iřbā' zammıla oqınur. *Be-ni' met* lafzında olan bā-i meftūḥa maqāmındadır ve *be-ni' met* tā-i meksüresi dağı iřbā' la degüldür zīrā müfte' ilün lafzında olan ' ayn-1 meksüre maqāmındadır ke-zālik *hemçünān ki*'de kāf-1 meksüre dağı fā' ilātüdeki tā-i mazmüme maqāmındadır pes *be-ni' met* tāsınuñ kesresi iřbā' ladur ve *hemçünān ki* kāfuñ sükünyıladur vezniçün diyenler vezn bilmedüklerinden beyti bozmışlar. (353^a) *Çāh* cīm-i fārisiyle quyı ma' nāsınadır ḥülāřa-i kelām erbāb-1 devletün derviş beyān itdügi üzre olan važ' ları buḥl ü imsāklerinden ve ḥıssat ü denā' etlerinden degüldür belki řaḳīl ü ğalīz cerrārlaruñ tezāḥumundan bī-zār olup ve dünya tolusı mal ü ni' met bezl etseler gedā-çeřm erāzili toymağa mecāl olmayup ' āciz qalduqları içündür dimekdür.

دیده اهل طمع بنعمت دنیا
پر نشود همچنان که چاه بشبیم

Hātem-i Tāyī ki cūd u seḥā ve bezl ü ' aṭāyla ' ālemde řöhret bulmiřdur beyābānda mütemekkin olup řehirlerde ve sevād-i a' zamlarda sākin olmaduđıçün ızhār-1 ' acz itmeyüp böyle nāmdār olmiřdur. *Beyābān-niřin* vařf-1 terkībıdür. *اگر در شهر بودی* Ba' z-1 nüsaḥda *eger der-řehrī būdī* vāqi' dür ya' nī eger bir řehirde sākin olaydı *دست گدایان بیچاره گشتی و جامه از تن او پاره* dilencilerün elinden ' āciz ü bī-tāqat olup giydügi libās bile pāre pāre olur idi ya' nī erāzil tezāḥum ile

¹⁴⁵⁴ cerr ü su 'āl (K), (HP): - (HM)

hücüm idüp üzerindeki esbâbını bile pâre pâre iderlerdi dimekdür nitekim bir kimse taşadduğ kaçdıyla cimâreler içine düşdükte bu hâlet müşâhede olunur. Ba'zılar üzerindeki libâsı fakirlikden pâre pâre olurdu dimişler hilâf-ı mütebâdirdür.

چنان که در مطایبات گفته اند Nitekim leṭā'if ü muṭāyebâtda zikritmişler. Beyt:

دارند چشم ندارند Baña nazar eyleme ya'ni halka karşı âşikâre benden dünyâ tevaḳḳu' itmek maḳâmında olma tâ ki ğayriler daḫi seni görüp benden¹⁴⁵⁵ bir nesne recâ vü tevaḳḳu'¹⁴⁵⁶ vâdisine düşüp başuma düşüp zahmet ü şıḳlet virme-yeler. *ثوابی* itmek müyesser olmazdur ya'ni şöyle terâḫḫum ider ve bir mertebe ğılzet ü şıḳlet gösterürler ki taşadduğ şevâbı degül cânuñdan bi-zâr olup belki zarûrî ḫâṭırların şikest idüp vebâle girmek lâzım gelür. *Münker* nünüñ kesriyledür vezniçün meksürdür diyenler (353^b) ḫaṭâ itmişdür hâlet-i vezne ihtişâsı yoḳdur.

برم Derviş eyitdi: ben bu sözleri aĝniyânuñ ḫâllerine teraḫḫum idüp söylerin ya'ni iktisâb-ı şevâb ve taḫşîl-i ecr-i bî-ḫisâb itmege ḳudretleri var iken itmezlerdür dest-i cûd ve 'aṭaları mebsûṭ degüldür deyü acıyup esirgeyüp böyle levn iderin yoḫsa anlara bir ğarazum yoḳdur dimekdür.

میخوری Ben didüm ki böyle degüldür ya'ni itdügüñ kelimât bî-ĝaraz olup maḫz teraḫḫumdan nâşî degüldür belki erbâb-ı devletüñ ḫâllerine ve mâl ü menâllerine teḫassür idüp ḫasedüñden söylersin ve şûret-i ḫaḳda ibrâz eylersin. *گفتار و هر دو بهم گرفتار* Ḥazret-i şeyḫ eydür: dervîşle bu maḳûle kelimât ile mübâḫaṣe ve mu'ârazada olup birbirimiz ile muḳayyed idük

بگوشیدمی ya'ni her biddiqi ke brandı بدفع آن بگوشیدمی ve bisâṭ-ı mu'ârazada beydaḳ ki¹⁴⁵⁷ dervîş sürer idi ben anuñ def ine çalışurdum ya'ni her ne söylerse ma'ḳûl ile cevâb virürdüm *بفرزین بپوشیدمی* ve her şâh ki oḳur idi ya'ni her çend ki kiş-mât ve şâh-mât dir idi ben ferzle yüzün örterdüm mât olmaḳdan kendümi

¹⁴⁵⁵ Benden (K), (HP): - (HM)

¹⁴⁵⁶ recâ vü tevaḳḳu' (K), (HP): tevaḳḳu' ü recâ (HM)

¹⁴⁵⁷ beydaḳ ki (K), (HP): her beydaḳ ki (HM)

halâş iderdüm. Hıfî olmaya ki ‘avāmuñ şatranc oyununda kesr-i kâfla *kış* didükleri zamm-ı kâfla *küş* lafzından ğalaṭ ü taḥrîfdür aşlı *şāh-küş*’dür keşret-i isti‘ māl ile taḥfîf maḳşūd olup *şāh*’ı zıkr itmeyüp yalnuz *kış* dirler ğāhî *kış* lafzını zıkr itmeyüp yalnuz *şāh* dirler ya‘ nî her çend baḥşide baña ğalebe kaşd itdi ise yoluñdan cevāb virüp ben aña ğālib oldum. *تا نقد کیسه همت همه در باخت* Tā kîse-i himmetinde olan naḳdinüñ cümlesin ḥarc u şarf eyledi. *Der-bāḥt* oynadı dimekdür nesnesi ḳalmayup ve olancasın cümle şarf itmekden kināyetdür. *وتیر جعبه حجت را همه بینداخت* ve ḥüccet ü burhānı tîr-keşinde olan oḳların cümlesin atdı. *Ca‘be* cîmüñ fetḥi ve ‘ayn-i mühmelenüñ sükūnı ve bā-i (354^a) muvaḥḥade ile tîr-keş ma‘nāsınadur ḥülāşa-i kelām ne deñlü şübhe vü i‘tirāzı var ise irād eyledi cümlesin redd ü ibṭāl etdüm hergiz söyleyecek sözi ve münāza‘a itmege yüzi ḳalmadı. *Қиғ‘a*:

هان تا سپر نیفکنی از حمله فصیح Gāfîl olma başîret üzre ol tā ki faşîḥüñ ḥamlesinden zebūnluk gösterüp elüñden siperüñ biraḳmayasın ya‘ nî ḳavî beḥḥāş olup idare-i kelāma ve ğalebe vü ilzāma ḳādir görinen bir faşîḥ ü belîğ ḥaşımla ittifaḳan zārūrî lâzım gelüp mübāḥaşe vü muḥāvere ve mu‘āraza vü münāzara vāḳi‘ olduğda hemān evvel-i ḥamle ve ibtidā-i hücumında ğalebe şüretin gösterdüğinden ḥavf idüp baḥşiden rü-gerdān olma siperin atmaḳ ziyāde ‘aciz ü teslîmden kināyetdür ya‘ nî ṭumṭurāḳ-ı elfāzla ḥüsn-i edāsından feşāḥat ve belāğatla yayḳarasından şaşup ḳalup ‘aciz ü maḳlūbiyyet ızḥār eyleme¹⁴⁵⁸ kendüñi cem‘ eyle ḥavf itme ğalebeden ümîdüñ kesme nesne yoḳdur. *Hān* ğaflet itme dimekdür¹⁴⁵⁹. *Hamle-i faşîḥ* izāfet-i lâmiyyedür faşîḥüñ ḥamlesinden dimekdür izāfet-i beyāniyye ṭutup faşîḥ ḥamleden diyen iki vechle ḥaṭā itmişdür evvelā bu taḳdîrce izāfet olmaz terkîb-i tavşîfî olur şāniyen mışrā‘-ı şānîñüñ mazmūnı ve *k’ū-rā* ‘ibāreti aña mülāyim degüldür tekellüf ile te‘vîle muḥtāc olur. *فندبر*

کاورا جزان مبالغه مستعار نیست Zîrā anuñ ‘āriyyeti olan mübālağasından ğayri nesnesi yoḳdur ya‘ nî feşāḥat ü belāğat ḥadd-i zātında kimseye mülk olmaz bir müste‘ār libās

¹⁴⁵⁸ ızḥār eyleme zinhār aldırma (HP), (HM): ızḥār eyleme (K)

¹⁴⁵⁹ *Hān* ğaflet itme dimekdür (K), (HP): *Hān* ğaflet itmekden kināyetdür (HM)

gibidür hemân ağırlığıdır ötesi yokdur derūnī hālīdür fikr-i ‘amīk ve re’y-ı daķīķden şudūr eyleyen taķķīķ gibi degüldür. Her faşīh ü belīg meleke taķķīķe vāşıl olmazdur ķurı lāķırdı ile ilzām-ı haşm müyesser degüldür cā’izdür ki senūñ haşmuñ daħı ol maķüle faşīh ü belīg kısmından ola erbāb-ı taķķīķden olmaya bir iki mertebede idāre eyle haşıyyeti vü keyfıyyeti ma‘lūm olmadan (354^b) baħışden fāriğ ü ğalebeden me’yūs olma dimekdür bu maķāmda ya‘nī feşāhatle tekellūmi taḅ‘ī degüldür nişānlama taḗıķıyladur ma‘rifet kesbī degüldür ve *faşīh*’den murād haķıķatde faşīh degüldür belki efvāh-i ricālden hātır-nişān itmiş birķaķ sözden ğayrıya ķādir olmayup mücerred birķaķ isti‘māl ü iştılāh hıfz idüp ızhār-ı feşāhat iden kimse murāddur diyen şāriħler zıkr olınan taķķīķden ğāfillerdür. فتدبیر

دین ورز و معرفت که سخندان سجع گوی

بردر سلاح دارد و کس در حصار نیست

Tekmīl diyen ve taḗşīl-i ma‘rifete verziş ü ğuşiş eyle ki lāzım olan oldur mücerred feşāhat ü belāğat ile maķşūd hāşıl olmaz zīrā sūħan-dān-ı sec‘-gūy olup tūmṭurāķ-ı elfāzla ḡuḡn-i edāya mālik olan kimsenūñ hāli hemân şol kimsenūñ hāline beñzer ki bir ḡışāruñ ķapusında ālāt-ı ħarb ü silāh vaz‘ idüp lākin ķal‘a hālī vü tenhā olup iķinde ceng erinden hiķbir kimse olmaya. *Verz* lafzı *verziden*’den emr-i hāzırdur sa’y u ğuşiş ve mümāreset eyle dimekdür diyen mef’ulīdür. *Ma‘rifet* āna ma‘tūfdur. *Ki* ħarf-i ta‘līldür. *Sūħan-dān* vaşf-ı terkībīdür söz ķolayın bilüp yolundan sevķ-i kelāma ķādir olmaķ murāddur. *Sec‘-gūy* daħı vaşf-ı terkībīdür her sözi müsecca‘ söyleyene dirler. *Sūħandān-ı sec‘-gūy*’uñ mecmū‘ı terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür (Redd-i Sürūrī, Sūdī). *Sūħandān-ı sec‘-gūy*’ı nefsi-ḡışāra¹⁴⁶⁰ teşbīh idüp ya‘nī ağızlığı nişānlama olanı iķerüsi hālī ve ķapusu yaraķlu ḡışāra beñzitmişdür diyen şāriħūñ kelāmında iki vechinde ḡalel vardur evvelā bu vechle zıkr itdüği teşbīh nāķışdur maķşūd bi’t-temsīle temām muṭābıķ degüldür zīrā maķşūd şol merd ķal‘anuñ dizdāruñ hāline teşbīhdür ki ḡışār¹⁴⁶¹ ķapusında ba‘z-ı

¹⁴⁶⁰ nefsi-ḡışāra (K), (HP): ḡışāra (HM)

¹⁴⁶¹ ḡışār (K): ḡışāruñ (HP), (HM)

ālāt-ı h̄arb vaz‘ idüp ierüde hi kimsesi olmayup ŗuretā ol vehlede apuda olan ālāt-ı h̄arble bira mertebe ceng ü müdāfa‘ aya cür’et ü idām idüp ba‘ dehū haŗm andan (355^a) aldırmayup yürüyüş idüp hiŗāra oyulduda hālī bulup ālīb ü müstevlī ola. Ŗārih-i mezburūn zu‘ m itdügi teŗbīhde bu hālet bulunmazdur ve ŗāniyen zāhir ‘ ibāret ol didügi teŗbīhe¹⁴⁶² müsā‘ id degüldür zīrā *silāh dāred’üñ fā‘ili sūhān-dān-ı sec‘-gūy’*dur (Redd-i Sūdī). كما لا يخفى

Pes bu maāmda: *ای له سلاح علی باب القلعة و يظهر السلاح علی باب القلعة*¹⁴⁶³ diyen ŗārihlerūñ sözleri ŗavāba arebdür. فتدبر

عاقبت الامر دليلش نماند ‘Āqıbetü’l-emr hücet ü delīle ve āl u ıyl almayup mebhūt oldı *نيليش كردم* ya‘ nī hūrāfāta iltifāt itmeyüp i‘ tirāzātına ma‘ ülle cevāb virüp ilzām ü iskāt idüp ol rezīli h‘ār ü zelīl ve tađlīl ü tezlīl eyledüm.

دست تعدی دراز کرد و بيهوده گفتن اغاز Ma‘ ül ile cevāba mecālī almayup erāzil avrında te‘ addī ve huŗūmet elini dirāz itdi ya‘ nī baña el uzatdı ve iāle-i lisān idüp bīhūde kelimāt eylemege ve türrehāt söylemege āgāz eyledi muhaŗŗal hemān benümle yaa yaaya ve boğaz boğaza olup döğüŗüp söğüŗmege baŗladı dimekdür mücerred huŗūmete ŗurū‘ eyledi dimek degüldür. *كما توهمه بعض الشارحين و غفل عن سياق الكلام*¹⁴⁶⁴

و سنت جاهلانست که چون بدليل از خصم فرو مانند سلسله خصومت بجنبانند ‘ādeti budur ki delīl ü hücetle müdde‘āların iŗbātından ‘āciz olup haŗma mağlūb olduklarında silsile-i huŗūmet taħrīk iderler ya‘ nī nā-ma‘ ül kelimātla huŗūmete baŗlarlar. *Sünnet* arı ü ‘ādet ma‘ nāsınadır.

چون آنر بت تراش که بحجت باپسر بر نیامد بجنگ برخاست Hāzret-i İbrahīm peygāmbere ‘aleyhi’ŗ-ŗalātu ve’s-selāmuñ¹⁴⁶⁵ pederi olan āzer-i büt-terāŗ gibi ki delil ü hücetle oğluna alebe itmekden ‘āciz olup ceng ü cidāle ŗurū‘ ve āgāz eyledi. *Cün* meŗel ma‘ nāsına edāt-ı teŗbīhdür. *Āzer* elifūñ meddi ile Hāzret-i hālīlū’r-raħmānuñ pederinūñ ismidür. *Büt-terāŗ* vaŗf-ı terkībīdür büt yapıcı dimekdür büt-terāŗlı (355^b)

¹⁴⁶² teŗbīhe (K): tevcīh ü teŗbīhe (HP), (HM)

¹⁴⁶³ “Kale kapısında silah vardır veya silah kale kapısında görünür.”

¹⁴⁶⁴ “Anlamı gözden kaçırان bazı ŗārihlerin düşündüğü gibi”

¹⁴⁶⁵ peygāmbere ‘aleyhi’ŗ-ŗalātu ve’s-selāmuñ (K), (HP): ‘aleyhi’ŗ-s-selāmuñ (HM)

anuñ şan‘at ü pişesidür. *Āzer-i büt-terāş* terkīb-i tavşifidür¹⁴⁶⁶ izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *Be-ḥüccet*’de bā sebebiyyet içündür *ber neyāmed* lafzına müte‘allikdür ḥüccetde püseri ile yuğarı gelmedi deyü ma‘nā viren şāriḥ ‘aceb ta‘bīr eylemiş (Redd-i Şem‘ī). *كه قال الله تعالى لئن لم تنته لأزجمنك*. Nitekim Ḥaḳ te‘ālā Qur‘ān-ı ‘azīmde ḥikāyet ṭariḳi ile¹⁴⁶⁷ zikritmişdür: Ḥazret-i İbrahīm ‘aleyhi’s-selāma pederi didi ki eger bu sözden rücū‘ itmezseñ elbette seni recm iderin.

كريبانم دريد ز خندانش گرفتم. Ol baña söğdi ve ben aña söğdüm. *دشنامم داد سقطش گفتم* Ol benüm yağamı yırttı ben anuñ sağalına yapışdum ḥāşılı yolundan bir ‘azīm döğüş peydā itdük. *اودرمن و من درو فتاده*: *اودرمن و من درو فتاده* Qıṭ‘a: *خلقى پى ما دوان و خندان* Biribirimizde düşdük. *اودرمن و من درو فتاده* Halk-ı ‘ālem temāşacı olup ve bizüm seyrimüz idüp yelerek ve gülerek¹⁴⁶⁸ ardımıza düşdiler.

انگشت تعجب جهانى

از گفت و شنيد ما بدندان

Cihān halkı bizüm ğavğamuzdan barmağların ışırup ta‘accüb itdiler dimekdür. *Engüşt-i ta‘accüb* terkīb-i izāfidür mecmū‘ı *cihāni*’ye muzāf olmuşdur halk-ı cihāni taḳdīrindedür. *Güft ü şenid* dime ve işitme ma‘nāsına ism-i maşdarlardur *mā*’ya muzāfdur ḥālet-i ta‘accüb ü istiğrābda barmağı ağıza ğomağ ma‘hūd olduğı muḥtāc-ı beyān degüldür. *القصة مرافعة اين سخن پيش قاضى برديم* Muḥaşşal-ı kelām bu ḥuşūmet ü nizā‘la ḳāḍī ḥuzūrına mürāfa‘a olduğ ve ḥuşūş-ı müdde‘āyı ‘arz ü inhā itdük tā ki mābeynümüzü ḥaḳ u ‘adl üzre faşl eyleye *عدل راضى شديد* ve ḳāḍīnuñ ḥükümet-i ‘adline ve yāḥūd ḳāḍī-yi ‘adlūñ ḥükümetine ikimiz bile rāzı olduğ. *Adl* lafzı *ḥükümet*’e ḳayddur ba‘z-ı nüsaḥda: *ve be-ḥükümet-i ‘adl rāzī şodīm* vāḳi‘ olduğı anı mü‘eyyiddür *ḳāḍī*’nuñ vaşfi olmağ daḫi cā’izdür bu taḳdīrce ‘ādil ma‘nāsına olup mübālağa maḳşūd olur. *تا حاكم مسلمانان مصلحتى بجويد* Tā ki ḳāḍī’l-muslimin fikr ü ictihādla bir maşlahat eyleye

¹⁴⁶⁶ *Āzer-i büt-terāş* terkīb-i tavşifidür (K), (HP): - (HM)

¹⁴⁶⁷ ḥikāyet ṭariḳi ile (K): bi-ṭariḳi’l-ḥikāye (HP), (HM)

¹⁴⁶⁸ seyrimüz idüp yelerek ve gülerek (K), (HP): seyrimüz iderek yelerek ve gülerek (HM)

(356^a) *ve aḡniyā ile fuḡarā mābeyninde bir gūne fark u temyiz beyān eyleye elbette ‘ale’l-itlāk bir cānibi terciḡ eyleye dimek degüldür. كما توهمه بعض الشارحن فتدبر*¹⁴⁶⁹

برد قاضی چون هیئت ما بدید و منطق ما بشنید سر بجیب تفکر فرو برد ve şeklimüzi¹⁴⁷⁰ gördi ve da‘vāmuzı ve huşūş-i mā-cerāmuzı gūş eyledi¹⁴⁷¹ ya‘nī gördi ki dervīş şūretinde iki kimse¹⁴⁷² bu vechle mābeynlerinde bahş ü nizā‘ vāki‘ olmuş başını tefekkür yaḡasına çeküp ya‘nī başın aşağı¹⁴⁷³ şalup murāḡabeye vardı. *Ceyb* yaḡa ma‘nāsınadır. *Fürū bord* aşağı şaldı dimekdür. *Mantık* maşdar-ı mīmīdür nuḡḡ ma‘nāsınadır kelām murāddur. *بعد از تأمل بسیار سر برآورد و گفت* Bir ḡayli zemān fikr ü te‘emmülden şoñra başın ḡaldırup eyitdi. *Te‘emmül-i bisyār* terkīb-i tavşīfīdür maşdaruñ fā‘iline izāfetidür diyen ḡalaḡ itmişdür.

ای آنکه توانگرانرا ثنا گفتی و بر درویشان جفا روا داشتی Ey şol kimse ki aḡniyāyı medḡ ü şenā etdüñ ve fuḡarāyı ḡadḡ ile cefāyı revā gördüñ. *بدانکه هر جا که گلست خارست* Ma‘lūmuñ olsun ki gül olduḡı yerde elbette ḡārdan muḡarrerdür ya‘nī ḡadd-i zātında dervīşlik ḡāyet maḡbūl ü mu‘teber ḡālet ve memdūḡ şıfatdur lākin be-her taḡdīr ol ḡā‘ifenüñ arasında dervīş nāmına niḡe nüfūs-i zāyi‘a daḡi bulunmaḡ muḡarrerdür olmamaḡa çāre yoḡdur. *فکر معقول بفرما گل بی خار کجاست*¹⁴⁷⁴

و یا خمر خمراست ve ḡamruñ lābüdd ḡumārı vardur

و بر سر کنج مارست و انجاکه در شاهوارست نهنگ مردم خوارست ve genc ü defīne üzerinde be-her taḡdīr nigeḡdār bir mār olup ve dürr-i şehvār olduḡı yerde lā-cerem neheng-i merdüm-ḡār olmaḡ muḡaḡḡaḡdur. *Dürr-i şāhvār* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaḡ itmişdür. *Dürr-i şāhvār* padişaha lāyık incü dimekdür. *Neheng-i merdüm-ḡār* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaḡ itmişdür. *Neheng* timsāḡdur Nīl deryāsında çok olur lākin incü olan deñizde timsāḡ olmaḡda nazār

¹⁴⁶⁹ “Bazı şarihlerin düşündüğü gibi. Sen de düşün, fikr et”

¹⁴⁷⁰ hey‘etimüzi ve şeklimüzi (K), (HP): şeklimüzi ve hey‘etimüzi (HM)

¹⁴⁷¹ eyledi (K), (HP): itdi (HM)

¹⁴⁷² kimse (K), (HP): kimesne (HM)

¹⁴⁷³ başın aşağı (K), (HP): başın aşağı (HM)

¹⁴⁷⁴ Hāfiz-ı Şirāzi: “Makul şeyler söyle bana, dikensiz gül nerede?”

vardur meger kelām-ı iddi‘ā’i ola dimişler. *Neheng*’den murād (356^b) bu maħalde timsāħdan e‘amm olmak cā’izdür. فتدبر

لذت عيش دنيارا لدغه اجل دريس است Hayāt-i dünyānuñ soñında ecel ledğası muħarrerdür ya‘nī cihān-ı fānide her ne kadar te‘ayyüş ü zindegānī iderseñ ‘ākibet mevt muħadderdür. *Ledğa* lāmuñ fetħi ve dāl-i mühmelenüñ sükūnyıla¹⁴⁷⁵ ve ğayn-ı mu‘cemenüñ fetħiyle yılan ve ‘aķreb soķmağa dirler merg ü eceli ol maķüle zehirlü cānvere teşbīħ idüp ledğa aña isnād eylemişdür isti‘āre-i mekniyye ve taħyīliyeddür. Bu maħalde *ledğa* ‘yı ism-i maşdar olmak üzere ‘aķreb soķdısıyla tefsir idüp maşdar ma‘nāsını virenleri ħaṭāya nisbet eyleyen gevden biħūde diķķat eylemişdür ve cerbeze söylemişdür *بهشت را ديوار مكاره درپيش* ve cennet ni‘metlerinin daħi öñinde mekārīhden dīvār muħarrerdür. *Mekārīh*’den murād tekālīf-i şer‘iyyeye imtişalle çekilen ta‘b ü meşakķatdür ki nefis-i mekkāre mekārīh görünür.

أحيطت¹⁴⁷⁷ Huffit ħavī-i şerīfi daħi hemīn bu ma‘nāya işāretdür. *حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ*¹⁴⁷⁶ ma‘nāsınadur cenneti mekārīh iħāṭa idüp duħūle māni‘ ve ħā’il olmışdur dimekdür. Ba‘z-ı rivāyātta *حُجِبَتْ*¹⁴⁷⁸ vāķi‘ olmışdur ħulāşa-i kelām ni‘am-i cennete rağbet eyleyen ol zaħmeti raħmet bilmek gerekdür ve mābeyninde ħicāb olan ol dīvārı def idüp geķüp gitmek gerekdür. Beyt: *جور دشمن چه کند کر نکشد طالب دوست* Bu mışrā‘da taķdīm ü te’ħīr vardur taķdīri: *eger tālib-i cevri-düşmen-rā neķeşed ħi koned*’dür ya‘nī ‘āşīķ olan kimse a‘dā cevrine ve ağyār cefāsına taħammül itmeyüp nice idebilür ya‘nī elinden ne gelür ve neye ķādir olur zārūrī cefā çekmek lāzım ve muħarrerdür. *Ķi koned* lafzınıñ ma‘nāsı böyle olmak daħi cā’izdür ki ‘āşīķ olan kimse cefā çekmez ise daħi ne eyler ya‘nī neye yarar ve ne ķār üzere olsa gerekdür ‘āşīķ-pişe olan elbette cefā-keş gerekdür andan ğayri daħi ne işi vardur demek ola.

کنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند Genc ile mār ve gül ile ħār ve ğam ile şādī elbette birbirinden ayrılmazdur. (357^a) *بآغ نظر نكنی دريستان كه بيد مشك است و چوب خشك* Bāğ ü

¹⁴⁷⁵ sükūnyıla (K), (HP): sükūmi (HM)

¹⁴⁷⁶ Hadīs-i şerīf: “Cennetin etrafı mekarihle (nefsin hoşlanmadığı şeylerle) sarılmıştır.”

¹⁴⁷⁷ “çevrilmiş, kaplanmış anlamındadır”

¹⁴⁷⁸ “engellendi”

būstāna nazar itmez misin ki be-her taq̄dīr içinde bīd-i müşkde vardır ve çüb-ı huşkda vardır. *Bīd-i müşk* kavağ ü söğüt kısmından bir nev^c şecerdür ki misk gibi laṭīf rāyīhası vardır. *Bīd-i müşk* izāfetledür dāluñ sükūniyla degüldür. كما توهم

Çüb-ı huşk terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür qurı ağac dimekdür (Redd-i Sürūrī, Seydī^c Alīzāde). *همچنان در زمره توانگران شاکرند و کفور* Ke-zālik aġniyā zümresinde daḡi şākirlerde vardır küfrānū'n-ni^c meler daḡi vardır.

در حلقه درویشان صابرند و ضجور Dervişler ḡalkasında ve fuqarā içinde daḡi faqr ü fākaya şabr idenlerde vardır ve taḡammül itmeyüp zücret u ıztırāb ızhār ider kimseler daḡi bulunur. *Kefūr* ve *zacūr* mübālağa şīġalarıdır kefur'un zıddı şekūr'dur şākir degüldür ve zacūr'un zıddı şabūr'dur şābir degüldür. كما توهم Beyt:

چو خر مهره بازار انو پر شدی Eger jālenüñ her kaṭresi incü olsaydı. *اگر ژاله هر قطره در شدی* ḡar-mühre gibi ziyāde keşretten çārsū ve bāzār anuñla ṭoṭolu olur idi ya^c nī dürr ü gevherüñ kıymetlü ve mu^c teber olduġı¹⁴⁷⁹ kem-yāb ve qalīlü'l-vücūd olmaġladur.

Jāle şebnemdür *eger jāle-rā her kaṭre 'i dūr şodī* taq̄dīrindedür. *Har-mühre* sükūn-ı rā iledür göz boncuġıdır ki kaṭıra ve merkebe taqarlar eşek boncuġı daḡi iderler.

مقربان حضرت حق عز و جلّ توانگرانند درویش سیرت و درویشانند توانگر همت ḡaḡ celle ve 'alā ḡuzūrında muqarreb ve maq̄būl olanlar dervīş-sīret olanlar aġniyādur ve bülend-himmet olup ġinā-yı qalbe mālik olan fuqarādur ḡulāşa-i kelām bu iki ṭā'ifenüñ her biri 'ale'l-ıtlāk memdūḡ u mezmūm degüldür tafşīle muḡtācdur ḡaḡ budur ki aġniyānuñ ba^c zısı saḡī ve kerīm ve ba^c zısı denī ve le'īm olduġı gibi fuqarānuñ daḡi kimi müstaġnī ve ehl-i qanā'atdür ve kiminüñ pīşesi zūll ü su'alle ibtizāl ve rezāletdür. *Dervīş-sīret* ve *tüvānger-himmet* lafızları vaşf-ı terkībīlerdür diyenler ğalaṭ itmişdür. (357^b) Bu beytün ḡulāşa-i mazmūnı eṭvār-ı 'ālem bu ḡuşuşda hemvār olmaduġınuñ vechini ve bu bābda ḡikmet-i ilāhiyyeyi beyāndur ve ḡükm-i mezkūr için ta^c līl ü istidlāl olmağ daḡi iḡtimāldür. *مهین توانگران آنست که غم درویشان بخورند*

Aġniyānuñ eyüsi ol kimsedür ki fuqarānuñ ġamın yiye ve dervīşānla muqayyed olup şadaqa vü zekātını ve ḡayrāt ü meberrātını anlardan dirīġ itmeye. *Mihīn* mīmūñ ve

¹⁴⁷⁹ kıymetlü ve mu^c teber olduġı (K), (HP): kıymetlü olduġı (HM)

hānuñ kesriyle mihter lafzına mürādifdür bihīn¹⁴⁸⁰ mürādif-i bihter¹⁴⁸¹ olduğu gibi yā ile nūn egerçi te'kide mülābes olan nisbet içündür tafđil için mevzū' degüldür lākin ol nisbet-i mü'ekkele ma' nā-yı tafđilī müstelzim olmağla ba' z-ı şurrāh *mihīn* ü *bihīn* tafđilī mih ü bihdür dimişler ba' zılar aşlını bilmeyüp bihūde redd itmişler (Redd-i Seydī ' Alizāde, Sürūrī). فتدبر

و بهین درویشان انکه کم توانگران نکیرد ve fuḡarānuñ eyüsi ol kimsedür ki aḡniyānuñ yeñlerini tūtop çekmeye ya' nī ḡilzet ü ilhāḡ ile ' arz-ı ḡacet ve cerr ü su'āl ile rezālet itmeyüp Ḥaḡ te'ālā ḡazretine tevekkül üzre ola. *Kümm* kāf-ı ' arabīnūñ zammı ve mīmūñ teşdidī iledür fārisīde *āstīn* ve Türkīde *yeñ*'dür. Ba' z-ı nūsaḡda *kümm-i tüvāngerān ḡired vāḡi*' olmuşdur kāf-ı ' arabīnūñ fetḡi ve mīmūñ sükūnıyla aḡniyāyı az tūta dimek bi'l-külliyeye anlara mürāca'atı terk eyleye dimekden ' ibāret olur.

قال الله تعالى وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ Ḥaḡ te'ālā Ḥur'ān-ı ' azīmde buyurmuşdur ki Allāḡ te'ālā ḡazretine tevekkül eyleyene Ḥaḡ te'ālā kāfidür ya' nī kimseye muḡtāc itmezdür. ¹⁴⁸² وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

قَابِ پس روی عتاب از من بدرویش کرد و گفت ای که گفتی توانگران مشغول تباهی اند و مست ملاهی ol bābda bu resme ' itāb-āmīz kelāmıla baña ḡiḡāb itdükden şoñra dönüp dervīşe daḡi ' itāb idüp eyitdi: ey şol kimse ki aḡniyā ve erbāb-ı devlet fāsīd ü nā-meşrū' işlere müşteḡil ve lehv ü lu' b ve hevā-yı nefse müteveḡḡil olmuşlardur didüñ. *Tebāḡi*' fesād ü buḡlān ma' nāsınadır nā-meşrū' işler murāddur ba' z-ı nūsaḡda *menāḡi*' vāḡi' dür şer'an memnū' ve menḡi' olan (358^a) mekrūḡāt ma' nāsınadır¹⁴⁸³. *Melāḡi*' lehvūñ cem'idür hevā-yı nefse müte'alliḡ olan ' abeş fi' ller ve nā-ḡabūl vaz' lar murāddur mest olmaḡ tevaḡḡul itmekden kināyetdür.

نعم طائفة چنین که گفتی هستند قاصر همت و کافر نعمت Ne' am fi'l-vāḡi' erbāb-ı devlet arasında bu didüḡüñ evşāfla muttaşif ' aḡılları ḡaşır ve küfrānū'n-ni' me bir ḡā'ife

¹⁴⁸⁰bihīn (K), (HP): mihīn (HM)

¹⁴⁸¹bihīn mürādif-i bihter (K), (HP): bihter lafzına mürādif (HM)

¹⁴⁸²Kur'ān-ı Kerīm, Talāk 65/2-3: "...Allāḡ, kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu sağlar, ona beklemediḡi yerden rızık verir..."

¹⁴⁸³nā-meşrū' işler murāddur ba' z-ı nūsaḡda menāḡi' vāḡi' dür şer'an memnū' ve menḡi' olan mekrūḡāt ma' nāsınadır (K), (HP): - (HM)

vardur. *Kāşır-himmet* dūn-himmet gibi rānuñ sükūnyıladur *kaşīrū*'l-kāme terkibi gibidür. *Kāfir-ni'met* aşlda izāfetle olup taḥfif için rā sākin kılınmışdur münker-i ni' met ma' nāsınadur *kāşır-himmet* ve *kāfir-ni'met* vaşf-ı terkībilerdür diyen ğalaṭ itmişler kāfir ni' metlü diyen daḥi ḥaṭā itmişdür (Redd-i Sūrūrī, Sūdī, Şem'î).

ندهند و نخورند و بنهند و بخزینہ و ببرند مال را بخزینہ و بنهند و نخورند و ندهند Ḥarām ü ḥelāl cem' ü taḥşil itdikleri māl ü menāli ḥazīnelerine iledüp ḥıfz iderler yimezler ve kimseye virmezler ve ba'z-ı nūşahda *beḥorend* bā iledür kendüler yirler ve kimseye virmezler demek olur.

اگر بمثل باران نبارد یا جهان طوفان برآرد با اعتماد مکت خویش از محنت درویش نپرسند و از خدای نترسند و گویند

Eger fi'l-meşel hergiz yağmur yağmayup 'ālem қаḥṭ u ğalā olsa yāḥūd keşret-i bārānla tūfān cihānı fenāya virse kendülerüñ vūs'at ü miknet ve kuvvet ü kudretlerine i'timādları olmağla aşlā fuḳarānuñ aḥvālinden ve miḥnetlerinden şormazlar ve nedür ḥālünüñ dimezler ve Ḥudādan ḥavf itmezler ve dirler ki. Beyt:

هلاک کر از نیستی دیگری شد هلاک Eger ğayriler yokluğdan ve açlığdan helāk olsalar.

پاک مرا هست بطرا ز طوفان چه پاک Benüm yiyeceğüm giyeceğüm vardur *kaşū*ñ tūfandan ne pervāsı var dirler 'āciz ü miskīnlerüñ ḥāline merḥamet ile nazār itmezler. Beyt:

هوا دجها و راکبات نیاقاً فی هوا دجها Develere binüp hevdeceler içinde oturan mu'azzez ḥātūnlar

لم یلتفتن الی من خاص فی الکتب kavm içinde bata bata belā ve meşaqḳat ile piyāde giden fuḳarāya iltifāt itmezler ve anlaruñ çekdüğü zaḥmeti bilemezler *ve rubbe nisā'in rākibātın* takdīrindedür. *Niyāk* nāḳa'nuñ cem'idür dişi deveye dirler (358^b) *rākibāt* lafzınuñ mef'ūlidür ism-i fā'il mevşūfa i'timād itmekle 'amel itmişdür. *Fī-hevādicihā*, *rākibāt* lafzına müte'alliğdür *niyāk*'dan bedel-i iştimāldür zarf-ı müstaḳarr olup *rākibāt*'uñ şıfatı olmağ daḥi cā'izdür ve *rākibāt*'da müstekinn olan zamīr-i fā'ilden ḥāl olmağ daḥi ihtimāldür zamīr-i mecrūr *niyāk*'a rāci'dür *rākibāt*'a rāci' olmağ daḥi cā'izdür. *Fī-hevādicihā* lafzını *niyāk*'dan ḥāl tutup ol nāqalar anuñ hevdecleri altında oldukları ḥālde deyü ma'nā viren şāriḥler ḥaḳīḳat-i ḥālden bi-ḥaber olmağla vech-i mercūḥ üzerine *kaşır* idüp *kuşūr*-ı biḳā'aların ızḥār itmişler aḡleb-i zū'l-ḥālüñ ḥaḳḳı ma'rife olmağdur ḥāl olduğu taḳdīrde *rākibāt*'da müstetir

olup nisāya rāci‘ olan zamīr-i fā‘ilden hāl olmak zāhirdür (Redd-i Seydī ‘ Alizāde, Sürūrī, Sūdī). *Hevdec* فتدبر bir nev‘ yektā ve bī-hemtā maḥfedür ki devenüñ üzerine korlar nisvāna maḥşüşdur gavş ṭalmaḡdur. *Küsüb* kāfuñ ve müşelleşenüñ zammı ile *keşīb*’üñ cem‘ idür kavm ma‘ nāsınadır.

Beyt: *دونان چو کلیم خویش بیرون بردند* Alçaqlar ya‘ nī dūn-himmet olan erāzil ekābir çün kendü kilimlerin şudan ṭaşra çıkaralar ya‘ nī mal kuvvetiyle vücūd-i ḡabişlerin dünyā miḡnetinden ḡalāş ideler ni‘ met ve refāhiyyete vāşıl olalar. *گویند چه غم گر همه عالم مردند*. Ḥalk-ı ‘ ālem cümlesi helāk olursa ne ḡam dirler gözleri öñinde günde yüz biñ fuḡarā açlıḡdan ölse muḡayyed olmazlar. ¹⁴⁸⁴ فَوَيْلٌ لِلْفَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ

قومی برین صفت که بیان کردم Ağniyādan bir kavm bu beyān itdügüm şifāt-ı zemīme ile muttaşiflardur *و طائفه دیگر خوان نعمت بنهاده* ve erbāb-ı devlet ve aşḡāb-ı sa‘ ādetden bir ṭā’ife daḡi vardır vaż’-ı ḡān-ı ni‘ am ve baş-ı bisāt-ı cūd ü kerem eylemişler ḡaşılı sofraları meydānda ve ni‘ metleri mebzūl *و صلاى كرم در داده* ve ḡapusu açuḡ olup fuḡarā ve dervişāna ‘ umūm-i kerem ve ‘ ulüvv-i himem ile salā eylemişler *و میان بخدمت بسته* ve āyende ve revendeye ḡidmet itmeḡe bil baḡlamışlar

و ابرو بتواضع کشاده (359^a) ve tevāzu‘ ile fuḡarāya güler yüz gösterürler sovuḡ yüz ve ekşi şüretle ḡaşların ḡatmazlar. *طالب نامند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت* Ḥüsn-i şenā ve zikr-i cemīl ile maḡfīret-i Rabb-i Celīl tālibleridür dünyā ve āḡiret ‘ izzetinüñ şāḡibleridür ve sa‘ ādet-i dāreyne vāşıl olmuşlardır. *چون بندگان خضرت شاه عالم* ¹⁴⁸⁵

Pādişāh-ı ‘ ālem-penāḡ ḡazretlerinüñ¹⁴⁸⁶ bendeleri gibi ya‘ nī asitāne-i sa‘ ādetlerine mülāzemet ve rikāb-ı ḡümāyūnlarına ḡidmet eyleyen erbāb-ı devlet gibi kerem-i evşāfla muttaşifdurlar. *مؤید من عندالله و مظفر و منصور على الأعداء* Ol pādişāḡ te’yīd-i ilāḡi ve tevfiḡ-i sübhāniyye maḡzar olup a‘ dāsı üzerine maḡşūr u muḡafferdür.

مالك ازمة الأنام Ḥalk-ı ‘ ālemüñ zimāmları anuñ elindedür ya‘ nī cümle ‘ ālem anuñ fermānına ṭāyi‘ vü müsahḡar ve bende vü çākerdür ve *ezimme* zimām’uñ cem‘ idür

¹⁴⁸⁴ Kur’ān-ı Kerīm, Zümer 39/22: “...kalpleri katılaşımiş olanlara yazıklar olsun..”

¹⁴⁸⁵ (HM) چون بندگان خضرت شاه عالم پناه: (K), (HP)

¹⁴⁸⁶ pādişāh-ı ‘ ālem-penāḡ ḡazretlerinüñ (K), (HP): ḡazretlerinüñ (HM)

ma' nādan gāfildür (Redd-i Sūdī). *و از حد قیاس ما اسب بلاغت در کدرانیید*. ve esb-i belāgat ve semend-i feṣāḥat ve berā'ati bizüm kıyāsımuzañ ḥaddinden geçürdi ya'nī 'ale'l-itlāk bir taraḫı terciḫ itmeyüp tafṣīlen vech-i meṣrūḫ üzre iki cānibūñ bile ḫaḫḫını edā ve ḫükümüñi ifā idüp 'adāletle ḫükümeti icrā eyledi dimekdür ya'nī vāfir söyledi diyen zā'id söylemişdür (Redd-i Şem'ī). *بمقتضای حکم قضا رضا دادیم*. Ḥük-m-i każā muḫtezāsına rızā virdük ḫaḫ söze kâ'il oluğuk *در گذشتیم* ve *و از ما ماضی در گذشتیم* ve geçenden geçdük *و بعد ماجری راه مدارا گرفتیم* ve mābeynimüzde vāḫi' olan ḫuṣūmet ü gāvğa ve geçen mā-cerā için birbirimizde i'tizār idüp muṣāfāt ü müdārā yolın tıtuğuk. *Müdārā* bu maḫalde şulḫ u muṣāfāt ma'nāsına olmaḫ münāsibdür kendü ma'nāsına olursa egerçi derūnumuzdan keder zā'il olmadı lākin berāy-ı maṣlaḫat zāhiren müdārā itdük olsa ba'id olmaz. *فافهم* Ba'z-ı nüsaḫda *ba'd ez-muḫākā* vāḫi' olmiş muḫākātadan muḫaffefdür. *Müdārā* müdārāt'dan muḫaffef oluğu gibi a'cām muṭlaḫā bu maḫüle elfāzı ḫaẓf-ı tā ile isti'māl ider geçen kıṣṣaları müzākereden ōñra dimek olur çendān maṭbū' degüldür ve ba'z-ı nüsaḫda (360^a) *ve ba'd ez mā-cerā* vāḫi' olup ba'z-ı şurrāḫ anı iḫtiyār itmiş zevḫ-i selīmden dūr ve feh-m-i müstaḫimden mehcürdür (Redd-i Şem'ī). *و سر بتدارک بر قدم یکدیگر نهادیم*. ve tedārikle birbirimizün ayağına baṣ ḫoduḫ bu kelāmuñ tevciḫinde şurrāḫ iḫtilāf itmişler. Ba'zılar bu maḫalde *tedārūk* lafzını telāfi-i māfāt ma'nāsına ḫaml idüp ya'nī mābeynimizde geçen mā-cerā için birbirimizden 'özr diledük dimişler ve ba'zılar re'y ü tedbīr ma'nāsına ḫaml idüp ya'nī aḫvālimüz geçen gāvğa için¹⁴⁹⁰ ḫadd-i ta'zīre varmış idi pes ḫibel-i şer' den bize bir nesne teveccūḫ eylesün deyü muṣālaḫa ṭariḫin tıtuğuk dimişler vech-i evvel za'if ve vech-i ṣānī saḫif itdüği zāhirdür. Ḥadd-i zātında ḫaḫḫ-ı 'abd olan ta'zīr bilā-ṭaleb icrā olınmazdur ve ḫaḫḫullāḫ ve ḫaḫḫ-ı şer' olan anlaruñ muṣālaḫasıyla def' olmazdur (Redd-i Sürürī, Şem'ī). *فتدبر* Lākin tedbīr ma'nası maḫṣūd oluğu taḫdīrce berāy-ı maṣlaḫat birbirimizden def' -i şerr ü zarr için tevāzu' ü meskenet ile mu'āmele itdük dimege ḫaml olunsa bī-vech degüldür fıḫra-i sābıkada ve *müdārā* lafzı zāhiren bu ma'nāyı fi'l-cümle te'yīd eyler. *فتدبر*

¹⁴⁹⁰ aḫvālimüz geçen gāvğa için (K), (HP): aḫvālimüz geçen mā-cerā için gāvğa için (HM)

ve biribirimizüñ başın ve yüzün öpdük muhaşşal ‘âdetce barışduk görüştük. *و ختم سخن برین دو بیت بود*. Hazret-i şeyh eydür: bu kışşada maқта‘-ı kelâm ve hüsn-i hitâm bu iki beyt üzerine vâki‘ olup mazmün-i hikmet-nişârından iki cânib bile hişşedâr oldı. Kıta‘a: *مکن زکردش کیتی شکایت ای درویش* Gerdiş-i rüzgârdan ya‘nî cihânüñ cevri ü qahrından şikâyet eyleme ey dervîş.

که تیره بختی اگر هم برین نسق مردی Zîrâ ki siyâh bahtlusın eger bu hâl üzre dünyâdan göçerseñ ya‘nî dervîşlik da‘vâsın idenler rızâ ve tevekkül üzre olmayup hâlinden şikâyet itmek el-‘iyâzü-billâh ‘alâmet-i hayr degüldür. *Gerdiş* kâf-ı ‘acemile dönmek ma‘nâsına *gerdiden*’den ism-i maşdardur. *Giti* kâf-ı ‘aceminüñ kesri ile ve tâ-i fevkiyye ile cihân ma‘nâsınadır. *Ki* harf-i ta‘lîldür. (360^b) *Tire-baht* kara bahtlu dimekdür kabîhü’l-vech terkîbi kabîlindendür vaşf-ı terkîbî diyenler gâla‘ itmişdür yâ hişâb içündür hem muşhamdur. *Nesak* nûnuñ ve sînüñ fethiyle tarîkat ve uslûb ma‘nâsınadır. *Mürdi* ölmek ma‘nâsına *mürden*’den fi‘l-i mâzî-i muhâtabdur.

توانگرا چو دل و دست کامرانت هست Ey gani vü mâldâr kimse çünki senüñ kâmrân elüñ ve dilüñ vardur ya‘nî her vechle bezl ü ‘aţaya kâdirsin.

بخور و بخش که دنیا و آخرت بردی Ba‘z-ı nüsağda *bihor bibaşş* ‘aţfsuz iki yâ ile vâki‘ olmuş¹⁴⁹¹. Be-her taqđîr ma‘nâsı hem kendüñ yi hem fuqarâya bezl eyle ki dünyâ vü âhîret ‘izzetiniñ sermâyesine destres bulduñ dimekdür¹⁴⁹². Muhaşşal çünki Hâk te‘âlâ saña ğınâ ve kudret virdi sen dañi *نعم المال الصالح للرجل الصالح*¹⁴⁹³

fehvasın bilüp ve *الدُّنْيَا مَرْعَةٌ الْأَخْرَةَ*¹⁴⁹⁴ muştezâsıyla ‘amel idüp bir vechle te‘ayyüş ve zindegânî eyle ki hem dünyâ hem âhîretüñ me‘mûr ola. Beyt:

بدنیا توانی که عقبا خری

¹⁴⁹⁵ بخر جان من ورنه حسرت بری

¹⁴⁹¹vâki‘ olmuş (K), (HP): - (HM)

¹⁴⁹²bezl eyle ki dünyâ vü âhîret ‘izzetiniñ sermâyesine destres bulduñ dimekdür (K), (HP): bezl eyle dimekdür ki dünyâ vü âhîret ‘izzetiniñ sermâyesidür dest bulduñ dimekdür (HM)

¹⁴⁹³Hadîs-i şerîf: “İyi mal, Salih Müslüman için ne de iyidir.”

¹⁴⁹⁴Hadîs-i şerîf: “Dünya ahiretin tarlasıdır.”

¹⁴⁹⁵Sa‘dî-i Şirâzî, Bustân: “İmkanın varken dünyalıkla ahiretini imar et, satın al canım benim yoksa çekersenin hasretini”

Tüvāngerā'da elif harf-i nidādur *ey tüvānger* dimekdür. *Kāmran* vaşf-ı terkibidür istedüğünü idüci dimekdür *dil ü dest*'ün şıfatıdır izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür evvelki nüsha üzre *biḥor* lafzında *rā* maẓmūm ve ikinci nüshada sākındür ba^ç-ı şurrāḥ vezniçün sükūn-i ḥā ve zamm-ı rā ile oqınur dimiş sükūn-i ḥā didüğü hiç vechle şahih¹⁴⁹⁶ degöldür ğālibā ikinci nüsha üzre bi-zammi'l-ḥā' ve sükūni'r-rā diyecek yerde¹⁴⁹⁷ kalem-i nāsiḥden sehv ile 'aks vāki' olmuşdur lākin ḥā'nuñ hareketine ta' arruz nefsinde lağv-ı maḥz¹⁴⁹⁸dur. فتدبر *Biḥor* ve *bahş* ikisi bile emr-i ḥāzır şıgalarıdır. *Bordī* zamm-ı bā ile iletmek ma^ç-nāsına *borden*'den fi'l-i māzī muḥātabdur vuşul ü ḥuşulden 'ibāretdür.

باب هشتم در اداب صحبت *BĀB-I HEŞTOM: DER-ĀDĀB-I ŞOḤBET*

Sekizinci bāb: ādāb-ı şoḥbet ve şerā'it-i iḥtilāṭ ü muşāḥabet beyānındadır. *Bāb-ı heştom* terkib-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür.

HİKMET: *Mal āsāyiş-i 'ömr içündür ya^ç-nī māl-i dünyādan ğaraż 'ömri ḥuzūr ü şafa ile geçürmekdür. Mal āsāyiş-i 'ömr içündür ya^ç-nī māl-i dünyādan ğaraż 'ömri ḥuzūr ü şafa ile geçürmekdür. *Mal āsāyiş-i 'ömr içündür ya^ç-nī māl-i dünyādan ğaraż 'ömri ḥuzūr ü şafa ile geçürmekdür. *Mal āsāyiş-i 'ömr içündür ya^ç-nī māl-i dünyādan ğaraż 'ömri ḥuzūr ü şafa ile geçürmekdür.***

(361^a) *عاقلی را پرسیدند که نیکبخت کیست و بدبخت که* Bu daḥi *kīst* taḫdīrindedür. Bir 'āqile şordılar ki nīk-baḥt kimdür ve bed-baḥt kimdür¹⁴⁹⁹. Ba^ç-ı nüsaḥda *ü bed-baḥt çīst*¹⁵⁰⁰ bu maḥalde *kīst* ma^ç-nāsınadır lākin sec^ç-i muḥilldür. *Nīk-baḥt* eyü baḥtlu dimekdür ḥasenü'l-vech terkibi kabīlindendür vaşf-ı terkibī diyen ğalaṭ itmişdür.

آکیل eyitdi: nīk-baḥt oldur ki yiyüp içüp tena^ç-um eyleye *الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْأَخْرَةِ*¹⁵⁰¹ feḥvāsınca malınuñ bir miḫdārını zirā' at ya^ç-nī fuḫarāya taşadduḫ idüp zaḥr-i āḥiret taḥşīl eyleye *و بدبخت آنکه مرد و هشت* ve bed-baḥt ol kimsedür ki vefāt itdi ve cem^ç itdüğü mālī ḳodı gitdi ḥayrāta muvaffaḫ olmadı. *Kīst* kāf-ı

¹⁴⁹⁶şahih (K): hiç (HP), (HM)

¹⁴⁹⁷ yerde (K): maḥalde (HP), (HM)

¹⁴⁹⁸ lağv-ı maḥz (K), (HP): lağv (HM)

¹⁴⁹⁹ kimdür (K), (HP): - (HM)

¹⁵⁰⁰ *bed-baḥt çīst* (K): *bed-baḥt çīst* vāki' olmuşdur (HP), (HM)

¹⁵⁰¹ Hadīs-i şerīf: "Dünya ahiretin tarlasıdır."

‘arabīnūñ kesriyle Һarş ma‘nāsına olan *kışten*’den fi‘l-i māzīdūr. *Hişt* hā’nuñ kesriyle terk ma‘nāsına olan *hišten*’den fi‘l-i māzīdūr.

Beyt: *مكن نماز بران هيچكس كه هيچ نكرد* Dūnyāda āhiretine nāfi‘ hiçbir ‘amel itmeyüp ölen denī vü sifle ve nākesūñ namāzını kıılma. *Hiç kes* hergiz ādem degül dimekdür erzel, erāzil ve esfel, esāfil ma‘nāsı murāddur. *که عمر در سر تحصیل مال کرد و نخورد* Zīrā ki ‘ömrini taḥşīl-i māl sevdāsında şarf ü telef eyledi ve zaḥmetle cem‘ itdügi mālдан dūnyāda ve ‘uqbāda müntefi‘ olmadı.

PEND: *موسى عليه السلام قارون را نصيحت کرد که احسن كما احسن الله اليك* Һazret-i Mūsā şalavātullāhi ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi Qārūna naşīhat idüp didi ki: Һaḳ te‘ālā¹⁵⁰² maḥz fazl u kereminden saña luḫf u iḥsān itdügi gibi sen daḫi şükr-i ni‘ met idüp vāşıl olduḡuñ māl-i bī-gerānuñ zekātını fuḳarā ve mesākīne bezl ü iḥsān eyle. Evvelki *ahsin* if‘āl bābından emirdür ikinci fi‘l-i māzīdūr. *كآرؤن-ي عاقبتش شنيدى* Qārūn-i mel‘ūn naşīhat ḳabūl itmedi¹⁵⁰³ ve ‘āḳıbetini nice olduḡın¹⁵⁰⁴ işitdūñ merḫūm Seydī ‘Alīzāde şerḫinde tafşīl-i ḫālī ve ‘āḳıbet ü me‘ali mezkūr olmışdur murādı olan görsün. *كآرؤن-ي عاقبتش شنيدى* (361^b) Dūnyāda altun aḳçe ile iktisāb-ı ḫayrāt ve taḥşīl-i ḫasenāt itmeyen kimse. *Be-dīnār*’da bā sebebiyyet içündür muşāḫabet içündür diyen ḫaṭā itmişdür. *كآرؤن-ي عاقبتش شنيدى* ‘Āḳıbet altun aḳçe sevdāsında başın virdi Qārūn gibi. *دؤنیا خواهی که ممتع شوی از نعمت دنیا* Dūnyā ni‘ metinden dūnyā ve ‘uqbāda¹⁵⁰⁵ behremend ve müntefi‘ olmaḳ isterseñ¹⁵⁰⁶. *Mümetti*‘ tef‘īl bābından ism-i mef‘ūldür ba‘z-ı nūsaḫda *ḫāḫī mütemetti*‘ *şevī* vāḳi‘ olmuşdur bu taḳdīrce tefe‘‘ül bābından ism-i fā‘ildür be-her taḳdīr intifa‘ ma‘nāsı murāddur.

¹⁵⁰² Һaḳ te‘ālā (K), (HP): Allāhu te‘ālā (HM)

¹⁵⁰³ itmedi (K), (HP): itmeyüp (HM)

¹⁵⁰⁴ olduḡın (K), (HP): olduḡuñ (HM)

¹⁵⁰⁵ dūnyā ve ‘uqbāda (K): dūnyāda ve ‘uqbāda (HP), (HM)

¹⁵⁰⁶ isterseñ (K), (HP): ister (HM)

حدا باتو کرم کرد Halka luṭf u kerem eyle zīrā ki¹⁵⁰⁷ Ḥaḡ te‘ ālā saña luṭf u kerem eyledi. Bu kıt‘a اَحْسِنَ كَمَا اَحْسَنَ اللهُ اِلَيْكَ¹⁵⁰⁸ mazmūnını taḥkīküdür.

عادنة جاد بالمال وجود فهو جواد Cūd zamm-ı cīmle عرب گوید جد و لاتمنن فان الفائدة اليك عاندة emr-i ḥāzırdur saḥī vü cömerd ol dimekdür ve cār u mecrūr ‘ā’ide lafzına müte‘allıkdür taḥşış içündür taḡdīm olunmışdur ya‘nī ḥadd-i zātında mu‘teddun bihe olan fā’ide saña ‘ā’id ü maḥşūşdur iḥsān itdügün kimseye degüldür dimekdür pes maḥzā kendü nefsuñe itdügün iḥsān için ġayre minnet itmek cehldür. فافهم

دعوت منى ببخشش عطا ده و منت منه كه فائده آن بتو باز کرد ya‘nī ‘arab dir ki: cūd ü seḡā ve bezl ü ‘aṭā ile ve iḥsān itdügün kimseye anuñ için minnet itme zīrā ki anuñ fā’idesi yine saña ‘ā’id ü rāci‘dür ya‘nī egerçi şuretā ġayre iḥsān etdüñ lākin ḥaḡıḡatde ve ma‘nāda yine kendü nefsuñ için eyledüñ zīrā ki Ḥaḡ sübhānehu ve te‘ālā ol muḡābelede dūnyā ve āḡiretde saña ez‘āf-ı keşīre ile mükāfāt itmek muḡaḡḡaḡdur.

Nazm:

Ne kim ḡalka senden irişür fevā’id

Yine saña rāci‘ yine saña ‘ā’id

Şi‘r:

إذا جادت الدنيا عليك فجد بها

على الناس طراً إنها تتقلب

فلا الجود يُفنيها إذا هي أقبلت

ولا البخل يُبقيها إذا هي تذهب¹⁵⁰⁹

Minnet lafzınıñ taḡkīḡi dībāce-i kitābda mufaşşal ü meşrūḡ mezkūr olmışdur. (362^a)

كیتا: ا: دیرخت کرم هر کجا بیخ کرد Dıraḡt luṭf u kerem her ḡande kök baġlaya ya‘nī minnet ü ezā ile zā’il ü zāyi‘ olmayup rāsiḡ ü müstaḡkem ola. گذشت از فلک شاخ و بالای او.

Anuñ şāḡı ve ḡadd ü ḡāmeti irtifā‘ da felekden geḡdi ya‘nī şevābı ‘arş-ı a‘lāya irişdi ḡāşılı dergāḡ-ı ḡaḡda ḡüsn-i ḡabūle mevşül oldı dimekdür. Ba‘z-ı nüsaḡda *şāḡ-ı bālā*

¹⁵⁰⁷ zīrā ki (K), (HP): ki (HM)

¹⁵⁰⁸ Kur’ān-ı Kerīm, Kasas 28/77: “...Allāḡ sana iḡsan ettiġi gibi, sen de (insanlara) iyilik et...”

¹⁵⁰⁹ “Zengin olduġun vakit zenginliġinle insanlara iyilik yap; çünkü dünya malı durmadan el deġiştirir, cömertlikle tüketemezsin; cimrilikle de elinde tutamazsın.”

vāvsuz terkīb-i tavṣīfī vāḳi' olmış. *Eger*¹⁵¹⁰ anuñ şemerātından müntefi' olmağa¹⁵¹¹ ümīdvār iseñ. *Ümīdvār* ümīdlü dimekdür *vār* lafzı nisbet ma' nāsını ifāde eyler *yā* ḥiṭāb içündür. *K'ez-ū*, *dıraḥt-ı kerem*'e rāci' dūr bir mīve ma' nāsınadır. *او بربای او* *بمنت منه ازه برپای او* Minnet itmek ile ol dıraḥtuñ ayağına erre ḳoma ya' nī dibinden kesme ḥāşılı minnet ile ḥayruñı baṭṭāl itme.

قال الله تعالى و لا تُبْطَلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَدَى¹⁵¹² *Erre* feth-i hemze ve teşdīd-i rā ile Türkīde destere dirler neccār ālātındandır¹⁵¹³. *Ḳıṭ'* a:

شكر خدای كن كه موفق شدی بخیر
ز انعام و فضل او نه معطل كداشتت

Ḥaḳ te' ālā ḥazreti seni faẓl u in'āmından maḥrūm ve mu'aṭṭal ḳomayup ḥayrāt ü ḥasenāt itmege muvaffaḳ itdüğine şükr eyle ya' nī Rabbü'l-'izzetüñ maḥz-ı luṭf u keremidür ki fuḳarāya taşadduḳ itmege saña ḳudret virmişdür imdi sen daḥi bu iḥsānı bilüp ḳādir olduḳca şükrinde ḳuşūr itme ve ḥişşet ü imsāk ṭariḳine gitme.

پادشاهه خدمت سلطان همی کنی Pādişāha ḥıdmet itdüğini minnet eyleme.

منت شناس ازو كه بخدمت بداشتت Belki pādişāh seni ḥıdmete ḳullandüğünü canuña minnet ve 'ayn-ı sa'ādet bil ya' nī mal u rızḳ Allāhuñ ve ḳul daḥi Allāhuñdur sen arada vekīl-i ḥarc gibisin ḥaḳḳuñ rızḳını ḳullarına taḳsīm itmekde seni istiḥdām itdüğü saña başḳa bir ni'et-i 'uzmādur ḥadd-i zātında dervişāna bezl-i ni'et Allāhu te'ālā ḥazretine ḥıdmetdür bu taḳdīrce li-vechillāh deyü itdüğüñ bezl ü 'aṭā için fuḳarāya minnet itmek ma' nāda (362^b) Allāha minnet itmek gibidür maḥz-ı cehldür.

نعوذ بالله من ذلك¹⁵¹⁴ Ḥafī olmaya ki bu *ḳıṭ'*ada vāḳi' olan *ki* lafızları cümlesi ḥarf-i beyāndur 'acebdür ki ba'z-ı şurrāḥ mışrā'-ı rābi' de ḥarf-i beyān olduğın tañşış idüp mışrā'-ı evvelde ḥarf-i ta'līl ṭutmuşdur iki maḳām mābeyninde farḳ olmadüğün fehm itmemişdür. *فتامل*

¹⁵¹⁰ eger (K), (HP): - (HM)

¹⁵¹¹ olmağa (K), (HP): olmaḳ (HM)

¹⁵¹² Kur'an-ı Kerīm, Bakara 2/ 264: "Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa ḳıkarmayın."

¹⁵¹³ neccār ālātındandır (K): - (HP), (HM)

¹⁵¹⁴ "Bundan Allāh'a sığınırım."

ḤİKMET: 'Älemde iki kimse bîhüde renc ü ta' b çeküp ve bî-fā'ide sa'y u gūşış eyler. *مال اندوخت و نخورد* Biri şol kimsedür ki zaḥmet çeküp vāfir māl ü menāl kesb ü cem' itdi lākin ḥisset ü imsāk idüp müntefi' ve mütemetti' olmadı ve zād ü āḥiret tedārik itmedi.

Biri daḥi şol kimsedür ki taḥşîl-i 'ilm ü ma'rifet eyledi lākin 'ilmi ile 'amel itmedi ve iştiğāl itdügi 'ilmüñ fā'idesin görmedi. *Renc-i bîhüde* ve *sa'y-i bî-fā'ide* terkîb-i tavşîfîlerdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. Ba'z-ı nüsahda *mal* ve 'ilm ve 'amel mezkûr olmayup *endüht u neḥord* ve *āmüht* ve *nekerd* vāқи' olmuşdur murād zāhirdür. Meşnevî:

علم چندان که بیشتر خوانی

چون عمل در تو نیست نادانی

'İlme her ne deñlü ziyāde iştiğāl eyleseñ ve her ne kadar çok oğumış olsañ 'ilmüñ ile 'āmil olmayıcak yine cāhil ü nādānsın. *نه محقق بود نه دانشمند*. 'İlmi ile 'āmil olmayan kimse¹⁵¹⁵ ḥadd-i zātında ne muḥakḳıḳ ve ne dānişmenddür. *Güyā çār-pā* bir ḥayvāndur ki üzerinde birkaç kitāb yüki vardur. Ḥafî olmaya ki *ne muḥakḳıḳ* 'ibāreti mübtedā maḥzūfuñ haberidür maḳām qarīnesiyle 'ilmi ile 'āmil olmayan şaḥiş murāddur *çār-pāyî* daḥi böyledür nitekim taşvîr itmişüz¹⁵¹⁶. Ba'zılar *çār-pāyî* mu'ahḥar mübtedā *ne muḥakḳıḳ* lafzı muḳaddem haber olmağı ihtiyār idüp üstünde birkaç kitāb olan çār-pā ne muḥakḳıḳ olur ne dānişmend deyü şerḥ itmişler. *Muḥakḳıḳ* taḥḳîḳden ism-i fā'ildür mesā'ili delā'ili ile beyān ü işbāta ḳādir olana dirler. *Ber-ü kitābî çend, çār-pā* 'nuñ şıfatıdır yā'lar vaḥdet içündür.

آن تهی مغز را چه علم و خبر

که برو هیز مست یا دفتر

¹⁵¹⁵ kimse (K), (HP): kişi (HM)

¹⁵¹⁶ itmişüz (K), (HP): itmişler (HM)

¹⁵¹⁷ "İyice seçip kesin hüküm vermelisin."

Ol tehī-mağz ve bī-idrāk olan çār-pā bī-‘ilm ve bī-ḥaberdür ki üzerinde olan yükü oṭun mıdır¹⁵¹⁸ yāḥūd kitāb mıdır. (363^a) Ḥazret-i Şeyḥ bu kıt‘a ile

كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا¹⁵¹⁹ āyet-i kerīmesine telmiḥ itmişdür. Ba‘z-ı nüsaḥda āyet-i kerīme ‘aynı ile meşṭürdür. *Tehī-mağz* bī-‘aql ve bī-idrāk dimekdür ḥāliyyü’z-zihn terkibi gibidür vaşf-ı terkibi diyen ğalaṭ itmişlerdür. *Hiyyüm* kesr-i hā ve zamm-ı zāyla¹⁵²⁰ oṭun ma‘nāsınadır. *Defter*’den murād kitabdur.

ḤİKMET: علم از بهر دین پروردنست نه از بهر دنیا خوردن ‘İlm taḥşil itmekden maqşūd u ğaraż dīn-perver olmağdur mücerred dünyādan müntefi‘ olmağ degüldür ehl-i ‘ilme lāzım olan budur ki cüll-i himmeti iḥyā-yı dīn ve icrā-yı şer‘-i mübīn itmege maşrūf ola. Beyt: هر که باخلق علم و زهد فروخت ‘İlm ü zühdini dünyā ḥalkına bey‘iden ‘ālim ü ‘ābid şuṅa beñzer ki خرمی گرد کرد و پاک بسوخت Bir ḥırmeni cem‘ idüp yine kendü eliyle temām cümlesin yaqup fenāya vire. *Pāk bisūht* temām cümlesin yaqdı bir ḥabbesin qomadı dimekdür. ‘İlm ü zühdü ḥalka şatmağ meṭālib-i dünyāya vuşüle vesile itmekdür. Ba‘zılar ḥalka irā’etle süm‘a ve riyā ma‘nāsına ḥaml itmişler ḥadd-i zātında ol daḥi taḥşil-i dünyāya bir tariḫdür¹⁵²¹ velākin bir tariḫe qaşr u ḥaşr taqşirdür. *Gird-i* evvel kāf-ı ‘acemīnün kesri ile cem‘ ma‘nāsınadır *kerd-i* şānī kāf-ı ‘arabīnün fetḥi ile māzīdür.

ḤİKMET: عالم ناپرهیزکار کوریست مشعله دار ‘ālim Perhizkār ve şāliḥ ü dindār olmayan ‘ālim şol a‘māya beñzer ki meş‘aledār ola. *یهدی للناس و لایهتدی بنفسه* Ḥalkı tariḫ-i ḥaḫka delālet eyler¹⁵²² ve ğayriler anuñ kavliyle ‘āmil olup müntefi‘ olurlar¹⁵²³ ammā kendü nefesine nef‘i olmaz nitekim a‘mānuñ elinde tutduğı çerāğ ve meş‘ale ile zulmetden ḥalāş bulurlar lākin kendü kör ve nā-bīnā olmağla elinde olan çerāğnuñ ziyāsından fā’ide görmez idi zulmetde qalır el-‘iyāzū-billāh te‘ālā¹⁵²⁴. *Nā-perhizgār*, ‘ālim’üñ

¹⁵¹⁸ oṭun mıdır (K), (HP): odun mıdır (HM)

¹⁵¹⁹ Kur’ān-ı Kerīm, Cum’a 62/5: “...ciltlerle kitap taşıyan eşeğın durumu gibidir...”

¹⁵²⁰ zamm-ı zāyla (K), (HP): zamm ile (HM)

¹⁵²¹ taḥşil-i dünyāya bir tariḫdür (K), (HP): taḥşil-i tariḫ dünyāya bir tariḫdür (HM)

¹⁵²² eyler (K), (HP): ider (HM)

¹⁵²³ olurlar (K), (HP): olur (HM)

¹⁵²⁴ el-‘iyāzū-billāh te‘ālā (K) : el-‘iyāzū-billāh (HP), (HM)

şifatıdır izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden¹⁵²⁵ ğalaṭ itmişdür *gār* kāf-1 ‘acemī ile edāt-1 fā‘ ildür -ci ma‘ nāsın ifāde eyler perhīzci dimek olur. *Meş‘ale-dār* vaşf-1 terkībīdür.

Beyt: (363^b)

بی فائده هرکه عمر درباخت

چیزی نخرید و زر ببنداخت

Bir kimse ki fā’idesüz yere ‘ömrini şarf eyleye hemān şuṅa beñzer ki altunını yabana atdı ve elinde olan sermāyesin zāyi‘ ü telef eyledi ve hīçbir nesne şatun almadı ki andan fā’ide göre. ¹⁵²⁶ فَمَا رِبِحْتَ تَجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

HİKMET: *Mülk* ü salṭanat ve memleket ü ra‘iyyet ‘uḫalā ile revnaḫ ü intizām bulur süfehā elinde olan vilāyetler tez ḫarāb olur. *Mülk* mīmūñ zammı ile salṭanat ü memleket ma‘ nāsınadır *و دین اسلامه بپرهیزکاران کمال* ve dīn-i İslām şulehā ve etkīyānuñ vüçüdü ile kemāl ü revāc bulur. Mıṣrā‘¹⁵²⁷-i şānīde daḫi *gīred* lafzı muḫadderdür ba‘z-1 nūsaḫda *kemāl yābed vāki‘* olmışdür sec‘ e evfaḫ degüldür. *پادشاهان بنصیحت خردمندان محتاجترند که خردمندان بقربت پادشاهان* ‘Uḫalānuñ nuşḫ u pendine ve müşāvere ve tedbīrine pādişāhlaruñ ihtiyācları ziyādedür ‘uḫalānuñ teḫarrüb-i selāṭine ihtiyāclarından ya‘nī ‘uḫalā vü ḫukemā ve ‘ulemā vü şulehā mülük ü selāṭinden bī-niyāz olup istiḡnā itmege ḫādirlerdür ammā pādişāhlaruñ anlara istiḡnā göstermege mecālleri yoḫdur ‘ulemā ve şulehānuñ re’y ü tedbīrlерinden istiḡnā ve ‘adem-i ihtiyāc maḫāmında olan pādişāhuñ¹⁵²⁸ mülk ü salṭanatı nizām u intizām bulmazdur. *Ki* lafzı bunuñ gibi maḫallerde min-i tafḫīliyye ma‘ nāsına müsta‘ meldür.

Қит‘a:

پند اگر بشنوی ای پادشاه

در همه دفتر به ازین پند نیست

Ey şehriyār eger söz dinler iseñ ve naşīḫat ḫabūl ider iseñ cemī‘-i kütüb-i ḫikmetde bundan enfa‘ nuşḫ u pend yoḫdur. Müşārūn ileyh mıṣrā‘-1 şālīşüñ mazmūnıdır.

¹⁵²⁵ tevehhüm iden (K), (HP): diyen (HM)

¹⁵²⁶ Kur’ān-ı Kerīm, Bakara 2/16: “...bu yüzden alışverişleri onlara kār getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”

¹⁵²⁷ mıṣrā‘ (K), (HP): fıkra (HM)

¹⁵²⁸ pādişāhuñ (K), (HP): pādişāhlaruñ (HM)

Ba‘z-ı nüsahda *pendem eger bişnevi* ve baz-ı nüsahda *pendi eger bişnevi* vâki‘ olmuştur. *عمل جز بخردمند مفرما عمل* Ol pend budur ki ‘âkil olmayana ‘amel buyurma câhil ü nādāna hıdmet sipāriş itme ve süfehāya memleket işmarlama itā‘ at-i şer‘ itmeyen ehrimen-i zālimleri re‘ āyā ve fuqarā¹⁵²⁹ üzerine hâkim olmağı revā görme.

گرچه عمل کار خردمند نیست Egerçi ‘amel ‘âkil işi degüldür (364^a) ya‘nî ‘aqlı olan mîrî hıdmete qarışmaz ve rağbet ü rızā ile ve degme derdle ‘amel¹⁵³⁰ qabül eylemez. Hāfî olmaya ki hāzret-i şeyh bu ‘aşırda gelüp cemî‘-i menāşıb nā-ehillerde olup huşūşan menāşıb-ı ‘ilmiyye bey‘ ü şirā ve rüşvet ü irtişā ile tevcih olunmağla mevālî-yi ‘izām ve ‘ulemā’-i a‘lām manşıblarına cehele-i ‘avāmm kel-en‘ām iktihām itdüğün görse nuşh u pendi bir yüzden daği itmek muqarrer idi bu ciger-sūz mebhāşūñ tafşili *Pend-nāme* adlu kitābımızda meşūrdur isteyen görsün.

HİKMET: *سه چیز بی سه چیز پایدار نماند* Dünyāda üç nesne bāqî ve pāy-dār olmaz üç nesnesüz *مال بی تجارت* biri budur ki ticāretsüz māl pāy-dār olmaz ya‘nî hāzırından hārc itmege ve ucın alup yemege degme mal vefā itmezdür *و علم بی بحث* ve ikincisi budur ki bahş ü müzākere ve muhāvere vü münāzara olmayınca ‘ilm rusūh ü istihkām bulmaz ve hātırda münakkaş olmazdur. *و ملک بی سیاست* Üçüncü budur ki mülk ü salţanat intizām bulmaz siyāset olmayıcağ. *کما قيل لاريسه بلا سياسة*.¹⁵³¹ Beyt:

Mülk tırmaz ‘adālet olmayıcağ

Żabţ olunmaz siyāset olmayıcağ

رحم آوردن بر بدان ستمست بر نیکان Yaramazlara merhamet itmek eyülere zılm ü sitemdür *و عفو کردن از ظالمان جورست بر درویشان* ve zālimlerden dād olmayup ‘afv itmek fuqarāya cevr ü cefādur ba‘z-ı nüsahda bu beyt meşūrdur:

ترحم بر پلنگ نیز دندان

*ستمکاری بود بر کوسفندان*¹⁵³²

¹⁵²⁹ re‘ āyā ve fuqarā (K), (HP): fuqarā ve re‘ āyā (HM)

¹⁵³⁰ ‘amel (K), (HP): - (HM)

¹⁵³¹ “Söylendiği gibi siyāsetsiz, riyāsetsiz olmaz”

¹⁵³² “Keskin dişli kaplana merhamet itmek, koyunlar için eziyet olur.”

Beyt¹⁵³³: *خبیث را چو تعهد کنی و بنوازی* Ḥabīṣ ü zālīmī ki ḥimāyet ü terbiyet idesin ve ḥaḳḳından gelmeyüp oḥşayasın. *Ta'ahhüd* ḥimāyet ma' nāsınadır.

بدولت تو کنه می کند بانبازی Senüñ devletüñde ḥimāyetüñ sebebi ile itdügi zūlm u ma' şiyeti senüñ müşāreketüñ ile eyler ya'nī ol zālīmüñ fuḳarāya itdügi mezālimde sen daḫi müşterik¹⁵³⁴ olup dünyāda ve 'uḳbāda 'uḳūbet ve cezāsından ḥişşedār olursın zīrā anuñ zūlm ve küfrüne rızā virüp sebep olmuşsın.

(364^b) جزاک الله انباز شریک¹⁵³⁵ ma' nāsınadır yā maşdariyyedür.

ḤİKMET: *بر دوستی پادشاهان اعتماد نشاید کرد* Pādişāhlaruñ dostluğına i'timād cā'iz degüldür. *Dūstī*'de yā maşdariyyedür. Ba'z-ı nüsaḫda *i'timād netüvān kerd* vāḳi' olmuşdur ba'zılar ol nüşhayı terciḥ ü iḥtiyār idüp *neşāyed* nüşhasın ḳabūl itmemiş lākin *neşāyed* nüşhası rāciḥ olduđı¹⁵³⁶ vāziḥdur evvelā¹⁵³⁷ *nebāyed* lafzına münāsibdür şan' at-ı tarşī' bulunur şāniyen maḳdūr olmayan nesneden men' ü nehy itmek cā'iz degüldür. فتدبر

و بر آواز خوش کودکان غره نباید بود ve ođlancıklarūñ ḥūb u laṭif āvāzına¹⁵³⁸ mađrūr olacaḳ degüldür. *Āvāz-ı hoş* terkīb-i tavşīfidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *Kūdek* ođlancık dimekdür. *Ġirre* 'ayn-ı mu'cemenüñ kesri ve fetḫiyle¹⁵³⁹ mađrūr ma' nāsınadır evā'il-i kitābda: *endeki mānd ü ḥāce ğirre henüz* ḳavlinde geḫmişdür. *که آن بخیالی مبدل شود* Zīrā ki pādişāhlaruñ dostluđı bir ḫayāl ile ve fi'l-cümle vehm ü zann ile zā'il ü mübeddel olur ya'nī *ḳurb-i sulṭān āteş-i sūzān būd* ḫükmince her ne ḳadar muḳarrebleri olsa *مَنْ يَسْمَعُ يَحُلْ*¹⁵⁴⁰ muḳteżāsınca¹⁵⁴¹ cüz'ī bahāne ile siyāset ve 'uḳūbet iderler *و این بخوابی متغیر کرد* ve ođlancıklarūñ āvāzı daḫi bir uyḫu ile müteğayyir olur maḳşūd iḥtilām ile bāliğ olup nefsi müteğayyir olmaḳdur. Beyt:

¹⁵³³ ma' nāsı zāhirdür. Beyt (HP), (HM): Beyt (K)

¹⁵³⁴ müşterik (K), (HP): şerīk (HM)

¹⁵³⁵ “Allāh (sessiz) ortaklarına da ḳarşılıđını verir.”

¹⁵³⁶ rāciḥ olduğı (K), (HP): rāciḥ idügi (HM)

¹⁵³⁷ evvelā (K): evvelā fıkra-i şāniye (HP): evvelā fıkra-i şānide (HM)

¹⁵³⁸ āvāzına (K): āvāzlarına (HP), (HM)

¹⁵³⁹ kesri ve fetḫiyle (K), (HP): fetḫi ve kesriyle (HM)

¹⁵⁴⁰ “bir kusur bulursa”

¹⁵⁴¹ ḫükmince her ne ḳadar muḳarrebleri olsa *مَنْ يَسْمَعُ يَحُلْ* muḳteżāsınca (K), (HP): muḳteżāsınca (HM)

معشوق هزار دوست را دل ندهی Biñ dostı ve ‘āşıkı olan ma‘şūka gönül virmeyesin. *Hezār-dūst* terkīb-i mezcīdūr vaşf-ı terkībī diyen ğalaṭ itmişdür *ma‘şūka*’uñ şıfatıdır izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *ور می دهی آن دل بجدایی بنهی* Eger gönül virürseñ ol gönli hier ü firāka ve cüdālīga düşürürsin çok kimse ile ‘alāka eyleyen ma‘şūkdan saña hayr olmazdur ceybinden bir avuc diş çıkarup bir ‘āşıka gösteren ma‘şūka-ı hezār-dōstuñ meşeli ğod meşhūrdur. *Nedeħī* ve *mī deħī* ve *benihī* fi‘l-i muzāri‘ muhātablardur mışrā‘ınuñ āħirindeki *yā* işbā‘ıyyedür. (365*) Mā-ķablinde olan kesrenüñ işbā‘ından hāşıldur diyen şāriħüñ kelāmı egerçi şaħiħdür lākin ba‘īd ğaṭā itmiş diyen ğaṭāyı şavābı fark itmez imiş ve ğafī olmaya ki şāriħ-i mezbūruñ mışrā‘ınuñ āħirindeki *yā*’dan maķşūdı mecmū‘ mışrā‘ınuñ āħiri olan *benihī* lafzınuñ *yā*’sıdır iki mışrā‘ıuñ her birinüñ āħirinde olan *yā*’lar dimek degüldür.

¹⁵⁴² *Benihī* lafzında nūn meksūr olmak ensebdür fetħiyle daħi cā’iz. *Cūdāyi*’de ikinci *yā* maşdariyyedür evvelki *yā* aşliyyedür *ya-yı* maşdariyyenüñ mā-ķablinde lāzım olan kesreyi muhāfaza için ibrāz olunmuşdur nūn-ı viķāye meşābesindedür.

ĤİKMET: *هرآن سرّی که داری بادوست درمیان منه* Gönülde olan her sırıruñı dostuña ifşā itme. *چه دانی که وقتی دشمن کردد* Ne bilürsin cā’iz ki bir zemānda saña düşmen ola gizlü rāzuñı fāş eyleye nādım olup zarar çekersin *مرسان که توانی بدشمن مرسان* ve ķādir olduĝuñ mażarrat u isā’eti¹⁵⁴³ düşmenüñ ğaķķında eyleme. *باشد که وقتی دوست شود* Cā’iz ki bir zemānda dost ola ğicāba düşüp i‘tizāra muħtāc olasın. Ba‘z-ı nūsahda *her gezendi* vāķi‘ olmışdur zarar ma‘nāsınadır.

ĤİKMET: *رازى که خواهى نهان ماند با كسى درمیان منه اگرچه معتمد بُود* Bir gizlü rāzuñ fāş olmayup nihān ķalduĝın ister iseñ her ne ķadar mu‘temed olup inanduĝuñ kimse olursa da aña keşf-i rāz itme. *Zirā که هیچ کس پرسر تو از تو مشفقتر نباشد* *Zirā* ki senüñ sırıruñı şaķlamaĝa ğiç senden müşfiķ kimesne olmazdur sen kendünüñ ğıfzına ķādir olmayıcaķ ğayriler nice ider. *Қıṭ‘a:*

¹⁵⁴² “Zihni kısa kimi şāriħlerin sandıĝı gibi.”

¹⁵⁴³ mażarrat u isā’eti (K), (HP): mażarratı ve isā’eti (HM)

خاموشی به که ضمیر دل خویش

با کسی گفتن و گفتن که مگوی

Gönlündeki sırruñı bir kimseye söyleyüp şaķın kimseye ifşā itme deyü tenbîh itmekden sâkit ü hāmūş olmak yegdür. Zamîr rāz u sırr ma‘nâsınadır zıkr-i maḥall ve irāde-i ḥāl ḳabîlindendür. Beyt: (365^b)

سرّ خود با یار خود گفتن نباید زان سبب

¹⁵⁴⁴ یار را یاری بود از یار اندیشه کن

ای سلیم آب ز سر چشمه ببند Ey selîm şuyı bînaruñ başından sedd ü bend eyle.

Zirā ki ṭolıcaḳ ırmaḡı baḡlamak mümkin olmaz. Selîm

ḥāliyü’z-zıhn şāf-dil ve Türkide bön ma‘nası murāddur dimişler ḥafî olmaya ki

muḥliş maḳāmında ism-i şā‘ir olmak daḡi ihtimaldür lâkin şurrāḡdan ḡıḳbiri ta‘arruz

itmemiş. Besten nūnuñ sükūnyıladur kesre izāfetle degüldür. Cūy nehirdür

ırmaḳ ma‘nâsınadır ki içinden şu aḳar vādîdür. Sod ve besten lafızları cūy lafzınuñ

fā‘iliyyet ü mef‘ūliyyetinde tenāzu‘ itmişlerdür. Ba‘zılar şod lafzınuñ āb’a rāci‘

zamir-i fā‘il i‘tibār itmişler kışşadan ḡışşe budur ki ‘āḳil olan sırrını evvelden

şaklayup ḡıḳbir ferde söylememek gerekdür ve illā ¹⁵⁴⁵ کلّ سرّ جاوڑ الإثنین شاع

fehvasınca şāyi‘ meşhūr¹⁵⁴⁶ olduḡdan şoñra bir daḡi sırrı ihfāya mecāl ḳalmazdır.

Beyt:

سخنی درنهان نباید گفت

که بهر انجمن نشاید گفت

Her meclisde söylemek cā’iz olmayan sözi tenhāda maḡfî söylemek daḡi cā’iz degüldür.

ḤİKMET: دشمنی ضعیف که درطاعت آید و دوستی نماید Bir za‘îf ü zebūn ve maḡlūb olan

düşmen ki itā‘at ü inḳıyād idüp dostluk göstere. Düşmeni’de yā vaḡdet içündür za‘îf

düşmenüñ şıfatıdır. Ba‘z-ı nüsaḡda düşmen za‘îf yāsuz vāḳi‘ olmuşdur bu taḳdîrce

izāfetledür diyen ḡalaṭ itmişdür be-her taḳdîr şıfatdur fıḳra-i şāniye ‘atf-ı tefsîrî

¹⁵⁴⁴ Sā’ib-i tebrizî: “Sırrını dostunla paylaşma; dostunun dostu olur dostunun arkadaşlığından şüphe etmene sebep olur.”

¹⁵⁴⁵ “İki kişiden fazlasına ulaşan her sır açığa çıkmıştır.”

¹⁵⁴⁶ şāyi‘ meşhūr (K), (HP): şāyi‘ ü meşhūr (HM)

olmak cā'izdür redd iden terzīk söylemişdür. مقصود وی جز آن نیست که دشمنی قوی گردد. Anuñ maqşudı düşmenligi kavī ve muhkem olmağdan ğayri degüldür. Düşmeni'de yā maşdariyye olmak zāhirdür vaḥdet için olmağı daḥi cā'iz görmişler ve mürūr-ı eyyāmla bir kavī düşmen ola deyü ma' nā virmişler düşmeni za'ife münāsibdür.

Atalar dimişlerdür¹⁵⁴⁷ ki gerçekden (366^a) dostlarıñ dostlığına i'timād yokdur düşmenleriñ temelluğına ne i'timād qalur. Düstī-i düstān yā-yı maşdariyyenüñ kesriyle terkīb-i izāfīdür. Temelluk kâfuñ kesriyle izāfetledür ba'zılar kâfuñ sükūnyla be-çi resed taqđirinde tutmuşlar ya'nī düşmen temelluk itmekle neye vāşıl olur ve ne fā'ide bulur demek olur. Ba'z-ı nüsahda tā be-temelluk vāki' olmışdur ba'zılar tā edāt-i te' accüb olup 'acebā düşmenleriñ temelluğına ne i'timād qalur dimişler ve ba'zılar ḥarf-i tenbīh olup āgāh ol ğāfil olma dimege ḥaml itmişler. Çi resed, çi i'timād resed taqđirindedür istifhām-ı inkārīdür.

HİKMET: هر که دشمن کوچک را حقیر شمارد بدان ماند که آتش اندک را مهمل گذارد Her kimse ki za'if düşmeni ḥör u ḥaķır 'add idüp ihtiyāṭ itmeye şuña beñzer ki cüz'ī āteşi zarar itmez deyü terk ü ihmāl idüp söyündürmeye yāḥud ḥākister ile gömmeye el-'ıyāzū-billāh bir şererden ğāhī çok zarar ve şūr u şerr irişür idügin mülāḥaza itmeye¹⁵⁴⁸.

Düşmen-i kücek terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. Bedān māned ki 'ibāretinde müşārün ileyh ḥayyizinde vāki' olan mazmūndur bedān kes māned ki taqđirinde olmak daḥi cā'izdür ve bedān ḥāl ve bedān kışşa taqđirinde olmağı daḥi cā'iz görmişler. Āteş-i endek terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. Mühmel ḳomağı söyündürmege ḳaşr iden taḳşīr itmişdür. فتدبیر¹⁵⁴⁹

Ḳıṭ' a: امروز بکش چو میتوان کشت Bugün düşmeni helāk itmege mecāl ü ḳudret var iken aşlā tevaḳḳuf itmeyüp hemān helāk eyle gitsün. Mışrā' :

Furşatında düşmene virme emān

¹⁵⁴⁷ dimişlerdür (K), (HP): dimişler (HM)

¹⁵⁴⁸ irişür idügin mülāḥaza itmeye (K): olduğın mülāḥaza itmeye (HP), (HM)

¹⁵⁴⁹ فتدبیر (K), (HP): - (HM)

کاتش جو بلند شد جهان سوخت Zīrā ki āteş bülend olıcağ cihān yaqub ‘ālemi fenāya virür. *Küşten* āteşde isti‘ māl olunduğda söyündürmek murād olur¹⁵⁵⁰ ba‘ zılar bu maħalde ol ma‘ nāya ħaml itmişler lākin *imrūz* lafzına münāsib degüldür ve ħadd-i zātında ba‘ İddür. *فاهم* Ba‘ zılar *şod* yerine *şevved* olsa da vezn bī-tekellūf müstaķim olur dimiş tekellūf irtikāb itmiş ammā vezne ħalel gelür diyenler daħi ‘abeş söylemişler (366^b) zīrā nā-mevzūn olmazdur bunuñ emşāli çoğdur. *فتدبر* Seyyid Şerīf Cürċānī ħuddise sırruhu ħazretlerinüñ¹⁵⁵¹ vefātı tārīħinde bu kıt‘ a meşhūrdur.¹⁵⁵²

اندر ششم ربیع ثانی
در هشتصد و شانزده ز هجرت
زین دار فنا بچارشنبه
فرمود بدار خلد رحلت¹⁵⁵³

Heştad lafzında tā bülendüñ dālı maķāmındadır bunuñ emşāline i‘ tirāz iden tab‘ ı nā-mevzūn olanlardur.

مگذار که زه کند کماترا
دشمن که بتیر می توان دوخت

Oğla urup mıĥlamağ yaħud oğa diküp helāk itmek mümkin olan düşmeni yayına kiriş geçürmege mecāl ü fırsat ve zemān u ruĥşat virme. *Zih* zā-i mu‘ cemenüñ kesriyle yay kirişine dirler. *Koned* ve *dūht* lafızları *düşmen* lafzınıñ fā‘ iliyet ü mef‘ üliyyetinde tenāzu‘ itmişlerdür. *Düşmen* lafzınıñ mā-ba‘ dı şıfatı olmağ tenāzu‘ bābından olmağa māni‘ zann eyleyen sū-i zan itmişdür ve şıfat olmağı men‘ eyleyen daħi i‘ rābdan ħazı olmaduğın ızhār itmiş.

PEND: *سخن در میان دو دشمن چنان گوی که اگر دوست شوند شرم زده نباشی* İki düşmen mābeyninde şöyle söz söyleyeme ki ittifaķan anlar¹⁵⁵⁴ biribiriyle yine¹⁵⁵⁵ dost olduklarında şermende ve ħacel olmayasın. *Şerm-zede* ħam-zede gibidür zede-i şerm

¹⁵⁵⁰ murād olur (K), (HP): ma‘ nāsi murād olur (HM)

¹⁵⁵¹ ħuddise sırruhu ħazretlerinüñ (K): ħazretlerinüñ (HP), (HM)

¹⁵⁵² Derkenār: Tārīħ-i vefāt-ı Seyyid Şerīf (K): - (HP), (HM)

¹⁵⁵³ “Hicretten sonra 6 Rebiü’s-sani 816’da çarşamba günü fani dünyadan ahirete göç etti.”

¹⁵⁵⁴ anlar (K), (HP): - (HM)

¹⁵⁵⁵ yine (K), (HP): - (HM)

ve zede-i ğam taḳdīm ü te'ḥīrle taġyīr ḳabilinden ve serā-perde maḳūlesindendür şermende ve ḥacel dimekdür vaşf-ı terkībī aḳsāmından ‘add iden ğalaṭ itmişdür. Meşnevi: *چون آتشت میان دو کس جنگ* İki kimsenüñ mābeyninde ceng ü ḥuşūmet ¹⁵⁵⁶ āteş gibidür. *سخت چین بدبخت هیزم کش است* Gammāz ü müfsid ol ateşe oṭun ṭaşıyıcı gibidür ki āteş fitneyi iş‘āl ider. *سُحان-چین* vaşf-ı terkībīdür ḳovcı ve ğammāz ü müfsid ma‘nāsınadır *bed-baḥt* anuñ şıfatıdır izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Hiyzüm-keş* vaşf-ı terkībīdür oṭun ṭaşıyıcı dimekdür ḥafī olmaya ki bu maḳūle elfāzda rābīṭa izāḥ ü ızḥār için hemze-i müctelibe işbāt itmek ¹⁵⁵⁷ münāsibdür men‘ idenlerüñ sözlerine ¹⁵⁵⁸ (367^a) iltifāt olunmaya. *دل کنند این و آن خوش دگر باره دل* Bu iki düşmen bir kerre yine birbirinüñ ¹⁵⁵⁹ ğönlin ḥōş iderler ya‘nī barışurlar ve dost olurlar. *وی اندر میان کوربخت و خجل* Ol ğammāz ortalıḳda bed-baḥt ve ḥacil olduġı ḳalır. *Kūr-baḥt* ḳabīḥü’l-vech terkībī ḳabilindendür baḥtı kör dimek bed-baḥt dimekdür ¹⁵⁶⁰ vaşf-ı terkībī diyenler ğalaṭ itmişdür. *میان دو تن آتش افروختن* İki kimsenüñ mābeyninde āteş yaḳmaḳ ya‘nī ğamz ü ifsād ile mābeynlerine fitne ve ‘adāvet düşürmek *نه عقلست خود در میان سوختن* Ortalıḳda kendüyi daḫi ol ateşe yaḳmaḳ yāḫūd kendü daḫi ol ateşe yanmaḳ ¹⁵⁶¹ muḳtezā-yı ‘aḳl u ḫired degüldür. Ḥafī olmaya ki *ḥod der-miyān sūḫten* ‘ibāreti mışrā‘-ı evvelden bedel yāḫūd ‘aṭf-ı beyāndur *ne ‘aḳlest* cümleñün haberidür. Merḫūm-ı mebrūr dāric-i medāric-i raḫmet-i rabb-ı ğafūr faḫrū’l-‘Oşmān Sulṭān Selīm Ḥān ‘aleyhi’r-raḫme ve’r-rıḳvānuñ bu maṭla‘ı gibidür ¹⁵⁶²:

این سفر کردن و این بی سر و سامانی ما

بهر جمعیت دلهاست پریشانی ما ¹⁵⁶³

¹⁵⁵⁶ ceng ü ḥuşūmet (K), (HP): ḥuşūmet ü ceng (HM)

¹⁵⁵⁷ işbāt itmek (K), (HP): işāret itmek (HM)

¹⁵⁵⁸ sözlerine (K), (HP): sözine (HM)

¹⁵⁵⁹ düşmen bir kerre yine birbirinüñ (K), (HP): düşmenüñ yine bir kerre birbirinüñ (HM)

¹⁵⁶⁰ baḥtı kör dimek bed-baḥt dimekdür (K): - (HP), (HM)

¹⁵⁶¹ yāḫūd kendü daḫi ol ateşe yanmaḳ (K), (HP): - (HM)

¹⁵⁶² Merḫūm-ı mebrūr dāric-i medāric-i raḫmet-i rabb-ı ğafūr faḫrū’l-‘Oşmān Sulṭān Selīm Ḥān ‘aleyhi’r-raḫme ve’r-rıḳvānuñ bu maṭla‘ı gibidür (K): merḫūm Sulṭān Selīmüñ bu maṭla‘ı gibidür (HP), (HM)

¹⁵⁶³ Sultān Selīm Ḥān: “Bu acelemiz,yaptığımız bu seferler, çektiğimiz bu mahrumiyetler, bu perişanlıġımız; gönüller huzur ve rahat içinde bulunsun diyedir.”

Ba'z-ı şurrâh bu ma' nadan ġāfil olup *ne 'aḳlest'* ibaretini mısrā'-ı evvele haber idüp *hod der-miyān sūhten'* ibaretini mübtedā ve haberüñ maẓmūnına 'illet tutmuşlar taḳdīr-i kelām iki kimsenüñ mābeyninde āteş-i fitne iḳād ü iş'āl itmek 'āḳilāne degüldür zīrā ma'nāda ve ḥaḳīḳatde kendü nefsinı ol āteşe yaḳmaḳdur dimek olur.

فاهم Velākin bu 'acebdür ki ba'z-ı ezhān-ı ḳāşıra bu şāriḥlerüñ kelāmını fehm itmeyüp mecmū'-ı beyti mā-ḳabline ta'lil olmaġa ḥaml itmiş.

فتأمل ولا تغفل واستعد بالله من سوء الفهم ¹⁵⁶⁴ *Sūhten* lāzım ve müte'addi olmaḳ cā'izdür müte'addi olduġı taḳdīrce *hod-rā der-miyān sūhten* taḳdīrinde olur. Ḳıı'a:

درسخن بادستان آهسته باش Dostlar ile tekellümde āheste ol dimek lāzım geldükde esrāruñı aḥbābla bile maḥfī söyleş cehrle āşikāre söyleme dimekdür.

(367^b) تا ندارد دشمن خونخوار گوش Tā ki 'adū-yi ḥūn-ḥ'ār ve düşmen-i sitemkār ḳulaḳ tutmaya ve kelāmuñı gūş idüp sırruñı ifşā itmeye. *Düşmen-i ḥūn-ḥ'ār* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ġalaṭ itmişdür. *Ḥūn-ḥ'ār* vaşf-ı terkībīdür ḳan içici dimekdür¹⁵⁶⁵. Ba'z-ı nüsaḥda *ḥūn-ḥ'āre* hā'-ı taḥşış ile vāḳi' olmışdur.

پیش دیوار آنچه گویی هوش دار Dīvār öninde söyledüġüñ sözde daḫi ġaflet itme.

تا نباشد درپس دیوار گوش Tā ki dīvār ardında ḳulaḳ olmaya ya'nī sözüne bir kimse ḳulaḳ tutmaya.

ḤİKMET: هر که بادشمنان دوستان خود دوستی کند Her kimse ki dostlarınıñ düşmenleriyle dostlık eyleye. *Ki* lafzı rābıṭadur *her kimse ki* taḳdīrindedür. 'Acebdür ki ba'z-ı şurrâh *her yerde, herkes ki* taḳdīrindedür diye gelmişken bu maḥalde *ki* bunda isimdür men-i şartiyye ma'nāsınadur dimiş. *سر آزار دوستان دارد* Dostlarına azar itmek ile muḳayyed olur ya'nī anlar ile dostlık itmek dostlarına cefā ḳaşd itmekdür aḥbābla 'aḳd-i ḥillet itmekde şart-ı vefā ve ḳā'ide-i mürüvvet budur ki dostlarına dost düşmenlerine düşmen ola. *Ser* lafzı bu maḥalde fikr ü heves ma'nāsınadur ḳaşd ma'nāsı maḳşūddur. Beyt:

¹⁵⁶⁴ “Düşün, galif olma, yanlış anlamaktan da Allāha sığın.”

¹⁵⁶⁵ dimekdür (K): ma'nāsınadur (HP), (HM)

بشوی ای خردمند از آن دوست دست

که با دشمنانت بود همنشست

Ey ‘ākīl ü hıredmend düşmenlerüñle mücāleset ü iḥtilāṭ ve mu‘āşeret eyleyen dostdan el yu ya‘nī anuñ dostluğundan el çek zīrā andan saña ḥayr gelmez. Hem-nişest muşāhib dimekdür. Rubā‘î:

چون دوست برفت و نزد اغیار نشست

با دوست نشایدم دگر بار نشست

پرهیز از آن عسل که با زهر آمیخت

بگریز از آن مگس که به مار نشست¹⁵⁶⁶

ḤİKMET: *Bir işi چون درامضای کاری متردد باشی آن طرف اختیار کن که بی ازارتر برآید* Bir işi işlemekte mütereddid olsañ ya‘nī fi‘l ve terk mābeyninde bir cānibi terciḥ ü iḥtiyār itmekde tereddüd eyleseñ zaḥmet ü meşakḳatsüz sühületle ḥāşıl olan cānibi iḥtiyār eyle. İmzā tenfīz ü icrā ma‘nāsınadır fi‘li getürmek ve vücūd buldurmaḳ murāddur. Beyt: *Saña luṭfla söyleyen (368^a) kimseye ‘unfla söyleme.* Sehl-gūy vaşf-ı terkībīdür *merdüm-i sehl-gūy* terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. Ba‘z-ı nüshaḡda *bā-merd-i sehl-gūy* ve *düşvār megūy* vāki‘ olmuş ba‘z-ı şurrāḡ ol nüshayı iḥtiyār itmişler. Merd dāluñ sükūnıyla olup ḡalka rıfḡla luṭfla söyle ‘unfla söyleme demek olur. Sehl lafzı gūy’uñ mef‘ūli olup *düşvār megūy* anuñ üzerine ‘aṭfdur *merdüm-i sehl-gūy* nüshası rāciḡ idügi vāzıḡdur ve ikinci nüsha *merd* lafzı sükūn-ı dālle olup ve *gūy* fi‘l-i emr olmaḳ ḡaṭā-yı fāḡışdür zīrā *gūy* isimdür *sehl*’te terkīb olunup vaşf-ı terkībī olmuşdur diyen şāriḡ ḡaṭā-yı fāḡış itmişdür zīrā evvel nüshada dāl be-her taḡdīr sākin olmamağā ve *gūy* lafzı fi‘l-i emr olmayup vaşf-ı terkībī olmağā ḡaṭ‘ā mecāl ü iḡtimāl yokdur meger vāv-ı ‘aṭf sāḡıṭ ola. فندبّر

بازار با آن که در صلح زند جنگ مجوی Barışmaḳ ve şulḡ itmek isteyen kimse ile ceng ü cidāl itme. Bā-ān ki’de *ki* lafzı rābiṭadur kimse ma‘nāsına isimdür diyen¹⁵⁶⁷ ğalaṭ itmişdür

¹⁵⁶⁶ “Dostun, düşmanın yanına gitti onunla oturdu; bu sebeple o dostla tekrar oturmak uygun değildir. O bal kı zehirle karıştı (onu) yeme; o sinek ki yılanla oturdu (ondan) uzaklaş.”

¹⁵⁶⁷ diyen (K), (HP): diyen şāriḡ (HM)

şulh kapusın urmağ ya' nî kaçmak tâlib-i şulh olmağdan 'ibâretdür. *Ceng mekon* yerine *ceng mecûy* demekde ziyâde mübâlağa vardır. فتأمل

HİKMET: شاید تا کار بزر آید جان درخطر نهادن نشاید Mādām ki altun aqçe ile maşlahat bitmek ve bezl-i māl¹⁵⁶⁸ ile taḥşîl-i âmāl itmek mümkün ola cânı haşarlu ve zararlu yere komağ ve tehlikeye ilkā itmek lâyıq degüldür hadd-i zātında aq aqçe kara gün içündür meşhûr meşeldür. Beyt:

چو دست از همه حیلتی درکست

حالاتت بردن بشمشیر دست

Çün cemî' -i hîleden el kesile üzile ya' nî cengden ğayri bir tariğ kalmaya ol zemānda kılıca el urmağ ve cenge mübāşeret itmek ḥelâldür nitekim emsâl-i 'arabdandır: آخرالحیل السیف¹⁵⁶⁹ *Hîletî*'de yâ tenkîr ve ibhām içündür vahdet içündür diyen ğalağ itmişdür. *Güsest* üzölmek ve kesilmek ma' nāsına güsestenden mâzî-i mechöldür bu maḥalde (368^b) *dest* kâfiyesi için sîn-i evvelün fetḥiyle okunur.

PEND: برعجز دشمن رحمت مکن که اگر قادر شود بر تو رحمت نکند Düşmenün 'acizine merḥamet eyleme zîrā ki ol kâdir olup saña ğalebe etse merḥamet itmez. Beyt:

دشمنی چو بینی ناتوان لاف از بروت خود مزن Düşmeni nātüvân ü za'îf ve zebûn görmekle kendü bıyığundan lâf urma demek zür u kuvvetüne mağrûr olup bıyığın burup ḥaşma ğâlib oldum ve zafer buldum deyü lâf urma ve çoklık öğünme demekden 'ibâretdür *düşmen-rā çü bînî* taḥdîrindedür. *Bürüt* sükût vezni üzre bıyık ma' nāsınadır ki 'arabîsi şâribdür. هر مغزیست در هر استخوان Her üstüh'ānda bir mağz vardır.

هر پیره‌ندیست در هر پیره‌ندی Her pîrehende bir merd vardır ya' nî 'ālemi ḥālî şanma.

دست بر بالای دست¹⁵⁷⁰ feḥvāsınca bir gün saña daḥi bir ğâlib bulunur ve hîç ihtimāl virmedüğüñ yerden bir zeber-dest peydā olup saña¹⁵⁷¹ ḥaddüñi miğdāruñi bildirür yāḥūd düşmenüñi zāhiren za'îf ü bî-tāqat şeklinde görmekle elbette sen aña ğâlib olmağı muḥaqqakağ zu' m idüp kuvvetüne mağrûr olma zîrā tutuşmayınca ve

¹⁵⁶⁸ bezl-i māl (K), (HM): bezl ü māl (HP)

¹⁵⁶⁹ "Hilelerin sonuncusu kılıçtır."

¹⁵⁷⁰ "El elden üstündür."

¹⁵⁷¹ saña (K), (HP): - (HM)

elleşmeyince ma' lûm olmazdur câ'izdür ki şuretâ zebûn ü nâtüvân gördüğün hadd-i zâtında bir merd-i meydân ve bir pehlivân-ı cihân ola demek ola be-her taqdîr *şâyed ki peleng-i hofte bâşed* mazmûnına qarîbdür. Mısrâ' :

Ḥôr bakma her za'ife merd iseñ merdâne bak

¹⁵⁷² *Magz* ilik ma'nâsınadır yâ'lar vahdet içündür mısrâ'-ı şânî mısrâ'-ı evvelün mazmûnını ta'lîl içündür dimişler.

ḤİKMET: *هرکه بدی را بکشد خلق را از بلاى او برهاند و اورا از عذاب خداى* Her kimse ki bir bed-baht ü sitemkâr ve vücûd-i ḥabişi 'âleme bâr olan bir murdârı katl ü helâk eyleye halkı anuñ belâsından ve zulm ü âzârından kırtarup anı daḥi yevm-i ḥisâbda Ḥaḳ te'âlâ ḥazretinün 'azâb ü 'ikâbından ḥalâş eyler. Ḥadd-i zâtında¹⁵⁷³ müzî vü zâlim katl ü siyâset olunmaḳ kendüye daḥi nâfi' dür zirâ yaşadukça ve dünyâda (369^a)

ṭurdukça kesb-i mezâlim idüp âhiretde mu'azzeb olur bir gün evvel şikleti götürmek evlâdur yâḥûd itdügi cinâyet muḳâbelesinde olan¹⁵⁷⁴ kışâş u siyâset ve 'ikâbda 'uḳûbetden necâta vesîle olur ammâ dünyâda cezâsın görmeyüp bâkî ḳalursa el-'iyâzü-billâh ḥâli¹⁵⁷⁵ tebâh olur. ¹⁵⁷⁶ *وَلْعَذَابُ الْأَجْرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى* *Ḳıı' a:*

بسنديده است بخشایش وليكن

منه برریش خلق آزار مرهم

Merḥamet ü şefḳat ve luṭf ü mekremet maḳbûl ü pesen-dîdedür ammâ merdüm-âzâr olan bedkâr yarasına merhem ḳoma ve bî-mâr olursa tîmâr eyleme aña merḥamet câ'iz degüldür zâlime mu'în olmaḡa râci' olur belki ḳâdir olursañ helâkine sa'y eyle.

Mısrâ' : *ايچنين بد زندگانى گشته به* ¹⁵⁷⁷ *Bahşâyış* teraḥḥum ma'nâsına ism-i maşdardur. *Riş* yara ve cerâḥat ma'nâsınadır. *Halk-âzâr* vaşf-ı terkîbîdür merdüm-âzâr ma'nâsınadır *riş*'ün merdüm-âzâra izâfeti bi-ma'ne'l-lâmdur izâfet-i beyâniyye diyen ḡalaṭ eylemişdür.

¹⁵⁷² Derkenâr: Âhir-i beyt: Bir ḳarıncayı dil-âver gör şehâ şîrâne bak (HM): - (K), (HP)

¹⁵⁷³ ḥadd-i zâtında (K), (HP): ḥadd (HM)

¹⁵⁷⁴ muḳâbelesinde olan (K), (HP): muḳâbelesinde (HM)

¹⁵⁷⁵ ḥâli (K), (HP): ḥâli (HM)

¹⁵⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Tâhâ 20/127: "...Şüphesiz ahiret azabı daha şiddetli ve daha kalıcıdır."

¹⁵⁷⁷ "Öyle kötü insanların ölmesi daha iyidir."

ندانست آنکه رحمت کرد بر ما

که آن ظلمست بر فرزند آدم

Ḥayyāt ü ‘aḳārib kısmına merḥamet idüp ḳatlı itmeyen¹⁵⁷⁸ bilmez ki aña teraḥḥum idüp ḳatlinde müsāhele ve müsāmaḥa itmek ādem oğluna zulümdür zīrā fırsat bulduḳları ādemi şoḳarlar yürürler helāk iderler.

PEND: *نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست* Düşmenün naşīḥatin ḳabül itmek ve ‘adū söziyle ‘āmil olmaḳ ḥaṭādur. *ولیکن شنیدن رواست تا بخلاف آن کار کنی* Ammā ḥilāfiyla ‘amel itmek için sözin diñlemek cā’izdür. *که Zīrā ki ol naşīḥatūñ ḥilāfi ve anuñla ‘amel itmek ‘ayn-ı şavābdur.* Meşnevî: *دشمن گوید آن کن حذر کن ز آنچه دشمن گوید آن کن* Düşmen saña şunu eyle didüḡi nesneyi eylemekden ḥazer eyle ya‘nî ‘adū sözi ile bir iş itme.

تعبان Zīrā düşmen söziyle ‘amel iderseñ maḡbūnlıḳ elini dizüñe urursın ya‘nî ḥā’ib ü ḥāsir olduḡuñ bilüp vāh ne maḡbūn oldum deyü elüñ dizüñe urup döḡünüp düşmen sözine uyduḡuña nedāmet (369^b) çekersin. *تغابون* *aldanmaḳ* ma‘nāsınadır. *چون تیر* Eger ‘adū saña meşelā oḳ gibi bir toḡrı yol gösterse de *چپ کیر* sen anuñ gösterdüḡi yola gitmeyüp ḥilāfına teveccüh eyle. *Dest-i cep* cānib-i yesār ya‘nî şol ṭaraf dimekdür *dest* bu maḥalde cānib ü ṭaraf ma‘nāsına müsta‘meldür *cep* zikri bu maḥalde lafz-ı *rāst* münāsebeti iledür maḳşūd ḥilāf-i semtdür ḥaḳīḳat *cep* ve *rāst* lāzım degüldür. *Dest-i cep* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdür. *Ber-gerd* kāf-ı ‘acemīñüñ fetḥiyle rucū‘ ma‘nāsına¹⁵⁷⁹ *gerdīden*’den emr-i ḥāzır dur ba‘z-ı şurrāḥ i‘rāz ma‘nāsına ḥaml eylemiş ḥaḳḳā ki maḳāma münāsib olan daḥi budur zīrā ma‘nā-yı rucū‘ sebḳ-i teveccüh ve sülūki müş’irdür. Re’sen imtinā‘a münāsib olan i‘rāzdur bu nükteden iḡmāz idenler i‘rāz ma‘nāsından i‘rāz itmişler ve rucū‘ lafzından rucū‘ idene i‘tirāz itmişler.

ḤİKMET: *خشم بیش از حد و خشت آرد* Ḥadden ziyāde ḥışm sebab-i vaḥşet ve bā‘ iş-i nefret olur zīrā ḡazūb u mütehevvir olan kimseden ḥalḳ müteneffir olur. *Bis* bā-i ‘arabī ile

¹⁵⁷⁸ ḳatlı itmeyen (K), (HP): ḳatlı itmeyen kimesne (HM)

¹⁵⁷⁹ ma‘nāsına (K), (HP): ma‘nāsına ola (HM)

ziyāde ma‘ nāsınadır *hısm-ı biş ez-ḥadd* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyenler ğalaṭ itmişdür¹⁵⁸⁰ ve *hısm* mīmūn sükūniyladır diyenler daḥi zāhirden ‘udül itmişler *و لطف بی وقت هیبت ببرد* ve luṭf ki vaḳtinde ve maḥallinde olmaya heybeti giderür her zemān rıfḳ u mülāyemet üzre olan kimsede mehābet olmaz. *Lutf-ı bī-vakt* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür.

نه چندان درشتی کن که از تو سیر کردند Ol mertebe ğilzet u ḥuṣūnet ve ğazab ü tehevür eyleme ki senden uşanup şoḥbetüñden bī-zār olalar. *Dürüşti*’de yā maşdariyyedür. *Sīr* olmaḳ uşanmaḳdan kināyetdür. *Gerdend* kāf-ı ‘acemī iledür.

نه چندان نرمی کن که بر تو دلیر شوند ve ol ḳadar rıfḳ u mülāyemet eyleme ki saña ğalebe ve hücum iderler ve bi’l-cümle. Mısrā‘ : Ne yavuz ol aşıl ne yavaş ol dile başıl

Hadd-i zātında luṭf u ‘unf i‘ tidālle gerekdür. Meşnevī: *درشتی و نرمی بهم دربه است*

Şiddet ü (370^a) mülāyemet biribiriyle olmaḳ ya‘nī maḥallinde ikisi bile lāzımdur yalnız biri ile olmazdur. *چو فاصد که جراح و مرهم نه است* Ḳan alıcı gibi hem mecrūḥ idici hem merhem ḳoyıcıdır. *Fāsīd* fā ile faşddan ḳan alıcı dimekdür. *Cerrāḥ*’dan murād bu maḥalle faşşāddur. *Merhem-nih* vaşf-ı terkībīdür merhem ḳoyıcı dimekdür¹⁵⁸¹.

درشتی نکیرد خردمند پیش ‘Āḳil olan kimse ḥuṣūnet ü ğilzeti pīşe vü ‘ādet itmezdür müdām tünd ü ğazabnāk olmaḳ ḳuşūr-ı ‘aḳl ve ḳillet-i idrākden nāşīdür. *Pīş* bā-i ‘acemī ile emām ü ḳuddām ma‘ nāsınadır öñine tutmaz demek mu‘tād olup her zemānda anuñla ‘amel itmez demekden ‘ibāretdür. *نه سستی که ناقص کند قدر خویش*

‘Āḳil olan ol mertebe süstligi daḥi pīş-nihād eylemez ki¹⁵⁸² ḳadr u i‘tibārına ḫalel ü noḳşan vire ya‘nī tevāzu‘ ü meskenet bir vechle maḥallinde gerekdür ki mezellet ve ibtizāle maḥmül olmaya. *نه مر خویشان را فزونی نهد* ‘Āḳil ü ḫiredmend olan ne kendüye ḫaddinden¹⁵⁸³ ziyāde vücūd işbāt ider. *نه یکباره تن درمذلت نهد* Ne bir uğurdan vücūdını

¹⁵⁸⁰ ğalaṭ itmişdür (K), (HP): ğalaṭ itmişlerdür (HM)

¹⁵⁸¹ Ḳan alıcı gibi hem mecrūḥ idici hem merhem ḳoyıcıdır. *Fāsīd* fā ile faşddan ḳan alıcı dimekdür. *Cerrāḥ*’dan murād bu maḥalle faşşāddur. *Merhem-nih* vaşf-ı terkībīdür merhem ḳoyıcı dimekdür (K), (HP): Ḳan alıcı gibi hem mecrūḥ idici hem merhem ḳoyıcı dimekdür (HM)

¹⁵⁸² eylemez ki (K): itmezdür ki (HP), (HM)

¹⁵⁸³ ‘Āḳil ü ḫiredmend olan ne kendüye ḫaddinden (K), (HP): ‘Āḳil ü ḫiredmendān olan kimesne kendüye ḫadden (HM)

mezellet ü ibtizāle birağur muḥaṣṣal ne ta' zīm ü tekebbür ider ve ne ibtizāl ü tezellül eyler¹⁵⁸⁴. *Mer* lafzı *rā'yı* te'kīd içündür. Meşnevi:

شبانى با پدر گفت ای خردمند
مرا تعلیم ده پیرانه یک پند

Bir çoban babasına eyitdi: ey hıredmend bana pīrāne bir pend ve bir ma' kûl naşîḥat ta' līm eyle ya' nī atalar sözünden ve ekābir kelimātından bir söz söyle ki anuñla 'amel idüp müntefi' olam.

بگفتا نیک مردی کن نه چندان
که کردد چیره کرک نیز دندان

Çobanuñ pederi eyitdi: âdemîlik ile ya' nī tevāzu' ü meskenet meslegine sâlik ol ammâ ol kadar rıfķ u mülāyemet gösterme ki keskin dişlü kurd ğālib ü kavī olup koyunlaruña zarar itmeye ḥaḳķā ki çobanuñ ḥāline muvāfiķ nuş u penddür ya' nī ḥilm ü sūkūni i' tidālden ziyāde eyleme ki 'adūsı seni gözine yegdirüp ḳaşd-i zarar ve isā'et itmeye. *Nīk-merd* aşılda merd-i nīk olup taḳdīm ü te'ḥīr ile tağyīr olınuḫ terkīb olunmuşdur vaşf-ı terkībī diyenler (370^b) ğalaṫ itmişlerdür yā maşdariyyedür nīk-merdlik mürüvvet ü âdemîlikden 'ibāretdür. *Ki* rābıṫadur ḫarf-i ta' līl diyenler ğalaṫ itmişlerdür. *Cīre* cīm-i fārisinüñ kesri ile cerī ve muḳaddem ma' nāsınadur *tiz-dendān* ḫadīdü's-sinn gibi şıfatuñ fā' iline izāfeti ḳabīlindendür vaşf-ı terkībī diyenler ğalaṫ itmişlerdür *gürg'*üñ şıfatıdır izāfet-i beyāniyye diyenler ğalaṫ itmişdür.

HİKMET: دو کس دشمن ملک و دین اند ' Ālemde iki kimse mülk ü dīnün düşmenidür.

پادشاه بی حلم و زاهد بی علم Leff ü neşr mürettebdür ya' nī biri ḥilmi olmayan pādīşāhdur ki ḳahr u ğaḫabından nāşī olan zūlmi cihetinden memleket ḫarāb olur biri daḫi 'ilmi olmayan zāhiddür ki cehli sebebi ile aḫkām-ı dīniyye ḫalel ü noḳşan bulur merḫūm Şeyḫü'l-islām Ebu's-su'ūd Efendi ḫazretlerinüñ ḫaṫṫı ile¹⁵⁸⁵ fetvāsın gördüm cāhil

¹⁵⁸⁴ Ne bir uğurdan vücūdını mezellet ü ibtizāle birağur muḥaṣṣal ne ta' zīm ü tekebbür ider ne ibtizāl ü tezellül eyler (K): Ba' z-ı nüsaḫda böyle vāқи' olmuşdur *ne yek-bāre ten der-mezellet dihed*. Ne bir uğurdan vücūdını mezellet ü ibtizāle birağur muḥaṣṣal ne ta' zīm ü tekebbür ider ne ibtizāl ü tezellül eyler (HP), (HM)

¹⁵⁸⁵ Şeyḫü'l-islām Ebu's-su'ūd Efendi ḫazretlerinüñ ḫaṫṫı ile (K): Şeyḫü'l-islām Ebu's-su'ūduñ ḫaṫṫı ile (HP), (HM)

şeyhe iktidā şahih midür deyü şormışlar cā'iz degüldür. ضَعْفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ¹⁵⁸⁶ deyü buyurmışlar haqqā ki şeyh-i cāhil hem dāll ve hem muğill olur rüşd ü sedād ehli olan anuñ tertīb ü irşādına i' timad itmez. Mışrā': او خویشتن کم است کرارهبری کند¹⁵⁸⁷ Beyt:

برسر ملک مباد آن ملک فرمان ده

که خدارا نبود بنده فرمان بردار

Haq te'ālā hazretine bende-i fermān-ber-dār olmayan pādişāh-ı fermān-dih memleket üzerine müstevlī olmasun. Mülk mīmüñ zammı ile memleket ü salṭanat ma' nāsınadır. Mebād fi'l-i nehydür du'ā maqşūddur ba'zılar du'ā' aleyhe olmağa ḥaml idüp ḥāşılı pādişāh-ı zālime beddu'ādur dimişler lāzım degüldür. Ān lafzıyla müşārün ileyh melik-i fermān-dih'dür ān kes taqđir eyleyen zaḥmete girmiş tekellūf irtikāb itmiş. Fermān-dih vaşf-ı terkibidür emr idici ve hüküm virici ve buyruk şāhibi dimekdür melik'ün şifatıdır izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. Fermān-ber-dār vaşf-ı terkibidür emre imtişāl idici ve buyruk ṭutucu dimekdür bende'nün şifatıdır izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür.

HİKMET: Pādişāha lāyık olan budur ki (371^a) düşmenlere ḥışmı ol mertebede itmeye ki dostlaruñ bile i' timādı qalmaya zīrā ğazab-ı sultān ḥadd-i i' tidālden mütecāviz olıcaq ḥavāşş-ı aḥbābuñ ve evliyā-yı devletüñ daḥi ḳulūbine ru'b ü hirās müstevlī olup 'adālet ü inşāfına i' timādı qalmaz ve emān ber-ṭaraf olup ḥalk-ı 'ālemüñ nefretine sebep olur.

هشیم u ğazab ateşi evvelā kendü şāhibine düşer ya'nī zararın evvel şāhibi çeker andan soñra ol āteşüñ bir şerāresi ḥaşma irişür yā irişmez muḥaşşal kendüye te'siri muḥakkaḳ ḥaşma te'siri mevhūmdur. Āngeh ba' dehū ma' nāsınadır zebāne od yalıñdır bu maḥalde şerāre ma' nāsına olmaḳ münāsibdür Türkisi kığılımdur. Meşnevî:

نشاید بنی آدم خاک زاد

که درس کند کبر و تندى و باد

¹⁵⁸⁶ Kur'ān-ı Kerīm, Hac 22/73: "...İsteyen de aciz, istenen de."

¹⁵⁸⁷ Sa'di-i Şirāzî: "Kendisi cahil olan kime rehber olur?"

Aşlı hāk olan ādem oğluna lāyık degüldür ki başında ‘ucb u kibr ve hiddet ü ğazab ve hevā ola. Hāk-zād toprağdan halk olmuş dimekdür aşlı zāde-i hākdür vaşf-ı terkībī diyenler ğalaṭ itmişdür. Bād hevā ma‘nāsınadır hıffetden ve sebüksār ü şitābkār olmağdan ‘ibāretdür. Der zarfiyyet için olup koned şevd ma‘nāsına olmağ ensebdür. Hāk-zād, benī ādem’ün şıfatıdır izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. Tündī’de yā maşdariyyedür yavuzlık ma‘nāsınadır.

ترا باچنین کرمی و سرکشی

نه پندارم از خاک و یا ز آتشی

Seni böyle hiddet ü ser-keşlik ile bilmezsin aşluñ hāk mıdur yoḥsa āteş midür. Germī yā maşdarı ile hiddet ma‘nāsınadır. Ser-keş mu‘ānid dimekdür bunda daḥi yā maşdariyyedür. Ba‘z-ı nüsaḥda nepindārem ez-hāk ez-āteşī vāki‘ olmuş. Seni¹⁵⁸⁸ bu evşāf-ı zemīme ile hākden maḥlūk olduñ añlamazın ğālibā iblīs gibi āteşden halk olmuşsun ki böyle tünd ü ser-keşsin¹⁵⁸⁹ demek olur ba‘zılar bu nüşhayı terciḥ itmişler. Ḳıṭ‘ a¹⁵⁹⁰: در خاک بیلقان برسیدم بعابدی. (371^b) Ḥazret-i şeyḫ eydür: seyāḥatüm zemānlarında Beylekān toprağında bir ‘ābid hıdmetine vāşıl oldum. Beylekān fetḥ-i muvaḥḥade ve sükün-i yā ile ve fetḥ-i lām u kāf ve nūnla Bedaḥşān vilāyetinde bir nāhiyenün ismidür dimişler. گفتم مرا بتربیت از جهل پاک کن Ol ‘azīze didüm ki terbiyyet ü irşādla beni cehlden ḥalāş eyle. Ez-cehl lafzı pāk lafzına müte‘allikdür. Kon lafzınuñ mef‘ülün biḥ ğayr-i şariḥdür diyen şariḥ ma‘nādan bi-ḥaberdür.

گفتا برو چو خاک تحمل کن ای فقیه Ol ‘ābid baña nuşḥ u pendı bu yüzden idüp didi ki: ey faḳīḥ ü ‘ālim yūri hāk gibi pāmāl olmağa taḥammül eyle ki ḥadd-i zātında sermāye-i kār hemān tevāzu‘ ve meskenetdür. Birev bānuñ kesri iledür ‘acebdür ki ba‘z-ı şurrāḥ muḳaddemen kār ide beyān idüp ef‘āl ü müşādere dāḥil olan bā mazmūm olmağa ḥarf-i evvel şefevī yāḥud mazmūm olmağ lāzımdur dimişken bu maḥalde birev lafzı zamm-i bā’yladur dimiş.

¹⁵⁸⁸ Seni (K), (HP): - (HM)

¹⁵⁸⁹ ser-keşsin (K), (HP): ser-keş olmuşsin (HM)

¹⁵⁹⁰ Ḳıṭ‘ a (K), (HP): Ḥikmet (HM)

يا هر چه خوانده همه در زیر خاک کن Yāḥud böyle itmeziseñ cümle okuyup yazduğunu ḥāke şal ya' nī sebeb-i vuşul olur şanma ve ümīdvār olma ancılayın 'ilm olmağdan ise levḥ-i ṭab' ve şafḥa-i ḥāṭır nuḳūş-ı 'ulūm-i resmiyyeden sāde ve mu'arrā olmağ sülūke enseb ve vüşūle aḳrebdür ḥadd-i zātında ehl-i 'ilm olana lāyık olan şabr u sükūn ve ḥilm ü tevāzu'dur. 'Ucb u ğurūra mübtelā olan 'ālime 'ilmi mekr olup 'āḳıbeti ḥayr olmaz zu'm u pindāre ve 'ucb u istikbāra maḳrūn olan kemāl ü ma'rifetden fā'ide ve menfa'at itmek tevaḳḳu' itmek maḥz cehldür.

ḤİKMET: بدخوی در دست دشمنی گرفتارست که هر کجا رود از جنگ عقوبت او خلاص نیابد

Bed-ḥūy olan kimse bir düşmen elinde giriftārdur ki her ḳande gitse ol düşmenün 'uḳūbeti pençesinden ḥalāş bulmaz ya' nī bed-ḥuyluk şāḥibine ḳavī düşmendür müddet-i 'ömrinde belāsin çeker. *Bed-ḥūy* seyyi'ü'l-ḥulḳ ma' nāsına vaşf-ı terkībī diyen ğalaṭ itmişdür (Redd-i Südī ve Şem'ī). *Ū*lafzı (372^a) düşmene rāci'dür. Beyt:

اگر ز دست بالا بر فلک رود بدخوی

ز دست خوی بد خویش در بلا باشد

Bed-ḥūy olan kimse belādan ḳaçup göge çıḳsa da kendünün yaramaz ḥulḳından yine belāda olur ya' nī her ḳande olsa mādāmki bed-ḥūydur belādan ḳurtulmaz ḥafī olmaya ki *ceng-i 'uḳūbet* ve *dest-i belā* ve *dest-ḥūy* cümlesi izāfet-i lāmiyyedür isti'āre-i bi'l-kināye ḳabīlindendür ehline ma'lūmdur. Ba'z-ı şurrāḥ *ceng-i 'uḳūbet* lafzını izāfet-i beyāniyye tutup *dest-i belā* ve *dest-i ḥūy* 'ibāretlerin izāfet-i lāmiyyedür dimiş 'acebā ne vechle fark mülāḥaza itmişdür ki böyle dimişdür. *Hūy-ı bed* terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür (Redd-i Südī).

ḤİKMET: چو بینی در سپاه دشمن تفرقه افتاد تو جمع باش Düşmen 'askerine ki tefriḳa ve perişānlık düşdügin göresin hemān sen cem' olup ḥāzır baş ol ki vaḳit fırsatdur dimekdür yāḥūd senün ḥāṭıruñ cem' olup min-ba'd endīşe çekme ve muḳayyed olma zīrā ol iḥtilāf ü şıḳāḳ be-her taḳdīr 'āḳıbet anlaruñ inhizāmına sebeb olur dimekdür و اگر جمع شوند تو از پریشانی اندیشه کن ve eger göresin ki düşmen 'askeri ittifaḳ ve cem' iyyet üzre yek-dil ve yek-zebān olmışlardur sen ğaflet itmeyüp perişānlıḳdan ve

mağlûb olmağdan hâzer eyle. Mısrâ‘ı: ¹⁵⁹¹ آری باتفاق جهان میتوان گرفت: Bu kelâmuñ şerhinde ya‘nî şâkın dernekleri senüñçün olmasun diyen maqşûda vâsıl olmamış (Redd-i Sûdî). فتأمل

Қыт‘а:

برو با دوستان آهسته بنشین

چو بینی در میان دشمنان جنگ

Çün a‘dâ meyânında ceng ü cidâl olduğın göresin dostlarıñla oturup huzûr u şafâda fâriğ ü âzâde ol ve hergiz düşmen ğamın çekme ki anlardan saña zarar olmağ degül belki hilâf ü nifâk ve ‘adem-i ittifağları kendülerüñ inhizâmına sebep ü ‘illet olur *ve eger göresin ki leşker-i ‘adû¹⁵⁹² yek-dil ü yek-zebân olmışlardır. (372^b) Kemanuña kiriş ço ve hişâruñ burc ü bārūsı üzerine taş ilet ya‘nî cenge hâzır ol ğâfil olma ki düşmen ‘askeri müttefiğ olmağ eyü ‘alâmet degüldür ihtiyâğ lâzımdur el’ân harb ve esbâb-ı kıtâl ceng ü cidâli müheyyâ ve âmâde itmekle muqayyed olmağ gerekdür. *Bâre* bâ-i ‘arabiyle ve râ-i mühmele ve hâ-i resmî ile bu mağalde hişâruñ burc ve bārūsı ma‘nâsınadır. Evvelki *ber* ‘alî ma‘nâsınadır ikinci *ber borden*’den şîğâ-i emrdür ya‘nî *ber-bârū-yı hişâr beber seng berây-ı ceng* tağdîrindedür zemân-ı kâdîmde top ü tüfenk olmayup hişâr almağda mancınığ isti‘mâl idüp ve yürüyiş itdüklerinde hişâr üzerinde olanlar ceng ile müdâfa‘a iderlerdi¹⁵⁹³.*

ḤİKMET: دشمن چو از همه حیلتی در ماند سلسله دوستی بجنباند Düşmen cemî‘-i hîle vü hud‘a ve keyd ü mekrden ‘âciz qalup hiç vechle zarar itmege kâdir olmaya ve idecek hîle bulmaya¹⁵⁹⁴ dostlık silsilesin taḥrîk ider ya‘nî isâ‘et itmege mecâl ü fırsat bulmaduğından dostlık gösterir ışırmaduğundan öper anuñ dostluğına i‘timâd itmeyüp mekrinden hâzer itmek gerekdür *پس انکه بدوستی کارها کند که دشمن نتواند کرد* ve andan soñra dostlık şeklinde yâḥûd dostlık şüretiyle işler ider ki âşikâre düşmen

¹⁵⁹¹ Hâfız-ı Şirâzî: “Evet, birlik olunca, dünya alınır.”

¹⁵⁹² leşker-i ‘adû (K), (HP): ‘adû (HM)

¹⁵⁹³ iderlerdi (K), (HP): iderler (HM)

¹⁵⁹⁴ hiç vechle zarar etmege kâdir olmaya ve idecek hîle bulmaya (K), (HP): - (HM)

idemez. *Pes* edāt-ı ‘aţfdur. *Āngeh* andan sonra dimekdür. *Be-dūsti*’de bā muşāhabet içündür zarfıyyet için olmak daħi cā’izdür.

ĤİKMET: سر مار بدست دشمن بکوب که از احدی الحسنین خالی نباشد İlanuñ başını düşmen eliyle döğüp ez ya‘nî düşmeni yine bir düşmen eliyle haqla hınzır üzerine kelb-i ‘aķūrı havāle eyle zīrā ki iki fā’idenin birinden hālî olmaz. Beyt:

همیشه باد عداوت میان کبر و یهود

1595 زهر طرف که شود کشته سود اسلام است

Kūb kāf ‘arabinuñ zammıyla fi‘l-i emrdür döğ dimekdür. Eger *اگر این غالب آمد مار کشتی* düşmen gālib olursa ılanı depelemiş olursın ki haķīkatde (373^a) bir düşmen daħi oldur *اگر آن غالب آمد از دشمن رستی* ve eger ilan gālib olursa düşmeden ķurtulursın.

Īn 1596 *İn* düşmene işaretdür. *Kūsti* māzî-i muhātabdur. *Ān* mārā işaretdür.

Resti rānuñ fethiyle hālāş olmak ma‘nāsına *resten*’den māzî-i muhātabdur bu iki fıķra iki ḥasnāyı beyān ü tefsirdür. Beyt: *بروز معركة ایمن مشوز خصم ضعیف* Ma‘reke ve ceng güninde ḥaşm-ı za‘îfden emīn ü bî-bāk olma.

که مغز شیر برآرد چو دل ز جان برداشت Zīrā ki ol za‘îf gördüğün düşmen cāndan ümīd kesüp ve ḥayatdan me‘yūs olup ölüm eri olıcaķ cān acısıyla aslana gālib olup beynisin çıkarup helāk ider. *Haşm-ı za‘îf*

terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaţ itmişdür.

ĤİKMET: *خبری که دانی دلی بیازارد تو خاموش باش تا دیگری بیارد* Bir ḥaber ki mūhiş olup bir gönül rencide olmağa sebep olacağın bilesin ol ḥaberi sen söyleme bir ğayri kimse söylesün. Beyt: *بلبلا مژده بهار بیار* Ey bülbül sen bahār müjdesin getir.

خبر بد بیوم باز گذار Bed ḥaberi bayķuşa ķo ya‘nî bed ḥaber getürmek aña yaraşur ol

getürsin. *Haber-i bed* terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaţ itmişdür. *Bāz*

edāt-ı te’kiddür ba‘zılar girü ma‘nāsına tūtup girü ķo ve te’ḥīr eyle dimege ḥaml itmişler. Ba‘z-ı nüsaḥda *be-būm ü zāğ güzār* vāķi‘ olmuşdur.

ĤİKMET: *پادشاهرا بر خیانت کسی واقف مگردان* Pādişāhı hīçbir kesuñ ḥıyānetine vāķıf u muṭṭali‘ eyleme. *مگر انکه که بر قبول کلی واثق باشی* İllā şol zemānda söyle ki pādişāh

1595 “Daima zerdüşt ile yahudi arasında düşmanlık rüzgârı tarafların birinin helakı iken İslāma faydadır.”

1596 “Ne güzel bir niyet”

huzūrında¹⁵⁹⁷ küllī kabūle vāsiḳ olasin ya‘ nī senūñ sözüñle ‘amel idecegin muḥaḳḳaḳ bilesin *واگر نه برهلاک خود همی گوشى* ve illā şöyle ki sözüñ nāfiḳ olacağın muḳarrer bilmedin söyleyesin kendü helākuña sa‘y idersin kendü canuña ḳaşd idersin zararın çekersin. Beyt¹⁵⁹⁸:

پسیچ سخن گفتن آنکاه کن
که دانى که درکار کیرد سخن

Söz söylemek tedārükini ol zemānda eyle ki sözüñ (373^b) te’şīr idecegin bilesin. *Pesīç* bā-i ‘acemī ve sīn-i mühmele ve cīm-i ‘acemī ile mesīḥ vezni üzre bu maḥalde teheyü’ ve tedārük ma‘nāsınadır cīm-i ‘arabīyle diyenler ğalaṭ itmişdür. *Cidāl-i Sa‘dī* ḥikāyesinde geçmişdür ki *piç* lafzına ḳāfiye olmuşdur. *فتدبر Sūḥan, goften* ‘ibāretine muzāfdur. *Ki* lafızları iki maḥalde bile ḥarf-i beyāndur. *Kār ğired* te’şīr ider dimekdür¹⁵⁹⁹. Hafī olmaya ki sābıḳan bir ḳıṭ‘ ada:

گرچه دانى که نشنوند بگوى
هر چه میدانى از نصیحت و پند¹⁶⁰⁰

dimiş idi zāhiren bu beytūñ mażmūnı aña muḥālif görünür lākin maḳām ḳarīnesiyle taḥşış itmekle tedāfu‘ medfū‘ olur.

HİKMET: *هر که نصیحت خود رأیی میکند او خود بنصیحتکری محتاجست* Her kimse ki bir ḥod-re’y ü ḥod-pesend nuşḥ u pend eyleye ol kendi bir nāşīḥa muḥtācdur ki söz gevherdür ḳadrin bilmeyene bezl itme deyü aña naşīḥat ide zīrā söz diñlemeyüp kendü re’yı ile ‘āmil olana ‘āḳil olan naşīḥat itmezdür. Kendü re’yı ile ‘amel idüp söz diñlemeyene *ḥod-re’y* dirler vaşf-ı terkībī diyenler *ḥod-bīn* lafzına ḳıyās idüp ğalaṭ itmişlerdür. *Nasīḥatgerī* naşīḥatci¹⁶⁰¹ dimekdür -*ger* kāf-ı ‘acemī ile ḥarf-i nisbet ve edāt-i fā‘ ildir -*ci* ma‘nāsını ifāde ider.

HİKMET: *فرب دشمن مخور* Düşmenūñ firībini yime demek dostlık şüretinde ḥīle ve ḥud‘ asına aldanma demekden kināyetdür. *Firīb* aldamaḳ ma‘nāsına ism-i maşḍardur

¹⁵⁹⁷ huzūrında (K), (HP): ḳatında (HM)

¹⁵⁹⁸ Beyt (K), (HP): - (HM)

¹⁵⁹⁹ *Der edat-ı te’kiddür* (HP), (HM): - (K)

¹⁶⁰⁰ Sa‘dī-i Şirāzī: “Sözünü dinlemeyeceklerini bilsen de nasihatten yana bildiklerini söyle”

¹⁶⁰¹ Naşīḥatci (K), (HP): naşīḥat idici (HM)

meħar lafzınıñ mef'ulidür *firīb* mübtedā ve *meħar* haberdür diyen ğalať itmişdür. *Meħar* li-ecli's-sec' bi-ħasebi'l-aşl feth-i ħā ile oqınur ba'zılar vāv-ı resmīden ğalať düşüp zamm-i ħā iledür dimişler *مخرو مداح مخرو* ve meddāħuñ ğurūrını şatun alma demek anuñ medħ ü şenāsından saña 'ucb u ğurūr gelmesün demekden 'ibāretdür. Seyyidü'l-mürselīn ve resūl-i rabbü'l-'ālemīn

عليه من الصلوات ازكاها و من التحيات انماله¹⁶⁰² ¹⁶⁰³ ħadīs-i şerīfnde:
احتوا التراب في وجوه المداحين¹⁶⁰⁴ buyurmışdur. *Ġurūr meħar*'uñ mef'ulidür ve *ġurūr* mübtedā ve *meħar* haberdür diyen ğalať itmişdür. *كه اين دام زرق نهاده است* (374^a) Zīrā düşmen zerķ ü riyā dāmını ķurmuşdur dostlık yüzinden mekr idüp seni dām-ı belāya giriftār itmek ister *و ان كام طمع كشاده* ve meddāħ ise hırş u tama' aĝzını açmışdur medħ ü şenādan maķşūdı senden bir nesne celb itmekdür. *Zerķ* zā-i mu'cemenüñ fethi ve rānuñ sükūnıyla ve kāfla riyā ve nifaķ ma'nāsınadır. *Kām* kāf-ı 'arabīyle ŧamaķ ma'nāsına¹⁶⁰⁵ bu maħalde dehen murāddur kāf-ı 'acemīyle diyenler ğalať itmişlerdür. Ba'z-ı nüşahda *īn* ve *ān* bedeli *ān* ve *īn* vāķi' olup ba'z-ı şurrāħ ol nüşhayı ihtiyār idüp evvelki nüşha üzre *īn* ve *ān* lafızlarını düşmene ve meddāħa şarf idenleri qarībi ba'iddeden teşhīş ü temyiz itmezler imiş deyü redd eylemiş lākin ħadd-i zātında düşmen muķaddem¹⁶⁰⁶ mezkūr olmaĝla qarīb ħükminde olup *īn* lafızıyla müşārün ileyh olmaĝa şāliħdür. فتدبر

Bu 'acebdür ki şāriħ-i cāriħ aşıĝıda bir meşnevī ebyātında: *Der-ān āteş nedārī ŧāķat-i sūz/ Be-şabr āteş ber-īn āteş zen imrūz* beytinde olan *ān* ve *īn* lafızlarında hergiz bu işārete ta'arruz itmemiş ğüyā ķabāħatin bilmiş. فتأمل

احمق را ستایش خوش آید Aħmaķ ü nādān olana medħ ü sitāyiş ħoş gelür.

چون لاشه كه دركعبش دمی فربه نمايد Lāşe gibi ki bacaĝına üfüresiñ semiz görünür. *Lāşe* meyyit ü cīfe ma'nāsınadır 'avām taħrīf idüp leş dirler lāĝar ma'nāsına ħaml iden

¹⁶⁰² Seyyidü'l-mürselīn ve resūl-i rabbü'l-'ālemīn عليه من الصلوات ازكاها و من التحيات انماله (K): Seyyidü'l-mürselīn (HP), (HM)

¹⁶⁰³ "En yüce salavatlara ve dualara layık"

¹⁶⁰⁴ ħadīs-i şerīf: "meddahların yüzlerine toprak saķımız"

¹⁶⁰⁵ ma'nāsına (K), (HP): ma'nāsınadır (HM)

¹⁶⁰⁶ muķaddem (K), (HP): ol (HM)

maḥal qarānesiyle itmişdür bi-vech degüldür süḥan-fehm itmeyen biḥüde redd itmiş ḥaṭā kılmış¹⁶⁰⁷. *Ka‘b* topuḳ ma‘nāsınadır bu maḥalde bacaḳ murāddur. *Demī* üfürmek ma‘nāsına *demīden*’den muzāri‘ muḥāṭabdur. *Ferbih* semiz dimekdür *nümāyed*’ün mef‘ül-i şānīsīdür mef‘ül-i evveli ki ḳā‘im-i maḳām fā‘ildür *lāşe*’ye rāci‘ zamīrdür. *Ferbih nümāyed* mübtedā ve ḥaberdür diyen şāriḥüñ i‘rābdan ḥazrı yoḡımıḡ. Ḥulāşa-i kelām medḥ-güylerüñ şenāsına maḡrūr olan şaḥıḡ hemān şol üfürülmüş cıfeye beñzer dimekdür. *Ḳıı‘a*: *الا تا نشنوی مدح سخن گوی* Zinhār ḡāfil (374^b) olma tā ki vaşşāf ve süḥan-güyüñ meddāḥımı gūş itmeyesin¹⁶⁰⁸. *Elā* ḥarf-i tenbīh¹⁶⁰⁹ ve *tā* ḥarf-i ta‘līldür *süḥan-güy*¹⁶¹⁰ vaşf-ı terkībīdür. *که اندک مایه نفعی از تو دارد* Zīrā ki senden bir cüz’i ve azacuḳ nef‘ tevaḳḳu‘ ider anuñiçün medḥ eyler şaḳın biçāre anuñ medḥini gerçek şanup maḡrūr olma dimekdür. *Māye* bu maḥalde miḳdār ma‘nāsınadır. *Endek māye* ḳadr-i yesīr dimekdür *nef*’ün vaşf-i muḳaddemīdür.

اگر روزی مرادش بر نیاری Eger şöyle ki ittifaḳan bir gün murādın ḥāşıl itmeseñ ve istedüḡin virmeseñ *دو صد چندان عیوبت بر شمارد* nice medḥ itdiyse iki yüz ol ḳadar ‘aybuñ söyler ve mezemmet eyler. *Çendān* ol ḳadar dimekdür. *Sumāred* şayar dimekdür.

ḤİKMET: *متکلم را تا کسی عیب نکیرد سخنش صلاح نیپذیرد* Ya‘nī nazım u neşrde mütekellim ve süḥanver geçineñ mādāmki bir kimse ‘aybın tıtmaya ve ḳuşūr u noḳşānın bulup daḥl ü i‘tirāz itmeye anuñ sözi şalāḥ-pezīr olmaz ve ahālī nazarında ḳabūl ü i‘tibār bulmaz. Beyt:

مشو غره برحسن گفتار خویش

بتحصین نادان و پندار خویش

¹⁶⁰⁷ فندبر (HP), (HM): - (K)

¹⁶⁰⁸ meddāḥımı gūş itmeyesin (K), (HP): meddāḥıñ sözini gūş itmeyesin (HM)

¹⁶⁰⁹ ḥarf-i tenbīh (K), (HP): ḥarf-i tenbīhdür (HM)

¹⁶¹⁰ *süḥan-güy* (K), (HP): *süḥan* (HM)

Nādān ü bī-temyizlerüñ taḥsīni ile kendü zu‘ muñ ile kelāmuñ ḥüsnine maḡrūr olma ve sözüñ mücerred saña ḥōş gelmekle nefsinde herkesüñ yanında maḡbūl olur şanma¹⁶¹¹.

ḤİKMET: همه کس را عقل خود بکمال نماید و فرزند خود بجمال Her kimseye kendü ‘aqlı kemalle ve kendü oḡlı ḥüsn ü cemalle görünür. Beyt:

هر کسی بر شعر و بر فرزند خود مفتون بود

¹⁶¹² گرچه آن فرزند زشت و شعر ناموزون بود

Ḳıṭ‘ a: Bir yehūdi¹⁶¹³ ile bir müselmān nizā‘ iderler idi. Şöyle ki anlaruñ sözlerinden beni gülmek tıtdı ba‘ z-ı nūşahda *ez-nizā‘-ı iṣānem vāḳi‘* olmuştur.

بطیره گفت مسلمان کر این قبالة من

درست نیست خدایا جهود میرانم

Müselmān ḥiddet ü ḡaḡab ile eyitdi ilāhī eger elümde olan bu temessüküm şaḡīḥ ü dürüst¹⁶¹⁴ degül ise ya‘ nī tezvīr ü telbīs etdüm ise¹⁶¹⁵ beni yehūdi¹⁶¹⁶ (375^a) ölümüne öldür. *Tīre* ḡaḡab ma‘ nāsınadır. *Kabāle* ḡāfuñ fetḫiyle ḡāḏī ḥucetine dirler bā’nuñ fetḫine ta‘ arruz iden laḡv söylemiş. *Mirānem* beni öldür dimekdür ba‘ z-ı nūşahda *cehūd gerdānem vāḳi‘* olmuştur. *Cehūd* eyitdi: ben daḡi Tevrāta and içerin ya‘ nī Tevrāt ḡaḡḳiçün *اگر خلاف کنم همچو تو مسلماتم* Bu ḡuşuşda *kizb* ü ḡilāf idersem sencileyin müselmānem muḡaşşal müselmānlar meşelā and içmelü olduḡda kāfirem eger şöyle¹⁶¹⁷ degül ise didükleri gibi Yehūdiler daḡi müselmānem eger şöyle degül ise deyü and içerler ḡazret-i şeyḡüñ daḡi ta‘ accüb idüp ḡande itdüḡi budur herkes kendü i‘ tiḡādından ḡoşnūd ve rāzīdudur. Beyt:

¹⁶¹¹ maḡbūl olur şanma (K), (HP): ḡōş gelür şanma (HM)

¹⁶¹² “Her kişi kendi şiiri ve oḡluna tutkundur gerçi oḡlu çirkin ve şiiri ölçüsüzdür.”

¹⁶¹³ Yehūdi (K), (HP): Cehūdi (HM)

¹⁶¹⁴ şaḡīḥ ü dürüst (K), (HP): şaḡīḥ (HM)

¹⁶¹⁵ etdüm ise (K), (HP): ise (HM)

¹⁶¹⁶ yehūdi (K), (HP): cehūdi (HM)

¹⁶¹⁷ eger şöyle (K), (HP): şöyle (HM)

Hallāk-ı ezel ‘āleme kıldıkdā tecellī

Her şey’i birer hālle kılmış mütesellī¹⁶¹⁸

گر از بسیط زمین عقل منعدم کردد
بخود گمان نبرد هیچکس که نادانم

Eger farazā vech-i arzda ve temām-ı ‘ālemde ‘aql ü fehm bi’l-külliyeye ma‘düm ü nā-būd olsa da yine hıçbir kimse ben nādānem deyü gümān itmez elbette herkes kendüyi¹⁶¹⁹ ‘ākıl ü dānā bilür.

HİKMET: ده آدمی برخوردارچه بخوردن On ādem bir sufrede cem‘ olup ta‘ām yerler.

Hānçe sufre ma‘nāsınadır cīm-i fārisī taşgīr içündür hemze yā-yı vaḥdetden ibdāl olunmuşdur ba‘z-ı nūsaḥda *ber-sufre* vāki‘ olmuşdur. و دو سک برجیفة بسر نبرند Ammā iki kelb bir cīfe üzerinde hırıldeşup başa iletmezler ya‘nī ādem gibi ḥuzūr ile yemezler ba‘z-ı nūsaḥda *cīfe* bedeli *murdārī* vāki‘ olmuşdur. حریص باجهانی گرسنه است

Ḥarīş olan elbette cemī‘-i zemānda açdur temām-ı dünyāyı virseler ṭoymaq ihtimāl degüldür¹⁶²⁰. قانع بنایی سیر و Қанā‘ at ehli bir etmek ile ṭoқdur hergiz ‘ālemde açlık

çekmezdir. Bā-cihānī ve be-nānī’deki *bā*’lar gürsine ve sīr lafızlarına müte‘allik olmak zāhirdür ve siyāk-ı kelāma muvāfiқdur ba‘zılar harīs ve kānī‘ lafızlarına şarf itmişler ya‘nī dünyāya ḥarīş ü ṭāmi‘ olan ṭoymaz ve nān-ı pāre ile kānī‘ olan (375^b) ac kālmaз muḥaşşal ṭāmi‘ kānī‘ olmaz ve kānī‘ cāyi‘ olmaz ṭama‘ ile cū‘ tev’emān ve kanā‘ at ile şib‘ mülāzimāndur. Beyt: روده تنک بیک نان تهی پر گردد Ṭar bağırsaq yalnız bir etmek ile pür olur ya‘nī bir etmekle qarın ṭoyar. Rūde zamm-ı rā ile bağırsaq ma‘nāsınadır. Tehī bu maḥalde yalnız ve қatıksuz ma‘nāsınadır¹⁶²¹.

Ac gözi temām-ı dünyānuñ ni‘meti ṭoyurmaz. Rūde-i teng ve nān-ı tehī ve dīde-i teng cümlesi terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdir. Meşnevī:

¹⁶¹⁸ Nitekim beyt-i aḥīr daḥi bu ma‘nāyı kāşifdür (HP), (HM): - (K)

¹⁶¹⁹ kendüyi (K), (HP): kendüñi (HM)

¹⁶²⁰ ihtimāl degüldür (K), (HP): ihtimāli yoқdur (HM)

¹⁶²¹ Tehī bu maḥalde yalnız ve қatıksuz ma‘nāsınadır (K), (HP): - (HM)

پدر چون دور عمرش منقضی گشت
مرا این یک نصیحت کرد و بگذشت

Pederimūñ ‘ömri āhîr ve zemân-ı eceli hâzır olduđda baña bu bir dâne naşîhati idüp dünyâdan göçdi. Ba‘z-ı nüsaħda *nasîhat* yerine *vasiyyet* vâkı‘ olmuşdur. *Devr-i ‘ömr*, zemân-ı hayât dimekdür. *Münkazî gešt* āhîr oldı¹⁶²² ve nihâyet buldı dimekdür. Ba‘z-ı şurrâh mışrâ‘-ı evvelde taqđîm ü te’hîr i‘tibâr idüp taqđîr-i kelâm: *pederem çün gešt münkazî devr-i ‘ömreş*’dür. *Çün* edât-ı ta‘lîldür pes *gešt* fi‘l-i ta‘lîl ve *münkazî gešt* üñ ismidür ve *münkazî* fâ‘iliyyetle ve *gešt* haberiiyyetle¹⁶²³ *devr-i ‘ömr*’de tenâzu‘ itdiler dimiş şârih-i mezbûruñ bu kelâmında birkaç vechle ħaĥâ ve ħalaĥ vardur evvelâ bu vechle taqđîm ü te’hîr mülâħaza itdügi terziĥdür belki taqđîm ü te’hîr ile taqđîr-i kelâm: *pederem merâ ĩn yek naşîhat kerd ü bügzešt çün devr-i ‘ömreş münkazî gešt* dimekdür (Redd-i Südi). *Peder* mübtedâ ve *kerd* haber ve *bügzešt* ħabere ma‘tûfdur ve *çün devr-i ‘ömreş münkazî gešt* cümlesi zarf-ı muĥaddemdür ‘âmili *kerd*’dür ve şâniyen *gešt* üñ ismi *devr-i ‘ömr*’e râci‘ zamîrdür ve ħaberi *münkazî*’dür tenâzu‘ zu‘m itdügi cehl-i şırfdur şâlişen *çün* edât-ı ta‘lîl didügi ħalaĥdur belki *çün* lafzı bunuñ gibi maħallerde¹⁶²⁴

ما وحين واذ بمعنى الوقت ma‘nâsınadur ki terkîb-i ‘arabî ile böyle ta‘bîr olunur:

والذى لما صار او حين صار عمره منقضيا نصح لى بهذه النصيحة الى اخره me‘ânîden ħaberdâr olanlara ma‘lûmdur ki (376^a) terākîb-i fârisiyyenüñ i‘râbı daħi hemân ‘arabiyyet gibidür. *Râ‘bian münkazî, gešt* üñ ismidür didügi ħaĥâ-yı fâĥişdür belki ħaberidür kemâ-beyyine. *که شهوت آتش است ازوى بپرهنيز*. Ol naşîhat budur ki şehvet âteşdür andan şaĥın. *بخود بر آتش دوزخ مکن تيز*. Cehennem âteşini kendüñe yâĥûd kendü üzerüñe tîz eyleme. *Be-ħod ber* ‘ibâreti *be-deryâ der* ve *be-rüy-i zemîn ber* gibidür *ber* ve *bâ*’dan biri zâ’iddür. *Tîz* müştâ‘il ü pür-iltihâb dimekdür. Ba‘zılar *ber* lafzını zâ’id olup *bâ*’yı te’kide ħaml idüp böyle ma‘nâ virmişler ki kendüñle cehennem

¹⁶²² āhîr oldı (K), (HP): āhîr oldı āhîr oldı (HM)

¹⁶²³ ve *münkazî* fâ‘iliyyetle ve *gešt* haberiiyyetle (K), (HP): ve fâ‘iliyyetle *münkazî* ve haberiiyyetle *gešt* (HM)

¹⁶²⁴ maħallerde (K), (HP): yerlerde (HM)

āteşini tîz eyleme ya‘nî kendüñi dūzaħa atmağla āteşi yavuzlandırma zîrâ āteşe bir nesne bıraksañ elbette parlar ve ‘ale’l-ħuşûş ki yanmağa qabil nesne ola (Redd-i Südi). وَفُودَهَا النَّاسُ وَالْحَجَارَةُ وَانتهى Hâşılı kendüñi fehvâsına mazhar itme demek olur bî-vech degüldür. Ba‘zılar tîz’i isti‘câl ma‘nâsına ħaml idüp¹⁶²⁶ ve ba‘zılar tîz’i āteş’e şıfat idüp kendüñi āteş-i tîze atma deyü ma‘nâ virmiş ve ba‘zılar ber lafzını āteşe şarf idüp ħod-râ ber-āteş-i tîz mekon taqdirinde tutup ya‘nî kendüñi cehennem āteşi üzre tîz eyleme dimiş zâhiren bu daħi tîz’i isti‘câl ma‘nâsına ħaml eylemişdür hiç birinde ‘ālem yoğdur.

در آن آتش نداری طاقت سوز Sen ol āteşe ya‘nî cehennem āteşine yanmağa tağat getüremezsın. Sûz yanmağ ma‘nâsınadır sūhten’den ism-i maşdardur.

بصیر آبی برین آتش زن امروز Bu āteşüñ ya‘nî şehvet ateşinüñ üzerine şabırla şu döküp söyündür ħulâşa-i kelâm şehvet āteşi cehennem āteşine vuşüle vesiledür pes bugün dünyâda kuvvet-i şehvâniyyesine mağlûb ü menkûb olmayup şabr eyleyen bi‘avnillâh cehennem āteşinden qurtılır. Ba‘z-ı şurrâħ bu ebyât-ı şelâşenüñ¹⁶²⁷ mâ-qabline ta‘alluğı yoğdur dimişler diğğat-i nazâr itmemişler fi’l-cümle ta‘alluğı vardır. فتدبر

ĤİKMET: هر که در حال توانایی نگویی نکند در وقت ناتوانایی سختی بیند Her kimse ki devleti ve qudreti ħâlinde ħalka eyülik itmeye ittifağan fağr (376^b) u felâkete düşdüğü zemânda miğnet ü zağmet çeker ħ‘ârlığ görür mübtezel olur. Beyt:

بداخترتر از مردم آزار نیست

که روز مصیبت کشش یار نیست

‘Ālemde zâlim ü müziden ziyâde bed-tâli‘ yoğdur zîrâ ki muşîbet güninde ve başına bir ħâl geldükde hiç kimse aña yâr ve ħam-ğ‘âr olmazdur. Bed-ağter, bed-bağt gibi qabiħü’l-vech terkibi qabilindendür bunuñ gibi ‘ibâretleri vaşf-ı terkibi zu‘m eyleyen

¹⁶²⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/24 “...yakıtı insanlar ve taşlar...”

¹⁶²⁶ ya‘nî mekon ber-sebîl-i isti‘câl dimiş lâkin be-ħod ber ‘ibâretinde olan ħarflere ta‘arruz itmemiş.

فتدبر (HP), (HM): - (K)

¹⁶²⁷ ebyât-ı şelâşenüñ (K), (HP): ebyâtuñ (HM)

galaş itmişdür. *Merdüm-âzâr* vaşf-ı terkîbîdür halka cefâ idici zâlim ü müzî dimekdür¹⁶²⁸. *Kî* harf-i ta‘ lîldür.

HİKMET: *جان در حمايت يکدمست* Beķā-yı rûh-i hayvānî ve şebât-i hayât ü zindegānî bir nefesüñ hıfz ü himâyetindedür ya‘nî cān bir nefesle ķā’imdir ve rûhı hıfz iden ol nefesdür ve beķā-yı nefes ol nefesledür hemān ki ol nefes munķatı‘ ola hayât bertaraf olur. Şi‘r:

اساس عمر چون باد و هوا شد

1629 بنايش لاجرم باد و هوا شد

و جهان وجودی میان دو عدم ve bu cihān iki ‘adem miyānında bir vücūddur. Beyt:

Āh kim iki ‘adem ortasıdır bāġ-ı vücūd

Bir harāb-ābāda geldük şubh birdür şām iki

İki ‘ademüñ biri ‘adem-i sâbık ü kadīm ve biri ‘adem-i lâhik ve hādîşdür muhaşşal ‘ademden geldi yine ‘ademe gider dimekdür. ¹⁶³⁰ *ولقد احسن من قال* Nazm:

ما فات مضى وما سيأتىك فاين

1631 قم فاغتنم اللذة بين العدمين

دين دنيا فروشان خرد Dîni dūnyāya şatanlar bir bölük ħarlardur.

¹⁶³² *أولئك كالأنعام بل هم أضلّ* *Dîn-be-dūnyā-fürüş* ‘ibâreti mecmū‘ı vařf-ı terkîbîdür.

*Sūħan goften-ender-zebān-āferîn*¹⁶³³ gibidür ħadd-i zātında vařf-ı terkîbî iki kelimeye maşşuş degüldür nitekim şariĥlerüñ ba‘zısı böyle zu‘m idüp kimi *dîn-fürüşān be-dūnyā* taķdîrindedür dimiş ve kimi *dūnyā-fürüşān* vařf-ı terkîbîdür didüğinden şoñra *fürüşān* zāhiren *dūnyā* ile terkîb olunmuşdur ammā ħaķîķatde *dîn*’e ķayddur *dîn-fürüşān* taķdîrindedür dimiş ĥiçbiri terkîb aĥvālinden ħaberdār degül imiş¹⁶³⁴.

¹⁶²⁸ ħalka cefâ idici zâlim ü müzî dimekdür (K), (HP): ħalka cefâ idici dimekdür (HM)

¹⁶²⁹ “Ömrün temeli bād ü hevâ gibi (faydasız) oldu, şüphesiz (ömrün) binası da bād ü hevâ (nefes) oldu”

¹⁶³⁰ “Bundan daha güzelini söylemiştir.”

¹⁶³¹ “Geçen geçmiştir. Gelecek de olacak olandır. İki yok arasında olanı ganimet bil.”

¹⁶³² Kur’ân-ı Kerîm, Arâf 7/179: “.....İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşıĥıdadırlar...”

¹⁶³³ Sa‘dî-i Şirâzî, Bustān: “Dilde söz söylemeyi yaratan”

¹⁶³⁴ degül imiş (K), (HP): degüldür (HM)

Ol aḥmaḳ ü nādānlar fi'l-meşel (377^a) Yūsufi şatup 'acabā andan yeg ne şatun alurlar¹⁶³⁵. Beyt:

یار مفروش بدنیا که بسی سود نکرد

1636 انکه یوسف بزر ناسره بفروخته بود

Evvelki *harend* ḥimār ü merkeb ma' nāsınadur *har*'uñ cem' idür ikinci *harend* iştirā ma' nāsına *hariden* 'den cem' -i muzāri' dūr. *Tā* 'acabā ma' nāsınadur.

1637 *ألم أعهد اليكم يا بنى آدم إلا تعبدوا الشيطان* Ḥaḳ sübhānehū ve te'ālā Ḳur'an-ı 'azīmde buyurur ki: Ey ādem oğlanları ben size zinhār şeytāna 'ibādet ü iṭā'at itmeñ deyü ışmarlamadum mı. 1638 *وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ* deyü buyurulmadı mı pes dīni dünyāya şatmaḳ şeytāna itbā' itmek degül midür. Beyt:

بِقول دشمن پیمان دوست بشکستی Düşmen sözine uyup dostla olan 'ahd ü peymānı şıduñ dostlığı bozduñ ya' nī şeytān 'aleyhi'l-la'nenüñ iğvāsına ve nefsi-şūmuñ hevāsına tābi' olup ḥudānuñ emrine muḥālefet etdüñ. *ببین که از که بریدی و باکه پیوستی* İmdi gör ki ve nazār ḳıl ki kimden ayrıldıñ ve kime muḳārin olduñ. *Bürīdī* bānuñ zammı ile *büriden* 'den fi'l-i muḥāṭab mebnī li'l-mef'uldür *kesildüñ* dimekdür.

HİKMET: *شیطان با مخلصان بر نمی آید* Şeytān-ı la'īn 'ibād-ı muḥlişine ğalebe idüp idlāle ḳādir olmazdur *و سلطان بامقلسان* ve sulṭān-ı rüy-ı zemīn 'ummāl-i müflisine ğalebe idüp ḥabs ü 'uḳūbet itmekle mīri mālī anlardan taḥlīş idüp¹⁶³⁹ ḥaḳlaşmağa ḳādir olmaz¹⁶⁴⁰. Müflisüñ bir ḥabbesi yoḳdur meger cānın ala¹⁶⁴¹. Ba'z-ı şurrāḥ böyle ma' nā virmişler ki şeytān¹⁶⁴² muḥlişlere ve sulṭān-ı müflislere yāver ü muşāḥib ve ḳarīn ü muvāfiḳ olmazdur ya' nī ḥayrāt ü ḥasenātı ve a' māl-i şāliḥası olmayan müflis ü fāsıḳlar ve müfsid ü münāfiḳlar etbā'-ı şeyātīndür Ḥaḳ te'ālā anlardan rāzı

¹⁶³⁵ ne şatun alurlar (K), (HP): ne alurlar (HM)

¹⁶³⁶ Hāfız-ı Şirāzī: "Yāri dünyaya satma zira o kimse, Yusuf'u geçmez altına satarak fayda görmedi."

¹⁶³⁷ Kur'an-ı Kerīm, Yāsīn 36/60: "Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin demedim mi?"

¹⁶³⁸ Kur'an-ı Kerīm, Bakara 2/168: "...Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."

¹⁶³⁹ taḥlīş idüp (K), (HP): taḥşīl taḥlīş idüp (HM)

¹⁶⁴⁰ olmaz (K), (HP): olmazdur (HM)

¹⁶⁴¹ ala (K), (HP): alasm (HM)

¹⁶⁴² şeytān (K), (HP): -(HM)

degüldür dimek ola¹⁶⁴³. Hafî degüldür ki *bā* lafzıyla¹⁶⁴⁴ *ber nemi āyed* ‘ibâretine mülâyim olan evvelki ma‘nâdur (Redd-i Sürürî). Hülâşa-i kelâm Hâk te‘âlâ hazretinüñ muhlîş kulları ve Allâh dostları *انَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ*¹⁶⁴⁵ hamâsında mahmî olmuşlardır ve *إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُحْلِصِينَ*¹⁶⁴⁶ istiñâsıyla şeytân (377^b) şerrinden rehâ ve tefeşî bulmuşlardır. Meşnevî: *وامش مده آنکه بی نمازست* Bî-namâz ve târikü’ş-şalât¹⁶⁴⁷ olan kimseye karz aqçe virme ve zarûretine bulunup mededkârlıq kaşd itme. *Vām* karz ma‘nâsınadır Türkîsi ödünçdür borç ile tefsîr iden gâlağ itmişdür borç karzdan e‘ammdür *şîn* zamîri *bî-namâz*’a râci‘dür. *Ki* râbîtadur *ānkes ki* taqđirindedür kimse ma‘nâsınadır isimdür diyen gâlağ itmişdür.

ور خود دهندش زفاکه بازست Eger hüd ya‘nî farazâ faqr u fâqadan ve aclıqdan ağız açığı kalsa da ya‘nî yiyecek bir loqma bulmasa da. *Zirā bî-namâz Hâk* te‘âlâ hazretinüñ farzını edâ itmez ya‘nî üzerine farz olan namâzı kılmaz.

از قرض تو نیز عم ندارد Senden aldığı karzdan dağı gam çekmez ya‘nî haqqullâhı edâ itmege himmet itmeyen muqarrerdür ki haq ‘abdi edâ itmekle hergiz muqayyed olmazdur hemân verdüğüñ aqçe zâyi‘ ve telef olur. *K’û*’nuñ aşlı *ki ū*’dur *ki* harf-i ta‘lîldür *ū* zamîri *bî-namâz*’a râci‘dür evvelki *farz* fâ ile ve ikincisi qâfladur tecnîs-i haţtdur. *Nemi güzâred* zâ ile ödemez ve edâ eylemez¹⁶⁴⁸ dimekdür zâlla degüldür. *Niz* ‘ arabîde eyzan ma‘nâsınadır.

HİKMET: *هر چه زود برآید دیر نیاید* Her nesne ki tîz hâşıl olacak zemân eglenmez muhaşşal meşhûr meşeldür tiz biten tiz yiter. *وحکیمان گفته اند دولت تیزرا بقا نبود* Uqalâ dimişlerdür ki devlet-i müsta‘celüñ beqası olmazdur. Kıt‘a:

خاک مشرق شنیده ام که کنند

بچهل سال کاسه چینی

¹⁶⁴³ dimek ola (K), (HP): dimekdür (HM)

¹⁶⁴⁴ lafzıyla (K), (HP): lafzı (HM)

¹⁶⁴⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Hicr 15/42: “Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur...”

¹⁶⁴⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Hicr 15/40: “Ancak onlardan ihlâşlı kullarım müstesna.”

¹⁶⁴⁷ târikü’ş-şalât (K), (HP): târik-i şalât (HM)

¹⁶⁴⁸ edâ eylemez (K), (HP): edâ itmez (HM)

İşitdüm ki maşrık hâkini kırk yılda çinî ya' nî fağfûrî kâse¹⁶⁴⁹ iderler imiş. Bunu dahi câ'iz görmişler ki hâk-i maşrık meşelâ hâk-i Şîrâz velâyet ü memleket ma' nâsına olup şark diyârında işitdüm ki çinî kâseyi kırk yılda peydâ iderler imiş demek ola. Hafî olmaya ki bu taqdirce ihtimâldür ki *hâk-i maşrık*, *şenîdecem* lafzınıñ zarfı ola ve ihtimâldür ki *konend'* üñ zarfı ola. Ba'z-ı şurrâh (378^a) *der-Bağdâd* 'ibâreti karînesiyle ihtimâl-i ahîre haml itmiş lâkin bu taqdirce evvelki ma' nâdan çendân farkı zâhir olmazdur (Redd-i Sûdî). فتامل¹⁶⁵⁰

صد بروزی کنند در بغداد

لاجرم قدر و قیمتش همی بینی

Ammâ Bağdâd vilâyetinde bir günde suhûletle yüz kâse düzerler lâ-cerem kadar u kıymetin görüyorsın ya' nî bu sebebden keşîr ü bisyâr ve bî-kıymet ü bî-i'tibâr olmuştur ammâ kâse-i çinî zahmet ile geç hâşıl olmağla kem-yâb ü girân-bahâdur. Meşhûr meşeldür işüñ eyüsi yılında çıkar dirlir. *Kıymeteş* zamîri Bağdâdda olan şad kâseye râci' dür ba'z-ı şurrâh *kâse-i çinî*'ye ircâ' itmiş fehmden ba'iddür kâse-i çinî'nüñ kadar u kıymeti fehvâ-yı kelâmdan müstefâd olur. Diger: فافهم

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد
*Rûzî*¹⁶⁵¹ rızq u gîdâ ma' nâsınadır ya' nî toğduğı gibi hemân bî-tevaqquf az zemânda segirdüp dâne yemege başlar anası beslemege muhtâc olmaz.

و آدمی بچه ندارد خبر از عقل و تمییز
Ammâ âdem oğlı toğduğda niçe müddet 'aql ü temyizden ve fehm ü idrâkden bî-haber olup ve başına dermânı olmayup murzı'a ve dâyesüz te' ayyüşden vâyesi olmaz¹⁶⁵². Murğek egerçi nâgâh ya' nî bilâ-tedric def' aten vücûd bulup ve hiss ü idrâk ızhâr eyledi¹⁶⁵³ ammâ hîçbir mertebeye vâşıl olmadı ve hayvânât içinde¹⁶⁵⁴ bir meziyet ile imtiyâz¹⁶⁵⁵ ü şeref

¹⁶⁴⁹ çinî ya' nî fağfûrî kâse (K), (HP): çinî kâse (HM)

¹⁶⁵⁰ فتامل *Kâse-i çinî* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ğalağ itmişdür (HP), (HM): فتامل (K)

¹⁶⁵¹ *Rûzî* (K), (HP): - (HM)

¹⁶⁵² olmaz (K), (HP): olmazdur (HM)

¹⁶⁵³ ızhâr eyledi (K), (HP): eyledi (HM)

¹⁶⁵⁴ hayvânât içinde (K), (HP): hayvânât (HM)

¹⁶⁵⁵ imtiyâz (K), (HP): mümtâz (HM)

hâşıl itmedi ve ibtidâdan sür'atle¹⁶⁵⁶ ızhâr-ı âşâr-ı vücûd ve işbât-i hiss ü şu'ur itdüğü hemvâr ve ber-ķarâr olmadı insân gibi 'izzet ü kerâmet bulmadı.

وين بتمكين و فضيلت بگذشت از همه چیز Ammâ bu âdem oğlı egerçi mebdî-yi tulu'unda bî-hiss ü şu'ur görünür ammâ tedricle şebât ü temkîn ve fazl ü kemâle¹⁶⁵⁷ irişüp cümle maḥlûkât ve cemî'-i mevcûdât miyânında وَلَقَدْ كَرَّمْنَا¹⁶⁵⁸ teşrîfi ile rüçhân ü imtiyâz buldı. Ān murğek'e işâretdür. (378^b) Ki râbıtadur ve Īn âdemî-zâdeye işâretdür. Ba'z-ı şurrâh ānki 'ibâreti ānkes ki taḳdîrinde tutup ol kimse ki benî nev' i arasında def'aten bilâ-tedriç ferd-i kâmil oldı meşelâ mürğek gibi deyü ta'bir itmiş ḥafî degüldür ki bu tevciḥ v'īn lafzına muvâfiķ degüldür gâlibâ kesî geşt 'ibâretinden böyle vehm itmişdür. فتدبر

شیرا هر yerde bulunduğün zî-kıymet olmayup ḳadri ve i'tibârı yokdur¹⁶⁵⁹. لعلى دشوار بدست آید از انست عزیز. La'1 taḥşîli müşkil olup zaḥmet ü meşakḳatle ele girdüğüçün 'azîzü'l-vücûd ve girân-bahâdur. Ābgîne şırçadur 'arabîsi ḳârûre ve zücâcdur ḥafî olmaya ki heme cāhest 'ibâreti mübâlağaya maḥmûl olup maḳşûd çok yerde bulunur dimekdür pes ya'nî der-mevâzî'-ı keşîre mevcûdest diyen şâriḥi redd idüp mübâlağa ve iddi'âya maḥmûldür diyen 'aceb ta'aşşub itmişdür. Ez-ān ol ecilden ve ol sebebden dimekdür pes ez-ān sebep diyen şâriḥi redd idüp min ecliyedür diyen ziyâde ta'aşşub ızhâr eylemişdür¹⁶⁶⁰.

HİKMET: مستعجل بسر درآید و İsti'câl ehli Meşâliḥ şabr ile hâşıl olur. کارها بصیر برآید. Be-ser der-âyed başı aşığa olup işi ilerü gelmez ve murâdı hâşıl olmaz¹⁶⁶¹. Be-ser der-âyed başı aşığı gelür ve depesi üzre diñelür ma'nâsına müsta' meldür. Meşnevî:

بچشم خویش دیدم در بیابان

که مرد آهسته بگذشت از شتابان

¹⁶⁵⁶ sür'atle (K), (HP): - (HM)

¹⁶⁵⁷ fazl ü kemâle (K), (HP): ü kemâle (HM)

¹⁶⁵⁸ Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ 17/70: "And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık..."

¹⁶⁵⁹ yokdur (K), (HP): olmayupdur (HM)

¹⁶⁶⁰ eylemişdür (K), (HP): itmişdür (HM)

¹⁶⁶¹ olmaz (K), (HP): olmazdur (HM)

Kendü gözüm ile gördüm beyābānda ki āheste āheste giden¹⁶⁶² te'ennī ile rāh-revān olan kimse menzil almakda ve қағ'-ı mesāfe ve тауу-ı merāḥil itmekde sür'at ü isti'cāl ile pūyān ü revān olanı geçer. *Merd'āheste* aşılta dāluñ kesriyle terkīb-i tavşifīdür zarūret-i vezniçün dāl sākin kılınup hemzenüñ hāreketi aña virilmişdür izāfet tevehhüm idenler¹⁶⁶³ ğalaṭ itmişdür ve ba'zılar *merd* bi-ḥasebi'l-aşl sükūn-i dālla olup āheste ḥāldür dimiş bu'ddan ḥālī degüldür ve ba'zılar ḳalbe ḥaml idüp *āheste merd* taḳdīrindedür dimiş bilā-zarūre tekellūf irtikāb idüp (379^a) zaḥmete girmiş. *Sitābān* şıfat-ı müşebbehedür vaşf-ı terkībī diyen 'aceb terziḳ söylemiş. Ba'zı-ı nūsaḥda: *ki āheste sebaḳ bord ez-şitābān. سمند بادپای از تک فرو ماند* Bād-pāy ve şabā-reftār ya'nī yükrek at bir kerre yelmekden yorılır ḳalur 'āciz ü fūrū-mānde olur. *Bād-pā* yel ayaklu dimekdür vaşf-ı terkībī diyenler ğalaṭ itmişdür. *Semend-i bād-pā* terkīb-i tavşifīdür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Tek* müşennāt-i fevḳiyyenüñ fetḫiyle yelmek ma'nāsına *tekīden* 'den ism-i maşdardur. *شتربان همچنان آهسته می راند* Deveci yine ol ḥāl üzre devesini yāb yāb sürüp gider idi ya'nī bu sebebden yolda ḳalmadı menzil-i maḳşūda vāşıl oldu. *Sütürbān* cemmāldür deveci ma'nāsınadır.

HİKMET: *نادان را به از خموشی نیست* Cāhil ü nādāna sükūtdan eyü nesne yoḳdur.

اگر این مصلحت بدانستی نادان نبودى Eger bu maşlahatı bileydi nādān olmaz idi¹⁶⁶⁴ zīrā ma'ḳūl fehm olup kendü ḥālını¹⁶⁶⁵ bilen nādān olmaz. Ḳıṭ'a:

چون نداری کمال و فضل آن به

که زبان دردهان نکه داری

Çünkü kemāl ü faẓl ve ma'rifetüñ yoḳdur evlā budur ki lisānuñı aḡzuñda ḫıfẓ idesin ya'nī dilüñ ṭutasın ve tekellüm itmeyesin. *آدمی را زمان فضیحه کند* İnsānı lisānı rüsvāy ider ya'nī cehl ü ḳuşūrı zāhir olup ḫalk içinde i'tibārdan düşer.

جوڑ بی مغزرا سبکیاری İçi boş olan cevizi ḫiffeti rüsvāy ider ya'nī her kim eline alursa ḫiffetinden lübbi olmaduḡın bilüp raḡbet itmeyüp yabana atar ba'zı-ı şurrāḫ mışrā'-ı

¹⁶⁶² giden (K), (HP): gider (HM)

¹⁶⁶³ idenler (K), (HP): iden (HM)

¹⁶⁶⁴ nādān olmaz idi (K), (HP): nādān olmayaydı (HM)

¹⁶⁶⁵ kendü ḥālını (K), (HP): kendi ḥālin (HM)

ṣānīde edāt-ı teṣbīh taḳdīr idüp: كالجوز الذى لالب له ¹⁶⁶⁶ deyü ta‘bīr itmiş bī-vech degüldür anı redd iden zā’id söylemişdür¹⁶⁶⁷. Diger: *خرى را ابلهى تعليم مى داد* Bir nādān ü ebleh kimse bir ḥara ta‘līm-i nuṭḳ iderdi meṣelā ṭūṭī gibi ta‘līmle söyletmek mümkündür şanur idi. *برو بر صرف کرده عمر دایم* Dā’im ‘ömrini aña şarf itmiş idi. İkinci *ber* te’kīd içündür *be-deryā der* ḳabīlindendür ba‘z-ı nüsaḥda *bedū ber* dālle vāḳi‘ olmışdur (379^b) ihtimāldür ki aṣıl nüṣḥa böyle olup ba‘dehū ‘ämme nüsaḥda olan *ber* lafzı nāsiḥlerüñ taḥrīfāt ve taşarrufātından ola.

حکیمش گفت ای نادان چه کوشی Bir ‘āḳil ana eyitdi: ey nādān ne çalışursın bīhūde kāre¹⁶⁶⁸ niçün zaḥmet çekersin ‘ömr ḥarc idersin. *درین سودا بترس از لوم لایم* Bu sevdāda lā’imüñ ṭa‘n ü teṣnī‘inden ḥazer eyle ya‘nī işidenler ve bilenler seni ta‘yīb ü teṣfīh iderler. *نیاموزد بهایم از تو گفتار* Behāyim senden nuṭḳ u tekellüm ta‘allüm itmek mümkün degüldür. *تو خاموشی بیاموز از بهایم* Ammā sen ‘āḳil iseñ behāyimden şamt ü sükūt ögren. *Lā’im* melāmet idici dimekdür. Şi‘r:

هر که تأمل نکند در جواب

بیشتر آید سخنش ناصواب

Her kimse cevābda te’emmül itmeye ve fikr ü mülāḥazasuz söylemege mu‘tād ola elbette anuñ ekşer kelāmı ḥaṭā ve nā-şavāb olur. *بیژتر سūḥaneş-ı nā-şavāb āyed* taḳdīrindedür. Ba‘z-ı şurrāḥ *sūḥan-ı nā-şavābeş ekşer āyed ez-sūḥan-ı şavāb* taḳdīrinde ṭutmuşdur tekellüf irtikāb itmiş. *یا سخن آرای چو مردم بهوش* Ādem gibi yā¹⁶⁶⁹ sözi ‘aḳl ü fikr ile tezyīn eyle ya‘nī te’emmül ile ‘āḳilāne söyle. *Sūḥan* lafzı *ārāy* lafzınıñ mef‘ūl-i muḳaddemidür. *Be-hūş* lafzı *ārāy* lafzına müte‘allikdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *be-hūş* lafzını ‘āḳil ma‘nāsına ḥaml idüp *merdüm* üñ şıfatı ṭutmuş

وكالرجل العاقل ¹⁶⁷⁰ deyü ta‘bīr itmiş egerçi şaḥīḥ ü sedīddür lākin fehmden ba‘iddür fāsiddür diyen zā’id söylemiş (Redd-i Seydī ‘Alīzāde, Sūrūrī). *فندبر*

يا بنشین همچو بهایم خموش Yāḥūd behāyim gibi ḥāmūş olup otur.

¹⁶⁶⁶ “İçi olmayan ceviz gibi”

¹⁶⁶⁷ فافهم (HP), (HM): - (K)

¹⁶⁶⁸ kāre (K), (HP): kāre kāre (HM)

¹⁶⁶⁹ ādem gibi yā (K): yā ādem gibi (HP), (HM)

¹⁶⁷⁰ “Akli başında bir adam olarak”

ḤİKMET: *هر که بادانتر از خود بحث کند تا بدانند که داناست* Her kimse ki halk kendüye ‘ilm ü fazîlet ile mu‘tekid olsunlar ve ‘âlim ü fâzıl bilsünler deyü bu mülâhaza ile kendüden a‘lem ü efdal ile bahş eyleye *بدانند که داناست* halk anuñ cāhil ü nādān idüğini bilürler ya‘nî bu cür‘et ü ikdāmı kendünün cehlını zuhūr itmege sebep olur hilāf-ı me‘mūli vücūda gelür. Ba‘z-ı şurrāḥ *bidānend* lafzını emr-i gā‘ib ma‘nāsına ḥaml idüp şerhinde (380^a) bilsünler ki cāhildür ve illā kendüden a‘lem ü efdal ile bahş eylemez idi deyü ta‘bir itmiş fehmden ba‘iddür. Beyt: *چون درآید به از تویی بسخن* Çünkü senden a‘lem bir kimse söze gele ya‘nî tekellüm eyleye. *Be-sūḥan*, *der-āyed* fi‘line müte‘allikdür ba‘z-ı şurrāḥ bā‘yı zarfiyyete ḥaml idüp *kesī ki der-sūḥan ez-tū bih āyed* taqđirinde olmağ üzre çünkü sözde bir kimse senden yeg gele ya‘nî senden a‘lem ola deyü şerḥ itmiş te‘essüf irtikāb eylemiş (Redd-i Şem‘î).

گرچه به دانی اعتراض مکن Zinhār münākaşa ve i‘tirāz itme egerçi i‘tirāzuñı vārid ve sözüñi şavāb bilürseñ de müte‘allik-i ‘ilm ü dāniş i‘tirāz muḳadderdür i‘tirāz-ı mezkūr aña ḳarinedür bu daḫi cā‘izdür ki taqđim ü te‘ḫir i‘tibār olınup *i‘tirāz mekon egerçi ān daḫl ü i‘tirāz-rā bih* ya‘nî vārid ü müteveccih dānî taqđirinde ola¹⁶⁷¹. Bu taqđirce ḫazf ve taqđire ḫācet ḳalmaz ḫafî olmaya ki cümle şurrāḥ müte‘allik-i ‘ilm-i sūḥan olmağ üzre eger ol sözi ya‘nî ol mebhāşi¹⁶⁷² andan eyü bilürseñ de i‘tirāz eyleme zīrā cā‘izdür ki ol sözi bir vechle tevcīh eyleye ki senün bildüğün den eşbeh ü evceh ola dimişler lākin *i‘tirāz* lafzı evvelki ma‘nāya mülāyimdür. فتدبر

ḤİKMET: *هر که بابدان نشیند نیکی نبیند* Her kimse ki yaramazlarla¹⁶⁷³ ṭurup oturan ve bed-baḫtlar ile yār ü hem-dem ve hem-nişin ü maḫrem ola ol kimse iki cihānda eylük görmez ve felāḫ bulmaz. Meşnevî:

گر نشیند فرشته بادیو

وحشت آموزد و خیانت و ربو

Eger bir ferişte ve melek ittifāḳan ḫāsā şeyṭān-ı la‘in ile ḳarın ve hem-nişin ü muşāḫib ola şeyṭāndan vaḫşet ü mekr ve ḫile vü ḫud‘a ve fesād ü ma‘şiyet öğrenür

¹⁶⁷¹ taqđirinde ola (K), (HP): taqđirindedür (HM)

¹⁶⁷² ya‘nî ol mebhāşi (K), (HP): mebhāşi (HM)

¹⁶⁷³ her kimse ki yaramazlarla (K), (HP): her kimse ki her kimse yaramazlar ki (HM)

ve anuñ şoḥbetinde vücūh-i ḥayrden kaṭā bir zerre eṣer görmez. *Rīv* rā-i mühmelenüñ kesriyle mekr ü ḥīle ma‘nāsınadır. *از بدان نیکویی نیاموزی* Bed zātlardan iyilik öğrenmezsin müyesser degüldür. *نکنند گرک پوستین دوزی* (380^b) Zīrā ḳurd hergiz kürḳilik itmezdir zīrā sibā‘ ḳısmı yırtıcıdır dikici degüldür. Ḥāşılı zi‘b-i ferrā‘ olmaḳ muḥāl ü mümteni‘ olduḡı gibi yaramazdan iyilik gelmek daḥi mümkün degüldür.

ḤİKMET: *مکن آشکار مکن مردمانرا عیب نهانی آشکار مکن* Ḥalkuñ nihānī ‘aybların ifşā eyleme ve kimseye söyleme *که ایشانرا رسوا کنی و خودرا بی اعتماد* zīrā anları rüsvāy ve kendüñi bī-i‘timād idersin ya‘nī ḥiçbir ferdüñ saña i‘timādı ḳalmaz ketm-i esrār itmedüḡüñ sebebden herkes senden müteneffir ve bī-zār olur. *‘Ayb-i nihānī* terkīb-i tavşifīdūr izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdir.

هر که علم خواند و عمل نکرد بدان ماند که گاو راند و تخم نیفشاند Her kimse ki taḥşīl-i ‘ilm idüp¹⁶⁷⁴ ‘ilmi ile ‘āmil olmaya hemān şuñā beñzer ki çift süre ve toḡum ekmeye ya‘nī bīhūde şuḡlle tażyī‘-i evḳāt itmiş olur. *Gāv* kāf-ı ‘acemīyle şıḡır ma‘nāsınadır ‘arabīsi baḳar’dur ve *gāv rānden* çift sürmekden ‘ibāretdür.

ḤİKMET: *از تن بیدل طاعت نیاید* Ten-i bī-dilden ṭā‘at gelmez ya‘nī ehl-i dilden ve erbāb-ı ḳulūbden olmayan kimseden ḥaḳḳa lāyık ṭā‘at ü ‘ibādet vücūda gelmez ya‘nī ‘ilm ü ‘irfānı ve ḥulūş-ı imānı olmayıcaḳ farazā ‘ibādet şūretinde itdüḡi riyā‘amelleri laḡv olup ḳabūle mevşūl olmaz¹⁶⁷⁵ *و پوست بی مغز بضاعت را نشاید* ve lübbi olmayan ḳışr sermāye olmaḡa lāyık olmaz ya‘nī alup şatmaḡa yaramaz ḥulāşa-i kelām ḥaḳ sūbhānehū ve te‘ālā ḳulūbe nāzır olup derūn-i dilden olmayan ṭā‘at ü ‘ibādet pūst-ı bī-maḡza beñzer. Fıḳra-i şāniye ta‘līl maḳāmındadır ‘acebdür ki ba‘z-ı şurrāḥ sābıḳan *cevz-i bī-maḡz-rā sebūkbārī* ḳavlinde edāt-i teşbīh i‘tibār idenleri redd itmişken bu maḥalde fıḳra-i şāniyeyi teşbīhe ḥaml idüp *ten-i bī-kalb*, ḳışr-i bī-lübbe beñzer dimiş. *Pūst-i bī-maḡz* terkīb-i tavşifīdūr izāfet-i beyāniyye diyenler ḡalaṭ itmişdir. *Bizā‘a* sermāyedür.

¹⁶⁷⁴ taḥşīl-i ‘ilm idüp (K), (HP) : ‘ilm taḥşīl idüp (HM)

¹⁶⁷⁵ mevşūl olmaz (K), (HP): vüşūl olmaz (HM)

HİKMET: *نه هر که در مجادله چست در معامله درست* Her kimse ki mübâhase ve mücâdelede çüst ü kavî ve çâpuk ü çâlâk (381^a) ola elbette mu‘âmelede daħi dürüst olmağ lazım degüldür. Ĥarf-i nefy mecmû‘-i kelâma maşrûfdur mağşûd nefy-i mülâzemetdür. *Çüst* cîm-i fârisî ile ve *çüst* ve *dürüst* lafızlarında edât-ı ĥaber ya‘nî *est* muğadderdür. Beyt:

پس قامت خوش که زیر چادر باشد

چون باز کنی مادر مادر باشد

Çadır altında ya‘nî çâra bürünmiş niçe ĥoş ü laţif kâmet ve mevzûn ü bâlâ-ğadler olur ki nazara ĥüb ve merğüb görünür çünki çârı açup göresin ananun anası yaşında çıkar ya‘nî yaşlı ‘acûze bulursın¹⁶⁷⁶. *Bes* bâ-yi ‘arabiyle bisyâr ma‘nâsınadır ‘arabiyette teğşîr için olan kem-i ĥaberiyye mağâmındadır. *Kâmet-i ĥoş* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ġalağ itmişdür ol çâr şâhibinün anasınıñ anası olur deyü şerh iden zâhirden ‘udül eylemiş¹⁶⁷⁷. *Çâder* fetĥ-i dâlle ‘arab nisvânı büründükleri çar ma‘nâsınadır.

HİKMET: *اگر شبها همه قدر بودی شب قدر بیدر بودی* Eger her şeb bir leyletü’l-ğadr olaydı ġadir gicesinün ġadri ve i‘tibârı ġalmaz idi. Ba‘z-ı nüsağda *şeb-i ġadr-râ çi ġadr būdî* vâki‘ olmuşdur istifhâm-ı inkârî olur. Beyt: *گر سنگ همه لعل بدخشان بودی* Eger her taş la‘l-i bedehşân olaydı. *پس قیمت لعل و سنگ یکسان بودی* Pes taşla la‘lün ġıymeti berâber olurdu ya‘nî la‘l ġıymetlü olduğı ġalîlü’l-vücüd olmağladur. *Pes* bâ-i ‘acemî ile fâ-i tefrî‘ mağâmındadır.

HİKMET: *نه هر که بصورت نیکوست سیرت زیبا دروست* Her ĥüb-şûret pâkîze-sîret degüldür. Bunda daħi mağşûd nefy-i telâzümdür ĥarf-i nefy mecmû‘-i kelâma maşrûfdur ya‘nî her ĥüb-şûret ĥüsn-i sîret üzre olmağ lâzım ü müte‘ayyin degüldür niçe vecih ve müşekkel eşğâş vardur ki ĥadd-i zâtında seyvi’ü’l-ğulğ ve bed-sîretdür. Ba‘z-ı şurrâğ her kim ki şûretde eyüdü anda sîret-i zîbâ yoğdur dimiş ĥağğ ta‘bîr ve

¹⁶⁷⁶ Ol çâr şâhibinün anasınıñ anası olur deyü şerh idüp zâhirden ‘udül eylemiş kâmet-i ĥoş terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ġalağ itmişdür. (HP), (HM): - (K)

¹⁶⁷⁷ *Kâmet-i ĥoş* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ġalağ itmişdür ol çâr şâhibinün anasınıñ anası olur deyü şerh iden zâhirden ‘udül eylemiş (K), (HP): - (HM)

hüsn-i edāya kâdir degül imiş. *Sûret* tânuñ sükünıyla ve kesriyle ikisi bile¹⁶⁷⁸ câ'izdür bir cânibe kaçır iden (381^b) taqşîr itmişdür. *Sûret-i nîkû* ve ve *sîret-i zîbâ* ikisi bile terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen gâlaţ itmişdür.

کار اندرون دارد نه پوست Maqbûl ü mu'teber olan kâr ü 'amel derûnda ve bâtında olur şûret-i zâhireye i'tibâr yokdur. Kıt'a:

توان شناخت بیک لحظه از شمائل مرد

که تا کجاش رسیدست پایگاه علوم

كُلُّ إِنَاءٍ يَتْرَشُّحُ بِمَا فِيهِ¹⁶⁸⁰ muqtezâsınca kişinüñ evzâ' ve etvârından bir lahza ve bir nazarda bilmek mümkündür ki anuñ merâtib-i 'ulûm ve kemâlâtı ve fehm ü idrâki ne şabaqaya vâşıldur. ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو velâkin anuñ derûn-i hâlınden emîn ü bî-bâk olma ve aldanma.

که خبث نفس نکردد بسالها معلوم Zîrâ ki hûbş-i nefis ve fesâd-ı derûn bir lahza da degül belki niçe yıllar ile ma'lûm olmazdur. *Sînâht* maşdar ma'nâsınadır. *Pâygâh* mertebe ma'nâsınadır. *Lahza* göz ucıyla bakmağa dirler. Ba'z-ı nûsahda *be-yek lahza* yerine *be-yek rûz* vâki' olmışdur bir günde bilmek mümkündür demek olur¹⁶⁸¹.

HİKMET: هر که بابرگان ستیزد خون خود بریزد Her kimse ki erbâb-ı devlet ile 'inâd ü huşûmet eyleye kendü qanını döker ya'nî kendü qanına¹⁶⁸² kaçır idüp helâkine sebep olur zîrâ ekâbir ile kimse başa çıkmaz. Kıt'a: خوشتن را بزرگ می بینی Ucb u gurûra mübtelâ olup kendüni büyük görürsin ve tekebbür ü ta'zîm idersin.

راست گویند یک دو بیند لوج Aşvel olan biri iki görür didükleri gerçektür ya'nî 'aciz ü iftikârını bilmeyüp kendüni ulu görmeñ hemân aşvel biri iki görmek gibidür. *Lûc* lâmuñ zammı ve cîmle aşvel ma'nâsınadır Türkîde şaşır dirler.

زود باشی شکسته پیشانی

تو که بازی بسر کنی باقوج

¹⁶⁷⁸ ikisi bile (K), (HP): ikisi (HM)

¹⁶⁷⁹ Kur'an-ı Kerîm, İsrâ 17/84: "Herkes yaradılışına göre davranır."

¹⁶⁸⁰ "Her kap içinde olanı sızdırır."

¹⁶⁸¹ bir günde bilmek mümkündür demek olur (K), (HP): bir günde bilmek mümkündür (HM)

¹⁶⁸² qanına (K): cânına (HP), (HM)

Sen ki çoç ile bař okuřursın tiz bařı yarılıř olursın. *Piřānī* cebin ma‘nāsinadur Türkide alın dirler bu maħalde bař murāddur. *Şikeste piřānī* meksürü'l-cebin dimekdür ba‘z-ı nūsaħda *zūd binī Őikeste piřānī* vāki‘ olmuřdur (382^a) alnuñı ya‘nī bařuñı tiz Őikeste görürsin demek olur. *Kūç* cīm-i ‘acemī ile Türkī ve fārisī lisānında lafz-ı müřterekdür¹⁶⁸³ bu maħalde *lūc* lafzına muvāfaħat için cīm-i ‘arabī ile telaffuz olunur.

ĤİKMET: *پنچه باشیر و مشت باشمشیر کار خردمندان نیست* Aslanla pençe utuřmak ve kılıca elini ħarřu virmek ‘uħalā iři degüldür. Beyt: *جنگ و زورآوری مکن بامست* Mest ile ceng itme ve zūr-āverlik eyleme. *Zūr-āver* vařf-ı terkībīdür *yā* mařdariyyedür ħuvvet ü zūr göstermek murāddur. *پیش سرپنچه در بغل نه دست* Saña ġālib olanuñ öninde elüñi ħoltuġuña ħo ya‘nī muħābele ve münāza‘a itme. *Ser-pençe* ġālib ü ħavī ma‘nāsinadur dimiřler ve ba‘zılar mest ü sekrānuñ pençesi¹⁶⁸⁴ murāddur dimiřler.

ĤİKMET: *ضعیفی که باقوی دلاوری کند یار دشمنست در هلاک خویش* Bir za‘īf ü nātüvān ki kendüye ġālib olan bir ħavī kimse ile ceng ü ħuřümetde dil-āverlik eyler ve bahādırlıġ gösterüp ve ızhār-ı Őecā‘at eyleye ħaġıħatde kendüñüñ helākine ve ħatline sā‘ī olan düşmene yār ü mu‘īn olur ya‘nī ma‘nāda kendü canuña zarar ħařd itmekdür ‘āħilden şudür idecek vař‘ degüldür. Ĥıı‘a:

سایه پرورده را چه طاقت آن

که رود بامبارزان بقتال

Ĥuzūr u istirahatde beslenmiş sāye-perverde¹⁶⁸⁵ olan kimsenüñ ne mecāli ve ħudreti vardur ki bahādır mübārizler ile muħārebe ve muħāteleye gide. *Be-ħıtāl*, *reved* lafzına müte‘allıġdır. *Bā-mübārizān*, *ħıtāl*’e müte‘allıġ olmak zāhirdür *reved* lafzına müte‘allıġ olmaġı daħi cā’iz görmişler. *Sāye-perverde* gölgede beslenmiş dimekdür.

سست بازو بجهل می فکند

پنچه بامرد آهنین چنگال

¹⁶⁸³ mābeyninde lafz-ı müşterekdür (HP), (HM): lafz-ı müşterekdür (K)

¹⁶⁸⁴ pençesi (K), (HP): pençesidür (HM)

¹⁶⁸⁵ beslenmiş sāye-perverde (K), (HP): perverde (HM)

Bāzūsı za'îf ü nātüvân olan kimse cehli sebebi ile demür pençeli kimse ile pençe tutar. Süst-bāzū ve za'îfü'l-ʿaḍud dimekdür vaşf-ı terkîbî diyenler ğalaṭ itmişdür¹⁶⁸⁶. Cengāl kaynak ma'nāsınadır bu maḥalde pençe ve dest ma'nāsınadır. Āhenîn-cengāl daḥi süst-bāzū gibidür ḥadîdü'l-yed ma'nāsınadır vaşf-ı terkîbî diyenler ğalaṭ itmişdür merd üñ şıfatıdır (382^b) izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür.

ḤİKMET: هرکه نصیحت نشنود سر ملامت شنیدن دارد Her kimse ki naşihat diñlemeye ḥalkdan ṭa'n ü melāmet işitse gerekdür. Ser lafzı bu maḥalde sevdā ve heves ma'nāsınadır. Beyt: چون نیاید نصیحتت در گوش Çünkü kulağuña naşihat girmez.

اگر ت سرزنش کنم خاموش Eger saña tevbiḥ ü serzeniş idersem epsem ol ve taḥammül kıl lev m ü ṭa'ne istiḥkāküñ bil bî-ḥuzūr olmağil. Nasihat lafzında tā-i ḥiṭāb gūş lafzına muttaşıldur naşihat der-gūşet taḥdîrindedür. Ke-zālik egeret tā'sı daḥi serzeniş yāḥud konem lafzına muttaşıldur¹⁶⁸⁷ eger serzenişt konem yāḥud eger serzeniş konemet taḥdîrindedür.

ḤİKMET: بی هنران هنرمندان را نتوانند دیدن Bî-hüner ve bî-ḥayyiş olanlar ehl-i kemāl ve şāḥib-i ma'rifet olanları görmege ya'nî anlara muḳābele ve mu'āraza itmege ḳādir olmazlardur. همچو سگان بازاری سک شکاریرا بینند مشغله برآرند و پیش آمدن نیارند Şol çārsü ve bāzār köpekleri gibi ki seg-i şikārı gördüklerinde ʿav ʿav ile ʿarbede ve ğavğa iderler iraqdan ürürler ammā yanına yaḳın¹⁶⁸⁸ varmağa ḳādir olmazlardur. Segān-ı bāzārî ve seg-i şikārî terkîb-i tavşîfîlerdür yālar nisbet içündür izāfet-i beyāniyye tevehhüm idenler¹⁶⁸⁹ ğalaṭ itmişlerdür. Meşgale bu maḥalde ğavğa ma'nāsınadır. Neyārend ḳādir olmazlar dimekdür.

ḤİKMET: سفله چون بهنر باکس بر نیاید Sifle vü denî ve cāhil küşteni¹⁶⁹⁰ ittifaḳan ma'rifet ü kemalle bir kimseye ğalebe itmege ḳādir olmasa ماهز هاباشتی در پوستین افتد maḥz ḥabāseti sebebi ile ol kimsenüñ ğıybet ü mezemmetine başlar. Be-ḥubs lafzında bā sebebiyyet

¹⁶⁸⁶ itmişdür (K), (HP): itmişlerdür (HM)

¹⁶⁸⁷ muttaşıldur (K), (HP): müte'allıkdür (HM)

¹⁶⁸⁸ yanına yaḳın (K), (HP): yaḳımına (HM)

¹⁶⁸⁹ tevehhüm idenler (K), (HP): diyenler (HM)

¹⁶⁹⁰ küşteni (K), (HP): kişi (HM)

içündür ba‘ z-ı şurrāh ya‘ nī aña ḥabāset nisbet idüp mezemmet eyler va ḥabīsü’n-nefs ve bed-zātdur deyü ğıybet ider dimiş zāhirden ‘udül idüp taḥşış-i bī-mücbib irtikāb itmiş. *Pūstīn* bu maḥalde ğıybet ü mezemmet ma‘ nāsınadır zamīr-i şīn *pūstīn* lafzına muttaşıl olmaq zāhirdür. *فتدبر* Beyt: *کند هر آینه غیبت حسود کوتاه دست* Eli kışa ya‘ nī (383^a) muḳābeleden ‘āciz olan ḥasūd¹⁶⁹¹ elbette ḳaḏḥ ü ğıybet ve hicv ü mezemmet ile itāle-i lisānı ve kendüye pīşe ve şı‘ār eyler. *مقال* *که در مقابله کنکش بود زبان مقال* *Zirā* muḳābele vü mübāreze ve mübāḥaşe vü mu‘ārazada ḥasūdün lisān-ı maḳālī tūtılup ol bābda vech-i ma‘ḳülle mükālemede aḥres ve dem-beste olur lā-cerem zebān-i hicvi küşāde olur ğüyā ḥalā ḳapusı açılır aġzından türrehāt ü mühmelāt dökülür¹⁶⁹². *Her-āyine* elbette ma‘ nāsınadır. *Kūteh-dest* ḳaşırü’l-yed dimekdür vaşf-ı terkībīdür diyen ğalaṭ itmişdür. *Hasūd-i kūteh-dest* terkīb-i tavşifīdür izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *Kūng* kāf-ı ‘arabīnün zammı ile nuṭṭa ḳādir degül dimekdür nūn-ı sākineden¹⁶⁹³ soñra āḥir-i kelimedede vāḳı‘ olan kāf elbette ‘acemīdür deyü ḳā‘ide beyān itmişler ba‘ zılar kāf-ı ‘acemīnün zammı iledür dimişler ḥilāf-ı şavābdur zamīr-i şīn *ḥasūd*’a rāci‘dür *zebān-ı maḳāl*’e muttaşıldur.

ḤİKMET: *اگر جور شکم نیستی هیچ مرغی در دام صیاد نیفتادی* Eger şikem cefası ve cū‘ belası olmayaydı ḥiç ‘ālemde bir mürġ şayyāduñ dāmına giriftār olmaz idi ya‘ nī açlıḳ iḳtizāsıyla dāne görüp dāma mübtelā olur. *بلکه صیاد خود دام ننهادی* Belki şayyād şayd ü şikārdan ye’s idüp ol hevādan geçüp dāne döküp dām ḳurmaz olur idi¹⁶⁹⁴. Beyt:

وزنجیر پای شکم بند دستت و زنجیر پای Şikem destün bendi ve ayaġuñ zencīridür.

شکم بنده نادر پرستد خدای ‘Abdü’l-baṭn olan ḥudāya az tā‘at ü ‘ibādet eyler. *Şikem-bende* aşlda bende-i şikemdür serā-perde terkībī ḳabīlindendür.

ḤİKMET: *حکیمان دیر دیر خورند* Ḥakīmler geç geç ta‘ām yerler ya‘ nī ḥalt-ı ta‘āmdan ziyāde taḥarrüz iderler hazm-ı kāmil olmayınca bir loḳma daḥi yemezler zirā

¹⁶⁹¹ ḥasūd (K), (HP): ḥasūd-ı bed-kerdār (HM)

¹⁶⁹² dökülür (K), (HP): şaçılur (HM)

¹⁶⁹³ nūn-ı sākineden (K): nūn-ı sākinden (HP), (HM)

¹⁶⁹⁴ ḳurmaz olur idi (K), (HP): ḳurmaz idi (HM)

الحمية رأس كل دواء¹⁶⁹⁵ fehvāsınca hıfz-ı şıḥhate perhiz ü ihtimā gibi olmaz ve her maraz keşret-i ekl ü şürble imtilā ve tuḥmeden ḥāşıl olur i‘tidalle teğazzī iki günde üç kerre tenāvül itmekdür dimişler bārī günde iki kerre ki¹⁶⁹⁶ (383^b) şubḥ u mesāda ğıdā ve ‘iṣā dirler bundan ziyāde behāyim-şıfat yemek bulduḡca yemek keşāfet-i ṭab‘ dandur cū‘u’l-kelbe mübtelā olan nüfusuñ ḥāli ḥod ma‘ lūmdur *و عابدان نيم سير* ve ehl-i ‘ibādet olanlar temām ṭoyınca yemezler ya‘nī ṭā‘at ü ‘ibādete kuvvet olacaḡ miḡdārı kūt ile ḡanā‘at iderler. *Nīm-sīr* yarım ṭoḡ olmaḡdur. *و زاهدان تا سد رمقى* ve zāhid sedd-i ramaḡ idecek deñlü ya‘nī ölmeyecek deñlü kūt-i lā-yemütle geḡinürler. *Ramak* baḡiyye-i ḡayāta dirler *و جوانان تا طبق برکيرند* ve mizācı ḡavī ve ve iştihāsı germ olan¹⁶⁹⁷ tāze yigitler tā önlerinden şaḡanları ḡaldırınca yerler kendülerine ḡalsa şaḡn içinde nesne ḡomayup olancasın süpürürler ṭoymaḡ bilmezler ekşer ḡıdmetkār ḡısmınıñ ḥāli budur *و پيران تا عرق بکنند* ve pīrler ḡaḡ derilince¹⁶⁹⁸ yerler aḡleb şūfī ve ḡuzḡun ḡısmı. Ba‘zı gedā-ḡeşm ve ekül ḡocalarda bu ḡālet maḡsūs ü müşāheddür ve dökçükleri ‘arak mā-i vechleri ve āb-ı rüyleridür.

اما قلندران چندانکه درمعه جاي نفس نماند و بر سفره روزی کس Ammā ḡalenderler ve ḡayrān abdallar ve bengī ışıklar ellerine ki ṭā‘ām gire ol ḡadar yerler¹⁶⁹⁹ki mi‘ delerinde nefes alup virecek yer ḡalmaz ve sufrede ḡaṭ‘ā kimseye yiyecek ḡalmayup temām silüp süpürürler. *Hörend* lafzın emr-i ḡā‘ib ma‘nāsına ṭutup ya‘nī her ṭā‘ife mezkūr olan miḡdārı yesünler dimege ḡaml eyleyen şāriḡ temām ḡalenderlik göstermiş bī-ḡāre dūnyā ni‘metine ṭoymayup gitmiş. Beyt: *اسير بند شکم را دو شب نکيرد خواب* Şikem bendine esīr ü giriftār olan iki gice uyḡu yüzün görmez. *بى شيبى زمعه سنكى* Bir gice şıḡlet-i ṭā‘āmla tuḡme ve imtilādan mi‘desi ṭaş gibi olup ol miḡnet ü ıztırābla uyumaḡa¹⁷⁰⁰ mecālī olmaz. *Sengi*’de yā nisbet içündür ṭaş gibi dimek murāddur.

¹⁶⁹⁵ “Perhiz her devanın başıdır.”

¹⁶⁹⁶ iki kerre ki (K), (HP): iki kez ki (HM)

¹⁶⁹⁷ olan (K), (HP): olanlar (HM)

¹⁶⁹⁸ ḡaḡ derilince (K), (HP): ḡaḡ yarılınca (HM)

¹⁶⁹⁹ yerler (K), (HP): ṭā‘ām yerler (HM)

¹⁷⁰⁰uyumaḡa (K), (HP): uyḡu uyumaḡa (HM)

شبی زدلتنگی Bir gice daği yemek bulmaduđıçün bî-ħuzűrlıħdan gűnűl ıarlıđından uyumaz. *Dil-teng* mevşűfla űfatdan műrekkeb vaşfdur¹⁷⁰¹ (384^a) vaşf-ı terkĭbĭ diyenler ğalaı itmişdűr bu mađűle vaşf-ı műrekkeblerde ğaħ mevşűf tađđĭm olunur ğaħ űfat tađđĭm olunur meşelā *teng-dil* dirler yā maşdariyyedűr ħafĭ olmaya ki egerçi¹⁷⁰² zāhir-i ı ibāret *dű seb*'dűr ve lākin aşıl mađşűd budur ki esĭr-i bend-i űikem olanű giceleri elbette iki ħālden ħālĭ degűldűr biri budur ki műstevĭ ta'āam eline girűp űđır gibi yiyűp ol gice temām űıķlet ű miħnet ıeke bir daği budur ki ittifaķan hergiz loķmaya destres bulmayup elem-i cű'dan dil-teng olup űabāħa dek ol fikr ű endiše ile uyumaz dimekdűr. Bu tađđĭrce ittifaķan¹⁷⁰³ bir iki gice ı ale't-tevālĭ űıķlet-i ta'āamdan¹⁷⁰⁴ uyumayup ve bir iki gice ı ale't-tevālĭ elem-i cű'dan uyumamaķ cā'izdűr ve illā elbette bir gice bulup bir gice bulmamaķ¹⁷⁰⁵ ma' nāsı lāzım degűldűr.

فتدبیر

ĤĤMET: مشورت بازنان تباہست ı Avratlar ile műşāvere cā'iz degűldűr ve fāsiddűr سخاوت بامفسدان گناه ve műfsidlere ve fişķ u fecereye ve erāzil ű eşķıyāya cűd ű seħā itmek gűnāhdur zĭrā fesād ű űenā' atlerine imdād ű i'ānetdűr vebāl-i ı ađĭmdűr¹⁷⁰⁶.

Beyt:

ترحم بر پلنک تیز دندان
ستمکاری بود بر کوسفندان

Tĭz-dendanlu pelenge teraħħum itmek meşelā űayd ű űıķār olmişiken cān āzād itmenűn űevābı vardur deyű esirgeyűp ħalāş itmek derdmend gűsfendlere zűlm ű cefādur egerçi bir can āzād ider gibi olur ammā niıe cān helāk olmađa sebep olur. *Tĭz-dendān* keskin dişlű dimekdűr *peleng*'űn űifatıdur izāfet-i beyāniyye diyen ğalaı

¹⁷⁰¹ műrekkeb vaşfdur (K), (HP): műrekkebdűr (HM)

¹⁷⁰² egerçi (K), (HP): eger (HM)

¹⁷⁰³ ittifaķan (K), (HP): ittifaķ (HM)

¹⁷⁰⁴ ı ale't-tevālĭ űıķlet-i ta'āamdan (K), (HP): űıķlet-i ta'āamdan ı ale't-tevālĭ (HM)

¹⁷⁰⁵ bir gice bulup bir gice bulmamaķ (K), (HP): bir gice bulup ve bir gice bulmamaķ (HM)

¹⁷⁰⁶ vebāl-i ı ađĭmdűr (K), (HP): vebāl-i a'zamdur (HM)

itmişdir. *Sitemgārī*'de yâ maşdariyyedür. Hâşılı zālime merḥamet câ'iz degüldür ele girdükde ḥaqqından gelmek gerekdür қande қaldı ki ma'āzallāḥ mu'āvenet oluna¹⁷⁰⁷.

HİKMET: هر کرا دشمن در پیش است اگر نکشد دشمن خویشست Her kim düşmeni nazarında olup fırsat ü ruḥşat bulup helāk itmeye ol kimse kendü cānına düşmendür zīrā fırsat bulıcak ol ḥod bunı helāk itmek muқarrerdür. (384^b) Mışrā': "Furşatında düşmene viren emān"¹⁷⁰⁸ meşhūr meşeldir. Beyt: سنگ در دست و مار بر سر سنگ Elde ḥāzır taş ola ve yılanuñ ḥāzır başı ḥāzır taş üzerinde bulına ya'nı katl itmek āsān ola.

خیره رایى بود قیاس و درنگ Anı katilde te'ḥīr ü tevaққuf itmek noқşān-ı re'y ve қillet-i 'aқldendür. *Hīre* za'īf ma'nāsınadur *hīre-re'y* za'īfū'r-re'y dimekdür ikinci yâ maşdariyyedür kıyās bu maḥalde tereddüd ü tedebbür ve te'emmül ü tefekkür ma'nāsınadur. *Hīre-re'y* vaşf-ı terkībīdür diyen ḡalaṭ itmişdir. Ḥafī olmaya ki mışrā'-ı evvelüñ mażmūnı mevzi'-i ḥāldedür. فافهم

و گروهى بخلاف اين مصلحت دیده اند و گفته اند در کشتن بنديان تأمل اوليترست ve 'uқalādan bir cemā'at bunuñ ḥilāfını ma'қūl görüp dimişler ki vācibū'l-қatl olan esīrleri қatl ü helāk itmekde 'acele itmeyüp te'emmül ü tevaққuf itmek evlādur.

بحکم انکه اختيار باقیست توان کشت و توان هشت Bu sebebden ki ihtiyār bāқīdür nesne fevt olmazdur ba'de't-taḥarrī ve't-te'emmül қatlde¹⁷⁰⁹ ve itlāқ itmek de mümkindür maşlaḥat her ne iқtizā iderse anuñla 'amel olunur. *Hīst* kesr-i hā ile *hīsten* ma'nāsınadur itlāқ itmek ve şalıvirmek ma'nāsınadur.

اگر بی تأمل کشته شود محتملست که مصلحتی فوت شود که تدارک مثل آن ممنوع باشد Eger bī-te'emmül vāқи' olursa¹⁷¹⁰ ihtimāldür ki bir mühim maşlaḥat fevt ola ki anuñ mişlini telāfī ve tedārük mümteni' ola. Kesilen baş yine bitmez meşhūr meşeldür. Meşnevī: زنده بی جان کرد zindeyi helāk itmek қatı āsāndur.

¹⁷⁰⁷ ma'āzallāḥ mu'ādelet oluna (K), (HP): mu'ādelet ü mu'āvenet oluna (HM)

¹⁷⁰⁸ Ahmedī, İskender-nāme: "Furşatında düşmene viren emān/ Ola ol Kaydāfa bigi bī-gümān"

¹⁷⁰⁹ қatlde (K): қatl itmek mümkin (HP), (HM)

¹⁷¹⁰ eger bī-te'emmül vāқи' olursa (K): eger bī-te'emmül қatl vāқи' olursa (HP) :Eger bī-te'emmül қatl olunursa (HM)

کشته را باز زنده نتوان کرد Ammā küşteyi tekrār zinde itmek mümkün degüldür. *Bāz* girü ma‘ nāsınadır zemān ma‘ nāsını mutazammindür diyen hevādan söylemişdür.

شرط عقلست صبر تیرانداز Kemāndār ve tīr-endāz olan kimse oğ atmaqda şabr itmek ve fikr ü mülāhaza ile atmaq şart-ı ‘akldur. *Şart-ı ‘akl* muqaddem haber ve *şabr-ı tīz-endāz* mu’ahhar mübtedādur. *Zirā* oğ yaydan çıkup gitdükdən soñra girü gelmez atılan oğ dönmez meşhūr meşeldür.

ĤİKMET: (385^a) *حکیمی که با جهال درافتد باید که عزت توقع ندارد* Bir ‘āqil ü danā ki cāhiller şoĥbetine düşe ve nādānlar ile mu‘āşeret ve iĥtilāf eyleye artık ‘izzet ü iĥtirām tevaĥku‘ itmemek gerekdür nüfus-i zāyi‘a ile cem‘ olup ĥaşerātla ĥaşr olmaq ‘ayn-ı mezellet¹⁷¹¹ ve rezāletdür. Cemī‘-i şurrāĥ *bāyed ki ez-īşān tevaĥku‘ ‘izzet nedāred* ma‘ nāsına ĥaml itmişler ya‘nī cehele ile ülfet ü iĥtilāf eyleyen kimse ol tā’ifeden ‘izzet recā itmesün zīrā anlar ĥādr u ĥıymet bilmez bir bölük bī-temyizlerdür dimek olur. Ĥafī¹⁷¹² degüldür bu taĥşīş bilā-muĥaşşasdur münāsib olan ta‘mīmdür muṭlaĥa ol kimse bir ferdden ‘izzet tevaĥku‘ itmesün zīrā cehele ile iĥtilāf eyleyen muṭlaĥa a‘yān nazārında ĥ‘ār ü bī-i‘tibār olur¹⁷¹³. فتدبر

و جاهلی که بزبان آوری برحکیمی غالب آید عجب نیست ve bir cāhil ki ĥurı çeñe ve laĥırdı ve ‘arbede ile¹⁷¹⁴ bir ĥakīm-i dānāya ĥalebe eyleye ‘aceb degüldür.

سنگیست که جوهری را می شکند Zīra ki ol cāhil gūyā ki bir seng-i saĥtdur ki cevheri şikeste ider pes ol cevher şikest bulmaĥla ĥādrı pest olmaz ve ol taş bir şeref ü meziyyet bulmaz ke-zālik ṭalāĥat-i lisān ve ĥuvvet-i cenānla bir cāhil bir kāmile ĥalebe ve ĥücūm itmekden ne aña fazīlet şābit olur ve ne sükūt itmekle bu¹⁷¹⁵ şeref ü ĥādrıne noĥşān gelür. Beyt:

*نه عجب کر فرو رود نفسش
عندلیبی غراب همففسش*

¹⁷¹¹ ‘ayn-ı mezellet (K), (HP): ‘ayn-ı zillet (HM)

¹⁷¹² ĥafī (K), (HP): maĥfī (HM)

¹⁷¹³ ĥ‘ār ü bī-i‘tibār olur (K), (HP): ĥ‘ār-dili i‘tibār olunur (HM)

¹⁷¹⁴ laĥırdı ve ‘arbede ile (K), (HP): laĥırdı ile (HM)

¹⁷¹⁵ bu (K), (HP): - (HM)

Hem-kafeſi ğurāb olan ‘andelībūñ ya‘nī k̄ara k̄uzġunla bir kafeſ¹⁷¹⁶ ġiriftār olan nefesi¹⁷¹⁷ t̄utulursa ‘aceb degūldür z̄irā maħzā ſekl-i ğurābı ġörmek aña ‘ayn-ı ‘azāb¹⁷¹⁸ olub min-ba‘d aġzın açmaġa t̄ākat ü mecālī k̄almaz dimekdür ğurābuñ āvāzı ‘andelībūñ āvāzını baſarsa ‘aceb degūl deyü ma‘nā viren ſāriħ aſıl merāma ve ruħ-i kelāma vāſıl olmamiſ. *Kafes* lisān-i ‘acemde ſinle ve ‘arabīde ſādla müsta‘meldür. *Nefeseſ* zamiri izmār k̄able‘z-zikr t̄ariķiyle ‘*andelīb*’e rāci‘dür *ġurāb hem-kafeſeſ* cümlesi *ġurāb*’uñ vaſfidür. Kıt‘ a: *ġr ħnr mnd z awbāſ ġfāyī bīnd* Eger ehl-i hüner ve ſāħib-i kemāl ittifaķan erāzil ü evbāſdan bir cefā ġorse *تا دل خویش نیازارد و درهم نشود* (385^b) zinhār ġöñlüne ne ġam ġetürmesün ve müſevveſü’l-ħātır olmasun beyt-i ſānīnūñ mazmūniyla kendüye tesliyet virsün. *Neyāzāred* nehy-i ġā’ibdür mücerred ſġā-i iſtirāki ile nefy-i müstaķbel ma‘nāsına ħaml iden zāhirden ‘udül itmiſ.

سنگ بدگوهر اگر کاسه زرین شکند Bir alçaķ taſı ittifaķan altun kāseyi ſikeſt eylese.

قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود Ol taſuñ kıymeti ziyāde olmaz ve altunuñ meksūr olmaġla k̄adr u i‘tibārına noķſan gelmez. *Bed-gevher, seng*’uñ vaſfidür izāfet-i beyāniyye diyen ġalaṭ itmiſdür *kāse-i zerrīn* daħi böyledür.

ĤİKMET: *خردمندی را که در زمره اوباش سخن صورت نبندد شکفت مدار* Bir ‘āķil ü kāmīlūñ ki erāzil iħinde sözi ſüret baġlamaya ya‘nī kesāda düſüp revnaķ ü revāc bulmaya ve ħaſerātuñ ‘arbedesinden kelimāti mesmū‘ olmaya ta‘accüb itme.

که آواز بریبط باغلبه دهل بر نیاید Z̄irā ki t̄abluñ āvāzı ġalebesiyle bir barbetūñ ſadāsı iſidilmezdür¹⁷¹⁹ *و بوی عبیر از کند سیر فرو ماند* ve ſarımsaġuñ ħirkin rāyiħasından ‘anberūñ k̄oħusu zāhir olmaz. Ba‘z-ı nüsaħda *evbāſ* yerine *eclāf* vāķi‘ olmuſdur andan daħi erāzil ü esāfil murāddur ve ba‘z-ı nüsaħda *sūħan bebended* iki bā-i muvaħħade ile vāķi‘dür sözi baġlana ya‘nī kelimāta¹⁷²⁰ k̄ādir olmaya dimek olur ħafī

¹⁷¹⁶ bir kafeſ(K): bir kafeſde (HP), (HM)

¹⁷¹⁷ nefesi (K): bülbülün nefesi (HP), (HM)

¹⁷¹⁸ ‘ayn-ı ‘azāb (K), (HP): ‘azāb (HM)

¹⁷¹⁹ İſidilmezdür (K), (HP): iſidilmez (HM)

¹⁷²⁰ kelimāta (K), (HP): cevāba (HM)

degüldür ki evvelki nüsha temsile evfağdur. *Sügüft* şin-i mu'ceme¹⁷²¹ ve kâf-i 'aceminün zammeleri ve kesreleri ile 'aceb ma'nâsınadır. *Barbet* iki bâ-i muvaḥḥadenün¹⁷²² fethaları ile kópuz didükleri sazdu aşılđa rānuñ kesriyle izāfetledür ol sazı káz gögsine teşbîh itmişlerdür ba' dehū ol sāza 'alem olmağla kâ'ide-i terkîb tağyîr olunup 'alāmet-i izāfet kaç' olunmuşdur ammā bu maḥalde *barbet*'den murād şeş-ḥāne ve ṭanbūr ve 'ūd ü kemānçe maḳūlesi ba'z-ı sazlardur ki ṭabl ü kūs kısmı bülend āvāzlar yanında şadāları mesmū' olmaya. *Barbet* lafzında ikinci bānuñ zammı ile müsta' mel ve şahîḥdür ammā faşîḥ degüldür. *Dühül* dāluñ ve hānuñ zammeleri ile (386^a) ṭabl ü kūs ḳabîlinden olan bülend āvāzlu sazlar murāddur. Ba'z-ı nüsaḥda 'abîr' yerine 'anber nūñla vāḳi' olmuş. *Gend* kâf-i 'aceminün fethi ve nūnuñ sūkūniyla çirkin ve mekrūh bed rāyihaya dirler. *Sîr* kesr-i sinle şarımsaḳ dimekdür ki şeceretān-i ḥabîšetānuñ biridür¹⁷²³. Meşnevî:

بُئند آواز نادان كردن افراخت

كه دانارا به بی شرمی بینداخت

Bülend āvāzlū nādān boynını şöyle uzatdı ki edebsüzlik ve hayāsuzluk ile dānāy mağlūb itdi. *Bülend-āvāz* refi' u'ş-şavt terkîbi gibidür vaşf-i terkîbî diyen ğalaṭ itmişdür. *Nādān*, *bülend-āvāz*'uñ vaşfidur izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür bir şāriḥ dimiş ki *bülend-āvāz*'ı izāfetinden kaç' idenler ya' nî *āvāz* lafzını sūkūnla oḳıyanlar uslūb-i 'aceme vāşıl degüller imiş ve kitābınuñ kenārında *redd-i şurrāḥ cemî'an* deyü yazmış terzîḳ söylemiş ve bühtān eylemiş hîçbir şāriḥüñ kelāmından kaç' -i münfehim degüldür. فتدبر Boyun uzatmaḳ bülend āvāzla çağırup bağıрмаḳdan kināyetdür bî-ḥalāvet bülend-āvāzlı ba'z-ı eşḫāş ki mergūb-i 'avāmdur ol hey'et üzre oḳurlar deve gibi¹⁷²⁴ boyunların uzadırlar 'aceb şekl olurlar gerden-

¹⁷²¹ şin-i mu'ceme (K), (HP): şin-i mu'ceme ile (HM)

¹⁷²² bâ-i muvaḥḥadenün (K), (HP): bâ-i muvaḥḥade ile (HM)

¹⁷²³ *Sîr* kesr-i sinle şarımsaḳ dimekdür ki şeceretān-i ḥabîšetānuñ biridür (K), (HP): *Sîr* şarımsaḳ dimekdür sinle ki şeceretān-i ḥabîšetānuñ biridür (HM)

¹⁷²⁴ deve gibi (K), (HP): deve (HM)

efrāz olmağı cür'et ü iḳdāmından kināyetdür dimege ḥācet yoḳdur.¹⁷²⁵ فتدیر Haḳḳā ki nefsinde azca ve özce lezīz ü ūşīrīn āvāz ü ḥanīn ve ūadā-yı ḥazīn-i pūr-enīn ki maṭbū' -i mecmū' erbāb-ı zevḳ-ı selīmdür. Cigersüz edā ile pergār-ı ūavt ü naḳşlar ve taşnīf ü ' ameller ve na' t ü ğazeller oḳunsa ne mertebe ḳalbe ūafā ve rūḥa ğidā olduğı beyāna muḥtac degüldür anuñ keyfiyeti ta' bīr olunmaz zevḳe dā'irdür. Bu ḥālde iken ittifaḳan bir ḳaba sesli ḳabūl-i ' avām ūamta görmemiş ūağ nefesli bir nā-sāz ki ancak eşek gibi ağıрмаḳ ve bārgīr gibi ḳışnemek ve bağıрмаḳ bilür hemān bir kerre na' raya āġāz itdükde cümle nüfūs-i zāyi' a ve ezhān-ı ḳāşıra yek-bār ol cānibe müteveccih olup söyleye deyü bir vechle ḥazz ü raġbet gösterürler ki ' andelīb-i ḥoş-elḥāna (386^b) ' adem-i meyilleri ğünden ' iyān olup ol bī-ḳāre ūoyle lāl ü dem-beste ḳalur bu beyte bir vechle daḫi ma' nā virmek cā'izdür ki ya' nī esnā-i mübāḥaşe ve ḥīn-i muḥāverede bülend āvāzlü bir nādān edebşüzlük ve ḥayāsuzluk yüzinden bir dānānuñ yüzine yapışup üzerine pek pek ḳağıрмаğla maġlūb u maḳḥūr eyledi dimek ola zīrā cehele ādem üzerine pek pek ḳağıрмаğı bir ma' rifet añlar ehl-i ḥayā ve ūāḥīb-i edeb olan kimse sükūt ihtiyār idüp bi'z-zarūrī maġlūbiyet ūüretin gösterür. Ba'z-ı ūurrāḥ bu ma' nāyı ihtiyār itmişler lākin faḳīre lāyiḥ olan budur ki muḳaddemā beyān olunduğı üzre kelāmı zāhirinden ūarf itmege ḥācet yoḳdur¹⁷²⁶ belki maḳāma evvelki ma' nā ensebdür. فعليك بالاختيار ثم الاختيار¹⁷²⁷

نمی داند که آهنگ حجازی

فرو مانند زبانک طبل غازی

Ol nādān bilmez ki ṭabl āvāzından āheng-i ḥicāzī işidilmez. *Āheng* bu maḥalde ūadā ma' nāsınadır. ūurrāḥ¹⁷²⁸ *ḥicāz* ' ilm-i müsīḳīde on iki maḳāmdan birinüñ ismidür dimişler beyān-ı vāḳı' itmişler üstādlar on iki maḳāmı bu rubā' īde derc itmişlerdür.

Ḳıṭ' a:

¹⁷²⁵ **Derkenār:** Bī-ḥalāvet ḳaydın itmekden maḳşūd budur ki hem bülend āvāz olup hem ūşīrīn ü lezīz edāya mālīk olanlar baḥişden ḥāriedür. (K), (HM): - (HP)

¹⁷²⁶ ūarf itmege ḥācet yoḳdur (K), (HP): ūarf itmek ḥācet degüldür (HM)

¹⁷²⁷ "Önce sına, düşün sonra tercih et"

¹⁷²⁸ ūurrāḥ (K), (HP): her ūurrāḥ (HM)

عشاق مراقّد حسینی است چو راست
در پرده بوسلیک و رهاوی و نواست
چون گشت بزرگ در صفاهان و عراق
زنگوله حجاز کوچک اندر برماست¹⁷²⁹

Bu maḳāmda ba‘z-ı şurrāḥ uşul-i neḡamāt ve fūrū‘-i maḳāmāt ve neḡamāt taḥkīkin idüp aḡzına düşmez sözler söylemiş ve *hicāz* āvāze ismidür dimiş ve on iki maḳāmdan birinüñ ismidür diyenleri redd idüp techīl itmiş ma‘nāda kendünün cehl ü fesādın āşikāre eylemiş¹⁷³⁰. Āvāze altıdır: selmek ü māye ve geveşt ü gerdāniyye ve nevrūz-ı aşl u şehnāz bunlardır ve şāriḥ-i mezbūr ‘ilm-i mūsikī diyenleri redd idüp ‘ilm-i enḡām demek gerekdür ‘ilm-i mūsikī demek ḥaṭādur zīrā mūsikī şāfī terennümātdan ḡayri nesne degüldür dimiş terziḳ söylemiş muṭlaḳā ol fenne ‘ilm-i mūsikī iṭlāḳ olunduḡından bu cāhil ḡāfildür evvelā ‘ilm-i enḡām ta‘bīr itdüḡiḡün¹⁷³¹ dişlerin boḡazına tıḳmaḳ gerekdür (Redd-i Sūdī). *Āheng-i (387*) hicāzī* terkīb-i tavşifīdür yā nisbet içündür izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden¹⁷³² ḡalaṭ itmişdür. *Ġāzī* lafzı ehl-i ḡazā ile cānbāz mābeyninde müştarekdür bu maḥalde muṭlaḳā ṭabl maḳşüddür ṭabl-bāzdan ihtirāzdur cānbāz ṭablına ḳaşr iden taḳşīr itmişdür ḥafī olmaya ki bu beyte vech-i meşrūḥ üzre ma‘nā virmekde çendān ‘ālem yoḳdur ve cümle maḳāmāt mābeyninde bu ḥāleti *hicāz*’a taḥşīşün vechi zāhir degüldür. Niçe müddet bu ‘uḳdenün ḥallinde müteḥayyir oldum şoñra ahālī-i a‘cāmdan birinden mesmū‘um oldı ki *āheng-i hicāz*’dan murād mevsim-i ḥacda ḥuccāc-i zevī’l-ibtihācuñ *lebbeyk allāhümme lebbeyk* şadāsıdır ki *āheng-i hicāz* aña ‘ilm gibi olmışdur ve fi’l-vāḳi‘ bāng-ı ṭabl u kūs u nefīr yanında ol şadā işidülmezdür deyü böylece tevcīh eyledi ḥaḳḳā ki maḳbūlüm olmışdur. فتدبّر

¹⁷²⁹ Necmeddin Kevkebī: Uşşāk merākıd-ı hüseynī est çü rāst/Der-perde būselik ü rehāvī vü nevāst/ Çün geşt büzürk der-sıfahān u ırāk/ Zengüle hicāz küçek ender ber-māst

¹⁷³⁰ eylemiş (K), (HP): itmiş (HM)

¹⁷³¹ evlā ‘ilm-i enḡām ta‘bīr itdüḡiḡün (K): - (HP), (HM)

¹⁷³² tevehhüm iden (K), (HP): diyen (HM)

ḤİKMET: *جوهر اگر درخواب افتد همان نفیس است* Çirkāba düşmekle cevherüñ zātına teğayyür ü noqşān gelmez hemān evvelki gibi laṭīf ü nefīsdür¹⁷³³. *Helāb* ḥā-i mu‘ cemenüñ fethi¹⁷³⁴ ve kesriyle ve lāmuñ ḥiffeti ile çirkāb ma‘ nāsınadır.

و غبار اگر بر فلک رسد همچنان خسیس ve ğubār felege irişürse de yine kemā-kān ḥasīs ü bī-i‘tibārdur muḥaṣṣal şeref-i zātī olan¹⁷³⁵ bir ednā pāyede qalmağla¹⁷³⁶ qadrine noqşān gelmez ve rezil ü denī olan nā-qabūl bir maqām-ı refī‘ a vāşıl olmağla aña bir meziyyet ḥāşıl olmaz. *تربیت در بیعت است* İsti‘dād ü qābiliyyet bulunup terbiyete muqārın olmaya dirīğ ü ḥayf imdi fi‘l-cümle zātında ve isti‘dād ü cevherinde qābiliyyet olan elbette kendüyi bir mürebbī ḥıdmetine irişdürmege sa‘y ü himmet gerekdür ki qābiliyyetine mağrūr olup zāyi‘ olmaya ve maqām-i terbiye ve irşādda olan ‘ālī-himmetlere daḡi lāzımdur ki qavābil-i rūzigāri terbiyet ü tekmi‘l itmekde müsāhele ve istiğnā göstermeyeler. *İsti‘dād-ı bī-terbiyet* terkīb-i tavşīfīdür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *تربیت نامستعد ضایع* ve qābiliyyet ü isti‘dādı olmayanı terbiyet ü işlāḡa (387^b) sa‘y ü ğuşiş itmek zāyi‘-i maḡzıdır hergiz fā‘ide vü te‘şīr olmazdur. *اگرچه نسبت عالی دارد که آتش جوهر علویست* Egerçi ḡākesterüñ nesebi ‘ālīdür bu sebebden ki aşlı āteşdür āteş ise cevher-i ‘ulvīdür ki cümle ‘anāşırdan a‘lādur. *لیکن چون بنفس خود هنری ندارد با خاک برابریست* Ammā nefsinde bir hūneri ve ḡayşiyet ü meziyyeti olmamağla ḡākle yeksāndur nesebi ‘ālī olduğununı hergiz aña fā‘idesi yoqdur mücerred ‘ulüvv-i neseb ile feraḡ ü faḡūr olan bī-hūner cāhil ü mağrūrlara bundan ‘azīm ḡişşe vardır. *Ki* ḡarf-i ta‘līldür *āteş* mübtedā ve *cevher-i ‘ulvī* ḡaberdür. Ba‘zılar *ki* lafzını rābıṡa tutup ve *āteş* lafzını şīnün kesri ile oquyup ki ol neseb-i ‘ālī cevher-i ‘ulvī olan āteşdür deyü ta‘bīr itmiş rekāketden ḡālī degüldür. *فتامل Neseb-i ‘ālī* terkīb-i tavşīfīdür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür.

شکر نه از نی است Şekerüñ kıymeti ve i‘tibāri ney-şeker didükleri qamışdan degüldür. *که آن خاصیت وی است* Belki ol rağbet ü i‘tibāra medār olan ḡālet-i şekerün

¹⁷³³ laṭīf ü nefīsdür (K), (HP): nefīsdür (HM)

¹⁷³⁴ fethi (K), (HP): fethiyle (HM)

¹⁷³⁵ olan (K): olan kimesne (HP), (HM)

¹⁷³⁶ pāyede qalmağla (K), (HP): qalmağ ile (HM)

kendü hāşiyetidür ve hadd-i zātında ol amıŝa dahi raĝbet ü iltifāt olunduğı şekere ittiŝali hālindedür. Meşnevi:

چو کنعان را طبیعت بی هنر بود
پیمبرزاده گی قدرش نیفزود

Ken‘ān ki azret-i Nūh nebi‘ aleyhi’s-selāmuñ ođlıdur nefsinde bī-hüner olup ılatı ıl‘at-i imāndan ‘ārī idi peygamber ođlı olmađ anuñ adrin ve mertebesin ziyāde itmeyüp ađında إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ¹⁷³⁷ vārid olup tūfānda sā’ir müŝrikīn ile muĝraından oldı. هنر بنما اگر داری نه کوهر Nefsinde hünerüñ ve ma‘rifet ü kemālüñ var ise anı göster yođsa gevherüñ ya‘nī aŝl u nesebūñ¹⁷³⁸ ızhār ve anuñla iftiār itme ki andan saña aŝlā fā’ide yođdur. Gevher’den murād bunuñ gibi yerlerde aŝl u nesebdür muaŝŝal asebūñ var ise anı söyle ve illā mücerred nesebūne i‘tibār yođdur. مَنْ تَعَزَّى¹⁷³⁹ adıŝını fikir it hünerüñ var ise anı zikr it.

(388^a) Gülüñ aŝlı ār ve azret-i İbrāhīmüñ aŝlı¹⁷⁴⁰ Āzerdür imdi eger nazār ü i‘tibār aŝl u nesebe olaydı ārdan peydā olan gül böyle mabūl olmaz idi ve azret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ki Āzer-i büt-tıraŝuñ oğlıdur hergiz pederinüñ alāletinden ana zarar olmayup ebü’l-enbiyā olmuŝ ve peygamberler içinde rif‘at ü ŝānla imtiyāz bulmuŝdur ŝalavātullāhi te‘ālā ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi ve ‘alā sāyiri’l-enbiyāi ve’l-murselīn.

İKMET: مشک آنست که بیوید نه انکه عطار بگوید Müŝküñ a‘lāsı oldur ki rāyiası kendüden zāhir ola mücerred ‘atārüñ atı zībā miskdür deyü med ü ta‘rif itdüğiyle olmaya. چو طبله عطارست خاموش و هنرنامی Kāmil ü dānā olan meŝelā abla-i ‘atār gibidür ki sākıt ü ŝāmitdür kendüyi med ü ta‘rif itmez ammā hüner ü kemālini¹⁷⁴¹ göstericidür. انجا که عیانست چه حاجت بیانست¹⁷⁴²

¹⁷³⁷ Kur‘ān-ı Kerīm, Hūd 11/46: “..O senin ailenden deđildir...”

¹⁷³⁸ aŝl u nesebūñ (K),(HP): aŝluñ u nesebūñ (HM)

¹⁷³⁹ Hadīs-i ŝerīf’in tamamı : مَنْ تَعَزَّى بِعَزَاءِ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَعْضُوهُ وَلَا تَكُنُوا Anlamı: “Cahiliyye taassubu olan milliyetçilikle iftiar eden birisini gördüğünüz zaman kinaye kullanmadan ona babasının zekerini ısırtın.”

¹⁷⁴⁰ azret-i İbrāhīmüñ aşlı (K), (HP): azret-i İbrāhīmüñ (HM)

¹⁷⁴¹ hüner ü kemālını (K), (HP): hünerini ve kemālını (HM)

¹⁷⁴² “Orada olan apaçık meydandadır beyana hacet yoktur.”

و نادان چون طبل غازیست بلند آواز و میان تهی ve nādān ü cāhil ki laḳlaḳa-i lisāndan ḡayri bir hūneri yoḳdur meşelā şol taḅl ü kūs gibidür ki āvāzı bülend ve iḳi boş. Ba‘z-ı nūsaḥda *u yāfe-derāy* düşmişdür ma‘nāsı bāb-ı hāmıse beyān olunmuşdur ḥāşılı bī-ma‘nā söz çañı dimekdür. *Bülend-āvāz* refi‘u‘ş-savt terkibi gibidür vaşf-ı terkibi diyen ḡalaṭ itmişdür. *Miyān-tehī* daḥi böyledür aşlda tehī-miyāndur bunu daḥi vaşf-i terkibi diyen ḡalaṭ itmişdür. Kıṭ‘a:

عالم اندر میان جاهل را

مثلی گفته اند صدیقان

Ḳadr u ḳıymet bilmez bir bölük bī-temyiz cāhiller şoḫbetine giriftār olan ‘ālim ü dānā¹⁷⁴³ ḥaḳḳında şiddīḳler ve ehl-i taḥḳīḳler bir temşil dimişlerdür ki beyt-i şānīnūn mazmūnidur. *Rā* lafzı ‘ālime ḳayddur *‘ālim-rā ki ender miyān-i cāhilān üfted* taḳdīrindedür. *Güyā ol ehl-i ‘ilm bir maḥbūbdur ki a‘mālar arasında düşmişdür* *مصطفی در سرای زندیقان* ve zındīḳlar evinde olan muşḥaf gibidür (388^b) bu derde giriftār olanların biri bu mazmūnı böyle nazm eylemiş¹⁷⁴⁴:

أقمتُ فيها مُضاعاً بين ساكنيها

*كأنني مصحفٌ في بيتِ زنديق*¹⁷⁴⁵

HİKMET: *Bir دوستی را که بعمری فرا چنک آرند نشاید که بیکدم بیازارند* Bir ‘ömürde ele getürdükleri ya‘nī müddet-i ‘ömrde vāşıl oldukları bir dostı cüz‘î bir ḥuşuş iḳün bir sâ‘at iḳinde rencide ve āzürde itmek lāyīḳ degüldür şādīḳ dostuñ ḳadri bilinmek gerekdür. *Çeng* dest ma‘nāsınadır. Beyt: *سنگی بچند سال شود لعل پاره* Bir taş niḳe yıllar geḳüp bir la‘l-pāre olur. *زنهار تا بیک نفسش تشکنی بسنک* Zinhār ol la‘l-pāreyi bir nefesde taşla şikest itmeyesin.

HİKMET: *عقل در دست نفس چنان گرفتارست که مرد عاجز در دست زن کریر* Bir ‘āciz ü za‘īf olan merd güḳli ḳuvvetli gürbüz ‘avrat elinde niḳe zebūn u giriftār ise ‘aḳl-i bī-ḳāre daḥi nefsi-zālim ü mekkār elinde ḳāḳ şöyle zebūn u maḡlūbdur. *Merd-i ‘āciz* terkibi tavşīfīdür izāfet tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür *zen-i gürbüz* daḥi böyledür. *Gürbüz*

¹⁷⁴³ ‘ālim ü dānā (K), (HP): ‘ālim (HM)

¹⁷⁴⁴ nazm eylemiş (K): nazm itmiş (HP), (HM)

¹⁷⁴⁵ “Sakinlerinin arasında zayı olmuş bir halde orada oturdum. Sanki zındığın evindeki Mushaf idim.”

kāf-i ‘acemīnūñ zammı ile bu maḥalde güclü ve kuvvetli ma‘nāsınadır zekī ve zeyrek ma‘nāsına ḥaml idenler kuşūr itmişdür. Beyt:

در خرمی بر سرایی ببند

که بانک زن از وی بر آید بلند

Bir evden ki pek pek ‘avrat āvāzı işidile ol ḥānenūñ sürūr ü şenlik ḳapusın bend ü sedd eyle ya‘nī min-ba‘d ol ḥānede rāḥat u ḥuzūr olmak yoḳdur.

ḤİKMET: قوت مکر و فسونست Kuvvet u ḳudret olmayınca yalnız re‘y ü tedbīr mekr ü efsānedür niçe kimseler¹⁷⁴⁶ bu ḥāle mübtelādur hemīşe pişe ve endīşesi aḥvāl-i memleket ve umūr-ı devlet tedbīridür velākin ḳudreti ve kuvveti olmaduḡından ḡayrı hergiz kimse anuñla müşāvere bile itmez hemān bī-ḳārenūñ kendüye māliḥulyā olup şeb u rüz evḳatı anuñla geḳer *و قوت بی رای جهل و جنون* ve kuvvet u ḳudret olup re‘y ü tedbīr olmamaḳ cehl ü cünündür zīrā yalnız kuvvet u ḳudretle maşlahat yitmezdür¹⁷⁴⁷ re‘y ü tedbīr lāzımdur niçe kuvvet u ḳudret şāḥibi olanlaruñ re‘y ü tedbīrleri (389*) olmamaḡla devletlerine zevāl gelmiş. Bu maḥalde *kuvvet*’den murād ‘aḳıldur diyen şāriḥ hergiz murāda vāşıl olmamış ve fıkra-i evvelīnūñ şerḥinde kuvvetsüz re‘y mekr ü füsündür didükden şoñra ya‘nī şāfī kuvvet ḥiç fā‘ideye yaramaz diyen ma‘kūs ta‘bīr itmiş (Redd-i Süđī). *Re‘y-i bī-kuvvet* ve *kuvvet-i bī-re‘y* terkīb-i tavşīfīlerdür izāfet tevehhüm iden ḡalaḫ itmişdür.

Beyt: *تمیز باید و تدبیر و عقل و آنکه ملک* Evvelā temyiz ü ‘aḳl u tedbīr lāzımdur andan şonra mülk ü devlet ya‘nī ‘aḳl ü fikr ü tedbīr olmayınca mülk ü devlet muntazam olmaz. *که ملک و دولت نادان سلاح جنگ خوداست* Zīrā ki ‘aḳl ü fikrsüz ve re‘y ü tedbīrsüz olan nādānuñ mülk ü devleti kendü ile ceng itmek iḳün ḡyā düşmen elinde silāḫdur ya‘nī düşmeni aña ḡalebe itmekte ḥiç zaḫmet çekmesün ve ālāt-i ḫarb ve silāḫ tedārük itmekle muḳayyed olmasun zīrā bu nādānuñ re‘y ü tedbīri olmaduḡı andan ḡinā virür hemān ki iḳdām ü hücum eyleye ḡalebe itmek muḳarrerdür. Ba‘z-ı nūsāḡda *şilāḫ-i ceng-i ḫudāst* vāḳi‘ olup ba‘z-ı şurrāḫ anı iḫtiyār idüp zīrā nādānuñ

¹⁷⁴⁶ kimseler (K), (HP): kimesneler (HM)

¹⁷⁴⁷ yetmezdür (K), (HP): yetmez (HM)

mülk ü devleti hudâyla ceng itmege silâhdur ya‘nî hudānuñ emr ü nehyine muhâlefet eylemege sebebdür deyü ta‘bîr itmişler bu ‘acebdür ki ba‘z-ı ezhân-ı kâşıra evvelki nüsha ki *silâh-i ceng-i hod*’dur maħalle mülâyim degüldür dimiş böyle iz‘ân ile *Gülistân* şerh itmek ne zaħmetdür.

HİKMET: *جوانمردی که بخورد و بدهد به از عابدی که روزه دارد و بنهد* Bir cüvânmerd ü saħî ki eline gireni hem kendü yiye ve hem fuķarāya infāk u taşadduķ eyleye yegdür şol ‘ābid ü zāhidden ki şā’im ola ve eline gireni şaķlaya ne kendü yiye bezl itmeye.

هر که ترک شهوت از بهر قبول خلق کرده است از شهوت حلال در شهوت حرام افتاده است Her kimse ki riyā kaşd¹⁷⁴⁸ idüp ħalkuñ kabūline¹⁷⁴⁹ vüşul için lezā’iz-i dünyeviyyeyi terk eyleye ol kimse ħelâl şehveti terk idüp ħarām şehvete düşmişdür ki riyādur (389^b) zîrā el-‘iyāzü-billāh riyā şirk-i ħafîdür ‘āķil¹⁷⁵⁰ olan mubāh tena‘‘umı riyā ve süm‘a için terk itmezdür. *Şehvet*’den murād lezzetdür. Beyt: *‘Ābid* *عابد که نه از بهر خدا گوشه نشیند* ki kûşe-nişin olduğı Allāh için ve rızā-yı ħaķķ için olmayup ħalka riyā şatmağıçün ola *بیچاره در آیینۀ تاریک چه بیند* Ol bî-çäre ķarañu āyîne ne görür. İstifhām-ı inkārîdür ya‘nî āyîne-i ķalbinde cilā vü şafā yoķdur jeng-i riyā sebebiyle nūr-i ħudādan maħrûm olup hiĉ nesne görmez ve fetĥ-i bāb olmaz yoķ yere tażyî‘-i evķāt ider dimekdür. *Āyîne-i tārîķ* şıfat ve mevşûfdur izāfet tevehhüm iden ğalať itmişdür.

HİKMET: *اندک اندک خیلی شود* Az az nesne cem‘ olup bir yere gelmek ile çok olur. *Haylî* bisyār ma‘nāsınadır Türķî daħi müsta‘meldür. *قطره قطره سیلی کردد* Nitekim meşelâ āb ķatre ķatre bir yere cem‘ olmağla bir firāvān seyl olur muħaşşal ‘āķil olana lāyık budur ki bir şey’üñ evveline¹⁷⁵¹ i‘tibār itmeyüp belki mertebe-i ūlāda¹⁷⁵² ķalîl ü yesîr¹⁷⁵³ görünmekle terk idüp bundan nesne ħaşıl olmaz dimemek gerekdür belki ‘avāķıb-ı umūra nāzır olup tedrîcle cem‘iyyet ü inzimāmıla şey’en feşey’en

¹⁷⁴⁸ kaşd (K), (HP): kaşdm (HM)

¹⁷⁴⁹ kabūline (K), (HP): ķapusına (HM)

¹⁷⁵⁰ ‘āķil (K), (HP): mü’min (HM)

¹⁷⁵¹ bir şey’üñ evveline (K), (HP): bir sehl olana

¹⁷⁵² mertebe-i ūlāda (K), (HP): rütbe-i ūlāda (HM)

¹⁷⁵³ yesîr (K), (HP): pest (HM)

ķuvvet hāşıl olacađın¹⁷⁵⁴ fikr itmek gerekdür. Hāzret-i şeyh vech-i meşrūh üzere ma‘ nā-yı maķşūdı tefsīr idüp buyurur ki:

یعنی آنان که دست قدرت ندارند سنگ خرده نکه دارند تا بوقت فرصت دمار از دماغ ظالم برآرند ya‘ nī meşelā şol kimseler¹⁷⁵⁵ ki düşmenden intikām almađa bi’l-fi‘l kudret ü tākātıları yoķdur ħurde taşları cem‘ idüp ħıfz iderler yāĥūd ħıfz etsünler tā fırsat vaķtinde zālīmūñ beynisini çıkarup intikām alurlar ħaķlaşurlar. *Seng-i ħurde* terkīb-i tavşifidür terkīb-i izāfī ve terkīb-i mezcī tevehhüm idenler ġalať itmişler. *Demār* bu maĥalde intikām ma‘ nāsınadır helāk ma‘ nāsına ħaml idenler ķuşūr itmişdür. *Dimāġ*’dan murād bu maĥalde başūñ beynisidür. Ba‘ z-ı nūsaĥda *ya‘nī* lafzı mezkūr degüldür. (390*) Şi‘r: *قطر علی قطر اذا اتفقت نهر*: و قاچان قاچره قاچره üzere cem‘ olsa nehr olur. Mısrā‘: *قطره قطره جمع كردد عاقبت دریا شود*: 1756 Cār u mecrūr fi‘le müte‘allikdür ittifaķ itmek bir yere cem‘ olmaķdan ‘ibāretdür. *نهر الی نهر اذا اجتمعت بحر* Nehir nehir ile cem‘ olıcak deryā olur. *İctimā*‘ inzımām ma‘ nāsını mutazammın olmađla *ilā* ile ta‘ diye itmişdür *ilā* ma‘a ma‘ nāsına olmaķ daĥi cā’izdür¹⁷⁵⁷. Beyt:

اندک اندک بهم شود بسیار Az az nesnelere¹⁷⁵⁸ bir yere cem‘ olmağla çoķ olur.

دانه دانه است غله در انبار Görmez misin ki anbarda olan ġalle dāne dānedür cümlesi¹⁷⁵⁹ bir yere cem‘ olmağla çoķ olmışdır meşel-i meşhürdür:

الحبة مع الحبة قبة والقطرة مع القطرة لجة¹⁷⁶⁰ *Dāne est* lafzını bu maķūle yerlerde hā ile ve elif ile yazmaķ lāzımdır *dānest* şeklinde yazup munfaşıl yazanları redd eyleyen kendü cehlin ızĥār eylemiş nā-ma‘ķül söylemiş maĥall-i iltibās olan mevāzı‘da izāĥ lāzımdır.

ĤİKMET: *عالم را نشاید که سفاهت از عامی بحلم در گذرانند* Ehl-i ‘ilme lāyık degüldür ki cāhilden şādır olan bī‘-edebāne kelimāta ve sefāhatden nāşī olan türrehāta ĥilmle

¹⁷⁵⁴ hāşıl olacağın (K), (HP): olacağın (HM)

¹⁷⁵⁵ kimseler (K), (HP): kimesnelere (HM)

¹⁷⁵⁶ Feyz-i Kāşānī: “Damla damla toplanan sonunda derya olur”

¹⁷⁵⁷ olmaķ daĥi cā’izdür (K), (HP): daĥi olmaķ cā’izdür (HM)

¹⁷⁵⁸ nesnelere (K), (HP): nesne (HM)

¹⁷⁵⁹ cümlesi (K), (HP): - (HM)

¹⁷⁶⁰ “Tane tane ile kıyye, damla damla ile derin sudur.”

taḥammül gösterüp şabr u sükût ihtiyār eyleye elbette cāhile ḥaddūñ ve miqdārın bildirmek lâzımdur *که هر دو طرف را زیان دارد* Zīrā şabr u taḥammül idüp ḥaqqından gelmemek ile iki cānibe bile zararlıdır. *هیبت این کم شود* Biri budur ki ehl-i ‘ilmūñ heybeti ve ḥürmeti eksük olur. *و جهل آن مستحکم* Biri daḥi budur ki ol nādān¹⁷⁶¹ maḡrūr olup cehli ve tuḡyānı daḥi ziyāde olmağa sebep olur. Beyt:

چو باسقله گویی بلطف و خوشی Erāzil ü edāniye ve cāhil ü nādāna ki luṭfla ve ḥōşluḡla söyleyesin. *فزون گرددش کبر و گردن کشی* Ucb u kibr ü ḡurūrı ve ser-keşliḡi ziyāde olmağa sebep olur kendünūñ rif‘at ü şānına ḥaml idüp gördü ki benden ḥavf idüp meskenet eyler deyü ḡalālete düşer.

ḤİKMET: *(390^b)* Ma‘şiyet ḥadd-i zātında her kimden şudūr iderse ḡabīḥ ü nā-ma‘ḡuldür ammā ehl-i ‘ilminden şudūr itmek ziyāde ḡabīḥdür. *که علم سلاح جنگ شیطانست* Zīrā¹⁷⁶² ‘ilm bir silāḥdur ki şeyṭānla ceng itmek için Cenāb-ı ḥaqqdan ehl-i ‘ilme virilmiştir.

و خداوند سلاح را چون باسیری برند شرمساری بیشتر بود Müsellāḥ kimse ki yarāḡı yasaḡı ile düşmene esīr ola silāḥın ḡullanup yarāḡı üzerinde olmaya muḥanneşlik ile giriftār iderler ziyāde fezāḥat ve ḥacālet olur. *بر محنت سلاح جنک چه سود* maḡūlesi olur el-‘iyāzū-billāḥ lā-cerem ‘ilm ü ‘aḡl muḡtezāsı budur ki hemīşe şeyṭāna muḡālefet idüp gice ve gündüz a‘dā-yı ‘adū olan nefisle cihād-i ekber eyleye bu ‘azīmetde olıcaḡ bi‘avnillāḥ nefis ü şeyṭāna maḡlūb olmazdur. Meşnevī:

عامی نادان پریشان روزگار

به ز دانشمند ناپر هیزگار

Cehl belāsıyla ṭarīḡ-i felāḥ ü şalāḥdan¹⁷⁶⁴ dūr u mehcūr olup aḡvāli perişān olan ‘amī vü ümmī bī-çāre ne ḥālse perhizkār olmayup fāsıḡ olan dānişmendden yegdür. *Nādān*, ‘amīnūñ şıfat-i kāşifesidür izāfet tevehhüm iden ḡalaṭ itmiştir. *Perişān-rūziḡār* müteferriḡü’l-aḡvāl terkibi gibidür şıfat ba‘de şıfatdur vaşf-ı terkibi diyen

¹⁷⁶¹ nādān (K), (HP): cāhil ü nādān (HM)

¹⁷⁶² Zīrā (K): Zīrā ki (HP), (HM)

¹⁷⁶³ “Alçaklar üzerinde harp silahının ne faydası olur.”

¹⁷⁶⁴ felāḥ ü şalāḥdan (K): şalāḥ ü felāḥdan (HP), (HM)

ğalaṭ itmişdür. *Nā-perhizgār, dānişmend* üñ şıfatıdır izāfet-i beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür. *افتاد* *کان بنابینایی ازراه افتاد* Zīrā ol cāhil ü ümmī derdmend a‘ mā olup elinde ‘ilm çerağı olmamağla¹⁷⁶⁵ gümrāh olmuşdur. Fi’l-cümle ‘özl beyān idüp ‘ilm ü ‘irfānum olsa böyle olmaz idüm dise olur egerçi cehl ‘özl olmaz. *فتدبّر*

افتاد *وین دو چشمش بود درچاه افتاد* Ammā bu dānişmendüñ iki gözi var iken ya‘ nī luṭf-i ḥaḳla ‘ilm ü ‘aḳla mālīk olmuşiken muḳtezāsıyla ‘āmil olmayup çāh-i ḍalālete düşdi.

ḤİKMET: *هرکه درزندگی نانش نخورد چون بمیرند نامش نبرند* Her kimsenüñ ki ḥāl-i ḥayātında ni‘ metin yemeyeler ve iḥsānın görmeyeler öldükden şoñra nāmın ḥayrile yād (391^a) ve rūḥın du‘ ā ile şād itmezler.

ḤİKMET: *یوسف صدیق علیه السلام در خشک سال مصر سیر نخوردی تا کرسنگان را فراموش نکند* Ḥazret-i Yūsuf-i şiddīḳ ‘aleyhi’s-selām Mışr ḳaḥṭ olduğu zemānda ac ve muḥṭāc olan müstemend anuñ ḥāllerin ferāmūş itmeyin deyü ṭoyunca yemek¹⁷⁶⁶ yemezdi fuḳarā renginde te‘ ayyūş ider idi. *حوشک سال* ḥuşk sāl ḳaḥṭ yılı dimekdür *مصر*’a muzāfdur.

داند *انگور زن پیوه داند* Üzüm lezzetini ṭul ‘avrat bilür ki niçe müddet geçer mīve yüzün görmez evḳātı ḥasretle geçer. *میوه نه خداوند میوه* Mīve şāḥibi bilmezdir zīrā gice gündüz bāğ içindedür. Meşnevī:

*آنکه در راحت و تنعم زیست
او چه داند که حال کرسنه چیست*

Rāḥat ü tena‘‘umda te‘ ayyūş idüp devlet ü ni‘ metle perverde olan kimse aç ve loḳmaya muḥṭāc olanuñ ḥālī nedür ne bilsün ḥāşılı aç olanuñ ḥālīni yine açlık çeken bilür ṭoḳ olan bilmezdir.

*حال در ماندگان کسی داند
که باحوال خود فرو ماند*

‘Āciz ü der-māndelerüñ ḥālīni şol kimse¹⁷⁶⁷ bilür ki kendü aḥvālīnde ‘āciz ü fūrū-mānde ola ve bīmār ḥālīni yine bīmār olan bilür. *ځټټټ* a:

¹⁷⁶⁵ olmamağla (K): olmayup (HP), (HM)

¹⁷⁶⁶ yemek (K), (HP): ṭa‘ ām (HM)

¹⁷⁶⁷ kimse (K), (HP): kimseler (HM)

ای که بر مرکب تازنده سواری هشدار

که خر خارکش مسکین در آب و کلست

Ey şol kimse ki çābūk ve qavī tavāra süvār olmışsın ‘aqluñı başuña cem’ eyle ki hār-keşüñ za‘îf ü nātüvān olan miskīn himārı balçığa ve batağa batup qalmışdur hüner budur ki ol müstemendi ol varıtan halāşa bir çāre idesin. Hār-keş, har’uñ vaşfi olmağ daği cā’izdür miskīn daği har’uñ vaşfidur izāfet tevehhüm iden gelağ itmişdür. Ba‘z-ı nüshağda miskīn yerine sūhte vāqi’ olmış ba‘z-ı şurrāh anı ihtiyār idüp ve sūhte’yi himār şāhibi olan hār-keş’uñ vaşfi tutup miskīn nüşhasın ihtiyār idüp har’uñ şıfat-ı şāniyesidür diyenleri vezinde ve i‘rābda haṭā eyledi deyü ta‘n itmiş hağ budur ki kendü haṭā itmişdür hergiz ne vezne halel gelür ve ne i‘rābda (391^b) haṭā olur. Hār-keş, har’uñ vaşfi olduğı tağdırece miskīn şıfat-ı şāniye olmağ muqarrerdür inkārı mükāberedür ve zarūret-i vezniçün miskīn’uñ yā’sı telaffuz olunmaz diyen daği gelağ itmişdür zīrā yā telaffuz olunmağdan hergiz vezne halel gelmez (Redd-i Sürürī). فتدبر فاقر olan qoñşuñuñ hānesinden āteş taleb itme ya‘nī penceresinden ve bacasından duḥān çıqduğın görüp gerçekten hānesinde āteş yanar ḥayāl itme. Zīrā ki anuñ penceresinden ve bacasından çıqan duḥān şeklinde nümāyān olan ol faqīrūñ ateşi fağrla yanan dilinüñ dütünüdür gerçekten zāhirde yanan āteş duḥāni degüldür. Hem-sāye-i dervīş şıfat ve mevşūfdur izāfet-i beyāniyye diyen gelağ itmişdür. Revzen pencere ve baca dimekdür ocağ murād olmağ lāzım degüldür¹⁷⁶⁸. كما توهم

HİKMET: Za‘îf-ü’l-hāl ve fağr u fağa ile müşevveşü’l-bāl olan dervīşe qaḥṭ u galā zemānında nicesin ve nedür hālūñ dime ve ḥātrın şorma. مگر بشرط آن که مرهمی بر ریشش بنهی Meger ol şartla şorasuñ ki anuñ yāresine merhem koyasın ve zarūret ü ihtiyācın def’e bir çāre idesin

و معلومی پیش او ببری ve şadaqātuñdan aña birkaç aqçe viresin ki derdine dermān ola.

Za‘îf-hāl¹⁷⁶⁹’aşğda şıfatuñ fā‘iline izāfeti qabilindendür vaşf-ı terkibi tevehhüm iden

¹⁷⁶⁸ murād olmağ lāzım degüldür (K), (HP): murād degüldür (HM)

¹⁷⁶⁹ za‘îf-hāl (K), (HP): za‘îf (HM)

ğalaṭ itmişdür. *Dervīṣ-i za‘īfū’l-hāl* şıfat ve mevşūfdur izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Tengī-i sāl* yıl ıarlıĝı dimekdür ıaḥṭdan kināyetdür ba‘z-ı nūsaḥda *der-tengī-i hūṣksāl* vākı‘ olmışdur ba‘z-ı şurrāḥ anuñ üzerine şerḥ idüp *hūṣksāl* aşlında izāfetle sāl-i hūşk idi şoñra terkīb-i mezcī olmışdur dimiş terkīb-i mezcī didüĝi ğalaṭdır. Bu maḳūle yerlerde *ma‘lūm*’dan murād bir miḳdār ḥarclıĝdır. *Ḳıṭ‘a: (392^a)* *بارى بکل درافتاده که بینى و خرى* Yüki ile bir ḥarı ki bataĝa batmış ĝöresin. *بدل برو شفقت کن ولى مرو بسرش* Göñülden aña merḥamet ü şefḳat¹⁷⁷⁰ eyle ammā ḥalāşa ḳādir degül iseñ ḥiç yanına varma. *چون افتاد ولى چو رفتى و پرسيديش که* Velikin eger üzerine varup neden böyle bataĝa düşdi deyü ḥimār şāḥibine şormaḳ cā’iz olursa *چو مردان بکیر دم خرش* Merdāne var anuñ ḥalāşına bel baĝlayup ve dāmen-dermeyān idüp eşeginüñ ḳuyruĝın ıutup bataḳdan ııkarmaĝa sa’y ü himmet eyle. *Porsīdeyeş* dāldan şoñra yā-yı ḥiṭābuñ fetḥi ile oĝınur ya-yı ḥiṭāb telaffuzda vezniçün sākıṭ olur diyenlerüñ sözi sākıṭdır¹⁷⁷¹. *Ĉūn* keyfe ma‘nāsınadır zamīr-i şin ḥimār şāḥibine rāci‘dür. *Hareş* zamīri daḥi böyledür maḳām ḳarīnesiyle ḥimar şāḥibi mezkūr ḥükminededür. Bu ma‘nādan ĝāfil olup zamīr-i şinlari zā’id ıutanlar zā’id söylemişlerdür.

ḤİKMET: *دو چیز محال عقلست و خلاف نقل* İki nesne muḥāl-i ‘aḳl ve ḥilāf-i naḳldür.

خوردن بیش از رزق مقسوم Biri rüz-i ezelde ḳısmet olan rızḳdan ziyāde yimek *و مردن پیش از وقت معلوم* Bir daḥi muḳadder olan vaḳṭ-i ma‘lūm ü mu‘ayyenden evvel ya‘nī ḳable’l-ecel ölmekdür. Evvelki *bāṣ* bā-i ‘arabī ile ziyāde ma‘nāsınadır ikincisi¹⁷⁷² bā-i ‘acemīyle muḳaddem ma‘nāsınadır. *Ḳıṭ‘a:*

قضا دگر نشود کر هزار ناله و آه
بشکر یا بشکایت برآید از دهنی

¹⁷⁷⁰ Göñülden aña merḥamet ü şefḳat (K), (HP): Göñül ile şefḳat ü merḥamet eyle (HM)

¹⁷⁷¹ *Porsīdeyeş* dāldan şoñra yā-yı ḥiṭābuñ fetḥi ile oĝınur ya-yı ḥiṭāb telaffuzda vezniçün sākıṭ olur diyenlerüñ sözi sākıṭdır (K), (HP): *Porsīdeyeş* dāldan şoñra yānuñ fetḥi ile oĝınur yā-yı ḥiṭāb telaffuzdadur vezniçün sākıṭ olur diyenlerüñ sözi sākıṭdır (HM)

¹⁷⁷² ikincisi (K), (HP): ikinci (HM)

Şükür veya şikâyet tarîhîyle bir ağızdan hezâr âh ü nâle çıkarsa da ya' nî bir kimse gerek şâkî ve gerek şâkir olsun¹⁷⁷³ hergiz hüküm-i kazâ vü kader müteğayyir ü mütebeddel olmazdur.

فرشته که وکیل است بر حزینه باد

چه غم خورد که بمیرد چراغ پیره زنی

Bâd hâzînesine müvekkel olan melek ki Mîkâ'îldür¹⁷⁷⁴ pîre-zenüñ çerağî söyünür deyü ne ğam çeker be-her taqđîr me'mûr olduğı hıdmeti edâ itmekde müsâhele itmez. Ba'z-ı nüsağda *bîve zenî* vâkı' olmışdur (392^b) tül ' avrat dimekdür.

HİKMET: *ای طالت روزی بنشین که بخوری* Ey t̄alib-i rızq olan kimse¹⁷⁷⁵ otur ki rızquñ ayağña gelür yersin ya' nî sa'y ü taleb ve irtikâb-i ta'b itmişken¹⁷⁷⁶ elbette rızq-ı maqsûm saña vâşıl olur. *وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا*¹⁷⁷⁷

وای مطلوب اجل مرو که جان نبیری Ey¹⁷⁷⁸ eceli gelmiş kimse¹⁷⁷⁹ hiçbir yere gitme ve ölümünden kaçma ki fâ'idesi yokdur can kırtarımazsın. *أَيَّنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ*¹⁷⁸⁰

Beyt:

جهد رزق ار کنی وگر نکنی

برساند خدای عز و جل

Rızq için cehd ü sa'y itmeseñ de¹⁷⁸¹ elbette Allâh te'âlâ saña nafağña işâl ider muqadder olan gelür yetişür¹⁷⁸².

ور روی دردهان شیر و پلنک

نخوردت مگر بروز اجل

¹⁷⁷³ olsun (K), (HP): ola (HM)

¹⁷⁷⁴ Mîkâ'îldür (K): Mîkâ'îldür 'aleyhi's-selâm (HP), (HM)

¹⁷⁷⁵ kimse (K), (HP): kimesne (HM)

¹⁷⁷⁶ itmişken (K): itmekde (HP), (HM)

¹⁷⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Hüd 11/6: "Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkı ancak Allâh'a aittir."

¹⁷⁷⁸ Ey (K), (HP): Vey (HM)

¹⁷⁷⁹ kimse (K), (HP): kimesne (HM)

¹⁷⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ 4/78: "Her nerede olsanız ölüm sizi bulur"

¹⁷⁸¹ itmeseñ de (K), (HP): itseñ de itmeseñ de (HM)

¹⁷⁸² saña nafağña işâl ider muqadder olan gelür yetişür (K), (HP): saña nafağa irsâl ider ve muqadder olan yetişür (HM)

Ve şîr ü pelengüñ ağızına düşerseñ de ecel gelmiş olmayınca seni helāk itmezler. Bu maḥalde bir şübhe-i münāḳız ĩrād itmişler zĭrā muḳaddemā müşt-zen ḥikāyesinde dimiş idi ki:

رزق اگرچند بی گمان برسد
شرط عقلست جستن از درها
ورچه کس بی اجل نخواهد مرد
تو مرو دردهان از درها¹⁷⁸³

Ba‘z-ı şurrāḥ tevciḥ itmek murād itmiş lākin kelāmından çoklık me‘āl-i fehm olunmaz cevāb-ı şaḥiḥ ve tevfiḳ-i şariḥ budur ki sâbıḳda mezkûr olan kelām zâhir-i ḥāle ve ‘ālem-i ‘aḳla nazār vārid olmuştur şart-ı ‘aḳlest ‘ibāreti bu ma‘nāyı mü‘eyyiddür bu maḥalde vārid olan kelām verā-i ‘aḳlda cevelān idüp semā-i ḥaḳiḳatde pervāz iden ehl-i taḥḳiḳ ve erbāb-ı tevekküle nazardur rivāyet olunur ki: Şaḳiḳ-i Belḥi ḥazretleri tevekkülde bir ḥāle vāşıl olmuştı ki Ḥātem-i Eşamm ile ittifaḳan bir ğazāda bile bulundılar şufûf-i müslim̄n arasında ğazā vü cihād¹⁷⁸⁴ niyeti ile tûrdılar iki taraftan top ve tüfenk ve oḳ yağmur gibi yağar idi ve her taraftan kılıçlar iner ve çıkardı ol ḥāletde¹⁷⁸⁵ Şaḳiḳ, Ḥāteme eyitdi: tenhā evüñde¹⁷⁸⁶ ḥātūnuñla oturmağıle bu ḥâlde olmanuñ yanuñda farkı var mıdır. Ḥātem eyitdi: elbette farkı vardır bunda kişiye iḥtiyārsuz¹⁷⁸⁷ vehm gelür. Şaḳiḳ eyitdi: imdi benüm yanumda (393^a) aşlā zerre kadar fark olmayup ikisi birdür benüm uyḥum geldi bir miḳdār yatupistirāḥat ideyin deyü ḳalḳanın yaşdınup yatup uyudu muḥaşşal ṭabāyi‘ ve meşārib muḥtelif olduğı gibi aḥvāl ü maḳāmāt daḥi mütefāvitdür.

لكل مقام مقال ولكل حال من الأحوال رجال¹⁷⁸⁸

ḤİKMET: بنانهاده دست نرسد Muḳadder ü maḳşūm olmayan müyesser olmaz ve her ne kadar sa‘y olunsa el irişmez. Beyt:

¹⁷⁸³Sa‘ di-i Şirāzi: “Kaderdeki rızık şüpheşiz vasıl olur ama kapılardan talep etmek aklın şartıdır ve kimse eceli gelmeden ölmese gerekdür lakin sen yine de ejderha ağızına gitme.”

¹⁷⁸⁴ ğazā vü cihād (K), (HP): ğazā (HM)

¹⁷⁸⁵ ḥāletde (K), (HP): maḥalde (HM)

¹⁷⁸⁶ tenhā evüñde (K), (HP): evüñde tenhā (HM)

¹⁷⁸⁷ iḥtiyārsuz (K), (HP): bi-iḥtiyār (HM)

¹⁷⁸⁸ “Her yere yakişan ayrı bir söz vardır ve her sözü söylemeye layık kişiler vardır.”

بشنو این نکته که خود را زغم آزاده کنی

خون خواری گر طلب روزه نهاده کنی¹⁷⁸⁹

شئیده که سکندر برفت تا ظلمات
بچند محنت و خورد آنکه خورد آب حیات

İşitmişsin ki Sikender āb-ı hayāt arzusuyla niçe dürlü miñnetle ve sa'y ü himmetle zulumāta dek gitdi ve āb-ı hayātı için içdi İskendere müyesser olmadı zīrā muḳadder degül idi ḫazret-i ḫızıra naşīb oldı. Be-çend miñnet 'ibāreti bireft lafzına ḳayddur ḡaflet olunmaya.

شئیده که سکندر برفت تا ظلمات

بچند محنت و خورد آنکه خورد آب حیات

İşitmişsin ki Sikender āb-ı hayāt arzusuyla niçe dürlü miñnetle ve sa'y ü himmetle zulumāta dek gitdi ve āb-ı hayātı için içdi İskendere müyesser olmadı zīrā muḳadder degül idi ḫazret-i ḫızıra naşīb oldı. Be-çend miñnet 'ibāreti bireft lafzına ḳayddur ḡaflet olunmaya.

HİKMET: *صیاد بی روزی درجله ماهی نکیرد* Naşibi olmayan şayyād Dicledē māhī şayd idemez. Sayyād-ı bī-rūzī terkīb-i tavşifidür izāfet-i tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür.

Dicle Bağdād nehridür. *ماهی بی اجل درخشک نمیرد* ve eceli gelmeyince balıḳ ḳurıda helāk olmaz. Ba'z-ı nüsaḫda *der-hüşkī* yā-yi maşdariyye ile vāḳi' olmuşdur ḳurılıḳda dimekdür. Māhī-i bī-eceḷ terkīb-i tavşifidür izāfet tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür.

Beyt: *مسکین حریص در همه عالم همی دود* Rızḳına ṫami' ve ḫariş olan miskīn hemişe taḫşil-i rızḳ için her cānibe yelüp yüpürür. *او درقفاى رزق و اجل درقفاى او* Ol miskīn-i ḫariş muttaşıl ṫaleb-i rızḳ¹⁷⁹⁰ itmek ardıncadur ve ḫaberi yoḳdur ki ecel anuñ ḳafāsındadır bir gün nāḡāh ecel boḡazın alup mevcūd olan rızḳın bile ḳoyup gider.

HİKMET: *(393^b) توانگر فاسق کلوخ زران دوست* Ğanī ve devletlü olup fāsıḳ olan ḡüyā altunla muṫallā külūḫdur. Tüvānger-i fāsıḳ ve külūḫ-ı zer-endūd terkīb-i tavşifilerdür izāfet tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür. Zer-endūd altun yaldızlı dimekdür 'avām lisānında ol maḳūlelerüñ ba'zısına ḳalaylı ḳoz ta'bir iderler. Külūḫ kāf-ı

'arabīnūñ¹⁷⁹¹ ve lāmuñ zammeleriyle ve ḫā-i mu'ceme ile kiremid ve kerpiç pāresi maḳūlesidür ki Türkide kesek ta'bir iderler *و درویش صالح شاهد خاک آلود* ve derviş ü

¹⁷⁸⁹ Hāfız-ı Şirāzī: "Bu nükteyi dinle ki kendini gamdan kurtar eğer kısmet olmayan rızḳı talep edersen kan içersin."

¹⁷⁹⁰ ṫaleb-i rızḳ (K), (HP): rızḳ ṫaleb (HM)

¹⁷⁹¹ kāf-ı 'arabīnūñ (K), (HP): 'arabīnūñ (HM)

faķir olup ŧaliħ olan ħaķle ālūde bir maħbūb gibidūr. *Dervīŧ-i ŧaliħ* ve *ŧaħed-i ħaķ-ālūd* ŧıfat ve mevŧūfdurlar izāfet teveħhūm iden ħalať itmiŧdūr. *Ĥaķ-ālūd* topraĭla bulaŧmıŧ dimekdūr. *این دلّی موسی علیه السلام است مرّقع* Bu dervīŧ ħazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selāmuñ muraķķa‘ delķine beñzer ki zāhiren bī-ķıymet görinūr ammā ħadd-i zātında dūnyā ve mā-fihāya¹⁷⁹² deĭer. *Delķ* ħırķa dimekdūr. *Murakķa*‘ yamalu dimekdūr ba‘z-ı nūsaħda *delķ* yerine *ħırķa* vāķi‘ olmuŧdur. *وآن ریش فرعونست مرصّع* ve ol muzahraf devletlū fi’l-meŧel fir‘avnuñ ŧol muraŧŧa‘ ŧaķalı gibidūr ki zāhiren envā‘-i cevāhir ile mūzeyyendūr ammā ħaķiķatde ħelā sūpūrĭesi olmaĭa bile yaramaz. *شّدت نیکن روی در فرج دارد* Miħnete mūbtelā olan ŧuleħānuñ ŧiddet ü felāketleri ferec ü selāmete mūteveccihdūr ya‘nī ħalāŧları ķarībdir.

¹⁷⁹³ *فَانَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* fehvāsınca ferec ba‘de’ŧ-ŧiddet muķarrer olup ol belā ve meŧaķķatden bi‘avnillāħ tez necāt bulurlar *سر در نشیب* ve bedbaħtlarıñ devletinūñ baŧı aŧaĭıdır ya‘nī baħt ü ħali‘leri terācu‘da olup devletlerinūñ zevāl ve fenāŧı ĭāyet seri‘dūr ol maķūle nūfūs-i zāyi‘anuñ niķesinūñ ħālleri bu minvāl üzre mūŧāhede olunmuŧdur. *Ferec* cīmle ferah ü sūrūr ma‘nāsınadır. *Niŧīb* iniŧ ma‘nāsınadır. *Қит‘a*:

*هر کرا جاہ و دولتست و بدان
خاطر خسته در نخواهد یافت*

Her kimsenūñ ki manŧıbı ve devleti olup ol sebebden maĭrūr ve bī-pervā olup ħaste-dil fuķarānuñ ŧikeste ħātırların (394^a) ŧormaya ve periŧān ħāllerine iltifāt ü teķayyūd ve pūrŧiŧ ü tefakķud itmeye ķādir olduķca luť u iħsānla ĭōñüllerin ele almaya ya‘nī edebde¹⁷⁹⁴ zu‘mınca ‘ulūvv-i ŧānı ana māni‘ olup tenezzül eylemeye. *Yāft* yāften ma‘nāsınadır.

*خبرش ده که هیچ دولت و جاہ
بسرای دیگر نخواهد یافت*

¹⁷⁹² “dūnyā ve bütūn dūnyanın iķerisindekiler”

¹⁷⁹³ Kur’ān-ı Kerīm, İnŧirāħ 94/5: “Elbette ĭüçlūkle beraber ŧūpħesiz bir kolaylık vardır.”

¹⁷⁹⁴ edebde (K): edebe (HP): edebince (HM)

Ol manşıb ve cāhla mağrūr ve feraḥ ü faḥūr olan cāhile ḥaber virüp di ki ol bir sarayda ya‘nī dār-ı āḥiretde sen bu devlet ü cāhı hergiz bulmasa gerekdür bu beyte böyle ma‘nā virmek daḥi cā‘ızdür ki cāh ü devleti olan kimse ol devletle ya‘nī devlet elde iken ve ḳudret var iken fuḳarāya ḥıdmet itmeye dimek ola. فتدبر

ḤİKMET: *حسود از نعمت حق تعالی بخیست* Ḥasūd Ḥaḳ te‘ālā ḥazretinüñ ni‘metinden ya‘nī bir ḳulına ni‘met virdügi sebebden kemāl-i ḥabāšetinden buḥl ü ḥased¹⁷⁹⁵ idüp anuñ zevāl-i ni‘metin ister خذله الله¹⁷⁹⁶ و مردم بیگناهر دشمن¹⁷⁹⁷ ve ol maḥsūd olan kimseye maḥzā luṭf-i ḥaḳḳa¹⁷⁹⁷ ve faẓl-i cevād muṭlaḳa müstağraḳ olduğıçün bī-vech ü bilā-sebeḳ buğz ü ‘adāvet eyler. قاتله الله¹⁷⁹⁸ *Merdüm-i bī-günāh* terkīb-i tavşifidür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Ḳıṭ‘a*:

مردگی خشک مغزرا دیدم

رفته در پوستین صاحب جاه

Bir ‘aḳılsuz kimseyi gördüm ki bir devletlüyi ğıybet ü mezemmet eyler. *Merdekī*’de kāf-ı taşğır taḥḳır içündür *yā* vaḥdet içündür. *Ḥušk-ı mağz*, *merdek*’ün şıfatıdır ba‘z-ı nüsahda *merdek ḥušk* *yā*’suz vāḳi‘ olmışdur bu taḳdīrce daḥi terkīb-i tavşifidür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Ḥušk-ı mağz* ya‘nī dimāğı ḳurı ve beynisi ṭoñmış dimekdür bī-‘aḳıdan kināyetdür murād ḥasūddur. *Ḥušk-ı mağz* vaşf-i terkībīdür diyen ğalaṭ itmişdür. *Pūstīn* lafzı bu maḳūle yerlerde ğıybet ü mezemmet ma‘nāsına olduğı muḳaddemā beyān olunmuşdur.

گفتم ای خواجه گر تو بدبختی

مردم نیکبخت را چه گناه

Ben ol kimseye didüm ki ey ḥ‘āce eger sen bed-baḥt iseñ ya‘nī irādet-i ilāhiyye senüñ nekbetüne ve ṭālī‘üñüñ nuḥūsetine ta‘alluḳ itmiş ise ol baḥt ü ṭālī‘i (394^b) sa‘ādetde olup luṭf-i ḥaḳḳa mazḥar olan devletlünün anda ne medḥali ve ne günāhı vardur ki bīḥūde ḳaḍḥ ü zem idersin māni‘ vü mu‘ṭī Allāh olduğın bilmez misin

¹⁷⁹⁵ buḥl ü ḥased (K), (HP): buḥl (HM)

¹⁷⁹⁶ “Allāh onu rezil rüsvay eylesin!”

¹⁷⁹⁷ luṭf-i ḥaḳḳa (K), (HP): luṭf-i Ḥudā

¹⁷⁹⁸ “Allāh ona lanet etsin!”

‘ilm-i ezēlīde sen böyle müflis ü nekbet ve ol ḥased itdügün kimse vāşıl-ı ni‘ met ü devlet olmaḵ muḵadder imiş ne çāre. *Merdüm-i nīk-baḥt* terkīb-i tavşīfīdür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. Kıı‘a: *الا تا نخواهی بلا بر خسود* Ğāfil olma zinhār¹⁷⁹⁹ bed-du‘ ā idüp ḥasūduñ belāsın isteme. *بخت برگشته خود در بلاست*. Zīrā ol baḥt ü ṭālī‘ i ber-geşte ve menḥūs kendü ḥod ‘ayn-ı belādur ḥasedden büyük renc ü belā mı olur ve ol derde giriftār olan ‘ālemdē ḥuzūr u rāḥatı mı bulur. *Baḥt-ı ber-geşte* aşılđa *ber-geşte baḥt* dur vaşf-ı terkībī diyen ğalaṭ itmişdür. *چه حاجت که باوی کنی دشمنی* Ne ḥācet ki sen aña düşmenlik idesin ya‘ nī ḥiç lāzım degüldür. *اورا چنان دشمنی در قفاست*. Zīrā ki anuñ ḳafāsında şunuñ gibi bir düşmeni vardur ki ḥaseddür her ḳanda olsa mufāraḳat itmez ve bir laḫza ḳoyup gitmez el-‘ıyāzü-billāh.

ḤİKMET¹⁸⁰⁰: *تلمیذ بی ارادت عاشق بی زریست* Şākird ü mürīd ḳısmı ki üstādına ve pīrine irādet-i lā’iḳası ve şuġl ü taḥşīlde ‘azīmet-i şādıḳası olmaya meşelā zügürd ü müflis ‘āşıḳ-ı bī-sim ü zer gibidür ki hergiz maḳşūda vāşıl olmazdur

و رونده بی معرفت مرغ بی پر ve ma‘rifet ü kemāli olmayup müsāferet ü seyāḫat iden kimse ḳanadsuz ḳuş gibidür hergiz pervāze ḳudret ü mecāl bulmazdur evḳatı miḫnetle geçer *بر عمل و درخت بی بر* ve ‘ameli olmayan ‘ālim yemişsüz ağac gibidür kimse andan müntefi‘ olmaz ve ḫalḳ içinde i‘tinā’ vü i‘tibār¹⁸⁰¹ bulmaz

و زاهد بی علم خانه بی در ve ‘ilmi olmayan zāhid şol ḫāneye beñzer ki ḳapısı olmaya¹⁸⁰² elbette ḫırsuz ve ḫarāmī şerrinden emīn olmazdur. Ḥafī olmaya ki *tilmīz-i bī-irādet* ve *‘āşıḳ-ı bī-zer* ve bunlara beñzer bu maḫalde vārid olan terkībler¹⁸⁰³ cümlesi şıfat ve mevşūfdur izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür.

ḤİKMET: (395^a) *مراد از نزول قران تحصیل سیرت خوبست نه ترتیل سوره مکتوب* Ḥikmet-i ilāhiyye muḳtezāsınca ‘ibādullāha Ḳur’ān-ı ‘azīm nāzil olmaḳdan maḳşūd-i ilāhī

¹⁷⁹⁹ zinhār (K), (HP): ḳata (HM)

¹⁸⁰⁰ Ḥikmet (K), (HP): Kıı‘a (HM)

¹⁸⁰¹ i‘tinā’ ü i‘tibār (K): raġbet ü i‘tibār (HP): i‘tibār (HM)

¹⁸⁰² şol ḫāneye beñzer ki ḳapısı olmaya (K): şol ḫāneye beñzer ki ḳapısı olmaya bir ḫānenüñ ki ḳapısı olmaya (HP), (HM)

¹⁸⁰³ terkībler (K), (HP): terkībler gibi (HM)

ḥulḳ-i ḥasen¹⁸⁰⁴ ve sîret-i ḥüb taḥşîl itmekdür yoḥsa mücerred mektûb olan sûreyi tecvîdle oḳuyup muḳtezâsıyla ‘amel itmek degüldür. *Sîret-i ḥüb* ve *sûre-i mektûb* şıfat ve mevşûfdur izâfet tevehhüm idenler ğalaṭ itmişdür. *عامی متعبد پیاده رفته است*

Ümmî olup ehl-i ‘ibâdet olan kimse egerçi piyâde-i sâlikdür şehvâr-i ‘ilm ü ‘irfân degüldür ammâ çünki şıdḳla ṭâ‘at ü ‘ibâdete bil bağlamışdır luṭf-i ḥaḳ ile ‘âkıbet menzil ü maḳşûda vâşıl olur dimekdür *و عالم متهاون سوار خفته* ve ‘âlim ki ‘amel cānibinde taḳşîr ü tehāvün ve tekāsül üzre olsa şol bir atlu gibidür ki at üzerinde uyumuş ḳalmış ola menzil sürmekle muḳayyed olmaya ekşer ihtimâl ser-menzil-i murâda vuşul bulmayup¹⁸⁰⁵ yolda ḳala. *Müteḥâvin* kâhil dimekdür. *‘Āmî-i müte‘abbid* ve *piyâde-i refte* ve *‘âlim-i müteḥâvin* ve *süvâr-ı ḥofte* cümlesi terkîb-i tavşîfîlerdür izâfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür.

عاصی که دست بردارد به از عابدی که کبر در سر Bir ‘âşî ve günahkâr ki cürm ü taḳşîrine i‘tirâf idüp Cenâb-ı Bârîye niyâz elin ḳaldurup tazarru‘ ve zârî eyleye yegdür şol ‘âbid ü zâhidden ki ṭâ‘at ü ‘ibâdetine maġrûr u mu‘temid olup ‘ucb u kibre mübtelâ ola. Beyt:

Cürmine i‘tirâf iden miskîn

Yegdür andan ki ola ṭâ‘at-bîn

Beyt:

سرهنگ لطیف خوی دلدار

بهتر ز فقیه مردم آزار

Kerîmü’l-ḥulḳ olup ḥalḳuñ ḥuşûşan fuḳarâ ve dervişānuñ gönüllerin ele alıcı olan serheng yegdür şol ‘âlim ü faḳîhden ki merdüm-azâr ve bed-aḥlâḳ ola. *Serheng* yaya başı ve çavuş maḳûlesine dirlər *latîf-ḥūy* ve *dil-dâr* ikisi bile *serheng*’uñ şıfatıdır izâfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *Latîf-ḥūy* kerîmü’l-ḥulḳ terkîbi gibidür vaşf-ı

¹⁸⁰⁴ ḥulḳ-i ḥasen (K), (HP): ḥulḳ-i ḥasen ü ḥüsñ (HM)

¹⁸⁰⁵ vuşul bulmayup (K), (HP): vâşıl olmayup (HM)

terkibi diyenler (395^b) ğalaṭ itmişdür. *Merdüm-azār, faḳīh*'üñ vaşfidur izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür¹⁸⁰⁶.

HİKMET: *ماند بچه ماند یکی را گفتند عالم بی عمل دانی که بچه ماند* Ehl-i 'irfāndan birine şordılar ki 'ālim-i bī-'amel neye benzer bilür misin. *عسل گفت بزنبور بی عسل* Ol 'ārif eyitdi ki: şol zembūra beñzer ki 'aseli olmaya. Beyt: *زنبور درشت بی مروت را گو* Dürüşṭ ü müzī olup şoḳıcı olan bī-mürüvvet¹⁸⁰⁷ zembüre di. *چو عسل نمی دهی نیش من* Çünkü 'asel virmezsin bārī şoḳup āzār ü cefā eyleme. Bu maḥalde *zembūr*'dan murād eşek arusu didükleridür bal arusu degöldür. *Dürüşṭ* ve *bī-mürüvvet* lafızları *zembūr*'üñ vaşflarıdır izāfet-i lāmiyye¹⁸⁰⁸ tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. Hūlāşa-i kelām bir 'ālim ki 'amel-i şālīḫi olduğundan ğayri mürtekib-i me'āşī daḫi ola heman şol bī-'asel olup müzī olan zembūr gibidür.

HİKMET: *مرد بی مروت زن است* Mürüvveti olmayan merd hemān zen gibidür aña er dimek cā'iz degöldür mürüvvet olmayanda recüliyyet olmaz elbette nā-merd olur *زاهد با طمع رهن* ve ṭama'kār olan zāhid ü şūfī ve şeyḫ ḳuṭṭā'-ı ṭarīḳ gibidür ki zerḳ ü riyāyla ḫalkuñ malın almaḳdan özge pişesi ve endişesi yoḳdur. *Merd-i bī-mürüvvet* ve *zāhid-i bī-ṭama'* terkib-i tavşifilerdür izāfet tevehhüm idenler¹⁸⁰⁹ ğalaṭ itmişdür.

Beyt:

ای بناموس کرده جامه سفید

بهر پندار خلق نام سیاه

Ey şol merd-i mürā'i ki cāhilāne ğayret ü nāmūsla ve 'āmiyāne¹⁸¹⁰ 'ırz u vaḳār ile ḫalk baña ḫüsn-i zan etsün deyü cāmeñi beyāz idüp zāhirüñ düzmişsin ve nāme-i a' mālını siyāh idüp gönlüñ ḳararmış ve bātınuñ ḫarāb eylemişsin. Beyt:

Be zāhid kendüñi muḫkem neye çekmiş çevirmişsin

Mürā'iler libāsıyla 'acāyib şeḳle girmişsin

¹⁸⁰⁶ *Laṭīf-ḫūy* kerīmü'l-ḫulḳ terkibi gibidür vaşf-ı terkibi diyenler ğalaṭ itmişdür. *Merdüm-azār, faḳīh*'üñ vaşfidur izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁰⁷ bī-mürüvvet (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁰⁸ izāfet-i lāmiyye (K), (HP): izāfet (HM)

¹⁸⁰⁹ idenler (K), (HP): iden (HM)

¹⁸¹⁰ 'āmiyāne (K), (HP): - (HM)

دست کوتاه باید از دنی Dünyādan dest-i tama‘ kūtāh gerekdür muḥaṣṣal şūfīlik dünyādan el çekmekdür¹⁸¹¹ چه کوتاه گيؤدؤگؤن şūfiyāne (396^a) cāmenüñ yeñi gerek uzun gerek kıṣa olmış añā ne i‘ tibār.

HİKMET: دو کس را حسرت از دل بدر نرود İki kimsenüñ gönlünden teḥassür gitmez
پای تغابن از گل بر نیاید ve pāy-i teḡābūni bataḡdan çıkmazdur ya‘ nī cehāletle aldanup çekdügi zararūñ nedāmeti müddetü’l-‘ ömr zā’ıl olmaz¹⁸¹². Biri şol Biri şol
bāzargān ki gemisi pārelenüp sermāyesi gitmiş ola. وارثی با قلندران نشسته Biri daḡi şol
vārişdür ki vāfir māl ü menāle vāşıl olup ḡallāş ve ḡalenderler ile iḡtilāṡ ü mu‘ āşeret
idüp ol mālī telef eyleye. Ḥafī olmaya ki bu kelāmda leff ü neşr-i müretteb mu‘ teber
olup teḥassür tācire ve teḡābūn vārişe maşrūf olmaḡ münāsibdür. فتدبر Teḡābun
aldanmaḡdur. Қıt‘ a:

پیش درویشان بود خونت مباح

گر نباشد در میان مالت سبیل

Dervīş şeklinde olan ḡalenderān ḡallāş ü evbāşlara şöyle ki māl ü menālūñi mebzūl ü der-meyān itmeyesin yanlarında ve mezheblerinde senüñ ḡanuñ ḡelāl ve ḡatlūñ mubāḡ olur. Dervīşān’dan murād maḡām ḡarānesiyle tā’ife-i ḡalenderān ve ḡallāşāndur bu sebebden ba‘z-ı şurrāḡ zāhiren dervīş olanlar deyü ta‘bīr itmiş işābet itmiş¹⁸¹³. Ba‘z-ı şurrāḡ bu ma‘nādan ḡāfil olup ve siyāḡ ü sibāḡa nazār itmeyüp zāhiren deyü taḡyīd idenleri redd idüp dimiş ki dervīşān’uñ ma‘nāsı zāhirdür zāhir ḡaydı zā’iddür ya‘nī dervīşlere maluñi bezl itmezseñ yanlarında ḡanuñ ve ḡatlūñ ḡelāl ü mubāḡ olur zīrā dervīşler ile iḡtilāṡ iden anlaruñ rengine girmek gerekdür anlar ise māmeleklerin der-meyān iderler bu günüm yarına ḡalsun dimezler. انتهى كلامه
Gerçekden dervīş olanlar ḡāşā ki bezl-i māl itmeyenüñ ḡatlini ḡelāl i‘tikād ideler maḡşūd zāhiren dervīş şūretinde olan erāzil ü evbāş idügi ḡatı zāhirdür inkārı mükāberedür. يا مرو بايار ازرق پيرهن Ya ezraḡ-pīreḡenler ile yār olma ve anlara baş ḡoşup iḡtilāṡ eyleme. Ezraḡ-pīreḡen (396^b) gök göñleklü dimekdür vaşf-ı terkībī

¹⁸¹¹ çekmekdür (K), (HP): çekmek gerekdür (HM)

¹⁸¹² olmaz (K), (HP): olmazdur (HM)

¹⁸¹³ deyü ta‘bīr itmiş işābet itmiş (K), (HP): deyüp işābet itmişdür (HM)

diyen ğalaṭ itmişdür. *Yār-ı ezrak-pîrehen* şıfat ve mevşūfdur izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. *يا بکش برخانمان انکشت نیل* Yāhūd naşîḥat ṭutmayup ol ṭā'ife ile mu'āşeret iderseñ ḥānümānuñ üzerine engüşṭ-i nîl çek ya' nî cümle māmerek ve māl ü menālden çıkmağı muḳarrer bil 'avām dilinde¹⁸¹⁴ bu maḳūle yerlerde tehekküm ṭarîḳi ile evüne muştucu gönder dirler. *Nîl* çivit dimekdür ḥadd-ı zātında ol ḳavm-i şūmla mu'āşeret ü iḥtilāṭ eyleyen māl-i ḳārūna daḫi mālîk olursa zemān-i sehl ve evān-i ḳalîlū'l-mehalde nekbeti ve zügürd ü müflis olduğı bi'd-defe'āt tecrübe ve müşāhede olunmuşdur. İlerü zemānda 'ādet bu imiş ki bir kimsenüñ bir muşîbeti vāḳi' olsa meşelā bir mu'azzez kimsesi vefāt eylese yas ü māteme 'alāmet olmağıçün ḳapusınuñ üzerine çivit sürerler herkes bilür ki beytü'l-ḥazen ve mātēm-ḥānedür. *Engüşṭ*'i kendü ma'nāsından çıkarup çivit dānesine ḥaml itmege ḥācet yoḳdur. *كما توهم*¹⁸¹⁵ *Ezrak* ile *nîl* cem'inde olan münāsebet ve leṭāfet beyāndan ḡanîdür¹⁸¹⁶. Bu mışrā'uñ şerḫinde ba'z-ı kimseler dimişler ki ya gök gönleklü muşāḫib ile yürüme ya' nî iḥtilāṭ eyleme ve eger iderseñ sen de esbāb ü eşḳālünü çivit rengine çek ya' nî anuñ ile hem-reng ol murād budur ki her ṭā'ife ile iḥtilāṭ idersen anlaruñ¹⁸¹⁷ rengine girmeyince şafā bulmazsın. *انتهى كلامه فعليك بالأختيار ثم الأختيار*¹⁸¹⁸

يا بنا كن خاتمة در خورد بیل Ya filbānlar ile dostlık ve āşinālık itme

ya eger ol ṭā'ife ile iḥtilāṭ u mu'āşeret iderseñ fil gelmege ḳābil bir ḥāne bünyād eyle ki filbānlar geldüklerinde¹⁸¹⁹ fillerüñ meskeni ol ḥāne ola anda yatup¹⁸²⁰ ḳalḳa ve cemî' -i levāzımın görmege senüñ üzerüne lâzım ola fîl ve fîlbānān ki miḥmānuñ ola nice olacağı ve ne deñlü maşraf gidecegi ma'lūmdur ḳışşadan ḥişşe budur ki ḳalenderān-ı nekbetyānla iḥtilāṭ iḥtiyār eyleyen daḫi elbette anlaruñ hevāsına tābi' olup mizāclarına muvāfiḳ her ne (397^a) lâzım olursa isrāf ü itlāf irtikāb idüp az

¹⁸¹⁴ Dilinde (K): lisānında (HP), (HM)

¹⁸¹⁵ *Engüşṭ*'i kendü ma'nāsından çıkarup çivit dānesine ḥaml itmege ḥācet yoḳdur. *كما توهم* (K), (HP): - (HM)

¹⁸¹⁶ münāsebet ve leṭāfet beyāndan ḡanîdür (K), (HP): münāsebet beyāndan müstaḡnîdür (HM)

¹⁸¹⁷ anlaruñ (K), (HP): anuñ (HM)

¹⁸¹⁸ “Kelamın sonu, sen düşündükten sonra karar ver.”

¹⁸¹⁹ geldüklerinde (K), (HP): geldükde (HM)

¹⁸²⁰ anda yatup (K), (HP): yatup anda (HM)

zemānda ol daḥi zügürd¹⁸²¹ ve nekbetī olmaḥ muḥarrerdür. *Der-ḥord* dālla ve dālsuz lāyık ma‘ nāsınadır.

ḤİKMET: *خلعت سلطان اگرچه عزیزست جامه خلقان خود بعزتتر* Pādişāh tarafından olan ḥil‘at-i teşrīf egerçi ḥalḳ içinde ‘azīz ü şerīfdür ve devletlülere naşīb olur ammā ḥūşmend ü ‘ārīf olana kendü köhne cāmesi vücūh-i keşīre ile andan ziyāde mu‘teber ü ‘izzetlüdür vechi beyāna muḥtāc degüldür zīrā minnet yoḫdur diyenler ancaḫ bir vechin bilürler¹⁸²² imiş. *Hulkān* ḥā-i mu‘ceme ve ḳāfla ‘oşmān vezninde *ḥalak*’uñ cem‘idür ki feleḫ vezni üzre köhne ve eski ma‘ nāsınadır.

سرکه از دست رنج خویش و تیره Aşḫāb-ı devletüñ ni‘metleri egerçi lezīzdür ammā kişinüñ kendü enbānında olan nān-ı pāre ve kesīrāt her ne ise andan daḥi lezzetlüdür. *Enbān* cerābdur ki Türkīde ḫaḡarcıḫ ta‘bīr iderler. *Hurde-i enbān* ḫaḡarcıḫ içinde pāre pāre maḫūlesi zād ü zevādesidür. Beyt:

سرکه از دست رنج خویش و تیره
بهتر از نان ده خدا و بره

Kişinüñ kendü eli emegi ve kesbi ile ḥāşıl olan sirke ve tere köy ketḫudāsınuñ etmeginden ve ḳuzısından bihterdür. *Sirke* meşhūrdur ki Türkī ve fārisī lisānında müştarekdür. *Destrenc* tānuñ sükūnyıladur aşlda renc-i destdür taḫdīm-i muzāfun ileyh¹⁸²³ ile taḡyīr olunup böyle olmuşdur terkīb-i mezcī diyen ḡalaḫ itmişdür. *Tere* tā-i fevḳiyye ile ma‘rūf¹⁸²⁴ sebzedür muḫlaḳā ḫaḫravāt ve bükūl ḳısmına daḥi itlāk olunup bu maḫalde daḥi ol ma‘nā-yı ‘amm murād olmaḫ cā’izdür. *Dih-ḫudā* aşlda ḫudā-yı dihdür, ḫudāvend-i dih dimekdür bu daḥi taḫdīm ü te’ḫīr ile taḡyīr olunmuşdur buña daḥi terkīb-i mezcī diyen ḡalaḫ itmişdür. *Bere* bā-i muvahḫadenüñ fetḫi ile ve rānuñ ḫıffeti ile ḳuzı dimekdür.

ḤİKMET:

خلاف رأی صوابست و نقض عهد اولی الباب دارو بگمان خوردن و رای نادیده بی کاروان رفتن

¹⁸²¹ zügürd (K), (HP): zügürd ü müflis (HM)

¹⁸²² bilürler (K), (HP): bilür (HM)

¹⁸²³ taḫdīm-i muzāfun ileyh (K), (HP): taḫdīmü’l- muzāfun ileyh (HM)

¹⁸²⁴ ma‘rūf (K), (HP): meşhūr (HM)

(397^b) İki nesne re`y-yı şavābuñ hilāfidur ve `uqālānuñ vaşiyetini bozmağdur biri budur ki dārū kısmını ya`nī meşelā ba`z-ı ma`ācīn¹⁸²⁵ ü eşribe vü edviye maqūlesin nice idügin ve nef` ü zararın temām¹⁸²⁶ ma`lūm itmedin şübhe ile tenāvül itmekdür `ākil olan irtikāb itmezdir cā`izdür ki mühlikātdan ola. *Gümān* kāf-i `acemīnūñ zammı ile zann ü şübhe ve `adem-i yaqīn ma`nāsınadır ikincisi budur ki¹⁸²⁷ görmedügi ve bilmedügi yola kārbaşuz gitmekdür bu dağı tavr-i `ağldan hāricdür cā`izdür ki ĥaṭarnāk olup zarar ü helāke mü`eddī ola. *Rāh-i savāb* terkīb-i tavşifidür¹⁸²⁸ izāfet tevehhüm iden ġalaṭ itmişdür.

از امام مرشد محمد غزالی رحمة الله تعالى پرسیدند که بدین منزله در علوم چه گونه رسیدی İmām-ı hümām ve mürşid-i kāmil ve ĥucetü'l-islām Muḥammed-i Ġazālī ḥāzretlerinden şordılar ki bu mertebe `ulūma nice vāşıl olduñ.

كفت بدانچه هرچه ندانستم از پرسیدن آن ننگ نداشتم Cevāb virdi ki cemī`-i zemānda her bilmedügüm nesneyi ehlinden şormağdan `ār itmedüm bu sebebden Ḥaḫ te`ālā baña fetḥ-i bāb idüp bu denlü `ulūma vāşıl oldum. *İmām-ı mürşid* şıfat ve mevşūfdur izāfet tevehhüm iden ġalaṭ itmişdür. Kıṭ`a:

امید عافیت آنکه بود موافق عقل

که نبض را بطبیعت شناس بنمایی

Şiḥḥat ü `āfiyet ümīdi ol zemānda `ağla muvāfiğ olur ki nabzuñı tabī`at-i aḥvālin bilen bir üstād-ı kāmil ve ṭabīb-i ḥāzıqa gösteresin ki temām-ı teşḥiş-i marāz idüp mizāca muvāfiğ `ilāc idüp bi`avnillāh şiḥḥat ü `āfiyet recāsında olasın.

بپرس هرچه ندانی که نل پرسیدن

دلیل راه تو باشد بعز دانایی

Her bilmedüğüñi ehlinden su`āl eyle zīrā ki zūll-i su`āl ḥicābı ki evvelinde nev`an māni`-i mürāca`atdur şol ki ol ḥicābı bertaraf idüp ehl-i kemāl olanlardan istifāde maqāmında olasın `ār itmeyesin ol zūll-i su`āl senüñ `ālim ü dānālığ `izzet ü şerefine

¹⁸²⁵ ma`ācīn (K), (HP): mu`āşır (HM)

¹⁸²⁶ temām (K), (HP): tā (HM)

¹⁸²⁷ ikincisi budur ki (K), (HP): ikincisi (HM)

¹⁸²⁸ terkīb-i tavşifidür *rāh-i nā-dīde* dağı böyledür bunlara (HP), (HM): terkīb-i tavşifidür (K)

vuşülüne delîl-i rāh olup devlet ü rif' atına sebep olmak muqarrerdür. Muhaşşal ol hiçâbda qalup gayret-i cāhiliyye perdesin ref' itmeyen kām almayup (398^a) cāhil qalur istifâdeden 'ār itmeyüp üstädlara¹⁸²⁹ ve pîrân-ı tarîkate müraca'at eyleyen hüşmend 'ilm ü fazîletinden behremend olup meydânı alır bu kıt'ada kışşadan hişşe beyt-i şānidedür beyt-i evvelde tevehhüm iden 'aceb şahışdur.

ĤİKMET: هر آنچه دانی که هرآینه معلوم تو خواهد شد بپرسیدن آن تعجل مکن Her nesne ki elbette birkaç günden sonra hiç kimseye¹⁸³⁰ şormadın ma' lūmuñ olacağın muhaqqak bilesin anı şormaqda isti' cāl itme. *که حکمت را زیان دارد* Zîrā ki ol huşuşda isti' cāl ĥikmete muĥālifdür zîrā isti' lām-i ma' lūm ĥikmete muĥālif olduğı gibi bu dağı aña qarîb bir ĥaletdür 'ākîl ü dānāya münāsib görölmezdür. Ba'z-ı şurrāĥ bu kelām bedīhiyyātdadır zîrā nazariyyātda su'āl zarūrîdür dimiş böyle diyen kimse nice kıabil-i ĥatā olur bu fehm ü iz' ānla *Gūlistān* şerĥine iqdām itmek temām cehline delîl-i zāhirdür (Redd-i Südî). Kıt' a:

چو لقمان دید اندر دست داود

همی آهن بمعجز موم کردد

Loqmān Ĥazret-i Dāvuduñ 'aleyhi's-selām¹⁸³¹ elinde mu'cize ile demür bal mumı gibi mülāyim olduğın gördükde

نپرسیدش چه می سازی که دانست

که بی پرسیدنش معلوم کردد

bunuñla ne düzersin ve ne peydā idersin ve bundan maqşūduñ nedür deyü ĥazret-i Dāvūda şormadı zîrā ki ba' dehu¹⁸³² az zemānda sormadın kendünüñ ma' lūmı olacağın bilür idi zîrā her kārūñ gāyeti ve her şuğlüñ nihāyeti olsa gerekdür ol zemānda ne idüğü ma' lūm ü zāhir olur¹⁸³³. Bu kışşanuñ aşlı *Tefsîr-i Qādi*'da ve

¹⁸²⁹ üstädlara (K), (HP): üstäd (HM)

¹⁸³⁰ hiç kimseye (K), (HP): - (HM)

¹⁸³¹ Loqmān Ĥazret-i Dāvuduñ 'aleyhi's-selām (K), (HP): Loqmān Ĥazret-i Dāvud 'aleyhi's-selāmuñ (HM)

¹⁸³² ba' dehu (K), (HP): - (HM)

¹⁸³³ ma' lūm ü zāhir olur (K), (HP): ma' lūm ü zāhirdür (HM)

ğayrıda ¹⁸³⁴ وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ تefsirinde bu vechle mezkûrdur ki Loqmân hazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selâma bir müddet mülâzemet itdi hazret-i Dāvūduñ elinde demür bal mumı gibi mülâyim olup¹⁸³⁵ muttaşıl zırh düzer idi Loqmân henüz ol maķûle nesne görmiş degül idi ve ol hazretten fi‘l-i ‘abeş ve kâr -i lağv¹⁸³⁶ şudür itmeyüp elbette bir vechi olduĝın muhaķķaķ¹⁸³⁷ bilür idi ma‘a-zâlik su’âl itmege hikmet mâni‘ olup be-her taķdîr şoñra ne idüĝi (398^b) zâhir olur deyü şabr eyledi ba‘dehū hazret-i Dāvūd zırhı temâm idüp arķasına giyüp ne zîbâ harb libâsı olursın didi andan Loqmânūñ ma‘lūmı oldı hafî degüldür elbette maşlahat iķtizâ idüp şormaķ lâzım olan mevâdd müsteşnâdur baħişden hâricdür anı beyâna hâcet yokdur. *Hemî* lafzı *gerded* lafzına kayddur *hemî gereded* taķdîrindedür. *Mu‘ciz* aşlında mu‘cizedür zarûret-i vezniçün *tâ* hâzıf olunmuşdur.

HİKMET: *از لوازم صحبت یکی آنست که خانه بپردازی یا باخانه خدای درسازی* Levâzım-i şoşbetden biri budur ki başķa evde peydâ idesin ya‘nî kimse ile hem-ħâne ve hem-ħuce olmayasın yâħūd elbette bir kimsenüñ evinde bile olursañ elbette şâhib-i ħâne ile muvâfaķat üzre olasın bu kelâma bir vechle daħi ma‘nâ virilür ki sâkin olduĝuñ ħâne ĝayruñ ise hemân taħliye ve teslîm idesin ki evümden çık diyen ile nizâ‘ yañlışdur yâħūd şâhib-i ħâne ile mudârât ve ħüsn-i mu‘âmele idersin bir vechle ki saña evümden çık dimeye. Evvelki ma‘nâda *biperdâzi* peydâ itmek ma‘nâsınadır ikinci ma‘nâ da taħliye ma‘nâsına lafz-ı mezbûr iki ma‘nâya daħi müsta‘meldür bu maķamda ma‘nâ-yi evveli ihtiyâr idüp ikinci vechi redd eyleyen nâdân ķuşūr-ı iz‘ânın ‘ayân itmiş şurrâħdan birini *yâ bâ-ħâneħudây* ‘ibâretinüñ evvelinde ħarf-i terdîd yerine müşennât-i fevķıyye ile ħarf-i ta‘lîl yazdı deyü müttehim itmişler ammâ hergiz mesâķ-ı kelâmından münfehîm degüldür meĝer kendü ħaţtı ile olan aşıl nüşhasında öyle bulundı dirler ol daħi sehv-i ķaleme maħmûl olmaķ câ’izdür bu maķûle mevâzi‘da bî-tevaķķuf redd ü ta‘n itmege ħariş olan nüfus-i zâyi‘a kelâm-ı

¹⁸³⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman 31/12: ““Andolsun, biz Lokman’a hikmet verdik...”

¹⁸³⁵ mülâyim olup (K), (HP): olup (HM)

¹⁸³⁶ fi‘l-i ‘abeş ve kâr -i lağv(K), (HP): fi‘l-i lağv ve kâr -i ‘abeş (HM)

¹⁸³⁷ muhaķķaķ (K), (HP): - (HM)

‘âkıllı lağvden sıyānet idüp şalāḥa ḥaml itmek fazīletinden maḥrūmlardur bu sebebden kendülerüñ yazdukları şerḥleri daḥi şüretlerine beñzer çaḳ başdan mezbūr didükleri gibi müşennāt-i fevḳiyye ile ḥarf-i ta‘ līl ile olduḡı taḳdīrce kişinüñ kendü ehl-i beyti ile olan ḥāline maḥmūl olup ḥāneñi ve anda mevcūd olanı şāḥib-i ḥāneye bezl ü iṣār (399^a) idüp her mertebede murādına müsā‘ade göster tā ki anuñla şafāyla ülfet ü imtizāc idesin dimek ola. Ev cemā‘atine *şāḥib-i ḥāne* ıtlāḳı şāyi‘dür. *Hānehudāy* terkīb-i mezcīdūr diyen terzīḳ söylemişdür¹⁸³⁸. Kıt‘a:

حکایت برمراج مستمع گوی Bir söz söylemelü ve bir ḥikāyet itmelü olduḡunda müstemi‘ ü muḥāṭab olan kimsenüñ mizācına muvāfiḳ söyle. *اگر دانی دارد باتو میلی* Eger müstemi‘ üñ saña nev‘an meyli ve sözüñe raḡbeti olduḡın bilürseñ ḥafī degüldür ki bu şartla teḳayyüdüñ çendān fā’idesi zāhir olmayup laḡv gibi görünür şurrāḥuñ ba‘zısı hergiz mütefaṭṭın ve müte‘arrız olmamışlar ba‘zılar fi’l-cümle mütenebbih olup dimişler ki zīrā bu taḳdīrce kelāmuñ işḡā’ ider ve sözün zāyi‘ olmaz. انتهى Lākin bu mertebe ile daḥi ḳanā‘at ü teşeffī ḥāşıl olmazdur ḥaḳ budur ki ḥaşv ü laḡv olması zāhirdür ḥadd-i zātında senden ḥazṣ itmeyen ile muṭlaḳā muşāḥabet itmek cā’iz olmaduḡı ḥod beyāna muḥtāc degüldür. Bu maḳāmda *müstemi’* lafzı be-her taḳdīr mütekellim cānibine nev‘-i iltifātı müş‘irdür bu şart zāyi‘ olur *eger ḥ’āhī ki dāred bā-tū meylī* dise ya‘nī eger saña mā’il olup kelāmuña raḡbet itdüḡün isterseñ dimek olsa müvecceḥ olur idi. فتدبر

هرآن عاقل که با مجنون نشیند

نگوید جز حدیث روی لیلی

Her ‘âkıllı ü dānā olan kimse ki Mecnūnla mücāleset eyleye elbette cemāl-i Leylā kışşasından ḡayrı söz söylememek gerekdür. Beyt:

Kāşki sevdiğümi sevse ḳamū ḥalk-ı cihān

Sözümüz cümle hemān kışşa-i cānān olsa

ḤİKMET: *هر که بابدان نشیند اگرچه طبیعت ایشان نکیرد لیکن بطریق ایشان متهم کردد* Her kim yaramazlarla muşāḥabet ü mücāleset ve iḥtilāṭ ü mu‘āşeret eyleye egerçi anlaruñ

¹⁸³⁸ terzīḳ söylemişdür (K), (HP): terzīḳ dimişdür (HM)

ṭabī‘ at ü ahlākıyla müteḥallik olmayup ve hergiz anlara muvāfaqat itmeyüp ḥadd-i zātında her ne kadar selāmet-i ḥāl üzre olursa da lākin be-her taqḍīr anlarıñ ṭarīķi ile müttehem olur zīrā anlarla muķārin ve hem-niṣīn olduğın görenler elbette anlarıñ renginde (399^b) olmak zann iderler be-her taqḍīr bu dağı anlardandır dirler.

چنانچه اگر شخصی بخرابات رود بنماز کردن منسوب شود بخمر خوردن

Şu vechle ki meşelā bir kimse namāz kılmak için mey-ḥāneye girse elbette görenler ve işidenler şarāb içmege varmışdır dirler namāz kılmak murādı olsa mescide varurdu dirler zīrā ḥalk zāhir-i ḥāle nāzırdur. Ba‘ż-ı nūsaḥda *be-namāz gūzārden* vāķi‘ olmuşdur edā eylemek ma‘nāsınadır. *Be-ḥamr ḥorden*,¹⁸³⁹ *mensūb* lafzına müte‘allikdür *seved*‘e müte‘allikdür diyen mu‘tādı üzerine ızḥār-ı cehl itmiş.

Meşnevī: *رقم بر خود بنادانی کشیدی* Kendü nādānlıđıña raqam çekdüñ cehlüñi işbāt ü tescil etdüñ bu ‘ibāretüñ şerḥinde *ای آمضیت و قررت حماقتك*¹⁸⁴⁰ diyen dağı ma‘nā-yı murādı beyān itmişdür aña bīḥūde lev m ü ṭa‘n eyleyen kendü kuşūrın ‘ıyān itmişdür.

برگزیدی Zīrā ki nādān ile muşāḥib olmađı ihtiyār eyledüñ cāhil ile muşāḥib olmak ‘alāmet-i cehldür. *Ber-gūzīdī* kāf-ı ‘acemīnūñ zammı iledür ihtiyār eyledüñ dimekdür. *طلب کردم ز دانایان یکی پند* Ulemādan bir naşīḥat istedüm.

مرا گفتند باتادان مپیوند Bana didiler ki saña naşīḥatümüz budur ki cāhiller ile ‘alāka eyleme ve muşāḥib olup ihtilāṭ ü mu‘āşeret eyleme ḥaḳḳā ki cāhil şoḥbeti nār-ı cehennemden beter. Bu maḥalde ḥalkla ihtilāṭ ü muşāḥabet için bir ‘ālimden bir naşīḥat ṭaleb eyledüm¹⁸⁴¹ diyenler şerḥ vazīfesinden ḥāric söz ḳatmışlar cā’iz ki muṭlaḳā bize bir nuşḥ u pend eyleñ dimiş ola (Redd-i Sūrūrī, Sūdī). *فتدیر*

عصری خر بباشی Zīrā ki ‘allāme-i ‘aşr olursañ da cāhilüñ şoḥbeti şe’āmeti ile ḥar-ı nādān olursın *و گر نادانی ابلیهتر بباشی* ve eger cāhil iseñ dağı beter cāhil ü aḥmak olup gitdüke behāyime mülḥaḳ olursın dimekdür elbette şoḥbet mü’eşşir olup ḥālüñ tenezzülde olmak muḳarrerdür ḥuşūşan nefsi emmāre elbette hevāya ve şevvete mā’il ü mecbül olup şalāḥa teveccühi ḳasrī ve ızṭırārīdür bu sebebdendir ki şālīḥ

¹⁸³⁹ *Be-ḥamr ḥorden* (K), (HP): *Be-ḥamr ḥorden* lafzı (HM)

¹⁸⁴⁰ “yani imzaladın ve ahmaklığını ikrār ettin.”

¹⁸⁴¹ ṭaleb eyledüm (K), (HP): ṭaleb itdüm (HM)

olanlar (400^a) şaliḥler¹⁸⁴² şoḥbetinden müte'essir olmak nādir vāki' olur ammā 'aksi keşirü'l-vuḳū' dur. فتأمل

ḤİKMET:

حلم شتر چنان که معلومست اگر طفلی مهارش کیرد و صد فرسنگ برد کردن از مطاوعت او نیچد

Şütürüñ ḥilmi ve meskenet ü muvāfaḳatı¹⁸⁴³ ne mertebe idügi ma'lūmdur beyāna ḥācet yoḳdur meşelā bir oḡlancıḳ yuların tıttup yüz fersaḥ yer gitse hergiz aña inḳıyād ü muvāfaḳatdan boyunın döndürmez ve muḥālefet itmez. *Mehār* yulardur. *Ferseng* serheng vezni üzredür bir mil ḳadar yerdür¹⁸⁴⁴ dimişler kimi daḡi ziyāde ve kimi daḡi eksük dimişlerdür 'arabisi fersaḥdur.

اما اگر دره هولناک پیش آید که موجب هلاک باشد و طفل بنادانی آنجا خواهد رفتن Ammā eger¹⁸⁴⁵ öñine bir hevlnāk ü muḥavvif dere gele ki bā' iş-i helāk ola ve oḡlancıḳ bilmezlikle ol dereye gitmek istese¹⁸⁴⁶ *Hemān şütür yuların oḡlanuñ elinden çeküp kırup bir daḡi inḳıyād itmez. Dere* iki depenüñ arasında şu aḳan çaydur lafz-ı fārisīdür Türki dilde daḡi müsta' meldür.

Zira ki ḥuşūnet zemānında mülāḫafet ü mülāyemet mezmūm ü ḳabīḥdür her nesne eger 'unf ve eger luḫ maḥallinde gerekdür ki maḳbūl u memdūḥ ola ve *گفته اند که دشمن بملاطفت دوست نکردد بلکه طمع زیاده کند* ve 'uḳalā dimişlerdür ki düşmene mülāyemet itmekle dost olmaz belki saña fırsat bulup zarar itmege ḫama'ı daḡi ziyāde olur. *قیت ا: کسی که لطف کند باتو خاکپایش باش* Bir kimse ki saña luḫ eyleye anuñ ḥāk-pāyi ol ya' nī sen daḡi muḳābelesinde daḡi ziyāde luḫ u tevāzu' eyle. *و اگر خلاف کند در دو چشمش آکن خاک* Eger ḥilāfin idüp isā'et mu'āmelesin eyleye iki gözlerin topraḡla tıddur ḳaḫ'ā müsāmaḫa eyleme ḫaḳlaşmaḡa himmet eyle. Ba'z-ı şurrāḫ *eger ḥilāf koned* 'ibāretine eger saña muḥālefet iderse deyü ma'nā virmişler evvelki ma'nā rāciḥ olduḡı (400^b) vāziḥdur. *فتدبر Agen* fi' l-i emirdür tıddur

¹⁸⁴² şaliḥler (K), (HP): şaliḥlerüñ (HM)

¹⁸⁴³ muvāfaḳatı (K), (HP): tevāzu'ı (HM)

¹⁸⁴⁴ mil ḳadar yerdür (K), (HP): mil ḳadardur (HM)

¹⁸⁴⁵ eger (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁴⁶ bā' iş-i helāk ola ve oḡlancıḳ bilmezlikle ol dereye gitmek istese (K), (HP): mücib-i helāk ola oḡlancıḳ ol dereye bilmezlik ile gitmek istese (HM)

dimekdür. *مگو سخن بلطف و کرم بادرشت خوی مگو* Bed-ḥūy ve seyyi 'ü'l-ḥulḫ olana sözi luṭfla mülāyemetle söyleme pekçe söyle. *که ژنگ خورده نکردد بنرم سوهان پاک* Zīrā ki paslanmış bir nesne yumşaq ege ile pāk olmaz belki iri ve dürüşṭ egeye muḥtācdur. *Dürüşṭ-ḥūy* seyyi 'ü'l-ḥulḫ ve ḡalīzū'ṭ-ṭab' bir ma' nāyadur¹⁸⁴⁷ vaşf-ı terkībī diyen ḡalaṭ itmişdür. *Jeng-ḥorde* jeng yemiş ya' nī paslanmış dimekdür vaşf-ı terkībīdür diyen ḡalaṭ itmişdür. *Sūhān* ege ve törpi dimekdür. *Nerm-i sūhān* mīmüñ kesriyle şifatuñ mevşūfa izāfeti ḡabīlindendür dimişler faḡīre lāyiḡ olan budur ki mīmüñ sūkūniyla ola. *فتدبر*

ḤİKMET: *هر که در میان سخن دیگران افتد تا مایه فضلش بدانند* Her kimse ki ḡayrılaruñ sözi arasına gire ḡaraṡı bu ki kendünüñ miḡdār-ı fazlını bileler muḡaşşal kimseyi söylitmeyüp izḡār-ı faṡīlet itmek isteye *پایه جهلش بشناسند* anuñ cehlinüñ mertebesin bu vaṡ' indan iz' ān iderler zīrā bu ḡālet delīl-i cehāletdür ehl-i 'ilm şānı degüldür ḡabāḡat-i fehm olan böyle itmezdür. *Māye* miḡdār ma' nāsınadur. *Pāye* meretebe dimekdür. *Қıt' a:*

*ندهد مرد هوشمند جواب
مگر آنکه کزو سوال کنند*

' Āḡil olan kimse kendüden şormadın kimseye cevāb virmez.

*کرچه برحق بود مزاج سخن
حمل دعویش برمخال کنند*

Zīrā¹⁸⁴⁸ şormadın cevāb viren kimsenüñ sözi farazā¹⁸⁴⁹ ḡaḡ ü şavāb olursa da elbette i' tiḡād itmeyüp anuñ da' vāsın muḡāle ḡaml iderler pes ' āḡil olan bu ma' nāyı iz' ān idüp lāzım olmayınca cevāb ü ḡiṭāb irtikāb itmez. *Da' viş ḡaml ber-muḡāl konend* ta' bīr olunsa daḡi enseb ü aṡher idi. *فتدبر*

ḤİKMET: *ریشی اندرون جامه داشتیم* Cāme içinde ya' nī bir mestūr ve¹⁸⁵⁰ zikri cā' iz degül yerde bir çıban çıḡarmışdum.

¹⁸⁴⁷ bir ma' nāyadur (K): dimekdür (HP), (HM)

¹⁸⁴⁸ Zīrā (K), (HP): farazā (HM)

¹⁸⁴⁹ farazā (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁵⁰ Bir mestūr ve (K): bir mezkūr ve (HP): - (HM)

(401^a) Şeyhü ḥazretleri murād Şihābüddin Sühreverdī raḥmetullāhi ‘aleyhdür dimişler çıban çıkarduğum bilüp her gün çıbanuñ nicedür deyü şorardı çıbanuñ kıandedür deyü şormazdı. *Riṣ* cerāḥat ma‘nāsınadır bu maḥalde çıban murāddur ba‘z-ı nüsaḥda *dümmelet çünest vākı*‘ olduğı aña delīldür.

دانشتم ازان احتراز می کند که ذکر هر عضوی روا نباشد Murādını bildüm andan ihtirāz ider ki her ‘uzvuñ zikri cā’iz degüldür pes cā’iz ki çıbanı bir ğayri ma‘hūd yerde olup cevāb virmekde ḥicāb çekme deyü çıbanuñ kıandedür deyü şormaduğınuñ vechi bu imiş *و خردمندان گفته اند هر که سخن نسجد از جوابش برنجد* ve ‘uḳalā dimişlerdür her kimse ki sözi vezn idüp ya‘nī fikr ü mülāḥaza ile söylemeye elbette ol sözüñ cevābından zaḥmet çekerüz zīrā bī-te’emmül söyledügi nā-ma‘ḳül söze göre cevāb-i nā-şavāb virürler bī-ḥuzūr olmaḳ lāzım gelür. Kıı‘ a:

تا نیک ندانی که سخن عین صوابست

باید که بگفتن دهن از هم نکشایی

Mādām ki söyleyeceğün söz ‘ayn-ı şavāb idüğün şaḥiḥçe bilmeyesin güftāra ağız açmamaḳ gereksin. *Tā* mādāmki ma‘nāsınadır. *Dehen* bu maḥalde leb ma‘nāsınadır. *Bāyed ki be-goften lebet ez-hem neküşāyī* ta‘bīr olunsa enseb ü azher olur idi. فندیر

گر راست سخن گویی و در بند بمانی

به زانکه دروغت دهد از بند رهایی

Ṭoğrı söz söylemek sebebi ile ḥabs ü bende giriftār olup ḳalmaḳ yegdür yalan söz söylemeğle¹⁸⁵¹ ḥabs ü bendden ḥalāş olmaḳdan ḥafī olmaya ki muḳaddemen evā’il-i kitābda esīr ḥikāyesinde¹⁸⁵² ḥazret-i şeyḥüñ: *dürüg-i maşlahat-āmiz bih ez-rāst-ı fitne-engiz* didügi sözine bu kelāmı muḥālif degüldür zīrā şeyḥüñ ol kelāmı süḥan-ı rāst-i fitne-engiz fesād-i ‘azīm ve şerr-i keşire müe’eddī olduğına göredür *ve dürüg-i maşlahat-āmiz* ol fesād-ı ‘azimi ve şerr-i keşiri def’e vesīle olmağa nazardur ki meşelā ol ḥikāyede olan esīr-i mazlūmuñ bī-vech ü bilā-sebeb ḳatlı ü helākı (401^b)

¹⁸⁵¹ söz söylemeğle (K): söz söyleyüp (HP), (HM)

¹⁸⁵² esīr ḥikāyesinde (K): vezīr ile esīr ḥikāyesinde (HP), (HM)

gibi ki vezîr ol faķîrûñ ġâlibâ mazlûm ü bî-günâh idüğini bilüp ol vechle taħlîşe sa‘y ü himmet itmiş idi ve bu maķâmı mezkûr olan kelâmı ol mertebe olmayup cüz‘î miħnetden ħalâş için kizb irtikâb olunmaya dimekdür. **فَتَدَبَّرَ** Ba‘z-ı şurrâħ bir vechle daħi tevfiķ idüp dimişler ki ħazret-i şeyħüñ bu sözi kişinüñ kendü zâtına râci‘ olan umûrdadır ve kelâm-ı sâbık ġayrûñ aħvâline göredür ya‘nî bir ġayri kimseyi vartadan taħliş maķşûd olup irtikâb-ı durûğ itmek câ‘izdür ammâ kendü nefsinı taħliş için revâ görölmezdir demek ola. ¹⁸⁵³ ولا يخفى ما فيه فتأمل

ĤİKMET: **دروغ گفتن بضربت لازب ماند که اگر جراحت درست شود نشان بماند** Yalan söylemek meşelâ bir ħarba beñzer ki gerçekten ‘aẓîm yara ve mecrûħ eyleye farazâ yara oñulsa da eşeri ve ‘alâmeti gitmeye bâķî ħala. *Lâzib* şâbit dimekdür *darbet-i lâzib* şol ħarba dirler ki andan cerâħat şâbit ola ya‘nî oñulmuş yare idüğü maħsûs ve müşâhed ola ziyâde mü‘eşşir olup vâķi‘ olduğı maħalle mecrûħ eyleye. Ba‘z-ı şurrâħ *darbet-i lâzib*’i cerâħatuñ eşeri ħalmış ħarbla tefsîr idüp ġalať eylemiş. **فَتَدَبَّرَ** *Darbet-i lâzib* terkîb-i tavşîfidür izâfet tevehhüm iden ġalať itmişdür. *Ki* ħarf-i beyân olmaķ zâhirdür. **چون برادران یوسف علیه السلام که بدروغی موسوم شدند** Ĥazret-i Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmuñ birâderleri gibi ki kizble mevsûm ve ma‘lûm oldılar Ĥazret-i Yûsuf ħaķķında ¹⁸⁵⁴ أَكَلَهُ الذَّنْبُ didiler. **برر است گفتن ایشان نیز اعتماد نماند** Bu sebebden min-ba‘d anlaruñ toğrı sözlerine bile i‘timâd ħalması meşhûr meşeldür¹⁸⁵⁵ yalancınuñ gerçegine yazıķ dirler. *Mevsûm* ‘alâmetlenmiş ve nişânlanmış dimekdür ma‘lûm ü meşhûr olmaķdan kinâyetdür toğrı sözlerine i‘timad ħalması didüğüñüñ aşlı budur ki soñra Mışırda ħazret-i Yûsuf¹⁸⁵⁶ ihvâmı meyânında olan şirinkârlıķ mu‘âmelesi cârî olup Bünyâmîni alıķoyduķda ihvâmı ħazret-i Ya‘ķûba ġelüp ¹⁸⁵⁷ يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ didüklerinde egerçi biħasebi’z-zâhir kendülerüñ (402^a) ħiss ü müşâhedelerine nazar bu sözleri şaħîħ gibi idi zîrâ ħazret-i Yûsufuñ leťâ‘ifü’l-ħiyelden itdüğü tedbîri

¹⁸⁵³ “Onun içindeki şey gizli kalmaz. Düşün, incele.”

¹⁸⁵⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Yûsuf 12/14: “... onu kurt yerse”

¹⁸⁵⁵ meşhûr meşeldür (K), (HP): meşhûr (HM)

¹⁸⁵⁶ Mışırda ħazret-i Yûsuf¹⁸⁵⁶ (K), (HP): Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm ile (HM)

¹⁸⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Yûsuf 12/81: “...Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti...”

bilmezler idi vāki‘ zann iderler idi lākin evvelden kızbleri zuhūr itmekle hazret-i Ya‘kūb ‘aleyhi’s-selām sözlerine i‘timād itmeyüp bunda daḥi sizūñ bir ḥīleñüz ve şun‘ uñuz vardur hele şabr idelüm görelüm ‘ākibet Hüdā neyler.

Bir کسیرا که عادت بود راستی 1858 Kıı‘ a: قَالَ اللهُ تَعَالَىٰ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ Kimsenüñ toğrılığ ‘ādeti ola herkes anı qavlen ve fi‘ len istikāmet ve şadāqatle bileler. *خطا گر کند درگذرانند ازو* Farazā beşeriyet muḳtezāsınca andan bir ḥaṭā şādır olsa da kimse mu ‘āḥaze itmez ‘aceb olmaz dirler müsāmaḥa iderler¹⁸⁵⁹.

و گر راست باور ندارند ازو Ammā egrilik ile meşhūr olsa *و گر نامور شد بنا راستی* min-ba‘ d hergiz¹⁸⁶⁰ anuñ gerçeğini taşdıq itmezlerdür zīrā i‘timād bertarafdür. Ḥafī olmaya ki bu maḥalde toğrılığı qavle şarf itmek egerçi siyāq-ı kelāma mülāyimdür lākin qavle ve fi‘ le ‘āmm olmaq ensebdür ammā kıı‘ a-i şāniye qavle maḥşūş idügi mañşūşdur. *فتدبر Der-güzārend ezū* demek andan geçerler ya‘nī ana bir ḥükm virmezler müsāmaḥa iderler dimekdür. *Nāmver* meşhūr dimekdür. *Bāver* inanmaq ma‘ nāsınadır. Kıı‘ a:

دروغی نکیرند صاحب دلان

برآن کس که پیوسته گفتست راست

Cemī‘-i zemānda rāst-güylıklā meşhūr olan kimsenüñ ehl-i diller yalanın tutmazlar ya‘nī ḥiçbir ḥuşūşda anı kızbe nisbet itmezler vāki‘ olduğı taḳdīrce daḥi ḥaṭāya ḥaml idüp ‘amden kızbe nisbet itmezler beşeriyetdür ‘aceb olmaz dirler müsāmaḥa iderler i‘tikādlarına ḥalel getürmezler. *و گر مشتهر شد بنا راستی* Ammā eger kızble¹⁸⁶¹ meşhūr¹⁸⁶² olsa *اگر راست گوید تو گویی خطاست* farazā gerçek söylerse de be-her taḳdīr anı¹⁸⁶³ kızbe nisbet idersin. *Peyveste* hemīşe ve müdām dimekdür. *Ḥatā* bu maḥalde kızbe ma‘ nāsına olmaq münāsibdür. فتأمل

¹⁸⁵⁸Kur‘ān-ı Kerīm, Yūsuf 12/83:“...Nefisleriniz sizi bir iş yapmağa sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır..”

¹⁸⁵⁹ müsāmaḥa iderler (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁶⁰ hergiz (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁶¹ kızble (K), (HM): yalañ ile (HP)

¹⁸⁶² meşhūr (K), (HP): müştehir (HM)

¹⁸⁶³ anı (K): sen anı (HP), (HM)

HİKMET: *اجل کائنات باتفاق ادمیست و اذل موجودات سک* (402^b) ‘Uḡalānuñ ittifāḡı bunuñ üzerinedür ki maḡlūḡātuñ e‘azz ü eşrefi insāndur ve mevcūdātuñ ezeli ya‘nī ḡāyet kemter ü aḡḡarı segdür *سک حق شناس به آزادی ناسپاس* ve *‘uḡalānuñ ittifāḡı* bunuñ üzerinedür ki ni‘met ḡaḡḡını bilen kelb küfrānū’-n-ni‘ me olan ādemden bilterdür ni‘met virdükden soñra günde biñ kerre redd etseñ yine senden i‘rāz itmez ve ḡoyup gitmez insān böyle degüldür. *Ecell* lāmuñ teşdīdi ile celīlūñ ef‘al tafđīlidür ‘azīz ü şerīf¹⁸⁶⁴ ma‘nāsınadır. *Ezell* zelīlūñ tafđīlidür ḡ‘ār ü ḡaḡīr¹⁸⁶⁵ ma‘nāsınadır. *Seg-i ḡak-şinās* şıfat ve mevşūfdur. *Ādemī nā-sipās* daḡi böyledür bunlarda izāfet tevehhüm iden ḡalaḡ itmişdür. *Sipās* şükür ü ni‘met ma‘nāsınadır. *Nā-sipās* ḡayr-i şākir dimekdür küfrānū’-n-ni‘ me ma‘nāsınadır. **Ḳıṡ‘a:**

سکی را لقمه هرگز فراموش

نکردد کر زنی صد نوبتش سنک

Bir kelbe bir loḡma virseñ¹⁸⁶⁶ min-ba‘d hergiz¹⁸⁶⁷ unutmaz ve seni terk itmez farazā günde yüz kerre ḡāşla urup redd iderseñ de *را و گر عمری نوازی سقله* Ammā bir rezīl ü denī ve sefeleyi niḡe müddet ri‘āyet ü iḡsān eyleseñ *بکمتر چیزی آید باتو در جنگ* cüz‘ī bahāne ile ve¹⁸⁶⁸ fi‘l-cümle taḡşīr ile saña ‘adū olup bu ḡadar yıllıḡ nān ü nemeki zīr-i ḡademine alup ḡuḡūḡı ‘uḡūḡa tebdīl eyler.

HİKMET: *از نفس پرور هنروری نیاید* Nefs-perver olan kimseden hünerverlik gelmez

و بیهنرسروری را نشاید ve bī-hüner olan kimse serverlige lāyıḡ olmaz. *Nefs-perver* ten-perver gibi muttaşıl ḡayvan gibi ekl ü şürb ve ḡuzur u rāḡat ile muḡayyed olan kimseye dirler. *Hünerver* hünerrlü ya‘nī ehl-i hüner dimekdür ve *server* serdār ü re‘īs muḡaşşal başbuḡ ve şāḡib-i riyāset dimekdür. Muḡaşşal mānend-i devābb ḡord u ḡ‘ābla muḡayyed olandan hüner gelmez dimekdür bu mazmūnı ‘āriflerden biri ḡōşca nazm itmişdür. **Şi‘r:**

¹⁸⁶⁴ ‘azīz ü şerīf (K), (HP): ‘izz ü şeref (HM)

¹⁸⁶⁵ ḡ‘ār ü ḡaḡīr (K), (HP): zelīl ü ḡ‘ār ü ḡaḡīr (HM)

¹⁸⁶⁶ Bir kelbe bir loḡma virseñ (K), (HP): Bir kelbe bir loḡma itmek virseñ (HM)

¹⁸⁶⁷ hergiz (K), (HP): seni (HM)

¹⁸⁶⁸ ve (K), (HP): daḡi (HM)

نفس پرور نباشد اهل هنر

بی هنر هم نمی شود سرور¹⁸⁶⁹

Beyt: *مکن رحم بر گاو بسیار بار* Yüki çok olan (403^a) şıgırı esirgeme

که بسیار خسبست و بسیار خوار zīrā ki ol gördüğün çok yüklü gāv çok yatup uyuyıcı ve çok yiyicidir çok yiyüp¹⁸⁷⁰ çok yatan hayvan çok yük çekmekden gayri daği neye yarar hergiz anı esirgemek cā'iz degüldür. *Bisyār hosb* hā-i mu' cemenüñ zammı ve sīn-i mühmelenüñ sükūnıyla *hosbīden* vaşf-ı terkībīdür ya'nī çok uyuklayıcı dimekdür ba'z-ı nüsaḥda *bisyār ḥābest* vāki' olmuş. *Bisyār-ḥār* daği vaşf-ı terkībīdür ya'nī çok yiyici dimekdür. Ba'z-ı şurrāḥ-i bi-felāḥ bu maḥalde ol kadar terzīkāt söylemişdür ki ne māhiyyet olduğın bilmek isteyenler hemān bu beytün şerḥinde yazduğı mühmelātı görsünler fi'l-cümle temyizleri var ise ma'lūm olur egerçi bu maḳūle eşḥāsuñ türrehātına ta' arruz ḥadd-i zātında mālā-ya' niye iştiğāldür ve lākin mu' teḳadları olan ba'z-ı ezhān-ı kāşireye mertebe-i iz' ānların 'ıyān idüp ضَعْفُ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ¹⁸⁷¹ feḥvāsına mā-şadaḳ oldukların bildürmek için tafşīline şurū' olundu. Ḥafī olmaya ki ba'z-ı nüsaḥda mışrā'-ı evvelde *bisyār bār* yerine *bisyār ḥār* vāki' olmuş ba'z-ı şurrāḥ *bisyār bār* nüshasına vāşıl olmayup ol nüsha üzre şerḥ idüp velākin kāfiye tekrarından¹⁸⁷² kaçup *ḥār* lafzını mışrā'-ı evvelde vaşf-ı terkībī olmayup ḥaḳīr ü zelīl ma' nāsına olmağa ḥaml itmiş ya'nī çok ḥārlik çekici gāva teraḥḥum eyle dimiş ammā bu şāriḥ-i yāve-gūy 'acebdür ki *bisyār bār* nüshasın görmişken *bisyār ḥār*'ı ihtiyār idüp ve *ḥār*'ı ḥaḳīr ma' nāsına ḥaml ideni redd idüp bu *bisyār ḥār* daği ikinci mışrā' da olan gibi çok yiyici dimekdür dimiş ve mışrā'-ı şānīde olan vāv-ı 'atfı iskāt ve *bisyār-hosb* üzre 'atfını inkār idüp dimiş ki *bisyār-ḥār*'i *bisyār-hosb*'e 'atf idenler maḳşūd-i beyte vāşıl degüller imiş. Ḥafī degüldür ki maḳşūd-i beyte ol bāṭıl kendü vāşıl olmayup beyti bozmuş ve cāhilāne taşarruflar idüp dimiş ki *bisyār-ḥār* mışrā'-ı evvelde (403^b) *gāv*'a şıfat vāki' olup mışrā'-ı

¹⁸⁶⁹ “Nefsine düşkünden hüner sahibi olmaz, hünersiz olandan da lider olmaz.”

¹⁸⁷⁰ çok yiyüp (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁷¹ Kur'ān-ı Kerīm, Hacc 22/73: “...İsteyen de āciz, istenen de...”

¹⁸⁷² tekrarından (K),(HP): beñzerinden (HM)

şānīde mu'ahhar mübtedā ve *bisyār-ḥosb* muḳaddem haber vāki' olmışdur pes ḳāfiyeye bu ḳadar teḡāyūr kifāyet eyler. انتهى كلامه Ehil olan bilür ki ḳāfiye tekrārında¹⁸⁷³ olan keder bu ḳadar teḡāyūr-i i'tibārī ile def' olmazdur. فتنبر ve daḡi şāriḥ¹⁸⁷⁴-i yāve-gūy dimiş ki *gāv*'den murād bu maḡalde teşbīḥ ṭariḳıyla şaḡş-ı ekūldür ḡaḳīḳat-i gāv degūldür ya' nī ten-perver olan kimseyi insān menzilesine tenzīl idüp aña merḡamet eyleme¹⁸⁷⁵ zīrā çoḡ yiyici çoḡ yaticıdır. انتهى¹⁸⁷⁶ Bu sözi daḡi¹⁸⁷⁷ terzīḳdür *gāv*'ı kendü ma' nāsından çıkarmaḡa ḡacet yoḡdur ḡuşuşan *bisyār bār* nüshası ihtimāl-i mecāzı dāfi' dür nihāyet bu ḳışşadan ten-perver olan şaḡşa ḡişşe çıkar 'ārif olan añlar. فافهم *Gāv-ı bisyār-ḡār* terkīb-i tavşīfīdür 'acebdür şāriḥ-i yāve-gūy esnā-i kelāmında *bisyār-ḡār*, *gāv*'uñ şıfatıdır deyüp bu maḡalde izāfet-i beyāniyye dimiş mu' tādī üzre cehlin ızḡar eylemiş. Diger: چو گاو ار همی بایدت فریبی Şıḡır gibi semirmek isterseñ چو خرتن بجور کسان دردمی Kendüni gāv ve ḡar gibi eşḡaşuñ cevr ü cefāsına teslīm idersin zīrā semirüp laḡm u şaḡm baḡlamak elbette ten-perver olup keşret-i āb ü 'alef ile ziyāde ekl ü şürbden ḡaşıl olur ol mertebe esbāb-ı tena'umi taḡşīl elbette suḡüetle müyesser degūldür. Be-her taḡdīr biḡasebi'l-'ādet¹⁸⁷⁸ ḡaḡḳa mülāzemetle niçe dürlü maḡzūr irtikāb idüp cefā ve miḡnet çekmek ile vüçüda gelür. Nitekim gāv ve ḡimār ve sā'ir behāyim-i bār-ber-dār ḳısmına vāfir ü bisyār āb ü 'alef virüp semirtükleri işe yarayup ve yük çekmek maşlaḡatı içündür¹⁸⁷⁹. *Ferbiḡī* semizlikdür. *Bāyedet* lafzımuñ fā' ilidür mef' ulidür diyenler ḡalaṭ itmişdür. *Ten* 'den murād vüçüdidür.

ḤİKMET: درانجیل آمده است که ای فرزند آدم اگر توانگری دهمت از من مشغول شوی بمال vārid olmışdur ki Ḥaḡ te'ālā buyurur ki ey ādem oḡlı eger saña ḡinā virürsem beni unudup māl ü menālūne meşḡūl olursın beni ḳoyup mala ṭaparsın

¹⁸⁷³ tekrārında (K), (HP): beñzerinde (HM)

¹⁸⁷⁴ ve daḡi şāriḥ (K), (HP): ba' z-ı şurrāḡ (HM)

¹⁸⁷⁵ merḡamet eyleme (K), (HP): raḡmet eyleme (HM)

¹⁸⁷⁶ انتهى (K), (HP): انتهى كلامه (HM)

¹⁸⁷⁷ bu sözi daḡi (K), (HP): bu sebebden daḡi (HM)

¹⁸⁷⁸ biḡasebi'l-'ādet (K), (HP): biḡasebi'z-zāḡir (HM)

¹⁸⁷⁹ semirtükleri işe yarayup ve yük çekmek maşlaḡatı içündür (K), (HP): semirtükleri (HM)

و اگر درویش کنمت تنگدل نشینی ve eger faḳīr ü dervīş (404^a) idersem bī-ḥuzūr olursın şafā-yı ḥāṭıruñ olmaz ki baña yolından ‘ibādet idesın. *پس حالات نکر من کجا یابی* Pes benüm zıkr ü tā‘ atümün lezzet ü ḥalāvetin¹⁸⁸⁰ ḳānde bulursın *و عبادت من کجا شتابی* ve benüm ‘ibādetüme ḳānde sa‘y idebilürsın. *اگر غافل و مغرور و غافل* ḳıṭ‘a: Gāh ni‘ met içinde ğāfil ü mağrürsın¹⁸⁸¹ *اگر تنگدستی خسته و ریش* gāhī zarūret ü faḳrden ve el ṭarlıġından dil-ḥaste ve şikeşte-ḥāṭırsın. *چو درسزا و ضرا حالت اینست* Çünkü serrā ve ḍarrā ya‘ nī faḳr u ġınāda senün ḥālün budur. *ندانم کی بحقپردازی از خویش* Bilmezın ki kendü nefsünı koyup Ḥaḳ te‘ālā ḥazretine ḳaçan meşġul olup ḳulluġı yerine getirürsın. *Ni‘meti*’deki yā ḥiṭāb içündür zāhir budur ki *mağrūr u ğāfil* lafızlarına maşrūf ola ḥālī üzre ibḳā daḥi cā’izdür. *تندبّر* *Teng-desti*’de yā maşdariyyedür el ṭarlıġı dimekdür *teng-dest* eli ṭar dimekdür faḳr u ihtiyācdan kināyetdür vaşf-ı terkībīdür diyen ğalaṭ itmişdür. *Serrā* feraḥ u sürür *darrā* ġam u ġuşsa ma‘ nāsınadır. *Perdāzi* meşġul olursın dimekdür.

HİKMET: ارادت بیچون یکی را از تخت شاهی فرو آرد Ḥaḳ te‘ālā ḥazretinün irādeti gāh olur birini taḥt u salṭanatdan aşaġı indirüp ḳahr u ġazaba maḫhar ider.

*قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمَلِكِ نُؤْتِي الْمَلِكَ مَنْ نَشَاءُ وَنَنْزِعُ الْمَلِكَ مِمَّنْ نَشَاءُ*¹⁸⁸² *Bi-ḥūn* bī-keyf dimekdür künhüne itṭılā‘ mūmteni‘ olup ḥaḳīḳatinden istifsār cā’iz olmadıġıçün Ḥaḳ te‘ālā ḥazretini *bi-ḥūn*’la tavşīf iderler ki ḥazret-i bī-ḥūn dirler pes bu maḫalde daḥi zāt-ı bārī murād olup terkīb-i izāfī olmaḳ cā’izdür *irādet*’ün vaşfı olup terkīb-i tavşīfī olmaġa māni‘ yoḳdur zīrā şıfāt-ı bārī daḥi mütekeyyif degüldür bir cānibe ḳaşr idenler taḳşīr itmişlerdür. *Taht-ı şāhi*’de zāhir olan yā maşdariyye olmaḳdur taḥt-ı salṭanat dimekdür nisbet için olmaḳ daḥi cā’izdür bir cānibe ḳaşr idenler taḳşīr itmişdür maşdariyye olmaḳ ğalaṭdur diyen kendü (404^b) cehlin ve ḳuşūrın āşikāre eylemişdür *و دیگریرا در شکم ماهی نکه دارد* ve birini balıġ ḳarnında ḥıfz ü ḥimāyet ve

¹⁸⁸⁰ lezzet ü ḥalāvetin (K), (HP): ḥalāvetin (HM)

¹⁸⁸¹ ğāfil ü mağrürsın (K), (HP): mağrūr ü ğāfilsın (HM)

¹⁸⁸²Kur’ān-ı Kerīm, Āl-i İmrān 3/26: “...De ki: Mülkün sahibi olan Allāh’ım! Mülkü dilediġine verirsin; dilediġinden çekip alırsın..”

helâkden şıyânet ve mazhar-ı ‘inâyet ider ki¹⁸⁸³ hâşılı kimine qahr idüp ‘izzetden zillite düşürür farazâ sulţân-ı ‘azîmü’ş-şân olursa hergiz salţanat u haşmeti zâhiren maħall-i emn ü selâmet gibidür aña fâ’ide itmez ve gâzab-ı ilâhî def’ine çâre bulmazdur ve kimine ‘inâyet nazârın idüp qâ’r-ı deryâda balıķ qarnında ki zâhiren cây-ı hıfz u şıyânet degül iken kudretin ızhâr idüp anda şaķlar hiç nesneden aña zarar gelmez maķşûd Bârî te’âlâ¹⁸⁸⁴ ĥazretinüñ kudret ü ‘azametin beyân ve qahr u luţfını ızhâr u ‘ıyândur bu maħalde fıķra-i evvelide murâd İbrâhîm Edhemdür ve anuñ emşâli mazhar-ı hidâyet olan ‘azîzlerdür diyenler hergiz ma’nâ-yı maķşûda vâsıl ve rûĥ-ı kelâma nâ’il olmamışlardur. Beyt: *وقتست خوش آنرا که بود نکر تو مونس* Vaķti ĥoşdur şol kimsenüñ ki¹⁸⁸⁵ senüñ zikrünüñ aña mûnis ola.

چو یونس Farazâ ĥazret-i Yûnus ‘aleyhi’s-selâm gibi balıķ qarnında olursa da ĥazret-i Yûnus ‘aleyhi’s-selâm¹⁸⁸⁶ balıķ qarnında bile bir nefes ĥaķķuñ yâdından ĥâlî olmayup evķâtı zıkr ü şafâyla geçmişdür. *Hôş* lafzı *vakt*’üñ şıfatıdur *vakt ĥoşest ân-râ ki* taķdîrindedür. *Hût* balıķdur. *Yûnis* bu maħalde qâfiye için nûnuñ kesriyle okınur.

HİKMET: *اگر تیغ قهر را بر کشد ولی و نبی سر در کشد* Ĥazret-i ĥaķ celle celâlühu eger tiğ-i qahrın çekse ya’nî celâl gösterse ol demde velî ve nebî de olursa ĥavf ü ĥaşyetden ve ĥayret¹⁸⁸⁷ ü dehşetden başın içerü çeker fânî ve müstehlek olup ağız açmağa mecâlleri qalmaz *و اگر غمزه لطف بجنبا ند بدان را بنیکان در رساند* ve eger ĥamze-i luţfin ĥarekete getüre ya’nî cemâli zuhûra gele eşkıyâyı sü’adâ mertebesine irişdirür. *Bedân-râ, resâned*’üñ mef’ül-i muķaddemidür ba’zılar *bicünbâned*’e müte’allıķdır dimişler ya’nî yaramazlara nazâr-ı luţf ve ‘inâyet eyleye dimek olur egerçi ba’îd ve ĥilâf-ı zâhirdür (405^a) velâkin şıĥĥatden ĥâlî degüldür ĥaţadur diyen kendü ĥaţâ itmişdür. *فتدبر* Kıt’a:

¹⁸⁸³ ider ki (K): ider ki ĥazret-i Yûnus ‘aleyhi’s-selâmdur (HP), (HM)

¹⁸⁸⁴ Bârî te’âlâ (K), (HP): Ĥaķ te’âlâ (HM)

¹⁸⁸⁵ kimsenüñ ki (K), (HP): kimsenüñ (HM)

¹⁸⁸⁶ ĥazret-i Yûnus ‘aleyhi’s-selâm (K), (HP): ĥazret ‘aleyhi’s-selâm (HM)

¹⁸⁸⁷ ĥayret (K), (HP): ĥiddet (HM)

گر بمحشر خطاب قهر کند

انیبیرا چه جای معذرتست

Eger maḥşer gününde Rabbü'l-‘izzet ḥazreti qahrla ḥiṭāb eyleye ve ‘adlle mu‘āmele bābını fetḥ eyleye enbiyānuñ bile i‘tizāra mecālleri qalmaz. *Ma‘ziret* mağfired vezni üzredür¹⁸⁸⁸. *پرده از روی لطف کو بردار*.¹⁸⁸⁹ Ğıybetden ḥiṭāba iltifāt ṭarīki ile¹⁸⁸⁹ Allāhu Te‘ālā ḥazretine tazarru‘ ve niyāzdur ya‘nī ey kullarına raḥmeti mebzūl olan er-raḥmānū’-raḥīmīn luṭf yüzinden perdeyi ref‘ idüp bī-çāre ve müstemend kullaruñ ile faẓl u kerem mu‘āmelesin eyle. *اشقیار امید مغفرتست*. *Zirā eşkiyā* ve ‘uşāt bile senden luṭf u raḥmet¹⁸⁹⁰ ve ‘afv u mağfired recā iderler faẓl bābı ki sedd ola ol mücrim ve günahkārlar maḥrūm olmaḳ lāzım gelür ḥaşā keremūñden ki ‘aşīleri me‘yūs ve nā-ümīd idesin. *Ber-dār* emr-i ḥāzırdur maḳşūd niyāz u tazarru‘ ile recā ve tevaḳqu‘ dur. *Kī* lafzı mücerred te‘kīd içündür.

HİKMET: هر که بتأدیب دینی راه صواب نکیرد بتعذیب عقبی گرفتار آید Her kimse ki dünyā te‘dībi ile mü‘eddeb olup rāh-ı şavāba sālīk olmaya ya‘nī bu nişānda

من لم یؤدبه الأیوان ادبه الملوآن¹⁸⁹¹ feḥvāsından ḥişşedār olmaya ve şalāḥ u felāḥ yolına gitmeye āḥiret ‘azābına giriftār olur. *قال الله تعالى وَتُنذِرُهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَلِيمِ لَوْلَا أَنذَرْنَاهُمْ لَفَدَّتْ وَجوهَهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَلِيمِ* Ya‘nī elbette biz anlara ‘azāb-i ednādan ya‘nī dünyā ‘azābından ṭatdururuz. ‘Azāb-i ekberden¹⁸⁹² muḳaddem ki ‘azāb-i āḥiretdür ya‘nī ekşer bu maḳūleler itdükleri ma‘āşīnūñ bir miḳdār cezāsını dünyāda görürler ol daḥi nev‘-i luṭfdur dimişler ve illā şöyle ki dünyāda istidrāca maḥzar olup günāḥ ü ma‘şiyet idince ni‘meti ve devleti ziyāde ola ḥiçbir ma‘şiyet görmeye ma‘āzallāḥ cümlesi āḥirete qalur.

*وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى*¹⁸⁹³ Beyt: *پندست خطاب مهتران وانکه بند* Halkı ṭabībāne ḥikmetle irşād ü terbiyet maḳāmında olan büzürgvārler evvelā luṭfla (405^b) mülāyemetle nuş u pend iderler şoñra qayd ü bend ve ḥabs iderler. *Mihterān* ekābir ü ‘azīzān dimekdür.

¹⁸⁸⁸ *Ma‘ziret* mağfired vezni üzredür (K), (HP): *Ma‘ziret* mağfired (HM)

¹⁸⁸⁹ Ğıybetden ḥiṭāba iltifāt ṭarīki ile (K), (HP): Ğıybetden ḥiṭāba (HM)

¹⁸⁹⁰ raḥmet (K): merḥamet (HP), (HM)

¹⁸⁹¹ “Baba ile ananın terbiye etmediğini, zaman terbiye eder.”

¹⁸⁹² ‘azāb-i ekberden (K), (HP): ‘azāb (HM)

¹⁸⁹³ Kur‘ān-ı Kerīm, Tā-hā 20/127: “...Şüphesiz ahiret azabı daha şiddetli ve daha kalıcıdır.”

چون بند دهند و نشنوی دهند بند İtdükleri nuş u pendi ki gūş itmeyesin ayağına elüñe¹⁸⁹⁴ bend urup bu yüzden daħi ‘ilācuña mübāşeret iderler. *Cün* lafzı edāt-i şartdur cezānuñ şart üzerine tertibinden ma‘nā-yı ‘illet müstefād olur ba‘z-ı şurrāħ bu taħkīkden ġāfil olup *cün* edāt-ı ta‘līldür dimiş ve *neşnevi dihend* lafzına ‘atfdur.

ĤİKMET: *نیکبختان بحکایات و امثال پیشینیان بند گیرند* Nīk-baħt u devletmend olanlar bu cihāna kendülerden evvel gelenlerüñ ‘ibret-āmiz hikāyāt ve emşāli ile nuş u pend alup sūdmend olurlar. *پیش از آنکه پسینیان بواقعه ایشان مثل زنند* Andan soñra gelenler kendülerüñ veķāyi‘ ve mā-cerāları ile đarb-ı meşel itmezden evvel muħaşşal ‘āķil ü hūşmend olan devletlüler ħālince ve miķdārınca ‘arabī ve fārisī ve Türkī¹⁸⁹⁵ tevārīħ tetebbu‘ iden aħvāl-i selefe ‘ibretle nazar ve muṭāla‘a idüp her kışşadan bir ħişşe alup tehzīb-i aħlāķla işlāħ-ı ħāl itmege sa‘y itmek lāzımdur zīrā soñra gelenler kendülerüñ mā-cerāları nīk ü bed her ne ise be-her taķdīr meşel olsa gerekdür şöyle himmet itmek gerekdür soñra gelenler meyānında kendülerüñ menāķıb-ı celīle ve me‘āşir-i ħamīdeleri meşel olup naķl-i mecālis olmağla ħayr du‘āya sebeb ola. *Nīk-baħt* eyü baħtlu ve ħüsnü‘t-ṭālī‘ dimekdür terkīb-i tavşīfī diyenler ġalaṭ itmişdür¹⁸⁹⁶.

Pişiniyān müteķaddimīn dimekdür. *Pesinān* müte‘aħħirīn ma‘nāsınadur¹⁸⁹⁷ bu maħalde *pişiniyān*’ı ism-i māziyeye taħşīş iden bī-vech taħşīş itmişdür ke-zālīk eyülerüñ hikāyātına ķaşr iden daħi taķşīr itmişdür iki maķāmda bile münāsib olan ta‘mīmdür. *Қит‘а: نرود مرغ سوی دانه فراز* Mürg dāne cānibine teveccüh itmez ve yanına uğramaz. *چون دگر مرغ بیند اندر بند* Ĝayrı mürġi dāma düşmiş ġördükde. *Firāz* lafzı *sūy*’ı te‘kīd içündür mürġ cānibine yaķın ġitmez deyü ta‘bīr idenler zāħir budur ki ma‘nā-yı murādı beyāndur yoħsa *firāz* bu maħalde ķurb¹⁸⁹⁸ ma‘nāsınadur dimek degüldür. *كما توهم*

¹⁸⁹⁴ ayağına elüñe (K): elüñe ayağına (HP), (HM)

¹⁸⁹⁵ ‘arabī ve fārisī ve türkī (K), (HP): türkī ve ‘arabī ve fārisī (HM)

¹⁸⁹⁶ ġalaṭ itmişdür (K), (HP): - (HM)

¹⁸⁹⁷ ma‘nāsınadur (K), (HP): dimekdür (HM)

¹⁸⁹⁸ ķurb (K), (HP): ķarib (HM)

Gayrılarıñ başlarına(406^a)gelen derd ü belâ ve muşîbetlerinden pend ü ‘ibret al *پند گیر از مصائب دیگران* ta ñayrılar senüñ hâlünden pend ü ‘ibret almayalar. *Tâ* harf-i ta‘ lîldür harf-i devâmdur diyen ğalaţ itmişdür. Muhaşşal sen ki gayrılarıñ hâlinden ‘ibret almayasın ve aña göre sülük ve zindeġanı itmeyesin senüñ hâlün ġayrılara ‘ibret olur.

HİKMET: *آنرا که گوش ارادت کران آفریده است چون کند که بشنود* Ol kimsenüñ ezel-i âzâlde ġuş irâdetin ağır ya‘nî ġöñli ġulaġını şaġır ħalk itmişlerdür ol bî-çâre sem‘-i ġabüle vuşüle ne dermân eylesün *وَأَلْهُمَّ أَذَانَ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا*¹⁸⁹⁹

و آنرا که بکمند سعادت کشیده اند چون کند که نرود ve ol kimseyi ki sa‘âdet ve hidâyet kemendi ile cânib-i ħaġġa çekmişlerdür çekdükleri yere müncezib olup ġitmemege nice ġâdir olur. Muhaşşal sa‘âdet ü şeġâvet ve hidâyet ü đalâlet irâdet-i ħaġladur kimini mey-ġâneden na‘îme ve kimini mescidden caġîme ġönderür. *لَا يُسْتَلُ عَمَّا يَفْعَلُ*¹⁹⁰⁰

ġıţ‘ a:

شب تاریک دوستان خدای

می بتابد چو روز رخشنده

Allâh te‘âlâ¹⁹⁰¹ dostlarınıñ ġarañu ġiceleri rûz-i rûşen gibi¹⁹⁰² pür-nür u ziyâdur. Şi‘ r: Gice ġündüz aña berâber olur

Ol ki keşf ü şühûda mazhar olur¹⁹⁰³

Taġġîġ budur ki ‘âmme-i insanuñ çeşm-i zâhiri kevkebi ve nârı olan nür-ı âfâġı ile izdivâc sebebi ile mevâni‘-i rü‘yet mürtefi‘ olup cemî‘-i zevâhir aña maġsûs ve müşâhid olduġı gibi ba‘z-ı ħavâş-ı efrâd ‘ibâd-ı zulmet-i tabî‘ atdan ħalâş olmaġla dîde-i bâtınları daġı nür-ı ilâhî ve tecelliyyât-ı bî-tenâhî ile münevver olup cümle bevâtın ve esrâr anlara zâhir ü âşikâr olup¹⁹⁰⁴ anlara nisbet gice ile ġündüz yeksân¹⁹⁰⁵

¹⁸⁹⁹ Kur‘ân-ı Kerîm, Arâf 7/179: “...kulakları vardır ama işitmezler...”

¹⁹⁰⁰ Kur‘ân-ı Kerîm, Enbiyâ 21/23: “O, yaptıġından sorumlu deġildir...”

¹⁹⁰¹ Allâhu te‘âlâ (K): Allâh (HP), (HM)

¹⁹⁰² gibi (K), (HP): gibidür (HM)

¹⁹⁰³ Gice ġündüz aña berâber olur/ Ol ki keşf ü şühûda mazhar olur (K): Ol ki keşf ü şühûda mazhar olur/ Gice ġündüz aña berâber olur (HP), (HM)

¹⁹⁰⁴ bevâtın ü esrâr anlara zâhir ü âşikâr olup (K), (HP): bevâtın ü esrâr anda zâhir ü âşikâr olur (HM)

¹⁹⁰⁵ yeksân (K), (HP): yek (HM)

olur. *Şeb-i tārīk* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye diyenler¹⁹⁰⁶ ğalaṭ itmişdür mecmū‘ı *dūstān*’a muzāfdur. *Bitābed*’ün fā‘ ili *şeb*’dür. *Rūz-i raḥşende* terkīb-i tavşīfīdür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *şeb-i tārīk* ‘ ibāretin zarf tutup ve *dūstān-ı Hudāy* mübtedā olup *mī bitābed* lafzı zarūret-i vezniçün şīġa-i (406^b) ifrādla irād olunup küllü vāḥidin i‘tibārı ile ḥaber olmaġa ḥaml itmiş ya‘nī kārānu gicede Allāh dostları rūz-i rūşen gibi pūr-ziyā ve leme‘ āndur demek ola ḥaḳḳā ki rūz-i raḥşende gibi vāzīḥ u rāciḥ ma‘nāyı koyup böyle tekellūf irtikāb iden ‘aziz *Gūlistān* şerḥine müteşaddī olmaġ inşāf degüldür (Redd-i Seydī ‘ Alizāde).

وين سعادت بزور بازو نيست

تا بخشد خدای بخشنده

Velākin Ḥudā-yı mün‘im ve vehhāb maḥz-ı fazl u luḡfından ‘aṭā itmeyince bu sa‘ādet elbette zūr-ı bāzū ile ve sa‘y u kūşiş ve mücāhede ile ve riyāzāt-i şāḳḳa¹⁹⁰⁷ ile ve kesret-i ṭā‘at ü ‘ibādet ile müyesser degüldür.

سکندر را نمی بخشند آبی

به زور و زر میسر نیست این کار¹⁹⁰⁸

Hudā-yı baḥşende terkīb-i tavşīfīdür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür. Diğer:

Senden kime şikāyet idüp ḥālüm aġlayam ki senden ġayri ḥākim yoḳdur *از تو بکه نالم که دیگر داور نیست* ve *senün ḥükmünden yuġarı ḥiç ḥükm yoḳdur ḥākim ‘ale’l-ıtlāḳ sensin.* *لَا شَرِيكَ لَكَ وَالْمُلْكُ لَكَ*¹⁹⁰⁹

Ba‘z-ı nūsaḥda *ḥükm* yerine *dest*¹⁹¹⁰ ma‘lī suvī qur‘ī libābik ḥile ve lūn riddet fā‘ı bāb aqr‘ vāḳi‘ olmışdur ma‘nā birdür. *يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ*¹⁹¹¹ mażmūnidur¹⁹¹² zāḥir olan ikinci *ḥükm* yāḥūd *dest* lafzı sükūn-ı mīmle yāḥūd sükūn-ı tāyla olmaḳdur kesr-i mīmle ya kesr-i tāyla *bālāter*’ün mevşūfı olmaġa daḥi māni‘ yoḳdur ḳabūl itmeyen ḳuşūr-ı

¹⁹⁰⁶ diyenler (K), (HP): tevehhüm iden (HM)

¹⁹⁰⁷ şāḳḳa (K), (HP): meşāḳḳa (HM)

¹⁹⁰⁸ Hāfız-ı Şirāzī: “İskender’e suyu (āb-ı hayāt) ihsan etmezler. Bu iş kuvvet ve altınla nasip olmaz.”

¹⁹⁰⁹ “Mülk senindir, ortaġın yoktur.”

¹⁹¹⁰ “Senin kapını çalmaktan başka çarem yoktur. Ya sen reddedersen hangi kapıyı çalayım?”

¹⁹¹¹ Kur’ān-ı Kerim, Fetih 48/10: “...Allāhın eli onların ellerinin üstündedir...”

¹⁹¹² mażmūnidur(K),(HP): mażmūni (HM)

nazarın ve cehl ü ta^ç aşşubın ızhâr itmişdür. *آنرا که تو رهبری کنی کم نشود* Ol¹⁹¹³ kimseye ki tevfiķüñ reh-ber ü refiķ ve ķā^çid-i țariķ ola hergiz dâll ü gümrah olmaz.

وانرا که تو گم کنی ورا رهبر نیست Ol kimseyi sen güm ve dâll idesin hergiz aña reh-ber bulunmazdur. *وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ*¹⁹¹⁴

*اللهم يا ملهم الرشاد أهدنا إلى سبيل السداد*¹⁹¹⁵ *وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ*¹⁹¹⁶

HİKMET: *آقibeti ĥayr olan gedā^ç āķibeti ĥayr olmayan pādişāhdan eyüdü. Encām ve fercām^ç āķibet ma^ç nāsınadır. Pādişāh-ı bed-encām olmaķdan murād ma^ç āzallāh ihtimāldür ki sū^ç-i ĥātımē ola (407^a) yāĥūd teķallübāt-i dehrle salțanatına zevāl gelmek ile ola vārid olan beytün maźmünü ihtimāl-i aĥiri te^çyid ider. فتدبر Gedā-yı nīk-encāmuñ ĥālī daĥi buña ķıyās oluna *gedā-yı nīk-encām* terkīb-i tavşifidür izāfet-i beyāniyye diyen ġalať itmişdür. *Bed-fercām* daĥi böyledür *nīk-encām* ve *bed-fercām* vaşf-i terkībilerdür diyen ġalať itmişdür.*

Beyt: *غمی کن پیش شادمانی بری* Bir ġam u ġuşşa ki^ç āķibinde şadmānlık ĥaşıl idersin

از شادی کن پیش غم خوری şol şādīlikden yegdür ki şoñında ġam u ġuşşa çekesin.

Şadmān mesrūr¹⁹¹⁷ ma^ç nāsınadır aşılđa āsmān gibidür vaşf-ı terkībīdür diyen ġalať itmişdür hiĥbir zemānda bunlar vaşf-ı terkībī olmamışdır. *Şādīyī* iki yā iledür evvelki maşdariyye ikinci vaĥdetdür.

HİKMET: *آسمان نثارست زمین را از آسمان نثارست* Āsmāndan zemīne vāķi^ç olan nişārdur ki murād bārāndur. *Nisār* şaĥu ma^ç nāsınadır *و آسمانرا از زمین غبار* ve zemīnden āsmāna çıķan ġubār ve duĥāndur. *كل اناء يترشح بما فيه* Her zarfıñ içinde ne var ise şızup taşrasında zāhir olan oldur. *Inā* zarfdur. *Teressuh* şızmaķdır. *Mā* mevşüledür. *Fih* zamīr-i mecrūr *inā*^çya rāci^ç dür bu kelām maźmün-ı ĥikmeti ta^ç līl maķāmındadır. **Beyt:**

گر ت خوی من آمد ناسزاوار Eger benüm ĥulķum ve ĥaşletüm saña nā-ma^ç ķül göründüyse

¹⁹¹³ Ol (K), (HP): Şol (HM)

¹⁹¹⁴ Kur’ān-ı Kerīm, Zümer 39/37: “Allāh’ın doġru yola eriştirdiğini de saptıracak yoktur...”

¹⁹¹⁵ Kur’ān-ı Kerīm, Ra’d 13/33: “...Allāh, kimi saptırsa artık onu doġru yola iletcek yoktur.”

¹⁹¹⁶ “Ey doġru yolu ilham eden Allāhım! Bizı doġru yola yönelt.”

¹⁹¹⁷ mesrūr (K), (HP): sürür (HM)

مگذار *Sen eyü hülkuñı elden koma ya' nî terk idüp bed-aḥlāk olma. Nā-sezāvār* lāyık ü muvāfık olmaya ve nā-ḳabül ve ğayr-ı ma' ḳül dimekdür. *Hüy-ı nîk* terkib-i tavşifidür izāfet tevehhüm iden ğalaṭ itmişdür.

HİKMET: *حق تعالی بیند و می پوشد* Ḥaḳ te' ālā ḳullarınıñ günāhların görür ve setr eyler. *همسایه نمی بیند و می خروشد* Ammā koñşı hîç bir 'aybını ve günāhını bi'l-mu' āyene görmez ve yaḳinen bilmezken sen şöylesin böyle¹⁹¹⁸ deyü üzerine hücum idüp muttaşıl cevr ü cefā eyler. Bu ma' nāyı müzî vü ḥabîş ve cefākār koñşıya mübtelā olan bilür iftirālar (407^b) idüp sū'-i zann ile niçe dürlü isnādlar ider seni ḥalk içinde rüsvāy itmege çalışur. Beyt: *نعوذ بالله اكر خلق غيبدان بودی* Ne' ūzü billāh eger ḥalk ğayb bileler idi ya' nî ḥalk biri birinüñ gizlü işlerine muṭṭalı' olalardı.

کسی بحال خود از دست کس نیاسودی Hîçbir kimse kendü ḥāline ve ḥalvetinde kimsenüñ elinden ve dilinden ḥalāş olup ḥuzür itmez idi deyü ma' nā virmişler. Ba' z-ı şurrāḥ bā'yı sebebiye tūtop *ای بسبب حال نفسه* deyü ta' bîr itmiş zāhir murādı bir kimse kendünüñ gizlü ḥāline ḥalkuñ itṭilā'ı sebebi ile dimekdür. Ḥaḳḳā ki bu ma' nā evvelkiden rāciḥdür ḥaṭādur diyenler kendüler ḥaṭā itmişlerdür evvel virdükleri ma' nā ki zarfiyyetdür ma' nā-yı murād çendān vāzih degüldür. فتدبر Faḳîre lāyih olan budur ki herkes kendü ḥāline ve maḳāmına göre dimek ola zîrā herkesüñ kendü ḥāline göre bir güneḥ taḳşîri muḳarrerdür. فتدبر

HİKMET: *زر از معدن بجان کندن بدر آید* Altun ma' denden kânî ḳazmaḳ ile ḥāşıl olur *از دست بخیل بجان کندن* ammā mümsik ü baḥlîlün elinden almaḳ cānını ḳoparmaḳ ile müyesser olur bir faḳîre bir altun verince cānı çıkar. *Kān* yine ma' den ma' nāsınadır. *Kenden* ḳazmaḳdur. *Be-der āyed* çıkar ve zuhūra gelür dimekdür. *Zer* mübtedā ve *be-der āyed* haberdür. *Be-kān kenden*, *be-der āyed* e müte' allikdür. *Zer* lafzı *be-der āyed* üñ mef' ūl-i şariḥidür diyen mübtedā olduğundan ḥaberi yoğimiş. Mısrā'-ı şānide daḥi *be-der āyed* muḳadderdür. Ba' z-ı nüsaḥda mısrā'-ı şānide *ber-neyāyed* vāḳi' olmışdur ḥāşılı cānı çıkar fuḳarāya bir ḥabbe taşadduḳ itmez dimekdür. Mısrā' - 1 şāniye baḥlîlün elinden altun almak ile ḥalāş bulur diyen rüḥ-ı kelāma vāşıl

¹⁹¹⁸ böyle (K): böylesin (HP): - (HM)

olmamış. Kıt'a: *دوان نخورند و کوش دارند* Hasīs ü mümsik ve denī vü le'īm olanlar malların yimeyüp şaqlarlar. *Gūş dāšten* hıfz itmekdür. Nitekim H'āce Hāfız dimişdür. Beyt:

ای ملک العرش مرادش بده

1919 در خطر چشم بدش دار گوش (408^a)

دیرلر کی ساقلایوپ هر قاچان istersem yerin deyü ümīdlenmek yegdür yinüp gitmekden ya' nī yimekle cā'iz ki bir maḥalinde zarūret ü iḥtiyāc çekilmek lāzım gele. Emṣāl-i 'arabdandur ki: المأمول خیر من المأكول¹⁹²⁰

Ki lafzı bu maḥūle yerlerde min-i tafḍiliyye ma'nāsınadur *ümīd bih ez-ḥorde* taḳdīrindedür.

روزی بینی بکام دشمن

زر مانده و خاکسار مرده

İttifākan bir gün görürsin ki düşmenüñ vefk-i murādı ve dil-ḥ'āhı üzre ol ḥāksār-ı nā-bekār mürd olmuş ve dirhem ü dīnārı ḳalmış nitekim vārid olmuşdur ki:

بشر مال البخيل بوارث او حادث¹⁹²¹ *Be-kām-ı düşmen* izāfetledür. *Hāksār* ḥāk içinde ālūde olup yatana dirler lisān-ı 'arabda meşelā ebū türāb dirler. *Hāksār*'dan murād dīvānedür diyen mecnūn imiş bulduḡın söylemiş. Ba'z-ı şurrāḥ bu beyte bir dürlü ma' nā virmiş *be-kām* lafzı sükūn-ı mīmle olup ve *düşmen-rā* taḳdīrinde ola ve *hāksār* mürdenüñ zamīrinden ḥāl ola ya' nī bir gün murāduñ üzre göresin ki düşmenüñ mālı ḳalmış ve kendi¹⁹²² ḥāksār olduḡı ḥālde mürd olmuş ḥafī degüldür ki egerçi bu tevcīḥ maḥz tekellūf ve 'ayn-ı te'essüfdür ammā ne ḥālse ve her ne deñlü ba'īd ise de ḥadd-ı zātında şıḥḥatden ḥālī degüldür bi'l-küllīye ibṭāl ü tezyīf iden izḥār-ı ta'aşşub eylemiş (Redd-i Seydī 'Alizāde). فتدبر

HİKMET: هر که بزیر داستان نبخشاید بجور زیر داستان گرفتار آید Her kimse ki kendüden aşıḡılara ve eli altında olan za'īflere teraḥḥum idüp luṭf u iḥsān ile kerīmāne

¹⁹¹⁹ Hāfız-ı Şirāzī: "Ey arş padişahı onun muradını ver ve onu kötü gözün zararından hıfz eyle."

¹⁹²⁰ "Saklayıp ümitlenmek yenmiş olmaktan iyidir."

¹⁹²¹ "Cimirin parası kazara ya da miras yoluyla elden gider."

¹⁹²² kendi (K): kendü (HP): - (HM)

mu‘āmele itmeye bi-irādetullāh¹⁹²³ kendüye ğālib ü güçlü ve kuvvetlü kimselerün cevri ü cefāsına giriftār ü mübtelā olur. مَنْ لَا يُرْحَمَ لَا يُرْحَمُ¹⁹²⁴ Zirdest eli altında olanlara dirler hüddām ü re‘āyā gibi vaşf-ı terkībīdür diyen ğalaṭ itmişdür. Zeber-dest eli altun dimekdür zā-i mu‘cemenün ve bā-i muvaḥḥadenün fetḥaları ile kavī ve güçlü dimekden kināyetdür. Meşnevī:

نه هر بازو که دروی قوتی هست

بمردی عاجزانرا بشکند دست

Her kıtlu ve pür-zūr olan (408^b) bāzū merdānelik ile ‘ācizlerün ve za‘īflerün ellerin şikest itmezdir ya‘nī itmemek gerekdür şöyle ki iderse de yanına qalmaz. Bişkened dest ‘ācizān taqdirindedür ‘ācizān-rā bişkenedün mef‘ül-i evvel-i şarīḥi ve dest mef‘ül-i şānīdür diyen ğalaṭ itmişdür. Bişkened iki mef‘üle ta‘diye iden ef‘ālden degüldür. فتدبر Harf-i nefy mecmū‘-ı beytün mazmūnına maşrūfdur.

Za‘īflerün ve faḳīr ü müstemendlerün ḥāṭırların rencide gönüllerine toqunma که درماتی بجور زورمندی zīrā ki bir güçlü kuvvetlü kimsenün cevri ü mübtelā ve giriftār olursın zu‘afāya itdüğüñ yanuña qalmazdur.

کما تدین تدان¹⁹²⁵ Şi‘r:

بس تجربه کردیم درین دیر مکافات

¹⁹²⁶ با دردکشان هر که درافتاد برافتاد

Güzend mazarrat ma‘nāsınadır. Ki harf-i ta‘līldür. Der-mānī bu maḥalde giriftār ü mübtelā olursın dimekdür bā’yı zarfiyyete ḥaml idüp cevri ü cefāsında ‘āciz qalursın diyen münāsib olan ta‘biri itmemiş. Zürmend güçlü ve kuvvetlü dimekdür yā vaḥdet içündür vaşf-ı terkībī diyen ğalaṭ itmişdür (Redd-i Sürürī ve Seydī ‘Alizāde).

ḤİKMET: عاقل چون خلاف در میان بیند بجهد ‘Āqıl ü hūşmend olan ortalıqda ḥilāf ü nizā‘ ve ceng ü ḥuşūmet ve ğavgā ve ‘arbede göre hemān artuq anda ṭurmayup şıçrayup kenāra çıkar ma‘releden taşra olur ol ortalıqda bulunmaz. Bicehed şıçramaq

¹⁹²³ bi-irādetullāh (K): bi-irādetullāh te‘ālā (HP): - (HM)

¹⁹²⁴ Hadīs-i şerīf: “Merhamet etmeyene merhamet edilmez”

¹⁹²⁵ “Ne ekersen onu biçersin.”

¹⁹²⁶ Hāfiz-ı Şirāzī: “Şu etme bulma dünyasında çok tecrübe ettik, her kim dert çekenlerle uğraştıysa helak oldu.”

ma‘nāsına *cehīden*’den fi‘l-i muzāri‘dür *و چون صلح بیند لنگر بنهد* ve şulh ü şalāh ve ülfet ü inbisāṭ gördüğü yerde lenger birağur ya‘nī eklenür qalır. *Lenger* gemilerde olur ma‘rūf āletdür bu maḥalde *lenger birağmaq* şābit ü berqarār olmaqdan kināyetdür. *که آنجا سلامت برکنارست*. Ba‘z-ı nüsaḥda *der-kerānest* vāқи‘ olmuşdur kāf-ı ‘arabīnūñ fetḥi ile ol daḥi kenār ma‘nāsınadır *و اینجا خلوت درمیان* ve ikinci maḥāmda *lezzet* ü ḥalāvet ol ortalıqda bulunmaqdadur ve meclis-i üns ü şafāda bilece olmaqdadur.

ḤİKMET: *مقامررا سه شش می باید ولیکن سه یک می آید* (409^a) *Qumārbāza meşelā* şeş ü se lāzım olur lākin ittifaқан se ve yek gelür ya‘nī her zemānda naqş murād gelmez ve rüzgār her zemānda vefq murād üzre olmaz. Mısrā‘: *جرى الریح ليس كما تشتهى السفن*:¹⁹²⁷

Mukāmīr aqçe ile nerd oynayan qumārbāza dirler. Beyt: *هزار بار چراگاه خوشتر از میدان*
Mer‘ā biñ meretebe meydāndan ya‘nī ārz-ı ḥāliyeden ḥoşter ü bihterdür.

ولیکن اسب ندارد بدست خویش عنان Velīkin esbūñ ‘inānı kendü elinde degüldür her ne cānibe sevq olınursa anda gider ve illā kendüye qalsa hergiz mer‘ādan çıkmaz idi.

Çerāgāh mer‘ā ma‘nāsınadır ki Türkīde otlaq dirler iki lafzdan mürekkebdür biri *çerā*’dür ki cim-i ‘acemīle otlaq dimekdür otlamaq ma‘nāsına olan *çerīden*’den me’ḥūzdur bir cüz’i daḥi *gāh*’dur ki kāf-ı ‘acemīle maḥal ma‘nāsınadır aşlı *gāh-ı çerā* idi ‘alem olıcaq muzāfun ileyh taqđīm olunmuşdur kerrātla zikri sabıq eyleyen meşhūr kā‘idedür. *Meydān*’dan murād nebātāt olmayan ārz-ı ḥāliyedir. *‘Inān* dizgindir.

ḤİKMET: *درویشی درمناجات می گفت یا رب بریدان رحمت کن که برنیکان خود رحمت کرده که ایشانرا*
*تیک آفریده*¹⁹²⁸

Bir dervīş Ḥaḫ te‘ālā ḥazretine tazarru‘ ve münācātında dir idi ki: Yā Rabb fazl u keremūñe lāyıq olan budur ki ‘āşīlere ve ṭālīhlere raḥmet ü mağfīret idesin zīrā ki muṭī‘ ve şālīhlere ḥod ol zemānda raḥmet ve luṭf u ‘ināyet itmişsin ki eyülik üzerine

¹⁹²⁷ “Rüzgār gemilerin istediği gibi esmez”

¹⁹²⁸ *fīh* zamīr-i mecrūr... آفریده... ایشانرا نیک آفریده... (K), (HP): - (HM)

HM nüshasında K nüshasındaki 407a-409a arası eksiktir

halk idüp nîk-baht yaratmışsın. *Ki* lafızlarınıñ evvelkisi rābīta ve ikincisi ħarf-i ta‘ lîl olmak zāhirdür. *اول کسی که علم برجامه و انکشتری در دست نهاد جمشید بود*. İbtidā ‘alemelü cāme giyüp ve barmağına ħātem tağan Cemşid idi andan evvel kimse itmemişdür. *Cemşid* selāṭin-i ħudemādan ma‘rūf¹⁹²⁹ bir pādīşāhdur. *‘Alem* kalem vezni üzerine nişān dimekdür. İlerü zemān şehriyārları sağ omuzından aşağı gögsi üzerine cāmenüñ zāhirine ipekden ve kılabdandan işleme ba‘z-ı nuḳūş u şüver peydā idüp aña ‘alem ve ol ħaftāna cāme-i mu‘allem (409^b) dirler¹⁹³⁰ muħakkem vezni üzre¹⁹³¹. Bu zemānda daḡi ekābir ħānelerinde cevheri yaḡalu ħaftān didükleri ol ħabildendür gide gide bu şekle ħomışlardur anı ibtidā Cemşid peydā idüp şol cānibinde vaż‘ eyledi ve mesāḡ-ı kelāmdan mefhūm olan budur ki ħātemi daḡi şol elinin barmağına taḡmış ola. *Cemşide su’āl گفتندش چرا همه زینت و آرایش را بچپ دادی و فضیلت راست راست* itdiler¹⁹³² ki fazīlet sağ cānibde iken sebep nedür ki cümle ārāyiş ü zīneti şol cānibüne olmağı iħtiyār etdüñ. *گفت راست راست را راستی تمامست* Cemşid eyitdi¹⁹³³ sağ cānibe ol şeref ü fazīlet temām kifāyet ider ki sağ cānib vāḡi‘ olmışdur ‘ariz ħasebi ile zīb ü zīnete iħtiyācı yoḡdur. Mışrā‘: *حاجت مشاطه نیست روی دلارام را* ¹⁹³⁴ Temāmdur demek kifāyet ider dimekdür. *Engüşteri* ħātemdür aşı engüşter’dür *tā*’nuñ biri ħazf olunmuşdur āhirindeki *yā* nisbet içündür. *Çep* cīm-i ‘acemīnūñ fetḡi ve bā-i ‘acemīnūñ sūkūnıyla şol dimekdür ki ‘arabīde *yesār* ta‘bīr olunur. Evvelki *rāst* sağ cānib dimekdür ki ‘arabīde *yemīn* ta‘bīr iderler ikinci *rāst* lafz-ı *rā* ¹⁹³⁵ ile *est*’den mürekkebdür elif maḡzūfdur *yā* maşdariyyedür. *Қıт‘а*:

¹⁹²⁹ ma‘rūf (K), (HP): - (HM)

¹⁹³⁰ İlerü zemān şehriyārları sağ omuzından aşağı gögsi üzerine cāmenüñ zāhirine ipekden ve kılabdandan işleme ba‘z-ı nuḳūş u şüver peydā idüp aña ‘alem ve ol ħaftāna cāme-i mu‘allem dirler (K), (HP): İlerü zemān pādīşāhları üzerinden aşağı gögsi üzerine cāmenüñ zāhirine ipekden ve kılabdandan işleme ba‘z-ı nuḳūş u şüver peydā idüp aña ‘alem ve ol ma‘nāya cāme-i mu‘allem dirler (HM)

¹⁹³¹ üzre (K): üzerinedür (HP), (HM)

¹⁹³² İtdiler (K), (HP):eylediler (HM)

¹⁹³³ Eyitdi (K), (HP): didi ki (HM)

¹⁹³⁴ “Cemal güzelliğine sahip olanlar bezeyiciye muhtac olmazlar”

¹⁹³⁵ lafz-ı rā (K), (HP): rā (HM)

فریدون گفت نقاشان چین را

که پرامون خرگاهش بدوزند

Ferīdūn ki šāhib-i zūhūr olup cihāngīr olan pādīšāhlaruñ biridür Çin naqqāşlarına emr itdi ki bu beytūñ maẓmūnını naqş idüp oṭađınuñ eṭrāfına dikeler.

Pirāmūn bā-i ‘acemīnūñ kesriyle eṭrāf ve ḥavālī¹⁹³⁶ dimekdür mīmūñ fetḥiyle vāvsuz pīrāmen dađı dirler. Hırgāh ḥā’nuñ kesriyledür bu maḳāmda çadır ve otaḳ ma‘nāsına olmaḳ zāhir ü münāsibdür. Ba‘z-ı şurrāḥ kiçe ile örtdükleri ḳubbe şekline ḳara ev ki derim evi de dirler anuñla tefsīr idüp otaḳ ma‘nāsınadır diyenler hırgāh’ı bilmez imiş deyü ṭa‘n idüp ma‘nāda kendūnūñ ḳuşūr-ı nazarın āşikāre eylemiş maḳāma münāsib olanı bilmemiş ḥuşūşan ba‘z-ı lügātde hırgāh’ı otaḳla dađı tefsīr idüp ḳara ev ve begler (410^a) otađı deyü ta‘bīr itmişlerdür.

یازمرد هشیار
که نیکان خود بزرگ و نیک روزند
Yaramazlara iltifāt ü ri‘āyet idüp işlāḥ itmege¹⁹³⁷ ve yola getürmege sa‘y ü himmet eyle ey merd-i hūşmend Zirā ki eyüler ḥod ḥadd-i zātlarında devletmend ü nīk-baḥtlardur¹⁹³⁸ anlara ri‘āyet muḳteẓā-yı şānları ve lāzime-i zāt ve şifātlarıdur anları ri‘āyet bābında taḳşīr olmayacağı muḳarrerdür. Ba‘z-ı şurrāḥ ya‘nī anlara eyü du‘ā ve ri‘āyet eyle Zirā eyüler ḥod sa‘ādetmendlerdür senūñ du‘āña ve ri‘āyetüñe aşlā ihtiyācları yokdur deyü ta‘bīr itmiş. Ba‘z-ı kimseler dağı anı redd idüp böyle diyen kimse beddu‘āya müsteḥıḳdur dimiş terzīḳ söylemiş ḥadd-i zātında tevcīḥ-i mezbūr çak böyle redd idecek degüldür. Erbāb-ı iz‘āna ḥafī ve nihān degüldür ki maḳşūd beyt-i şānīnūñ feḥvāsını naqş idüp pāre pāre kesüp derūn-i ḥaymenūñ eṭrāf ü cevānibine dikmekdür. Nitekim içerüsi münāḳḳaş olan çadırdı¹⁹³⁹ ve otaḳlarda ba‘z-ı ebyāt ü kelimāt kesüp dikedükleri beyāna muḥtāc degüldür. Ba‘z-ı şurrāḥ bu ma‘nādan ğaflet idüp beyt-i

¹⁹³⁶ ḥavālī (K), (HP): aḥvālī (HM)

¹⁹³⁷ işlāḥ itmege (K), (HP): işlāḥa (HM)

¹⁹³⁸ ḥadd-i zātlarında devletmend ü nīk-baḥtlardur (K), (HP): ḥadd-i zātında hūşmend ü nīk-baḥtlardur (HM)

¹⁹³⁹ çadırdı (K), (HP): çadırlarda (HM)

evvelüñ şerhinde ya‘nî lâzım olan yerin meremmet ve naqş ideler¹⁹⁴⁰ deyü ta‘bîr itmiş.

HİKMET: بزرگی را گفتند باچندین فضیلت که دست راست دارد خاتم چرا در دست چپ می کنند

Bir ‘azîze şordılar ki şağ elüñ bu kadar fazîlet ü meziyeti¹⁹⁴¹ var iken sebep nedür ki hâtemi şol elüñ parmağına taqarlar. *گفت ندانی که همیشه اهل فضل محروم باشد* Ol ‘azîz eyitdi: bilmez misin ki cemî‘-i zemânda ehl-i fazl olanlar maħrûm olur. Beyt:

تخت افروز و روزی بخت
آنکه حظ آفرید و روزی بخت

ya ‘ilm ü fazîlet virür yâhūd salţanat ü taht¹⁹⁴² virür muħaşşal egerçi:

ليس من الله بمستنكر

أن يجمع العالم في واحد¹⁹⁴³

fehvasınca luţf-i ilâhî ile bir qulı cāmî‘ü’r-riyâseteyn olup hem ‘ilm ü fazîleti (410^b) hem ğinâ ve devleti olmağ câ’izdür velâkin ‘âdetullâh bunuñ üzerine câridür ki ekşer fazîlet ile ğinâ cem‘ olmazdur. *وحيث يكون الفضل فالرزق ضيق*¹⁹⁴⁴ fehvasınca ‘ilm ü fazîlet şâhibi, ağleb-i ma‘âşî emrinde muţţarr olur. *Hazz* hâ-i mühmele ve zâ-i müşeddede mu‘ceme ile¹⁹⁴⁵ naşîb ma‘nâsınadır. *Rûzî* rızq ma‘nâsınadır ve *baht* bā-i muvaħħade ile devletdür. Ba‘zılar *hazz*’ı bu maħalde taħfîfle oqumışlar lâzım degüldür. *Taht*’dan murâd serîr-i salţanatdur. Ba‘z-ı nüşahda âħir-i mısrâ‘-ı evvel *saht* ve âħir-i mısrâ‘-ı şânî *baht* bā-i muvaħħade ile vâki‘ olmış *saht* sāhtenden muħaffedür *hazz* ü naşîb yaratdı ve rızq düzdi ya‘nî halk idüp halk içün kısmet ve ta‘yîn eyledi dimekdür. Ĥafî degüldür ki egerçi bu nüşhada *saht* sāht lafzından muħaffef olmağ hilâf-ı zâhir olmağla fi’l-cümle bu‘ddan hâlî degüldür lâkin ma‘a-zâlik evvelki nüşhadan râciħ olduğı vâzîhdür. *فقدبّر* İkinci nüşhada mısrâ‘-ı şânîde

¹⁹⁴⁰ naqş ideler (K), (HP): naqş eyleyeler (HM)

¹⁹⁴¹ fazîlet ü meziyeti (K): fazîleti (HP), (HM)

¹⁹⁴² salţanat ü taht (K): taht ü salţanat (HP), (HM)

¹⁹⁴³ “Tüm insanların özelliklerini bir insanda toplamak Allâhu Teâlâya zor değildir”

¹⁹⁴⁴ “Rızkın az olduğı yerde fazilet olur.”

¹⁹⁴⁵ zâ-i müşeddede-i mu‘ceme ile (K): zâ-i mu‘ceme-i müşeddede ile (HP), (HM)

baht yerine müşennât-i fevkıyye ile *taht* vâki⁶ olup ba⁶zı gevdenler istihsân idüp laṭîfdür dimiş⁶ aceb ne mülâhaza itmişdür.

HİKMET: نصیحت پادشاهان گفتن مسلم کسی راست که بیم سر ندارد یا امید زر
u pend itmek şol kimseye lâyıḳ ü müsellemdür ki başı gitmekden hâzer ve ṭama⁶-i sîm ü zer itmeye zîrâ bu iki ma⁶nâ ḳabûl ü te⁶şîre mâni⁶-i ḳavîdür. Hâzret-i şeyḫ ḳuddise sırruhu¹⁹⁴⁶ *ne bîm-i ser dâred ve ne ümîd-i zer ta⁶ bîr etse aḥsen ü aẓher olur idi. Meşnevî:*

موحد چه دریای ریزی زرش
چه شمشیر هندی نهی بر سرش

Hâḳîḳatde ehl-i tevḥîde nisbet ayağına sîm ü zer nişâr itmekle başına ḳılıc ṭutanuñ ikisi birdür hiç farkı yoḳdur ya⁶nî ne andan hâzz ider ve ne bundan elem çeker iki hâlde bile ḳaṭ⁶â müteḡayyir ü müte⁶essîr olmazdur. *Çi* lafzı bunuñ gibi yerlerde⁶ adem-i fark ma⁶nâsını ifâde ider. Mısrâ⁶: چه بر تخت مردن چه بر روی خاک⁶

ḳabîlindendür. *Zereş*⁶de olan zamîr-i şîn *pây* lafzına ḳayddur *der pâyeş* (411^a) taḳdîrindedür. *Şemşîr-i hindî*⁶ şîfat ve mevşûfdur izâfet tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür. *Ehl-i tevḥîdüñ Hâḳ ḥâzretinden ḡayri bir ferdden ḥavf ü recâsı yoḳdur*¹⁹⁴⁸. *برینست بنیاد توحید و بس*. İlm-i tevḥîdüñ¹⁹⁴⁹ bünyâdı ancaḳ bunuñ üzerinedür ne mâla meyl ider ve ne ölmekden bâḳı olur. *Hirâş* hâ⁶nuñ kesri ile ve sîn-i mühmele ile bîm ü ḥavf ma⁶nâsınadır. *Bes* lafzı vâv ile bunuñ gibi yerlerde ancaḳ dimekdür⁶ arabîde faḳaṭ ta⁶ bîr olunur.

HİKMET: پادشاه از بهر دفع ستمکارانست
و سخنه برای خون خواران
ve subaşı taşradaki ḥarâmîleri ve ḳatl-i nefis idenleri ve ḳuttâ⁶-i ṭariḳi teccessüs idüp ele getürüp siyâset itmekle şûr u şerlerin ve fesâd ü zararların ḥalkuñ üzerinden def⁶ itmek içündür. *Hûn-h⁶âr* ḳan içici dimekdür ḥarâmî ve ḳuttâ⁶-i ṭariḳ maḳûlesi ḥaşerât murâddur *جوی طراران و قاضی مصلحت جوی طراران* ve ḳâdî beled-i şehr içinde

¹⁹⁴⁶ ḳuddise sırruhu (K): - (HP), (HM)

¹⁹⁴⁷ “Taht üzerinde olmak ile kuru yer üzerinde olmanın hiçbir farkı yoktur.”

¹⁹⁴⁸ Ehl-i tevḥîdüñ Hâḳ ḥâzretinden ḡayri bir ferdden ḥavf ü recâsı yoḳdur (K): Ehl-i tevḥîdüñ Hâḳdan ḡayri bir ferdden ḥavf ü recâsı olmazdur. (HP), (HM)

¹⁹⁴⁹ İlm-i tevḥîdüñ (K), (HP): İlm-i tevḥîd (HM)

olan hırsuzları ve yan kesicilerün ve bunların emsâli eşkiyanın maşlahatı ile muqayyed olup ya' nî açmazdan tefahhuş u tecessüs idüp ele getirüp şer' le haqlarından gelmek içündür. *Tarrâr* yan kesici maqûlesi ba' zı hırsuzlara ıtlâk olunur dahi Muhtâru'ş-şihhâh:

الطرّ الشقّ والقطع ومنه الطرّار اى العيار السارق خفية سمي به لقطع التوب وشقّه عند سرقة الدراهم والدنانير¹⁹⁵⁰
هرگیز دو خصم راضی پیش قاضی نروند
Hergiz iki haşm biri birinden râzî olup qâdî huzûrına varmazlardur elbette qâdîya mürâfa' a olan huşûmetle olur. *Hasm-ı râzî* mîmûn kesriyle şıfat ve mevşûfdur biri birinden râzî dimekdür haqqa râzî demek degüldür. Zîrâ haqqa râzî olmak qâdîya mürâfa' a olmağa mâni' degüldür¹⁹⁵¹ كما توهمه الشراح
Zîrâ hisâb-ı haqqı bilmekdedür câ' iz ki her biri haq kendü elinde zann idüp huşûmet eyleyeler. فتدبر Ba' z-ı nûşahda *hergiz dü haşm ez-pîş-i qâdî râzî nerevend vâki'* olmışdur (411^b) hergiz¹⁹⁵² iki haşm qâdî meclisinden râzî olup gitmezlerdür elbette biri râzî olup biri olmaz. Beyt:

Biri şâkir birisi şâkîdür

Biri handân birisi bâkîdür

Ba' z-ı şurrâh bu maħalde vârid olan kıt' ayı nûşah-i ulâyı te' yid eyler dimiş zâhir ü müsellemedegüldür (Redd-i Sürûrî). فتدبر Kıt' a: *چو حق معاینه دانى که مى ببايد داد*

Bir kimsenün haqq-ı şarihinini virmek lâzım olduğın biliceñ

بى-ھۇزۇرلىغلا ve ceng ü gavğa ve huşûmetle edâ itmekden lufla ve mülâyemetle virmeñ yegdür. *Ceng-âverî* ve *dil-tengi* yâ' ları maşdariyyedür ba' zılar *âverî* yâ' sını hitâb tutup *dil-tengi* lafzını *ceng* 'e ' atf idüp ve *dil-tengi âverî* taqdirindedür dimiş ve ba' zılar redd idüp ziyâde bâtıl söylemiş dimiş ve kendü¹⁹⁵³ cehl ü buflânın ızhâr itmiş hadd-i zâtında tevcîh-i mezkûr şihhatden hâlî degüldür lâkin fehmden ba' id ve mehcürdur zâhir olan *be-ceng-âverî* vaşf-ı terkîbî

¹⁹⁵⁰ “Tarr; yarmak ve kesmektir, tarrâr bundan gelir, yani kurnaz ve düzenbaz, sessizce çalan demektir tevbevi bozduğu için bu ad verilmiştir. Dinar ve dirhemleri çaldığında “şakkahû” denir”

¹⁹⁵¹ “Şarihlerin düşündüğü gibi”

¹⁹⁵² hergiz (K): ya' nî hergiz (HP), (HM)

¹⁹⁵³ kendü (K), (HP): kendünün (HM)

olmaçdur فافهم ve ba'z-ı şurrâh bir gûne daği taşvîr idüp: *be-luţf dâden bih ki be-ceng-âverî dâdî ve be-dil-tengî dâdî* tağdîrindedür iki vaşf-ı terkîbiye dâhil olan iki yâ'lar maşdariyyedür dimişler şârih-i diğere bunu daği redd ü tezyîf¹⁹⁵⁴ idüp 'aceb terziğ-güy imiş dimiş bunda daği terziği kendü söyleyüp¹⁹⁵⁵ ızhâr-ı ta' aşşub itmişdür tevcîh-i mezbûr her çend ba'iddür lâkin şîhhatden hâlî degüldür egerçi *dil-teng* lafzı *ceng-âver* gibi vaşf-ı terkîbidür didüğü terziğdür velâkin ol bâbda şârih-i cârih daği anuñla müşterekdür. فتدبر Evvelki mışrâ' da olan *ki rābiţadur* ikinci *ez ma' nāsınadur*. *خراج اگر نگزارد کسی بطیبت نفس* Bir kimse lâzımü'l-edâ harâcını gönül hüşluğıyla ve eylükle virmeye 'inād eyleye. *Tıybet* kesr-i tâ ile eylük ma' nāsına *ţābe-yeţību* den maşdardur hafî degüldür ki: *be-ţeyyib-i nefis kesî ger harâc negüzâred* ta' bir olunsa yâhüd *harâc eger negüzâred be-ţeyyib-i nefis kesî* dinilse evlâ ve aźherdür. فافهم *Negüzâred* zâ iledür ödemez ve edâ eylemez dimekdür namâz-güzâr ve harâc-güzâr gibi¹⁹⁵⁶. *بقهر ازو بستانند مرد سرهنگی*. Çavuş gelüp andan kâhrla alur hemân bihüde 'inād idüp cefâ çekdüğü kâalur. Beyt:

چو کاری برآید بلطف و خوشی

چه حاجت بتندی و کردن کشی¹⁹⁵⁷

Serhengî yâ'sı leşkerî ve sipâhî yâ'ları gibi nisbet içündür ol tâ'ifeye mensûb ve anlardan biri demek olur. *Merd-i serhengî* terkîb-i tavşîfidür izâfet-i beyâniyye diyen ğalaţ itmişdür¹⁹⁵⁸. *Bisitānend* lafzına münāsib olan *merdān-ı serhengiyān* 'dur lâkin zâruret-i vezn ve kâfiye için ifrād ile irād olunmuşdur. فتأمل

HİKMET: همه کس را دندان بترشی کند کرد مگر قاضی بشیرینی Herkesün dendānı turşı ve ekşi nesne yemekle kamaşup kesmez olur illâ kâdîlaruñ tatlu nefâ'is ile ve hulviyyât yimekle dişleri çöngelür. *Künd* kâf-ı 'arabînüñ zammı ve nūnuñ sükûnıyla lafz-ı fârisîdür Türkîsi çöngre ya' nî keskin degül dimekdür meşelâ kılıc bıçağ maķûlesi

¹⁹⁵⁴ tezyîf (K), (HP): terziğ (HM)

¹⁹⁵⁵ söyleyüp (K), (HP): söyleyince (HM)

¹⁹⁵⁶ gibi (K), (HP): gibidür (HM)

¹⁹⁵⁷ Sa' dî-i Şirâzî, Bustân: "İyilikle, ikramla yapma imkânı varsa bir işi, sertlikle inatla bu işi yapmaya gerek yok."

¹⁹⁵⁸ izâfet-i beyâniyye diyen ğalaţ itmişdür (K), (HP): izâfet tevehhüm iden ğalaţ itmişdür (HM)

ba' z-1 âlât ki keskinlik şânından iken kesmez ola anlara ıtlâk olunur. *Gerded* kâf-ı 'acemîyle şevved ma' nâsınadır olur dimekdür. *Meger* illâ ma' nâsına ħarf-i istişnâdur. *Turşî* ve *şirîni* yâ'ları nisbet içündür. Beyt: *برشوت بخورد پنج خیار قاضی که* Qâdî ki beş dâne ħıyâr rüşvet yiye. *زار ازبهر توده خریزه زار* Senüñ için¹⁹⁵⁹ ħilâf-ı şer' on dâne kavun ve karpuz bostânın şâbit idüp ħükm eyler.

ĤİKMET: *قحبه پیر از نابکاری چه کند که توبه نکند* Qaḥbe ki pîr ola nâ-bekârlıktan ya' nî zinâdan tevbe itmeyüp neylese gerekdür ki kârı revâcdan qalup 'amel-mânedür

و شحنة معزول از مردم آزاری ve ma' zül şubaşı ħalkı incitmekden tevbe itmeyüp neye qâdir olur ki ma' zül olmağla âĥâd-ı nâsa mülĥağ olup elinden iş gelmez olmışdur.

Mısrâ': *گدا گر تواضع کند خوی اوست*: 1960 Beyt: *جوان کوشه نشین شیرمرد راه خداست* Terk-i

hevâ vü heves idüp küşe-nişîn ve 'uzlet-güzîn olan tâze yigit¹⁹⁶¹ râh-ı Ĥudânuñ şîrmerdidür. *Cüvân-ı küşe-nişîn* şıfat ve mevşûfdur izâfet (412^b) tevehhüm iden ġalağ itmişdür.

Şîrmerd cüvânmerd gibidür *şîr* lafzı meksûr¹⁹⁶² olup izâfetledür diyen taqşîr itmişdür. Ba' z-1 şurrâĥ *şîrmerd* terkîb-i mezcîdür aşlı merd-i şîrdür izâfet-i beyâniyye ile dimiş iki vechle ġalağ itmiş¹⁹⁶³ biri terkîb-i mezcî ve biri izâfet didügidür.

فتدیر

Ĥaşılı tazelikde vahdet ü ħalvet ihtiyâr idüp tã' at ü 'ibâdete ve mücâhede ve riyâzete meşğûl olan tarîĥ-i ĥağda gerçekden erdür dimekdür.

برخاست که پیر خود نتواند زکوشه برخاست Zîrâ pîr-i sâl-ĥürde ĥod yerinden qalkmağa qâdir degüldür anuñ küşe-nişîn olması zarûrî lâzım gelmişdür çok hüner degüldür. Diger:

میزacı جانی سخت می باید که از شهوت بپرهیزد Mizâcı qavî ve şehveti ziyâde ve teveqâni ġâlib bir tâze yigit gerekdür¹⁹⁶⁴ ki şehvetden ve hevâ-yı nefse müte'allıq olan menâhîden

perĥîz eyleye ve maqḃûl-i ĥağ ola. *Cüvân-ı saĥt* terkîb-i tavşîfidür izâfet tevehhüm iden ġalağ itmişdür. *زیرا که پیر سست رغبت را خود آلت بر نمی خیزد* Zîrâ ki pîr olup süst-rağbet

¹⁹⁵⁹ senüñ üzre (K), (HP): senüñ için (HM)

¹⁹⁶⁰ Sa' dî-i Şirâzî, Bustân: "Dilencinin tevazusu işi ve huyu gereğidir."

¹⁹⁶¹ yigit (K), (HP): kimse (HM)

¹⁹⁶² meksûr (K): mezkûr (HP), (HM)

¹⁹⁶³ itmiş (K), (HP): itmişdür (HM)

¹⁹⁶⁴ mizâcı qavî ve şehveti ziyâde ve teveqâni ġâlib bir tâze yigit gerekdür (K), (HP): mizâcı qavî ve şehveti ġâlib ve teveqâni ziyâde bir tâze yigit gerekdür (HM)

ya' nī ḳalīlū'l-meyl ve 'adīmū'ş-şehve olanuñ ḥod āleti ḥareket ü ḳıyām itmez ve 'amele ḳādir olmaz anuñ 'affi ve perhīzi çoḳ hüner degüldür. *Süst-raġbet* pīrūñ şıfatıdır izāfet tevehhüm iden ve *süst-raġbet* vaşf-ı terkībīdür¹⁹⁶⁵ diyen ġalaṭ itmişdür. Ba' z-ı nüsaḥda *cüvān-i cüst* vāḳi' dür ol daḫi hemīn¹⁹⁶⁶ bu ma' nādur.

ḤİKMET:

حکیمی را پرسیدند که چندین درخت نامور که خدای تعالی آفریده است که بلند و برومند هیچ یکی را ازاد
نخوانند مگر سرورا که ثمره ندارد درین چه حکمتست

'Uḳalādan birine şordılar ki Ḥaḳ sübhānehu ve te' ālā¹⁹⁶⁷ bu deñlü bülend ü mīvedār ve pür- i' tibār ü pür-iştiḥār eşcār-ı nāmdār ki ḥalk itmişdür hiç birine āzād ıtlāḳ itmeyüp illā serv ki hergiz mīve virmezdür aña āzād ıtlāḳ itdüklerine sebep nedür.

Dıraḥt-ı nāmver terkīb-i tavşifīdür izāfet tevehhüm iden ġalaṭ itmişdür. *Berūmend* mīvelü dimekdür *mend* edāt-ı nisbetdür bunuñ mişli¹⁹⁶⁸ elfāzda vāvuñ ziyādesinde nev'-i mübālaġa olduġın Kemāl Pāşāzāde merḥūm taḥḳiḳ buyurmuşlardur (413^a) inkār iden cehlini ızhār ider merḥūmuñ kelāmı bize ḥüccet degüldür diyen muta'aşşibīn zümresine mülḥaḳ olduġı muḥaḳḳaḳ olur. *Semere nedāred*, *serv*'üñ şıfat-ı kāşifesi dür ḥāl mevzi'indedür diyen ġalaṭ itmişdür. *Semere* mīve ma' nāsınadır. *معلوم وقتى معیتست و وقتى معلوم* Ḥakīm eyitdi: ki ḥikmeti budur ki sā'ir eşcār her birinüñ mu' ayyen ḥaşılı ve gelüri ve mu' ayyen zemānı vardur

تازه اند و گاهی بوجود آن دخل و تازه اند

و گاهی بعدم ان پڑمردہ ve gāhī ol ḥaşıl gitmekle pej-mürde ve bī-nevāl olur

و سرورا هیچ ازین چیزی نیست در همه وقت تازه است ve servde hiç bunlardan biri ya' nī gelüri ve gideri¹⁹⁶⁹ yokdur ki geldüğinden ḥurrem ve gitduğinden pür-ġam ola belki cemī'-i zemānda tāze vü tābdār ve bir ḥāl üzre şābit ü berḳarārdur ne bahār bilür ve ne ḥazān görür *این صفت ازاد گانست* bu ḥālet¹⁹⁷⁰ āzādeler şıfatıdır ki bu cihān-ı fānīde metā'-i

¹⁹⁶⁵ vaşf-ı terkībīdür (K), (HP): terkīb-i tavşifīdür (HM)

¹⁹⁶⁶ hemīn (K): hemān (HP), (HM)

¹⁹⁶⁷ Ḥaḳ sübhānehu ve te' ālā (K), (HP): Ḥaḳ te' ālā (HM)

¹⁹⁶⁸ mişli (K), (HP): gibi (HM)

¹⁹⁶⁹ gelüri ve gideri (K), (HP): gelür gideri (HM)

¹⁹⁷⁰ ḥālet (K), (HP): devlet (HM)

dünyānuñ vücūdı ve ‘ademi anlara yeksāndur ne varlığa sevinürler ne yokluğa yerinürler ‘ālemden fāriğ ü āzādelerdür cemī‘-i evkātta hoş-ḥāl ve fāriğü’l-bāllerdür bu sebebden serve daḥi āzād¹⁹⁷¹ didiler. Ḥafī olmaya ki her dıraḥta daḥl-i mu‘ayyen işbāt itmekden maḥşūd mücerred mīve degüldür belki evrāk-i eşcār bile ‘āmm ü şāmildür elbette her dıraḥt vaḳtinde ve zemānında evrāk ü mīveden ḥālī olmaz velākin vaḳt-i mu‘ayyeni geçdükdən sonra mīvesi munḳaṭı‘ olup ve ḥazān zemānında evrākı¹⁹⁷² dökilüp cemī‘-i eşcār bī-berg ü bār olur ammā serv-i āzāduñ ne mu‘ayyen bahārı olur ve ne ḥazān bilür dimekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ bu ma‘nadan ḡāfil olup ḥāşılı *daḥlī*, *mīve*’ye maḥşūş zann idüp her dıraḥta daḥl-i mu‘ayyen işbāt itmek mübālağa ṭarīḳıyladur zīrā her bir dıraḥtuñ ḥāşılı olmaz dimişler. فتأمل

وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ¹⁹⁷³ *Pej-mürde* şolmuş dimekdür. Kıt‘a:

(413^b) *بر آنچه می گذرد دل منه که دجله بسی*

پس از خلیفه بخواد گذشت در بغداد

Her nesne ki geçüp gide saña ḳalmaya¹⁹⁷⁴ aña göñül bağlama zīrā Bağdadda Dicle didükleri nehir ki Şaṭṭ ırmağıdur ḥalīfeden sonra daḥi niçe rüzgār cārī ve güzerān olsa gerekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ *ḥalīfe*’den murād āḥir-i ḥulefā olan Müsta‘şım-billāḥ ḥalīfedür ki Hülāgū elinde helāk olup Devlet-i Benī‘-Abbāsiyye anuñla munḳarız olmışdur dimiş ve Dicle çok zemān Müsta‘şımdan sonra Bağdaddan geçiserdür deyü ma‘nā virmiş. Ḥafī degüldür ki Müsta‘şım ḥalīfeye taḥşış lāzım degüldür. فتدبر

Güzeşt maşdar ma‘nāsınadur bu maḥalde murād cereyāndur. Bu taḳdīrce *der-Bağdād*, *ez-Bağdād* taḳdīrinde olmağa ḥācet yokdur (Redd-i Sūdī). كما توهم

Bu maḳāmda ‘illetüñ ma‘lūle inṭibākı ve delīlüñ medlūle ḥüsn-i insiyākı bu vechledür ki muṭlaḳā metā‘-ı dünyā ve müstelezzāt-i cihān-ı bī-beḳā fi’l-meşel aḳarşu gibidür hiç kimse bāḳī ḳalmayup geçüp gider ve senden sonra daḥi niçe

¹⁹⁷¹ āzād (K): āzāde (HP), (HM)

¹⁹⁷² evrākı (K), (HP): evrākı daḥi (HM)

¹⁹⁷³ Kur’ān-ı Kerīm, Arāf 7/205: “...ve gafillerden olma.”

¹⁹⁷⁴ saña ḳalmaya (K), (HP): - (HM)

senüñ¹⁹⁷⁵ elinden geçer gider kısmıdır ‘âkil olan aña dil-beste¹⁹⁷⁶ olmazdur. Hâce Hâfız demişdür:

بر لب جوی نشین و گذر عمر ببین

1977 کین اشارت ز جهان گذران ما را بس

*Eger elüñden gelürse ve Hâk te‘âlâ ğınâ ve devlet virüp kâdir olursañ ħurmâ ağacı gibi kerîm¹⁹⁷⁸ ol zîrâ ħurmâ ağacınıñ cemî‘-i eczâsı ile intifâ‘ olunur hiçbir cüz’i zâyi‘ olmaz cümle eşcâr meyânında Hâk te‘âlâ anı bu kerâmete maḥşûş itmişdür havâşş ü ḥaşâ’işi çokdur ya‘nî sen daḥi himmet eyle ki muṭlakâ vücūd-i pür-süduñ bir cihetden ḥalka nâfi‘-i maḥz ola. *Geret* tâ’sı *dest*’e muḳayyed olup *eger zi-destet ber-âyed* taḳdîrindedür. *Nahl* ħurmâ ağacıdur.*

ورت ز دست نیاید چو سرو باش آزاد ve eger elüñden gelmezse ve bi-irâdetullâh dervîşlik el virüp ḳudretüñ olmazsa serv gibi âzâd olup ḥoş-ḥâl ve dünyâya ta‘alluḳdan ve ḳuyūd u tefriḳadan fâriḡu’l-bâl ol bu maḥalde ya‘nî serv gibi âzâd ol kimseye cefâ eyleme diyen¹⁹⁷⁹ şâriḥ rûḥ-i kelâma (414^a) vâşıl ve aşl-ı merâma nâ’il olmamış. Hadd-i zâtında ‘âciz ve bî-ḳudret olan dervîş ḥalka cefâya nice kâdir olur ki men‘ ü nehy eyleye. *Veret* tâ’sı *geret* tâ’sı gibidür.

HİKMET: *دو کس مردند و تحسّر بردند* İki kimse dünyâdan teḥassür ü te’essüf ile gitdiler.

بiri şol ḥâcedür ki vâfir mâl ü ni‘mete mâlik idi buḥl ü imsâkle ‘ömri geḳüp yimedi¹⁹⁸⁰ ve hergiz müntefi‘ olmayup¹⁹⁸¹ ḳoyup gitdi

بiri daḥi şol¹⁹⁸² ‘âlimdür ki ‘ilmi ile ‘amel itmedi. Ḳıṭ‘a:

کس نیبند بخیل فاضل را

که نه در عیب گفتنش گوشد

¹⁹⁷⁵ Senüñ (K), (HP): senüñ gîbinüñ (HM)

¹⁹⁷⁶ dil-beste (K), (HP): dil-bend (HM)

¹⁹⁷⁷ Hâfız-ı Şîrâzî: “Irmak kenarında otur ve ömrün akışını gör; geḳip giden fani dünyada bu işaret bize yeter.”

¹⁹⁷⁸ Kerîm (K), (HP): - (HM)

¹⁹⁷⁹ diyen (K), (HP): diyen şâriḥ (HM)

¹⁹⁸⁰ ‘ömri geḳüp yimedi (K), (HP): ‘ömri yimedi (HM)

¹⁹⁸¹ olmayup (K), (HP): olmadı (HM)

¹⁹⁸² biri daḥi şol (K), (HP): biri şol (HM)

Hîçbir kimse olmaz ki baĥîl-i fâzlı görüp buĥlınden ötüri anuñ ‘aybını söylemeye ve mezemmet eylemeye ya‘nî imsâk ü ĥisset bir ĥubĥ-i ĥaşletdür ki şâĥibinüñ her ne deñlü¹⁹⁸³ ‘ilm ü fazîleti de¹⁹⁸⁴ olursa hergiz buĥl ü ĥisset ‘aybını setr itmez ve ĥadĥ ü mezemmete mâni‘ olmaz herkes baĥîl ü le‘îmi sevmezdir. *Baĥîl-i fâzıl* terkîb-i tavşîfîlerdür izâfet tevehhüm iden ġalaĥ itmişdür. Ĥarf-i nefy *küşed*’e ĥayddur *ki dergoften* ‘ayb-ı ü neküşed taĥdirindedür. *ور کریمی دو صد گنه دارد* Ammâ bir kerîm ü cevâduñ¹⁹⁸⁵ iki yüz dürlü ‘aybı ve ġünâhı olsa *کرمش عیبها فرو پوشد* anuñ luĥ u keremi ve cûd u seĥâsı cümle ‘aybların setr ider. *Keremeş*’de olan zamîr-i şîn maĥalinde vâĥi‘dür ‘*aybhâ*’ lafzına ĥayd olup *kerem* ‘*aybhâ’eş fîrû püşed* taĥdirinde olmaġa hergiz ĥâcet yoĥdur (Redd-i Şem‘î). *كما توهمه بعض الشراح*¹⁹⁸⁶ *Püşed* setr ider dimekdür. *Fîrû* lafzı maĥz te‘kîd içündür. *Dü sad*‘ adedi ziyâde keşretten ‘ibâretdür ĥafî olmaya ki ellerde ve dillerde mezkûr ü meşhûr olan¹⁹⁸⁷:

فندبر العلم والمال يستران كل عيب¹⁹⁸⁸ kelâmı külliyyet üzre olmayup buĥl ü ĥisset gibi ba‘zı ĥabîĥ ĥaşletleri müsteşnâ olsa ba‘îd degüldür.

HÂTİMETÜ’L-KİTÂB: *تمام شد کتاب گلستان* Kitâb-ı ġulistân bu maĥalde temâm oldı.

Mübtedâ ve ĥaberdür ya‘nî Ĥaĥ te‘âlâ ĥazretinüñ ‘avn ü tevĥîĥi ile (414^b) vüçûda gelmişdür ve Ĥaĥ te‘âlâdan ġayri hîçbir ferdden ‘avn ü tevĥîĥ taleb olunmaz.

درین جمله چنان که رسم مؤلفانست از شعر متقدمان بطریق استعاره تلفیقی نرفت Bu cümle-i kitâbda vâĥi‘ olan nazımlarda sâ‘ir muşanniflerüñ ‘âdetleri üzre müteĥaddimîn eş‘ârından ‘âriyyet almaĥ tarîĥi ile ĥâyîde elfâz ü ma‘nâ îrâd ü ilĥâĥ itmek vâĥi‘ olmamışdur.

Mışrâ‘ : Degülem tıfl ki ĥâyîde idinem iĥtâr

Ya‘nî cümlesi kendü netâ‘ic-i ĥab‘um ve kendü inşâ vü iĥtirâ‘umdur.

وما انا من تصنيف غير بسارق وان كان هذا الامر دأب الأفاضل¹⁹⁸⁹

¹⁹⁸³ şâĥibinüñ her ne deñlü (K), (HP): şâĥibinüñ her ne deñlü şâĥibinüñ (HM)

¹⁹⁸⁴ de (K), (HP): daĥi (HM)

¹⁹⁸⁵ cevâduñ (K), (HP): cömerdüñ (HM)

¹⁹⁸⁶ “Bazı şarihlerin düşündüğü gibi”

¹⁹⁸⁷ mezkûr ü meşhûr olan (K), (HP): mezkûr olan (HM)

¹⁹⁸⁸ “Bilgi ve mal her aybı örter.”

¹⁹⁸⁹ “Ben, başkasının eserini çalmış değilim, bu ekâbirin geleneği olsa bile.”

Telfik zamm ü ilhâk ma' nâsınadır. Beyt:

کهن خرقة خویش پیراستن

به از جامه عاریت خواستن

Ġayriden 'ariyyeti fâhir libâs istemekden kişi kendü¹⁹⁹⁰ eskice hırkasın ıslâh ü meremmet idüp ya' nî köhne yerlerin yamayup giymek gerekdür. *Kühen hırka* izâfet-i beyâniyyedür diyen ğalağ itmişdür. *Pirâsten* bu maħalde ıslâh itmek ma' nâsına olmağ münâsibdür ba' z-ı şurrâh *bih kühen hırka-i h'ış pirâsten* tağdîrinde tutup kendü köhne hırkam ile bezenmek ya' nî anı giymek yegdür deyü ma' nâ virmiş fi'l-cümle şihhatden dūr degüldür ammâ tekellüfdür terziğ ü nâ-ma' küldür diyen ta' aşşub ızhâr itmiş. *غالب گفتار سعدی طرب انگیزست و طیبیت آمیز* Sa' dînün ekşer kelimâti tarab-engîzdür ya' nî şevğ viricidür ve şafâ-bağşdur ve lañife-âmîzdür. *Tıybet* ta' nuñ kesriyle muñayebe ve mülâtafe ma' nâsınadır.

و کوته نظران را بدین علت زبان طعن دراز کرد Pes bu leñ'if sebebi ile kûtah nazar olan ezhân-ı kâşiranuñ zebân-i ta' nları dırâz olur. *Kûtah nazar* vaşf-ı terkîbîdür diyen ğalağ itmişdür. *که مغز دماغ بیهوده بردن و دود چراغ بی فائده خوردن کار خردمندان نیست*

Ṭa' nları bu yüzdendür ki meşelâ dirler ki bîhûde mağz-ı dimâğı zâyi' itmek ve bî-fâ'ide dūd-i çerâğı yimek ya' nî tütün zaħmetin çekmek muħaşşal gice ve gündüz lağv kâre iştiğâl itmek 'âkil ü hüşmendler işi degüldür. *Mağz-i dimâğ* beynidür murâd fikr ü mülâhazadır ve *dūd-ı çerâğ* ki tütündür. *Bîhûde* lafzı *mağz-ı dimâğ*'uñ (415^a) ve *bî-fâ'ide* lafzı *dūd-ı çerâğ*'uñ vaşıflarıdır ve bunlarda izâfet-i beyâniyye tevehhüm iden ğalağ itmişdür. Ba' z-ı şurrâh *dimâğ* ve *çerâğ* lafızların sükûn-i ğaynla okuyup *bîhûde borden* ve *bî-fâ'ide ħorden* tağdîrinde tutmuşlar¹⁹⁹¹ vechden ħâlî degüldür velâkin tevcîh-i evvel zâhirdür. *فتدبر* Ĥulâşa-i kelâm ol kavm-i li'am ve gürûh-ı mekrûh 'avâm-ı kılllet-i fehm ve kuşûr-ı nazarlarından yâhûd ziyâde buğz u ħasedlerinden Ĥazret-i şeyhüñ bu mağûle te'lîf-i şerîfini lağv u 'abeş 'add idüp

¹⁹⁹⁰ kendü (K), (HP): kendünün (HM)

¹⁹⁹¹ tutmuşlar (K), (HP): tutmuşlardur (HM)

mālā-ya‘niye iştigāl ile taziyē‘-i evkāta ve bī-fā‘ide zaḥmet ve meşakḳat irtikāb itmege ḥaml ü nisbet itmişler. ¹⁹⁹² خذ لهم الله

ولكن بررأى روشن صاحب‌الان که روی سخن درایشانست پوشیده نماید که در موعظهای شافی درسک عبارت کافی کشیده است

Velākin ehl-i dillerūñ re‘y-i rūşenlerine ki fi‘l-ḥaḳīḳa söz anlar iledür ve ḥiṭāb ü cevāb anlaradur. Nüfūs-i zāyi‘a¹⁹⁹³ ve ervāḥ-i ḥabīşeye degüldür ḥafī ve mestür olmaya ki iş bu kitāb-ı Gülistān ehl-i derde devā ve emrāz-ı ḳulūbe şifā ve şafā virici mev‘izeler ve naşīḥatler cevāhir-i kāfī ‘ibāretler silkinde nazm olunmuşdur ehl-i temyiz ve ḳadr-şinās olanlar bilür¹⁹⁹⁴. *Ḳıṭ‘ a:*

در پوست می نکنجد از ناز غنچه کل

نام کتاب سعدی تا کلهستان نهادست

شاید اکر نشانند در جویبار دیده

در دست هر که شاخی زین کلهستان فتادست^{1995/1996}

Re‘y-i rūşen terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i beyāniyye tevehhüm iden ḡalaṭ itmişdür. *Rūy-i sūḥan der-işānest* dimek sözüñ tevcihi anlaradur ya‘nī mükāleme ve muḥāveremüz anlarladur ḥaşerātla degüldür dimekdür. Ba‘z-ı şurrāḥ ya‘nī sözüñ ḥaḳīḳati nice idügin anlar bilürler ḥased ehli olan cāhiller bilmez deyü ma‘nā virmiş. *Şafī* lafzı mā-ḳablinūñ vaşfidır izāfet-i beyāniyye diyen ḡalaṭ itmişdür. *Silk* sinūñ kesriyle *milk* vezni üzre bu maḥalde incü dizdükleri iplikdür.

و داروی تلخ نصیحت بشهد ظرافت برآمیخته

و الحق مرّ وکل مرّ دوا¹⁹⁹⁷ feḥvāsı mūcibince naşīḥat yolundan vāḳi‘ olan telḥ dārū ve acı

şerbet şehd-i zarāfet ve sükker-i leṭāfet ile (415^b) ḳarışup imtizāc virilmişdür ki nūş iden ḳaṭ‘ā zerre ḳadar elem çekmezdür. *Dārū-yı telḥ* terkīb-i tavşīfīdür izāfet-i

¹⁹⁹² “onları zelil kılsın”

¹⁹⁹³ Nüfūs-i zāyi‘a (K): Ḥaşā nüfūs-i zāyi‘a (HP), (HM)

¹⁹⁹⁴ bilür (K), (HP): bilürler (HM)

¹⁹⁹⁵ در پوست می نکنجد از ناز غنچه کل / نام کتاب سعدی تا کلهستان نهادست

¹⁹⁹⁶ (K), (HP): - (HM) شاید اکر نشانند در جویبار دیده / در دست هر که شاخی زین کلهستان فتادست

¹⁹⁹⁶ “Sadi kitabının ismini gülistan koyunca gonca ve gül nazından postına (yerine) sığmaz. Eğer gözyaşını dindirmek istersen eline gülbahçesinin süslü dalı düşmüştür.”

¹⁹⁹⁷ “Her gerçek acıdır ve her acı devadır.”

beyāniyye diyen ğalaṭ itmişdür *dārū-yı telh* ‘ ibāreti *naşīḥat*’e muzāfdur. *Şehd* gömec balıdır.

تا طبع مخاطب ملول نشود Maḳşūd-ı beyān ğāyet ü ğarazdur ya‘ nī tā ki muḥātabuñ ṭab‘ ı ol telh naşīḥatlerden melūl olmaya *و از دولت قبول محروم نماند* ve muḥātab melūl olmağla ol naşīḥatleri ḳabūl devletinden maḥrūm ḳalmaya ve yāḥūd benüm¹⁹⁹⁸ bu kitābum nazar-ı ḳabūlleri devletinden maḥrūm ḳalmaya dimek ola. ‘ İbāretūñ iki ma‘ nāya bile taḥammūli vardır şāriḥler mütefaṭṭın olmayup ta‘ arruz itmemişler. Meşnevī:

ما نصیحت بجای خود کردیم Biz naşīḥatı yerinde itdük ya‘ nī
الذین النصيحة¹⁹⁹⁹ feḥvāsınca ve الشفقة علی خلق الله²⁰⁰⁰ ‘ uhdemüze lāzım olan ḥıdmeti ḥālīşen muḥlişen li-vechillāḥ edā idüp yerine getürdük. *روزکاری درین بسر بردیم* Bir müddeti bu kār-ı pür-i‘ tibāra şarf idüp encām ve iḥtitāma irişdirüp vücuda getürdük. *هیچ کimsenün ğuş-i rağbetine gelmez ise ya‘ nī* bu kitābda olan nuşḥ u pendleri hergiz sem‘-i ḳabūl ile ğuş idüp sūdmend olmaz ise de ḥāṭırum cem‘dür andan baña nesne lāzım gelmez. *بر رسولان پیام باشد و بس*
وما علی الرسول إلا البلاغ²⁰⁰¹ feḥvāsınca peygāMBERLERE şalavātullāhi te‘ ālā ‘ aleyhīm lāzım olan ancaḳ Allāhu te‘ ālā ḥazretinūñ emrini ḳullarına teblīğ itmekdür imdi²⁰⁰² ‘ ulemā-i ümmetden vā‘ iz ü nāşih olduḳda²⁰⁰³ daḥi lāzım olan ancaḳ kelām-ı ḥaḳḳı söyleyüp emr-i ma‘ ruf ve nehy-i münker itmekdür elbette ḳabūl etdürmek anuñ ‘ uhdesine lāzım degüldür ve maḳdūrı daḥi degüldür.
قال الله تعالى إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ²⁰⁰⁴ *Peyām* ḥaberdür bu maḥalde *resul*’den murād ma‘ nā-yı luğavī olmaḳ daḥi cā’izdür. Şi‘ r:

¹⁹⁹⁸ ve yāḥūd benüm (K), (HP): yāḥūd (HM)

¹⁹⁹⁹ Hadīs-i şerīf: “Din nasihatıdır.”

²⁰⁰⁰ “Allāḥ’ın emirlerine tāzim ve saygı ve mahlukāta şefkatle muamele etmek”

²⁰⁰¹ Kur’ān-ı Kerīm, Nūr 24/54: “...Peygambere düşen ancaḳ apaçık bir teblīğdir.”

²⁰⁰² İmdi (K), (HP): andan şoñra (HM)

²⁰⁰³ olduḳda (K): olanlara (HP), (HM)

²⁰⁰⁴ Kur’ān-ı Kerīm, Kasas 28/56: “Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletmezsin. Fakat Allāḥ, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir....”

يا ناظرًا فيه سل بالله مرحمةً

على المصنّف واستغفر لكتابه

Ey bu kitāba naẓar ü muṭāla‘a iden kimse Ḥaḡ te‘ālā ḡazretine du‘ā idüp muṣannifine raġbet²⁰⁰⁵ ve kātibine maġfiret recā eyle ve (416^a) ṣāriḡ-i faġire daġi du‘ā iderseñ maḡz luṭf u keremüñdür. *Sel* sīn’üñ fethiyle emr-i ḡazırdur su’ālden murād tazarru‘ ile du‘ādur. *‘Ale’l-musannifi, merḡamet’e* müte‘allikdür su’āle müte‘allik diyen ba‘īdi²⁰⁰⁶ irtikāb itmiş. Ba‘z-ı nüṣhada *sel billāhi* lām yerine bā ile vāġi‘ olmiş²⁰⁰⁷ yine bu ma‘nā murāddur²⁰⁰⁸ ammā muṭlaġā ḡarf-i cerrsüz *selillāh* vāġi‘ olan nüṣḡa nā-mevzūn olduġı ġatı zāhir iken ekṣer ṣurrāḡ ol nüṣḡayı iḡtiyār itmişler beyti bozmışlar *واطلب لنفسك من خير تريد به* ve kendü nefṣüñ iġün ḡayr ü ṣavāb olan her ne murāduñ ise Ḥaḡ te‘ālā ḡazretinden recā ve du‘ā²⁰⁰⁹ eyle ki اذعوني أستجب لكم²⁰¹⁰ muġtezāsınca bāb-ı feyz küṣāde ve elṭāf-ı ḡaḡ ḡācetmendler iġün āmāde ve nihādedür hemān yolından isteyübilmeġ gerekdür.

من بعد ذلك غفراناً لصاحبه Bu cümleden ṣoñra kitābuñ ṣāḡibine ve mālikine daġi Allāhu te‘ālādan raḡmet ü maġfiret ṭaleb eyle. *Va ṭlub min-ba‘di zālike* taġdīrindedür.

تم تأليف هذا الشرح اللطيف على يد مصنّفه السعيد الضعيف حسين الكفوي الفقير في يوم السبت السادس عشر من شهر شوال المبارك سنة تسع بعد الاف بخط في بستان من بساتين مكة المكرّمة المسمى ببركة المساجد حين كان قاضيا بمكة المكرّمة والحمد لله على الإتمام والصلوة على افضل الرّسل محمدعليه السلام²⁰¹¹ (416^b)

في الدارين منزلته و مكانه و نقلته عن سواد شارحه نورالله ضريحه الى البياض ياذن من استادى رضى الله تعالى عنه منشى ديباجته بعون الله الملك الفياض وانا العبد القصر المعرفة بالعجز والقصير المحتاج الى رحمه ربه الملك الصّمد لعمدين على بن احمد عفا الله تعالى عنهم نعضله بجاه سيدنا محمد خاتم رسله صلى الله عليه و على اله وصحبه و على لعاب اهل السموات الصالحين من و اهل الارضين فهم بحمده سجحانه فى

²⁰⁰⁵ raġbet (K): raḡmet (HP), (HM)

²⁰⁰⁶ ba‘īdi (K), (HP):ba‘īd (HM)

²⁰⁰⁷ olmiş (K): olmişdur (HP), (HM)

²⁰⁰⁸ murāddur (K), (HP): murād olunmişdur (HM)

²⁰⁰⁹ recā ve du‘ā (K), (HP): du‘ā ve recā (HM)

²⁰¹⁰ Kur’ān-ı Kerīm, Mü’mīn 40/60: “...Bana dua edin, duanızı cevap vereyim...”

²⁰¹¹ “Bu güzel ṣerḡ; musannifi latif, zayıf, fakir Hüseyin el-Kefevīnin eliyle mübarek Şevval ayının on altıncı günü sene 1009 yılında Bereketü’l-Mesacid adlı Mekke-i Mükerrreme bostanlarından birinde Mekke-i Mükerrremede kadı iken tamam oldu. Tamamdan dolayı Allāh hamd olsun ṣalāt da elġilerin en üstünü Muhammed aleyhi’s-selama olsun.”

عدّة ايام شريفه آخر ها يوم الأربعاء السّبع عشر من ذى الحجه الحرام ختام عام عشرو الف من هجرة الأنام
عليه سد ازكى سلام 2012 2013

²⁰¹²(K): “İki dünyada yerini ve makamını ve onu şarihinin Allâh kabrini beyaz nurla aydınlatsın dibacesini inşa eden üstadımın -Allâh ondan razı olsun- izniyle Melik ve Feyyaz olan Allâhın yardımıyla ilk nüshasından naklettim. Ben de acz ve kusur itiraf eden fakir, Melik ve Samed olan Rabbinin rahmetine muhtaç Ahmed bin Ali bin Ahmed. Allâh teala onları fazlıyla resüllerin sonuncusu efendimiz Muhammed hürmetine affetsin. Allâh Ona, âline, ashabına, yerdeki ve gökteki salih kullara salat ve selam etsin. Allâh’a hamd olsun ki varlığın efendisi –selamın en temizi ona olsun- hicretinin 1010 sonunda zilhiccenin on yedisinde Çarşamba günü tamam oldu.”

²⁰¹³(HP): بجزت كتابة على يد اقل عبادالله الواحد الاحد الفقير الحقير على من احمد يوم الجمعة السابع من رجب الاصب سنة اثنتين و عشرين و الف بالقاهرة المعزية بجامعها المعروف بالجمع الازهر وصلى الله على سيدنا محمد واليه و صحبه وسلم
“Yazımı bir ve eşsiz olan Allâhın fakir ve hakir kulu Ali bin Ahmed eliyle 1022 yılı Recebinin yedinci Cuma günü Cami’-i Ezher’de tamam oldu. Efendimiz Muhammede, âline ve ashabına Allâh teala salat ve selam eylesin.”

